

De Indische gids

C. E. van Kesteren, R. A. van Sandick, J. E. de Meyier

DE INDISCHE GIDS.

DE INDISCHE GIDS.

Staat- en Letterkundig Maandschrift.

Hoofdredacteur: R. A. VAN SANDICK,

MET VELER MEDEWERKING.

EEN EN TWINTIGSTE JAARGANG.

I.

AMSTERDAM. J. H. DE BUSSY. — 1899.

INHOUD VAN DEN EEN EN TWINTIGSTEN JAARGANG, EERSTE DEEL.

Pag.

De afloop en de gevolgen der Pedir-expeditie; door R. A. van Sandick, met, als bijlage, een artikel van Si Gam 1

De boekhouding bij de landskassen in Ned.-Indië; door J. A. van Dorsser. 14

Het Algemeen Verslag van het Middelbaar en Lager Onderwijs voor Europeanen in Ned.-Indië; door Dr. E. Bonebakker, Leeraar in het Nederlandsch aan de H. B. S. te Soerabaja 25

Varia; door v. S.:
De loop der zaken in de Solo-vallei. 49
De lotsverbetering van de ambtenaren bij het Binnenlandsch Bestuur in de Tweede Kamer. 53

Maandelijksche Revue van Brochures en van Tijdschrift- en Dagblad-artikelen.. 56
Beschouwingen over de Solo-quaestie en wel: van de *Nieuwe Rotterdamsche Courant*. — Van den heer J. A. de Gelder. — Repliek van de *Nieuwe Rotterdamsche Courant*. -- Kritiek van *Insulinde*. — Repliek van den heer de Gelder. — *Insulinde* over de mededeelingen van de *Locomotief* in 1896. — Opmerking daarover van den heer J. F. Scheltema. — Verdere beschouwingen van: *De Tijd* — *Het Vaderland* — het *Algemeen Handelsblad*.
Nog eens over het Panislamisme; door den Turkschen correspondent der *Nieuwe Rotterdamsche Courant*. — Het *Algemeen Handelsblad* over de houding des heeren Bastert in zake den spoorweg Kalisat-Banjoewangi.
De artikelen over de fusie der Indische en Nederlandsche officierskorpsen in de *Militaire Spectator*. — In het *Algemeen Handelsblad*; van Mars en van den heer E. B. Kielstra. — In *Insulinde*; van *Sowidjojo*.

Koloniale Literatuur:
De vogels van Celebes, van Meyer en Wiglesworth; door Dr. J. Büttikofer. . . . 77
Grashuis' Staatsinstellingen van Nederlandsch-Indië; door G. A. N. Scheltema. . . 80

Wetenschap en Industrie:
De overbrenging van de pest door ratten, menschen en parasieten 87

De Solo-werken in de Tweede Kamer 89

Financiëel Overzicht. 129

Over een Gids-artikel van den heer R. P. J. Tutein Nolthenius; door R. A. van Sandick. 145

De nieuwste vindingen van Dr. C. de Mooy; door J. F. Scheltema, met afbeeldingen van zijn koordverbanden 155

Een pleidooi voor het beperken van de justitiëele macht der administratieve ambtenaren in Indië; door R. Boele 170

Varia; door v. S.:
Bureaucratie en Blanco-Huurakten 175

Pag.

Maandelijksche Revue van Brochures en van Tijdschrift- en Dagblad-artikelen 177

Een studie van C. A. Wienecke over E. Douwes Dekker; in de *Vragen des Tijds*. — Prof. Dr. F. A. F. C. Went over den strijd tegen de ziekten der kultuurgewassen in Nederlandsch-Indië; in de *Gids*. — *Insulinde's* afscheid.

Koloniale Literatuur:

Klinkert's Maleische Spraakleer; door J. van Dissel 182

Dr. S. H. Koorders' Flora der Minahasa; door F. S. A. de Clercq 198

Zoölogisch onderzoek in den Nederlandsch Indischen Archipel; door J. B. 203

Nog eens de brug over de Ranojapo; door H. J. Verdam 205

Wetenschap en Industrie:

Een naklank uit de inaugurale rede van Prof. Eykman 206

De Goud- en Zilverproductie van af de ontdekking van Amerika 207

Nieuwe publicaties uit 's Lands Plantentuin te Buitenzorg 207

De ziekten der muskaatboomen in de residenties Menado en Amboina 208

Tochten in Britsch Nieuw-Guinea 209

Zendingsposten in den Bismarck-Archipel. 210

De Solo-werken in de Eerste Kamer 211

De Fai en Ghanîmah in het moslimsche recht; door Dr. Th. W. Juijnboll. 225

Financiëel Overzicht 243

Bijdragen tot de kennis der geschiedenis van het voormalig Bandjermasinsche Rijk, thans Residentie Zuid- en Oosterafdeeling van Borneo; door J. J. Meijer *(Met een stamboom van het vorstenhuis)* 257

De Geldinstituten en de Suikerindustrie op Java; door F. J. Potter . . 281

Beheer en Instandhouding der wildhoutbosschen op Java en Madoera; door G. S. de Graaf 292

De opleiding der Europeesche ambtenaren bij het Binnenlandsch Bestuur in Nederlandsch-Indië; door C. J. Hasselman 300

Varia; door v. S.:

De Gouvernements-postspaarbank in Nederlandsch-Indië 329

Is Toekoe Oemar dood? 332

Moeilijkheden bij de vestiging onzer Australische kolonie 334

Maandelijksche Revue van Brochures en van Tijdschrift- en Dagblad-artikelen 335

„De rust op Celebes"; brochure van Mr. R. Vorstman.
„Koloniale Kroniek en Koloniale Literatuur" van Mr. J. K. W. Quarles van Ufford, in de *Economist*.
„Nog eens de exploitatie van Poeloe Weh", in het weekblad *Vooruitgang*. — Opmerking van Mr. M. C. Piepers in de *Weesper Courant*. — De heer J. M. H. van Oosterzee, in het *Vaderland* opkomende tegen een beschuldiging van *Vooruitgang*. — Repliek van *Vooruitgang*.
Necrologie van *Toekoe Oemar* door den heer G. B. Hooyer in de *Nieuwe Rotterdamsche Courant*. — Opmerking van het *Algemeen Handelsblad*.
De post voor offerfeesten op Lombok op de begrooting, besproken door: de *Standaard*. — De *Arnhemsche Courant*. — Toelichting van de *Standaard*. — Polemiek van Mr. Æ. Baron Mackay, in de *Standaard*. — Repliek van de *Standaard*. — Protest van den heer D. K. Wielinga en een antwoord van de *Standaard*. — Wat de *Nederlander* zegt. — Artikel van de *Nieuwe Rotterdamsche Courant*.

Koloniale Literatuur:

Cantor Lectures over Getah-Pertja; door F. S. A. de Clercq 354

Kroningsliteratuur over Indië; door R. A. v. S.. 357

Financiëel Overzicht 372

Pag.

De bevolking der Minahassa en de domeinverklaring van braakliggende gronden; door R. A. v. S. 385

Valsche Rijksdaalders in Nederlandsch-Indië; door J. W. Rooseboom. 393

Varia; door v. S.:
De motie Ketelaar tot vermindering van het tractement van volgende Gouverneurs-Generaal 400
Aangenomen Indische wetsontwerpen in de Tweede Kamer 407

Maandelijksche Revue van Brochures en van Tijdschrift- en Dagblad-artikelen 408
De Turksche correspondent der *Nieuwe Rotterdamsche Courant*, tegensprekende de ministerieele bewering over het weinige gewicht van de opleiding van Indiërs te Constantinopel. — Het *Deutsche Kolonialblatt*, een reis beschrijvende over Java, en het *Algemeen Handelsblad* in een „Indische omtrek" opkomende tegen schrijvers Duitsch chauvinisme. — Hetzelfde blad over „Een schandaal te Padang", naar aanleiding van een artikel van den heer B. Boele in de *Indische Gids*. — Dr. H. T. Colebrander in de *Nieuwe Rotterdamsche Courant* over Japanneezen of Japanners. — Het wetsontwerp tot verklaring van de verloskundige hulp, besproken door het *Algemeen Handelsblad* en de *Nieuwe Rotterdamsche Courant*. — Dit laatste blad over de Mijnwet. — Kennis van het Javaansch voor officieren, bepleit door het *Algemeen Handelsblad*. — De zendeling G. Maan op Zuid-Celebes, in de *Zendingsbode*, over zijn ervaringen.

Hydrographische opnamen op Nieuw-Guinea en de Kon. Ned. Marine; door Q. v. U. 417

Hydrographische opnamen op Nieuw-Guinea en de Gouvernements-marine; door Jan Nouhuys, *1e Stm. Gouvernements-Marine*. 419

Wetenschap en Industrie:
Australische Mijningenieurs in Nederlandsch-Indië 421
Snelheid van voortplanting van een aardbeving op Laboean. 422

Het Looze Dwerghert (*Maleische Dierenfabel*); door J. van Dissel. . . . 424

Losse schetsen uit Madagaskar; door J. Hora Adema. I. Léon Suberbie en zijn concessie 490

Financiëel Overzicht 506

De toekomst van den getah-pertja-handel in verband met de bereiding uit versche bladeren volgens de uitvinding van Dr. P. H. Ledeboer; door R. A. v. S.. 517

Het negerelement bij het Indische leger; door W. C. Nieuwenhuyzen. . 525

De boekhouding bij de landskassen in Nederlandsch-Indië; door J. A. Van Dorsser. 547

Varia; door v. S.:
De bedevaart naar Mekka van 1898 552
Uit een speech van Britsch-Indië's onderkoning, over irrigatie. 572
Een Koninklijk vaarwel aan onze Kolonialen 574

Maandelijksche Revue van Brochures en van Tijdschrift- en Dagblad-artikelen 575
L'or aux Indes orientales neerlandaises, brochure door Ameh. — De Indische mijnwet en het eigendomsrecht, brochure door Mr. M. C. Piepers. — De heer C. J. Beelenkamp in de *Amsterdammer* over stuiversport tusschen Nederland en Indië — De heer J. F. Quant in *Eigen Haard* over bevloeiing op Java. — De heer J. H. B. Lamberts in *De Indische Mercuur* over de gelijkstelling der Japanners met Europeanen. — De brochure van den heer J. H. Anschütz over de Militaire Strafgevangenis te Tjimahi.

De Stand der Beri-beri Quaestie, volgens W. J. van Gorkom. 590

Pag.

De Koffiecultuur als volkscultuur; door G. F. K. van Huls, *Controleur op Java* 592

Losse schetsen uit Madagaskar; door J. Hora Adema. II. Geloof en godsdienstige gebruiken der Hova's en andere Malgachen 600

Amor Vincit Omnia; naar het Engelsch-Indisch van Flora Annie Steel. 618

Financiëel Overzicht 632

Frankrijks inboorlingen-politiek in zijn koloniën; door R. A. v. S. . . . 645

Voor veertig jaren te Bandjermasin. Iets over Panembahan Moeda, Sultan Koening en Goesti Kassan, figuren uit den Banjermasinschen Opstand, 1859; door J. J. Meijer, *Oud Resident der Zuid- en Ooster-afdeeling van Borneo* 661

Indische militaire belangen. Onze militaire positie in Azië; door * * * * 671

Varia; door v. S.:

De tegenvaller van den spoorweg Batavia-Bantam 690

Maandelijksche Revue van Brochures en van Tijdschrift- en Dagblad-artikelen 695

Mr. A. J. Immink in de *Gids* over de opleiding der Oost-Indische administratieve ambtenaren. — Wat het weekblad de *Amsterdammer* van dat artikel begrijpt. — Ettelijke hoofdartikelen over de post voor de offerfeesten op Lombok in de *Standaard*. — Bestrijding daarvan door de *Nieuwe Rotterdamsche Courant*. — Hetzelfde blad over de Nederlandsch-Indische patent- en Nederlandsche bedrijfsbelasting. — Het *Algemeen Handelsblad* over het historisch broddelwerk in de „Korte Kroniek" van den Regeerings-Almanak. — Hetzelfde blad over het rendement van den Sumatra-spoorweg in verband met het winstcijfer van de Ombiliën-exploitatie. — Idem over de Staats-mijnexploitatie op Banda. — Kritiek van het *Handelsblad* over het artikel van den heer Rooseboom over valsche rijksdaalders in de *Indische Gids*. — Hetzelfde blad over een technische school in Indië. — Het *Handelsblad* optimisme verwijtende aan Prof. Mr. J. de Louter in zijn beschouwing over heerendiensten in het Indische Gedenkboek. — „Laat de dooden rusten" in het *Handelsblad*. — De *Penang-Gazette* over Atjeh.

Koloniale Literatuur:

Wat een Nederlandsch Jaarboek over Indië zegt; door v. S. 722

Wetenschap en Industrie:

Het inbranden van versieringen in den Bismarck-Archipel 724
Het trepaneeren van schedels 724
Uitbreiding der scheepvaart 725
Duitsch Nieuw-Guinea 725
De voortbrengselen der Filippijnen 726
De Reizen van Marco Polo 728

Een twistpunt in de Maleische grammatica; door C. Spat 729

Bestrijding van malaria in het leger in Oost-Indie; door Dr. F. W. van Haeften, *Officier van Gezondheid 1ste klasse O. I. L.* 731

Losse schetsen uit Madagaskar; door J. Hora Adema. III. Invoering van het Christendom, arbeid van zendelingen, tegenwoordige toestand op godsdienstig gebied 744

Financiëel Overzicht 758

De afloop en de gevolgen der Pedir-expeditie.

Veel is er geschreven over de Pedir-expeditie; niet het minst toen ze was afgeloopen. Sommigen beweerden dat wij eigenlijk van geen succes mogen spreken, anderen dat wij wonderen verricht hebben in een minimum van tijd en met betrekkelijk geringe middelen.

Door den assistent-resident der Noord- en Oostkust van Atjeh zijn, op last van den civielen en militairen gouverneur van Atjeh en Onderhoorigheden, vier nota's vervaardigd „naar aanleiding van de voorgevallen gebeurtenissen in de Pedir-streek", die op zakelijke wijze een behoorlijk overzicht geven van de gevolgen der Pedir-expeditie. Zij zijn gepubliceerd in de *Javasche Courant* No. 55, 73, 77 en 81. Zij zijn geschreven door den heer J. A. van Rijn van Alkemade. De Indische couranten namen die nota's over; daarom bepalen wij ons — hoe ongaarne ook — tot de vermelding van slechts enkele punten.

In de eerste plaats dan blijkt er uit, dat de gebeurtenissen in Pedir een volkomen normaal verloop hebben gehad, normaal in dien zin dat zij waren de verwachte consequentie van de energieke en tactvolle wijze van optreden van onze troepen.

In de tweede plaats kan men zonder overdrijving den toestand in de Pedir-streek gunstig noemen.

Dit vastgesteld zijnde, noemen wij als de onbetwistbare oorzaken van deze verschijnselen 1°. de kundige leiding van den kolonel van Heutsz; 2°. het sparen der eigendommen van de bevolking.

Het is de proef op de som, dat groot ongelijk hadden en hebben zij die aandrongen en nog aandringen op het voeren van een verdelgingskrijg, op dezelfde wijze als in 1896, tot eeuwige schande van hen, die daartoe het sein hebben gegeven, in Groot-Atjeh in praktijk gebracht is.

Ook is het praatje in omloop gebracht, dat den kolonel van Heutsz de handen gebonden zouden zijn geweest. Dit is een leugen. Hij, meer en beter dan iemand anders, heeft op Groot-Atjeh het verderfelijke van het brand- en vernielsysteem leeren kennen, en het strekt hem tot eer dat hij niet vervallen is in de fouten, die op Groot-Atjeh telkens weer en nog eens weer op nieuw zijn gemaakt, om het groote en dikwerf zoo weinig tot oordeelen bevoegde publiek op „schitterende resultaten" te kunnen wijzen.

Eigenaardig is de positie, die deze krijgsoverste in het Indische leger inneemt. Herhaaldelijk spraken wij in den laatsten tijd Indische officieren, subalterne zoowel als hoofdofficieren: Welnu, *geen enkele* was ijverzuchtig op van Heutsz, toen deze dezer dagen bij keuze tot generaal-majoor werd benoemd. Dit geval is ons tot nu toe nog nimmer voorgekomen: er is dan ook geen voorbeeld dat een hoofdofficier zoo algemeen geëerd en gezien is bij het leger.

Wij moeten thans nog een woord van hulde brengen aan de autoriteiten in Indië en hier te lande, voor de weinige geheimzinnigheid, die betracht wordt bij de behandeling der Atjehsche aangelegenheden. Wij hebben in dit opzicht wel andere tijden gekend! Het groote voordeel van die openhartigheid is, dat ieder, die de Atjeh-zaak bestudeeren wil in het tegenwoordige stadium, in staat is zich een oordeel te vormen.

Wij durven dan ook met vrijmoedigheid de stelling uitspreken dat de tegenwoordige politiek van actie het einddoel zal doen bereiken, en wij zouden het een schromelijke ramp vinden van niet te meten draagwijdte, wanneer door onzaakkundige voorlichting van het publiek, voorlichting in dienst van welke vaderlandsche politieke partij dan ook, quasi handelend in het belang van Indië, zou worden geschokt: het vertrouwen in een stelsel, dat, consequent doorgevoerd, tot goede resultaten *moet* leiden, en het vertrouwen in de personen, die de leiding der zaken in Atjeh in handen hebhen.

Uit de stroomen van dagbladartikelen, die onvermijdelijk uitmonden in de zee der vergetelheid, visschen wij een artikel op, dat waardig is langer dan het ephemere leven te leven. Het is een artikel, onderteekend met den onsmakelijken pseudoniem Si Gam, voorkomende in de *Javabode* 1898, No. 139 en 140. De blijkbaar goed ingelichte schrijver beschikte waarschijnlijk

over den tekst der reeds gepubliceerde en toen nog te publiceeren nota's van den heer van Rijn van Alkemade.

Wij willen deze beschouwing eindigen met de overneming van die, niet alleen naar onze meening, voortreffelijke uiteenzetting.

v. S.

„Naar links en rechts wordt uitgerukt; een enkele maal vindt men een vijand, die stand houdt en verslaat hem; meestal echter wijkt hij uit en verschuilt zich. Wat moet van al dat krijgertje spelen het einde zijn en welk resultaat heeft de Pedir-expeditie tot dusverre opgeleverd?" Aldus kan men, geloof ik, de ongeduldige opmerkingen van het in den loop der Pedirsche zaken belangstellende publiek resumeeren, gelijk die zich in gesprekken, brieven en nu en dan ook in de dagbladen uiten. Zonder te durven beweren dat ik die opmerkingen naar eisch weerleggen of die vragen naar behooren beantwoorden kan, geloof ik toch wel een weinig licht te kunnen geven; gedurende mijn verblijf ter operatiebasis had ik nu en dan gelegenheid een en ander te vernemen, dat meer klaarheid geeft dan de voor oningewijden weinig samenhangende berichten omtrent de militaire operatiën schenken kunnen.

Wat willen wij eigenlijk in de Pedir-streek? Hetzelfde als in de andere onderhoorigheden van Atjeh: het land beheerschen zonder het direct te besturen; dit bestuur blijft, onder zekere voorwaarden, aan de traditioneele hoofden overgelaten. Zij mogen dat voeren overeenkomstig de adat des lands, met inachtneming van eenige zaken, die voor de handhaving van ons gezag, van orde en rust noodig zijn, in gestadig overleg met onze bestuursambtenaren.

Die heerschappij kan in de meeste onderhoorigheden zonder veel bezwaar door ons uitgeoefend worden, daar wij, als beheerschers der kust, als meesters der havens, waardoor de producten des lands uitgevoerd moeten worden, zooals men het wel eens genoemd heeft „op de geldkist zitten" en dus door tijdelijke inhouding van de inkomsten der hoofden deze ter nakoming onzer billijke wenschen kunnen nopen. Wel oefent men op deze wijze meer gezag uit over de hoofden, die eigen havens hebben, dan over die der binnenlanden, maar de eerstgenoemden hebben ook uit den aard der zaak verreweg het meeste te beteekenen.

Dit alles neemt niet weg dat wij nagenoeg in elk dier landschappen onze vijanden hebben en dat de kusthoofden soms alle zeemanschap noodig hebben, om die verhouding te bemantelen en te voorkomen dat daaruit voor hen onwelkome verwikkelingen ontstaan. Een eerzuchtig famillielid van een hoofd weet eene partij te vormen, die tegen dat hoofd als vriend der Compagnie en tegen deze als veroveraarster ageert zooveel zij vermag. Een godsdienstleeraar predikt den heiligen oorlog tegen de Hollanders en hunne Atjehsche vrienden, die zij als valsche broeders in den ban doen. Een lid der sultans-familie verzamelt eenige getrouwen om zich, die in naam der vertegenwoordigers van het vroegere contrôlegezag heffingen doen en, waar de gelegenheid zich aanbiedt, ons nadeel toebrengen.

Aanhang vinden die voorstanders der onrust altijd in meerdere of mindere mate. Het godsdienstige argument toch wordt door de groote meerderheid

ook der rustlievenden, als juist erkend, en, waar velen zich al verontschuldigen van actieve deelname aan krijgsonderneming, daar weigeren zij toch slechts zelden hunne bijdragen in geld of goed. De aanspraken der sultanstelgen op ondersteuning vinden evenmin principieele bestrijding, al is ieder op zijn beurt verheugd, wanneer hij een dier heeren uit zijn gebied naar elders ziet verhuizen.

Toch is de bevolking niet oorlogzuchtig te noemen. Men behoeft slechts zijne blikken te laten weiden over de uitgestrekte, met behulp van waterleidingen bevloeide rijstvelden, de suikerriettuinen, de aanplantingen van djagoeng enz., of na te gaan welke aanzienlijke hoeveelheden peper, pinang en copra van hieruit jaarlijks naar Pinang verscheept worden, om te begrijpen hoeveel belang de meerderheid der bewoners van de Pedir-streek heeft bij de bewaring van orde en rust. Niemand, die deze toestanden kent, zal zich aansluiten bij de schreeuwers, die het telkens weder uitgalmen dat wij hier, om goede resultaten van het oorlogsbedrijf te zien, moesten branden en vernielen en de bevolking van welvarende kampongs uitroeien. Die helden van mond en pen meenen dat valsche beginselen van humaniteit ons van dat verdelgingswerk weerhouden, dat wij meenen door zacht en liefderijk optreden der bevolking de overtuiging te zullen schenken van onze goede bedoelingen. Zij spreken met een minachtenden glimlach van „bevriende Atjehers" en schijnen te meenen dat men nu eindelijk wijs genoeg moest zijn, om aan geen zoogenaamde onderwerping van hoofden, geen betuigingen van vredelievende gezindheid der bevolking eenige waarde te hechten.

Deze holle phrasen, die een goed deel van het groote publiek misleiden, kunnen niet krachtig genoeg bestreden worden. Waarlijk, zoo wijs zijn inderdaad allen, die in Atjeh en onderhoorigheden handelend moeten optreden, dat zij, al mogen zij den traditioneelen term „bevriend" als tegendeel van „vijandig" op Atjehers toepassen, toch niet vergeten, dat de vriendschap hier eene krachtige materieele basis noodig heeft om blijvend van duur te zijn. De ervaring heeft hun echter ook geleerd, dat de massa der bevolking en vele hoofden wegens hunne daareven aangeduide belangen *verzoenlijk* zijn. Hebben zij onze macht in voldoende mate gevoeld om in te zien, dat tegenstand bieden hun nadeelig ware; is het ons daarbij gelukt hun het vertrouwen in te boezemen, dat onze macht zich blijvend zal doen gevoelen, ook om hen tegen de fanatieken, de avonturiers, de belanghebbenden bij woeling en onrust te beschermen, dan leggen zij zich bij ons gezag neder en dan noemen wij hen kortheidshalve „bevriend". Men zou kunnen zeggen: „voor verzoening vatbaar, voor het oogenblik aan ons gezag gehoorzaam en in die gehoorzaamheid volhardend, zoolang zij in de kracht van ons gezag vertrouwen mogen koesteren." Maar is is dat niet wat lang en is een half woord niet voldoende voor hen, die met verstand begaafd zijn? En valt nu uit het conditioneele karakter dier vriendschap afteleiden, dat men de uitgestoken handen afwijzen en met vuur en zwaard beantwoorden moet?

De ervaring heeft ons nog meer geleerd, dan betuigingen van vriendschap of onderwerping onder benefice van inventaris te aanvaarden. In Groot-Atjeh *hebben* wij gedurende eenigen tijd geageerd in den geest der pennehelden van daar straks, hoewel natuurlijk niet in zoo absoluten zin als hunne kinderlijke phantasie zich dat voorstelt. Nog steeds zuchten wij onder de rampzalige

gevolgen van ons eigen werk der vernietiging. De destijds uitgeweken bevolking heeft zich meerendeels in de onderhoorigheden gevestigd, daar in handel en landbouw middelen van levensonderhoud gevonden en, ofschoon de Atjeher in het algemeen zeer gehecht is aan zijn geboortegrond in den engeren zin des woords, niets noopt nu die geëmigreerden om naar de plaatsen terug te keeren, waar eens hunne huizen stonden en waar thans niets meer staat, terwijl hunne velden en tuinen tot wildernis geworden, hunne vruchtboomen omgehouwen zijn.

Tijgers en ander wild gedierte dalen tot dichtbij de benedenstreken af; grondeigenaars, die hunne rijstvelden door anderen laten bewerken, doen dit op voorwaarden, die de meest welsprekende getuigenis afleggen van de verwoesting: drie of meer jaren lang is het product alleen voor den bewerker, die daarna 1/5 deel aan den eigenaar te leveren heeft. Vroeger deelden landheer en landbouwer den oogst gelijkelijk.

Jaren van moeitevollen bestuursarbeid zullen noodig zijn om die in enkele oogenblikken vernielde welvaart te herstellen, en misschien zal daarvoor invoer van vreemde elementen van bevolking volstrekt noodig blijken. Zouden wij nu aan den raad der pennehelden van daar straks gehoor geven en in Pedir en de Moekim VII moedwillig een dergelijken toestand gaan scheppen? Nog eens, wij dupeeren niemand meer dan ons zelven door zulk eene wijze van doen.

Pedir neemt o. a. hierdoor onder de onderhoorigheden eene eigenaardige plaats in, wijl het aan Groot-Atjeh grenst en, zooals men het wel eens heeft uitgedrukt, als voorraadschuur van Groot-Atjeh dienst deed. Strijders tegen ons gezag vonden hier steeds eene veilige schuilplaats met voldoende levensmiddelen en konden van hier uit te gelegener tijd hunne krijgsondernemingen in Groot-Atjeh gaan hervatten. Hier vond in Keumala de pretendent-sultan met zijne naaste familieleden een rustig tehuis en een uitgangspunt van agitatie. Een andere tak der sultansfamilie, thans vooral vertegenwoordigd door Toeankoe Moehamad, hield in Batèë de roovertraditiën van het geslacht in eere en vischte evenzeer in de troebele wateren van het verzet. Het oude, door zijne school van schriftgeleerden alom vermaarde, fanatieke Tirò, had nog wel geen waardig opvolger geleverd van den vóór een tiental jaren in Atjeh zoo invloedrijken Tengkoe Saman (Tengkoe di Tiro), maar diens overgebleven zoons, Tengkoe Mahidin en Bèb deden toch hun best om de offervaardigheid der oelèëbalangs en hunner onderdanen in het leveren van sabil bijdragen levendig te houden. Onder de vele andere, kleine en groote onruststokers verdient hier nog de tamelijk energieke Béntara of Bén Pekan van Meureudoe vermelding, zoon van het vroegere hoofd van Meureudoe, schoonzoon van Bentara Keumangan, die aan het hoofd van de federatie der VI oelèëbalangs staat. Deze Bén Pekan was vroeger zeer „bevriend" met ons bestuur, maar, teleurgesteld in zijne overdreven eerzuchtige verwachtingen, veranderde hij van politiek en werd op zijne beurt bendehoofd.

De hier genoemde en andere soortgelijke personen kunnen voorzeker steeds van Pedir uit een slechten invloed oefenen op den gang der zaken in Atjeh; bij eenigszins actief optreden onzerzijds gelukt het hun niet onze heerschappij over de Pedir-streek in gevaar te brengen. Elk hunner heeft eene beperkte sfeer van invloed en beschikt over beperkte middelen; de hoofden aan de

kust daarentegen hebben te veel belang bij eene goede verstandhouding met ons, om die geheel op te offeren aan de weinig voordeelige vriendschap met die agitatoren. Zij houden zich deze van het lijf door hun nu en dan, als het moeilijk anders kan, de handen vol te stoppen.

Nu waren echter in de laatste tijden andere, niet in Pedir thuis behoorende leiders van het verzet hier ten tooneele verschenen, die al het hunne deden om de verstrooide vijanden der Compagnie tot eenheid te brengen en te organiseeren. Het sagihoofd der XXII Moekims, Panglima Polim, uit zijn gebied in Groot-Atjeh verjaagd, had sinds lang zijn toevlucht gezocht in dat gedeelte van het land zijner vaderen, dat door zijne ligging meer bij Pedir behoort: de rijke, vruchtbare streek der Moekim VII. Van hieruit kwam hij telkens in het Pedirsche, om met den pretendent-sultan en andere min of meer fanatieke hoofden te beraadslagen over middelen om der Compagnie afbreuk te doen. Eindelijk was zich, na langdurige voorbereidende onderhandelingen Toekoe Oemar daarbij komen voegen, de eerzuchtige bij uitnemendheid, die zich zelf geen rust gunt zoolang hij geen domineerende rol in Atjeh spelen kan.

Hier achtte hij het terrein voor het najagen zijner oogmerken zoo gunstig, dat hij in het begin van dit jaar den sprong waagde en om zoo te zeggen al het zijne inzette: zijne vrouwen en volgelingen, wapens en bezittingen bracht hij naar de Pedir-streek over, om nu met den pretendent-sultan en Panglima Polim de leiding van den strijd tegen de Compagnie op zich te nemen: in Atjeh, wanneer de Compagnie daar bleef, in Pedir, wanneer zij het waagde derwaarts eene expeditie uit te rusten.

Oemar had zijnen bondgenooten niet weinig te bieden: een grooten, geoefenden troep, gewapend met Beaumont-geweren van de Compagnie met de noodige daarbij behoorende Deykerhoff-pastilles — zooals de soldaten de door generaal Deykerhoff met milde hand verstrekte patronen noemen — verder eenig uit de Deykerhoff-periode overgespaard kapitaal en eene rijke dosis ervaring in Compagnieszaken. Daartegenover verlangde Oemar eer en aanzien, die als een zijden, met goud geborduurd kleed de naaktheid van zijn parvenuschap moesten bedekken.

Eerst heeft Oemar met de zijnen eenigen tijd in de Moekim VII rondgetrokken en daar in de nabijheid der kampong Kréb (Moekim Paloh) zelfs een volgens de regelen der kunst ingericht bivak betrokken, op niet zeer grooten afstand van de woonplaats van Panglima Polim in de Moekim VII: Padang Tidji. Later werd echter als plaats van tijdelijke vestiging voor Oemar zoowel als voor den pretendent-sultan en als plaats van samenkomst voor al degenen, die stem hadden in het kapittel van den heiligen oorlog, de voorkeur geschonken aan Garôt. Inderdaad een heerlijk gelegen punt. Een lang complex van aaneensluitende kampongs, alle gelegen langs den oever van een vrij breede rivier met prachtig water. Eene groote keudè (markt met vaste winkelhuizen) voorzien van al hetgeen, waaraan een weelderig levend Atjeher behoefte heeft. Een hoofd met den titel van Meuntròë (mantri), die der verzetspartij wel genegen was, maar in geen geval de noodige macht gehad zou hebben om haren wenschen te weerstaan. Oorspronkelijk onder het gezag van Tekoe Sama Indra, hoofd der VIII Moekims van dien naam, had T. Meuntròë Garôt met dien oelèëbalang herhaalde malen krijg gevoerd en was van hem onafhankelijk geworden. Hij had verder niet, zooals de

kust-oelèëbalangs, voor zijne materieele belangen bepaalde behoefte aan den schijn eener goede verstandhouding met de Compagnie. Zoo vormde zijn gebied in alle opzichten eene uitgelezen plaats van samenkomst voor de samenzweerders.

Behalve de reeds genoemde hoofden nam hier ook een oelama, een schriftgeleerde, aan de leiding der zaken deel: Teungkoe Tjot Pliëng, een familielid en aspirant-opvolger van wijlen Teungkoe di Tirò, wiens zoon, hoewel algemeen geëerd en ook wel als sabilregelaar erkend, toch in de publieke schatting lang niet gelijk stond met den sinds eenigen tijd uit Mekka teruggekeerden T. Tjot Pliëng, van wien al spoedig allerlei wonderverhalen in omloop kwamen.

Brieven met het zegel des pretendent-sultans werden nu uit Garôt aan alle voornamere hoofden der Pedir-streek verzonden. Allen werden derwaarts opgeroepen om hunne geschillen door hooger gezag te doen bijleggen en om te vernemen, welke medewerking van hen werd verlangd, om de gehate ongeloovigen te bestrijden.

De vrees voor de te Garôt zetelende leiders was weldra vrij algemeen in de Pedir-streek. Men mag wel aannemen dat nagenoeg alle, ook de met ons meest „bevriende" oelèëbalangs hunne bijdragen aan de krijgskas geleverd hebben, al onthielden zij zich er van om zelve naar Garôt op te gaan om tegenover het bestuur hunne zuiverheid te kunnen volhouden. Natuurlijk werden onder de deskundige leiding van Toekoe Oemar plannen beraamd, om de Compagnie op de voordeeligste wijze te bestoken. Krachtige agitatie in de pas veroverde XXII Moekims van Groot-Atjeh en het opnieuw verwekken van onrust in Pekan Baroe-Pekan Sot, van welke Moekim uit vroeger Segli steeds aan aanvallen had bloot gestaan en waar nu sedert korten tijd door krachtig optreden onzerzijds een ordelijke toestand gevestigd was – het spreekt van zelf, dat dergelijke artikelen tot de eerste van het Garôtsche programma behoorden.

Tegenover dat alles stil te zitten, had voor ons gelijk gestaan met het afstand doen van ons gezag over de Pedir-streek en het in de waagschaal stellen van het sedert Oemars afval in Groot-Atjeh gewonnen terrein. Daar de door den vijand te bieden tegenstand zeer groot kon zijn en de Moekim VII gelijk een groot deel van Pedir nog nooit door onze troepen betreden waren, behoorde de actie met eene flinke macht aangevangen te worden. Zoo werd dan de „Pedir-expeditie" uitgerust, omtrent welker verloop telegrammen en correspondenties de nieuwsgierigheid of belangstelling van het publiek eenigermate bevredigd hebben.

De verwachtingen, die men van deze expeditie gekoesterd had, schijnen niet in dezelfde mate door de gebeurtenissen der verloopen vier maanden bevredigd te zijn geworden. Afgezien van de hierboven reeds besproken schreeuwers, die al op moord- en brandtooneelen gevlast hadden, kon men dikwijls eenigszins schampere opmerkingen vernemen, die in haar meest welwillenden vorm zoo luidden, dat men zijn oordeel nog maar zou opschorten, totdat de expeditie afgeloopen zou zijn.

Nu, dit laatste was zeer verstandig, want die voorbarige oordeelen op onvoldoende gegevens hebben al een zeer twijfelachtig nut, tenzij dat zij den

tijd aan kletstafels helpen dooden. Vóór alle dingen dient men te weten welk doel werd nagejaagd.

Het schijnt wel, dat velen als *het* doel van de expeditie beschouwd hebben: het vangen of dooden van de hoofden van het verzet tegen ons gezag; bovenaan natuurlijk Toekoe Oemar, dan verder de pretentent-sultan, Panglima Polim, Toeankoe Moehamad, T. Bén Peukan enz. Nu zou zeker het dood of levend in handen krijgen van onzen verraderlijken bondgenoot uit de Deykerhoff-periode eene zeer welkome, door een ieder toegejuichte gebeurtenis zijn geweest. Ware daarenboven de pretendent-sultan in onderwerping gekomen, had Panglima Polim het zwervend leven vaarwel gezegd om onder ons gezag zijn vaderlijk erfdeel te besturen, waren die andere oproerige geesten op eene of andere manier onschadelijk gemaakt, dan hadden wij zeker alle recht om van geluk te spreken.

Maar, hoe heuglijk zulke eventualiteiten ook zijn, eene expeditie gaat niet op gelukkige toevalligheden uit, en niemand, die de omstandigheden kent, zal het wagen een termijn te stellen, binnen welken hij, met welke middelen ook, een of meer van die lastige vogels vangen zal. Vooral wanneer zulke lieden er op uit zijn ons te ontwijken en beslissende gevechten te vermijden, dan kan het jaren duren voordat men een hunner in handen heeft. De ondervinding heeft ons trouwens overvloedig geleerd, dat het beste beleid niet opgewassen is tegen de listen van den inlander, die tot elken prijs buiten ons bereik wil blijven. Hoeveel moeite en tijd worden dikwijls op Java vergeefs besteed aan het vangen van een enkelen ketjoe, van een brutalen roover in de hoofdplaats Batavia, en dat terwijl men daar toch op hoofden en bevolking geheel anders vertrouwen kan dan in Atjeh, waar men pas onze macht begint te gevoelen! Hoe menig muiter bleef jarenlang in de binnenlanden op Sumatra of Borneo omzwerven, ook nadat de door hem eens verwerkte onrust volkomen gedempt was. Geen wonder voorwaar, dat hetzelfde zich in Atjeh voordoet, waar ons gezag zich na eene langdurige periode van getob en geknoei eerst nu begint te doen gelden, en waar de in den strijd tegen ons geoefende inlander sinds lang geleerd heeft, dat voor hem het grootste voordeel gelegen is in de tactiek van ontwijken en ontglippen. Nog eens, wie eene expeditie naar Atjeh uitrustte met het doel eenige onruststokers in den loop van enkele maanden in handen te krijgen, die zou al bitter slecht bekend moeten zijn met de kaart van het land.

De ondervinding, die wij in Atjeh en elders in den archipel opdeden, heeft ons echter ook dit geleerd, dat men, zelfs zonder per maand een woelgeest te vangen, zeer wel tot het hoofddoel, dat is de onderwerping en eindelijk de pacificatie des lands, geraken kan. Zelfs al zou men bij toeval slagen in het onschadelijk maken van eenige op den voorgrond tredende *personen*, men zou daarmede niet meer bereiken dan de goedkoope, ijdele toejuichingen van een onwetend publiek, wanneer men niet door eene volhardende, actieve politiek de *toestanden* zuiverde. Voor elken neergevelden of gevangen vijand van beteekenis toch is weldra een opvolger gevonden, zoolang wij niet met vaste hand, geduldig en onvermoeid arbeiden aan de grondslagen, waarop een duurzame, geordende staat van zaken moet berusten.

Hebben wij eenmaal de belangen van de vredelievende meerderheid der Atjehsche bevolking en harer hoofden in onze hand vereenigd, dan wordt de

speelruimte, die voor onrustlievende avonturiers en fanatieke volksmenners overblijft, als het ware met den dag kleiner, en de medewerking van de vrienden der rust, om deze onder onze leiding te handhaven en te bevestigen, neemt in dezelfde verhouding toe. Daarvoor is, om te beginnen, noodig dat wij hen, die de onrustige elementen om zich vereenigen, onophoudelijk vervolgen, zoodat aansluiting bij hen een maximum van gevaren bij een minimum van voordeelen oplevert. Is dit ruwe werk geschied, dan moeten wij hen, die vreedzame ontwikkeling van landbouw en handel wenschen, onder onze vaan vereenigen en nopen zich onder onze krachtige leiding op de wegen van orde en vrede te bewegen.

Om nu in een terrein, waarop door jarenlang gebrek aan actie onzerzijds het onkruid op zijn weligst voortwoekerde, de eerste onmisbare zuivering te bewerkstelligen en de ontginning in de zooeven geschetste richting zoodanig in te leiden, dat voortaan zonder buitengewone middelen rustig voortgearbeid kan worden, daarvoor kan eene expeditie, als de onlangs naar de Pedir-streek gezondene, uitnemende diensten bewijzen.

Zij heeft die bewezen en haar doel op uitnemende wijze bereikt, al is het niet met schitterende toeneeleffecten. In vier maanden werd in de Pedir-streek meer tot stand gebracht, dan ooit in zulk een kort tijdsbestek elders in Atjeh en onderhoorigheden het geval was. Aan Panglima Polim, voor wien zijn erfelijk gebied in Atjeh zelf reeds lang gesloten is, werd het verblijf in de Moekim VII onmogelijk gemaakt. Met zijne vrouwelijke familieleden en een kleinen stoet van volgelingen zit hij thans verscholen in een gedeelte der bovenlanden van Samalanga, dat tegen het wettige hoofd van dat landschap in verzet is. Hij onthoudt zich van alle actie, hoopt wellicht op meer ruimte, wanneer de expedietie zal zijn afgeloopen, maar zal zich deerlijk teleurgesteld zien, wanneer Padang Tidji voorloopig bezet blijft en hem dus slechts de keuze overgelaten wordt tusschen onderwerping of vrijwillige ballingschap ver van zijn eigen land en steeds meer buiten staat om daar zijne erfelijke rechten of gezag te doen gelden.

Toekoe Oemar werd rusteloos vervolgd, zoodat hij in den letterlijken zin des woords in het Pedirsche geen plaats meer vond om het hoofd neder te leggen, en, bevreesd voor verrassing, elken nacht eenige malen verhuisde. Ten einde raad bracht hij zijn tijdelijken zetel over naar het welvarende Tamsé, van waaruit hij meende ongestraft in de Pedir-streek te kunnen stoken, wijl de weg derwaarts voor de Compagnie zonder veel moeite ongenaakbaar was te maken. Die tijden zijn echter voorbij, zooals hij weldra leerde inzien: waar Oemar komt, derwaarts vindt de Compagnie haren weg, en sedert den schitterenden tocht van kolonel van Heutsz naar Tamsé zag Oemar zich genoodzaakt verdere pogingen op te geven en naar de Westkust te vluchten.

De pretendent-sultan deed evenals Panglima Polim; met een klein gevolg verschool hij zich, onthield zich weldra van alle actie, toonde duidelijk zijn eigen ongeloof aan zijn weerstandsvermogen en volgens velen, die hem van nabij kennen, zou hij bijzonder gaarne in onderwerping komen, als de Compagnie hem voorwaarden kon bieden, die hij niet te zeer in strijd achtte met de eer van zijn geslacht.

Bén Peukan is eveneens een min beduidend tegenstander geworden sinds Oemar van het Pedirsche tooneel verdween. Hij kan af en toe met eenige

volgelingen uit Meureudoe en eenige zich daarbij aansluitende jongelieden het gebied van zijn schoonvader Béntara Keumangan in onrust trachten te houden, men mag hem natuurlijk niet uit het oog verliezen, maar een ernstig gevaar voor den algemeenen toestand in het Pedirsche kan hij alleen dan opleveren, wanneer onze autoriteiten weder eens aan het dommelen mochten raken en daarop bestaat voorloopig weinig kans. Hetzelfde ongeveer geldt van Toeankoe Moehamad.

Alle Pedirsche hoofden echter hebben bij het bestuur hunne opwachting gemaakt en zich met woord en daad bereid getoond de hun gegeven of nog te geven bevelen na te komen; eensdeels is dit een krachtig bewijs van hun vertrouwen in de activiteit onzer politiek, maar aan de andere zijde schenkt hunne houding ook ons rechtmatig vertrouwen in de toekomst.

Wij weten maar al te goed, hoeveel in Atjeh en Onderhoorigheden, trots alle schijnbare veelhoofdigheid en anarchie, het gezag der erfelijke, traditioneele hoofden te beteekenen heeft. Waar het krachtens de adat rechthebbende hoofd zijn gebied bestuurt en den goeden weg op wil, daar gelukt het hem bijna altijd met onzen steun orde en rust te handhaven. De meesten hunner willen wel in die richting werkzaam zijn, mits het ons gelukt hun eenig vertrouwen in te boezemen in de activiteit en stabiliteit onzer politiek, hun de vrees te ontnemen, dat wij hen op een goeden dag aan hun lot zullen overlaten, gecompromitteerd in de oogen hunner landgenooten door hun vrijwillig bondgenootschap met zoo onbetrouwbare, zoo weinig kracht betoonende vrienden.

In Groot-Atjeh is helaas in den loop der jaren op dit gebied veel gezondigd en nog steeds ondervinden wij daarvan de treurige gevolgen. In de sagi der XXV Moekims hebben wij, dank vooral ook aan de medewerking van vrij ijverige oelèëbalangs, reeds nu een zeer dragelijken toestand. Minder gunstig blijft het nog in de XXVI, vroeger door onze verwoestingen herhaaldelijk ontvolkt: de oelèëbalang van de eene helft dezer sagi, T. Tjoet Toengkoeb, hoewel geene vijandelijkheden plegend, blijft nog steeds buiten onze sfeer, en ook menige kleinere oelèëbalangspost wordt door een ander dan de naar Atjesche begrippen rechthebbende waargenomen. Het meest vruchtbare terrein vinden echter de bendehoofden voor hunne woelingen in de sagi der XXII Moekims: de jeugdige panglima sagi, Panglima Polim, geeft nog altijd gehoor aan de raadgevingen van hen, die hem van de Compagnie verwijderd trachten te houden: het hoofd der V Moekims volgt zijn voetspoor; de oelèëbalang der VII Moekims, T. Moeda Ba'ét, werd wegens zijn dubbelzinnig gedrag verbannen. Zoo moet ons bestuur daar zelf de oelèëbalangs-functie uitoefenen of werken met „waarnemende” hoofden, die bij de bevolking niet het prestige der echte adat-hoofden genieten.

In het Pedirsche daarentegen, waar ons eerste krachtig optreden plaats had naar de regelen, die door eene wijze staatkunde aanbevolen worden — sparing van de woonplaatsen en eigendommen der bevolking, effening der wegen, die de erfelijke oelèëbalangs tot ons voeren, gepaard met den onverzettelijken eisch van gehoorzaamheid door inhouding van een deel der door ons geadministreerde inkomsten der hoofden — in het Pedirsche hebben wij thans reeds al de erfelijke bestuurders onder ons gezag vereenigd. Hier niet, gelijk in Atjeh zoo lang het geval was en deels nog is, zich schuil houdende

oelèëbalangs met „waarnemende" broeders, neven of dergelijken, die zonder veel tot herstel der orde bij te dragen, de kat uit den boom kijken, maar, met uitzondering van een paar ondergeschikte hoofden (banta's), die Oemar naar de Westkust gevolgd zijn, overal de mannen, die overeenkomstig 's lands instellingen het gezag behooren te voeren.

Enkelen bleven lang weerspannig. Zoo het hoofd van Garôt, dat weinig van onze welwillendheid kon hopen, omdat zijn gebied de sterke veste en vergaderplaats der hoofden van het verzet was geweest. Nadat echter zijne vrouw en kinderen in onze handen gevallen waren, gaf hij zich ridderlijk, om deze te bevrijden, zoo goed als onvoorwaardelijk aan ons over. Verder het hoofd van Gloempang Pajong, ook een oelèëbalang zonder kustgebied, en, zooals de meeste bovenlandsche hoofden, meer dan de eenigszins geciviliseerde havenhoofden afkeerig van aanrakingen met de „ongeloovigen." Hij werd gevangen genomen, waarop zijn volwassen zoon zich vrijwillig kwam aanmelden met het aanbod om het erfelijk gebied zijns vaders overeenkomstig de eischen en bevelen des bestuurs tot rust en orde te brengen.

Terwijl nu de voorbereiding van deze zuivering der politieke atmosfeer reeds veel van do krachten der expeditionaire troepen eischte, kwam, gelijk men weet, tusschen de bedrijven door een onkwetsbaar heilige, Tengkoe Tapa, de goedgeloovige schare ter Oostkust misleiden en had hij aanvankelijk zooveel succes, dat nagenoeg de geheele bevolking en vele harer hoofden zich bij hem aansloten om de Compagnie te gaan bestrijden. Ook hier bleek de waarde van een snel en krachtig optreden in dergelijke gevallen. In eenige dagen gelukte het kolonel van Heutsz de kracht der beweging geheel te breken, en de gemoederen tot een normale stemming terug te brengen. Een leerrijk voorbeeld weder, waaraan men zien kan, dat het niet in de eerste plaats aankomt op de personen, die onrust verwekken, maar hierop, dat men hun den grond om zoo te zeggen onder de voeten wegneemt. Had de militaire excursie door de landen der Oostkust zich ten doel gesteld Tengkoe Tapa te vangen, dan ware zij naar alle waarschijnlijkheid nu nog lang niet afgeloopen. Zij diende echter om de leugenachtigheid zijner beweringen door feiten zonneklaar te maken in de oogen der misleide bevolking. Zoodra de Tengkoe van den rang van een onoverwinnelijk heilige tot dien van een goochelaar was afgedaald, hield de Tapa-beweging van zelve op, en, al zou men den man gaarne de gerechte straf voor zijne euveldaden hebben zien ondergaan, uit een politiek oogpunt mag het onverschillig heeten of hij, door de massa zijner aanhangers verlaten, ergens in de bovenstreken rondzwerft dan wel als sjahid (geloofsheld) naar andere gewesten ware verhuisd. Zoo is het ook met andere staatkundige of godsdienstige pretenties, die bendehoofden in staat stellen een partij te vormen. Gelukt het ons door onverpoosde activiteit hare ijdelheid in het licht te stellen, dan verloopt de partij, en een hoofd zonder aanhang is geen ernstige vijand meer.

Lang zal het nog duren voordat tal van gevoelige lessen de vatbaarheid der bevolking, vooral van de bovenlanden van Atjeh en Onderhoorigheden, om door handige dwepers of avonturiers in beweging gebracht te worden, geheel hebben doen ophouden. Diep toch is bij velen hunner de overtuiging geworteld, dat niets verdienstelijker is dan de „ongeloovigen" te bestrijden; algemeen is de neiging om aan heiligen en wondermannen geloof te slaan;

de lust tot en de gewoonte van het vechten worden door de onderlinge twisten der bevolking levendig gehouden, en het ontbreekt zelden aan leiders die, waar de gelegenheid gunstig is, zich gaarne aan het spel van den krijg wagen, omdat zij voor zich in tijden van onrust licht iets winnen, terwijl zij daar, waar orde en vrede heerschen, geheel op den achtergrond blijven.

Daarom mag men voorloopig in de Atjehsche landen als gevolg van eenig buitengewoon militair krachtsbetoon nooit meer verwachten dan de *onderwerping* eener landstreek; de afdoende *pacificatie*, waarvan die onderwerping den onmisbaren grondslag vormt, eischt langeren tijd en onverdroten geduldigen arbeid van het bestuur, dat daartoe aanvankelijk nog menig beroep moet doen op den steun van den sterken arm.

De Pedir-expeditie nu heeft zich niet tot het boven aangeduide ruwe werk der zuivering en eerste ontginning bepaald, maar tevens maatregelen getroffen om den daareven genoemden arbeid voor de naaste toekomst te vergemakkelijken. Een uitstekende weg verbindt reeds Segli met Padang Tidji, den hoofdzetel van Panglima Polim in de Moekim VII. Zeer bruikbare colonnewegen zijn aangelegd van Segli door het gebied van Sama Indra en Tjoembôq, en van Segli door Gigiëng en Ajer Leboe naar Ndjong. Weldra zullen van die hoofdwegen uit zijwegen leiden naar enkele punten, welke spoedig te kunnen bereiken somtijds van belang kan zijn: zoo naar Beureunoen, de hoofdplaats van het gebied van Keumangan, waar tot voor korten tijd het verzet grooten moreelen en materieelen steun ondervond van de thans te Kotaradja gevangene weduwe van den vroegeren Béntara Keumangan, Pòtjoet di Rambong, een echt manwijf. Deze ten koste van zwaren arbeid aangelegde, voor militaire doeleinde bruikbare verbindingswegen tusschen welvarende kampoengs zijn een resultaat, waarop met meer rechtmatigen trots gewezen mag worden dan op de verbrande dorpen en vernielde aanplantingen, welker gemis zoo menig pennehefd reeds heeft betreurd!

Alvorens het tooneel harer werkzaamheid te verlaten, zal nu, naar verwacht mag worden, de expeditionaire macht nog eene gevoelige les geven aan het hoofd van Peusangan, dat, aangemoedigd door de slappe behandeling van zaken, die naar wij hopen thans voor goed tot het verleden behoort, alle plechtige, door hem aan het bestuur gedane beloften schond en, waar hij deswege ter verantwoording geroepen werd, zich van de zaak afmaakte met praatjes, die van diepe minachting getuigden, steeds verder met geweld doordringende in het gebied van de aan het gouvernement meest getrouwe oelèëbalangs dezer kust.

Wordt dus de rekening der Pedir-expeditie eerlijk opgemaakt, dan stemt de uitkomst tot onverdeelde tevredenheid, mits men haar niet den eisch stelle wonderen te werken, die op een programma à la Tengkoe Tapa thuis hooren. Zij heeft hare taak beleidvol en zonder effectbejag volbracht. De rollen zijn thans in Atjeh en Onderhoorigheden ter onzen gunste omgekeerd. Waar vroeger eene belangrijke troepenmacht, gedoemd tot werkeloosheid, in eene enge ruimte opgesloten lag, blootgesteid aan de aanvallen van een steeds overmoediger vijand en geplaagd door de thans naar het rijk der overlevering verbannen beri-beri, daar wordt nu diezelfde macht gebezigd om met opgewektheid en ijver onzer heerschappij te vestigen, de vijanden der orde tot in hunne schuilhoeken te vervolgen, de schoone landen van Noord-Sumatra te

openen voor Europeesche ondernemingen, roofstaten te brengen tot vrede en welvaart.

Zeer juist werd onlangs door een der ijverigste jonge officieren in eene gezellige samenkomst gezegd, dat het doel zeker bereikt zal worden, mits men niet verflauwe in het betrachten van moed en volharding, vooral ook van zelfopoffering en geduld. Moge dit wel bedacht worden in de toongevende kringen in Indië en in Nederland en geen kleinmoedigheid de bovenhand krijgen, wanneer ook hier Keulen en Aken niet op éénen dag gebouwd worden. De hemel beware ons in de naaste toekomst voor cynische-ministers, die, om voor goed gevrijwaard te zijn tegen lastige vragen en interpellaties, concentratie- of andere wegkruiperij-programma's ontwerpen, om zich dan rustig te kunnen verkneuteren in de narcotische uitwerking hunner bureaucratische handigheid! Het is zeker moeilijker een probleem als het Atjehvraagstuk ernstig te bestudeeren en tot zijne oplossing mede te werken, dan het weg te moffelen in eene lade zijner schrijftafel; mogen geweten en plichtbesef onze staatslieden er van weerhouden 's lands belang ten offer te brengen aan eigen gemakzucht!

De boekhouding bij de landskassen in Ned.-Indië.

De heer P. H. van der Kemp, Oud-Directeur van Onderwijs, Eeredienst en Nijverheid in Ned.-Indië, heeft naar aanleiding van de Millioenenstudie van den heer Roessingh van Iterson en mijne toelichting en beoordeeling van dat werk, in de *Economist* (afl. van Aug.—Sept. en Oct.) een artikel geschreven onder den titel „Van Kasboekhouding".

In het eerste gedeelte van dat artikel bespreekt de heer v. d. K. hoofdzakelijk de geschiedenis van de Comptabiliteitswet en hare wijzigingen en van de in verband met die wet in 1867 en 1874 achtereenvolgens in werking getreden regelingen van het geldelijk beheer.

Het tweede gedeelte handelt meer bepaaldelijk over de kasboekhouding, die sedert 1874 in Ned.Indië bestaat.

Bespreking van het eerste gedeelte is onnoodig voor de beantwoording der vraag of de regeling van 1874 al dan niet goed is.

In het tweede gedeelte komt de heer v. d. K. tot de conclusie, dat de Minister van Koloniën een onderzoek naar de werking van bedoelde regeling, in den zin als door den heer van Iterson bedoeld, gerust kan nalaten, maar eenvoudig moet beginnen aan de Indische Regeering in overweging te geven de invoering eener ordentelijke kasboekhouding met afschaffing en vervanging van de ontvang- en uitgaafregisters en wijders bevel te geven, dat men voortaan steeds een waar uitvoerig verslag opmake van de geschiedenis van ieder tekort, dat ontstaan mocht.

Het laatste was ook door mij voorgesteld; ik zou mij dus kunnen bepalen tot eene bespreking van de beschouwingen van den heer v. d. K. over de bestaande kasboekhouding.

Die beschouwingen volledig te beantwoorden en te wederleggen — overigens eene meer gemakkelijke dan aangename taak — ligt niet in mijne bedoeling; daarvoor geven zij te veel blijk van onvoldoende bekendheid met het behandelde onderwerp en van eenzijdige, dikwijls onjuiste voorstelling van zaken. Slechts één punt wil ik hier bespreken.

Een groot bezwaar van den heer v. d. K. tegen de bestaande boekhouding, waarmede andere bedenkingen voor een deel verband houden, is, dat de boeken niet met den dag bij zouden kunnen zijn.

Dienaangaande wensch ik, met gebruikmaking van recente en volkomen vertrouwbare berichten, eenige nadere mededeelingen te doen als aanvulling èn bevestiging van het in mijne brochure daarover geschrevene.

Eene opmerking vooraf. De heer v. d. K. wenscht, dat bij de kassen één kasboek worde gehouden in plaats van de bestaande registers van ontvang en uitgaaf, maar geeft van vorm en inhoud van dat kasboek geen omschrijving. Op blz. 27 schrijft hij echter: „terwijl bij de nieuwe regelingen voor Indië in December 1873 *het daar bestaande kasboek werd afgeschaft* en „in plaats van het kasmemoriaal" afzonderlijke registers van ontvang, gesplitst in drie registers, en van uitgaaf werden gewettigd. Deze bepaling is nog van kracht; zij was het vooral, die de ergernis van mannen als van Delden en Mekem heeft opgewekt". Hierop lettende, ga ik uit van de onderstelling, dat de heer v. d. K. bedoelt een kasboek, ongeveer overeenkomende met het in 1873 afgeschaft kasmemoriaal van 1867 en dus o. a. bevattende eene voldoende duidelijke en volledige omschrijving van *alle* ontvangsten (dus ook van alle inhoudingen) en uitgaven, met aanwijzing van het hoofd of het artikel ten bate of ten laste waarvan de ontvangsten en uitgaven zijn gedaan.

En nu de feitelijke toestand.

Hier moet onderscheiden worden tusschen de zoogenaamde groote kassen (Batavia, Samarang en Soerabaja en wellicht ook Padang en Makassar) en de andere kassen.

Bij die groote kassen wordt door een der ambtenaren toezicht gehouden op de dagelijksche betalingen, hij onderzoekt de ordonnanciën en mandaten, verifieert de bedragen, die ontvangen worden, wijst de te betalen of ontvangen bedragen aan enz. enz. Dat toezicht werd te Batavia vroeger gehouden door den

adjunct-ontvanger, thans dóor een commies; te Samarang en te Soerabaja wordt het gemeenlijk door den ontvanger zelf uitgeoefend. Deze ambtenaar (ontvanger of commies) heeft het veel te druk om onderwijl ook de ontvangsten en uitgaven in de registers te boeken. Te Batavia zijn daarvoor de betalingen veel te menigvuldig; te Samarang en te Soerabaja, waar het niet alle dagen (wel dikwijls, zooals in het begin der maand) zoo druk loopt met betalen, heeft de ontvanger er te veel ander werk bij. Die toezicht houdende ambtenaar (ontvanger of commies) kan onder zijn werk slechts aanhouden een kladboek, waarin hij de ontvangsten en uitgaven met een zeer korte, voor hem voldoende duidelijke aanwijzing vermeldt en o. a. ordonnanciën en mandaten waarop (dikwijls vele en nominatief te boeken) inhoudingen voorkomen, tot het netto bedrag boekt.

Het gevolg van deze werkwijze is, dat de bewijzen van gedane uitgaven en alle stukken en aanteekeningen betrekkelijk ontvangsten bij elkaar gehouden worden, totdat de kas voor het publiek gesloten is, en daarna door vergelijking van het kladboek met de aanteekeningen van den Chineeschen of inlandschen kassier blijkt, dat alles in orde en het kassaldo accoord is; want, als daarbij verschillen voorkomen (wat meermalen het geval is), moeten die natuurlijk onmiddellijk door vergelijking met de stukken worden opgelost.

Eerst daarna kan met de boeking in de officieele registers worden aangevangen. Die boeking is te Batavia in den regel den volgenden dag afgeloopen; na drukke dagen, zooals in het begin der maand, zijn er wel twee dagen mee gemoeid. Te Samarang is de boeking in den regel den volgenden dag vóór 12 uur afgeloopen. Van Soerabaja heb ik geen bericht.

De toestand bij de genoemde groote kassen is dus zeer bevredigend en — wat het voornaamste is — die toestand zou niet verbeteren, als men de registers van ontvang en uitgaaf ging vervangen door een kasboek als het vroegere kasmemoriaal, want dat kasboek zou evenmin als de bestaande registers onder de betalingen door kunnen worden bijgehouden door den ambtenaar (ontvanger of commies), die op de betalingen het boven omschreven toezicht houdt.

Voor zoover dus bij die kassen eenige, trouwens weinig beteekenende achterlijkheid bestaat in de bijhouding der registers van ontvang en uitgaaf, is zulks het gevolg van eene werkwijze,

die door verschillende ontvangers in het belang van eenen goeden gang van zaken en ook van hunne aansprakelijkheid is noodig geacht en bestendigd.

Daarbij herhaal ik mijne vroegere en door nader informatie bevestigde bewering, dat de splitsing in vier registers de spoedige inboeking zeer bevorderd, omdat dientengevolge meer personen tegelijk aan de inboeking kunnen werken. Te Batavia werken 3 personen aan de bijhouding der boeken, te Samarang gewoonlijk evenveel.

Op de bovengenoemde groote kassen volgen in beteekenis ± 30 kassen, die door afzonderlijke ontvangers beheerd worden; het beheer der overige, meestal weinig belangrijke, kassen wordt gevoerd door Assistent-Residenten, secretarissen en controleurs.

Onder de door afzonderlijke ontvangers beheerde kassen behooren die te Magelang, Kediri en Tegal tot de meest belangrijke.

Welnu bij die kassen, waar de ontvangers zelf de registers van ontvang en uitgaaf aanhouden, is de boekhouding *met den dag bij*.

Sommige afzonderlijke ontvangers houden ook een kladboek, omdat zij dit voor de vergelijking met de boekjes der inlandsche kassiers gemakkelijk vinden. Dat het niet bepaald noodzakelijk is, bewijst het feit, dat de gewezen ontvanger te Tegal, die mij inlichting gaf, mij verklaarde bij die belangrijke kas geen kladboek te hebben aangehouden en ook voor de bepaling van het kassaldo uitsluitend met de registers van ontvang en uitgaaf te hebben gewerkt.

Maar die klad- of keukenboeken worden nooit vertoond aan de Inspecteurs van Financiën, die alleen de officieele registers zien en gebruiken. Ook te Samarang werkt de Inspecteur uitsluitend met de registers van ontvang en uitgaaf en constateert hij daarmede het saldo, dat de ontvanger bij de opname in kas moet hebben; de kas wordt altijd onverwacht opgenomen en omtrent het juiste bedrag van het boeksaldo bestaat nooit twijfel.

Voor de uiteenzetting van het bovenstaande heb ik gebruik gemaakt van inlichtingen, mij welwillend verstrekt door de heeren O. Netscher, Inspecteur van Financiën, W. H. H. Snel en H. Drayer, beiden laatstelijk adjunct-ontvanger bij 's lands kas te Batavia, allen thans met verlof alhier aanwezig.

Daaraan mag ik nog het volgende toevoegen.

De heer v. d. K. beroept zich voor zijn ongunstig oordeel over de bestaande boekhouding o. a. op den heer B. C. J. Heyman, vroeger Algemeen Ontvanger van 's lands kas te Samarang.

De heer Heyman heeft inderdaad principieele bezwaren tegen de bestaande boekhouding en hij zou verandering daarvan willen doen gepaard gaan met eene algeheele wijziging van het systeem van verantwoording der algemeene ontvangers. Maar dit laatste wordt door den heer v. d. K. niet noodig geacht.

De heer Heyman heeft mij intusschen gemachtigd om mede te deelen: dat hij mijne hierboven gegeven omschrijving van de bij de groote kassen gevolgde werkwijze, voor zooveel 's lands kas te Samarang betreft, als juist erkent (wat Batavia aangaat is die omschrijving in overeenstemming met den door den heer v. d. K. meegedeelden brief van den heer Gonggrijp);

en dat hij beaamt mijne bewering, dat in verband met die werkwijze, welker bestendiging ook hem noodig voorkomt, de toestand, wat aangaat de dadelijke en geregelde inboeking der ontvangsten en uitgaven, niet zou verbeteren, als de bestaande registers van ontvang en uitgaaf door één kasboek werden vervangen.

Eindelijk kan ik nog mededeelen, dat de heer Heyman — evenals alle andere personen, met wie ik over de zaak sprak — mij toegeeft, dat de bestaande boekhouding niet meer dan de boeking in één kasboek gelegenheid aanbiedt om kastekorten te verbergen of de ontdekking daarvan te bemoeilijken.

Uit het bovenstaande blijkt:

1°. dat, wanneer de heer K. schrijft: „Het feit staat als een paal boven water, dat men den ontvanger niet gelasten kan met den dag bij te zijn", hij eene bewering uitspreekt, die met de werkelijkheid niet in overeenstemming is. Voor ± 105 van de ± 110 kassen is de mogelijkheid om de boeken met den dag bij te hebben in de praktijk afdoende gebleken. Slechts bij hoogstens 5 (wellicht maar 3) kassen is de boekhouding niet met den dag bij, maar zijn toch de ontvangsten en uitgaven in den regel den volgenden dag in de boeken opgenomen;

2°. dat, voor zooveel bij de evenbedoelde (5 of 3) groote kassen de boeken niet met den dag bij zijn, dit niet is te wijten aan de vervanging van het kasmemoriaal van 1867 door de registers van ontvang en uitgaaf en terugkeer tot dat kasmemoriaal in dit opzicht geen verbetering zou brengen.

Op goede gronden meen ik te mogen verzekeren, dat bij die groote kassen ook vóór 1874 nevens het kasmemoriaal een kladkasboek werd aangehouden en dezelfde werkwijze werd gevolgd, die ik hierboven heb omschreven.

De heer v. d. K. schijnt echter nog aan eene andere oplossing te denken (blz. 70) in dier voege, dat het kladkasboek (voorloopig register of dagboek zooals de heer Gonggrijp het noemt), dat thans bij 's lands kas te Batavia wordt aangehouden, officieel als kasboek wordt voorgeschreven.

Of de — grootendeels theoretische — voordeelen, welke daardoor verkregen zouden worden, van veel beteekenis zouden zijn, meen ik te mogen betwijfelen en daartegenover zou naar ik vrees het veel grooter nadeel staan eener belangrijke werkvermeerdering, zoo voor de ontvangers als en vooral voor de inspectie, waardoor waarschijnlijk vermeerdering van personeel, dus van kosten noodig zou zijn.

Ik kan dienaangaande slechts onderstellenderwijze spreken, omdat eene nauwkeurige vergelijking van het bestaande systeem met dat, wat de heer v. d. K. slechts in grove trekken heeft aangegeven, uit den aard der zaak moeilijk is en aanleiding geeft tot veel verschil van meening, dat zonder voorafgaande practische proefneming niet afdoende is op te lossen.

Waar nu de bestaande en (ook naar het oordeel van den heer v. d. K.) hoogst eenvoudige boekhouding thans 25 jaren in werking is, het personeel daarmede is vertrouwd geraakt, en de bezwaren, die daartegen zijn aangevoerd, niet in de praktijk zijn gebleken, zou het mijns inziens niet raadzaam zijn om, zonder bepaalde noodzakelijkheid en hoofdzakelijk op theoretische gronden, die boekhouding te veranderen en daarmede, zij het ook tijdelijk, den met zooveel moeite verkregen goeden gang van zaken te verstoren door de moeilijkheden, die aan elken overgang tot een nieuwen toestand onafscheidelijk verbonden zijn.

NASCHRIFT. Nadat ik het bovenstaande reeds aan de redactie ter plaatsing had aangeboden, ontving ik een schrijveu van den heer J. W. Terlaak, algemeen ontvanger van 's lands kas te Batavia, die vroeger, als ontvanger der belangrijke kas te Cberibon, persoonlijk de registers van ontvang en uitgaaf heeft bijgehouden, daarna te Samarang ontvanger was en thans sedert een paar jaren aan het hoofd staat van de grootste kasadministratie in Ned.-Indië.

Uit dat schrijven blijkt, dat de heer Terlaak mede gunstig oordeelt over de practische waarde en de werking der bestaande kasboekhouding en, wat betreft de mogelijkheid om de boeken met den dag bij te houden, met het bovenstaande instemt.

II.

In het eerste gedeelte van dit stuk heb ik gezegd, dat de beschouwingen van den heer v. d, K. blijk geven van eenzijdige, dikwijls onjuiste voorstelling van zaken.

Een dergelijke bewering mag, naar ik meen, niet worden uitgesproken, zonder tevens het bewijs ervan te leveren.

Daartoe moge het volgende strekken.

Toen ik nog in Indië was, ontving ik daar van een adjunct-ontvanger bij 's lands kas te Batavia zeer gunstige berichten omtrent de spoedige en geregelde inboeking van de ontvangsten en uitgaven in de daarvoor aangewezen registers, een werk, dat vroeger nog al te wenschen overliet. Maar ik had die berichten niet dadelijk op schrift gesteld en mij niet zelf van de juistheid er van overtuigd.

Van daar, dat toen ik in mijne brochure over de Millioenen-studie van den heer Iterson ook dit punt wilde bespreken, ik omtrent de juistheid der ontvangen mededeeling vooraf inlichting vroeg aan den heer Gonggrijp, gewezen algemeen ontvanger van 's lands kas te Batavia.

Na ontvangst van diens antwoord schreef ik mijne brochure het volgende:

„De heer v. I. voert nog aan, dat de ontvanger om op een gegeven oogenblik te weten hoeveel hij in kas heeft, voor zich zelf, geheel in strijd met de bepalingen, een kasboekje moet aanhouden, wat blijkbaar verband houdt met de opmerking van wijlen den heer Mekern, *dat de registers van ontvang en uitgaaf nooit met den dag kunnen zijn bijgewerkt.*

Tegenover *dit laatste* kan ik met genoegen constateeren, dat zelfs bij de grootste kas, die te Batavia, in later jaren, onder beheer van den heer Gonggrijp, de mogelijkheid is gebleken om *de registers zoo geregeld bij te houden*, dat daaruit bij de opname der kas geen moeilijkheden voortvloeien." (De cursiveering hier en elders is van mij).

Men zou nu zoo zeggen, dat hier alleen de vraag te pas komt, of mijne mededeeling in de laatste alinea al dan niet juist is.

De heer v. d. K. heeft echter kans gezien om door eene eigenaardige taktiek met zijne beschouwingen over die eenvoudige mededeeling eenige bladzijden te vullen.

Daarin vindt men vooreerst — zacht uitgedrukt — ettelijke onjuistheden.

De heer v. d. K. beweert, dat ik mij op het oordeel van den heer Gonggrijp *heb beroepen* (blz. 68 van den overdruk van het artikel); dat ik *Gonggrijp's getuigenis* heb aangevoerd als een wapen tegen van Iterson en tegenover Mekern's beweren heb gesteld (blz. 71).

Op blz. 45 leest men: „De heer v. D. beweert hiertegen wel op blz. 41, dat dan toch in de praktijk de boekhouding tot geen moeilijkheid aanleiding geeft (ook al niet juist weergegeven), en hij vermeent dit met te meer recht te kunnen zeggen, wijl het bevestigd zou zijn door de getuigenis van..... den heer Gonggrijp."

Op blz. 67/68 komt voor de volgende aanhaling uit mijne brochure: „Ik meen hiermede voldoende te hebben aangetoond, dat de sedert 1874 in Indië bestaande boekhouding en verantwoording van de algemeene ontvangers een geheel vormt, waarvan de deelen uitstekend aan elkander sluiten en waarvan de bewerking zoo eenvoudig mogelijk is." En onmiddellijk daarop schrijft de heer v. d. K.: „Te vergeefs beroept zich *daarbij* de schrijver op het oordeel van,.... den heer Gonggrijp."

Dat dit alles – zacht uitgedrukt – onjuist is, kan iedereen beoordeelen door het aan mijne woorden te toetsen.

Ik heb mij niet *beroepen* op de getuigenis of het oordeel van den heer Gonggrijp; en ik heb bovendien t. a. p. niets gezegd van *de boekhouding zelve en de verantwoording*, maar alleen gesproken *van de mogelijkheid om de boeken geregeld bij te houden.* Ik heb dienaangaande een eenvoudig feit geconstateerd, zonder meer en zonder verwijzing naar wien of wat ook.

Verder vindt de heer v. d. K. in mijne mededeeling aanleiding tot de volgende woorden (blz. 68): „Hoe was het dan mogelijk, vroeg ik mij telkens af, *dat Gonggrijp zou gezegd hebben geen kasboek te gebruiken*" en „ZEd. kende echter van Dorsser's boek niet en zette groote oogen op over mijne vraag of hij verklaard had *zonder kasboek des noods wel te hebben kunnen werken.*"

Altijd zacht uitgedrukt, noem ik dit minder juiste voorstellingen. Iedereen kan zien, dat ik in de bedoelde alinea zelfs niet van een *kasboek* gesproken heb, laat staan van *werken zonder kasboek.*

Na al die onjuistheden en minder juiste voorstellingen is de heer v. d. K. echter nog niet waar hij wezen wil: er moet nog wat bij.

De heer Gonggrijp scheef in zijn antwoord „nooit heb ik eenige moeilijkheid in de boeking ondervonden" en sprak geen oordeel

uit over de boekhouding en de verantwoording, wat ik hem ook niet had gevraagd.

Maar de heer v. d. K. verkondigt nu (blz. 70) dat de heer Gonggrijp in zijn brief *„voor den denkenden lezer bijgevoegd" heeft* een achttal verklaringen, waarvan de eerste luidt: „dat de voorgeschreven registersruimte heele maal niet voor de kasboekhouding deugen."

Dan volgt, als vergelijking, een vertelseltje van een dokter, die van een zieke alleen de gunstige verklaring overbrengt, maar de ongunstige verzwijgt.

En daarop de toepassing: „Zoo en niet anders, heeft de heer van Dorsser, die zich inderdaad weer „voorzichtig" uitdrukte, tegenover Gonggrijp's getuigenis gehandeld."

't Is mogelijk, dat ik mij naar het oordeel van den heer v. d. K. wat te voorzichtig uitdruk, maar ik wenschte wel, dat hij het aan mij gericht verwijt in wat meer bepaalde bewoordingen had uitgedrukt. Nu moet ik dat zelf doen en dat doe ik ongaarne, want vooral in eene discussie met iemand, die zich niet juist uitdrukt, is het altijd gevaarlijk uit diens woorden eene bepaalde gevolgtrekking te maken.

Ik gis echter niet ver van de waarheid te zijn, als ik uit 's heeren v. d. K's beeldspraak afleid, dat hij mij verwijt alleen de voor mijn doel gunstige mededeelingen uit den brief van den heer Gonggrijp te hebben vermeld en de ongunstige beoordeelingen, die deze er bij gedacht heeft (voor den denkenden lezer heeft bijgevoegd) te hebben verzwegen.

Dit verwijt verliest al dadelijk alle beteekenis, als men maar, de onjuistheden van den heer v. d. K. buiten rekening latende, in aanmerking neemt, dat ik mij niet op den brief van den heer Gonggrijp beroepen, dien brief niet besproken, daarvan niet eens gerept heb.

Ik had het oordeel van den Gonggrijp over de boekhouding niet gevraagd; hij had het mij niet gegeven. Welke aanleiding bestond er dan voor mij om ten aanzien van dat oordeel uit zijne woorden allerlei gevolgtrekkingen te maken, waarbij ik nog gevaar liep mij te vergiseen en door hem te worden terecht gewezen.

Maar bovendien, al had ik — *voor het door mij geconstateerd feit* — mij op den brief van den heer Gonggrijp beroepen en dien brief aangevuld met alles wat hij er volgens den heer v. d. K.

bij gedacht zou hebben, dan nog zou ik niet anders geschreven hebben dan ik deed.

Van die „voor den denkenden lezer" bijgevoegde verklaringen is, zooals ik reeds zeide, de eerste „dat de voorgeschreven registers heelemaal niet voor de kasboekhouding deugen."

Tot bespreking van deze ongemotiveerde gedachte, had ik zeker geen aanleiding, waar ik te voren had betoogd, dat en waarom de voorgeschreven registers naar mijn inzien wel voor de kasboekhouding geschikt zijn.

De overige ondersteld bijvoegingen, die men grootendeels in den brief van den heer Gonggrijp zelf terugvindt, komen in het kort hierop neer, dat de ontvanger een voorloopig register, dagboek of kladkasboek aanhoudt, en dat dit verband houdt met eene bij 's lands kas te Batavia gevolgde werkwijze, die de dadelijke boeking in de officieele registers onmogelijk maakt.

Welnu ook van die mededeelingen behoefde ik niet afzonderlijk melding te maken, omdat met den feitelijken toestand, waarop die mededeelingen betrekking hebben, rekening is gehouden in de volgende regels mijner brochure, waarvan men een gedeelte op blz. 48 van het artikel van den heer v. d. K. terugvindt.

„Veel beteekent dat bezwaar dus niet en voor zoover het reden van bestaan heeft, gold het ook ten aanzien van het vroegere kasmemoriaal en zou het ook gelden ten aanzien van het door den heer v. I. voorgestelde kasboek, want de boeking daarin is niets gemakkelijker dan in de registers van ontvangruimte en uitgaaf;....

Het is dus geen specifiek bezwaar tegen de nieuwe regeling en in de praktijk geeft het tot geen moeilijkheden aanleiding. De meeste, zoo niet alle ontvangers, die niet zelf hunne ontvangsten en uitgaven kunnen boeken, houden voor hunne eigen controle een kladboek aan, waarin zij op korte en voor hen voldoende duidelijke wijze de ontvangsten en uitgaven aanteekenen."

Ik heb dus erkend, dat het bezwaar van het niet dadelijk bijhouden der officieele registers eenige, zij het ook geringe, beteekenis heeft, maar voor zoover het reden van bestaan heeft, onvermijdelijk is (waarbij ik speciaal dacht aan de groote kassen) en dat sommige ontvangers (waaronder die te Batavia) een kladboek (een voorloopig register of dagboek, zooals de heer Gonggrijp het noemt) aanhouden.

Over alles, wat de heer Gonggrijp, naar de onderstelling van

den heer v. d. K., in zijn brief „voor den denkenden lezer" zou hebben bijgevoegd, heb ik dus in mijne brochure gesproken en er was voor mij niet de minste reden die bespreking nog eens te herhalen naar aanleiding van onderstelde gedachten van den schrijver.

En waar eindelijk de heer v. d. K. het doet voorkomen, alsof de onderstelde gedachten van den heer Gonggrijp zouden bevestigen de door mij als uitgangspunt genomen bewering van wijlen den heer Mekern *dat de registers van ontvang en uitgaaf nooit met den dag kunnen zijn bijgewerkt*, zou ik zeker in geen geval hem hebben gevolgd, omdat: 1°. de heer Gonggrijp wel niet zal hebben bedoeld, dat een dergelijke algemeene gevolgtrekking zou worden gemaakt uit zijne mededeelingen, die alleen op de kas te Batavia betrekking hebben; 2°. die algemeene gevolgtrekking voor ± 105 kassen (95 pCt. van alle kassen) met de werkelijkheid lijnrecht in strijd is.

De met onbetwistbaar, zij het ook niet bewonderenswaardig, talent voorbereide conclusie van den heer v. d. K. heeft alleen dan zin, als men — gelijk hij doet — van de praemisse uitgaat, dat ik voor een gunstig oordeel over de bestaande boekhouding mij zou beroepen hebben op de getuigenis van den heer Gonggrijp en dat ik beweerd zou hebben, dat de heer Gonggrijp zonder kladkasboek gewerkt heeft, maar waar die praemisse onjuist is, wordt de conclusie onbestaanbaar.

Duidelijk is het, dat men hier niet te doen heeft met zakelijke argumentatie maar met persoonlijke verdachtmaking. De heer v. d. K. heeft daarbij echter vergeten, dat dergelijke verdachtmaking slechts hem treft, die ze als wapen bezigt en daarmede het bewijs levert, dat in den eerlijken strijd hij zich van zijne eigen zwakheid bewust is.

VAN DORSSER.

Het Algemeen Verslag van het Middelbaar en Lager Onderwijs voor Europeanen in Nederlandsch-Indië,

DOOR

Dr. E. BONEBAKKER,

Leeraar in het Nederlandsch aan de H. B. S. te Soerabaja.

I. INHOUD VAN HET N.-I. ONDERWIJSVERSLAG.

Pas is weer het jaarlijksch verslag over het Europeesch onderwijs verschenen. Deze 229 royale bladzijden laten den lezer over het wezen van ons onderwijs zoo goed als oningelicht.

Er komen in voor: niet-talrijke bladzijden met eigenlijken tekst, gedrukt wijd, met groote letter, breede randen, als juridische dissertaties vóór de facultatiefstelling en wat hierop voorkomt: mededeelingen van algemeenen aard, en over de bibliotheken, verzamelingen, leermiddelen, gebouwen, is zoo gesteld dat men er niets uit leert.

Alleen de mededeelingen over het onderwijzend personeel aan de H. B. Scholen (p. 2, 10, 14, 31, 45, 57) zijn als toelichting bij de naamlijst van directeuren en leeraren (p. 90) van eenig nut, en het hoofdstuk: „omvang en toestand van het (Lager) onderwijs" (p. 105 vlg.) is in het pas verschenen verslag voor het eerst weer eens met een zekere inlichtende uitgebreidheid behandeld.

Veel talrijker zijn de bladeren, bedrukt met tabellen en lijsten; z.a. de opgaven van het aantal openbare en particuliere scholen, het aantal onderwijzers en leerlingen, den landaard en herkomst van dezen, het aantal voor examens geslaagden en afgewezenen; den uitvoerigen staat van kosten, de naamlijsten, van zoowel middelbare als lagere onderwijzers, met opgaaf van elks aktenbevoegdheid.

Deze naamlijsten zijn praktisch ingericht en zeer handig, om er

bij gelegenheid uitwendige bijzonderheden over personen in na te slaan; de onkostenstaat en het aantal scholen geeft een goede voorstelling van de groote zorg, die de Regeering aan het Onderwijs besteedt; andere opgaven kunnen nuttig zijn voor een onderzoek naar de toegankelijkheid en populariteit van het onderwijs bij de verschillende rassen; het zijn echter allemaal materiëele bijzonderheden, over het onderwijs als tak van dienst. Niets van dat alles licht in over het onderwijs zelf. Wat gaat er om in de kringen van hen, die als leeraren en onderwijzers bijna geheel verantwoordelijk zijn voor den toestand waarin het geestelijk leven in deze kolonie over een jaar of twintig zal verkeeren? Wordt er niets gedaan en niets gedacht? Komen leerlingen en onderwijzers op school, om stof voor staatjes te verzamelen en samen te vatten? Zijn er slechts examencommissies en candidaten als materiaal voor tabellen?

Er wordt onderwezen en er wordt óók goed onderwezen; er wordt geëxamineerd, en er wordt óók goed geëxamineerd. Buiten het verslag om is bekend dat leerlingen van onze H. B. Scholen in verscheiden opzichten goed onderlegd, en voor maatschappelijke betrekkingen of verdere studie niet minder geschikt zijn dan de Nederlandsche Hoogereburgers; dat de lagere scholen, voor ondergeschikte betrekkingen en voor het M. O. kinderen bruikbaar maken, die veelal van half inlandsch ras zijn en in een nagenoeg geheel inlandsche omgeving leven.

Buiten het verslag om is bekend dat een weekblad bestaat, waarin blijken voorkomen van gedachtenwrijving onder de onderwijsmannen; dat er een genootschap van onderwijzers bestaat met een opgewekt vereenigingsleven.

Maar het verslàg verzwìjgt wat er door het onderwijzend personeel gedacht en gedaan wordt, om het onderwijs en de examens goed te doen zijn en beter te doen worden.

Het verslag van het onderwijs gééft geen verslag van het onderwijs.

II. RIJKER INHOUD VAN HET NEDERLANDSCHE ONDERWIJSVERSLAG.

Ons verslag kàn en moèt een verslag zijn.

Het moèt, omdat het een krachtig middel zal wezen, tot verbetering van het bestaande.

Het kàn, omdat zij, die het onderwijs uitoefenen, slechts nauwkeurig rekenschap behoeven af te leggen van hetgeen zij verrichten en de desbetreffende mededeelingen naar het Departement te zenden.

Dan hangt het van den goeden wil en de belangstelling van den Directeur van O. E. en N. af, of die gegevens gepubliceerd worden en wij weten al bij ondervinding dat de tegenwoordige Directeur dien wil en die belangstelling heeft.

De Nederlandsche regeering geeft ook een jaarverslag over het onderwijs uit, een kwartijn van 300 bladzijden, met bijna 400 pag. aan bijlagen, alle eng gedrukt, met een kleinere letter en smalle randen, paginaas die ieder 3 à 4 maal zooveel inhoud bevatten als die van het N. I. verslag.

Een vergelijking zonder meer zou onbillijk zijn. Het onderwijs in Nederland heeft een veel wijder gebied: het omvat ook Universiteiten en Gymnasia en het aantal leerlingen, dat van ieder onderdeel profiteert, is veel grooter.

Om een voorbeeld te geven:

Bij het L. O. waren in 1896

in Nederl.-Indië	14000 leerl.;	184 schoolhoofden,	481 onderwijzers.
„ Nederland	337000 „	4425 „	13581 „

d. i. ± 24 × zooveel. Zoo is het M. O. ruim 11 × zoo uitgebreid. Doch deze verschillen zijn niet alleen de oorzaak van het groot verschil in omvang der beide verslagen. Een verslag over een diensttak die 24 × zoo omvangrijk is, beslaat misschien bij gelijke indeeling niet meer dan 3 × zooveel plaats.

De algemeene opmerkingen, de samenvattende tabellen zullen in 't eene geval, weinig meer ruimte eischen dan in 't andere.

Een belangrijke oorzaak van het verschil geeft een vergelijking van de inhoudsopgaaf der beide verslagen.

Het Nederlandsche verslag is wel niet volledig, maar veel minder onvolledig dan het onze en bovendien wordt er over dezelfde zaken veel meer medegedeeld.

Vooreerst wordt er in opgenomen het onderwijs in zijn geheelen omvang, met dat wat er mee in betrekking staat; dus ook het militair en zeevaartkundig onderwijs, de examenverslagen der commissiën tot examineering van stuurlieden en van machinisten ter koopvaardij; in ons verslag missen wij de verslagen der examencommissiën van leerling-machinisten bij de Gouvernements-Marine, van opzichters B. O. W.; die examens worden er niet eens in genoemd.

In de 2e plaats voegt het Nederlandsch verslag — en dit is het voornaamste voor ons — aan de statistische resultaten en tabellarische overzichten der eind- en akteexamens de samenstelling toe der Commissiën, zelfs hier en daar de nauwkeurige arbeidsverdeeling onder de leden, somtijds ook de opgaven van het schriftelijk werk, en eindelijk gemotiveerde verslagen over elk examen in het algemeen en over het onderzoek in elk vak afzonderlijk.

Ten derde geeft het Nederlandsch verslag als Bijlagen de wetswijzigingen, besluiten en beschikkingen die het onderwijs betreffen.

Het dikke boek bevat óók heel veel dat alleen maar op den uitwendigen vorm van het onderwijs betrekking heeft; en dat moet ook; maar in de beredeneerde examenverslagen wordt blootgelegd wat in onderwijskringen de denkbeelden onzer studie, onderwijs en examens zijn, wat daar overlegd wordt, om die examens billijk te doen zijn voor de candidaten, leerzaam te maken voor de studie van latere aspiranten, heilzaam voor den geest waarin dezen eenmaal het onderwijs zullen geven, en ten slotte om de gebreken der wet, blijkende in de praktijk, aan te wijzen en de middelen tot verbetering aan de hand te doen.

Tusschen de elk jaar opnieuw benoemde commissies in verschillende deelen des lands bestaat uitwisseling van gedachten over alle gewichtige onderwijsbelangen; er is zin voor aansluiting over en weer, om een zekere, voor de candidaten noodzakelijke eenheid te krijgen. Ik weet wel dat die eenheid, b.v. wat de hoofdakteexamens betreft, volstrekt niet volkomen is; iedere commissie is ten slotte met souvereine zelfstandigheid bekleed; maar voor alle examens weten de candidaten vrij zeker waar ze aan toe zijn. In het N.-I. verslag echter komen de examenverslagen niet voor, en in de praktijk worden ze door examinatoren en candidaten al te zeer gemist.

III. WAARTOE DE VERGELIJKING VAN HET NEDERLANDSCHE EN N.-I. VERSLAG MOET LEIDEN.

De vluchtige vergelijking is niet geschied, om het Nederlandsche verslag als een model te stellen naar het onze, dat nauwkeurig geïmiteerd zou moeten worden.

De toestanden verschillen zoozeer, dat een slaafsche navolging onverstandig zou zijn. Om maar iets te noemen: *hier* wordt het openbaar onderwijs alleen van wege de Regeering, daarginds vanwege het Rijk en honderden gemeenten gegeven. De bevolking der scholen is zoo ontzaglijk veel grooter; mededeeling van al het belangrijke zou het verslag een niet te overziene uitgebreidheid geven.

Maar de vergelijking is geschied om aan te wijzen waarmee wij op 't voorbeeld van Nederland ons jaarverslag tot een wezenlijk verslag zouden kunnen maken; en wij willen verder aangeven, hoe wij den inhoud van het onze nog rijker kunnen maken, dan het Nederlandsche reeds is.

Het onze dan kan verrijkt worden:

met de opneming van alle onderwijszaken, ook die onder andere departementen ressorteeren, opdat de onderwijzenden in een volledig overzicht bijeenvinden alles wat hunne werkzaamheid betreft;

met de beginselen die de directeuren, in overleg met hun leeraren leiden bij de aanvulling der schoolbibliotheken en van den leermiddelenvoorraad;

met de besprekingen die door de leeraren in verwante vakken worden gevoerd over de inrichting van hun onderwijs en de verdeeling onder elkaar van die gemeenschappelijke onderwerpen, die nu veelal elk op zijne wijze behandelt;

met — vóór alles — de duidelijk uiteengezette examenbevindingen van alle commissies.

Dit laatste zal het praktische voordeel geven dat er geleidelijk meer eenheid in de wijze van examineering en den geest van 't onderwijs komt, iets wat tot nog toe bijna geheel ontbroken heeft.

In den tegenwoordigen toestand is ons geheele onderwijs gebaseerd op examens.

Het onderwijs aan de lagere school richt zich naar de kleinambtenaars — en naar de admissieexamens aan de H. Burger- en andere Middelbare Scholen; aan de particuliere inrichtingen tot opleiding voor onderwijzer(es) en voor taalakten, aan de normaalscholen richt het zich naar de akteexamens; aan de burgeravondschool en de ambachtscholen naar de examens voor leerling-machinist en opzichter B. O. W.; aan de H. B. SS. naar het eindexamen; de examens — in een woord — zijn het doel der leerlingen en gaan door voor de proef der degelijkheid van het onderwijs; de wijze van afnemen, de vigeerende opvat-

ting en toepassing van de examenprogrammaas zijn, hier meer, daar minder, maar toch overal het richtsnoer bij het onderwijs.

Men zal — voorts — tot den geest van het onderwijs kunnen besluiten uit de wijze waarop de examens worden afgenomen. Waar onderwijzend tevens examineerend personeel is, z. a. lager-onderwijzers bij de klein-ambtenaarsexamens, leeraren bij de eind-, admissie- en overgangsexamens, onderwijzers en leeraren bij de akteexamens, daar zal de kennis van de beginselen die zij bij de examens in het oog houden, de kennis zijn van de denkbeelden waarop hun onderwijs berust. Uit onze examen-verslagen kon en behoorde te blijken, hoe wij mannen van 't onderwijs den akker van 't geestelijk leven bij het opkomend geslacht bereiden. De vatbaarheid voor de Westersche cultuur, de mate waarin deze bij de heel- en half-Europeesche bevolking hier te lande eenmaal zal zijn aangeslagen, dat hangt op stuk van zaken van onzen examenarbeid af.

IV. VERSLAG OVER METHODE EN VERDEELING DER LEERVAKKEN; OVER DE RICHTING VAN HET ONDERWIJS; OVER DE LEERMIDDELEN [1]).

In het jongste jaarverslag voor N. Indië is op p. 106—111, sinds 1892 voor het eerst, iets medegedeeld over den toestand en de resultaten van het L. O.; niet veel, maar genoeg om althans eenig denkbeeld te geven van de veelal ongunstige omstandigheden waaronder het werkt en van de praktijk der voorgeschreven leervakken.

Maar onder het hoofd „onderwijs en personeel" aan de inrichtingen voor M. O. komt niets voor over het onderwijs.

Werken leeraren in verwante vakken samen? Streven zij, in gelijken geest te onderwijzen? verdeelen zij gemeenschappelijke leerstof? Behandelt b.v. elke der 4 taalleeraars op eigen gelegenheid syntaxis, de klassieke tragedie, de Romantiek, de onmisbare

[1]) De schrijver moet er hier op wijzen dat hij in het vervolg bijna alleen over examens en onderwijs in talen, speciaal in 't Nederlandsch spreekt. Hij heeft dit gedaan om te voorkomen dat hij, jagende op andermans terrein, gemakkelijk doodgedaan zou worden. De voorbeelden die hij geeft, de gevallen die hij stelt, zijn aan de werkelijkheid ontleend, doch, behoudens uitdrukkelijke mededeeling, ontdaan van de toevallige persoonlijke en zakelijke bijkomstigheden.

beginselen der „art poëtique", der kunst van het woord? Uit het verslag blijkt dat niet; buiten het verslag om kan men weten dat zulke samenwerking en arbeidsverdeeling, sporadisch wel is waar, voorkomt.

Het verslag noemt de getallen van toehoorders; maar blijkt eruit wat er over deze jongelui te doen geweest is?

Het reglement vergunt aan de Commissie van Toezicht, jongelui als toehoorders in een of meer vakken toe te laten. Aan de H. B. S. te Soerabaya wordt dat „een of meer" opgevat als „alle"; zoo'n jongen doet als elk gewoon leerling mee, krijgt van de meeste leeraren cijfers, ook als zij lui of dom zijn; en gaan over in een volgend studiejaar, ook al heeft een of meer leeraren hen slechts laten toehooren en geen overgangsexamen afgenomen. Zoo zijn er wel eens als leerling binnengesmokkeld zonder 't voorgeschreven examen.

Ook heeft die Commissie van Toezicht eens een leerling der 1e. klasse, die reeds een maal was blijven zitten, en door de vergadering van leeraren voor bevordering ongeschikt was verklaard, herexamen opgelegd — zij gaf er geen rekenschap van; 't was haar forméél recht.

Hij zakte voor 't herexamen; toen heeft de C. v. T. hem als toehoorder in de hoogere klasse toegelaten, in „meer", neen in *alle* vakken; zonder rekenschap te geven; het was haar forméél recht.

Geeft het verslag iets van de denkbeelden die door verscheiden leeraren over die toe- of misstanden zijn uitgesproken?

Aan de burgeravondschool te Soerabaja is onder het leeraarspersoneel dikwijls besproken, of zij wel aan haar doel beantwoordt. Er zijn er, die haar een — veel te dure — herhalingsschool, anderen die haar een wiskundeschool met wat onderwijs in technische vakken noemen; weer anderen vinden dat zij niet door den directeur der H. B. S., docent in Natuurwetenschap, of zooals thans een Meester in de Rechten, maar door een technisch deskundige b.v. een genieofficier, een ingenieur moest bestuurd worden; dat dan de belangen van het technisch onderwijs eerst met het juiste inzicht zouden behartigd worden, hoezeer de Directeur ook zijn best in dezen gedaan heeft.

Blijkt van zulke vaak besproken onderwerpen iets in het verslag? Is het niet goed als het daartoe in de eerste plaats

competente leeraarscorps zijn oordeel er over uitspreekt? Nu blijven zoodanige gesprekken, zonder eenig nut, praatjes aan de leeraarstafels.

Over de Bibliotheken der middelbare scholen vindt men in elk verslag een woordje. Lees die woordjes in 10 achtereenvolgende jaren. Weet men dan volgens welke denkbeelden de directeuren, in overleg met elkander, met de leeraren en de besturen der beide Gouvernementsnormaalscholen de zeven boekerijen hebben aangevuld, voor het belangrijke jaarlijksche bedrag dat op de begrooting daartoe is uitgetrokken?

Mag men op grond der verslagen vermoeden dat deze Bibliotheken van de kostbaarste werken, die de leeraren bij het onderhoud hunner vakstudiën niet missen kunnen, tot onderling gebruik, één exemplaar bezitten, dat, voor de studie van elk vak, op Java tenminste de noodzakelijke litteratuur bijeen te brengen is? Noch op grond der verslagen, noch door bekendheid met den feitelijken toestand mag men dat verklaren. Zonder oordeel, zonder samenwerking is er maar gekocht, is het geld uitgegeven dat er beschikbaar was. Dat zou onmogelijk geweest zijn als onder de publieke contrôle van alle deskundigen de wijze van aanvulling en de aankoopen zelf hadden plaats gehad. Want de ambtenaren aan het Departement, die de rekeningen in handen krijgen, kunnen zich daarover geen oordeel aanmatigen. In dit opzicht is een groot maatschappelijk belang tot dusver verwaarloosd.

Ook over de vaststelling van den Catalogus van Leermiddelen, die de leerboeken etc. bevat, waarmee de onderwijzers, met uitsluiting van andere werkjes, moeten arbeiden, die, sinds de nieuwe reglementen van 1894, naar de aanwijzing van een speciale commissie wordt vastgesteld door den Directeur v. O. E. N. — ook daarover vindt men in geen verslag iets.

Heeft die commissie nauwkeurig met de door onderwijzers uitgesproken wenschen, gevoelde behoeften rekening gehouden, gewikt en gewogen?

In het weekblad „*Het Onderwijs*" heeft men er meer dan eens over gesproken en men moet vermoeden, na dat gelezen te hebben, dat de commissie niet aan alle rationeele wenschen recht heeft doen wedervaren.

Een verslag over haar handelingen — en het zal blijken of zij haar plichten goed begrepen heeft.

V. BEREDENEERDE EXAMENVERSLAGEN.

Het meest van al behoeven wij intusschen examenverslagen. Deze behoefte is in de laatste jaren bij meer dan een gelegenheid geuit.

In *„Het Onderwijs"* van 8 Dec. 1894 werd, in een hoofdartikel, ter bespreking van de nieuwe Reglementen op het L. O., geschreven: „Volgens art. 14 van het Reglement van orde zendt de commissie een verslag der afgelegde examens aan den Directeur v. O. E. N. Wij zouden gaarne gelezen hebben: *„een beredeneerd verslag"*, dat openbaar gemaakt wordt."

In een hoofdartikel van hetzelfde blad schreef Dr. H. Onnen, naar aanleiding van den zeer ongunstigen uitslag van een kleinambtenaarsexamen (Februari '96): „Wat van dien uitslag de reden is, zal alleen de examencommissie kunnen ophelderen. Wij hopen dat zij, in haar aan den Directeur van O. E. N. uit te brengen verslag niet zal nalaten het noodige licht te ontsteken en dat een der hh. examinatoren, die redacteur is van *„Het Onderwijs"*, zal weten te bewerken dat het licht ook daarin mag schijnen".

Bij de treffende uitkomsten van sommige eindexamens, b. v. dat van '95, toen bijna alle Soerabayasche candidaten zakten; van het hoofdakteexamen te Batavia in Augustus '96, toen de zes candidaten der Normaalschool werden afgewezen en de eenige andere slaagde; bij de zeer geringe hoeveelheid jongetjes die in de laatste jaren tot de afd. A. van het Gymnasium W. III werden toegelaten — bij al die gelegenheden ontstond er gepraat en geschrijf en ontevredenheid over die examensurprises; maar een verklaring, die aanwees hoe de opleiders met hun aspiranten in het vervolg meer succes konden behalen; die uitlegde hoe elke examencommissie haar pogramma uitvoerde en waarom zij 't zoo deed — zoo'n verklaring is niet één keer verschenen.

De behoefte bestaat dus inderdaad.

Om er aan te voldoen heeft, als ik wel ingelicht ben, reeds in Mei 1897, de Inspecteur van het L. O. te Semarang, als voorzitter der commissie voor de akteexamens, de leden uitgenoodigd een beredeneerd verslag van elk onderdeel te willen opmaken.

Onafhankelijk van hem is toen onder de leden der Soerabayasche commissie dezelfde aangelegenheid te hooi en te gras besproken.

Dit jaar heeft de Semarangsche commissie, zooals ik zeker

weet, een vrij uitvoerig, nog niet gepubliceerd verslag gemaakt. En in de eerste vergadering der Soerabayasche commissie is, op voorstel en na toelichting van ondergeteekende, met groote meerderheid van stemmen besloten, dat die subcommissiën, welke bij het uitvoeren van haar taak, opmerkingen te maken hadden over de studie der candidaten, of over eenig ander onderwerp gedachtenwisseling zouden houden, daarvan verslag zouden geven. Voor zoover mij bekend, is dit alleen door de subcommissie-nederlandsch-hoofdacte gedaan.

Op het laatste eindexamen zijn door de subcommissiën opmerkingen gemaakt, en wel over hun wijze van onderzoek naar de kennis en ontwikkeling der candidaten en over nog eenige andere zaken.

Voor 't allereerst hebben nu anderen dan leeraars iets ervan kunnen vernemen dat door eindexaminatoren wel eens ernstig gedacht en gesproken wordt over de uitvoering van hun taak.

De overweging die de voorstanders te Soerabaya en bij het eindexamen leidde, was, dat er zich telkens kwesties voordoen, die nooit eens de oplossing nabij gebracht worden.

Zulke kwesties zijn:

1°. Kwesties van wetstoepassing.

Een voorbeeld. De groote vraag waar het, bij 't vaststellen van cijfers, op aankomt is deze: voldoende of niet? Die vraag is voor den uitslag van het meeste gewicht. Nu komt het voor dat een candidaat van het eindexamen in een rubriek van 4 vakken als quotiënt der 4 cijfers $4^3/_4$ krijgt. Wat moet nu het rubriekcijfer zijn: 5, dat is „even voldoende", of 4, d. i. „onvoldoende"? Discussie in de subcommissie; zij komt niet tot een besluit; discussie van de geheele commissie.

Een groep van leden zegt: in twijfelachtige gevallen is de beslissing in 't voordeel van den candidaat; de andere groep echter: 5 is *even* voldoende, d. w. z. de candidaat die 't krijgt is op 't randje af net nog voldoende; was hij *iets* minder goed geweest, dan zou hij onvoldoende hebben moeten krijgen. Welnu: $4^3/_4$ *is* iets minder; de candidaat is dus nog niet op het randje van voldoende, maar beneden dat randje; het cijfer moet dus 4 zijn.

Nu de één groep weer: maar 't examen is zoo zwaar, en de

candidaat is abnormaal, wat tot toegeeflijkheid stemt; en de andere groep: daarin heeft de wetgever al voorzien, die de scheiding tusschen al of niet voldoende, niet op, maar beneden de helft heeft gelegd, en ook voor niet gemaakt werk en niet beantwoorde vragen een meetellend punt, het cijfer 1, heeft vastgesteld; bovendien heeft de examinator, als hij zijn plicht begrijpt, bij het bepalen van zijn cijfer met de ongunstige omstandigheden rekening gehouden; deze zijn dus reeds gecompenseerd; wij zijn niet geroepen, zoovelen mogelijk er door te trekken, maar alleen hen die volgens de letter en den geest van het programma voldoen.

Nu nog eens de eene groep: de traditie!; en de andere: waar leeren wij die nauwkeurig kennen?

Had men nu maar in beredeneerde verslagen over tal van jaren de besprekingen en beslissingen over zoovele dergelijke hachelijke gevallen bijeen, dan zou men over een cijfersjurisprudentie beschikken, men zou zijn voordeel kunnen doen met de opeengestapelde ervaringen van alle voorgangers.

Over het cijfersgeven hebben op ieder examen levendige en breedvoerige gesprekken plaats; werden die in een publiek verslag geresumeerd, dan zou men in wijder kring leeren inzien, hoe moeilijk de examineerderstaak is en hoe ernstig zij wordt opgevat.

Het dikwijls wankelend vertrouwen der buitenstaanders zou vast worden.

Doch tot nu toe zijn alle discussies begraven geworden, alsof 't twisten waren, waarover de leden zich schaamden.

2°. Kwesties van gebreken der wet.

Bij het schriftelijk werk voor de hoofdakte mag geen enkel boek gebruikt worden.

De subcommissie voor het Nederlandsch te Soerabaya wordt al sinds verscheiden jaren door de letter van deze bepaling verhinderd een letterkundig opstel op te geven, zooals zij zulks 't meest geschikt vindt ter beoordeeling van candidaatsbekwaamheid in de letterkunde.

Zij wenscht n.l. de vrijheid te hebben, om romans of dichtbundels ter beschikking der candidaten te stellen voor de behandeling van een litterair onderwerp.

Er wordt geëischt: eenige bekendheid met de voornaamste voortbrengselen van de Nederlandsche letterkunde, voornamelijk van de 19e eeuw.

Geeft nu de commissie, zooals dikwijls geschied is, de keus uit de werken van een rijtje romanschrijvers, dan bestaat er veel kans dat als opstel een gememoriseerd résumé wordt geproduceerd, hier of daar gelezen, dan wel van te voren opzettelijk gemaakt, in de verwachting dat het wel te pas kan gebracht worden. Geeft men, om dit euvel te vermijden, de keus uit *enkele* bekende werken, die een goed overlegd candidaat, toevallig lang geleden zal gelezen hebben, hoe kan hij dan uit het hoofd een degelijk, betoogend en karakteriseerend opstel leveren, tenzij hij op 't examen de gelegenheid heeft om, al bladerend, zich van de hoofdzaken, typische bijzonderheden, namen, etc., weer goed op de hoogte te stellen?

Wil de commissie een opstel, waaruit zal blijken dat de candidaat geen vreemdeling is in de poëzie van de Genestet, Beets, of zoo, dan zou zij als onderwerp een der keurwerken van die poëzie kunnen opgeven; als daar zijn: de strofenbouw en versificatie, of: hun moraliseerende, of anders: hun humoristische gedichten. Zulk een onderwerp kàn door een hoofdaktecandidaat met ruime voldoende kennis van zoo'n schrijver niet goed uit het hoofd behandeld worden; doch hij kan 't *zeer goed* uitwerken als de hem door herhaalde lezing reeds welbekende gedichten in handen worden gegeven, opdat hij de voor zijn betoog meest geschikte kieze en juist citeere; dan blijkt of hij in den dichter thuis is, terwijl een candidaat die hem niet kent, onmogelijk een goed opstel zal kunnen maken, al liggen de werken tot zijn beschikking.

De commissie durfde echter niet haar opgave op deze wijze in te richten. Zustercommissies houden zich in deze misschien niet aan de letter der wet, of laten zich er ook door knevelen, tot nadeel van het examen. In verslagen jaar op jaar weer te berde gebracht, kunnen haar opmerkingen tot wijziging van het artikel leiden.

3°. Kwesties van examentechniek.

Gesteld: de deskundige voor eenig vak stelt zijn opgave op en levert die in bij den voorzitter. Deze, veelal on-, en meestal minder deskundig, kan er zich niet onvoorwaardelijk mee vereenigen; hij ziet b.v. onder de opgegeven opstellen voor de hoofdakte staan dat de toonlooze *e* achter bezittelijke voornaamwoorden niet behoeft geschreven te worden.

Hij schrapt die bepaling, laat een grammaticavraag vervallen — zonder eenig kwaad opzet, en met de beste bedoeling — omdat ze hem ongeschikt schijnt, hem, die de doceer- en examenpraktijk van deskundige niet heeft en de daarop gebaseerde overweging niet kent, welke tot die opgave geleid heeft. Moet de deskundige commissie, bij de beoordeeling, met deze wijzigingen zonder haar voorkennis rekening houden? of het werk beoordeelen naar de opgaaf zooals zij die gemaakt heeft, en zooals zij er zich alleen verantwoordelijk voor kan stellen?

Hoe moet de verhouding zijn tusschen de cijfers die voor diverse schriftelijke werkzaamheden in één vak gegeven worden? Hoeveel meer moet, bij de hoofdakte, het cijfer voor 't opstel dan dat voor de paraphrase, en deze beide dan dat voor de grammaticale vragen gelden? Is 't zelfs wenschelijk spraakkunstig werk op te geven?

Over deze onderwerpen geschieden besprekingen. De overwegingen zijn voor commissiën elders en in later jaren van belang en kunnen leiden tot homogeniteit.

4°. Kwesties van principieëlen aard.

Voor de taalakten wordt in de wet geëischt een vertaling van 't Nederlandsch in de vreemde taal. Meer dan een examinator kan zich in die bepaling niet schikken; 't is voor hem geen maatstaf; toch moet hij dien eisch stellen. En waar kan hij zijn bezwaren uitspreken? In het „*Onderwijs*". Maar 't volgend, en 't daaropvolgend jaar ook weer? En doet hij dat? Doen allen dat? En de voorstanders dier vertaling leggen die de gronden van hun meening bloot? Zooals in een verplicht verslag ieder moet doen en in Nederland ook doet.

Gesteld: 't is jaren gebruikelijk geweest dat aan een H. B. S. op 't admissieexamen werden opgegeven: woordjes met spelkundige zwarigheden, woordjes in zinnen te brengen, dictée over geslachtsfinesses.

Er komt een nieuwe leeraar; hij acht zulke opgaven ongeschikt om aan hetgeen de candidaten ervan maken, te onderzoeken, in welke mate hun verstand en hun geest ontwikkeld is, in hoever zij een gedachte duidelijk op papier kunnen stellen, of zij met zekere zelfstandigheid en met eigen oordeel in staat zijn, een eenvoudige goed geformuleerde taak te volvoeren. Of zulk werk vroeger wel op degelijke gronden zoo is opgegeven en na kennisneming van ander, z. i. beter werk aan andere scholen, hier of

in Nederland, dat weet hij niet. Hij heeft zijn zorgvuldig gevormde overtuiging, die hij niet laat varen zonder bekendheid met een tegenovertuiging en haar motieven; die kan hij niet leeren kennen. Hij geeft dus ander werk: een verhalend gedicht om te lezen; hij stelt vragen over den inhoud, die de hoofdzaken van 't verhaal op den voorgrond brengen, laat de aspiranten, zonder pen in de hand, gedurende een zekeren tijd nadenken over 't antwoord op die vragen, neemt dan het versje weg, en nu moeten zij den inhoud ervan in eigen woorden uitdrukken, nadat hun is aangewezen waar zij niet mogen uitbreiden op eigen houtje — wat kinderen zoo licht doen — en waar hun fantasie zich mag laten gaan.

Op zulk werk was niet gerekend: kinderen die „klaar" waren, zakken; het L. O. is onthutst over die nieuwigheid; ouders zijn bedroefd over de executie hunner bollebozen, de leeraar met zijn nieuwigheidsgrillen deugt niet — tot er een verslag verschijnt van zijn overwegingen bij het samenstellen van het werk; van, misschien, zijn besprekingen met den assessor en den directeur. Zouden sommige onderwijzers dan niet erkennen dat oefeningen als zijn opgaaf veel beter het taalvermogen ontwikkelen, dan de tot nu toe gebruikelijke; zouden sommige ouders niet inzien dat zoodanig onderwijs, nog een jaar op de lagere school, in 't voordeel van hun knapperds zal zijn? De leeraar deugt dan toch wel.

Bij den huidigen stand van zaken is het admissieexamen een onberekenbaar iets en heeft het publiek reeds menig keer voor verbijsterende resultaten gesteld; er wordt dan mondeling en schriftelijk over gehandeld, veel leelijks in gesprekken en in kranten gemopperd en gemompeld, maar de eigenlijke oorzaak van het droevig resultaat blijft bedekt, tot 't eens een keer zoo bont wordt dat de onderwijzers zich vereenigen en *enbloc* den Directeur van O. E. N. verzoeken een onderzoek te willen instellen; d. w. z. zij vragen om datgene wat een goed verslag behoort te geven. (Dit *is* zeer onlangs geschied).

Ieder die hier geëxamineerd heeft, kan zich een aantal voorbeelden van dien aard herinneren en ieder heeft dikwijls de behoefte gevoeld, nauwkeurig te weten waarom een voorganger zùs deed, de commissie op een andere plaats 't zóo gewoon is; hoe anderen denken over de practische toepassing van nieuwe denkbeelden die vele geesten beroeren. Uit de verslagen blijkt

niets van de eigenlijke geschiedenis, het innerlijk wezen van elk examen. De machten die het doorlaten of afwijzen beheerschen, zijn in 't geheim werkende machten; raadselachtig zijn de uitkomsten, onberekenbaar de kansen. Candidaten die hier voldoen zakken daar. Maar laat zaakrijke verslagen maken, dan komt er een officiëele discussie tusschen de verschillende examinatoren. Ieder hunner zet dan voor de oogen van de geheele in onderwijs belangstellende of erbij betrokken wereld het waarom van zijn beleid uiteen; hij wordt scherper in zelfkritiek; houdt nauwkeuriger rekening met de inzichten en behoeften van anderen; hij kan niet meer de verrichtingen van andere commissies negeeren. Er ontstaat homogeniteit en stabiliteit zonder dat ieder voor zich de vrijheid verkiest, om, met de kennis van den gang der ideeën in zijn vak, met het ruimer oordeel en de grooter ervaring van zijn toenemende jaren, naar eigen inzicht werkzaam te zijn: gecontroleerde souvereiniteit.

Voor de betrokkenen is de toestand thans hopeloos.

Vooral bij het onderwijs in talen staat tegenwoordig alles op losse schroeven. Dat de oude methodes niet deugen vinden ouders, leeraars, onderwijzers, zelfs leerlingen. Alleen onder leeraars en onderwijzers zijn nog verdedigers van het oude: een zeker aantal omdat ze in gemoede geen heil verwachten van het nieuwe; een grooter aantal omdat 't hun te lastig is, zich er in te werken. Anderen gelooven in de over ons gekomen frischheid; zij nemen elders beproefde methodes over, of trachten zich zelf een nieuwe te scheppen, deels empirisch, deels gebruikmakende van ervaringen hunner geestverwanten.

In de vreemde talen zijn, ontdaan van schakeeringen, de leuzen: direct of indirect? in het nederlandsch: aangegroeide of aangeleerde taal? Bij het eerste stel onderwijs: reproductief of niet? bij het latere: formeele of persoonlijkheid? bij letterkundige lessen: 't leeren van uitwendige geschiedenis of 't opwekken van artistiek-letterkundig besef?

De beide diepere grondbeginselen van al die tegenover elkaar staande zienswijzen zijn: Opleiding naar een normaal model, of naar 's kinds individueele persoonlijkheid? Deze twee sluiten elkander uit. Men kan niet tegelijkertijd in de verafgoding der traditioneele gecodificeerde taal leven en in de vereering van het vrije taalonderwijs naar de eigenschappen van het individu, waarvan in Nederland J. H. van den Bosch de vurige belijder is, en Dr.

G. Kalff als leeraar zich de beleidvolle woordvoerder betoond heeft te zijn.

Deze strijd van beginselen die elkanders negatief zijn, als Ariman en Ormoez, als God en Satan, als matrijs en patrijs, veroorzaakt in de praktijk van middelbaar en lager onderwijs zeer groote moeilijkheden. Voorvechters van 't eene en van 't andere komen met elkaar in contact, op scholen en examens; soms moeten zij samenwerken; over en weer wordt dan de noodzakelijkheid beseft om zich met elkander te verstaan, om in dit tijdperk van overgang behoedzaam te handelen: zooveel mogelijk samengaande in de aanvaarding van de goede en vaststaande uitkomsten der nieuwe denkwijze, en rekening houdende met de nog algemeenere oude. Concessie om concessie; transacties van beide zijden.

In vele gevallen is echter de een vrij tegenover den ander.

Laat men zich nu eens in den toestand van een schoolhoofd indenken. Hij moet en wil zich met zijn onderwijs richten naar het admissieexamen. Hoe kan hij dat waar hij geen zekerheid heeft, welke leeraar examineeren zal; of als hij voor 2 admissieexamens moet opleiden; b. v. te Madioen geplaatst zijnde, voor de H. B. S. te Semarang en die te Soerabaja? Hoe moet het hoofd eener meisjesschool te Weltevreden het aanleggen, als zij leerlingen heeft voor de meisjes H. B. S. en voor het Gymnasium?

De H. B. S. leeraar en leerares is de aangewezene om aan het L. O. de richting aan te geven; de voorrechten van hooger opleiding, meer ontwikkeling, beter gelegenheid tot voortgezette studie geven hem daar aanspraak op, mits zij voeling houden met het L. O., de bezwaren erkennen waarmee het worstelt, de factoren waarmee het rekenen moet. Bovendien kunnen zij, de enkelen, zich niet richten naar de vele scholen, die hem examencandidaten leveren. De onderwijzer(essen) moeten zich dus naar de leeraren richten.

De veronderstelde hoofdonderwijzeres eener school te Weltevreden dan beziet de jongste opgaven voor het admissieexamen-Nederlandsch aan de jongens en aan de meisjes H. B. S.

De laatste gaf op: 1°. een dictée van zeven onderling onsamenhangende zinnetjes, tot onderzoek naar de verbuigvaardigheid; (o. a. „Gij speld(d)e(t) mij allerlei op de mouw; .... de geschiedenis van de Ruyter, Neerlands(ch) beroemdste(n) zeeheld") en van 31 woorden voor de beproeving der spellingvastheid; (als: melodi(e)ën, provinci(e)ën, massa's, kersen, laarzen, takke(n)bos(ch);

2°. de verleden tijden en deelwoorden van 21 werkwoorden buiten alle zinsverband; 3°. 6 in zinnen te brengen losse woorden. Het examen bedoelde dus voornamelijk een onderzoek naar de kennis der zichtbare taal en overigens naar bedrevenheid in zinlooze taal.

Het Gymnasium liet in een opstelletje een op 't examen voorgelezen verhaaltje navertellen, en gaf daarna negen half-voltooide zinnetjes aan te vullen, tot beproeving van de kennis der voegwoorden.

Hoe moet ze nu haar aspiranten voor 't volgend jaar opleiden? Zooals zij 't liefst doet: de zelfstandigheid ontwikkelend en het verstand vormend? of africhtend? Want werk, als aan de meisjes-H.B.S. gegeven eischt dressuur; hameren, hameren daarmee alleen en met uitsluiting van alle andere dingen, leeren de candidaatjes voor 'n poosje wat geen beschaafd man, geen hoe lettervast lid van 't Hooggerechtshof, zelfs geen professor in de nederlandsche taal ooit voor zijn heele leven heeft kunnen leeren. Van steloefeningen moet daarbij afgezien worden.

De opgave aan het Gymnasium laat, mits de beoordeeling niet schoolsch zij, haar in haar streven vrij. De grammaticale loopjes moet ze daarbij veronachtzamen.

Wat zij nu ook doet: africhten of in vrijheid vormen, 't eene deel der candidaten zal niet voldoen; immers in een gewoon, kinderlijk opstel komen de meeste woorden nooit voor, die in speloefeningen altijd aangewend worden; die kennis is daarbij zoo veel als waardeloos en in elk geval een ondergeschikt punt van beoordeeling. Omgekeerd zal een candidaatje dat aardig heeft leeren schrijven, weinig terechtbrengen van een reeks meest ongewone en alle zonder eenig zinsverband opgegeven woorden.

Zal zij de beide groepen afzonderlijk onderwijzen? Groot praktisch bezwaar. En als het volgend jaar aan het Gymnasium een leeraar komt te examineeren, die zelf aan een Lagere school werkzaam is geweest, waar men voor een dressuurexamen moest opleiden? Dan zal, ondanks haar bezwaarlijke splitsing, de eene groep toch zakken voor het Nederlandsch en daarmee allicht voor 't geheele examen. Een enkele candidaat zou dan nog door de mazen kunnen slippen, als men haar hals over kop naar een andere H. B. S. liet reizen, waar het examen nog niet was afgeloopen; daar kon zij nog slagen. (Dit is Mei '98 geschied). — Het verondersteld dilemma is niet fictief; een hoofdonderwijzeres te Meester-Cornelis verkeert er thans in, en beklaagde

zich, in een gesprek met mij, op moedeloozen toon over dezen toestand.

Zoo desorganiseeren bij den huidigen stand van zaken dat examinatoren zonder publieke contrôlewerken, de H. B. scholen de Lagere school.

Wordt eenmaal een gemotiveerd verslag van het examen geëischt, dan moet de eene examinator, onder openlijke contrôle van publiek en vakgenooten, reden geven waarom hij ieder jaar voortgaat op zijn wijze, blijkbaar zonder iets in den arbeid van een ander te kunnen goedkeuren en de ander weer waarom hij werk opgeeft, zoo verschillend van 't gebruikelijke.

Ik wil niet den staf breken over 't onderwijs in 't nederlandsch aan de meisjes H. B. S., zonder te weten of de leerares al dan niet werkjes als van Dr. G. Kalff en van Hildebrandt gelezen, en de voordeelen der eene en der andere richting tegen elkaar heeft gewogen; gaarne wil ik veronderstellen van wèl, en dat zij haar klemmende argumenten voor het behoud van haar reeds jaren gevolgde methode heeft. Maar ik wil dat die argumenten bekend zijn. Nu kan een leeraar of leerares, bij volslagen verwaarloozing van den studieplicht, een stroom stremmen, waarvan algemeen zegeningen worden verwacht; omgekeerd kan een omstorter van het oude, lichtzinnig en zonder aan billijke kritiek bloottestaan, dingen doen die in de oogen van zeer vele tot 'n oordeel bevoegden schadelijk zijn.

Als ik den grooten invloed der examinatoren op het onderwijs betoogde, is mij dikwijls tegengeworpen dat ik dien overschatte, zelfs dat ik te veel verbeelding van de beteekenis mijner positie had. Hiertegenover plaats ik de volgende argumenten:

Mijn eerste argument is de bovenstaande beschrijving van den toestand eener hoofdonderwijzeres.

Mijn tweede de verklaring van een zeer gezien schoolhoofd te Soerabaya, vergrijsd in het vak, thans gepensioneerd, dat hij op zijn school z'n onderwijzers en z'n jeugd van de toonlooze uitgangen van *mijn*, *een*, etc. heeft verlost, sinds op het admissie-examen der H. B. S. onder het opgeven schriftelijk werk de clausule geplaatst is, dat die uitgangen mogen wegblijven.

Mijn derde argument vormen de heeren en dames, die op akteexamens komen luisteren, om naar de gedane vragen hun

studie te regelen voor 't zelfde examen, dat zij een volgend jaar willen afleggen. [1])

En een wolk van argumenten levert de lectuur van de Nederlandsche akteverslagen, waarover aanstonds.

VI. BEZWAREN TEGEN DE BEREDENEERDE VERSLAGEN.

Iedere Commissie bestaat immers maar voor één examen! Voor elk volgend examen wordt een andere Commissie benoemd! Wat de eene doet, daaraan stoort zich de andere niet; die is geheel vrij! Vrij is ze; maar zich er aan storen doet ze wel degelijk.

Immers, elke Commissie bestaat voor verreweg de meerderheid uit leden die van de vorige ook deel hebben uitgemaakt; sommige leden hebben er zelfs jaar in jaar uit zitting in, èn bij de eindexamens, èn bij die voor de L. O.-akten, èn bij die voor de admissie van nieuwe leerlingen. [2]) Zoo heeft schrijver dezes in de 4 jaren dat hij bij het M. O. in Indië werkzaam is, 3 maal als examinator voor het nederlandsch bij het admissieexamen gefungeerd, en 6 maal als zoodanig bij het hoofdakteexamen; de andere subcommissies werden telkens bijna alleen door dezelfde personen gevormd, hoogstens nu en dan wat anders gegroepeerd; en hoe dikwijls sloegen wij onzen blik niet op vorige examens! In de praktijk gevoelt men zich als éénzelfde, blijvende commissie, telkens met sommige nieuwe leden aangevuld. Vele jaren achtereen fungeerde te Soerabaya dezelfde persoon als examinator voor de akte fransch; de Inspecteur maakt, behoudens wijzigingen die om veranderde uitwendige omstandigheden noodig zijn, zijn rooster naar dat van het vorige jaar op; bij de appreciatie van verschillende vakken en werkzaamheden in verhouding tot elkaar houden wij ons aan den vroeger empirisch genomen maatstaf.

Bij alle vrijheid bestaat er dus toch al samenwerking tusschen

[1]) Als vierde argument is een vreedzame polemiek in „Het Onderwijs" van de heele maand Juli in mijn bezit gekomen Een redacteur-leeraar verweet het L. O., dat 't te veel op vormen dood bleef en te mechanisch was; onderwijzers verweten toen aan de examinatoren der H. B. S. dat zij hen daartoe veelal drongen.

[2]) Van de klein-ambtenaarsexamens, en die voor adjunct-landmeter, adj.-commies bij de posterijen etc., heb ik geen ondervinding; die moet ik dus buiten beschouwing laten.

commissies op een plaats ten opzichte van een aantal punten.

Maar een nieuw lid weet niets van den geest waarin een voorganger 't onderzoek leidde. Hoe moet hij dat vernemen? Deze en gene, van buitenaf, vertelt er wat over, maar 't is onvoldoende, en wat de een zegt is in tegenspraak met wat een ander vertelt; hij grijpt in 't duister.

Het gevolg is dat 't examen een verrassing voor de candidaten zal zijn, zijns ondanks.

En tusschen de commissiën op verschillende plaatsen bestaat thans niet de minste verstandhouding. De verslagen kunnen daartoe voeren; die der examens voor de middelbare en lagere taalakten in Nederland bewijzen dit ten duidelijkste.

Men moet die maar eens lezen; het ware te wenschen dat de Directeur van O. E. N. aan elke H. B. S. een exemplaar wilde doen toekomen over de laatste jaren en voortaan over elk volgend jaar, opdat leeraren gemakkelijker op de hoogte blijven kunnen van wat in 't vaderland onder onze gedeeltelijk zooveel hoogerstaande vakgenooten omgaat.

Wie den inhoud van een tiental jaarverslagen in zich heeft opgenomen, weet hoe hij werken moet om te zijner tijd voor een examen te slagen; en dat de opmerkingen der commissiën door de toekomstige candidaten nauwkeurig bestudeerd worden, weet ieder die van onderwijstoestanden eenigszins op de hoogte is; het blijkt overigens door b.v. deze aanhaling uit het verslag over 't examen fransch B, in 1894: „de wenken welke vorige commissies herhaaldelijk gegeven hebben, worden door de candidaten steeds meer ter harte genomen".

Dat de commissie van het eene jaar zich richt naar die van het andere, blijkt uit het feit dat een programma voor de afneming van het examen fransch B, hetwelk in 1892 was aangenomen, jaren gehandhaafd is, daar de ondervinding leerde dat 't zeer goed was. In het verslag van '94, verder, wordt de wenschelijkheid besproken dat het examen in twee achtereenvolgende jaren worde afgenomen, elk jaar een deel. Als bezwaar is door één lid geopperd, dat dan het eene deel voor een andere commissie zou worden afgelegd dan het andere, en dat elke commissie onafhankelijk was.

Echter, schrijft het verslag: „dit bezwaar kan niet groot heeten, wanneer men bedenkt dat de commissiën der laatste jaren zich op allerlei punten van beteekenis solidair met elkander hebben verklaard, en dat zeer dikwijls, met name ter bepaling van het

cijfer voor uitspraak en dictée, bij de beoordeeling van candidaten die reeds vroeger het examen hebben ondergaan, de examenlijsten van vorige commissiën werden geraadpleegd".

De coherentie tusschen verschillende examencommissiën in Nederland blijkt bovendien zeer duidelijk uit het feit, dat er, op de akteexamens candidaten zijn, die bekennen, alleen te zijn opgegaan, om de eischen te leeren kennen (middelbaar gymnastiek 1895), natuurlijk in de overtuiging dat die ieder jaar gelijk zijn; evenzoo raadt één commissie voor een vreemde taal aan candidaten, die beseffen dat zij verloren zijn, het geheele examen toch af te leggen, om een juist denkbeeld van de eischen in de praktijk te krijgen.

Een bezwaar dat men hier ook nog geopperd heeft is, dat de examenverslagen in persoonlijke hatelijkheden zouden ontaarden, of in een afbrekende kritiek van het werk van kollegaas.

Een deskundige die zijn vak verstaat heeft geen behoefte aan 't afbreken van een vakgenoot. Dat is iets wat den onkundige kenmerkt en een zoodanige hoort in geen commissie thuis.

Ik zie ook niet in dat een oordeel over candidaten en de wijze van hun voorbereidende studie voor een docent iets onaangenaams kan hebben, als het komt van een, behoorlijk in zijn vak opgeleid en bovendien niet geheel van persoonlijke gaven verstoken examinator. Ieder man van studie — en dat behooren zij te zijn, die in de commissies gekozen worden — ieder man van goed onderhouden studie weet dat hij slechts kent ten deele en te kort schiet in veel; niets is hem zoo welkom als deskundig oordeel over zijn taak en zijn werkzaamheid, niets wenscht hij zoozeer als gegevens, die hem in staat stellen een objectieven blik op zijn denkbeelden en zijn arbeid te bewaren.

En alweer de praktijk van examens in Nederland bewijst dat dit bezwaar theoretisch is. Leeraren nemen daar eindexamens af, leeraren leiden ervoor op; de verslagen zijn dus een kritiek van leeraren op 't werk van leeraren; maar een persoonlijke kritiek, scherp geformuleerd, doch niet scherp; het groote voordeel is: men vindt er wrijving van denkbeelden over keus en leerstof en methode van onderwijs. Dézen staan oudere letterkunde voor, ánderen nieuwe; één commissie bepleit degelijke grammatikale kennis (Limburg 94), een tweede wil dat die alleen uit 't gesproken en geschreven woord zal blijken. De volgende aanhalingen mogen dit een en ander toelichten.

De examinatoren voor geschiedenis en aardrijkskunde in de provincie Zuid-Holland schrijven, dat zij „enkele opmerkingen niet achterwege mogen houden.”

„Zoo weinige candidaten hadden geleerd de feiten in hun verband te beschouwen. De aandacht van verreweg de meesten was er blijkbaar niet op gevestigd, hoe de merkwaardige verschijnsels op ieder gebied en in ieder tijdvak, dus ook in onzen tijd, samenhangen met, en eēn gevolg zijn van hetgeen vroeger gebeurd is. Niet dan schoorvoetend durfde de examinator zulke onderwerpen ter sprake brengen, welke toch zeker in den geest der wet zijn. Gewoonlijk ontving hij daarop geen antwoord. Zoo was het ook als hij sprak over de Geschiedenis der Kunst en over de bronnen onzer kennis der geschiedenis in het algemeen.

Een andere opmerking geldt de repetitiën. De commissie laat in het midden de vraag of het repeteeren in den laatsten tijd voor het examen bij sommige candidaten, hetzij geheel, hetzij gedeeltelijk aan henzelven alleen is overgelaten geworden, maar wel meent zij duidelijk de sporen te hebben gevonden, dat er met vele candidaten veel te weinig gerepeteerd was in de jaren van hun verblijf aan de H. B. S.

. . . . (Bij de aardr.) trof 't de commissie, dat het bij zeer vele candidaten zeer treurig gesteld was met hun kennis der topografie. De eenvoudigste vragen over ligging van plaats of loop van rivieren werden òf niet òf verkeerd beantwoord. Het maakt den indruk alsof die zoo noodige studie verwaarloosd was.

De commissie uit den wensch, dat er meer eenheid mogé komen in de methode bij het onderwijs in de aardrijkskunde aan de verschillende scholen”.

Zoo worden alle vakken nu eens hier dan eens daar meer of minder uitvoerig besproken.

't Is waar: over verscheiden zaken zwijgen de verslagen, zij konden nog leerzamer zijn; maar zij *zijn* in menig opzicht zeer nuttig; zij zijn een onderlinge instructieve kritiek!

Hoeveel meer hebben *wij* hier te lande, waar wij zoover uiteenwonen en onze studie zooveel moeilijker frisch houden, hoeveel meer hebben wij hier behoefte aan wrijving van gedachten en aanvulling van den een door den ander!

Ieder werkt nu op zich zelf, de een soms dwars door den arbeid van den anderen heen, zonder wederzijds steun en voorlichting te zoeken.

De geheimzinnigheid der commissiën, de grilligheid der resultaten geven aanleiding tot ongunstige veronderstellingen, want zoodra menschen bij examens betrokken raken, slapen hun kwade vermoedens een hazenslaapje.

Ziet men echter met welken ernst en toewijding, op welke van studie getuigende gronden de examinatoren hun hoogst gewichtige taak volbrengen, dan zal het onvriendelijke oordeel niet meer het gebruikelijke oordeel over leeraren zijn, dat ik al voor mijn uitzending en ook in Indië in verschillende kringen op verschillenden toon hoorde zingen: „ja, jullie leeraars! als ik nog eens op de wereld kom! De mooiste huizen, de hoogste traktementen; enkele uren daags dienst; één werkdag per week vrij, maandenlange vacantiën — God in Frankrijk"; dan zal men begrijpen dat het flinke tractement, de vrije dagen, de ledige middagen en avonden, de lange vacantiën niets te veel zijn, integendeel onmisbaar, om ons voor onzen werkkring geschikt te doen blijven, voor onze taak als de aangewezen voorbereiders en onderhouders van het geestelijk leven, dat in deze kolonie nog al te anaemisch is.

Het eerste voor de buitenwereld zichtbaar symptoom van hun geestelijken arbeid, dat de leden der subcommissie D. van het jongste eindexamen gegeven hebben, had dan ook in de pers een andere bejegening verdiend, dan die ééne uitlating in de „*Locomotief*", een als aardig bedoeld bespottinkje van iemand die de duistere rol van den onkwetsbaren hinderlager X speelt; in wien wij echter gemakkelijk een persoon herkennen die in M. O. kringen geen vreemdeling is, die eindelijk misverstaat, hetzij uit onkunde, die den zin van het geschreven woord niet vatten kàn, hetzij door een opzet, dat den zin niet vatten wìl; en dat symptoom was onder beroepsgenooten een ander bewijs van attentie waard geweest, dan sommiger meesmuilend leedvermaak over dien muskietebeet.

Wat ik dus aan allen die onderwijzen, inspecteeren, besturen, toezien en administreeren ter overdenking en discussie aanbied is:

de wenschelijkheid dat de Directeur van Onderwijs, Eeredienst en Nijverheid de voorzitters van alle examencommissiën, dat zijn vooral Inspecteurs van het L. O. en Directeuren van H. B. S. S., moge uitnoodigen, om de door hen voorgezete commissiën nauwgezet verslag te doen geven van al haar bevindingen en besprekingen:

tot een leiddraad voor de studie van toekomstige candidaten;

tot een jurisprudentie voor de examenpraktijk; tot onderlinge aansporing en steun bij het onderhouden der vakstudie;

tot meerdere gelijkmatigheid in de opvatting en uitvoering der programmaas;

opdat deze verslagen, niet als verstrooide bijvoegsels in de jaargangen der *Javasche Courant* begraven worden, maar als een deel van het algemeen onderwijsverslag in handen komen van allen, die bij het onderwijs van nabij betrokken zijn.

VARIA.

DE LOOP DER ZAKEN IN DE SOLO-VALLEI.

Men vindt in deze aflevering veel, misschien reeds te veel, over de Solo-werken. Ten gebruike van lezers, die geen moed hebben dien berg van gegevens door te werken, resumeeren wij hier eenige hoofdzaken.

Het hoofdplan 1893 kwam hierop neer:

1⁰. Afdammen der Solo-rivier te Ngloewak. Daar ter plaatse zou het voornaamste kunstwerk komen (stuw aan de prise d'eau)).

2⁰. Hoofdkanaal, resp. verschillende zijkanalen van Ngloewak door Rembang en Soerabaja.

3⁰. Verlegging van den mond der Solo-rivier 50 K.M. bewesten den tegenwoordigen mond naar Sidajoe Lawas.

Raming: 18 à 19 millioen.

Dat het werk ettelijke millioenen meer zou kosten wisten wij reeds sedert de verklaring van den minister in 1897. Thans zijn — voor de leden der Kamer — overgelegd:

1e Een rapport van de door den gouverneur-generaal ingestelde commissie, bestaande uit de hoofdingenieurs 1e klasse L. H. Slinkers en H. P. Mensinga.

2e Advies over dit rapport van den (onlangs gepensionneerden) directeur der B. O. W. in Nederlandsch-Indië G. van Houten.

3e Advies van den tegenwoordigen directeur der B. O. W. in Nederlandsch-Indië J. E. de Meijier.

4e Een rapport van den voormaligen inspecteur van cultures F. A. Liefrinck.

Over den inhoud van deze stukken geven de memorie van den minister in de vorige en de Kamerdebatten in deze aflevering zeer voldoende gegevens.

Daarin vinden wij echter niet vermeld de verantwoording van den ingenieur Pierson, en — wij hebben het reeds in *Insulinde* gezegd — die dienen wij te kennen, vóór wij een oordeel uitspreken.

Wij kunnen hieromtrent thans eenige mededeelingen doen.

Er werden door den directeur der B. O. W. 20 vragen gesteld aan den ingenieur Pierson nopens de onder zijn beheer staande werken.

In de antwoorden daarop neemt de heer Pierson het standpunt in, dat hij geen de minste verantwoordelijkheid op zich neemt. Zoo werd hem gevraagd, of hij meende, dat de slechte voorbereiding van het werk niet voor zijn verantwoordelijkheid kwam. Daarop antwoordde hij, dat hij slechts de uitvoerder was van de bevelen, hem door zijn chefs gegeven. Immers de projecten waren door deze niet slechts goedgekeurd, maar ook door hen ingediend aan de Regeering. En de goedkeuring van die chefs ontsloeg hem, ondergeschikte,

van elke verantwoordelijkheid. Overigens had hij steeds, door middel van werkrapporten, maandstaten en andere stukken, zooals zijn plicht was, de directie der B. O. W. op de hoogte gehouden van den toestand: en 't was dus aan haar, niet aan hem om hieromtrent het noodige te verrichten.

* * *

Wij vinden deze houding van den ingenieur Pierson zeer begrijpelijk, maar ze is ons onsympathiek. Flinker zouden wij het gevonden hebben, wanneer hij, prat op zijn aan den minister, niet aan de Indische directie, ontleend mandaat als executant, thans ook de volle verantwoordelijkheid aanvaardde. Elk ingenieur kan zich vergissen, fouten begaan zelfs, en elk ingenieur is daarvan zoozeer overtuigd, dat hij beamen zal wat een onzer bekendste Nederlandsche ingenieurs antwoordde op de vraag wat hij wel zeide van de Solo-debâcle. Dat antwoord luidde:

— „Ik dacht: van daag hij, morgen ik."

En dat antwoord teekent den degelijken ingenieur, niet ijdel op 't geen hij mocht ontwerpen, respectievelijk uitvoeren, maar nederig genoeg om heilig overtuigd te zijn dat hij vroeg of laat eens een reusachtigen bok zal schieten.

Doch dan dien bok ook ruiterlijk erkend!

* * *

Het rapport der hoofdingenieurs Slinkers—Mensinga gaat uit van de zoogenaamd gewijzigde raming van 1897, en gaat o. a. na in hoeverre die raming wijziging behoeft. Die gewijzigde raming van 1897 is echter een raming, die niet veel meer waarde heeft dan de oorspronkelijke, thans door de logica der feiten van onwaarde gebleken, raming van 1893.

Dat is de cardinale fout van het rapport der hoofdingenieurs, een fout, die wij niet ten laste leggen aan die rapporteurs, die immers over geen andere raming beschikten, doch die maakt dat hun rapport hoofdzakelijk waarde heeft in zooverre als het duidelijk aantoont, dat die raming van 1897 er evenmin een is als die van 1893.

Wij bedoelen het volgende: het afbrekende gedeelte van het rapport is, onzes inziens, doodend voor die ramingen, waarop vijf jaar is voortgewerkt. Maar volgt daaruit niet, dat, waar die raming als grondslag gediend heeft voor de in het rapport der hoofdingenieurs voorgestelde wijzigingen in het werkplan, deze laatsten niet kunnen, niet mogen worden beschouwd als berustende op behoorlijke voorbereiding?

* * *

Het rapport de Meijier bestrijdt verschillende conclusies van het rapport der hoofdingenieurs op zeer gewichtige punten.

Het ontkent de mogelijkheid om te bezuinigen door vermindering der capaciteit van het hoofdkanaal, door de hoofdingenieurs voorgesteld.

Het ontkent het noodzakelijke verband, dat, volgens hen, zou bestaan tusschen het eigenlijke irrigatie-ontwerp en de verlegging van den mond der Solo-rivier.

Het wijst er op, dat de uitvoerende ingenieur geen gevestigde meening heeft over de wijze, waarop het grondverzet zal moeten geschieden beneden het niveau der Solo-rivier.

Hierover een enkel woord. Het spreekt van zelf, dat men toch een gevestigde meening omtrent dit financieel hoogst gewichtige punt zal moeten hebben, alvorens eenigerlei betrouwbare raming kan worden gemaakt over dit grondverzet.

Hiermede is de schorsing der werken op zich zelf al voldoende gemotiveerd.

* * *

Wij besluiten deze beschouwing met datgene wat wij reeds neerschreven in *Insulinde* van 29 November onder den titil „De Solo-werken in de Tweede Kamer".

„De indrukken, opgedaan bij de aanhooring van de Kamerdebatten gedurende 4 dagen en een avondzitting, samen te persen in één artikel, is een onmogelijke taak, die wij ons dan ook niet opgelegd hebben. Alleen eenige losse opmerkingen willen wij hier maken.

„In de eerste plaats dan is het opvallend, welk een veelzijdigheid er geëischt wordt van een minister van koloniën; immers de Indische begrooting is een staatsbudget op zich zelf. Eigenlijk van meer omvang, meer verscheidenheid aanbiedende dan de vaderlandsche begrooting. De minister van koloniën treedt hier dan ook op als 't ware met verschillende hoofden. Hij is minister van binnenlandsche zaken en als zoodanig verdedigde hij de reorganisatie van het binnenlandsch bestuur. Hij is minister van oorlog en in die functie heeft hij niet maar inwendige vredesorganisatiën te bepleiten, zooals zijn Nederlandsche collega, maar hij heeft een veel zwaardere taak. Hij moet de critiek weerleggen, die geoefend wordt op een werkelijken oorlog. Een critiek, die begint met altijd maar weer op nieuw de vraag te stellen of die oorlog een kwart eeuw geleden wel gerechtvaardigd was en die eindigt met van hem te eischen eenerzijds, dat hij den vijand nu in een minimum van tijd voor goed onderwerpe, anderzijds, dat hij het argument der onrechtvaardigheid aanneme en daarom onverwijld den oorlog stake. Hij is minister van marine; hij is minister van financiën en men beweert, dat zijn boekhouding niet deugt. Hij is minister van eeredienst, en hij heeft daar niet te maken slechts met de kibbelende christelijke schakeeringen, maar bovendien met den islam en de talrijke godsdiensten, die door de onverdraagzame Christenen smadelijk met den collectiefnaam „heidensche" wordt bestempeld. Hij is minister van landbouw en heeft soms te polemiseeren met lieden, die uit een plezierreisje naar Indië, ettelijke jaren geleden verricht, de onbetwistbare bevoegdheid putten over hoofdcultures in de tropen te oordeelen. Hij is — het laatst niet het minst — minister van handel, waterstaat en nijverheid en dat die betrekking geen sinecure is, bleek dit jaar op de overtuigendste wijze. Want de hoofdschotel van deze begrootingsdebatten was uit den aard der zaak de tegenvaller der Solo-vallei. En nu moge men gevoeld hebben, dat de minister van koloniën bij de verdediging zijner begrooting soms iets weifelends had in zijn toon, hier sprak de man, die na rijp overleg gekomen is tot een bepaald besluit, gegrond op degelijke argumenten; de man, die zonder eenige advocaterij, zonder iets te verzwijgen of te verbloemen, de wonde peilt en onomwonden bloot laat. Bij de behandeling van de Solo-zaak kan, dunkt ons, niemand nagelaten hebben in zijn hart sympathie en medegevoel te gevoelen voor dezen minister, die met een benijdenswaardige

helderheid den waren stand van zaken openlegde, en het was dan ook een even zeldzame als welverdiende hulde aan dien bewindsman, toen de anders zoo koude, weinig aandoenlijke Kamer de waardeerende woorden, die de heer Conrad aan de Ministerieele uiteenzetting wijdde, met applaus ondersteunde. Wij twijfelen er niet aan, of het zal den heer Cremer veel gekost hebben om aan de Kamer voor te stellen dat reusachtigste van alle irrigatiewerken te schorsen. Hij had het zich, en menige minister zou dit gedaan hebben, gemakkelijker kunnen maken, door eenvoudig mede te gaan met het voorstel van den directeur der B. O. W., J. J. de Meijier, die, na scherp afgekeurd te hebben het werken zonder gedetailleerd plan, na uitdrukkelijk te hebben verzekerd, dat de nieuwe raming van 39 millioen, als gebaseerd op niet-voldoende terreinstudie, op niet-aanwezigheid van behoorlijke projecten, eigenlijk geen raming is, toch aan den minister voorstelt zich bij hem te abonneeren op een voorloopige jaarlijksche uitgave van 2½ millioen gulden voor een onbepaald aantal jaren. Ware deze minister een cynicus, dan had hij eenvoudig die 2½ millioen op de begrooting van 1899 gebracht met de overweging, dat de Kamer die waarschijnlijk zou toestaan en dat daarmede al tijd gewonnen was, immers daarmede verschuivende het van hieruit ingrijpen. Maar deze minister is een eerlijk en onverschrokken man geweest. Hij gevoelde het onlogische van het verband tusschen de afkeurende rapporten over de Solo-werken van de Indische autoriteiten en de conclusie van den directeur. Toch legde hij er zeer terecht den nadruk op, dat die directeur op een ander standpunt moest staan dan hij. Gene toch moest de uitvoering van het in 1893 door de Kamers aangenomen werk in alle geval voortzetten. Niet hij vermocht in te grijpen. Dit kon de minister wèl en dat hij het gedaan heeft, kunnen wij ons van zijn standpunt verklaren. Uitdrukkelijk echter verklaarde hij, dat *schorsen* hier *geen staken* zou zijn. En van deze verklaring nemen wij met groote voldoening nota; het komt ons voor, dat door die uitdrukkelijke verklaring ook de heeren Pijnacker Hordijk en Van Kol zich kunnen neerleggen bij de schorsing.

„De minister gaf zijn voornemen te kennen om van hieruit een deskundige (een of meer) naar Indië te zenden, niet om zich in plaats te stellen der Indische autoriteiten, doch om het onderzoek aldaar te leiden. Hij ontveinsde zich geenszins de moeilijkheid der keuze van dien deskundige.

„Die moeilijkheid is inderdaad niet gering. Hollandsche ingenieurs hebben gewoonlijk geenerlei bemoeienis met groote irrigatiewerken. En, naar onze bescheiden meening, is bij de Solo-werken hoofdzaak de behoorlijke irrigatie van dat uitgestrekte terrein van ruim 200,000 bouws, waarvan de Bengawan Djerostreek slechts 20,000 à 30,000 bouws uitmaakt. Toch is die moeilijkheid niet een onmogelijkheid, omdat de minister niet per se één deskundige wil zenden.

„Er is ook nog een andere oplossing. De Nederlandsche deskundige zal allicht niet lang uit Nederland gemist kunnen worden. Welnu, men make hem lid eener commissie in Nederland, die ten slotte, voorgelicht door dat medelid, voorgelicht door Indische autoriteiten, die men desnoods naar Nederland kan roepen, in hoogste instantie den minister voorlicht. Wij geven dit denkbeeld met de meeste bescheidenheid in overweging aan den minister van koloniën."

* * *

Wij zijn niet ijdel genoeg om te meenen dat de Minister een door ons geopperd denkbeeld heeft gevolgd, toen hij een dergelijke commissie in het leven riep. In alle geval zal het ons wel vergund worden te constateeren, dat wij het bovenstaande reeds den 29sten November publiceerden.

De door ons bedoelde commissie is dezer dagen door den Minister benoemd. Zij bestaat uit de heeren J. M. Telders, hoogleeraar-directeur der Pol. School als president, W. F. Leemans, inspecteur van den waterstaat, J. Kraus, hoogleeraar aan de Pol. School en J. E. de Meijier, als leden.

Prof. Kraus vertrekt met de *Koningin Regentes* in Januari naar Indië om de Solo-zaak te bestudeeren met behulp van het medelid de Meijier. Deze laatste komt daarna ook in Europa ter voorlichting der medeleden. De Minister hoopt de adviezen der commissie nog tijdig te hebben, opdat hij bij de begrooting in 1900 reeds definitieve voorstellen doen kan.

De heer Kraus is professor geweest aan de Universiteit, tegelijk Technische Hoogeschool te Santiago de Chili. Daarna leidde hij als hoofdingenieur de uitvoering van het droogdok en de haven te Talcahuano in Chili en werd daarna (1897) beroepen tot hoogleeraar aan de Pol. School te Delft. Hij heeft als zoodanig verlof gekregen tot einde Augustus 1890.

In afwachting der officieele benoeming is de commissie reeds herhaaldelijk te Delft vergaderd geweest, om een zoo spoedig vertrek naar Java mogelijk te maken.

In de Memorie van Antwoord op het Voorloopig Verslag der Commissie van Rapporteurs over de Indische begrooting in de Eerste Kamer, ingediend den 27sten December 1898, wordt de samenstelling dezer commissie het eerst officieel genoemd. De Minister deelt daarin verder mede, als zijn bedoeling, om aan deze commissie ook haar oordeel te vragen: 1⁰ over de quaestie der verantwoordelijkheid en 2⁰ over de vraag of de oorzaak van de ondervonden teleurstelling misschien ook voor een grooter of kleiner deel kan liggen in de organisatie van den Indischen waterstaatsdienst of in de aangenomen wijze van werken en controleeren; en de commissie zal, zoo noodig, in een en ander verbeteringen kunnen voorstellen. „De samenstelling der commissie is een waarborg, dat zij tot zulk een oordeel volkomen bevoegd is en van haar zal de stellige zekerheid verkregen kunnen worden, die men, begrijpelijkerwijs trouwens, in het antwoord van den Minister aan de Tweede Kamer heeft gemist". In verband daarmede onthield de Minister zich de Eerste Kamer in te lichten „over leemten in de comptabiliteit en gemis aan controle bij de in uitvoering zijnde werken."

Wij wenschen der commissie veel succes toe! Het was, dunkt ons, in dezen de eenige weg, nu de Indische autoriteiten het niet eens waren.

v. S.

DE LOTSVERBETERING VOOR DE AMBTENAREN BIJ HET BINNENLANDSCH BESTUUR IN DE TWEEDE KAMER.

De aanneming van onderafdeeling 35 der uitgaven in Nederlandsch-Indië op de begrooting voor het dienstjaar 1899 zal iedereen verheugen, die, met ons, met instemming het belangrijke artikel lazen van den heer C. J. Hasselman in de *Indische Gids* van October, blz. 1158.

Zal er nu een juichtoon opgaan onder de leden van „het keurcorps" in Indië? Het is er verre van. Als teekenend bewijs hiervoor publiceeren wij hieronder een beschouwing door ons van een geacht ambtenaar uit Indië ontvangen. Het schrijven is gedateerd van 29 October. Onze correspondent had juist een reis gemaakt over een gedeelte van Java en hij had verschillende collega's ontmoet.

Het was juist in dien tijd, dat de Indische couranten in hoofdzaak mededeelden de op de begrooting gebrachte, thans reeds door de Tweede Kamer aangenomen, reorganisatieplannen van het binnenlandsch bestuur.

„Algemeen, — zoo schrijft dan onze zegsman — zijn de ambtenaren van het binnenlandsch bestuur op Java weinig ingenomen met de voorgenomen regeling der bezoldiging van assistent-resident, in de naaste toekomst meer dan thans de bâton de maréchal bij het binnenlandsch bestuur.

„Voorgesteld zou zijn, voor de assistent-residenten vast te stellen een aanvangs-tractement van ƒ600.— 's maands met 3 driejaarlijksche verhoogingen, de eerste ad ƒ 100.— 's maands, de twee andere elk ad ƒ 75.— 's maands. Op enkele belangrijke plaatsen zou een toelage toegekend worden.

„Hoewel zulks niet vermeld werd, zal elke verhooging wel slechts verkregen worden na 3 jaren werkelijken dienst en de huishuur-indemniteit, ofschoon steeds een integreerend deel van het inkomen genoemd, buiten aanmerking blijven voor de berekening van pensioenen en het tractement bij buitenlandsch verlof.

„Na 9 jaren werkelijken dienst als ass.-res. kan dus een tractement van ƒ 850.— 's maands. verkregen worden. Wordt echter een jaar buitenlandsch verlof als assistent-resident in rekening gebracht, dan zal evenwel het tractement van ƒ 850 's maands verworven worden 10 jaren na tot den rang benoemd te zijn.

„Sedert eenige jaren en zeker ook in den vervolge wordt de rang van assistent-resident bereikt na minstens 18 jaren dienst.

„Pensioen over het *volledig* bedrag van ƒ850 's maands zal dus niet eerder dan na 30 jaren dienst verkregen worden. Gerekend dat gedurende den diensttijd tweemalen een buitenlandsch verlof elk van een jaar is genoten, dan zal een nominale diensttijd van 32 jaren noodig zijn voor het erlangen van *vol* pensioen.

„Tot dusver hebben de assistent-residenten, die den dienst verlaten, meerendeels niet eens een nominalen diensttijd van 30 jaren. Als gemiddeld kan 28 jaren genomen worden.

„De voordeelen, voortspruitende uit het notariaat en het vendumeesterschap, welke thans nog verscheidene assistent-residenten uitoefenen, zullen, zooals gewenscht is, spoedig niet meer genoten worden. Waar het verkrijgen daarvan nog zal voortduren, zijn zij weinig beteekenend.

„In het bijzonder de assistent-residenten hebben een hooger levensstandaard dan alle andere ambtenaren van gelijken rang.

„De rechterlijke ambtenaren hebben na 5 à 6 jaren dienst een tractement van ƒ600 's maands, na circa 14 jaren ƒ700.— en na circa 18 jaren ƒ800 — ; de ingenieurs na 15 à 16 jaren ƒ750.— en na circa 20 jaren ƒ850.—; de houtvesters na 17 jaren ƒ700.— en na 21 jaren ƒ775.—; de leeraren bij het middelbaar onderwijs na 20 jaren zeker ƒ750. — à ƒ850.—.

„Na 20 jaren dienst heeft de assistent-resident zelfs bij de nieuwe regeling, nog geen tractement van ƒ 700.— 's maands.

„Wordt voor de assistent-resident, de controleurs en de adspirant-controleurs een bepaald bedrag aan huishuur vastgesteld, dat voor de berekening van pensioenen en het tractement bij buitenlandsch verlof meetelt, men zou misschien nog beter gebaat zijn.

„Gewenscht wordt dat, evenals aan de controleurs, aan de assistent-residenten verhoogingen toegekend worden na een bepaald aantal dienstjaren, als volgt:

aanvangs tractement				ƒ 650	's maands.
tractement na	20	jaren	dienst	„ 750	's maands.
„ „	24	„	„	„ 850	's maands."

Wij beschikken helaas niet over voldoende plaatsruimte, om aan de hand der openbare behandeling van dit onderwerp in de Tweede Kamer, die het leeuwendeel der zittingen van 23 en 24 November innam en die in de *Handelingen* niet minder dan 30 kolommen beslaat, den geachten schrijver uit Indië te doen inzien dat *le mieux est l'ennemi du bien.*

Wij bepalen ons, na de heldere uiteenzetting van den heer Hasselman in dit tijdschrift. tot de volgende opmerkingen.

Uit den loop, die de discussiën in de Tweede Kamer genomen hebben, blijkt naar onze meening:

1e. Dat de Tweede Kamer geconstateerd heeft, dat *de nieuwe regeling nog niet voldoende is.*

Zelfs de minister heeft dit toegegeven.

2e. Dat de minister niet verder heeft willen gaan in zake de lotsverbetering der ambtenaren B. B., hoewel hij zelf overtuigd was, dat de nieuwe regeling niet ver genoeg ging, omdat de vraag bij hem was gerezen of de Kamer dan wel met hem zou meegegaan zijn, met het oog op den slechten financiëelen toestand.

Op het verzoek van den afgevaardigde Pynacker Hordijk om het traktement te verhoogen van den assistent-resident, heeft de minister geantwoord, dat de Indische regeering rekening kan houden met de in de Tweede Kamer gehouden discussies en verdere voorstellen kan doen, bij een volgende begrooting, tot verbetering der positie van de ambtenaren bij het binnenlandsch bestuur.

3e. Het staat, dunkt ons, vast, dat geconstateerd is, dat de opleiding der Oost-Indische ambtenaren onvoldoende is en noodzakelijk grondig herzien moet worden.

Hebben wij, en wij zijn er vrij zeker van, hiermee in enkele woorden den breeden stroom der debatten juist weergegeven, dan gelooven wij het corps ambtenaren in alle opzichten geluk te kunnen wenschen met de ontvangst van 's ministers voorstellen in het Nederlandsche parlement.

Er is een eerste, veel beteekenende stap gezet in de goede richting en de jalons zijn uitgezet voor het verdere tracé.

v. S.

MAANDELIJKSCHE REVUE VAN BROCHURES EN VAN TIJDSCHRIFT- EN DAGBLADARTIKELEN.

18 December 1898.

INHOUD.

Beschouwingen over de Solo-quaestie en wel: Van de *Nieuwe Rotterdamsche Courant*. — Van den heer J. A. de Gelder. — Repliek van de *Nieuwe Rotterdamsche Courant*. — Kritiek van *Insulinde*. — Repliek van den heer de Gelder. — *Insulinde* over de mededeelingen van de *Locomotief* in 1896. — Opmerking daarover van den heer J. F. Scheltema. — Verdere beschouwingen van: *De Tijd* — *Het Vaderland* — het *Algemeen Handelsblad*.

Nog eens over het Panislamisme: door den Turkschen correspondent der *Nieuwe Rotterdamsche Courant*. — Het *Algemeen Handelsblad* over de houding des heeren Bastert in zake den spoorweg Kalisat-Banjoewangi.

De artikelen over de fusie der Indische en Nederlandsche officierskorpsen in de *Militaire Spectator*. — In het *Algemeen Handelsblad*; van Mars en van den heer E. B. Kielstra. — In *Insulinde* van *Sowidjojo*.

Het is moeilijk in dezen verslagtijd over iets anders te schrijven dan over de catastrophe, die op de lippen is van allen, die Indië een warm hart toedragen.

Al heel ongelukkig is de *Nieuwe Rotterdamsche Courant* van 17 November geweest in haar redactioneele bespreking van de Solo-werken. Na een kort overzicht van eenige feiten, door den minister genoemd in de Memorie van Antwoord, eindigt het blad met te constateeren dat het geheele oorspronkelijke ontwerp ineengestort is als een kaartenhuis.

Was het in deze omstandigheden niet het wijst van den minister, dat hij seinde: „Afblijven"? Een nader onderzoek zal beslissend zijn voor den loop, die verder aan de zaken gegeven zal worden. Of de reeds sedert 1893 bestede $11^1/_2$ millioen nog dienstbaar gemaakt kunnen worden aan de uitvoering van een beperkter plan, is onzeker. De minister durft daaromtrent geen toezegging te geven.

Wanneer dit de bekentenis is van een man als Cremer, wiens liefde voor Indië en wiens begeerte om voor Java iets groots tot stand te brengen zoo weinig twijfelachtig zijn, dan ziet het er voor verdere koloniale ontwikkelingsplannen donker uit.

Toen er verleden jaar het eerst iets verluidde van de met de Solo-werken gemaakte misrekening, was er in de Tweede Kamer een vroeger korpsgenoot der Indische ingenieurs, de heer Van Kol, die de ondervonden teleurstelling aan natuurwerkingen geloofde te mogen toeschrijven. „Wij zijn eenigszins benieuwd — zoo eindigt de *Nieuwe Rotterdamsche Courant* — of de genoemde

afgevaardigde bij het thans uit Indië ontvangen licht geneigd zal zijn de gebleken tekortkomingen goed te praten. Onze nieuwsgierigheid spruit niet voort uit bijzondere belangstelling in de gevoelens van den heer Van Kol en ook niet uit de begeerte om personen op de kaak gesteld te zien. Wij zouden alleen willen vernemen, wat er nu nog tot verontschuldiging aan te voeren is, omdat. zoover wij zien kunnen, het opwekken van een dieper plichtbesef en van een ernstiger gevoel van verantwoordelijkheid bij de ingenieurs van den Indischen waterstaat een van de noodigste dingen is, waar in het belang van moederland en kolonie met alle middelen naar gestreefd behoort te worden."

* * *

Wij noemen deze laatste ontboezeming een onwaardige insinuatie, die wij voor de eer van het toongevende Rotterdamsche blad gaarne gemist hadden. Door den oud-hoofdingenieur, later raad van Indië, J. A. de Gelder is onmiddellijk op waardige wijze protest aangeteekend door een ingezonden stuk (19 November) in hetzelfde blad opgenomen. Dit is nogal eigenaardig, omdat de heer de Gelder, de uitvoerder van de grootsche havenwerken van Tandjong-Priok, die ettelijke millioenen beneden de begrooting zijn gebleven, nu juist niet een persona grata is bij velen van zijn oud-collega's, die hem herhaaldelijk op een zeer afbrekende en weinig waardeerende critiek onthaalden. De heer de Gelder stapelt dus vurige kolen op het hoofd van den Indischen waterstaat. Naar zijn meening is het afkeurend oordeel van de *Nieuwe Rotterdamsche Courant* over den arbeid van den Indischen ingenieur ongerechtvaardigd.

De vele groote werken, welke in onze overzeesche gewesten onder de moeilijkste omstandigheden binnen de grenzen der vooraf gemaakte ramingen zijn uitgevoerd, leveren het bewijs, dat de Indische ingenieur in deze voorzeker niet ten achter staat bij zijn collega's in het moederland. Het gaat ook niet aan, om het geheele korps Indische waterstaats-ambtenaren verantwoordelijk te stellen voor een misgreep van een hunner, al zij het dat deze misgreep zeer ernstig is en in hooge mate van plichtverzuim getuigt.

De geschiedenis van den Nieuwen Waterweg in Holland heeft geleerd, dat bij technische zaken de meest eminente ingenieurs van meening kunnen verschillen. De uitgaven voor den bouw van dezen waterweg en voor dien van het Noordzeekanaal strekken ten bewijze, dat ramingen van groote werken menigmaal worden overschreden.

Al wordt toegegeven dat de overschrijding der raming van de Solo-werken exceptioneel is, zoo zou deze overschrijding op zich zelve beschouwd nog niet direct tot een ernstig verwijt aan den ontwerper mogen voeren, ware het niet dat groote tekortkomingen dezen ingenieur ten laste moeten gelegd worden; hieruit mag echter in geenen deele eene algemeene beschuldiging van het geheele corps ambtenaren volgen.

Dit is nog minder het geval, nu de Indische ingenieurs van den aanvang af voor het overgroote deel de wijze, waarop de Solo-werken in het leven geroepen werden, afkeurden en de toekomst van deze werken donker inzagen.

De lijdensgeschiedenis der Solo-werken is voorzeker het gevolg van groote lichtzinnigheid en oppervlakkigheid, doch slechts enkele personen dragen hiervan de verantwoordelijkheid. De toenmalige minister van koloniën was een man van illusiën. De wensch tot het behoud van het vaarwater naar Soerabaja,

zoomede die om een groote landstreek in vruchtbare akkers te herscheppen, was een der idealen van dien minister; hij meende door die werken aan het nageslacht een historisch monument van zijn bestuur te kunnen nalaten.

De ingenieur, die met het maken der plannen en met de uitvoering belast geweest is, was een evenknie van dien minister, ook hij is een groot idealist.

In Holland en niet in Indië werden ten slotte de plannen en begrootingen door dien minister met deze ingenieurs vastgesteld. In Nederland werd de eindbeslissing genomen.

Bij de raming der kosten werd, al zij het dat tevoren overleg met Indië had plaats gehad, geen rekening gehouden met de resultaten, welke bij andere groote werken verkregen waren. Het werk moest succes hebben, een bepaalde som mocht niet aanmerkelijk overschreden worden. De minister en de ingenieur-ontwerper waren geheel te goeder trouw. Zij bouwden luchtkasteelen op lichtzinnige wijze; zonder rijp en goed overleg werden de begrootingen vastgesteld en goedgekeurd, zoodra zij aan de bovengestelde wenschen beantwoordden.

Aan den ontwerper werd de uitvoering opgedragen, tevens werd hem daarbij de meest mogelijke zelfstandigheid gegeven. De directie der openbare werken en de hoofdingenieurs van den waterstaat in Indië stonden, behoudens de geldelijke verantwoording, buiten de uitvoering. De ingenieur, die met den bouw belast was, deed zich ook wederom hierbij als een illusionist kennen. De kostbaarste werktuigen werden uit Nederland ontboden, hoewel vele geen voldoend emplooi konden vinden of voor het doel ongeschikt waren. Op groote schaal, zonder voldoende rekening te houden met de kosten, werd gearbeid. Een juist overleg, een juist wikken en wegen werd verzuimd. De gevolgen van deze losbandigheid op technisch gebied waren te voorzien.

Voorzeker is tot den directeur der openbare werken het verwijt te richten, dat hij niet tijdig de regeering gewezen heeft op het roekeloos beheer. Het feit, dat de directeur direct geen technische verantwoordelijkheid voor den arbeid van de Solo-werken droeg, onthief hem niet ten volle van den plicht om de regeering tijdig in te lichten omtrent de misslagen van den uitvoerder. De nadeelige gevolgen van deze fouten zouden in dat geval minder groot geweest zijn.

Uit de omstandigheid, dat nagenoeg alle Indische ingenieurs de oorspronkelijke raming der werken vele millioenen te laag achtten, en uit de geringe stem, welke zij te voren in de zaak gehad hebben, volgt reeds dat de verantwoordelijkheid van de begrooting niet ten laste van het geheele corps gebracht mag worden.

De hoogst afkeurenswaardige wijze, waarop de voorbereiding en uitvoering van de werken is geschied, houdt verband met feilen, die slechts aan enkele personen te wijten zijn en in het bijzonder aan het samentreffen van een minister, die idealist was met een ingenieur, die zich eveneens door illusiën liet leiden. Het corps Indische ingenieurs staat hier buiten.

De toekomst van Indië hangt voor een groot deel af van den arbeid der ingenieurs; belangrijke werken zijn door hen in de laatste jaren ten uitvoer gebracht; in algemeenen zin heeft dit verdienstelijk corps ambtenaren op lofwaardige wijze zijne taak verricht. Het zou voor Indië zeer te betreuren zijn, indien eenig wantrouwen in de plichtsbetrachting dier ingenieurs opgewekt

werd, vooral thans, nu meer dan ooit aan de eene zijde elke onnoodige of ongemotiveerde uitgaaf door den ongunstigen toestand der geldmiddelen verboden wordt, terwijl anderzijds het financieel evenwicht uitsluitend te bereiken is door toename van welvaart, dat is door technischen arbeid.

Op deze gronden, in het belang van Indië en ter toelichting van de zaak, meende de heer de Gelder een woord van protest te moeten doen hooren tegen het afkeurend oordeel, neergelegd in het slot van het artikel der *Nieuwe Rotterdamsche Courant.*

. * .

Laconiek antwoordde daarop dat blad:

„Wij komen nader op de zaak terug. Redactie."

Dat terugkomen geschiedde dan ook in het nummer van 20 Nov. in een artikel, getiteld: De voorbereiding der Solo-werken.

Het blad gaat daarin — uitsluitend uit de *Handelingen* — de geschiedenis van het wetsontwerp nog eens na en wijst er terecht op, dat reeds in 1893 de afgevaardigde Conrad blijkbaar de zaak niet geheel vertrouwde.

De pertinente verklaringen van den minister echter, zoo voegen wij er dadelijk aan toe, moesten dezen deskundige wel nopen zich erbij neer te leggen. Maar hij was toch voorzichtig genoeg om op te merken dat niet alle bescheiden afwezig waren, die noodig zouden zijn om zich behoorlijk in de details van het ontwerp in te werken en hij maakte het voorbehoud, dat hij bij zijne overwegingen, „zooals van zelve spreekt, (had) aangenomen, dat alle inlichtingen juist en betrouwbaar (waren)."

„Zooals van zelve spreekt," herhaalt de *Nieuwe Rotterdamsche Courant.* Wat zeggen echter de berichten uit Indië? En dan haalt het blad uit de Memorie van Antwoord van minister Cremer o. a. het volgende aan:

„Een van de gewichtigste onderdeelen van het werk was een stuwdam, welke tweehonderd kilometers van den tegenwoordigen riviermond, niet ver van Ngawi, gemaakt zou worden. Alleen van dezen dam (en van de lager gelegen doorgraving der heuvels) was, blijkens de Memorie van Antwoord, een „uitgewerkt project" gemaakt. De hoofdingenieur Pierson, de gewezen chef der (voorafgegane) werken en opnemingen aan de Solo-rivier, had de plannen voor het geheele werk samengesteld en de ramingen der kosten opgemaakt. En nu lezen wij over dien stuwdam: „omtrent de deugdelijkheid van dit voornaamste kunstwerk bestaat een principieel verschil van meening tusschen den gewezen directeur Van Houten eenerzijds, die het ontwerp met nadruk verdedigd heeft, en de (ingenieurs-uitvoerders), die de ondoelmatigheid van dat ontwerp boven allen twijfel verheven achten." Die ingenieurs-uitvoerders waren de heeren De Meijier en . . . . . Pierson! Begrijpe dit wie kan."

Hieruit blijkt echter naar onze meening ook, hoe voorzichtig niet technische redactiën moeten zijn bij het bespreken van technische zaken. De *Nieuwe Rotterdamsche Courant* distilleert uit de Memorie van Antwoord, die inderdaad een meesterstuk van helderheid is, dat de heer de Meijier ingenieur-uitvoerder is geweest of is van de Solo-werken. De heer de Meijier heeft — jammer genoeg misschien — nooit eenige bemoeienis gehad met de Solo-quaestie vóór hij, nu zeer onlangs als directeur van B. O. W. optredende, geroepen was om de Regeering voor te lichten, nadat de débâcle in kleuren en geuren

bekend was. Zeker, de heer de Meijier was, in den tijd der voorbereiding van het avant-project 1893, bij de directie, en hij stak zijn weinige ingenomenheid met dat project, niet onder stoelen of banken. Maar dat deed hij ongevraagd; officiëel had hij geen kennis te nemen van de projecten door Pierson ingediend; dat behoorde tot de competentie van den chef van bureau E. den heer Heskes.

De *Nieuwe Rotterdamsche Courant* heeft niet de gewoonte haar vergissingen spoedig toe te geven; wij zullen er thans speciaal voor zorgen, dat zij *deze* „revue" onder de oogen krijgt, die haar anders eens mocht ontgaan, en wij zullen eens afwachten of zij haar onjuistheid rectificeeren zal!

Geven wij thans weer het woord aan de *Nieuwe Rotterdamsche Courant.*

Waren er „voor alle andere onderdeelen van den reuzenarbeid..... slechts globale en zeer onvoldoende gegevens"; was er op sommige irrigatiewerken „slechts onvolledig", op andere „in 't geheel niet gerekend"; het is thans gebleken, dat er „groot verschil van meening (bestaat) omtrent de deugdelijkheid zoowel van het hoofdplan als van verschillende der belangrijkste onderdeelen". De raming der kosten heeft „met groote oppervlakkigheid" plaats gehad; bijna alle onderdeelen zijn te laag geraamd"; de eenheidsprijzen voor het grondverzet zijn „ontleend aan elders uitgevoerde werken, welke prijzen bleken voor de Solo-vallei veel te laag te zijn".

Toch was dit alles niet alleen door den ingenieur Pierson en zijn assistenten ontworpen, maar, blijkens de Memorie van Antwoord van 1893, „onderzocht en goedgekeurd" door „den chef van het betrokken technisch bureau bij het departement der Burgerlijke Openbare Werken en door den directeur." Van dien departementschef waren de goedgekeurde adviezen, van den 19en April en den 23en Juni 1892, bij de stukken overgelegd.

„Wat moet, — zoo vraagt het blad verder. — wanneer wij den geheelen loop dezer zaak overzien, ons oordeel zijn over de nauwgezetheid der ingenieurs van den Indischen waterstaat? Indien de heer De Gelder te kennen wil geven, dat niet ieder lid van dat corps voor zijn persoon zich de afkeuring behoeft aan te trekken, welke wij in ons artikel van den 17en dezer — niet zonder voorbehoud -- hebben uitgesproken, dan is het nauwelijks de moeite waard, dat wij dit erkennen, want het spreekt van zelf.

„Waar echter aldus door een van de eminente leden van dat korps, met goedkeuring van den chef en onder samenwerking met ondergeschikten, te werk is gegaan: „met groote lichtzinnigheid en oppervlakkigheid": „zonder rijp en goed overleg"; met „losbandigheid op technisch gebied"; met „roekeloos beheer"; — qualificatiën, niet van ons, maar van den heer De Gelder — betwist daar de geachte inzender onze bevoegdheid om te komen tot de gevolgtrekking, dat er aan het plichtbesef en het gevoel van verantwoordelijkheid van „de ingenieurs van den Indischen waterstaat" iets hapert, dan moeten wij met hem van zienswijze verschillen. Wanneer zij, die op de meest verantwoordelijke posten geplaatst zijn, aldus voorgaan, dan gaat het niet aan, den maatstaf, waarnaar het korps gemeten wil worden, hoog te houden op grond dat de gemaakte feilen — en welke feilen! — „slechts aan enkele personen te wijten zijn".

De geachte inzender zegt, dat ten slotte „de plannen en begrootingen door den minister (Van Dedem) met den ingenieur (Pierson) zijn vastgesteld; dat door hen de raming der kosten „zonder rijp en goed overleg" is opgemaakt

en „de eindbeslissing" in Nederland is genomen, „zij het ook na overleg met Indië".

Het is, helaas, niet moeielijk, Van Dedem's nagedachtenis te bezwaren: hij is er niet meer om zich te verdedigen. Wie echter den man gekend hebben, met zijne nobele nauwgezetheid van geweten, moeten met ons vragen: staat de heer De Gelder in voor hetgeen hij zegt? Zijne bewering is vierkant in strijd met hetgeen de minister in de stukken van '93 heeft verklaard; zij is ook niet overeen te brengen met de behandeling, welke Indische voorstellen hier te lande onvermijdelijk en natuurlijk moeten ondergaan. De plannen met de Solo-rivier waren niet van één dag. Van 1852 af was men aan het overwegen, op welke wijze aan het periodiek onder water staan en uitdrogen van het Noordelijk deel der residentie Soerabaja een einde gemaakt kon worden. In 1881 was er een voor-ontwerp gemaakt, dat door dringender werken op den achtergrond geschoven was. In 1889 waren de opnemingen, onder leiding van den ingenieur Pierson, hervat en van dien arbeid was het ingediende ontwerp de vrucht, eene vrucht zóó rijp, dat de minister in de Memorie van Toelichting de beslissing „volkomen voorbereid" kon noemen. Is het nu geoorloofd van dit alles te zeggen: de minister en de ingenieur „bouwden luchtkasteelen op lichtzinnige wijze?" Indien er zulke kasteelen gebouwd zijn, dan is het niet geweest door deze twee alleen, maar hebben allen, die in Indië de plannen hebben helpen voorbereiden en goedkeuren, er aan medegewerkt.

De geachte inzender herinnert ons, dat er ook in Nederland met groote waterwerken teleurstellingen worden ondervonden en misrekeningen gemaakt. Wij ontkennen het geenszins: strijden met de krachten der natuur, ze aan zich te onderwerpen na dikwijls onvoorzienen tegenstand en onder wisselende kansen, is de glorie en het verdriet van den waterbouwkundige. Maar van iets als met de Solo-werken is geschied; van een gemis aan doorzicht en eenstemmigheid, zoowel ten opzichte van het doel als van de middelen ter uitvoering, waardoor ten slotte de minister Cremer genoopt is geworden — radeloos zou men bijna kunnen zeggen — te seinen: „Laat alles liggen!". — van zóó iets zoeken wij onder de groote waterstaatswerken in Nederland een voorbeeld.

De heer Conrad eindigde den 25en Mei '93 zijn betoog met een bescheiden wenk. „Ook zou ik wenschen, dat voortaan, evenals in Nederland geschiedt, het beoordeelen van een werk van zoo grooten omvang niet werd opgedragen aan een of hoogstens aan twee personen, maar dat zulks aan meerdere deskundigen werd toevertrouwd, teneinde zeker te zijn, dat men de zaak van alle kanten bekeken had, indachtig aan het spreekwoord, dat mij nu te binnen valt: du choc des opinions jaillit la vérité".

De Haagsche afgevaardigde zegt niet licht iets, waar geen beteekenis in zit. Zou het spreekwoord, dat hem zoo op dat oogenblik „te binnen viel", misschien beteekenen kunnen, dat ook hem wel iets ter oore gekomen was van hetgeen de heer De Gelder verzekert: „het overgroote deel" der Indische ingenieurs „de toekomst der Solo-werken donker inzagen?" Is dit inderdaad het geval, dan zoude het te betreuren zijn, niet alleen, dat zij zulk eene „geringe stem te voren in de zaak gehad hebben", maar ook dat niemand hunner gelegenheid gezocht heeft om zijne stem te doen hooren, en dat bij de later gevolgde

„losbandigheid op technisch gebied" gezwegen hebben, zoowel de directeur, wiens plicht het geweest ware te spreken, als anderen, die van het onverstand getuigen waren. Het oordeel over den zedelijken moed en het plichtbesef van het korps als geheel kan hierdoor alweer niet rijzen.

„Over de noodlottige gevolgen, zoo eindigt het Rotterdamsche blad haar betoog, welke een door het voorgevallene niet gewettigd algemeen wantrouwen in de toekomstige voorstellen en werken der Indische ingenieurs zou hebben, zijn wij het met den heer de Gelder geheel eens. Ongelukkig zouden het niet onze woorden, maar zou het de ervaring zijn, welke zulk een wantrouwen geboren kon doen worden. Daarom mogen de ambtenaren, in wier handen zulke gewichtige belangen gelegd zijn, hun geweten niet geruststellen met de meening, dat hetgeen door één, of door enkelen hunner misdreven wordt, aan de anderen onverschillig mag zijn".

* * *

Tegen deze redeneeringen voerde *Insulinde* van 22 Nov. het een en ander aan in een artikel getiteld: „de *Nieuwe Rotterdamsche Courant* en de Indische Waterstaat."

In de eerste plaats is zij het met de *N. Rott. Ct.* volmaakt eens, dat het allerergste van de Solo-zaak is „de ontmoediging en het wantrouwen, die het gevolg er van zullen zijn". Een wantrouwen dat de *N. Rott. Ct.* er zelfs nu reeds toe verleidt, om den geheelen Indischen Waterstaat een brevet van gebrek aan plichtsbesef en verantwoordelijkheidsgevoel uit te reiken!

Dat de minister in de toekomst weinig vertrouwen stelt op Indische ramingen van groote werken is volkomen begrijpelijk. Men kan dit echter moeilijk als iets speciaal Indisch beschouwen. Voorzichtigheid bij de appreciatie van de oorspronkelijke raming van groote werken wordt ook in Nederland, ja, in geheel Europa, door de ondervinding dringend geëischt. Maar mogen wij aan de *N. Rott. Ct.* vragen, of zij, toen de oorspronkelijke raming van den waterweg van hare stad naar zee van 6 millioen bleek te berusten op veronderstellingen, die niet verwezenlijkt zijn geworden, toen er zelfs een tijd geweest is dat men, ten einde raad, de werken voor dien waterweg meende te staken — of zij toen ook een dergelijken blaam heeft geworpen op de ingenieurs van den Nederlandschen waterstaat? En wanneer dat niet het geval is, dan eischt de billijkheid, dat zij evenmin generaliseere nu het Indië betreft.

De Indische waterstaat heeft in de laatste jaren werken ontworpen en uitgevoerd, die een zegen zijn voor land en volk, werken uit een ingenieursoogpunt niet minder goed geslaagd, dan de waterweg van Rotterdam naar zee thans een schitterend succes te noemen is, die echter 30 millioen in plaats van 6 heeft gekost. Zijn die diensten van onze Indische waterstaats-ingenieurs plotseling uitgewischt, nu de Solo-werken zulk een grievende teleurstelling blijken te zijn?

Blijkt bovendien niet, dat, aangenomen dat uit de elkaar tegensprekende rapporten die thans zijn overgelegd, inderdaad blijkt van een afkeuringswaardig technische losbandigheid bij het ontwerpen en uitvoeren der Solo-werken — iets, wat wij billijkerwijze eerst mogen zeggen, als ons de inhoud van het verweer van den ingenieur Pierson bekend ware — die plannen slechts een zeer beperkte beoordeeling hebben ondergaan.

Aangenomen dat inderdaad dit ontwerp absoluut ondeugdelijk is, dan nog heeft de *N. Rott. Ct.* niet het recht de ingenieurs van den Indischen waterstaat en korps te veroordeelen.

Ondersteld dat de Solo-zaak een enorme schadepost is in het debet van dat korps, dan eischt het opmaken van een zuivere balans dat nu ook geboekt wordt een niet aanzienlijk getal belangrijke posten in het credit van dat korps.

Uit het stuk van den heer de Gelder zou blijken, dat de heer Pierson en slechts de heer Pierson verantwoordelijk gesteld kon en moest worden. Maar, al is zijn ontwerp aan minder beoordeelaars onderworpen geworden dan de goede gewoonte is, het gaat niet aan te beweren, dat geven wij gaarne aan de *N. Rott. Ct.* toe, dat niemand dan hij met de goedkeuring te maken heeft gehad. Het raderwerk, dat in beweging wordt gesteld vóór een ontwerp tot stand komt in den vorm van een wet, bevat nog altijd vele schijven.

Een ernstige waarschuwing zij dus ten slotte wellicht niet overbodig. Voor de heer Pierson de zondebok wordt, dienen wij zijn verantwoording te kennen.

Op een en ander vond de *Nieuwe Rotterdamsche Courant* het niet noodig te antwoorden.

* * *

De heer de Gelder gaf echter geen kamp. In de *Nieuwe Rotterdamsche Courant* van 23 Nov. komt een ingezonden stuk voor van zijn hand, waarin hij volhoudt dat de feiten bij die werken nagenoeg uitsluitend te wijten zijn aan de slechte voorbereiding in Nederland, ja zelfs dat het Indische ingenieurskorps in dezen zonder eenigen blaam is.

Zeer juist zegt verder de heer de Gelder, dat men den indruk krijgt dat aan de Indische ingenieurs het gevaar dreigt om als zondebok voor de Solowerken te dienen. Tegen deze opvatting teekent hij protest aan, omdat zij onrechtvaardig is en tevens omdat zij een ramp voor Indië zou wezen, nu de toekomst dier gewesten voor een groot deel afhankelijk is van het vertrouwen, dat in Nederland moet en mag gesteld worden in genoemd korps technische ambtenaren.

De Solo-werken hebben een specifiek Indisch karakter. De Nederlandsche ingenieur is onbekend met irrigatiewerken; de arbeid in Indië is hem vreemd; de hulpbronnen aldaar, den aard der Indische materialen, deze alle kan hij niet beoordeelen. Een commissie van Indische ingenieurs was op die gronden aangewezen tot het uitspreken van een eindoordeel over de waarde der bescheiden van de Solo-werken. In 1893 waren verscheiden Indische ingenieurs in Holland, die bij den bouw van groote werken hunne sporen verdiend hebben. De Minister van Dedem liet deze krachten ongebruikt.

Het avant-project, dat uit Indië gezonden was, werd in Nederland door den ingenieur Pierson uitgewerkt.

De heer de Gelder vraagt nu: Werd ooit de definitieve begrooting volledig gemaakt? Werden alle projecten der belangrijke kunstwerken te voren in Nederland vervaardigd? Werd een volledig uitgewerkt geheel aan het oordeel van een commissie van deskundigen onderworpen? Was het aan te nemen, dat de ingenieur Pierson, in verband met diens verleden, berekend was voor

zijne taak? Kon op goede gronden verwacht worden dat hij in staat zou zijn om den arbeid zelfstandig te leiden?

Op alle deze vragen moet een ontkennend antwoord gegeven worden.

Erkend zal moeten worden, dat deze verzuimen de oorzaak zijn van de lijdensgeschiedenis der Solo-werken. Beaamd zal moeten worden dat deze voorbereidende arbeid en nog veel meer onmisbaar is, zoowel om een groot werk tot stand te brengen, als om een eenigszins vertrouwbare begrooting te kunnen samenstellen. Toegegeven zal moeten worden dat de ingenieur Pierson onder goedkeuring van den Minister van Koloniën, zelfstandig, zonder bemoeienis der Indische autoriteiten, den gebrekkigen voorbereidenden arbeid in Nederland verricht heeft. Waar en bij wien ligt nu de schuld van den ondervonden tegenspoed? Voorzeker niet bij het korps Indische ingenieurs; dit corps staat geheel buiten de zaak, tenzij hun de eisch gesteld mocht worden dat zij den Minister onder het oog hadden behooren te brengen, dat deze bewinsman op lichtvaardige wijze ten opzichte der Solo-werken handelde. Een dergelijke eisch is echter onbestaanbaar met het oog op de verhouding van het opperbestuur tot de Indische technici, bovendien ontbrak zelfs de mogelijkheid om aan dezen eisch te voldoen, daar in Indië de gebreken der voorbereiding eerst bekend werden, toen deze reeds een fait accompli was.

Is het nu te verwonderen, dat de Indische ingenieurs nagenoeg eenstemmig de toekomst der Solo-werken donker inzagen? Volgt hieruit reeds niet dat zij voor dien arbeid niet verantwoordelijk gesteld mogen worden? Bewijzen de resultaten niet juist hun goed inzicht?

De schrijver meent op alle deze gronden gerechtigd te zijn elken blaam af te weren, welke, wat de Solo-werken betreft, het Ingenieurskorps zou kunnen treffen.

Naar zijn meening zou zelfs, ingeval het door den ingenieur Pierson gemaakte avant-project en de globale begrooting die in Indië werden goedgekeurd, leemten of gebreken inhielden, deze misrekingen niet ter zake dienende zijn, daar die gebreken aan het licht zouden moeten gekomen zijn bij een normale en verplichte verdere omwerking, op de wijze gelijk die gebruikelijk en onontbeerlijk is. Ook op deze overwegingen steunt zijn meening dat de verzuimen, welke in Nederland zijn gepleegd, en alleen deze, de oorzaak zijn van den tegenspoed, welke bij de Solo-werken ondervonden is.

Schrijver sprak in het vorige artikel van een technische losbandigheid bij de uitvoering. Dit oordeel berust op goede gronden. Het is voldoende bekend op welk een wijze materieel tegen hoogen prijs uit Nederland werd ontboden, terwijl het bij de werken geen voldoend emplooi vond. De hulpsporen van groote lengte met hun geregelden treindienst; het kostbare kabelspoor enz., alle deze technische buitensporigheden en nog vele meer zijn voldoende besproken en veroordeeld. De omvang van de catastrophe is hierdoor slechts toegenomen. Het wilde beheer tijdens de uitvoering was een noodzakelijk gevolg der onvoldoende voorbereiding. Een goed te voren ontworpen en overdacht werkplan had het moeten voorkomen.

Door de *N. Rott. Ct.* wordt den Indischen ingenieurs ten laste gelegd, dat hun de zedelijke moed en het plichtsbesef ontbrak, om het opperbestuur opmerkzaam te maken op de gevolgen, welke het gemis aan voorbereiding der Solo-werken na zich zoude sleepen. Is deze beschuldiging gerechtvaardigd?

De groote aannemers in Holland hebben in 1893 reeds den minister gewezen op de onjuiste raming, op de lage eenheidsprijzen. Deze deskundigen, die meer dan eenig ingenieur in Nederland, ervaren moeten zijn in de berekening van kosten van eenig werk, zijn nimmer gehoord. Aan hun mededeelingen werd nimmer eenig gewicht gehecht. Het is daarom aan te nemen dat de stem der Indische ingenieurs eveneens een roepstem in de woestijn zou geweest zijn. De heer De Gelder kent een ingenieur van toenmaals groot gezag, die jaren geleden vier verschillende groote werken in Indië afkeurde. Eenmaal heeft de regeering zijn advies gevolgd, bij de drie overige (waaronder ook de verlegging der Solo-rivier voorkwam) handelde de regeering tegen de voorstellen van dezen ingenieur. Van alle zijden werd hem echter het „steenigt hem" toegeroepen. Thans is hij bij alle werken door de uitkomsten in het gelijk gesteld, doch zijn adviezen zijn vergeten; de aanvallen heeft hij echter moeten weerstaan, zonder een daaraan evenredig nut te hebben kunnen stichten. Het is bekend dat de ingenieur Pierson zelfs nog eenige maanden geleden het volle vertrouwen van het opperbestuur bezat. Elke poging van andere ingenieurs, die dit vertrouwen kon schokken, zou ijdel geweest zijn. Het is daarom onbillijk aan de ingenieurs in Indië den eisch te stellen dat zij zonder eenige kans op succes, zich ongeroepen in het wespennest zouden begeven, vooral nu de Solo-werken geheel aan elke technische contrôle waren onttrokken. Hun onthouding is geen bewijs van gebrek aan moed of plichtsbetrachting, doch van een juist inzicht der toestanden. In Nederland wordt evenmin deze eisch aan de ingenieurs gesteld. Men richte den blik noord- of zuidwaarts, west- of oostwaarts en tekortkomingen of tegenspoeden zullen bij werken ontwaard worden. Het is echter opmerkelijk, dat het oordeel in het vaderland zooveel minder hard is, dan het geval is wanneer het een werk in Indië betreft; hoe dit echter ook zij, zoo is het feit, dat in Nederland nimmer een zelfstandig optreden van eenig ingenieur is voorgekomen, gelijk dit nu van den Indischen ingenieur geëischt wordt.

De tekortkomingen bij de Solo-werken zijn ernstig en onverschoonbaar, schrijver erkent dit, doch meent de aandacht te moeten vestigen op den Nieuwen Waterweg, nu het Rotterdamsche blad er op wijst, dat wij tevergeefs in Nederland zouden zoeken naar een voorbeeld, als dat bij de Solo-werken, waar een minister zich genoodzaakt zag tot bevel van staking, tot een laat alles liggen! Gaf niet de minister Tak van Poortvliet in November 1877 een gelijk bevel omtrent bovengenoemd werk? Zelfs werd toen aan een staatscommissie de vraag gesteld of voortzetting der werken kon worden aanbevolen.

Een enkel woord nog over het verschil in meening der ingenieurs, omtrent de constructie van den stuwdam der Solo-werken. Bij elk groot werk zijn verschillende wegen aanwezig om het doel te bereiken. Elke weg brengt bezwaren mede, en nu hangt de keuze van den weg af van de maat, waarmede die bezwaren worden gemeten, en deze maat is in vele gevallen afhankelijk van de persoonlijke opvatting. Een verschil van meening onder deskundigen omtrent de oplossing van technische zaken wordt hierdoor verklaarbaar. Hoevele projecten zijn o. a. niet gemaakt voor de bommenhaven te Scheveningen, waarbij elk ontwerp zijne voorstanders had? Zijn er geen technici, die een open weg van Amsterdam naar zee boven den tegenwoor-

5

digen verkiezen? De brug over de Moerdijk is gebouwd met openingen van 100 M., een ander ingenieur zou misschien deze openingen 90 of 110 M. ontworpen hebben; in het eene geval zou het aantal pijlers grooter doch de overspanning kleiner dan in het andere geval geweest zijn; voor alle deze oplossingen kan misschien veel te zeggen zijn; mag nu uit deze verschillen in meening een algemeene plichtsverzaking der deskundigen gedistilleerd worden?

Het meeningsverschil omtrent den stuwdam bewijst niets voor of tegen de Indische ingenieurs; het is een noodzakelijk en onvermijdelijk verschijnsel, dat zich bij nagenoeg alle technische vraagstukken voordoet.

* * *

In *Insulinde* van 22 November werd er op gewezen, dat het dagblad de *Locomotief,* onder redactie van haar vroegeren hoofdredacteur J. F. Scheltema, in een paar hoofdartikelen, dateerend van 1896, gewezen heeft op verschillende toestanden die niet waren zooals het behoort, bij de Solo-werken. De hoogst ruwe vorm waarin dit geschiedde, maakte dat het blad die artikelen in zijn overzicht van de Indische Pers niet heeft besproken. Thans blijkt het weer voor de zooveelste maal, wat het nut is, zou kunnen zijn tenminste, van de zoo dikwijls verfoeide zoogenaamde indiscreties in de organen der dagbladpers. Had men, toen de *Locomotief* haar aanval richtte op de Solo-werken, al was het dan in een niet aantrekkelijken vorm, destijds aandacht geschonken aan die artikelen, dan zouden wij toch zeker een paar jaar eerder voor hetzelfde geval hebben gestaan dan nu, met hetzelfde resultaat, behalve dat wij dan ettelijke en ettelijke millioenen minder hadden weggesmeten voor de uitvoering.

* * *

Hierop antwoordt de heer J. F. Scheltema in de *N. Rott. Ct.*, de *Telegraaf* en in andere bladen die het stukje van *Insulinde* hadden overgenomen:

„Afgescheiden nog hiervan dat de waarheid veelal „weinig aantrekkelijk" is en „ruw" klinkt, bestond er nog een andere oorzaak voor hetgeen de vorm misdeed in de artikelen door *Insulinde* bedoeld.

„Reeds sedert mijn weder-optreden als redacteur van de *Locomotief* was ik bezig gegevens te verzamelen betreffend de misstanden bij de werken in de Solo-vallei.

„Deze lagen tezamen gehoopt als onbewerkt materiaal, bouwstoffen waaruit ik mijn artikelen over het onderwerp in quaestie dacht samen te stellen.

„Edoch, door omstandigheden welke met elke redactie wel eens een loopje nemen, geschiedde het, terwijl ik tijdelijk van Samarang afwezig was, dat met de plaatsing een aanvang werd gemaakt in den ongepolijsten vorm waarop nu zooveel nadruk wordt gelegd en hetgeen geheel buiten mijn bedoeling lag.

„Dit echter behoefde geen reden te zijn voor hen die de waarheid wilden, om hun aandacht te onthouden aan de feiten waarom het toch eigenlijk te doen was.

„Door *Insulinde* zelf wordt opgemerkt hoe nuttig het geweest zou zijn, hadde men te dezen opzichte een andere gedragslijn gevolgd."

„Een vingerwijzing!"

* * *

Voor de *Tijd* van 19 Nov. staat het vast, dat er niet alleen onzekerheid bestaat omtrent de kosten, de doelmatigheid der onderdeelen van de Solo-werken en de beste wijze van uitvoering, maar tevens omtrent het nut van deze werken. Bij dit laatste nu staat het begrip van de *Tijd* stil. Zij begrijpt volstrekt niet, dat een reusachtig groot werk, een werk, hetwelk veel millioenen aan de openbare kas moest kosten, in Indië kon worden aangevangen, zonder dat het nut daarvan vaststond, zonder dat men — d. w. z. de regeering in Indië en in Nederland — iets met zekerheid wist omtrent de directe of indirectie voordeelen, welke van de uitvoering te verwachten waren.

Hier geldt het geen technische aangelegenheid, die alleen ter beoordeeling stond van ingenieurs en waterbouwkundigen; hier stond de beoordeeling aan de regeering, welke de uitvoering van het kostbare plan te gelasten had en welke voor de groote uitgaven, daaraan verbonden, alleen dàn de noodige millioenen bij de Volksvertegenwoordiging mocht aanvragen, indien het bij haar boven allen twijfel verheven stond, dat die millioenen goed zouden besteed zijn, m. a. w.: dat een werk van groot openbaar nut daarmede zou worden tot stand gebracht.

Of zou het toch waar wezen, wat door de regeering elders met nadruk wordt tegengesproken, dat in Indië van overheidswege groote werken worden ondernomen met geen ander doel dan werkverschaffing aan een te uitgebreid korps van ambtenaren?

De minister erkent met zooveel woorden, dat hem elke basis van beoordeeling hier ontbreekt. Zoo'n bekentenis is zeldzaam. Scherper veroordeeling van hetgeen er in Indië geschied is dan van den minister kon van de felste oppositie niet verwacht worden.

Wat moet er echter thans geschieden? Volkomen terecht heeft de minister dadelijk telegraphisch staking der werken gelast. Anders ook ware de volksvertegenwoordiging niet verantwoord geweest, indien zij hem nog een dag langer haar vertrouwen had geschonken.

Maar nu dient nog wel degelijk te worden gevraagd hoe het komt, dat de regeering, ondanks de dringende waarschuwingen bij de behandeling der Indische begrooting nu een paar jaar geleden, en niettegenstaande al hetgeen haar reeds toen bekend was en nog later bekend is geworden omtrent het onvertrouwbare der ramingen, toch de zaken tot vóór zeer korten tijd haar gang liet gaan. Reeds in November 1897 gaf de heer Mackay zijn bevreemding er over te kennen, dat de minister niet vroeger omtrent den waren stand van zaken was ingelicht.

Voorts is een onderzoek naar de schuld van hen, welke voor deze ongehoorde verzuimen aansprakelijk dienen gesteld, noodzakelijk. En dan dient gezorgd dat een herhaling van dergelijke gevallen wordt voorkomen. Deze plicht rust op den minister, die het morsen met de millioenen zóó kras in het licht stelde. Mocht hij tot dat werk niet de noodige kracht of vastheid van wil bezitten, mocht hij, om welke reden ook, zich-zelven daartoe niet in staat gevoelen, dan zou het zijn plicht als eerlijk man wezen, de plaats welke hij inneemt, te verlaten, om een sterkere dan hij in de gelegenheid te stellen de teugels van het bewind in handen te nemen.

*
* *

De geschiedenis der Solo-werken vormt een duistere bladzijde in het Indische beleid der laatste jaren — schrijft het *Vaderland* van 12 Nov. Het droevigste van de zaak is, dat zij het geloof in Indische ramingen en Indische ontwerpen zeer ten onrechte en tot schade misschien van Java's bevolking, sterk heeft geschokt. De minister verdient ongetwijfeld lof, omdat hij niet gerust heeft voordat volkomen klaarheid was verkregen en ook aan de Volksvertegenwoordiging onbarmhartig de begane fouten waren blootgelegd. Maar nog blijft de vraag, waar de verantwoordelijkheid eigenlijk rust, en hoe het mogelijk is, dat in dit geval met zoo groote lichtvaardigheid is gehandeld en in die handeling is volhard.

Mag men nu de schuld van al die fouten en misrekeningen schuiven op den ontwerper alleen. De plannen zullen toch wel vastgesteld worden onder verantwoordelijkheid van het departement van openbare werken en na grondig en herhaald onderzoek. Te meer is dit aan te nemen, bij een werk, waarop sinds tientallen van jaren de aandacht was gevestigd als een grootsch en nuttig werk bij uitnemendheid, waarvan in 1852 al sprake was en waaraan sinds 1881 met ernst was gearbeid. Het geval is te raadselachtiger als het waar is wat de oud-hoofdingenieur de Gelder, die het weten kan, mededeelt, dat de Indische ingenieurs van den aanvang af voor het overgroot deel de wijze, waarop de Solo-werken in het leven geroepen werden, afkeurden en de toekomst van deze werken donker inzagen. Hadden zij dan geen van allen eenige stem in het kapittel of waren zij om de een of andere onverklaarbare reden tot zwijgen gedoemd? Lieten de opvolgende directeuren van openbare werken de zaken maar gaan zonder er zich iets van aan te trekken? Werd inderdaad aan den ontwerper op exceptioneele wijze de vrije hand gelaten. zonder dat hij eenige verantwoording schuldig was? Werd alzoo met deze irrigatiewerken anders gehandeld dan met andere werken, en zoo ja, waarom? Op al deze vragen geve men een duidelijk antwoord. Maar voor zoo groote moedeloosheid als de minister toont ziet het geen reden. De ondervinding ook op Java heeft, zij het op beperkte schaal, reeds geleerd, dat de draagkracht der bevolking ten gevolge van verbeterde waterverdeeling, sterk vooruitgaat en de daardoor vermeerderde productiviteit van den bodem den fiscus ten goede komt — zegt het blad. Twijfel aan dit speciale werk schijnt dan ook slechts te moeten beteekenen, dat onzeker is, of bij de buitengewoon groote schaal, waarop het is aangelegd, en de buitensporige kosten, die het dreigt te vorderen, de directe en indirecte voordeelen, die niet kunnen uitblijven, daaraan evenredig zijn. Voorts is bij de tot nog toe uitgevoerde werken, wel, zooals bij ingenieurswerken meermalen niet te vermijden is, van teleurstelling in de kosten gebleken, maar nimmer schijnt er nog grond voor de klacht te zijn geweest, dat lichtvaardig is ontworpen en geraamd, of dat onvoldoende voorbereiding schuld was van groote misrekeningen. Het zou daarom zeer te betreuren zijn, als het werk door de opvolgende ministers in het laatste 12-tal jaren met zooveel volharding op touw gezet en doorgevoerd, om de productiviteit van Java's bodem te verbeteren en de welvaart der bevolking te bevorderen, onder den indruk van deze groote teleurstelling beperking en vertraging moest lijden. Maar nog eens, laat het dan duidelijk gezegd worden, dat dit eene werk alleen een zoo in alle opzichten ongunstige uitzondering maakt op het overigens voorzichtig en beleidvol arbeiden van

den Indischen waterstaat; en laat verklaard worden, aan welke oorzaken dit is toe te schrijven.

* * *

Het *Algemeen Handelsblad* van 20 Nov. cursieveert niet onaardig eenige woorden in de Memorie van 1893 (Minister van Dedem) en in die van 1898 (Minister Cremer). Ziehier de officieele toelichting van 1893:

„Men had in 1881 een voor-ontwerp opgemaakt voor de irrigatie van een deel dier vallei, en was daarop voortgegaan met detailopnemingen, die, ter bezuiniging, in 1885 werden gestaakt; maar met het oog op de noodzakelijkheid om in den toestand der Solo-vallei verbetering te brengen werden zij in 1889 hervat, en sedert — zoo schreef de Minister van Dedem — zijn de opnemingen ten einde gebracht, de daarop gebaseerde *uitgewerkte ontwerpen* en raming van kosten ingediend; door een en ander is de beslissing thans *geheel voorbereid*; de ontworpen werken hebben de *volledige goedkeuring* der Indische regeering weggedragen.

Er werd een *uitgewerkte raming van kosten* overgelegd, die een totaal van nagenoeg 19 millioen aanwees, terwijl berekend werd dat de hoogere opbrengst der landrente de rente van dit geld dekken zou.

Wij schrijven 5 jaar later. Hooren wij Minister Cremer!

„De uitvoering der werken was *hoogst onvoldoende voorbereid;* toen daarmede een aanvang werd gemaakt, had men alleen uitgewerkte projecten voor den stuwdam en de doorgraving — *voor alle andere onderdeelen* van den reuzenarbeid *ontbraken uitgewerkte ontwerpen* en stonden slechts globale en zeer onvoldoende gegevens ten dienste."

Commentaar overbodig!

De Turksche correspondent van de *Nieuwe Rotterdamsche Courant* heeft geen vrede met de mededeeling van den minister van buitenlandsche zaken in diens Memorie van Antwoord op het afdeelingsverslag der Tweede Kamer over zijn begrooting, waarin gezegd wordt, dat wat in dagbladartikelen over de toestanden in Constantinopel en over de Mohammedaansche (pan-islamistische) beweging wordt gezegd, „niet altijd vrij is van overdrijving". Daar dit klaarblijkelijk op door ons in de revue van September, blz. 1096 en v. v., medegedeelde, en van hem afkomstige, feiten slaat, wijst hij de beschuldiging van overdrijving van zich af.

De Indische regeering heeft door het verbod van de Malumat in onze Oost-Indische bezittingen en door haar ijverig zoeken naar panislamistische ijveraars trouwens ook al de proef op de som gegeven dat zij dat gevaar inziet, en dat zij de bedenkelijke gevolgen van die kuiperijen en pogingen, door den wakkeren correspondent aan het licht gebracht, wel degelijk in 't oog houdt.

Dat zijn berichten dienaangaande niet altijd volkomen met de officieele rapporten en inlichtingen overeenstemmen, is te begrijpen. Om van de panislamistische beweging te Constantinopel eenigszins op de hoogte te geraken en te blijven, moet men uitgebreide relaties hebben in de Turksche kringen, de hooge zoowel als de lage, en daar vertrouwen genieten. Deze laatste voorwaarde sluit zoo goed als geheel de mogelijkheid uit, dat de leden van een ambassade of gezantschap langs den directen weg daaromtrent iets be-

trouwbaars kunnen vernemen. In Turkije, waar het bestuur berust op een algemeen en zeer volmaakt spioneerstelsel, is het wantrouwen dat de menschen elkaar toedragen ook zeer groot, en is men zeer voorzichtig met het doen van mededeelingen. De Turken zijn bovendien zijn terughoudend jegens vreemdelingen, en in het bijzonder jegens vreemde diplomaten, die naar hun meening en krachtens hun ondervinding hier zijn om hun moeilijkheden te veroorzaken en hen te benadeelen. Wil dus een diplomatieke missie over de een of andere zuiver Turksche of Mohammedaansche aangelegenheid, of over wat er zoo ongeveer ten paleize en in de Turksche politieke kringen achter de schermen voorvalt, eenigermate nauwkeurige berichten hebben, dan kan zij die moeilijk anders verkrijgen dan langs een omweg.

De ambassades, en ook eenige gezantschappen, zooals b. v. die van de Balkanlanden en de Vereenigde Staten, hebben daartoe hun, dikwijls zeer hoog betaalde en tot de hoogere standen behoorende agenten, die, hetzij uit hoofde hunner betrekking hetzij om andere redenen, toegang hebben en vertrouwen genieten in die kringen, waar de diplomaten niet kunnen komen, of waar men voor hen den mond toehoudt. Ook ontvangt men daar van tijd tot tijd om niet dikwijls zeer belangrijke inlichtingen van goed op de hoogte zijnde vaderlanders, op wier patriotische toewijding te dien einde een beroep wordt gedaan.

Ons gezantschap heeft noch de personen om zich op deze, noch een crediet te zijner beschikking, om zich op gene wijze te laten inlichten.

De minister verzekerde verder dat onze goede verhouding met de Porte en haar herhaaldelijk gebleken bereidwilligheid om aan onze billijke wenschen te voldoen, goeden grond geven om te verwachten, dat de Turksche regeering intriges die te Konstantinopel tegen onze koloniën mochten worden gesmeed, zou tegengaan.

De correspondent heeft datzelfde nooit ontkend; integendeel.

Maar hij merkte daarbij tevens op (en daarop komt het in deze voornamelijk op aan), dat de Porte, dat is de Turksche regeering, al sinds jaren niet meer het lichaam is dat den loop der zaken in het Ottomansche rijk en de politiek van het Chalifaat bestuurt, maar dat dit uitsluitend geschiedt van Jildiz uit, hetzij door den Sultan zelven, hetzij met gebruik of misbruik van zijn naam door zijn naaste omgeving, de camarilla. En of deze bijregeering, waarop de kabinetten langs officieelen weg geen vat hebben, wel steeds zoo bereidwillig is en zal wezen om aan onze billijke wenschen te voldoen, is lang niet zeker; want daartoe behoort men nog andere argumenten te laten spreken dan het bestaan der vriendschappelijke en goede verstandhouding tusschen de regeeringen van Nederland en Turkije.

Met groot genoegen werd onder de oprechte Nederlanders (d. w. z. die uit het vaderland zelve afkomstig zijn) in de kleine Nederlandsche kolonie te Constantinopel de verzekering van den minister vernomen dat de diplomatieke post te Constantinopel „voorzeker van groot gewicht is." Dit verlevendigt eenigszins de hoop dat die post voortaan, ook bij afwezigheid van den gezant, door een echten Nederlander, geheel berekend voor die gewichtige taak, zal worden waargenomen, en dat, zooals reeds meermalen werd voorgesteld, alsdan te dien behoeve hier tijdelijk een legatieraad of secretaris als zaakgelastigde zal worden benoemd.

Mocht daardoor de vaste bezoldiging van den drogman (thans *f* 4500 's jaars en vrije woning) niet meer voldoende wezen om hem te veroorloven met zijn gezin overeenkomstig zijn positie en stand te leven, aangezien hij dan de toelage voor het waarnemen van de functies van gezant mist, dan is het alleszins wenschelijk, en ook waardiger, dat die bezoldiging in dier mate wordt verhoogd dat die ambtenaar niet meer op dergelijke buitengewone emolumenten zal behoeven te rekenen.

Ook zou het in verband met 's ministers verklaring, dat het gewicht van den diplomatieken post hier te lande voortvloeit uit het uitgebreid koloniaal bezit van Nederland in Azië, aanbevelenswaardig wezen om aan het gezantschap iemand te verbinden of aan te stellen die geheel op de hoogte van de Indische aangelegenheden is, en tevens bekend is met de talen welke in onze Oost het meest worden verstaan en gesproken, en zoo mogelijk ook met de landstalen van hier. Terwijl het hoofd van het gezantschap wisselt, zou die persoon blijven en alzoo voor den gezant, vooral in den eersten tijd van diens optreden, van veel nut kunnen wezen.

Zou de zoo voortreffelijk ingelichte schrijver van het bovenstaande niet de aangewezen man zijn voor die betrekking? Of staat hij daarvoor soms reeds te hoog op den ambtelijken ladder?

*
* *

Het *Algemeen Handelsblad* (27 November) leest den afgevaardigde Bastert, die zich zelf, zooals bekend is, met zulk een groote zelfgenoegzaamheid, „een financier van de oude school" noemt, zeer ter snede de les over zijn speech in de zitting der Tweede Kamer van November tegen den spoorweg Kalisat—Banjoewangi. Deze ouderwetsche financier bejammert den aankoop van den spoorweg Batavia—Krawang, die met geleend geld is betaald, zoodat door de rente en aflossing van die leening de Indische begrooting, volgens hem, zal sluiten met tekort.

Het *Handelsblad* merkt hiertegen op, dat die koop gesloten is met de wetenschap, dat de lijn genoeg opbrengt om rente en aflossing der koopsom te dekken.

De heer Bastert weet toch evengoed als ieder, dat, zoo de uitgaven voor rente en aflossing tengevolge van spoorwegaankoop vermeerderen, ook de inkomsten van Indië een minstens even groote vermeerdering ondergaan en dus *van een tekort geen sprake is*. Het kan hem ook niet onbekend zijn, dat de netto-opbrengst van de Staatsspoorwegen vrij wat meer bedraagt dan al wat voor rente en aflossing van Indische schuld noodig is, en dat de aanleg der Staatsspoorwegen in Indië dus allerminst een schadelijke onderneming is geweest; integendeel, dat de Indische financiën er *slechter* aan toe zouden zijn, wanneer die spoorwegen òf achterwege gebleven, òf door particulieren aangelegd waren.

En wat te zeggen van een ander argument des heeren Bastert: de Solovallei is tegengevallen, *dus* is misschien de raming van den spoorweg naar Banjoewangi niet betrouwbaar! De Staat heeft voor 130 millioen aan spoorwegen gebouwd, en, tot eer van de Indische spoorwegingenieurs, mag worden verklaard, dat hunne ramingen *altijd* vertrouwbaar zijn gebleken, veelal hebben de spoorwegen *minder* gekost dan de begrooting aangaf. Welke waarde heeft dan de verwijzing naar een slecht voorbereid irrigatiewerk?

Naar de meening van het *Handelsblad* niet de minste. Als de heer Bastert ruim 20 jaar lang groote zaken gedaan heeft met een firma, die hem steeds uitstekend bediende, maar nu in relatie komt met een andere firma, die hem niet bevalt, is dat dan een motief om ook aan de oude handelsvrienden het vertrouwen te ontzeggen?

De geheele argumentatie des heeren Bastert is meer dan zwak en als hij aan het slot zijner rede uitroept, dat hij „niet wil dat Indië de molensteen zal zijn welke Nederland naar den grond brengt", dan ligt het antwoord al te zeer voor de hand: de ondervinding heeft ruimschoots doen zien dat de Indische Staatsspoorwegen *voordeelig* zijn voor de Indische financiën en dus zeker die van Nederland *niet* zullen bederven.

Gelukkig heeft de Kamer zich niet door de welsprekendheid van den heer Bastert laten meeslepen, zij heeft den spoorweg aanvaard!

Nu er een commissie benoemd is voor het onderzoeken der mogelijkheid en wenschelijkheid eener fusie der Indische en Nederlandsche officierskorpsen, willen wij niet nalaten de aandacht te vestigen op de artikelen, die in den laatsten tijd dit onderwerp behandelen, hoewel zij geen nieuws bevatten en het onderwerp feitelijk al doodgeschreven is.

In de *Militaire Spectator* no. 8 wordt met groote instemming gewag gemaakt van een artikel van Multavidi in de *Java Bode* van 13 Mei, waarin een pleidooi wordt geleverd voor de fusie, met behulp der bekende argumenten.

De *Spectator* houdt daarop de volgende lofrede:

Het geeft, volgens haar, te denken, dat de *Java Bode*, kortelings geleden nog vooraan in de rij der tegenstanders, thans eindigt met als haar overtuiging uit te spreken dat de minister, de gouverneur-generaal en de leger-commandant, die hun naam zullen schenken aan de vereeniging der officierskorpsen van beide legers, zich een eerezuil zullen stichten in de waardeering van den nazaat.

De samensmelting der officierskorpsen heeft de volle sympathie van de *Militaire Spectator*. En hoewel er uit den aard der zaak nog wel jaren zullen verloopen alvorens zij een voldongen feit zal mogen worden genoemd, zoo hoopt en vertrouwt de *Spectator* dat de tijd, waarop één officierskorps de militaire belangen van den Staat der Nederlanden, waar 't ook zij, kan behartigen, niet verre meer zal wezen. „Door een zoodanige samensmelting kunnen de beide officierskorpsen in gehalte en practische bruikbaarheid slechts winnen, en dit zoowel voor een opgewekte en volijverige vervulling van de diensten des vredes als voor die van den oorlog, terwijl daaraan bovendien het voordeel verbonden zal zijn, dat zij, die hier te lande uit sleur, gemakzucht of schroom voor de gevolgen der samensmelting terugschrikken, — d. z. dus de elementen, die in het Nederlandsche officierskorps niet te huis behooren — daaruit binnen den korst mogelijken tijd zullen verdwijnen, zeer ten bate van den goeden geest in dat korps".

* * *

Het is niet onbillijk op te merken, dat Multavidi's fusie-enthousiasme,

volgens de koudwaterstraal-methode behandeld is door het *Nieuw Bataviaasch Handelsblad* onder den titel „Een woord van protest". Verder gingen daarmee voort het *Centrum* en de schrijver der „militaire causerieën" van de *Soerabaya Courant*, waarop Multavidi meer antwoordde in zijn gewone rubriek: „Indische Mavortiana" in de *Java-Bode* van 5 Augustus. Natuurlijk kwam ook „de schrijver der brochure" weer opdagen, voor zijn stokpaardje pleitende in *Militaire Spectator*, no. 10. Het is ons met den besten wil niet mogelijk een ook maar eenigermate leesbaar overzicht van al deze stukken te geven, die door anonymi geschreven zijn.

Ten laatste doet ook Mars een duit in het zakje, die in het *Handelsblad* van 2 November beweert, dat de samensmelting noodig is om aan de Nederlandsche officieren oorlogservaring, die ze zoo bitter noodig hebben, te verschaffen.

Dit is nu, naar onze meening, weer zoo'n echt moederlandsch argument, waarbij altijd maar weer het belang van Nederland, niet dat van Indië, den doorslag geeft.

In de tweede plaats beweert Mars hoogst paradoxaal, dat de bezwaren, verbonden aan den afwisselenden dienst in het moederland en in tropen — bv. dat een gedeelte niet geacclimatiseerd is, dat de chefs niet bekend zijn met de tropen (troepen?) — zich veel meer doen gevoelen bij de tegenwoordige detacheeringen dan bij de samensmelting.

Maar — vervolgt Mars in de derde plaats — de ervaring leert dat het euvel ten deele (dus toch niet geheel) slechts in de verbeelding bestaat. „Bij een expeditie van eenige beteekenis worden de strijders niet zelden uit verschillende korpsen bij elkaar gelezen, — het „elkaar kennen" is dan ook maar zeer betrekkelijk".

En ten slotte geeft Mars (niet te verwarren met den goedigen teekenaar van *Journal Amusant* en *Petit Bleu*, die nooit hatelijk is) ons een tirade te slikken, waarin, onder den valschen schijn van waardeering, de angel van geringschatting steekt van den Nederlandschen officier tegenover den Indischen. Wij moeten hier den meer dan venijnigen Mars woordelijk aanhalen.

„Wij kunnen niet genoeg waardeering toonen voor het dappere Indische leger, dat de vaderlandsche belangen met de sabel in de vuist verdedigt, maar leert ons niet de geschiedenis — als men niet ziende blind wil zijn — dat zoo menige overwinning eerst na zware nederlaag volgde?

„Wat dat niet soms het gevolg van gebrek aan voorbereiding, ongenoegzame verkenning, slecht gebruik van de artillerie; in één woord, het gevolg van de zoogenaamde Indische tactiek die, naarmate de vijand beter bewapend is, minder kans van slagen heeft?

„Is het niet beter de gewone, algemeen gehuldigde, krijgskundige grondregels te volgen, slechts in zooverre gewijzigd als klimaat en terrein dit beslist noodig maken?

„Kan de samensmelting niet dienen om ook op dit gebied hoogere verwachtingen te mogen stellen, zoodat naast den onovertroffen moed en de trouw, ook de waarde van het beleid in gelijke mate gehuldigd wordt?"

*
* *

Na dien optocht van anonymi is het een verkwikkelijk schouwspel in het

Handelsblad van 25 November zoo waar een onderteekend stuk en wel van niemand minder dan van haar Indische medewerker, den heer E. B. Kielstra, te zien opgenomen.

Het eerste argument van Mars wordt doodgeslagen met de opmerking, dat detacheeringen (in 1897 ongeveer 100) van Nederlandsche officieren naar Indië, elastisch genoeg zijn, om ze juist in jaren, waarin Indische oorlogen gevoerd worden, uit te breiden, voor het Nederlandsche leger de leerschool zijn door Mars gewild.

Het tweede argument wordt beantwoord met de zeer juiste opmerking, dat thans nimmer „chefs" gedetacheerd worden, maar daarentegen nagenoeg uitsluitend luitenants. Op eenigszins gevorderden leeftijd — stel 35 à 40 jaar — is het lichaam minder goed bestand tegen het Indische klimaat. Bij de samensmelting zou dat bezwaar al dadelijk gevoeld worden.

Het vervolg van Mars' redeneering, zijn derde argument, is al heel zwak. „Inderdaad, zegt de heer Kielstra, niet alle officieren kennen al hunne ondergeschikten, en dit is een nadeel, dat echter wordt verzacht door het feit dat de nieuwelingen van beide categorieën steeds de voorlichting van hunne kameraden erlangen. Ik zou echter uit het bestaan van dat nadeel — hetwelk nu eenmaal onvermijdelijk is — niet gaarne de slotsom trekken dat men het gerust nog veel grooter kan maken!"

Maar het slechtst is de heer Kielstra te spreken over het, door ons woordelijk aangehaalde, vierde argument van Mars.

Deze verheffing van den Nederlandschen officier boven den Indischen, moge naar Mars' oordeel grond vinden in het verledene — de schrijver wil daarover niet twisten, en erkent zelfs dat de opleiding van een deel der Indische officieren vroeger zeer veel te wenschen liet. Maar — niet waar? wij spreken nu over de toekomst.

En dan, merkt schrijver op, zal er in de toekomst geen enkele reden zijn voor de meening dat de officier van het Nederlandsche leger in kennis der krijgskunde, in algemeene ontwikkeling, in beleid hooger zal staan dan zijn Indische wapenbroeder, want beiden hebben dan *juist dezelfde* opleiding gehad te Alkmaar, te Breda, te Kampen en aan de Hoogere krijgsschool.

Wij zijn dit volkomen eens met den schrijver. Ja, wij gaan nog verder. In de laatste jaren was de lust voor Indië zoo groot, dat de admissie-examens voor de cadettenschool te Alkmaar zeer vergelijkend waren voor de Indische plaatsen en in het geheel niet of nauwelijks voor de Hollandsche. In aanleg staan dus de voor Indië op te leiden officieren eerder boven dan beneden hun Hollandsche collega's.

Er zullen natuurlijk altijd, zoo zegt schrijver verder, uitstekende, bruikbare en minder bruikbare elementen zijn in een officierskorps: generaal A zal meer het algemeen vertrouwen bezitten dan generaal B, de luitenant C zal de hoogste rangen bereiken, luitenant D zal tevreden moeten zijn met een kapiteinspensioen in het verschiet. Dit geldt zoowel voor het Nederlandsch als voor het Indische leger, en de *aanleg* zoomin als het *karakter* der individuen wijzigt zich naar hunne plaats hier of ginds. *Caelum, non animum mutant, qui trans mare currunt.*

Al wat Mars aanvoert, is geen argument voor de samensmelting der officierskorpsen, maar wel voor een gelijke opleiding van beide, zooals thans geschiedt.

Een onbekwaam aanvoerder, die zich schuldig maakt aan „gebrek aan voorbereiding, ongenoegzame verkenning, slecht gebruik van de artillerie", offert, volgens Mars, aan „de zoogenaamde Indische tactiek."

Deze combinatie noemt de heer Kielstra zeer onjuist. „Indische tactiek" is wat Mars verder zegt: de gewone, algemeen gehuldigde krijgskundige grondregels, slechts in zooverre gewijzigd als klimaat en terrein (en de vechtwijze des vijands!) „dit beslist noodig maken." Maar zij heeft niets te maken met onbekwaamheid.

En die onbekwaamheid wordt niet bestreden door „samensmelting" der Indische officieren met die van het Nederlandsche leger, welke laatste minder goed met den Indischen soldaat kunnen omgaan en ook de handelingen van den inlandschen vijand minder goed begrijpen zullen — maar wel door degelijke vorming van de aanstaande officieren.

* * *

Wij eindigen nu met een referaat uit een militaire causerie van Sowidjojo II in *Insulinde* van 13 December, omdat de gedachtengang van den schrijver, naar wij meenen, vrij wel het standpunt van vele *Indische* officieren tegenover de fusie weergeeft. „Ja, ik begin het nu ook te voelen, dat al onze tegenwerpingen uit Indië van nul en geener waarde zijn voor de hooge heeren in Holland. Toch moest men bedenken, dat de tegenwoordige Indische officieren een geheel onpartijdig standpunt innemen, in zooverre ten minste, dat zij er geen persoonlijk belang bij hebben. Zij worden alleen gedreven door de angst, dat hun kranig leger zal verbroddeld worden en dienstbaar gemaakt worden om met Indisch geld de positie van den Nederlandschen officier financieel wat beter te maken". Men benoemde een commissie van officieren, die, voor zooveel hier bekend, nooit een speciale studie van dit onderwerp gemaakt hebben.

„Er valt natuurlijk niets te voorspellen omtrent het eerlang door de commissie uit te brengen advies, maar dit meen ik wel te mogen voorspellen, dat als deze commissie ongunstig adviseert er wel gauw weer een andere zal komen; en de fusie, ons aller schrikbeeld, acht ik nog slechts een quaestie van tijd".

„De redacteur van de *Militaire Spectator* heeft zoo iets beweerd van: „allen, die na de fusie gelijktijdig zouden medewerken tot de handhaving van ons gezag in de koloniën". Het is aandoenlijk te zien, dat men haast twee eeuwen op alles wat met de koloniën in verband stond, het leger incluis, met een beetje minachting neerzag, het officierskorps in de tropen op een zonderlinge wijze aanvulde met heel eigenaardige elementen, men leze de oude strafregisters daar maar eens op na, om plotseling tot de weemoedige conclusie te komen, dat een ieder moet medewerken tot de handhaving van ons gezag in de koloniën.

„Maar de toestanden zijn veranderd. Niettegenstaande de miskenning van Nederlandsche zijde, bleef het Indisch leger schitterend zijn plicht doen, niet uit zucht naar wierook, maar alleen om land en koning te dienen. Schitterend werd zijn geschiedenis.

„Onze geëerbiedigde Koning toonde meermalen met woord en daad die plichtsbetrachting te waardeeren. Zoo brak de schoone stonde aan, waarop een groote menigte zich opmaakte naar het Malieveld te 's-Gravenhage, om er getuige

van te zijn hoe H.H. M.M. de Koningin en de Koningin-Regentes met woorden de verdiensten van het Indische leger herdachten en eigenhandig de moeielijk verkregen onderscheidingsteekenen op de brave borsten hechten. Er waren er, die met hunne, nog nauwelijks geheelde, doorschoten beenen met moeite de trappen der Koninklijke tribune bestegen! Na dien tijd werd 't Indisch leger in Holland meer gewaardeerd, een ieder had den mond vol van dat kranige leger. En ziet, sedert dien tijd trad het denkbeeld der fusie opnieuw krachtiger dan ooit op den voorgrond; het Nederlandsche leger en de Nederlandsche schutterijen vroegen hun aandeel in de hulde.

„Ik hoop, dat dit aandeel hun niet onthouden zal worden, maar ik ben verheugd van gemoed, dat ik op mijn tijd geboren ben en niet eenige jaren later."

Ten slotte deed de schrijver een beroep op alle Indische officieren, die 't eens zijn met de tegenstanders der fusie, om, ieder naar zijn kracht, mede te werken tot de verijdeling van de voorgenomen samensmelting der officierskaders. En hij wacht verder gelaten af, wat de benoemde commissie adviseert.

Moge de staatscommissie met deze bloemlezing haar voordeel doen!

KOLONIALE LITERATUUR.

DE VOGELS VAN CELEBES, VAN MEYER EN WIGLESWORTH.

Eenigen tijd geleden hadden wij het genoegen, kennis te maken met een belangrijk werk, dat als een zeer interessante lang gewenschte bijdrage tot de kennis van onze indische fauna beschouwd mag worden. Het werk is getiteld: *The Birds of Celebes and the neigbouring Islands*, bij A. B. Meyer and L. W. Wiglesworth. With 45 plates (42 coloured) and 7 coloured maps, 4⁰. Berlin, Friedländer & Sohn, 1898.

Dr. Meyer, de eerstgenoemde der beide geleerde auteurs, is geen onbekende in onze oostersche bezittingen en zeker bij velen onzer Oud-Indischgasten bekend door zijn zoölogische onderzoekingstochten, jaren geleden op Celebes en in den noord-westhoek van Nieuw-Guinea gedaan, en niet minder door zijn hoogst belangrijke publicaties over de fauna, meer speciaal over de vogels van verschillende gedeelten van onzen Indischen archipel en Nieuw-Guinea, terwijl de heer Wiglesworth, een nog jeugdige ornitholoog, zich reeds vroeger verdienstelijk heeft gemaakt door zijn publicatie over de vogelwereld van Polynezië.

Het bovengenoemde standaardwerk, in twee dikke, prachtig geïllustreerde quarto's van te zamen 962 bladzijden, is het resultaat van zes jaren aanhoudende studie en behoort tot de beste publicaties van dien aard, die ooit het licht hebben gezien, zoodat het met eere in een adem met Graaf Salvadori's *Uccelli di Borneo* [1], en met de monographie in drie deelen van denzelfden auteur over de vogels van Nieuw-Guinea en de Molukken, onder den titel: *Ornitologia della Papuasia e delle Molucche*, genoemd mag worden.

Het gebied, wiens ornis door de auteurs in dit werk wordt behandeld, omvat, behalve Celebes zelve, de eilanden Saleyer, Djampea, Kalao en Bonnerate, Muna, Boeton, Toekang besi, de Sula-eilanden, den Banggei-archipel met Peling, de Togian-eilanden in de golf van Tomini, en al de eilanden die in het verlengde van Noord-Celebes liggen, met insluiting der Sangi- en Talaut-eilanden. Een dubbele kaart aan het begin van het werk geeft van dit gebied een graphische voorstelling.

Het werk is op een breede basis opgebouwd, want de beschrijving en critische behandeling van alle binnen de grenzen van het bovenvermelde gebied tot nu toe bekend geworden vogelsoorten wordt voorafgegaan door een „introduction" die 130 bladzijden omvat en die ook aan den niet-ornitholoog veel wetenswaardigs aanbiedt. In 5 hoofdstukken behandelt deze inleiding achter-

---

[1] Annali del Museo Civico di Storia naturale di Genova. Vol. V, 1874.

eenvolgens ontdekkingsreizen en literatuur, seizoenen en windrichtingen in den Indischen archipel, het trekken der vogels, afwijking en nieuwvorming van soorten, en geographische verspreiding.

In het eerste kapitel: *Travel and Literature*, vinden wij onder de namen van Nederlanders en in Nederlandschen dienst reizende buitenlanders, die zich om de kennis der vogelwereld van Celebes verdienstelijk hebben gemaakt en waarvan zeer interessante data worden medegedeeld, vermeld mannen als: Reinwardt, Salomon Müller, Forsten, Riedel, von Rosenburg, Bernstein, Hoedt, van Musschenbroek, Teijsmann, Max Weber, terwijl de opsomming der ornithologische literatuur over het behandelde gebied van 1850 af tot op onzen tijd de aanzienlijke plaatsruimte van zes bladzijden vult.

Het kapitel *Seasons and Winds in the East Indian Archipelago* met twee kaarten over *winds and rains* behandelt den invloed van regen en wind in de beide moussons op flora en fauna, en daarbij wordt ook de invloed der hoogteverschillen en van het verschil in de geographische breedte naar waarde in aanmerking genomen. Van de door Dr. van der Stok aan de auteurs verstrekte gegevens en inlichtingen is in dit hoofdstuk ruimschoots gebruik gemaakt.

Het hoofdstuk over *Migration* behandelt zeer grondig en met aanhaling van tal van interessante data het trekken der vogels en de vermoedelijke oorzaken daarvan in het algemeen en met betrekking tot het behandelde gebied, waarbij ook het rondzwerven of nomadiseeren (local movements) naar waarde geschat wordt. Uit dit hoofdstuk leeren wij o. a. dat de meeste op Celebes verschijnende trekvogels uit het noorden van Azië komen en hun route over de Philippijnsche eilanden nemen, en dat verreweg de meeste soorten in Noord-Celebes den winter doorbrengen, terwijl een betrekkelijk gering getal, voornamelijk tot de snipachtige vogels behoorende, naar het zuiden van Celebes doortrekken of hun weg over de Molukken en Nieuw-Guinea naar Australie nemen.

In het vierde hoofdstuk: *Variation* vinden wij een belangrijke studie over individueele afwijkingen met betrekking op kleur (albinisme, melanisme, xanthisme en dichromatisme) over geographische variatie enz. als oorzaak van locale variteiten, ondersoorten en soorten, over veranderingen veroorzaakt door het wisselen der jaargetijden en de daarmede gepaard gaande veranderingen in temperatuur, regen of droogte, voedsel enz., en over de veranderingen van kleur ten gevolge van geslacht en leeftijd.

Het meest interessante hoofdstuk is echter het laatste over de geographische verspreiding der soorten, vooral met het oog op de faunistische grenslijn tusschen Azië en Australazië. Met groote zaakkennis wordt de bekende en veelbesproken lijn van Wallace — tusschen Bali en Lombok, Borneo en Celebes, Mindanao en Halmahera — behandeld en gecritiseerd. Er wordt in dit hoofdstuk een overzicht gegeven van de opinies der verschillende schrijvers die zich met deze grenslijn hebben bezig gehouden, op de modificaties daarvan, door Wallace in zijn latere geschriften zelf gepubliceerd, vooral in zijn *Australasia*, geredigeerd door Dr. Guillemard (1894) waar hij zijn beschouwingen over de fauna van Celebes resumeert in de woorden: „De eigenaardigheid der dierenwereld van Celebes kan niet beter verklaard worden dan door de onderstelling dat het eiland een afgelegen gedeelte is van het oude miocene Aziatische continent, hetwelk later afgescheiden werd zonder opnieuw met Azië of

Australië in direkte aanraking te komen. Op deze wijze heeft het eenige afstammelingen van oude typische vormen bewaard[1]), en daarmede hebben zich later immigranten van Oost en West vermengd. Voor den natuuronderzoeker is Celebes een uitermate belangrijk gebied. Het kan noch tot de westelijke noch tot de oostelijke afdeeling van den Archipel gerekend worden, maar behoort veeleer midden tusschen beiden te staan als het overblijfsel van een oud land, dateerende uit een periode misschien, waarin alle omliggende andere eilanden nog niet bestonden.

Deze laatste opinie van Wallace is een belangrijke wijziging van zijn oorspronkelijke opvatting omtrent de veelgenoemde grenslijn.

In plaats van zich tot aanhangers van de eene of andere theorie te verklaren en den bodem van een gewaagde hypothese te betreden, toonen de auteurs aan de hand van uitvoerige lijsten de geographische verspreiding der verschillende vogelsoorten binnen de grenslijn van het behandelde gebied aan. Uit deze lijsten zien wij dat op de Sangi-eilanden 87 soorten voorkomen, waarvan 26 autochthoon, op de Talaut-eilanden 68 soorten waarvan 13 autochthoon, maar klaarblijkelijk geen van alle 13 van ouden datum; van de Peling-groep 24 soorten waarvan slechts 3 autochthoon; van de Sula eilanden 72 soorten, waarvan 13 autochthoon; van Saleyer 45 soorten waarvan slechts 3 autochthoon, van de Djampea eilanden 51 soorten waarvan 13 autochthoon van de Togian-eilanden 57 soorten waarvan 3 autochthoon, en eindelijk Celebes zelf, dat behalve de op de overige eilanden niet autochthoon voorkomende soorten nog een negentigtal herbergt, die allen uitsluitend op dit eiland gevonden worden. [2])

Op drie kaarten is de verspreiding der kakatoes, van het geslacht Loriculus (eene groep van dwergparkieten) en der neushoornvogels duidelijk gemaakt.

Het resultaat van de studie omtrent de faunistische positie van Celebes en bijbehoorende eilanden vatten de auteurs in dit hoofdstuk bijeen in ongeveer de volgende bewoordingen:

„De avifauna van Celebes staat in nauwer verband met die van de Philippijnen dan met die van eenig ànder naburig groot eiland, en de verwantschap van zijn vogels met die der „Oriental Region" is meer dan tweemaal zoo groot als met de „Australian Region". De Wallace'sche lijn tusschen Borneo en Celebes (maar niet tusschen Bali en Lombok) vertegenwoordigt stellig een faunistische grens, hoewel zij niet die groote beteekenis heeft die haar ook heden nog door menig auteur wordt toegekend. In geen geval is zij echter de westelijke grens voor de Australische fauna. De oorsprong der avifauna van Celebes is Aziatisch, maar Celebes, als een geheel, of als een eilandengroep, werd reeds vroeg van het oude Aziatische continent gescheiden, indien het ooit in nauw verband daarmede gestaan heeft. Om deze reden is zijn vogelfauna arm gebleven en moet als een verarmde Aziatische worden beschouwd waarin, als gevolg van lange isolatie, nieuwe vormen ontwikkeld

---

[1]) Ik herinner hier slechts aan de twee meest afwijkende zoogdiervormen *Anoa* en *Babirussa*, wier naaste verwanten volgens het vermoeden van Rütimeyer eens in de fossiele Siwalik-fauna zouden kunnen gevonden worden.

[2]) Alles onder voorbehoud van latere ontdekkingen, die volgens de verwachtingen der auteurs het aantal der thans bekende soorten nog belangrijk zullen aanvullen.

werden. Het voorkomen van Papoea'sche vormen op Celebes moet, met het oog op zijn geographische ligging, als een gevolg van verspreiding door overvliegen worden opgevat. Inzoover komt deze opvatting vrij goed overeen met die van Prof. Weber. [1]) De ornis van Celebes draagt niet het karakter van iets buitengewoon in het oog loopends. Het eigenaardige er van ligt niet in het groote, maar veeleer in het geringe aantal van zelfstandige vormen. Zij bezit niet één eigendommelijke ornithologische familie, maar slechts een paar afwijkende geslachten, en het afwijkend karakter vindt zijn verklaring in de ligging van Celebes tusschen Azië en Australië, die beiden eene in het oog loopend verschillende fauna bezitten.

Verreweg het grootste gedeelte van het werk is aan de beschrijving der soorten gewijd. Onder de 398 daarin behandelde vogelsoorten werden niet minder dan 34 nieuwe reeds vroeger door de beide auteurs beschreven in: „Abhandlungen und Berichte des Königl. Zoologischen und Anthropologisch-Ethnographischen Museums in Dresden", waarbij de door hen bewerkte ornithologische verzamelingen der Drs. Paul en Fritz Sarasin een zeer belangrijk materiaal geleverd hebben.

Bovendien worden er nog 4 ondersoorten (vormen die niet voldoende van de typische soort afwijken om als geheel zelfstandig beschouwd te worden) vermeld. Op 45 gekleurde platen worden 77 soorten en ondersoorten afgebeeld.

Het kan ons niet anders dan aangenaam aandoen en in onze oogen verhoogt het belangrijk de waarde van het werk, dat Dr. Meyer, een goede kenner van onze taal en onze uitgebreide literatuur over Insulinde, van deze laatste ruimschoots heeft gebruik gemaakt, in tegenstelling met zoovele andere auteurs, die, hetzij uit onverschilligheid, of uit onbekendheid met onze taal, onze in het Nederlandsch verschenen wetenschappelijke publicaties over Indië als niet bestaand beschouwen of het niet de moeite waard achten, deze in hunne geschriften aan te halen.

Het werk zal zonder twijfel door allen met vreugde worden begroet, die in de fauna, en vooral in de ornis, van onze oostersche bezittingen belang stellen, en het zal, niettegenstaande zijn vrij hoogen prijs (240 Mark) in de belangrijke bibliotheken van ons land en zijn oostersche koloniën een eereplaats gaan innemen.

BÜTTIKOFER.

GRASHUIS' STAATSINSTELLINGEN VAN NEDERLANDSCH-INDIË.

De Staatsinstellingen van Nederlandsch-Indië. Door Mr. G. J. Grashuis, gewezen Oost-Indisch Ambtenaar. Zutphen, W. J. Thieme & Cie. 1898.

Na in 1893 zijne „vergelijking der acht regeeringsreglementen" het licht te hebben doen zien, welke arbeid ten doel had: eensdeels eene uitgave dier staatsstukken te bezorgen ingericht op de wijze van de grondwet, door Mr.

[1]) Max Weber, Zoölogische Ergebnisse einer Reise in Niederländisch Ostindien, derde deel, p. 468.

Hubrecht voor de studeerende jongelingschap bewerkt, anderdeels eene bijdrage te leveren ter verklaring van het laatste reglement [1]), is de heer Grashuis zich opnieuw een doel gaan stellen, t. w. dengenen die niet meer verlangen dan een *overzicht* en hun die De Louter zullen lezen en raadplegen een *inleiding op verdere studie* van de indische staatsinstellingen in handen te geven.

Ter bereiking van dat doel heeft hij wat den vorm betreft een niet al te lijvig leer- en leesboek, waarin het stelsel van het tegenwoordig regeeringsreglement wordt gevolgd, geschikt geacht; wat den inhoud aangaat heeft hij gemeend daartoe een onbekrompen greep in de praehistorie en de historie van dat reglement te moeten doen, en zich overigens meer aan polemische en subjectieve beschouwingen te moeten overgeven dan aan toelichting, uitlegging, verklaring.

Zoowel de omschrijving van het doel der uitgave als die van haren vorm ontleenden wij aan de voorrede. Den vorm het eerst besprekend zij vooraf opgemerkt dat de niet-al-te-lijvig-heid van het boek bereikt is door de eerste 63 artikelen of 2 hoofdstukken in 145 bladzijden en de volgende 69 artikelen of 7 hoofdstukken plus de overgangsbepalingen in slechts 59 bladzijden af te handelen, wat een vreemden indruk maakt: zoo goed als 71 % bladzijden voor 20 % hoofdstukken, en 29 % bladzijden voor de overige 80 % hoofdstukken — de overgangsbepalingen voor een apart hoofdstuk gerekend.

Vooral wanneer men er op let dat, met uitzondering van de beide eersten en het laatste der stiefmoederlijk behandelde hoofdstukken, de overige daartoe behoorenden allen van A tot Z van belang zijn voor de geregeerden, dan kan men de gedachte niet van zich zetten, dat de heer Grashuis aanhanger is van de leer dat het volk er is om den vorst en niet de vorst om het volk; en die gedachte erlangt de vastheid eener overtuiging voor hem, wien 't in het oog valt, hoe tegenover het bedaarde gedrag van den schrijver jegens alle artikelen — op de evenbedoelde tien na — die op *het bestuur* betrekking hebben, welke ook met royale letter zijn afgedrukt, een ten naastenbij koortsige haast optreedt waar het aankomt op de artikelen welke *de bestuurden* betreffen, die bij heele hoofdstukken tegelijk worden afgehandeld en zich eene weergave in fijnen druk moeten getroosten.

Of het boek een leesboek is geworden in den zin dien men aan dat woord gewoonlijk hecht, moge „de Lezer" uitmaken aan wien de maker in zijne voorrede opdraagt te beslissen of zijn „werk al of niet valt onder het *genre ennuyeux*" — smaken loopen zoo uiteen — maar dat het geen leerboek is geworden, ten minste niet voor hen wien het als zoodanig is toegedacht — in algemeenen zin genomen is elk boek een leerboek, in zoover dat er altijd wel wat leerzaams in steekt —, dat kan, zonder het oordeel van dien „Lezer" af te wachten, hier bereids met volkomen gerustheid verzekerd worden.

Al dadelijk om de keuze van het gevolgde stelsel: eene artikelsgewijze behandeling kan slechts den meergevorderde nutten, bij wien alreeds een behoorlijke onderlaag van algemeen weten, zoo van 't geen aan het in behandeling zijnde artikel voorafging als van wat daarop volgt, aanwezig is; den eerstbeginnende, wien 't om samenhang in de stof te doen is, zal men

[1]) De Regeerings-Reglementen van Nederlandsch-Indië benevens het Charter van Nederburgh, p. 320.

toch slecht tracteeren met hem die verbrokkeld en vaak dooreengeschud toe te dienen. Zoo getuigt de onlangs overleden hoogleeraar Asser op p. 96 van het eerste deel zijner met medewerking van Mr. Van Heusde vervaardigde Handleiding tot de beoefening van het Nederlandsch Burgerlijk Recht, een werk blijkens het voorbericht geschreven „hoofdzakelijk ten dienste van hen, die hunne studiën van het hedendaagsche recht aanvangen, en bij wie het er op aankomt vóór alles in groote trekken de beginselen van ons Burgerlijk recht te leeren kennen, zonder reeds in den aanvang in al te veel bijzonderheden te treden, of zich met de beantwoording van ingewikkelde rechtsvragen te vermoeien" — een boek dus, op *zijn* gebied een geheel overeenkomstig doel najagend als Grashuis' arbeid —: dat hij wel is waar niet al te zeer van de volgorde van het Nederlandsch burgerlijk wetboek zal afwijken; doch dat de onderdeelen echter in dier voege zullen worden gerangschikt, dat een gemakkelijker overzicht van de daarin behandelde stof kan worden verkregen".

Maar óók is dit boek geen leerboek in des samenstellers zin te noemen, om den inhoud, — op welks bespreking nu nader ingegaan worde.

Aan de praehistorie van het regeeringsreglement — zijnde al wat vóór de indiening van zijn eerste ontwerp valt — zijn verreweg de meeste bladzijden van het boek besteed, terwijl in aantal daarop volgen die welke gewijd zijn aan de historie van gezegd reglement — zijnde al wat over zijn definitieve totstandkoming handelt. Worden voor die praehistorie o. a. Elout en Mijer, maar vooral bovengenoemde vergelijking der acht regeeringsreglementen op cijns gesteld, voor de historie worden o. m. de Handelingen, baron Rengers, Cornets de Groot, Heemskerk, de Waal, Fokkens duchtig aangesproken. Des schrijvers polemische en subjectieve praatvaardigheid toont zich op zijn schoonst in zijne beschouwingen over de woorden „braaf en eerlijk" in de eedsformulieren, over het staatsdoel, de opheffing van den raad van Nederlandsch-Indië en inkrimping van de algemeene secretarie, over de vrijheid van godsdienst. Wij beweren geenszins dat al wat wij hier lakend aanvoerden om zichzelf laking verdient, doch omdat het zich in *dit* boek bevindt, aldus aan het doel daarvan schadende, en wel schadende in die mate, dat er voor hetgeen tot dat doel vereischt wordt haast geen plaats meer is overgeschoten.

De evenvermelde omstandigheid, dat des samenstellers vroegere vergelijkende uitgave van het charter en de regeeringsreglementen de grootste rol speelt in dit boek, gecombineerd met de geheimzinnige herhaling, achter den inhoud, in een multatuliaansch motto, dat hij „een doel" heeft, brengt er iemand dan ook toe dat men voor dat doel naar een ander dan dat der voorrede omziet; en 't zou ons wel verwonderen als 't niet dat was: om zijn eerstgemelden arbeid — die immers, gelijk wij zagen, mede verklaring van het tegenwoordig regeeringsreglement beoogde — nog eens, maar nu beredeneerd, onder de oogen van het publiek te brengen met toevoeging van de bijzonderheden e. d. hem bij 't samenstellen daarvan ter hand gekomen, maar voor wier mededeeling toen geene plaats was. Doch hoe dit zij, ook in een ander opzicht doet dàt boek aan dìt denken: zij hebben beide, behalve eene voorrede, een openings- en een sluitingswoord, welk laatste in beide — hoezeer de schrijver meent „eenvoudig" te zijn gebleven (Voorrede, p. II) — niet weinig gezwollen is, en — *mirabile dictu* — zelfs een geheelen volzin gemeen

heeft, die de kennelijke bedoeling heeft eene rilling door de staten-generaal te doen gaan. [1])

Na in het bovenstaande den algemeenen indruk te hebben weergegeven, die het boek op ons heeft gemaakt, worde thans overgegaan tot de bespreking van enkele afzonderlijke punten, waar onder het lezen onze aandacht meer bepaaldlijk op viel.

De mededeeling (pag. 2) dat Oost-Indië alleen in Azië ligt is niet juist, want het ligt voor een deel in Australië; het nederlandsch gedeelte van Nieuw-Guinea toch ligt niet buiten Nederlandsch-Indië maar er in. Zij die het tegendeel beweren steunen zich daarbij op artikel 1 van het regeeringsreglement dat i. c. eene redactiefout bevat van denzelfden aard als die welke voorheen artikel 1 der grondwet kenmerkte, en waarvan, met een variant der woorden van Thorbecke in 1841 ten haren opzichte geuit, kan gezegd worden: „Men mag het als een gebrek aanmerken dat Nieuw-Guinea in de grondwettige geographie van Nederlandsch-Indië niet is opgenomen", hierbij het regeeringsreglement „grondwet" noemende. Bij de a. s. herziening van dat reglement zal dit gebrek — door achter „Azië" op te nemen „en Australië" — wel verholpen worden.

Een ander geval van onvolledigheid der bewoordingen van een artikel vindt men in dat omtrent de verbodsbepalingen voor den gouverneur-generaal: artikel 3. Het laatste lid van dat artikel had bij de agrarische wet aanvulling met het woord „erfpachter" tusschen „eigenaar" en „of" moeten gekregen hebben, wat echter niet geschied is. Nu mist men dientengevolge dit woord en gaat het niet aan te beweren (p. 23) dat in het begrip *huurder* dat van *erfpachter* „opgesloten" ligt. Wie zou in dat woord van 1854 het begrip van 1870 opgesloten hebben? Neen, van „er in opgesloten liggen" kan geen sprake zijn. Slechts, in aanmerking nemende dat de hoogere positie van eigenaar en de lagere van huurder den gouverneur-generaal verboden zijn, zal deze uit kracht van zijn eerlijke opvatting der wetsbepaling ook het nederlandsch-indisch erfpachter zijn als voor zich verboden houden, tot de wet op dit punt aangevuld zij.

Een derde geval van het ontbreken van een woord in een artikel der indische grondwet zij besproken, naar aanleiding van de bewering, dat het regeeringsreglement *bepalen* moest dat er een algemeene secretaris en secretarissen van het gouvernement zijn (p. 46/47). Ook waar men meenen mocht dat dáártoe nu geen bepaalde noodzaak bestaat, als er toch reeds uit *blijkt* dat zij er zijn, blijft desalniettemin de wenschlijkheid bestaan om bij herziening van het onderwerplijk reglement den eerstgenoemden hoofdambtenaar, die in de artikelen 15, 31, 32 en 33 vermeld wordt, ook met name op te nemen in artikel 18 alinea 1, waar hij thans — bij vergissing — in ontbreekt.

Tot de bevolking van Nederlandsch-Indië (p. 3) rekent de schrijver wel de vreemde Oosterlingen, maar niet de Europeanen noch de met hen gelijk gestelden. Thans maken de Japanners dus wel een deel dier bevolking uit, maar als het hun-betreffend aanhangige wetsontwerp is aangenomen en

---

[1]) En na de invoering en de uitvoering der Comptabiliteitswet, dus na 1 Januari 1867 (in de vergelijking der regeeringsreglementen: „door zijne stem bij de Indische Begrooting uit te brengen") is ieder Lid der Tweede en der Eerste Kamer, jaar op jaar, aansprakelijk voor het Regeeringsbeleid in Indië, en al of niet medeplichtig aan verzuim, want (vergelijking voornoemd: „de Inlander is nog niet vrij en") de beloften aan de Javanen gedaan zijn nog niet vervuld.

de tekst daarvan behoorlijk in Indië is afgekondigd geworden, dan niet meer?

De term „inlanders" voor Indië's inheemsche bevolking is geenszins uitsluitend eigen aan of een uitvindsel van den gemeenzamen spreekstijl (p. 4), maar behoort tot de eigen woordenschat van het regeeringsreglement, zie artikelen 55, 56, 62, 75, 109, 124.

Dat de staat krachtens de staatsregeling van 1798 de taak der oost-indische Compagnie op zich nam (p. 5) is minder juist uitgedrukt; men vergelijke De Louter (p. 66/67) en zie hoe de Staat zich een heel andere taak in Nederlandsch-Indië oplegde, zij 't ook dat de omstandigheden hem belet hebben die taak ten uitvoer de brengen.

De formule: „De Regeering van Nederlandsch-Indië" is een lichaam, samengesteld uit twee leden, namelijk den Gouverneur-Generaal en den Raad van Indië" (p. 17) staat lijnrecht tegenover die van Margadant, deel I, pag. 14: „de Indische Regeering is de Gouverneur-Generaal". Inderdaad is in de officiëele stijl de gouverneur-generaal identiek met de regeering, en wie deze woorden van De Louter, p. 168, leest: „Het Regeerings-Reglement... stelde naast dezen (den gouverneur-generaal) een Raad van Indië in, die in zaken van wetgeving zou mederegeeren, in zaken van bestuur daarentegen zijn raadgevend karakter behield", ziet in waarom Margadants formule goed, die van Grashuis verkeerd is — verkeerd, ook al let men op den slotzin der onderwerplijke paragraaf: „N. I. wordt, wel is waar *geregeerd* door den G. G., maar deze is daarom nog niet de Regeering: die is als taak, als recht en plicht tevens, opgedragen aan den G. G. en den Raad van Indië", want daaruit zou volgen dat Nederlandsch-Indië door de helft zijner regeering wordt geregeerd. De fout ligt hierin, dat Grashuis onder „regeeringstaak" slechts „wetgeving" verstaat en „bestuur" ten eenen male uitsluit.

Op p. 18 vindt men dat de grondwet aan den Souverein (lees: Koning) het opperbestuur over Indië geeft, en deze de bestuursmacht overdraagt aan den Gouverneur-Generaal, en op blz. 79/80 dat die macht dezelfde is, welke de Koning, ware Hij in Indië, zou hebben uit te oefenen, in aansluiting waarbij op blz. 19 wordt verkondigd, dat men den gouverneur-generaal moet eerbiedigen en gehoorzamen „als ware hij de Koning zelf." Wat die overdracht aangaat, zij nu heeft niet plaats door den Koning maar door de wet, zie regeeringsreglement artikel 1 alinea 1; wat de omvang van de den gouverneur-generaal overgedragene macht betreft, die is natuurlijk geringer dan aangeduid, omdat de Koning als Gouverneur-Generaal optredende bij diens macht nog de hem door het regeeringsreglement bijzonderlijk gereserveerde zou behouden; en met opzicht tot de gelijkmaking van den persoon des gouverneurs-generaal aan die des Konings, zij ten slotte opgemerkt, dat men — bestond die gelijkheid inderdaad — den gouverneur-generaal o. a. met „Sire", „Zijne Majesteit" en „Uwe Majesteit" moest betitelen, waar men nu volstaan mag met „Excellentie", „Zijne Excellentie" en „Uwe Excellentie." Het 2de lid van artikel 1 der indische grondwet wordt op laatstbesprokene wijze „uitgelegd", eene manier ten volle waard haar te kenschetsen met den naam van er wat „in te leggen."

De inhoud der instructie voor den gouverneur-generaal wordt niet slechts „in haar geheel genomen" (pag. 28), maar op welke wijze ook genomen geheim gehouden. Men vergelijke de algemeene beschouwingen, punt 2, all. 6, slot van het voorloopig verslag der commissie van rapporteurs over de

ontwerpen van wet tot vaststelling der begrooting van Nederlandsch-Indië voor het dienstiaar 1899, waar men leest „... de.., Instructie van den gouverneur generaal, die... nog altijd geheim blijft"; het weinige wat er van bekend is, is uitgelekt.

De vreemde uitdrukking dat aan den raad van Nederlandsch-Indië een president werd gegeven met den naam van vice-president (pag. 38) wordt gelogenstraft door artikel 7 alinea 3 en artikel 30 R.-r., blijkens welke de raad wel degelijk een president heeft; maar dit eigenaardige doet zich daarbij voor, dat waar de vice-president geen lid van den raad is, de president er zelfs geen organiek deel van uitmaakt. Nog zij te dezer plaatse op het eigenaardige gewezen der omstandigheid dat waar de raad een college is dat den gouverneur-generaal advies geeft, de gouverneur-generaal, den raad voorzittende — op de in artikel 30 alinea 3 genoemde uitzondering na — aan dat college desverlangende advies geeft.

Met Margadant leert Grashuis dat de vice-president en leden van den raad van Nederlandsch-Indië (thans) niet dan op eigen verzoek kunnen worden ontslagen, de oorsprong van welke leer — zooals men weet — voor De Louter „een raadsel" is; zie noot 1 op pag. 172 zijner Handleiding.

„Wat buiten den kring van *Wet* of *Besluit* ligt, is het gebied voor de Wetgeving van den G. G." (pag. 49) moet vóór het woord „besluit" noodzakelijk aanvulling ondergaan met het woord „Koninklijk" — evenals „koloniale *ordonnantie* of wettelijke regeling door den G. G." (pag. 50) behoort te worden aangevuld met „in overeenstemming met den raad van Nederlandsch-Indië".

Wordt er op pag. 5 gezegd dat er in Indië gouvernements-, leenroerige en bondgenootschappelijke landen zijn, op pag. 55, waar over de beteekenis van art. 27 wordt gehandeld, wordt die slechts voor de beide eerste soorten van landen uiteengezet.

„Het Klein Ambtenaars-examen wordt tot nu toe alleen in Indië afgenomen, en wie daaraan heeft voldaan is benoembaar tot eene betrekking van niet meer dan *f* 150 tractement 's maands, en kan opklimmen tot den rang van Hoofd-commies" (pag. 105) is een zin die eene verkeerde opvatting doet ontstaan, want — daargelaten dat de later vermelde opklimming de eerstgemelde benoembaarheidsgrens verder uitzet — kunnen de hier bedoelde soort van lieden het bij de afdeeling „comptabiliteit" der departementen van algemeen bestuur en bij de algemeene rekenkamer tot referendaris brengen [1]), gezwegen nog van de niet weinige betrekkingen waarin zij een hooger salaris dan dat van *f* 450.— 's maands, hetwelk aan de hoofdcommiesbetrekking verbonden is, kunnen bekomen.

In de „officiëele indeeling van al degenen, die in Indië den lande dienen" (pag. 106) zijn heele reeksen europeesche landsdienaren niet opgenomen, wat men oogenblikkelijk bespeurt als men ziet, dat er slechts genoemd worden: 1e. die bij het binnenlandsch bestuur, 2e. die bij de rechterlijke macht, en 3e. die op de gouvernements-bureaux geëmployeerd worden. Waar blijven zoodoende de bosch-, loodswezen-, mijn-, school-, opium-, gouvernements-

1) Vg. artikel 8 van het Koninklijk besluit in Nederlandsch Staatsblad 1883 no. 133, zooals dat is aangevuld bij artikel 2 van dat in Nederlandsch Staatsblad 1897 no. 261.

marine-, vuurtoren-, financie-, B. O. W.-ambtenaren en beambten, om van nog zoovele anderen te zwijgen?

Sub art. 63 (pag. 154) erlangt de opmerking bij hetzelfde artikel in de vergelijking der acht regeeringsreglementen, luidende: „In Charter en vroegere R. R. geen overeenkomstig artikel", rectificatie in dien zin, dat artikel 24 alinea 2 van het regeeringsreglement van 1827 alsnu blijkt met het onderhavige volmaakt te concordeeren. Er zijn in dat vergelijkend boek overigens nog — in de voorrede onvermeld gebleven — fouten ingeslopen, die aan deszelfs bruikbaarheid afbreuk doen; b. v. op pag. 51 moet men onder art. 47 voor 15 „45" lezen; op pag. 73 onder art. 59, voor 66 „76"; op pag. 74 onder R. R. 1830 voor 76 „75"; op pag. 88 moet in den 7den regel van boven tusschen „zoodanige" en „ambtenaren" het woordje „andere" worden gevoegd.

Van den burgerlijken veeartsenijdienst (p. 159) had, evenals dat van het kadaster gedaan wordt, gezegd behooren te zijn dat hij thans onder B. B. ressorteert.

Voor „Art. 36" op p. 165 leze men „Art. 35".

„In elk gewest heeft de Resident naast zich een Secretaris, en onder zich één of meer Assistent-Residenten" (p. 171) en „Nevens en tegelijk onder den Regent staat de Patih" (p. 175) zijn expressies, — door ons ten deele gespatiëerd — die we slechts aanhalen, zonder er over uit te weiden: zij spreken voor zich zelf.

„Aan den G. G. wordt, buiten bemoeienis van het Opperbestuur, de „verdeeling der gewesten in regentschappen" overgelaten" (p. 172): volkomen juist, maar al was het slechts ter voorkoming van de daaruit te maken gevolgtrekking dat ONS ook de vermeerdering of vermindering van het aantal regentschappen aan den Gouverneur-Generaal buiten bemoeinis van het Opperbestuur is overgelaten, had hier bijgezet behooren te zijn, dat die vermeerdering of vermindering niet dan na daartoe van den Koning bekomen machtiging door den Gouverneur-Generaal geschieden mag.

„De Residentie *Batavia* is niet verdeeld in regentschappen, maar bestaat uit zoogenaamde vrije landen of particuliere landen (p. 173): dit „maar" zou de meening kunnen doen ontstaan of 't aanwezig-zijn dier particuliere landen dat der regenten uitsloot; andere gewesten leeren de onjuistheid dier meening; voor de afwezigheid van regenten in Batavia zijn andere oorzaken.

De controleurs bij het B. B. worden op p. 174, ten minste voor zooveel Java en Madoera betreft, ten onrechte meegeteld als „besturende ambtenaren", terwijl zij het op de buitenbezittingen niet *per se* zijn.

In de zoogenaamde tweede helft van zijn boek laat de samensteller ter toelichting zoowat doorgaans het woord aan De Louter, een enkelen keer ook aan Margadant en in het „Besluit" neemt hij de gelegenheid waar nog eens de nagedachtenis te huldigen van den door hem gevondenen en ontdekten kundigen ontwerper van het Charter van 1803 (4).

Voor hen, die hun „Havelaar" niet zoo gauw bij de hand hebben, schrijven wij ten slotte de vraag af, waarmede dat boek eindigt, en die de heer Grashuis, even belachelijk als ongepast, thans aan de Koningin voorhoudt: „of het uw Keizerlijke wil is:...... dat daar ginds Uwe meer dan *dertig millioenen* onderdanen worden MISHANDELD EN UITGEZOGEN IN UWEN NAAM?"

G. A. N. SCHELTEMA.

WETENSCHAP EN INDUSTRIE.

DE OVERBRENGING VAN DE PEST DOOR RATTEN, MENSCHEN EN PARASIETEN.

In de *Revue scientifique* wijdt de heer P. L. Simond een reeks van artikels aan de wijze van overbrenging van de pest.

Hij komt daarin tot eenige conclusies, die ons belangrijk genoeg voorkomen om ze hier onder de aandacht onzer lezers te brengen.

I. De studie van de overbrenging van de pest toont aan dat de rat en de mensch de twee factoren zijn voor het overbrengen dezer ziekte. De mensch is het gewone werktuig van overbrenging over land over groote afstanden, die de rat niet kan bereiken. De rat is het werktuig van overbrenging op kleinen afstand; veel gevaarlijker dan de mensch, speelt zij de hoofdrol in de verspreiding, in die mate dat zij beschouwd kan worden als de voorwaarde waaraan het epidemisch karakter van de pest verbonden is.

II. De invoer van met pest besmette ratten in een gezonde omgeving wordt in 't algemeen, na zeer korten tijd, gevolgd door epidemische gevallen bij den mensch. De invoer van door de pest besmette menschen in een gezonde omgeving wordt niet altijd gevolgd door epidemische gevallen aldaar. Opdat zij dit resultaat hebbe, wordt een samenloop van gunstige omstandigheden vereischt, waaronder de voorafgaande overbrenging der smetstof op ratten de belangrijkste schijnt te zijn. Er verloopt, tusschen het overlijden van den ingevoerden menschelijken pestlijder, die verantwoordelijk kan worden gesteld voor de epidemie, en het uitbreken van die epidemie, een incubatietijdperk, voorstellende den tijd, die vereischt wordt om de pest te ontwikkelen bij ratten.

III. De hevigheid van de epidemie is in verhouding tot de hevigheid van de epidemie bij de ratten. Haar progressie in een stad volgt den weg, die door de ratten-emigratie is genomen.

Wanneer de groote sterfte onder de ratten heeft opgehouden, kan men waarnemen dat de pest voortgaat met onder hen te woeden onder een goedaardigen vorm. De zoogenaamde sporadische gevallen bij den mensch, die zich openbaren na het verminderen van de epidemie, moeten aan deze oorzaak worden toegeschreven. De besmetting van mensch op mensch en de blijvende besmetting van de woningen spelen een ondergeschikte rol, zoowel in den duur als in de hevigheid van de pestepidemie bij den mensch.

IV. De invloed van het jaargetijde is weinig opvallend bij de ontwikkeling van de pest. In Engelsch-Indië zijn epidemieën voorgekomen in elk jaargetijde; de groote epidemieën hebben echter tot nu toe haar maximumhoogte bereikt buiten het allerwarmste jaargetijde.

V. Een tweede pestepidemie breekt gewoonlijk uit 12 maanden na de ver-

schijning van de eerste, waarvan zij gescheiden is door een tijdperk van meer of minder langere kalmte. De oorzaak van de periodiciteit van de terugkomst der epidemie is niet bekend; ze is gebonden aan de terugkomst der epidemie bij de ratten, en hangt voor een deel af van de terugkomst van deze dieren in de stad.

VI. Het mislukken der proeven tot besmetting van ratten, apen en eekhorentjes door pestculturen, bloed en organen van door de pest aangetaste dieren, vermengd met spijzen, bewijst de valschheid in de theorie, die van deze een gewone besmettingsoorzaak maakt bij de dieren. Waarneming en proefneming zijn evenzeer tegenstrijdig met het denkbeeld dat de besmetting van den mensch gewoonlijk plaats zou vinden door aanraking met de microbe, aanwezig buiten den mensch, met toevallige ontvellingen van de huid.

VII. De scheikundige studie van de pest leert, dat bij een zeker aantal van gevallen bij den mensch, het punt, waar de microbe het lichaam binnentreedt, wordt aangewezen door een plaatselijke reactie, de phlyctaena, die altijd gelegen is, bij die gevallen, in een gedeelte van het lichaam waar de huid teer en gezond is. De arbeid van Mitchnikof over de ontsteking en de chemische feiten der infectie door middel van andere pathogene microben vergunt ons aan te nemen, dat in pestgevallen, waarin de locale reactie (phlyctaena, blaar of blaasje) en de regionale reactie (buil) ontbreken, haar afwezigheid veroorzaakt wordt door de grootere virulentie van de microbe, niet aan een verschillende wijze van penetratie.

VIII. Het denkbeeld van een parasitaire overbrenging, dat afkomstig is uit clinische waarneming, staat in verband met het parasiteeren van de zieke ratten door luizen, die, eenige uren na den dood, het rattenlijk verlaten om andere dieren en den mensch aan te vallen. Dat denkbeeld wordt bevestigd: 1⁰. door de aanwezigheid van de specifieke microbe in den intestinalen inhoud van de luizen, die aangetast bloed hebben opgezogen; 2⁰. door zekere bijzonderheden van de overbrenging van rat op mensch en van mensch op mensch; wat dit laatste betreft is het mogelijk dat andere parasieten, in het bijzonder de wandluis als tusschenpersoon dienen; 3⁰. door de mogelijkheid der overbrenging van de pest op een gezonde rat door haar samenwoning met een door de pest aangetaste rat, die geparasiteerd is door luizen, terwijl de samenwoning van de gezonde rat met de door de pest aangetaste rat, die geen luizen heeft, in den regel geen kwaad kan voor de eerste.

IX. Het mechanisme van de overbrenging van de pest omvat de overbrenging der smetstof door ratten en door menschen; de overbrenging van rat op rat, van mensch op mensch, van mensch op rat en van rat op mensch, door parasieten. De voorbehoedmiddelen moeten dus gericht worden tegen elk dezer drie factoren: de parasieten, den mensch en de rat.

v. S.

De Solo-werken in de Tweede Kamer.

De hoofdschotel van het Indische begrootingsdebat was natuurlijk de tegenvaller der Solo-werken. De niet-ingewijden meenden dat deze zaak reeds ter sprake zou komen bij de algemeene beraadslaging; op de gereserveerde tribune waren dan ook op den 22sten November, toen deze beraadslaging een aanvang nam, verscheiden Indische ingenieurs en andere ambtenaren in ruste of met verlof aanwezig, die echter al spoedig eclipseerden, toen de voorzitter bij den aanvang der zitting den heeren verzocht o. a. wat betrekking had op de Solo-vallei en de irrigatie-quaestie te behandelen bij onderafdeeling 75, IIde hoofdstuk en wat aangaat den spoorweg Kalisat-Banjoewangi bij het daartoe betrekkelijk wetsontwerp. Natuurlijk waren zij weer present op den 24sten November, toen onderafdeeling 75: „Bevloeiings- en afwateringswerken, bruggen, wegen en andere waterstaatswerken *f* 5.022.000" aan de orde was.

De Solo-werken dan hielden de Kamer bezig gedurende de geheele zitting van 24 en een groot gedeelte van de zitting van 25 November.

Wij geven hieronder de debatten.

De heer **van Kol**: Ondanks mijne groote belangstelling in irrigatiewerken op Java, ondanks dat ik een geruimen tijd van mijn leven heb doorgebracht als lid van het korps ingenieurs van den waterstaat, had ik gaarne over onderafdeeling 75 willen zwijgen, want het is pijnlijk voor mij om over deze zaak te spreken. Pijnlijk, maar toch een plicht. Al dadelijk wil ik op den voorgrond stellen, dat ik niet uit korpsgeest de zaken wensch te verbloemen, omdat in de eerste plaats — boven de belangen der personen — de belangen der irrigatie, dus de belangen van land en volk, bierbij betrokken zijn.

Ik erken de juistheid van de scherpe beschuldiging door den Minister in de Memorie van Antwoord uitgebracht; de critiek was scherp maar dubbel verdiend. De voorbereiding was geheel onvoldoende, uitgewerkte plannen ontbraken, men had slechts zeer globale en onbetrouwbare gegevens voor de primaire irrigatie, voor de secondaire ontbraken zij bijna geheel. De raming van kosten was oppervlakkig; de berekeningen van grondverzet en van verschillende gewichtige onderdeelen waren onjuist, zoodat de kosten stegen van 18 millioen tot minstens 38 millioen. Men heeft gehandeld met onverantwoordelijke lichtvaardigheid. Er is schuld, groote schuld bij de uitvoerders van de Solo-werken; er was plichtverzuim door den ingenieur. Doch dat erkennende, behoud ik ook het recht, naar ik hoop, om, daar waar geene verdediging mogelijk is van en juist zijn de grieven uitgebracht tegen één ingenieur van den waterstaat, te verwachten dat men niet zoo onbillijk zal zijn deze fouten ten laste te leggen van het gansche korps. Het korps van den waterstaat heeft gedurende 10 of 12 jaren tal van moeilijke projecten

onder ongunstige omstandigheden uitgevoerd en, al is er dan ook een gevlekt schaap onder de kudde, dan mag toch geen blaam gelegd worden op het geheele korps, dat ongerept kan te voorschijn treden. Daarom mogen wij ook verlangen, dat de bezwaren bij de Solo-werken ondervonden, geen nadeeligen invloed zullen hebben op de onmisbare voorwaarde van Java's bloei, de bevloeiing der rijstvelden. Des te meer betreur ik, dat al die tegenspoed ondervonden is bij de Solo-werken, omdat dit was een van de grootste en mooiste irrigatiewerken niet alleen van Nederlandsch-Indië, maar van de geheele wereld.

De capaciteit voor irrigatie was 192 kubieke meter, die van het beroemde Cavourkanaal slechts 110 kub. meter; de bodembreedte der hoofdleiding zou worden 71,60 meter, die van het Groot Gangeskanaal is niet meer dan 50 meter.

De oppervlakte, die door het kanaal zou worden bevloeid, beslaat 223 000 bouws of bijna 2/5 van het geheele irrigatieplan in 1890 vastgesteld; waarop meer dan 20 werken voorkomen, waarover reeds acht jaar gewerkt is en waaraan nog wel acht jaar gewerkt zal worden. Men heeft echter de groote fout begaan dadelijk bij de raming een cijfer aan te nemen, dat de toets van deskundige critiek geen oogenblik kan doorstaan.

Men had berekend, dat de bevloeiing van een zeker aantal bouws van het irrigatieplan zooveel duizend gulden zou kosten, waardoor men kwam op *f* 100 per bouw; bij de grootte dezer Solo-werken schatte men het nog iets minder; en op grond van deze lichtzinnige berekening kwam men er toe de kosten per bouw te stellen op *f* 80, wat reeds dadelijk een verschil van enkele millioenen gaf. Maar ondanks die misrekening, ondanks die droeve teleurstelling, moet men erkennen, dat de werken van groot nut zijn en dat, al moet het ook nog zooveel geld kosten, men er niet aan kan ontkomen, omdat het werk ten slotte toch onmisbaar is.

Ik hoop niet te veel van de aandacht van de Kamer te vragen, door bij dit gewichtige punt, die levensquaestie voor Oost-Java, de korte geschiedenis van de Solo-werken mede te deelen voor hen, die niet in de gelegenheid waren de volumineuse bundels op de griffie na te lezen.

Het oorspronkelijk doel was alleen een van de ellendigste gewesten van Java, de *Bengawan-Djero*-streek, van de voortdurende overstroomingen te bevrijden.

De resident, thans Raad van Indië, Kroesen, had in zijn rapport aan de Regeering in December 1891, met klem van redenen dit werk aangeraden en verschillende feiten vermeld over den bedroevenden toestand van die streek.

„Het is eene treurige streek", schrijft hij, „nooit is men er zeker van een oogst, alles hangt van het weder af, en terwijl men voor de hoogere velden vaak om water smeekt, worden de lagere velden door de Solo-rivier onder water gezet, tot ontzettenden last van de bevolking... die een ellendig bestaan voortsleept. Dàar behoeft men niet te denken aan het planten van winstgevende boomsoorten... daar kan de veeteelt niet tot eenigen bloei geraken wegens gebrek aan weiden... In de hoogere streken gaat het den landbouwer niet beter. Zelden valt hem een goede rijstoogst ten deel, dikwijls ziet hij door droogte en ziekte het gewas vernielen, waarop hij al zijne hoop heeft gesteld... Onder zulke omstandigheden is het duidelijk dat den landbouwer slechts een schamel bestaan ten deel valt, wanneer hem al geen gebrek dreigt, en de Regeering zich belangrijke uitgaven moet getroosten om hem voor

hongerdood te vrijwaren. Men behoeft dan ook slechts eenmaal de streken bereisd te hebben om de overtuiging te erlangen, dat de armoede overal op den voorgrond treedt en er geen zweem van leven en vertier bestaat. Zulk een jammerlijke toestand is te meer te betreuren in eene streek, waar de gronden in vruchtbaarheid zeer zeker voor die van het welvarende en dichtbevolkte Sidoardjo niet behoeven onder te doen."

Maandenlang, bijna den geheelen West-mousson, staat die gansche streek van meer dan 30 000 bouws onder water. De woningen zijn dan ook op palen gebouwd, en de bewoners leven dan voornamelijk van de vischvangst. Wanneer het water wegtrekt, gaat men zaaien, maar dikwijls komt het water terug en dan is al het werk nutteloos geweest, zoodat men dikwijls vier- of vijfmalen per jaar moet zaaien of ook wel zaadbedden op vlotten gebruikt, wat alleen daar in die streken geschiedt.

Het misgewas bedraagt vaak een-vijfde soms twee-derde van den oogst. Moeraskoortsen zijn er inheemsch, en een zwaar onderhoud der dijken eischt er veel heerendienst van de bevolking, die een toonbeeld is van ellende, maar ook een treffend bewijs van verwaarloozing door de Nederlandsch-Indische regeering. Reeds lang waren plannen beraamd om deze streek van bandjirwater te bevrijden. Het doortrekken van den dijk aan den rechteroever der Solo-rivier over eene lengte van 4 kilometer van af Boekan; het verbreeden der monding van de Solo-rivier, die dan meer water naar zee moet afvoeren; het openen van eene natuurlijke afwatering in de richting der straat Madura tusschen Menari en Grissee, ware daartoe noodig. Een project werd opgemaakt, doch het bleek dat dit duurder zou zijn dan eene doorgraving naar Sidajoelawas; het eerste project eischte 15 millioen, het laatste slechts 12 millioen kubieke meter grondverzet.

Het was dus om die overstroomingen te keeren, dat men kwam op het idee om een nieuwen mond te geven aan de Solo-rivier. Daardoor werd echter tevens nog een ander en een gewichtiger doel bereikt.

Onze voornaamste haven is Soerabaja, de afvoerplaats van het meest welvarende deel van Java en ook de meest gewichtige haven uit het oogpunt van de veiligheid van Java. Men heeft behalve den toegang door het Oostgat, dat een grooten omweg geeft, alleen toegang door het Westgat, dat voortdurend door de Solo-rivier, die 20 millioen M^3. slib per jaar uitwerpt, wordt dichtgeslibd.

Bij het project om daarin tijdelijk te voorzien door de verlegging van den mond der Solo-rivier naar Oedjoeng Pangka, dat door de Indische ingenieurs was opgemaakt, hebben de Hollandsche ingenieurs, die het project ter inzage kregen, eene opmerking gemaakt die van veel nut is geweest, namelijk de noodzakelijkheid om een dam te bouwen aan de oostzijde der geul van Madura naar het Djamoean-rif.

Oorspronkelijk dacht men slechts korten tijd daarmede geholpen te zijn, maar de resultaten zijn, naar ik hoorde van iemand die daar jarenlang werkzaam was en uit de laatste aflevering van het *Tijdschrift van het Koninklijk Instituut van Ingenieurs* [1]) blijkt, uitstekend geweest. Het schijnt

[1]) Bedoeld wordt „Verslag omtrent den aanleg van een steenen dam onder den Madoerawal van Oedjong-Piring naar het rif van Djamoeang"; door J. L. Pierson (met 5 platen) in genoemd tijdschrift 1897—'98. v. S.

dat de ondiepte op de zandbank, die van zooveel belang was, dat de diepgang van onze pantserschepen er op werd berekend, steeds meer en meer afneemt ten gevolge van de verlegging van den mond der Solo-rivier naar Oedjong Pangka. Het moet erkend worden dat wanneer dit werk, slechts als een hulpmiddel bedoeld, niet zulke uitstekende resultaten had opgeleverd, het onverantwoordelijk zou zijn geweest de doorgraving, die een deel van het Solo-project is, niet dadelijk uit te voeren.

Maar nu de rapporten zóó zijn, dat het Westgat van Soerabaja gedurende nog niet te voorziene tijden aan alle behoeften zal kunnen voldoen, kan dit, helaas, niet als argument dienen om de doorgraving naar Sidajoelawas onverwijld aan te vatten.

Tot dusverre was er in de geschiedenis nog geene sprake van het werk, wat de oorzaak is voor de droeve mislukking, namelijk van de *irrigatie* uit de Solo-rivier.

Waar door het wegnemen van den watersnood beneden de afsnijding der Solo-rivier de scheepvaart belemmerd werd, moest men een scheepvaart-kanaal graven en kwam men op het denkbeeld het irrigatie-werk met dit scheepvaartkanaal te doen samenvallen.

Bij de opneming bleek, dat men door het maken van een stuwdam bij Ngloewak zou kunnen bevloeien 243 000 bouws, eene oppervlakte ongeveer gelijk aan anderhalf maal de provincie Utrecht.

Het is ongelukkig, dat men die zaken verbonden heeft en heden gaat men in alle stukken nog uit van het idee, dat de doorgraving van de Solo-rivier onafscheidelijk is verbonden aan de irrigatie der Solo-vallei. Toch is dit niet het geval, zooals nader zal blijken.

Bij het project voor het irrigatie-werk heeft men al te haastige opnamen verricht, die alleszins onvoldoende zijn en die uit een technisch oogpunt jarenlang de grieven hebben opgewekt van vele Indische ingenieurs.

Aangenomen dat de plaats goed is, zou toch de constructie van den stuwdam streng zijn te veroordeelen door een ieder, die ervaring opdeed van Indische stuwdammen.

Deze dam heeft op te stuwen van den bodem tot de kruin van den stuwdam 21 Meter. Hij moet dan bij bandjir als maximum eene hoeveelheid water 2750 M^3. overlaten. Dat groote waterverval wil men leiden langs een stort-vlak van 1 Meter dik, dat op den natuurlijken bodem rust.

Het groote bezwaar is hier het te sterk verval, dat men in eens heeft genomen in plaats van het te verdeelen. Bepaald gevaarlijk is de uitschuring der bekleeding en de ontgronding aan den teen van den stuwdam, dien men door het bandjir-water met een snelheid van 7 à 8 meter moet verwachten.

Ik heb 8 jaren lang meegemaakt de bekende lijdensgeschiedenis van den grooten stuwdam in de Sampean-rivier bij Sitoebondo.

Men is daar meer dan 40 jaren werkzaam geweest. Jaarlijks werd er veel geld, soms meer dan *f* 20,000, uitgegeven aan Portlandsche cement, om de bekleeding te beschermen. Vaak hebben wij als ingenieur met den opzichter 's nachts gewaakt vol angst, vreezende dat binnen enkele uren de vruchten van jarenlangen arbeid zouden vernield worden en door het wegslaan van den dam eene sterk bevolkte streek van vruchtbaarmakend water zou worden beroofd.

Wanneer men mij als ingenieur in die dagen — ofschoon ik nooit met de

Solo-werken in contact ben geweest — met een werk als den stuwdam te Ngloewak belast had, zou ik liever mijn ontslag hebben genomen. dan een stuwdam van 21 meter verval in dergelijke omstandigheden uit te voeren.

Het werk zooals het thans is, is, mijns inziens — ik druk mij misschien te stout uit, maar de ingenieurs zullen uitmaken of ik te stoute uitdrukkingen gebezigd heb — een roekeloos werk. De uitvoerder van het werk, de heer Pierson, heeft er zich dan ook steeds tegen verzet. Er is zooveel ten nadeele van dezen ingenieur moeten gezegd worden, dat ik mij verheug thans althans dit te zijnen voordeele te kunnen zeggen.

Men wil als de benoodigde hoeveelheid water dat door de bevloeiingsleidingen zal worden afgevoerd stellen 223 M³. Men heeft aangenomen dat daarmede juist, wanneer een liter per bouw gerekend wordt, 223 duizend bouws rijstvelden zullen worden bevloeid. Die berekening gold een vijftig jaar geleden bij den waterstaat voor de oude projecten vrij algemeen, maar bij nader onderzoek is zij gebleken ten aanzien der rijstvelden en vooral der suikertuinen veel te hoog te zijn. Ofschoon ik in de laatste jaren geene proeven heb genomen, durf ik bijv. 0,8 liter per seconde per bouw wel voldoende achten, wat reeds dadelijk eene aanzienlijke besparing van het grondverzet der hoofdleiding en eene mindere breedte van alle kunstwerken, dus eene groote bezuiniging zou na zich slepen.

Nog een ander bezwaar is er aan te voeren, en wel tegen de bermsloten die afvoeren moeten hetgeen door de kleine zijrivieren van de Solo-rivier komt en het regenwater van de groote terreinen.

Hierbij kan men niet meer gebruiken de formule van Lauterburg, die gebleken is voor Duitschland te gelden, maar voor Indië in dergelijke gevallen tot veel te groote afmetingen aanleiding geeft.

Ook zal men op de dijken kunnen besparen, door de kleikisten weg te laten.

Met het machinaal ontgraven en het gebruik van dure werktuigen uit Europa zijn geen zeer gunstige resultaten verkregen.

De excavators toch, waarvan dit jaar voor ruim 3 ton zijn besteld, hebben in het begin ongunstige resultaten opgeleverd; men heeft echter al doende geleerd en verbeteringen aangebracht zoodat die machines thans in den drogen tijd, wanneer de grond niet te vochtig is, redelijk voldoen. Zij kunnen dus bij de irrigatie slechts weinig, bij de doorgraving echter zeer goed gebruikt worden. Dit is een punt dat straks blijken zal van gewicht te zijn.

Het project van de irrigatiewerken moet dus ernstig worden herzien en in de eerste jaren kan aan de bevloeiingswerken in het Solo-gebied niet gedacht worden. Het nut van het werk blijft echter bestaan: 71 000 bouws in de residentie Rembang en 152 000 bouws in de residentie Soerabaja zouden worden bevloeid en zij zouden, wanneer per bouw slechts ƒ 2,50 meer landrente werd opgebracht, jaarlijks een 5 ton opbrengen.

Er zijn in Indië tal van irrigatiewerken die, wat uitvoering en rentabiliteit betreft, in veel gunstiger omstandigheden verkeeren dan dit werk.

Alhoewel men kan zeggen dat het geld voor de Solo-vallei te besteden heel wat meer nut had kunnen stichten, indien men op andere plaatsen irrigatiewerken had aangelegd, zoo meen ik toch dat men niet moet terugschrikken daarvoor in de toekomst nog wat geld uit te geven. Er is dringend behoeft aan irrigatiewerken.

Op geheel Java is slechts $^3/_5$ van de sawah's, welke met rijst beplant zijn, bevloeid, en vaak slechts gebrekkig bevloeid; $^2/_5$ is van regen afhankelijk.

Komt de regen òf te laat, òf valt er te veel, dan mislukt de oogst door gebrek of door overvloed aan water

Van 1886—1896 is de bevolking op Java met 19,5 pct. gestegen, de bevloeibare sawah's echter slechts met 4 pct., de sawah's welke van regen afhankelijk zijn met 5 pct. De tegallans daarentegen stegen in diezelfde jaren met 67,5 pct., een bewijs hoezeer de bevolking behoefte gevoelt aan meer bouwgrond, dus irrigatiewerken. De aangeplante terreinen zijn met 13 pct. in het totaal gestegen van 1886—1896, doch de bevolking steeg sterker met 19,5 pct.

Men had dat eenvoudig daaraan te danken dat de bevolking die geen bevloeide velden meer kon krijgen, gedwongen is geweest om tegallans te beplanten, die voor veel arbeid geringe opbrengst geven.

Wij mogen dus aan de irrigatie nog wel wat doen. Van 1891 tot 1897 is in het geheel — het moet dankbaar erkend worden, dankbaar, maar niet voldaan — *f* 19 300 000 uitgegeven. Het lijkt veel, maar wanneer men bedenkt dat in dienzelfden tijd aan spoorwegen is uitgegeven *f* 49 600 000, dat dus $2^1/_2$ maal meer aan spoorwegen dan aan irrigatiewerken is besteed, dan blijkt dat deze laatste stiefmoederlijk zijn bedeeld, want waar het nut der spoorwegen niet is te ontkennen, moet toch dadelijk erkend worden dat voor den inlander zelf die voor $^2/_3$ leeft van de rijstteelt, de irrigatiewerken van groot nut zijn, terwijl voor hem slechts een secondair belang aan spoorwegen verbonden is.

Waar wij moeten erkennen dat de tegenvaller van de Solo-werken groot is, daar de som van 18 millioen zal stijgen tot 38 millioen, aangezien de raming slechts de helft bedraagt van de werkelijk benoodigde uitgaven, moet men toch bij waterstaatwerken niet vergeten, wat ook wel eens in ons land geschied is: de kosten van het Merwedekanaal zijn gestegen van $12^1/_4$ tot 20 millioen, en men kent de lijdensgeschiedenis van den Rotterdamschen Waterweg, die nu reeds $36^1/_2$ millioen gekost heeft en oorspronkelijk op 6,5 millioen werd geraamd. Dit alles in aanmerking nemende mag, ondanks de onverstandige wijze waarop men de zaak heeft aangepakt, toch de staking der Solo-werken niet langer voortduren. Het is dringend noodig, al is het moeilijk, dat de Minister eene korte, maar afdoende beslissing neme. Ik begrijp volkomen, dat, toen de Minister die wanhopige rapporten kreeg en ontdekte welke groote fouten er zijn begaan, welke onzekerheid er nog heden bestaat, hem niets anders overschoot dan het werk te doen staken, maar thans, nu wij ons niet moeten laten ontmoedigen door dien harden tegenspoed, zou het nu geen tijd zijn om te overwegen of het niet mogelijk zou zijn althans iets te redden van die 15 millioen, die anders in een diepen put zijn geworpen? Vooral mag de staking niet te lang duren, omdat de groote belangen die aan het werk verbonden zijn, door elke staking in hooge mate worden benadeeld.

De achteruitgang van het werk is zeker. De leidingen, die hier en daar zijn aangevangen en die groote kuilen vormen, zullen ten slotte ten laste van de Indische bevolking komen, en in den regentijd instorten. De gedeelten van de ontgravingen van de Solo-vallei aan de zee en aan de zijde van de Solo-rivier zullen dichtslibben. Een gedeelte van het materieel, zooals kalk en cement, zal bederven of moeilijk tegen bederf bewaard kunnen worden.

Een groot gedeelte van het materieel, zooals kalisteenen, kan niet vervoerd worden, en is de kosten van transport niet waard. De werktuigen, de dure machines, zullen veel aan onderhoud kosten en toch aan sterke slijtage onderhevig zijn. Slechts een klein gedeelte van die werktuigen zal elders kunnen worden gebruikt, bijv. bij den aanleg van spoorwegen, terwijl het vervoer zeer kostbaar en moeilijk zal zijn.

De staking is ook eene ramp — daarop wensch ik den Minister met nadruk te wijzen — voor het personeel, welks lot aan die werken verbonden is. Ik heb de cijfers niet kunnen terugvinden, welke ik heb gezien in de stukken, en welke aangeven het vaste personeel en ook het personeel dat tijdelijk bij den waterstaat verbonden is. Ik moet mij echter sterk vergissen, als het aantal van die personen niet meer dan 400 bedraagt. Deze menschen hebben daar hunne opleiding gekregen en veel geld is voor hun leertijd verloren gegaan. Thans zijn die personen uit hun werk gerukt. Wanneer de Staat nu ten gevolge van die staking andere personen moet aannemen, moet hij opnieuw leergeld betalen. Bovendien zijn vele personen met vrouw en kinderen uit Nederland daarheen gegaan, omdat men hun beloofd had, dat zij daar een flink stuk brood, veel beter dan hier te vinden was, zouden verdienen. Deze personen zijn nu geheel broodeloos geworden en zien met kommer de toekomst te gemoet. Het plotseling ontslag — het kan niet anders genoemd worden — zou „inhumaan" zijn en dit kan ik van dezen Minister niet verwachten. Men zal verplicht zijn geld aan dat personeel te geven en het te steunen om in zijn onderhoud te voorzien. En wanneer men besluiten moet de staking lang te doen voortduren, zal men het kosteloos vervoer naar Europa moeten geven. Zal men niet moeten trachten eene oplossing te vinden, waarvoor spoedig adviezen kunnen worden ingewonnen, want de tijd dringt?

Zou de Minister niet in staat zijn in Indië of Nederland bij technici voldoende zekerheid te krijgen, dat wanneer een deel van het werk, de doorgraving van de Solo-rivier, begonnen werd, teleurstelling en mislukking nagenoeg onmogelijk zijn?

De bezwaren die tegen de doorgraving zijn te berde gebracht, zijn gemakkelijk te weerleggen, maar dit zou wat technisch worden en ik wil daar dus verder niet op ingaan. De bezwaren die de heer Conrad in 1893, toen de Solo-werken in deze Kamer werden aangenomen, tegen de doorgraving had, waren vooral gelegen in de afdamming van de oude Solo-rivier, en kunnen door de oplossing welke thans gevonden is, voorkomen worden.

De heer Conrad vreesde, dat de oude mond door afdamming bij Wringin Anom geheel en al zou aanslibben. Die opmerking was juist. Dat was de fout in het project, dat men eenvoudig een afsluitdijk in de oude rivier maakte en den anderen mond openliet, waardoor de getijstroomen vrij konden in- en uitloopen. Vormde men aldus een dooden tak van de tegenwoordige benedenrivier, zoo belette aan de bovenzijde de afsluitdam allen aanvoer van zoetwater voor de bevolking.

Men zou dus om de scheepvaart en het drinkwater voor de bevolking te behouden, eenvoudig bij Wringin Anom in den afsluitdam eene inlaatsluis tevens schutsluis moeten maken, en de monding sluiten, om te zorgen dat het zeewater geene aanslibbing mogelijk maakt. De scheepvaart kan dan

langs de sluis bij Kali Mirring de zee bereiken. Ik geloof en ik hoop, dat deze oplossing ook bij den heer Conrad geen bezwaar zal vinden. Wil men dus op eene dergelijke wijze door doorgraving naar Sidaloelawas dadelijk aanpakken, en door zulke afsluiting met eene schutsluis de scheepvaart dan in stand doen blijven, dan zou men te doen hebben met een werk, dat gerekend kan worden op $8^3/_5$ millioen M^3, grondverzet, en waarvan reeds vergraven zijn 2 millioen, dus ongeveer $^1/_4$. Dure excavateurs zijn aanwezig, dure excavateurs zijn in Nederland besteld, reeds betaald en moeten wel naar Indië worden gezonden of tegen spotprijzen verkocht. Die excavateurs kunnen daarbij dan uitstekend gebruikt worden. In het project zijn natuurlijk kleine verschillen mogelijk, bijvoorbeeld in zake het lengteprofiel; maar alvorens de doorgraving op eene diepte van 43 meter is gekomen in de heuvels, en in het algemeen 8 à 9 meter gronddiepte is bereikt, kan men tijd vinden om door technici te laten beslissen, welke bodemlijn hierbij het beste kan worden aangenomen.

Volgens de nieuwe opgaven van de commissie zal dit werk kosten 7 millioen, waarvan verwerkt zijn ƒ2.850.000, zoodat — het rapport is van September — op dit oogenblik niet meer dan 4 millioen over zullen zijn. De fout bij die werken was niet zoo groot als bij de irrigatiewerken, waar het verschil van de eenheidsprijzen soms 88 pCt. was, terwijl het hier was voor het grondverzet en verschil van 41 en 51 cents per M^3. De fout is dus niet grooter dan 15 pCt. De werktuigen zijn aanwezig, het personeel is er, en het kan voor een groot gedeelte daar aan het werk gesteld worden. Men zou eenvoudig meer voorzorgen moeten nemen, opdat teleurstellingen onmogelijk worden. Vooral hoop ik dat, als de Minister in die richting beslissen zal, hij voor den vervolge zal waken dat dergelijke flaters als bij de Solo-werken, niet meer zullen voorkomen. Eene les voor de toekomst heeft de geheele Nederlandsch-Indische waterstaat en de Nederlandsch-Indische regeering gehad, en die is deze, dat men voortaan in Indië de voorzorg neemt bij zulke gewichtige projecten meer contrôle te doen plaats grijpen; en zelfs het project aan de openbare discussie moet onderwerpen. Wanneer wij als ingenieurs eene brug van ƒ1000 moesten bouwen, werden 3 à 4 autoriteiten daarover vooraf gehoord. En hier bij een werk van 18 millioen, het grootste werk dat in Indië ooit ondernomen is, heeft men, behalve den ingenieur die het project heeft gemaakt, zoo goed als geen technici daarmede in kennis gesteld.

Met de voorbereiding van de irrigatiewerken zal men geleidelijk kunnen doorgaan, en de Minister heeft het heft in handen om te beslissen of, nadat de 15 millioen die als verloren te beschouwen zijn, zijn afgeschreven, de uitgaven die nog noodig zijn voor de irrigatiewerken tegen de te verwachten voordeelen daarvan zullen opwegen. Hij heeft na te gaan of die 15 millioen geheel reddeloos verloren zijn dan wel of er nog wat te redden is. Al mochten dus de fouten van de personen bij het werk betrokken nog zoo groot zijn, ik hoop dat de Minister er toe zal willen medewerken om de irrigatie er niet onder te doen lijden, gedachtig aan de dringende levensbehoefte die het water voor Java is. Ondanks de grievende teleurstellingen die de werken in de Solo-vallei hebben opgeleverd, hoop ik dat de Minister gedachtig zal zijn aan het woord van Jan Pieterszoon Koen: „ende desespereert niet!" en dat hij zal trachten te redden wat nog te redden valt.

De heer **Ketelaar**: Toen ik in de maand September deze begrooting ontving, had ik waarlijk niet gedacht dat ik bij dezen post het woord zou voeren. Toen evenwel eenigen tijd daarna de Memorie van Antwoord van den Minister kwam met de treurige mededeeling, mag ik wel zeggen bij dezen post, toen meende ik, dat het mijn plicht was, hoewel in het geheel niet op het gebied van den ingenieur kunnende treden zooals de voorgaande geachte spreker, hier ook een enkel woord te spreken en eene enkele vraag tot den Minister te richten.

Laat ik op den voorgrond stellen, dat, hoe onaangenaam dit debat feitelijk voor den tegenwoordigen Minister moet zijn, hem in elk geval geen verwijt kan treffen. Immers reeds bij de vorige begrooting heeft hij ons de mededeelingen gedaan, dat een aantal opgaven hem zeer waren tegengevallen en heeft hij een onderzoek daaromtrent toegezegd. En nu bij deze begrooting komt hij met het resultaat van dat onderzoek, hoe treurig het zij, dadelijk voor den dag, en onmiddellijk gelastte hij tot staking van het werk. Het moet een treurigen indruk maken in Nederland, dat door de schuld van zekere personen — wie dat zijn wil ik voor het oogenblik in het midden laten -- op eene zeer lichtzinnige wijze met millioenen is rondgesprongen, zooals in dit geval gebeurd is. Ondanks de vergoeilijkende woorden zooeven door den heer van Kol gesproken, geloof ik, dat wij met zeer veel recht hier kunnen spreken van eene buitengewoon lichtzinnige wijze, waarop in deze met het geld der burgers is geleefd.

Toen ten vorigen jare bij de begrooting een van de leden mij in particulier gesprek vroeg, hoe het mij hier beviel, antwoordde ik: „och, ik kan ten minste op het oogenblik gemakkelijker *tonnen* gouds uitgeven, dan vroeger gouden *tientjes*". Maar ik had toch niet gedacht, dat de Kamer in 1893 — natuurlijk te goeder trouw — met millioenen zou omspringen, zooals ik het met gouden tientjes nooit gedaan heb.

Ik lees in de Memorie van Beantwoording:

„Uit de thans ontvangen stukken en in het bijzonder uit het rapport van de door den Gouverneur-Generaal ingestelde commissie (bestaande uit de hoofdingenieurs 1e klasse L. H. Slinkers en H. P. Mensinga) blijkt in de eerste plaats dat de uitvoering van de hierbedoelde zeer omvangrijke werken hoogst onvoldoende is voorbereid. Het blijkt dat, toen met de werken een aanvang gemaakt moest worden, uitgewerkte projecten alleen bestonden van de beide hoofdwerken: de stuw te Ngloewak en de doorgraving van de heuvels; voor alle andere onderdeelen van den reuzenarbeid ontbraken uitgewerkte ontwerpen en stonden slechts globale en zeer onvoldoende gegevens ten dienste. Op de werken benoodigd voor de zoogenaamde primaire irrigatie was slechts onvolledig, op die voor de secundaire irrigatie in het geheel niet gerekend. Het geheele irrigatieontwerp bestond uit niets meer dan het op de topographische kaart aangegeven tracé voor het hoofdkanaal en de beide Noorderkanalen en de aanduiding van de door de natuurlijke gesteldheid van het terrein bepaalde voornaamste nevenleidingen. En wat de verlegging van den Solo-mond betreft, schijnt niet voldoende onderzocht te zijn of uitgraving tot de voorgestelde diepte uitvoerbaar zal wezen, tot hoever het zoute water door de coupure in den oostmoesson zou oploopen in de bovenrivier en welke de gevolgen van eene afdamming van de benedenrivier zonder meer zouden zijn."

Dit verklaart deze Minister thans.

Gaat men nu na wat in 1893 de Minister van Dedem verklaard heeft, dan zien wij dat — wij willen hopen te goeder trouw — de Kamer toen misleid is.

De Minister Van Dedem deelde mede dat de opnemingen ten einde gebracht waren en daarop de raming der kosten gebaseerd was. Hij verklaarde, in tegenspraak met dezen Minister, dat alles geheel was voorbereid en de ontworpen werken de volledige goedkeuring der Indische Regeering hadden weggedragen.

Waar deze Minister verklaart: op de werken benoodigd voor de zoogenaamde primaire irrigatie was slechts onvolledig, op die voor de secundaire irrigatie in het geheel niet gerekend", daar is het vreemd, te bemerken, dat op de werken voor de secundaire irrigatie op de begrooting van 1893 wel degelijk gerekend was, en dat wij in den uitgewerkten staat, door den Minister van Dedem overlegd, vinden dat voor:

het grondverzet voor de secundaire kanalen uitgetrokken was	*f* 658.334,00
irrigatiesluisen, secundaire kanalen	„ 24 984,80
syphons en aquaducten, secundaire kanalen	„ 149.855,26
Totaal	*f* 833.174,06

zoodat voor de secundaire werken, waarvan hier gezegd wordt dat er niet op was gerekend, uitgetrokken was *f* 833.174,06.

De Kamer moest dus door deze raming, tot op zes centen nauwkeurig, wel den indruk krijgen, dat de zaak volledig onderzocht was en zij dus met volkomen gerustheid de gevraagde gelden kon toestaan.

De Kamer maakte toen een sprong in het duister, eene duisternis waar wij op het oogenblik nog midden in zitten en waarin slechts één punt helder is, namelijk dat er nog minstens 25 millioen zullen benoodigd zijn, om de begonnen werken te voltooien.

Men mag hier vragen: Aan wien ligt de schuld? Ligt de schuld bij de Indische ingenieurs? Hebben zij wellicht gedacht aan het Russische spreekwoord: „de hemel is hoog en de Czaar is ver" en gezegd: de hemel is hoog en den Haag is ver?"

Dit moet ik te meer veronderstellen als ik let op het volgende, wat wij lezen op bladz. 34 der Memorie van Beantwoording, waar wij vinden: „Onzekerheid bestaat ten aanzien van het hoofdplan: de combinatie van de rivierverlegging met de irrigatieverbetering; ten aanzien van de doelmatigheid van het project voor het voornaamste kunstwerk: de stuw te Ngloewak; ten aanzien van bijna alle andere onderdeelen van het werk, waarvoor de plannen herzien of voor 't eerst opgemaakt zijn, ja zelfs de voorbereidende werkzaamheden. *Onzekerheid* bestaat ten aanzien van de kosten welke aan de uitvoering der werken verbonden zullen zijn; zij zullen ten minste *twintig millioen* méér bedragen dan het aanvankelijk geraamde eindcijfer, maar ook bij deze raming mist men alle zekerheid dat het thans geraamde eindcijfer niet nog belangrijk overschreden zal worden. *Onzekerheid* eindelijk bestaat ten aanzien van de directe en indirecte voordeelen, die van de uitvoering der hierbedoelde werken het gevolg zullen zijn en in welke mate die zullen bijdragen, om de welvaart der bevolking te verhoogen."

Wij zien thans, vijf jaren na de aanneming der begrooting van 1893, dat

er volslagen onzekerheid bestaat omtrent de werkelijke voordeelen, die het werk heeft opgeleverd, ja zelfs of het mogelijk zal zijn, voor de geraamde 20 millioen meer, het werk ten einde te brengen.

Wanneer ik naga dat het werk aanvankelijk geraamd is op 19 millioen en nu op 38, dat er tot 1 Januari 1898 is uitgegeven 11½ millioen en dat er voor 1898 uitgetrokken was ƒ3.785.000, dan kom ik tot een cijfer van ruim 15 millioen, waarvan ik niet weet, waarvoor zij eigenlijk uigegeven zullen zijn en welk nut zij in de toekomst kunnen geven.

In de vorige zitting hebben wij eene leening goedgekeurd van meer dan 50 millioen, hoofdzakelijk ten bate van Indië en daarvan zijn nu ongeveer 14 millioen, d. i. *een vierde*, verloren.

Met het oog op dat feit en op de onaangename verklaringen van den Minister, onaangenaam niet om de verklaringen maar om de treurigheid van het feit dat er door geconstateerd wordt, verklaringen die op de bevolking hier en in Indië een slechten indruk moeten maken, wensch ik de volgende vragen tot den Minister te richten:

1°. *Wie zijn hier de schuldigen?*

2°. *Wat zal er tegen hen gedaan worden?*

Tegenover zulke ernstige fouten, als hier begaan zijn, is het toch zeker niet onbillijk, de namen te noemen van de personen die de fouten gemaakt hebben, hetzij dan dat zij hooger of lager geplaatst zijn.

3°. *Hoe komt het, dat eerst nu, na eenige jaren, die treurige toestanden bekend zijn geworden?*

Had men niet vroeger kunnen inzien, dat voor het geraamde bedrag het werk niet zou uit te voeren zijn?

4°. *Hoe zal het nieuwe onderzoek plaats hebben?*

5°. *Wat blijft er nu over aan waarde van werk en werktuigen?*

Want volgens de verklaringen van den Minister beteekent de waarde van de grondverzetting nog niet veel. Ik onderstel dus dat van de 14 millioen een betrekkelijk groot deel aan werktuigen besteed is. Zou het ook mogelijk zijn die werktuigen voor andere werken productief te maken?

En dan ten slotte eene vraag, waarvan ik zelf begrijp dat een antwoord voor den Minister moeilijk zal zijn, maar waarvan ik mij overtuigd houd, dat de Minister toch zeker het antwoord ook wel bij zich zelf nagegaan zal hebben, en dat is deze:

6°. *Welke middelen denkt de Minister aan te wenden, om voor het vervolg zulke ontzettende blunders, als thans begaan zijn, te voorkomen?*

De heer **Conrad**: Wij staan hier voor een zeer moeilijk te beoordeelen vraagstuk.

Eene uitgebreide verzameling van verslagen, die de meeningen bevatten van hen, die in de laatste jaren bij de werken tot verbetering der bevloeiing en afwatering van de Solo-vallei, betrokken waren, is te onzer beschikking ter griffie nedergelegd.

Ik heb van die stukken zooveel mogelijk kennis genomen, met het voornemen een kort overzicht te geven van de feiten, die veroorzaakt hebben de overschrijding der raming van ƒ18 930 000, die ons is medegedeeld in de Memorie van Toelichting van het wetsontwerp 127 van het zittingjaar 1892—1893,

betreffende de bevloeiing en afwatering van de Solo-vallei, en van den stand waarin het vraagstuk zich thans bevindt.

Doch toen ik mijne aanteekeningen vergeleek met hetgeen de Minister ons in zijne Memorie van Antwoord [1]), betreffende een en ander mededeelt, bleek mij dat de Minister op zoo nauwkeurige en volledige wijze in de Memorie van Antwoord de hoofdquaestiën omschrijft, die behandeld zijn in de verslagen van de commissie Slinkers—Mensinga, en van de directeuren der B. O. W. van Houten en de Meijier, dat ik van mijn voornemen heb afgezien.

Ik zou in beknopten vorm niet duidelijker, dan de Minister deed, kunnen omschrijven de groote mate van oppervlakkigheid waarmede de oorspronkelijke ontwerpen in 1893 vervaardigd zijn, het optimisme waarmede de werken zijn aangevangen en voortgezet, en het gemis van besef van den chef der werken, die het geheel bestuurde, dat hij althans nu verplicht was te kunnen verstrekken al de ontwerpen en berekeningen, die een juist oordeel mogelijk maken omtrent hetgeen nog verricht en uitgegeven moet worden tot verhooging van het geheele werk.

Dat alles is ongetwijfeld erg, maar erger is, dat zij die door hunne betrekking geroepen zijn om ons in te lichten en te raden, het oneens zijn zoowel omtrent het gronddenkbeeld van het geheele ontwerp, de afmetingen van het hoofdkanaal, en de verlegging van den Solo-mond, als omtrent een der voornaamste onderdeelen: de inrichting der prise d'eau bij Ngloewak.

Voeg daarbij de uit de voormelde rapporten gebleken onzekerheid ten aanzien van de uitgaven, die tot verhooging der werken volgens den eenen in ruimer en volgens den anderen in beperkten zin, nog moeten geschieden, dan is het verklaarbaar, en heeft de Minister naar mijne meening juist gehandeld, door schorsing der werkzaamheden te bevelen, al zijn daaraan vele practische bezwaren, ook ten aanzien van het personeel en het aanwezige materieel, verbonden.

Ik vermoed echter dat de Minister deze bezwaren wel zal overwinnen en zoo spoedig dat mogelijk is aan de Wetgevende Macht voorstellen ter overweging zal geven, op welke wijze het moeilijke vraagstuk in den een of anderen zin: voortzetting der werken of handhaving der schorsing, kan of moet opgelost worden. Ik vertrouw dat de Minister geen bezwaar zal hebben ons deze toezegging te geven.

Ik zou hiermede kunnen eindigen, doch wensch nog een paar opmerkingen te maken.

Op de in het Voorloopig Verslag gedane vraag om welke reden de in Nederland beproefde aanbesteding mislukt is, antwoordt de Minister: „Waarom de hier te lande in 1893 uitgeschreven aanbesteding mislukt is, blijkt niet uit de bij het Departement van Koloniën aanwezige stukken."

Ik heb die vraag gedaan aan twee der groote Nederlandsche aannemersfirma's, die wenschten de doorgraving van de heuvels tusschen de Solo-rivier en de Java-zee, dat is de verlegging van den mond der Solo-rivier, aan te nemen en daarom kennis namen van den inhoud van het bestek en van de daarbij gevoegde begrooting van kosten tot een bedrag van ƒ 5.105.000.

De eene firma schrijft mij: „Door den destijds in Amsterdam verblijvenden

[1]) Zie *Indische Gids*, Dec. afl. 1898; blz. 1491 en v. v. — v. S.

ingenieur zouden ons inlichtingen worden versterkt. Drie onzer leden zijn daar ook om inlichtingen geweest, doch hoe welwillend ook behandeld, mankeerden voldoende grondboringen, zoodat men geen genoegzame gegevens had om eenheidsprijzen vast te stellen en zelfs bij benadering geen rekening kon maken."

De andere firma schrijft mij:

„Naar onze meening was uit de gemaakte begrooting met de daarbij behoorende memorie van toelichting duidelijk te zien, dat nimmer de werken voor het begrootingcijfer konden gemaakt worden, en zeer zeker dat cijfer aanmerkelijk zou worden overschreden.

„Toen wij bij een bezoek aan den heer Pierson, hoofdingenieur bij de uitvoering en tijdelijk hier te lande, van dezen de stellige verzekering kregen, dat bij hoogere inschrijving dan de begrooting van gunning geene sprake zou zijn, maar onmiddellijk tot uitvoering in eigen beheer zou worden overgegaan, waartoe alle maatregelen reeds waren genomen, zagen wij geen kans met uitzicht op eenig succes, iets meer aan de zaak te doen en lieten die verder rusten.

„Eenige ingrijpende posten, die ons in de begrooting veel te laag voorkwamen laat ik hier volgen:

1⁰. Koelieloonen.

Memorie van toelichting:

bladz. 12 onderaan, bladz. 13 bovenaan
" 15
" 16 } met potlood aangegeven.
" 17
" 20 en 21 eerste gedeelte

doet zien, hoe bezwarend de koelies zullen zijn te krijgen, en niettegenstaande een loonstandaard van f 0.25 per man per dag is aangehouden, welk loon volgens onze informaties het normale is, wanneer de koelies uit de buurt kunnen betrokken worden, dus in de nabijheid wonen.

„In de begrooting is er dan ook op gerekend, dat wanneer er werk in de tuinen is, daar aanmerkelijk meer verdiend wordt, het volk wegloopt en het werk gestaakt wordt.

„Eene dergelijke wijze van werken volgen, zal in de praktijk wel onuitvoerbaar blijken, daar toch zeker het werken in de tuinen, met het beste werkseizoen zal samenvallen, en men het met moeite verkregen werkvolk, dat intusschen met het werk vertrouwd is geraakt, zonder eenige zekerheid wanneer men het weer terugkrijgt, toch moeilijk zal kunnen laten gaan. Er blijft dan geen andere weg open als verhooging der loonen.

„De Regeering voert te gelijker tijd belangrijke werken uit aan de Solo-rivier, en treedt dus zeker als concurrent voor de beschikbare werkkrachten op, wat de loonen allicht ook nog opdrijft.

„2⁰. De op bladz. 21 (onderaan) tot en met bladz. 26 (bovenaan) (zoo ook dienaangaande bladz. 9) aangegeven werkwijze voor bijna de helft van de totaal te verplaatsen kubiek, en de op die werkwijze gebaseerde begrooting.

„Hoe met eene vlottende stortgoot onder eene helling van $^1/_{40}$ de baggerspecie van den zich steeds heen en weer bewegende- en baggermolen kan gebracht worden in de op een vast spoor, evenwijdig met het moerbed staande karren begrepen wij niet, en kon ook de heer Pierson ons niet verklaren; hij zeide die werk-

tuigen meer als een idee te hebben aangegeven, doch dat de aannemer natuurlijk moest weten, hoe hij het werk moest uitvoeren.

„De begrooting is intusschen op die abusieve aanname gebaseerd, terwijl de werkwijze op de voornoemde bladzijden besproken, maar als te kostbaar afgekeurd, toch wel gevolgd zal moeten worden.

Ook al was het mogelijk bij de steeds heen en weer gaande beweging van den baggermolen, in de op den 5,70 M. breeden berm staande karren te stooten, dan zou de baggerspecie, door de goten onder helling van $^1/_{40}$, zeer zeker alleen door spoeling met groote hoeveelheden water te bezorgen zijn, en bij uitstorting daarvan, over de karren, van in orde houden der sporen moeilijk sprake kunnen zijn.

„Wanneer men dan nog verder in aanmerking neemt:

dat gerekend is, behalve voor de baggermolens, overal machinisten te gebruiken ad f 50 's maands, zelfs voor de excavateurs, en waarvoor dan alleen inlanders kunnen in aanmerking komen (zie bladz. 19 onderaan);

dat voor chefs van uitvoering en werkbazen van de zijde van den aannemer bijna niets gerekend is (zie bladz. 31);

dat verder voor winst en risico van den aannemer 10 pCt. is uitgetrokken, en in die risico begrepen is de kans dat de zeer steil aangenomen taluds (zie bladz. 2 onder- en bladz. 3 bovenaan memorie van toelichting) zijnde 1 op 1 voor de watertaluds en $^1/_4$ op 1 voor taluds van ingraving, flauwer moeten vallen; § 6 op bladz. 10 bepaalt namelijk dat de daar genoemde hoeveelheden niet verbindend zijn, terwijl bladz. 3 de bovengenoemde hellingen als maxima aangeeft, terwijl volgens de memorie van toelichting bladz. 2 onderaan en bladz. 3 bovenaan, voor de berekening der hoeveelheden, die maximum-hellingen ten grondslag liggen.

„Op bladz. 14 vindt men ook nog de bepaling, dat op het materieel dat de Staat toezegt eigenlijk niet gerekend mag worden; in de begrooting is daarmee echter wel degelijk rekening gehouden (zie o. a. wat de baggermolens betreft, bladz. 3 en 4 van de memorie van toelichting.)

3°. *Met deze bezwaren tegen* de gemaakte begrooting tot eene andere begrooting te komen met hetzelfde eindcijfer, of althans niet hooger, meenden wij als onmogelijk te kunnen aannemen, en daar wij na het inbrengen van voornoemde bezwaren nogmaals de verzekering kregen dat toch van gunning voor hooger cijfer geen sprake kon zijn, leek ons zelfs de reis naar Indië geheel doelloos".

En wanneer men nu nagaat dat de commissie Slinkers-Mensinga, na behandeld te hebben de in het algemeen ontwerp mogelijke bezuinigingen, *berekent* dat de verlegging van den Solo-mond zal kosten 7 millioen, dus ongeveer 2 millioen meer dan de raming, zoo meen ik dat de aannemers in 1893 juist geoordeeld hebben en dat de oorzaak van de mislukking der aanbesteding in 1893 nu duidelijk is.

De taak, die de ingenieur bij groote irrigatie- en andere werken te vervullen heeft, is te omvattend.

Hij moet zijn:

1°. fabrikant van steen, cement;

2°. industrieel tot het inrichten zijner werkplaatsen;

3°. aannemer tot uitvoering der werken;

4°. administrateur van aanzienlijke aan zijne zorg toevertrouwde geldsommen; en dat alles op de minst kostbare wijze en bovendien of wel in de eerste plaats zijn de ingenieur die de ontwerpen maakt.

Die veel omvattende arbeid kan onmogelijk door den ingenieur verricht worden. Hij is daarvoor ook niet opgeleid, en nu acht ik het in 's lands belang noodzakelijk, dat de ingenieur zooveel mogelijk terug gebracht wordt tot zijn eigenlijken werkkring, dat is vervaardiger der ontwerpen en bestekken en toezicht op de uitvoering en dat hij althans ontheven wordt van zijne taak als fabrikant en aannemer.

Met eenige aanmoediging van Rijkswege zal een en ander wel te bereiken zijn, en ik twijfel niet of onze Nederlandsche aannemers, die reeds zoovele groote werken buiten onze grenspalen hebben tot stand gebracht, zullen zich beijveren om in Nederlandsch-Indië een nieuw arbeidsveld voor hunne kennis en ervaring te vinden.

Dan hebben wij kans dat teleurstellingen zooals wij thans ondervinden, ons bespaard worden, want dan kan de ingenieur zich geheel aan zijn eigenlijken werkkring wijden.

En dat brengt mij als vanzelf tot de laatste opmerking, namelijk die betreffende de organisatie van het korps ingenieurs van den waterstaat in Nederlandsch-Indië.

De geschiedenis van de werken in de Solo-vallei toont, naar mijne meening, aan, dat die organisatie, of beter gezegd, de wijze waarop geregeld is het opmaken der bestekken en begrootingen en het toezicht op de uitvoering te wenschen overlaat.

Een ingenieur maakt in Nederland het ontwerp en de raming der kosten, en tracht de uitvoering aan Nederlandsche aannemers te besteden, alles op eigen gezag, buiten medewerking zijner chefs.

Die ingenieur keert naar Indië terug en wordt als chef der werken en opnemingen aan de Solo-rivier, belast met de uitvoering in eigen beheer, waarschijnlijk zonder medewerking zijner chefs, maar zeker zonder dat die chefs zich beschouwen als mede-uitvoerder van het werk, dat zij niet geregeld gaan bezoeken of inspecteeren.

Komt de dag der teleurstellingen, dan kaatst men elkander den bal toe, en de een geeft de schuld aan den ander.

Ik veroorloof mij dan ook den minister in overweging te geven, om de geheele organisatie van den waterstaat in Nederlandsch-Indië, met inbegrip van de wijze waarop de werken uitgevoerd worden, aan een grondig onderzoek te onderwerpen en daarin de wijziging te brengen, die in verband met de Indische toestanden mogelijk zijn.

Ik wensch thans nog enkele woorden te spreken naar aanleiding van hetgeen de heer van Kol zooeven heeft gezegd.

Die geachte afgevaardigde heeft, hoewel hij de doorgraving niet noodig acht voor het Westgat, en ook niet als onderdeel van het irrigatieplan, toch eene aanbeveling tot den Minister gericht — daartoe waarschijnlijk door zijn goed hart gedrongen — om die doorgraving te doen voortzetten en uitvoeren. Daarbij beroept de geachte afgevaardigde zich min of meer op mij en hoopt in mij een bondgenoot te vinden.

Het spijt mij, dat ik hem eene teleurstelling moet bezorgen en die illusie

moet ontnemen. Ik kan ten deze onmogelijk met hem medegaan. Wanneer men de verschillende verslagen en rapporten, ons op de griffie ter inzage verstrekt, naleest, vindt men, dat de commissie-Slinkers-Mensinga omtrent de doorgraving zegt:

„Omtrent de vermoedelijke kosten staan de navolgende gegevens ten dienste. De commissie komt ten slotte tot de conclusie, dat voor baggerwerk 30,9 cents per M^3. in profiel en voor graafwerk 46,1 cents per M^3. in het profiel moet worden gerekend, doch zij voegt er bij: deze eenheidsprijzen kunnen niet maatgevend zijn; ze zijn vermoedelijk te hoog, doch zekerheid bestaat niet".

En toen de heer Pierson is ondervraagd en 20 punten ter beantwoording zijn toegezonden, welke verschillende vragen en antwoorden ook op de griffie gedeponeerd zijn, zegt de heer Pierson, toen hem vraag 6, betreffende de doorgraving werd onderworpen, het volgende:

„De doorgraving is niet onvermijdelijk noodig voor de ontlasting der Bengawandjero-streek; om dien overlast weg te nemen zijn nog andere middelen mogelijk, dan het afdammen der Solo-rivier".

En eindelijk de heer de Meijier, die, nadat hij in Indië benoemd was tot directeur der openbare werken, een tocht heeft gedaan naar de Solo-vallei om de werken te inspecteeren. Deze schrijft in het rapport van 11 Augustus 1898, waarin hij beoordeelt het rapport-Slinkers-Mensinga:

„Afgescheiden van de groote quaestie is de bereiking van het einddoel, namelijk verlegging van den Solo-mond en bevloeiing der gronden in de residentiën Rembang en Soerabaja voorsalsnog niet voldoende gewaarborgd, wegens de onvolledigheid der plannen waarnaar gewerkt wordt. Bovendien zijn de gevolgen der nieuwe verlegging nog niet voldoende overwogen."

Hij acht het echter noodig dat het bevloeiingsontwerp op den voorgrond moet staan en eerst tegen dat zijne voltooiing nadert, de voortzetting der doorgraving behoeft te geschieden, dewijl het Westgat verbeterd is door den dam.

Verder schrijft hij dat de ingenieur Pierson nog onbestemd is over de wijze, waarop het grondverzet beneden de laagwaterlijn in den Solo-mond moet geschieden.

En wanneer ik dan nu ook den heer van Kol hetzelfde hoor beweren, dat de doorgraving niet noodig is tot verbetering van het Westgat, dan kan ik, op grond van de verschillende meeningen, die de Indische ingenieurs omtrent de noodzakelijkheid van de voortzetting van de werken van den Solo-mond en het verband tusschen de rivier- en de irrigatiewerken hebben, niet besluiten omtrent de quaestie van de voortzetting van de rivierverlegging nu een oordeel uit te spreken. Ik wil dit liever overlaten aan den Minister en afwachten de voorstellen, die hij ons zal doen, nadat hij gewikt en gewogen zal hebben en gehoord, die hij meent daarover te moeten hooren.

Een enkel zeer kort woord nog over hetgeen door den heer van Kol gezegd is, en zoo voor de hand ligt, om de zaak een beetje te vergoelijken, namelijk de opmerking, dat in Nederland die overschrijdingen ook in hooge mate gebeuren. Ik wil dat niet ontkennen, maar wanneer de Minister van Waterstaat hier tegenwoordig was, zou hij ongetwijfeld ongeveer het volgende zeggen: Mijnheer van Kol, voordat u een oordeel uitspreekt over het Merwede-kanaal en eene vergelijking wilt maken tusschen de raming en de werkelijke kosten van dit kanaal, leest dan eerst de zeer uitvoerige beschrijving van het kanaal,

opgemaakt door den ingenieur Kemper, onder wiens toezicht een groot deel der werken zijn uitgevoerd, en wanneer gij dat doet, zult gij zien dat het ontwerp dat tot grondslag strekte der door den Minister Klerck aan de Kamer ingediende wet, een geheel ander ontwerp was dan ten slotte is uitgevoerd.

Toen de Minister in de Eerste Kamer werd opgemerkt, dat zijn denkbeeld om den bestaanden vaarweg te verbeteren, niet was een goed en ruim denkbeeld, heeft hij beloofd dat hij het ontwerp zou herzien en de afmetingen der kunstwerken zooveel noodig zou vergrooten.

In plaats van sluizen van 10 meter, heeft men sluizen van 14 en 12 meter gemaakt, is voldaan aan de hooge eischen van Amsterdam en Amstelland en van alle polderbesturen, die in de uitwatering werden belemmerd en tevens aan de hooge eischen van de militaire genie.

Om een klein denkbeeld te geven van de groote verschillen, deel ik mede dat aanvankelijk voor den waterweg door de Stads-Rietlanden geraamd was *f* 480 000 en dat de kosten hebben bedragen $2^1/_2$ millioen, toen het kanaal met zijne kunstwerken buiten de St. Anthonie-dijk, buitendijks moest aangelegd worden. Dit was het gevolg van de eischen die gesteld werden door het gemeente- en waterschapsbestuur en waaraan wel voldaan moest worden, anders was het Merwede-kanaal er nog niet.

Wanneer de Minister Lely aanwezig was zou hij tot den heer van Kol verder zeggen: gij weet toch wel dat het oorspronkelijk plan van den Rotterdamschen waterweg gebaseerd was op een stelsel van uitspuiing. Toen dat plan niet uitvoerbaar bleek, heeft de Minister eene commissie benoemd en die heeft het systeem van baggeren aanbevolen. Dat zou kosten 30 millioen en de heer van Kol noemde het cijfer van werkelijke kosten van 36 millioen. Ik heb dit aangevoerd om aan te toonen, dat een vergelijking van de werken van de Solo-vallei met die van den Rotterdamschen waterweg en het Merwede-kanaal niet opgaat. Ik zou er ook den Maasmond bij kunnen halen, maar de heer van Kol heeft het niet gedaan en ik zal dit dus ook niet doen.

De heer **Pijnacker Hordijk**: Het is zeker een bedroevend feit, dat de zoo belangrijke werken in de Solo-vallei onvoldoende zijn voorbereid en dat dientengevolge het cijfer van de raming der toch reeds aanzienlijke kosten moet worden verdubbeld.

Negentien millioen meer of minder is steeds, maar vooral bij den ongunstigen toestand der financiën, een cijfer van groote beteekenis.

Aan wien de schuld ligt van onvoldoende voorbereiding en op wien de verantwoordelijkheid rust van de oppervlakkige raming der kosten, doet hier niets ter zake. Door het zoeken naar een zondebok wordt de fout niet hersteld. Maar wel wijst het feit op eene gebrekkige organisatie bij het departement van burgerlijke openbare werken, waarin wijziging dient te worden gebracht, opdat in het vervolg dergelijke voor het goede doel schadelijke teleurstellingen kunnen worden voorkomen. Het is toch haast ongeloofelijk dat, zooals in de Memorie van Antwoord uit het rapport van de commissie Slinkers-Mensinga wordt aangehaald het geheele irrigatie-ontwerp uit niets meer bestond, dan het op de topografische kaart aangegeven tracé voor het hoofdkanaal en de beide noorderkanalen en de aanduiding van de door de natuurlijke gesteldheid van het terrein bepaalde voornaamste nevenleidingen. Wel lezen wij in

datzelfde rapport, dat in eene vroegere periode de groote irrigatiewerken ter hand werden genomen met geen meerdere kennis van hetgeen vereischt zou zijn, maar voor de onvolledigheid van het project voor de werken in de Solo-vallei wordt geen andere verklaring gegeven van de groote kosten en den langen duur van een volledig uitgewerkt plan en de door alle ter zake tot oordeelen geroepenen, dringend noodzakelijk geachte spoedige voorziening in de behoefte aan die werken.

De financiëele teleurstelling bij de uitvoering van het werk schijnt vooral een gevolg te zijn van oorspronkelijk te lage raming der eenheidsprijzen voor het grondverzet.

Dit was zeker eene fout, maar eene vergeeflijke fout, omdat bij de raming rekening is gehouden met de ondervinding elders opgedaan. Alleen is daarbij uit het oog verloren, dat ook op Java de loonen zich regelen naar vraag en aanbod en dit in de schaars bevolkte Solo-vallei het aanbod van werkkrachten te gering was, om den reuzenarbeid in een betrekkelijk korten tijd tot stand te brengen.

Stijging van den loonstandaard was daarvan het natuurlijk gevolg. Gedeeltelijk heeft men in het gebrek aan werkkrachten trachten te voorzien door kostbare excavateurs, die oorspronkelijk niet aan de verwachting beantwoordden, maar, ter plaatse verbeterd, ten slotte wel schijnen te hebben voldaan. Toch acht ik het niet waarschijnlijk dat die graafmachines, wat de kosten van werkprestatie betreft, tegen den op Java betrekkelijk goedkoopen handenarbeid hebben kunnen concurreeren. Was de termijn voor de uitvoering der werken vastgesteld, met eenige jaren verlengd en daarbij rekening gehouden met de beschikbare werkkrachten, dan zou zeker het bedrag, waarmede de raming nu wordt overschreden, aanzienlijk minder zijn geweest.

Er is in deze zaak voor ons veel onverklaarbaars; onverklaar is o. a., dat de Regeering eerst tot de wetenschap is gekomen van de misrekening nadat reeds millioenen waren verwerkt. Onder de bescheiden, die op dat onderwerp betrekking hebben en ter griffie zijn nedergelegd ter inzage voor de leden, is ook de beantwoording van eenige den chef der werken gestelde vragen en daarin las ik o. a. „dat hij — de chef der werken — herhaalde malen heeft medegedeeld, dat de in 1892 voor het grondverzet geraamde cijfers te klein waren en dat in de nieuwe ter goedkeuring aangeboden ramingen die cijfers hooger moeten zijn".

Ik vestig hierop de aandacht, maar laat geheel in het midden wie in deze de schuldige is, omdat de beoordeeling daarvan aan de Regeering in Indië behoort te worden overgelaten.

Mijnheer de Voorzitter! Ik ben geen deskundige op waterstaatsgebied en ik zal mij dan ook geen oordeel aanmatigen voor de technische quaestie in de Solo-vallei. Maar ik ben in de gelegenheid geweest daar eenige dagen door te brengen en de verschillende werken te bezichtigen. Dit bezoek heeft mij niet alleen versterkt in mijne overtuiging, dat er in die uitgestrekte landstreek dringend behoefte bestaat eensdeels aan bevloeiing, en anderdeels aan ontwatering van de uit hun aard niet onvruchtbare gronden, maar tevens den indruk gegeven, dat daar door den chef der werken en zijn staf van ingenieurs met veel beleid en overleg wordt gewerkt. Tot mijn groot genoegen zag ik dat bevestigd in het rapport van de deskundige commissie-Slinkers-Mensinga,

waaruit ook blijkt, dat er bij de uitvoering der werken eene gewenschte spaarzaamheid wordt betracht. En al mogen enkele inrichtingen in aanleg en omvang duurzamer en kostbaarder zijn, dan bij andere irrigatiewerken, dan dient bij de beoordeling daarvan in aanmerking te worden genomen, dat zij moeten dienen voor een groot werk van langen duur.

Intusschen staan had wij voor het feit, dat de Minister den Gouverneur-Generaal bij telegram uitgenoodigd om tot schorsing van de werken, nadat het onderhandene zoo ver zal afgewerkt zijn als voor het behoud daarvan onvermijdelijk is, de noodige bevelen te geven. Zijne Excellentie heeft het niet noodig geacht daartoe de adviezen van den Raad van Nederlandsch-Indië en den Gouverneur-Generaal af te wachten, omdat hij daarvan weinig nieuw licht verwacht en hij toch in de gegeven omstandigheden de verantwoordelijkheid niet op zich meent te kunnen nemen, om een crediet aan te vragen tot voortzetting van het werk.

Ik betreur dat besluit in hooge mate. Schorsing is alleen te verklaren door de vrees, dat een vollediger onderzoek en raming van kosten tot een nog hooger cijfer dan 36 à 39 millioen en dientengevolge tot staking van de werken zal leiden.

Is die vrees wel gegrond?

Ik geloof het niet, Mijnheer de Voorzitter, want noch het rapport van de commissie-Slinkers-Mensinga, noch de missives van de directeuren van openbare werken geven daartoe aanleiding.

Als zeker kan toch worden aangenomen dat de in commissie gestelde hoofdingenieurs, die voornamelijk een onderzoek moesten instellen naar de oorzaken van de overschrijding dier aanvankelijk geraamde onkosten, bij hunne raming uiterst voorzichtig te werk zullen zijn gegaan, dat wil zeggen, de kosten voor de afwerking eerder te hoog dan te laag hebben berekend. Zij zijn daarvan dan ook zoo overtuigd, dat zij in hun rapport uitdrukkelijk verklaren „dat zij nu geen ernstige teleurstelling meer vreezen".

En wat zal het gevolg zijn van de schorsing?

Misschien een gering verschil tusschen de nauwkeurige gedetailleerde berekening der kosten voor het nog uit te voeren gedeelte van de werken en de raming van de commissie, die te rade is kunnen gaan met hetgeen tot nog toe voor de verschillende onderdeelen is uitgegeven. Maar daartegenover — de heer van Kol heeft er reeds op gewezen — verschuiving van het tijdstip waarop het zoo dringend noodige bevloeiingswater ter beschikking zal komen van de armoedige bevolking en de Benzawan djero van overstroomingen zal worden bevrijd, een aanzienlijk renteverlies, gebrek aan werk voor een groot gedeelte van het vaste personeel, wachtgelden, ontslag van het tijdelijk personeel en de werklieden, wier opleiding voor speciale werkzaamheden veel heeft gekost, opheffing van den goed ingerichten geneeskundigen dienst, die bij dat groote werk, met het oog op uit veel grondverzet voortkomende ziekten, noodig was, onderhoud van woningen, werkplaatsen, loodsen, stoomfabrieken, een spoorbaan van 100 K.M., een kostbare kabeltram, dure machinerieën, locomotieven, spoorwagens enz. Voeg daarbij een grooten voorraad kalk, houtwerken, steenen en andere materialen, die aan achteruitgang van qualiteit en bederf onderhevig zijn en let men daarbij op de groote uitgestrektheid van gronden en erven, die voor den aanleg van het kanaal onteigend zijn en nu braak blijven

liggen, dan, Mijnheer de Voorzitter, meen ik dat schorsing van de werken al een zeer slecht, ook financieël slecht middel is om aan de calamiteit het hoofd te bieden.

Dat er verschil van meening bestaat over het ontwerp voor den stuwdam, over de vraag of de capaciteit van het kanaal verminderd zou kunnen worden, over de mogelijkheid om het verleggen van de monding der Solo-rivier, zoo niet definitief, dan toch tijdelijk te scheiden van de irrigatieplannen, behoeft geene reden te zijn om het geheele werk te schorsen. Er is voorloopig nog zooveel te doen bij de onderdeelen van het werk, dat de deskundigen ruimschoots tijd hebben om dat verschil van meening tot oplossing te brengen.

Het is wel opvallend dat noch de commissie-Slinkers-Mensinga, noch de directeur van burgerlijke openbare werken, zelfs aan de mogelijkheid van schorsing hebben gedacht. Dit blijkt althans niet uit de overgelegde bescheiden. Wel hebben zij overwogen of bij de zooveel hoogere raming van kosten het werk gestaakt dient te worden en las ik dienaangaande onder anderen, dat dit niet wenschelijk is omdat de klemmende redenen, welke aanleiding gaven om met die werken een aanvang te maken, ook nu nog in onverminderde mate bestaan en in de treurige toestanden, welke uit de in vorige jaren overgelegde rapporten bekend zijn, sedert nog geene verandering ten goede is gekomen.

De directeur de Meijier, die de nieuwe raming voor het irrigatieplan voldoende acht, stelt voor om in de meerdere kosten te berusten en met krachtige hand voort te werken, waarbij het bevloeiingswerk op den voorgrond moet staan.

De heer Pierson, die door een langdurig verblijf in de Solo-vallei volkomen op de hoogte is van de toestanden, zegt dat het zijne volle overtuiging is, dat de bevloeiingswerken tot groot nut in de naaste toekomst zullen strekken en rijke voordeelen zullen opleveren, na eenigen tijd hun effect te hebben gesorteerd. Ik kan mij dan ook niet voorstellen dat tot staking van dit nuttige werk zou kunnen worden besloten. Bij staking zouden de *vijftien* millioen, die nu reeds aan het werk zijn besteed, zoo niet geheel dan toch voor het grootste gedeelte weggeworpen geld zijn, zou de bevolking in die armoedige streek in ellende blijven voortleven, nadat haar het vooruitzicht was gegeven op in vruchtbare akkers herschapen gronden, welker opbrengst thans te nauwernood den daaraan besteden arbeid vergoedt.

Hoe treurig de toestanden in die streek zijn, hebben wij kunnen lezen in de destijds ter griffie nedergelegde rapporten van de residenten van Soerabaja en Rembang, en ook uit eene missive van den tegenwoordigen Landvoogd uit den tijd toen hij zelf resident was van Soerabaija.

Wel zegt de Minister in de Memorie van Antwoord dat er onzekerheid bestaat ten aanzien van de directe en indirecte voordeelen, die van de uitvoering der hierbedoelde werken het gevolg zullen zijn, en in welke mate die zullen bijdragen om de welvaart der bevolking te verhoogen, maar hij geeft niet aan waaruit die onzekerheid later is gebleken. De oorspronkelijke verwachting dat de werken in de Solo-vallei in hooge mate zullen bijdragen tot de ontwikkeling van die landstreek, dat zij de welvaart der bevolking zullen bevorderen, bevolking zullen trekken uit overbevolkte streken op Java, landbouw-industrie en handel in het leven zullen roepen, fabrieken zullen doen verrijzen, staat niet in direct verband met de financiëele teleurstelling bij de uitvoering van die werken.

Mijnheer de Voorzitter! Ik herinner mij niet dat het denkbeeld ooit zoo positief is geuit. Was dit financiëele resultaat van al de irrigatiewerken te verwachten, dan zou er ook geen enkel bezwaar kunnen zijn om ze onder de directe productieve te rekenen en daarvoor eene leening te sluiten.

De Minister beroept zich op de verklaring van den directeur de Meijier, dat van het denkbeeld dat de uitvoering van dit werk eene goede geldbelegging is, in zoover dat de renten van het aanlegkapitaal weldra in den directen vorm van landrente in 's lands kas zullen vloeien. dient te worden afgezien.

De indirecte voordeelen van die werken liggen mijns inziens nog meer gewicht in de schaal, dan de directe voor 's lands schatkist.

De commissie-Slinkers-Mensinga berekent, dat voor het eigenlijke irrigatiewerk 29 millioen gulden noodig zullen zijn, wat dus voor de 232 000 bouws, die daardoor bevloeid kunnen worden, eene uitgave zou zijn van *f* 125 gulden per bouw. Zij meent dat dit bedrag, waaronder alle kosten van personeel van het vaste korps, geneeskundigen dienst en scheepvaartkanaal — uitgaven welke bij andere irrigatiewerken niet voorkomen of niet in rekening worden gebracht — vergeleken met de kosten van andere werken, die tot de goedgeslaagde worden gerekend, niet buitensporig hoog is te achten.

Ook ik meen dat *f* 125 per bouw voor de kleigronden in de Solo-vallei, welker opbrengst geheel afhankelijk is van regenwater, geen te hoog cijfer is.

De bevloeiing zal niet alleen meer zekerheid geven voor een geslaagden oogst, maar bovendien zal het slibrijke water van de Solo-rivier op den duur de geaardheid en de vruchtbaarheid van de gronden belangrijk verbeteren.

Wat het uit de bergen meegevoerde slib bij irrigatie op Java vermag, kunnen wij ook lezen in het ter griffie nedergelegde rapport van den voormaligen inspecteur van cultures, Liefrinck, waar hij op de buitengewone vruchtbaarheid wijst van de gronden langs de Solo-rivier gelegen, die in den westmoesson nu en dan door bandjirs worden overstroomd.

Ik zeide zooeven dat bij staking van de werken de 15 millioen, welke daaraan reeds ten koste zijn gelegd, als weggeworpen moeten worden beschouwd. Bij de overweging of de voortzetting ook uit een financieel oogpunt is te verdedigen, kan dus dat bedrag buiten beschouwing blijven.

De berekening van de commissie-Slinkers-Mensinga volgende en een globaal cijfer van 38 à 39 millioen aannemende voor het geheele werk, zou er na 1 Januari 1898 nog 24 millioen zijn te verwerken geweest voor het eigenlijke irrigatieplan.

Stellen wij dat daarvoor in den loop van dit jaar 2 millioen is uitgegeven, dan blijft er 22 millioen nog uit te geven over, die verdeeld over 232 000 bouws de kosten per bouw op ongeveer *f* 95 brengen.

Dat bedrag kan toch waarlijk niet als exorbitant groot worden beschouwd.

Bij eene latere stijging van de landrente met gemiddeld slechts *f* 4 per bouw zou het kapitaal van 22 millioen, afgescheiden van de meerdere opbrengst der bedrijfs- en andere belastingen, reeds ongeveer 4¼ pct. rente geven.

Mijnheer de Voorzitter! Ik meen duidelijk te hebben aangetoond dat van staking van de werken in de Solo-vallei geen sprake kan zijn. Deelt de Minister die meening, dan vertrouw ik dat hij bij nadere overweging zal inzien, dat schorsing niet noodig en een zeer kostbaar en dus slecht middel is tot oplossing van het dilemma, waarin de oorspronkelijk te lage raming der kosten van die werken ons heeft gebracht.

Meent echter de Minister bij zijn besluit te moeten volharden, dan zou ik hem wel in overweging willen geven om voor de irrigatiewerken in Kediri, welke hij het vorige jaar op de begrooting gebracht, maar later heeft teruggenomen, zoo spoedig mogelijk gelden aan te vragen.

Daardoor zou een der bezwaren tegen de schorsing van de werken in de Solo-vallei, namelijk dat al het daarbij te werk gestelde tijdelijk personeel ontslagen moet worden en het vaste korps buiten werk komt, geheeltelijk vervallen.

De Minister heeft in de Memorie van Antwoord voor de loopende begrooting uitgerekend, dat bij het toen voorgestelde irrigatiewerk in Kediri op 7 percent van het aanlegkapitaal was te rekenen. Later schijnt echter gebleken te zijn dat de bezuinigingen, die in dat werk zijn aan te brengen, niet vaststaan en het ramingcijfer van ƒ 1.343.000 dus dienst gehandhaafd te blijven.

Het laat zich wel verklaren, Mijnheer de Voorzitter, dat men aan het departement van burgerlijke openbare werken voorzichtig is geworden, maar ook bij verwerking van het oorspronkelijke ramingcijfer zou toch nog, afgescheiden van de indirecte voordeelen, die uit een verhoogde draagkracht van de bevolking ontstaan, op een zuivere, de schatkist ten goede komende rente van $5^1/_4$ percent zijn te rekenen.

De heer **Van Dedem**: Ik heb straks met groote belangstelling den heer Conrad gehoord. Ik heb hem den Minister het advies hooren geven, om het korps ingenieurs van den waterstaat in Indië te reorganiseeren. Die ingenieurs, zegt de heer Conrad, moeten thans nevens hunne taak als ingenieur ook kunnen optreden als aannemer, steenbakker, en velerlei vakkennis hebben, die niet tot het ingenieursvak behoort, waarvoor zij geene opleiding ontvingen en die zij ook niet bezitten.

Heb ik hem goed begrepen, dan schijnt het de wensch te zijn van den heer Conrad, dat de reorganisatie van den waterstaat in Indië geschieden zou op den voet van de organisatie van den waterstaat hier te lande, en meent hij dat dan toestanden, als thans in de Solo-vallei zijn geconstateerd, niet meer zullen voorkomen. Ik wensch den Minister bijtijds te waarschuwen dien raad niet op te volgen.

De heer Conrad heeft ongevraagd reeds enkele zaken aangeroerd, die op zijn advies een minder gunstig licht zouden kunnen doen vallen en is begonnen met het Merwede-kanaal......

De **Voorzitter**: Dat heeft de heer Conrad gedaan. Hij moest een paar opmerkingen van den heer Kol daaromtrent opnemen, die eene vergelijking had gemaakt tusschen hier en Indië. En heeft nu de heer Conrad den eersten stap op dien weg gezet, toch moet ik waarschuwen tegen den tweeden. Wanneer de heer van Dedem zich intusschen tot een enkel woord kan bepalen, wil ik hem daartoe de gelegenheid niet ontnemen.

De heer **van Dedem**: Ik zal geen misbruik maken van uw geduld, Mijnheer de Voorzitter, en slechts een enkel woord over dit punt spreken, en alleen over het Merwede-kanaal zeggen, dat de Kamer, toen zij het wetsontwerp aannam, natuurlijk niet kon hebben gelezen het rapport van den ingenieur

Kemper, waaruit blijkt, dat het kanaal is gegraven naar een geheel ander plan dan destijds aan de Kamer werd overgelegd. Met medeweten van de Kamer werd slechts ééne wijziging in het oorspronkelijke plan gebracht op voorstel van den heer Rutgers van Rozenbûrg, waardoor het kanaal een millioen meer zou kosten, namelijk 15 in plaats van 14 millioen gulden, waarop de kosten aanvankelijk geraamd waren. Niemand kon toen denken, dat de raming met 50 pct. zou worden overschreden.

Nog een enkel woord over den Rotterdamschen Waterweg. De heer Conrad heeft dit werk ter sprake gebracht; hij vergunne mij dus daarover ook een enkel woord in het midden te brengen.

De Rotterdamsche Waterweg is een werk, waarvan de aanlegkosten geraamd zijn door ingenieurs van den waterstaat, niet tevens aannemers of steenbakkers, maar alleen ingenieurs, op een bedrag van, naar ik meen, 5 of 6 millioen. Er is geene wijziging in dat plan gebracht. Het heeft van 1863 tot 1881 ongewijzigd gegolden en eerst *na* 1881 heeft men een geheel nieuw plan gevolgd, dat goede resultaten heeft opgeleverd. Maar nu wil ik aan den heer Conrad doen opmerken dat men hiertoe eerst is overgaan, nadat op het afgekeurde plan, dat was geraamd op 5 of 6 millioen gulden, was uitgegeven een bedrag van *f* 16.384.374,85^5.

Indien het korps ingenieurs van den waterstaat in Indië gereorganiseerd wordt naar de organisatie, die hier te lande, bestaat, geloof ik dat wij in Indië aan dezelfde teleurstellingen blootgesteld blijven, die wij hier te lande zoo menigmalen hebben ondervonden.

De heer **Conrad**: Dat heb ik niet gezegd.

De **Voorzitter**: Ik stel aan de heeren voor om die quaestie onder elkander uit te maken.

De heer **van Dedem**: Ik heb alleen het woord gevraagd om den Minister te waarschuwen dat hij den raad van den heer Conrad niet volgt, als hij eene reorganisatie van den waterstaat in Indië op het oog heeft; want, dat hij, dien raad volgende, in het minst niet gewaarborgd is tegen teleurstellingen in de toekomst.

Wij geven nu de rede van den Minister, die een inderdaad voortreffelijk overzicht gaf van den stand der zaak en van de motieven van zijn ingrijpen.

De heer **Cremer**, *Minister van Koloniën*: Ik zal iederen spreker, die dit gewichtig onderwerp gisterenavond behandeld heeft, niet afzonderlijk noemen. Ik hoop dat ieder voor zich in mijn antwoord zal vinden, hetgeen hij wenscht te vernemen. Ik meen dat daardoor beter verband zal gelegd worden in mijne mededeelingen.

Ik sta hier op het aangename standpunt, dat ik mij niet heb te verdedigen. Integendeel gevoel ik mij dankbaar gestemd voor de waardeering, van zoo bevoegde zijde uitgesproken, voor wat ik in deze heb moeten doen. Ik schroom in moeilijke omstandigheden, zooals deze, de verantwoordelijkheid niet, maar ik wil zeggen dat het een aangenaam gevoel is later te bemerken, dat men

niet alleen staat, dat men achter zich heeft mannen, op wier oordeel ik den grootsten prijs stel.

De deskundigen buiten de Kamer, die ik gemeend heb over mijne houding in dezen te moeten raadplegen, sterkten mij in mijne overtuiging dat ik de zaken, zooals die begonnen waren, niet kon laten voortgaan. Wat gisteren de heer Pijnacker Hordijk zeide, heeft die overtuiging niet aan het wankelen gebracht.

Het is volkomen waar, dat uit Indië geene voorstellen tot schorsing of staking der werken gekomen zijn. Maar de directeur der burgelijke openbare werken, wiens advies in deze het voornaamste was, stond uit den aard der zaak op een geheel ander standpunt, en beschouwde zich als de uitvoerder van een werk, bij de wet bevolen. Hij heeft de gebreken, aan de plannen en aan de uitvoering van het werk verbonden, niet bemanteld, maar zich afgevraagd: wat staat mij in deze omstandigheden te doen? Hoe kan ik zorgen dat het werk zoo goed mogelijk voortga?

Dit standpunt is niet dat van den wetgever en het kan ook niet het standpunt van den Minister zijn. Mijn standpunt in deze werd aangewezen door de zekerheid, dat een werk als dit niet kan voortgezet worden bij gemis aan werkplannen voor het geheel en voor de onderdeelen, met tegenstrijdige adviezen omtrent de hoofdzaken, zonder zekerheid omtrent het nuttig effect dat men zich voorgesteld heeft, zonder zekerheid omtrent de raming van kosten. In Indië verklaarde men te *hopen*, te *vertrouwen*, te *meenen* . . . maar, Mijnheer de Voorzitter! op het oogenblik zijn zulke uitlatingen voor mij niet voldoende; werken op den tast, zooals tot nog toe is geschied, kan niet meer toegelaten worden. De oplossing van moeilijkheden moet van te voren worden gezocht, niet naarmate die zich al werkend voordoen.

In één woord, ik wil niet aan de Kamer voorstellen een abonnement te teekenen, zooals de directeur van burgerlijke openbare werken zich voorstelde dat de Kamer zou willen aangaan; een abonnement van ½ millioen per jaar voor uitvoering van het werk en voor een onzeker aantal jaren.

Deze treurige zaak, Mijnheer de Voorzitter, werpt geene blaam op het geheele korps ingenieurs van den waterstaat in Indië. Het zou er in dat geval ook al zeer treurig uitzien met dat korps en ik meen dat dit niet zoo is. Maar de verantwoordelijkheid drukt ook niet op één persoon. Bij het maken en beoordeelen van het plan, en het doen van voorstellen daarop gebaseerd, is niet afgeweken van de gewoonte; de hierarchische weg is gevolgd, geknutsel of bedistelen tusschen enkele personen heeft nòch in Indië, nòch in Nederland plaats gehad, zooals ik de eer zal hebben aan te toonen, zoo kort mogelijk:

Ik moet dat te eerder doen, omdat met deze zaak ook gemoeid is de naam van den voorsteller der wet, mijn betreurden voorganger, den Minister van Dedem.

In 1852 werd een plan tot verbetering van den ongunstigen irrigatietoestand in de Solo-valei ontworpen door den ingenieur Ledeboer. Dat plan leverde geen resultaat op.

In 1877 ontving de ingenieur Dijkstra opdracht, om het plan-Ledeboer nader te onderzoeken en uit te werken. Toen deze overgeplaatst werd bij de spoorwegen nam in 1881 de ingenieur Pierson die opdracht over, en diende nog in datzelfde jaar een voorstel in, dat in 1885 aanleiding gaf om de opnemingen in de Solo-vallei te staken.

In 1889 werden die opnemingen weder hervat met den heer Pierson als chef en deze bood in 1891 een plan aan tot bevloeiing en afwatering van de Solovallei, in hoofdzaak overeenkomende met het plan dat sedert tot uitvoering is gekomen.

De Minister van Dedem, met dat plan in kennis gesteld, vroeg in Augustus van dat jaar nadere inlichtingen aan den Gouverneur-Generaal, welke inlichtingen in October 1891 door den directeur van burgerlijke openbare werken, den heer van Bosse, verstrekt werden, onder mededeeling dat de vóór-ontwerpen voor den stuw en de nieuwe monding van de Solo-rivier naar het Noorden gereed waren en alle kosten geraamd werden op 18 millioen. Dit is het plan dat ook gisteren werd besproken, namelijk het plan tot irrigatie van 223.000 bouws, waarvan grosso modo de kosten werden berekend op *f* 80 per bouw.

De heer van Bosse, dat plan indienende, noemde het een globaal plan, maar verklaarde dat het voldoende relatieve waarde had, ter vergelijking van de kosten der uitvoering met de daarvan uit een oeconomisch oogpunt te verwachten voordeelen.

Dit stuk, later bij het wetsontwerp-van Dedem aan de Kamer overgelegd, voldeed dien bewindsman niet en hij schreef den 18den December 1891 daaromtrent het volgende aan den Gouverneur-Generaal (de aanhaling, die mij zal veroorloven, betreft alleen het technisch gedeelte); „De door den directeur der burgerlijke openbare werken verstrekte raming van kosten, die uitsluitend gebaseerd is op de volkomen onzekere onderstelling dat *f* 80 per bouw noodig zal zijn, verdient mijn inziens den naam van raming volstrekt niet en zou natuurlijk geheel onvoldoende zijn voor de toelichting van een voorstel, betreffende de uitvoering van een zóó belangrijk en zóó kostbaar werk als het hier bedoelde. Evenals gewoonlijk geschiedt ten aanzien van spoorwegen en andere belangrijke werken (de waterwerken in Demak, de werken ten behoeve van de vaarwaters in het West- en Oostgat van Soerabaja) en nog zeer onlangs ten aanzien van den dam van Oedjong-Piring naar het Djamoeanrif, van welke werken uitgewerkte projecten aan de Regeering hier te lande werden medegedeeld, zal ook thans eene op voorafgaand onderzoek berustende gedetailleerde raming van kosten dienen te worden opgemaakt, waarin de uitgaven van de verschillende onderdeelen van het werk afzonderlijk zijn vermeld. Van de indiening van zoodanige raming kan niet worden afgezien, al zouden voor de samenstelling daarvan verdere projecten gemaakt, of reeds bestaande nader uitgewerkt moeten worden. Vertraging kan daardoor ook niet ontstaan, omdat de projecten en de ramingen toch moeten gemaakt worden, vooral niet wanneer overeenkomstig uwe bedoeling den directeur der openbare werken ten behoeve van de werken in de Solo-vallei de beschikking wordt gegeven over personeel dat bij de werken in Demak werkzaam is geweest. En al mocht er eenige vertraging door ontstaan, dan is het toch veel beter een goed voorbereid plan aan de Wetgevende Macht aan te bieden, dan een volkomen onvoorbereid plan, dat, door gebrek aan toelichting, groot gevaar zou loopen van te worden verworpen". En zoo ging de brief door met de vraag de oeconomische zijde van het vraagstuk ook meer licht te verspreiden.

Nu, het gevraagde uitgewerkte plan werd geleverd. In Mei en Juni van 1892 werden de gedetailleerde gegevens, betreffende het werk naar hier gezonden

en in Augustus volgden de resultaten van het oeconomisch onderzoek. Die resultaten van het oeconomisch onderzoek waren gunstig, wat betreft het oordeel van de betrokken residenten, de directeuren van binnenlandsch bestuur en van openbare werken, minder wat betreft het advies van den inspecteur der cultures, den heer Liefrinck, wiens rapport echter gebaseerd was op de cijfers van het eerste onvolledige onderzoek.

En nu wensch ik er op te wijzen, dat ook dit nieuwe uitvoerige plan door den heer Pierson gemaakt, en aan de Kamer bij het wetsontwerp overgelegd. alle stadia van advies heeft doorloopen bij het departement van burgerlijke openbare werken, waarvan de afdeeling·E, men kan het in de Regeeringsalmanak nazien, speciaal belast is met de technische zaken, betrekking hebbende op bevloeiingen en waterafvoer, en ik heb nog dezen morgen gezien, dat op verschillende stukken van het plan de stempel van dat bureau was gedrukt.

Dit bewijst, dat zij door de betrokken ingenieurs waren nagezien.

De directeur van het departement, de heer van Bosse, zond den 23sten Juni 1892 een zeer gunstig advies aan den Gouverneur-Generaal, waarbij de oorspronkelijke raming van 18 millioen gebracht werd op *f* 18,930,000 en de duur van het werk op 6 à 7 jaar werd geraamd. Zeer gunstig, zeg ik, Mijnheer de Voorzitter, wat het technisch gedeelte betreft, en waarbij de voornaamste bedenking van den heer Liefrinck tegen de oude raming van kosten gezegd werd door de nieuwe raming te worden opgeheven.

„De voornaamste bedenking", zoo lees ik in het advies, „van den ingenieur [1]) Liefrinck tegen de thans aanhangig gemaakte voorstellen is gebaseerd op de onzekerheid van de raming van kosten. Ik kan de waarde dier bedenking niet geheel te niet doen, doch zij wordt thans volledig opgeheven door de gedetailleerde raming van den ingenieur Pierson, waarvan hierboven sprake is geweest".

Hij eindigde zijn rapport met den Gouverneur-Generaal te verzoeken de stukken aan den minister van Koloniën op te zenden, „niet twijfelende of deze verschillende gegevens zullen thans voldoende zijn om Zijne Excellentie tot eene grondige beoordeeling van het vraagstuk der irrigatie van de Solo-vallei in staat te stellen".

Met een gunstig advies van den Raad van Indië bracht dan ook de Gouverneur-Generaal de zaak over bij den Minister en evenzeer als de Raad van Indië en de Gouverneur-Generaal, meende de Minister, dat nu het departement van openbare werken na een, zooals de heeren gehoord hebben, zeer dringend aanbevolen goed onderzoek met dit voorstel kwam, hij het ook met goed vertrouwen bij de Volksvertegenwoordiging brengen kon.

De Minister van Dedem ging dus aan het werk en de stukken die hij in September had ontvangen, brachten hem er toe om in Januari van het volgende jaar (1893) met voorstellen bij de Kamer te komen.

Dit was dus het eerste stadium van het werk.

De heeren hebben allen kennis kunnen nemen van de stukken en ik mag dus aannemen, dat zij op de hoogte zijn van hetgeen verder is geschied.

---

[1]) De *Handelingen* van de Solo-zaak zijn zeer slecht gecorrigeerd; wij hebben verschillende fouten verbeterd. Hier wordt nota bene een der meest bekende ambtenaren van B. B. tot ingenieur gepromoveerd! v. S.

Onmiddellijk na de indiening, en wel op 11 Januari 1893, gaf de Minister van Dedem aan de Indische regeering kennis, dat het wetsontwerp aan de Kamer was toegezonden; maar hij wenschte nu ook dat, wanneer het wetsontwerp was aangenomen, met het belangrijke werk zoo spoedig mogelijk zou kunnen worden aangevangen en wilde daarom al het mogelijke daarvoor laten voorbereiden. Hij wilde echter niets doen, waardoor de verantwoordelijkheid van de Indische regeering zou worden verkort, of hare vrijheid van actie in de toekomst zou worden belemmerd en hoewel het voor de hand lag, om den ingenieur Pierson, die met verlof hier te lande was en die van 1881 af met deze werken verbonden was, de voorbereidende werkzaamheden op te dragen, wilde de Minister daartoe niet overgaan, alvorens eerst de opinie van de Indische regeering te hebben ingewonnen. Daarom schreef hij in den brief, waarin hij aan de Indische regeering kennis gaf van het wetsontwerp bij de Kamer, ook het volgende: „Ik ben er op bedacht om hangende de behandeling van het wetsontwerp reeds een en ander te doen in het belang van de voorbereiding van de uitvoering der werken, opdat daarmede eventueel zoo spoedig mogelijk kunne worden aangevangen. Het ligt voor de hand dat ik daarbij de diensten benuttig van den thans met verlof hier te lande aanwezigen ingenieur J. L. Pierson. Ten einde te kunnen beoordeelen hoever ik in dit opzicht gaan kan, zou het mij aangenaam zijn spoedig te mogen vernemen, of het in uwe bedoeling ligt den heer Pierson eventueel met de leiding der uitvoering van de bedoelde werken te belasten".

Dit verzoek werd natuurlijk door den Gouverneur-Generaal om consideratie en advies in handen gesteld van den directeur van burgerlijke openbare werken, als hoedanig inmiddels was opgetreden de heer van Houten. En deze schreef in zijn advies van 1 Maart aau de Gouverneur-Generaal het volgende:

„In antwoord op de in 's Ministers brief in de eerste plaats gestelde vraag, of het in de bedoeling van uwe Excellentie ligt om den thans met verlof wegens ziekte in Nederland aanwezigen ingenieur der 1ste klasse J. L. Pierson eventueel met de leiding van de uitvoering der werken tot verbetering van de bevloeiing en afwatering der Solo-vallei te belasten, neem ik de vrijhoid mede te deelen dat met het oog op de bemoeienis, die genoemde ingenieur tot nog toe reeds met het onderwerpelijke vraagstuk en met al wat met de Solo-rivier in verband staat, heeft gehad, en op de loffelijke wijze waarop hij zich daarbij steeds van de hem opgedragen taak heeft gekweten, die ingenieur, naar het mij voorkomt, de aangewezen persoon is om, wanneer eventueel tot uitvoering der door den Minister bedoelde werken mocht worden besloten, met de leiding van die uitvoering te worden belast.

„Het zal dan echter noodig zijn, dat hij in Indië teruggekeerd is, voordat de werken in vollen gang zijn".

Hiermede meen ik genoegzaam te hebben aangetoond, dat in dezen door Minister van Dedem gehandeld is, zooals men van een man van ernst niet anders kon verwachten.

Toen is de uitvoering begonnen en jaren lang heeft men verder van de zaak niets gehoord. Het vorige jaar heb ik kort vóór de behandeling der Indische begrooting de eerste mededeelingen ontvangen, de raming zou worden overschreden, zoowel wat den tijd als wat de kosten betreft. Ik behoef daaromtrent aan de Kamer geen nieuwe mededeelingen te doen, alles is hieromtrent bekend.

Maar de vraag die toen door de heeren Bahlmann en Mackay, naar ik meen, werd gesteld en die ook mij op de lippen kwam, was: hoe is het mogelijk, dat men nu eerst hoort van die belangrijke overschrijding en van die vertraging.

Natuurlijk heb ik daaromtrent inlichtingen gevraagd aan de Indische regeering. Dat verzoek werd aan den toenmaligen directeur van Houten overgebracht, die — het spijt mij dat ik de Kamer weder moet lastig vallen met voorlezen, maar ik acht dit het beste om de zaken precies zoo te vertellen als zij zijn, en daarvoor geen andere woorden te gebruiken — den 17den Februari 1898 het volgende aan den Gouverneur antwoordde:

„Toen in de laatste maanden van 1893 een begin van uitvoering zou worden gegeven aan een gedeelte van het hoofdkanaal voor de bevloeiing in de Solo-vallei, bleek, dat de kosten van het grondverzet aldaar erg tegenvielen en dat er bij de dichtbij wonende bevolking weinig opgewektheid bestond om zelfs tegen verhoogde eenheidsprijzen bij het grondverzet aldaar te komen werken, doch deze omstandigheid baarde mij weinig bezorgdheid, omdat dergelijk verschijnsel zich bijna overal elders op Java, waar voor het eerst op groote schaal grondverzet tot uitvoering moet komen, in den eersten tijd voordoet, doch slechts van voorbijgaanden aard blijkt te zijn, en de prijzen gaandeweg dalen tot die welke in naburige streken, waar reeds belangrijke werken waren uitgevoerd, besteed zijn moeten worden.

„Daar als basis voor de berekening der kosten van het grondverzet in de Solo-vallei aanvankelijk was aangenomen de bij de uitvoering der Porrangwerken in Soerabaja betaalde prijzen, gaf de in den aanvang bij het graafwerk aan het hoofdkanaal in de Solo-vallei ondervonden tegenspoed mij geene aanleiding om al dadelijk Uwe Exellentie daarop te wijzen; en zulks te minder omdat er geen grond bestond om aan te nemen dat zich het hierboven bedoeld verschijnsel niet, evenals zulks overal elders het geval is geweest, gaandeweg zou wijzigen; en er bovendien ook geene gegevens waren om voor de kosten van het nog te verrichten kolossale grondverzet in de Solo-vallei eene andere meer vertrouwbare basis aan te nemen.

„Uit de uitvoerige maandelijks van den chef der werken ontvangen rapporten bleek mij dat intusschen van zijn kant alles in het werk werd gesteld, om in het gebrek aan koelies bij de uitvoering der reeds geautoriseerde onderdeelen te voorzien en om tot verlaging van den eenheidsprijs van het grondverzet te geraken.

„Het gebrek aan koelies maakte ook een onderdeel uit van de in September 1895, tijdens mijn verzoek aan de werken in de Solo-vallei met ingenieur Pierson aldaar gehouden besprekingen.

„Bij die besprekingen is toen o.a. het denkbeeld in overweging gegeven om, evenals zulks bij een deel van het werk aan den spoorweg Malang-Blitar met vrucht in toepassing is gebracht, gebruik te maken van den arbeid van geïmporteerde Chineesche koelies.

„In den hiernevens in afschrift overgelegden brief van ingenieur Pierson, dd. 25 November 1895, n. 11081, S.V., werden de redenen uiteengezet waarom van eene toepassing van het denkbeeld tot aanwerving van Chineesche koelies bij de werken onder zijn beheer, moest worden afgezien; en daarentegen meer voordeel werd gezien in de toepassing op ruime schaal van graafwerktuigen voor het grondverzet.

„Uit voortgezette proeven met de reeds uitgezonden graafwerktuigen zou moeten blijken, welk type voor het grondverzet in de onderwerpelijke streek de meeste aanbeveling verdiende, en tot welken prijs het grondverzet met M^3. op die wijze zou zijn terug te brengen.

„Er bestond daarom voor mij toenmaals nog geene aanleiding, om Uwe Excellentie in kennis te stellen met de aanvankelijk ondervonden tegenspoeden in het verkrijgen van voldoend werkvolk bij het aanzienlijke te verrichten grondverzet; er werd toen nog verwacht dat de moeilijkheden zouden kunnen worden overwonnen; en het liet zich toen nog niet aanzien dat de aanvankelijk noodig geraamde totaalkosten der werken belangrijk zouden worden overschreden.

„Eerst toen in den loop van 1896 achtereenvolgens meerdere onderdeelen van de werken ter autorisatie werden voorgebracht, waarvan de eindcijfers der betrekkelijke begrootingen gezamenlijk reeds een aanzienlijk bedrag vertegenwoordigden, ontstond er bij mij vrees, dat het in 1892 voor de gezamenlijke werken noodig geraamde bedrag van *f* 18,930,000 zou worden overschreden en wendde ik mij daarom — referte het hierbij in afschrift overgelegd extract uit mijn schrijven van 2 Juni 1896, n^0. 118480 — om inlichting tot ingenieur Pierson.

„Het mede hierbij overgelegd extract uit het daarop van dien ingenieur ontvangen antwoord dd. 10 Juni 1896 n^0. 14567/S.V. was wel in zoover geruststellend, dat daarin slechts eene betrekkelijk geringe overschrijding van het in 1892 noodig geraamd bedrag in het vooruitzicht werdt gesteld, gepaard gaande met eene mogelijke uitbreiding van het bevloeiingsgebied met p.m. 9000 bouws; toch kon de inhoud van dien brief mij niet geheel bevredigen en gaf die mij aanleiding tot het vragen van nadere inlichtingen en het doen instellen van nadere onderzoekingen, die er ten slotte toe geleid hebben dat door ingenieur Pierson zijne, Uwe Excellentie reeds bekende nota van 9 Januari 1897, eene nieuwe algemeene raming van kosten werd ingediend, waarvan het eindcijfer zoo belangrijk dat der raming van 1892 overtrof, dat ik het noodig achtte om Uwe Excellentie met den stand van zaken in wetenschap te stellen, zooals dan ook is geschied bij mijn schrijven van 9 Juli 1897 n^0. 10858" — ik vestig er de aandacht op dat de nieuwe raming 6 maanden te voren in het bezit van den directeur was gekomen — „dat geleid heeft tot het door Uwe Excellentie bij het besluit van 28 September daaraanvolgende n^0. 32 bevolen onderzoek".

Mijnheer de Voorzitter! Ik laat het oordeel over deze mededeeling voorloopig aan de Kamer over, maar hier zeer zeker ligt ook een deel van de verantwoordelijkheid, gelijk er een deel ligt van de verantwoordelijkheid voor het nu eerst onlangs gebleken feit, dat bijna vijf jaar, dus vijf zevende van den tijd, dien men aangenomen had noodig te hebben, gewerkt is zonder dat men gekomen is tot gedetailleerde werkplannen voor elk onderdeel, dat dus al dien tijd zoogenaamd op den tast is gewerkt.

Dit is nu uit. Maar ik heb mij bij den weinigen tijd, die mij gelaten was, nog niet verder kunnen verdiepen in de vraag der verantwoordelijkheid; staande voor de behandeling van de Indische begrooting was aan mij de eerste vraag: wat moeten wij doen? Ik wacht, zooals de heeren bekend is, ook nog bericht van den Gouverneur-Generaal, en van den Raad van Indië. Het hoor en wederhoor moet in dezen tevens nog worden toegepast.

Terloops wensch ik er, wat de verantwoordelijkheid en hare gevolgen betreft,

op te wijzen, dat het hier ambtenaren geldt, die worden aangesteld en ontslagen door den Gouverneur-Generaal, op wiens terrein de Minister niet eigenmachtig moet treden.

De vraag was: wat nu? Ik heb toen den 7den November aan den Gouverneur-Generaal getelegrapheerd, na een zoo rijp mogelijk overleg:

„Referte aan uwe depèche van 20 September. Nader volledig onderzoek en afgebakend werkplan met vertrouwbare raming in zake werken Solo-vallei noodig, alvorens verder krediet kan worden toegestaan. Schorsing daarvan noodzakelijk gevolg. Dit wordt aan de Tweede Kamer medegedeeld. Onderhanden werken nu reeds niet verder voortzetten, dan voor behoud onvermijdelijk: werktuigen opleggen, technisch personeel noodig voor werkplan aanhouden".

Uit dit telegram blijkt dus dat er hier sprake is van schorsing niet van staking; dat de vraag of er zal voortgewerkt worden afhankelijk is van de resultaten van een nieuw onderzoek en dat het technisch personeel, dat veel ervaring op die werken heeft opgedaan en voor een deel met te veel, voor een ander deel met te weinig vrijheid heeft kunnen werken, wordt aangehouden om de noodige plannen uit te werken.

Wat is nu de beste wijze om dat onderzoek in te stellen en de zaak op den goeden weg te brengen? Ik zoek nu naar een ingenieur om naar Indië te zenden; misschien, zoo noodig, meer dan één persoon; maar in elk geval een persoon, op wien men aan kan, die bekend is door kunde, onbevangen oordeel en practische ervaring, om den Gouverneur-Generaal van advies te dienen en ter zijde te staan in zake een nieuw onderzoek; om eene richting te geven aan het opmaken van een plan; om na te gaan of partieele uitvoering mogelijk is en zoo ja, wat dan het eerst kan worden uitgevoerd en hoe het eene deel op het andere zal moeten volgen; om na te gaan welk gebruik kan worden gemaakt van het gedane werk, van de voorhanden werkmiddelen en gereedschappen, m.a.w. hoe zoo goed mogelijk nut te trekken van de bestede millioenen; om na te gaan of het mogelijk en wenschelijk is aannemers van onderdeelen eventueel aan het werk te zetten, in het kort om te adviseeren over alle vragen die zich in dezen voordoen; maar vooral ook om mede te werken om het verloren vertrouwen te herwinnen en weder op hechte grondslagen te vestigen, zoo noodig door eene betere organisatie te ontwerpen, waardoor herhalingen van gevallen als dit kunnen worden voorkomen. Zal iemand op deze wijze naar Indië gezonden, dit werk alléén kunnen verrichten? Zeer zeker niet. Waarschijnlijk is het zelfs niet, dat hij het werk zou ten einde kunnen brengen, want mannen zooals ik bedoel, zijn niet in grooten getale te vinden en zijn bijna zeker allen in betrekkingen hier te lande werkzaam. Zij kunnen die betrekkingen in den regel niet voor langen tijd verlaten. Daarom zal er geen sprake van kunnen zijn, om zoo iemand op de plaats te stellen van eenige autoriteit in Indië. Hij zal alleen den Gouverneur-Generaal moeten voorlichten; ook omdat de aangewezen adviseur van den Gouverneur-Generaal in dezen, de tegenwoordige directeur van burgerlijke openbare werken, de heer de Meijier, reeds advies heeft uitgebracht, en ook dat advies niet kan worden opgevolgd. Maar deze, die zooals ik in den aanvang van mijne rede zeide, zich ten opzichte van de quaestie wat gedaan moet worden, natuurlijk op een geheel ander standpunt heeft geplaatst dan men dat hier kan doen, heeft overigens eene onbewimpelde uiteenzetting van den stand

van zaken gegeven, die door de Kamer zeer zeker zal worden gewaardeerd en hij heeft ook, naar ik meen, behoord onder de ingenieurs, die wel eens met hoofdschudden de werken aan de Solo-vallei hebben gadegeslagen, terwijl hij omtrent belangrijke onderdeelen daarvan zijne meening ook in geschrift heeft te kennen gegeven. Het is mijne bedoeling niet om met deze uitzending verdienstelijke personen op zijde te stellen, maar juist om de goede werkkrachten, die in Indië zijn, beter tot haar recht te doen komen. Het zal noodzakelijk zijn, dat hij arbeide met degenen die het best bekend zijn met het werk, maar de wijze waarop dit geschieden zal, moet men overlaten aan den Gouverneur-Generaal, tot wiens beoordeeling dit behoort, op wiens weg dit ligt.

De Gouverneur-Generaal heeft bewezen in, ik zou haast zeggen nog moeilijker omstandigheden dan nu, dat hij de verantwoordelijkheid voor belangrijke beslissingen op zich durft nemen; dat het hem niet te doen is om personen, maar om de zaken; dat het hem niet te doen is om zondebokken te vinden maar om de zaken, niettegenstaande de fouten die gebeurd zijn, tot een goed einde te brengen.

Inmiddels heb ik gemeend geen nieuwe werken nu op de begrooting te mogen brengen, waaromtrent toch ook al onzekerheid bestaat. Wat het personeel betreft, een gedeelte zal, zooals ik reeds heb gezegd, zeer zeker op de Solo-werken blijven, omdat een omvangrijke opnemingsarbeid te verrichten zal vallen, voor het maken van het nieuwe werkplan. De anderen — ik kan mij daaromtrent nog niet uitlaten — maar ik hoop, dat eenigen hunne plaats zullen kunnen vinden bij de 12 grootere en de verschillende kleinere werken op hetzelfde gebied, die reeds overhanden zijn, en op de begrooting voorkomen. Worden de werken daar eenigszins krachtiger voortgezet, wordt daarbij meer gebruik gemaakt van, bijvoorbeeld, vrije werklieden, dan zal dat misschien kunnen leiden tot eenige overschrijding van de begrooting, maar wij hebben hier met werken te doen, die reeds worden uitgevoerd, waarvan de uitgaven zijn toegestaan en dus zal alles, wat daar meer aan wordt uitgevoerd aan de toekomst ten goede komen. Ik hoop dat, wanneer als gevolg daarvan de begrooting eenigszins mocht worden overschreden, de Kamer de voorstellen tot verhooging van de betrekkelijke begrootingsposten met welwillendheid zal ontvangen. Ik zal niet nalaten bij mijn schrijven aan den Gouverneur-Generaal, waartoe ik tot nog toe niet den tijd heb gehad, ook diens aandacht op dit punt te vestigen.

De heer **van Kol**: Het uitvoerige debat van gisterenavond en heden heeft een anderen loop genomen, dan ik gehoopt en gedacht had. In plaats dat men als vroede mannen ernstig zou overleggen op welke wijze de gevolgen van de ramp te verzachten zijn, hebben de verschillende sprekers eene reeks van klachten geuit en heeft de Minister weder de geschiedenis van deze zaak medegedeeld. Met klagen komen wij niet verder; het is integendeel onze plicht voor zoover wij kunnen, die ramp te herstellen.

Personen heb ik gisteren zoolang mogelijk buiten spel gelaten.

Zijn er schuldigen, dan kan het veilig aan den Minister en aan den Gouverneur-Generaal overgelaten worden, op welke wijze daarmede te handelen is. Spreekt men echter beschuldigingen uit, dan moet men daarmede zeer voorzichtig zijn en billijkheid inachtnemen. Dit is noch in acht genomen door den

heer Ketelaar, noch door den heer Conrad, die onjuiste beschuldigingen hebben geuit, welke zij dan op het geheele korps toepasten. Gelukkig heeft de Minister er dadelijk bijgevoegd, dat deze Solo-zaak geene blaam werpt op het waterstaatskorps.

Ik wensch den heer Ketelaar te wijzen op eene blijkbare vergissing. Hij meende dat er eene schijnbare tegenstrijdigheid bestond, waar in de Memorie van Antwoord gesproken wordt van enkele duizenden guldens die besteed zouden zijn voor „secundaire werken" en elders de klacht werd vernomen dat voor suppletoire werken bijna niets was geprojecteerd. Het verschil zit hierin, dat men bij de Solo-rivier oorspronkelijk de secundaire leiding anders verstaan heeft dan later. Nadat de commissie daar geweest is, heeft men onder de primaire leiding, dus onder de hoofdleidingen, ook opgenomen het eerste en tweede noorderkanaal. Terecht, voor de Solo-werken die op dit gebied eene uitzondering vormen, heeft men den stuwdam met sluizen, de hoofdleiding en de beide noorderkanalen onder den naam van *prise d'eau* saamgegrepen.

De reden van de kostbaarheid van dit werk lag juist hierin, dat men vooraf eene lange kunstmatige rivier heeft moeten maken, waaruit dan verder kon worden afgetapt.

De heer Ketelaar vond het vreemd, dat pas na 5 jaren de zware vergissing bekend is geworden en vroeg wie de schuldigen waren. Straks zal ik hem daarop antwoorden.

Ik had verwacht dat de heer Conrad geheel anders in dit debat zou zijn opgetreden, dan hij nu gedaan heeft. Hij is een erkende autoriteit op dit gebied en ik dacht dat hij eene technische uiteenzetting zou geven. In plaats daarvan heeft hij een pluimpje uitgedeeld aan den Minister, en op den Indischen waterstaat eene blaam geworpen, die onverdiend is.

Hij heeft de klacht geuit, dat de Europeesche aannemers het werk niet hebben kunnen verrichten. In dit geval was die klacht juist, maar zij geldt alléén voor de Solo-werken, en dan waarschijnlijk bijna uitsluitend voor de kunstwerken, den stuwdam, de inlaatsluizen en de doorgraving. Bij het groote complex, vooral bij de doorgraving, waar millioenen kubieke meters grond machinaal moeten verzet worden, ware zeer goed een werkkring te vinden geweest voor Europeesche aannemers. Alleen bij de irrigatiewerken zou dit op teleursteling uitloopen; de Nederlandsche aannemers missen de ervaring die zij noodig hebben, om met behoorlijke kennis der Indische toestanden en van de verhoudingen aldaar te kunnen optreden. Bij vele irrigatiewerken worden heerendienstplichtigen gebruikt en het is dan zelfs, naar ik meen bij Regeeringsordonnantie, verboden, dergelijke werken uit te besteden; in elk geval, als er geen verbod was, zou het wenschelijk zijn het in het leven te roepen, daar men dan zeker zou zijn dat de aannemers onmogelijk, gedreven door particuliere belangen, van hun hoogheidsrecht misbruik kunnen maken. De meeste werken, die thans op Java in aanbouw zijn, kosten niet meer dan *f* 30 tot *f* 50.000 per jaar. Daarvoor gebruikt men natuurlijk geen Europeesche aannemers, die vele onkosten zouden hebben.

De heer Conrad heeft verder gezegd — en hij vond blijkbaar steun bij den Minister — dat de organisatie van den waterstaat niet deugt. Ik geloof dat daartegen wel wat is in het midden te brengen. De ingenieur Pierson, zeide hij, heeft buiten zijn chef om, groote bestellingen gedaan; hij is geheel onaf-

hankelijk van eenige autoriteit opgetreden; zijn werkkring was te veel omvattend, hij besliste oppermachtig over verloop en uitvoering der werken. Dit alles is bij de Solo-werken eene groote en naar ik meen, de eenige uitzondering die op Java is voorgekomen. Het bestellen in Europa is groote uitzondering. In den regel mag nauwelijks voor een paar honderd gulden aan ijzerwerk uit Europa besteld worden, of het moet geschieden door tusschenkomst van den directeur der openbare werken. Dat Pierson bijna geheel onafhankelijk is opgetreden, is dus eene groote uitzondering, daar elk ingenieur onder een afdeelings-chef staat — er zijn vijf zoodanige afdeelingen op Java —, die verantwoordelijk is voor alle werken en projecten, en verder staan de irrigatiewerken onder den chef der afdeeling E, die op zijne beurt ondergeschikt is aan den directeur van het departement. De werkkring van den ingenieur, den heer Pierson, was veel omvattend, dit moet erkend worden. De heer Conrad heeft daarbij vergeten, dat een der eischen die aan de Indische ingenieurs gesteld worden is, dat zij bekend moeten zijn met de landbouwtoestanden en de inlandsche huishouding. Het denkbeeld dus om het project in Nederland te laten opmaken door Nederlandsche ingenieurs, die blijkbaar noch voldoende ervaring, noch voldoende geschiktheid daarvoor zullen bezitten, is niet aanbevelenswaardig. Dat de heer Pierson oppermachtig besliste is eene uitzondering, maar dat zijn almacht volkomen was, is niet geheel juist. De directeur van openbare werken bleef toch verantwoordelijk.

Het is hier de plaats te bespreken hetgeen de Minister gezegd heeft, omtrent de inmenging van Minister van Dedem. Als ik daartoe overga, hoop ik dat men mij duidelijk begrijpen zal. Het ligt niet in het minst in mijne bedoeling aan grieven uiting te geven tegenover een man, wiens overlijden als een der grootste verliezen van den laatsten tijd voor Indië beschouwd wordt. Niet het minst is het mijne bedoeling eenige grief te uiten over een man, wiens streven op koloniaal gebied tot voorbeeld kan strekken voor alle Ministers, die hem hebben opgevolgd. Maar men moet de billijkheid in acht nemen. Het is onjuist wat de Minister zegt, dat de inmenging van Minister van Dedem zoo neutraal is geweest als hij geschilderd heeft. Terwijl de heer Pierson met verlof in Nederland was, heeft hij met den Minister van Dedem eene geregelde bespreking gehouden, en een groot deel van hetgeen over deze zaak in de Memorie van Antwoord van 1893 voorkomt, is van zijne hand. Vóór dien tijd had de Minister van Dedem veel gesproken met een ander ingenieur van den waterstaat, doch nadat de heer Pierson kwam, heeft de Minister dien anderen ingenieur niet verder om advies gevraagd. Dit is te betreuren. Wanneer hij voortgegaan ware met dien anderen ingenieur, die veel ondervinding had en afdeelingschef geweest was, overleg te plegen over deze gewichtige irrigatiewerken, dan hadden vele fouten vermeden kunnen worden en zou niet zoo roekeloos aan de Solo-werken voortgewerkt zijn.

Nadat de heer Pierson, de vertrouwde van den Minister van Dedem, in Nederland was geweest, kwam hij in Indië, omgeven met een nimbus, en ofschoon de Minister zegt, dat men op meeste rapporten den stempel van afdeeling E kan waarnemen, valt het niet te ontkennen voor hen die den werkelijken toestand kennen, dat bij de Solo-werken nooit hetzelfde toezicht plaats had, als bij andere irrigatiewerken.

Waar nu de heer Ketelaar ronduit heeft gevraagd, wie de schuldigen zijn,

gevoel ik mij thans verplicht om den sluier in de Solo-zaak op te lichten. Uit de feiten zal ik aantoonen, dat niet enkel de ingenieur de schuldige is.

Den 31sten Maart 1892 diende de ingenieur Pierson eene globale raming van 18 millioen in; daarbij was als eenheidsprijs voor het grondverzet genomen, die van de werken bij de Porrong-rivier. Een groot gedeelte van dit slordige, globale project was een gevolg van eene missive van den directeur der burgerlijke openbare werken, waarin hij aandrong op „spoedige, al was het globale" raming. In September 1893, dus ongeveer 1½ jaar later, wist Pierson dat de raming 30 pCt. te laag was, en dat is in September 1893 aan den directeur van de burgerlijke openbare werken medegedeeld. Men had reeds de ervaring opgedaan bij andere werken in Soerabaja, dat hoogere prijzen moesten worden betaald.

Toen had de fout nog tijdig kunnen hersteld worden, want er was nog geen schop in den grond gestoken; maar de directeur der burgerlijke openbare werken ontving den 23sten September 1893 van den ingenieur Pierson eene missive, waarbij deze erkende dat de raming van 18 millioen met 50 pCt. zou worden overschreden, doch daarvan werd geene notitie genomen.

Later bleek bij de Solo-werken dat zich nog andere bezwaren voordeden. De streek Rembang heeft eene geringe bevolking, welke onwillig is en zich ongaarne leent tot het verrichten van arbeid. Het is voorgekomen, dat in die streek de huizen en loodsen op de werken moedwillig in brand werden gestoken. Men kon daar ook geen voldoend aantal koelies krijgen voor het werk, zoodat door de ongunstige omstandigheden en de overhaasting van het werk de eenheidsprijs van het grondverzet weder moest worden overschreden. Dit bleek spoedig. Den eersten October 1894 — weer een jaar later — deelde de heer Pierson aan den directeur der burgerlijke openbare werken mede, dat ook zijne met 50 pCt. verhoogde raming nog te laag was, en dat de raming voor de Rembang-werken met 100 pCt. moest worden verhoogd, vergeleken met de raming van 1892. Van deze mededeelingen werd blijkbaar door den directeur der openbare werken eveneens geen notitie genomen. Men heeft toen, 27 Februari 1895, voor het Solo-werk eene geheele nieuwe begrooting gemaakt, waarbij de nieuwe prijs was opgenomen, en in September, dus 6 maanden later, komt de directeur der openbare werken voor de éérste maal eene inspectie houden, en terwijl hij het schriftelijk bewijs had, dat de eenheidsprijs in de nieuwe raming met 100 pCt. verhoogd was, heeft hij daarvan met geen enkel woord gesproken.

Einde 1896 heeft men eene nieuwe raming gevraagd, en in Januari 1897 heeft de heer Pierson eerst toen gevraagd zich „te verdedigen" tegen eene fout, die hem reeds jaren lang bekend was.

Daarin ligt de schuld. Maar elders is ook schuld. Waarom hebben wij als Kamer het rapport der commissie zoo laat gekregen? De directeur der openbare werken wist het reeds 4 jaren lang, de Minister had het reeds een jaar geleden kunnen weten. Ik zal geen namen noemen; de zaak is zoo onpersoonlijk behandeld, dat ik niet zou kunnen zeggen welke de directeuren waren, die in de verschillende jaren het departement van burgerlijke openbare werken hebben bezet. Ook van hoogerhand heeft eene groote vertraging plaats gehad. Ultimo September 1897 is het rapport opgemaakt van de commissie en dat is slechts een paar weken geleden op de griffie dezer Kamer nedergelegd. In

November 1897 vroeg de Kamer bij monde van den heer Mackay inlichtingen aan den Minister, omtrent de hoegrootheid van het bedrag der overschrijding van de raming voor de Solo-werken en in November 1898 heeft de Minister het rapport nog niet in zijn bezit, en nu, op een oogenblik waarin de gemoederen zoozeer in spanning zijn, blijkt het dat noch de Gouverneur-Generaal, noch de Raad van Indië den tijd gevonden hebben om hun advies te geven, waarvoor zij een jaar lang de gegevens ter beschikking hebben gehad. Waarvoor die vertraging? Men bedenke dat wanneer de Solo-werken op den verkeerden weg waren, elke maand vertraging *f* 200.000 kost, dus een jaar kost meer dan twee millioen, door de begane slordigheid van enkelen en door het niet betrachten van verplichten spoed.

Ik geloof dus dat de heer Conrad wel zal willen erkennen dat hij gerust de contrôle van dergelijke werken aan het personeel van den waterstaat in Indië kan overlaten, vooral aan den chef van afdeeling E.

Ik zal geen namen noemen, maar er zijn in Indië tal van mannen, die jarenlang, vooral op het punt van irrigatiewerken, hunne sporen hebben verdiend.

Op reorganisatie van het waterstaats-korps in Indië aan te dringen, enkel en alleen op grond van het tegenvallen der Solo-werken, is geheel en al overbodig. Wat echter niet overbodig is, en daarop is de heer Conrad niet ingegaan, is de vraag, of niet op dit oogenblik aan de schorsing der werken een einde moet worden gemaakt en of niet met de doorgraving met spoed en kracht een aanvang gemaakt dient te worden. Het was niet „het goede hart" dat bij mij sprak, maar eenvoudig het gezond verstand, dat mij bij mijne beschouwingen geleid heeft, toen ik wees op de nadeelen van de schorsing, waardoor het personeel lijdt, het materieel achteruitgaat en de werken in slechten toestand zullen komen. Daarom heb ik getracht — en daarbij hoopte ik bij den heer Conrad steun te vinden — eene oplossing te vinden door in overweging te geven, om de doorgraving te hervatten. Wanneer men zorgt voor eene sluis om de scheepvaart mogelijk te maken, de sluis bij Kali Merring handhaaft en de oude monding slechts afsluit, is voorzien van alle eischen die men kan stellen in het belang van de scheepvaart, met het oog op het drinkwater en ter verbetering van den treurigen toestand der 30.000 bouws van de Bengawan Djerostreek. Door die doorgraving zal niet alleen voorkomen worden de overstrooming van het meest geteisterde gewest van Java, maar zal ook een ander gewest, groot ± 10.000 bouws, de Rawah Djaboeng, beter kunnen afwateren.

Zekerheidshalve wil de heer Conrad niet tot doorgraving overgaan en daarbij beroept hij zich op de stukken, ingediend door den hoofdingenieur de Meijier. Maar tegenover die stukken staat het zeer gunstig advies van de ingenieurs der commissie, die dit werk gewetensvol hebben onderzocht, en die het project goed noemen en beweren dat van wijziging geene sprake is.

De bezwaren van den heer de Meijier zijn van hieruit gemakkelijk alle te wederleggen, en ik wil trachten dit zeer kort te doen.

Hij vreest voor het instorten van de diepe taluds. Maar wanneer slechts gezorgd wordt dat aan den mond van de Solo-rivier de drempel gehandhaafd blijft — men bedenke dat wij hier geen mooi gevormd kanaal met effen lijn noodig hebben — dan zal die instorting wel niet zoo groot zijn dat de water-

afvoer belemmerd wordt. Tegen het lengteprofiel zou men wegens de verschillende diepte der bodemlijn, die daalt van ÷ 8,00 beneden Soer. H. P. tot ÷ 11, en bij zee tot ÷ 10, eenig onderzoek noodig achten, eer men op die diepte gekomen is heeft men echter al den tijd. Wanneer men meent dat de doorgraving geen voldoende zekerheid geeft voor het Westgat, ofschoon de monding der Solo-rivier dan komt te liggen op een afstand van 50 K.M. van het vaarwater, dan kan men evengoed vreezen voor gevaar door de uitwatering van de Maas bij den Hoek van Holland voor de haven van IJmuiden.

Na de afdamming van den bestaanden Solo-mond zal het brakwater, wat de heer de Meijier vreest, niet meer in de oude rivier komen, en de inlaatsluis zelf water aanvoeren.

De scheepvaart wordt mogelijk gemaakt door de schutsluis en men heeft het voordeel, dat de inundatie zal weggenomen worden.

Het nut van deze doorgraving is door de deskundigen voldoende erkend; hij is het eenige redmiddel *als* eenmaal de westelijke toegang tot Soerabaja langs straat Madura in gevaar mocht gaan verkeeren.

De heer Conrad en de Minister willen eene commissie of een commissaris uitzenden, om de Solo-projecten te onderzoeken.

Voor doorgravingen, zee- en rivierwerken zijn de Nederlandsche ingenieurs als aangewezen, maar waar het geldt irrigatiewerken — de heer Conrad houde mij dit ten goede — zijn de Nederlandsche ingenieurs onervaren en minder geschikt.

Zij hebben geen kennis van Indische toestanden en weten niet wat aan deze werken verbonden is. De geheele opleiding te Delft is niet in die richting; wat onze ingenieurs in Indië weten, hebben zij geleerd door vaak dure ervaring en eigen onderzoek.

Zonder de bekwaamheid van den Nederlandschen waterstaat gering te schatten, wat trouwens eene dwaasheid zoude zijn, durf ik dus te zeggen dat de Nederlandsche ingenieurs niet de geschikte personen zijn voor irrigatiewerken in Indië.

De heer Conrad heeft er mij een verwijt van gemaakt, dat ik het verschil tusschen de ramingen en het benoodigde vergeleken heb bij den Rotterdamschen waterweg en het Merwedekanaal, waar ook verschillen plaats gehad hebben; hij ontkende de juistheid der cijfers.

Hier voor mij ligt *De Telegraaf* van 22 November, waarin de heer Van der Kemp, een erkend goed rekenmeester, de uitgaven voor den Rotterdamschen waterweg stelt op 36$^1/_2$ millioen; eene overschrijding der raming dus 2$^1/_2$ maal grooter dan die van de Solo-werken.

Bovendien moet in het oog gehouden worden dat, bij tegenvallen van werken in Indië, andere werken met millioenen zijn meegevallen. De haven van Tandjong Priok was op 20 millioen geraamd. Geen enkele aannemers-firma was bereid om het werk aan te nemen. Het is toen uitgevoerd in eigen beheer en heeft 16 millioen gekost.

Ik geloof met den heer Pijnacker Hordijk dat de berekening der commissie, menschelijkerwijze gesproken, onfeilbaar juist is. De commissie had er ook niet het minste belang bij, om den toestand te verbloemen en lagere cijfers aan te nemen.

De schorsing van het werk is, zooals de geachte afgevaardigde zeide, een „coup de désespoir". Ik kan mij begrijpen, hoe de Minister daartoe besloten

heeft; maar de staking van het werk wordt noch in Nederland, noch in Indië door iemand verdedigd. Door staking toch zou op roekelooze wijze 15 millioen worden weggeworpen, niet zoozeer in het belang van de schatkist dan wel in dat van land en volk. De landrente zal stijgen, bedrijfs-, patent- en alle andere belastingen zullen meer opbrengen, opium en andere pachten, invoerrechten enz. zullen meer afwerpen voor de schatkist, het spoorwegverkeer zal toenemen, in één woord, de opbrengst van al die die middelen voor de schatkist zal toenemen. En nu zou ik van den heer Conrad wel eens willen vernememen, of de rentabiliteit van werken als de Rotterdamsche waterweg, het Merwede-kanaal enz. zooveel grooter is?

De **Voorzitter:** Ik verzoek den geachten spreker den Rotterdamschen waterweg nu op zijne plaats te laten.

De heer **Van Kol:** Ik constateer dan, dat door uitvoering van de irrigatiewerken in de Solo-vallei de Regeering rampen zal voorkomen en welvaart zal zaaien.

Is niet voor eene andere streek, in Kediri, door eene commissie, benoemd bij gouvernementsbesiuit vau 23 Januari 1897, n°. 5, door nauwgezet onderzoek aangetoond, dat bevloeiing van eene uitgestrektheid van 24 duizend bouws een jaarlijksch voordeel geeft van 7 ton voor de bevolking.

Welnu, dat zou, globaal genomen en kleine onevenredigheden buiten rekening latende, voor de Solo-vallei eene meerdere opbrengst zijn ter waarde van een kleine zes millioen per jaar, daargelaten nog de besparing aan tijd en arbeid en de mogelijkheid om voordeeliger cultures te exploiteeren.

Ik beroep mij hier op het rapport van den inspecteur Liefrinck, anders geen man die groote sympathie heeft voor irrigatiewerken, die toegeeft dat de padi-oogst in 5 jaren soms een verlies had door mislukking van 1 millioen, wat in 5 jaar voor de bevolking een voordeel van 31 millioen zou geven, door den aanleg der nieuwe werken

Die inspecteur schildert ons dan ook den toestand van het volk af als treurig. De verdiensten zijn per dag niet meer dan 15 à 30 centen, de huizen zijn armoedig, er is gebrek aan drinkwater, het volk heeft geene draagkracht, de grond, bij gebrek aan water door hitte gescheurd, werpt geene vruchten af, en dat alles kan beter worden door eenvoudig te irrigeeren, zooals bewezen is in het zuiden van Soerabaja.

De padi, die zeer afwisselend is in opbrengst, als geheel afhangend van het weder is daar gemiddeld gestegen van 4 tot 21 pikols in Noord-Soerabaja en 11 à 35 pikols in Zuid-Soerabaja, een verschil dus, alleen te danken aan de irrigatie, van stel 8 à 14 pikols padi per bouw

De Minister is ten volle gerechtvaardigd als hij niet wil doorzetten zoolang niet alle onzekerheid is verdwenen, en dat hij — in elk geval — geene werken meer zal aanvangen zonder afdoende voorbereiding, en daarvoor de noodige adviezen wil inwinnen.

Bij de doorgraving van rivieren kan men daarvoor zeer goed Nederlandsche ingenieurs gebruiken, die zijn met die werkzaamheden zeer goed bekend; een advies uit Indië kon dus bij de doorgraving, om tijd te winnen, worden nagelaten.

De Minister wil ook, en te recht, nagaan wat er van het verspilde geld

kan te recht komen en hij wil trachten herhaling te voorkomen van de flaters, die begaan zijn. Maar om herhaling van het gebeurde te voorkomen is geene reorganisatie van het korps van den waterstaat in Indië noodig; het korps verdient niet dat door gebrek aan vertrouwen Nederlandsche ingenieurs het werk van den Indischen waterstaat zullen beoordeelen. Meer dan acht jaren lang heeft dat korps meer dan 20 werken, die tonnen en tonnen gekost hebben, tot een goed einde gebracht, zonder dat er een woord van critiek gehoord is. Het korps behoeft dus niet aan een contrôle te worden onderworpen. De Minister kan vertrouwen stellen in de capaciteiten van het personeel, dat in Indië werkzaam is.

Ik heb ook met genoegen van den Minister gehoord dat hij er zorg voor zal dragen dat de toekomst van het personeel, dat zijn levenslot aan de werken van de Solo-vallei verbonden heeft, niet zal vernietigd worden. Gisteren noemde ik een getal van 400 personen die daar werkzaam zijn; nader is mij gebleken, dat er 485 personen bij de Solo-vallei werkzaam zijn, zoowel Europeanen als inlanders. Daarbij komt dat die 485 personen niet allen bij andere irrigatiewerken kunnen geplaatst worden. Gedurende dit jaar zal er bijv. niet meer dan negen ton voor irrigatiewerken verwerkt worden en bij de onderhanden zijnde werken is personeel genoeg aanwezig. Het komt er dus op aan om aan die 485 personen werk en brood te verschaffen.

Ik meen dus dat men de zaak van de Solo-vallei niet zoo mismoedig moet beschouwen, en hoop dat aan die ellendige schorsing spoedig een einde zal komen en men in de gelegenheid zal zijn om, hetgeen verkeerd heeft plaats gehad te herstellen. Zeker, ik ben het met den Minister eens, de Minister heeft recht op goede ramingen, op goed voorbereide plannen, op bepaling van den tijd waarbinnen de werken zullen gereed komen, maar men denke ook eens aan een werk evenmin goed voorbereid, waar millioenen en millioenen aan besteed zijn, waaraan nog millioenen elk jaar gegeven worden, aan een werk dat de raming met 600 millioen overschreden heeft, en waarvan niemand het eind kan voorzien, men denke aan den oorlog met Atjeh.

De **Voorzitter**: De Atjeh-oorlog is nu niet aan de orde, de heer Van Kol heeft ruimschoots de gelegenheid gehad daarover het zijne te zeggen.

De heer **Van Kol**: Eenmaal begonnen zijnde met de Solo-vallei moeten wij daarmede voortgaan; ik hoop dat de Minister ernstig zal streven om te redden....

De **Voorzitter**: De geachte spreker heeft zelf, reeds een paar kwartieren geleden, gezegd: ik ken niemand, noch in Indië, noch hier — hij heeft er niet eens bijgevoegd: geen verstandig man — die opkomt voor de staking van de werkzaamheden. En nu doet hij, indien ik mij niet bedrieg, niets anders dan bestrijden diezelfde staking, waarvan hij zegt dat zij noch in Indië, noch hier te lande door iemand ter wereld wordt gewenscht. Mij dunkt, hij zou die staking dus gerust ter zijde kunnen laten.

De heer **Van Kol**: Ik begrijp het verband van uwe interruptie niet met hetgeen ik bezig was te betoogen. Ik had trouwens nog maar een paar woorden te zeggen, en, om nu niet midden in een zin op te houden, zal ik even de laatste woorden, die ik sprak, herhalen. Ik meen dat wij deze irrigatie-

werken mogen loslaten, dat wij de bestede 15 millioen niet zoo roekeloos mogen wegwerpen, maar dat wij moeten trachten te redden wat te redden is. De voltooiing dezer werken is, met het oog op de nooden der bevolking, *spoedeischend,* en onze plicht is het daarom om zoo *spoedig mogelijk* een einde te maken aan de fatale schorsing der Solo-werken.

De heer **Ketelaar**: Niet zonder eenige bevreemding heb ik den heer Van Kol hooren spreken.

In den aanvang zijner rede toch verklaarde hij te hebben gemeend, dat wij als vroede mannen hier bij elkander zaten om met elkander te overleggen, hoe het best een einde zoude te maken zijn aan den ongunstigen toestand ten aanzien van de Solo-vallei en hoe daar verbetering zou zijn aan te brengen. Ik dacht dus, dat *toen* de vroede man Van Kol zou komen om ons te leeren, hoe dit zou moeten gebeuren. Maar door hetgeen de heer Van Kol verder zeide, kan ik volstrekt niet verklaren veel wijzer te zijn geworden. De rede van den heer van Kol toch is voor een goed deel ingenomen door twee zaken: een lang betoog namelijk over het nut van bevloeiingswerken, waartegen niemand in de Kamer was opgekomen, en ten tweede eene poging om den heer Pierson voor een deel te ontlasten van de beschuldigingen die tegen hem zijn ingebracht, of althans een deel daarvan op andere over te brengen.

Wat dit een en ander nu te maken heeft met de mogelijkheid, om als vroede mannen de zaak in orde te brengen, verklaar ik niet goed te begrijpen.

De heer Van Kol heeft mij verweten, dat ik gisterenavond onjuiste beschuldigingen zou hebben ingebracht. Maar, Mijnheer de Voorzitter, ik heb gisteravond niets anders gedaan dan vergeleken hetgeen thans door dezen Minister is medegedeeld en hetgeen in de staten heeft gestaan, door den Minister Van Dedem bij de Kamer ingediend. Naar aanleiding van die vergelijkingen heb ik niet eens conclusiën getrokken, maar alleen enkele vragen gericht tot den Minister.

Ja, zegt de heer Van Kol, gij hebt gesproken over de uitgaven van secondaire kanalen. maar in 1893 werd daarmede wat anders bedoeld dan thans.

Dat kan misschien meer gebeuren in de ingenieurswereld, Mijnheer de Voorzitter, maar ik vind het toch wonderlijk dat men twee aan elkander geheel vreemde dingen met denzelfden naam noemt, vooral waar zij bij dezelfde soort van werken te pas komen.

Ik meen, dat wij op dit oogenblik ons volkomen te vreden kunnen stellen met de uiteenzettingen van den Minister. Al heb ik ook op al mijne vragen geen afdoend antwoord gekregen, — ik was reeds gisteren overtuigd, dat de Minister zulks op dit oogenblik nog niet zou kunnen geven — toch weet ik, dat de Minister een degelijk onderzoek heeft toegezegd. In die omstandigheden geloof ik, dat het onvoorzichtig zou zijn, te handelen overeenkomstig het advies van den heer Van Kol en op dit oogenblik aan te dringen op opheffing van de schorsing.

Ik meen, dat wij de resultaten moeten afwachten van het onderzoek, waarvan ik niet twijfel of de resultaten zullen door den Minister zoo spoedig mogelijk aan de Kamer worden medegedeeld.

De heer **Conrad**: Ik vertrouw dat de Kamer het wel zal kunnen goedvinden,

wanneer ik niet treed in eene herhaling van het debat dat wij gisteren hier gevoerd hebben en dus niet een deel van de meeningen bestrijd, die de heer Van Kol hier heeft geuit.

Intusschen verklaar ik mij bereid omtrent al hetgeen hij omtrent de ingenieurs-quaestie heeft gezegd in het Koninklijk Instituut van Ingenieurs met hem te debatteeren, omdat de zaak daar eigenlijk thuis behoort.

Zij is ook niet de hoofdquaestie; deze is: wat er moet geschieden om uit den moeilijken toestand te komen waarin wij zijn geraakt. En dan meen ik — ik ben dit met den heer Ketelaar volkomen eens — dat wij voorzichtig moeten zijn en liever moeten afwachten het rapport en de voorstellen van de mannen, die de Minister zal verzoeken meer licht in Indië en in Nederland over deze zaak te verspreiden.

Ik hoop dat de Minister die mannen zal vinden, want hunne taak is groot en veel omvattend, doch in elk geval geloof ik, dat wij den Minister dank moeten weten voor de flinke wijze, waarop hij de zaak heeft opgevat om uit het moeilijk dilemma te komen, waarin wij thans geraakt zijn.

Ik meen hiermede het gevoelen van de meeste leden te hebben uitgesproken.

De beraadslaging wordt gesloten en *onderafd.* 75 zonder hoofdelijke stemming aangenomen.

Financieel Overzicht.

AMSTERDAM, 15 Nov.—15 Dec. 1898.

Zoowel de Tabaks- als de andere Koloniale fondsen mochten zich in steeds rijzende koersen verheugen. De Petreleum-aandeelen, met de Koninklijke aan het hoofd, moesten daarentegen voor het meerendeel een groot deel van hun vroeger avans prijs geven.

Hooger werden genoteerd:

		pCt.
Aand.	Cultuur Mij. der Vorstenlanden	3
Pref. Aand.	Idem	6
Aand.	Handelsvereeniging Amsterdam	$2^1/_2$
"	Int. Cred. en Handelsver. Rotterdam	$2^3/_4$
"	Javasche Bank	4
"	Koloniale Bank	6
Pref. Aand.	Idem	$7^1/_2$
Cert. v. Aand.	Liq. Barge & Moormann	$6^1/_4$
"	Ned. Handel Mij.	$4^1/_2$
Aand.	Ned. Ind. Escompto Mij.	2
"	Ned. Ind. Handelsbank	$1^1/_2$
"	Javasche Cultuur Mij.	$1^3/_4$
"	Suikerfabriek Kalibagor	$6^1/_2$
"	Landbouw Mij. Ngoepit	10
"	Amsterdam Deli Compagnie	30
"	" Sumatra Cult. Mij.	$14^3/_4$
Cert. v. Aand.	Tabak Mij. Arendsburg	31
Aand.	Besoeki Tabak Mij.	6
"	Deli Batavia Mij.	9
"	Deli Maatschappij	36
"	Deli Tabak Maatschappij	12
Pref. Aand.	Idem	$6^3/_4$
Aand.	Medan Tabak Maatschappij	$9^1/_8$
"	Rotterdam Deli Maatschappij	$6^1/_2$
"	Senembah Maatschappij	$3^1/_2$
"	B. Serdang Tabak Mij.	$1^1/_2$
"	Rotterdamsche Lloyd	$4^1/_2$
Pref. Aand.	Dordt. Petr. Industrie Mij.	3
Aand.	Java Petroleum Mij.	$1^3/_4$
"	Petroleum Mij. Moeara Enim	$1^3/_8$
Pref. Aand.	Oost Borneo Mij.	20
Aand.	Deli Spoorweg Mij.	$4^1/_2$
"	Ned. Ind. Spoorweg Mij.	$2^1/_2$

Aand.	Babat Djombang Stoomtram Mij.	14
„	Kedirie Stoomtram Mij.	$5\frac{7}{8}$
„	Madoera „ „	$1\frac{1}{2}$
„	Malang „ „	$6\frac{3}{4}$
„	Ned. Ind. Tramweg Mij.	2

Lager werden genoteerd:

Aand.	Suikerfabriek Kalibagor	$3\frac{1}{2}$
„	Kaliwoengoe Plantaran.	2
„	B. Langkat Tabak Maatschij	5
„	Tabak Maatschij. Sakoeda	$2\frac{1}{4}$
„	Kon. Mij v. Petroleumbr. in Indië	$43\frac{1}{2}$
„	Sumatra Palembang Petr. Mij.	$6\frac{3}{8}$
„	Ned. Ind. Exploratie Mij.	$6\frac{1}{2}$
„	„ „ Mijnbouw Mij.	$5\frac{3}{4}$
„	Singkep Tin Mij.	5
„	Mijnbouw Mij. Soemalata	7
„	Semarang—Joana Tramw. Mij.	$4\frac{1}{2}$

DIVIDENDEN.

Mij. tot Expl. van het Koffieland Tanaw			*f* 175.—
Ned. Ind. Telefoon Mij.			$6\frac{6}{10}$ %
Algem. Spaar- en Depositobank			6 „
Singkep Tin Maatschappij			4 „
Sumatra Koffie-Maatschappij			4 „
Cultuur Maatschij. Gending.			7 „
Amsterdam Deli Compagnie		(*interim*)	45 „
Billiton Maatschij 1e rubriek,	coupon		*f* 49.60
	dividend		„ 50.—
Idem 2e „	dividend		„ 50.—
Suikerfabriek Kaliewoengoe		(*interim*)	6 %
Ned. Ind. Spoorweg Mij.			$10\frac{1}{10}$ „

Volgens het Weekblad van de Commissiebank zijn verhandeld:

Aand.	Sumatra Cultuur Mij.		$122\frac{1}{2}$ %
„	Billiton Mij., 1e rubriek	*f* 1050.—	*f* 1100.—
„	Mij. Suriname.		60 %
„	Landbouw Mij. Manang		$112\frac{5}{8}$ „
„	„ „ Ngoepit		$278\frac{3}{4}$ „

Volgens het Weekblad voor Incourante fondsen:

Aand.	Landbouw Mij. „Ngoepit"		280 %
„	West-Java Kina Cultuur Mij.		$29\frac{3}{4}$ „
„	Biliton Mij. 1e rubriek	*f* 1100.—	*f* 1200.—
„	Idem 2e rubriek	„ 800.—	„ 860.—
„	Oost-Borneo Mij.		$22\frac{1}{2}$—25 %
„	Cultuur Mij. Watoetoelis Poppoh		90—93 „

Aand.	Houtaankap en Cult. Mij. Madjenang	100 %
"	Landbouw Mij. Manang	110—112⁷/₈ "
"	Ned. Ind. Electriciteits Mij.	65 "
"	" " Gas Mij. te Rotterdam	135 "
5 % Oblig.	Oost Borneo Mij.	80 "
Opr. bewijs.	Ned. Ind. Landbouw Mij.	*f* 10.—
"	Singkep Tin Mij.	34½ %
Aand.	Tabak Mij. Sakoeda, serie B.	105½ "
"	Koetei Compagnie	*f* 150.— *f* 159.—
"	Ned. Ind. Mijnbouw Mij..	90 %

Volgens de Rotterdamsche Beurscourant:

5 % Obl.	Cult. Mij. Watoetoelis Poppoh	99 %
Cert. v. Aand.	Deli Cultuur Mij.	147—150 "
"	Medan Tabak Mij.	250—257 "
Aand.	Serdang Tabak Mij.	73½ "
"	Petroleum Mij. Sumatra-Palembang.	87—91 "
"	Suikerfabriek Kalibagor	37 "
"	Rotterdam Deli Mij..	169 "
"	Landbouw Mij. Ngoepit	280 "
"	West-Java Kina Cult. mij.	29½ "
"	Tabak Mij. „Franco Deli"	75 "
"	Petroleum Mij. Moeara Enim.	119 "

PRIJZEN VAN INDISCHE FONDSEN.

NAMEN:	TE AMSTERDAM. Dec. 1	TE AMSTERDAM. Dec. 15	TE BATAVIA. 14 Nov.
Cultuur-Mij. d. Vorstenl......Aand.	$66\frac{3}{4}$	62	
id. ...Pref. Aand.	144	144	
Handelsv. Amsterdam......Aand.	108	110	103
Int. Cred. & H. V. Rotterd.. „	$72\frac{1}{2}$	$72\frac{3}{4}$	70 laatst verk.
Javasche Bank............. „	162	162	$162\frac{1}{2}$
Koloniale Bank............. „	56	53	50 „ „
id. ....Pref. Aand.	$76\frac{3}{4}$	75	
Liquid. Barge & Moormann.Cert.v.Aand.	65	$63\frac{1}{2}$	
Ned. Handel-Mij............ „	151	153	147
Ned. Ind. Escompto Mij.....Aand.	95	97	100
Ned. Ind. Handelsbank ..... „	$87\frac{3}{4}$	86	83
Ned. Ind. Landb. Mij........5 % Obl.	$106\frac{1}{4}$	105	
Badas, Suikerfabriek.........Aand.	—	—	
Banda, Credt. & Handelsver. „	—	—	
Java Bosch Expl.-Mij........ „	80	80	
Java'sche Cultuur-Mij........ „	73	$72\frac{3}{4}$	
Kalibagor, Suikerfabriek..... „	$36\frac{3}{4}$	$34\frac{1}{2}$	
Kaliwoengie Plantaran...... „	51	51	
Maron, Cult.-Mij.......... „	40	40	
Melattie, Landbouw-Mij...... „	—	—	100 „ „
Michiels-Arnold, Rijstl.......Cert. v. A.	95	95	
Ned. Ind. Houtaankap Mij...Aand.	—	—	
Ngoepit, Landbouw-Mij...... „	280	280	
Penampean Cult.-Mij......... „	38	38	
Pondok Gedeh............. „	—	100	
Suikerond. Sentan.-Lor ..... „	121	121	
Temoeloes, Landb.-Mij....... „	—	—	
West-Java Kina Cult-Mij.... „	$29\frac{1}{4}$	$27\frac{1}{4}$	
Amsterdam-Deli Comp...... „	699	670*	*ex div.
Amsterdam Sum. Cult.-Mij... „	$120\frac{1}{2}$	$129\frac{1}{2}$	
Tabak-Mij. Arendsburg......Cert. v. A.	709	710	
Balangan Tab. Cult. Mij.....Aand.	—	—	
Besoeki Tabak-Mij. .... „	75	82	
Deli-Batavia-Mij............. „	424	424	*ex div.
Deli-Cultuur-Mij............. „	143	$144\frac{1}{4}$	
Deli-Maatschappij........... „	480	510	
Deli-Tabak-Mij.............. „	50	58	
„ ....Pref. Aand.	115	$121\frac{1}{2}$	
Deli-Langkat-Tabak-Mij......C. v. „	—	—	
Tab.-Mij. Franco Deli.......Aand.	75	75	
Langkat-Cult.-Mij .... „ A.	125	$125\frac{1}{2}$	
„ „ .... „ B.	55	57	
„ Tab.-Mij........... „ A.	$149\frac{1}{2}$	149	
„ „ „ .... „ B.	124	120	
Medan-Tab.-Mij .... „	250	$254\frac{1}{2}$	
Tab.-Mij. Namoe Djawi...... „	$99\frac{3}{8}$	98	
N. As. T. Mij. v./h. Herrings.Pref. Aand.	108	108	
Tabak Mij. Langk. Soekaranda.Aand.	68	66	
Padang Tabak-Mij .... „	115	113	
Rotterdam-Deli-Mij.......... „	173	$175\frac{1}{2}$	
Tabak Mij. Sakoeda .... „	$93\frac{1}{2}$	$93\frac{1}{2}$	

PRIJZEN VAN INDISCHE FONDSEN. (*Vervolg*).

NAMEN:	TE AMSTERDAM. Dec. 1	TE AMSTERDAM. Dec. 15	TE BATAVIA. 14 Nov.
Senembah-Mij .... Aand.	473	483 1/2	
Serdang Tab. Mij .... „ A.	178	180	
„ „ „ .... „ B.	71	75	
Ned.-Ind. Electr.-Mij .... „	67	67	80 laatst verk.
Kon. Paketvaart-Mij .... „	177	177	175
Rott. Lloyd .... „	119 7/8	119 1/2	
Stoomv. Mij. Nederland ..... „	160	160	
Dordt. Petr. Industrie Mij ... Pref. Aand.	115	115	
Java Petroleum Mij .... Aand.	170	169 3/4	
Petroleumbronn. in Indië ... „	309	249	
Petroleum Mij. Moeara Enim „	122 1/2	120 3/8	
Sumatra Palembang Petr. Mij. „	89 1/4	85 5/8	
Petrol. Expl. Mij. Tegal ..... „	—	—	
Ned. Ind. Expl. Mij .... „	149 1/2	140	
id. Mijnbouw-Mij ..... „	93	88 1/2	95
N. Celebes Mijnb. Mij .... „	—	92	
Oost Borneo Mij .... „	22 1/2	22 1/2	
id. .... Pref. Aand.	60	55	
Singkep Tin-Mij .... Aand.	94	94	
Mijnbouw Mij. Soemalata .... „	180	178	
Droogd.-Mij. Tandj. Priok .... „	—	—	
Deli-Spoorweg-Mij .... „	175	179 1/2	170 laatst verk.
Ned.-Ind. Spoorweg-Mij ...... „	209	209 1/2	200 „ „
Babat Djomb. St. tr. Mij .... „	78	90	
Bat. Electr. Tram-Mij .... „	—	—	
Kedirie Stoomtram-Mij ...... „	118 1/2	121	120 „ „
Madoera „ „ ...... „	—	102 1/2	
Malang „ „ ...... „	107	109 1/2	110 „ „
Modjokerto „ „ ...... „	102	102	
Ned.-Ind. Tramweg-Mij ...... „	134	129	ex div. 130 „ „
Oost-Java-Stoomtram .... „	107 1/2	107 1/2	105 „ „
Passoeroean „ .... „	—	100 1/2	
Probolingo Stoomtr.-Mij ..... „	—	98	112 1/2 „ „
Semar.-Joana Tramw.-Mij .... „	194	190	200
Semar. Cheribon St.-Tr.-Mij .. „	123	123	127
Serajoedal St.-Tr.-Mij .... „	130	130	132 1/2 „ „
Ned.-Ind. Hypotheekbank ... „	—	—	105 „ „
id. Cred.- & Bank-Ver. „	—	—	95 „ „
id. Effectenbank .... „	—	—	95 „ „
Padangsche Handel Mij ..... „	—	—	120
Winkel-Mij. Eigen hulp ..... „	—	—	100 „ „
Maatsch. Onderlinge hulp ... „	—	—	67 1/2 „ „
Scheepsleverantie Mij .... „ A.	—	—	180 „ „
Ned.-Ind. L.verz.- en Lijfr.-Mij. „	—	—	380 „ „
Jav.'sch. Zee & Br.-Ass.-Mij . „	—	—	100 „ „
Bat. Zee & Br.-Ass.-Mij ..... „	—	—	100 „ „
O.-I. Zee Br. Ass.-Mij .... „	—	—	100 „ „
Nederl. Lloyd .... „	—	—	100 „ „
N.-Ind. Zee & Br.-Ass.-Mij ... „	—	—	185
2de N.-I. id. ... „	—	—	155
Koloniale id. ... „	—	—	160

PRIJZEN VAN INDISCHE FONDSEN. (*Vervolg*).

NAMEN:		TE BATAVIA, 14 Nov.	
2de Kol. Zee & Br.-Ass.-Mij	Aand.	145	
Brand-Verz.-Mij.Mercurius	„	180	laatst verk.
Brand-Ass.-Mij. de Oosterling	„	155	
Brand-Ass.-Mij. Insulinde	„	220	„ „
Brand-Waarb.-Mij. Ned.-Ind	„	170	
Brand-Wrb.-Soc. Securitas	„	100	„ „
Brand-Ass.-Mij. Unitas	„	100	
Ned.-Ind.-Brandw.-Mij	„	105	„ „
Sam. Zee- & Br.-Ass.-Mij	„	140	„ „
2de id.	„	100	„ „
Brand-Ass.-Mij. Padang	„	60	„ „
id. de Merapi	„	95	
id. de Oosthoek	„	80	„ „
id. de Westhoek	„	35	„ „
id. Noordhoek	„	30	„ „
Brand-Verzek.-Mij. Kalimaas	„	25	„ „
Brand-Ass.-Mij. Veritas	„	130	„ „
id. Ardjoeno	„	140	„ „
id. Sumatra	„	85	„ „
Batavia'sch Prauwenveer	„	132½	„ „
Batavia'sch Nieuw-Prauwenv	„	155	
Tagalsch Prauwenveer	„	155	„ „
Nieuw Semarangsch Pr.vr	„	155	„ „
Samar. Stoom- en Prauwenv	„	110	„ „
Prauwenv. te Soerabaya	„	85	„ „
Oost-Java Prauw-Mij	„	85	„ „
Soer. Prauw-Mij	„	127½	„ „
Nieuw Soerab. Pr.-veer	„	175	„ „
Nieuw Pad. Prauwenveer	„	120	„ „
Nieuw Probol. en Java Oosth. Pr.-veer	„	150	„ „
Bagelen-Thee & Kina-Mij	„	65	„ „
Suikerf.-Mij. Tjoekir	„	150	„ „
Cultuur-Mij. Pagottan	„	100	„ „
„ Tjiogreg	„	100	„ „
Kina-Mij. Kertamana	„	80	„ „
Cultuur-Mij. Perbawatie	„	230	„ „
id. Goalpara	„	200	„ „
Kartasoera Cult. Mij	„	75	„ „
Cultuur-Mij. Boenga Meloer	„	75	„ „
„ Artana	„	100	„ „
Assam Thee Ondern. Gedeh	„	117½	„ „
Mij. t. E. v. Rijstlanden	„	160	„ „
Assam Thee Ondern. Malabar	„	105	„ „
Cultuur Mij. Ramawatie	„	160	„ „
Ned.-Ind. Telefoon-Mij	„	170	„ „
Intercomm. Telefoon-Mij	„	100	„ „
Telefoon-Mij. der Vorstenlanden	„	105	„ „
Preanger Telefoon-Mij	„	110	
Mij. t. Expl. v. Telef. verb in Ned. Ind.	„	100	„ „
Mijnbouw Mij. „Martapoera"	„	100	„ „
Mijnbouw Mij. „Belang"	„	95	
Algemeene Exploratie-Mij.	„	100	„ „
Mijnbouw Mij. „Matinan"	„	60	„ „

PRIJZEN VAN INDISCHE FONDSEN. (*Vervolg*).

NAMEN:			TE BATAVIA, 14 Nov.		
Mijnbouw Mij. „Totok"	Aand.		130	laatst.	verk.
Mijnbouw Mij. „Redjang Lebong"	„		95		
Exploratie Mij. „Riam Kanan"	„		75	„	„
Diamant-, Goud- en Platina- Expl. Mij. Padang Loembah	„		40	„	„
Goud Exploratie Mij. Benkaijang	„		175	„	„
Exploratie-Mij. Balangan	„		100	„	„
Batavia Japara Petrol.-Expl.-Mij	„		100	„	„
Goud Exploiratie-Mij. Kehajang	„		250	„	„
Exploratie-Mij. Kolchis	„		325	„	„
Goud Exploiratie-Mij. Pinogo	„		90	„	„
„ „ Batjan	„		100	„	„
Mijnbouw Mij. Monano	„		120	„	„
„ „ Soepajang	„		150	„	„
Samarangsche Mijnbouw Mij.	„	A.	80	„	„
„ „ „	„	B.	90	„	„
Mijnbouw Mij. Atjeh	„		100	„	„
Goud Exploration Mij. Bone	„		90	„	„
Exploratie Mij. Doda	„		100	„	„
Wijnkoopsbaai Explor. Mij	„		100	„	„
Mijnbouw Mij. Batavia Borneo	„		97½	„	„
„ „ Sonder	„		120	„	„
Sumatra Batavia Mijnbouw-Mij	„		97½	„	„
Mijnbouw Mij. Tilamoeta	„		45	„	„
„ „ Pagoejaman	„		105	„	„
Mijnbouw Explor. Mij. Batavia	„		100	„	„
Centraal Celebes Mijnbouw Mij	„		100	„	„
Mijnbouw Mij. Tomini	„		100	„	„
„ „ Bwool Lonoe	„		100	„	„
Goud Exploratie Mij. Redjang Lebong Zuid	„		100	„	„
Mijnbouw Mij. Barma Sawah	„		750	„	„
Ned.-Ind. Gas-Mij	„		132½		
Mij. Rijtuigf. en handel in paarden, Fuchs	„		85	„	„
Koffie, Pel- en Sorteer Inr. Kalimaas	„		100	„	„
New Singap. dist. Water Ice Cy	„		200	„	„
Java Veem	„		125	„	„
Ned. Ind. Sport Mij	„		100	„	„
Bandongsche Quinine Eabriek	„		100	„	„

STATUTEN VAN MAATSCHAPPIJEN, WERKENDE IN NEDERL.-INDIË.

SOESMAN'S EMIGRATIE-, VENDU- EN COMMISSIE-KANTOOR.

(*Javasche Crt. No. 82, van 14 October 1898*).

Zetel. Semarang, eventueel bijkantoren op andere plaatsen binnen Ned Indië.

Doel. Het voor rekening van derden sluiten van contracten met werkvolk, voor ondernemingen van landbouw, mijnbouw of nijverheid, in- en buiten Ned.-Indië; het houden van vendutiës en het drijven van commissiezaken.

Kapitaal. *ƒ* 300.000, in 30 aandeelen à *ƒ* 5000.— en 300 preferente aandeelen à *ƒ* 500.—.

Inbreng. Door den heer F. J. H. Soesman en de naamlooze vennootschap „Semarangsche Bazar Eigen Hulp" voor 30 gewone en 262 preferente aandeelen: alle relaties, betrekking hebbende op den werkkring dezer vennootschap, en zijne boeken en bescheiden, 2 perceelen met bebouwing, in de res. Semarang, en 1 perceel met bebouwing, aan de Oostzijde van den weg naar het zeestrand te Semarang.

Bestuur. 1 directeur: de heer F. J. H. Soesman; 3 commissarissen: de heeren Mr. C W. Baron van Heekeren, Mr. T. B. Pleyte en C. C. Trousset.

Winstverdeeling. Eerst 6% dividend voor de preferente aandeelen, daarna 6% voor de gewone aandeelen. Van het overige komt 7½% aan het reservefonds, 7½% aan commissarissen, 20% aan den directeur, 65% aan aandeelhouders.

Reservefonds. Zoodra en zoolang dit ƒ 20.000 bedraagt, wordt het genoemde winstaandeel in de bovenaangegeven verhouding verdeeld tusschen aandeelhouders, directeur en commissarissen.

Nieuwe Pekalongansche IJsfabriek.

(*Javasche Crt. No. 83, van 18 October 1898*).

Zetel. Pekalongan.

Doel. De exploitatie der achter het gebouw der Societeit „Delectatis" opgerichte ijsfabriek en tevens de electrische verlichting van dat Societeitsgebouw.

Kapitaal. ƒ 25000, in 250 aandeelen à ƒ 100.

Bestuur. 1 directeur, de heer J. Abell; 1 commissaris: de heer J. Dienske.

Winstverdeeling. Eerst 6% dividend, daarna een telken jare vasttestellen bedrag voor een reservefonds. Het dan overblijvende wordt verdeeld als volgt: 12½% aan den directeur, 12½% aan den commissaris, 75% aan de aandeelhouders.

Reservefonds: Maximum ƒ 20.000.

Celebes Exploratie-Maatschappij.

(*Javasche Crt. No. 84, van 21 October 1898*).

Zetel. Makassar.

Doel. De overname en exploitatie van vergunningen tot mijnbouwkundig onderzoek in terreinen gelegen op Celebes, de Moluksche en de kleine Soenda-eilanden.

Kapitaal. ƒ 100.000, in 1000 aandeelen à ƒ 100.

Bestuur. 1 directeur: de firma Reiss & Co.; 2 commissarissen: de heeren Mr. F. D. E. van Ossenbruggen en O. T. Völckers.

Winstverdeeling. Na event. uitkeering van procenten aan de geëmployeerden: 10% aan den directeur, 10% aan de commissarissen, 80% aan de aandeelhouders.

Maatschappij tot Exploitatie van de Vastigheden Lié Saay, Lie Khong Teek, Lie Khong Haan en Lie Khong Kiat, onder het merk „Goan Hoat".

(*Javasche Crt. No. 85, van 25 October 1898*).

Zetel. Padang.

Doel. De exploitatie van te Padang gelegen eigendomsperceelen, zoomede van nader event. aantekoopen perceelen.

Kapitaal. ƒ 345.000, in 345 aandeelen à ƒ 1000.

Inbreng. Voor de 345 aandeelen eenige te Padang gelegen perceelen.

Bestuur. 1 directeur: de Chinees Lie Khong Haan; 2 commissarissen: de Chineezen Lie Khong Teek en Lie Khong Kiat.

Winstverdeeling. De algemeene vergadering beslist of en tot welk bedrag tot dekking van verliezen een reservefonds en een vernieuwingsfonds zullen worden gevormd, alsmede welk deel der winst zal worden bestemd tot aflossing van hypotheken.

CULTUUR-MAATSCHAPPIJ DEMANGAN.

(*Javasche Crt. No. 87, van 1 November 1898.*)

Zetel. Demangan.

Doel. De overname en de exploitatie der onderneming van landbouw genaamd „Demangan", in de afd. Klaten, res. Soerakarta, en de exploitatie van nader te verkrijgen gronden.

Kapitaal. ƒ 350.000, in 70 aandeelen à ƒ 5000.—

Inbreng. Door den heer H. Heijmering Sr. voor 46 aandeelen: de landbouwonderneming Demangan cum annexis.

Bestuur. 1 directeur: de heer H. Heijmering Sr. De algemeene vergadering van aandeelhouders beslist omtrent de wenschelijkheid van de aanstelling van commissarissen, en in dit geval benoemt zij er twee.

Winstverdeeling. De algemeene vergadering van aandeelhouders beslist of en tot welk bedrag een reservefonds en een vernieuwingsfonds zullen worden gevormd, en welke bedragen uit de winst daarvoor zullen worden afgezonderd. Overigens komt de winst — na aftrek van de tantièmes door de algemeene vergadering eventueel aan directeur, commissarissen, den administrateur en het ondergeschikt personeel der onderneming toe te kennen — aan de aandeelhouders.

CULTUUR-MAATSCHAPPIJ MANDJOONG.

(*Javasche Crt. No. 88, van 4 November 1898.*)

Zetel. Demangan.

Doel. De overname en de exploitatie der onderneming van landbouw, genaamd Mandjoong, in de afd. Bojolali, res. Soerakarta, en de exploitatie van nader te verkrijgen gronden en ondernemingen.

Kapitaal. ƒ 200.000, in 40 aandeelen à ƒ 5000.—

Inbreng. Door den heer H. Heijmering Sr. voor 21 aandeelen: de landbouwonderneming Mandjoong cum annexis.

Bestuur. 1 directeur: de heer H. Heijmering Sr. De algemeene vergadering van aandeelhouders beslist omtrent de wenschelijkheid van de aanstelling van commissarissen, en in dat geval benoemt zij er twee.

Winstverdeeling. De algemeene vergadering van aandeelhouders beslist of en tot welk bedrag een reservefonds en een vernieuwingsfonds zullen worden gevormd, en welke bedragen uit de winst daarvoor zullen worden afgezonderd. Overigens komt de winst — ua aftrek van de tantièmes door de algemeene vergadering eventueel aan directeur, commissarissen, den administrateur en het ondergeschikt personeel der onderneming toe te kennen — aan de aandeelhouders.

Cultuur-Maatschappij Tengger.

(Javasche Crt. No. 90, van 11 November 1898).

Zetel. Soerabaia.

Doel. De cultuur van koffie en/of andere producten op de ondernemingen Alas Sombo en Goenoeng Ringgit en op eventueel later te verkrijgen perceelen.

Kapitaal. ƒ 60.000, in 120 aandeelen à *ƒ* 500.

Inbreng. Door de heeren C. J. Verhey, B. J. C. Verhey en Vrouwe M. P. Elias, echtgenoote van den heer B. C. Verhey, voor 100 aandeelen: de erfpachtsperceelen Goenoeng Ringgit en Alas Sombo, in de dessa's Sawaran—Koelon en Bandaran, distr. Ranoelemongan, afd. Loemadjang, en het recht van opstal op een stuk grond, in de dessa's Bandaran en Djeroek, distr. Ranoelemongan en Kandangan, afd. Loemadjang, res. Probolinggo.

Bestuur. 1 directeur: de heer B. J. C. Verhey; 1 à 3 commissarissen: de heer J. C. Verhey.

Winstverdeeling. Eerst 30% voor een reservefonds, daarna 5% dividend. Van het overige komt 80% aan aandeelhouders, 4% aan den directeur, 6% aan commissarissen, 7% aan den administrateur, 3% aan het gezamenlijk Europeesch personeel.

Reservefonds. Dit wordt niet hooger opgevoerd dan tot *ƒ* 30.000.

Handel-Maatschappij Gan Kang Sioe.

(Javasche Crt. No. 91, van 15 November 1898).

Zetel. Semarang.

Doel. De overname en voortzetting der handelszaken tot nog toe door den Chinees Gan Kang Sioe onder het merk „Hab Tjiang" (ook geschreven „Hap Tjiang en Siang") gedreven en het exploiteeren van onroerende goederen.

Kapitaal. ƒ 250.000, in 100 aandeelen à *ƒ* 2500.

Inbreng. Door den Chinees Gan Kang Sioe voor 98 aandeelen: eenige perceelen onroerend goed en eenige handelszaken.

Bestuur. 1 directeur: de Chinees Gan Kang Sioe; event. 1 commissaris, nader te benoemen.

Winstverdeeling. 20% aan het reservefonds, 5% aan den directeur, 2% aan den commissaris, 73% aan aandeelhouders. Zoolang de Chinees Gan Kang Sioe zonder commissaris werkt, bekomt hij ook diens tantième.

Reservefonds. Zoodra en zoolang dit *ƒ* 60.000 bedraagt, komt de daarvoor genoemde winst aan aandeelhouders.

Handel-Maatschappij Gan Bien Soen.

(Javasche Crt. No. 92, van 18 November 1898.)

Zetel. Semarang.

Doel. De overname en voortzetting der handelszaken, door den Chinees Gan Bien Soen tot nu toe onder het merk „Siang Hab" (ook geschreven „Hap") gedreven en het exploiteeren van onroerende goederen.

Kapitaal. ƒ 100.000, in 50 aandeelen à *ƒ* 2000.—

Inbreng. Door den Chinees Gan Kang Sioe voor 2 aandeelen: eenige perceelen, en door den Chinees Gan Bien Soen voor 48 aandeelen: eenige perceelen en handelszaken.

Bestuur. 1 directeur: Gan Kang Sioe; 1 commissaris: Gan Bien Soen.

Winstverdeeling. 20 % aan het reservefonds, 5 % aan den directeur, 2 % aan den commissaris, 73 % aan aandeelhouders.

Reservefonds. Zoodra dit *f* 25.000.— bedraagt, zijn geen verdere reserves verplichtend, en komt het daarvoor genoemde winstaandeel aan aandeelhonders.

CULTUUR-MAATSCHAPPIJ „SOENGEI RAMBOETAN".

(*Staats-Ct. No. 271, van 19 November 1898*).

Zetel. Amsterdam.

Doel. Het in erfpacht aanvaarden of op andere wijze verkrijgen en het bebouwen van gronden, gelegen op het eiland Sumatra, het telen, voor de markt bereiden en verkoopen van koffie en andere producten, en verder alles wat met dat bedrijf in verband staat.

Kapitaal *f* 250.000, in 250 aandeelen à *f* 1000.

Inbreng. Door de firma van Houten, Steffan & Co., te Padang, voor 10 aandeelen en *f* 5000 in contanten: het erfpachtsrecht op eene uitgestrektheid woeste gronden, groot ± 640 bouws, genaamd Soengei Ramboetan, in de negory Loeboe Gedang laras Pasimpai, onderafd. Moeara Laboe, afd. XIII en IX kotta's, res. Padangsche Bovenlanden.

Bestuur. 1 of 2 directeuren: de firma Waller & Plate; 3 à 5 commissarissen: de heeren J. Altherr-Niederer, Mr. H. C. Hacke, A. Janssen, J. J. P. vom Rath en H. Vrendenberg Jansz.

Winstverdeeling. Eerst 5% dividend. Van het overblijvende komt 55% aan aandeelhouders, 15% aan het reservefonds, 5% aan commissarissen, 10% aan den administrateur, 10% aan de directie, 5% aan de vertegenwoordigers in Indië.

Reservefonds. Zoodra en zoolang dit *f* 50.000 bedraagt, kunnen commissarissen beslissen, dat daaraan niets verder wordt toegevoegd. en komen de 15% voor dit fonds bestemd, in dat geval aan aandeelhouders.

BAZAAR INSULINDE.

(*Javasche Crt. No. 93, van 22 November 1898.*)

Zetel. Semarang.

Doel. De exploitatie te Semarang en elders, van eene winkel- en commissiezaak in den uitgebreidsten zin des woords.

Kapitaal. *f* 100.000, in 100 aandeelen à *f* 1000.— waarvan 10 serie A preferente, en 90 serie B gewone aandeelen.

Inbreng. Door Mevr. Th. Lamers, geboren Kiem Njo en den heer A. C. J. Jansen, voor de 100 aandeelen; de „Bazaar Insulinde" met alle baten en lasten, waaronder eene hypotheek, groot pro resto *f* 3300.—

Bestuur. 1 directeur: de heer A. C. J. Jansen; 3 commissarissen: de directeur der „Import-Maatschappij Semawis" of diens vervanger, de heeren Th. Lamers en Mr. E. C. Godée.

Winstverdeeling. Eerst 10 % voor een reservefonds, daarna 6 % dividend voor de preferente aandeelen, vervolgens 6 % dividend voor de gewone aan-

deelen; van het overige komt 10 % aan den directeur, 15 % aan de commissarissen, 75 % aan de gezamenlijke aandeelhouders.

Reservefonds. Zoodra en zoolang dit / 10.000 bedraagt, zal omtrent eventueel verdere reserves telken jare worden beslist.

Liquidatie. Bij liquidatie zijn de houders der preferente aandeelen, na afbetaling van alle schulden, bevoorrecht op de resteerende baten.

LANDBOUW-MAATSCHAPPIJ „RONGGA",
(*Staats Crt. No. 282, van 2 December 1898.*)

Zetel. Amsterdam.

Doel. De exploitatie van gronden in de Preanger Regentschappen, hoofdzakelijk door het telen van thee en den verkoop van het product.

Kapitaal. *f* 1.000.000, in 4 seriën van 500 aandeelen à *f* 500.— Er worden 250 bewijzen van winstaandeel uitgegeven.

Inbreng. Door de heeren J. S. van Drooge, J. Th. T. Modderman, H. C. van Amstel en L. P. K. Straeter voor 100 aandeelen en 250 winstaandeelen: de erfpachtsperceelen Maskawi I en II, gelegen res. Preanger Regentschappen, afd. Bandoeng, distr. Rongga, dessa's Bodjong en Tjebedoeg; eenige erfpachtsperceelen gouvernementsgrond in de Preanger Regentschappen.

Bestuur. 2 directeuren, de firma Gebrs. Hartsen en de heer H. C. van Amstel; 3 à 5 commissarissen: de heeren Jhr. Mr. F. Hooft Graafland, J. S. van Drooge, J. Th, T. Modderman en Mr. W. P. Hubert. Aan de firma Gebr. Hartsen wordt, gedurende 10 jaren de verkoop van het product opgedragen.

Winstverdeeling. Na afzondering van eene telken jare te bepalen som voor afschrijvingen, eerst 6% dividend, van het overblijvende komt 10% aan het reservefonds, 5% aan directeuren, 10% aan commissarissen, 25% aan de houders der winstaandeelen, 50% aan aandeelhouders.

Reserve- en *Afschrijvingsfonds.* Deze kunnen ook gebezigd worden als bedrijfskapitaal. Zoodra en zoolang het reservefonds 25% van het geplaatst maatschappelijk kapitaal bedraagt, komt de daarvoor genoemde 10% der overwinst aan aandeelhouders.

PETROLEUM-MAATSCHAPPIJ „POLYNESIA".
(*Staats-Crt. No. 284, van 5 December 1898*).

Zetel: 's-Gravenhage.

Doel: Om samen te werken en in vereeniging te handelen met in Nederlandsch-Indië werkende petroleum- en andere maatschappijen of personen en daartoe alle ter zake betrekkelijke of noodige overeenkomsten aan te gaan;

om ruwe en geraffineerde petroleum en bijproducten er van te vervoeren, te verkoopen en daarin handel te drijven, zoomede hare bemiddeling daartoe aan derden te verleenen;

om stoomschepen te charteren, te bezitten en te verhuren;

om raffinaderijen, pijpen en pijpleidingen te maken en te bezitten, zoowel alleen als gezamenlijk met anderen, deze te huren en te verhuren en al wat daarmede direct of indirect verband houdt te doen of te leveren:

om gelden te leenen aan zoodanige maatschappijen of personen als boven bedoeld;

om aandeelen in andere maatschappijen te koopen, verkoopen, bezitten en beheeren:

om alle zoodanige handels- en financieele zaken te doen in Nederlandsch-Indië en elders als noodig zal blijken voor deze en andere maatschappijen of voor het doel waartoe deze maatschappij opgericht is.

Voorts het aanvragen, overnemen en aankoopen van vergunningen tot het doen van mijnbouwkundige opsporingen en van concessiën tot mijnontginning voor alle soorten van delfstoffen, in het bijzonder van petroleum, en de bereiding der verkregen producten, de uitoefening van de aan een en ander verbonden rechten in den uitgebreidsten zin, de uitoefening voor rekening van of in vereeniging met derden van zoodanige rechten en de overdracht aan anderen van vergunningen of concessiën.

Kapitaal: *f* 2.400.000. in 10 seriën A tot en met K, elke van 240 aandeelen à *f* 1000.—, waarvan de seriën A en B zijn geplaatst, waarop voorloopig 10% gestort. Bij uitgifte van volgende seriën geschieden de stortingen daarop in geld of door inbreng van contracten en/of concessiën en/of vergunningen, in volgefourneerde aandeelen voor de daaraan door den raad van beheer toe te kennen waarde.

Bestuur: 1 raad van beheer van 3 à 7 leden, waarvan 1 als directeur-secretaris fungeert: de heeren A. K. W. Prins, Mr. W. A. Engelbrecht en J. F. Groll.

Winstverdeeling. Eerst 10% voor het reservefonds tot een maximum van *f* 2,400.000: ten minste 10% wordt besteed tot afschrijvingen op de waarden der vennootschap, terwijl het resteerende door de aandeelhouders wordt genoten.

SPOOR- EN TRAMWEG-ONTVANGSTEN.

DELI SPOORWEGMAATSCHAPPIJ.

In exploitatie 102 K.M. tegen 102 K.M. in 1897.

Opbrengst November 1898	*f* 97.000	tegen	*f* 98.780	in	1897
„ per dagkilometer	„ 31.69	„	„ 32.28	„	„
„ sedert 1 Jan. 1898	„ 1.130.000	„	„ 1.103.900	„	„

NEDERLANDSCH-INDISCHE SPOORWEG-MAATSCHAPPIJ.

Semarang—Vorstenlanden—Willem I. (Lengte 205 kilom.).

Opbrengst over October 1898.

Reizigers, aantal (99.500)	*f* 44.200.—
Goederen, tonnen (37.000)	„ 191.500.—
Diverse ontvangsten	„ 14.600.—
Totaal	*f* 250.300.—
Per dag-kilometer	„ 39.39
Vorig jaar	„ 251.100.—
	„ 39.51

	1898.	1897,
Opbrengst van af 1 Jan.	*f* 2.327.707.26	„ 2.309.687.30
„ per dag-kilometer	„ 37.36	„ 37.06

Batavia—Buitenzorg. (Lengte 56 kilom.).

Reizigers, aantal (85.000)	*f*	29.600.—
Goederen, tonnen (11.900)	„	41.500.—
Diverse ontvangsten	„	3.500.—
Totaal	*f*	74.600.—
Per dag-kilometer	„	42.97
Vorig jaar	„	73.000.—
	„	42.05

	1898.	1897.
Opbrengst van af 1 Jan.	*f* 710.073.90	*f* 699.050.60
„ per dag-kilometer.	„ 41.71	„ 41.06

Stoomtram Djocja—Brossot. (Lengte 24 kilom.).

Reizigers, aantal (24.200)	*f*	2.700.—
Goederen, tonnen (3.300)	„	5.100.—
Diverse ontvangsten	„	200.—
Totaal	*f*	8.000.—
Per dag-kilometer	„	10.75
Vorig jaar	„	9.700.—
	„	13.04

	1898.	1897.
Opbrengst van af 1 Jan.	*f* 95.553.23	*f* 93.600.80
„ per dag-kilometer.	„ 13.10	„ 12.82

Stoomtram Djocja—Magelang. (47 kilom.).

Reizigers, aantal (37.000)	*f*	6.600.—
Goederen, tonnen (3.400)	„	6.600.—
Diverse ontvangsten	„	200.—
Totaal	*f*	13.400.—
Per dag-kilometer	„	9.19
Opbrengst van af 1 Juli	*f*	50.618,57
„ per dag-kilometer	„	8.76

NEDERLANDSCH-INDISCHE TRAMWEGMAATSCHAPPIJ.

Ontvangsten November 1898 *f* 26.800 tegen *f* 25.700 in 1897; sedert 1 Juli 1898 *f* 141.000 tegen *f* 131.100 in het vorig jaar.

SEMARANG-JOANA STOOMTRAM-MAATSCHAPPIJ.

Tijdvakken.	Bruto-Opbrengst. Bedrag.	Bruto-Opbrengst. per dag-kilom.	Gemiddeld aantal kilom. in exploitatie.
Nov. 1898.	*f* 55.100	*f* 7.30	251
„ 1897.	„ 61.600	„ 8.50	242
Verschil minder	„ 6.500	„ 1.20	
Van 1°. Jan. tot ult. Nov. 1898	„ 814.600	„ 10.—	243
„ „ „ „ „ „ 1897	„ 787.700	„ 9.70	242
Verschil meer	„ 26.900	„ 0.30	

OOST-JAVA STOOMTRAM-MAATSCHAPPIJ.

Lijn Soerabaja—Krian.

Tijdvakken.	Bruto-opbrengst. Bedrag.	Bruto-opbrengst. per dag-kilom.	Gemiddeld aantal kilom. in exploitatie.
Nov. 1898.	f 16.700	f 14.30	39
„ 1897.	„ 13.600	„ 20.60	22
Verschil meer	„ 3.100	„ —	
Verschil minder	„ —	„ 6.30	
Van 1⁰. Jan. tot ult. Nov. 1898.	„ 175.300	„ 14.30	37
„ „ „ „ „ „ 1897.	„ 145.500	„ 20.60	21
Verschil meer	„ 29.800	„ —	
Verschil minder	„ —	„ 6.30	

Lijn Modjokerto-Ngoro.

Tijdvakken.	Bedrag.	per dag-kilom.	Gemiddeld aantal kilom. in exploitatie.
Nov. 1898.	f 8.000	f 6.50	41
„ 1897.	„ 4.300	„ 3.50	
Verschil meer	„ 3.700	„ 3.—	
Verschil minder	„ —	„ —	
Van 1⁰. Jan. tot ult. Nov. 1898	„ 102.400	„ 7.50	41
„ „ „ „ „ „ 1897	„ 95.900	„ 7.—	
Verschil meer	„ 6.500	„ 0.50	
Verschil minder	„ —	„ —	

SERAJOEDAL STOOMTRAM-MAATSCHAPPIJ.

Tijdvakken.	Bruto-Opbrengst. Bedrag.	Bruto-Opbrengst. per dag-kilom.	Gemiddeld aantal kilom. in exploitatie.
Nov. 1898.	f 10.500	f 4.10	85
„ 1897.	„ 5.700	„ 3.50	54
Verschil meer	„ 4.800	„ 0.60	
Verschil minder	„ —	„ —	
Van 1⁰. Jan. tot ult. Nov. 1898	„ 213.800	„ 8.90	72
„ „ „ „ „ „ 1897	„ 156.200	„ 10.—	47
Verschil meer	„ 57.600	„ —	
Verschil minder	„ —	„ 1.10	

SEMARANG-CHERIBON STOOMTRAM-MAATSCHAPPIJ.

Tijdvakken.	Bruto-Opbrengst. Bedrag.	Bruto-Opbrengst. per dag-kilom.	Gemiddeld aantal kilom. in exploitatie.
Nov. 1898.	f 20.900	f 3.70	189
„ 1897.	„ 11.800	„ 3.10	127
Verschil meer	„ 9.100	„ 0.60	
Verschil minder	„ —	„ —	
Van 1⁰. Jan. tot ult. Nov. 1898.	„ 310.600	„ 5.70	164
„ „ „ „ „ „ 1897.	„ 158.300	„ 7.30	65
Verschil meer	„ 152.300	„ —	
Verschil minder	„ —	„ 1.60	

PROBOLINGGO STOOMTRAM-MAATSCHAPPIJ.

Ontvangsten Nov. 1898 *f* 6.200 (telegrafisch) + *f* 2295; sedert 1 Jan. 1898 *f* 57.417 + *f* 30.424.

PASSOEROEAN STOOMTRAM-MAATSCHAPPIJ.

Ontvangsten Nov. 1898 *f* 2.700 (telegrafisch) + *f* 1.614; sedert 1 Jan. 1898 *f* 26.348 + *f* 16.354.

SOLOSCHE TRAMWEG-MAATSCHAPPIJ.

Ontvangsten Nov. 1898 *f* 4.300 (telegrafisch), + *f* 571; sedert 1 Jan. 1898 *f* 52,486 + *f* 3,548.

MALANG STOOMTRAM-MAATSCHAPPIJ.

Ontvangsten Nov. 1898 *f* 3.250.

KEDIRI STOOMTRAM-MAATSCHAPPIJ.

Ontvangsten Nov. 1898 *f* 15.000 + *f* 7.700.

Over een Gids-artikel van den heer R. P. J. Tutein Nolthenius.

„Oost en West". 1. *De Indische Gids*; door R. P. J. Tutein Nolthenius. – *Gids* van Jan. 1899.

't Wordt vervelend altijd maar weer op nieuw te zeggen, dat Nederland niet genoeg belang stelt in Indië; dat Nederland, juist als het er op aankomt, vergeet dat het slechts in één opzicht niet klein, maar in tegendeel een reusachtige staat is: om en wegens zijn koloniën.

Zoo in de kroningsdagen, toen aan de buitenlandsche journalisten niets bespaard werd — Marken noch Edam — dan dit éëne: hun op eenigerlei wijze, behalve door het medeloopen van de koloniale reserve in den stoet en de aanwezigheid van eenige Indische grooten, de overtuiging bij te brengen dat zij hier in een land waren, dat allereerst en hoofdzakelijk nog maar beteekenis heeft door haar eilandenrijk in het verre Oosten. Zelfs de Indische pers werd als zoodanig genegeerd. Ze werd, voor zoover het de in Oost en West uitkomende bladen betreft, door een eigenmachtige beslissing van Dr. A. Kuyper, die hier niets te beslissen had, tot de binnenlandsche gerekend. Voor zoover het in Nederland verschijnende Indische periodieken betreft, werd haar de toegang geweigerd; en op een vraag van de redactiën van *De Indische Gids* en *Insulinde* hieromtrent antwoordde men dat die beide periodieken behoorden tot de vakpers, zooals de *Kerkelijke Courant* en het *Tijdschrift voor Geneeskunde*.

En dit is toch zeker wel een *comble*: alles wat over de koloniën handelt tot „vakpers" te rekenen.

Daartegenover doet een woord van waardeering goed, niet het minst wanneer het komt van den kant van een deftig Hollandsch maandblad, dat gewoonlijk druk mee doet aan het miskennen van de beteekenis van Neerlands eenige overgebleven glorie: zijn koloniaal rijk.

Maar die waardeering, hoe goed ook gemeend, heeft een bitteren nasmaak, en wij brengen ons protest daartegen uit onze „revue" over naar dit hoofdartikel.

De *Gids*, de Nederlandsche, *de* Gids, wijdt zoo waar in haar Januari-aflevering, bij monde van haar redacteur, den ingenieur van den Nederlandschen waterstaat, R. P. J. Tutein Nolthenius, een zevental bladzijden aan ons, die zij wel zoo vriendelijk is aan te duiden met het vereerende epitheton „Onze Oost-Indische broeder." En zij noemt „dit een plicht der dankbaarheid; een schuldbekentenis tevens." Die schuldbekentenis is treffend door haar brutale waarheid, onbewimpeld waarnemend, met bijna onbeschaamde openhartigheid, het cynisch-minachtend standpunt dat de echt-Hollandsche, beschaafde *bourgeois satisfait* tegenover Indië en Indisch-gasten inneemt, voor zoo ver dat land en die menschen hem niet te min zijn, om er ook maar één enkel denkbeeld over te willen koesteren.

Weinige jaren geleden toch waren wij den heer Tutein Nolthenius „nog slechts van hooren noemen" bekend!

„Doch waar wordt dan ook gevonden een Indisch boek, een Indisch tijdschrift op onze boekentafels, torenhoog opgestapeld met Engelsche, Duitsche flodderromans en floddertijdschriften; in onze leesportefeuilles, tot berstens toe opgepropt met veeltalige koffiehuispraat? Dank zij onze ligging aan den hoek van de zeestraat, zien wij door onze spionnetjes alles wat op de wereld gebeurt; het gansche wereldrond boezemt ons belangstelling in . . behalve wat daarvan is ons eigen!!

De schrijver licht dit verder toe, door er op te wijzen, dat in *de Gids*, in de laatste tien jaren, nagenoeg niets over onze koloniën verscheen.

Hij zou er nog op kunnen wijzen dat noch tot haar redactie, noch tot die van de *Vragen des Tijds*, noch tot die van eenig ander Nederlandsch, meer of min toongevend en onder een veelhoofdige leiding staand tijdschrift één man behoort, die gezegd kan worden van eenig koloniaal onderwerp ooit eenige studie gemaakt te hebben, zoodat die tijdschriften niet eens kunnen beoordeelen de waarde van koloniale artikelen, wanneer die haar worden aangeboden!

En, hoezeer het gedachtenleven van dezen werkelijk hoogstaanden *Gids*-redacteur nog doortrokken is van den zuurdeesem der minachting, die bij hem, in zijn hoogst waardeerend artikel over ons, toch blijft doorwerken, waar het Indië en oud-gasten betreft, moge blijken uit een volgend citaat.

Indië! Een klank! Een nietszeggende klank! Zelfs voor ons die toch in Delft studeerden, in een tijd dat de wereld zooveel kleiner was dan nu; die op vriendschappelijken, op vertrouwelijken voet verkeerden met wie daar geboren waren, met wie daarheen zouden gaan; die zoovelen een laatst vaarwel toewuifden aan den Helder! Indië, een klank, die wij dan toch zóó dikwijls hoorden! Of waren wij doof, stokdoof?

Voorzeker, diep in ons hart trilden na de verwenschingen van den sluikharigen Multatuli, en in oogenblikken van letterkundige opwinding slingerden wij ons, o zoo gaarne, den gordel van smaragd om de lendenen. Doch Douwes Dekker was voor ons slechts een Hollandsche Heine, een sieraad voor de boekenplank, een stijl-voorbeeld. Noch voor Java, noch voor de Javanen, noch zelfs voor onze broederen die daar heen gingen, voelden wij iets.

Ja, voor deze laatste toch iets: medelijden. Want wie daar heen ging, ging niet uit roeping. Enkel uit nood. Hem wenkte geen onzichtbare hand, hem dreef geen onweerstaanbaar bevel van Hooger. Enkel prozaïsche slavendwang. Te weinig geld, te weinig familie-relaties, te weinig hersenen — van die hersenen namelijk, welke in Nederland alleen wat wegen: examen-hersenen. Wie daar heen ging, ging niet als een held, een uitverkorene: hij ging daarheen als: iets *minders*. Dat drukte hem een stigma op het voorhoofd, en dat stigma bracht hij over op het land waarheen hij trok: gansch Indië.

Eigenlijk niet: *iets* minders, maar *veel* minders! O, hoe lang heeft het geduurd voor dat onze burgermansziel zich flauwtjes bewust werd dat dit mindere was inderdaad het meerdere, iets grootsch, iets zéér grootsch. Dat wie in Indië zoekt een werkkring, er een kan vinden, op alle gebied, op technisch zoowel als landbouwkundig, in de staatkunde, in wetenschap, in kunst, ruimer, hooger dan de besten hier te lande zich kunnen droomen. Kàn vinden, niet altijd vindt, allerminst altijd *zoekt*. Want zijn ook de Indische oud-gasten niet in hooge mate schuldig aan ons klein enthousiasme; zij die onze alledaagsche atmosfeer nog alledaagscher maken, nog doen dalen het toch reeds zoo lage peil! Wat heeft dan toch dat Indië, dat zelfs bij een Henri Borel, wien nog aantrekt wat ieder Europeaan afstoot: China, eerst feeënvingeren de oogen moesten aanraken vóór hij zag de bekoorlijkheid van ons Oostersch rijk?

De gedachtengang van den schrijver is ons niet nieuw. Ze wordt korter, kernachtiger uitgedrukt door het bekende Fransche gezegde: *la canaille de l' Europe est l' aristocratie des Indes.*

Maar, vóór we hier verder op in gaan, halen wij eerst nog een paar brokstukken aan.

O, hoe knutterig zouden wij — als wij geen koloniën moesten beheeren — soezen voor den haard met het inlandsch turfvuur, gewikkeld in onze kamerjapon van nevels en dampen, terwijl wij, gemakzuchtigen, zonder op te staan, reiken van de eene grens naar de andere van ons kikkerig Schildburg-Sonderhausen. Kijk die dwaze Belgische buurlui eens, die zweeten aan den Congo en bedelen voor spoorwegen in China! Hoe gezellig is het hier niet bij moeder thuis, terwijl hoog boven het dak de storm giert door de Euro-

peesche lucht; de storm die eiken ontwortelt, maar spaart het bevende riet. En als een hartversterking is ons dat Koninklijke woord: „Ons volk zij groot in alles, waarin een klein volk groot kan zijn.”

Ja zóó klein, dat niemand ons ziet: dat men ons vergeet... wij het bevende riet, niet de eik.

Als wij maar niet hadden die vervloekte koloniën! ...., ...

De geachte *Gids*-redacteur is hier zeer welsprekend, naar het ons voorkomt, waar hij het misselijke, zelfgenoegzame, op ons Indië, en onze Indiërs neerziende, ploertige — men vergeve ons dit woord, maar wij weten geen beter — vaderlandsch decadentie-standpunt afbeeldt. Men gevoelt dat hij zóó veel over Indië heeft gedacht; men gevoelt de minachting die hij ons in een vroegere levensperiode toedroeg; men proeft er den patricischen Nederlandschen kring uit, die zoo zwelgt in eigen voortreffelijkheid en die de oud-gasten met zorg uit den weg gaat, weert, onder voorwendsel dat deze hun alledaagsche atmosfeer nog alledaagscher zouden maken. Maar — zoo vragen wij ons bitter af — zijn er dan werkelijk in de kringen van den *Gids*-redacteur nog beschaafde Nederlanders, die zoo fossiel, zoo dom zijn te denken over ons Indië, zooals een Franschman over zijn koloniën denkt? Zoo bekrompen om het niet te weten, te afgestompt, door het ronddraaien in het microscopisch kleine cirkeltje van een oud-Nederlandsch dagelijksch leven, om het niet te *zien*, dat zij, oud-gasten, het juist zijn die geur, die leven brengen aan die uitgedroogde, versufte Nederlandsche omgeving? Is het niet een feit, dat daar staat muurvast voor elk die niet ziende blind en hoorende doof is, dat, omdat Indië op hen, oud.gasten, zijn stempel gedrukt heeft, door *hun* invloed, *hun* onwillekeurig suggestieven invloed, Nederland nog niet het misselijke Nederland is, dat de *Gids*-redacteur ons schetst? Dat zij, die eens in Indië waren, uit dat Oosten meebrachten een verruimden gezichtskring, een breeden blik op personen en toestanden, een verdraagzaamheid tegenover andersdenkenden, die lacht over den Christelijken hoogmoed van Kamerleden, die volgelingen van Boeddha en Confutse collectief heidenen noemt en slechts oog heeft voor Indië's zoogenaamde onzedelijkheid?

De heer Nolthenius kijke eens goed om zich heen; en hij zal oud-gasten vinden, waar hij ze niet vermoedde, in alle vakken en takken van wetenschap en kunst. Oud-gasten, die uw Amsterdamsch, uw Nederlandsch peil zouden doen dalen, zooals gij zegt! En in hetzelfde nummer van *De Gids* plaatst de redactie

een opstel van Prof. Dr. F. A. F. C. Went, [1]) die uit zijn werk in Indië gehaald werd, zooals ook Eykman, om professor te Utrecht te worden, zooals ook Bolland te Leiden. En wat zou Nellie zijn, wanneer Indië niet op haar ingewerkt had. En wie kan Toorop verklaren als we niet denken aan zijn Indische afstamming en zijn Indische jeugd!

Maar de oppervlakkigheid van dit artikel des heeren Nolthenius komt voorzeker het sterkst uit, waar hij Indië verwijt, dat Henri Borel eerst de bekoorlijkheid van ons Oostersch rijk zag, nadat „feëenvingeren hem de oogen moesten aanraken". De redacteur van de *Gids* schijnt zich bij zijn jonge studie over koloniale onderwerpen nog te uitsluitend te bepalen tot zijn eigen tijdschrift en nog daarenboven te staan in den ban der *admiration mutuelle*. Want hij bedoelt de belachelijke *Gids*-aankondiging door den vruchtbaarsten van onze jongere schrijvers, over het aardige boekje van Augusta de Wit, waarin Henri Borel beweert, dat er vóór dien overdruk van haar artikelen uit de *Straits Times* nooit iets goed gevoelds over Indië geschreven is. En zulk een boutade doet waarachtig bij den *Gids*-redacteur nog dienst als wapen tegen Indië!

Minder gelukkig, naar wij meenen, dan in het schetsen van hetgeen hij in eigen omgeving waargenomen of bij zich zelf gevoeld heeft — zij het gelukkig in vervlogen tijden — is de *Gids*-redacteur, waar hij ons standpunt verklaren wil.

„Indië — zoo zegt hij — *moet* meer voor ons worden, op straffe van geestelijken dood, van staatkundigen, eindelijk ook van stoffelijken dood. En in de eerste plaats moeten wij daartoe Indië beter leeren kennen. In geen Nederlandsch leesgezelschap mag *De Indische Gids* ontbreken. O! het is geen concurrent, dien ik aanprijs! Wie voor het eerst het gelige schutblad omslaat en de inhoudsopgave doorloopt, zal zich gevoelen als voor een schooltaak. Hoe, in zulk een futiel land; na arbeid, door hitte dubbel inspannend, kan zulk een tijdschrift ter verpoozing dienen? Reeds in Nederland kost het lezen zelf-overwinning."

Daar hebben we weer den ouden-Adam, dien de *Gids*-redacteur maar niet kan afschudden! Indië, dat „futiele land"! Indië, waar zooveel meer gelezen, zoowel meer gedacht wordt, juist door het ontbreken van de vaderlandsche uitspanningsgelegenheden, dan hier; waar, op elk gebied, van den ambtenaar, den ingenieur, den

---

[1]) Zie de „Revue" in deze aflevering.

assistent op een landelijke onderneming, den medicus, zooveel meer werk, en degelijk werk, geëischt wordt dan hier, een futiel land!

Neen, wij schrijven niet ter verpoozing van *dat* soort Nederlanders, die de heer Nolthenius ons zoo welsprekend schetst. Wij hebben genoeg van het smeren van boter aan die galg. En we wenschen geen paarlen te gooien naar die zwijnen. Koloniale onderwerpen willen we hier behandelen; een gids zijn op staatkundig, wetenschappelijk en sociaal gebied, waar het Indië geldt; toonende aan die verbasterde Hollanders, dat er door Indiërs en oud-gasten hard, heel hard gewerkt wordt en veel gepraesteerd, meer dan zij in hun zelfgenoegzaamheid ooit gedroomd hebben.

En, wij wanhopen niet den heer Nolthenius, die blijkbaar in een overgangsperiode verkeert, tot onze trouwe lezers te mogen blijven rekenen. Immers ook hij heeft die zelfoverwinning behaald, die iemand sterker doet zijn dan het innemen van een stad. Want hij gaat aldus voort, over *De Indische Gids* sprekende:

„Maar over die eerste aarzeling is men spoedig heen; men leest en leest. Leert véél, want verklaarde Mezzofanti dat elke nieuwe taal hem een nieuwe wereld openbaarde, dat tijdschrift doet ons honderden werelden kennen; voert ons rond op elk gebied van nijverheid, van handel, van volk- en staatkunde; doet voor ons oprijzen tevens een heerlijk beeld: een *grooter* Nederland.

Uit den aard der zaak luisteren we gaarne naar dezen *Gids*-redacteur, waar hij op eigen technisch gebied komt, en het doet ons genoegen dat hij constateert dat *De Indische Gids* niet weinige artikelen wijdt aan de techniek.

Bekrompenen die wij waren, om met zulk een minachting neer te zien op den werkking van Indische ingenieurs. Want zoo op den duur de naam Nederlander een goeden klank zal behouden op het gebied van waterbouwkunde en spoorwegaanleg, dan zal zulks zijn, dank zij de Indische brigade! Ach hier in ons polderland — elk internationaal congres, elke internationale tentoonstelling maakt het duidelijker aan wie niet willens blind is — hier zijn wij „uitgeboerd". Maar Indië heeft afmetingen, heeft hoogten, heeft laagten, mijnen en bosschen, uitgestrekte landen te bevloeien. Indië is een makrokosmos.

En wie, zij het ook vluchtig, zich eenig denkbeeld wil vormen, hoe zware taak de Indische ingenieur heeft te vervullen, heeft slechts op te slaan het gedenkboek van het Koninklijk Instituut van Ingenieurs [1]), waarin de Indische technici een deel hunner werken hebben afgebeeld. Welke groote stuwen; hoe hooge door het berglandschap zich kronkelende spoorwegviaducten! Hangbruggen, tunnels, al die soort werken, welke in Nederland zijn zoo goed als

[1]) In dit tijdschrift besproken: Jaargang 1897, II, blz. 1349 en v. v.

onbekend, worden dáár aangetroffen, en dáárenboven al wat wij hier doen. Wat kan de Indische ingenieur leeren van ons? Volkomen terecht verklaarde dan ook de ingenieur Van Kol in de Kamerzitting van den 25en November „de geheele opleiding te Delft is niet in die richting; wat onze ingenieurs in Indië weten, hebben zij geleerd door vaak dure ervaring en eigen onderzoek."

Het doet ons weldadig aan, tegenover het onzes inziens onwaardig geschrijf van de *Nieuwe Rotterdamsche Courant*, door ons in de „revue" der vorige aflevering gesignaleerd, hier waardeering te vinden, niet alleen, maar ook sympathie voor de Indische technici, die een zoo zware taak te vervullen hebben. Toch overdreef de heer Van Kol niet weinig en het verbaast ons, dat de heer Nolthenius dit niet voelde. Want, wanneer het waar is dat onze Indische ingenieurs zóó slecht voorbereid worden voor hun werkkring, dat zij slechts door dure ervaring en eigen onderzoek te weten komen wat zij ten slotte weten, dan ligt het voor de hand, dat zij, vóór zij die ervaring hadden en dat onderzoek verrichtten, den lande heel wat geld zullen kosten, wanneer men hen min of meer zelfstandig te werk stelt. En deze opmerking brengt ons van zelf tot het eenigszins zonderlinge slot van het *Gids*-artikel, voor zoover het volgens het opschrift gewijd is aan *De Indische Gids*. De heer Nolthenius verklaart hier incidenteel: dat hij de houding van den Minister in zake de Solo-vallei afkeurt, de zending naar Indië betreurt, elke reorganisatie van den Indischen Waterstaat in Nederlandschen trant verwerpt, en ten slotte maakt hij het ons heel begrijpelijk hoe het komt dat de aanbesteding voor de Solo-werken in 1893 mislukt is, mislukken moest.

Dat alles lezen wij ten minste, wanneer wij ons niet bedriegen, in de volgende regelen:

Inderdaad, hoewel allerminst een staatkundig geestverwant, begroet ik gaarne in den *ingenieur* Van Kol mijn Indischen collega. Zijne woorden, ter zake van de Solo-vallei gesproken, beaam ik ten volle, en het deed mij leed te bespeuren dat zijn advies en dat van den heer Pijnacker Hordijk geen instemming vonden bij de Kamer. Heeft wellicht hier de staatkundige richting van den Indischen ingenieur dezen het onderspit doen delven in den strijd tegen den Nederlandschen ingenieur Conrad? De hemel zij Indië genadig, wanneer diens in-Hollandsche idealen verwezenlijkt worden! Slechts één, een heel vluchtig blikje heb ik op Indische toestanden kunnen werpen; want, gelijk de Memorie van Antwoord aanteekent, werd mij opgedragen het bestek van de doorgraving der Solo-vallei te onderzoeken [1]). Het woord „onderzoek" is echter te weidsch voor zulk een taak; het betrof enkel de punten en

[1]) Zie *Indische Gids*, December-aflevering 1898, blz. 1496.

komma's, de redactie, het gladschaven van den administratieven stijl; het polijsten zóó noodig opdat geen vergeten splinter de Gouvernementsbeurs onverhoeds openrijte en een onverdienden goudstroom doe vloeien in des aannemers zak. Dat, verricht te midden van eigen dringende werkzaamheden, die correctie geen zeer sterk lichtende beelden bij mij heeft nagelaten, is begrijpelijk, maar wel herinner ik mij hoe de eenige maal dat de ingenieur Pierson te mijnent kwam, ik hem en den Indischen Waterstaat van harte geluk wenschte — niet enkel om hem zelfs, doch ook om des lands wille — met de totale afwezigheid van het Hollandsche aannemingsstelsel, en hem ten sterkste ontraadde daarheen over te planten een gewas, dat vooral in die tropen tot een alles verstikkend onkruid zoude opgroeien.

Een enkele kantteekening kunnen wij hier niet weerhouden. De geachte schrijver slaat den bal mis, waar hij meent dat Indië zich kenmerkt door „de totale afwezigheid van het Hollandsche aannemings*stelsel.*" Integendeel volgens de voorschriften is publieke aanbesteding regel. Maar het is een feit dat de ingenieurs alles behalve op aannemers gesteld zijn, omdat een eigenlijke aannemers*stand* tot nu toe vrij wel in Indië ontbrak. Dit had ten gevolge dat gewoonlijk personen als aannemers optraden, die absoluut onkundig waren, niet het allerflauwste vermoeden had van hetgeen zij zich voorstelden te bouwen en hoe zij dat moesten doen.

Welnu, in een dergelijk geval, is de excecutant van het werk — wij bedoelen dengene die in Nederland „de directie" heet — verplicht alles zelf te doen of te laten doen en hij heeft van de aannemerij hoegenaamd geen voordeel, behalve dit: dat hij, boven en behalve hetgeen hij te verrichten heeft als hij het werk zelf uitvoert, nog heeft op te passen dat de aannemer hem niet in de luren legt.

Toch worden niet alle werken aanbesteed; aan aannemers kan niet toegestaan worden met heerendienstplichtigen te werken; bij alle werken, waarbij heerendiensten werden gebruikt, was dus aanbesteding uitgesloten. Daartoe behooren vele irrigatiewerken.

Intusschen is de quaestie der wenschelijkheid om, overeenkomstig de denkbeelden van den afgevaardigde Conrad, groote aannemers naar Indië te lokken, dan wel alle groote werken in eigen beheer uit te voeren, een zeer ingewikkelde, te ingewikkeld om in een paar ondergeschikte zinnen te worden opgelost.

Maar wèl mogen wij den heer Nolthenius dankbaar zijn dat hij ons een tipje opligt van den sluier, die toch nog steeds de geschiedenis der aanbesteding van 1893 omhult. In het gesprokene,

door den heer Conrad in de Tweede Kamer [1]) bezaten wij reeds een niet onaardige toelichting van de sphinxachtige woorden uit 's Ministers Memorie van Antwoord „Waarom de hier te lande in 1893 uitgeschreven aanbesteding mislukt is, blijkt niet uit de bij het Departement van Koloniën aanwezige stukken" [2]).

Nu wij van den heer Nolthenius gehoord hebben, hoe tot zijn taak (of de opvatting van zijn taak?) behoorde, o. a. „het polijsten zóó noodig opdat geen vergeten splinter de Gouvernementsbeurs onverhoeds openrijte en een onverdienden goudstroom doe vloeien in des aannemers zak", gaat ons een licht op. Het is bekend, dat de aanbestedingsvoorwaarden zóó bezwarend waren, dat er hoegenaamd geen sprake kon zijn van vloeiing van een goudstroom in een aannemerszak. We kunnen ons nu sterker uitdrukken: geen aannemer kon op een dergelijke aanbesteding ingaan.

Uit hetgeen de *Gids*-redacteur ons verhaalt, durven wij als zeker te concludeeren, wat wij reeds jaren lang waarschijnlijk vonden. Al blijkt er dan uit „de stukken" bij Koloniën niet waarom die aanbesteding mislukte, men zal ons bezwaarlijk doen gelooven, dat men aan Koloniën niet weet, dat die oorzaak van mislukking geweest is deze: dat men geen aannemers wilde hebben en dus de voorwaarden in dien geest heeft ingericht.

En dat noemen wij een ergerlijke comedie. Laat men, met den heer Nolthenius, met de groote meerderheid der Indische ingenieurs, uitvoering in eigen beheer verkiezen boven aanneming. Maar laat men dan ook hiervoor ruiterlijk uitkomen. Geen aanbesteding, vernuftig met behulp van een Nederlandsch Ingenieur zóó gepolijst, dat elke aanbesteding mislukken moest en dus ook natuurlijk mislukte!

Een tweede opmerking geeft ons de biecht van den heer Nolthenius in de pen. Ligt in zijn raad aan den heer Pierson niet impliciet opgesloten, dat hij, zooals trouwens iedereen in 1893, dien ingenieur beschouwde als *de* man, van wien de Solowerken uitgingen en afhingen? Van wiens inzicht het zelfs zou afhangen of de Solo-werken zouden worden uitgevoerd, hetzij door aannemers, hetzij door den waterstaat zelf?

Het kan geen kwaad dit nog eens te releveeren, nu de heer

---

[1]) Zie *Indische Gids*, Januari-aflevering, 1899 blz. 100 en v.v.

[2]) Zie *Indische Gids*, December-aflevering 1898 blz. 1495.

Pierson zelf de houding aan schijnt te nemen van zich niet verantwoordelijk te achten voor de voorbereiding der Solo-werken.

Wij hebben in dit artikel velerlei dingen moeten aanroeren, omdat wij den schrijver op den voet wilden volgen.

De aandacht, die wij gewijd hebben aan het *Gids*-artikel, moge aan dat tijdschrift en aan den heer Tutein Nolthenius een bewijs zijn hoezeer wij het op prijs stellen, dat er in die kolommen eens iets redactioneels over Indië werd geschreven. En, waar de schrijver eenigszins vromelijk eindigt met de bede:

Moge, wanneer eenmaal onzer aller Meester rekenschap zal vragen van de talenten *ons* ter leen gegeven — ons want Volk en Vorst zijn een! — niet die Oost tegen ons getuigen als een begraven schat;

daar drukken wij de hoop uit dat de Nederlandsche tijdschriften, en de *Gids* vooral, zullen bedenken, dat zij, die hun meeste lezers in Nederland hebben, er voor moeten zorgen dat die schat niet begraven blijft.

De Indische Gids zou daartoe in dit land gaarne het hare doen. Maar . . . zij wordt hoofdzakelijk gelezen in dat futiele land: Indië, en, wij durven het wel te zeggen, veel te weinig in dat degelijke Nederland.

R. A. van Sandick.

De nieuwste vindingen van Dr. C. de Mooy.

(*Met afbeeldingen van zijn koordverbanden*).

Zoo weinig als hier te lande, behoeft Dr. C. de Mooy, met den rang van kolonel gepensioneerd dirigeerend officier van gezondheid der eerste klasse, verdere introductie in Indië, waar ik het voorrecht had hem in 1877 te leeren kennen te Tebing Tinggi, toen hij, gedetacheerd bij het Indische leger, naar de binnenlanden van Sumatra gezonden, in die kleine garnizoenplaats gelijk overal waar hij werkzaam gesteld werd, de hem toevertrouwde belangen wist te behartigen verre buiten de grenzen van alledaagsch plichtbesef, met een ijver, een toewijding en tevens een gevatheid om van alles partij te trekken wat zijn doel bevorderlijk zou kunnen zijn, welke hem nimmer verlieten en hem sedert, vooral op het gebied van ziekenverpleging te velde, ook in het buitenland, grooten naam bezorgd hebben. Zijn doel was in de eerste plaats het heil der lijdende menschheid; daarom werd de gezonde menschheid geenszins vergeten, wanneer het gold de gezondheid te bevestigen, ziekte te voorkomen, geheel naar hetgeen den aartspriester Abjathar voor den geest stond, volgens het woord van Vondel:

D'ervaeren arts beklaeght alleen niet 't kranckebedde,
Maar zoeckt de bron van 't quaed, opdat hij 't heele en redde.

En om zijn doel te bereiken is niets hem ooit te veel geweest, onvermoeid in zijn arbeid, een christen van de daad, denkend gedurende den dag aan den komenden nacht, wanneer niemand werken kan . . . . . .

Hetgeen de Mooy ons in den loop der jaren schonk, is te voldoende bekend en te dikmaals beschreven om er hier uitvoerig bij stil te staan. Het ligt dan ook slechts in mijn plan om het

nieuwste dat wij hem te danken hebben, onder de aandacht mijner lezers te brengen, ten bewijze van zijn rustelooze werkzaamheid en tevens om zijn jongste vindingen en verbeteringen van vroegere vindingen in ruimer kring bekend te maken.

Ik begin met de koordverbanden, welke nu bij den Nederlandschen ambulancedienst zijn ingevoerd door den inspecteur van den geneeskundigen dienst Philipsen en hun vuurproef doorstonden bij de expeditie naar Pedir, onlangs afgeloopen. Zoowel de dirigeerend officier van gezondheid der tweede klasse Haga, tijdelijk waarnemend gewestelijk eerstaanwezend officier van gezondheid in Atjeh en onderhoorigheden, als de overige militaire geneesheeren op het oorlogsterrein aanwezig, waren opgetogen over het eenvoudige en doeltreffende dier verbanden, waaromtrent reeds een gunstig oordeel was geveld door deskundigen als de hoogleeraren Iterson, Korteweg, Narath, Van Overbeek de Meyer, Rotgans, Saltet en waarvan ik hier een beschrijving laat volgen.

Toen de Mooy in 1878 op de expedities naar Lohon en Telok Kadjoe de eerste was die zijn antiseptische verbanden aanwendde, zelfs in de vuurlinie, hard beschoten door den vijand, moest dit geschieden met vuile, bemodderde handen en onreine bedekkende verbanden, zoodat onwillekeurig besmetting in de wonden gebracht werd. Hoe nadeelig dit werkt, leert ons o. a. Dr. Habart: ..... „tout attouchement de la plaie avec des mains ou des objets „malpropres est nuisible au blessé et peut mettre sa vie en „danger. Je préfère l'absence de tout pansement à un pansement „de valeur douteuse."

Professor Nusbaum zegt niet minder stellig: „Un seul contact „de la plaie avec un doigt malpropre peut être mortel."

Om die reden ging de Mooy er zich op toeleggen uit te vinden wat de wonden, onder de nadeeligste omstandigheden, tegen den slechten invloed van vuile vingers of onreine verbanden zou kunnen beschutten. Dit mocht hem gelukken door middel van — een koordje hetwelk de twee meest noodige verbandstoffen (hydrophiele watten en hydrophiel gaas) en een papiertje dat deze beide tegen de vuile vingers moet vrijwaren, tot een van te voren gereed gemaakt verband vereenigt.

Deze gesteriliseerde koordverbanden worden in hermetisch gesloten trommeltjes bewaard en, vóór de aanwending, ter plaatse zelf met sublimaat-oplossing of jodoformpoeder *antiseptisch* gemaakt.

Met dit aseptisch koordverband, in verschillende afmetingen te

vervaardigen, is men in staat onder alle omstandigheden de wonden te beschermen tegen den schadelijken invloed van de bacteriën, welke op de smerigste handen of de onreinste bedekkende verbanden voorkomen.

Behalve op het slagveld, zullen zij overal goede diensten bewijzen waar men een eerste verband heeft aan te leggen en vaak de gelegenheid ontbreekt om de handen alvorens behoorlijk te ontsmetten: in politiebureau's, in fabrieken en werkplaatsen, in wachthuizen en kazernes, bij ongelukken op spoorwegen enz.

De raderbaar welke bij het Nederlandsche veldleger elke compagnie met zich medevoert (waarover straks) wordt voorzien van een verbandtrommel, waarin een trommeltje met ongeveer 150 koordverbanden, zoodat voldoende verbandmateriaal aanwezig is om dadelijk, zonder tijdverlies aan te wenden.

Deze aseptische koordverbanden worden vervaardigd en geleverd door de naamlooze vennootschap fabriek van verbandstoffen voorheen Utermöhlen & Co. te Amsterdam.

Daar de raderbaar, wegens terreinbezwaren, op expedities in Indië, de colonne niet of slechts zelden kan volgen, zoodat alleen de daarbij behoorende brancard, aan een bamboe opgehangen, wordt medegevoerd, is zij aldaar, hoewel ook thans bij het Indische leger ingevoerd, niet voorzien van een verbandtrommel. De koordverbanden kunnen echter, in trommeltjes verpakt, met de rotan transportverbanden door de ziekenverplegers medegevoerd worden.

Deze koordverbanden, betreffende welke men verdere bijzonderheden zal kunnen putten uit de afbeelding met gebruiksaanwijzing hierachter op blz. 168 en 169, voldeden uitstekend bij de genomen proeven, hetgeen zeker niet zonder invloed gebleven is op de beschikking van den Minister van Oorlog, na ingewonnen advies van den onlangs als zoodanig opgetreden inspecteur van den geneeskundigen dienst, om de verbandtrommels der raderbaren, die bij de veldcompagnieën behooren, voor een gedeelte daarvan te voorzien.

De koordverbanden overigens zijn slechts een verbeterd uitgaaf der anti-septische verbanden, reeds vroeger door de Mooy aangewend. In 1896 kwam hij op het denkbeeld de kans op verontreiniging oneindig te verminderen, bijna tot niets te herleiden, door de aanraking met de vingers, middels het koord, zoo gering mogelijk te maken.

Hieruit ziet men alweder dat de Mooy nooit stil staat bij het reeds gewrochte. Nadat hij het rotanverband gaf, hetwelk bij

voortduring zulke goede diensten bewees en waarvan men het noodige kan lezen in het *Militair Tijdschrift voor Nederlandsch-Indië*, jaargang 1879, kwam deze verbetering, gezwegen nog van zijn harmonicatent, bekroond op de tentoonstelling voor reis- en hotelwezen te Amsterdam; gezwegen nog van zijn laarzenmes dat hooge laarzen en schoenen pijnloos van de gezwollen beenen en voeten verwijdert; gezwegen nog van zijn hechtnaald die, voorzien van een ring, te velde moeilijk verloren kan gaan en dadelijk kan worden aangewend, zonder dat het noodig is den draad in het oog te steken — alles om het lot van den gewonde te verzachten.

Zonder ophouden wordt door de Mooy ook gearbeid aan het volmaken, het verhoogen der nuttigheid in allerlei richting van zijn bekende raderbaren, waarmede reeds in het jaar 1867 te Maastricht de eerste proeven genomen werden. De *Soerabaja-Courant* van Maart 1896 gaf een duidelijke beschrijving van het systeem „de Mooy" tot vervoer van lijders en van vrachten waardoor een groote besparing van arbeidskracht verkregen wordt bij het verplaatsen zoo van gewonden en zieken als van munitie, wapens, ransels, voedingsmiddelen, enz. enz. De schrijver, die zich A* noemde en een hoogen militairen rang bekleedt, legde er nadruk op van hoeveel gewicht het systeem „de Mooy" is voor ons Indisch leger, dat aanhoudend oorlog voert en waarbij geen zweem eener organisatie van het transportwezen bestaat. Sedert, vooral onder den tegenwoordigen legercommandant, luitenant-generaal Swart, is deze zaak, het vormen van een transporttrein, ernstig ter hand genomen en wij leven in hoop op beter. Daarom niet minder behouden vooralsnog de opmerkingen van A* haar volle waarde en, ook voor het overzicht der geschiedenis van de Mooy's raderbaren, zij hier met een enkel woord aan zijn artikel herinnerd.

De eerste, door de Mooy uitgedachte raderbaren, in 1869 met een gouden medaille bekroond, waren tentoongesteld in het scherpschutterskamp aan de Zwarte Heuvels bij Utrecht, 1871. Het volgende jaar werden zij in de legerplaats bij Millegen met succes gebruikt tot het verplaatsen van beenbreuklijders. Voerde het leger ze toen nog niet in, enkele gast- en ziekenhuizen, de politie-bureau's te Amsterdam, 's Gravenhage, Maastricht, 's Hertogenbosch, Hellevoetsluis, den Helder en elders, gingen beter met hun tijd mede.

In 1873 nam generaal van Swieten een twaalftal dier raderbaren (met naar boven en naar beneden gebogen as) mede naar Indië; zij deden goeden dienst tusschen Pagar Ayar, Lambaroe en Panteh Perak. Ook te Soerabaja en te Padang vonden zij een gunstig onthaal.

Na het Regeeringsantwoord van 28 November 1895 op de memorie, in November 1894 door Dr. de Mooy ingediend, werden eindelijk voor de bataljons van het veldleger raderbaren naar zijn systeem aangemaakt, één per compagnie.

De raderbaren De Mooy zijn te onderscheiden in:

1e. raderbaren voor één lijder, gelijk thans ingevoerd bij elke compagnie te velde;

2e. raderbaren voor twee lijders, in gebruik bij oefeningen der artillerie te Scheveningen en

3e. raderbaren met naaı boven gebogen as, in gebruik bij burgergasthuizen, politie-bureau's, enz.

Het duurde niet lang of de Mooy ontwikkelde het denkbeeld om zijn raderbaren ook te doen gebruiken voor het aanvoeren van munitie, ransels, levensmiddelen enz.

Op voorstel van den divisie-commandant aldaar, werden zij te Breda dienstbaar gemaakt aan het transporteeren van patronen naar de Galdersche heide.

Bij voortzetting der proeven, welke zeer voldeden, zoo in verschillende garnizoenen als bij de herfstmanoeuvres sedert 1895, bleek de munitie-raderbaar geschikt te zijn voor het vervoer van 200 kgr. of 4400 scherpe patronen. Met de opmerking dat een pakpaard slechts de helft kan dragen, stap ik af van hetgeen A* in de *Soerabaja-Courant* mededeelde, om er het volgende aan toe te voegen.

De raderbaar van de Mooy berust in beginsel op een geheel nieuw stelsel, gegrond op het brengen van de vracht in volkomen evenwicht, waardoor de grootste besparing van beweegkracht kan verkregen worden bij het verplaatsen van lijders, levensmiddelen, ammunitie, ransels enz. enz., terwijl de horizontale en verticale schokken getemperd worden door de toepassing van zijn perpendiculaire veerkrachtige suspensie-methode.

Gebruik makend van de wetten waarop dit alles berust en vóór de Mooy nog nimmer in toepassing gebracht bij tweewielige voertuigen, kan één man een vracht van 225 kilogram, alleen en in eens opladen, wanneer de wegen gelijk en horizontaal zijn,

uren lang voortduwen; zijn de wegen ongelijk, bij oneffen terrein, dan heeft men daartoe twee à vier man noodig. Elk bataljon infanterie is nu van zulk een munitie-raderbaar voorzien, welke de paarden vervangt die vroeger de munitie van de caissons naar de vuurlinie moesten brengen en een goed mikpunt vormden voor den vijand. Deze munitie-raderbaar is zoodanig ingericht dat, wanneer zij ledig uit de vuurlinie terugkomt, twee gewonden er plaats in kunnen vinden om ze bij de caissons buiten gevaar te stellen; van daar worden zij in de raderbaren voor lijders naar de hulpverbandplaats getransporteerd.

Hier is dus de oplossing van het vraagstuk hoe, zonder brancards en zonder ziekendragers, die in de vuurlinie kans loopen doodgeschoten te worden, de gewonden uit het gevecht buiten verder gevaar te brengen.

De ledige, achter de baltaljons aankomende munitie-raderbaren zouden gedurende den marsch voor het dragen van de ransels kunnen dienen. Vier dezer raderbaren, aan elkander gekoppeld, kunnen met een los koord door een paard of muilezel worden voortgetrokken.

Voor het bedienen van de raderbaar, tot het aanvoeren van lijders bij elke compagnie ingedeeld, is op gelijke en horizontale wegen slechts één ziekendrager of koelie noodig, terwijl op ongelijke, hellende wegen twee of drie man vereischt worden.

Op afstanden van vijf tot zes uur gaans, om het te herhalen, heeft één man de beladen raderbaar over een gelijken en horizontalen weg achter de marcheerende colonne kunnen bewegen. Tusschen Selimoen en Indrapoeri bewees zij reeds de beste diensten.

De patiënt zal, wanneer bij toeval de ziekendrager valt of struikelt, zonder schok blijven hangen en elk oogenblik door *één* man geholpen kunnen worden. Een kap beschermt hem onder het vervoer tegen hitte of koude, regen, sneeuw en wind; bij groote hitte wordt de kap op de veerstukken, bij groote koude op de brancard bevestigd. Deze brancard, welke in de raderbaar hangt, kan men, indien het terrein zeer ongelijk is, laten dragen; in Indië is zij dan aan een bamboe te bevestigen als picolan voor de treinkoelies.

Daar het gebruik der raderbaar alleen voegt op wegen, gelijk of ongelijk, zooals de proeven hebben bewezen, kan zij in Indië als regel de expeditionaire colonnes niet volgen en zal men zich met de brancard moeten vergenoegen.

Hoe dit wezen moge, de Mooy heeft er voor gezorgd, wanneer er slechts eenigszins begaanbare wegen zijn, dat men met zijn munitie-raderbaren (zonder paarden om doodgeschoten te worden) steeds munitie kan aanvoeren naar en gewonden wegvoeren uit de vuurlinie, om ze buiten gevaar te stellen bij de caissons, terwijl desnoods de munitie-raderbaar ook de ransels en het opvoeren van levensmiddelen voor haar rekening kan nemen.

Zijn raderbaar, bij elke compagnie te velde in gebruik, kan, indien het terrein geschikt is, de gewonden van de gevechtslinie naar de hulpverbandplaats en verder naar het veldhospitaal brengen.

Zijn antiseptisch koordverband beschermt de wonden tegen infectie van vuile handen en onreine verbanden.

Zijn rotantransportverband stelt den geneeskundigen dienst in staat dadelijk de beenbreuklijders te helpen.

Zijn „tente-abri", passend op alle soorten van brancards, beschut de ziekendragers zoowel als de lijders tegen zon en regen.

Zijn draagbare pyramide-tent, welke slechts 25 kilogram weegt, geeft den gewonden onmiddellijk een vast dak boven het hoofd.

De ziekendragers die, zooals het nu gaat, in de vuurlinie dikwijls aan groot gevaar bloot staan, kunnen de kans om met hun patienten het leven te verliezen, niet anders ontkomen dan door het vervoeren der gewonden uit te stellen tot in de vuurpauze, tot na het gevecht of tot de nacht bedekking brengt.

Daaraan is door de vindingrijkheid van de Mooy een einde gemaakt, ten voordeele van de lijders en van den ambulancedienst beide.

Bovendien heeft hij om de ziekenverspreiding in de hand te werken en daardoor de legerziekten te voorkomen, welke soms zoo fel kunnen woeden, adres aan den Spaansch-Amerikaanschen krijg, een geheel nieuw plan geopperd voor het vervoeren van zieken en gewonden op spoor- en tramwegen, reeds in 1896 door hem met goed gevolg practisch uitgewerkt. Handelend naar dit plan, kan elke goederen- of beestenwagen, open of gesloten, onverschillig de lengte en de breedte, zonder den wagen te beschadigen, zonder van gereedschappen gebruik te maken, in weinige minuten dadelijk door iedereen naar zijn perpendiculaire veerkrachtige suspensie-methode, voor het vervoer, zelfs van tot nu toe onvervoerbaar geachte lijders worden ingericht, waarbij deze kalm blijven liggen in hun eigen brancards. Tusschen den Haag

en Scheveningen zijn hiermede proeven genomen. In de brancards liggend, kan men zelfs duidelijk leesbaar schrijven.

Ten slotte zij nog vermeld een vernuftig gebruik van luchtballons, door de Mooy aangeprezen, in 1896 als ik mij niet vergis. Daar licht, vooral electrisch licht, dat laag bij den grond hangt of staat, te donkere horizontale slagschaduwen werpt, gaf hij in overweging 's nachts, na een treffen met den vijand, een ballon captif op te laten, waaraan een lamp met gloeilicht of gevoed door acetyleengas wordt opgehangen, alles door een oppasser aan een stevig koord vastgehouden. Onder het licht, goed in het gezicht, wordt een vlag aangebracht met het roode kruis onder welks bescherming men de gewonden kan opzoeken na het gevecht van den dag, vriend en vijand, om ze te verplegen en ook om de dooden te beschermen tegen roof. Een ballon, zwevend ter hoogte van ongeveer dertig meter, kan op deze wijze een oppervlakte van zes a zeven honderd vierkante meters verlichten.

De vindingen van Dr. de Mooy welke nu reeds, alleen in ons land, aan zes en twintig fabrikanten arbeid verschaffen en welker industriëele toepassing de maatschap De Mooy in het leven geroepen heeft (4 Weimarstraat, 's Gravenhage), getuigen er van hoe gezond verstand met practischen zin en een goede dosis geduld alle moeilijkheden overwint. Geduld — want het is niet te zeggen hoeveel hinderpalen de wakkere strijder ontmoette, telkens wanneer hij met een zijner verbeteringen van het bestaande kwam aandragen. Gemakzucht en die lieve, goede sleur hebben het niet op nieuwigheden: dat geeft maar geschrijf en gewrijf...... Het is misschien beter hierover te zwijgen.

Wij moeten het echter prijzen dat de Mooy daarbij nimmer den moed heeft verloren, altijd hamerend op hetzelfde aanbeeld, door elken tegenstand meer geprikkeld in zijn energie, veerkracht, zijn lijdenden medeschepselen, voor wie hij werkte, ten zegen. En maakte de Mooy het enkelen wel eens wat lastig op die manier, van Goethe weten wij het al:

Nur die Lumpen sind bescheiden,
Braven freuen sich der That.

Het leven van *dezen* braven man werd niet, als het leven van de meesten, weggeworpen zonder doel. Hij mag, in den ouderdom van vijf en zestig jaar nog altijd jong en vol geestdrift voor zijn arbeid, terugzien op veel goeds door hem gesticht, den practicus

bij uitnemendheid: leerde de theorie hem wat hij weten, de practijk leerde hem wat hij doen moest om het lot van zieken en gewonden te verzachten.

Hoe uitnemend de uitvinder van wiens uitvindingen hierboven gesproken werd, zijn plicht wist te betrachten als officier van gezondheid te velde, als mensch, is op duidelijke wijze in het licht gesteld door het verhaal der episode uit het soldatenleven te Atjeh, onder den titel *Een Heldenfiguur* verschenen in *De Locomotief* van Semarang, 15 December 1892, van de hand des luitenant-kolonels (thans kolonel, commandant der derde militaire afdeeling op Java) A. H. W. Scheuer, ook van Lombok welbekend.

Het kan geen kwaad en het ligt niet buiten mijn bestek, even stil te staan bij dat verhaal waarin welverdiende hulde wordt gebracht aan de „groote gaven van hart en verstand" door de Mooy getoond bij den driedaagschen veldtocht, 11, 12 en 13 Mei 1878, naar Telok Kadjoe op de Noord-Oostkust van Sumatra.

Generaal (toen nog kolonel) van der Heijden was Gouverneur van Atjeh en vond aanleiding tot de tuchtiging van Telok Kadjoe in het aanhoudend beschieten onzer versterking te Segli, door de talrijke benden van Tengkoe di Tiroe. Een colonne van twaalfhonderd man, onder majoor Coblijn, versterkt met 125 mariniers, marcheerde den 11^en^ Mei op naar Garoet. Het ambulance-personeel stond onder de bevelen van Dr. de Mooy, die den officier van gezondheid der eerste klasse bij de marine Thomson ter assistentie kreeg. De officier van gezondheid Gelpke bleef achter voor de verpleging te Segli. Men had veel zieken; den 11^en^ Mei reeds waren drie officieren, 23 manschappen en 9 dwangarbeiders met den stoomer *Graaf Van Bylandt* naar Oleh-leh geëvacueerd. Aan den ambulance-dienst bij de marcheerende colonne werden zware eischen gesteld; het aantal zieken vermeerderde gaandeweg en spoedig stond de Mooy geheel alleen voor zijn moeilijke taak, want de officier van gezondheid Thomson die des avonds onwel in het bivak aankwam, moest naar Segli terug.

Den 12^en^ Mei geraakte men slaags met talrijke vijandelijke benden. Vóór het versterkte Telok Kadjoe vormden onze troepen compagniescarré's. De ambulance-dienst had het druk. Tot buiten de carré's zag men de Mooy de gewonden verbinden, onder het hevigst vuur van den vijand, met een kalmte en een vastberadenheid welke bewondering afdwongen. Dank zij den uiterst practischen, door hem uitgevonden rotanverbanden, kon hij met zijn

tijd woekeren. Uit een der neven-carré's hoorde men plotseling het signaal „voor den dokter" en weg was De Mooy om, onder overstelpend vuur, den doodelijk gewonden kapitein Steenbruggen te verbinden.

Het ambulance-personeel, aangevuurd door het voorbeeld van zulk een chef, deed wonderen, maar leed ook groote verliezen waardoor van de overblijvenden telkens meer gevorderd werd: de korporaal-ziekenoppasser Vink en de ziekenoppasser Dagelinx kregen doordringende schotwonden, de dwangarbeider Kasandikromo, bij den ambulance-dienst ingedeeld, kreeg een kogel in de dij.

Ik kan het boeiend verhaal van overste Scheuer hier niet in zijn geheel teruggeven. Genoeg zij het te vermelden dat het versterkte Telok Kadjoe, brandpunt van verzet, bestormd moest worden, waartoe de bevelhebber de marine-landingsdivisie bestemde met het detachement genie-troepen, terwijl de anderen den vijand buiten de versterking zouden bedwingen. De Atjeher die geen kans zag zich staande te houden, trachtte zich in de achterwaarts gelegen stellingen te handhaven, maar werd van het eene punt naar het andere gejaagd, waarbij de toenmalige luitenant Scheuer, de sergeanten Orisius en Struyvenberg ver vooruit drongen om de verhakkingen op te ruimen, de laatstgenoemde ten koste van zijn leven.

Telok Kadjoe was genomen met verlies van één doode en dertien gewonden en de nacht zou daar worden doorgebracht.

„Het gevechtsterrein is door onze troepen ontruimd, drommen Atjehers verzamelen zich aan den Zuider kampongrand van Ario achter galangans, om een hevig vuur uit te braken op de door ons veroverde stelling en te trachten ons zoo dicht mogelijk te naderen.

„Men ziet de Mooy zijn ambulance verlaten en een oogenblik zijn onderzoekend oog over het pas verlaten gevechtsterrein latende gaan, schijnt hij een besluit te nemen; in minder tijd dan de naastbijstaanden zich rekenschap kunnen geven van hetgeen te doen was, verlaat hij met den ziekenoppasser Hein de door ons genomen stelling en loopt met snelle schreden, linea recta, vooruit. Een kogelregen, op deze dapperen afgezonden, kan hem niet weerhouden; voort gaan zij, als door een geheimzinnige macht gedreven, naar een zwarte massa, welke later blijkt de gewonde dwangarbeider Karsan te zijn die, door bloedverlies in flauwte gevallen, de colonne niet heeft kunnen volgen.

„Na eenig oponthoud ziet men de Mooy en Hein, met den bruinen broeder tusschen hen in, zoo vlug als de omstandigheden dit toelaten, naar onze positie terugmarcheeren. Met stomme bewondering worden zij begroet door de enkele gewapenden die zich aan den Noordrand der stelling hadden geposteerd, om de braven bij te springen wanneer de Atjeher het zou wagen hen te na te komen."

Kolonel van der Heyden in zijn hoofdkwartier te Segli, had dadelijk na de evacuatie van den officier van gezondheid Thomson last gegeven den ambulancedienst bij de ageerende colonne te versterken, hetgeen ook wel noodig was daar men den 13en Mei, behalve twee dooden, reeds zestien gewonden en vijftig zieken had; de geheele tocht bezorgde ons drie dooden, negenentwintig gewonden en vijftig zieken. Ter versterking werden aangewezen de officier van gezondheid Gelpke, de sergeant Hartman en twee handlangers met de noodige tandoes.

Vóór en na de komst dier versterking, tot de troepen te Segli terug waren, ging de Mooy onverschrokken en bedaard voort zijn plicht te doen en meer dan dat, des daags kloek in het vuur op de gevaarlijkste punten waar hem zelfs een bamboe, welke tot steun diende, uit de hand geschoten werd, des nachts met opoffering van de weinige rust welke hij zich kon gunnen, de zieken en gewonden verplegend, de laatste oogenblikken der stervenden verzachtend, zoodat hij den ooggetuige wien wij de bovengaande beschrijving ontleenden en die heel wat had medegemaakt, den uitroep ontlokte dat hij nimmer, bij al zijn ondervinding, een humaner, practischer, zeker ook nimmer een dapperder ambulance-chef zag.

De Mooy had zijn overplaatsing naar Atjeh gevraagd om de door hem uitgevonden rotanverbanden zelf te kunnen toepassen, verbanden welke men in een halve minuut tijds kan aanleggen op de plaats zelf waar de gewonden vallen. Bij den tocht naar Telok Kadjoe, gelijk vroeger bij den tocht naar Lohon, vond hij ruimschoots gelegenheid het nut zijner vinding te bewijzen en de rotanverbanden deden wonderen, zeggen zij die tot oordeelen in staat zijn. Dat hij ook partij trok van ondervinding welke die expedities hem schonken, om voorstellen te doen tot verbetering van den ambulance-dienst, behoeft nauwelijks betoog.

In al zijn werken, overste Scheuer legt er nadruk op in het aangehaalde artikel en een wijzen op die werken zonder van

deze omstandigheid melding te maken, zou der volledigheid schaden, — in al zijn werken was de Mooy zoo gelukkig gesteund te worden door een beminnelijke, edele vrouw, Mevrouw de Mooy geboren Creutz-Lechleitner, die in alle lief en leed trouw naast hem stond, nimmer haar post aan zijn zijde verliet, ook wanneer ernstig gevaar dreigde, zooals tijdens den overval van het hospitaal te Panteh Perak, 16 Juli 1878, waarbij tien verpleegden gedood en zes-en-veertig gewond werden, maar de kloeke doktersvrouw er niet aan dacht elders bescherming te zoeken, moedig bleef bij haar echtgenoot, waar hoog plichtbesef haar sterkte, doende zij wat haar hand te doen vond.

Veertien dagen later, den 30en Juli, terwijl de mobiele troepen ageerden te Gedoeng op de Oostkust en Habib Abdoel Rachman, van die gelegenheid gebruik makend, met een groote macht in de IV en VI Moekims viel, de veiligheid van Kota Radja ernstig bedreigend, toonde Mevrouw de Mooy weder welk een krachtigen geest haar bezielde door zich van de algemeene ontsteltenis niet te laten medesleepen terwijl de andere dames die buiten de kota woonden, wat niemand haar overigens zal misduiden, bescherming zochten binnen de versterking of op de schepen ter reede van Oleh-leh.

Thans te 's Gravenhage gevestigd, gaat Dr. de Mooy voort, gesteund door die voortreffelijke gade, het goede te werken dat hem in de vele uitingen zijns geestes reeds een Europeeschen naam heeft verzekerd, niettegenstaande de vele tegenheden waarmede hij te kampen had, de passieve bestrijding van doodzwijgen, in den doofpot duwen, de actieve bestrijding van verdachtmaking, verbroddeling zijner oorspronkelijke ontwerpen onder het mom van verbetering.

Gelukkig dat hem gegeven werd reeds veel in uitvoering gebracht te zien, terwijl de waarborgen bestaan dat de erfenis welke hij in zijn onafgewerkte plannen zal nalaten, mocht hij onverhoopt eerder komen te vallen dan zijn frissche krachten doen verwachten, in bekwame handen zal geraken.

Trok zijn arbeid de aandacht, binnenslands en buitenslands, aan onderscheidingen ontbrak het hem dientengevolge niet. Dr. C. de Mooy is ridder der orde van den Nederlandschen Leeuw en ridder der orde van de Eikekroon; hij bezit het expeditiekruis voor buitengewone krijgsverrichtingen met de gesp Atjeh 1878—1879, een eervolle vermelding wegens zijn heldhaftig gedrag gedurende de

operaties in het Gighensche van 6 tot 24 Mei 1878 en het kruis voor veertigjarigen dienst als officier; daarenboven vielen hem vijf gouden, vier zilveren en twee bronzen medailles ten deel, benevens een eerediploma van de Nijverheidstentoonstelling in 1888 te Amsterdam gehouden.

En het is de meening van velen, van allen zeker die getuigen waren van den moed, het beleid en de trouw door hem aan den dag gelegd tijdens den tocht naar Telok Kadjoe, niet het minst toen hij met den ziekenoppasser Hein zijn leven waagde om het leven van een armen dwangarbeider te redden, dat ook de militaire Willemsorde op zijn borst geenszins misplaatst zou zijn.

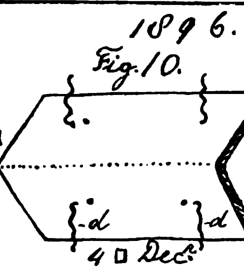
Men heeft tegen die heldhaftige daad van barmhartigheid de kalme redeneering ingezet: de Mooy had zulk een waagstuk niet mogen ondernemen uit de overweging dat hij daardoor de geheele colonne blootstelde aan het verlies van den eenigen geneeskundige dien zij op dat oogenblik bezat.

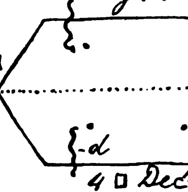
Zeer terecht kantte zich overste Scheuer tegen deze mathematisch misschien juiste theorie met een beroep op de practijk, vooral waar het geldt een man die bij uitnemendheid theorie en practijk in harmonische vereeniging wist te brengen.

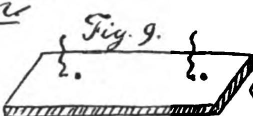
Het zou inderdaad wel hard wezen, moest de hoogst geschatte belooning, door de Mooy volgens het eenparig oordeel der ooggetuigen ook uit anderen hoofde dan het redden van den dwangarbeider Karsan verdiend, hem ontgaan omdat hij, eerder naar de stem der menschelijkheid luisterend dan lettend op eigen veiligheid, volgens de kansen eener koude becijfering van het abstract meer of minder absoluut feillooze, zijn leven, dat hij slechts achtte om anderen te dienen, stelde als een rantsoen voor den minste zelfs onder de volgers der dapperen, blank en bruin, die met hem de eer onzer vlag hoog hielden.

J. F. SCHELTEMA.

1878. Dadelijk antiseptisch te maken aseptische Koord-verbanden 1896.

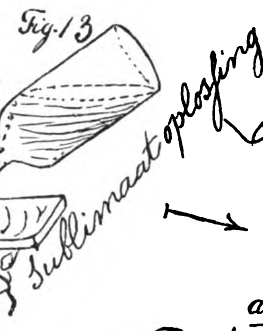

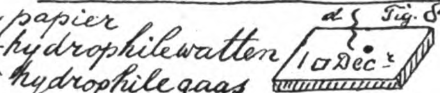

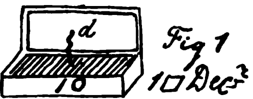

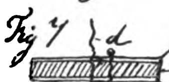

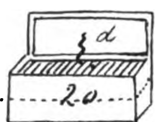

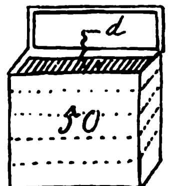

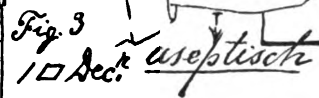

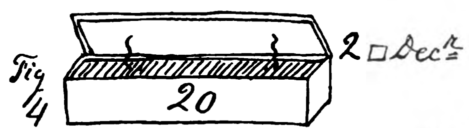

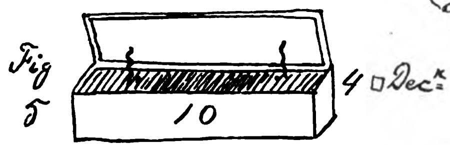

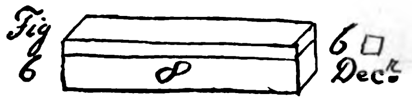

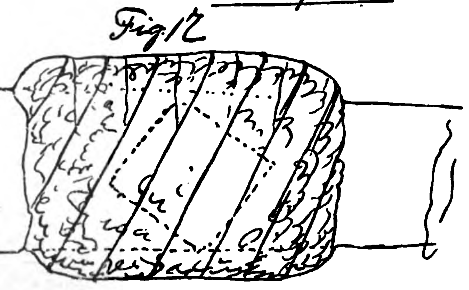

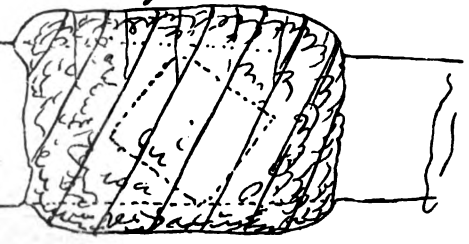

OM ZONDER TIJDVERLIES, ONDER DE ONGUNSTIGSTE OMSTANDIGHEDEN, ELKE WOND TEGEN BESMETTING VAN VUILE HANDEN EN ONREINE BEDEKKENDE VERBANDEN TE BESCHUTTEN DOOR MIDDEL VAN DE DADELIJK ANTISEPTISCH TE MAKEN

ASEPTISCHE KOORD-VERBANDEN VAN Dr. C. DE MOOY.

Antiseptisch verband. Neem, met de *linker*hand het koordje *d* (Fig. 11.) vattende, uit een van de hermetisch gesloten blikken doosjes (Fig. 1—2—3—4—5 en 6), een volkomen *aseptisch* koord-verbandje; maak het omkeerende met jodoformpoeder (Fig. 12) of met sublimaat-oplossing (Fig. 13) *antiseptisch*; druk het (Fig. 14) op de wond; knip, wanneer men dit verkiest, het koordje (*d*, Fig. 15) af; verwijder het papiertje (Fig. 16); bedek het geheel met hydrophiele, samengeperste watten die met een al of niet rein windsel kunnen worden bevestigd (zie Fig. 17). Zonder antiseptische middelen blijft *de wond steeds in aanraking met een zuiver aseptisch* koordverband dat in een halve minuut kan worden aangelegd.

Aseptisch verband. Neem, na volkomen reiniging van het operatie-veld en na aseptische sluiting der wond, even als boven, met de linkerhand een verbandje (Fig. 11) uit een der hermetisch gesloten trommels; druk het op de wond (Fig. 14); knip het koordje af (Fig. 15); verwijder het papier (Fig. 16); en bedek het als boven met hydrophiele aseptische watten die met een aseptisch gaas windsel worden bevestigd.

Een pleidooi voor het beperken van de justitieële macht der administratieve ambtenaren in Indië.

Dit pleidooi zal niet bestaan uit eene geleerde juridische verhandeling, want als niet-jurist wil ik mij daaraan niet wagen.

Feiten, louter feiten, zullen door mij worden aangehaald, om aan te toonen welk schromelijk misbruik een ambtenaar van het binnenlandsch bestuur maken kan van de justitieële bevoegdheid, verbonden aan de uitoefening van de functiën van magistraat. Ik stap heen over de lichtvaardigheid waarmede vaak ter politierol met het uitdeelen van straffen, wegens lichte overtredingen aan Inlanders en vreemde Oosterlingen wordt omgesprongen. Het zou te kostbaar, en daarom ondoenlijk, wezen, naast elken controleur van binnenlandsch bestuur een gegradueerd politierechter aan te stellen. Bovendien, zoo op dat gebied nu en dan eene ongerechtigheid wordt gepleegd, dan geschiedt dat meestal te goeder trouw; terwijl daardoor getroffen worden personen van gering allooi: koelies, kamponglieden enz. wier „tijd" slechts in zeer betrekkelijken zin „geld" is.

Geheel anders echter wordt de zaak wanneer een magistraat ter hoofdplaats optreedt als vervolger van strafzaken en wanneer die vervolging geldt menschen, die veel te verliezen hebben, wier persoonlijke vrijheid een vereischte is, om niet van welvaart tot armoede te geraken.

De tegenwoordige wettelijke bepalingen geven den magistraat de bevoegdheid om naar welgevallen, de personen [1]) die door hem verdacht worden, preventief gevangen te zetten, zelfs zonder acces; alles zonder eenig beroep op een hoogere autoriteit.

In zulk een geval: crimineele vervolging, is de verdachte geheel aan de willekeur van den magistraat, welke betrekking op de

---

[1]) Wel te verstaan Inlanders en vreemde Oosterlingen.

hoofdplaatsen door den assistent-resident wordt waargenomen, overgeleverd. Nu zou men dadelijk denken dat in een geordende maatschappij — waarvan de hoofdplaats Padang toch zeker den „naam" hebben wil — willekeur of misbruik van macht gepleegd onder de oogen van het hoofd van gewestelijk bestuur, tot de ondenkbare gevallen behoort. Doch de lezer oordeele:

Den 5^en^ Maart 1898 werd de te Padang gevestigde Chineesche handelaar en grondeigenaar Lie Hoeat, op bevelschrift van den assistent-resident, tevens magistraat J. F. A. de Rooij, preventief gevangen gezet met buiten-accesstelling. Den 9^en^ Maart onderging de Chinees Kho Soe Koei hetzelfde lot. Wat deze menschen misdreven hadden, dat eene zoo rigoureuse gevangenzetting door den magistraat werd noodzakelijk geacht?

Ik weet het niet; zij weten het niet; de magistraat zelf weet het niet, en de Landraadvoorzitter, die genoemde Chineezen, na eene preventieve hechtenis van bijna zes maanden, van alle rechtsvervolging ontsloeg, weet het nog minder. De eenige schuld die, in verband tot deze zaak, bij hen kon gezocht worden, was dat Lie Hoeat een groot vriend en Kho Soe Koei de schoonzoon was van den sedert overleden majoor-titulair der Chineezen Lie Saay, welke Lie Saay geacht werd zeer rijk te zijn.

Chinees en dan rijk: ziedaar op zichzelf reeds twee misdadige omstandigheden, althans in het oog van sommige ambtenaren. Een der zonen van Lie Saay had, jaren geleden, met Lie Hoeat en nog eenige andere Chineezen eene Kongsi voor de opiumpacht ter Sumatra's Westkust.

Lang nadat de pachtperiode van deze Kongsi verstreken was, kwamen twee der andere leden eene aanklacht bij den magistraat indienen tegen Lie Hoeat als medebeheerder der Kongsi, bewerende dat door hen die het beheer gevoerd hadden, belangrijke sommen ten nadeele van hen, andere Kongsileden, zouden zijn verduisterd.

Of deze klacht eenigen grond van waarheid bevatte, kan gevoegelijk in het midden blijven; een civielproces daartoe door belanghebbenden te voeren zou dienaangaande wellicht uitsluitsel kunnen geven.

De vraag is in deze alleen of er termen bestonden voor eene strafvervolging, en zoo ja, of er aanleiding bestond voor eene preventieve gevangenzetting, hetzij dan mèt of zonder acces.

Waar het gold eene kwestie tusschen ex-vennooten, tusschen leden onderling van eene bestaan hebbende Kongsi, en waar de

aanklagers zich beriepen op de Kongsi-boeken, spreekt het vanzelf dat hier slechts sprake zou kunnen zijn van een civiel geding.

Toch is de magistraat, onbegrijpelijkerwijze, er toe overgegaan deze zaak crimineel te entameeren. Aangezien een zoodanig vergrijp tegen het gezond verstand denkbaar is, zou men de opvatting van den magistraat, in afwachting eener rechterlijke beslissing, hebben kunnen respecteeren, ware het niet dat hij tot den gansch noodeloozen en wreeden maatregel overging van de preventieve inhechtenisname, eerst van Lie Hoeat, daarna van Kho Soe Koei.

Deze maatregel had vooral achterwege behooren te blijven, nadat allerlei aanslagen waren gedaan door of vanwege de aanklagers, op de beurs van Lie Saay in den vorm van voorgestelde sommen, waarmede Lie Saay de rampen, die zijnen vrienden en familieleden boven het hoofd hingen, kon afkoopen.

Men ging zelfs zóó ver, om in een plaatselijke courant verzonnen berichten te laten verbreiden, welke op eene aanstaande gevangenneming van Lie Saay-zelf doelden, — nota bene, den man wiens naam in de acte van maatschap der opiumkongsi niet eens werd genoemd!

Zooals gezegd: wilde de magistraat overgaan tot eene strafrechterlijke vervolging, waartoe was het noodig de verdachten van hunne vrijheid te berooven? En waarom werden de pas uitgevaardigde nieuwe voorschriften van hooger hand, betreffende de preventieve hechtenis en waarbij de grootst mogelijke omzichtigheid in de toepassing daarvan werd bevolen, door den magistraat geheel in den wind geslagen?

Het geweten van dien ambtenaar geve daarop het antwoord!

Maar *dit* staat vast: Indien het allereerste onderzoek der zaak al dadelijk zooveel licht schonk betreffende de schuld der verdachten, had het niet nog vijf maanden behoeven te duren alvorens de zaak rijp was, om voor den Landraadsvoorzitter te worden gebracht.

Toch hebben Lie Hoeat en Kho Soekoei al dien tijd, zegge bijna zes maanden, onschuldig gevangen gezeten. Onschuldig, want de rechterlijke authoriteit, die in deze aangelegenheid omtrent de terechtstelling te beslissen had, nl. de voorzitter van den Landraad Mr. van Haagen, maakte in eene uitvoerige beschikking uit, dat geene termen voor eene strafvervolging bestonden.

Ik laat hieronder volgen de overwegingen in Mr. van Haagen's beschikking, waarbij het optreden van den magistraat naar

behooren wordt gequalificeerd, ja men kan gerust zeggen: gebrandmerkt. Ze luiden:

„Overwegende dat uit al het vorenoverwogene blijkt dat geen „grond tot strafvervolging heeft bestaan, *zoodat de onderwerpelijke „strafvervolging niet had mogen zijn uitgesteld en daarvan geen „ophef had mogen zijn gemaakt, alsof van eene cause célèbre „sprake kon zijn*; [1])

„Overwegende dat eene verwijzing van de klagers Tjan Boen „Tang en Lie Boen Tjiat naar den bevoegden rechter in burgerlijke „zaken, doelmatiger zou zijn geweest, daar ze vóór dien rechter „scheiding en deeling en rekening en verantwoording konden „vorderen";

„Overwegende dat het gehouden onderzoek niets ten nadeele „van de verdachten heeft opgeleverd zoodat geen voldoende termen „tot verdere vervolging bestaan; — gelet enz."

Na een onverdiende gevangenschap van bijna zes maanden, grootendeels doorgebracht zonder acces, werden Lie Hoeat en Kho Soe Koei uit de preventieve hechtenis ontslagen.

Voor Lie Hoeat had het gepleegde onrecht ook nog het treurige gevolg, dat zijne zaken inmiddels verloopen waren, dat hij is geworden een geruïneerd man.

Is dat alles geoorloofd aan het einde onzer verlichte negentiende eeuw? onder het beschaafde Nederlandsche gezag?

Moet het adres van hulde, den 6en September aan Hare Majesteit onze Koningin, aangeboden namens de Chineezen van Padang, niet den bitteren bijsmaak hebben gehad van de gedachte aan het onverdiende leed, berokkend door een ambtenaar die zijne bevoegdheid aan datzelfde gezag ontleent?

Zou de Nederlandsche Regeering, indien de Chineesche diplomatie zich in de zaak mengde, den moed hebben, om eene billijke schadevergoeding aan de mishandelden te weigeren?

De zaken „Nisero" en „Heilbuth" zijn dáár, om te getuigen dat zij *niet* weigeren zou. Doch het is niet dáárop dat ik den nadruk leggen wil. De moreele kant van het vraagstuk is breed en ernstig genoeg.

Ik aarzel dan ook niet te zeggen dat hier, te Padang, in het jaar 1898 eene zaak is afgespeeld, welke aan de daarbij betrokken ambtenaren, voorzoover zij schuldig zijn, hetzij direct, hetzij indirect

---

1) De cursiveering is van mij. — R. B.

door nalatigheid, aan de onverdiende gevangenschap van twee rustige, ordelijke ingezetenen, tot schade strekt.

Men hoort in Nederland veel lawaai maken over de Dreyfus-zaak; men zendt Edammer-kaasjes aan Zola; men schreeuwt moord en brand over schandalen in het Buitenland.

Mij zij het dan vergund openbaarheid te geven aan een staaltje van schreeuwend onrecht, dat in eigen land, onder de oogen van de hoogste autoriteiten, bedreven is.

Of men dit, en haut lieu, voldoende zal achten om den administratieven ambtenaren in de uitoefening van justitieële macht te beperken?

Ik weet het niet, maar allicht kan er aanleiding in gevonden worden om de functiën van „magistraat ter hoofdplaats", langzamerhand over te dragen in bevoegde handen.

Zoowel het lot der justiciabelen als het ambtelijke prestige zouden daarbij belangrijk winnen.

PADANG, November 1898. R. BOELE.

VARIA.

BUREAUCRATIE EN BLANCO- HUURAKTEN.

De Directeur der Landsdrukkerij, de heer Quentin, onderteekent een advertentie in de officieele *Javasche Courant*, met den gebruikelijken aanhef „Voor het Land". Daarin wordt den volke kond gedaan, dat ter Landsdrukkerij voor belanghebbenden tegen vooruitbetaling op bestelling verkrijgbaar zijn blanco-huurakten, benoodigd voor de verhuring van grond door inlanders aan niet-inlanders op Java en Madoera, tegen den prijs van *f* 2.50 voor elke 100 exemplaren als ze één vel en *f* 3.50 als ze twee beslaan, alles volgens vastgestelde modellen.

Een maatregel, die voorzeker te apprecieeren valt, waar die huurakten in het Nederlandsch en in een inlandsche taal van Java, of in het Maleisch en in zulk een inlandsche taal, gedrukt zijn, is dat het gouvernement die blanco's voor particulieren verkrijgbaar stelt.

Maar naar een echt staaltje van centralisatie is dat zij verkrijgbaar zijn te Batavia, waar geen sterveling ze noodig heeft, terwijl de belanghebbenden in alle residenties wonen, behalve te Batavia.

Nog ergerlijker echter is de volgende inlichting:

„Minder dan 100 exemplaren worden niet geleverd, dan tegen betaling van den prijs voor 100 exemplaren vastgesteld. Postzegels worden niet in betaling aangenomen." Postwissels betaalbaar te stellen op het postkantoor te Weltevreden.

Wie dus één blanco-huurcontract noodig heeft, betaalt den prijs van honderd; zegge in plaats van drie en een halve cent drie gulden vijftig.

Onze Engelsche vrienden namen één uniform port aan, te heffen tusschen Engeland en de koloniën; of de brief een lange reis maakt of een korte: hij kost dan den verzender evenveel: een stuiver.

Dit schijnt het Nederlandsche gouvernement tot navolging te prikkelen: of men één huurcontract koopt of honderd, men betaalt evenveel.

Het eenige kleine onderscheid tusschen de Engelsche opvatting en de Nederlandsche is, dat men den briefschrijver van Londen naar Bombay niet meer rekent, dan vroeger de correspondent van Londen te Greenwich betaalde.

De Nederlandsch-Indische fiscus rekent u omgekeerd voor één huurcontract den prijs van honderd. Men zal wellicht zeggen, dat dit een kleinigheid betreft,

niet waard haar op te merken in dat tijdschrift. Dat is een verschil van opvatting. Wij voor ons vinden de quaestie gewichtig genoeg, om het verderfelijke beginsel, dat er aan ten grondslag legt. 't Ware een kleine moeite de huurcontracten in depot te geven aan alle postkantoren of landskassen en ze daar per stuk verkrijgbaar te stellen.

Ten slotte is het maar overbodige menschenplagerij, om mij te dwingen een postwissel te koopen op Weltevreden, wanneer ik, te Soerabaja zijnde, gaarne eenige blanco-huurcontracten wensch te bezitten. Waarom mag ik de benoodigde som dan niet storten bij een willekeurige landskas, als men geen postzegels van mij aan wil nemen?

Wij geven de regeering in overweging deze regeling nog eens, met afzetting van de bekende Bataviasche bureau-bril, te bekijken en wij twijfelen er niet aan of, zij zal de gegrondheid van deze opmerkingen toegeven. v. S.

MAANDELIJKSCHE REVUE VAN BROCHURES EN VAN TIJDSCHRIFT- EN DAGBLADARTIKELEN.

15 Januari 1899.

INHOUD.

Een studie van C. A. Wienecke over E. Douwes Dekker; in de *Vragen des Tijds*. — Prof. Dr. F. A. F. C. Went over den strijd tegen de ziekten der kultuurgewassen in Nederlandsch-Indië; in de *Gids*. — *Insulinde's* afscheid.

Geen politieke artikelen vragen ditmaal onze aandacht. En dit is zeldzaam genoeg om daarvan uitdrukkelijk gewag te maken.

In de *Vragen des Tijds* van Januari geeft de heer C. A. Wienecke ons een magistrale studie over Eduard Douwes Dekker. Magistraal, omdat de schrijver er in geslaagd is ons in groote lijnen het beeld te teekenen van den mensch, den schrijver, den hervormer, maar vooral den Indisch-gast, die tezamen het complex Multatuli vormen: een oud-gast, van wien de heer Tutein Nolthenius [1]) niet zal beweren dat hij het Amsterdamsch peil heeft doen dalen. Hoezeer heeft Indië op dezen doopsgezinden Amsterdammer gereageerd! Hooren wij den heer Wienecke over Dekker's indrukken als controleur te Natal in 1841.

„Tusschen de bergketens van Sumatra en den oceaan, daar bij den evenaar, gaat hem de ziel opbloeien als een zomerroos: zijne ikheid verruimt zich.

Varend over den Indischen Oceaan met een Atjehsch hoofd en zijn jeugdige dochter Si Oepi Keteh, verhaalde hij haar het sprookje van den Japanschen steenhouwer. Het was avond.... onder de bekoring van haar zwijgend luist'ren, en het lichaam welgeleed, trof den Europeaan de wijsheid van dit kind der tropen, toen ze hem zei op de vraag: wat zij zelve den engel zou afgebeden hebben? „mij mee te nemen naar den hemel."

Hij verkreeg het meisje van haar vader tot gezellin.

Dekker leefde eenige jaren met Si Oepi Keteh. Aan haar borst wiegde hij snikkend zijne liefde voor Caroline (dit was namelijk het meisje voor wie hij te vergeefs katholiek was geworden), en verflauwde die met het geloof aan de kerk.

Als de Maleische hem in de armen lag, lei ook haar ziel zich tegen de zijne, en groeide in hem het wezen van haar natie. Immers, vrouwen dragen onder de minder scherpe persoonseenheid, zwaar het volk.

Bij haar leerde hij de grofheid van 't onrecht begrijpen, dat Neêrland aan Indië beging. En soms kreeg hij neiging zich bij de oproerigen te stellen

1) Zie blz. 147—149 van deze aflevering.

tegen het Nederlandsch gezag, hier zoo scherp voor hem in generaal Michiels, gouverneur van Sumatra's Westkust.

De jonge vrouw leerde hem zwijgend of in 't ruischen van één woordje, van eeuwigheid en dood, en de geringheid des levens. Voor haar was het maleisch als een gebed; die taal, arm aan consonanten, zonder harde betoningen, die taal van tweesylbige woorden, verbonden, als ware er geen begin en geen einde aan het zeggen; die taal vervuld van beelden uit het leven, leek hem een gebed van buiging voor God en natuur".

Ziedaar regels die wij zouden wenschen geschreven te hebben. Zoo komen er meer genrestukjes, stillevens in dit opstel voor, dat, zonder nieuws te geven, toch belang inboezemt, omdat het geschreven is met het hart

Een pretentieuze inleiding, waarin op de tegenwoordig conventioneele wijze in een chronologisch overzicht nog eens weer wordt meedegedeeld, dat de mannen van de compagnie zoo gewetenloos waren en het cultuurstelsel een uitzuinigings-systeem, slaat op de werklijk schoone studie over Multatuli als een tang op een varken. Allerzonderlingste beweringen komen hierin voor. Wat bijvoorbeeld te zeggen van deze stelling: „er bestaat, bij veel verschil, veel overeenkomst tusschen de Nederlanders en de meest beschaafde volkeren van den Archipel; immers de eenen in Europa, de anderen in Azië onderscheiden zich door hunne waarheidsliefde".

Wij meenen dat de waarheidsliefde, zij moge wellicht een traditioneele eigenschap zijn van de Nederlanders, nu juist niet tot de kenmerkende eigenschappen behoort van beschaafde volken van den Archipel.

Zoo trof ons in zijn overigens juiste beschouwing over Multatuli's denkbeelden in de richting die men thans de feministische zou noemen, een even gewaagde stelling:

„Hij kon niet inzien, waarom de vrouwen geen deel in de publieke zaak hadden, en zwijgen moesten over zaken van belang. Zijn verblijf in Indië moest hem in deze democratische idee versterkt hebben. Hij wist door aanschouwing dat vrouwen niet van nature lager staan dan mannen. In den Archipel immers is niet als in overig Azië de vrouw een minnaardig schepsel voor de mannen, maar zij neemt deel aan het maatschappelijk leven. Op Sumatra wordt, waar de Islam zich het meest deed gelden, de vrouw nog achtergesteld, maar bij de Makassaren en Boegineezen, de volkeren van Zuid-Celebes heeft de Mohammedaansche invloed weinig gewerkt, en is de maatschappelijke positie der sexen gelijk. En die volkeren zijn juist onder de dapperste en meest beschaafde van den Archipel."

Dit is onzes inziens volkomen averechts. Neen, 't was zijn ingeboren ridderlijkheid, zijn scherp orgaan voor 't waarnemen van onrecht, die hem, ondanks den grooten invloed, dien de Aziatische maatschappij op hem had gehad, deden opkomen tegen „de onrechtvaardige vernedering" der vrouwen in Nederland, „zonder macht". Want Indië is wel degelijk Azië; Azië in den vollen zin des woords, waar het de verhouding der sexen betreft, en hij moest juist ontkomen aan dien indruk vóór hij zich kon opwerpen als apostel der vrouw. De Makassaren en vooral de Boegineezen zouden zeker zelf, als zij Hollandsch konden lezen, diep verbaasd zijn te vernemen dat zij niet slechts tot de dapperste, maar ook tot de beschaafdste volkeren van den Archipel geteld worden.

Dit alles — en er is meer in dien trant — doet echter niet te niet de bekoring die voor ons uitgaat van dezen hekkensluiter der zoo lijvige Multatuli- literatuur.

* * *

In de *Gids* van Januari een artikel van Prof. Dr. F. A. F. C. Went over den strijd tegen de ziekten der kultuurgewassen in Nederlandsch-Indië. Na herinnerd te hebben aan den tijd, nog niet zoo ver achter ons, waarin men de ziekten der kultuurgewassen opvatte als iets onvermijdelijks, wijst de schrijver op de ontwaking, eigenlijk het geboren worden van dat speciale deel der plantenkunde: de moderne mykologie en de plantenpathologie na 1860. En nu is het zeker eigenaardig te constateeren, aan de hand van dezen deskundige, dat, op het gebied van de bestrijding van plantenziekten, Nederlandsch-Indië als baanbreker is opgetreden, terwijl het moederland achterlijk bleef.

De rietplanters op Java, wanhopig door de verwoestingen der sereh-ziekte, besloten tot het oprichten van proefstations. Van Regeeringwege werd in 1890 aan 's Lands Plantentuin Dr. J. M. Janse benoemd als ambtenaar-plantkundige, meer in het bijzonder belast met het onderzoek van de ziekten der kultuurgewassen. Drie jaar geleden werd de zoöloog Dr. J. C. Koningsberger aangesteld door het rijk, hoewel door particulieren bezoldigd, voor het onderzoek van de dierlijke vijanden van den landbouw. In 1893 werd het proefstation van Deli-tabak, onder leiding van den planten-patholoog Dr. J. van Breda de Haan opgericht en in 1896 volgde een koffieproefstation onder den scheikundige Dr. J. G. Kramers en den botanicus Prof. Dr. A. Zimmermann. Beiden uit particuliere fondsen bekostigd, doch onder beheer van den directeur van 's lands plantentuin, Prof. Treub te Buitenzorg.

Wat kan Nederland, het landbouwende Nederland, daartegenover aanwijzen, zouden wij met eenige trots kunnen uitroepen, wanneer Indië altijd maar opnieuw als een achterlijk land wordt afgeschilderd!

En, de resultaten? Inderdaad leerrijk is het van Went te vernemen, hoe de boorderplaag, die het riet aantast, met succes bestreden werd, dank zij de wetenschappelijke onderzoekingen van Krüger en Zehnter; hoe de ananasziekte ook bij het suikerriet wordt voorkomen; hoe men de gevreesde bibitziekte in de Deli-tabak, dank zij Dr. van Breda de Haan, zoo goed als geheel heeft kunnen doen verdwijnen. Sterk sprekende resultaten voorzeker, en die de geldende meening logenstraffen, dat, ja, natuur- en scheikunde van practisch nut zijn, maar de biologische wetenschappen voor de praktijk geen waarde zouden hebben. Volkomen beamen wij dan ook de wenschen van den schrijver: 1o. dat de regeering een afzonderlijke plantenpatholoog aanstelle voor het onderzoeken van de ziekten der *kultuurgewassen van den inlander*; 2o. dat de regeering een subsidie geve aan de suikerrietproefstations, die zulk een zwaren strijd om het bestaan hebben te voeren.

De rechtvaardigheid van den eersten wensch springt dadelijk in het oog. De inlander profiteerde tot nu toe niet veel van de groote vorderingen der phyto-pathologische wetenschappen.

Maar ook de tweede wensch is — wij zijn het met den schrijver eens — gerechtvaardigd, wanneer men er aan denkt welke sommen er in het moederland besteed worden ter bescherming der beetwortelsuikerindustrie, terwijl de

rietsuikerindustrie van Java elke ondersteuning van welken aard ook volkomen mist. En toch is die suikerindustrie voor den inlander zoo hoogst belangrijk!

* * *

Moriturus te salutat! Met deze woorden deelt de redactie van het weekblad *Insulinde* (No. 50) mede dat het blad met het einde van 1898 op zal houden te verschijnen.

„De steun, — zoo gaat zij voort — dien wij van de zijde van de Nederlandsche pers en de Nederlandsch-Indische pers ondervonden, die zoo menigmaal een woord wijdde aan onze beschouwingen, zoo menigmaal onze artikelen, door ze in hare persrubriek te refereeren, onder een wijderen kring van lezers bracht, stemt ons in de eerste plaats tot een woord van dankbaarheid en waardeering voor de moederlandsche en de Indische redactiën van de toongevende organen der dagbladpers.

Maar, hoezeer wij die sympathie ook dankbaar aanvaardden, wij missen een voldoend aantal abonné's en wij moeten den strijd om het bestaan opgeven.

Wij hebben getracht naar onze beste krachten het belang van ons dierbaar Indië te dienen. Wij meenden dat één enkel weekblad, uitsluitend gewijd aan Indië, reden van bestaan moest hebben in Nederland, de tweede koloniale mogendheid der wereld.

Het heeft niet zoo mogen zijn.

De voortreffelijke wijze, waarop, sedert de laatste drie jaren, de Nederlandsche groote dagbladen hun Indische mail onmiddellijk na de aankomst verwerkten, was trouwens een groote reden, waarom onze Indische mail, wier aankomst niet altijd dadelijk voorafging aan het verschijnen van ons blad, niet die aandacht kon trekken, die wij gewenscht hadden.

Moge ook na ons verscheiden aan die mail dezelfde zorg in de Nederlandsche pers besteed worden.

De éénjaarlijksche verloven, waarvan nog afgaat de reis naar en van patria, die de tweejarige verloven vervangen hebben, maakten het moeilijk in dien kring, waarvoor ons blad toch in hoofdzaak bestemd was, een behoorlijken, blijvenden kern van lezers te krijgen en te behouden. Te ephemeer is het verblijf van die Indiërs in Nederland om hen aan ons te kunnen binden.

Bij velen van hen, die voor goed in het vaderland teruggekeerd zijn, schijnt de herinnering aan en de belangstelling in het land, waar ze hun beste, mannelijke jaren doorbrachten, en waaraan ze te danken hebben dat zij in een *otium cum dignitate* hun geheele verdere leven in Nederland kunnen doorbrengen, merkwaardig snel te verflauwen.

Van de Indische cultuurondernemingen, zoo talrijk in Amsterdam, Den Haag en Rotterdam, hebben wij nimmer eenigen steun ondervonden.

En zoo gaan wij dan in het graf, waarin voor ons de *Indische Tolk* en de *Indische Mail* met de *Revue Coloniale* zijn bijgezet.

Moge deze en gene onzer lezers een niet te onaangename herinnering van ons behouden".

Ook wij waren van oordeel, dat een weekblad als *Insulinde* een zeer wenschelijke aanvulling ware van een maandblad als de *Indische Gids*. In de eerste plaats omdat het een overzicht gaf van de Indische dagbladpers, die door de Nederlandsche dagbladen, al maken zij ook de laatste 3 jaren nog zoo

veel werk van de mail, met groote hardnekkigheid wordt genegeerd. In de tweede plaats, omdat het waarlijk wel noodig is dat onjuiste berichten, in de Nederlandsche pers door haastige bewerking der mail of door gebrek aan voldoende kennis van koloniale onderwerpen ontstaan, spoedig verbeterd worden. En dit kan uit den aard der zaak beter in een weekblad, dan, wanneer de zaak al haast vergeten is, in een maandblad. Wij hebben er bijvoorbeeld thans geen genoegen meer in er op te wijzen, hoe verregaand dom het is dat er Nederlandsche bladen zijn geweest, die de proclamatie van Toekoe Oemar, in het *Bataviaasch Nieuwsblad* verschenen, als volle ernst opgenomen hebben. Doch wij kunnen wel de verzekering geven dat *Insulinde* niet zou hebben nagelaten hierop de aandacht te vestigen. . . . . wanneer ze nog bestaan had na 1 Januari.

En ten derde als legger, gemakkelijk in het bewaren en naslaan, van Indisch nieuws, was *Insulinde* een uitgave, waarop, naar men meenen zou, menigeen prijs stelde.

De Nederlandsche pers was eenstemmig, waar ze in een kort, welgemeend, sympathiek woord haar spijt te kennen gaf over het verdwijnen van dit weekblad.

KOLONIALE LITERATUUR.

KLINKERT'S MALEISCHE SPRAAKLEER. [1]

Bahoewa sĕnja djauhari djoega jang
mĕngĕnal mānikam (Hikayat Abdoellah 3.3).

Max Müller, de bekende Orientalist, zegt ergens: „All rivers, all brooks, all rills are meant to flow into the ocean." [2] en schetst met deze woorden treffend, hoe alles kan meewerken tot het scheppen van een grootsch geheel. Onwillekeurig schoten mij deze woorden te binnen, toen ik den nieuwen druk van „Klinkert's Maleische spraakleer" doorgelezen had. Niet genoeg immers kan er gearbeid worden in den maleischen taal-boomgaard, niet genoeg kan elke bizonderheid opgedolven worden om tot recht verstand van het geheel te geraken, niet genoeg kan elke poging gewaardeerd worden om te trachten eene heldere voorstelling van dat geheel te geven. Dankbaar moeten wij zijn voor elk vast punt, hoe klein ook, dat wij, hetzij zelf, hetzij door de aanwijzing van een ander, vinden; voet voor voet slechts gaan wij met de studie van het Maleisch vooruit. Hoe komt dit toch, zal men vragen. Het antwoord daarop is niet moeielijk te geven. Men gaat n. l. te weinig uit van wat men *vindt*, doch te veel van wat men *hoopt* te *vinden*, een gevaar, waaraan, naar het schijnt, bijna alle oorspronkelijke en op zich zelf staande en vertrouwende taalonderzoekers zich niet kunnen onttrekken; veel te vaak bouwen zij voort op een door hen zelf gestelde hypothese; sommige punten zijn te willekeurig aangenomen en ondersteld zonder vaste basis. De bersten en ongave plekken doen dan het kunstwerk in elkaar storten.

Nog veel te weinig is gedaan aan het nauwgezet *het binnenste buiten keeren* van maleische texten, om in allen deele te kunnen wijzen op onfeilbare resultaten; in dit opzicht verdient Dr. Mr. Tendeloo dan ook onzen onverdeelden lof voor zijn naakt uitkleeden van de Sĕdjarah Mĕlajoe [3], en het is te hopen dat anderen dit voorbeeld volgen; van veel tijdroovend werk zou de grammaticus ontheven zijn.

Boezemt het ons reeds belang in, een jongere aan het woord te zien, hoeveel meer moet onze verwachting niet gespannen zijn, wanneer een malaicus als Klinkert in zijn voorrede schrijft: „Het is nu zestien jaren geleden, dat de „eerste uitgave van mijn spraakleer van het Maleisch het licht zag. In dien

1) Spraakleer van het Maleisch door H. C. Klinkert Sr. (tweede, geheel omgewerkte en vermeerderde uitgave). (E. J. Brill 1898).

2) Selected Essays (London 1881) II, 4.

3) Feiten en Cijfers uit de Sadjarah Mĕlajoe, enz. Tijdsch. Bat. Gen. deel XL bl. 61 e.v.

„tijd zijn mijne gedachten over vele punten belangrijk gewijzigd. Ook heb „ik in den loop dier jaren menige eigenaardigheid in de taal gevonden, die „mij vroeger onbekend was."

Schreef ik een „geschiedenis der Maleische Grammatica", dan zou het zeker eene aangename en dankbare taak zijn, den eersten en den tweeden druk naast elkaar te leggen, en overal na te gaan, waaruit die „vele punten" bestaan, om dan te trachten, mij rekenschap ervan te geven, hoe de schrijver tot zijne gevolgtrekkingen was gekomen; doch daar ik mij slechts er bij te bepalen heb, dezen tweeden druk van KLINKERT's spraakleer aan te kondigen, — waarbij van zelf op enkele eigenaardigheden, in het werk voorkomende, dient gewezen te worden — blijft een dergelijke behandeling van de stof achterwege.

Wil men het werk van een schrijver naar waarde en billijkheid beoordeelen, dan moet men ook trachten zich op het standpunt te stellen, waarop de schrijver zich geplaatst heeft, toen hij zijne gedachten in een passend kleed hulde. Dit is een oude waarheid, tot vervelens toe herhaald, doch zelden in praktijk gebracht. De zienswijzen van den schrijver, welke van die van den criticus verschillen, worden hem maar al te vaak aangewreven, als zoovele opzettelijkheden om zijn evenmensch — op zijn zachtst uitgedrukt — in het donker te laten zitten. Ik moet ten krachtigste opkomen tegen deze manier van critiseeren, die, helaas, ten opzichte van de indonesische talen bijna algemeen wordt toegepast; men gaat met een heftigheid te keer, die de goede zaak alleen kan schaden, nooit dienen; een heftigheid, waarvan ieder weldenkende walgt en die de klad brengt in de studie der indonesische talen. Ik herinner mij ten minste eene opmerking van wijlen CANNE, die mij diep heeft getroffen en steeds is bijgebleven. Op een van de examens voor O. I. ambtenaar, waarbij hij als Voorzitter fungeerde, werd — naar aanleiding van een vinnige critiek in *De Indische Gids* — door een der Commissie-leden lachend de opmerking gemaakt, hoe het toch kwam, dat de heeren der indonesische talen, en vooral die van het Maleisch, elkaar eeuwig zoo vreeselijk in de haren zaten. „Wel" antwoordde CANNE leukweg, „dat komt, omdat ze allemaal er niets van af weten." CANNE was te goed op de hoogte van het Maleisch, om niet overtuigd te zijn, dat hij eene onwaarheid sprak, doch zeer juist gaf hij met dit antwoord den indruk weer, welke al dat treurige gecritiseer op de buitenwereld maakt. Wij weten van het Maleisch veel, doch eigenlijk nog te weinig in verband met èn de andere indonesische talen èn vooral het oud-Javaansch, om *theorieën* te kunnen missen. Met dit alles voor oogen zal men begrijpen, dat ik voor den arbeid van een ieder, die ernstig poogt een steentje bij te brengen tot het optrekken van het gebouw der maleische taal-studie, groote sympathie gevoel en met ijver zijn werk bestudeer, in de hoop daaruit nut te trekken. Dit heeft voor mij des te meer belang, daar op mij de zoo moeilijke taak rust, indonesische talen te doceeren en nog wel aan jongelieden, die voor taal-studie in het algemeen niet voorbereid zijn, en bovendien, naar alle waarschijnlijkheid, ook nooit zich aan taal-studie zullen wijden.

Dat zulk een taak niet gering is, en veel hoofdbrekens kost en toewijding eischt, zal zelfs een leek op het punt van doceeren moeten toestemmen. Is het dan wonder, dat afgescheiden van eene wetenschappelijke behandeling, de docent met vreugde naar het materiaal grijpt, waardoor zijn taak verlicht

wordt, en *hem* dankbaar is, die met onverpoosden ijver dergelijk materiaal onder zijn bereik stelt?

Klinkert nu, wiens naam steeds genoemd zal worden, wanneer er sprake is van de Maleische taalstudie in de 19e eeuw, heeft getracht de structuur van het Maleisch zóó voor te stellen, dat in de allereerste plaats de student over bruikbaar materiaal kan beschikken, en in de tweede plaats den taalbeoefenaar hier en daar de oogen geopend worden.

Op den voorgrond — voordat ik het werk zelf bespreek — moet ik stellen, dat ik, wat aangaat de cardinale vraagstukken, die tegenwoordig de beoefenaren van het Maleisch bezighouden, niet onverdeeld op het standpunt van den schrijver sta, wat toch zeer goed samen kan gaan met mijne ingenomenheid met het werk van Klinkert, daar naar mijne stellige overtuiging, het beoefenen van een taal minstens even goed een zaak van gevoel is, als van dorre-kennis-abstractie.

Het geheele werk getuigt geschreven te zijn met het doel iets te leveren, „uit de praktijk, voor de praktijk". De heer Klinkert houdt dit meesterlijk vol, zoo zelfs dat hij zich met geen theoretische beschouwingen afgeeft, doch zeer apodictisch in zijn beweren is; een leek op het gebied van de beoefening der Maleische taal komt in den waan, dat alle vraagstukken, de Maleische spraakkunst betreffende, opgelost zijn. Men glimlacht misschien bij deze opmerking, doch eene dergelijke wijze van behandelen verraadt den ervaren docent. Even goed als het onmondige kind alles gelooft, wat hem zijn ouders vertellen over St. Nikolaas, over den ooievaar, etc., even goed moet een aanvanger dit doen ten opzichte van zijn onderwijzer. Zonder dit wordt een paedagogisch doceeren zoo goed als onmogelijk; den leerling moet de *theorie* eerst voorgehouden worden als *onomstootelijke waarheid*, dan, — als hij op een zekere hoogte staat —, pas als *theorie*. Die dit niet in het oog houdt, zal Klinkert nooit begrijpen in alles wat hij gewrocht heeft, en hem dingen toedichten, die hem geheel en al vreemd zijn.

De schrijver opent zijn werk met:

„De Maleische taal is de taal, die door de echte Maleiers, namelijk die van „het voormalige Djohorsche Rijk, wordt gesproken en geschreven.

„Behalve door dezen, wordt zij in de Padangsche boven- en benedenlanden, „in de rijken op de Oostkust van Sumatra en op de strandplaatsen der meeste „eilanden van den Indischen archipel, doch in gewijzigden vorm, gebruikt, „hetzij als volkstaal, hetzij als het algemeene middel, waardoor de verschillende „volken zich voor elkaar verstaanbaar kunnen uitdrukken".

Ofschoon ik aan de meer uitvoerige beschouwingen over de Maleische taal, zooals die in de Hollander of Grashuis gevonden worden, de voorkeur geef, zoo kan ik mij toch met de korte omschrijving van Klinkert vereenigen, waarbij aan den docent overgelaten wordt *à discrétion* te præciseeren.

In het hoofdstuk over de „Uitspraak" is Klinkert langer blijven stilstaan bij de *assimilatie* van het arab. lidw. *al*, met de zon-letters (bl. 7 al. 7). Dit is een stap in de goede richting; wenschelijk zou het zijn, dat in elke maleische grammatica, hoe beknopt dan ook, wat meer werk werd gemaakt van enkele

bizonderheden aan de arabische taal eigen, welke voor de goede kennis van het maleisch moeielijk gemist kunnen worden, o. a. *uitspraak* en *accent*.

Men behoeft bijv. slechts een examen in de „Godsdienstige wetten, volksinstellingen en gebruiken van N. I." bij te wonen, om te huiveren bij het hooren van bijna elk arabisch woord, dat door de examinandi uitgesproken wordt. In de colleges voor het eerste jaar van het Maleisch, tracht ik zooveel mogelijk dit gebrek te verhelpen, door bij de leesoefeningen de meest voorkomende arabische woorden te behandelen[1]). Men onderschatte dit gebrek niet, vooral voor a. s. O. I. ambtenaren, die zich in het oog van den beschaafden Maleier daardoor even belachelijk maken als iemand, die bij ons van pèrĕplu, sĕbiet, sjalong (salon), enz. spreekt.

De Spelling, nog steeds een *question brûlante*, heeft KLINKERT zeer uitvoerig behandeld, zoodat dit hoofdstuk aan alle redelijke eischen der praktijk voldoet. Wilde ik hier eene opmerking maken, dan zou deze alleen slaan op de indeeling der spelregels, die m. i. niet zoo'n duidelijk overzicht geven, als bijv. het schema, dat in mijn „Maleische Chrestomathie" te vinden is (verg. § 5). Het schijnt niet vrij van eigenwaan te zijn, mijn werk tegenover dat van mijn ouden leermeester te stellen, doch een meer dan vijftienjarige ondervinding als docent, geeft mij het recht van meepraten.

Over den „Klemtoon" is schrijver's gedachte veranderd. Hierbij moet ik, ter wille van het belang der zaak, een oogenblik verwijlen. In den eersten druk leest men (blz. 15 al. 1):

„Bij afgeleide Maleische woorden regelen de achter-, niet de voorvoegsels, „de plaatsing van den klemtoon, *doch ook die niet altijd*[2]). *Dikwerf blijft zij „daar, waar het grondwoord hem heeft*[2]). Dit is *meestal*[2]) het geval als de „eerste lettergreep van een woord open is, de tweede gesloten en het krijgt „een achtervoegsel, dat met een medeklinker begint, b. v. enz. enz." Het geheel maakt den indruk van iets onbestemds; in den 2en druk echter vindt men kort en bondig: „Aangezien bij de afgeleide woorden de *klemtoon bewaard „blijft, daar waar het grondwoord hem heeft*[2]), duiden vele schrijvers dit in „hun schrift door de plaatsing van de verlengingsletters aan, enz. enz. (bl. 14 „reg. 10)." Het doet mij recht genoegen, deze uitspraak van KLINKERT, welke ik altijd voorgestaan heb, te vernemen; zij sluit zich zoo natuurlijk aan bij de „agglutineerende struktuur" van het Maleisch.

„Na „Over de vorming der woorden in het algemeen" gesproken te hebben, gaat de schrijver over tot de behandeling van het „Werkwoord".

Het is moeielijk te verwachten van iemand, die opgegroeid is bij de ROORDA'sche taalbeschouwing en die zich er altijd wel bij heeft bevonden, — getuige het vele voortreffelijke, dat hij geleverd heeft, — dat zoo iemand op eenmaal over stag zou gaan en de zoogenaamde nieuwere denkbeelden over de Maleische taal aanhangen. Ik spreek van „nieuwere denkbeelden"; dit is altijd betrekkelijk, d.w.z. denkbeelden, die afwijken van de ROORDA'sche; want nieuw — in den

[1]) Zie mijn Maleische Chrestomathie § 7 e. v.

[2]) Ik cursiveer.

zin van pas ontdekt — zijn zij niet, daar KERN reeds in 1871 de beschouwingen ten beste gaf, waarvan de jongere beoefenaren van het Maleisch zijn uitgegaan. Toch vindt de aandachtige lezer overal sporen, dat wat KERN in zijn „Kawi-studiën" schreef, KLINKERT niet onverschillig heeft gelaten.

Niet te loochenen valt, dat de behandeling, die KL. gevolgd heeft, van groote praktische waarde voor den student is, die alleen vraagt, hoe hij zonder fouten uit het Maleisch in zijn moedertaal kan vertalen en ook andersom; ongeschoold als hij is, is het hem volkomen onverschillig, hoe o.z.t.z. de bakker zijn fijnste pasteitjes bakt; bij hem blijft hoofdzaak, dat ze lekker smaken en niet zwaar op de maag liggen. Ik kan niet ontkennen, dat de ondervinding mij geleerd heeft, dat met KL. men het gemakkelijkst zijn doel bereikt.

De kwestie (bl. 34. al. 6) over het al of niet behouden van den neusklank bij het passief van *soeroeh* en *titah*, zou Kl. m.i. duidelijker gesteld hebben, wanneer hij, in verband met wat op bl. 22 al. 3 staat over *subject*, *object*, *onderwerp*, *voorwerp*, als regel gegeven had, dat „de neusklank wegvalt, wanneer het onderwerp *object* is van den infinitief achter *soeroeh* en *titah* in het passief."

Voorbeelden hiervan vindt men o.a. Bloemlezing Niemann deel I 14.3, 41.15, 62.12; Bibi Çabariah (Ed. v. d. Tuuk) 5.15, 13.14; Pandja Tandĕran (Ed. v. d. Tuuk) 25.8; Leesboek Meursinge deel VII 8.14, enz. Met neusklank bijv. Leesboek Meursinge deel VII 46.4: 84.8; Sĕdjarah Mĕlajoe (Ed. Klinkert) 77.12, 81.10, enz.

Op bl. 35 al. 1 staaft KLINKERT, met eigenaardig gekozen voorbeelden, zijn gevoelen, dat *mĕ* als praefix *zuiver Transitieve* werkwoorden vormt, en werkt dit verder uit. Zeer opmerkenswaard is ook de reden, die hij geeft, waarom zulke werkw. vormen als *takoet*, *loepa*, enz. geen praefix *mĕ* aannemen, n. l. „werkw. die eene werkzaamheid van den geest of van het gemoed te kennen geven, doorgaans den vorm met *mĕ* niet aannemen", daar „*mĕ* voor het begrip, dat moet uitgedrukt worden, te intensief zou (den) zijn". (v.g. bl. 40 al. 1).

Bij de behandeling der „Passieve vormen" (hoofdstuk V), geeft de schrijver *zijne* verklaring voor de „bekende" passieve vormen. Hij zegt (bl, 40 reg. 3 v.o.):

„Drie gevallen kunnen zich (dus) bij het passief voordoen, n. l. 1°. het subject „kan verzwegen zijn, 2°. het subject kan, om er bepaald de aandacht op te „vestigen, er als nadere bepaling worden bijgevoegd en 3° kan het noodig zijn, „dat wel het subject wordt genoemd, doch het object met de handeling, die „het ondergaat geheel hoofdzaak moet blijven."

Aan welke drie catagoriën beantwoorden voor:

1°. het passief *di*, waarachter Kl. voor de eigenaardigheid zet, „dat men wil afleiden van *djadi* worden". (bl. 46.6);

2°. het passief *di* gevolgd door het subject, als nadere bepaling, verbonden met *olih*;

3°. het zoogenaamde *subjectief-passief*. „Wij behouden dien naam, daar wij nog geen beteren kennen, om aan te duiden, dat bij dezen vorm het subject met het verbum zich heeft vereenigd, daarmede is samengesmolten", leest men op bl. 42 al. 1.

De „beide accidenteele vormen" vindt men, daar zij in nauw verband met de

„transitieve vormen" (hoofdstuk VI) n. l. *i* en *kan* door den schrijver beschouwd worden, eerst in hoofdstuk VII behandeld.

Wie al, wat in de laatste paar jaren over Maleisch geschreven is, trouw heeft bijgehouden, zal zich herinneren, dat de aanhechting van *nja* bij de werkwoordelijke vormen meer dan eens de aandacht der beoefenaars heeft getrokken, en zal derhalve het zeer belangrijk vinden de volgende opmerking van Kl. op bl. 44, al. 2 te lezen: „Soms wordt de subj-pass. vorm 3e pers. nog gevolgd „door het subject als nadere bepaling met het voorz. *olih*, door, doch dit is „meestal duidelijkheidshalve, om te doen uitkomen wie met dat *nja* wordt „bedoeld. Ook komt het voor, dat dit *nja* niet het subject, maar het *object* „is, evenals dit soms plaats heeft bij den actieven vorm *mĕ* b. v. in *mĕngam-* „*bilnja*, het zelve nemen, zoo ook in het *passief* b. v. *dipĕrsoentingnja* „*olih baginda*, door den vorst werd zij (de bloem) achter het oor gestoken; „*maka olih radja Pasai didoedoekkannja dĕngan anakda baginda*, en door „den Vorst van Pasai werd hij in het huwelijk verbonden met zijne dochter; „*maka olih sangnata dan pĕrmaisoeri dipĕloeknja dan ditjioemnja*, en door „den Vorst en de Vorstin werd zij omhelsd en gekust; *makin sangat dika-* „*roeniaīnja olih doeli jang dipĕrtoewan*, hoe langer zoo meer werd hij (H. T.) „door den Vorst begunstigd, in welke zinnen *nja* bepaald het *object* is en niet „*subject* 3e persoon".

Hierbij moet ik wat langer stil staan, daar de zaak belangrijk genoeg is. De voorbeelden in de texten van genasaleerde werkwoordelijke vormen + *nja* zijn betrekkelijk schaarsch. Zoo vindt men o. a. in de Pandja Tandĕran (Ed. v. d. Tuuk) *Mĕngatahoeinja* 75.10; *mĕmboewatnja* 94.13; in de Pĕlandoek Djinaka (Ed. Klinkert 1885) *mĕnĕngarnja* 38.17, en *mĕlawannja* 19,5, 33,10, 61.1, in de *Sĕdjarah Mĕlajoe* (Ed. Klinkert) *mĕngatahoeinja* 28.7, *mĕnoekanginja* 50,8, *mĕnĕngarnja* 189,18, *mĕmboenoehnja* 248.2 *mĕmĕtjahnja* 278.9 v.o en *mĕmbalasnja* 391.19. Gaat men al die voorbeelden in het zinsverband na, dan kan niet ontkend worden, dat veel voor de meening van Klinkert spreekt, vooral daar wij in een van de meest verwante talen van het Maleisch, het Bataksch n.l., een analoog verschijnsel waarnemen. Wanneer men naleest, wat v. d. Tuuk in zijn Bataksche Grammatica over *sa* schrijft n. l. (bl. 250. 8º.), dan moet de overeenstemming in gebruik, tusschen dat *sa* en het mal. *nja* ons ten zeerste treffen. Wat betreft de voorbeelden in het passief gegeven, de heer Klinkert zal het mij zeker ten goede houden, dat ik niet onvoorwaardelijk zijn gevoelen deel. Het zou mij hier te ver voeren, zoo ik daarvoor mijne redenen opgaf; ik stel mij voor dit later elders te doen.

Een vlijtige studie van wat Kl. in hoofdst. VI over de „Transitieve vormen" zegt, zal den student eene groote vaardigheid in het gebruik van die vormen geven; het groote aantal voorbeelden met duidelijke omschrijvingen, hier zoowel als overal in het boek, zal wederom de kracht bewijzen van het oude: „longum iter est per praecepta, breve et efficax per exempla". Op bl. 46 al. 3 vindt men: „Het causatief suffix *kan* heeft altijd betrekking op een direct, het transitief suffix *i* op een indirect object." Zonder meer geeft deze regel aanleiding tot misvattingen, terwijl toch de bedoeling is, „bij de vertaling in het Hollandsch", zooals ook de voorbeelden, die later volgen, bewijzen.

Nieuw is zeker, wat Kl. geeft op bl. 47 al 2: „Dikwijls duidt *kan* noch het causatief, noch het Voorz. „*akan* aan, maar wordt alleen gebezigd om het meer *opzettelijke of intensieve van de handeling* uit te drukken."

Wanneer men leest, wat v. d. Tuuk over het bataksche achtervoegsel *hon* (= mal kan) bij de verba met *mar* op bl. 113 schrijft, n l. „Zij kunnen 't aanhechtsel *hon* alleen in 't actief hebben, vooral zoo de nadruk op 't subject is," en later: „Zeer dikwijls echter worden zij zonder genoemd aanhechtsel gebruikt," dan valt niet te ontkennen, dat hetgeen Kl. opgeeft, zeer aannemelijk is, evenals het beweerde op bl. 51 al 2, dat in *i* „meestal de beteekenis van veelvuldigheid der handeling" ligt, vooral als wij zien, dat het Bataksch (vg. v. d. Tuuk bl. 102.4⁰) en het Javaansch (vg. Poensen § 92,8⁰) hetzelfde verschijnsel vertoonen.

Op bl. 53. al 1 leest men: „Bij het gebruik van het passief gaan de transitieve suffixen dikwerf verloren," ik wijs hier wederom op het zelfde verschijnsel in het Bataksch vg. v. d. Tuuk bl. 129, 2⁰.

Wat ik over de „transitieve vormen" zeide, is ook geheel en al van toepassing op de „accidenteele vormen". De opmerking op bl. 55 al. 3 n. l. „Daar het „*al* of *niet in staat zijn* tot het verrichten eener handeling van het subject, „of het *al* of *niet kunnen ondergaan* eener handeling door het object, ook iets „geheel accidenteels is, zoo wordt voor beide gevallen almede van het praefix „*tèr* gebruik gemaakt, om dit te kennen te geven", wijst ook op een frappante overeenkomst met het Bataksche *tar* (verg. v. d Tuuk § 108); de zelfde opmerking moet men maken, wanneer men op bl. 84 schrijvers beweringen over den „VOCATIEF" leest en daarbij v. d. Tuuk vergelijkt § 152.

Zijn de verschillende punten van overeenkomst met het Bataksch, die ik hierboven aangaf, spontaan door KLINKERT gevonden, dan is dit zeker bizonder merkwaardig, doch heeft KL. nog, bij zijne andere drukke bezigheden, den tijd gevonden ook het Bataksch te beoefenen, zie, dan doet zulk werk denken aan de maleische spreuk: „*sapèrti goenting makan di hoedjoeng*".

Te weinig wordt aan het Bataksch gedaan. Eenige jaren geleden schreef BRANDES reeds als stelling: „Het is te betreuren, dat bij de Wet op het Hooger Onderwijs voor het Doctoraat in de taal- en letterkunde van den Indischen Archipel geen der Philippijnsche talen of het Bataksch verplichtend is gesteld." (Zie BRANDES' Proefschrift), eene stelling, die ik volkomen beaam.

Het is wel te bejammeren, dat aan de Leidsche Universiteit alleen gelegenheid bestaat tot het beoefenen van het Madoereesch en het Soendaneesch, talen, die hoe belangrijk op zich zelve ook, met het oog op de verplichte studie van het Javaansch, desnoods gemist hadden kunnen worden, terwijl het Bataksch, dat zooveel gelegenheid geeft om licht te verspreiden over de indonesische talen, niet gedoceerd wordt. Laat ons hopen, dat ook eenmaal daarin voorziening kome.

Wat nu verder van bl. 63 tot het einde (bl. 166) volgt, is een zeer praktische en bizonder bruikbare opgave van: „De tijden en wijzen van het Werkwoord", waarin wij o. a. bl. 63 al. 1 v, o lezen: „In het algemeen duiden de actieve vormen meer den Tegenwoordigen, de passieve vormen den Verleden tijd aan"; „Over het gebruik van de suffixen *lah*, *kah*, *tah* en *pon*", waarin de

student zeer helder het gebruik van deze, voor hem zoo moeielijke, woorden vindt omschreven; daarop volgen hoofdstukken over de „zelfstandige naamwoorden, bijvoegelijke naamwoorden, enz. enz." alle even leerzaam en degelijk in elkaar gezet. Zoo is de opsomming van de „aanwijzende Bijwoorden van tijd" (bl. 131) voor den student van groot belang en gemak, evenals de juiste omschrijving der diverse „Voorzetsels" en „Voegwoorden" (bl. 145 en 155).

Ik nader het einde van mijne aankondiging, ik geloof niet te veel gezegd te hebben, toen ik Max Müller's treffende woorden aan het hoofd van dit opstel schreef en daarmede Klinkert's arbeid een hartelijk welkom toeriep.

Het spijt mij echter, dat Klinkert zijn boek niet in §§ heeft ingedeeld; dit zou het aanhalen van een en ander zeer eenvoudig gemaakt hebben. Betreuren doe ik het echter, dat geen volledige woord-index er bij is gevoegd; nu moet men al zeer goed te huis zijn in de „Spraakkunst" om direct te vinden wat men noodig heeft. Ik hoop, dat de heer Klinkert lust en tijd mag hebben, om hierin nog eene voorziening te treffen, hij zou daardoor de bruikbaarheid van zijn boek ten zeerste verhoogen.

Waar het te pas kwam, heeft Klinkert „de syntactische regels" te berde gebracht. Ik zou het wenschelijker gevonden hebben, indien hij een afzonderlijk hoofdstuk aan dit gewichtig deel van de grammatica gewijd had, doch dit is geen zaak van overwegend belang.

Er is echter iets anders waarop ik noodzakelijk de aandacht moet vestigen.

Tot nu toe n.l. is er een deel van de „Syntaxis" in alle maleische grammatica's schromelijk verwaarloosd, waarvan toch de kennis van het hoogste belang is om Maleisch te kunnen verstaan èn schrijven.

Ik bedoel de „tropen en figuren" in de Maleische taal. [1])

Daar dit terrein nog volkomen braak ligt, voeg ik hieraan toe eene korte verhandeling over het bovengenoemde onderwerp, geput uit een „Syntaxis van het Maleisch", welke ik bezig ben te bewerken, vooral om te doen zien, hoe rijk het Maleisch daaraan is en van hoe overwegend belang de kennis daarvan voor een ieder is, die deze taal beoefent.

MALEISCHE TROPEN EN FIGUREN.

De kennis van den „Tropen- en Figurenrijkdom" eener taal is onontbeerlijk voor eene meer diepe studie van het wezen dier taal. Zonder eene zoo nauwkeurig mogelijke en bijna volmaakte kennis hiervan, is het den beoefenaar ondoenlijk zijne gedachten juist in die taal wéér te geven. De docent zal dan ook met meer dan gewone zorg zijne leerlingen bekend maken met deze schatten der taal, daar hij maar al te goed weet, dat het van het goede inzicht van die zoo merkwaardige materie afhangt, of zij haar niet alleen op de ware waarde zullen weten te stellen, doch ook haar met smaak weten te gebruiken. Dit is dan ook de reden, dat in een Grammatica, na de behandeling van de regels der Syntaxis, een groote plaats moet ingeruimd worden aan de behandeling van de „Tropen en Figuren."

[1]) Prof. Vreede heeft in zijn belangwekkende rectorale redevoering: „De oorspronkelijke en figuurlijke beteekenissen der Javaansche woorden" op het gewicht van dit onderwerp voor het Javaansch gewezen, (vg. bl. 27 e. v.).

In de volgende regelen zal ik trachten een overzicht te geven van den voorraad, dien het Maleisch daarvan bezit; ik heb met voorbedachten rade mij beperkt in het geven van zin-illustraties, daar het mij meer te doen is om den rijkdom van „Tropen en Figuren" in het Maleisch te constateeren, dan wel een glossaar van vindplaatsen daarvoor uit te geven.

Deze zin-illustraties zijn, op enkele uitzonderingen na, genomen uit de HOLLANDER's Chrestomathie 6e druk, daar men in deze Chrestomathie eene verscheidenheid van stof vindt, die volkomen aan het doel, waarvoor het onderstaande geschreven is, beantwoordt. Voor eene billijke beoordeeling van dien rijkdom mag vooral niet uit het oog verloren worden, dat de maleische literatuur zich nog in een tijdperk van spontane ontwikkeling bevindt, met al de gebreken, die daaraan *per se* moeten kleven, terwijl o.a. de europeesche die periode reeds lang te boven is en zich verheugen mag in een gekweekte letterkunde met haren schat van conventioneele tropen en figuren.

De *termini technici* der tropen, enz. in de spraakkunsten der westersche talen in gebruik, heb ik zonder veel commentaar overgenomen.

I TROPEN.

Onder eene trope verstaat men eene oneigenlijke uitdrukking, waardoor men begrippen in aanschouwingen veranderen, het onzichtbare zichtbaar voorstellen wil, of op eene andere wijze iets in 't oog doen springen. Zij zijn:

1⁰. de *mètaphora,* de overdrachtelijke uitdrukking, die door een beeld aanschouwelijk maakt. b.v.

5.7 maka di soeroeh Nabi Allah pinta pada *isi-roemah* Nabi Allah makanan. — De profeet Gods liet nu voedsel vragen aan zijne huisgenooten (er staat: *vulsel van zijn huis*).

41.40.0 . . . . dan tiada maoe mĕnoeroet kata-koe itoe, soenggoeh akoe-lĕnjapkan dia dari dalam doenia ini, soepaja di-katahoeïnja-lah *bĕkas tangan-koe* . . . . (en indien hij n.l. Rama) mij niet gehoorzaamt, zal ik hem gewis van de aarde weg vagen, opdat hij de kracht van mijn arm kenne, (er staat: *de sporen van mijn hand*).

112.8 Haï, sĕgala *isi madjĕlis* bahoewa *toelisan pada kĕndi* ini mĕntjĕritĕrakan kĕpada hamba soewatoe tjĕritĕra jang 'adjaib. Wel, vergaderde menigte (n.l. vulsel van de vergaderzaal), de teekening op deze drinkkan verhaalt mij een wonderbaarlijke geschiedenis.

209.14. Djika tiada di-bĕri oléh bonda-koe, nistjaja kita mati sĕriboe kamatian. Indien moeder het niet toestaat, sterf ik duizend dooden.

Bij het gebruik der *metaphorae* lette men wel op, dat iedere taal ook haar eigene *metaphorae* bezit, behalve die, welke zij met andere talen gemeen heeft; zoo vindt men 11.7 *mĕnjĕrtaï akan bitjara* het eens zijn met iemand; 71.6 *di-paloe-nja sangat*[2] *dalam hatinja* iemand duchtig op zijn huid geven; 70.6 *mĕmpĕrbaiki hatinja* zijn toorn stillen; 187.11 v. o. *moerah tangannja* een goedgeefsche hand hebben; 167.4 *makan dĕngkinja* van nijd vergaan, zich zelven opvreten.

2⁰. de *metonymia,* de verwisseling van een naamwoord met een ander, dat er zinnelijk mede verwant is, bijv. *Rasoel* voor *Agama Rasoel, ĕmas* voor *oewang.*

3⁰. de *synecdochē*, de verwisseling van het algemeene met het bizondere, der deelen met het geheel (pars pro toto), van het bepaalde met het onbepaalde, b. v. 39.8 v. o. *poesat,* navel, voor *pĕroet* buik; 10.19 *dagang* voor *orang dagang*; 74.14 *njawa* voor *badan*; 173.7 *toelang* ook voor *badan*; 195.12 *pandji*² voor *balatantĕra*; 208.9 v.o. *kalangkapan* vloot voor de *anak prahoe* schepelingen.

Voorbeelden van *antonomasia,* waarbij een bijnaam inplaats van den eigennaam wordt gebruikt, vindt men in *Nabi* voor *Mohammad*; *Pĕhalawan* inplaats van *Hamzah.*

II. Figurén.

Figuren zijn van de gewone en regelrechte spreekwijze afwijkende uitdrukkingen, die dienen om levendigheid, klem en nadruk, welluidendheid en andere schoonheden aan den stijl te geven.

Men onderscheidt de figuren in:

a. grammatische
- 1. *orthographische,* wier behandeling bij de leer der klanken en lettergrepen te huis behoort.
- 2. *syntactische.*

b. rhetorische
- 1. figurae verborum.
- 2. figurae sententiarum.

Grammatische figuren.

a. syntactische.

1. de *ellipsis,* de uitlating van één of meer woorden, die voor de constructie noodzakelijk zijn.

Uitgelaten worden:

1⁰. *orang* b.v. 19.4v.0 *jang binasa* voor *orang jang binasa*; 35.3v.0 *jang manoesia* voor *orang jang manoesia*; 116.8v.0 *laki*² voor *orang laki*².

2⁰. het persoonlijk voornaamwoord in de bijzinnen; een verschijnsel dat zeer karakteriseerend is voor de indonesische talen en vooral in het Maleisch sterk uitkomt. Een paar voorbeelden zullen hier voldoende zijn, bijv. 26.1v.0 ..... djikalau soenggoeh diri samoeanja hendaq mĕnoeroet bitjara kami, marilah, dahoeloe koe-bawa sa-ékor doea ékor ikan mĕlihat tampat itoe, (*kami*) takoet diri sakalian tiada pĕrtjaja akan kami. ...... indien gij allen werkelijk mijn raad wilt volgen, welaan, dan zal ik eerst een paar visschen meenemen om die plaats te zien, ik vrees dat gij allen mij wantrouwt".

60.4 Maka Sĕri Rama pon soeka-tjita, olèh sĕbab mĕnĕngar warta Sita Dewi itoe, lagi (*ia*) hidoep. S. R. was verheugd, daar hij het bericht vernam, dat S. D. nog in leven was.

3⁰. *tampat* plaats bijv. 190.5 Maka Badawi bĕrmoehoenlah pada orang moeda itoe, hendaq pĕrgi kapada (*tampat*) jang di-kahendaki-nja. De Bedoeïn nam afscheid van den jongen man om te gaan, waar hij heen wilde.

4⁰. *darat* vaste wal en *kapal* vaartuig in de bekende uitdrukkingen *toeroen* en *naik* voor „aan wal gaan" en „aan boord gaan".

2. de *brachylogie*, — eene samentrekking of verkorting der volzinnen bijv. doordien men een gemeenschappelijk praedicaat, dat in verschillenden vorm moest voorkomen, slechts éénmaal plaatst, — komt door het ontbreken van flexie in het Maleisch niet voor. Wel daarentegen de *rhetorische brachylogie*, de zoogenaamde *praegnante* uitdrukking, zooals *hari* dag voor *hari qiamat* de dag der opstanding: *nabi* speciaal voor Mohammad.; *agama* godsdienst voor *agama islam*, en *islam* in den zin van de islamitische gemeente.

3. het *zeugma* is een onderdeel der *brachylogie*, namelijk dat, waarin één werkwoord bij verschillende nomina gebruikt wordt, ofschoon het naar zijn eigenlijke beteekenis slechts bij één daarvan past. Een zeer eigenaardig voorbeeld staat op 57.4v.0 Maka sĕgala raqsasa pon datang; ada jang mĕnikam dengan tombaknja, ada jang (mĕnimangkan) lĕmbingnja, ada jang mĕnikam (inplaats van mĕntjoetjoek) dengan kĕrisnja, ada jang mĕnĕtaq dengan pĕdangnja, ada jang (mĕmarang) dengan kapak, ada jang mĕmaloe dengan godanja, enz. Al de reuzen kwamen aan; er waren er die met hun lans staken, met hun werpspeer wierpen, met hun kĕris staken, met hun zwaard hieuwen, met hun bijl hakten en met hun knots sloegen.

4. de *pleonasmus* is het uit een grammatisch oogpunt overtollige gebruik van een woord, om daardoor uit een rhetorisch oogpunt grootere duidelijkheid of meer nadruk te bewerken, b.v. *poelang ka-roemah-nja*, *naik ka-atas*, *pikir di dalam hatinja*, *mĕloempat ka-atas*, *mĕnjĕmbah. kapalanja*, enz.

Zeer eigenaardig is het pleonastisch gebruik van *oleh-moe* bij imperativa b. v. 69.8 v. o. Maka kata Omar Omaja: „mĕngapa angkau minta chorma kĕpadakoe; djika angkau hendaq makan chorma, baiklah angkau ambil olehmoe. O. O. sprak: waarom vraagt gij mij om dadels; indien gij ze wilt eten, moet gij ze zelf halen (nemen).

Hier dient opgemerkt, dat de samenkoppeling van synoniemen, welke veelvuldig in het Maleisch voorkomt, geen *pleonasmus* is b.v. *hawa napsoe*, *boedi bitjara*, *hamba saja*, *alit-sĕndjata*, *pĕtar halintar*, enz. enz.

5. het *anakoluthon* is die vorm der rede, waarbij men de begonnen constructie van een zin niet volhoudt. Het *anakoluthon* is een typisch verschijnsel in een spontane literatuur, b.v. 16.4 v.o. maka barangsiapa jang dahoeloe diboewangkannja djangan tĕrbang dahoeloe, dan apabila bilangan kita sampai kĕpada sĕratoes, maka tĕrbang kita sĕkalian"..... al wie het eerst wordt neergeworpen, moet niet eerst wegvliegen en wanneer ons aantal tot honderd is gekomen, vliegen wij allen (tegelijk) op.

Tot het *anakoluthon* behoort ook het plotseling overgaan van de *oratio directa* in de *oratio indirecta* en omgekeerd; als voorbeelden dienen 70.11 Maka tatkala itoe Chodja Abdoe'lmothālib pon masjawarat dengan sĕgala anaknja laki² 'Abās dan Aboe Thālib dan sĕgala anakja jang lain: „Ada-pon Hamzah dan 'Omar Omaja ini sangat nakal, sĕkarang apa bitjara kita akan dia." Toen pleegde A. M. raad met zijn zonen A. en A. Th. en ook met zijn andere kinderen, (en zeide:) „Hamzah en O. O. zijn zeer ondeugend, wat moeten wij met hen doen."

86.5 v.o. Maka baginda pon amat mĕnjĕsal dirinja, sĕbab makan dalima itoe

dan koerang pĕriksanja: „dĕmikianlah sĕgala kita, jang 'amat ini, djangan kita mĕngikoet hawa napsoe dan hendaklah bĕrbanjak çabar akan ḥoekoem Allah Ta'ala". Maka baginda, enz. enz.

Z. H. had berouw, dat hij de dalima zonder nader onderzoek gegeten had: „zoo is het met ons menschen gesteld, wij moeten aan onze driften geen gehoor geven en geduld hebben ter wille van God's wet". En Z. H. enz. enz.

161.12. Tĕlah bĕrapa lamanja, maka iapon sampai-lah kanĕgeri Radja Talila Sjah, di-pĕrsĕmbahkan orang kĕpada R.T.Sj. dan kĕpada Radja Malar Sjah: „akan pĕkĕrdjaanja tiada patik pĕriksa, toeankoe". Na eenigen tijd kwam hij aan het rijk van Vorst T. Sj., men berichtte dit aan de Vorsten T. Sj. en M. Sj., en de boodschapper sprak: „Ik heb geen navraag gedaan o! Heer, naar wat hij te doen heeft".

6. het *hendiadyoin*, één begrip door twee begrippen uitgedrukt, heeft het zelfde karakter in het Maleisch als in de westersche indo-germaansche talen, doch is formatief niet direkt analoog, bijv. 40.13 Barang-siapa jang dapat mĕmanah poehoen lontar-koe ampat poeloeh sabandjar ini dengan sĕkali panah, sĕrta tĕroes ka-ampat-poeloehnja, maka koe-bĕrikan anaq-koe ini akan djadi istri-nja. Al wie in staat is mijn veertig op één rij staande lontar palmen met één pijlschot te doorboren, (dien) zal ik mijn dochter tot vrouw geven.

Een ander treffend voorbeeld haal ik uit dr. H. N, van der Tuuk Maleisch Leesboek bl. 32.4. Maka Baginda pon tĕrlaloe amat doeka-tjita dan sĕgala isi-nĕgĕri Halab pon datang mĕngoendjoengi radja Bahazada, masing² dengan tangisnja dan doekatjita-nja. Z. H. was zeer bedroefd en al de inwoners van Halab kwamen den vorst onder smartelijk geween hun rouwbeklag doen.

RHETORISCHE FIGUREN.

I. Verborum.

a. Het *polysyndeton*, de verbinding van eene reeks van woorden door dezelfde coniunctio, is veelvuldig in gebruik b.v. 72.2 v. o. Maka warta itoe tĕlah masjhoerlah pada sĕgala 'alam doenia: di negeri 'arab ada saorang kanaq² pĕhalawan dan gagah dan pĕrkasa dan boediman dan tĕrlaloe éndah pĕkĕrdjaanja. Het nieuws werd alom bekend, dat zich in Arabië een knaap bevond, een voorvechter èn moedig, èn dapper, èn wijs, èn wiens daden voortreffelijk waren.

172.10..... barang-siapa jang mĕlihat itoe bĕrkĕnankan dia, dengan bagai pĕrhiasan daripada ĕmas dan péraq dan pĕrmata dan pĕrmadani dan tiri. Al wie het ziet heeft er schik in, door (tengevolge van) den opsmuk aan goud èn zilver èn edelgesteenten èn tapijten èn behangsels. Andere voorbeelden bij te brengen is onnoodig, geen bladzijde slaat men op, of men vindt het polysyndeton gebruikt, ook

b. het *asyndeton*, de weglating der coniunctiones copulativae en adversativae b. v.

56.5 Maka sahoet brahmana: hambalah jang bĕrnama Hanoman, anaqnja Dewi Andjani, soedaranja Maha Radja Sĕgriwa, radja sĕgala kĕra, bĕroeq, loetoeng En de Brahmaan antwoordde: ik heet Hanoman, de zoon van D. A., de broeder van M. S. Koning van alle meerkatten, klapperapen en slankapen.

103.3 v. o. Maka titah Baginda: baiklah, lima bĕlas hari lagi kita bĕrdjalan, kĕrahhanlah sĕgala rajat, soeroeh bĕrmoeat sĕgala harta banda itoe koedapati dan oenta kĕrbau lĕmboe. De vorst zeide: 't Is goed, nog 15 dagen moeten wij onderweg zijn, roep op al het volk (ĕn) laat hen alle schatten, die ik gevonden heb, bijeenpakken en (verzamel) de kameelen, buffels en runderen. Zeer vaak vindt men de combinatie van *polysyndeton* en *asyndeton* b. v. 149.5 v. o. Hata bĕrapa lamanja bĕrdjalan, maka radja kadoea laki estri sĕrta anaqda baginda itoe-pon datanglah kanĕgĕri laloe masoeq kadalam astana sĕrta dengan sĕkalian hoeloebalang dan rajat sĕrta doedoek bĕrhimpoen sĕkalian bĕrsoeka 2an malam dan siang, makan dan minoem, tidoer bangoen bĕrdjalan bĕrkoeliling kasana kamari, kasitoe kasini. ....Nadat de vorst en de vorstin, zoowel als hun zoon, een tijdlang onder weg waren geweest, kwamen zij in de stad aan en traden het paleis binnen met al de hoeloebalang's en het volk; zij zetten zich te samen neer en vierden dag en nacht feest, aten en dronken, sliepen en stonden (weer) op, liepen steeds her en derwaarts heen, enz.

De volgende asyndeta zijn op te merken *pĕrgi datang*, *bolak balik*, *masoek kaloewar*, *laki estri*, *qaoem kaloewarga*, *enz.*

3. de *epizeuxis*, de nadrukkelijke herhaling van een woord, zoo vaak voorkomende in orationes, komt bijna niet voor in het Maleisch, omdat geen orationes in het Mal. zijn geboekstaafd, doch iets, dat hiertoe toch gerekend kan worden, vind ik op 90.6 Maka *lakoe* baginda, sapĕrti *lakoe* orang jang birahi. Z.H. handelde als een verliefde.

4. de *anaphora*, de herhaling van hetzelfde woord in het begin van opeenvolgende zinnen of zindeelen, vindt in het Maleisch eene veelvuldige toepassing zie 12.7 Hai, Radja, djikalau saorang *hamba allah janq tĕraniaja* datang kĕpadamoe, dan kamoe dengan soeka hati mĕmĕriksa-i ḥālnja dan dengan lĕmboet manis bĕrkata2 dengan dia, dan mĕlĕpaskan dia dari pada tangan orang thālim dan *hamba allah jang tĕraniaja* itoe poelang dengan soeka hatinja dari padamoe, maka pahala anam poeloeh ḥadj itoe koe-bĕrikan padamoe. Wel vorst, indien een onrechtvaardig behandelde tot u komt en gij welgemoed zijn omstandigheden onderzoekt, en hem bevrijdt uit de handen van een tiran, en die onrechtvaardig behandelde verheugd van u naar huis keert, dan geef ik u het loon van zestig bedevaarten (n.l. waarop gij aanspraak hebt na vijftig bedevaarten).

57.4v. o. Maka sĕgala raqsasa pon datangah, *ada janq* mĕnikam dengan toembak nja, *ada jang* dengan lĕmbingnja, *ada jang* mĕnikam dengan kĕrisnja, enz. Zie het voorbeeld hier boven.

5. de *epanodos,* de terugkeer van een of meer woorden uit een zin aan het einde van dien zin is typisch Maleisch en volkomen in overeenstemming met het stadium, waarin de literatuur zich nog bevindt: 41.7v.0 adapon dari zaman poerbakala datang zaman ini bĕlom lagi ada sĕkali radja2 di-dalam 'alam doenia ini jang bĕrnama Sri Rama hanjalah akoe djoega jang bĕrnama dĕmikian. Van de oudste tijden af tot nu toe is er nog geen vorst ter wereld die S. R. heet, behalve ik.

Andere voorbeelden vindt men op 69.10, 93.7, 105.2v.0, 187.2v.0, 225.8, enz., een zeer frappante *epanodos* staat in de Bloemlezing uit Maleische geschriften van Dr. G. K. Niemann, 4e druk, deel I, 209.8 Hai Radja jang mahabĕsar, tiadalah saorang jang kasih akan Sjah'alam tĕrlĕbih daripada patik, dan tiada siapa jang mĕlawan sĕtroe Sjah'alam, mĕlainkan jang di-pĕrhamba djoega jang mĕlawan dia. O zeer verheven vorst, er is niemand, die U meer lief heeft dan ik en er is niemand, die Uwe vijanden weerstaat behalve ik.

6. de *aposiopēsis* en de *epanorthōsis* zal men om dezelfde reden als de *epizeuxis* bijna niet aantreffen, ik heb ten minste in mijn aanteekeningen geen vindplaats genoteerd gevonden.

7. de *paronomasia*, de verbinding van gelijkluidende woorden van verschillende beteekenis, wordt wel eens gevonden bijv. 26.15 Maka oedjar sĕgala ikan itoe : djika ada *kasih* dan *kasihan* hendai-koe, baiklah, enz. Alle visschen spraken: indien gij liefde en medelijden (voor ons) koestert, dan zou het goed zijn, enz.

8. de *allitteratio*, de verbinding van woorden met dezelfde consonanten beginnende, heeft in het Maleisch een eigenaardigen vorm, die meer de vocalen dan de consonanten regardeert, zooals *sajoer majoer*, *tali mali*, *hina dina*, terwijl ook voorkomen *loeloeh lĕntah*, *rijoeh rendah*. Dat *allitteratio* wel bestaanbaar is toont de volgende zin, welken ik ergens las: Hendaqlah kita kasih akan kanak² kĕtjil karana Allah Ta'ala jang bĕsar qodratnja lagi dengan koewatnja.

9. de *homoeoteleuton*, de verbinding van woorden op den zelfden klank eindigende, vind ik toegepast in de maleische eindrijmen zie bijv. 393.6 v. o.

Apabila banjak bĕrkata,

di-sitoelah djalan masoek-doesta, enz.

10. de *traductio*, de herhaling van hetzelfde woord met veranderden vorm, heeft in het maleisch door ontbreken van flexie een ander karakter gekregen, zooals men uit de voorbeelden kan opmaken, zie 55.2 v.o. Ada-pon padoeka kakanda Sri-Rama sĕkarang ada doekoek di-dalam *pĕrtjintaan*, sĕdikala *bĕrtjintakan* toean poetri. Uw echtgenoot Sri-Rama zit nu in droefheid verzonken en treurt voortdurend om U.

160.6 Maka Mangkoe boemi pon *mĕnjĕmbahkan* sĕgala *pĕrsĕmbahan* Radja, enz. De rijksbestierder bracht alle nederige (onderdanige) woorden van R. m. over, enz.

Daar in veel opzichten de *traductio* een eigenaardig verschijnsel is, wijs ik nog op de voorbeelden van 68 5 v.o., 149.9 v.o., 170.1 v.o., 174.12, 197.2 v.o. enz.

Voorbeelden van *climax* en *antithesis* vind ik niet in Dr. de Hollander's Bloemlezing. Wel treft men vaak een rethorischen climax aan bijv. 221.9 v.o. .... djangankan oepĕti nĕgĕri ini koebĕri, hingga sahĕlai roma ramboet jang loeroeh, *tiada bĕr*goenapon, *tiada* koeberi, enz. Laat staan cijns te geven, zelfs geen enkel nutteloos uitgevallen haartje geef ik.

II. Sententiarum.

1. de *exclamatio,* als uiting van een diep bewogen gemoed, is zulk een natuurlijk verschijnsel, dat voorbeelden geven hier overbodig is.

2. de *apostrophe,* de toespraak in de rede, gericht tot afwezige personen of zaken, die men zich als tegenwoordig zijnde voorstelt.

In DE HOLLANDER vind ik geen voorbeeld, wel in Hikajat Si Miskin Singapore 1894 blz. 68.14 Wahi kakanda, tiada bĕrdjasa, kakanda mĕndoekoeng adenda sagĕnap hoetan rimba balantara, enz. — Ach, broeder wat nut heeft het gehad, dat gij mij door allerlei bosschen gedragen hebt, enz. — De prinses Tjahaja Chirani hoort n.l. dat haar broeder dood is en roept het bovenstaande uit.

3. de *prosopopoeia,* de persoonsverbeelding, waardoor men eenen persoon of eene zaak sprekend invoert:

76.5 Tatkala akoe djadi, Ch. B pon ada ḥadlir, dĕmikian kata Ch. B. akan dakoe: „ada-pon kanak² inilah, enz. Toen ik geboren werd, was, Ch. B. er bij tegenwoordig en zeide van mij: „Dit kind zal, enz. enz.

191.12 v.o. Dĕmi radja mĕlihat hamba, maka di-anoegĕraha-i akan hamba bĕbĕrapa dari pada harta, sĕrta bĕrsabda ia: „djikalau kau-kĕrdjakan sapĕrti jang koe-kahendaki itoe, enz. enz. Zoodra de vorst mij zag, schonk hij mij veel kostbaars en sprak: „indien gij doet, wat ik voorheb, enz.

4. de *interrogatio,* de rhetorische vraag, waardoor men in vragenden vorm eene stellige meening uitdrukt, een van de fraaiste en krachtigste figuren, vindt in het Maleisch eene uitgebreide toepassing, bijv.

33,12..... karana toewanhamba bĕrboeat baik akan kami sĕkalian, sabagaimana kami balas dengan kadjahatan ..... want gij hebt ons allen wel gedaan, hoe zouden wij het met kwaad vergelden?

155.1 v.0. Djangan-lah adiqkoe sangat goendah, djika bĕrhimpoen sĕgala isi 'alam doenia sakalipon tiada akan tĕrtjaboet, karana panahkoe itoe sangat lapar dahaganja, djikalau lain daripada Batara-Goeroe, siapa dapat mĕntjaboet dia. Wees niet erg ongerust, al kwam het geheele menschdom bijeen, het zou mijn pijl niet kunnen uitrukken, want hij dorst zeer naar bloed, wie zou, behalve Batara Goeroe, hem kunnen uitrukken.

189.10 Bahoera kĕrdja ini sĕhadja koe-kĕrdjakanlah, karana sahĕlai badjoe boeroeq lagi koe-boenoeh orang, istiméwa karana badjoe çoef sĕqĕlat pon akoe tiada maoe mĕngĕrdjakan? Ik zal dit werk maar doen, ter wille van een versleten buisje dood ik wel iemand, zou ik het (dan) niet willen (doen) ter wille van een lakensch buisje?

Vooral vindt men de *negatieve interrogatio* in gebruik, die natuurlijk bij eene verkeerde opvatting, *negatieve* in plaats van *positieve* gevolgtrekkingen geeft.

5. de *litotēs,* de schijnbaar zwakke uitdrukking van een begrip, door de ontkenning van het tegengestelde; inderdaad is deze uitdrukking sterker dan de rechtstreeksche zou zijn, b.v.;

24.7 Satĕlah itoe akoe pinang orang kaja² akan istrikoe, apabila koepinta, *tadapat tiada* dibĕri, enz. Daarna doe ik aanzoek om de hand van een rijk meisje, wanneer ik haar vraag, zal ik haar *zeker* krijgen, enz.

59.14 Sĕgala katakoe ini sampaikanlah kĕpada Sr. R., hoebaja djangan tiada angkau katakan kĕpada toeanmoe Sr. R. Breng al wat ik zeg aan Sr. R. over, draag zorg het vooral te doen. (Merk hierbij op de *epanodos*).

163.9 v.0 Djangan dahoeloe anaqkoe pĕrgi, *masakan* Radja T. Sj. *tiada* mĕnjoeroeh minta toeloeng kĕpada kita, enz. Ga vooreerst niet heen, mijn zoon, vorst T. Sj. zal zeker ons om hulp laten verzoeken.

6. de *euphemismus*, de vergoêlijkende of verfraaiende uitdrukking voor eene slechte of leelijke zaak, komt even goed voor in het Maleisch, ik wijs op zulke voorbeelden als: pĕrgi ka soengai bĕsar, pĕrgi ka soengai kĕtjil, voor: (naar achteren gaan) een groote en kleine boodschap doen; mĕninggal doenia en raḥmatoe'llah datang atasnja, voor: sterven.

7. de *hyperbole*, de opzettelijke overdrijving in de manier van spreken, vind ik terug in 74.13 apabila soeratkoe ini datang kĕpadamoe, sĕgala harta dan pĕrkakas dan astana Radja N., jang kau-pĕroleh dari pada H. itoe, *kau-djoendjoengkan di-atas kapalamoe, pĕrsĕmbahkan* kabawah doeli-koe, enz. Het voorbeeld is zeer „schlagend", doch de *hyperbole* gaat helaas bij de vertaling geheel teloor, n.l.: Wanneer mijn brief tot U komt, moet gij alle schatten, huisraad en het paleis van vorst N., welke gij van H. gekregen hebt, mij in allen deemoed aanbieden, enz.

Gewoonlijk verliezen *hyperbolen* bij de vertaling hun kracht, ik wijs nog op de voorbeelden van 38.4 v.0; 76.8; 141.7 v.0; 217.5: 218.2 v.o.; e. a.

8 de *ironie* is die figuur, waardoor men in zijne woorden het tegengestelde uitdrukt van hetgeen men bedoelt. Het verheugt mij hier een treffend voorbeeld uit DE HOLLANDER te kunnen bijbrengen, de ironie is immers de proef op het vlugge en scherpe denken. 20.6 „Sĕdang toelang lagi dapat di-kĕrat oleh tikoes, istimewa bĕsi". „Terwijl beenderen door muizen kunnen beknaagd worden, hoeveel te meer dan ijzer". De spreker bedoelt natuurlijk het tegenovergestelde.

Hiermede ben ik aan het eind gekomen van deze verhandeling; de *onjuiste uitdrukkingen* in het Maleisch zooals Arabismen en Javanismen, verder ook de Soloecismen te behandelen, ofschoon met het hierbovenstaande verband houdende, ligt niet op mijn weg. Ik hoop er in geslaagd te zijn aan te toonen, dat de Maleische taal niet minder rijk is dan onze Westersche talen in haar „Tropen- en Figuren-schat"; mijn overtuiging is dan ook, dat, wanneer omstandigheden het vergunnen, en de Maleische literatuur op het standpunt van een „gekweekte letterkunde" komt te staan, zij in zich zelve de kracht zal vinden de meest schoone produkten van belletrie op te leveren. Nu reeds in haar blanke kleed van spontaniteit verrukt zij ons door hare schatten; zij belooft ons veel voor de toekomst.

J. VAN DISSEL.

Dr. S. H. KOORDERS' FLORA DER MINAHASA.

Verslag eener botanische dienstreis door de Minahasa, tevens eerste overzicht der Flora van N. O. Celebes, uit een wetenschappelijk en practisch oogpunt (met 10 kaarten en 3 platen), door Dr. S. H. Koorders. Batavia, G. Kolff en Co. 1898 [XXVI en 716 blz.]

Een kwart eeuw geleden was in Indië misschien niemand meer bekend dan de toenmalige inspecteur-honorair der cultures J. E. Teysmann. In die dagen reeds een grijsaard, wiens komst op Java van 1830 dagteekende, deed hij zich gedurende de vele opdrachten tot botanisch onderzoek van schier alle deelen van den archipel herhaaldelijk kennen als een ijverig dienaar der wetenschap, die nooit aan vermoeienis dacht en door wiens goede zorg te Buitenzorg een herbarium-materiaal is bijeengebracht, dat reeds menigen beoefenaar der indische flora grooten dienst heeft bewezen.

Met vele anderen, die hem somwijlen op zijn tochten door vaak weinig toegankelijke wildernissen vergezelden, stond ik steeds verbaasd over zijn uitgebreide plantenkennis. Een enkele blik op bloem of vrucht, ook wel op bladeren van in het diepe woud aangetroffen gewassen, was reeds voldoende om hem te overtuigen, of hij een bekende dan wel nieuwe of afwijkende soort had aangetroffen; en al trachtten velen dit te verklaren door zijn langdurige werkzaamheid in 's Lands Plantentuin, toch zal ieder die eenigszins bewust is van den ontzachlijken omvang der flora van N. I. gaarne toegeven, dat er meer dan gewone opmerkingsgave gevorderd wordt om het tot die hoogte te brengen.

Onder de jongere beoefenaren der indische botanie heeft Teysmann een waardig navolger gevonden in Dr. S. H. Koorders, die boven zijn voorganger het voordeel heeft van wetenschappelijk beter te zijn onderlegd, — op zich zelf overigens voor den tegenwoordigen tijd geen bijzondere verdienste —, en die als gevolg daarvan, na een verblijf van enkele maanden in de Minahasa een volumineus boekdeel het licht doet zien, waar T. zich met een verslag van ettelijke tientallen bladzijden zou hebben tevreden gesteld.

De schr. noemt het een „Eerste overzicht der Flora van N. O. Celebes", dat zonder twijfel juist is, omdat hij slechts een klein deel van die groote landtong bereisde en de mogelijkheid niet is uitgesloten dat hem dáár nog veel ontging; maar op het tegenwoordig standpunt onzer kennis zou ik, bij de uitstekende hulpmiddelen, die hem ten dienste hebben gestaan en waarmede hij in groote mate zijn voordeel deed, niet aarzelen zijn arbeid te omschrijven als een nagenoeg volledig beeld van den plantenrijkdom in dat deel van Celebes' noordkust, hetwelk onder den naam van „Minahasa" in zoo menig opzicht boven andere oorden van den indischen eilandengroep uitsteekt.

Want het is geen bloote opsomming van plantennamen, die ons hier wordt aangeboden, al zou deze het denkbeeld van volledigheid niet buitensluiten; maar wel een uitvoerige tot in bijzonderheden afdalende beschrijving van nagenoeg elk gewas, dat hij bij de doorkruising van het land aantrof, waarbij de beste kenner van een der Alfoersche dialecten, de hulpprediker J. A. F. Schwarz, benevens de kundigste districtshoofden, hem een schat van hoogst belangrijke inlichtingen verschaften, die zijn boek niet alleen voor den botanicus

maar voor elken beoefenaar der indische taal-, land- en volkenkunde van hooge waarde maken.

Ik meen ten minste hiertoe te mogen rekenen zijne uitgewerkte mededeelingen over de beklimming der bergen Sopoetan, Lokon, Masarang, Klabat en Lolonboelan, vele ter verduidelijking door keurige schetsen toegelicht; zijn belangrijk bericht over fossiele planten en dieren, reeds in het *Tijdschr. Aardr. Gen., 2e serie, Dl. XII, blz. 395* vlg. opgenomen; en zijne aanteekeningen over de middelen van bestaan der bevolking, de stamverdeeling en taal- of dialectsoorten met de door de districtshoofden opgemaakte lijsten van plantennamen in de Alfoersche en Maleische talen; waarna ruim 400 bladzijden gewijd worden aan een gedetailleerde plantenbeschrijving, terwijl een breed opgezet register van niet minder dan 70 bladzijden het naslaan der inlandsche en Latijnsche benamingen in ruime mate vergemakkelijkt; — en dit voor alles, waar het plaatselijke eigenaardigheden betreft, door den heer Schwarz en deskundige inboorlingen met zorg nagezien en waar noodig tevens verbeterd, zoodat het boek met recht den naam verdient van een haast onuitputtelijke bron op plantkundig en tegelijk een betrouwbare vraagboek op menig ander gebied te zijn.

Het resultaat zijner ervaringen omschrijft hij zelf in de volgende bewoordingen aldus:

„Resumeerende zijn de karaktertrekken van de phanerogamen-flora van Celebes de volgende: Rijkdom aan endemische species; armoede aan endemische genera; ontbreken van vele genera, die op de omringende Maleische eilanden voorkomen; rijkdom aan species, die binnen het geslacht geisoleerd staan; voorkomen van species, die alleen met in ver verwijderde streken buiten den Maleische Archipel voorkomende species verwant zijn; armoede der flora, wat het totaal species betreft; rijkdom aan zonderlinge cauliflore boomsoorten en heesters; aziatisch karakter der flora en overeenkomst met de eigenaardige karaktertrekken der flora van de Philippijnen."

Het wil mij voorkomen, dat deze gevolgtrekkingen uitermate belangrijk zijn en niet zullen nalaten in wetenschappelijke kringen de aandacht te trekken, evenals het groot aantal nieuwe planten, dat door hem voor het eerst ontdekt en nauwkeurig omschreven is; maar al valt dit hoofddeel van zijn werk eenigszins buiten den kring mijner beoordeeling, ook omdat de *Indische Gids* zich zelden op zuiver botanisch terrein beweegt, zoo kan het zijn nut hebben er op te wijzen, dat de heer K. buitengewone zorg heeft besteed aan het verkrijgen van correcte inlandsche plantennamen, gelijk wij dit trouwens van den schrijver van het *Plantkundig Woordenboek der Boomen van Java* en der met Dr. Valeton uitgegeven *Bijdragen tot de kennis der Boomsoorten van Java* niet anders hadden verwacht; getuige de in extenso afgedrukte lijsten, op zijn verzoek door de inlandsche hoofden opgemaakt, waarbij jammer genoeg speciale opgaven uit een der voornaamste dialecten, het Toŏemboeloesch, ontbreken. Of het de bruikbaarheid van zijn werk niet zou hebben verhoogd, als hij die tamelijk uitgebreide lijsten zelf bij de beschrijving der opvolgende genera had verwerkt, is wellicht meer eene persoonlijk opvatting mijnerzijds, en zou bovendien gedurende het oponthoud ter plaatse hebben moeten geschieden, toen zoovele andere werkzaamheden zijn tijd in beslag namen; doch dat het opzoeken en kritisch schiften der veelvuldige namen zoo *snel* gaat,

als de schr. het blz. 111 doet voorkomen, meen ik te mogen betwijfelen. Laat ons, ten einde dit aan te toonen, aannemen dat iemand omtrent twee over geheel Indië verspreide planten, b. v. *Sènté* en *Këladi*, voor de Minahasa iets naders wenscht te weten, dan vindt hij blz. 300 en 301 dienaangaande het volgende vermeld.

I. ALOCASIA MACRORRHIZA SCHOTT. In de negorij Moente op 325 M. zeehoogte wildgroeiend; nooit gezellig en niet algemeen. Echter algemeen gecultiveerd. Men deelde mij mede, dat deze plant vooral veel geteeld wordt op de Sangi-eilanden. Ofschoon nu reeds algemeen verspreid is zij volgens Schwarz eerst een 6-tal jaren geleden in de Minahasa ingevoerd. *Kiha* (Tt.) bij Moente. *Sente* (I) in Midden-Java. *Biha* (S) bij Buitenzorg in West-Java. De „stam" in verschen toestand giftig, maar gekookt een vooral door Sangireezen gewild voedsel.

Kruid, 1 — 2 M. hoog, met reusachtige prachtige hartvormige bladeren en met een zwarten, soms ruim $1^1/_2$ M. hoogen en 10 M. dikken rechten stam. De eenige min of meer boomachtige Aracee in de Minahasa. Volgens Engler is de stam (sympodium) soms 5 M. hoog bij 20 — 30 M. middellijn.

II. COLOCASIA ANTIQUORUM SCHOTT. Bij Pakoe Oere op 400 M. zeehoogte, bij Pakoe Watoe op 50 M. zeehoogte en op veel andere plaatsen gecultiveerd. *Tale* (Tt) bij Pakoe Oere en Sonder. *Kolai* (Tl) bij Kajoe Watoe. *Bete ajer* (Ml) in de Minahasa. *Bolang* (S) op Java bij Buitenzorg. De wildgroeiende Alocasia heet volgens Waworoentoe *Kolongan* (Tt) (Tl) (Tb) (Ts) en is van geen nut. De *Wongkai Koelo* (Tt) en *Wongkai Woering* (Tt) van Sonder met eetbare (mits gekookt of gebraden) wortelknollen is waarschijnlijk bovengenoemde Colocasia. Kogelvormige knollen gekookt als varkensvoeder en van een variëteit? door menschen als voedsel gebezigd. Kruid, 1 tot $1^1/_2$ M. hoog. [1])

Slaat men nu de hier opgegeven inlandsche benamingen in het register op, dan ziet men bij deze achtereenvolgens verwezen naar meerdere bladzijden en wel voor I:

Kiha (Bt) 225.
Kiha (Ml) 140, 178, 225.
Kiha (Rt) 191.
Kiha (Tt) 300.
Sente (I) 300.
Sente (Tl) 182.
Biha (S)

of blz. 225. Bantiksche plantennamen: *Kiha* (Bt) = *Bete besar* (Ml) = *Kia* (Tt).

blz. 140. Tonseasche plantennamen: *Kolongan* = *Kiha* (Ml). Wildgroeiend en ook geplant. Heester. Wortelstok gegeten.

blz. 178. Plantennamen in het district Toelimambot: *Kalongan* (Tl) = *Kalongan* (Tt) = *Kiha* (Ml).

---

[1]) De in parenthesi geplaatste letters zijn verkortingen voor de in de Minahasa gesproken dialecten. (Tt) is de taal der Toöntèmboan of Toëmpakëwa, (Tl) die der Toëloöer, (Tb) die der Toëmboeloe. (Tt) die der Toënséa, (Rt) die der bewoners van het district Ratahan, (Pk) die der bewoners van het district Ponosakan, (Tw) die der bewoners van het district Tonsawang, (Bt) die der bewoners van het district Bantik. (Ml) beteekent Maleisch, meer speciaal het locale Maleisch der Minahasa, (I) Javaansch, (S) Soendaasch.

blz. 191. Plantennamen in de Ratahan-taal: *Kiha* (Rt) = *Kia* (Tt).
blz. 300. Zijnde de overgenomen beschrijving.
blz. 182. Plantennamen in het district Toelimambot: *Sente* (Tl) = *Wongkai* (sete) (Tb). [1]).

en voor II:
Tale (Tt) 178, 301.
Kolai (Rt) 191, 209.
Kolai (Tl) 301.
Kolai (Ts) 139.
Kolai (Tt) 191, 225.
Kolai (Tw) 215.
Bete ajer (Ml) 215.
Bete ajer (Ml) 301, 307.
Kolongan (Tt) (Tl) (Tb) (Ts) 301.
Kolangan (Pk) 299.
Kolongan (Ts) 140.
Kolongan (Tt) 299.
Kolongan (Tw) 219, 221.

of blz. 178. Plantennamen in het district Toelimambot: *doajoe* (Tl) = *Tale* (Tt) = *Bete oetan* (Ml).
blz. 301. De overgenomen beschrijving.
biz. 191. Ratahansche plantennamen: *Kolai* (Rt) = *Kolai* (Tt). Kruid, Cultuurplant. Van weinig nut.
blz. 209. Ratahansche namen van gecultiveerde planten: *Kolai* (Rt) = *Kladi* (Ml) = *Bete* (Ml) = Colocasia.
blz. 139. Tonseasche plantennamen: *Kolai* = *Bete* (Ml).
blz. 225. Bantiksche plantennamen; *Korei* (Bt) = *Bete* (Ml) = *Kolai* (Tt).
blz. 215. Tonsawangsche namen: *Kolai* (Tw) = *Bete* (Ml).
ibidem: *Palipit* (Tw) = *Bete ajer* (Ml).
blz. 307: Monochoria hastaefolia Presl. Kruid, *Bete ajer* (Ml) bij Kajoe Ragi. *Etjeng Kebo* (S) bij Buitenzorg.
blz. 299. Alocasia celebica Engler nov. sp. Te Rata Totok op 200 M. zeehoogte. Zeldzaam. *Kolongan* (Pk) bij Ratahan. Dit is de *Kolongan* (Tt) hierboven onder Colocasia vermeld.
blz. 140. Tonseasche plantennamen: *Kolongan* = *Kiha* (Ml). Wildgroeiend en ook geplant. Heester. Wortelstok gegeten.
blz. 219 en 221. Tonsawangsche plantennamen: *Kolongan* (Tw) = *Temboe sente* (I) = Colocasia sp.

Het is, dunkt mij, toch wel iets te veel gevergd van het geduld der gebruikers om deze reeks verwijzingen uit den index als een *vlugge* manier tot het opzoeken der inlandsche namen te bestempelen!

Intusschen staan tegenover dit altijd nog betrekkelijke bezwaar groote voordeelen, die onbetwistbaar bewijzen, hoeveel er uit het boek van den heer Koorders te leeren valt en het is mij een aangename taak dit juist voor de genoemde planten te kunnen uiteenzetten.

[1]) Dit *sènte* (Tl) is natuurlijk van de te Tondano woonachtige Javanen uit het Javaansch overgenomen; evenzoo is het iets hooger genoemde *Kalongan* zoo goed als zeker een drukfout voor *Kolongan*.

In de eerste plaats komt hem de eer toe de thans zeldzame *Alocasia Celebica* te hebben ontdekt, die voorheen bij grootere verspreiding met den naam van *Kolongan* werd aangeduid, welke naam tegenwoordig aan de later ingevoerde en nu meer verbreide *Alocasia macrorrhiza* nagenoeg algemeen wordt gegeven, behoudens in enkele districten, alwaar de aan het Ternataansch ontleende en in het Maleisch van Menado overgenomen naam *Kiha* ook onder de Alfoersch sprekende bevolking behouden bleef. Wel stond de invoering der laatste plant vast, maar daarmede alleen was het gebruik van een zuiver Alfoerschen naam niet verklaard. [1])

Ten tweede zijn we aan zijn onderzoek de wetenschap verschuldigd van de kolossale afmetingen van den onderaardschen stengel van Alocasia macrorrhiza, waarvan velen met mij tot heden zeker niet bewust waren.

Ten derde heeft hij den bestaanden twijfel opgehelderd omtrent de juiste systematische benaming der plant, welke in het Maleisch van Menado *Bété ajĕr* heet, ten onrechte vroeger wel eens beschouwd te zijn de *var. nymphae-ifolia* van *Colocasia antiquorum Schott.*, maar door hem zonder twijfel juister gedetermineerd als *Monocharia hastaefolia Presl.*

En eindelijk ben ik thans met behulp van eigen aanteekeningen in staat de goede inlandsche namen voor al de genoemde planten in de Minahasa vast te stellen, zijnde voor

1. Alocasia macrorrhiza Schott. *Kiha* (Mal.); *Kolongan* (Alf.). Gebr: De onderaardsche stengels worden na uitwassching en koking gegeten; de schil dezer wel in warm water gelegd en dit bij buikziekten aan de lijders te drinken gegeven.

2. Colocasia antiquorum Schott. *Bété* (Mal.); *Kolai* (Alf. Tonséa, Toŏeloŏer, Ratahan en Tonsawang); *Wongkai* (Alf. Tomboeloe en Tompakĕwa); *Talé* (Alf. Tompakĕwa); *Korei* of *Korai* (Alf. Bantik). Gebr: De knollen worden gegeten.

3. Monochoria hastaefolia Presl. *Bété ajèr* (Mal.) *Dajoe* (Alf. Tonsea en Toŏeloŏer); *Rahajoe* (Alf. Tomboeloe); *Talé in dano* (Alf. Tompakĕwa); *Palipit* (Alf. Tonsawang).

Gebr: De knollen dienen met zemelen gemengd tot varkenvoeder; zij worden ook geschild en fijn gestampt met houtskool op schurftwonden gelegd.

4, Alocasia celebica Engler. *Kolongan* (Alf.)

Gebr: nihil.

Waar dit resultaat voor toevallig uitgekozen planten werd verkregen, daar valt dadelijk in het oog, welk een schat van kennis in het boek van den heer Koorders is samengevat en hoezeer eene nadere bestudeering in menig opzicht de daaraan bestede moeite ten volle loont.

F. S. A. DE CLERCQ.

---

[1]) Als de heer Schwarz van de invoering in de laatste 6 jaren gewaagt, vergist hij zich zeer en heeft hij wellicht aanplantingen in zijne onmiddellijke omgeving op het oog. Reeds dertig jaren geleden zag ik die plant alom in de Minahasa en teekende in mijn exemplaar van Miquel 's Flora de toen reeds overal gebruikelijke benamingen van *Kiha* (Mal.) en *Kolongan* (Alf.) op.

ZOOLOGISCH ONDERZOEK IN DEN NEDERLANDSCH INDISCHEN ARCHIPEL.

Na onlangs het standaardwerk van Meyer en Wiglesworth over de vogelfauna van Celebes en omliggende eilanden in de kolommen van dit tijdschrift besproken te hebben, acht ik het mijn plicht, de aandacht onzer lezers te vestigen op een ander soortgelijk werk, uit de pen der bekende natuuronderzoekers Dr. Paul en Dr. Fritz Sarasin, waarvan eenige maanden geleden het eerste deel verscheen onder den titel: Die Süsswassermollusken von Celebes, mit dreizehn Tafelen in Heliogravüre und Lithographie, 4⁰, Wiesbaden, C. W. Kreidel, 1898.

De beide heeren Sarasin, van Basel, die door hun wetenschappelijke onderzoekingstochten op Ceylon (1884—1886) en het daarover gepubliceerd prachtwerk grooten naam hebben gemaakt, reisden van 1893 tot 1896 in Celebes, t. w. 1893 — 1894 in Noord-Celebes, 1895 in Midden-Celebes, in 1895 en 1896 in Zuid-Celebes (zie hun voorloopige mededeelingen in Zeitschr. Ges. Erdk. Berl. 1894, 1895 en 1896, en Verh. Ges. Erdk. Berl. 1896, met vijf kaarten).

Grondig voorbereid als zij voor deze reis waren, goed op de hoogte van de bestaande wetenschappelijke literatuur, ook der Nederlandsche, in tal van tijdschriften verstrooid, met onbeperkte eigen middelen werkende, en ruimschoots gebruik kunnende maken van den moreelen steun der Nederl. Indische Regeering, hebben deze beide moedige natuuronderzoekers streken van Celebes bereisd, die nog nimmer te voren door Europeesche reizigers waren betreden.

De vele hoog interessante ontdekkingen gedurende deze moeitevolle en dikwijls gevaarlijke tochten en „Durchquerungen", op aardrijkskundig, geologisch, natuurhistorisch en ethnologisch gebied en de rijke medegebrachte verzamelingen hebben in wetenschappelijke kringen groot opzien gebaard, en met spanning ziet men de in het vooruitzicht gestelde publicaties der heeren Sarasin te gemoet. De ornithologische resultaten zijn reeds bewerkt door de heeren Meyer en Wiglesworth, in hun *Birds of Celebes* (er werden niet minder dan 207 soorten van vogels verzameld, waarvan tien nieuw voor de wetenschap en twaalf reeds bekende, maar door hen voor 't eerst op Celebes geconstateerd).

Het bovenvermelde werk over do zoetwater-mollusken is het eerste van eene op drie deelen berekende publicatie onder den algemeenen titel: *Materialien zur Naturgeschichte der Insel Celebes.* Het tweede deel zal aan de landmollusken gewijd zijn, terwijl het derde de resultaten zal bevatten die uit hun wetenschappelijk onderzoek voor de geologische geschiedenis van het eiland kunnen getrokken worden.

Het grootste gedeelte van den tekst van 104 bladzijden bevat de beschrijving der door hen gevonden soorten en varieteiten van zoetwater-mollusken (64 horens, waarvan 30 nieuw, en drie schelpen, waarvan twee nieuw).

Uit de bijgevoegde algemeene overzichten blijkt dat tot heden op Celebes 96 soorten en ondersoorten van zoetwaterslakken en schelpen gevonden zijn, waarvan 43 typisch voor Celebes, terwijl de overige 53 soorten ook elders in den archipel gevonden worden.

Aan de *Schlussbemerkungen über die grossen Seen von Central-Celebes und ihre Molluskenfauna* ontleenen wij het volgende:

Het meer van Posso, in het hart van het eiland, werd van uit het noorden

reeds vroeger door andere reizigers bereikt, maar de heer A. C. Kruijt is de eenige die over zijn bezoek iets gepubliceerd heeft. De H.H. Sarasin bereikten het van uit het zuiden, op hun tocht dwars door Midden-Celebes. Het meer, ongeveer 500 M. boven den zeespiegel, is een geweldig bassin, 35 kilometer lang en 15 km. breed, en zeer diep, want met een loodlijn van 312 M. lengte werd geen grond bereikt. Op vele plaatsen langs de oevers bevinden zich uitgebreide, vlakke en zandige ondiepten, slechts $1^1/_2$ M. onder water, waarop zonder overgang de groote diepte volgt, die zich door het diepe blauw van het water kenmerkt. Uit de ondiepe plaatsen stammen de verzamelde voorwerpen, terwijl in de grootere diepten uit gebrek aan de noodige werktuigen niet kon gedregd worden. Gevoed wordt het meer door de uit het zuiden invallende rivier Kodina, terwijl de Posso-rivier het water van het meer naar de Golf van Tomini afvoert. Het meer mag niet als kratermeer beschouwd worden.

De beide andere door de H. H. Sarasin bezochte (ontdekte) groote meeren, het Matanna- en het Towoeti-meer, liggen aan het basis-einde van het zuid-oostelijke schiereiland. Men wist vroeger slechts uit verhalen van inboorlingen dat in die streek een groot meer moest liggen, maar zelfs op de nieuwste kaart van Celebes stond daar in plaats van het Towoeti-meer een hoog gebergte geteekend. Dit laatste meer is het grootste van het eiland, met een lengte van 50 bij een breedte van 20 kilometer, een watervlakte, die het meer van Constance en dat van Genène belangrijk overtreft. Dit meer ligt ongeveer 320 meter boven de zee en is omringd door met bosch bedekte bergen. De grootste gepeilde diepte bedraagt 152 meter.

Het veel kleiner en meer lintvormige Matanna-meer ligt hooger (400 m.) en levert zijn water aan het eerstgenoemde. In het midden van dit meer werd met een loodlijn van 480 meter geen grond gevonden.

De HH. Sarasin komen door de vergelijkende studie der verzamelde mollusken tot de conclusie dat de bewoners dezer meeren een zeer ouderdommelijk karakter vertoonen, en uit vermoedelijk vrij jonge koraalkalken, aan het meer van Posso en Matanna gevonden, maken zij de gevolgtrekking dat in die vroege geologische periode de tegenwoordige binnenmeeren fjorden van de zee moeten geweest zijn, geflankeerd door de tegenwoordig nog voorhanden bergketenen. Aangezien de mollusken-fauna der meeren als zeer oud moet beschouwd worden, onderstellen onze geleerde auteurs, dat zij bij het dalen van den grond en het indringen der zee zich in de zijriviertjes teruggetrokken heeft en later, bij een opheffing en het opnieuw zoet worden van het water het meer opnieuw bevolkt heeft.

De op de prachtig uitgevoerde platen gerepresenteerde voorwerpen zijn door de auteurs zelve met groote zorg volgens eigen methode gephotographeerd, en deze platen behooren tot het beste dat tot heden op dit gebied bereikt is geworden.

J. B.

Nog eens de brug over de Ranojapo.

Wellicht wederom tot groote verwondering van den heer De Munnick moet ik weer wat laat repliceeren op zijn artikel in de Augustus-aflevering van *De Indische Gids.* Nu echter slechts met enkele regelen, omdat de zaak weinig algemeen belang meer heeft, en den lezers slechts in geringe mate kan interesseeren.

Ik houd vol, dat vóór het jaar 1878, toen de brug over de Ranojapo ontworpen werd, en nog eenige jaren later, duizenden picols koffie aan de overzijde der rivier geproduceerd werden; er stonden te Wakan en te Motoling twee groote inkooppakhuizen — als ik mij niet vergis, elk voor 2000 picols — die daar niet gebouwd zouden zijn, als de opbrengst onbelangrijk was. Hiervoor en voor eene bevolking van 10000 zielen is de bouw van een brug niet ongemotiveerd. Daartoe was trouwens reeds vóór 1878 besloten.

Het weder oprichten der brug na het onheil van 1884, dat met betrekkelijk geringe kosten had kunnen geschieden, was m. i. ook toen nog gemotiveerd geweest.

Niettegenstaande de bewering van den heer De Munnick dat hij in 1883 de brug nog ver van voltooid gezien heeft, kan ik nogmaals ten stelligste verklaren dat zij vóór den westmoesson 1881/82 voltooid was; zooals ik in het vorige artikel meldde, was het later noodig gebleken de palen dieper in te brengen, waartoe natuurlijk de bovènbouw bij gedeelten afgenomen werd. De uitvoering van die voorziening heeft de heer De Munnick in '83 gezien.

Na het officieel rapport van den bandjir van Januari 1884, dat de heer De Munnick geeft, zal wel niemand meer betwijfelen, dat dit eene catastrophe was.

Zooals ik vroeger mededeelde, heeft de Directeur der B. O. W. in 1878 de te volgen constructie der brug vastgesteld; dien overeenkomstig werd het ontwerp gemaakt, en zoo is het geauthoriseerd. Er is dus niet veel over gecorrespondeerd.

Na den toenmaligen Resident hebben nog twee hoofden van bestuur elkaar opgevolgd, vóór dat de heer De Munnick optrad.

Ten slotte moet ik nog melden, dat mijne overplaatsing geene terugzetting was, maar geschiedde omdat ik er reeds een jaar te voren om gevraagd had.

Mocht de heer De Munnick willen trachten mijne mededeelingen op nieuw te weerleggen, dan gelieve men het niet als een bewijs van instemming te beschouwen, dat ik mij van verdere repliek zal onthouden.

Tjandi, 4 December 1898. H. J. VERDAM.

WETENSCHAP EN INDUSTRIE.

EEN NAKLANK UIT DE INAUGURALE REDE VAN PROF. EYKMAN.

„Ik wil echter niet eindigen zonder op een groote tekortkoming onzerzijds gewezen te hebben, welke dringend voorziening behoeft. Terwijl andere groote koloniale mogendheden aan haar aanstaande tropenartsen een speciale, voor hun toekomstigen werkkring berekende opleiding schenken en elders bovendien aan eenige inrichtingen van medisch onderwijs gelegenheid wordt geboden voor theoretisch en practisch onderricht in de ziektenleer en de hygiène der heete gewesten, bestaat er voor den Nederlandschen tropenarts *niets van dien aard.* Zelfs bij België staan wij in dat opzicht ten achter.

„Waar zoo allerwege het groote belang van dat onderwijs wordt ingezien, zal ik wel niet in den breede de wenschelijkheid behoeven te betoogen, ja de noodzakelijkheid, dat ook bij ons ten deze de hand aan den ploeg geslagen worde.

„De wetten van het gezonde en zieke leven mogen overal dezelfde zijn, aan den evenaar en aan de polen, ook hier moge gelden dat de natuur geen sprongen maakt, de omstandigheden waarin en waardoor ziekten ontstaan, de beelden onder welke gezondheid en ziekte zich aan ons vertoonen, wisselen naar tijd en plaats te veel, dan dat wetenschap en praktijk, steunende op een beperkte ervaring, zich met een theoretische en schematische voorstelling daarvan zouden kunnen en mogen tevreden stellen. Leering en onderzoek op de plaats zelve, na deugdelijke voorbereiding en met de beste hulpmiddelen, daarbij samenwerking tusschen den laboratoriumgeleerde en den practischen arts — ziedaar wat in het belang van wetenschap, ja, van de geheele menschheid nuttig en noodig is. Van de geheele menschheid! Want de studie der ziekten in haar eigen gebied zal ons dubbel te stade komen, telkens als zij trachten de grenzen te overschrijden. Zoo ergens dan geldt hier, kennis is macht. Spiegelen wij ons aan de geschiedenis der cholera, een volksziekte, die eerst in deze eeuw haar wereldveroveringstocht begonnen is. Zouden niet pest, gele koorts, beri-beri, eerlang dit voorbeeld kunnen volgen?

„Caveant consules!

„Het geldt hier een internationalen arbeid, waarvan aan Nederland par droit de conquête een gewichtig deel toekomt. Een vreedzame wedstrijd, waarin de breedst onderlegden en meest ontwikkelden een grooten voorsprong hebben. Een taak in welker vervulling — gelijk dezer dagen zoo schoon uit koninklijken mond verkondigd werd — ook een klein land groot kan zijn!"

Het zij ons vergund, naast de verzekering dat wij deze woorden met algeheele instemming overnemen, de vraag te opperen, of niet voor meerdere

dienstakken in Insulinde een meer speciale en dieper ingrijpende opleiding van onberekenbaar nut zou zijn?

DE GOUD- EN ZILVERPRODUCTIE VAN AF DE ONTDEKKING VAN AMERIKA.

De directeur van de munt te Parijs heeft den minister van finantiën een overzicht aangeboden van de opbrengst dezer twee metalen van af 1495 tot 1896. De geschiedenis daarvan kan verdeeld worden in vier tijdperken, waarvan het eerste eindigt met de middeleeuwen. In de 15e eeuw was Europa zeer arm aan goud en zilver, zoodat het er nauwelijks een milliard franken van bezat. Met de ontdekking van Columbus begint een nieuw tijdperk, dat loopt tot het midden der 19e eeuw. Het derde tijdperk omvat de jaren 1850—1875 en het laatste, zich kenmerkende door toenemende verhoudingen tusschen de waarde van goud en zilver, de jaren 1875 tot 1896. Als grondslag de wettelijke waarde der twee metalen nemende, krijgen wij de volgende productie-cijfers van de ontdekking der nieuwe wereld af: in de 358 jaren van 1492 tot 1850 verkreeg men ongeveer $4^3/_4$ millioen kilogram goud ter waarde van $16^1/_2$ milliard en ongeveer 150 millioen kilogram zilver ter waarde van $33^1/_2$ milliard francs; de totale waarde van beiden bedroeg derhalve ± 50 milliard. Het volgende tijdperk, van 1851 tot 1875, kenmerkt zich door het feit, dat de goudproductie in die 25 jaren meer bedroeg dan die in de voorafgaande 358 jaren, terwijl de zilverproductie tot een vijfde terugging; de geheele waarde bereikte het cijfer van $23^1/_2$ milliard. Voor de 383 jaren, verloopen tusschen de ontdekking van Amerika tot het einde van 1875, krijgt men dus een bedrag 73 milliard francs, waarvan Zuid-Amerika 26, Mexico 18 en de Vereenigde Staten 8 milliards leverden. In de laatste 21 jaren toont de statistiek een buitengewone stijging van de zilverproductie, en wel het driedubbele van het vorige tijdperk; daarentegen blijft de goudopbrengst ongeveer hetzelde. In de laatste vier eeuwen zijn er in het geheel aan den grond onttrokken $13^1/_2$ millioen kilogram goud, voor een waarde van ongeveer $46^1/_2$ milliard, met inbegrip van het zilver stijgende tot een waarde van $102^1/_2$ milliard. Gemiddeld werd derhalve tot een bedrag van 250 millioen francs jaarlijks uit den bodem gehaald. In de 16e eeuw bedroeg de jaarlijksche opbrengst 80 millioen, in de 17e eeuw 115 millioen, in de 18e eeuw ongeveer 193 millioen, in de eerste helft onzer eeuw 227 millioen, in de 3e kwarteeuw 930, van 1876 tot 1885 ongeveer 1090, van 1886 tot 1890 bijna 1310 en van 1890 tot 1896 ± 1975 millioen francs. In het tijdsverloop van 4 eeuwen is dus de jaarlijksche productie dezer kostbare metalen van 80 millioen tot ongeveer twee milliard francs gestegen.

NIEUWE PUBLICATIES UIT 'S LANDS PLANTENTUIN TE BUITENZORG.

Aan het onlangs hier ontvangen Verslag omtrent den staat van 's Lands Plantentuin te Buitenzorg over het jaar 1897 ontleenen we de volgende bijzonderheden over de van wege die inrichting in dat tijdsverloop verschenen edita.

De 2e helft van Deel XIV der *Annales* bevat bijdragen van H. HALLIER, *Ueber Leea amabilis und ihre Wasserkelche*; IB.. *Die Indonesischen Clematideen des Herbariums zu Buitenzorg*; J. WIESNER, *Untersuchungen über die mechanische Wirkung des Regens auf die Pflanze, nebst Beobachtungen und Bemerkungen über secundäre Regenwirkungen;* en S. H. KOORDERS, *Ueber die Blüthenknospen Hydathoden einiger tropischen Pflanzen*; terwijl het supplement de volgende artikelen inhoudt: JULES CARDOT, *Contribution à la flore bryologique de Java, mousses récoltées par M. J. Massart;* E. DE WILDEMAN *Observations sur les Algues rapportées par M. J. Massart d'un voyage aux Indes Neerlandaises;* en L. PATOUILLARD, *Enumération des Champignons récoltés à Java par M. Massart.*

In het verslagjaar verscheen voorts de eerste aflevering eener nieuwe uitgave, waaraan de titel *„Icones Bogoriensis"* werd gegeven, die onder de leiding staat van den adjunct-directeur Dr. J. G. Boerlage, en afbeeldingen en beschrijvingen zal leveren van nieuwe of weinig bekende plantensoorten uit Nederlandsch-Indië en ook van die, welke uit naburige tropische landen afkomstig, in 's Lands Plantentuin gekweekt worden. Zij vangt aan met beschrijvingen van 24 soorten, waarvan 7 van de hand der heeren Koorders en Valeton, 6 van den heer Valeton, 4 van de heeren Boerlage en Koorders en 1 van den heer A. Loher uit Manilla.

Van de *Mededeelingen uit 's Lands Plantentuin* verschenen de nummers XX – XXII, respectievelijk inhoudende: Dr. J. C. KONINGSBERGER, *De dierlijke vijanden der Koffiecultuur op Java,* Dr. A. VAN BIJLERT, *Onderzoek van eenige grondsoorten in Deli;* en Dr. J. C. KONINGSBERGER, *Eerste overzicht der schadelijke en nuttige insecten van Java.* De rubriek *Korte berichten uit 's lands Plantentuin* in Deel VIII van het tijdschrift *Teysmannia* houdt o. m. in: Aanteekeningen over eenige voor de rijstcultuur schadelijke rupsen: Over het vermeende verband tusschen larongs en alang-alang; Verspreiding van riet-vijanden door Preanger-bibit; De oerat- plaag in Malang; Verontreinigde Chili-salpeter; Het groepsgewijze afsterven der koffieheesters in gesloten plantsoenen. De beteekenis der microben voor de industrie: De slijmziekte bij de tabak in Deli; en eenige Aanteekeningen over Albizzia moluccana. Eindelijk zag bij de firma Kolff en Co. te Batavia het licht een *Handguide to the Botanic Garden Buitenzorg,* welke gids bestemd is om doortrekkenden reizigers tot leiddraad te strekken.

DE ZIEKTEN DER MUSKAATBOOMEN IN DE RESIDENTIES MENADO EN AMBOINA.

In hetzelfde Verslag vinden we een voorloopig *Rapport over de ziekten der notemuskaatboomen in het Oosten van den Archipel,* opgemaakt door den Chef der 2e afdeeling Dr. J. M. Janse, naar aanleiding zijner bevindingen op een dienstreis in Maart en April 1896. Voor den hoogst belangrijken inhoud moeten we onze lezers naar het oorspronkelijke stuk verwijzen en nemen daaruit alleen over, dat door Rapp. een zestal ziekten zijn aangetroffen, door hem als volgt nader omschreven.

Twee dezer ziekten, door dieren veroorzaakt, zijn van geringe beteekenis; bij de eene dringt een kevertje de jonge takjes binnen, bij de andere leeft de

larve van een grootere keversoort in het hout van dikkere takken en doet deze zwellen, maar zij sterven niet of eerst veel later.

Twee andere ziekten, door langs de takken en bladeren voortkruipende schimmeldraden veroorzaakt, zijn van meer gewicht. De draadbundels zijn bij de eene soort wit, bij de andere zwart, en worden daarom „benang poetih" en „benang hitam" genoemd. Beide hebben het afsterven der takken en bladeren ten gevolge en kunnen op deze wijze veel nadeel toebrengen, vooral omdat zij, als de boomen elkaar raken, gemakkelijk van den eenen boom op den anderen kruipen.

De laatste twee ziekten zijn die, waarover het meest geklaagd wordt. De eene uit zich door het plotseling verwelken van den boom of een deel daarvan en komt voornamelijk op reeds vruchtdragende exemplaren voor en begint met het plaatselijk afsterven van de jongste bastlagen in wortel of stam; zekerheid omtrent de aanleiding is echter nog niet verkregen. De andere ziekte bestaat in het onrijp openspringen der noten, waardoor deze zoowel als de foelie geheel waardeloos worden. Als oorzaak hiervan noemt hij een schimmel, die zwarte vlekken buiten op den bolster doet ontstaan. De hierdoor teweeggebrachte voedselonttrekking doet die bolster naar verhouding minder groeien dan de noot, in welke de schimmel niet binnendringt, en zoo komt het dat de vrucht vóór den tijd tot openspringen gebracht wordt.

Een goede en nauwlettende zorg voor de tuinen en ook voor elken boom zou volgens hem er veel toe bijdragen de verliezen te beperken, doch deze ontbreekt veelal en is zelfs bij particuliere aanplantingen nergens voldoende te noemen.

TOCHTEN IN BRITSCH NIEUW-GUINEA.

De zendelingen Jullien en De Rycke hebben onlangs twee lange tochten door Britsch Nieuw-Guinea gemaakt. Van Vanuamae vertrokken, ontdekten zij de Veida, een zijtak van de Aroa, die op het Owen-Stanley gebergte ontspringt en in de Redscar-baai uitmondt. Op vier dagmarschen ten noordoosten van Vanuamae vonden zij, na talrijke ongerepte wouden te zijn doorgetrokken, een aantal dorpen, waarvan de grootste, Bubuni en Vale, op den top van steile hoogten gebouwd zijn, ten einde zich te beveiligen tegen den overval van vijandelijke stammen. De inboorlingen, die zich met den landbouw erneeren, zijn klein van gestalte maar forsch gebouwd; zij dragen schaamgordels en zijn weinig of niet getatoueerd; hunne huizen zijn koepelvormig en het dak reikt tot den grond. De nabij deze dorpen gelegen berg Manacu heeft een hoogte van ± 2000 M. Op een tweeden tocht in Augustus 1897 gingen zij noordwaarts en bereikten het dorp Epa en twee dagen later het dorp Emene, gelegen op 1000 M. hoogte ten zuiden van den berg Bobeleva (Mount Davidson der Engelsche kaarten). De bewoners verschillen in taal en gewoonten van die der kust. Hun huizen zijn ook koepelvormig en hun tuinen bevinden zich op de berghellingen. Ten noordoosten van Emene liggen drie andere dorpen met een gezamenlijk getal van 2000 inwoners. Bij het hoogste, Keacamona, vereenigen zich de Adualla en Alabule. Aan de oevers der laatste rivier wonen de stammen Afoa en Aibala, die voor kannibalen door-

gaan. Het dal der Adualla is nog dichter bevolkt door de stammen Mafula en Gaivala. Deze toonen menig verschil in taal en uitwendig voorkomen. Zij hebben een arendsneus, een afgerond voorhoofd, een verstandigen oogopslag en hun haren zijn minder gekroesd dan van de kustbewoners. De door de zendelingen bezochte dorpen heeten Dinava, Inaumaca Vale en Deva-deva. Op drie dagmarschen noordoostwaarts troffen zij de bergen Paliba en Ziguda. Het geheele karakter van het land is bergachtig; enkele ketens strekken zich in meerdere richtingen uit en maken den overtocht hoogst bezwarend. Op 1800 M. hoogte vonden zij ceders, eiken en pijnboomen.

ZENDINGSPOSTEN IN DEN BISMARCK-ARCHIPEL.

In dezen archipel zijn werkzaam de katholieke missie van het Heilige Hart van Jezus en het Wesleyaansche Methodisten-Zendelinggenootschap. Het laatste is in 1874 hier begonnen te arbeiden en heeft drie hoofdposten: een in Hunter-Hafen op de noordwestkust van het eiland Neu-Lauenburg en twee op het schiereiland Gazelle.

Elk dezer posten staat onder een engelschen zendeling, waarvan die te Port-Hunter de opperste leiding heeft.

Dit genootschap trekt helpers uit hunne posten op Samoa en Tonga, leert hun de hoofdregels der taal van de streek, waar zij een plaatsing zullen erlangen en laat hen zich daar als zoogenaamde native-teacher zelf arbeiden. Dergelijke onderposten vindt men in allerlei oorden verspreid.

Somwijlen treden inboorlingen van den Bismarck-Archipel wel als hulpzendeling op en over het geheel moet men over deze inlandsche voorgangers zeer tevreden zijn.

In hunne scholen wordt behalve godsdienst nog lezen, schrijven en rekenen onderwezen.

De katholieke missie van het Heilige Hart is gevestigd te Kinningunan of Vuna-Pope, op de grens der ondernemingen van Herbertshöhe. Zij begon er in 1882 te werken en heeft in 1891 als hoofdleider een apostolischen vicaris gekregen.

Door den hoofdpost Kinninguna zijn nog twee onderposten te Malangunan in de Blanche-baai en te Utavolo aan de noordkust van het schiereiland Gazelle bezet.

Het godsdienstig onderricht der kinderen van inboorlingen is hun hoofddoel; bovendien wordt opleiding tot eenig ambacht beoogd. Welke resultaten hunne veertienjarige werkzaamheid heeft gehad, is niet bekend. Het schijnt echter, dat de vestiging dezer missies een gunstigen invloed op den woesten aard der inboorlingen uitoefent, want vijandelijkheden van die zijde bij korte uitstapjes in het binnenland komen thans niet meer als vroeger voor.

De Solo-werken in de Eerste Kamer.

In de Januari-aflevering gaven wij het debat weer, in de Tweede Kamer gevoerd over de Solo-werken. Thans vraagt de Eerste Kamer onze aandacht. Wij hopen dat onze lezers niet zullen verzuimen ook hiervan kennis te nemen. De opmerkingen van den heer Schimmelpenninck van der Oije zijn veelal maar grootendeels een recapitulatie van het gesprokene door den heer Conrad in de Tweede Kamer. Maar de onthullingen van den heer Pijnacker Hordijk zijn vrij piquant, terwijl de heer Rutgers van Rozenburg voor zijn doen uiterst bezadigd en niet al te hatelijk was. De Minister Cremer was, evenals in de Tweede Kamer, weer zeer gelukkig in zijn beantwoording der geachte sprekers.

Ondanks de pogingen van den heer Pijnacker Hordijk om den vroegeren afgevaardigde Cremer tegen den tegenwoordigen Minister Cremer uit te spelen, staat in deze laatste qualiteit de Minister op een geheel zuiver standpunt; zijn zaak is goed; hij heeft niets te verbergen en daardoor kan hij zijn gedragslijn op volmaakt eerlijke wijze verdedigen.

Hiermede is in het kort de gezamenlijke indruk weergegeven van de discussièn. Maar wij meenen goed te doen het debat hieronder weer te geven.

De heer **Schimmelpenninck van der Oije**: Na al hetgeen over deze zaak is gezegd en verhandeld, zal ik de Kamer niet lang ophouden, vooral nu de gedragslijn door den Minister dienaangaande aangenomen, volkomen mijn instemming heeft, namelijk niet staking maar schorsing der werkzaamheden, welk ongerief deze voor verschillende personen en zaken ook moge meebrengen.

Ook zag ik met genoegen, dat een commissie van onderzoek ten deze zal worden uitgezonden, die voorzeker onbevangen en met zaakkennis zal nagaan wat in deze betreurenswaardige quaestie te regelen zij. Ik zal mij dan ook wel wachten mijnerzijds maatregelen aan te geven, hoe verder te handelen. Slechts op een enkel punt wensch ik de aandacht te vestigen.

Men heeft in de Tweede Kamer gesproken over een eventueele reorganisatie van den waterstaatsdienst. Ik hoop dat de regeering en de commissie zich bij de overweging van dit punt zeer ernstig de vraag zullen stellen, of het niet onvermijdelijk is de leiding, het beheer, in één woord wat wij hier te lande noemen „de directie", afgescheiden te houden van de eigenlijke uitvoering, den aannemer. Dit moge in Indië soms moeilijk toe te passen zijn, voor groote en belangrijke werken is het, dunkt mij, haast onmisbaar.

Waar hier te lande bij de genie of bij den waterstaat, maar dan op kleiner schaal, soms werken in eigen beheer worden uitgevoerd, doen zich de bezwaren van dergelijke regeling eveneens, maar dan ook natuurlijk in minder mate, gevoelen. Maar waar het zulke kolossale werken betreft, als dat waarover wij thans handelen, wordt een behoorlijke schifting der verschillende werkkringen een onmisbaar vereischte. De lezing van de brieven der aannemerfirma's, die door den heer Conrad in de Tweede Kamer werden medegedeeld,

geeft mij den indruk, dat het der directie werkelijk niet geheel ongevallig was indien de aanbesteding mislukte. Het waren toch niet technische bezwaren tegen het werk op zich zelf, maar bepalingen, berekeningen en voorschriften omtrent de wijze van werken in het bestek, die de aannemers huiverig maakte het werk op zich te nemen, vooral met het oog op de stellige verzekering, die gegeven werd, dat bij hoogere inschrijving dan de begrooting van gunning geen sprake zou zijn, maar onmiddellijk tot uitvoering in eigen beheer zou worden overgegaan, waartoe alle maatregelen reeds waren genomen, — een verzekering die later aan de aannemers nogmaals herhaald werd. Geen wonder dat wanneer een aannemer vraagt op welke wijze een voorgeschreven wijze van werken, die van invloed is op den prijs, practisch uitvoerbaar is; en de ingenieur die inlichtingen geeft, antwoordt: „dat weet ik zelf niet, dat moet de aannemer weten", een aannemer alsdan niet licht te vinden is. Wanneer dergelijke voorschriften verbindend gemaakt worden, en bij hoogere inschrijving wegens meerder risico het werk onmiddellijk in eigen beheer zal worden genomen, is het mij niet zoo raadselachtig, dat de aannemers zeggen: het schijnt dat de directie liever het werk niet gunt. Ik zeg niet dat het het geval was, maar ik erken dat ik dezen indruk heb ontvangen na de lezing van een der brieven dier firma's.

De werkkring van den ingenieur en die van den aannemer loopen te veel uit elkander, daarvoor worden te verschillende hoedanigheden vereischt om beide gelijktijdig in een persoon te vereenigen. De aannemer is uit den aard der zaak koopman, hij volgt het bekende asking too much, giving too little, en men kan het hem niet ten kwade duiden. De ingenieur tracht daartegenover zoo goed mogelijke materialen en werk voor hetgeen hij geeft te krijgen. Die twee handelingen werken elkander tegen. Dit belet niet dat een ingenieur op zijn beurt een uitstekend aannemer kan zijn en omgekeerd — voorbeelden zijn er — dat aannemers hoogst bekwame ingenieurs zijn, maar op een gegeven oogenblik zijn die twee qualiteiten niet in een persoon te vereenigen.

Zietdaar, waarom ik zeer ernstig er op wensch aan te dringen, dat, wanneer herziening plaats heeft van de organisatie van den Indischen waterstaat, deze zaak worde in het oog gehouden.

De heer **Pijnacker Hordijk**: Ik zal wel niet behoeven te verklaren dat het voorgevallene met de werken in de Solo-vallei op mij een diepen en onaangenamen indruk heeft gemaakt. Ik ben een warm voorstander van irrigatiewerken. Ik acht die voor Java, met een bevolking vijf maal zoo groot als die van Nederland, terwijl de oppervlakte slechts vier maal zoo groot is, bepaald noodzakelijk. Ik ben voorstander van irrigatiewerken, zelfs in die gevallen waarin men ze niet bepaaldelijk productief zal kunnen noemen, waarin niet directe voordeelen voor den Staat zullen verkregen worden, minstens gelijk aan de rente van het kapitaal dat voor den aanleg besteed is. Ik meende voorts dat voor de Solo-vallei, waar de opnemingen jaren en jaren achtereen hebben geduurd, nl. afgezien van vroegere jaren, van 1877—1885, en nogmaals van 1889 — 1891 — dat is tien jaren lang — de voorbereiding niets zou hebben te wenschen overgelaten.

Het schijnt nu te blijken, dat het tegenovergestelde het geval geweest is. Ik betreur dat diep voor de bevolking van Java, op de bevordering van wier belangen

ik zoozeer prijs stel. Ik betreur het voorgevallene ook nog om een andere reden.

In de ingenieurswereld van Nederlandsch-Indië zijn eenige personen door bijzondere begaafdheden op den voorgrond getreden. Tot hen behoorden ongetwijfeld ook de vroegere directeur van openbare werken, de heer van Bosse, voorts de chef van de irrigatiewerken, de hoofdingenieur Heskes en eindelijk de ingenieur van den waterstaat, de heer J. L. Pierson. Die verdiensten werden vroeger in ruime mate erkend, vooral ook wat betreft den heer Pierson. Toen deze in 1893 zich in Nederland bevond, ontbrak het hem niet aan blijken van waardeering; en aan zijn oordeel werd buitengewone waarde en beteekenis toegekend. Ja, men ging zelfs zoo ver in dit opzicht dat, wanneer hij gesproken had, de quaestie, naar het scheen, beslist was. Het zij mij vergund daarvan een enkel voorbeeld aan te voeren; toen in de zitting der Tweede Kamer van 22 November 1893 mijn geachte vriend, thans achter mij gezeten, de heer Roëll, het waagde den twijfel te uiten of irrigatiewerken wel altijd productief zijn en tot staving van zijn gevoelen zich beriep op den heer Fransen van de Putte, toen werd hem geantwoord:

„De geachte afgevaardigde heeft mij naar aanleiding van mijn mededeelingen omtrent de productiviteit van de irrigatiewerken te gemoet gevoerd, wat de heer Fransen van de Putte op 23 Februari 1891 had gezegd. Nu wil ik gaarne toegeven, dat ik aan de ervaring van dien geachten oud-Minister, het tegenwoordig lid der Eerste Kamer, veel waarde hecht, maar ik wil er op wijzen, dat hij toen schijnt gezegd te hebben (ik kan de aanhaling nu niet nalezen) dat hij, zonder deugdelijke aantooning van de productiviteit van dergelijke werken, daaraan zijn stem niet kon geven. Welnu, ik vermoed dat hij toen niet bekend was met de deugdelijke aantooning, die de heer Pierson heeft gegeven omtrent de productiviteit van de werken aan de kali Kening. Thans staan wij op een geheel ander standpunt", enz.

Wanneer men nu weet dat die werken aan de kali Kening zich bepalen tot een niet zeer groote oppervlakte, en dat men, om de productiviteit van irrigatiewerken te beoordeelen, elk werk afzonderlijk moet bekijken, dan komt het mij voor, dat zulk een beroep op den heer Pierson tegenover het gezag van onze geachte mede-afgevaardigden wel aantoont, hoe groote waarde aan het oordeel van den heer Pierson destijds werd toegekend.

En wie was nu die geachte spreker in de Tweede Kamer? Het was de tegenwoordige Minister van Koloniën.

Ook bij deze gelegenheid is gebleken dat de Tarpeïsche rots niet ver verwijderd is van het Capitool.

Diezelfde mannen, die weinige jaren bekend stonden als uitblinkende op het gebied van het waterstaatswezen in Indië, zijn nu met warmte — ik zou bijna zeggen: met heftigheid — aangevallen.

Op mij heeft de Memorie van Beantwoording op het Voorloopig Verslag der Tweede Kamer den indruk gemaakt, dat zij was een akte van beschuldiging, en de toelichting bij het mondeling debat een requisitoir, gericht tegen de drie ambenaren, die ik straks noemde.

Daarom had ik zoo gaarne gezien dat aan die ambtenaren de gelegenheid ware geopend om zich te verdedigen, nadat zij van alle stukken hadden mogen kennis nemen. Het kwam mij voor dat het niet meer dan billijk zoude zijn als

die gelegenheid hun gegeven werd. Helaas — die wensch, in het Voorloopig Verslag niet alleen door mij, maar door verscheidene leden van deze hooge Vergadering kenbaar gemaakt, zal niet vervuld worden. Ware dit wèl geschied, dan zou ik misschien gezwegen hebben, maar nu de stukken voor hen geheim blijven, acht ik het mijn plicht nog eenige nadere beschouwingen te leveren over de werken in de Solo-vallei.

Ik wensch in de eerste plaats te vragen: zijn de beschuldigingen geheel gegrond? Ik geef dadelijk toe, dat in deze Vergadering niemand misschien minder bevoegd is tot het beoordeelen van technische waterstaatsaangelegenheden, dan hij die thans tot u het woord voert. Toen ik de eer had Commissaris des Konings te zijn in Drenthe, had ik te doen met twee waterstaten, een van het Rijk en een andere van de provincie, doch steeds heb ik er mij toe bepaald algemeene vragen te beoordeelen, de détails van technischen aard overlatende aan de betrokken ambtenaren.

Wat ik derhalve thans ga zeggen neme men op als de indrukken van een leek, verkregen na zorgvuldige lezing van de stukken.

De eerste grief, die tegen de drie ambtenaren wordt ingebracht, is deze, dat de raming veel te laag is geweest; dat die geweest is 18 millioen, terwijl het nu blijkt, dat de uitgaven minstens 38 millioen zullen bedragen.

Ik betreur dat diep, maar gelijke vergissingen zijn ook in ons vaderland niet zoo ongewoon. Indien ik mij niet bedrieg was de raming voor den Nieuwen Rotterdamschen Waterweg — de heer Fransen van de Putte, president van de Commissie, zal mij willen corrigeeren als ik mij vergis — slechts 6 à 7 millioen en het werk heeft gekost 36 millioen, dat is bijna het zesvoudige. Wanneer er dus nu in Indië voor de Solo-vallei 38 millioen moet worden uitgegeven, dat blijkt uit de verhouding tot de geraamde 18 millioen, dat men zich hier in Nederland nog wel eens erger heeft vergist dan thans in Indië.

Een tweede grief, die wordt aangevoerd is deze, dat de voorbereiding te wenschen heeft overgelaten, dat zij niet nauwkeurig en omvangrijk genoeg geweest is. Hier, laat mijn kennis mij geheel in den steek; ik kan niet beoordeelen wat er zoo al noodig is om een waterstaatswerk voor te bereiden. Het wil mij echter voorkomen, dat voor andere werken in Indië de ontwerpen en ramingen niet veel nauwkeuriger en uitvoeriger zijn geweest. Indien ik mij niet geheel bedrieg, dan is bijv. bij de aanvrage aan de Staten-Generaal van gelden voor den aanleg van de haven van Tandjong-Priok men niet verder geweest in het voorbereiden en détailleeren van dat werk, dan het geval is geweest met de werken in de Solo-vallei. Ben ik juist ingelicht, dan heeft men toen eerst uitnemend uitgewerkte plannen gemaakt, nadat de gelden voor de haven reeds waren gevoteerd. Een onderzoek zal vermoedelijk leeren dat het in dit en in andere gevallen evenzoo gegaan is als, bij de voorbereiding van het wetsontwerp voor de Solo-vallei.

Ik verdedig die wijze van handelen niet, maar wijs er op als op een ververzachtende omstandigheid, dat men in deze aangelegenheid evenzoo gehandeld schijnt te hebben, als in andere soortgelijke zaken.

Stel eens dat zou geëischt zijn een volkomen nauwkeurige raming van de Solo-vallei-werken, wat zou daarvan het gevolg zijn geweest? Binnen welken tijd zou men dan met die werken hebben kunnen aanvangen?

In het rapport van de heeren Slinkers en Mensinga lees ik op bladz. 75 en 76: „Een raming der kosten, gelijken waarborg van nauwkeurigheid aanbiedende als die voor werken van geringen omvang, was binnen een redelijken termijn niet te verkrijgen", en verder op 70 en 71: „Bij groote nauwkeurigheid zoude uitstel voor onbepaalden tijd noodig zijn geweest."

En zou de Minister van Koloniën zich tevreden gesteld hebben met dit antwoord op zijn brieven. Neen, dat kan niet, want daarvoor zal noodig zijn uitstel voor onbepaalden tijd. Dit wordt door den heer de Meyier blijkbaar betwijfeld.

Ik acht het noodig bij dit punt even stil te staan. In de Nota van den heer de Meijier, op bladz. 21 — de Nota is van 8 Augustus 1898 — lees ik het volgende: „Het verlangen, dat blijkbaar uit die depêche (van 28 Augustus 1891 van den heer van Dedem) spreekt van zoo spoedig mogelijk op aannemelijke gronden een belangrijk wetsvoorstel te doen ten behoeve van Java's bevolking, kenteekent het standpunt van den heer van Dedem in deze zaak en heeft er toe bijgedragen om in Indië het betrachten van spoed te stellen boven het bereiken van nauwkeurigheid in de plannen." Het komt mij voor dat dit een zeer ernstige opmerking is, die wel eens in beschouwing mag worden genomen en waartegen ik mijnerzijds juist de tegenovergestelde zoude willen plaatsen.

Indien overhaasting in deze aangelegenheid heeft plaats gehad, dan is dit niet omdat de Minister de waterstaatsambtenaren heeft overgehaald, om overhaast plannen op te maken, maar omgekeerd, omdat men wellicht de Minister, die overtuigd was dat de zaak reeds rijp was voor een beslissing en volkomen voorbereid, heeft weten over te halen om spoediger dan anders het geval zoude zijn geweest, een brief te schrijven en de zaak aan de orde te stellen.

Dit punt is een teeder punt, een punt waaromtrent ik de voorlichting, die ik aan de Vergadering kan geven, niet meen te mogen terughouden. Die voorlichting is niet geput uit overgelegde stukken, ook niet uit officiëele bescheiden die ik in een vroegere qualiteit onder de oogen heb gehad, maar uit andere bronnen, die ik geloof dat op vertrouwbaarheid aanspraak kunnen maken. Van die bronnen maakte ik liever geen gebruik; maar met het oog op de opmerking, die de heer de Meyier gemaakt heeft en die door verschillende leden van de Eerste en van de Tweede Kamer gelezen is, acht ik het mijn plicht de volgende mededeelingen voor te dragen.

Er hebben in Indië herhaalde malen onderzoekingen plaats gehad omtrent irrigatiewerken, vele jaren lang. Die onderzoekingen zijn nooit tot een geheel vereenigd voor het jaar 1890, toen het departement van burgerlijke openbare werken besloot om van de verschillende plannen een geheel te maken. Dit is het zoogenaamde algemeene irrigatieplan, een plan dat er geen aanspraak op maakte dat daardoor in de behoeften van geheel Java zou worden voorzien, want men had niet doorzocht wat voor Java zou noodig zijn. Men bracht slechts tezamen wat opgenomen was en datgene wat men bezig was op te nemen.

Dit plan, in 1890 opgemaakt, kwam natuurlijk ook in Nederland en de heer Mackay, destijds Minister van Koloniën, koos uit de 16 werken, welke op dat algemeene irrigatieplan voorkomen, een twaalftal werken, die hij meende dat zouden kunnen worden uitgevoerd in 10 jaren tijds voor ongeveer 2 millioen gulden 's jaars, dat is voor 20 millioen gulden, of, zooals toen

eigenlijk berekend werd, voor 16 millioen achthonderd en vijftig duizend gulden. Die 12 plannen werden gevoteerd door beide takken van de Volksvertegenwoordiging en worden thans, met eenige wijzigingen, waarmede ik de Vergadering niet zal ophouden, regelmatig uitgevoerd.

Er stonden op het irrigatieplan 16 werken, er waren er dus 4 afgelaten, 3 waren van kleiner omvang en 1 van zeer groote beteekenis; dat laatste betrof de irrigatie van de Solo-vallei.

De ambtenaar, die belast was met de opnemingen in de Solo-vallei, vreesde wellicht, dat deze werken van de baan zouden geraken; dat zij zouden worden achtergesteld; dat er in 10 jaren niets aan zoude gedaan worden en koos, om dat te verhinderen, den volgenden weg: Hij richtte zich tot een lid van de Tweede Kamer der Staten-Generaal, wiens naam niets ter zake doet, en dat lid stelde dien brief ter hand aan den tegenwoordigen Minister van Koloniën, destijds ook lid van de Tweede Kamer. En wat deed deze er mede?

Het was in den aanvang van 1891; de verkiezingen van dat jaar naderden en de heer Cremer hield in een paar plaatsen des lands — ik meen te Delft en te Amsterdam — voorlezing tot voorlichting van de kiezers over de koloniale politiek; daarbij maakte hij nu gebruik van den brief, dien de heer Pierson aan een van zijn collega's geschreven had. Men kan de aanhalingen vinden op bladz. 16 en 17 van *De koloniale Politiek;* de redevoering waarop ik het oog heb, werd gehouden in Burgerplicht te Amsterdam den 13 April 1894.

Daar deelde de tegenwoordige Minister van Koloniën mede, dat er een algemeen irrigatieplan bestond; dat irrigatie in het algemeen een zeer nuttige zaak is, en daarna ging hij voort met de mededeeling, dat een zijner vrienden van een ooggetuige een beschrijving van de gevolgen van irrigatie verkregen had, welke daarop werd voorgelezen.

Die ooggetuige was de ambtenaar Pierson. Deze had zich blijkbaar geërgerd over de staking van de opnemingen in de Solo-vallei in 1885, en hij zeide daarom in den brief die werd voorgelezen: „Helaas zij, die in 1885 bevel gaven de opnemingen te staken (die in 1889 op last van het Opperbestuur hervat werden) hebben veel op hun geweten".

En welke opmerking werd daaraan door den heer Cremer toegevoegd:

„Als dat oordeel juist is, hebben ook veel op hun geweten zij, die met deze wetenschap de uitvoering der werken uitstellen uit gebrek aan middelen of zoogenaamd gebrek aan werkkrachten."

Dit laatste was een terugslag op de woorden gebezigd door den heer Mackay, toen deze bij de behandeling van de Indische begrooting voor 1891, tegenover den aandrang om nog verder te gaan dan de twaalf irrigatiewerken, die hij had voorgesteld, zich beriep op de financiëele redenen en op zekere grenzen, tot welke slechts over technisch personeel kan worden beschikt. En welke opmerking maakte nu verder de tegenwoordige Minister blijkens bladz. 26 der brochure?

„De belangrijke irrigatieplannen zullen niet krachtig worden aangevat." Dat kan slechts daarop zien dat op de lijst van irrigatiewerken waartoe reeds besloten was, die voor de Solo-vallei niet voorkwamen.

Er werd dus reeds in April 1891 door den heer Cremer een grief van gemaakt aan den toenmaligen Minister van Koloniën, dat de irrigatiewerken in de Solo-vallei niet ten uitvoering waren voorgesteld.

De brochure waarin de redevoeringen van den heer Cremer waren opgenomen, kwam in handen van den heer J. L. Pierson. Deze zag zich gesteund en ging een schrede verder.

Den 16den Mei 1891 was hij gereed met een nadere nota over het irrigatiewerk in de Solo-vallei. Hij heeft toen beproefd om nog in Indië gedaan te krijgen, dat zoo spoedig mogelijk tot het uitvoeren van dat irrigatiewerk zou worden overgegaan, maar toen die poging mislukte, heeft hij zich gewend tot den toenmaligen afgevaardigde der Tweede Kamer, den heer Cremer, en zijn hulp ingeroepen om nogmaals te wijzen op het belang van de irrigatie in het algemeen en die van de Solo-vallei in het bijzonder. De heer Pierson heeft dat gedaan omstreeks 1 Juli 1891; zijn brief moet hier zijn aangekomen omstreeks 1 Augustus; den 21sten Augustus trad de heer van Dedem op als Minister van Koloniën en zeven dagen daarna stelde deze aan de orde: de irrigatie van de Solo-vallei.

Ligt er nu tusschen die data volstrekt geen verband? Of liever wijzen zij niet op een natuurlijk verband? Wijzen zij er niet op dat degene, die met het ontwerpen van de werken in de Solo-vallei belast was, toen hij niet spoedig genoeg in Indië zijn wensch kon bereiken, langs een omweg het oor wist te vinden van den toenmaligen Minister van Koloniën, zoodat deze zeer kort na zijn optreden tot het ter hand nemen van de werken in de Solo-vallei is overgegaan?

Ik heb mij uitsluitend bepaald tot het vermelden van hetgeen mij met vrij groote zekerheid bekend is, en ik heb dit gedaan om duidelijk te maken, dat de beschuldiging in de Nota van den heer de Meijier gericht tegen den Minister van Koloniën, van Dedem, alsof deze het was die de zaak had doorgedreven en de ambtenaren van den waterstaat tot te snel handelen had overgehaald, terugvalt op één van die ambtenaren, die langs een omweg het oor van dien Minister wist te bereiken en dezen overhaalde om de zaak zeer spoedig ter hand te nemen.

De heer **Rutgers van Rozenburg**: Denk niet dat ik om de zaak van de Solo-vallei au fond te behandelen, of lang daarmede de Kamer bezig te houden, het woord vroeg; maar wanneer ik dat punt slechts ga aanroeren, is het mij aangenaam te kunnen beginnen met instemming te betuigen met het in dezen door den Minister gevoerd beleid.

Deze Minister toch heeft niet getracht het onverdedigbare te verdedigen; hij heeft een besluit genomen en het doen staken om niet dieper en dieper ons in een wellicht hopelooze onderneming te steken, en om door een vertrouwbaar onderzoek Regeering en Volksvertegenwoordiging in de gelegenheid te stellen een wel beraden oordeel te vellen in deze zaak, die wordt genoemd de Solo-zaak, maar misschien of zelfs naar allen aanzien, ook zou kunnen genoemd worden het Solo-schandaal.

Ik geloof niet, dat met deze uitdrukking de zaak te hard zou gequalificeerd zijn. Immers aan misrekening of vergissing kan hier niet worden gedacht, want tusschen de raming van een werk en den aanvang er van vergist men zich niet honderd en meer procent. Hier is men een onderneming begonnen zonder plan, of met een quasi, een gefantaiseerd plan; een plannetje er op berekend, om Regeering ginds en hier, en de Volksvertegenwoordiging hun fiat voor de onderneming te ontlokken. En men is daarin geslaagd.

Misschien valt hier ook te denken aan een uiting van dien geest van onverschilligheid, welke in Indië meermalen valt waar te nemen, ten opzichte van de financiën des lands, omdat men berekent dat, wanneer door mislukking of kostenvermeerdering eener zaak tekorten op den Indischen dienst ontstaan of worden verhoogd, men in Indië daarvan toch niets voelt, aangezien deze tekorten wordt gedekt met geld, geleend ten name van het moederland, en de druk daarvan, omdat Indië toch nooit rente of aflossing anders dan op het papier betalen kan, op het moederland blijft rusten.

Wanneer men nu, om het gebeurde te verschoonen, een vergelijking trekt daarvan met wat meermalen bij publieke werken in Nederland is voorgevallen, en zegt: het is niet erger dan wat hier wel is geschied, bijv. met den Rotterdamschen Waterweg, die op 6 millioen was geraamd, en 36 millioen heeft gekost, dan maakt men zich schuldig aan de vergelijking van ongelijksoortige dingen. Want wel hebben verscheiden openbare werken hier te lande veel meer gekost dan waarop zij geraamd waren, maar dan lag het verschil tusschen de raming en de *voltooiing* van het werk, terwijl bij de Solo-historie het verschil ligt tusschen raming en *aanvang* van het werk; den *aanvang* zeg ik: want al heeft men reeds 11 millioen besteed, begonnen aan de uitvoering van het werk is men eigenlijk nog niet of tenauwernood. Hierin nu ligt een gewichtig onderscheid, dat men niet uit het oog verliezen moet.

Kwam men nu reeds van een raming ad 15 millioen tot een van 39 millioen, wie waarborgt ons, dat niet vóór de voltooiing de 39 er 78 worden? Wanneer dat gebeurt, en men wil dan een vergelijking maken met publieke werken in Nederland, het zal misschien, wat de cijfers aangaat, onjuist zijn, maar onlogisch niet, wat de nu gemaakte vergelijking is in de hoogste mate.

Doch het gebeurde, hoe ergerlijk ook, ligt er toe. Ik wil het thans laten rusten; doch wat niet mag blijven rusten is het punt der verantwoordelijkheid voor hetgeen thans aan het licht kwam, hetzij we dit dan de Solo-zaak of het Solo-schandaal noemen moeten.

De Minister heeft te kennen gegeven: ik wil die quaestie in petto houden, totdat wij, na het onderzoek dat wij bezig zijn in te stellen, gegevens ter beoordeeling bezitten. Volkomen juist. Wie zou trouwens een oordeel willen vellen hangende dat onderzoek of zonder voldoende gegevens; maar dit moet vaststaan, deze voorwaarde worden niet losgelaten, dat uitstel in deze geen afstel mag worden.

Wij moeten niet, naarmate wij allengs aan die raming van 39 millioen gewennen, vergeten, dat nog uit te maken is de vraag, hoe die sprong van 15 op 39 millioen gemaakt is. Een misleiding — ik herhaal het niet misrekening of vergissing — als hier moet hebben plaats gehad, mag niet ongewroken blijven. Een voorbeeld, ja een afschrikkend voorbeeld dient te worden gesteld; en niet alleen voor het onderzoek, maar evenzeer voor de beoordeeling en beslissing, op grond daarvan, omtrent de quaestie, wie in deze de verantwoordelijke man is, blijft deze Minister en zijn opvolger, en blijven zijn opvolgers jegens ons en het land gedebiteerd.

De heer **Cremer,** *Minister van Koloniën*: Met genoegen heb ik gehoord, dat de eerste en de laatste spreker in dit debat mijn houding als Minister in deze treurige en moeilijke zaak hebben goedgekeurd, zooals dit trouwens aan

de overzijde der Kamer bij deskundige en niet deskundige leden het geval is geweest.

Ik heb gemeend te moeten handelen zooals ik gehandeld heb en aanvaard daarvoor de volle verantwoordelijkheid. De instelling van een commissie waarin zitting hebben eenige zeer bekwame Nederlandsche deskundigen, waarvan een de zaak ter plaatse zal onderzoeken in gemeenschap met een der andere leden, den directeur van openbare werken, den heer de Meijier, welke commissie mij later van advies zal dienen, moet mij een waarborg zijn, dat ik aan de Kamer naderhand slechts die voorstellen zal kunnen doen, welke op goede grondslagen rusten.

Het is mij zeer veel waard, dat de heer de Meijier in deze commissie zal zitting nemen, omdat hij ook hier te lande staat aangeschreven als een uiterst bekwaam man, en waar ik natuurlijk in een zoo belangrijke zaak niet alleen het advies mag inwinnen van Nederlandsche deskundigen, verheugt het mij dat aan het advies van den Indischen deskundige, die in de commissie zitting neemt en daar geacht kan worden, als chef van de Indische burgerlijke openbare werken, het Indische ingenieurskorps te vertegenwoordigen, zoo groote waarde wordt gehecht door de Nederlandsche ingenieurs.

Deze commissie zal niet alleen haar advies moeten geven over de wenschelijkheid van de voortzetting van het geheele werk der Solo-vallei of een gedeelte er van, maar ook over de zwakke punten, die misschien voorkomen in de organisatie van den Indischen waterstaat, en daarbij zal uit den aard der zaak ter sprake komen het punt door den geachten afgevaardigde uit Utrecht besproken, namelijk de vraag of de leiding van het werk niet moet afgescheiden zijn van de uitvoering. In deze zaak is eenigszins afgeweken van de gewone behandeling van zaken in Indië. Er is namelijk een schijf uitgevallen. De uitvoerder van een werk in Indië staat onder toezicht van den afdeelingschef, den hoofdingenieur, die met het toezicht op de werken in de afdeeling belast is, maar indertijd is de uitvoerder van deze werken rechtstreeks gesteld onder het departement der burgerlijke openbare werken, omdat het werk, naar ik meen, viel in twee afdeelingen en zoo uitgebreid was, dat men beter vond om het rechtstreeks onder het departement te doen uitvoeren.

De tweede geachte spreker, die zich een voorstander heeft verklaard van irrigatiewerken, wanneer deze nuttig kunnen zijn voor de bevolking, ook wanneer aan den eisch van dekking van de rente van het opgenomen kapitaal niet kan worden voldaan, betreurt, als ieder onzer, dezen tegenvaller in het bijzonder, omdat de belangen der bevolking er door worden geschaad. Hij heeft echter niet besproken wat nu moet worden gedaan op het terrein, om na te gaan wat in deze moeilijke omstandigheden moet geschieden. Ik blijf er bij dat dit de eerste vraag is die de Regeering zich moet stellen, want het is niet te ontkennen dat elk jaar, ja elk kwartaal dat de schorsing langer duurt dan noodig is, nadeelig is, zoo wegens de kosten van onderhoud van de werken en toestellen als voor de bevolking, die zooveel later het nut zal trekken dat van de geheele of gedeeltelijke uitvoering van de werken te trekken is. Daarom heb ik mij tot taak gesteld om allereerst te doen, wat noodig is, om den geheelen of gedeeltelijken voortgang van het werk zoo mogelijk te verzekeren.

In dit opzicht is de commissie het geheel met mij eens, dat het in de eerste plaats noodig is om te onderzoeken welke fouten begaan zijn en welke middelen aan te wenden zijn om die fouten te verbeteren Daarna komt de quaestie van de verantwoordelijkheid van hen die de fouten hebben begaan. Die vraag is ook van groot gewicht, maar waar het hier geldt een moeilijk onderzoek van volumineuze en belangrijke stukken, is het beter om die twee zaken te scheiden en eerst de technische quaestie onder de oogen te zien. Waar de geachte afgevaardigde groote waarde hecht aan de quaestie der verantwoordelijkheid voor de begane fouten en daarom als eerste eisch zou willen stellen, dat de betrokken personen kennis namen van de stukken, antwoord ik, dat dit niet kan omdat de stukken in handen zijn van de commissie, die daaruit licht moet putten voor haar advies in de technische quaestie. Een van de leden gaat half Januari naar Indië en het is noodzakelijk dat hij en zijn medeleden zooveel mogelijk kennis nemen van de stukken vóór zijn vertrek.

Ik wensch den geachten spreker, omdat ik de quaestie van de verantwoordelijkheid niet op den voorgrond stel, niet in alle détails te beantwoorden, onder andere ten aanzien van de drie door hem genoemde personen. Hij die aandachtig mijn Memorie van Antwoord aan en mijn rede in de Tweede Kamer leest, zal zien dat die verantwoordelijkheid niet drukt op drie personen maar op meer. Er is, wanneer gezondigd is, niet alleen gezondigd bij de indiening en de eerste opmaking, maar ook bij de uitvoering. Wanneer waar is, wat ik nu niet kan nagaan, wat de geachte afgevaardigde heeft gezegd omtrent de voorbereiding van de werken van Tandjong-Priok, namelijk, dat de zaak door de Kamer zou zijn beslist vóórdat gedétailleerde ramingen en plannen waren gemaakt, dan is zeer zeker aan die fout bij het begin der uitvoering te gemoet gekomen, want daar is gewerkt volgens een vast plan, en nu is juist uit deze stukken gebleken, dat, ofschoon men vier jaren gewerkt heeft, nog geen plan aanwezig is, zoodat de verantwoordelijkheid moet worden verdeeld over een langer tijdperk en meer menschen, dan door den geachten afgevaardigde zijn genoemd.

De oplossing der vraag wordt dus des te moeilijker, daar het hier geldt een verantwoordelijkheid niet alleen vóór, maar ook nà de uitvoering. Wij moeten ons dus in deze niet overhaasten, maar afwachten het advies van de deskundige en onpartijdige commissie. Zij bestaat uitsluitend uit mannen die niets met de Solo-vallei te maken hebben.

Wat nu in deze zaak te maken heeft, wat niet Zijn Excellentie de Minister van Koloniën, maar het kamerlid Cremer, niet deskundige in technische zaken, indertijd in de Tweede Kamer heeft gezegd over een mededeeling van den ingenieur Pierson over de kali Kening-irrigatie, ontsnapt mij geheel.

Wanneer men is voor irrigatiewerken in het algemeen, in het belang van de bevolking, dan is het begrijpelijk, dat men, wanneer door een, naar men meent, vertrouwbaar deskundige, gunstige mededeelingen worden gedaan omtrent tot stand gekomen irrigatiewerken, deze te goeder trouw in de Kamer te berde brengt. Blijkt het later, dat men zich in dien deskundige heeft vergist, dan zal men dit het kamerlid niet kunnen verwijten.

Het heeft ook volstrekt niet in de bedoeling gelegen van de Regeering, om in de Memorie van Antwoord aan de Tweede Kamer op te maken een

requisitoir tegen eenige ambtenaren, evenmin tegen degenen die door den geachten afgevaardigde zijn genoemd, als tegen hun opvolgers.

De Regeering moest natuurlijk, om zich te verantwoorden wegens de opgedragen schorsing, een resumé geven van wat haar gebleken was uit de stukken en het is voor mij een voldoening, dat het hoogst deskundig lid der Tweede Kamer, de heer Conrad, die zich als Kamerlid reeds met de voorstellen van den heer van Dedem omtrent de Solo-vallei had bemoeid, het gegeven overzicht geheel juist noemde en getrouw weergevend wat in de stukken van grooten omvang was neergelegd.

Het is dan ook eenvoudig de bedoeling geweest een resumé te geven, niet een requisitoir, maar het spreekt vanzelf, dat daarin niet konden worden voorbijgegaan de fouten, die bleken uit de verschillende stukken, uit het verslag der commissie Slinkers-Mensinga, het rapport van den directeur van Houten en dat van den directeur de Meijier.

Wat nu betreft het te berde brengen van de grief der te lage raming, ja, het te laag ramen kan meer voorkomen en is ook meer voorgekomen, maar als later blijkt dat de raming niet op goede gronden stemde, dan is dit erger en dit moet ik hier, naar aanleiding van hetgeen in de officiëele stukken staat, wel aannemen.

Aan de grief dat de opneming niet omvangrijk genoeg was, had men later te gemoet kunnen komen; dat is echter niet geschied. Wanneer, zooals volgens het rapport der commissie Slinkers-Mensinga blijkt, de preciese raming niet binnen redelijken tijd te verkrijgen was geweest, dan was het de plicht van het departement der openbare werken geweest dit aan den Gouverneur-Generaal te rapporteeren, die het dan zou hebben overgebracht aan den Minister.

Uit de aanhaling die ik mij in de andere Kamer veroorloofd heb uit den brief van den Minister van Dedem, bleek duidelijk dat die bewindsman wenschte een goed gedétailleerde raming. Kon hij die niet krijgen binnen den door hem gewenschten tijd, dan was dat nog geen reden die raming niet te zenden.

Ik kan mij niet voorstellen dat een Minister, al wenscht hij nog zooveel spoed te maken met een zaak die hem na aan het harte ligt, niet zooveel geduld zou hebben, tot alle gegevens ingekomen zijn.

Uit den brief van den Minister van Dedem aan de Indische Regeering van 18 December 1891, door mij in de Tweede Kamer aangehaald, kan niet anders worden gelezen dan dat het te doen was om gegevens, waardoor hij in staat zou gesteld worden met vertrouwen een goed voorbereid plan den Staten-Generaal aan te bieden.

Er is geen excuus voor hen die zich, op het standpunt stellende dat de Minister vóór alles spoed wilde, onbetrouwbare ramingen opmaakten.

Integendeel, de Minister wenschte betrouwbare ramingen. De vraag, of de Minister van Koloniën daarmede tevreden geweest zou zijn, had hoegenaamd niet gesteld behoeven te worden.

Wanneer nu de geachte spreker zegt dat de heer de Meijier van dat gevoelen was, dan antwoord ik dat hij in dit opzicht dwaalde.

In elk geval, wat de heer de Meijier daarover *later* heeft gezegd, gold niet voor hen die toen de opgaven hebben gemaakt. Zij hadden zich te houden aan de gestelde vraag, namelijk betrouwbare gedétailleerde ramingen en konden zij die niet leveren, dan hadden ze dat behooren te zeggen. Toen de

Minister van Dedem de ramingen kreeg moest hij, evenals trouwens te voren de Gouverneur-Generaal en de Raad van Indië, vertrouwen dat die ramingen behoorlijk waren gemaakt.

Op hen rust in deze geen blaam. Dit spreekt vanzelf.

Wanneer de directeur van openbare werken zich volkomen aansluit bij de ramingen door aan hem ondergeschikten opgemaakt, dan kunnen per slot van rekening de Gouverneur-Generaal en de Minister zich daarbij nederleggen. De directeur van openbare werken is de hoogste autoriteit op waterbouwkundig gebied in Indië; een hoogere is er daar niet.

De geachte spreker heeft verder getracht aan te toonen, dat eigenlijk het toenmalige kamerlid Cremer de verantwoordelijke persoon was in deze geheele zaak. Dat was mij een verrassing. Hij heeft melding gemaakt van particuliere brieven, indertijd door den heer Pierson tot anderen en mij gericht omtrent deze aangelegenheid. Ik zal gaarne thuis die brieven als ze er zijn eens nagaan, maar ik moet eerlijk zeggen dat hun bestaan reeds lang aan mijn geheugen ontsnapt is. Zij doen echter tot de geheele zaak niets af.

Ik zou uit hoofde daarvan toch niet gaarne eenige verantwoordelijkheid aanvaarden voor de wijze, waarop in Indië de werken van de Solo-vallei zijn voorbereid.

Het spreekt vanzelf dat, wanneer een collega bij mij komt met een interessanten brief over een onderwerp dat ons beiden ter harte gaat, bijv. irrigatiewerken, ik van dergelijken brief met belangstelling kennis neem.

De waardeering — dit wensch ik nog even terloops op te merken — welke de heer Pierson hier genoot en gebaseerd was op hetgeen men weleens van dezen of genen had gehoord, gold niet alleen Nederland, maar was van Indië hierheen overgewaaid. Ik heb er in de Tweede Kamer op 25 November j.l. op gewezen, dat de Minister van Dedem, toen de heer Pierson hier kwam, alvorens deze zaak voor te bereiden, zoo voorzichtig is geweest om aan de Indische regeering te vragen: hoe staat het met den heer Pierson; zal deze de werken uitvoeren? In dat geval zou ik gaarne met hem de uitvoering dier werken hier voorbereiden.

Ik heb toen den brief van den Gouverneur-Generaal voorgelezen, waarbij volgens den directeur der openbare werken, den heer van Houten (den opvolger van den heer van Bosse), het plan bestond den heer Pierson, die als ingenieur zoo hoog stond en zich de laatste jaren gewijd had aan de studie van den watertoestand in de Solo-vallei, de uitvoering der werken op te dragen, als zijnde daarvoor de aangewezen persoon.

Het spreekt vanzelf dat het gunstig oordeel van een kamerlid die geen deskundige is, over een Indischen ingenieur, dien hij slechts kent van hooren zeggen, niets beteekent bij het oordeel van de chefs van dien ingenieur, officiëel uitgesproken. Doch dit slechts ter zijde.

Nu zou verder een brief, die op 1 Juli 1891 door den heer Pierson aan den heer Cremer was gezonden, ten gevolge hebben gehad, dat de Minister van Dedem, die 21 Augustus optrad, door dezen was genoopt tot spoed, zoodat die Minister reeds zeven dagen na zijn optreden een brief naar Indië had gezonden, om deze zaak aan den gang te brengen.

Ik wil wel zeggen, dat ik dit een zeer onaangename wijze vind om *zaken* in de Eerste Kamer te bespreken, want daarmede wordt een blaam geworpen

op het karakter van den heer van Dedem, alsof deze niet uit eigen overtuiging, maar door mij gedrongen, daartoe is overgegaan. Ik geloof dat al degenen die den heer van Dedem kenden in hem zullen gevonden hebben een zelfstandig man, die in den alleraangenaamsten vorm alles aanhoorde wat men hem zeide, maar toch zijn eigen weg ging. Ik herinner mij uit de debatten in de Tweede Kamer, hoe hij dikwijls zoolang op zijn stuk bleef staan, dat de Kamer er moede onder werd en hoe ik op verschillende punten, b.v. ten aanzien van den bijslag van de koffie een geheel andere meening had dan hij als Minister. Het is dus reeds zeer onwaarschijnlijk dat mijn invloed op den zelfstandigen heer van Dedem zoo groot zou zijn geweest, dat hij op mijn verzoek 7 dagen na zijn optreden een brief zou schrijven, die inhield: de heer Cremer hecht zoozeer aan de uitvoering van de werken der Solo-vallei, maak spoed met de zaak.

Ik kan bovendien bewijzen dat dit het geval niet is geweest.

Het is onmogelijk geweest, want bij de formatie van het toenmalige Kabinet was ik niet in het land. Ik was toen met mijn gezin te Spa. Ik heb niet zulk een goed geheugen als de geachte afgevaardigde voor het onthouden van data en houd op mij zelf geen klapper, zooals de geachte afgevaardigde te mijnen opzichte misschien wel doet, maar ik weet wel dat ik den heer van Dedem eerst ben geluk gaan wenschen, nadat hij reeds geruimen tijd als Minister was opgetreden, toen dus zijn eerste Solo-brief al weg was.

Vóór dien tijd heb ik zelfs geen gelegenheid gehad om hem te spreken. Wanneer — dat wil ik er bijvoegen — ik hem er wel over had gesproken of geschreven, zou ik daar zelfs op dit oogenblik hoegenaamd niet kwaads in vinden.

Wat mij spijt van deze mededeeling is, dat daaruit schijnt te volgen, dat de heer van Dedem niet uit eigen overtuiging, maar op aandrang van andere zijde zou hebben gehandeld, en ik meen, dat men uit deze treurige Solo-geschiedenis dergelijke personeele waardeeringen gerust kan verwijderd houden.

Ik wil wel verklaren dat ik denk voort te gaan op den ingeslagen weg: eerst met alle kracht trachten zal de zaak weer in orde te brengen, en wanneer dit geschied is, zal de Minister niet schromen de quaestie der verantwoordelijkheid onder de oogen te zien.

De heer **Pijnacker Hordijk**: Ik zal geen lange repliek geven op hetgeen door den Minister gezegd is. Het doet mij oprecht leed, dat Zijn Excellentie heeft gesproken van de zeer onaangename manier, waarop deze zaak hier ter sprake is gebracht, en van mijn beschuldigingen tegen den heer van Dedem.

Uit de overgelegde stukken hebben alle leden der Tweede en der Eerste Kamer kunnen vernemen, dat niet ik, maar dat de heer de Meijier de schuld van de overhaaste behandeling geworpen heeft op den heer van Dedem.

En nu ben ik, juist omdat ik beter op de hoogte was van deze zaak, voor den heer van Dedem opgekomen; ik heb den heer van Dedem in deze zaak niet als de schuldige willen voorstellen, maar integendeel juist omgekeerd, hem verdedigd tegen den aanval in een der stukken tegen hem gericht.

Een zeer kort woord over hetgeen de Minister verder heeft aangevoerd. Hij heeft gezegd dat de heer Pierson door den heer van Dedem niet geraadpleegd is geworden vóór dat de Gouverneur-Generaal gehoord was. Dit is onjuist, naar ik meen. Ik lees in de *Handelingen* van 25 November 1898.

„Onmiddellijk na de indiening, en wel op 11 Januari 1893, gaf de Minister van Dedem aan de Indische Regeering kennis, dat het wetsontwerp aan de Kamer was toegezonden" [1]) enz. Toen was het ontwerp dus reeds ingediend; toen was men reeds in overleg met den heer Pierson, en eerst op 11 Januari 1893 werd de Indische Regeering gehoord, en wel over de vraag of het gewenscht zou zijn den heer Pierson met de uitvoering te belasten. Dat men met den heer Pierson in overleg is getreden, omdat de Indische Regeering dit aanbeval is dus, naar ik neem, onjuist. Uit de stukken blijkt iets geheel anders.

Bij zijn verhoor heeft de heer Pierson medegedeeld, dat hij einde 1892 er slechts noode toe overging om verlof te vragen naar Nederland, en zulks alleen deed, toen men hem schreef, dat hij in Holland in het belang der werken meer dan in Indië zoude kunnen doen.

Blijkbaar heeft dus iemand uit Nederland aan den heer Pierson geschreven dat hij maar moest overkomen, maar dit alles is, voor zoover ik weet, geheel buiten den Gouverneur-Generaal omgegaan en deze heeft er niets mede te maken gehad.

Ik zoude kunnen voortgaan met op deze wijze te bespreken wat door den Minister is aangevoerd; maar ik zou vreezen dan het geduld der Vergadering uit te putten; en ik eindig daarom met een herhaald warm protest te doen hooren tegen de geheel ongegronde bewering van den Minister, dat ik den heer van Dedem niet verdedigd maar beschuldigd zoude hebben.

De beraadslaging wordt gesloten.

---

[1]) Zie „de Solo-werken in de Tweede Kamer": *Indische Gids*, van Januari blz. 115.

De Fai en Ghanîmah in het moslimsche recht.

DOOR

Dr. Th. W. JUIJNBOLL.

I.

Wanneer bij de oude Arabieren de buit na den strijd werd verdeeld onder de overwinnaars, kreeg het hoofd van den stam gewoonlijk een zeker aandeel vooruit. De oud-Arabische gedichten spreken van het vierde gedeelte van den buit, dat den aanvoerder op deze wijze ten deel viel [1]. Het is echter mogelijk en niet onwaarschijnlijk, dat dit bedrag bij verschillende stammen verschillend was. Bovendien vielen hem nog andere bijzondere gedeelten van den buit toe, in de oude gedichten met verschillende namen aangeduid [2]. De benamingen safî, safijjah, safâjâ, enz. (letterlijk beteekenende de goederen, die de aanvoerder „zuiver" voor zich kreeg) waren ook later in den Islam nog bekend [3].

Dat het hoofd van den stam meer van den buit kreeg dan de overigen werd billijk geacht. Op hem toch, als vertegenwoordiger van den stam, rustten ook vele plichten. Zoo brachten de gebruiken mede, dat hij voorzag in het onderhoud en de ontvangst der gasten, die bij den stam kwamen overnachten. Gastvrijheid en vrijgevigheid stonden bij de Arabieren in hoog aanzien en hij moest de eer van den stam daarbij ophouden. Ook had hij te zorgen voor zijne behoeftige stamgenooten, de

[1] Vgl. Hamâsah p. 458; Aghânî XIV, 50; Freytag, Einleitung S. 265 nt 1 en S. 266. Rob. Smith, Kinship and Marriage in early Arabia p. 55; Sprenger, das Leben und die Lehre des Moh. III, 126.

[2] Vgl. Freytag, Einleitung S. 266.

[3] Van Berchem. La propriété territoriale, p. 41. Jahjâ ibn Adam p. 21, 10; p. 8, 5. Sjaukânî VII, 177; enz.

verwaarloosde ouden van dagen en verlaten weezen, waarbij dan dikwijls nog kwam, dat zijne talrijke bloedverwanten en familieleden op zijne kosten plachten te leven.

Het overige gedeelte van den buit werd toebedeeld aan de leden van den stam, die deelgenomen hadden aan den strijd, meestal in gelijke aandeelen en bij loting, tenzij de aanvoerder extra-porties (anfâl) had uitgeloofd aan degenen, die zich bijzonder onderscheidden.

Toen Mohammed in het jaar 2, na den slag van Bedr, voor het eerst werd gesteld voor de vraag, hoe voortaan in den Islam de verdeeling van den buit naar Allahs wil zou moeten geschieden, bestond er voor hem geen aanleiding om ten dezen belangrijk af te wijken van de in zijne omgeving heerschende gebruiken en begrippen.

Er was bij Bedr een vrij aanzienlijke buit op dē Mekkanen veroverd en de verdeeling daarvan had aanleiding gegeven tot moeilijkheden onder de Geloovigen; o. a. twistte men over de extra-porties (anfâl), die Mohammed aan sommigen wilde toekennen [1]. Maar vooral bleek de noodzakelijkheid om ééns voor altijd te bepalen, op welk aandeel van den buit de Profeet zelf recht kon doen gelden, en daarvoor riep Mohammed de hulp der goddelijke openbaring in. „Weet — zoo wordt in Koran VIII, vs. 42 den Geloovigen geleerd — dat van hetgeen gijlieden buit maakt, een vijfde deel voor Allah is, — voor zijn Gezant en diens verwanten en de weezen, behoeftigen en reizenden, indien gij gelooft in Allah!"

Met deze regeling bleef de Profeet dus mutatis mutandis bij hetgeen ten dezen van oudsher in Arabië gebruikelijk was geweest. Voor den stam kwam thans de religieuse gemeente in de plaats. Hij, als hoofd dier gemeente, behield een zeker gedeelte van den buit — hier op 1/5 gesteld — voor zichzelf om dat „in Allahs naam" te besteden op de wijze zoo als de Arabische stamhoofden dat gewoonlijk plachten te doen: in de eerste plaats voor zichzelf en zijne verwanten en verder voor de armen en weezen en degenen, die bij hem te gast kwamen. Overigens bevatten de woorden dezer openbaring slechts een zeer algemeene aanduiding van het doel, waarvoor dit 1/5 deel van den buit — de *choms* van Allah — moest bestemd worden. Later beweerden wel de moslimsche uitleggers van den Koran, dat ieder der vijf hier

[1] Koran VIII. vs. 1; Baidhâwî, t. p. Sprenger, Das Leben und die Lehre des Moh. III, S. 227.

genoemde categorieën, de weezen, de armen, de reizigers, de Profeet zelf en zijne verwanten een gelijk deel, dus ieder $^1/_5$ van den *choms* moesten ontvangen, maar dat is stellig niet de oorspronkelijke bedoeling van deze openbaring geweest. Binnen de door den Koran zelf gestelde grenzen had de Profeet de vrije beschikking over den *choms*. Zoo had ook Hasan ibn Sālih aan Jahjâ ibn Adam geleerd: „Van den buit behoort $^1/_5$ aan Allah, en dit wordt „van zijnentwege gegeven aan hen, die in den Koran genoemd „zijn: den Profeet, zijne verwanten, de weezen, enz. — niet aan „anderen. Maar de imâm heeft de beschikking daarover; hij „verdeelt het onder diegenen van hen, die (op een gegeven „oogenblik, van die categorieën) aanwezig zijn; die verdeeling is „overgelaten aan zijn overleg en rechtvaardigheid; hij mag daarbij „niet willekeurig te werk gaan" [1]. Van eene verdeeling van den choms in vijf gelijke deelen is bij hem dus geen sprake. Ook Ismaîl al-qâdhî zeide: „de imâm moet den *choms* verdeelen, zooals hem dat het beste toeschijnt", en eene dergelijke opvatting hadden ook Tabarî, Tahâwî en anderen [2].

Toen echter weldra, bij de verdrijving der Arabische Joden, aanzienlijke uitgestrektheden gronds den moslims bijna zonder slag of stoot als buit in handen vielen, begon Mohammed van den in Koran VIII, vs. 42 gegeven regel af te wijken. Er kwamen nu volgens eene nieuwe theorie gevallen, waarin God zijnen Gezant met den *geheelen* buit begunstigde, zoodat dan niet $^4/_5$ gedeelte daarvan onder de deelnemers aan den strijd verdeeld behoefde te worden. Dit is de aanleiding geworden, dat het moslimsche recht twee soorten van buit: de ghanîmah en den fai onderscheidt. De ghanîmah is dan de buit, die volgens den in Koran VIII, 42 gegeven regel wordt verdeeld, de fai daarentegen eene bijzondere instelling van het buitrecht, beheerscht door regels afgeleid uit Koran LIX, vs. 6—10. Ook de naam fai is ontleend aan de in die Koranverzen voorkomende woorden: „mâ *afâ'a* 'llâho 'ala rasoelihi", letterlijk beteekenende: „Wat God tot Zijnen Gezant heeft doen terugkeeren", welke uitdrukking wij in het vervolg — naar het voorbeeld der moslimsche exegeten [3] — steeds zullen vertalen door „wat God zijnen Gezant (als fai) heeft doen toekomen."

[1] Jahjâ p. 3, 13—17.
[2] Sjaukânî VII, 284, 10.
[3] Zie Mafâtîh VI, 271.

Bedoelde openbaring (Koran LIX, 6—10) geeft aanleiding tot moeilijkheden. Zij vormt geen goed afgerond geheel, en de daartoe behoorende Koranverzen schijnen niet gelijktijdig geopenbaard te zijn. Een opzettelijk onderzoek daarnaar moet dus aan de uiteenzetting van de moslimsche exegese dier verzen vorafgaan.

Volgens de moslims zijn er drie gelegenheden geweest waarbij de *fai*-theorie door den Profeet is toegepast, nl. bij de verdrijving der Banoe'l-Nadhîr en na de capitulatie van Chaibar en Fadak. Van ieder dezer drie plaatsen wordt in de traditie gezegd, dat zij behoorde tot datgene wat God zijnen Gezant als fai had gegeven. [1] Hetgeen er werd buitgemaakt, bestond hoofdzakelijk in de grondeigendommen, door de Joden aldaar ontruimd. De gronden, die Mohammed er voor zichzelf in bezit had genomen, worden in de traditie wel als „de drie safâjâ van den Profeet" aangeduid. [2]

De geschiedenis der verdrijving van den, dicht bij Medînah wonenden, joodschen stam der Banoe'l-Nadhîr is bekend. Na den ongelukkigen slag bij Ohod viel Mohammed hen in het jaar 4 der Hidjrah onder een gezocht voorwendsel aan. Veertien dagen lang belegerden de moslims de Joden in hun versterkt kwartier. Daarna capituleerden deze op voorwaarde, dat zij met al hunne tilbare have zouden mogen wegtrekken. Ongedeerd trokken daarop de Banoe'l-Nadhîr naar het Noorden, hunne tuinen en aanplantingen aan de moslims overlatende.

Van een strijd was hier dus eigenlijk geen sprake geweest. Een ernstig gevecht had niet plaats gehad en daarom besloot Mohammed van deze gelegenheid gebruik te maken om zich, althans in dit geval, te onttrekken aan de verplichting om de ontruimde gronden op de gewone wijze te verdeelen onder hen, die aan de belegering hadden deelgenomen. Nog altijd waren zijne Mekkaansche volgelingen, die met hem in ballingschap waren gegaan (de zgn. Mohâdjirs) in behoeftige omstandigheden en op de hulp en onderstand hunner geloofsgenooten te Medînah (de zgn. Ansâr) aangewezen. Welnu, thans konden zij worden schadeloos gesteld voor hetgeen zij te Mekka hadden achtergelaten. Eenstemmig bericht ons de moslimsche traditie, dat Mohammed in overleg met de Medinensers alle ontruimde gronden der Banoe'l-Nadhîr uitsluitend aan de Mohâdjirs heeft geschonken. Van de Ansâr kregen slechts twee behoeftige lieden een aandeel daar

[1] Jahjâ p. 6, 17; p. 18, 15; p. 21, 4.
[2] Jahjâ p. 21, 10.

van [1]). Bovendien behield de Profeet zeven tuinen voor zichzelf [2]). Wil men echter een verhaal gelooven, o.a. bij Mawardî [3]) voorkomende, dan zou Mohammed deze zeven tuinen reeds vroeger hebben gekregen van een geleerden jood onder de Banoe'l-Nadhîr, die aan zijne zending had geloofd en hem die stukken grond bij zijn sterven had gelegateerd. Naar deze laatste voorstelling zou de Profeet dan alle aanplantingen, die bij de verdrijving der Banoe'l-Nadhîr werden buitgemaakt, onder de Mohâdjirs hebben verdeeld.

Nn mogen wij wel als zeker aannemen, dat de openbaring, die wij lezen in de verzen 6, en 8 tot 10 van Koran LIX op deze toewijzing der buitgemaakte gronden der Banoe'l-Nadhîr aan de Mohâdjirs betrekking heeft. Dat leert ook de moslimsche traditie. Blijkbaar heeft eene buitverdeeling, waarbij zóó sterk werd afgeweken van den in Koran VIII, 42 gegeven regel, eene opzettelijke rechtvaardiging van Allahswege behoefd. Die koranverzen luiden:

(6) „Wat God zijnen Gezant als fai heeft doen toekomen van „hen (daaronder hebben wij hier dus de Banoe'l-Nadhîr te ver„staan), gijlieden hebt niet erheen gedraafd op paard of kameel, „maar God doet zijnen Gezant heerschen over wien hij wil; hij „heeft de macht tot alles!"

(8) „(dat is) voor de armen, de Mohâdjirs, die verdreven zijn „uit hunne woningen en goederen, terwijl zij Allahs gunst en „welbehagen zochten en God en zijnen Gezant bijstonden; zij zijn „de gerechten!"

Daarop worden in de verzen 9 en 10 de Ansâr geprezen, die „liefhebben degenen, die tot hen zijn uitgeweken", en „geen behoefte gevoelen aan (den buit) dien zij gekregen hebben en die de voorkeur daarvoor (aan de Mohâdjirs) boven zich zelven zouden geven, zelfs al waren zij zelven in armoede", enz.

Die verzen zijn blijkbaar voor deze gelegenheid geopenbaard, wat daarentegen niet gezegd kan worden van het 7e vers, dat in den Korantekst thans tusschen vs. 6 en 8 is opgenomen, maar het verband stoort. Sprenger beschouwde het als onecht en achtte het niet onwaarschijnlijk, dat eerst Omar het later in de openbaring had ingelascht. „Auch die Moslime — zegt hij —

[1]) Bijv. Jahjâ p. 18, 15,—19; Beladsorî p. 20; Mawardî p. 294.

[2]) Jahjâ p. 23, 8; vgl. Jahjâ p. 21, 4—7.

[3]) Mawardî p. 293.

„geben zu, dass diese Worte nicht auf die Zeit passen, in der „sie geoffenbart worden sein sollen und finden darin eine Weissa- „gung der Eroberung von Chaybar, Fadak etc. [1])

Het 7[e] vers begint nogmaals met den aanhef: „Wat God zijnen Gezant als fai heeft doen toekomen", hier echter met toevoeging der woorden: „van de bewoners der plaatsen", waarop dan volgt: „dat is voor God — voor zijnen Gezant en diens verwanten en de weezen, behoeftigen en reizenden" — dezelfde woorden dus, waarmede Mohammed zich in Koran VIII, 42 de vrije beschikking over $^1/_5$ gedeelte van den buit had voorbehouden — met het slot: „op dat het niet kome (eigenlijk: niet iets worde, wat rond „gaat) in handen der rijken van ulieden! Wat Gods Gezant u „geeft, neemt dat; maar wat hij u verbiedt, onthoudt u daarvan; „vreest Allah, want zijne straffen zijn verschrikkelijk!"

Werkelijk kan dit vers moeielijk betrekking hebben op de verdeeling van den buit na de capitulatie der Banoe'l-Nadhîr. Er wordt hier immers gesproken van buit, veroverd op bewoners van *plaatsen* (qorâ, in het meervoud) en de bestemming, die aan dien buit wordt gegeven, is gelijk aan die van het $^1/_5$ gedeelte der ghanîmah in Koran VIII, 42, zoodat aan eene toewijzing daarvan speciaal aan de Mohâdjirs niet gedacht schijnt te worden. Waarom ook die bedreiging met Allahs vreeslijke straffen, als de Ansâr er in toestemden den buit aan de Mohâdjirs af te staan en zij daarvoor in vs. 9 en 10 juist worden geprezen? Maar vooral de aanhef, welke aan die van vs. 6 gelijk is, wekt het vermoeden dat dit 7e vers eerst later hier ter plaatse is ingevoegd.

Toch behoeft dit ons niet tot Sprengers gevolgtrekking te leiden, dat het vers eerst door Omar zou uitgedacht zijn, en deze dus opzettelijk de Openbaring daarmede vervalscht zou hebben. Lettende op hetgeen de traditie ons meldt van de lotgevallen van Chaibar en Fadak, kan men veeleer aannemen, dat dit 7e vers betrekking heeft op de verdeeling van den buit, die de moslims na de capitulatie der bewoners van *deze* „plaatsen" in handen viel. Koran LIX, 7 is dan eerst na de overgave van Chaibar en Fadak geopenbaard, en niet tegelijk met de verzen 6 en 8 tot 10 na de verdrijving der Banoe'l-Nadhîr; want aan eene voorspelling van wat later te Chaibar en Fadak zou gebeuren, kunnen wij natuurlijk niet met de moslims denken.

---

[1]) Sprenger, Das Leben und die Lehre des Moh. III. S. 164 nt. 1.

Na den mislukten tocht der moslims in het jaar 6 der Hidjrah om een bezoek aan het Mekkaansche heiligdom te brengen, welke tocht met het bekende verdrag van Hodaibijah eindigde, viel Mohammed de Joden te Chaibar aan. Deze plaats bestond uit verscheidene versterkte stadskwartieren, welke achtereenvolgens door de moslims werden ingenomen op twee na, al-Watîh en Solâlim geheeten. Eindelijk, toen de Joden inzagen, dat verdere tegenstand nutteloos was en zij daarmede hun ondergang tegemoet gingen, capituleerden ook deze twee versterkingen [1]. De Joden konden hier slechts vrijen aftocht voor zich zelven bedingen. Al hunne goederen moesten zij aan de moslims achterlaten. Kort daarna viel ook Fadak den moslims in handen. Toen de bewoners daarvan vernomen hadden op welke milde wijze hunne geloofsgenooten te Chaibar door Mohammed waren behandeld, boden zij uit eigen beweging den Profeet hunne onderwerping aan.

Zoowel te Chaibar als te Fadak hadden de Joden even als de Banoe'l-Nadhîr rijke grondeigendommen bezeten. Volgens de overlevering nu behield Mohammed Fadak geheel voor zich zelf, op grond, dat God het hem als fai geschonken had [2]. Evenzoo bestemde hij ook bij de verdeeling van den grond te Chaibar, om diezelfde reden, een aanzienlijk deel — volgens sommige overleveringen ongeveer een derde, [3] volgens andere zelfs ruim de helft [4], in allen gevalle meer dan $^1/_5$ gedeelte — voor zichzelf om de inkomsten daarvan voor de Staatsuitgaven te benuttigen. Het overige deel van den grond te Chaibar werd in een aantal gelijke porties (sihâm) verdeeld en bij loting toegewezen aan hen, die aan den tocht van Hodaibijah hadden deelgenomen — zeker wel het meest afdoende middel, om een einde te maken aan het misnoegen dat door het verdrag van Hodaibijah onder Mohammeds volgelingen was opgewekt. Ieders aandeel was evengroot, behalve dat van de ruiters, die voor hunne rijdieren nog een dubbele portie er bij kregen [5]. Dat Mohammed te Chaibar niet alles voor zich zelf hield, hoewel God het hem als fai had gegeven, wordt door sommige moslims verklaard met de opmerking, dat Chaibar ook gedeeltelijk met geweld was veroverd, zoodat van dat ge-

---

1) Jahjâ p. 27.
2) Ibid. p. 22, 10–11; p. 27, 1.
3) Ibid. p. 21, 12–13.
4) Ibid. p. 22, 14–p. 23, 5.
5) Vgl. Jahjâ, p. 4.

deelte vier vijfden onder de overwinnende troepen moest worden verdeeld [1]). Maar de oudere traditiën weten van een dergelijk motief voor deze wijze van handelen niets.

In allen gevalle was Mohammeds handelwijze bij het verdeelen van den buit te Chaibar en Fadak weder vrij willekeurig; zij week niet alleen af van den regel van Koran VIII, 42, maar kon ook niet voldoende gerechtvaardigd worden door een beroep op hetgeen met de gronden der Banoe'l-Nadhîr was geschied. Deze had God ook als fai aan zijnen Gezant gegeven, maar daar waren zij naar Gods woord uitsluitend aan de Mohâdjirs afgestaan. Er bestaat dus voldoende grond om aan te nemen, dat de Profeet thans wederom behoefte had zijne handelwijze tegenover de moslims te rechtvaardigen met een beroep op een direct bevel van Allah en dat de woorden van Koran LIX, 7 daaraan hun ontstaan hebben te danken. Volgens die openbaring zou dus hetgeen God zijnen Gezant als fai gaf gelijk staan met het $^1/_5$ deel van de ghanîmah en dus „in Allahs naam" bestemd zijn „voor den Profeet diens verwanten, de weezen, behoeftigen en reizenden".

Met die woorden werd niet bedoeld eene verdeeling onder die vijf categorieën van personen, zooals wij boven zagen, maar zij dienden slechts om in het algemeen eene omschrijving te geven van het doel, waarvoor dat deel van den buit van Allahswege zou besteed worden. [2]) De fai-gronden te Chaibar en Fadak werden dan ook niet verdeeld, maar vormden een fonds, welks revenuen de Profeet op de boven geschetste wijze gebruikte, in het algemeen om de plichten te vervullen, die de zeden des lands hem oplegden [3]) en de daaraan verbonden kosten te bestrijden. Zoo onderhield de Profeet daarmede zijne familie en van de inkomsten van Chaibar heet het, dat zij bestemd waren voor „de menschen en karavanen, die bij den Gezant Gods te gast kwamen", [4]) wat ook van de inkomsten van Fadak wordt gezegd. [5]) Hetgeen

---

1) Mawardî p. 294—295.

2) Jahjâ p. 3, 11 Volgens Hasan ibn Sâlih beschikte de Profeet over den fai naar zijn goedvinden.

3) Jahjâ p. 22, 15 limâ janoeboho min al-hoqoeqi wa-amri 'l-nâsi. Ibid. p. 21, 11 kânat hobsan li-nawâ'ibihi. Ibid. p 21, 5—6: kâna jonfiqo minhâ nafaqata sanatihi.

4) Jahjâ p. 23, 3; 24, 4: liman nazala bi-rasoeli 'llâhi min al-nâsi wal-wofoedi.

5) Ibid. p. 21, 12.

Mohammed jaarlijks overhield, deelde hij uit aan de behoeftige Mohâdjirs. [1])

Men kan dus zeggen, dat de fai door Mohammed als een soort staatsfonds naar de opvattingen van dien tijd werd beheerd. Daaruit laat zich ook verklaren, waarom later de eerste Chalief Aboe Bekr de erfgenamen van den Profeet afwees, toen zij hunne rechten van erfgenaamschap bijv. ook op Fadak wilden doen gelden. [2]) Hij achtte den fai-grond blijkbaar niet vatbaar voor privaatbezit. En zoo dacht ook Omar later. „God heeft den fai speciaal aan den Profeet geschonken — zeide hij — en deze deelde de opbrengsten daarvan onder ulieden uit; Aboe Bekr bracht hierin geene verandering, en ik zal handelen evenals zij." [3])

II.

Toen na Mohammeds dood de moslimsche legers zegevierend de grenzen van Arabië overschreden en weldra een uitgestrekt gebied in Syrië, Egypte, Mesopotamië en elders aan den Islam werd onderworpen, kwamen opnieuw vele vruchtbare landerijen in de macht der moslims, vooral aan de oevers van Tigris en Euphraat, toenmaals een bloeiende streek, door de Arabieren de Sawâd genoemd.

De vraag rees toen, of die met geweld veroverde gronden naar oud-Arabisch gebruik zonder verdeeld worden onder de troepen, welke aan de veroveringstochten hadden deelgenomen? Een toestemmende beantwoording dier vraag was geenszins uitgesloten. Dat volgt reeds uit het voorstel door Omar aan Djerîr, het hoofd van den Arabischen stam Badjîlah, gedaan, om met de zijnen deel te nemen aan den inval in Irak op voorwaarde, dat zij dan als aandeel in den buit $^1/_4$ of $^1/_3$ van de veroverde gronden, na aftrek van den *choms* voor Allah, in eigendom zouden krijgen [4]). Djerîr had dat voorstel aangenomen en werkelijk was aan den Badjîlah-stam aanvankelijk $^1/_4$ van den Sawâd in eigendom toebedeeld, omdat zij — zooals het heet — een vierde gedeelte van

---

1) Ibid. p. 21, 13—14.

2) O. a. Bochârî VIII, p. 3.

3) Jahjâ p. 21, 14—p. 22, 2: Bochârî VIII, p. 4.

4) Jahja p. 29, 19—20.

het moslimsche leger hadden uitgemaakt, dat in den beslissenden slag bij Kâdisijjah de overwinning had behaald [1]).

Verdeeling van den veroverden grond was dus niet a priori uitgesloten en dat Omar er ernstig aan gedacht heeft, blijkt ook uit de traditie, dat hij opnemingen te dien einde zou gedaan hebben [2]).

De zaak schijnt een tijdlang een punt van overweging te hebben uitgemaakt, waarover Omar met de voornaamste Gezellen van den Profeet van gedachten wisselde. Vooral Ali betoonde zich een tegenstander van het plan om den veroverden grond onder de troepen te verdeelen [3]) en ten slotte is men tot het besluit gekomen niet tot die verdeeling over te gaan, maar den grond tot een fai ten bate der moslimsche gemeente te verklaren. Men volgde dus tot zekere hoogte het voorbeeld van den Profeet. Evenals Mohammed bij zekere gelegenheden was afgeweken van de gewone regelen der verdeeling van den buit en dezen niet onder zijne volgelingen verdeeld, maar als fai voor zich zelf gehouden had om dien ten algemeenen nutte aan te wenden, zoo handelde ook Omar thans met de buiten Arabië veroverde gronden. Dat geen enkel voorschrift noch van de Openbaring noch van den Profeet zelf een dergelijken maatregel voorschreef, was geen bezwaar. Men achtte het in dien tijd nog niet noodig zich steeds op teksten te beroepen, overtuigd in allen gevalle in Mohammeds geest te handelen.

In de traditie vindt men dezen maatregel meestal overgeleverd in den vorm van een schrijven van Omar aan zijn legeraanvoerder in den Sawâd, Sa'd ibn Abi-Waqqâs. Sa'd had Omars instructies gevraagd, betreffende de buitverdeeling. Het antwoord, dat hij daarop van den chalief ontving, luidde aldus: „Ik heb uwen „brief ontvangen, waarin gij mij meldt, dat de lieden u vragen „om den buit en al wat God hun heeft geschonken (afâ'a) onder „hen te verdeelen. Wanneer nu deze mijn brief tot u gekomen „is, ga dan na, wat men bij u in het leger heeft gebracht, zooals „paarden en andere goederen, en verdeel dat onder de moslims „die bij u zijn. Maar laat de landen en rivieren in handen der „bevolking, die ze bebouwt, opdat die behooren tot de „giften"

1) Jahjâ p. 29—30; Beladsorî pag. 267—69; Von Kremer, Culturgesch. des Orients I, S. 74.

2) Jahjâ p. 27, 10—12; Von Kremer ibid. I, S. 75.

3) Jahjâ p. 27, 12—13.

„voor *alle moslims.* Wacht u er wel voor deze te verdeelen „onder hen, die bij u zijn, want dan zou er niets overblijven „voor de na hen komende (geslachten)" [1]).

Elders heet het, dat Omar zou gezegd hebben: „Ware het „niet, dat de latere menschen niets zouden krijgen, dan zou er „geen plaats door God in de macht der moslims worden gebracht, „of ik verdeelde die onder hen in porties, zooals ook Chaibar is „verdeeld" [2]).

Volgens deze traditiën was het dus Omars doel om de buitgemaakte gronden niet alleen aan de deelnemers aan de veroveringstochten ten goede te doen komen, maar ze als fai ook ten bate der latere geslachten te laten strekken.

Maar er was nog een ander motief dat Omar tot het besluit schijnt gebracht te hebben om de veroverde gronden niet onder de troepen te verdeelen, de overweging namelijk dat de Arabieren, door zich evenals de overwonnen volkeren op den akkerbouw toe te leggen, hunne krijgshaftigheid zouden verliezen. Althans, dat wordt beweerd, o.a. door Ibn Asâkir: „Man hielt auch dafür, dass es nicht tauge für einen Moslim etwas von den Gründen zü kaufen..... und zwar (hielt man an diesem Grundsatze fest) aus Scheu vor den Argumenten, welche jene vorbrachten, dass der Grund besitz sie vom Kampfe abhalte..... Dies war auch die Ursache, wesshalb die Gefährten des Propheten sowohl als die massgebenden Männer sich enthielten, jene Gründe unter die Moslimen zu vertheilen." [3])

Werkelijk heeft een tijdlang in den Islam de opvatting geheerscht, dat het deelnemen aan den krijg tot uitbreiding des geloofs te verkiezen was boven het uitoefenen van het landbouwbedrijf ten eigen nutte en de traditie heeft de sporen daarvan bewaard. „Verwerft u geen grondbezit — zou de Profeet hebben

[1]) Jahjâ ibn Adam p. 13, 12—17; p. 32, 1—6. Dezelfde traditie ook bij Beladsorî p. 265—266, Aboe Joesof p 13—14, en elders. Vgl. ook Von Kremer, Gesch. der herrschenden Ideen des Islams, S. 461, nt. 11.

[2]) Jahjâ, p. 28, 12—pag. 29, 2. Bochârî ed. Krehl III, 130. Een variant hierop is de, ook bij Bochârî voorkomende traditie, geciteerd door Von Kremer, Gesch. der herrsch. Ideen S. 460, nt. 11 uit Ibn Asâkirs kroniek, volgens welke Omar zou gezegd hebben: „Wenn nicht der Lohn (im jenseitigen Leben) den die Moslimen zu erwarten haben, darunter litte, so würde ich jede Stadt, die erobert wird, unter sie vertheilen, sowie der Prophet Chaibar vertheilte."

[3] Von Kremer, Culturgesch. des Orients I, S. 76.

gezegd — want dan zult ge u te veel hechten aan uwe aardsche goederen". [1]) In een, op Makhoel teruggaande overlevering heet het, dat de Profeet had verklaard: „God heeft het levensonderhoud dezer gemeente gelegd in de hoeven harer paarden en de punten harer lansen, zoolang zij niet zaaien; maar als zij zaaien, zijn zij als de andere menschen". [2]) Iemand die tot Mohammed zeide: „O profeet! Ik zou wel gaarne deel nemen aan den djihâd en daarvoor van mijne woonplaats scheiden, maar ik heb bezittingen, die niemand voor mij kan verzorgen", — zou toen ten antwoord hebben gekregen: „Allah zal niets van uwen arbeid te loor doen gaan, ook al waart gij in Dhamad of Djâzân!" — m. a. w. trek onbekommerd ten strijde al ware het naar de verst afgelegen oorden; God zal wel zorgen voor uwe bezittingen. [3]) Van Omars zoon wordt overgeleverd, dat hij er zich op beroemde geen palm meer geplant te hebben sedert den dood van den Profeet. [3])

Dat eene dergelijke opvatting het hare ertoe bijgedragen heeft, om de groote massa veroverde gronden niet onder de Arabieren te verdeelen maar tot fai te doen bestemmen, is wel aan te nemen. Maar men zou verkeerd doen hieruit af te leiden, dat Omar de Arabieren bepaald zou verboden hebben grondbezit buiten Arabië te verwerven, zooals sedert Von Kremers studiën op dit gebied wel wordt aangenomen. Nauwgezette studie van de Moslimsche traditie voert tot een ander resultaat.

Om den fai aan zijne bestemming te doen beantwoorden en den grond jaarlijks een zeker inkomen voor de moslimsche schatkist te laten opleveren, werd de in het bezit van den grond gelaten inheemsche bevolking onderworpen aan een jaarlijksch tribuut ten bate der moslims. Deze schatting werd weldra algemeen charâdj genoemd [4]). Het opbrengen van dien charâdj was een verplichting, welke *voor altijd* aan het bezit van den fai-grond was verbonden. Nu gold echter het betalen van charâdj in de oogen der Arabieren als iets vernederends, iets waaraan iemand van het ras der overwinnaars zich niet mocht onderwerpen, en

---

1) Jahjâ p. 59, 7—8.

2) Jahjâ p. 59. Aldaar lin. 11 te lezen *sanâbik*. Vgl. Prof. Goldzihers recensie mijner uitgave van Jahjâ's charâdj-boek in de *Deutsche Litteraturzeitung* 28 Nov. 1896 no. 48, S. 1514—1515.

3) Jahjâ pag. 59.

4) Zie echter Jahjâ p. 6, 11—14.

daarom werd het aanvankelijk afgekeurd, dat een volbloed moslim grond in het veroverde gebied kocht, omdat hij immers zichzelf daarmede charâdj-plichtig maakte. „Ik zou zelfs niet den geheelen bodem willen hebben, als ik daarvan een tribuut van vijf dirhems moest betalen en mij daarmede aan vernedering bloot-stellen!" zou Omars zoon gezegd hebben[1]) en den Profeet schreef men de uitspraak toe: „Wie zich onderwerpt aan de verplichting om charâdj te betalen, nadat God hem daarvan heeft vrijgesteld, dien treffe de vloek van Allah en der engelen en van alle menschen"![2]) „Eens vroeg ik Sjarîk naar het koopen van, met charâdj bezwaarden, grond — zegt Jahjâ ibn Adam — toen gaf hij mij ten antwoord: „Haal u toch geen vernedering op den hals!" [3])

Dergelijke uitspraken bij de oudste moslimsche geleerden hebben Von Kremer waarschijnlijk tot zijn conclusie geleid, dat den Arabieren het grondbezit buiten Arabië door Omar was verboden. Doch deze opvatting van den geleerden schrijver is, althans in dien algemeenen zin genomen, stellig niet juist. Waar de grond buiten Arabië niet aan charâdj was onderworpen, met name daar, waar de bewoners zich bij de nadering der moslimsche legers vrijwillig, bij verdrag (solh), hadden onderworpen, en de grond dus niet tot fai was gemaakt, — bestond er geen enkel bezwaar tegen het koopen van den grond door volbloed moslims [4]).

Over een en ander bevat bevat Jahjâ's traditie-verzameling een overvloedig overleveringsmateriaal, dat in verband met den charâdj elders meer in den breede verdient ontwikkeld te worden. Hier willen wij onze aandacht slechts tot den fai beperken en de verdere ontwikkeling dezer instelling in den Islam nagaan.

Nadat eenmaal besloten was, dat de bodem in het veroverde gebied als een fai ten bate der moslimsche gemeente zou worden beschouwd, verzocht Omar ook weldra aan Djerîr het hem en den Badjîlah-stam toebedeelde $^1/_4$ gedeelte van den Sawâd weder terug, nadat zij het twee à drie jaren lang bezeten hadden. Zij stemden daarin toe en kregen een schadevergoeding daarvoor in geld.[5])

De opbrengsten, die de fai in den vorm van charâdj, opleverde,

1) Jahjâ p. 39, 5–6.
2) Jahjâ p. 37, 6–7.
3) Jahjâ p. 37, 8–9.
4) Jahjâ p. 9, 1; 37, 10–13.
5) Jahjâ pag 29. Von Kremer, Culturgesch. I, S. 75.

moesten aan alle moslims ten goede komen. Dit geschiedde niet alleen doordat de „staatsuitgaven" daaruit bekostigd werden, maar ook door de hoogst eigenaardige uitdeelingen van geld onder de moslims, door Von Kremer in zijne Culturgeschichte des Orients (I, S. 65 vlgg.) beschreven.

Toen later Ali naar Koefah kwam, veranderde hij niets aan Omars instellingen in den Sawâd[1]). Toch schijnt men ook bij hem weder erop aangedrongen te hebben het veroverde gebied te verdeelen. Er is althans eene overlevering, waarin gezegd wordt, dat Ali hierover gedacht heeft, maar ten slotte de aanvragen afwees met de opmerking, dat hij den Sawâd wel zou willen verdeelen, maar dat hij beducht was, dat de moslims dan daarover in twist zouden geraken[2]).

Het aanvankelijk door niet-moslims bewoond, tot fai bestemd gebied kwam later in den loop der tijden geheel in handen van moslimsche bezitters, vooral doordat de oorspronkelijke bewoners of hunne afstammelingen den Islam aannamen. Het gevolg daarvan was, dat op vele plaatsen in het moslimsche gebied de oorspronkelijke rechtstoestand van den bodem allengs verloren ging. Op den duur toch werd de charâdj niet meer opgebracht door de moslimsche bezitters, die aan hunne godsdienstplichten voldaan meenden te hebben, wanneer zij slechts de tienden van de, door hen geteelde, producten als zakât hadden opgebracht. Men vergat dan allengs dat de grond charâdj-plichtig was en tot den fai behoorde. Wel trachtten de autoriteiten een tijdlang den ouden rechtstoestand hier en daar weder te herstellen, maar dit bleef op den duur zonder gevolg. [3])

Intusschen bleef de fai als eene bijzondere instelling naast de ghanîmah in de moslimsche Wet voortbestaan.

III.

Bij het systematisch uitwerken van de theorie van het buitrecht ontstond onder de moslimsche geleerden veel verschil van meening over de juiste beteekenis der desbetreffende voorschriften in den Koran. Wij zullen hier slechts aan enkele hoofdzaken daarvan onze aandacht schenken.

---

1) Jahjâ p. 9, 18—20.

2) Jahjâ p. 30 en 31.

3) Vgl. Belâdsorî p. 368; Van Berchem, La propriété territoriale, p. 41.

De ghanîmah moest na aftrek van den „choms" volgens den regel van Koran VIII, 42 onder de troepen worden verdeeld; dat stond voor allen vast. Maar wat behoorde nu tot de ghanîmah en wat tot den fai? Moest ook de veroverde bodem in het vijandelijke land als ghanîmah worden beschouwd? Hierover was men het niet eens. Sommigen meenden: al wat met geweld („'onwatan") was veroverd, behoorde tot de ghanîmah; dus ook de bodem; fai daarentegen was slechts wat de moslims naar Koran LIX, 6 verkregen *„zonder dat zij erheen waren gedraafd op paard of kameel"*, of in het algemeen wat krachtens verdrag („solhan"), zonder geweld, in het bezit der moslims kwam.

Zoo had ook Jahjâ ibn Adam de definitie van fai en ghanîmah bij overlevering van zijn leermeester Hasan ibn Sâlih gehoord: *„ghanîmah* is wat de moslims in den strijd veroverd en met geweld genomen hebben; *fai* wat krachtens verdrag den moslims in handen komt," [1]) en zoo was ook de opvatting van Sofjân ibn Sa'îd. [2]) „Er zijn ook faqîh's — zegt Jahjâ — die beweren, dat Omar den Sawâd bij Koefah tot waqf [hier in den zin van fai] maakte, omdat deze niet behoorde tot datgene, wat de moslims buitmaakten bij de verovering des lands, want ware dat het geval geweest, dan zou de grond er tot de ghanîmah hebben behoord en had de imâm dien, na aftrek van den choms voor Allah, moeten verdeelen onder de troepen, die bij de verovering aanwezig waren." [3])

Maar andere geleerden achtten den regel van Koran VIII, 42 niet toepasselijk op den veroverden grond. Niet alleen beriepen zij zich daarvoor op Omar, die immers den Sawâd na de verovering tot een fai voor de moslimsche gemeente had verklaard, maar men wees ook op het voorbeeld van den Profeet zelf, die in sommige gevallen den grond na de overwinning had verdeeld, maar in andere gevallen weder niet. [4]) Op grond daarvan wilden zij ook voortaan den imâm hierbij de keuze toekennen. Naar zijn inzicht en zooals de omstandigheden het geboden, meenden zij, mocht hij het veroverde gebied òf voor $^4/_5$ gedeelte onder de troepen verdeelen, òf in zijn geheel tot een fai ten bate der moslims

---

1) Jahjâ p. 3, 7—9.
2) Jahjâ p. 5, 7—9.
3) Jahjâ p. 13, 3—7.
4) Jahjâ p. 4, 13—p. 5, 5.

bestemmen. [1]) Anderen, zooals Hasan al-Basrî wilden niet toegeven, dat de imâm een dergelijke bevoegdheid had om te kiezen en zeiden beslist: „de buit, die in het leger is gebracht, is voor de overwinnaars, maar de grond is voor alle moslims gezamenlijk." Natuurlijk beriepen dezen zich daarbij op de boven besproken overlevering van Omars schrijven aan Sa'd ibn Abi-Waqqâs.

De drie, hier geschetste opvattingen der oudere geleerden vindt men terug in de thans bestaande rechtsscholen. Volgens de Sjafi'ieten behoort ook de grond tot de ghanîmah en moet dus $^4/_5$ daarvan na de verovering onder de troepen worden verdeeld [2]). Zoo is ook de Sawâd oorspronkelijk door Omar verdeeld — zeggen de Sjafi'itische faqîhs — maar later deden de moslimsche troepen vrijwillig afstand van hunne verkregen rechten en toen werd de Sâwad tot een waqf voor alle moslims gezamenlijk gemaakt [3]). Daarom staat het ook voortaan den imâm, volgens hen, vrij om aldus te handelen, als de overwinnende moslimsche troepen in dergelijke gevallen vrijwillig hunne rechten prijsgeven ten bate van het algemeen belang. [4])

Daarentegen geven de Hanafieten den imâm de bevoegdheid om zelf te beslissen of hij den grond na de verovering al dan niet onder de troepen zal verdeelen, en leert de Malikitische school, dat de grond van rechtswege door de gewelddadige inbezitname een waqf ten nutte van alle moslims wordt. [5])

Ook de verdeeling van den *choms* zelf gaf aanleiding tot verschil van meening. Zooals boven reeds werd opgemerkt, leidden de meeste geleerden uit de woorden van Koran VIII, 42 af, dat de choms in vijf gelijke deelen moest worden verdeeld, respectievelijk bestemd voor den Profeet, zijne verwanten, de weezen, de behoeftigen en de reizenden. Anderen, als Ibn Abbâs, die den tekst nog meer naar de letter interpreteerden, voegden nog een zesde

---

[1]) Jahjâ, t. p. en pag. 5, 11—12; aldaar lin. 12 te lezen: kamâ toqsamo al-ghanîmah, pag. 12, 21—13, 1; pag. 31, 8 vlgg.

[2]) Daar in het geval dat een landstreek zich bij verdrag (solhan) aan de moslims onderwerpt, de inwoners meestal den eigendom van den bodem behouden, behoort de grond dan bijgevolg ook niet tot den fai der moslims. Dientengevolge vallen bij de Sjafi'ieten hoofdzakelijk alleen de charâdj en djizjah — de zonder geweld opgebrachte leveringen — onder het begrip fai.

[3]) Minhâdj III, 269, 7—270, 3.

[4]) Dimisjqî p. 153, 9—10; Mawardî p. 237, 16—18.

[5]) Dimisjqî, p. 153; Mawardî, p. 237—238.

deel voor Allah hieraan toe; dat deel zou dan speciaal voor de Ka'abah bestemd zijn. [1])

Verder moest beslist worden, aan wien het voor den Profeet bestemde gedeelte na diens dood moest gegeven worden; eene vraag, welke op alle denkbare wijzen werd beantwoord; de imâm Sjâfi'î wilde dat deel voor de publieke belangen der moslimsche gemeente bestemd zien; [2]) Aboe Hanîfah beschouwde het als vervallen door den dood van den Profeet; anderen meenden, dat na 's Profeten dood diens erfgenamen in zijne plaats behoorden gesteld te worden, weer anderen, dat dit deel voor den imâm was, die immers in Mohammeds plaats aan het hoofd der gemeente was gekomen. [3])

Dat Allahs *choms* van de ghanîmah moest worden afgetrokken, was boven allen twijfel verheven; dat stond uitdrukkelijk in Koran VIII, 42 voorgeschreven. Maar spoedig rees de vraag, of deze bepaling ook voor den fai gold. Zooals te verwachten was, werd dit door velen, misschien door de meerderheid, ontkennend beantwoord. De fai, zeiden zij, is bestemd voor alle moslims gezamenlijk; van eene afzondering van $^1/_5$ gedeelte daarvan voor vijf bepaalde categoriën van personen kan geen sprake zijn. [4]) De wijze, waarop Omar den Sawâd tot een fai voor alle moslims had bestemd, gaf een historischen grondslag aan deze opvatting. Toch meende eene andere partij, dat de woorden van de Openbaring zich hiertegen verzetten. In Koran LIX, 7 immers werd aan dezelfde categoriën van personen, voor wie de choms der ghanîmah was bestemd, ook een recht op den fai gegeven. Daaruit moest, volgens hen, worden afgeleid dat, ook van den fai, een vijfde gedeelte speciaal voor die 5 categoriën moest worden afgezonderd. Eigenlijk zou wel uit Koran LIX, 7 volgen, dat de *geheele* fai voor die 5 categoriën bestemd ware, maar — zeiden zij — de juiste exegese van dit vers moet zich richten naar Koran VIII, 42; is daar slechts sprake van $^1/_5$ gedeelte, dan behoort men ook in Koran LIX, 7 slechts aan $^1/_5$ deel te denken [5]). Hunne conclusie was dus, dat

[1]) Baidhâwî ad Kor. VIII, 42; Mawardî p. 242.

[2]) Fath al-Qarib, ed. V. d. Berg, p. 615, 22, Mawardî p. 218.

[3]) Baidhâwî ad Kor. VIII, 42; Mawardî, p. 218.

[4]) Zie bijv. Jahjâ, p. 5, 12—13.

[5]) Men zie hiervoor bijv. Bâdjoerî's aanteekeningen over de verdeeling van den fai (Bâdj. II, 282—283). Deze Egyptische wetgeleerde vergelijkt de beperkte opvatting van Kor. LIX, 7 met een dergelijke opvatting van Kor. LVIII, 4 in verband met Kor. IV, 94. Mawardî, pag. 218, 6—9.

de choms zoowel van den fai als van de ghanîmah moest worden afgehouden.

Merkwaardig is, wat hunne tegenstanders daartegen aanvoerden. Voor eene goede interpretatie van de bepalingen des Korans omtrent den fai moest men, volgens hen, Koran LIX, 7 met de drie daarop volgende verzen (Koran LIX, 8—10) combineeren, waaruit dan volgde, dat de fai in zijn geheel moest worden toegewezen: 1° aan hen, die recht hadden op den choms van Allah (volgens vs. 7.), 2° aan de Mohâdjirs (volgens vs. 8.), 3° volgens de verzen 9 en 10 aan allen, die vóór of na dezen moslims waren geworden, dus m. a w. aan alle moslims. [1]) Om aan deze redeneering kracht bij te zetten, werd eene overlevering in omloop gebracht, waarin men Omar deze zelfde interpretatie des Korans toeschreef. „Eens, — zoo luidt dat verhaal — toen men bij Omar kwam met den fai, zeide deze: „Komt allen bijeen, dan zullen wij zien, voor wie deze goederen zijn", en toen allen bijeen waren, sprak Omar aldus: „Zie, ik heb verzen in Allahs boek gelezen, die mij voldoende zijn [om eene beslissing te nemen]". Daarop reciteerde hij het 7e tot het 10e vers van Koran LIX en zeide: „Welnu, dus is er geen moslim of hem wordt bierbij een aandeel in den fai toegekend, behalve aan de slaven". [2]).

Van de thans bestaande rechtsscholen huldigen alleen de Sjafi'ieten de leer, dat de choms ook van den fai evenals van de ghanîmah moet worden afgezonderd. Die choms van den fai heeft dan, volgens hen, dezelfde bestemming als die van de ghanîmah en moet dus onder de in Koran LIX, 7 genoemde personen verdeeld worden, in tegenstelling met het overige $^4/_5$ gedeelte, dat voor de algemeene belangen (masâlih) der moslims is bestemd [3]).

De drie andere rechtsscholen daarentegen willen van geen choms bij den fai weten. De fai, zeggen zij, is voor alle moslims gezamenlijk en moet dus ten algemeenen nutte worden aangewend. Mâlih ibn Anas kende daarbij den imâm nog het recht toe om, naar het voorbeeld van den Profeet, voor eigen behoefte zooveel van den fai te gebruiken als hij noodig had. [4])

MALANG, 25 Augustus 1898.

---

1) Zie Jahjâ, p. 5, 13—17.
2) Jahjâ, p. 28, 3—12.
3) Fath al-Qarîb, ed. V. d. Berg, p. 619; Bâdjoerî, II p. 283.
4) Dimisjqî p. 155; Mawardî, p. 218.

Financieel Overzicht.

AMSTERDAM, 15 Dec. 1898—15 Jan. 1899.

De op financiëel gebied rooskleurige toestand in Amerika gaf aan de geheele fondsenlijst een aangenaam aanzien. Tabaksaandeelen profiteerden van de gunstige Sumatra-oogst-verwachtingen, zoodat de meeste, vooral de Serdang Tabak Mij., een niet onaanzienlijk avans konden behalen. De houding der Petroleumaandeelen helde meer naar verlagingen over, met uitzondering der Moeara en Sumatra Palembang maatschappijen.

Hooger werden genoteerd:

		pCt.
Aand.	Cultuur Mij. der Vorstenlanden	6½
„	Handelsvereeniging Amsterdam	4
Cert. v. Aand.	Liq. Barge & Moormann	2¾
Aand.	Suikerfabriek Kalibagor	5½
„	Amsterdam Deli Compagnie	25
„	„ Sumatra Cult. Mij.	5
Cert. v. Aand.	Tabak Mij. Arendsburg	28
Aand.	Besoeki Tabak Mij.	8½
„	Deli Batavia Mij.	11
„	Deli Cultuur Mij.	12¾
„	Deli Maatschappij	9
„	Deli Tabak Maatschappij	8
„	Tabak Mij. „Franco Deli"	5½
„	A. Langkat Cult. Mij.	11½
„	B. Idem	11
„	A. Langkat Tabak Maatschij.	5
„	B. Idem	2½
„	Medan Tabak Maatschappij	13¾
„	Tabak Mij. Namoe Djawi	11
„	„ „ Langkat Soekaranda	16
„	Padang Tabak Maatschappij	11½
„	Tabak Maatschij. Sakoeda	5½
„	Senembah Maatschappij	3½
„	A. Serdang Tabak Mij.	40
„	B. Idem	14

		pCt.
Aand.	Kon. Paketvaart Mij.	3
„	Rotterdamsche Lloyd	$2^{1}/_{2}$
„	Stoomvaart Mij. Nederland	$5^{1}/_{4}$
„	Petroleum Mij. Moeara Enim	$9^{3}/_{8}$
„	Sumatra Palembang Petr. Mij.	$4^{1}/_{8}$
„	Singkep Tin Mij.	11
„	Mijnbouw Mij. Soemalata	2
„	Deli Spoorweg Mij.	$3^{1}/_{2}$
„	Oost Java Stoomtram Mij.	$4^{1}/_{2}$

Lager werden genoteerd:

Pref. Aand.	Cult. Mij. der Vorstenlanden	5
„	Koloniale Bank	3
Aand.	Javasche Cultuur Mij.	$2^{3}/_{4}$
„	Ned. As. Tabak Mij. v./h. Herrings	$13^{1}/_{2}$
Pref. Aand.	Dordt. Petr. Industrie Mij.	5
Aand.	Kon. Mij v. Petroleumbr. in Indië	23
„	Ned. Ind. Exploratie Mij.	20
„	„ „ Mijnbouw Mij.	$8^{1}/_{2}$
„	Babat Djombang Stoomtram Mij.	$2^{1}/_{4}$
„	Kedirie Stoomtram Mij.	2
„	Semarang—Joana Tramw. Mij.	8

DIVIDENDEN.

Suikerfabriek Tjoekir	*(interim)*	*f* 80,—
Handelsvereeniging Amsterdam		7 %
Houtaankap en Cult. Mij. Madjenang	*(interim)*	10 „
Ned. Ind. Spoorweg Mij.	(„)	2 „
Cert. v. Aand. in de winst v./d. Mij. Panolan		*f* 35,55

Volgens het Weekblad van de Commissiebank zijn verhandeld:

Aand.	Landbouw Mij. Manang	$113^{3}/_{4}$—120 %
„	Sumatra Cultuur Mij.	128—130 „
„	Landbouw Mij. Temoeloes	122 „
Opr. Bew.	Singkep Tin Mij.	*f* 50.—

Volgens het Weekblad voor Incourante fondsen:

Aand.	Landbouw Mij. Getas	140 %
„	„ „ Ngoepit	280 „
„	West-Java Kina Cultuur Mij.	26 „
„	Koetei Compagnie te Rotterdam	*f* 150.— *f* 160.—
„	Cultuur Mij. Watoetoelis Poppoh	93 %
„	Landbouw Mij. Manang	115—123 „
„	B. Tabak Mij. Sakoeda	$109^{1}/_{2}$ „

Aand.	Billiton Mij., 1e rubriek	*f* 1050.— *f* 1200.—
"	Oost-Borneo Mij.	23 "
Opr. Aand.	Kon. Paketvaart Mij..	*f* 350.—
Aand.	Singkep Tin Maatschappij	105 "

Volgens de Rotterdamsche Beurscourant:

Cert. v. Aand.	Deli Cult. Mij..	161—164 "
"	Medan Tabak Mij.	274—275 "
Aand.	Amsterdam, Sumatra Cult. Mij.	133 "
"	B. Serdang Tabak Mij.	80 "
"	Deli Cult. Mij..	159 "
"	Petroleum Mij. Moeara Enim.	135 "
"	" " Sumatra Palembang.	87 "

PRIJZEN VAN INDISCHE FONDSEN.

NAMEN:	TE AMSTERDAM. Jan. 2	TE AMSTERDAM. Jan. 16	TE BATAVIA. 12 Dec.
Cultuur-Mij. d. Vorstenl......Aand.	$62\frac{1}{2}$	$68\frac{1}{2}$	
id. ...Pref. Aand.	140	139	
Handelsv. Amsterdam......Aand.	112	114	103 laatst verk.
Int. Cred. & H. V. Rotterd.. „	74	74	70 „ „
Javasche Bank............. „	162	162	170
Koloniale Bank............. „	$52\frac{3}{4}$	54	50 „ „
id. ....Pref. Aand.	69	72	
Liquid. Barge & Moormann.Cert. v. Aand.	$61\frac{1}{2}$	$66\frac{1}{4}$	
Ned. Handel-Mij............ „	154	$154\frac{5}{16}$	150
Ned. Ind. Escompto Mij.....Aand.	97	97	100
Ned. Ind. Handelsbank ..... „	$85\frac{1}{2}$	$86\frac{1}{2}$	85 „ „
Ned. Ind. Landb. Mij........5 % Obl.	$106\frac{3}{4}$	$106\frac{3}{4}$	
Badas, Suikerfabriek.........Aand.	—	22	
Banda, Credt. & Handelsver. „	—	—	
Java Bosch Expl.-Mij........ „	80	80	
Java'sche Cultuur-Mij........ „	70	70	
Kalibagor, Suikerfabriek..... „	$37\frac{1}{2}$	40	
Kaliwoengie Plantaran...... „	51	50	
Maron, Cult.-Mij............ „	40	—	
Melattie, Landbouw-Mij...... „	—	—	100 „ „
Michiels-Arnold, Rijstl.......Cert. v. A.	95	—	
Ned. Ind. Houtaankap Mij...Aand.	—	—	
Ngoepit, Landbouw-Mij...... „	280	280	
Penampean Cult.-Mij......... „	38	—	
Pondok Gedeh............. „	100	100	
Suikerond. Sentan.-Lor ..... „	121	$120\frac{1}{2}$	
Temoeloes, Landb.-Mij....... „	122	122	
West-Java Kina Cult.-Mij.... „	$27\frac{1}{4}$	26	
Amsterdam-Deli Comp...... „	695	695	
Amsterdam Sum. Cult.-Mij... „	$135\frac{1}{8}$	$134\frac{1}{2}$	
Tabak-Mij. Arendsburg......Cert. v. A.	720	738	
Balangan Tab. Cult. Mij.....Aand.	—	$56\frac{3}{4}$	
Besoeki Tabak-Mij. .... „	90	$90\frac{1}{2}$	
Deli-Batavia-Mij............. „	$436\frac{1}{2}$	435	
Deli-Cultuur-Mij............. „	157	157	
Deli-Maatschappij............ „	500	519	
Deli-Tabak-Mij.............. „	61	66	
„ ....Pref. Aand.	122	$121\frac{3}{4}$	
Deli-Langkat-Tabak-Mij......C. v. „	—	—	
Tab.-Mij. Franco Deli.......Aand.	80	$80\frac{1}{2}$	
Langkat-Cult.-Mij........... „ A.	134	137	
„ „ .... „ B.	$67\frac{1}{2}$	68	
„ Tab.-Mij........... „ A.	155	154	
„ „ „ .... „ B.	125	$122\frac{1}{2}$	
Medan-Tab.-Mij .... „	269	$268\frac{1}{4}$	
Tab.-Mij. Namoe Djawi...... „	$102\frac{1}{2}$	109	
N. As T. Mij. v./h. Herrings.Pref. Aand.	$102\frac{1}{2}$	$94\frac{1}{2}$	
Tabak Mij. Langk. Soekaranda.Aand.	$69\frac{1}{4}$	82	
Padang Tabak-Mij .... „	$121\frac{1}{2}$	$124\frac{1}{2}$	
Rotterdam-Deli-Mij.......... „	180	177	
Tabak Mij. Sakoeda......... „	$98\frac{1}{2}$	99	

PRIJZEN VAN INDISCHE FONDSEN. (*Vervolg*).

NAMEN:			TE AMSTERDAM. Jan. 2	TE AMSTERDAM. Jan. 16	TE BATAVIA. 12 Dec.
Senembah-Mij	Aand.		485	487	
Serdang Tab. Mij	„	A.	198	220	
„ „ „	„	B.	84	89	
Ned.-Ind. Electr.-Mij	„		67	—	80 laatst verk.
Kon. Paketvaart-Mij	„		178	180	175
Rott. Lloyd	„		118 1/2	122	
Stoomv. Mij. Nederland	„		160	165 1/4	
Dordt. Petr. Industrie Mij	Pref. Aand.		112	110	
Java Petroleum Mij	Aand.		170	168	
Petroleumbronn. in Indië	„		243 1/2	228	
Petroleum Mij. Moeara Enim	„		134 1/4	129 3/4	
Sumatra Palembang Petr. Mij.	„		88	89 3/4	
Petrol. Expl. Mij. Tegal	„		—	—	
Ned. Ind. Expl. Mij	„		125	120	
id. Mijnbouw-Mij	„		80	80	95 „ „
N. Celebes Mijnb. Mij	„		92	92	
Oost Borneo Mij	„		23	22 1/2	
id.	Pref. Aand.		55	55	
Singkep Tin-Mij	Aand.		95	105	
Mijnbouw Mij. Soemalata	„		172	180	
Droogd.-Mij. Tandj. Priok	„		—	—	
Deli-Spoorweg-Mij	„		180	183	170 laatst verk.
Ned.-Ind. Spoorweg-Mij	„		209	210	200 „ „
Babat Djomb. St. tr. Mij	„		90	87 3/4	
Bat. Electr. Tram-Mij	„		—	90	
Kedirie Stoomtram-Mij	„		121	119	120 „ „
Madoera „ „	„		102	102	
Malang „ „	„		109 1/2	109 1/2	110 „ „
Modjokerto „ „	„		101	101	
Ned.-Ind. Tramweg-Mij	„		129	130	130 „ „
Oost-Java-Stoomtram	„		112	112	105 „ „
Passoeroean „	„		101	100	
Probolingo Stoomtr.-Mij	„		98	98	112 1/2 „ „
Semar.-Joana Tramw.-Mij	„		180	182	200
Semar. Cheribon St.-Tr.-Mij	„		123	124 1/2	127
Serajoedal St.-Tr.-Mij	„		126	131 1/2	132 1/2 „ „
Ned.-Ind. Hypotheekbank	„		—	—	105 „ „
id. Cred.- & Bank-Ver.	„		—	—	95 „ „
id. Effectenbank	„		—	—	100
Padangsche Handel Mij	„		—	—	120 „ „
Winkel-Mij. Eigen hulp	„		—	—	100
Maatsch. Onderlinge hulp	„		—	—	67 1/2 „ „
Scheepsleverantie Mij	„	A.	—	—	180 „ „
Ned.-Ind. L.verz.- en Lijfr.-Mij.	„		—	—	380 „ „
Jav.'sch. Zee & Br.-Ass.-Mij	„		—	—	100 „ „
Bat. Zee & Br.-Ass.-Mij	„		—	—	100 „ „
O.-I. Zee Br. Ass.-Mij	„		—	—	100 „ „
Nederl. Lloyd	„		—	—	100 „ „
N.-Ind. Zee & Br.-Ass.-Mij	„		—	—	185
2de N.-I. id.	„		—	—	155 „ „
Koloniale id.	„		—	—	160

PRIJZEN VAN INDISCHE FONDSEN. (*Vervolg*).

NAMEN:		TE BATAVIA, 12 Dec.	
2de Kol. Zee & Br.-Ass.-Mij	Aand.	145	
Brand-Verz.-Mij.Mercurius	„	180	laatst verk.
Brand-Ass.-Mij. de Oosterling	„	155	
Brand-Ass.-Mij. Insulinde	„	220	„ „
Brand-Waarb.-Mij. Ned.-Ind	„	170	„ „
Brand-Wrb.-Soc. Securitas	„	100	„ „
Brand-Ass.-Mij. Unitas	„	100	„ „
Ned.-Ind.-Brandw.-Mij	„	105	„ „
Sam. Zee- & Br.-Ass.-Mij	„	140	„ „
2de id.	„	100	
Brand-Ass.-Mij. Padang	„	60	„ „
id. de Merapi	„	95	„ „
id. de Oosthoek	„	80	„ „
id. de Westhoek	„	35	„ „
id. Noordhoek	„	30	„ „
Brand-Verzek.-Mij. Kalimaas	„	25	„ „
Brand-Ass.-Mij. Veritas	„	130	„ „
id. Ardjoeno	„	140	„ „
id. Sumatra	„	85	„ „
Batavia'sch Prauwenveer	„	132½	„ „
Batavia'sch Nieuw-Prauwenv	„	155	
Tagalsch Prauwenveer	„	170	„ „
Nieuw Semarangsch Prauwenveer	„	155	„ „
Samar. Stoom- en Prauwenveer	„	110	„ „
Prauwenv. te Soerabaya	„	80	„ „
Oost-Java Prauw-Mij	„	80	„ „
Soer. Prauw-Mij	„	127½	„ „
Nieuw Soerab. Pr.-veer	„	175	„ „
Nieuw Pad. Prauwenveer	„	120	„ „
Nieuw Probol. en Java Oosth. Pr.-veer	„	150	„ „
Bagelen-Thee & Kina-Mij	„	65	„ „
Suikerf.-Mij. Tjoekir	„	150	„ „
Cultuur-Mij. Pagottan	„	100	„ „
„ Tjiogreg	„	100	„ „
Kina-Mij. Kertamana	„	90	
Cultuur-Mij. Perbawatie	„	225	
id. Goalpara	„	175	„ „
Kartasoera Cult. Mij	„	75	„ „
Cultuur-Mij. Boenga Meloer	„	75	„ „
„ Artana	„	100	„ „
Assam Thee Ondern. Gedeh	„	117½	„ „
Mij. t. E. v. Rijstlanden	„	200	„ „
Assam Thee Ondern. Malabar	„	105	
Cultuur Mij. Ramawatie	„	160	„ „
Ned.-Ind. Telefoon-Mij	„	170	„ „
Intercomm. Telefoon-Mij	„	100	„ „
Telefoon-Mij. der Vorstenlanden	„	105	
Preanger Telefoon-Mij	„	110	„ „
Mij. t. Expl. v. Telef. verb in Ned. Ind.	„	100	„ „
Mijnbouw Mij. „Martapoera"	„	100	„ „
Mijnbouw Mij. „Belang"	„	95	„ „
Algemeene Exploratie-Mij.	„	100	„ „
Mijnbouw Mij. „Matinan"	„	60	„ „

PRIJZEN VAN INDISCHE FONDSEN. (*Vervolg*).

NAMEN:			TE BATAVIA, 12 Dec.	
Mijnbouw Mij. „Totok"	Aand.		130	laatst. verk.
Mijnbouw Mij. „Redjang Lebong"........	„		85	
Exploratie Mij. „Riam Kanan"	„		75	„ „
Diamant-, Goud- en Platina- Expl. Mij. Padang Loembah....................	„		40	„ „
Goud Exploratie Mij. Benkaijang	„		175	„ „
Exploratie-Mij. Balangan	„		100	„ „
Batavia Japara Petrol.-Expl.-Mij..........	„		100	„ „
Goud Exploiratie-Mij. Kehajang..........	„		250	„ „
Exploratie-Mij. Kolchis..................	„		325	„ „
Goud Exploiratie-Mij. Pinogo	„		90	„ „
„ „ Batjan.............	„		100	„ „
Mijnbouw Mij. Monano..................	„		120	„ „
„ „ Soepajang................	„		150	„ „
Samarangsche Mijnbouw Mij.............	„	A.	80	„ „
„ „ „	„	B.	90	„ „
Mijnbouw Mij. Atjeh..	„		100	„ „
Goud Exploration Mij. Bone	„		90	„ „
Exploratie Mij. Doda....................	„		100	„ „
Wijnkoopsbaai Explor. Mij...............	„		100	„ „
Mijnbouw Mij. Batavia Borneo...........	„		95	
„ „ Sonder....................	„		120	„ „
Sumatra Batavia Mijnbouw-Mij...........	„		97½	„ „
Mijnbouw Mij. Tilamoeta	„		45	„ „
„ „ Pagoejaman	„		105	„ „
Mijnbouw Explor. Mij. Batavia...........	„		100	„ „
Centraal Celebes Mijnbouw Mij..........	„		100	„ „
Mijnbouw Mij. Tomini..................	„		100	„ „
„ „ Bwool Lonoe............	„		100	„ „
Goud Exploratie Mij. Redjang Lebong Zuid.	„		100	„ „
Mijnbouw Mij. Barma Sawah	„		750	„ „
Ned.-Ind. Gas-Mij.......................	„		132½	„ „
Mij. Rijtuigf. en handel in paarden, Fuchs	„		85	„ „
Koffie. Pel- en Sorteer Inr. Kalimaas....	„		100	„ „
New Singap. dist. Water Ice Cy.........	„		200	„ „
Java Veem	„		130	
Ned. Ind. Sport Mij.................. ...	„		100	„ „
Bandongsche Quinine Eabriek...........	„		100	„ „

STATUTEN VAN MAATSCHAPPIJEN, WERKENDE IN NEDERL.-INDIË.

TARAKAN MIJNBOUW MAATSCHAPPIJ.

(*Javasche Crt. No. 94, van 25 November 1898.*)

Zetel Soerabaja.

Doel. De exploitatie van vergunningen, concessiën en mijnrechten, in Nederlandsch Indië.

Kapitaal. *ƒ* 240.000, in 20 aandeelen à / 12.000.—

Inbreng. Door den heer F. W. Fabius voor 10 aandeelen: de vergunningen

voor een terrein in de Zuider- en Oosterafd. van Borneo, vormende het eiland Tarakan, en voor de streken Moeara-Teweh, Martapoera en Amoentai.

Bestuur. 1 directeur: de heer E. Fabius.

Winstverdeeling. Deze geschiedt op de wijze door de algemeene vergadering te bepalen.

Exploratie- en Exploitatie-Maatschappij Menado.

(Javasche Crt. No. 94, van 25 November 1898).

Zetel. Batavia.

Doel. De overname, van het Menado-Syndicaat, van alle rechten en verplichtingen, voortspruitende uit vergunningen tot het doen van mijnbouwkundige opsporingen en onderzoekingen in terreinen in de resid. Menado, aan de leden van dat syndicaat reeds verleend of nader te verleenen; het aanvragen, exploiteeren of verkoopen van dergelijke vergunningen in dat gewest.

Kapitaal. *f* 1.500.000, in 15 seriën van 1000 aandeelen à *f* 100.—

Inbreng. Door het Menado Syndicaat en hare leden in privé voor 10094 aandeelen: de door hen verkregen of nog te verkrijgen vergunningen en het saldo der syndicaatskas. Zoodra alle aandeelen der 11e serie zullen zijn geplaatst en volgestort, ontvangt de heer A. A. P. von Karacson *f* 5000.— in contanten.

Bestuur. 1 directeur: de heer J. A. van Delden; 3 à 5 commissarissen: de heeren A. A. P. von Karacson, D. Hannema, W. van Heusden en K. F. van Swieten.

Winstverdeeling. Deze kan uitgekeerd worden zoowel in geld als in aandeelen in andere maatschappijen: 10 % voor het reservefonds, 6 % aan den directeur, 9 % aan commissarissen, 75 % aan aandeelhouders.

Reservefonds. Zoodra en zoolang dit *f* 100.000 bedraagt, vervalt het hiervoor genoemde winstaandeel aan aandeelhouders.

Maatschappij tot Exploitatie van den Wilhelminatoren te Soerabaja.

(Javasche Crt. No. 96, van 2 December 1898).

Zetel. Soerabaja.

Doel. De oprichting en de exploitatie van eenen ijzeren toren aan den Oedjoeng ter hoofdplaats Soerabaja.

Kapitaal. *f* 10.250.— in 41 aandeelen à *f* 250.—

Bestuur. 1 directeur: de heer H. L. Vinke; 1 plaatsvervangend directeur: de heer H. E. Levert.

Winstverdeeling. Na aftrek van eventueele bijdrage voor een reservefonds, komt de winst aan aandeelhouders.

Javasche Maatschappij tot verduurzaming van levensmiddelen.

(Javasche Crt. No. 96, van 2 December 1898).

Zetel. Poerworedjo.

Doel. De exploitatie van fabrieken tot verduurzaming van levensmiddelen.

Kapitaal. *f* 200.000, in 400 aandeelen à *f* 500.—

Inbreng. Door den heer H. W. van Dalfsen, voor 397 aandeelen: de in volle werking zijnde stoomconservenfabriek „Magnum", gelegen in de desa Pangendjoeroetengah, met alles wat daartoe behoort.

Bestuur. 1 directeur: de heer H. W. van Dalfsen; 2 of 3 commissarissen: de heeren A. H. Saltet, A. de Vletter en A. F. Van Amstel.

Winstverdeeling. Eerst 5% dividend. Van het overige: 10% aan het reservefonds, 10% aan den directeur, 10% aan het personeel, 5% aan commissarissen, 65% aan aandeelhouders.

Reservefonds. Zoodra dit *f* 50.000 bedraagt, zal over eventueel verdere reserves nader worden beslist.

HANDEL-MAATSCHAPPIJ YAP ENG MOH.

(Javasche Crt. No. 97, van 6 December 1898).

Zetel. Semarang. Zij kan te Singapore en elders agentschappen of branches oprichten.

Doel. De overname en voortzetting der handelszaken tot nog toe door kapitein Oey Tiang Tjay en de Chineezen Tjioe Djoen Hiang en Tan Tjie Pauw te Singapore gedreven onder het merk „Yap Eng Moh", en het drijven van import- en exporthandel.

Kapitaal. $ 90.000, in 90 aandeelen à $ 1000.—

Bestuur. 1 directeur: de Chinees Ang Thay Liang: 3 commissarissen: de Chineezen Oei Tiong Ham, Oei Tiong Bhing en Tan Chee Paw.

Winstverdeeling. 10% aan het reservefonds, 10% aan den directeur, 10% aan commissarissen, 70% aan aandeelhouders.

Reservefonds. Zoodra dit $ 20.000 bedraagt, komt het daarvoor genoemde winstaandeel aan aandeelhouders.

THE TJIDADAP PLANTATIONS COMPANY LIMITED (TJIDADAP PLANTAGES-MAATSCHAPPIJ).

(Javasche Crt. No. 98, van 9 December 1898).

Zetel. Tjidadap.

Doel. De exploitatie voor de cultuur van assam-thee, koffie en andere gewassen van de erfpachtsperceelen Tjidadap I, II en III, gelegen distr. Tjikondang, afd. Tjandjoer, res. Preanger Regentschappen, en van later in die residentie te verkrijgen perceelen.

Kapitaal. *f* 175.000, in 35 seriën van 50 aandeelen à *f* 100.—

Inbreng. Door den heer R. N. Glanville Bingley voor 500 aandeelen: de erfpachtsperceelen Tjidadap I, II en III.

Bestuur. 3 directeuren: de heeren R. N. Glanville Bingley; A. R. Wilson Wood en J. L. Burt.

Winstverdeeling. Na aftrek van eventueel te vormen reserve- en vernieuwingsfondsen, wordt de winst, na aftrek van event. toetekennen tantièmes, onder aandeelhouders verdeeld.

SOEKABOEMISCHE VOLKSAPOTHEEK.

(*Javasche Crt. No. 98, van 9 December 1898.*)

Zetel. Soekaboemi.

Doel. De uitoefening der artsenijbereidkunde en de exploitatie te Soekaboemi en elders, van eene algemeene apotheek.

Kapitaal. ƒ40,000, in 400 aandeelen à ƒ100.—, waarvan 150 serie A en 250 B.

Inbreng. Door den heer C. F. van der Spek voor de 250 aandeelen B en ƒ10.000 in contanten: de apotheek naast de Sociëteit te Soekaboemi.

Bestuur. 1 directeur: de heer S. J. W. van Buuren; 2 commissarissen: de heeren P. A. Ouwens en O. E. A. Thomas; 1 administrateur: 1 gedelegeerde: de firma van Buuren & Co.

Winstverdeeling. Eerst 7½ % dividend voor de aandeelen A; van het overige komt 10 % aan het reservefonds. Het dan overblijvende wordt verdeeld als volgt: 10 % aan de commissarissen, 5 % aan den directeur, 25 % aan den administrateur, 60 % aan de aandeelen B, totdat deze ook 7½ % zullen hebben genoten; indien deze 60 % meer bedraagt dan ƒ1875.— komt dit meerdere aan de aandeelen A en B.

Reservefonds. Dit wordt niet hooger opgevoerd dan tot ƒ20.000.

MIJNBOUW-MAATSCHAPPIJ TJOEBADAK.

(*Javasche Crt. No. 99, van 13 December 1898*).

Zetel. Batavia.

Doel. De overname en exploitatie van de vergunningen en rechten van de Ned. Exploitatie- en Exploratie Mij. Oost-Sumatra, te 's-Gravenhage, tot het doen van mijnbouwkundige onderzoekingen in 2 terreinen, in het gouvernement Sumatra's Westkust, res. Padangsche Bovenlanden, afd. Loeboeh Sikaping, en de exploitatie van andere vergunningen en rechten.

Kapitaal. ƒ130,000, in 1300 aandeelen à ƒ100.—, waarvan 650 geplaatst.

Inbreng. Door de Ned. Exploitatie- en Exploratie mij. Oost-Sumatra, voor 500 aandeelen en bij uitgifte der 2e 650, weder 500 aandeelen, en ƒ3000.— in contanten: de bovengenoemde vergunningen.

Bestuur. 1 directeur: de firma van Heusden & Mees: 3 commissarissen: de heeren Mr. J. Gerritzen en J. Ceuleers, de 3e nader te benoemen.

Winstverdeeling. 85 % aan aandeelhouders, 10 % aan commissarissen. 5 % aan den directeur.

MIJNBOUW-MAATSCHAPPIJ OPHIR.

(*Javasche Crt. No. 99, van 13 December 1898.*)

Zetel. Batavia.

Doel. De overname en exploitatie van de vergunningen en rechten van de Ned. Exploitatie- en Exploratie Mij. Oost-Sumatra, te 's Gravenhage, tot het doen van mijnbouwkundige onderzoekingen in een terrein, in het gouvernement Sumatra's Westkust, res. Padangsche Bovenlanden, afd. Loeboek Sikaping, onderafd. Ophir-districten, en de exploitatie van andere vergunningen en rechten.

Kapitaal. ƒ130.000, in 1300 aandeelen à ƒ100.—, waarvan 650 geplaatst.

Inbreng. Door de Ned. Exploitatie- en Exploratie mij. Oost-Sumatra, voor 500 aandeelen en bij uitgifte der 2e 650, weder 500 aandeelen en *f* 3000.— in contanten: de bovengenoemde vergunningen.

Bestuur. 1 directeur: de firma van Heusden & Mees; 3 commissarissen: de heeren Mr. J. Gerritzen en J. Ceuleers, de 3e nader te benoemen.

Winstverdeeling. 85 % aan de aandeelhouders, 10 % aan commissarissen, 5 % aan den directeur.

Industrie-maatschappij „Blakang Padang".

(*Staats-Ctr. No. 10, van 12 Januari 1899.*)

Zetel. Amsterdam.

Doel. Op het eiland Blakang Padang, afd. Batam, res. Riouw en onderhoorigheden, een petroleum-industrie te drijven, petroleumtanks, fabrieken, pakhuizen, gebouwen en andere inrichtingen voor industrieele of koopmansdoeleinden, voorts laad- of los-steigers en aanlegplaatsen daar te stellen, te gebruiken of te verhuren, en verder dit eiland te exploiteeren.

Kapitaal. *f* 500.000, in 500 aandeelen à *f* 1000.—

Bestuur. 1 directeur: de heer H. J. van der Mandele; 3 à 5 commissarissen: de heeren E. Luden, Jhr. H. D. W. Hooft en Jhr. Mr. W. Hartsen.

Winstverdeeling. Eerst 6 % dividend. Van het overige komt 10 % aan het reservefonds, 10 % aan den directeur, 20 % aan commissarissen, 60 % aan aandeelhouders.

Reservefonds. Zoodra en zoolang dit 25 % van het geplaatst kapitaal bedraagt, komen de daarvoor genoemde 10 % aan aandeelhouders.

Langkat Tabaksbouwmaatschappij.

(*Staats-Crt. No. 13, van 15 Januari 1899.*)

Zetel. Amsterdam.

Doel. De exploitatie van gronden in de res. Sumatra's Oostkust.

Kapitaal. *f* 700.000, in 700 aandeelen à *f* 1000.—

Inbreng. Door den heer C. W. P. Kanow: de landconcessie op eene uitgestrektheid woeste gronden, groot 1000 bouws, in het Rijk Langkat, waarop sedert 1896 in exploitatie is de tabaksonderneming Namoe Tongan; en de volledige inventaris, de gewassen en de 1898er tabaksoogst.

Bestuur. 1 of 2 directeuren: de firma van Heekeren & Co. en de heer C. W. P. Kanow; 3 commissarissen: de heeren Jac. Ankersmit, H. van Nievelt en W. J. A. de Witt Huberts.

Winstverdeeling. Eerst 6 % dividend. Van het overige komt 10 % aan een fonds tot afschrijving op de landconcessie en de overige bezittingen, voorts 10 % aan een reservefonds, 10 % aan commissarissen, 10 % aan directeuren, 60 % aan aandeelhouders.

Reservefonds. Zoodra en zoolang dit $1/4$ van het kapitaal bedraagt, komen de daarvoor genoemde 10 % aan aandeelhouders.

SPOOR- EN TRAMWEG-ONTVANGSTEN.

SEMARANG-JOANA STOOMTRAM-MAATSCHAPPIJ.

Tijdvakken.	Bruto-Opbrengst. Bedrag.	Bruto-Opbrengst. per dag-kilom.	Gemiddeld aantal kilom. in exploitatie.
Dec. 1898	ƒ 89.200	ƒ 11.50	251
„ 1897	„ 59.800	„ 8.—	242
Verschil meer	„ 29.400	„ 3.50	
Van 1°. Jan. tot ult. Dec. 1898	„ 903.800	„ 10.20	244
„ „ „ „ „ „ 1897	„ 847.500	„ 9.60	242
Verschil meer	„ 56.300	„ 0.60	

OOST-JAVA STOOMTRAM-MAATSCHAPPIJ.

Lijn Soerabaja—Krian.

Tijdvakken.	Bruto-opbrengst. Bedrag.	Bruto-opbrengst. per dag-kilom.	Gemiddeld aantal kilom. in exploitatie.
Dec. 1898	ƒ 16.800	ƒ 13.90	39
„ 1897	„ 13.100	„ 19.20	22
Verschil meer	„ 3.700	„ —	
Verschil minder	„ —	„ 5.30	
Van 1°. Jan. tot ult. Dec. 1898	„ 192.100	„ 14.20	37
„ „ „ „ „ „ 1897	„ 158.500	„ 20.50	21
Verschil meer	„ 33.600	„ —	
Verschil minder	„ —	„ 6.30	

Lijn Modjokerto-Ngoro.

Tijdvakken.	Bedrag.	per dag-kilom.	Gemiddeld aantal kilom. in exploitatie.
Dec. 1898	ƒ 4.900	ƒ 3.80	41
„ 1897	„ 3.800	„ 3.—	
Verschil meer	„ 1.100	„ 0.80	
Verschil minder	„ —	„ —	
Van 1°. Jan. tot ult. Dec. 1898	„ 107.300	„ 7.20	41
„ „ „ „ „ „ 1897	„ 99.700	„ 6.70	
Verschil meer	„ 7.600	„ 0.50	
Verschil minder	„ —	„ —	

SERAJOEDAL STOOMTRAM-MAATSCHAPPIJ.

Tijdvakken.	Bruto-Opbrengst. Bedrag.	Bruto-Opbrengst. per dag-kilom.	Gemiddeld aantal kilom. in exploitatie.
Dec. 1898	ƒ 9.900	ƒ 3.70	85
„ 1897	„ 7.000	„ 4.20	54
Verschil meer	„ 2.900	„ —	
Verschil minder	„ —	„ 0.50	
Van 1°. Jan. tot ult. Dec. 1898	„ 223.600	„ 8.40	73
„ „ „ „ „ „ 1897	„ 163.200	„ 9.80	46
Verschil meer	„ 60.400	„ —	
Verschil minder	„ —	„ 1.40	

SEMARANG-CHERIBON STOOMTRAM-MAATSCHAPPIJ.

Tijdvakken.	Bruto-Opbrengst. Bedrag.	per dag-kilom.	Gemiddel aantal kilom. in exploitatie.
Dec. 1898	*f* 26.800	*f* 3.60	242
„ 1897	„ 13.800	„ 3.20	138
Verschil meer	„ 13.000	„ 0.40	
Verschil minder	„ —	„ —	
Van 1°. Jan. tot ult. Dec. 1898	„ 337.400	„ 5.40	170
„ „ „ „ „ „ 1897	„ 172.100	„ 6.20	76
Verschil meer	„ 165.300	„ —	
Verschil minder	„ —	„ 0.80	

DELI SPOORWEGMAATSCHAPPIJ.

In exploitatie 102 K.M. tegen 102 K.M. in 1897.

Opbrengst December 1898	*f* 111.000	tegen	*f* 107.700	in	1897
„ per dagkilometer	„ 35.10	„	„ 34.06	„	„
„ sedert 1 Jan. 1898	„ 1.241.000	„	„ 1.211.600	„	„

MALANG STOOMTRAM-MAATSCHAPPIJ.

Ontvangsten Dec. 1898 *f* 3.425.

KEDIRI STOOMTRAM-MAATSCHAPPIJ.

Ontvangsten over Dec. 1898 *f* 9.250 tegen *f* 7.739. Aantal kilometers 100 tegen 78.

NEDERLANDSCH-INDISCHE SPOORWEG-MAATSCHAPPIJ.

Semarang—Vorstenlanden—Willem I. (Lengte 205 kilom.).
Opbrengst over November 1898.

Reizigers, aantal (95.700)		*f* 43.000.—
Goederen, tonnen (27.100)		„ 141.000.—
Diverse ontvangsten		„ 10.200.—
Totaal		*f* 194.200.—
Per dag-kilometer		„ 31.58
Vorig jaar		„ 176.000.—
		„ 28.62
	1898.	1897,
Opbrengst van af 1 Jan.	*f* 2.522.862.35	„ 2.485.944.87
„ per dag-kilometer	„ 36.85	„ 36.31

Batavia—Buitenzorg. (Lengte 56 kilom.).

Reizigers, aantal (85.500)		*f* 29.700.—
Goederen, tonnen (11.300)		„ 40.000.—
Diverse ontvangsten		„ 3.500.—
Totaal		*f* 73.200.—
Per dag-kilometer		„ 43.57
Vorig jaar		„ 66.900.—
		„ 39.82
	1898.	1897.
Opbrengst van af 1 Jan.	*f* 783.327.59	*f* 766.374.60
„ per dag-kilometer	„ 41.88	„ 40.97

Stoomtram Djocja—Brossot. (Lengte 24 kilom.).

Reizigers, aantal (22.700)	*f*	2.600.—
Goederen, tonnen (1.500)	„	2.400.—
Diverse ontvangsten	„	100.—
Totaal	*f*	5.100.—
Per dag-kilometer	„	7.08
Vorig jaar	„	5.600.—
	„	7.77

		1898.		1897.
Opbrengst van af 1 Jan.	*f*	100.717.30	*f*	99.222.81
„ per dag-kilometer.	„	12.56	„	12.38

Stoomtram Djocja—Magelang. (47 kilom.).

Reizigers, aantal (37.700)	*f*	7.300.—
Goederen, tonnen (2.500)	„	5.900.—
Diverse ontvangsten.	„	200.—
Totaal	*f*	13.400.—
Per dag-kilometer	„	9.50
Opbrengst van af 1 Juli	*f*	64.023.93
„ per dag-kilometer	„	8.90

NEDERLANDSCH-INDISCHE TRAMWEGMAATSCHAPPIJ.

Ontvangsten December 1898 *f* 26.800 tegen *f* 27.104 in 1897; sedert 1 Juli 1898 *f* 167.800 tegen *f* 158.214 in het vorig jaar.

PASSOEROEAN STOOMTRAM-MAATSCHAPPIJ.

Ontvangsten Dec. 1898 *f* 2.500 + *f* 1.586. Sedert 1 Jan. 1898 *f* 28.848 + *f* 12.940.

PROBOLINGGO STOOMTRAM-MAATSCHAPPIJ.

Ontvangsten Dec. 1898 *f* 5.000 + *f* 1.039. Sedert 1 Jan. 1898 *f* 62.417 + *f* 31.464.

SOLOSCHE TRAMWEG-MAATSCHAPPIJ.

Ontvangsten Dec. 1898 *f* 4.200 + *f* 135. Sedert 1 Jan. 1898 *f* 56,686 + *f* 3.683.

Bijdragen tot de kennis der geschiedenis van het voormalig Bandjermasinsche Rijk, thans Residentie Zuid- en Oosterafdeeling van Borneo.

(*Met een stamboom van het vorstenhuis*).

Onlangs bezig met het opruimen van oude papieren, uit mijn loopbaan als ambtenaar bij het Binnenlandsch Bestuur in Ned. Indië, viel mijne aandacht op eenige Maleische geschriften, waaronder zich een brokstuk bevond van een verhaal van zekeren Lemboe Mangkoerat, omtrent het ontstaan en de geschiedenis van het Bandjermasinsche Vorstenhuis, waarop ik lust kreeg om dit in Bandjersch dialect gestelde verhaal na te pluizen en, in verband met andere bij mij berustende aanteekeningen, hieruit bovenbedoelde bijdragen samen te stellen.

Dat zulks niet gemakkelijk zou vallen, nu ik reeds bijna 20 jaar Indië verlaten heb, hiervan was ik overtuigd, vooral daar de spelling en de overzetting, wat nauwkeurigheid betreft, veel te wenschen overlaat.

Toch hoop ik eenige gelukkige grepen te doen, om de kennis van het Vorstenhuis te helpen vermeerderen, dat wel geen glansrijk verleden in de geschiedrollen van onzen Archipel inneemt, maar wiens gebied, na de annexatie in 1859, het gewicht der Residentie Zuid- en Oosterafdeeling van Borneo, zóó heeft doen stijgen, dat met recht verwacht mag worden dat dit gewest reeds in eene naaste toekomst van bijzonder groot belang zal worden; vooral als weldra het overbevolkte Java zijne nijvere krachten naar den vruchtbaren en mineraalrijken overwal zal uitstuwen en het Europeesch kapitaal met vertrouwen daarin gestoken kan worden.

Op den voorgrond stellende dat ik het mogelijk acht, dat later

17

blijken zal dat betere gegevens bestaan dan mij ten dienste stonden, zoo vermeen ik toch te mogen geven wat ik bezit, al was het maar om ambtenaren van jonger geslacht op te wekken, ook hun krachten aan nasporingen op historisch gebied te wijden, doch vergete men dan niet, dat de hier en daar onder de bevolking verspreide handschriften niet allen even betrouwbaar zijn; want, aangezien de kunst van schrijven eerst na de invoering van den Islam bekend werd, berusten de meeste historische verhalen op overleveringen, die door verloop van tijd ontaardden en natuurlijk ook verschillen, al naar gelang de bron uit de boven- of benedenlanden afkomstig is.

Het door mij ondervonden gemis aan eenheid, vermeen ik ook nog te mogen toeschrijven aan de zeer geringe ontwikkeling der oorspronkelijke bewoners van Borneo, die hierdoor zeer vatbaar waren om allerlei fabelachtige verhalen in zich op te nemen omtrent de afkomst der eerste Hindoesche of Javaansche emigranten, en om deze hun meerderen te achten en weldra als hun hoofd of vorst te erkennen.

Ofschoon in het werk van W. A. van Rees „De Bandjermasinsche krijg 1859—1863", reeds een verdienstelijk overzicht voorkomt, over het legendarisch ontstaan der eerste vorsten en de geschiedenis van het Rijk tot op het uitbreken van den opstand, bestaan toch gegronde redenen om te gelooven, dat ook dit overzicht nog zeer voor verbetering en aanvulling vatbaar is.

Dat men van mij, die alle rangen bij het bestuur in de Zuid- en Oosterafdeeling van Borneo heeft doorloopen, zoowel vóór, tijdens, als na den opstand in 1859 en dus veel aanraking heeft gehad met het meerendeel der hoofden van het groote gewest, een nauwkeurig relaas dier geschiedenis kon verwachten, hiervoor zou veel te zeggen zijn, zoo niet de navolgende bezwaren zich hier tegen hadden doen gelden, n l.

Het eerste en grootste: dat een tijd van beroering of opstand en daaruit voortgevloeide inlijving van het voormalig Sultans gebied, juist de minst geschikte mag heeten om historische gegevens over dit terzijde gestelde vorstenhuis in te zamelen, en:

Het tweede: dat ik later als ambtenaar te veel te doen had, om het ontbonden volk aan orde en gezag te gewennen en het geschokte vertrouwen te herwinnen, om veel historische gegevens te kunnen verzamelen en te schiften; dit laatste toch zoo noodig, dewijl ik dadelijk reeds stuitte op verschil van opvatting onder

de bevolking der onderscheidene deelen van dit groote gewest, zoodat bijv. in de bovenlanden de geschiedenis zeer vermengd is met allerlei mythische verhalen, kennelijk van Dayakschen oorsprong en o. a. in het Amoentaische andere hoofdfiguren op den voorgrond geplaatst werden als te Bandjermasin of Martapoera, de latere zetels van het vorstengezag.

Wat ik dus nog heb kunnen verzamelen zal misschien van weinig waarde wezen, toch hoop ik dat het dienen mag om nader onderzoek aan te moedigen; in allen geval geef ik wat ik bezit, voor hetgeen het later blijken zal waard te wezen.

Aangezien een soort van indeeling in tijdperken nuttig is, om gemakkelijk eenig idée te vormen van de belangrijkste perioden der geschiedenis van het Bandjermasinsche vorstenhuis, dacht ik die in drie te mogen verdeelen, en begin met:

Het Eerste Tijdperk.

Vermoedelijk loopende ven de 14e tot de 15e eeuw onzer tijdrekening, waarin het fabelachtig optreden van Hindoesche uitgewekenen en Javaansche kolonisten zal worden behandeld.

De geschiedenis van het vorstenhuis vangt dan aan met een verhaal over zekeren Soedagar Djantam, een zeer rijk handelaar en hoofd van Kling, een landschap gelegen op de kust van Coromandel, Voorindië, beroemd door zijn verstand en door zijne mild- en braafheid, niet alleen als hoofd van Kling, maar ook als vader van zijn gezin.

Van zijn drie zoons en twee dochters wordt vooreerst slechts melding gemaakt van den jongsten zoon, Ampoedjoetmaka genaamd, als zijnde de grondvester van het Bandjermasinsche vorstenhuis.

Minderjarig bij den dood zijner ouders kwam Ampoedjoetmaka onder de voogdij zijner broeders, die zijn deel in de groote nalatenschap beheerden.

Op huwbaren leeftijd gekomen, trouwde hij met Dewi Sakar Gading, een geboren prinses en volle zuster van Sultan Iskander, die vorst was van het rijk Siladoerapoera Negara, en ook met onderling goedvinden den opvolger werd van zijn schoonvader Soedagar Djantam, als zijnde gehuwd met diens dochter Dewi Goemilarawan.

Zoodra Ampoedjoetmaka in staat was persoonlijk zijn erfdeel te beheeren, vorderde hij dit van zijne broeders op, maar hoe

dikwerf tot uitkeeren ook aangemaand, bleken zij onwillig, waardoor Ampoedjoetmaka ten laatste zoo verbolgen werd, dat hij niets meer van hen wilde weten, ja zelfs besloot om zijn geboortegrond voor goed te verlaten.

Hiertoe werd eene groote vloot gereed gemaakt, om al zijn vrienden en volgelingen mitsgaders zijne en zijner vrouws eigendommen, die nog zeer aanzienlijk waren, mee te kunnen nemen. Aanvankelijk de reede slechts verlatende, bleef Ampoedjoetmaka eenigen tijd afwachten of zijne broeders ook berouw zouden krijgen, maar hiervan niets bespeurende, stak de vloot in zee om de kust van Coromandel voor goed te verlaten.

Eerst zonder bepaald doel de koers oostwaarts richtende, kreeg Ampoedjoetmaka later eene Hemelsche inspraak in een droom, om een machtig rijk te stichten, ter plaatse waar hij warm én welriekend land zou vinden.

Aangeland nabij Borneo ter hoogte van de Barito-rivier, werd deze toen opgevaren en ter plaatse van het tegenwoordige Margasarie, aan de monding der Merampiouw-rivier, den warmen grond gevonden, die echter niet tevens welriekend was, maar alwaar voorloopig rust werd gehouden en een verblijf gebouwd, Tjandi Laras genoemd, met plan om de nasporing naar warm én welriekend land later voort te zetten.

N.B. Toen ik in 1863 als Controleur van Margasarie en Benoea Ampat de plek bezocht waar Tjandi Laras heeft gestaan, vond ik daar nog bouwmaterieel hier en daar liggende in een overigens volslagen wildernis.

Die plaats werd door de bevolking geschuwd, bewerende dat daar booze geesten huisden om de in den grond gezonken schatten te bewaken, daar bij de invoering van den Islam dit heidensch verblijf met al zijn schatten in den grond zou zijn verdwenen;

een versteend varken bezat de gave, om de booze geesten te waarschuwen, zoodra pogingen gedaan werden om die schatten op te graven.

Dewijl men vrees koesterde dat bij het bezoek dier Tjandi mij een ongeluk zou overkomen, moest ik eerst bij de hoofden alle verantwoordelijkheid op mij nemen en ging er toen heen, alleen vergezeld door het vrijzinnig hoofd Kiai Doehoesin, mijn voormalig Inlandschen schrijver.

De bewoners, steeds op een verren afstand blijvende,

waren verbaasd dat er niets gebeurde, zelfs niet toen ik het zoogenaamde waakzame varken, een stuk bergsteen van dien vorm, in mijne prauw liet rollen, om als curiositeit aan mijn chef Kolonel Happé, tevens waarnemend Resident, gezonden te worden.

Hoewel nog langen tijd de bevolking uit bijgeloof die plek bleef vermijden, waren er toch inlanders die sedert het wegnemen van het varken bij lagen waterstand later het zand der aangrenzende oevers uitwaschten en werkelijk dan soms bewerkt goud in den vorm van kralen vonden.

Om nu op Ampoedjoetmaka terug te komen, dient gezegd te worden dat ofschoon nu reeds warm land, maar nog geen warm en welriekend gevonden was, hij eenigen tijd later met achterlaten van een zijner hoofden en gevolg, de reis van Tjandi Laras voortzette, en door de Negara rivier op te varen, weldra aan het land van Koeripan kwam, ter plaatse waar thans de hoofdplaats Amoentai ligt, en aan den rechteroever werkelijk den gewenschten grond vond, om een blijvend paleis te stichten dat Tjandi Agoeng genoemd werd.

Spoedig ontstond hier eene volkrijke en welvarende plaats Negara Dipa genaamd, daar niet alleen de omringende inheemsche bevolking zich langzamerhand daar aansloot, maar ook van heinde en ver, niet het minst van Java, handelaren kwamen opdagen om ruilhandel te drijven, waarvan menigeen daar zich vestigde.

De stichter Ampoedjoetmaka noemde zich niet Vorst maar Hoofd en had drie kinderen n. l. de zoons Ampoe Mandastana, ook Patih Mandastana genoemd en Lemboe Mangkoerat, terwijl zijne dochter Dewi Karang Boengsoe heette.

In onderscheidene geschriften wordt die tweede zoon niet zooals hiervoren Lemboe, maar Lambong ook wel Leboe Mangkoerat genoemd, doch heb ik de voorkeur aan eerstgenoemde gegeven, dewijl ook onder de eerste stichters van rijken op Java die naam van Lemboe veelvuldig als titel gebruikt wordt, (zie de handleiding tot de geschiedenis van Java deel I pag. 10 van J. Hageman,) en mij de veronderstelling niet te gewaagd voorkomt, dat de veel oudere Javaansche geschiedenis dienstbaar is gemaakt tot bouwstof voor de Bandjermasinsche.

Bezield met ware belanglooze zorg voor het nieuw gestichte rijk, liet Ampoedjoetmaka zoodra hij zijn einde voelde naderen, zijn meest vertrouwde hoofden Aria Magat Sria en Tomongong

Titah Djiwah plechtig beloven, dat na zijn dood geen zijner zoons tot Vorst zou worden uitgeroepen, omdat zij van geen vorstelijke afkomst waren, maar om voorloopig met hen het bestuur te voeren, totdat een geschikt Vorst gevonden zou zijn; terwijl hij zijnen zoons nog opdroeg zich aan het Betapa (eenzaam biddend leven) te wijden, daarbij aan Ampoe Mandastana opdragende, voor het zoeken naar een vorst, het oog naar de bergen te richten en aan Lemboe Mangkoerat naar de diepte der wateren.

Laatstgenoemde schijnt het meest getrouw deze opgelegde taak te hebben vervuld en blijft in het geheele verhaal de goede geest, die in overleg met bovengenoemde hoofden steeds voor de belangen van het rijk waakt.

Hij dan ook geniet alleen het voorrecht, tijdens eene afzondering in het gebed aan de Moeara Oelak, waar de Margasarie-rivier zich in de Barito-rivier uitstort, uit het schuim der daar ontstane draaikolk, eene wonderschoone maagd te zien verrijzen, aangewezen als vorstin en die zich bereid verklaart om onder zekere plechtigheid Lemboe Mangkoerat te volgen, daar zij bewust is, door den God der zee (Batara Gangga) op het gebed van Lemboe Mangkoerat te zijn bestemd, om de gemalin van den eersten vorst te worden.

Zij krijgt den naam van Poetri Djoendjoeng Boehi, als voortgekomen uit het schuim der baren en wordt door Lemboe Mangkoerat met alle zorg en groote staatsie naar Negara Dipa gebracht en in de nabijheid van Tjandi Agoeng, in eene vorstelijke tent (balei) geplaatst, behoorlijk bewaakt o. a. ook door 40 maagden.

Omtrent haar hooge afkomst meldt het verhaal, dat zij een geestelijk kind was van Nabi Hadlir, ook een schoonzoon van Soedagar Djantam van Kling, als zijnde gehuwd met diens jongste dochter Dewi Saridjaja, maar die bovendien ook gehuwd was met eene dochter van Batara Gangga (God der zee), zoodat op het dringend gebed van Lemboe Mangkoerat hun geestelijk kind werd afgestaan, om de Stammoeder der Bandjermasinsche vorsten te worden en daarom door een witte draak (Naga Poetih) uit de geestenwereld naar Borneo was gebracht.

Ten bewijs dat Poetri Djoendjoeng Boehi werkelijk van hemelsche afkomst was, waren twee hemelingen, echte reuzen, neergedaald om haar te bewaken, n. l. Ningbangkiling en zijne vrouw Indang Sadjarang, die hiertoe aan den ingang der tent geposteerd waren;

ter herinnering waarvan bij vorstelijke huwelijken steeds twee reusachtige poppen, een man en eene vrouw voorstellende, ter weerzijde der Padoedoesan (de verhevenheid waarop het huwelijk van vorstelijke personen wordt voltrokken) geplaatst worden.

Daar de poetri als maagd prachtig ontwikkelde, was het voor Lemboe Mangkoerat tijd om haar wensch te weten te komen wien zij tot echtgenoot verlangde en vernemende dat zij alleen was bestemd voor een prins van Modjopahit, van gelijke afkomst als zij was, baarde zulks hem veel zorg, want hoe haar ook beduidde, dat zoo'n prins moeielijk te vinden zou wezen, zij scheen van geen anderen echtgenoot te mogen of te willen weten.

Zelfs de zorg voor hare bewaking begon hem zwaar te vallen, doordien de mannelijke jeugd hare nabijheid reeds begon te zoeken en er weldra ook iets gebeurde, waardoor Lemboe Mangkoerat gedwongen werd tot dadelijk handelen over te gaan.

Alvorens dit echter te vermelden, moet nog worden aangestipt dat, ofschoon Lemboe Mangkoerat trouw als kluizenaar leefde, dit niet het geval was met zijn broeder Ampoe Mandastana, aangezien deze eene vrouw had genomen bij wie hij twee zoons kreeg, met name Bambang Soekmaraga en Bambang Patmaraga, beiden zeer schoone jongelingen.

Op dien gevaarlijken leeftijd dikwerf in de nabijheid van het verblijf van Poetri Djoendjoeng Boehi komende, misschien eerst aangetrokken door de maagden die haar bewaakten, geraakte de oudste allengs zoo onder de bekoring der schoone prinses, die, hem reeds lang bespied hebbende, ook weldra op hem verliefde en, door het toewerpen van de bloem Nagasarie, volgens anderen van klaar gemaakte Siriepruimpjes, bij hem de begeerte opwekte, om bij haar te worden toegelaten, waarvoor hij reeds stappen begon te doen.

Op dit oogenblik juist ter plaatse komende, joeg Lemboe Mangkoerat zijne neven onmiddellijk weg, innig boos over hun brutaliteit van op een terrein te komen waarop zij niet behoorden, bovendien ook diep geschokt in zijn in Poetri Djoendjoeng Boehi gesteld vertrouwen; en hij achtte het gebiedend noodzakelijk om beide neven voor goed te verwijderen, daar hij nu vreesde dat zij, hoe streng ook bewaakt, toch met de Poetri in nauwe aanraking zouden weten te komen, nu zij zulks zelf in de hand begon te werken. Hij zocht een paar dagen later eene gelegenheid om met hen te gaan visschen en maakte hen toen heimelijk af.

In het verhaal wordt er bepaaldelijk op gewezen dat zij toen spoorloos verdwenen en hunne ziel door den God der zee werd meegevoerd, daar Bambang Soekmaraga nog een rol in de geschiedenis had te vervullen.

Ter oorzaak van dit voorval met Poetri Djoendjoeng Boehi was Lemboe Mangkoerat nu meer dan ooit overtuigd, dat het hoog tijd werd haar een echtgenoot te bezorgen, waarom hij opnieuw tot het eenzame gebed overging, en toen in een droom werd bekend gemaakt, hoe de Vorst van Modjopahit in eene 40 daagsche afzondering op den berg van dien naam om nakomelingen biddende, in het bezit was gekomen van een wonderbaar wezen, dat in het minst geen menschelijk voorkomen bezat, maar slechts den vorm van een watermeloen, overdekt met vlekken als van een melaatsche;

tevens dat in dit mismaakte wezen de ziel huisde van den vermoorden Bambang Soekmaraga, door Batara Gangga naar Modjopahit gevoerd en aan het Hof gebracht, die daar in hooge eer werd gehouden, dewijl sedert dit bezit den Vorst nakomeling op nakomeling was geschonken en zijn huis met voorspoed gezegend.

In vertrouwen zijn droom meedeelende aan Aria Magat Sria en Tomongong Titah Djiwah, werd in overleg met de voornaamste volkshoofden alsnu besloten, dat Lemboe Mangkoerat persoonlijk naar Java zou gaan, om den Vorst van Modjopahit te overreden afstand van dit wonderkind te doen, daar men zich vleide dat hieruit de gemaal van Poetri Djoendjoeng Boehi zou voortkomen.

Eene groote vloot werd daarvoor alsnu gereed gemaakt, beladen met allerlei voortbrengselen van het land, bestemd voor geschenken aan den Vorst van Modjopahit, terwijl werd overeengekomen dat gedurende de afwezigheid van Lemboe Mangkoerat de zorg voor de Poetri aan Aria Magat Sria en Tomongong Titah Djiwah zou worden opgedragen.

Op den overtocht naar Java liep alles mee, en, daar aangekomen, werd Lemboe Mangkoerat met alle mogelijke eer door den Vorst van Modjopahit ontvangen, die, zoodra hij behoorlijk omtrent diens wensch was ingelicht, dadelijk bereid was om het wonderkind af te staan.

De zoogenaamde prins, den naam dragende van Raden Poetra, werd met alle statie naar de vloot gebracht, waarna met groot gejuich de terugreis werd aangenomen.

Dit verhaal wijst eenigszins op een soortgelijk voorkomende

in meer genoemd werk van W. A. van Rees, waarbij in het kort zekeren Raden Soeria Tjiepta, een even wonderdadig geschapen prins wordt genoemd, die volgens Raffles in de 15de eeuw op verzoek van een Bandjersch gezantschap met eene groote vloot naar Borneo zou zijn getogen, maar in de bij mij berustende legende wordt zoo'n naam of soortgelijke niet aangetreffen.

Tot in de nabijheid der Barito rivier ging de reis zeer voorspoedig, maar toen was er geen voortgang meer in de vloot te krijgen, welke pogingen ook werden aangewend, zoodat men besloot gevolg te geven aan den door Raden Poetra reeds te kennen gegeven wensch om hem buiten boord te zetten, daar volgens zijn beweren een groot aantal draken de vloot tegenhielden, vermoedelijk dewijl Poetri Djoendjoeng Boehi hem onmogelijk in zijnen mismaakten vorm kon of wilde zien.

Men moest volgens zijne bevelen gedurende drie dagen naar hem uitzien en, was hij dan nog niet teruggekomen, ijverig aan het bidden en offeren gaan.

Zoo gezegd zoo gedaan, de vloot kon nu weer vooruitkomen, maar van den Raden was in den vastgestelden tijd niets te zien, waarop men aan het offeren ging en zie, onverwachts komt een groote draak te voorschijn met een jongeling op den rug in gele zijde gekleed, die zoo buitengewoon schoon van voorkomen was, dat een ieder er als het ware verblind door werd.

Deze was nu dezelfde Raden Poetra, maar thans als eene schoone vlinder uit zijn onooglijk omhulsel gekomen. Hij droeg de kris Naga Selira, een geschenk, van den God der zee (Batara Gangga), die sedert steeds tot de Sieraden van het Rijk behoorde, terwijl ook een nog door de draak meegevoerde stel gongs (metalen bekken) aan boord werden overgenomen, die onder den naam van Gong Mana, ook bij het latere Hof steeds in hooge eer stonden en slechts bij bijzondere feesten, bij het gamelangspel mochten worden gebruikt.

De herboren prins werd nu met het meest mogelijke eerbetoon aan boord gebracht en noemde zich Pangeran Soeria Nata, waarna de reis werd volbracht en hij in alle staatsie naar het paleis van den stichter van het Rijk Ampoedjoetmaka gebracht werd.

De verloving met Poetri Djoendjoeng Boehi volgde nu spoedig, die in het oog van iedereen wonderlijk haar zin had gekregen, daar het voorwerp harer eerste liefde Bambang Soekmaraga thans in zoo'n vorstelijke gestalte uit Modjopahit gekomen was.

Gedurende de groote en luisterrijke voorbereiding en voltrekking van het vorstelijk huwelijk volgde feest op feest elkander op, terwijl Pangeran Soeria Nata middelerwijl tot Vorst werd uitgeroepen en onder alle eerbetoon gehuldigd.

Met dezen Pangeran sluit nu het eerste tijdperk der geschiedenis en vangt de zoogenaamde stamboom der opvolgende Bandjermasinsche vorsten aan.

Aangezien die stamboom echter niet voor inlassching geschikt is en ook in enkele opzichten afwijkt van het voorkomende in deze bijdragen, wordt een door mij samengestelde hier bijgevoegd, verder uitgebreid met de hoofdfiguren van het eerste tijdperk, zoodat daarmee nu een geheel overzicht gegeven wordt van het meerendeel der personen, die in het Bandjermasinsche vorstenhuis eene gewichtige rol vervuld hebben.

Het Tweede Tijdperk

loopt ongeveer van de 15e eeuw tot 1540, toen van Java de Mohamedaansche leer werd overgebracht en aangenomen door den Vorst van Bandjermasin en verdere opvolgers.

Ziet men in dit tweede tijdperk geen draken noch reuzen meer optreden en het Hindoeïsme plaats maken voor Javaansche zeden, het kenmerkt zich niettemin nog door het optreden van hemelingen, om de hooge afkomst der Vorsten in stand te houden, en treedt Lemboe Mangkoerat, ofschoon naar het lichaam reeds tot zijne voorvaderen teruggekeerd, bij herhaling nog op als de helper in den nood, door o. a. zijn geestelijke kleindochter Poetri Hoeripan, te doen dienen om het gemis aan vorstelijke prinsessen aan te vullen en door haar de dynastie in stand te houden.

Om echter het verhaal niet vooruit te loopen, dient eerst te worden gemeld, dat uit het huwelijk van Pangeran Soeria Nata met Poetri Djoendjoeng Boehi twee zoons zijn geboren, met name Raden Soeria Gangga Wangsa en Raden Soeria di Wangsa, waarvan eerstgenoemde zijn vader opvolgde, nadat deze en zijne vrouw van de aarde spoorloos verdwenen waren, wat bij den inlander *ghaib* genoemd wordt.

Het Rijk Negara Dipa was intusschen reeds in bloei toegenomen en zoo in aanzien gestegen, dat de hoofden der verschillende nederzettingen langs Borneo's kust, van af Sambas ter Westkust en Berou ter Oostkust, als vazallen jaarlijks hulde en cijns brachten.

Ook met den Vorst van Modjopahit bleef vriendschap heerschen, terwijl voor het inwendig bestuur trouw de inzettingen van den stichter van het Rijk gevolgd werden, met dien verstande dat nu meer Javaansche gewoonten en kleederdracht werd nagevolgd.

Omtrent Raden Soeria Gangga Wangsa, den tweeden Vorst, wordt gemeld dat hij, bij gemis aan eene vorstelijke prinses, de hemelsche kleindochter van Lemboe Mangkoerat, Poetri Hoeripan genaamd, tot echtgenoote kreeg, die volgens de legende nooit aan eene moederborst had gelegen, maar door eene witte karbouw was gezoogd geworden, zoodat de Banjerees nog altijd de witte karbouw als heilig beschouwt en het vleesch daarvan niet gaarne nuttigt.

Dit huwelijk kenmerkte zich door gemis aan mannelijke spruiten, daar slechts twee dochters verkregen werden, nl. Poetri Kalarang en Poetri Kloengsoe, waarvan eerstgenoemde als Vorstin optreedt, nadat ook hare ouders spoorloos waren verdwenen (*ghaib*).

Om nu in de vorstelijke lijn te blijven, huwde Poetri Kalarang haar eigen oom Raden Soeria di Wangsa, bij wien zij een zoon kreeg Raden Tjarang Lelana, die ook voor ditzelfde doel zijn eigen tante Poetri Kloengsoe huwt.

Volgens de legende is deze Tjarang Lelana nog kortstondig aan de Regeering geweest, daar hij jong stierf, en opgevolgd werd door zijn gemalin Poetri Kloengsoe, maar een bij mij berustende soort van stamboom der Bandjermasinsche Vorsten spreekt slechts van Raden Inoe Kaboewaringin, waarmede Poetri Kloengsoe wordt bedoeld, en nader zou dienen te worden onderzocht of de samenvoeging der namen Raden, en Inoe, beide mannelijke en vrouwelijke Vorstentitels, misschien op beider bestuur als man en vrouw doelt.

De reden waarom Poetri Kloengsoe haar naam heeft veranderd zal later gemeld worden.

Uit het huwelijk van Raden Tjarang Lelana en Poetri Kloengsoe wordt Raden Sakar Soengsang geboren, die een veel bewogen leven, tot groot verdriet zijner moeder, geleid heeft.

Bijzonder stout en dwingerig van aard, misschien omdat hij zijn vader vroeg verloren had, was hij op zekeren dag zoo dwingerig terwijl zijn moeder brij kookte, waarvan hij, hoewel ze ongaar was, met alle geweld wilde eten, dat Poetri Kloengsoe zoo in drift ontstak, dat zij hem met een ijzeren lepel (Wantjo gangsa), een geduchten slag op het hoofd toebracht, dat er bloed uit vloeide.

De zevenjarige Raden liep toen, niet eens behoorlijk gekleed van zijne moeder weg, zelfs zoo ver dat hij terecht kwam bij

een Javaansch handelaar Djoeragan Balaba geheeten, die aan het einde der stad met zijne prauw gereed lag om naar Java terug te keeren en die den armen jongen uit medelijden aan boord nam.

Raden Sakar Soengsang, zelf begeerig te mogen meevaren, verzweeg zijn naam en afkomst, liet zich Kemas Lelana noemen en erlangde te Soerabaja van zijn pleegouders eene goede opvoeding, onderwijl Poetri Kloengsoe, radeloos van angst, niets van haar kind hoorende, ten laatste dacht dat hem hier of daar een ongeluk was overkomen.

Daar zijn pleegouders geen kinderen hadden, zochten zij den Raden aan hun woonplaats te binden door hem uit te huwen, maar hij wilde hiervan niets weten en toen de Djoeragan overleden was, benutte hij de eerste gelegenheid de beste, om met zekeren Djoeragan Dampoe Awang naar Negara Dipa terug te keeren.

Daar ter plaatse als handelaar zich vestigende, trok hij, zoowel door zijne schoone gestalte als beschaafde manieren, zoo de aandacht der vrouwen, dat zelfs Poetri Kloengsoe begeerte kreeg hem te zien en ook dadelijk verliefd geworden hem ten huwelijk vroeg, maar Kemas Lelana wilde daar niets van hooren, onder voorgeven slechts een gewoon handelaar te wezen.

Toch wist Poetri Kloengsoe, hoewel reeds bejaard en hoe vreemd ook, haar wil door te drijven en huwde met den zoogenaamden Kemas Lelana; maar eens het hoofd van haar echtgenoot reinigende en daarop een litteeken vindende, werd zij zoo aan haar kind herinnerd dat zij niet rustte, alvorens de ware levensgeschiedenis van haar gemaal te kennen en zij moest toen tot de ontdekking komen, deze haar eigen kind Raden Sakar Soengsang was.

Schaamrood over de gepleegde bloedschande, liet zij zich scheiden en daar de Vorstin reeds zwanger was, werd na hare bevalling het kindje in een kistje op een vlot van pisangstammen geplaatst om in zee te drijven, maar viel op de Barito-rivier in handen van Dajakkers, die het opkweekten en later hun hoofd er van maakten onder den naam van Raden Sira Pandji.

NB. Te dezer hoogte ontbreekt een deel van het verhaal van Lemboe Mangkoerat dat pas wordt voortgezet bij het optreden tot Vorst van Raden Soekarama, den zoon van Raden Sakar Soengsang, zoodat hetgeen nu volgt hoofdzakelijk is overgenomen uit een geschrift door wijlen Kiai Mas Wira Negara, distriktshoofd van Tabalong en Kloewa, op mijn verzoek in 1868 saamgesteld,

uit toen in schrift gestelde mondelinge overleveringen der oudsten dier distrikten.

Vermits echter ook hierin de gewenschte eenheid ontbreekt, ten aanzien van de namen der historische personen, altijd vergeleken met andere verhalen, zal het noodig wezen de geheele periode van de zoo wonderbare bloedschande af tot de geschiedenis van Raden Samoedra, zoon of kleinzoon? van den vorst Raden Soekarama, met zorg na te pluizen, daar hetgeen nu volgt uit verschillende bronnen geput is geworden. In aansluiting met het voorgaande wordt dan verder gemeld dat Poetri Kloengsoe, aan het gezag gebleven, haar naam veranderde in dien van Raden Inoe Kaboewaringin en dat Raden Sakar Soengsang, hertrouwende, een zoon krijgt met name Raden Soekarama, die, na den dood der Vorstin, volgens weer anderen na dien van zijn vader, als vijfde vorst optreedt.

Van dezen vorst wordt gezegd, dat hij de veelwijverij in het leven riep door zelf vele vrouwen te nemen, ook zelfs uit het mindere volk, en dat hij een groot aantal kinderen achterliet, waaronder hier genoemd worden: Raden Paksa, meer bekend onder den naam van Pangeran Mangkoe Boemi, zijn halve broeder Pangeran Tomongong en hun halve zuster Goesti Galoeh, de laatste uit eene moeder van minder afkomst, maar die ook genoemd wordt, dewijl zij het leven gegeven heeft aan een kind, Raden Samoedra genaamd, die eene hoogst gewichtige plaats in de geschiedenis van het Rijk inneemt.

Reeds bij diens geboorte, betoonde de vorst Soekarama voor dezen kleinzoon eene bijzondere voorliefde door een groot feest te geven en trok hem weldra geheel in zijne naaste omgeving, toen hij nog zeer jong zijne moeder verloor.

Even vóór zijn dood wist hij nog door te drijven, dat de hoofden en rijksgrooten in eene plechtige vergadering bewilligden, dat niet zijn zoons, maar Raden Samoedra voor den troon bestemd werd, hoe ook gewezen werd op het onrechtvaardige der uitsluiting van zijn zoons.

Vooral Pangeran Tomongong kwam in verzet, omdat wettige kinderen hierdoor op zij gezet werden voor een kleinzoon, waarvan de grootmoeder maar eene vrouw uit het volk was, daarbij oogenschijnlijk voor het recht van zijn ouderen broeder opkomende. Maar niets mocht baten, daar de vorst zijn wil doorzette en weldra overleed toen Raden Samoedra nog slechts 7 jaar oud was.

De legende spreekt bij den dood van dezen vorst en ook later niet meer van het heimelijk verdwijnen of *ghaib* worden der overleden vorsten; zij gaan nu als gewone stervelingen dood, totdat na de invoering van den Islam over sommigen weer een aureool van heiligheid verspreid wordt.

Trouwens het gehalte der vorsten wordt bepaald minder. De willekeur wordt groot; zoo geeft o. a. de handeling van den vorst Soekarama aanleiding tot hofintrigues, die noodwendig den eerbied voor het gezag moeten ondermijnen.

De jeugdige Raden Samoedra, in enkele geschriften Pangeran Ketjil genoemd, nu blootgesteld aan vervolging vooral van den kant van Pangeran Tomongong, die hoogst naijverig was, kreeg gelukkig een beschermer in Aria Trangana, zoogenaamden zoon van Aria Magat Sria, (zie hiervoren), en geestelijk opvolger van Lemboe Mangkoerat, die, zoodra de vorst overleden was, Raden Samoedra heimelijk in een prauwtje bracht, voorzien van levensbehoeften, en hem daarmee deed ontvluchten, hem den raad gevende zoo spoedig mogelijk naar de benedenlanden te gaan en zich daar voorloopig schuil te houden.

Dit gelukte volkomen, doordien Raden Samoedra zich onder de bevolking van Alalak als een verlaten wees voordeed en geheel van liefdegaven leefde, daarvoor geringe diensten bij de visscherij bewijzende, daar de bewoners van Alalak, een zijrivier van de Barito, dicht aan zee wonende, destijds bijna uitsluitend van de vischvangst leefden.

Toen het zoeken naar Raden Samoedra in de bovenlanden vruchteloos bleef en in de leemte van het bestuur toch voorzien moest worden, besloot de oudste zoon Pangeran Mangkoe Boemi als zesde Vorst het gezag in handen te nemen, maar, hoe wonderbaar! toen hij gekroond zou worden, bleek dat de daarvoor steeds gebruikt wordende gouden kroon niet alleen in het geheel niet paste maar hem zelfs ondragelijk werd, terwijl de geweren uit Modjopahit afkomstig en voor het doen van saluutschoten noodig in het geheel geen geluid gaven.

Toch werd hij benijd door zijn broeder Pangeran Tomongong, die van een twist tusschen hun volgelingen gebruik maakte om hem te laten vermoorden, hetgeen volgens de legende gebeurde toen Pangeran Mangkoe Boemi dronken was!

Pangeran Tomongong maakte zich nu van den troon meester, maar ook bij zijn kroning bleek, dat de gouden kroon niet

wilde passen en de geweren geen geluid gaven; terwijl hij immer door de gedachten geplaagd werd, dat Raden Samoedra te eeniger tijd nog te voorschijn zou komen, om hem en zijnen nakomelingen den troon te betwisten.

Ondertusschen had een invloedrijk hoofd van Bandjer, met name Patih Massah, volgens anderen Patih Moehoer, hoorende hoe in de kampong Alalak een jongen rondzwierf met een zeer voornaam voorkomen, en eenigzins bekend met de vlucht en bestemming van Raden Samoedra, een vertrouwd persoon gebezigd om de gangen van dien jongen na te gaan en hem zoo mogelijk te bewegen naar Bandjer te komen, om hem daar nauwkeuriger gade te slaan.

Toen dit niet gelukte ging Patih Massah er zelf op uit en hij wist bij Raden Samoedra het vertrouwen zoo op te wekken, dat deze hem niet alleen volgde, maar weldra volledig bekende wie hij was en welke raad hem door Aria Trangana was gegeven.

Daar Patih Massah weinig achting voor den overweldiger Pangeran Tomongong gevoelde, wist hij op een geschikten tijd de hoofden der beneden-landen te bewerken om zich openlijk voor de zaak van Raden Samoedra te verklaren, met het gevolg dat een geduchte strijdmacht verzameld werd, toen Pangeran Tomongong, hiervan onderricht, met een groote macht naar de beneden-landen afzakte, om zijn tegenpartij te verslaan en Raden Samoedra te doen uitleveren.

De gevechten, die hieruit ontstonden en veel menschenlevens kostten, bleven onbeslist, dewijl dan eens de troepen van Pangeran Tomongong voordeel behaalden en dan weer de bewoners der beneden-landen, zoodat Patih Massah, op afdoende hulp bedacht, ten laatste besloot gezanten, voorzien van rijke geschenken, tot den Sultan van Demak te zenden om diens hulp in te roepen.

Deze werd toegezegd maar alleen onder voorwaarde dat Raden Samoedra met de hoofden en bevolking van Bandjermasin tot den Islam zouden overgaan en toen die verzekering gegeven was, zond de Sultan êen vloot met 1000 man gewapenden benevens priesters om de nieuwe leer te verkondigen,

Tegen zoo'n macht, versterkt met de gewapende bewoners der beneden-landen en de hulptroepen der vazalstaatjes, volgens het verhaal van Lemboe Mangkoerat samen wel 40,000 man bedragende, moest Pangeran Tomongong het onderspit delven, waarop Raden Samoedra algemeen tot Vorst werd erkend en aan Pangeran Tomongong werd toegestaan zich in het landschap Alai te vestigen.

Na in de boven-landen orde op het bestuur gesteld te hebben, liet Raden Samoedra zich te Kween nabij Bandjermasin inhuldigen onder den naam en titel van Sultan Soerian Sjach, waarbij de gouden kroon nu behoorlijk paste en de geweren hun plicht deden.

Met hem als eerst Mohammedaansch Vorst vangt nu aan

Het Derde of laatste Tijdperk

doorloopende ruim drie eeuwen, n. l. van ongeveer 1540—1859, het jaar waarop de laatste Sultan abdiceert en weldra het Bandjermasinsche Rijk vervallen wordt verklaard.

Dat het jaar 1540, en geen later tijdstip, voor de troonsbeklimming van Sultan Soerian Sjach is aangegeven, grondt zich op de omstandigheid dat de door den Sultan van Demak verleende hulp ter verdrijving van Pangeran Tomongong vermoedelijk nog is geschied onder de regeering van Raden of Pangeran Trangano, den derden vorst van dat Rijk, die volgens het reeds vroeger genoemde werk van Hageman van af 1495—1542 over Demak regeerde en, behalve als vurig ijveraar voor de uitbreiding van het Mohammedaansche geloof, ook bekend staat, als de vorst die met Bandjermasin een verbond heeft gesloten.

Wel komt in de legende van Lemboe Mangkoerat zekere Sultan Tangalamantoeng voor als de Vorst van Demak die de vorenbedoelde hulp verleende, maar deze naam, waarschijnlijk slechts een bijnaam, is onder de bestuurders van Demak (zie Hageman), niet te vinden.

Van Sultan Soerian Sjach staat overigens geschreven, dat hij trouw den jaarlijkschen cijns aan den Sultan van Demak opbracht en ook stipt de inzettingen zijner voorouders onderhield, onder dien verstande echter dat de heidensche gebruiken nu langzamerhand voor Mohammedaansche plaats maakten en dat onder hem de zetel van het gezag van Negara Dipa naar de Kween verlegd werd.

Onder de door hem uitgevaardigde voorschriften voor bestuur van het Rijk, trekt vooral de aandacht die, waarbij het peperplanten in groote hoeveelheid verboden wordt, tot reden voorwendende dat alsdan de eerste levensbehoeften te duur zouden worden, maar kennelijk met de bedoeling, hierdoor de zucht tot nederzetting van Europeanen te voorkomen, daar toenmaals de Portugeezen reeds stappen deden, om den peperhandel te monopoliseeren.

In de geheele Bandjermasinsche geschiedenis straalt duidelijk door, dat de meeste Vorsten met wantrouwen jegens de Europeanen bezield waren en slechts noode toelieten dat handelsrelatiën met hen werden aangeknoopt. Ja de meeste contracten moesten als het ware door de omstandigheden worden afgedwongen, terwijl iedere geschiktgeachte gelegenheid te baat werd genomen, om die weer ongedaan te maken.

Vandaar dat elke schijn van misbruik van macht van onze zijde met graagte werd benut om het volk tot wraak op te zweepen en heimelijk tot een algemeenen moord aan te zetten.

Ware het niet dat de vorsten meestal zelf ten gevolge van arbitraire handelingen allerlei hof-intrigues deden ontstaan en dikwerf van buiten hulp noodig hadden, om daaraan het hoofd te kunnen bieden, dan zoude het den Nederlanders niet licht zijn gelukt om vasten voet aan wal te krijgen.

Sultan Soerian Sjach, bij het volk meer bekend als Panembahan Bata Abang, werd als eerste vorst opgevolgd door zijn zoon Sultan Rachmat Oelah, bijgenaamd Panembahan Bata Poetih, die met de cijnsbetaling aan Demak ophield, vermoedelijk ter oorzake van den overgang van dat rijk in dat van Padjang, dat volgens Hageman in 1586 zou zijn gebeurd, daarbij geen rekening houdende dat die verplichting ook op de andere rechtverkrijgenden overging.

Denkbaar is derhalve dat Sultan Rachmat Oelah minstens tot het jaar 1590 heeft geregeerd en toen is opgevolgd door zijn zoon Hidaya Oelah, bekend onder den naam van Panembahan Bata Hirang, omtrent wien verhaald wordt dat hij in zake der betalingstaking van den verschuldigden cijns aan Demak, door den Soenan of wel Soesoehoenan van het nieuw ontstane rijk Mataram, als plaatsvervullend rechthebbende, naar Mataram zou zijn opgeroepen en daar aangehouden, en hij slechts de vrijheid kreeg nadat zijn zoon Goesti Ketjil twee borden vol met goud en zilver tot losprijs was komen brengen; hetgeen echter een nader onderzoek vereischt.

Hij zou hierna afstand van den troon hebben gedaan ten behoeve van gemelde Goesti Ketjil, die, den naam van Sultan Moestain Billah voerende, meer bekend staat als Maroehoem Panembahan of de heilige, en die kennelijk reeds vóór 1612 regeerde, toen de Nederlanders, uit wraak voor een te Bandjermasin gepleegden moord van landslieden, die plaats door oorlogschepen plat schoten. Want Maroehoem Panembahan was de vorst, die voor eigen vei-

ligheid daarom het gezag van Bandjermasin naar Martapoera verlegde.

Als eene bijzonderheid wordt van hem nog verhaald, dat hij, evenals zijne eerste voorouders, de gave bezat om zich onzichtbaar te maken, en o.a. vóór de bepaling der plaats waar het paleis en de tempel te Martapoera behoorden te worden gebouwd, 10 dagen lang spoorloos verdween, om aangaande die plaatsing eerst de keuze van den Allerhoogste in te winnen.

Ook zelfs bij vischpartijen, waarvan hij een groot liefhebber was, gebeurde het meermalen dat de Sultan in het water dook en dan niet meer boven kwam; waarop zijn gevolg, ongerust geworden en het langdurig wachten moede, eindelijk naar het paleis terugkeerde en Z. M. dan goed en wel bij zijne gemalin vond, zoodat het gevolg op den koop toe nog uitgelachen werd.

Of nog onder hem, dan wel onder zijn zoon Sultan Inayoet Oelah, in 1635 de eerste schriftelijke overeenkomst met de Hollanders is aangegaan, kan in het betrekkelijk contract worden nagegaan, echter staat dit vast dat de behoefte daaraan weer voortsproot uit een te vreezen aanval van den Vorst van Mataram, wegens het op nieuw in gebreke blijven der cijnsbetaling, waaraan men zich maar steeds wilde onttrekken, en tevens dat ook dit contract spoedig weer verbroken werd, door de trouweloosheid van den Vorst, die zelfs geen verraad daarvoor ontzag. Immers volgens J. J. Meinsma, schrijver van „De Geschiedenis van de Nederlandsche Oost-Indische Bezittingen", pag. 86, werden reeds in 1638, dus drie jaren later, alle Europeanen te Bandjermasin en Martapoera vermoord, op 6 personen na, die tot levensbehoud Mohammedaan werden.

Aangezien de vroegere wraakneming geen doel had getroffen, schijnt men te Batavia van een nieuwe bestraffing ook te hebben afgezien en alleen eene verdere vestiging te Bandjermasin te hebben vermeden.

Wel kwam in 1660 een nieuw contract tot stand, in 1664 gevolgd door eene toezegging van monopoliehandel in peper, maar ook dit contract werd duur betaald, daar reeds vijf jaar later weer alle Europeanen te Bandjermasin vermoord werden, met het gevolg dat nu werkelijk in de 17 eeuw geen verdere poging tot vestiging te Bandjermasin meer geschiedde.

Wenschelijk mag heeten dat nader onderzocht worde of die laatste moord ook tijdens het bestuur van Sultan Inayoet Oelah heeft plaats gehad, dan wel onder diens opvolger Sultan Said

Illah, ook wel Said Oelah genoemd, ten einde eenige aanwijzing te erlangen, omtrent het vermoedelijk tijdstip van optreden van laatstgenoemden Vorst.

De legende zegt van Sultan Said Illah dat hij den troon aan den Ratoe of Vorst van Kottawaringin had te danken, daar bij het overlijden van Sultan Inayoet Oelah in de troonsopvolging niet behoorlijk was voorzien, waarvan de reden niet wordt opgegeven maar alleen aangestipt, dat bedoelde Ratoe van Kottawaringin vóór den dood van dezen Sultan dringend was uitgenoodigd te Martapoera te komen.

Vermoedelijk nauw aan den Vorst verwant, gaf hij gehoor aan die uitnoodiging, maar werd door allerlei oorzaken en tegenspoeden op de zeereis zoo opgehouden, (Kottawaringen ligt nabij de zuidwestpunt van Borneo) dat toen hij te Banjermasin aankwam, de Vorst reeds vijf maanden gestorven was en hij den troon ledig vond.

N.B. Tijdens een bezoek van mij als Resident in 1878 bij den toenmaligen Vorst van Kottawaringin, over de lotgevallen van het Bandjermasinsche Rijk sprekende, kwam de Vorst ongezocht op ditzelfde verhaal terug, bewerende dat in het geval zijn voorouder den troon van Bandjermasin zich had toegeëigend, waartoe aanleiding bestond, hoogst vermoedelijk de verdere ontaarding, van het Bandjermasinsche Hof niet had plaats gevonden en eene goede verstandhouding met het Gouvernement zou zijn bewaard gebleven, evenals tot nog toe met de Vorsten van Kottawaringin gebeurd is; en ik mag ook zonder overdrijving zeggen, dat die verhouding steeds loyaal is geweest en de Vorsten van Kottawaringin tot op dien tijd door eene waardige houding op eene goede reputatie prijs bleven stellen.

Met veel staatsie ontvangen en naar Martapoera geleid, wordt hem door de rijksgrooten, ja zelfs door Pangeran Kesoema Alam, zoon? van Sultan Inayoet Oelah, de kroon aangeboden, maar de Ratoe wil hiervan niets hooren en pleit zelfs voor het recht van Kesoema Alam, met het gevolg dat deze tot Vorst wordt uitgeroepen onder den naam van Sultan Said Illah.

Vermoedelijk tot 1690 regeerende, werd hij door zijn zoon Sultan Tachlil Oelah opgevolgd en deze weer door diens zoon Sultan Tachmid Illah I, die, volgens W. A. van Rees, schrijver van „De Bandjermasinschen krijg", in het jaar 1785 zou zijn overleden.

Ik vermeen intusschen te moeten betwijfelen of dit genoemde jaartal 1785 wel het sterfjaar van Sultan Tachmid Illah I kan wezen, en zou daarom, dewijl het fragment der legende van Lemboe Mangkoerat hier toevallig eindigt en mijne overige aanteekeningen niet eensluidend zijn, gewenscht achten dat bij later onderzoek vooral aan deze periode der Bandjermasinsche geschiedenis bijzondere aandacht wordt gewijd.

Nu moet ik er alleen op wijzen, dat in het meer genoemde werk van J. J. Meinsma o. a. op blz. 160 mededeelingen voorkomen, die mijn twijfel versterken, waar bijv. gesproken wordt van zekeren commissaris der O. I. Compagnie Paravicini genaamd, die omstreeks 1756, of eenige jaren later, onderscheidene contracten te Bandjermasin heeft gesloten, waaronder ook één, dat echter niet zou zijn goedgekeurd, met een kroonprins troonpretendent, aan wien wederrechtelijk de troon werd onthouden en waarmee toch denkelijk niemand anders dan Sultan Koening of zijn zoon Pangeran Mohamad kan zijn bedoeld, zoon en kleinzoon van Sultan Tachmid Illah I.

Blijkt dit werkelijk het geval te zijn geweest, dan was gemelde Sultan toen reeds overleden, aangezien toch eerst na diens dood van onthouding van troonrecht sprake kon wezen en kan dus 1785 niet zijn sterfjaar wezen, vooral niet als verder nog in aanmerking wordt genomen, dat in 1787, dus pas twee jaar later, reeds een kleinzoon van dien troonpretendent, zekeren Pangeran Amir, persoonlijk optreedt om het kroonbezit te herwinnen.

Dat genoemd jaar 1787 werkelijk dat is van den strijd om den troon, staat boven elken twijfel verheven, aangezien de O. I. Compagnie in dat jaar Sultan Tamdjid Illah I, de zoon van Sultan Tachmid Illah I, met schepen en troepen bijstand verleende en hiervoor een zeer voordeelig contract erlangde.

Kan mijn oordeel ter zake waarde hebben, dan zou ik dus veronderstellen dat bedoelde Sultan Tachmid Illah I ongeveer 40 jaar vroeger is overleden, dus omstreeks 1745, en dat het onderlinge verband der geschiedenis van dien tijd dan aldus kan worden voorgesteld:

Aannemende dat Sultan Tachmid Illah I werkelijk omstreeks 1745 is overleden, dan kan destijds Sultan Koening als oudste zoon hem hebben opgevolgd, maar omdat deze spoedig overleed met achterlating van den minderjarigen Pangeran Mohamad, werd, stel 7 jaar later, dus in 1752 de kroon tijdelijk vervuld door zijn

Oom Tamdjid Illah I, ook een zoon van wijlen Sultan Tachmid Illah I, die toen als regent optrad.

Dat ook Pangeran Mohamad meerderjarig geworden nog aan het bestuur is geweest, wordt van sommige zijde wel beweerd maar evenzoo ook tegengesproken. Echter is het algemeen gevoelen dat hij door dien oom is vergiftigd, en nog zeer jonge kinderen naliet. Tamdjid Illah I, weer aan het gezag gekomen, liet zich toen voor goed kronen en werd dus een troonoverweldiger, daar hij zich ook door zijn zoon als Sultan Tachmid Illah II liet opvolgen, geen rekening meer houdende met de rechten der minderjarige kinderen van Pangeran Mohamad, met name de Pangerans Abdoelah, Achmat en Amir.

Sultan Tachmid Illah II, ongeveer 1785 aan het bestuur gekomen, treedt in de stappen van zijn vader, door Pangeran Abdoelah te vergiftigen en Pangeran Achmat in de Tanah Laut te doen vermoorden, alwaar diens graf nog langen tijd als heilig werd vereerd.

Slechts Pangeran Amir, de jongste, wist te ontkomen. Voorwendende naar Mekka te willen gaan, maar heimelijk naar de Oostkust van Borneo getogen zijnde, wist hij daar zoo'n bijval te verkrijgen, dat hij in 1787 reeds met 3000 Boegineezen een inval in de Tanah Laut kon doen en Martapoera ernstig kon bedreigen met het plan zich van den troon meester te maken.

Maar ook Sultan Tachmid Illah II, beducht voor dien aanval, wist tijdig de hulp van Batavia te erlangen, met het gevolg dat de Boegineezen nabij Martapoera verslagen werden en Pangeran Amir, naar de Doeson de wijk nemende, aldaar in onze handen viel en naar Ceylon werd verbannen.

Deze hulp kostte echter het Rijk van Bandjermasien hare onafhankelijkheid, daar bij contract bepaald werd, dat de Vorst zich slechts als leenheer mocht beschouwen en zonder goedkeuring geen troonsopvolger benoemen, terwijl een gedeelte van het Rijk aan het N.-I. Gouvernement werd afgestaan.

Later schijnt Pangeran Amir, of zijn zoon Pangeran Masoed, vader van Pangeran Antassarie, zich in den nieuwen staat van zaken te hebben leeren schikken, daar Pangeran Antassarie nog in 1859 een apanage bezat in de Riam Kanan, in de nabijheid onzer steenkolen-ontginning te Pengaron, die hij echter verloor wegens zijne deelname aan den opstand en zijne vlucht naar de Boven Doeson, alwaar hij de aanlegger werd van het snood

verraad van het Hoofd aldaar, Tomongong Soerapati, die, eerst onze bondgenoot, zich door Pangeran Antassarie liet overhalen om op lage manier Z. M. Oorlogstoomer Onrust af te loopen.

Het vorenstaande thans samenvattende, kom ik, behoudens nader onderzoek, tot de volgende rangschikking en tijdverdeeling van de laatste vorsten die na Sultan Tachlil Oelah regeerden, aannemende dat laatstgenoemde van 1690—1720 aan het gezag was en wel:

Sultan Tachmid Illah I	van	1720–1745	
„ Koening (in den stamboom ter zij gesteld)	„	1745–1752	
„ Tamdjid Illah I	„	1752–1765	als regent over
Pangeran Mohamed	„	?	
Sultan Tamdjid Illah I	„	1765–1785	opnieuw als regent en later als sultan en troonsoverweldiger.
„ Tachmid Illah II	„	1785–1808	
„ Soleiman	„	1808–1825	
„ Adam Alwassik Billah	„	1825–1857	
„ Tamdjid Illah	„	1857–1859	

Was Sultan Tachmid Illah II, bijgenaamd Panembahan Batoe of Batoeah, berucht om zijn wreed gedrag tegen Pangeran Abdoelah en zijne broeders, ook zijn zoon Sultan Soleiman wordt een wreedaard genoemd, daar hij, volgens een bericht in het werk van W. A. van Rees, zijn eigen broeder Pangeran Ismail met verscheidene rijksgrooten deed vermoorden, alleen uit argwaan dat men hem den troon betwistte.

In 1825 overleden, werd hij opgevolgd door zijn zoon Sultan Adam Alwassik Billah, met wien eene nieuwe overeenkomst werd aangegaan, hoofdzakelijk de vorige bevestigende en waarbij de aan het Gouvernement afgestane landen nader werden omschreven.

Als aanstaand troonsopvolger werd met goedkeuring der Regeering later benoemd zijn zoon Pangeran Abdoel Rachman, die echter, ter oorzake van den hoogen leeftijd door Sultan Adam bereikt, nog vóór zijn vader in 1852 overleed, nalatende 15 kinderen, waaronder als oudste zoon Pangeran Tamdjid Illah, kind van eene gewone vrouw Njai Aminah, dochter van een Chinees en ook Pangeran Hidayat Oelah, verwekt bij een geboren prinses Ratoe Siti, nicht van Sultan Adam.

Reeds geruimen tijd vóór den opstand af en toe te Bandjer-

masin zijnde, had ik gelegenheid veel van het Hofleven te zien en te hooren en moet helaas den algemeenen dunk bevestigen, dat het zedelijk peil toen reeds zeer laag stond, zeker ook een gevolg van het slechte voorbeeld der vorsten, die er niets in zagen om met allerlei slag van vrouwen te huwen, mits ze maar schoonheid bezaten, zoodat o.a. Sultan Soleiman 18 kinderen uit 10 verschillende vrouwen bezat en waaruit zich verklaren laat dat aan zoo'n Hof allerlei ondeugden, waaronder twist en afgunst, welig tierden.

Zelfs het langdurig bestuur van Sultan Adam, lang niet de slechtste der vorsten, gewoonlijk een zegen voor een land, deed toch het kwaad toenemen, dewijl hij zeer zwak van karakter en ten gevolge van zijnen hoogen leeftijd zich door zijne vrouwen liet regeeren, waardoor allerlei partijen ontstonden die elkaar den voorrang betwistten en het de partij van Tamdjid Illah, gesteund door den Vertegenwoordiger van het Gouvernement, kon gelukken om, ten koste van Pangeran Hidayat, zich op den voorgrond te plaatsen.

Hierover en over de naaste aanleiding tot den opstand in 1859 nog langer uit te weiden, ligt niet in het doel van dit opstel, alleen moet ik met een enkel woord aanstippen, dat mij uit persoonlijke ervaring gebleken is dat de benoeming tot troonsopvolger en later tot Sultan van Pangeran Tamdjid Illah, algemeen een hoogst slechten indruk heeft gemaakt, daar ik, reeds van 1856 nauw met hoofden en bevolking der Tanah Laut omgaande, dikwerf moest hooren hoe weinig men hem zelfs als mensch achtte, zoodat na den dood van Sultan Adam in 1857 en de troonsbeklimming van Sultan Tamdjid Illah niet werd verbloemd dat weldra een groote storm over het rijk zou losbarsten.

Dat de keus niet op Pangeran Hidayat viel, den lieveling van het volk, door zijne waardige levenswijze ook door de geestelijkheid geacht, schreef men openlijk toe, niet alleen aan de zwakheid en hoogen leeftijd van den grootvader Sultan Adam, maar voornamelijk aan het listig karakter van Tamdjid, die, gesteund door avonturiers zijner partij, niets ontzag om den vertegenwoordiger van het N.-I. Gouvernement voor zich in te nemen, met het gevolg dat zijne vleiende houding en bereidwilligheid tot concessies hooger gesteld werden dan het meer gesloten maar waardiger karakter van Pangeran Hidayat.

De vooruit voorspelde storm brak dan ook nog onverwacht in

Mei 1859 in volle woede over het Bandjermasinsche rijk los, nadat herhaalde pogingen van Hidayats partij om recht bij het Gouvernement te krijgen nutteloos bleken, eerst voorafgegaan door lijdelijk verzet tegen den Sultan, maar eindelijk ook gericht tegen het Nederlandsch gezag, door het vermoorden van alle Europeanen die onder het bereik der opstandelingen waren.

Sultan Tamdjid Illah, misschien verheugd veilig uit het gedrang te komen, legde reeds in Juni daarop volgend zijn kroon neer en liet zich met gevolg naar Java overbrengen, waarop na herhaalde maar mislukte pogingen om het vertrouwen bij Pangeran Hidayat te herwinnen en hem van de oorlogspartij los te maken, het oude Bandjermasinsche Rijk ten slotte vervallen werd verklaard en aan het Ned.-Indisch onmiddellijk gezag gehecht.

Met den val van dit Vorstenhuis eindigen nu deze bijdragen en hoewel ik mij geenszins vlei veel goeds te hebben geleverd, hoop ik toch dat er nog genoeg bruikbaars in te vinden zal wezen voor volgende historische bijdragen, gebouwd op betere gegevens dan mij door omstandigheden ten dienste hebben gestaan.

Haarlem. J. J. MEIJER.

33

34 „ Tachmid Illah I. „ „ 1720 – 1745.

35 „ Koening „ „ „ 1745 – 1752.

34 „ Tachmid Illah I. „ „ 1720 - 1745.

3|3 35 „ Koening „ „ „ 1745 - 1752.

De Geldinstituten en de Suikerindustrie op Java.

Wanneer men zich een dertigtal jaren terugdenkt en den rechtstoestand der suikerfabrieken op Java van toen vergelijkt met den tegenwoordigen, zoo kan het niet anders of het moet de aandacht trekken dat die bijna geheel veranderd is.

Toen waren de suikerfabrieken in het bezit van een of meerdere personen (in het laatste geval meestal de erfgenamen van de primitieve eigenaren), thans is dat nog slechts bij groote uitzondering het geval en wanneer men den Regeerings-almanak der laatste jaren opslaat, vindt men in de rubriek eigenaren der suikerfabrieken, naamlooze vennootschappen vermeld.

Sommige fabrieken mogen toenmaals nog behoord hebben aan de primitieve contractanten of hunne erven, voor het grooter deel berustte het bezit bij personen, die als geëmployeerde en administrateur eenige kennis van de suikerindustrie hadden verkregen, als zoodanig in de suikerwereld een goeden naam hadden en, geldelijk gesteund door de groote handelshuizen op Java, zich door koop in het bezit hadden gesteld van deze of gene fabriek.

Dat deze financieele hulp der handelshuizen goed en meer dan goed betaald moest worden, daarvan kan menig ondernemer van die dagen medespreken.

Ik herinner mij in dien tijd wel eens afrekeningen onder de oogen te hebben gehad waar de rente van het kapitaal, de kosten vallende op het consignatie-contract, zelfs de levering van toko-goederen enz. enz. alles bij elkaar een onkostenrekening vormde, die twintig en meer percenten bedroeg van het primitief voorgeschoten kapitaal.

De kolossale winsten, toenmaals gemaakt, hebben velen het hoofd kunnen doen bieden aan die enorme onkostenpost en zij zijn na jaren werken onbezwaarde eigenaren hunner ondernemingen geworden. Groot is echter ook het aantal dat te laat heeft

ingezien dat zij, verleid door het goed klinkende eigenaarsschap eener onderneming, zich daarin gewaagd hebben en na jaren en jaren van zwaren arbeid en eindelooze zorgen, tot de overtuiging kwamen dat zij niet voor zich en de hunnen maar alleen voor de geldschieters gewerkt hadden.

De fabrieken van deze pseudo-eigenaren werden of door de geldschieters genaast of kwamen in handen van andere eigenaren.

De kapitalen der handelshuizen voor deze transactiën benoodigd werden voor een groot deel gevonden uit de deposito's van partikulieren en enkele ambtenaren, die op deze wijze van hun overgelegd kapitaal een rente van 6 à 7 pCt. trokken.

De door de handelshuizen genaaste fabrieken waren, zoogenaamd, het pand, de zekerheid voor de deposito's. Dat de waarde van het pand maar al te dikwerf overtroffen werd door het bedrag der deposito's, was bij de eigenaren dier deposito's een bekende zaak, die dikwerf in het publiek lachend besproken werd, maar geen ongerustheid opwekte, want het waren de vette jaren, en het crediet was groot.

Wat behalve de toevertrouwde deposito's nog aan kapitaal voor die handelshuizen benoodigd was, werd gevonden uit eene wisseltrekking op en van de handelshuizen op Java van en op hunne filialen of correspondenten in Nederland. De wissels afkomstig van deze transactie, die veel geleek op wisselruiterij, werden zonder eenig bezwaar tot vrij groote bedragen bij de Nederlandsche en Javasche Bank gedisconteerd.

Naast de bedoelde handelshuizen waren ook geldinstituten, bankondernemingen verrezen die primitief opgericht met zuiver bankoperatiën als doel, al spoedig rekening moesten houden met de op Java heerschende toestanden en in het financieel steunen van cultuurondernemingen een emplooi moesten zoeken voor hun aandeelen-kapitaal, dat eigenlijk niet voor dat doel bij elkaar was gebracht.

Eenmaal zich in cultuurondernemingen geinteresseerd hebbende was het dikwijls moeielijk de transactiën te houden binnen de grenzen van het aanwezig aandeelen kapitaal en de wederkeerige wisseltrekking met het Hoofdkantoor in Nederland, bevorderd en gemakkelijk gemaakt door de Nederlandsche en Javasche Bank, was ook voor deze geldinstituten het middel om op goedkoope wijze het aandeelen kapitaal te vergrooten, zonder dat aandeelhouders daartoe in de beurs behoefden te tasten.

Hoezeer nu ook voor de ondernemers het geld duur en maar al te vaak naar woekerrente zweemde, het voordeelige nieuwe suikercontract van 1871 en de suikerprijzen van ƒ 15 à ƒ 16 deden alle zorgen verbannen en de toekomst rooskleurig inzien.

Hoe ongezond ook deze toestand van financieering was, de groote winsten daaruit voor de handelshuizen en geldinstituten verkregen, de groote bedragen die de Nederlandsche en Javasche Bank aan disconto konden boeken, gevoegd bij den voorspoed dien de Javasche suikerindustrie genoot, deed de gevaren aan dezen toestand verbonden, zooal niet geheel over het hoofd zien, dan toch licht tellen.

Toen echter in 1884 de beruchte *krach* in de suikerprijzen plotseling uitbrak, kwam het onhoudbare, het ongezonde van dezen toestand in al zijne naaktheid aan het licht. De Nederlandsche geldmarkt stond voor een catastrophe, waarvan de portée niet was te overzien.

Dank de kunde, ik zoude willen zeggen, dank het genie van A. C. Wertheim, werd die catastrophe voor het grootste deel afgewend, maar aan het verkrijgen van kapitaal door wederkeerige wisseltrekking was voor goed een einde gemaakt.

Aan het onbeperkt vertrouwen in het artikel, het zorgeloos voortleven op een ongezonde financieele basis, kwam plotseling een einde en men verviel in het andere uiterste.

Daar, waar door de daling der marktwaarde der suiker, de fabrieken op Java plotseling elk ƒ 150,000 en somtijds meer aan jaarlijksche inkomsten moesten derven, kon het niet anders of het diepste wantrouwen moest in de plaats treden van het vroeger genoten bijna ongelimiteerd crediet.

Toen door de energie der fabrikanten verbeteringen in de industrie en voornamelijk in het onderdeel daarvan de fabricage, waren ingevoerd, werd het verloren crediet wel eenigszins herwonnen maar toch was voorzichtigheid tot het uiterste het wachtwoord dat het bedrijf bleef beheerschen.

Naast deze verbetering in de fabricage moest, om het bestaan der Javasche suiker-industrie in de veranderde omstandigheden mogelijk te maken, ook het oog gevestigd worden op bezuinigingen en op het staken van alle eenigszins minder noodige uitgaven, waaronder voorzeker in de eerste plaats in aanmerking kwam de hooge kosten van het werkkapitaal.

Om beter en voordeeliger te kunnen produceeren moesten

nieuwe machinerieën aangeschaft worden, die een groot kapitaal in de onderneming vastlegden. Vermeerdering van het bedrijfskapitaal en vermindering van de rente voor dat kapitaal te betalen, waren dus eischen des tijds geworden.

De Naamlooze Vennootschap, waardoor de risico beperkt en over velen verdeeld werd, was het aangewezen middel om tot het hierboven beschreven doel te geraken.

Het Nederlandsche of misschien beter gezegd het Indische kapitaal bleek, al was het dan ook schoorvoetend, niet geheel ongenegen om in deze vennootschappen eene geldbelegging te zoeken.

De eigenaren van sommige en daaronder de best rendeerende fabrieken, begrepen dat bij hun overlijden de verdeeling van hun bezit onder hunne erfgenamen moeielijkheden kon opleveren, vooral omdat een voordeelige verkoop van het pand onder de tegenwoordige omstandigheden haast onmogelijk zoude zijn.

Ook voor deze categorie was de Naamlooze Vennootschap het aangewezen middel om eventueele moeielijkheden te voorkomen.

Uit deze twee oorzaken, soms afzonderlijk, soms te zamen vereenigd, is het groot aantal Naamlooze Vennootschappen ontstaan, dat thans als eigenaren van de meeste Javasche suikerfabrieken te boek staat.

Sommige dezer Naamlooze Vennootschappen werken uitsluitend met een aandeelen-kapitaal terwijl andere naast dit aandeelen-kapitaal nog obligatiën uitgeven.

Het is een opmerkelijk maar onomstootelijk waar verschijnsel, dat verreweg het grootste deel dezer Vennootschappen in haar aandeelen of aandeelen en obligatiën geen voldoend kapitaal bezitten om de zaken zonder financieele hulp van geldinstituten te kunnen drijven.

Bij sommige Vennootschappen is de oorzaak hiervan te zoeken in de moeijelijkheid om onder de tegenwoordige omstandigheden het noodige bedrijfskapiiaal te verkrijgen door eene vermeerderde uitgifte van aandeelen of obligatiën, bij velen echter is het een soort sleur of gemakzucht, die haar er toe gebracht hebben om de relatie met een geldinstituut aan te houden.

De voornaamste reden, die in het laatste geval tot deze bestendiging van den toestand geleid heeft, zal wel zijn dat een groot aantal Vennootschappen, die de suikerindustrie drijven, haar zetel in Nederland hebben en nu in het geldinstituut met

zijn verschillende agentschappen op Java tevens zoeken een lichaam dat hare belangen daar ter plaatse behartigt.

Ik betwijfel echter of de kosten aan deze wijze van financieëring verbonden in de meeste gevallen wel vergoed worden door een voordeel afwerpend toezicht van wege het geldinstituut op de onderneming te houden.

Ten einde mijne meening in deze te staven zal ik eenige cijfers aanhalen van eene Vennootschap die een suikerfabriek exploiteert en financieel zeer sterk is, zoodat door het werkkapitaal verstrekkende geldinstituut geen de minste risico geloopen wordt en er dus van risicopremie in de op te noemen cijfers geen sprake is.

De bedoelde fabriek had eene productie van ongeveer 46500 pikols suiker met een geldswaardig bedrag van ongeveer *f* 279,000 en verkocht bovendien aan rietstekken voor een bedrag van ruim *f* 36,000.

De rente van het verstrekte werkkapitaal bedroeg slechts ruim *f* 1,800 maar de commissie en courtage op den verkoop van suiker en rietstekken ruim *f* 6,800.

Bij het cijfer der rente van het werkkapitaal diene als toelichting, dat bij de hier bedoelde fabriek de rekening courant met het geldinstituut op ultimo December van elk jaar wordt afgesloten, zonder dat er voor de Vennootschap van een nadeelig saldo sprake is.

Het werkkapitaal wordt dus gefourneerd te beginnen met 1 Januari en bij de geleidelijke verkoop en aflevering der suiker ook geleidelijk afgelost. Over credit saldo's wordt geen rente vergoed.

Zooals bekend is, geschieden tegenwoordig op Java alle koop- en verkoop-transactiën in suiker door tusschenkomst van makelaars en is de hun toegekende courtage één cent per pikol door den verkooper en één cent per picol door den kooper te betalen.

Bij meergenoemde fabriek zoude dus de makelaars courtage ongeveer bedragen hebben voor den verkoop van suiker *f* 465 en voor den verkoop van rietstekken *f* 180 totaal *f* 645 terwijl het geldinstituut ruim *f* 6800 of *f* 6150 meer in rekening brengt.

Wanneer men de rente van het verstrekte werkkapitaal op 7½ pCt. stelt en het bovenstaande daarvan zijnde ruim *f* 1800 vermeerderd met het door commissie op den verkoop van het product genoten douceurtje, dan komt men op een totaal bedrag van *f* 7950 of ruim 33 pCt., een cijfer dat ons aan de hier-

boven beschreven gulden dagen der suikerindustrie doet terug denken.

Had de meergenoemde vennootschap een voor dit doel bestemde obligatieleening gesloten van gesteld ƒ 100.000 welk bedrag ruim voldoende zoude zijn voor haar behoefte aan werkkapitaal, dan zoude zij zeer zeker die leening gemakkelijk hebben kunnen plaatsen tegen 4½ pCt. rente. Van dit kapitaal ware dan soliede bij de Ned. Bank beleenbare fondsen aan te koopen, die ongeveer 3½ pCt, rente kweekten. Het benoodigde werkkapitaal ware te verkrijgen door het sluiten van beleening op korten termijn waarvoor dan een beleeningsrente van 3½ à 4½ pCt. zoude moeten betaald worden. Gemiddeld zal zeker niet meer dan ƒ 60.000 à ƒ 70.000 door beleening opgenomen worden en de termijn van aflossing omdat het in en uit gaat op hoogstens vier maanden kunnen gesteld worden. Over de geheele beleende som ad ƒ 70.000 zal dus ⅓ van 4 pCt. of 1⅓ pCt. moeten worden betaald of ongeveer ƒ 950 Voeg hierbij het verschil tusschen de op de obligatiën te betalen rente en de van de effecten te kweeken rente ad ƒ 1000 dan zoude alles te zamen een bedrag van nog geen ƒ 1950 uitmaken tegen ƒ 7950 dat thans betaald wordt. Bij het beoordeelen dezer cijfers zal men mij geen optimisme kunnen verwijten en mag veilig worden aangenomen dat tusschen de voorgestelde wijze van financieering en de thans gevolgde voor de eerste een voordeel van ruim ƒ 8000 bestaat.

Zooals ik boven reeds aanmerkte, zijn deze cijfers genomen van een fabriek die onder de meest gunstige omstandigheden van goedkoopte werkt en teeken ik hierbij aan dat de cijfers loopen over het jaar 1897 dat zich kenmerkte door een gering product (ongeveer 75 pikols per bahoe) en zeer lage suikerprijzen. Waren de suikerprijzen hooger en het product grooter geweest, dan was de over de waarde van het product in rekening gebrachte commissie op den verkoop ook grooter en het geconstateerde verschil nog veel aanzienlijker geweest.

Dat voor fabrieken, die financieel minder sterk zijn, en dat zijn de meeste, de voorwaarden van geldverstrekking door de geldinstituten ook veel bezwarender zijn, zal wel geen verder betoog behoeven. Het bovengenoemde cijfer van ƒ 8000 is dus als een volstrekt minimum aan te merken.

Ik stip hierbij aan dat de hier omschreven wijze van financieering slechts als een voorbeeld is aangehaald om het verschil

in cijfers aan te toonen, maar niet om het te doen aanmerken als de wijze van voorziening in het benoodigde werkkapitaal bij uitnemendheid. Later zal hierop terug gekomen worden.

Deze uitgave van ƒ 8000 kan alleen verantwoord worden indien daartegenover staat een voordeel, voortspruitende uit het toezicht dat het geldinstituut op de uitoefening van het bedrijf houdt. Bestaat dit toezicht niet, of is het niet zoo deugdelijk dat het directe voordeelen kan afwerpen dan is de meer genoemde uitgave door niets gerechtvaardigd.

Een zeer enkel handelslichaam moge hierop eene gunstige uitzondering maken, als regel kan worden aangenomen dat het toezicht uitgeoefend wordt door een chef van het agentschap van het geldinstituut. Uit den aard zijner betrekking zal deze chef van het agentschap een goed koopman en financier zijn maar of hij tevens een bekwaam technoloog en landbouwkundige zal wezen, vermeen ik ten sterkste te mogen betwijfelen. In hoofdzaak zal het toezicht bestaan uit eene vergelijkende controle op de uitgaven. Door de enkele bezoeken aan de fabrieken te brengen, zal hij wellicht door vergelijking komen tot eenige geringe practische kennis van het bedrijf, maar een suikerman in de volle beteekenis van het woord, die met volkomen kennis van zaken als adviseur kan en moet optreden, zal en kan hij nooit wezen.

Zijne vergelijkende controle op de uitgaven voor plantloon, brandstof enz., enz., die zoo dikwerf van plaatselijke omstandigheden en installatie der fabriek geheel afhankelijk zijn, kan evengoed door den directeur van de vennootschap gehouden worden en rechtvaardigt niet de groote uitgaaf, die daarvoor thans gevorderd wordt.

Eene centrale vergelijkende fabricatie-controle, waaraan zoude moeten toegevoegd worden eene centrale vergelijkende controle op den aanplant en de resultaten daarvan, die alleen voordeel zullen afwerpen, kunnen door dien chef van het agentschap niet bewerkstelligd worden, daartoe mist hij de noodige practische en theoretische kennis en opleiding.

Hadden nu de geldinstituten naast den agent-koopman een persoon staan bekwaam om dit toezicht te houden, dan ware de daarvoor betaalde som in de onkostenrekening begrepen niet te hoog.

Op een enkele gunstige uitzondering na, is dit echter niet het geval, als regel geldt dat koopman en inspecteur in de persoon van den agent vereenigd zijn. Daar waar afzonderlijke inspec-

teurs aangesteld zijn, valt het nog te betwijfelen of zij door een centraal chemisch laboratorium in staat worden gesteld om hunne controle in allen deele goed te bewerkstelligen, terwijl dan tevens maar al te dikwerf de inspecteursbetrekking als een bijbetrekking wordt waargenomen, die het voor den betrokkene onmogelijk maakt, al zijn tijd aan deze bijbetrekking te wijden.

De bestaande landbouw proefstations voldoen ook niet aan de meer en meer gevoeld wordende behoefte aan centrale controle. Tot hun werkkring behoort meer in het bizonder, het onderzoek van plantenziekten, het teelen van nieuwe rietvariëteiten, bemestingsproeven enz.; in een woord zoude ik het willen noemen de toekomst in tegenstelling van de vergelijkende centrale controle op de fabricatie en aanplant, die het tegenwoordige tot object heeft.

Het is een in veler oogen vreemd maar desniettemin onloochenbaar feit, dat bij de Javasche suikerindustrie slechts schoorvoetend aan de wetenschap en de theorie die plaats wordt toegekend waarop zij in allen deele het recht verkregen heeft en door de verkregen resultaten bewezen heeft te verdienen.

Ook in dien toestand kan en moet verandering komen en ik ben er van overtuigd dat de meer algemeene invoering der vergelijkende centrale controle daartoe het hare in groote mate zal bijdragen.

Concurrentie, in de beteekenis dat de sterkere tot zijn eigen voordeel tracht de zwakkere in den grond te werken, bestaat bij de Javasche suikerindustrie niet. Het tegendeel van dien; men is er van overtuigd dat een vast aaneen sluiten van alle belanghebbenden gepaard aan een steunen van hen die steun noodig hebben een kracht kan doen ontstaan, die allen ten goede komt.

Het is dan ook daarom dat ik met zekere vrijmoedigheid eenige vingerwijzingen durf te doen, die, zoo ik vermeen, nader uitgewerkt door daartoe bevoegde mannen, tot meerderen voorspoed der Javasche suikerindustrie kunnen leiden.

Ik geloof hierboven reeds aangetoond te hebben dat bij de financieering der suikerondernemingen bezuiniging mogelijk is en ben er van overtuigd dat de oprichting van een of meerdere coöperatieve landbouw credietbanken daartoe zal blijken het aangewezen middel te zijn.

Het denkbeeld is verre van nieuw, maar juist omdat in de Schultze-Delitsch en Raiffeissensche Banken in Duitschland het bewijs is geleverd van de levensvatbaarheid en een onwaardeer-

bare handleiding is gegeven voor de oprichting en werking dier instellingen, ligt het voor de hand om, zoo noodig met eenige wijzigingen, deze wijze van financieering ook toe te passen op de Javasche suikerindustrie.

Een groot bezwaar bij de toepassing van een dezer stelsels ligt zeker hierin, dat de credietbank tevens hypotheekbank zoude moeten zijn, want als algemeene regel geldt dat het hypothecair crediet thans alleen verleend wordt gepaard aan een consignatie-contract en een oogstverband.

Ik erken volmondig het bezwaar hierin gelegen, maar kan mij niet voorstellen dat daarvoor door financieele specialiteiten geen oplossing zoude te vinden zijn. In elk geval zoude voor een of twee gewesten gecombineerd een proef op meer bescheiden schaal te nemen zijn, waarbij dan voorloopig nog geen sprake zoude wezen van opname in de coöperatie van hypotheek behoevende ondernemingen. Hebben de resultaten van deze proef aan de verwachtingen beantwoord, dan kan getracht worden naar uitbreiding op het gebied van hypothecair crediet en zal door de ondervinding geleerd dit op minder bezwaren stuiten.

Hoofdzaak is en zal steeds blijven dat aan deze coöperatieve credietinstelling al dadelijk verbonden wordt de vergelijkende centrale controle op fabricage en aanplant.

Om mijn denkbeeld eenigszins aanschouwelijk voor te stellen wil ik een paar namen en cijfers noemen, zonder dat daaruit de gevolgtrekking mag gemaakt worden, dat ik juist die namen en cijfers het meest geschikt acht voor de proefneming. Men beschouwe ze als een greep gedaan om door een voorbeeld mijn denkbeeld te verduidelijken.

Onder dit uitdrukkelijk voorbehoud, wensch ik de residentiën Probolingo en Bezoeki met haar 41 fabrieken als voorbeeld te nemen.

Verreweg het grooter deel dezer fabrieken behooren tot de categorie der niet noodlijdenden zoodat wellicht op een enkele uitzondering na, allen zouden kunnen toetreden tot een coöperatieve credietbank, zonder dat er bezwaren zouden bestaan om voor elkander wederkeerig borg te blijven.

Deze credietbank gevestigd te Probolingo zoude door spoor en tram in bijna directe verbinding staan met de verschillende fabrieken.

Tegen het vormen van een beperkt grondkapitaal door de verschillende leden der coöperatieve zal geen bezwaar bestaan, terwijl

het verdere kapitaal kan gevonden worden door disconteering van het papier der credietbank bij de Javasche Bank. Ik twijfel er niet aan dat de Javasche Bank gaarne op deze wijze emplooi zal zoeken voor haar kapitaal, even als de Deutsche Reichs Bank dit doet tegenover de Schutze-Delitsch en Raiffeissensche landbouw banken in Duitschland.

Dat op deze wijze goedkoop werkkapitaal zal worden verkregen, behoeft geen verder betoog en zal de besparing daardoor gecreëerd zoo niet meer dan toch minstens voor elke fabriek *f* 8000 bedragen, zooals ik hierboven aantoonde.

Al ware het nu ook dat om verschillende redenen van de 41 fabrieken er slechts 25 tot deze coöperatieve vereeniging toetraden, dan zoude toch reeds eene besparing van *f* 200.000 worden verkregen, waaruit en de administratiekosten der Bank en de centrale controle ruimschoots konden bestreden worden.

Over het werken van de centrale fabricage-controle zal ik niet verder uitweiden. Hier en daar wordt zij reeds toegepast en mag zij dus als voldoende bekend aangenomen worden. Slechts eene opmerking wensch ik hierbij te maken n. m. dat met deze controle niet een enkel persoon maar meerdere worden belast, zoodat steeds een deskundige beschikbaar is om bij het voorkomen van groote verschillen of afwijkingen, plaatselijk een onderzoek in te stellen, zonder daardoor het geregeld werken der centrale controle te belemmeren.

Voor zoover mij bekend is, is de centrale controle op de aanplant nog niet toegepast en daarom wensch ik omtrent het werken daarvan, zooals ik mij dat voorstel, eenigszins uitvoeriger te zijn.

Op sommige fabrieken wordt reeds een soort van monographie aangehouden van de verschillende met suikerriet beplante tuinen. Daar waar bij eene twee of driejaarlijksche verwisseling der gronden, dezelfde gronden periodiek weder voor den aanplant gebezigd worden, kan het niet anders of het nauwkeurig aanteekening houden van al hetgeen omtrent den aanplant op die gronden opgemerkt is, moet op den duur een handleiding worden van groote waarde.

Daar waar bij uitzondering op een enkele fabriek diergelijke monographieën worden aangehouden zullen de resultaten daarvan, als niet vergeleken met de resultaten op andere fabrieken verkregen, uit den aard der wijze waarop ze aangehouden worden, eenigszins eenzijdig zijn.

Worden echter deze monographieën volgens een daartoe vastgesteld model op alle fabrieken aangehouden en de verkregen resultaten onderworpen aan eene vergelijkende controle dan moet en zal het nut daaruit te trekken veel grooter zijn dan thans uit de partiëele toepassing van dit stelsel wordt verkregen.

Thans mogen voor een gedeelte de proefstations werken als eene centrale controle op den aanplant, een geregelde vergelijkende contrôle ligt buiten hun werkkring. Zooals ik boven reeds aanstipte, moet het proefstation zich in hoofdzaak bepalen tot het onderzoeken en bestrijden van eventueel voorkomende plantenziekten en tot het door systematische selectie verkrijgen van betere rietsoorten. Aan het proefstation de taak de zuiver wetenschappelijke theorie te vinden en te onderzoeken, aan de vergelijkende centrale controle de practische toepassing der theorie te bevorderen.

Daar waar het voortbestaan der proefstations op Java uit gebrek aan de noodige geldmiddelen gevaar loopt, de Regeering geen termen vindt om deze instellingen financieel te steunen en de aanvrage om subsidie uit de Staatskas geweigerd heeft, kan in de voorgestelde wijziging der financieering en daardoor te verkrijgen bezuiniging op de uitgaven het middel gevonden worden om het bestaan dezer zoo nuttige inrichtingen te verzekeren.

Verschillende omstandigheden hebben er toe medegewerkt om op dit oogenblik in den strijd om het bestaan der Javasche suikerindustrie een poos van verademing te geven, men mag zich daardoor niet in slaap laten wiegen. Het valt zeer te betwijfelen of die tijdelijke verbetering constant zal zijn. Het tegendeel van dien is eerder te verwachten.

Daarom is de tegenwoordige betrekkelijke voorspoed het juiste tijdstip om zich op een wellicht nog heviger strijd voor te bereiden.

Ik erken gaarne dat het bovenstaande slechts een vage schets is van hetgeen tot grooter bloei der suikerindustrie kan gedaan worden, maar ik koester de hoop dat het aanwijzen van een nieuwen weg ook anderen en meer bevoegden er toe brengen zal het aangegeven denkbeeld meer in détails uit te werken.

F. J. Potter.

Beheer en Instandhouding der wildhoutbosschen op Java en Madoera,

DOOR

G. S. DE GRAAF,

Oud-Houtvester.

Wij stellen ons voor een antwoord te geven op de volgende vragen:
Hoe is het beheer te regelen over de om klimatologische redenen in stand te houden wildhoutbosschen op Java en Madoera, en welke maatregelen zullen voor die bosschen van nut zijn.

Het is een eisch van algemeen belang, dat zooveel mogelijk overal op het hoogere en hoogste gebergte bosch besta, want vooral op tweeërlei wijze zal dit van algemeen voordeel zijn. Het zal èn het uitdrogen der bronnen, beken en rivieren tijdens den drogen tijd, èn het ontstaan van bandjirs bij hevigen en langdurigen regen belangrijk tegengaan. Een meer gelijkmatige toevoer van irrigatie-water zal daarvan het gevolg zijn, en de schade door bandjirs zal er door verminderen.

Ook op het klimaat zal het bestaan van die bosschen van zeer gunstigen invloed zijn, door in den drogen tijd nu en dan regen te veroorzaken, door tegen uitdrogenden wind te beschutten, door de hitte der atmosfeer te matigen. Bovendien zal bij irrigatie met water dat van eene met bosch begroeide helling afvloeit, grootere vruchtbaarheid worden verkregen dan bij het gebruik daarvoor van water, dat van eene met gras begroeide helling naar beneden komt.

Dat een en ander vooral voor den landbouw van groot voordeel is, mag geacht worden algemeen bekend te zijn en geene toelichting te behoeven.

Voor de groote vulkanen zal een breede gordel van dicht gegroeid bosch ter halver hoogte van den berg bovendien van

nut zijn om bij eventueele uitbarstingen de naar beneden komende eruptief-stoffen in haren vernielenden vaart tegen te houden.

Boschbedekking, zooveel mogelijk overal op het bovenste gedeelte van het gebergte, moet Regeeringsvoorschrift zijn. De voortdurende zorg van het gezag moet zijn, dat wat daar aan bosch nog bestaat behouden blijve, en wanneer reeds geheele ontwouding heeft plaats gevonden, dat daar dan opnieuw bosch kome te groeien.

Voor streken hoog in het gebergte, waar, doordat er in overvloed over levend water te beschikken valt, eene talrijke bevolking woont en waar haast al de grond in cultuur is gebracht, zal waakzaamheid noodig zijn, opdat door voortgezette opruiming der wouden hoogerop in het gebergte die gunstige toestand geene schade lijde.

Tot de bosschen waarvan in dit schrijven sprake is, behooren bijna alle wildhoutbosschen die bij art. 1 der ordonnantie van 2 Juli 1890 (*Staatsblad* No. 115), gewijzigd bij ordonnantie van 6 November 1893 (*Staatsblad* No. 278) zijn gebracht onder geregeld beheer.

Het zal echter kunnen zijn, dat bij nader onderzoek de wenschelijkheid blijke daaraan terreinen toe te voegen. Niet alleen voor het stroomgebied der voor irrigatie dienende groote bergstroomen, maar algemeen is m. i. boschbedekking voor het hoogste deel van het gebergte gewenscht, want hoe meer overal van de bergen water afvloeit, des te uitgebreider zal ook overal de besproeiing der velden mogelijk zijn.

Het zoogenaamd onder geregeld beheer stellen dezer bosschen heeft tot nog toe niet veel meer beteekend, dan dat daardoor de grond van uitgifte in erfpacht en van ontginning voor den inlandschen landbouw is uitgesloten.

Voor de instandhouding en het herstel der bedoelde bergbosschen verdient m. i. aanbeveling het volgende:

Overal moeten langs de berghellingen grenslijnen getraceerd worden. Boven die grenzen moet, bij nog bestaande boschbedekking, ontginning, houtkap en branden van houtskool, en, bij reeds verdwenen boschbedekking, het in brand steken van het gras verboden zijn.

Zooveel doenlijk zij de grens tevens bewakingspad, zoodat het toeziende personeel haar, ravijn in ravijn uit, langs kan gaan. Is het maken van een weg als grens door de gesteldheid van het

terrein onuitvoerbaar, dan kan worden volstaan met de plaatsing van uit het dal zichtbare merkteekenen langs de hellingen, waarboven het bosch moet blijven bestaan of voor nieuw bosch moet worden gezorgd.

Deze afgebakende terreinen worden door meetmantri's in kaart gebracht, met benuttiging zooveel mogelijk van reeds bestaande kaarten, bv. die welke aanwezig zijn bij de chefs der kadastrale bureaux, zoodat met weinig kosten kaarten worden verkregen van voor het doel voldoende nauwkeurigheid.

De zorg voor de bergbosschen moet de gezamenlijke taak zijn der bestuurs- en boschambtenaren. Daarvoor is noodig dat het beheer over deze bosschen zij opgedragen aan de hoofden van gewestelijk bestuur. De wedono's en assistent wedono's zijn in de eerste plaats de aangewezen personen om toezicht te houden. Velen dezer inlandsche ambtenaren hebben standplaats in het gebergte en kunnen reeds van de plaats waar ze wonen den rook en het vuur zien, op de omringende bergen veroorzaakt door houtskoolbranden en door brand voor heimelijke ontginning. Ook brengt hunne betrekking mede dat ze dikwijls langs den weg zijn en in hun district of onderdistrict overal komen. Zij vooral kunnen die branden ontdekken en daartegen intijds maatregelen nemen, vóór een niet meer te blusschen bergbrand daarvan het gevolg zal zijn. Daarbij worde hun hulp verleend door de indienststelling van eenige mata mata's, die, onder hunne contrôle, elk voor een hem aangewezen kring in de nabijheid waarvan hij woont, voortdurend toezicht houden op de terreinen boven de grens.

Men neme voor die mata mata's eenvoudige, maar flinke inlanders op *f* 10 bezoldiging 's maands. De gelden daarvoor bestrijde men uit het jaarlijksche cultuurfonds voor de wildhoutbosschen. Wanneer het bestuur, de controleur of de afdeelingschef, die menschen aanstelt en uitbetaalt, zal dit m. i. de hoofden en de bevolking helpen overtuigen, dat het verbod om het bosch boven de grens te vernielen uitgaat van het hoogste gezag.

Spontane reboisatie vinde overal, waar maar eenige kans op slagen bestaat, toepassing. Het weren der schendende hand van den mensch, van weidend vee, vooral van geiten en schapen, het tegengaan van heimelijk ontginnen en houtskool branden, en vooral het met alle middelen weren van brand, zijn de voor spontane reboisatie meest noodige maatregelen. Valt van het alleen houden

van toezicht als bedoeld, niet opnieuw bosch te verwachten, dan worde door planten van hout geholpen.

Tijdelijke ontginningen boven de grens voor veldcultuur mogen alleen worden vergund voor terreinen waar bijna uitsluitend gras groeit, en moet worden bedongen die niet te verlaten dan na er houtgewas geplant te hebben. Daarvoor wordt, zoo noodig, eenige geldelijke tegemoetkoming verleend. Bovendien worde, waar spontane reboisatie niet gelukken kan, op grootere schaal met de bevolking overeengekomen voor het planten van bosch boven de grens, waartoe controleur en houtvester samenwerken, die samen voor den te verrichten arbeid voorschot geven en verder het geleverde werk in termijnen uitbetalen.

De navolgende cultuurmethode verdient aanbeveling. Dwars op de helling worden rijen uitgezet op een afstand tot elkaar van 12 tot 16 rhijnl. voeten. Die rijen worden ter breedte van 3 voet gebabad en de grond daarin met den patjol losgebroken, zóó dat de bovenkorst onderstboven komt te liggen. Tusschen de rijen wordt niet gebabad en niet gepatjold en vindt dus geen grondbewerking plaats. De aanleg der rijen geschiedt tijdens den drogen tijd. Met den invallenden regentijd worden zij voor den tweeden keer gepatjold, zóó dat daarin schoone grond wordt verkregen, en daarin wordt vervolgens op 4 voet afstand houtgewas geplant en verder naar behooren voor inboeten gezorgd. Derde keer schoonmaken der rijen bij het einde van den regentijd. Vierde keer schoonmaken bij het begin van den volgenden, dus van den tweeden regentijd, en dan tegelijk ijverig inboeten tot er geen doode plantjes meer zijn. Vijfde keer schoonmaken bij het einde van dien regentijd. Laatste keer schoonmaken in het begin van den derden regentijd en dan den aanplant verder aan zijn lot overlaten.

Met die cultuurwijze werd bij de herbewouding van den Sindoro, op terreinen nog wel duizend en meer voet hooger dien berg op gelegen dan de hoogst gelegene desa, voor eene uitgaaf van *f* 45 per bouw, verdeeld over drie jaren, mooi dichtgegroeid bosch verkregen. Betaald werd voor eersten aanleg der rijen 2 cent, voor tweeden keer patjollen 1 cent, en voor elken volgenden keer schoonmaken ½ cent per strekkende rhijnl. roe. Het met houtgewas beplanten geschiedde door inlandsche aannemers, met levering door hen der benoodigde bibit, tegen betaling van ½ cent per levend plantje. Zij kregen daarvoor voorschot, later nogmaals

een deel van het overeengekomen bedrag, maar met de afbetaling werd gewacht tot na het voor den laatsten keer schoonmaken der rijen, nàdat gebleken was dat haast al het geplante houtgewas leefde.

Zijn de plaatselijke toestanden van dien aard, dat mogelijk is met de bevolking overeen te komen voor geheele ontginning van het terrein voor veldgewassen met gelijktijdige beplanting met hout, en zulks voor eene redelijke tegemoetkoming in geld, in termijnen te geven, zoo is dit zeker de beste methode. Op die manier werd o. a. op den Goenoeng Gianti bij Magelang eene uitgestrekte, mooi geslaagde bebossching voor nog geen ƒ 25 per bouw tot stand gebracht.

Werken in dagloon worde zooveel mogelijk vermeden, omdat oneerlijkheid daarbij in de meeste gevallen niet te beletten valt.

Voor het te planten houtgewas verdienen die boomsoorten de voorkeur die op het te reboiseeren gebergte thuis behooren, zoowel wegens meerdere kans van slagen als omdat daarvan veelal plaatselijke bibit te verkrijgen is. Ook het kweeken van bibit uit zaad van elders groeiende boomen kan van nut wezen, wanneer men reeds de ervaring heeft dat die soorten ook op het te herbosschen terrein welig groeien kunnen en vooral, dat ze zullen blijven doorgroeien nadat de aanplant aan zijn lot overgelaten en er weder alang alang te voorschijn gekomen is.

Zoo bleek de poespa, een boomsoort der Preanger, uitstekend te voldoen bij de reboisatie in Kedoe, waàr ze oorspronkelijk niet voorkwam. Daar op den Sindoro en ook op ander gebergte geplant, groeide ze op terreinen van onderling groot verschil in samenstelling van den bodem en in hoogteligging boven zee en met zeer afgespoelden, vermagerden grond, overal prachtig. Zij is m. i. een der beste boomsoorten voor reboisatie, vooral voor het planten van gordels om het overslaan van brand te beletten, want zij blijft het geheele jaar door in blad en vormt al spoedig dichtgegroeid bosch, waaronder alle plantengroei verdwijnt.

Controleur en houtvester, in vriendschappelijke dienstverhouding, behooren samen aan de instandhouding en het herstel der bergbosschen ijverige zorg te wijden. De hoofden van gewestelijk bestuur, de afdeelingschefs en de inspecteur van het boschwezen hebben zich door inspectietochten daarvan te overtuigen.

Vooral de regenten en inlandsche hoofden moeten worden doordrongen van het belang dezer bosschen voor de toekomstige

welvaart van land en volk, die, meer dan de steeds afwisselende Europeesche ambtenaren, de gunstige resultaten hunner bemoeiing zullen aanschouwen.

Zoo was o. a. Karang Anjar tijdens het beheer over die afdeeling door den assistent-resident Hardeman, een voorbeeld van toewijding door regent en hoofden voor het behoud der bosschen. Zoo hadden ook in andere afdeelingen doeltreffende bestuursbevelen ten gevolge, dat de hoofden ijverig in de weer waren om boschvernieling tegen te gaan.

Het behoeft geen nader betoog dat waar het Europeesche gezag ernstig wil, reeds met de gewone inlandsche bestuurskrachten voor boschbescherming veel te verrichten valt, en dat dit te meer het geval zal wezen wanneer daaraan door eenige uitgaven steun worde gegeven.

De medewerking der betrokken desahoofden kan o. a. worden bevorderd door hun geldelijk te beloonen voor geslaagde wederbewouding, en door hun de zorg daarvoor telkens weder te doen gelasten door het districtshoofd op de dagen, waarop de desahoofden voor rapport bij dat hoofd samenkomen.

Van de bezoldiging der bovenvermelde mata mata's behoort in de maanden Juni tot en met October, gedurende welken tijd het grootste gevaar voor brand bestaat, een klein bedrag te worden ingehouden om hun dat, met eene premie bovendien, eerst uit te betalen nadat de droge tijd zonder brand boven de grens zal zijn voorbijgegaan.

Alle overige door samenwerking van bestuur en boschwezen doeltreffende middelen moeten worden te baat genomen om het behoud en het weder ontstaan der bergbosschen te verzekeren. Hunne waarde voor klimaat en irrigatie is hoofdzaak, houtproductie bijzaak. In reeds geheel ontwoude streken moet de bevolking eigen houtaanplant beneden de grens tot stand brengen, opdat ze het zich boven de grens vormende bosch ongemoeid kunne laten.

Met betrekkelijk weinig uitgaven en binnen een niet te lang tijdsverloop is belangrijke verbetering in den toestand dezer bosschen mogelijk, mits zoodanige regeling van Regeeringswege tot stand kome, dat de residenten het beheer voeren en daarbij ook zullen beschikken over de technische hulp der boschambtenaren.

Bij het nieuwe boschreglement, vastgesteld bij ordonnantie van 9 Februari 1897 (Staatsblad No. 61.) is m. i. verkeerdelijk het beheer over de om klimatologische redenen in stand te houden

wildhoutbosschen opgedragen aan de houtvesters. Zij zullen òf door gebrek aan middelen het behoud en herstel dezer bosschen niet naar eisch kunnen behartigen, òf bij voldoende beschikking over eigen personeel daartoe wel in staat zijn, maar dan zullen voor het beheer onzinnig groote uitgaven worden vereischt, want het gezamenlijke gebied dezer overal in het gebergte verspreide bosschen strekt zich uit over honderdduizenden hectaren.

Eene betere Staatszorg op menig ander gebied dan het voren besproken boschbeheer moet uitstel lijden, omdat de tegenwoordige toestand der Indische financiën geene vermeerdering van uitgaven gedoogt. Reden te meer om dat beheer met vermijding van onnoodig groote uitgaven te regelen.

Zeker is een goed beheer der bergbosschen van overwegend belang, want ze zijn de door de natuur den wateren aangelegde breidel, waarvan de gunstige uitwerking bij voortgezette boschuitroeiing steeds meer dreigt verloren te gaan. Maar voor dat beheer is m. i. geen talrijk afzonderlijk personeel noodig. Dat beheer zal zich in de 't meest daarvoor aangewezen handen bevinden en mitsdien op de beste wijze geregeld zijn, wanneer de Regeering het doe behooren tot de taak der ambtenaren van het binnenlandsch bestuur.

Het met arrest of ontslag straffen der inlandsche hoofden die nalatig waren in het tegengaan van boschvernieling, het op de politierol straffen der inlanders die zich aan dat misdrijf schuldig maakten, zijn de voor de hand liggende middelen; en aangezien de verwijzing tot genoemde straffen tot de macht van het bestuur behoort, zullen die middelen m. i. beter tot hun recht komen bij beheer door het bestuur dan bij beheer door het boschwezen. Het bestuur zij in de eerste plaats verantwoordelijk voor een goed beheer. Het boschwezen verleene op de wijze als werd aangetoond technische hulp, o. a. zal de houtvester de gelden, noodig voor cultures en toezicht, hebben aan te vragen en te verantwoorden, welke uitgaven komen ten laste van het budget van het boschwezen.

De djatibosschen op Java en en Madoera, waarvan de gezamenlijke uitgestrektheid wordt opgegeven ruim 650.000 hectaren te bedragen, zijnde zooveel als bijna een vijfde van de geheele oppervlakte van Nederland, worden beheerd door technische ambtenaren, o. a. met het doel de geldelijke inkomsten voor den Staat uit die bosschen duurzaam te vermeerderen.

Van de in het uitgestrekte bergland der genoemde eilanden overal verspreide bergbosschen, wier gezamenlijk gebied eveneens eene kolossale oppervlakte beslaat, is geen direct voordeel te verwachten. Met het behoud van wat er van die bosschen nog bestaat en met de zorg voor wederbewouding, is echter op indirecte wijze de behartiging van het algemeen belang in hooge mate gemoeid. Hoe daarin m. i. voorziening mogelijk is met vermijding van groote uitgaven, werd hiervoren aangetoond.

Ten slotte zij nog opgemerkt het navolgende.

De gouvernements koffie-cultuur heeft, op veel grootere schaal dan de inlandsche roof bouw, schuld aan het door de te vergedrevene ontwouding veroorzaakte nadeel. Ware bij die cultuur intijds voor reboisatie gezorgd, dan zou ze door het gebrek aan boschgrond en door de schadelijke verandering van het klimaat niet in kwijnenden staat zijn geraakt, maar nu nog bloeien.

Overstroomingen die door geen kapitaal en ingenieurs-wetenschap zijn te keeren, aanslibbing van vaarwaters en groote schade op andere wijze, zijn de straf voor de roekelooze uitroeiing der bergwouden. Verscheidene landen zijn te noemen, waar door die oorzaak de welvaart voor immer is verloren gegaan. Bij een zoo weelderigen plantengroei als die welke op Java en Madoera bestaat, behoort gelukkig schade in de genoemde mate tot de onmogelijkheid. Wel veroorzaken bandjirs daar voortdurend groote schade door het wegslaan en het beschadigen van bruggen, dijken en wegen, alsook door overstroomingen die het te veld staande gewas doen verloren gaan. Groote uitgaven voor het Gouvernement en te verrichten heerendienst door de inlandsche bevolking zijn daarvan het gevolg, ook de noodzakelijkheid tot kwijtschelding van landrente gaat daarmede veelal gepaard. Het is een feit dat ontwouding in het gebergte gelijk staat met toename der schade door bandjirs, m. a. w. dat in menig geval de ontwouding de eigenlijke oorzaak is der schade. Door dus de eerste met energie tegen te gaan zal de laatste verminderen; zijnde ook dit een niet gering te schatten voordeel, reeds in den aanvang van dit opstel genoemd, hetwelk samengaat met eene goede zorg voor de instandhouding der bergbosschen.

De opleiding der Europeesche ambtenaren bij het Binnenlandsch Bestuur in Nederlandsch-Indië.

Den 12 December van het vorig jaar werd door Mr. A. J. Immink in de Oost-Indische kiesvereeniging een onderwerp ingeleid, dat ook in de jongste begrootingsdebatten ter sprake kwam en zonder twijfel van groot actueel belang is: de opleiding onzer Oost-Indische administratieve ambtenaren. [1])

Dat de tegenwoordige opleiding dezer ambtenaren gebrekkig is en niet meer in overeenstemming met de hooge eischen, die hen in Indië worden gesteld, behoeft, na al wat daaromtrent van verschillende zijden is medegedeeld, niet nader aangetoond te worden. De Regeering zelve is, blijkens de door den Minister van Koloniën afgelegde verklaringen, hiervan overtuigd en overweegt, welke verbeteringen aangebracht behooren te worden.

De zaak is derhalve op den goeden weg en er zou weinig aanleiding bestaan op dit oogenblik nogmaals de aandacht te vestigen op dit onderwerp, ware het niet dat uit het in de Oost-Indische kiesvereeniging gevoerde debat gebleken is dat onder hen, die in dit onderwerp belang stellen, groot verschil van meening bestaat, niet alleen over de details van een nieuw vast te stellen programma voor de opleiding onzer Oost-Indische ambtenaren, maar zelfs over de grondbeginselen waarop dat programma gebaseerd behoort te zijn.

Bij een zoo veelomvattend onderwerp als dit zal verschil van meening wel nimmer geheel uit den weg te ruimen zijn, maar

[1]) De heer Immink sprak in het algemeen over de administratieve ambtenaren. In het volgende zal in het bizonder gehandeld worden over de meest uitgebreide en belangrijkste categorie van die ambtenaren: de ambtenaren bij het Binnenlandsch Bestuur.

wil men tot eenstemmigheid geraken of althans de kans verhoogen op het verkrijgen van de beste oplossing van het aanhangig vraagstuk, dan zal het zeker in de eerste plaats noodig zijn, dat het volle licht ontstoken wordt over de punten waaromtrent verschil van meening bestaat.

Op de vergadering van de Oost-Indische kiesvereeniging — het zij gezegd zonder iets te kort te doen aan de voortreffelijke rede van den inleider — kon dit niet geschieden en het gevolg is geweest dat de allereerste conclusie van den inleider (betreffende de oprichting van een rijksinstelling) juist met het oog op het gemis aan gegevens ter beoordeeling van het gebleken verschil van meening in beraad is gehouden [1]) en wel op voorstel van den gewezen Vice-President van den Raad van Indië den Heer Groeneveldt, thans voorzitter van de commissie, die den Minister van Koloniën ter zake van voorlichting zal dienen.

In deze omstandigheden kan eene nadere toelichting van de verschillende richtingen nòch overbodig nòch ontijdig heeten en in het navolgende zal een poging aangewend worden, om die nadere toelichting te verstrekken voor zoover een der op die vergadering besproken en ook door schrijver dezes verdedigde richtingen betreft [2]).

I.

De Staat heeft het recht om van elk zijner ambtenaren te eischen, niet alleen het bezit van de kundigheden voor elk speciaal ambt onmisbaar, maar bovendien een zekeren graad van algemeene

---

1) Hoe de tweede conclusie, waarbij o. a. de wenschelijkheid werd uitgesproken van eene *verzwaring* van de vakstudie, aangenomen kon worden nadat de eerste conclusie in beraad was gehouden met het oog op de mogelijkheid dat *verkorting* van de vakstudie wenschelijk zou kunnen blijken, is mij niet duidelijk.

2) Het op deze vergadering door mij en anderen gesprokene is in de dagbladen zoo onjuist en onvolledig weergegeven dat het niet te verwonderen is dat de lezers dier dagbladen een zeer averechtsche indruk van het gesprokene hebben gekregen. Dit is o. a. het geval geweest met Mr. Serrurier te Batavia die mij verweten heeft (*Alg. Handelsbl.* van 21 Febr. 1899) dat ik klachten vermeld heb over de kennis der in Indië geëxamineerde a. s. ambtenaren zonder daarbij te vermelden van wie die klachten afkomstig waren. Ik heb dit wel degelijk vermeld en Mr. Serrurier zal uit bovenstaand artikel zien dat ik — evenals hij — het zwaartepunt niet gezocht heb in het gr. ambt. examen maar in de *voorbereiding* daartoe.

verstandelijke ontwikkeling, een dosis intellect en wetenschap, die met het beoefend ambt niet direct verband behoeft te houden. Zoo die algemeene ontwikkeling, die hoogere geestesbeschaving, voor ééne categorie van ambtenaren noodig is, dan zeker voor de ambtenaren bij het Binnenlandsch Bestuur in Indië, wier betrekking, het is elders [1]) meer uitvoerig betoogd, alleen naar behooren vervuld kan worden door personen, die, wat intellect en algemeene ontwikkeling betreft, op een zeer hoog standpunt staan.

De eischen, die aan het intellectueel gehalte der Oost-Indische ambtenaren gesteld worden, zijn derhalve tweeledig en betreffen ten 1° de *algemeene ontwikkeling*, 2° de *vakkennis* dier ambtenaren.

Welke waarborgen worden in beide opzichten van de aanstaande Oost-Indische ambtenaren gevorderd?

Wat betreft de algemeene ontwikkeling wordt, zooals bekend is, geëischt een diploma van goed afgelegd eindexamen van een gymnasium of Hoogere Burgerschool met vijfjarigen cursus, dan wel van de Rijkslandbouwschool, de Polytechnische school, het Koninklijk Instituut voor de Marine, of de Koninklijke Militaire Academie. Daar de laatstgenoemde inrichtingen speciaal bestemd zijn voor opleiding van ingenieurs en officieren en het — ook in verband met de vooruitzichten bij het Binnenlandsch Bestuur — een groote zeldzaamheid is, dat personen die hunne studiën aan bedoelde inrichtingen met succes voleindigd hebben, zich aanmelden voor den Indischen dienst (en geheel hetzelfde geldt van hen die eindexamen van een gymnasium gedaan hebben) zoo heeft de praktijk hiertoe geleid, dat de aanstaande ambtenaren Binnenlandsch Bestuur voor verreweg het meerendeel gerecruteerd worden uit de leerlingen der Hoogere Burgerscholen of van de Landbouwschool te Wageningen en dat de Staat, met betrekking tot de algemeene ontwikkeling zich tevreden moet stellen met de waarborgen, die een diploma van goed afgelegd eindexamen aan een dier beide scholen aanbiedt, waarover later.

De waarborgen voor de vakkennis der ambtenaren B. B. worden geleverd door het examen voor den Oost-Indischen dienst dat, zooals men weet, gesplitst is in twee gedeelten, waarvan het laatste vergelijkend is. Dit examen eischt eene studie van minstens drie jaren die voor velen, ten gevolge van de concurrentie bij het tweede gedeelte, verlengd wordt tot vier jaren. Het examen

[1]) De *Ind. Gids*, October 1898, blz. 1158.

wordt afgenomen zoowel in Holland als in Indië en er bestaat gelegenheid zich daarvoor te bekwamen aan een gemeente-instelling in Holland en een rijksinstelling in Indië.

Voor zoover de opleiding invloed heeft op het intellectueel gehalte der ambtenaren Binnenlandsch Bestuur, bestaan de waarborgen voor een degelijk gehalte dier ambtenaren derhalve, eenerzijds in het eindexamen Hoogere Burgerschool (*algemeene ontwikkeling*) anderzijds in het zoogenaamde groot-ambtenaarsexamen (*vakkennis*).

En gaat men nu uit van de stelling — welke als bewezen wordt aangenomen — dat bedoeld gehalte *over het geheel* te wenschen overlaat en dat meerdere waarborgen voor een goed gehalte moeten worden geëischt, dan is het duidelijk dat de vraag, op welke wijze die meerdere waarborgen kunnen worden verkregen, verschillend beantwoord zal worden, al naarmate men den nadruk meent te moeten leggen op den eenen dan wel op den anderen factor van het intellectueel peil der ambtenaren, met andere woorden al naarmate men meer waarborgen verlangt voor de *algemeene ontwikkeling*, dan wel voor de *vakkennis* der aanstaande ambtenaren Binnenlandsch Bestuur.

Van hoeveel belang, ook uit een practisch oogpunt, het antwoord op deze vraag is, kan reeds hieruit blijken dat daarvan afhangt op welk tijdstip het moeilijk te vermijden vergelijkend examen gehouden zal moeten worden.

In normale omstandigheden toch melden zich voor den Indischen dienst méér candidaten aan, dan er plaatsen beschikbaar zijn. Voor de aanwijzing van de uitverkorenen nu heeft men de keus tusschen het stelsel van vergelijkende examens en het stelsel van benoeming na sollicitatie (met of zonder inachtneming van anciënniteit).

Het laatste systeem wordt hier te lande o. a. toegepast bij benoemingen voor de rechtelijke macht en de burgemeesters en leidt daarbij tot bevredigende resultaten. Maar het zou bezwaarlijk toe te passen zijn op de recruteering voor een ambt, waarvoor zich *in den regel* alleen de niet-bezittende klassen aanmelden en dat dus vooral geämbiëerd wordt door hen die, niet lang op een aanstelling kunnende wachten, waarborgen zoeken voor zekerheid van spoedige benoeming bij gebleken geschiktheid. Worden de eischen voor de toelating tot het Binn. Bestuur in Indië verzwaard — hetgeen algemeen noodig geoordeeld wordt — zonder de zekerheid of althans groote waarschijnlijkheid voor de candidaten, dat

ijverige inspanning hunnerzijds beloond zal worden door spoedige benoeming, dan zouden alleen zij naar dit ambt kunnen aspireeren wier middelen hun veroorloven — evenals de aanstaande burgemeesters en rechterlijke ambtenaren hier te lande — ettelijke jaren op een aanstelling te wachten. En het is van algemeene bekendheid dat dezulken niet gewoon zijn hun arbeidsveld te zoeken in den Indischen staatsdienst. [1])

Zoowel uit een practisch oogpunt als ter wille van de onpartijdigheid tegenover allen zal dus voor de toelating tot het Indisch Binnenlandsch Bestuur een vergelijkend examen vooreerst niet ontloopen kunnen worden. En nu is het in verband met het voorafgaande duidelijk dat de Regeering, bij het beantwoorden van de vraag *wanneer* dat vergelijkend examen gehouden zal moeten worden, zich in de allereerste plaats af te vragen zal hebben of bij de bepaling van het intellectueel peil der ambtenaren de nadruk gelegd behoort te worden op de *algemeene ontwikkeling*, dan wel op de *vakkennis* der ambtenaren. In het eerste geval zal het vergelijkend examen gehouden moeten worden bij het onderzoek naar de algemeene ontwikkeling (*toelating tot de Indische studie*), in het tweede geval bij het examen naar de vakkennis (*toelating tot den Indischen dienst*).

De hoeveelheid kennis, die voor een vergelijkend examen gevorderd wordt, is als 't ware niet aan grenzen gebonden, terwijl voor een niet-vergelijkend examen met eene bepaalde van te voren vastgestelde hoeveelheid kennis volstaan kan worden. En in verband hiermede kan de principieele vraag, welke bij de behandeling van het hier besproken onderwerp beantwoord dient te worden, als volgt worden geformuleerd:

Moet van de a.s. Indische ambtenaren Binnenlandsch Bestuur geëischt worden eene beperkte hoeveelheid algemeene ontwikkeling

---

[1]) Werd de betrekking van ambtenaar bij het Indisch Binnenl. Bestuur ook in Holland beschouwd als een eere-ambt, dan zou het hierbedoeld systeem van solliciteeren, van ministerieele willekeur zoo men wil, zeker overweging verdienen. Maar indien er al ooit een tijd komen zal dat de betrekking van Indisch ambtenaar B. B. hier te lande hetzelfde aanzien geniet, als die van burgemeester of rechterlijk ambtenaar, op dit oogenblik ligt die tijd ongetwijfeld in een zeer ver verschiet.

Tegen de toepassing van het stelsel van benoeming bij keuze door den Minister op de *rechterlijke* ambtenaren in Indië, zou wellicht minder bezwaar bestaan. Vgl.: *de opleiding van Indische ambtenaren*, door Prof. de Louter, *Gids* 1879.

en eene onbeperkte hoeveelheid vakkennis, *dan wel* eene onbeperkte hoeveelheid algemeene ontwikkeling en eene beperkte hoeveelheid vakkennis?

Of met andere woorden:

Moet, bij een te groot aanbod van candidaten voor den Indischen dienst, de aanwijzing der uitverkorenen plaats hebben door uit hen, die een bepaalden graad van algemeene ontwikkeling bezitten, uit te zoeken diegenen welke over de meeste vakkennis beschikken, *òf*: door uit te zoeken de candidaten, die, wat algemeene ontwikkeling betreft het hoogst staan en van die uitverkorenen te vergen een bepaalden graad van vakkennis?

II.

De heer Immink wil, blijkens zijne in de Oost-Indische kiesvereeniging gehouden voordracht de voorbereidende opleiding der Oost-Indische ambtenaren, in stede van aan de Hoogere Burgerschool doen plaats hebben aan het gymnasium, en voorts de vakstudie verzwaren door die uit te breiden tot een minimum van 4 jaren, waarbij dan niet het tweede maar het eerste gedeelte van dit examen vergelijkend zou moeten worden.

Niemand zal willen beweren dat het eindexamen van een gymnasium moeielijker is, dan dat van eene Hoogere Burgerschool, en over de vraag of eene klassieke dan wel eene mathematische opleiding de voorkeur verdient, bestaat zelfs onder deskundigen groot verschil van meening. Overwegende redenen om aan het gymnasium de voorkeur te geven boven de H. B. S. bestaan in dit opzicht dus niet. Maar het gymnasium is, ook door de zesjarige cursus, niet zoozeer voor een ieder toegankelijk als de Hoogere Burgerschool en het aantal candidaten voor den Indischen dienst zou dus door een verplicht eindexamen van een gymnasium wellicht eenigzins beperkt worden. En dit zou zeker geen nadeel zijn.

Het denkbeeld van den heer Immink om de schifting te doen plaats hebben bij het eerste gedeelte van het vakexamen, verdient zonder twijfel de voorkeur boven de thans gebruikelijke methode, om eerst aan 't einde van de studie te schiften en daarmede voor velen den tijd en kosten van een 3- of 4-jarige studie verloren te doen gaan.

Maar overigens is het duidelijk dat de heer Immink het zwaarte-

punt niet zoozeer zoekt in de algemeene ontwikkeling als wel in de vakkennis der candidaten; de studie voor het vakexamen toch wordt moeilijker en langer en de schifting tusschen de candidaten, het vergelijkend examen, heeft plaats niet bij het onderzoek naar de algemeene ontwikkeling maar bij dat naar de vakkennis. *Principiëel* wordt hierdoor derhalve geen wijziging gebracht in het thans gevolgde systeem waarbij, wel is waar, voor zoover dat bij een examen voor den Indischen dienst mogelijk is, gelet kan worden op de algemeene ontwikkeling van den candidaat, maar waarbij niettemin die algemeene ontwikkeling blijft *bijzaak*, de vakkennis *hoofdzaak* en waarbij de aanwijzing der uitverkorenen plaats heeft door uit hen, die aan een zekeren graad van algemeene ontwikkeling voldoen, uit te kiezen diegenen, die zich de grootste hoeveelheid vakkennis hebben eigen gemaakt.

Dit uitgangspunt nu kan, naar het voorkomt, geen aanbeveling verdienen.

Het is zeker van veel belang dat de a. s. Indische ambtenaar vertrouwd is met zijn toekomstig arbeidsveld. Maar dat arbeidsveld is zoo veelomvattend en strekt zich uit over een zoo groot aantal onderdeelen van staatsbemoeienis, dat het niet doenlijk zou zijn voor elk van die onderdeelen proeven van bekwaamheid te eischen. Verzwaart men het vakexamen met het oog op de vele en veelsoortige functies, die de a. s. ambtenaar in Indië te verrichten zal hebben, dan zet men de eerste schrede op een hellend vlak dat ten slotte zou moeten leiden tot een examen, loopende over nagenoeg alle takken van menschelijke kennis. En houdt men vast aan de schifting der candidaten bij dit examen, aan een vergelijkend vak-examen dus, dan behoud men ook de hoofdgebreken van het tegenwoordig systeem dat van de candidaten groote inspanning vordert met betrekking tot geheugenstudie maar weinig of geen gelegenheid geeft tot ontwikkeling van eigen oordeel [1]), ja zelfs niet waarborgt dat zij het van buiten geleerde behoorlijk onder woorden kunnen brengen [2]).

---

[1]) In het verslag over het in 1898 in Indië afgenomen groot-ambtenaarsexamen, wordt o.a. vermeldt dat met betrekking tot geschiedenis en land- en volkenkunde, *van eigen onderzoek weinig te bespeuren viel.*

[2]) Uit hezelfde verslag: „Bij het mondeling gedeelte van het examen bleek, „dat niet weinig candidaten moeite hadden zich vloeiend uit te drukken, ook

Practische ambtenaren zullen langs dezen weg niet verkregen worden. Maar wel bestaat de mogelijkheid daartoe, indien het zwaartepunt gelegd wordt op de algemeene ontwikkeling van de candidaten, op hun goed oordeel, hun verstand en — zoo mogelijk — hun karakter. Heeft men voldoende waarborgen dat in deze opzichten de a. s. ambtenaren op een hoog standpunt staan, dan behoeft men niet te vreezen, dat zij in de uitoefening van hun omvangrijke taak in Indië te kort zullen schieten, ook al hebben zij in de verschillende onderdeelen van die taak geen examen afgelegd. Een goede en vruchtbare omgang met de Inlandsche hoofden, eene tactvolle behandeling van de Inlandsche bevolking, een juiste uitvoering van ontvangen bevelen en eene gezonde interpretatie van wetsbepalingen en regeeringsaanschrijvingen — dat alles wordt zonder twijfel beter gewaarborgd bij eén hoog peil van algemeene ontwikkeling en bij een goed intellectueel en moreel gehalte, dan bij een door geheugenstudie verkregen grondige bekendheid met alle details van het Indisch beheer.

Niet alleen voor Java maar ook *en vooral* met het oog op de toenemende ontwikkeling van de Buitenbezittingen treedt de noodzakelijkheid van een superieur corps ambtenaren B. B. steeds dringender op den voorgrond. Zoowel uit een financieel als uit een staatkundig oogpunt zijn die bezittingen voor Nederland van het allergrootste belang — vooral nu wij daar in stede van de Spanjaarden, de Amerikanen tot naburen zullen krijgen — en zullen die gewichtige bezittingen tot hun recht komen, dan is het noodig dat de leiding van den gang van zaken aldaar toevertrouwd wordt aan mannen met uitnemende bestuursbekwaamheden. En deze bekwaamheden worden niet gewaarborgd door uitgebreide vakkennis maar wel door een hoog peil van beschaving en algemeene ontwikkeling.

Op de algemeene verstandelijke ontwikkeling van de candidaten behoort dus voor het corps ambtenaren B. B. de nadruk gelegd te worden en wordt dit toegegeven, dan ligt het voor de hand dat de schifting der candidaten plaats behoort te hebben bij

„dan wanneer zij het antwoord op de gestelde vraag wel wisten." En verder: „De vorm waarin de vertalingen uit het Javaansch en Maleisch waren gekleed liet over 't algemeen te wenschen over."

Men houde in 't oog dat het hier de vertaling geldt van *enkele zinnetjes.*

het onderzoek naar die algemeene ontwikkeling, dat uitverkoren behooren te worden diegenen, die in dit opzicht het hoogst staan en dat dus niet het vakexamen maar het examen, dat daaraan voorafgaat, het examen naar de algemeene ontwikkeling der candidaten *vergelijkend* behoort te zijn.

Het eindexamen H. B. S. of gymnasium kan uit den aard der zaak niet vergelijkend zijn en kan dus hierom alleen reeds niet dienen als *uitsluitend* criterium voor het al of niet toelaten tot de Indische studie. Maar afgescheiden hiervan is het voldoende bekend dat de methode van onderwijs aan onze gymnasia en Hoogere Burgerscholen een hoog peil van algemeene ontwikkeling niet altijd voldoende waarborgt. Die methode toch is gebaseerd op het onderricht geven in een groot aantal met elkaar weinig verband houdende vakken en het eischen van eene min of meer elementaire bekendheid met elk dier vakken. En het resultaat is dat zij, op wie deze methode wordt toegepast, zich genoodzaakt zien, tal van zaken te leeren waarvoor zij geenerlei belangstelling voelen en die zij onmiddellijk na het eindexamen weer vergeten, dat zij met bijna geen enkel dier vakken *grondig* vertrouwd raken en — wat het ergste is — dat zij zich eene methode van werken aanwennen welke bij velen leidt tot oppervlakkigheid bij voortgezette eigen studie, tot overschatting van eigen kennis en tot schijngeleerdheid.

Gestreefd behoort dus in de eerste plaats te worden naar eene andere en betere methode van voorbereiding, eene methode die meer waarborgen geeft voor degelijke studie, meer zekerheid geeft dat zij die bij het examen uitblinken ook later blijken zullen de meest ontwikkelde ambtenaren te zijn.

In Engeland heeft men niet zonder succes eene methode als hierbedoeld ontworpen en onder anderen ook in praktijk gebracht bij de opleiding der Britsch-Indische civiele ambtenaren. En daar die methode belangrijk verschilt van de onze en wegens hare toepassing in Engeland op verschillende examens, ook uit een paedagogisch oogpunt aandacht verdient, meen ik geen overtollig werk te verrichten door zoowel over die methode als over het geheele systeem van leiding der Britsch-Indische ambtenaren eenige bizonderheden mede te deelen. [1])

---

[1]) De hier volgende mededeelingen zijn ontleend in de eerste plaats aan

III.

Het examen voor den Britsch-Indischen „civil service” is gesplitst op de wijze, als hierboven wenschelijk geoordeeld werd, in een vergelijkend examen naar de algemeene ontwikkeling van de candidaten en een niet-vergelijkend vakexamen. De eischen voor het vergelijkend examen dat de toegang verleent tot de Indische studie (het toelaatbaarheidsexamen) zijn van dien aard, dat alleen de bekwaamste leerlingen van de universiteiten daarbij mee kunnen dingen en het eigenaardige van de Engelsche methode van examineeren bij dit onderzoek naar de algemeene ontwikkeling, bestaat hierin, dat de candidaat niet, zooals bij ons, examen moet afleggen in een groot aantal vakken en in verreweg het meerendeel dier vakken voldoende cijfers moet halen, maar dat het hem geheel vrijgelaten wordt in *hoeveel* en in *welke* vakken hij examen wil doen.

Hem wordt alleen voorgelegd een lijst van vakken, een uitgebreid menu als 't ware, waaruit hij kan kiezen wat hem het best aanstaat. Maar eenmaal gekozen hebbende, moet hij de bewijzen leveren, dat hij geheel thuis is in de vakken, waaraan hij de voorkeur heeft gegeven en dat hij die vakken grondig en *met oordeel* bestudeerd heeft.

Voor elk der vakken is vastgesteld hoeveel punten daarin, als maximum behaald kunnen worden; dit maximum verschilt, al naar gelang van het gewicht, dat de commissie aan het vak meent te moeten hechten. Bij het vaststellen van de eindranglijst is het alleen de vraag, wie het grootst aantal punten heeft behaald, niet in welke of hoeveel vakken hij examen heeft afgelegd. [1])

Ter verduidelijking volge hier de spijskaart, die bij het verge-

---

verschillende z.g. blauwboeken, de bekende bundels waarin de Engelsche Regeering, met benijdenswaardige openhartigheid, op ongezette tijden de volledige correspondentie publiceert die tusschen de betrokken autoriteiten is gevoerd over alle onderwerpen van eenig belang. Verder aan *The India List* (de Engelsch-Indische Regeeringsalmanak) over 1895; aan de rapporten der examencommissie voor den Indischen dienst en aan E. Boutmij *le Recrutement des administrateurs coloniaux* (1895) en Dr. M. Beneke: *Die Ausbildung der Kolonialbeambten* (1894).

1) Iedereen wordt tot dit examen toegelaten die bewijzen kan 1°. dat hij een wettig geboren onderdaan van Hare Majesteit is; 2°. dat hij niet jonger is dan 21 en niet ouder dan 23 jaren; 3°. dat hij lichamelijk gezond is en een goed gestel heeft; 4°. dat hij van goed zedelijk gedrag is.

lijkend examen van de candidaten voor den Britsch-Indischen dienst in 1895 aan de examinandi is voorgezet:[1])

Vakken:		maximum aantal punten.
Engelsch opstel		500
Sanskritische taal- en letterkunde		500
Arabische „ „ „		500
Grieksche „ „ „		750
Latijnsche „ „ „		750
Engelsche „ „ „		500
Fransche „ „ „		500
Duitsche „ „ „		500
Wiskunde (eenvoudig en toegepast)		900
Hoogere wiskunde (eenvoudig en toegepast)		900
Natuurkundige wetenschappen (d. w. z. niet meer dan *drie* van de volgende onderwerpen):		
Elementaire schei- en natuurkunde (dit vak mag niet gekozen worden door hen, die in hoogere schei- of natuurkunde geëxamineerd willen worden)	600	1800
Hoogere scheikunde	600	
Hoogere natuurkunde	600	
Geologie	600	
Plantkunde	600	
Dierkunde	600	
Dierlijke physiologie	600	
Grieksche geschiedenis		400
Romeinsche „		400
Engelsche „		500
Algemeene nieuwe geschiedenis (de candidaat kan kiezen tusschen eenige door de commissie aan te wijzen tijdvakken; minstens één daarvan moet betrekking hebben op Indische geschiedenis)		500
Logica en geestelijke wijsbegeerte (oude en nieuwe)		400
Zedelijke wijsbegeerte (oude en nieuwe)		
Staathuishoudkunde en geschiedenis der staathuishoudkunde		500
Staatswetenschappen (daaronder begrepen de analytische jurisprudentie, de vroegere geschiedenis der staatsinstellingen en de theorie van de wetgeving)		500
Romeinsch recht		500

[1]) Het is niet duidelijk waarom het aantal punten in Engeland bij honderdtallen wordt berekend en waarom b.v. niet met tientallen zou kunnen worden volstaan.

Vakken:	maximum aantal punten.
Engelsch recht (de candidaat kan *vier* van de volgende *vijf* onderwerpen kiezen: *1.* Verbintenissen; *2.* Bewijs; *3.* De wetten van de constitutie; *4.* Strafrecht; *5.* Bezitrecht)	500

„Candidates are at liberty", zoo verklaart het programma verdrukkelijk, „to name any or all of these branches of knowledge. *No subjects are obligatory.*"

De keuze is, zooals men ziet, ruim genoeg. Ieder neemt wat van zijn gading is; kiest de vakken waarvoor hij zekere predilectie heeft en het groote nadeel dat de candidaat gedwongen wordt een of meer vakken te beoefenen, waarvoor hij hoegenaamd niets voelt en die hij onmiddellijk na 't examen over boord gooit, is al dadelijk voor een groot deel geëlimineerd. Blijkens een statistiek rapport doen de meeste candidaten examen in 4 of 5 vakken; bij uitzondering wordt examen afgelegd in 6 of 7 vakken en in meer dan 8 vakken heeft zich nooit iemand doen examineeren.[1])

Toch bestaat de mogelijkheid dat iemand alleen met het doel een groot aantal punten te halen zich opgeeft voor eenige vakken, waarin hij niet grondig thuis is. Velen zullen zich herinneren hoe te Delft weleer eene rage bestond, om examen te doen in een groot aantal Indische talen, daar in sommige gevallen zelfs een onvoldoend cijfer in de z.g. bijtalen toch meetelde voor het totaal-aantal behaalde punten en dus de kans van slagen verhoogde.

Om dit te voorkomen is aan de Engelsche examen-commissie een zeer eigenaardige bevoegdheid gegeven. Zij heeft het recht om het aantal punten door een der candidaten in een of ander vak behaald aan een zekere reductie te onderwerpen en zulks, zooals letterlijk in de examen-voorschriften staat, om zeker te zijn dat een candidaat geen voordeel trekken kan uit het kiezen van een vak, dat hij maar oppervlakkig heeft bestudeerd.[2])

De strekking van dit voorschrift is duidelijk. Stel dat, om tot

---

[1]) Het eindexamen onzer Hoogere Burgerscholen, dat toegang geeft tot de studie van *onze* O. I. ambtenaren loopt over meer dan *twintig* vakken!

[2]) „The marks assigned to candidates in each branch will be subject to such „deduction as the civil service commissioners may deem necessary in order „to secure that a candidate be allowed no credit at all for taking up a subject „is which be is a mere smatterer."

Alleen de punten, behaald voor Engelsch opstel en wiskunde, zijn niet voor zoodanige reductie vatbaar.

de uitverkorenen te behooren een getal van minstens 3000 punten noodig is, dan kan dit behaald worden door *bv.* in *vijf* vakken uit te blinken en in elk dier vakken het maximun van 600 punten te halen. Maar doet men examen *bv.* in *acht* vakken, dan behoeft men in elk vak niet meer dan 400 punten te halen om hetzelfde eind-resultaat te bereiken. Toch is het niet twijfelachtig of de voorkeur moet gegeven worden aan den candidaat, die in een *klein* aantal vakken het *grootste* aantal punten heeft gehaald en vandaar de aan de commissie toegekende bevoegdheid om het aantal punten te verminderen van die candidaten, die verdacht worden van oppervlakkige studie in een of meer vakken met het doel het totaal-aantal der te behalen punten te verhoogen.

En dat deze bepaling doel getroffen heeft, kan hieruit blijken dat *na* het invoeren daarvan, het aantal vakken waarin de candidaten zich lieten examineeren *verminderd* is. Bedroeg dit aantal vroeger gemiddeld *5* à *6*, sinds de toekenning van de commissie van de hierbedoelde bevoegdheid daalde het tot een gemiddelde van *4* à *5*. [1])

Behalve de bovenbedoelde lijst van vakken, waarin examen afgelegd kan worden, wordt aan de candidaten nog een toelichting verstrekt, waaruit zij zien kunnen, hoever met het examen in elk dier vakken gegaan zal worden. Eene vertaling van die toelichting is als bijlage bij dit opstel gevoegd. Opmerking verdient vooral het groote gewicht, dat blijkbaar gehecht wordt aan de kennis der Engelsche taal- en letterkunde, van de geschiedenis en van de wiskundige wetenschappen, alsmede de veelvuldige toepassing van het beginsel dat de candidaat niet alleen vrij is in de keuze van de vakken waarin hij geëxamineerd wil worden, maar zelfs aangeven kan in welke onderdeelen van die vakken hij wenscht te worden ondervraagd [2]).

Uitvoerige en langdurige overwegingen zijn in Engeland gewijd aan de vraag, op welken leeftijd de candidaten tot het hierbedoeld

---

1) Selection and training of the candidates for the Indian civil service London 1876 blz. 38.

2) Waar de keuze niet aan den candidaat gelaten is zoools b.v. bij de Engelsche litteratuur wordt *vier* jaren van te voren bekend gemaakt over welk tijdvak het examen zal loopen. De commissie heeft dan alle recht *grondige* bekendheid met dat tijdvak te verwachten.

examen toegelaten moeten worden [1]). In den loop der jaren is die vraag verschillend beantwoord, doch de laatste jaren is als eisch gesteld, dat zij, die zich hiervoor aanmelden, niet jonger mogen zijn dan *een en twintig* en niet ouder dan *drie en twintig* jaar.

Behalve het hierbedoeld schriftelijk examen leggen de candidaten in de door hen uitgekozen vakken ook een mondeling examen af, waaraan niet minder waarde wordt gehecht. Dit examen heeft ten doel, zooals in een oud rapport gezegd wordt „de „werkelijke aanwezigheid van 's candidaats bekwaamheid aan te „toonen en bovendien die hoedanigheden te doen uitkomen, die „door een schriftelijk examen slechts weinig worden te voorschijn „gebracht, zoo dit al geschiedt, n.l. opgewektheid van geest, „zelfvertrouwen en zedelijken moed." In een later rapport wordt omtrent dit mondeling examen gezegd dat het „een bekwaam „en nauwgezet examinator in de gelegenheid stelt na te gaan, „of de opstellen van den candidaat de vrucht zijn van een zeer „goed geheugen, of wel van een volledige kennis der bestudeerde „onderwerpen. Tegelijkertijd openbaart het bij den candidaat de „aanwezigheid van hoedanigheden van eene andere soort, maar „van groot belang voor de a.s. beambten van den *civil service* in „Indië. Als men in aanmerking neemt de exceptioneele positie „van de beambten van den *civil service* in Indië en de groote „belangen, die hun zijn toevertrouwd, kan men zonder overdrijving „zeggen dat een principieele dwaling in de keus dezer ambtenaren, „hetzij dat zij veroorzaakt is door een onvoldoende kennis van „de candidaten of door partijdigheid van den examinator, gevolgen „hebben moet, wier nadeelen men eerst kent als zij niet meer te „verhelpen zijn." [2])

De kenmerkende eigenschap van de Engelsche methode van examineeren ligt, zooals men uit het voorafgaande gezien zal hebben, hierin, dat aan eene oordeelkundige studie van een klein aantal vakken de voorkeur wordt gegeven boven eene opper-

---

[1]) Men zie het blauwboek: „Correspondence relating to the report of the „Indian public service commission including the question as to the limit of „age for the Indian civil service competition." London 1890.

[2]) *Report of the Public Service commission 1888.* -- *De Ind. Gids* 1893, II blz. 1725.

vlakkige studie van een groot aantal en dat als desideratum gesteld is niet het quasi-*veelzijdige*, maar het *grondige* van de kennis van den candidaat.

Zij, die uit dezen intellectueelen wedloop zegevierend te voorschijn treden worden *probationer* d. w. z. zij worden toegelaten tot de vakstudie en hun proeftijd als Indisch student vangt aan. Deze proeftijd, vroeger gesteld op twee jaar, is sinds 1892 verkort tot één jaar, gedurende welken tijd de candidaten onderworpen zijn aan het toezicht van de Indische examencommissie [1]) d. w. z. deze commissie blijft met hen in correspondentie en houdt zich op de hoogte van hunne gezondheid, gedrag en wijze van werken; zij heeft het recht een ieder van de lijst der candidaten te schrappen, op wier bekwaamheden, karakter of gezondheid iets aan te merken valt. [2])

De vroeger aan de candidaten opgelegde verplichting om gedurende het *probation*-tijdperk een zeker aantal terechtzittingen bij te wonen en een verslag van het gehoorde aan de examencommissie toe te zenden, is in 1892 opgeheven. [3])

De candidaten kunnen het tijdvak van *probation* doorbrengen m. a. w. zich voor het vakexamen bekwamen, waar zij willen. Een bepaalde instelling voor opleiding der Engelsch-Indische

---

1) Deze commissie bestaat niet uit hoogleeraren of docenten maar in hoofdzaak uit gewezen O. I. ambtenaren van verdienste, die niet geïnteresseerd zijn bij instellingen van onderwijs.

2) De vraag zou kunnen rijzen — en is zeker niet van belang ontbloot — uit welke klassen der maatschappij de Engelsch-Indische ambtenaren gerecruteerd worden. Ook op deze vraag geven de Engelsche statistieken antwoord. Van hen die gedurende het vijftienjarig tijdvak 1860—1874 als ambtenaar uitgezonden werden, waren verreweg de meesten n.l. 78 % zoons van de aristocratie en den adel, van officieren van land- en zeemacht, van O. I ambtenaren of van geleerden. De resteerende 22 % waren zoons van kooplieden, bankiers, landbezitters en handelslieden; hiervan waren 4 % zoons van winkeliers. De specificatie is te vinden in *selection and training of the candidates* enz. blz. 35.

3) De bedoeling was na te gaan of de candidaat op de bijgewoonde terechtzittingen *met oordeel* had toegeluisterd, de behandelde feiten naar behooren wist te apprecieeren en een juist verslag wist te geven van het gehoorde. Wellicht heeft men van dezen eisch afgezien, omdat men geen voldoende zekerheid had dat de candidaten eigen werk leverden. Deskundigen betreuren het echter, dat men dien eisch heeft laten varen. BOUTMY, RECRUTEMENT enz. blz. 82.

ambtenaren bestaat niet maar aan een zeker aantal universiteiten en colleges (gevestigd te Oxford, Cambridge, Dublin, Glasgow, Edinburgh, St. Andrews, Aberdeen, Manchester en Londen) is in zoover een privilege toegekend, dat zij die hun *probation* aan een dier inrichtingen doorbrengen, bij welgeslaagd eindexamen, eene toelage van *f* 1200.— ontvangen,

Het eindexamen wordt alleen in Engeland afgenomen. Met de meeste nauwgezetheid is de vraag overwogen, of ook in Indië geen examen afgenomen behoorde te worden doch die vraag is op het nagenoeg eenstemmig advies van alle tot oordeelen bevoegden ontkennend beantwoord. [1])

Het eindexamen is niet vergelijkend en eischt van den candidaat niet meer vakkennis, dan met het oog op zijn aanstaanden werkkring bepaald onmisbaar wordt geacht. Het loopt over slechts *drie* verplichte vakken, terwijl bovendien nog examen afgelegd *kan* worden in twee onverplichte vakken.

Men houde hierbij in 't oog dat in Engelsch-Indië de besturende en de rechterlijke ambtenaren als 't ware één corps vormen en dat beide geheel hetzelfde examen afleggen. De candidaat geeft van te voren op in welk gedeelte van Indië hij 't liefst geplaatst zou worden en in verband hiermede zijn als verplichte vakken aangewezen:

	Aantal punten.
1. Indisch strafrecht en strafvordering [2]) . . .	500

---

[1]) *Papers relating to the question of holding simultaneous examination in India and England for the Indian civil service.* Londen 1894.

[2]) In 1893 werden o a. de volgende onderwerpen ter behandeling aangewezen over strafrecht: 1. De invloed van leeftijd, dwang, dronkenschap enz. op de beoordeeling van het strafbaar feit. 2. De gevallen van geoorloofde zelfverdediging. 3. De poging in het Indische strafwetboek. 4. Onderscheid tusschen civielrechtelijke en strafrechtelijke schadeberokkening. 5. De verschillende soorten van onrechtmatige toeëigening in het Indische strafrecht. 6. De behandeling van: *a*, de zelfmoord. *b*, het duel. 7. Het feit van meineed en de bestraffing daarvan, enz. enz.

Over strafvordering werd o.a. het volgende gevraagd: 1. Welke maatregelen kunnen genomen worden in Indië tegen onwettige vergaderingen? 2. Noem de voornaamste uitzonderingen van het Forum delicti commissi. 3. Geef een voorbeeld van een aanklacht wegens bedrog. 4. De bepalingen over het verhoor van beklaagden. 5. Het onderscheid tusschen de taak van de jury in Engeland en in Indië, enz.

Aantal punten

2. De taal (het voornaamste dialect) van de provincie, waar de candidaat geplaatst zal worden. [1]) 400

3. Geschiedenis van Engelsch-Indië. [2]) 300

Bovendien *kan* examen afgelegd worden in hoogstens twee van de volgende vakken:

1. De wet op civiele rechtsvordering van 1882 en de Indian contract act van 1872. . . 450

2. Hindoesch en Mohammedaansch Recht . . 350

**3.* Sanskrit 400

**4.* Arabisch 400

5. Perzisch 400

**6.* Staathuishoudkunde 400

De met een * geteekende vakken mogen niet gekozen worden door hen, die daarin reeds geëxamineerd zijn bij het vergelijkend examen.

Dus geen verplicht examen in de Land- en Volkenkunde van Britsch-Indië of in de Mohammedaansche wetten, volksinstellingen en gebruiken. En geen verplichte studie van een taal, die men gedurende zijn ganschen diensttijd niet meer spreken zal. [3])

Daarentegen — en hieruit blijkt wederom de practische geest, die aan het Engelsche opleidingssysteem ten grondslag ligt — wel een verplicht en niet gemakkelijk examen in de rijkunst. Dit wordt gehouden op ongezette tijden gedurende het geheele

---

[1]). Deze dialecten zijn het *Hindostani* voor de lagere provincies, Oudh en Punjab, *Bengali* voor de hoogere provincies van Bengalen en Assem, *Tanil* voor Madras, *Marathi* voor Bombay en *Birmaasch* voor Birma

[2]) Hierover werd in 1893 o. a. het volgende gevraagd: 1. De natuurlijke indeeling van Indië volgens Hunter. 2. Wat leeren de veda's over den oorsprong van de Aziërs, hun binnendringen in Indië en hun leven tot de zege van het Boeddhisme. 3. De duur, lotgevallen en het eindresultaat van het Boeddhisme. 4. De voornaamste Mohammedaansche dynastiëen van Boven-Indië en Dekan en hunne eigenschappen. 5. Korte geschiedenis van den Mahratta-bond van den tijd van Jahangir tot aan den dood van Auzangzeb. 6. Overzicht van het staathuishoudkundig en politiek verkeer van de Europeesche volksplantingen met Indië van de vestiging te Goa af door de Portugeezen tot de vestiging van Calcutta door de Britten. De betrekkingen tusschen de Britten en de Mahazotten van 1779 tot 1818.

[3]) Zooals bij ons de verplichte studie van het Javaansch, ook voor hen die op de buitenbezittingen geplaatst worden.

probation-tijdvak en hoeveel waarde aan dit onderdeel van het vakexamen gehecht wordt, blijkt hieruit dat bij het eindexamen of liever bij het vaststellen van de eindranglijst (waarbij de hoogste nommers de meeste kans hebben op eene plaatsing naar eigen keuze) de candidaten, naargelang van hunne bekwaamheden in de rijkunst onderscheiden worden in *drie* categorieën n.l. *1.* zij die afdoende blijken gegeven hebben van goed te kunnen rijden [1]), *2.* zij wier bekwaamheid in de rijkunst gebleken is slechts middelmatig te zijn en *3.* zij, die bij het examen in deze kunst zelfs niet aan middelmatige eischen hebben kunnen voldoen.

Aan de eerste categorie wordt een certificaat uitgereikt, dat hun recht geeft op eene verhooging met *200* van het totaal aantal der door hen bij het eindexamen behaalde punten.

De tweede categorie ontvangt een certificaat van minimum bekwaamheid in het rijden (a certificate of minimum proficiency in riding), moet onmiddellijk na aankomst in Indië nieuwe proeven van bekwaamheid afleggen en krijgt in Indië geen verhooging van het voorloopig tractement zoolang in dit opzicht niet aan de door de Indische Regeering te stellen eischen voldaan is.

De derde categorie eindelijk kan van de lijst der candidaten voor den Indischen dienst geschrapt worden [2]).

Indien nu ten slotte nog vermeld wordt dat een candidaat die bij het eindexamen afgewezen wordt zich het volgend jaar niet voor dat examen mag aanmelden, dan meen ik het essentiëele van de Engelsche examenmethode weergegeven te hebben.

IV.

Verdient deze methode in alle opzichten en onderdeelen navolging? Zeer zeker niet.

Dat het aan de candidaten zelven overgelaten wordt, waar zij zich voor het Indisch examen willen voorbereiden, moge voor de betrokkenen gemakkelijker en goedkooper zijn, het is de vraag

---

1) Geëischt wordt o. a. dat de candidaat dagreizen te paard kan afleggen, hekken kan openmaken zonder af te stijgen, te paard over slooten kan springen enz.

2) „A candidate who fails at the end of the year of probation to gain at „least the certificate of minimum proficiency in riding, will be liable to have „his name removed from the list of selected candidates."

Art. 10, sub. 3 van het examen-reglement.

of langs dezen weg ooit de resultaten bereikt kunnen worden die de Regeering kan verkrijgen door de opleiding aan eene speciaal daarvoor bestemde instelling, waar zij zelve het onderwijs kan leiden in de richting die zij het meest verkieselijk acht, waar beter gelegenheid bestaat het karakter en de studies der candidaten te observeeren en waar onder de studeerenden een band gevormd kan worden die, ook na opname in den Indischen dienst, niet verbroken wordt en voor den goeden geest, het esprit de corps onder de ambtenaren Binnenlandsch Bestuur van groot belang kan zijn.

In het beginsel aan examineeren, niet volgens een vooraf bepaald programma, maar volgens eigen keuze van den candidaat, ligt ongetwijfeld veel goeds, maar het schijnt niet aanbevelenswaard met de toepassing van dat beginsel zoover te gaan, dat de keuze der candidaten van geenerlei grenzen gebonden is en dat zij vrijheid hebben zich te onthouden van de studie van sommige vakken, waarmede geen beschaafd man onbekend mag zijn. Hiervoor bestaat natuurlijk geen gevaar, indien als eisch van toelating tot het vergelijkend examen gesteld wordt een goed afgelegd eindexamen H. B. S. of gymnasium, omdat in dat geval althans waarborgen aanwezig zijn voor bekendheid met sommige hoofdzaken. Maar ziet men af van dezen eisch en wil men de toelating tot het vergelijkend examen — op het voetspoor van Engeland — openstellen voor iedereen, dan zal het in ieder geval aanbeveling verdienen voor sommige vakken (Nederlandsche taal, geschiedenis, staatsinrichting e. d.) een *verplicht* examen te eischen en voor het overige de keuze over te laten aan de candidaten.

Ook met de toepassing van het beginsel van een vereenvoudigd vakexamen is men in het Engelsche systeem wellicht te ver gegaan. Dat beginsel verdient op zichzelf ongetwijfeld aanbeveling en eene vakstudie van *vier* jaren — zooals de heer Immink voorstelt — schijnt dan ook veel te lang. Maar met eene vakstudie van *één* jaar — zooals in Engeland — loopt men gevaar in het andere uiterste te vervallen; zelfs voor het opdoen van de elementaire kennis van land en volk en toekomstigen werkkring zal die termijn voor velen te kort blijken. Wellicht zou met eene vakstudie van *twee* jaren, zooals vroeger bij ons gebruikelijk was, het *juste milieu* gevonden zijn.

Slaafsche navolging van het Engelsche systeem verdient dus zeker geen aanbeveling. Maar vergelijkt men dat systeem met

het onze en vraagt men zich af of in de Engelsche methode niet veel is wat aanbeveling, althans ernstige overweging verdient, dan kan het antwoord op die vraag niet anders dan bevestigend luiden.

Men behoeft geen Anglomaan te zijn om in te zien dat deze methode getuigt van een ruimen en tegelijk practischen blik, van breede opvattingen.

Goed gezien is ongetwijfeld het beginsel, om het onderzoek naar de kennis der candidaten te splitsen in een afzonderlijk onderzoek naar de algemeene ontwikkeling en een dergelijk onderzoek naar de vakkennis.

Goed gezien is het dat de hoogste eischen worden gesteld aan de algemeene ontwikkeling en dat de schifting der candidaten plaats heeft bij het examen, dat hierop betrekking heeft.

Goed gezien eindelijk is het dat met betrekking tot de voorbereidende studie niet alle candidaten gegoten worden in éénzelfden vorm — hetzij dan van klassiek of van mathematisch maaksel — maar dat het elken candidaat vrijstaat de voorbereiding te kiezen die voor zijn individuëelen aanleg de meest geschikte is. Van de veelbesproken, door sommigen hemelhoog geprezen, door anderen streng veroordeelde klassieke opleiding kan met recht gezegd worden „qu'elle a mezité ni cet excès d'honneur ni cette indignité"; zij is aan te bevelen voor personen met litterarischen aanleg, af te keuren voor hen die zich meer aangetrokken voelen tot de wiskundige wetenschappen. En nu ligt m. i. de verdienste van het Engelsche systeem juist hierin dat het gelegenheid geeft zich te ontwikkelen in de richting die door ieders persoonlijken aanleg wordt aangewezen. Zoowel de voor- als de tegenstanders van de klassieke vorming kunnen dus in dat systeem hun gading vinden.

Van een practischen zin ten slotte getuigt de geheele methode van examineeren die er op gericht is te weten te komen, hoe het gesteld is, niet met de feitenkennis en het geheugen van den candidaat maar met zijn oordeel, zijn gezond verstand en zijne methode van werken.

Vooral in dit laatste opzicht valt bij ons wel wat te verbeteren) en mag betwijfeld worden of wij met de z. g. „veelzijdige" ontwikkeling onzer a. s. ambtenaren wel op den goeden weg zijn. Op de hierboven genoemde vergadering van de Oost-Indische kiesvereeniging werd door een der sprekers, die jaren lang zitting heeft gehad in de commissie voor het groot-ambtenaarsexamen,

medegedeeld dat de in Indië aangeheven klachten over de gebrekkige wijze, waarop de candidaten bij het schriftelijk en mondeling examen hunne gedachten uitdrukken, evenzeer gelden voor de Nederlandsche examinandi en dat dit toe te schrijven is aan het groot aantal vakken waarin examen afgelegd moet worden, waardoor zij geen tijd of gelegenheid hebben werk te maken van den vorm, waarin zij hunne gedachten uiten. Ligt dan hierin niet eene vingerwijzing om te breken met het systeem van quasi veelzijdige kennis en om een proef te nemen met eene andere methode die de candidaten althans niet belet zich te oefenen in het behoorlijk gebruik van hunne moedertaal? [1])

Tegen het vergelijkend examen aan 't begin van de studie is aangevoerd, dat de candidaat indien hij in dit examen geslaagd is, nagenoeg de zekerheid heeft in den Indischen dienst opgenomen te zullen worden en dus zijn vakstudie niet met dien ernst zal opvatten, die noodig zou zijn bij een vergelijkend vakexamen. Het wil mij toeschijnen dat oppervlakkige studie of gebrek aan ernst niet gevreesd behoeft te worden bij jongelieden, die op het punt van algemeene ontwikkeling zoo hoog staan, dat zij bij een zwaar vergelijkend examen als het hierboven beschreven, tot de uitverkorenen behoord hebben.

Maar afgescheiden hiervan moet er opgewezen worden, dat het systeem van een vergelijkend examen aan het begin van de studie hier te lande toegepast wordt bij de opleiding van de officieren voor land- en zeemacht, van houtvesters e. a. Zij allen moeten, alvorens met de eigenlijke vakstudie te beginnen, meedingen aan een vergelijkend examen, dat den toegang tot die vakstudie ontsluit en voor zoover bekend, is nimmer geconstateerd of gebleken dat het slagen in dit vergelijkend examen geleid heeft tot minder ernstige vakstudie.

Er kan dus geen enkele reden bestaan, om het voor de hierbedoelde officieren en ambtenaren gevolgde stelsel ook niet aan

[1]) „It is always to be borne in mind" zoo lezen wij in een officieel schrijven van niemand minder dan Sir Richard Temple, „that, under the present circum„stances of India, a real mastery of the English language, in the broadest „sense, is one of the qualifications most important to be possessed by a civil servant". (*Selection and training* enz, blz. 55.) Zou geheel hetzelfde niet gelden van de Nederlandsch-Indische ambtenaren? En zou het een overdreven eisch zijn indien eenige waarborgen verlangd werden voor het meester zijn van de Hollandsche taal, ook al is het niet *in the broadest sense?*

te nemen voor de ambtenaren Binnenlandsch Bestuur, en wordt dit beaamd, dan is daarmede in beginsel de noodzakelijkheid erkend van een opleiding in *Nederland*, met intrekking van de daartoe bestaande gelegenheid in *Indië*.

Hoe zwaarder toch de eischen, die gesteld worden voor de toelating tot de Indische vakstudie, hoe moeilijker het zal zijn zich in Indië voor die toelating te bekwamen en hetzij men als eisch stelt een vergelijkend examen van wijde strekking zooals hierboven aanbevolen werd, hetzij als zoodanig wordt voorgeschreven het diploma van goed afgelegd eindexamen van een gymnasium, zooals de heer Immink wenscht, in beide gevallen zal het toelatingsexamen voor de Indische studie in *Nederland* gehouden moeten worden. [1])

En geheel hetzelfde geldt natuurlijk van het vakexamen, dat toegang geeft tot den Indischen dienst. Waar aan de Indische ingenieurs, aan de Indische houtvesters, officieren en rechterlijke ambtenaren de eisch gesteld wordt van een opleiding in Nederland (of Europa) daar is het niet duidelijk waarom alleen voor de ambtenaren Binnenlandsch Bestuur genoegen genomen moet worden met een ook in Indië afgenomen examen waarbij, zooals door den heer Van der Kemp uitvoerig is aangetoond [2]), dikwerf naar een geheel anderen maatstaf wordt geoordeeld dan bij hetzelfde examen in Holland.

Opleiding voor het vakexamen uitsluitend in Nederland zal bovendien vanzelf onvermijdelijk worden, indien besloten wordt tot opleiding aan een bepaaldelijk daarvoor aangewezen inrichting hetgeen, om de hierboven vermelde redenen, aanbeveling schijnt te verdienen.

Of die instelling een rijks- dan wel gemeente-instelling moet zijn, is een punt van betrekkelijk ondergeschikt belang. Een rijksinstelling, liefst gevestigd in een der groote academiesteden,

---

[1]) In hoeverre hiermede vereenigbaar is het toekennen van toelagen en het restitueeren van overtochtskosten aan een bepaald aantal jongelieden uit Indië zou afzonderlijk overwogen moeten worden.

Evenzeer zal overwogen moeten worden op welken leeftijd de jongelieden tot het eerste examen kunnen worden toegelaten. Wordt voor de vakstudie een tijdperk van minstens twee jaar noodig geacht dan zou die leeftijd bepaald kunnen worden op minstens 18 en hoogstens 22 jaren.

[2]) Vragen des Tijds. October 1898.

b v. te Leiden, zou zeker in beginsel de voorkeur verdienen. Maar hier te lande staat men voor het geval dat er een gemeente-instelling bestaat, die met weinig moeite tot eene inrichting tot opleiding van Oost-Indische ambtenaren vervormd zou kunnen worden mits de Regeering er op staat om, middels de subsidie, op den gang van zaken aan die instelling een overwegenden invloed uit te oefenen. Ten rechte werd op de meergenoemde vergadering der Oost-Indische kiesvereeniging door een der sprekers o.a. aangevoerd dat nimmer gebleken is dat de juristen, medici enz. afkomstig van de gemeentelijke universiteit te Amsterdam achter moeten staan bij die, welke geleverd worden door de Rijks universiteiten en het is niet duidelijk waarom het onderwijs aan eene gemeentelijke inrichting voor de opleiding der Oost-Indische ambtenaren (mits behoorlijk gecontrôleerd van rijkswege) minder deugdelijk zou moeten zijn, dan dat aan eene Rijksinrichting.

Mochten dus tegen de oprichting van eene Rijksinstelling overwegende financiëele bezwaren bestaan dan zou getracht kunnen worden met het betrokken gemeentebestuur eene bevredigende regeling ter zake te treffen.

V.

In het voorafgaande is in hoofdzaak gehandeld over de intellectueele eigenschappen der a.s. ambtenaren B. B. en werd getracht te betoogen dat de tegenwoordige opleiding geen voldoende waarborgen geeft voor een hoog intellectueel gehalte.

Dit gemis aan voldoende waarborgen bepaalt zich echter niet tot het verstandelijk gehalte van onze O. I. ambtenaren maar doet zich ook gevoelen met betrekking tot twee andere niet minder belangrijke factoren: het moreel en het physiek gehalte.

Het *moreel* gehalte der ambtenaren d. w. z. hun intregiteit, plichtsbetrachting, dienstijver, i. é. w. hun openbaar karakter hangt in de eerste plaats nauw samen met hunne financiëele positie en vooruitzichten en het is zeker een verblijdend feit dat, blijkens de jongste kamerdebatten, de overtuiging zich gevestigd heeft dat in dit opzicht het laatste woord nog niet gesproken is. Afgescheiden hiervan kan echter op het moreel gehalte der ambtenaren ook op andere wijze geïnfluenceerd worden en al is het uiterst moeilijk, zoo niet onmogelijk om, vóór de indiensttreding voldoende zekerheid te verkrijgen omtrent de moreele eigenschappen die de ambtenaren, verplaatst in de Indische omgeving, zal toonen te

bezitten, dit behoeft nog geen reden zijn om in een ander uiterste te vervallen en hoegenaamd geen waarborgen te eischen. Het bewijs van zedelijk gedrag toch, dat nimmer geweigerd wordt, kan buiten beschouwing blijven. De opleiding aan één instelling waar alle a. s. ambtenaren elkaar leeren kennen en zoo mogelijk ook omgaan met jongelieden van andere studierichting, kan ook in dit opzicht preventief veel ten goede uitwerken; de vormende kracht van het academieleven zal ook in dezen haar effect niet missen [1]).

Maar overigens moet ten deze het zwaartepunt gezocht worden in Indië en wel in de aldaar opgemaakte conduite-beöordeelingen. Al kan men niet voorkomen dat ongeschikte personen in het corps opgenomen *worden*, wel kan getracht worden te voorkomen dat dergelijke personen in het corps opgenomen *blijven* en het middel om dat doel te bereiken is gelegen in de conduite-beöordeelingen. Het is geen geheim dat onder het tegenwoordig regime: een door de omstandigheden geboren kassian-stelsel, die beöordeelingen dikwerf met groote toegeeflijkheid geschieden. Bij verbeterde vooruitzichten der ambtenaren zal daarmede gebroken en tot eene strengere contrôle op de invulling der conduite-staten overgegaan moeten worden.

De waarborgen die geëischt worden voor een goed *physiek* gehalte onzer O.-I. ambtenaren bepalen zich tot eene keuring door eene daartoe aangewezen commissie welke keuring — mirabile dictu! — plaats heeft *na*dat de a. s. ambtenaar in zijn examen voor den Indische dienst geslaagd is. Na een veeljarige en somtijds kostbare studie loopen zij die Indisch ambtenaar willen worden dus gevaar te stranden op twee klippen en wel *1*°. het vergelijkend examen *2*°. de keuring. Worden zij bij het een of

---

[1]) De afscheiding van de Indische studenten van het Delftsch studentencorps, afkeurenswaardig uit een oogpunt van traditie en piëteit tegenover hen die dat corps hielpen maken tot wat het is, moet voor de Indische studenten dubbel betreurd worden omdat zij daardoor geraakt zijn in een isolement dat hen vervreemdt van het eigenlijke academieleven. De oprichting van een rijksinstelling in een der groote academiesteden bv. Leiden zou in verband hiermede zeker toe to juichen zijn. Een vertrouwelijke omgang van den a.s. ambtenaren Binnenlandsch Bestuur met de a.s. rechterlijke ambtenaren gedurende den studietijd, zou heilzame gevolgen kunnen hebben voor de verhouding tusschen beide categorieën van ambtenaren in Indië. Het is bekend dat die verhouding dikwerf te wenschen overlaat.

bij het ander te licht bevonden dan zijn alle kosten verspild, eenige jaren van ingespannen studie verloren.

Zou het te verwonderen zijn indien bij de keuring zekere toegeeflijkheid betracht werd? En is de vraag ongeoorloofd of allen die thans in het Indisch ambtenaarscorps zijn opgenomen, wel toegelaten zouden zijn indien de keuring had plaats gehad bij den aanvang in stede van bij het einde van de Indische studie?

Ook in dit opzicht behoeft men het kanaal niet over te steken [1]) om te zien hoe achterlijk wij zijn met de eischen gesteld aan ons z. g. „keurcorps" in Indië. Onze aanstaande officieren toch, zoowel voor de land- als voor de zeemacht, moeten gekeurd worden vóór zij tot de vakstudie te Breda of Willemsoord worden toegelaten. Heeft de gezondheid, het physiek van den ambtenaar B. B. van wien ook in dit opzicht zoo veel gevergd wordt, voor den staat dan minder waarde dan die van den officier bij land- of zeemacht? En zou het een overdreven eisch genoemd kunnen worden indien voor de inlijving bij het corps B. B., dat veilig onder de *bereden* corpsen kan worden gerekend, althans eenige elementaire vertrouwdheid met de rijkunst geëischt werd?

VI.

De conclusie van de vorige opmerkingen is, dat bij het bestaande stelsel van opleiding onzer O.-I. ambtenaren voldoende waarborgen ontbreken zoowel voor een behoorlijk intellectuëel als voor een goed physiek en moreel gehalte.

Dat stelsel — indien het al dien naam verdient — ontstaan niet na voorafgaande welberaamde overweging maar door een toevallige samenloop van omstandigheden, moge een tijdlang goede diensten bewezen hebben, de eischen van den Indischen dienst zijn sinds zoodanig verzwaard dat het thans niet anders dan hoogst gebrekkig kan heeten; zóó gebrekkig dat hier, bij uitzondering, gezegd kan worden dat elke verandering eene verbetering zal zijn.

Geen wijziging of aanvulling maar herziening van het geheele stelsel *de fond en comble* is derhalve noodig. En bij eene herziening

---

[1]) Met betrekking tot zijn physiek moet hij die tot het vergelijkend examen voor den Britsch-Indischen toegelaten wil worden kunnen bewijzen *„that he has no disease, constitutional affection or bodily infirmity unfitting him or likely to unfit him for the civil service of India"*.

als hierbedoeld, eene herziening van meet af aan, komt het niet in de eerste plaats aan op de regeling van details maar op het vaststellen van de hoofdbeginselen die aan de nieuwe regeling ten grondslag moeten liggen.

In de overtuiging dat het aan de vaststelling van die hoofdbeginselen slechts ten goede kan komen indien ieder het zijne bijdraagt tot het nasporen van het vóór en tegen, is het voorafgaande geschreven. En in diezelfde overtuiging worden de navolgende hoofdbeginselen met alle bescheidenheid ter overweging aanbevolen:

1. Splitsing van het onderzoek naar de kennis der candidaten in een vergelijkend examen naar de algemeene ontwikkeling en een niet vergelijkend examen naar de vakkennis, beide af te nemen in *Nederland.*

2. Het stellen van hooge eischen aan het eerste, van middelmatige eischen aan het tweede examen, een en ander met toepassing van eene gewijzigde en meer practische methode van examineeren.

3. Voorbereiding voor het vakexamen aan eene speciaal daarvoor bestemde inrichting met tweejarigen cursus in *Nederland* met opheffing van afdeeling B van het gymnasium Willem III te *Batavia.*

4. Lichamelijke keuring vóór de toelating tot het vergelijkend examen bedoeld sub 1.

C. J. HASSELMAN.

BIJLAGE.

TOELICHTING
BETREFFENDE DEN OMVANG VAN HET VERGELIJKEND EXAMEN IN SOMMIGE VAKKEN VOOR DE TOELATING TOT DE *Indian Civil Service* IN 1895.

Engelsch opstel. Eene verhandeling te schrijven over een van de onderwerpen die door de examen-commissie aangegeven zullen worden.

Engelsche taal- en letterkunde. Het examen zal gesplitst worden in twee gedeelten. In het eene gedeelte zullen de candidaten blijk moeten geven van algemeene bekendheid met den loop van de Engelsche letterkunde, zooals die vertegenwoordigd is door de volgende dichters en prozaschrijvers tusschen de regeering van Eduard III en de troonsbestijging van koningin Victoria.

Dichters: Chaucer, Langland, Spenser, Shakespeare, Milton, Dryden, Pope, Gray, Collins, Johnson, Goldsmith, Crabbe, Cowper, Campbell, Wordsworth, Scott, Byron, Coleridge, Shelley, Keats.

Prozaschrijvers: Bacon, Sir Thomas Browne, Milton, Cowley, Bunyan, Dryden, Swift, Defoe, Addison, Johnson, Burke, Scott, Macauly.

In dit gedeelte van het examen zal geen gedetailleerde kennis geëischt worden van de werken van deze schrijvers; wel zal onderzocht worden in hoever de candidaten de voornaamste werken van die schrijvers op zichzelf hebben bestudeerd, en bekend zijn met de speciale kenmerken van hunne gedachtengang en stijl en met de plaats, die zij in de Engelsche litteratuur bekleeden. Ook wordt van de candidaten verwacht dat zij in deze schrijvers de geschiedenis van de Engelsche taal met betrekking tot woordenrijkdom, syntaxis en prosodie bestudeerd hebben.

Het andere gedeelte van het examen zal betrekking hebben op een der ondervolgende tijdperken, welke bij het examen in volgende jaren behandeld zullen worden in de aangegeven volgorde:

1 .... van 1800 tot 1832
1895 .... (schrijvers in de 19e eeuw tot aan den dood van Scott.)
2 .... van 1360 tot 1600
1896 .... (van Chaucer tot Spenser.)
3 .... van 1600 tot 1700
1897 .... (van Shakespeare tot Dryden.)
4 .... van 1700 tot 1800
1898 .... (van Poper tot Cowper.)

In dit gedeelte van het examen zal van de candidaten geëischt worden eene meer gedetailleerde bekendheid met de geschiedenis van de Engelsche taal- en letterkunde, zooals die blijken kan uit de voornaamste werken in elk tijdvak voortgebracht. Dit examen zal voor een groot deel, hoewel volstrekt niet uitsluitend loopen over zekere door de examen-commissie nader op te geven boeken.[1])

1) De boeken voor 1895 zijn: Wordsworth: Sonnets, Coleridge: Poems, Byron: Childe Harold, Lamb, Essays of Elia, Shelley: Poemss, Keats: Poems, Cobbett: Rural Rides, Macaulay: Biographies, Scott: Waverley, Rob Roy, Ivanhoe. de Quincy, Opium Eater.

De namen, geplaatst onder de jaartallen, geven het algemeen karakter aan van de letterkundige ontwikkeling van het tijdvak en bijgevolg de natuurlijke begrenzing van het examen. Al de werken van Shakespeare b. v. worden beschouwd als te vallen in het tijdvak 1600 tot 1700, al de werken van Swift in de periode van 1700 tot 1800, al de werken van Scott en Wordsworth en al de werken van Macaulay in het tijdvak 1800 tot 1832.

Fransche taal- en letterkunde. Vertaling van het Fransch in het Engelsch en van het Engelsch in het Fransch. Critische vragen over de Fransche taal en letterkunde.

Duitsche taal- en letterkunde. Zie Fransch.

Latijnsche taal- en letterkunde. Vertaling van het Latijn in het Engelsch; Opstel in proza en in dichtmaat (in plaats van het laatste mag ook gekozen worden het beantwoorden van een aantal vragen over Latijnsche philologie). Critische vragen over Latijnsche taal- en letterkunde.

Grieksche taal- en letterkunde. Zie Latijn.

Sanskritsche taal- en letterkunde. Vertaling van het Sanskrit in het Engelsch en van het Engelsch in het Sanskrit. Geschiedenis van de Sanskritsche letterkunde (daaronder begrepen de kennis van de Sanskritsche geschiedenis voorzoover die met dit onderwerp verband houdt). Sanskritsche grammatica. Philologie van de veda's.

Arabische taal- en letterkunde. Vertalingen evenals bij het Sanskrit. Geschiedenis van de Arabische letterkunde. Arabische grammatica. Arabische prosodie.

Engelsche geschiedenis. Algemeene vragen over de Engelsche geschiedenis van 800 tot 1848; vragen over de constitutioneele geschiedenis van Engeland van 800 tot 1848.

Vragen zullen gesteld worden met betrekking tot het geheele genoemde tijdvak, maar het is den candidaten vergund slechts een deel dier vragen te beantwoorden.

Algemeene nieuwere geschiedenis. De candidaten zullen ondervraagd worden over een der volgende tijdvakken, naar hun eigen keuze:

1. Van de troonsbestijging van Karel den Groote tot den derden kruistocht (800 tot 1193).
2. Van den derden kruistocht tot het verdrag van Worms (1193 tot 1521).
3. Van het verdrag van Worms tot aan den dood van Lodewijk XIV (1521 tot 1715).
4. Van de troonsbestijging van Lodewijk XV tot aan de Fransche omwenteling van 1848 (1715 tot 1848).

Onder de tijdvakken sub. 3 en 4 is ook begrepen de geschiedenis van Indië.

Grieksche geschiedenis. Vragen over de algemeene geschiedenis van Griekenland tot van den dood van Alexander; vragen over de constitutioneele geschiedenis van Griekenland gedurende dezelfde periode.

Romeinsche geschiedenis. Vragen over de algemeene geschiedenis van Rome tot aan den dood van Vespasianus; vragen over de constitutioneele geschiedenis van Rome gedurende hetzelfde tijdvak.

In de Grieksche en Romeinsche geschiedenis wordt van de candidaten bekendheid verwacht met de oorspronkelijke bronnen. Vragen zullen gesteld worden over het geheele tijdvak, maar de candidaten behoeven slechts een deel dier vragen te beantwoorden.

Wiskunde. Zuivere wiskunde: algebra, meetkunde (Euclidische en meetkunde der kegelsneden), vlakke trigonometrie, vlakke analytische meetkunde (beginselen). Differentiaal- en integraal-rekening (elementair).

Toegepaste wiskunde: statica en dynamica van het materiëele punt, hydrostatica, mathematische optica, alles te behandelen zonder behulp van differentiaal- en integraal-rekening.

Hoogere Wiskunde: Zuivere wiskunde: hoogere algebra, daaronder begrepen de theorie der vergelijkingen, vlakke en bolvormige trigonometrie, differentiaal- en integraal-rekening, differentiaal-vergelijkingen, analytische meetkunde van het platte vlak en in de ruimte.

Toegepaste Wiskunde: statica (daaronder begrepen de leer van de aantrekkingskracht), dynamica van het materieele punt en van onwrikbare stelsels, hydromechanica, mathematische en natuurkundige optica en mathematische astronomie.

Staathuishoudkunde en staathuishoudkundige geschiedenis. Van de candidaten wordt bekendheid verwacht met de theorieën der staathuishoudkunde, zooals die in de standaardwerken zijn behandeld; ook bekendheid met de bestaande economische toestanden en met de statistieke methoden toegepast op economische vraagstukken; voorts eene algemeene bekendheid met de geschiedenis van de industrie; het grondbezit en de economische wetgeving in het Vereenigd Koninkrijk.

Logica en geestelijke philosophie. (Oude en nieuwere). Onder logica wordt begrepen zoowel de deductieve als de inductieve logica.

Onder geestelijke philosophie wordt begrepen psychologie en metaphysica.

VARIA.

DE GOUVERNEMENTS-POSTSPAARBANK IN NEDERLANDSCH-INDIË.

Met 1 Juli 1898 is te Batavia de postspaarbank voor Nederlandsch-Indië in werking getreden. Zooals bekend is, werd in beginsel tot de stichting besloten bij de Indische begrooting voor 1897.

Wij willen het een en ander over haar vestiging mededeelen, waartoe wij, wat de gegevens betreft, putten uit het jongste gedeelte van het *Koloniaal Verslag* blz. 121 en v.v.

Haar oprichting en de grondslagen van haar inrichting worden beheerscht door het Kon. besluit van 16 Oct. 1897 no. 27. Tegelijk met de afkondiging daarvan in Indië bij *Indisch Staatsblad* 1897 no. 296 werden benoemingen gedaan.

Tot directeur der Indische postspaarbank, met ingang van 1 Januari 1898, werd benoemd een reeds tot den Indischen dienst behoorende ambtenaar, die vooraf in de gelegenheid was gesteld geweest om zich bij de rijkspostspaarbank hier te lande in bijzonderheden op de hoogte van dien werkkring te stellen, terwijl weinige dagen later in de betrekking van adjunct-directeur der instelling werd voorzien door met de waarneming daarvan tijdelijk te belasten een daartoe ter beschikking van den Gouverneur-Generaal gestelden ambtenaar der Nederlandsche posterijen, wien te dien einde verlof uit den Nederlandschen dienst buiten bezwaar van den lande was verleend. Nog vóór het einde van Januari 1898 werden door den Gouverneur-Generaal het lid tevens voorzitter, en de beide andere leden van den raad van toezicht op de postspaarbank benoemd. De instructie voor dien raad, voor den direteur en voor den ambtenaar die hem bij afwezigheid vervangt (den adjunct-directeur) werden bij gouvernementsbesluit vastgesteld, terwijl bij gouvernementsbesluit dd. 24 Mei d. a. v. (Bijblad no. 5283) in het leven werden geroepen „Bepalingen tot regeling van de aanstelling, de bevordering en het ontslag van het ter directie van de postspaarbank werkzaam te stellen tijdelijk personeel", volgens welke regeling bedoeld personeel kan bestaan uit vrouwelijke Europeesche beambten, op een bezoldiging van *f* 25 tot *f* 150 's maands, en uit mannelijke inlandsche beambten, op een bezoldiging van *f* 12 tot *f* 50 's maands. Deze tijdelijke beambten worden benoemd en ontslagen door den directeur der instelling, die zelf ondergeschikt is aan den directeur der burgerlijke openbare werken en uitsluitend rekenplichtig is aan den hooger vermelden raad van toezicht.

Ter verdere uitvoering van het Koninklijk besluit, bevattende de grondslagen der instelling, werd intusschen bij gouvernementsbesluit dd. 9 Maart 1898 no. 50. (Indisch Staatsblad no. 102) uitgevaardigd een „reglement voor den postspaarbankdienst, in Nederlandsch-Indië", voor de samenstelling van welk reglement, evenals ook bij de regeling van de grondslagen het geval was geweest, voor zooveel het verschil in toestanden hier te lande en in Indië het niet noodig of wenschelijk maakte daarvan af te wijken, tot voorbeeld en leiddraad gediend heeft het bepaalde omtrent de Nederlandsche rijkspostspaarbank.

Toen de voorbereidende werkzaamheden voor de invoering van den nieuwen dienst in Indië (aanvankelijk nog enkel bij de post- en de post- en telegraafkantoren) [1]) genoegzaam gevorderd waren, werd de inwerkingtreding bepaald op 1 Juli 1898, voorloopig echter met deze uitzondering dat een der artikelen van het reglement, behelzende eene bijzondere voorziening met betrekking tot de inlagen door en de terugbetalingen aan inlanders en vreemde oosterlingen, tijdelijk buiten werking werd gelaten, op welken maatregel echter reeds bij gouvernementsbesluit dd. 24 Augustus 1898 no. 4 (Indisch Staatsblad no. 241) kon worden teruggekomen, door de bepaling dat bedoeld artikel in werking treedt op een door den directeur der burgerlijke openbare werken, in overleg met den directeur der postspaarbank, voor elk gewest afzonderlijk te bepalen dag. De alzoo gedurende een poos buiten toepassing gebleven bepaling (art. 12 van het reglement) houdt het voorschrift in dat aan inleggers, behoorende tot de inlandsche en met deze gelijkgestelde bevolking, nevens het spaarbankboekje een penning wordt uitgereikt, welken zij, voor het erlangen van terugbetalingen, nevens het boekje moeten vertoonen, tenzij omtrent hunne identiteit geenerlei twijfel bestaat. Bedoelde penningen toch waren op 1 Juli nog naar Indië onderweg.

Omtrent den voet, waarop de instelling werkt, geldt in hoofdzaak het volgende. Aan de inleggers wordt een jaarlijksche rente toegekend van 2.4 pCt. van hunne inlagen, d. i. 20 cent voor iedere *f* 100 's maands, terwijl voor hetgeen boven *f* 1200 ten name van één inlegger in de boeken der spaarbank is ingeschreven, geen rente wordt uitgekeerd, welk bedrag echter voor vereenigingen, stichtingen en fondsen van maatschappelijk of godsdienstig belang of tot onderling hulpbetoon, tot *f* 2400 reikt. Deze maxima-gelden evenwel niet voor de Indische Regeering, wanneer die van de postspaarbank gebruik maakt voor de belegging van onder haar berustende aan derden toebehoorende gelden. Inlagen en terugbetalingen zijn slechts toegestaan in bedragen van *f* 0.25 of veelvouden daarvan (uitgezonderd terugbetalingen bij opvordering van de rente over een afgeloopen jaar of van het geheele bedrag van het tegoed). De belegging van de beschikbare gelden der postspaarbank geschiedt in de eerste plaats in Nederlandsch-Indië, met inachtneming van de regelen dienaangaande gesteld in art. 14 van het aangehaalde Koninklijk besluit dd. 16 October 1897 no. 27, en indien het niet mogelijk blijkt het geheele beschikbaar bedrag aldaar rentegevend te maken, wordt overgegaan tot belegging hier te lande. In afwachting dat ter zake van deze laatste beleggingen de voorgeschreven definitieve regeling tot stand komt, is inmiddels als voorloopige voorziening bepaald (Koninklijk besluit dd. 14 Juli 1898 no. 22, Indisch Staatsblad no. 274) dat de gelden der Indische postspaarbank, waarvan belegging hier te lande mocht noodig zijn, worden belegd in inschrijvingen op een der grootboeken van de nationale schuld.

De tot dusver bekend geworden cijfers omtrent het van de postspaarbank gemaakt gebruik kunnen als zeer bevredigend worden aangemerkt. Gedurende

[1]) Voorshands derhalve op 123 plaatsen (81 op Java en Madura en 42 in de buitenbezittingen). De bij het reglement voor den postspaarbankdienst aan den directeur der burgerlijke openbare werken voorbehouden aanwijzing welke der hulppostkantoren voor den nieuwen dienst zullen worden opengesteld, zal eerst plaats vinden zoodra gebleken zal zijn dat de behoorlijke uitoefening van den postspaarbankdienst bij de post- (en telegraaf-) kantoren voldoende verzekerd is

de eerste twee maanden werd ingelegd – namelijk in Juli bij 74 kantoren op Java en Madura en bij 27 in de buitenbezittingen en in Augustus bij 76 en 31 kantoren — achtereenvolgens ƒ 158,833.35 en ƒ 147,207.84 en werd teruggenomen ƒ 1,142.50 en ƒ 9198, zoodat op ult. Augustus het tegoed der (2270) inleggers beliep ƒ 295,700.69. Onder die 2270 inleggers waren 642 inlanders en 33 vreemde oosterlingen, zijnde respectievelijk 28.3 en 1.4 pCt. van het totaal. Volgens een opgaaf van 3 September 1898 beliep toen — voor zooveel reeds ter directie van de postspaarbank bekend was (de opgaven over Augustus waren op genoemden datum nog niet volledig ingekomen) — het voordeelig saldo der inlagen en terugbetalingen ƒ 275,436.56[5], van welk bedrag ter belegging hier te lande reeds was overgemaakt ƒ 160,000 en ter overmaking bestemd was ƒ 60,000, zoodat voor rentegevende plaatsing in Indië aldaar bleef aangehouden ƒ 55,436,56[5].

In Indië zal de postspaarbank haar ruimste beleggingsveld moeten vinden in het disconteeren van vendu-acceptatiën, doch het is gebleken dat deze operatie niet kan worden opgedragen aan de post- (en telegraaf-)kantoren, wier geldvoorraad doorloopend niet ruim genoeg is, zoodat de postspaarbank zich voor deze wijze van belegging van de landskassen zal moeten bedienen. Bij gouvernementsbesluit dd. 13 Augustus 1898 no. 17 is eene regeling getroffen om reeds bij eenige van die kassen het disconteeren voor rekening van de postspaarbank mogelijk te maken, namelijk bij die, gevestigd op plaatsen, waar ingevolge de regeling in Indisch Staatsblad 1893 no. 94 het Gouvernement zich niet voor eigen rekening met dit bedrijf inlaat, d. i. bij bij de landskassen op de 13 plaatsen, waar kantoren van de Javasche Bank of (en) van de Nederlandsche Handelmaatschappij gevestigd zijn, en, in verband daarmede, — door bemiddeling van den postdienst — ook op een 15-tal tot het ressort der bedoelde 13 landskassen behoorende plaatsen met post- (en telegraaf-)kantoren.Een regeling wordt nog voorbereid om de landskassen elders, bij welke tot nu toe alleen voor rekening van de lande vendu-acceptatiën mogen gedisconteerd worden, bovendien voor rekening van de postspaarbank aan bedoelde disconteering te doen deelnemen.

* * *

Zooals uit het bovenstaande blijkt, kan men nu reeds zeggen dat het welslagen der postspaarbank aan geen gegronden twijfel onderhevig is. En dat, terwijl ze eerst een half jaar in werking is. Dit kon ook niet anders worden verwacht, want zij is nog nergens mislukt. Maar, wij zijn voor Indië wel eens wat heel zwaartillend waar het iets nieuws betreft, en men zal zich nog herinneren welke vreeslijke bezwaren tegen een postspaarbank in Indië werden te berde bracht.

Zijn dan nu alle moeielijkheden reeds overwonnen? Geenszins, en de grootste daarvan is en blijft natuurlijk de quaestie der belegging. Zij zal haar „ruimste beleggingsveld" in Indië moeten vinden in het disconteeren van vendu-acceptatiën, zegt de Regeering. Wanneer, zooals we verwachten, het saldo der postspaarbank zich op reusachtige wijze uitbreidt, zal deze belegging, gesteld dat ze er in slagen kan de thans nagenoeg overal bestaande en voor de behoefte voldoende disconto-gelegenheden plotseling te dooden, al spoedig een druppel in een emmer zijn. Trouwens uit de cijfers van 3

September, hierboven genoemd, blijkt dat men thans van de onnoozele *f* 275.000 die in Indië ingelegd was reeds *f* 220.000 voor Nederland bestemde en slechts *f* 55.000 in Indië zou trachten te beleggen. Men zendt dus nu reeds de groote bom naar Holland. En hoe wordt die som nu hier belegd? Door wien? Onder wiens verantwoordelijkheid? Of zal alles wat naar Holland gaat belegd worden in inschrijvingen N. W. S., zooals men uit het Kon. Besluit van 24 Juli 1898 no. 22 zou afleiden?

Zeker is het echter, dat, als nagenoeg alles hier te lande belegd wordt in N. W. S., op den duur de postspaarbank ten gevolge heeft dat Indië een aanzienlijk kapitaal vast legt in Nederland. Is dit gewenscht? En zoo niet, is het onvermijdelijk?

v. S.

IS TOEKOE OEMAR DOOD?

In onze Januari-aflevering openden wij den nieuwen jaargang met de Pedir-expeditie.

Wij hebben *flair* gehad, toen wij het artikel van Si Gam daarover citeerden, het toeschrijvende (blz. 2) aan een „blijkbaar goed ingelicht schrijver", want de Chineesche Kerk beweert dat Dr. Snouck Hurgronje er de vader van is.

Wij brengen nu in herinnering dat deze deskundige (zie blz. 8 in ons tijdschrift) zegt o. a.:

„Het schijnt wel dat velen als het *doel* van de expeditie beschouwd hebben: het vangen of dooden van de hoofden van het verzet tegen ons gezag; bovenaan natuurlijk Toekoe Oemar" ....

„Nu zou natuurlijk het dood of levend in handen krijgen van onzen verraderlijken bondgenoot uit de Deykerhoff-periode eene zeer welkomen en door een ieder toegejuichte gebeurtenis zijn"; al toont de schrijver daarna op heldere wijze aan dat dit *niet* het object der expeditie was.

Die door ieder toegejuichte gebeurtenis heeft intusschen met groote waarschijnlijkheid plaats gehad. Toekoe Oemar is het lot ontkomen, hem welwillend toegedacht door de Nederlandsche straat- en schooljeugd, bij wie geen lied zóó populair was, als het menschlievende:

En Toekoe Oemar, die moet hangen.
Hip hip hoera! hip hip hoera!

Hij heeft den dood gevonden op het veld van eer: in den strijd tegen de Compagnie.... als hij ten minste dood is.

* * *

In het Atjeh-verslag van de *Javasche Courant* loopende over 15 — 29 Dec. lazen wij het volgende:

„*Westkust.* Omtrent T. Oemar werd slechts vernomen, dat hij vergezeld van ± 70 geweerdragenden zich van Tenom naar Paseh-Atjeh aan de rivier Wejla had begeven om zijne vrouw Tjoet Din een bezoek te brengen. Zijne Panglima's Karim en Aroen bleven bij hunne benden aan de beneden Tenomrivier.

„Op den 13en December werd door den radja van Tenom, die den gouverneur naar Melaboeh vergezelde, aldaar, met vernietiging van de vroeger door hem jegens het gouvernement afgelegde verklaringen en van de met den toenmaligen gouverneur Laging Tobias in 1884 gesloten overeenkomst, een nieuw contract geteekend en beëedigd."

Wij vermelden nu de volgende regeeringstelegrammen:

I. 13 Februari: „ter Westkust vonden drie gevechten plaats met Toekoe Oemar's benden. Gesneuveld twee fuseliers, gewond de gedetacheerde luitenant J. J. Verbrugh door een klewanghouw aan den linkerpols. De vijand bekwam zestien dooden, waaronder een panglima".

II. 17 Februari: „Generaal Van Heutsz, sedert vier dagen te Melaboeh de zaken leidende, seint, dat, volgens berichten van Atjehsche hoofden, Toekoe Oemar den 10den dezer 's nachts bij het gevecht met de hinderlaag onder luitenant Verbrugh nabij het strand te Oedjong Kala gesneuveld of zwaar gewond is. Zijn pedang rentjong (dolkzwaard) werd nabij het gevechtsterrein gevonden en aan het bestuur uitgeleverd".

„Zekerheid omtrent Oemar's sneuvelen ontbrak nog. Generaal Van Heutsz vertrok naar Waila tot verkrijging van verband met de colonne van overste Van der Dussen".

III. 18 Februari: „Colonne van overste Van der Dussen gaat de Oemarbenden in Boven-Melaboeh opzoeken. Een officier ongevaarlijk gewond. Gouverneur Van Heutsz is naar Tenom om den radja aldaar in zijn gezag te herstellen. Voortdurend worden Atjehsche berichten omtrent het sneuvelen van Toekoe Oemar ontvangen."

IV. 26 Februari: „Gouverneur Van Heutsz kwam gisteren te Kota Radja terug. Oemar-benden vluchtten. In Tenom werd nergens weerstand geboden. Meeste hoofden en een deel der bevolking kwamen zich aanmelden bij den Imam. Colonne van den majoor Schmidt blijft, om het binnenland van Tenom op te nemen. Bij de colonne van overste Van der Dussen werd luitenant F. H. Ockerse onbeduidend gewond. Sneuvelen van Toekoe Oemar wordt algemeen geloofd."

Volgens particuliere berichten zou 19 Februari te Moega het lijk van Toekoe Oemar begraven zijn door zijn volgelingen. Zijn weduwe Tjoet Nja Din was naar Langga gevlucht, waarheen de snelvoetige kolonne Van der Dussen nu ook een bezoek dacht te brengen.

* * *

Absolute zekerheid bezitten wij dus nog niet, dat „een panglima", op 10 Februari gesneuveld, de authentieke Toekoe Oemar is, en het zou de eerste keer niet zijn dat een aanvoerder onzer vijanden in een Indischen oorlog quasi den dood vond, doch later weer in levenden lijve werd teruggevonden. Voor Oemar is dit echter veel moeilijker dan voor iemand anders, omdat hij in zijn veelbewogen leven zoo verbazend veel, zij het oppervlakkige, kennissen heeft gekregen.

Het behoeft aan dezen gouverneur van Atjeh waarachtig niet gezegd te worden dat hij toch vooral zijn uiterste best doe, om de identiteit van den gesneuvelden panglima vast te stellen!

De Nederlandsche bladen hebben hem reeds uitgeluid en geïllustreerde bladen hebben de oude clichés nog weer eens opgezocht.

Wij herdenken hem hier als een volmaakt geslaagd type van een Atjehsch hoofd, die, onophoudelijk gebruik makende van onze oliedomheid, een prachtige carrière gemaakt heeft, door met veel diplomatiek talent periodieke onderwerpingen en afvallen te vertoonen.

Comediën, die wij telkens als ernst slikten, een treffend bewijs gevende van de inferioriteit van Westerlingen tegenover Oosterlingen, waar het geldt elkaar te bedriegen.

Mogen wij Oosterling genoeg geworden zijn, om nooit meer aan een tweeden Toekoe Oemar gelegenheid te geven op die wijze een mooie carrière te maken!

v. S.

MOEILIJKHEDEN BIJ DE VESTIGING ONZER AUSTRALISCHE KOLONIE.

Zooals wij weten uit het opstel van Dr. D. W. Horst: „Onze bestuursvestiging op Nieuw-Guinea" (1898, II, blz. 1285) is onze aanstaande vestiging op dat reusachtige eiland verdeeld in de twee groote bestuursressorten: de afdeelingen „Noordkust van Nieuw-Guinea", standplaats Monokwari in de baai van Dorei en „West- en Zuidkust van Nieuw-Guinea", standplaats Fak-Fak in het landschap Kapaur.

Groote moeielijkheden doen zich echter voor.

De Indische dagbladen wisten te vertellen, dat de controleur 1e klasse van Oosterzee, na acht weken tijds doorgebracht te hebben op zijn standplaats Monokwari, van zijn 50 manschappen er nog slechts 3 over had, die valide waren.

Wij missen de gegevens om dit berichtje te controleeren. Wèl kunnen wij mededeelen, dat onze informatiën ons evenmin een rooskleurig beeld gaven van de toestand op de Noordkust van Nieuw-Guinea, betrekking hebbende op onze vestiging.

Het S. S. der gouvernements-marine „Zeeduif," dat de „Bensbach" van Singapore daarheen gesleept had, nam eenige van de vele zieken aan boord. Hiervan stierven er 2 op de reis naar Ternate.

Erger is echter **dat men daar nog steeds geen water heeft gevonden.** Maar zijn ambtgenoot Kroesen wandelt evenmin op rozen. **Ook op diens standplaats te Fak-Fak toch is nog steeds geen water gevonden.** De „Zeemeeuw" voorzag de aan de wal gevestigden van boord uit en liet bij haar vertrek zelfs de gevulde watervaten achter.

De vraag zal zeker overweging verdienen, of Fak-Fak wel geschikt is voor onze vestiging en of men niet goed zou doen, Oostelijker een geschikte plaats te zoeken.

Verder schijnt de handel in vogelhuiden zeer demoraliseerend te werken. De Papoea's hebben door de jacht op de, die huiden leverende, vogels, groote verdiensten.

Handel op ander gebied dreigt daardoor op den achtergrond te geraken, en wordt voor den soliden handelaar zeer moeilijk. Op den uitvoer van buskruit wapenen en jenever van uit Ternate en Amboina bestaan behoorlijk verbodsbepalingen, maar er bestaat feitelijk niet de minste controle, zoodat die verbodsbepalingen slechts in theorie waarde hebben, in de praktijk echter een wassen neus zijn.

Onder deze slechte auspiciën beginnen wij onze kolonisatieproef in het werelddeel Australië!

v. S.

MAANDELIJKSCHE REVUE VAN BROCHURES EN VAN TIJDSCHRIFT- EN DAGBLADARTIKELEN.

21 Februari 1899.

INHOUD.

„De rust op Celebes"; brochure van Mr. R. Vorstman.

„Koloniale Kroniek en Koloniale Literatuur" van Mr. J K. W. Quarles van Ufford, in de *Economist*.

„Nog eens de exploitatie van Poeloe Weh", in het weekblad *Vooruitgang*. — Opmerking van Mr. M. C. Piepers in de *Weesper Courant*. — De heer J. M. H. van Oosterzee, in het *Vaderland* opkomende tegen een beschuldiging van *Vooruitgang*. — Repliek van *Vooruitgang*.

Necrologie van *Toekoe Oemar* door den heer G. B. Hooyer in de *Nieuwe Rotterdamsche Courant*. — Opmerking van het *Algemeen Handelsblad*.

De post voor offerfeesten op Lombok op de begrooting, besproken door: de *Standaard*. — De *Arnhemsche Courant*. — Toelichting van de *Standaard*. — Polemiek van Mr. Æ. Baron Mackay, in de *Standaard*. — Repliek van de *Standaard*. — Protest van den heer D. K. Wielinga en een antwoord van de *Standaard*. — Wat de *Nederlander* zegt. — Artikel van de *Nieuwe Rotterdamsche Courant*.

„De rust op Celebes, een waarschuwend woord", is de titel van een brochure van Mr. R. Vorstman. De schrijver vond aanleiding in het gerucht dat Passawie, de bekende verbannen regent van Lebakkang, in eere hersteld, naar zijn land is mogen terugkeeren, om onthullingen te doen over een zekeren kalana daeng Sisila, die met 5 anderen even onrechtvaardig verbannen zoude zijn. Als gevolmachtigde dezer zes inlanders diende Mr. R. Vorstman, destijds advocaat te Makassar, den 18den Februari 1895 aan den Gouvereur-Generaal een request in tot intrekking van het die inlanders treffende verbanningsbesluit van 26 Juni 1894 No. 18, waarop hij tot nu toe nog geen antwoord ontving. De zaak zelf is vrij ingewikkeld. De lezing, die in deze brochure gegeven wordt, komt hierop neer:

De landbouwer Madjoeni, bijgestaan door Mr. R. Vorstman, deed in 1892 dagvaarden voor den raad van justitie den controleur van Pangkadjene ter vergoeding van schaden, kosten enz. geleden en nog te lijden ten gevolge van de volgende onrechtmatige handeling. Madjoeni was namelijk in 1891 door den controleur met den djaksa, eenige politie-oppassers, een glarang, en een zestigtal met lanzen en krissen gewapende inlanders verjaagd van zijn vijf sawahvelden, die hij 25 jaar rustig en ongestoord bezat en die sedert onheugelijke tijden in 't bezit geweest waren van zijn vader, van wien hij ze geërfd had.

Tegen deze actie werden door of namens den gedaagden controleur eenige exceptiën ingebracht, o. a. dat hij „geen Madjoeni, wel een Maradjoeni kende, welke Maradjoeni niet schrijven kon en dus geen volmacht kon hebben onderteekend." Die exceptie werd echter afgewezen en getuigenbewijs werd den eischer Madjoeni toegestaan. Dat getuigenbewijs viel „tamelijk zwak" uit. En de gedaagde controleur beweerde uitdrukkelijk dat hij, tot executie van een vonnis van den landraad te Pangkadjene, zich begeven had naar die sawahs, vergezeld door den djaksa, een politie-oppasser en den man te wiens beschikking de sawahs gesteld moesten worden, zonder eenig verder gevolg, zonder eenig geweld te

gebruiken. Wel werd bewezen dat er tal van gewapende lieden tegenwoordig waren: de gedaagde controleur ontkende eenvoudig ze te hebben gerequireerd. Men had Madjoeni zien vluchten (uit vrees voor de wapenen) vóór dat de controleur ontruiming had bevolen. Volgens den rechter *mocht* hij die ontruiming bevelen. De eisch werd dan ook (en dit komt ons heel natuurlijk voor) aan Madjoeni ontzegd, die veroordeeld werd in de kosten. Maar, daar hij die niet kon betalen, was de gedaagde controleur ten slotte voor zijn eigen kosten aansprakelijk.

Onder de getuigen echter was pangerang daeng Toelo. Deze had verklaard dat de eischer wel degelijk schrijven kon en wel degelijk Madjoeni, of zelfs in de wandeling Djoeni heette. Daardoor o. a. verviel de opgeworpen exceptie. En nu geschiedde het dat daeng Toelo op zekeren dag werd opgeroepen door den (hem vijandigen) regent namens den bedoelden controleur van Pangkadjene. Op het kantoor van dezen laatste zeide de tolk hem op last van den controleur dat hij op last van den raad van justitie naar Makassar was opgeroepen, dat hij op staanden voet ontkrist moest worden en dat hij slechts had te gehoorzamen. Men nam hem zijn kris af en leidde hem geboeid te paard, onder geleide van de militaire macht, naar Maros, ondanks zijn dringend verzoek hem niet over land te vervoeren, omdat zijn familie aan den grooten weg woonde en, hem ziende, in opstand zou kunnen komen. Onder weg beweerde de regent dat daeng Toelo amok wilde maken, en verzocht aan den commandant om Toelo maar dood te schieten. Doch daar Toelo volgens dien commandant geen amok maakte, gaf deze aan dat verzoek geen gehoor. Intusschen schijnt de bevolking daeng Toelo te hebben willen ontzetten. Een opstootje ontstond. De soldaten gebruikten hun geweren; er vielen zes dooden. De reis werd verder ongestoord voortgezet tot Makasser, waar daeng Toelo preventief werd opgesloten in 's lands gevangenis, en waar hij 34 dagen bleef.

Wat had daeng Toelo misdreven? De reeds genoemde controleur had hem beschuldigd van „meineed", omdat hij in het vorige proces had verklaard dat Madjoenie, Madjoenie was en zijn handteekening kon schrijven (onder de volmacht aan Mr. Vorstman).

Het voorloopig onderzoek van landraadzaken is te Makasser opgedragen aan den assistent-resident. Opmerkelijk is het dat hier de gouverneur van Celebes, geheel buiten zijn gewonen werkkring om, daeng Toelo verhoorde.

Te Makassar oordeelde men de vervolging van daeng Toelo een bedenkelijk geval. Immers in de overweging van het vonnis, in zake Madjoeni contra den controleur van Pangkadjene, van 19 April 1893 staat de volgende overweging:

„overwegende dat gedaagde's beweren als zoude er geen personen genaamd Madjoenie te Pangkadjene zijn doch wel een Maradjoenie, die echter niet zou kunnen schrijven, *is bewezen onjuist te zijn*". En hij, die dat beweerd had werd thans aangeklaagd van meineed! Daarbij was daeng Toelo van zijn gewonen rechter afgetrokken.

De president van den landraad liet zich in dezen vrij kras uit. Hij zeide tot Mr. Vorstman het volgende: „hebt gij gezien dat ze dien daeng Toelo te pakken hebben willen krijgen; is dat om u te donderen?"

Intuschen kregen zij daeng Toelo ten slotte niet „te pakken." De zaak bleek niet vatbaar voor verwijzing naar den landraad,

Naar aanleiding van „de ongeregeldheden" in het Pangkadjenesche werd

een gedeelte van het garnizoen daarheen gezonden. Verder adviseerde de gouverneur van Celebes tot verbanning van kalana daeng Sisila, glarang van Kassidjala (Maros) en vijf landbouwers. Volgens Mr. Vorstman zijn deze inlanders hoegenaamd niet betrokken geweest in den zoogenaamden opstand. De eerstgenoemde was zelfs op het oogenblik van den opstand thuis, en wilde er niets mee te maken hebben; een en ander tracht Mr. Vorstman te staven met tal van getuigen (een twintigtal). Het hoofdthema van het verhoor der later verbannenen door den gouverneur van Celebes was: „de bevolking van den regent van Pangkadjene zegt dat gijlieden aan den opstand hebt deelgenomen". Volgens Mr. Vorstman heeft deze regent echter „den opstand" uitgelokt, door daeng Toelo niet over zee te vervoeren, en door zijn houding, toen daeng Toelo geboeid werd vervoerd over den grooten weg, tegenover diens vrienden of familieleden. Daar er nu geen volk in Nederlandsch-Indië is, waarbij het rechts- en billijkheidsgevoel zóó sterk ontwikkeld is, als bij het onder rechtstreeksch bestuur gebrachte volk van Celebes, oordeelt Mr. Vorstman deze verbanning, volkomen ongemotiveerd zooals ze is, een zeer gevaarlijke maatregel.

„Op Celebes vooral zij men niet uit de school van Kamerun. Van onze Germaansche broeders kunnen we op het gebied van koloniale bestuurstaktiek niets leeren; wel omgekeerd. Aan het kalm optimisme van het koloniaal verslag dat er weer een opstand gedempt is, en wel snel, in den trant van *veni, vidi, vici*, hecht ik in vele gevallen niets. Ieder bestuursambtenaar die van den inlander houdt en hem zacht, met eenige christelijke meewarigheid, behandelt, streve er naar opstanden te *voorkomen;* vooral legge er zelf onwillekeurig niet de kiemen toe. Beter niet genoemd in het koloniaal verslag dan de eer te hebben van *repressie*, waar de lof van *preventie* bij het nageslacht gewaarborgd zou zijn."

„Men zij en blijve gewaarschuwd op Celebes geen ambtenaren te plaatsen wier temperament van dien aard is dat het bij het minste financieel of huiselijk leed, in het algemeen door onzalige prikkelbaarheid, zich wreekt op den argeloozen Inlander, die in vergelijking met dien in andere koloniën zich zoo voorbeeldig gedraagt, doch die, roekeloos uitgedaagd, in tegenstelling met hetgeen men in Europa ziet gebeuren, van een van mindere bezadigdheid getuigende handeling licht een casus belli maakt. En men meene niet dat deze met alle bescheidenheid gegeven wenk tot achtergrond zou moeten hebben vrees voor den Inlander; want inderdaad zou vrees hier de slechtste raadgeefster zijn. Doch tegenover een overheerscht volk, meer nog dan in een beschaafden, constitutioneelen staat, juist omdat het onder voogdij staat, blijve de les: rechtvaardigheid en billijkheid tot in de kleinste huiselijke aangelegenheid, opdat geen overhaaste maatregel, vooral niet een of ander geïsoleerd bestuurshumeur, leide tot ontevredenheid, tot verzet. Komt de Inlander om andere redenen geweldddadig tegen ons op: ons braaf, dapper en uitstekend Indisch leger waarborgt ons, dat we hem dan staan.

Beschouwen we de Inlanders op Celebes als onze vrienden, onze broeders, hetgeen ze, met voorbehoud natuurlijk van hunne reverentie, van ons verlangen, in tegenoverstelling misschien van de Maleiers en de Javanen, welke, de laatsten vooral, als schapen wenschen geleid te worden, dan is ons gezag op Celebes verzekerd. Zoo niet: mist men de taktiek om aan een vasten wil

22

onkreukbare rechtvaardigheid, gepaste billijkheid en sympathieke zachtheid te paren, dan zal het, na niet lang tijdsverloop, met ons gezag op Celebes gedaan zijn."

Een enkele kantteekening.

Wij oordeelen dat het plicht is bij de Regeering op inlichtingen aan te te dringen. Zijn de feiten en de groepeering er van, zooals Mr. Vorstman die geeft, juist, dan staan we hier voor een ergerlijk geval van wat onze Duitsche vrienden „Tropenkoller van ambtenaren" noemen.

* * *

De *Economist* opent haar acht en veertigsten jaargang op waardige wijze. Immers Jhr. Mr. J. K. W. Quarles van Ufford schrijft in de gecombineerde Januari-Februari-aflevering een gecombineerde „Koloniale Kroniek - Koloniale Literatuur", die niet minder dan 53 bladzijden beslaat. Wij mogen er niet aan denken zelfs maar te trachten een résumé te geven van dat zóó vele onderwerpen behandelend opstel. Wij hebben meermalen gewezen op die Koloniale Kroniek, die geen maandelijksch overzicht geeft zooals wij, doch die, op ongeregelde tijden verschijnend, een ware opruiming houdt onder den stapel van koloniale geschriften. Heeft de schrijver daaruit eenmaal een onderwerp in de hand genomen, dan rust hij niet vóór hij ons den korten inhoud heeft medegedeeld van al hetgene over dat onderwerp in den stapel te vinden is, voorafgegaan door een literatuuropgave van wat daarvan er vroeger over geschreven is. Inderdaad een reuzenarbeid!

De heer Quarles wijst in dit opstel op het een en twintig jarig bestaan van „het uitmuntend, zoo inhoudrijk tijdschrift *De Indische Gids*". En hij voegt er o. a. aan toe: „slechts worde herhaald wat door ons meermalen werd gezegd: dat hij die op de hoogte wil komen of blijven van de koloniale vraagstukken, wat onze Oost betreft, schier kan volstaan met het lezen van *De Indische Gids.*"

Wij zouden hiervan willen toevoegen „en van de „Koloniale Kroniek" in de *Economist.*" Want wij willen eerlijk bekennen dat wij die nimmer in handen namen zonder er wat uit geleerd te hebben wat wij niet wisten.

De heer Quarles zegt verder: „Moge een weldra verschijnend, goed ingericht Register van de verschenen twintig jaargangen het raadplegen van den rijken inhoud vergemakkelijken."

De heer Quarles weet dat ook wij de verschijning van zulk een register vurig wenschen. Daarvoor is echter noodig dat onze lezers blijk geven dien wensch te deelen, door te kennen te geven dat zij van plan zijn zich dat register aan te schaffen.

Ééne aanmerking heeft de heer Quarles op ons tijdschrift. Hij blijft het betreuren dat in onze Revue te weinig melding wordt gemaakt van in Indië verschijnende periodieken. Maar hij geeft gereedelijk toe, „dat de taak van den Revue-schrijver wellicht te zwaar en de omvang van het reeds zoo lijvige tijdschrift licht te groot zou worden, zoo ook van dat alles geregeld melding zou worden gemaakt."

Tegen het zware van de taak — wij durven het wel te verzekeren — ziet de Revue-schrijver niet op. De tweede reden van den Quarles is echter de juiste. Wij moeten daaraan echter toevoegen dat dit tijdschrift het meest in Indië en veel te weinig in Nederland gelezen wordt. Redenen, waarom

wij, bij het samenpersen van de reusachtige hoeveelheid stof binnen een beperkte ruimte, ons steeds voor oogen stellen dat wij voor Indië schrijven. Voor Indië, waar geen Hollandsche, wel Indische couranten gelezen worden. 't Was dezelfde redenen die *Insulinde*, die zijn te weinige lezers hier te lande en niet in Indië had, noopte om, in tegendeel van ons, een persoverzicht te geven van Indische, niet van Nederlandsche bladen.

Wij meenen goed te doen dit hier mede te deelen, omdat wij niet gaarne den schijn op ons zouden laden, dat wij de in Indië verschijnende artikelen minder belangrijk vinden dan de moederlandsche aan de koloniën gewijd. Menigmaal is, en dat ligt in den aard der zaak, het tegendeel het geval. En wanneer ons overdrukken uit Indië geworden, nemen wij er gewoonlijk notitie van.

Hopen wij dat de belangstelling in ons tijdschrift in Nederland zelf in die mate zal toenemen, dat wij moederland en kolonie evenveel recht kunnen doen weervaren. *Economist* en *Gids*, die zoo waardeerend over ons spraken, zullen dan daartoe het hare hebben gedaan.

* * *

In het weekblad *Vooruitgang* van 21 en 28 Jan. treffen wij een artikel aan waarvan de titel „Nog eens de exploitatie van Poeloe Weh" ons begrijpelijkerwijze belang inboezemde, daar in ons tijdschrift (1897, II, blz. 892) een artikel voorkwam, getiteld „Poeloe Weh, zeehaven", met twee kaarten, van de hand van den kolonel W. C. Nieuwenhuyzen, dat een warm pleidooi is voor de exploitatie van dat eiland, terwijl (op blz. 956 van denzelfden jaargang) deze schrijver positie nam tegen een die exploitatie afkeurende brochure van den heer J. A. Kruyt.

Het thans te refereeren artikel is in de eerste plaats een uittreksel van die *in ons tijdschrift* verschenen studiën, iets wat de redactie van *Vooruitgang* verzuimt te zeggen, als ze, „grootendeels aan de hand van kolonel Nieuwenhuyzen's geschriften", een uiteenzetting geeft van de handelswaarde van Poeloe Weh.

Nu zijn er echter aan het weekblad twee nieuwe feiten ter oore gekomen, die het noopte het onderwerp weer aan de orde te stellen. Die twee feiten zijn ten eerste, dat er uit Indië bij de regeering een aanvrage is gekomen van een combinatie om Poeloe Weh in zijn geheel te exploiteeren en ten tweede, „dat de firma waarmede de regeering over de exploitatie van het dok in verbinding is getreden, (n.l. het handelshuis de Lange & Co. te Batavia, hetzelfde waardoor het kolenstation geëxploiteerd wordt) die onderhandelingen alleen heeft aangeknoopt, om eventueele concurrenten van het eiland te houden."

Dat de eene zoowel als de andere aanvrage, werd er gunstig op beschikt, voor de ontwikkeling van Poeloe Weh allernoodlottigst zou zijn, meent *Vooruitgang* aan geen enkel handelsman nader te behoeven uit te leggen. Daarom komt zij er bij voorbaat tegen op, en dringt er ernstig bij de regeering op aan, dat deze de leiding van de zaak zelf in handen neme

De Sabangbaai is een prachtige anker- en losplaats voor schepen; „in een gedeelte ervan is het water zoo rustig als op een binnenmeertje! Niet overal is de oever voor schepen van allen diepgang bereikbaar, maar daaraan kan,

door het aanleggen van min kostbare steigers te gemoet gekomen. De baai is niet groot, maar honderd schepen kan zij tegelijk bergen".

Laat de regeering dus nu eens beginnen met er steigers met emplacementen aan te leggen, daar waar dit het best en met de geringste kosten kan geschieden, om dit werk voort te zetten al naar gelang de behoefte aan meerder terrein voor lossen en laden zich doet gevoelen. Er is geen bezwaar tegen, dat zij enkele terreinen, natuurlijk met zeker voorbehoud, verkoopt aan eenige Indische stoomvaartmaatschappijen, maar zij zal wel doen een flink gedeelte te reserveeren ten dienste van elk schip, dat er gebruik van wenscht te maken. Doet de regeering dit laatste niet, en blijft zij eventueel aan 't verkoopen, dan dreigt het gevaar, dat enkele belanghebbenden zich van al het terrein aan de baai meester maken om anderen er uit te houden en aldus haar ontwikkeling belemmeren.

Laat verder de regeering zorgen, dat er een flink dok komt; (waarover een November-artikel in hetzelfde weekblad handelde) wat er nu ligt is *te klein*, zoodat het vermoedelijk niet de schepen zooals de „Kortenaer" en de „Holland", en in geen geval de „Koningin Wilhelmina", kan dragen.

Nu is vrij wel aangenomen dat er, behalve het dok te Tandjong Priok, voor de marine dringend behoefte aan dokgelegenheid bestaat en wel in de eerste plaats op Noord-Sumatra. Maar wat heeft de marine, wat hebben de groote stoomvaartlijnen aan een dok, bruikbaar slechts voor kleine schepen?

Zeer ongelukkig gekozen is het nu te berde gebrachte argument dat „wanneer men een dergelijk dok in Nederland deed bouwen, de Vaderlandsche industrie er zeer bij gebaat zou zijn. Voor het bouwen van nieuwe oorlogsschepen hoort men in de Kamer wel het argument aanvoeren, dat zij een middel zijn tot werkverschaffing; hoeveel zwaarder zal dit argument nog wegen, indien het een werk des vredes geldt!"

„Maar — zegt de schrijver — dan moet dat dok ook van staatswege worden geëxploiteerd of door een combinatie onafhankelijk van de bestaande Indische stoomvaartmaatschappijen, zal het niet als concurrentie werend middel worden misbruikt."

Dan bepleit de schrijver — geen wonder, daar hij dit ook al voor de Atjehvallei bepleit heeft — dat er Javanen, Ambonneezen, Klingaleezen enz. naar Weh worden overgebracht, waar zij voor hebben, niet als op de noordpunt van Sumatra bloot te staan aan vijandelijke aanvallen, en zoo toch, daartegen gemakkelijk door onze troepen kunnen worden beschermd.

Ook zouden er zich Europeesche planters wellicht vestigen. Er zijn misschien ook mineralen of petroleum.

Verder zouden de Christelijke zendelingsvereenigingen er misschien een of meer posten willen vestigen en zouden hoteliers en tokohouders er hunne tenten willen opslaan, zoodra zij de zekerheid hebben, dat er schepen kunnen komen.

Het bovenstaande is een grappig staaltje van den onzin, dien een Nederlandsch blad kan te slikken geven, als het op koloniaal gebied komt. Vooral de Christelijke zending in een adem met toko's is heerlijk, en dan die planters (het heele eiland is hoogstens 100 vierkante palen groot). De schrijver heeft blijkbaar de zeer heldere uiteenzetting van den heer Nieuwenhuijzen in ons tijdschrift slecht begrepen! Hij vertelt ons dat het totaal bedrag van in- en uitvoer van Singapore en Penang van en naar Ned.-Indië in 1895 bedroeg 66 millioen dollars. Welnu Weh is bestemd om die havens concurrentie aan te doen.

„Wie voor dit nationale denkbeeld iets gevoelt zende ons zijn kaartje" — vraagt *Vooruitgang*. Wij gevoelen er heel wat voor, maar wij vinden een artikel zooals dit niet zeer geschikt als propagandamiddel. Daarenboven vinden wij dat kaartjes vragen een methode, die wij niet bewonderen. Wij hebben ons dus daarvan onthouden. Niet ieder, de eerlijkheid gebiedt het te zeggen, denkt er echter over als wij, want de volgende week deelde de redactie mede dat zij „van verschillende zijde talrijke bewijzen van instemming" had ontvangen.

* * *

In de *Weesper Courant* oppert echter Mr. M. C. Piepers eenige bedenkingen.

„In de nabijheid van Singapore en zonder achterland", zegt mr. Piepers „valt het te betwijfelen, of de levensvoorwaarden voor zoo'n groote handelsstad, 't zij aan de noord-westkust, 't zij op het zoo gunstig daarvoor gelegen eiland Weh, aanwezig zijn, in elk geval is de onzekerheid te groot, om daarop een systeem (de onderwerping van Atjeh) te mogen bouwen."

Hierop antwoordt *Vooruitgang* weer allerverwardst, o. a. met slecht begrepen citaten uit de studie van Nieuwenhuijzen.

Van de beschuldigingen tegen de firma de Lange, in den aanvang geuit, hooren wij verder niets meer.

* * *

De chef dier firma, de heer J. M. H. van Oosterzee komt tegen die beschuldiging op in een ingezonden stuk van het *Vaderland*. Hierin wordt betoogd dat die firma, of liever de Atjeh-associatie, die leverancier is van steenkolen en drinkwater te Sabang aan de te Atjeh gestationeerde scheepsmacht, beheerdster van het Ombiliën kolendepôt aldaar, reeds een inrichting van een kolenstation daar bouwde, die haar 4 ton kost, en dat de besprekingen met haar over de exploitatie van het 3000 tons dok het eerst geschiedde in 1898 op uitnoodiging van den kommandant der zeemacht.

Hoe meer vertier op het eiland komt, hoe liever zij het hebben zal. Zij is dus juist voor concurrentie, die vestiging op het eiland bevordert. Een concurrentie op haar eigen gebied behoeft de Atjeh-associatie niet te vreezen. „Personen" met de plaatselijke gesteldheid beter bekend dan klaarblijkelijk de schrijver, zullen dit beamen."

* * *

Hierop repliceert *Vooruitgang*:

Onder concurrent heeft het algemeen begrip tot nog toe verstaan een mededinger, iemand die in dezelfde artikelen handelt, dezelfde zaken drijft, in casu dus in de eerste plaats kolenhandelaars.

En nu behoeven wij niemand, die beter op de hoogte is van stoomvaartreederij dan de schrijver van het verweer blijkt te zijn of voorgeeft te zijn, te zeggen, dat de exploitant van een dok gemakkelijk b.v. een boot 2 à 3 dagen en langer op kan houden, zonder dat men hem kan bewijzen, dat dit uit moedwil geschiedde.

Wanneer men daarbij uit de bepalingen omtrent overlegdagen in de charterparties verder weet wat een of meer dagen oponthoud voor een groote zeeboot beteekent, dan is het vrij duidelijk, dat de kolenhandelaar-dokexploitant een boot het al of niet dokken van hare behoeften bij zijne firma naar welgevallen kan beloonen of inpeperen. In een woord de firma De Lange & Co.,

heeft als exploitante van het dok het grootendeels in haar macht de booten. welke de Sabangbaai aandoen, te *dwingen* haar kolenvoorraad bij haar in te slaan. Dat een andere kolenfirma bij een dergelijken toestand er zich niet zoo ligt aan wagen zal een tweede etablissement op Poeloe Weh te vestigen. is dunkt ons zoo klaar als een klontje.

Ofschoon wij nu de firma De Lange & Co. van harte gaarne toewenschen, dat zij moge groeien en bloeien tot in lengte van dagen, zoo is het in het belang van de ontwikkeling van Poeloe Weh hoogst gewenscht, dat zich aan de Sabangbaai meer kolenhandelaren vestigen, die door onderlinge concurrentie de prijzen der kolen zoo laag mogelijk houden.

Want, zullen de vreemde booten inplaats van Poeloe-Penang, Singapore of Colombo, Poeloe Weh aandoen, dan is daarvoor een voorname voorwaarde, dat zij weten er de Cardiff-kolen even goedkoop te kunnen krijgen als in de hiervoren genoemde Engelsche havens.

Daarom hadden wij o. a. juist gewild, dat de regeering, zij het dan ook aanvankelijk ten koste van eenige geldelijke opoffering, die voorwaarde zou vervullen inplaats van door de exploitatie van het dok uit handen te geven in tegenovergestelden zin te werken.

Wil de regeering nu voortgaan met de dok-exploitatie in handen van de kolenfirma De Lange & Co. te geven of te laten, met haar eventueel nog meerdere strooken aan de Sabangbaai af te staan enz., dan is dit voor hare verantwoording, maar de heer Van Oosterzee zal het ons ten goede houden, dat wij blijven waarschuwen tegen een met alle handelsbegrippen strijdende taktiek, die voor de ontwikkeling van het eiland als wereldhaven in hooge mate belemmerend is, ja misschien de dood zal zijn. En wel om de eenvoudige reden, dat het belang van het vaderland bij ons nog hooger staat dan dat van de firma De Lange & Co.

Hoe algemeen men hier te lande geloof slaat aan Toekoe Oemar's dood (zie „Varia" blz. 332) moge blijken uit het feit dat de zoo uiterst voorzichtige *Nieuwe Rotterdamsche Courant* (21 Febr.) een necrologie van hem geeft onder het hoofd „Een algesloten tijdperk", die de onderteekening draagt van den heer G. B. Hooyer, en die inderdaad een genre-stukje is. Wij geven haar hieronder weer.

Met Toekoe Oemar is een man van het Indisch staatstooneel verdwenen. die een type vormde van den politieken avonturier, zooals de Middeleeuwen in Europa te aanschouwen gaven en zooals onder allerlei vormen, naar verhouding tot volksaard, tijd en omstandigheden, o. a. op Celebes in een Kraeng Bonto Bonto, in de Lampongs in een Raden Intan, op Banka in een Amir. in de Pasoemah in een Tiang Alam, in Bantam in een Toe Bagoes Iskak en op Java in een Diepo Negoro te voorschijn traden.

Naarmate ons gezag zich verder uitstrekt en onze invloed versterkt wordt over ons reusachtig Indisch rijk, een grondgebied bezittende zoo groot als half Europa, naar die zelfde mate verdwijnen die soort onruststokers en parasieten. die slechts kunnen tieren op gronden, waar geen krachtig centraal bestuur wordt gehandhaafd, en met hen daalt ten grave veel van wat een beletsel is voor de ontwikkeling en de welvaart van het volk, waaruit zij stammen.

Maar juist omdat er kans bestaat, dat Toekoe Oemar op Noord-Sumatra de

laatste van dit soort zal blijken, omdat het ten minste nu vrij zeker is, dat na hem door geen ander zulk een overwegende rol zal worden gespeeld. kunnen wij eenige woorden aan hem wijden, zonder verdacht te worden van verheerlijking van zijn persoon.

En dan moeten wij bekennen, dat hij als type van den politieken avonturier een zeer interessante persoonlijkheid was, want in zijn doen en laten meenen wij een weerspiegeling te zien van veel in het Atjehsche volkskarakter, dat. behoorlijk geleid, goede vruchten kan dragen, van Atjehsche maatschappelijke toestanden en verhoudingen, die regeling en verbetering behoeven.

Het persoonlijk initiatief, dat den Javaan over het algemeen ontbreekt, (gedeeltelijk als een gevolg van de eeuwenoude maatschappelijke instellingen met haar langen schakel van machthebbers, beginnende bij den Sultan en eindigend in den magang), maar dat in Atjeh zoo menigmaal krachtig te voorschijn komt, vond toch in hem een sprekend vertegenwoordiger.

Wel is waar uitte het zich op een voor land en volk ongunstige wijze, maar de eigenaardige staatkundige samenstelling van Noord-Sumatra of beter gezegd het volslagen gemis aan staatkundig verband tusschen de landschappen langs de kusten en dieper in het binnenland, gaf daartoe aanleiding.

Het Atjehsche volk is geen natie; het is slechts een conglomeratie van volkjes, ontsproten uit verschillende onderling onafhankelijke volksplantingen en zeeroover-nederzettingen, wel van een zelfde ras, maar gemengd met het bloed van vele anderen. De lapjes terrein, waarin het kustgebied is verdeeld, bevatten eenige dorpen en gehuchten, tuinen en bosschen met tusschengelegen rijstvelden, en iedere vorst of radja, krijgsoverste of oeloebalang over zulk een stukje grond acht zich onverantwoordelijk hier binnen zijn denkbeeldige grenspalen. Ja, hier en daar vereenigden zij zich tot sagies en federaties, of noemden zich vasallen van een sultan, maar dit geschiedde uit eigenbelang en niet door den wil van een machtige, en waar eigenbelang anders spreekt, verbreken zij den lossen band zonder eenig gewetensbezwaar.

Gewetensbezwaren bezitten zij trouwens weinig, tenzij misschien op godsdienstig gebied. Zij leven van hetgeen hun rechtens toekomt uit hun ambt en van wat zij onrechtens kunnen verkrijgen.

Met hunne familiën en met die der aanverwante wereldlijke en geestelijke hoofden en voorgangers van hunne moekims en kampongs, die op hun beurt er niet wars van zijn zich van alle verantwoordelijkheid ontslagen te rekenen; en met de leeraren en studenten in godgeleerdheid, vormen zij het machthebbende, geldbezittende, handeldrijvende voornaamste deel deel der bevolking. De rest is slaaf of afstammeling van slaaf geroofd uit Nias, aangevoerd uit de Bataklanden, gemengd met vreemdelingen, landbouwend, peperplukkend, veehoedend en vischvangend, dom als een karbouw, gent taillable et corvéable à merci. Maar al die erfelijke hoofden van federaties, sagies, oeloebalangschappen, moekims en kampongs — want erfelijk zijn die betrekkingen alle — kunnen slechts van hun bevoorrechte positie genieten, als zij zich in hun rechten weten te handhaven.

Alle macht is in Atjeh voor het grootste gedeelte persoonlijk; men erft den rang, maar of men den eenmaal daaraan verbonden invloed oefenen zal, dat hangt van de individueele hoedanigheden af, zegt Snouck Hurgronje. Bezit men in die anarchistische maatschappij de daartoe vereischte eigenschappen

niet in voldoende mate, dan is er dadelijk een broeder of zuster, oom of neef, vriend of buurman bij de hand, om zonder de minste gemoedsbezwaren zich dat recht toe te eigenen met meer of minder zorg voor de adat en de vormen. Macht is recht, zegt de Atjeher en daarnaar handelt hij.

Zoo kon Toekoe Oemar, gesproten uit een der voornaamste regeerende familiën en als zoodanig reeds een man van positie, een regentenzoontje, zooals ons heugt uit eigen historie, de hand leggen op veel wat hem niet toekwam en de gevreesde heer worden van Atjeh's Westkust. Niemand vond dat vreemd; onaangenaam was het slechts voor hen, die hij op zijde zette of bestal.

Zulke persoonlijkheden vindt men overal in de honderde, onafhankelijk naast elkaar levende, steeds kibbelende staatjes, soms niet grooter dan het bebouwde gedeelte van den Haag. Naast de sultans, met niet veel meer dan nominale macht over de oeloebalangs, had men pretendent-sultans; de vorsten van Pedir, tevens hoofden eener federatie van twaalf oeloebalangs, werden door hun broeders beoorloogd; die van Gighen, eveneens hoofden van de federatie der zes oeloebalangschappen, ontkwamen evenmin aan dat lot, maar ook in het onbeteekenende kuststaatje Merdoe joeg een Toekoe Pekan Meureudoe, vriend en volgeling van Toekoe Oemar, en een Toekoe Bin Sjech den wettigen vorst in de engte, en zoo gaat het door over Oost-, Noord- en Westkust en de partij der Moslemin, der geestelijke fanatieken, der priesters en schriftgeleerden, stoort zich aan geen hoofden en erkent geen grenzen, als dat in haar kraam te pas komt en zij daartoe de macht weet te krijgen.

Erfrecht, boedelverdeeling, bloedwraak, geven motieven te over om tegenstanders te verwekken aan den oeloebalang, den scheidsrechter in hoogste instantie, die, waar hij maar kan, beslist ten eigen voordeele.

In zulk een tegenstander van goeden huize, dapper, ontwikkeld, slim, vrijgevig voor allen, die zijn partij kiezen, — een zeer gewaardeerde en weinig voorkomende eigenschap in Atjeh, — gunstig van uiterlijk, zoodat hij in den smaak valt van rijke erfdochters of beter nog van gezaghebbende weduwen, waarvan hij er eenige tegelijk kan huwen, dan worden zijn kansen gunstig en heeft hij grooten toeloop van op buit belusten. Onder zoo iemand is voordeel en roof te behalen en de kinderen en kindskinderen van zeeroovers bezitten daarvoor een aangeboren smaak, Leeft hij te midden van een verhoogde algemeene verwarring ten gevolge van een strijd tegen een vijand als het Indische gouvernement, weet hij de machtige partij der fanatieken naar den mond te praten, dan kan hij haast zeker zijn van zijn zaak. En weet hij dat gouvernement zware slagen toe te brengen, zooals geschiedde na 1881, weet hij het om den tuin te leiden, zooals in de Nisero-kwestie plaats vond, al liep dan ook de, naar men zegt, voorgenomen aanslag op de Benkoelen mis en al moest hij zich te vreden stellen met het enkel afloopen van een sloep, dan wordt hij een held, die waardig bevonden wordt plaats te nemen tusschen de hooge en trotsche heeren des lands, en kan hij tegen behoorlijken prijs het negenvoudig zegel van den pretendent-sultan koopen op een aanstelling tot zeevoogd der Westkust. Dan komt de tijd, dat hij wil gaan genieten van het verkregene en al is hij nog geen oeloebalang, dan toch rustig leven en handelen als zoodanig in het aangetrouwde gebied. Maar dan wordt hij weder op zijn beurt door andere avonturiers belaagd en door de Moslemin

geringeloord. Hebzucht en afgunst worden tegen hem opgewekt; parvenu is hij en blijft hij in het oog der wettige hoofden, en tot aan zijn dood zal hij hebben te verdedigen wat hij verkreeg.

Zulk een man was Toekoe Oemar. Tot zoover bleef hij binnen de traditiën van zijn land. Hij was slechts een bijzonder krachtig specimen van die inheemsche woekerplanten, die leven op het ongezonde, zich onderling verstikkende kreupelhout, waarbij de Atjehsche maatschappij is te vergelijken, nadat de open ruimten tusschen de eerste aanplantingen zich al meer en meer hadden aangevuld, zonder dat er krachtige boomen waren opgeschoten, die het lage hakhout domineerden. Wat velen hadden gedaan vóór hem, had ook hij beproefd, door verdringing van anderen vasten wortel te schieten in den bodem. Had hij zich daartoe blijven bepalen, dan zou het hem wellicht gelukt zijn een nieuwe dynastie van een oeloebalangschap te vestigen en zou de hereditaire verwarde toestand in zijn land niet veel slimmer of veel beter zijn geworden dan weleer.

Maar naar mijne opvatting wilde hij meer en meende verder te kunnen zien dan zijn confraters, waarboven hij zich voelde uitmunten in beschaving en vormenkennis, maar die op hem neerzagen en bleven neerzien als een strever, hem niet met zich gelijkstelden als een bij erfrecht aangekomene. Hij kon nog hooger stijgen, als hij zich aansloot bij de Hollanders, die wel is waar wat benauwd bijeenzaten in hun geconcentreerde linie, naast zijn deur, maar die toch geen plan schenen te hebben weg te gaan en die de zee en dus scheepvaart en handel beheerschten.

Met hun behulp kon hij zich van de lastige Moslemin ontslaan, zijn pepertuinen doen bewerken, zijn producten uitvoeren en zijn positie hooger opvoeren dan een der andere machthebbers. Van niets tot iets gekomen, riep zijn ijdelheid om meer. Toekoe Djoham Pahalaman, panglima Prang Besar zou zijn titel zijn. Hij werd een groot man in eigen oog en was dat wellicht ook in die der andere kleine vorsten, zoolang zij veronderstelden, dat hij, de slimme, zijn spelletje speelde met de Compagnie, zooals hij dat te voren had gedaan.

De Atjeher in het algemeen en ook de hoofden in het bijzonder, die niet anders willen zijn dan Mohammedanen, kunnen begrijpen, dat men den kafir exploiteert, ook dat men buigt voor zijn overmacht, maar roepen schande en beschouwen als afvallige dengeen, die hem zijn diensten biedt in den strijd tegen Mahomeds kinderen.

Met leugen en omkooping hield hij, naar ik geloof, hun achterdocht tegen maar toen hij bleef aan des kafirs zijde en hopen ging op een Willemsorde, die hem, naar zijn eigen zeggen, was beloofd, toen daalde hij in de achting van de Moslemin, van zijn familie en vrouwen en van de heeren des lands, waartusschen hij, door ons als hoofd van Lepong aangesteld, vermeende te mogen zetelen.

De decoratie zou hem dat verlies aan achting vergoeden van de andere zijde; hij zou de gelijke zijn, en in rijkdom verre de meerdere, van die Hollandsche officieren, wier glorie schittert op hun borst, wie ieder sterveling op Atjeh het kan aanzien, dat zij gerekend worden als de besten onder de besten.

Maar toen die ster, die bintang, uitbleef en alle kans op nog hooger positie verdween, toen ook hij van de Hollandsche zijde noodwendig als renegaat

bleef beschouwd, toen moeten hem wel de ingeboren gevoelens van zijn stamvolk te machtig zijn geworden en ging hij uitzien naar een terugkeeren tot zijn vroegere positie, zoo mogelijk met behoud van wat hij daarboven verworven had.

Zulk een terugkeer te bewerken in vrede en vriendschap, was hem echter onmogelijk. Daarvoor had hij zich te veel gecompromiteerd en zijn landgenooten te veel voorgelogen.

Plotseling van vriend tot vijand overgegaan en de kafirs verpletteren wat voor hem het beste wezen zou en waartoe hij maatregelen nam, naar men zegt ten minste, deed hij evenmin of kon hij niet doen.

Nadat hij zich reeds teruggetrokken had uit onze nabijheid, weifelde hij nog, wellicht in de hoop te kunnen behouden wat hij verkreeg en toch gerehabiliteerd te wezen onder de zijnen.

Die weifeling was zijn ondergang. Wel kreeg hij de achting zijner landgenooten terug, voor zooveel zij elkaar achting kunnen toedragen; de pretendent-sultan, Panglima Polim, Toekoe Bentara Kemangan stonden hem te woord en droegen hem het bevel tijdens de krijgsverrichtingen in Pedir op; maar al zijn bezittingen verloor hij tegelijk met zijn oeloebalangschap en niemand steùnde hem in zijn ongeluk.

Hij was getreden buiten het begrip van zijn rasgenooten, buiten de verhoudingen, die in het land zijner vaderen werden geduld; dat was zijn dood. Maar zijn naam zal blijven leven in het heldendicht van zijn volk als die van den laatsten ridder uit het nu voorgoed afgesloten tijdperk der allen gezamenlijk en onderling onafhankelijke oeloebalangschappen.

Wel is er nog een Pretendent-Sultan en een Panglima Polim onder onze tegenstanders, wel zijn er nog hier en daar lieden, die dezelfde banen trachten te betreden als Toekoe Oemar volgde, maar hun dagen zijn geteld, hun ontzinkt de grond onder de voeten.

Want van nu af zullen de eigengerechtigde hoofden een heer boven zich hebben te erkennen, machtiger en grooter dan ooit een sultan over hen was. Van nu af zullen zij rekenschap hebben te geven van hun daden, waartoe zij tot nu toe aan niemand rekenschap verschuldigd waren; zal er een scheidsrechter zijn, die uitspraak doet in hunne onderlinge geschillen en die deze uitspraak zal weten te doen eerbiedigen; die het recht der wettige hoofden tegen aanslagen van avonturiers en Moslemin zal beschermen en die ook zorg zal dragen, dat de vorst in zijn gebied zich houdt aan de adat en geen grof onrecht pleegt tegen het volk, dat hij beheert.

Die taak heeft het Indisch gouvernement aanvaard. Voor Atjeh's grooten en bevolking, waaronder het initiatief tot persoonlijk optreden, tot het drijven van handel, het uitoefenen van scheepvaart, het ontginnen van woeste gronden en het aanleggen van cultures in zoo hooge mate is ontwikkeld, wordt een nieuwe aera geopend. Met Poeloe Weh, op korten afstand van zijn kust, zal Atjeh gelegen zijn aan den wereldwaterweg, die den aardbol zal omspannen, als Midden-Amerika is doorgegraven. Daarheen kunnen zij hun producten uitvoeren en daarlangs kan de beschaving haar intrede doen in hun vruchtbare landen, om het ruwe, fanatieke, dierlijke, leuchenachtige en eigenmachtige dat de vorige periode hunner geschiedenis in den volksaard ontwikkelde, om te zetten in werkkracht, verdraagzaamheid en eerbied voor de wet van Nederland.

* * *

Wij kunnen niet alle Nederlandsche couranten aanhalen, die mede het hare gezegd hebben over Toekoe Oemar's dood. Maar voor het *Algemeen Handelsblad* maken wij een uitzondering.

„Nu zijn levensdraad is afgesneden, mag hier herinnerd worden — zegt het blad — *dat wij hem wegens zijn verraad grooten dank schuldig zijn.* Door dat verraad toch werden wij gedwongen, de zoovele jaren aangenomen lamlendige houding in Atjeh voorgoed te laten varen, on onze krijgsmacht weder in staat te stellen te toonen wat zij onder goede aanvoering vermag. Er zijn groote resultaten verkregen, overal bleven wij de overwinnaars; zelfs de gevreesde beri-beri vluchtte van Atjeh.

„Als nu op de heuvelen en in de dalen van Atjeh de Nederlandsche vlag ongestoord wappert; als in steeds wijder kring de „Companie" als de wettige souverein wordt geëerbiedigd; als de „gepantserde tramwagens" in het antiquiteiten-museum zijn opgeborgen en geen onvertrouwbare hoofden meer worden gesalarieerd om hen te vriend te houden; als het werkelijk einde van den Atjeh-oorlog nu bij den dag zichtbaarder wordt — dan is dat niet het minst te danken aan den afval van Oemar, waardoor wij tot energie werden geprikkeld. Zoo ooit, dan kan men wel hier zeggen, dat uit het kwade het goede is voortgekomen. Die afval is een gezegend keerpunt geweest in de geschiedenis van den Atjeh-oorlog."

Er ontbreekt nog maar aan dat het *Handelsblad* voorstelt een standbeeld voor hem op te richten.

De Lomboksche offerfeesten — heidensche plechtigheden volgens onze Christelijke Nederlanders — krijgen een luttele subsidie van den Staat. In ons parlement is daarvoor heel wat te doen geweest, waarmede wij echter, omdat wij de zaak werkelijk niet belangrijk vonden, onze lezers maar niet verveeld hebben. Nu heeft echter de Nederlandsche dagbladpers zich er in die mate mee bezig gehouden, dat wij wel gedwongen zijn, als getrouw verslaggever, er melding van te maken.

De *Standaard* gaf een staaltje van casuïstiek, dat een meesterstuk genoemd kan worden.

Het gegronde uitzicht bestaat — zoo zegt dat blad — dat de moeilijkheid der Lomboksche offerfeesten van de baan zal raken.

Reeds te vorigen jare had dr. Kuyper, die deze zaak ter sprake bracht, er op gewezen, dat het gerezen bezwaar niet zou bestaan, indien de Regeering een subsiide aanvroeg voor een *volksfeest*, en dat alle grief inging tegen het feit, dat gelden werden gevraagd voor een *offerfeest*

Nu heeft de Minister van Koloniën onlangs in de Eerste Kamer verklaard, dat deze gewenschte verandering van den naam van het feest bij hem geen overwegend bezwaar zou ontmoeten, ja, dat hij op het aanbrengen van die wijziging bedacht was.

En al stemmen we nu toe, dat deze wijziging van terminologie, waren ze reeds van 1891 af gebezigd, sterker beteekenis zou hebben gehad, toch zien wij niet in, welke bedenking de Staten-Generaal langer tegen dezen post zou kunnen inbrengen, indien er op de begrooting van geen *offerfeest* meer sprake is.

* * *

De *Arnhemsche Courant* merkt naar aanleiding van het bovenstaande op: »Dus de regeering van een Christennatie kan wel geld *geven* voor een heidensch offerfeest, maar mag het niet van de vertegenwoordiging onder dien naam *vragen!* Men kan zien dat de hoofdredacteur van *De Standaard* uit Amerika terug is!"

* * *

De *Standaard* gaf daarop nu een door haar reeds toegezegde toelichting in twee artikelen.

Welke argumenten zijn in de Tweede Kamer ter verdediging van de bijdrage geopperd? Een belofte was op Lombok niet gegeven en zoo al op Bali, het breken van zulk een zondige belofte waren plichtmatig geweest. Tegen elke medeplichtigheid aan paganistische of islamitische culte, is van antirevolutionaire zijde steeds verzet aangeteekend.

Dat mr. Keuchenius den post als Minister verdedigd heeft, is niet juist en dat hij er als Kamerlid zijn oog niet op liet vallen, is voor wie kamerwijs is, zeer begrijpelijk. Alle leden van de gewoon-antirevolutionaire partij in de Tweede en ook in de Eerste Kamer keurden dan ook den post in beginsel af.

Bevreemding wekte, ten principieele ook alleen de houding van den heer Mackay en van den heer De Savornin Lohman. Toch laten we den laatste liefst buiten spel. Want wel heeft hij zich zonder voorbehoud bij het advies van den heer Mackay aangesloten, maar ook hier zeggen we: wie kamerwijs is, weet daarom zeer wel, dat dit niet op elke gebezigde uitdrukking kan slaan. Zoo snel kan niemand, op het eerste hooren, elk woord, elke uitdrukking wikken.

Principieel staat de *Standaard* derhalve alleen tegenover baron Mackay, en ze verheelt het geenszins, dat deze geachte afgevaardigde metterdaad door zijn rede op 24 November uitgleed. „Allerwegen is dit dan ook in den lande onder de antirevolutionairen gevoeld; en men vroeg zich onwillekeurig af: hoe ter wereld is het mogelijk, dat baron Mackay tot het geven van zulk een advies is kunnen komen; een advies door al wie de Tien Geboden ophield als Gods gebod te eeren, in de Tweede Kamer toegejuicht, maar door een ieder in en buiten de Kamer, die aan de Tien Geboden, als Goddelijke ordinantie vasthoudt, betreurd".

Dit heeft de *Standaard* echter minder verwonderd dan het gros der oordeelaars. Niet dat het blad iets aan het bijbelsche verhaal ontleende argument van baron Mackay hecht; maar het ziet twee psychologische redenen. Vooreerst dat, wie zelf als minister zulk een post op de begrooting gebracht heeft, dien gaarne van de gunstigste zijde beziet. Ten tweede, dat de ethische godgeleerden, aan wier oordeel baron Mackay zeer ernstige waarde pleegt te hechten, het niet anders voorstellen, of onder heidenen en mohammedanen wordt evenals onder ons God aangebeden, alleen bij ander licht en op andere wijze.

Maar, zegt de *Standaard*, het is volkomen geoorloofd voor een volksfeest in Indië geld te geven, mits de verantwoordelijkheid van de wijze, waarop dit zal toegaan, geheel en uitsluitend aan het feestvierende volk blijve.

Maar het is *niet* geoorloofd, gelden rechtstreeks en opzettelijk *voor het brengen van offers aan afgoden* te verstrekken, omdat men alsdan zelf de verantwoordelijkheid ook voor die daad als daad draagt.

„Ook de regeering van een stad kan gelden toestaan voor een volksfeest, al weet ze, dat dit feest door velen in zwelgerij en dronkenschap zal gevierd worden. Maar geen regeering van een ordelijke stad zal op haar budget schrijven: *f* 1000 voor drank, opdat het volk zich bij gelegenheid van het feest bedrinke. Voor een volksfeest ja, voor een *drinkfeest* stellig: *neen*".

Toch kan niet ontkend worden, dat, na al wat voorviel, de wijziging nu een *mindcr* effect heeft.

„Ook zoo echter zullen wij het als een stap in de goede richting beschouwen, zoo het onzalige woord van *offerfeest* uit de regeeringsstukken voor goed verdwijnt, en plaats maakt voor dat van *volksfeest*.

* * *

Tegen de qualificatie van zijn optreden komt, Mr. Æ. Baron Mackay, die in de Tweede Kamer den post verdedigde, op. Als een staal hoe Indische quaestiën in Nederland behandeld worden is ook deze polemiek zeer leerzaam.

Hij spreekt de *Standaard* aldus aan:

„Die post, die niet voorkwam op de in September 1890 ingediende Indische begrooting voor 1891, werd later daarop in de in September 1891 ingediende begrooting voor 1892. Volgens U mag echter uit het door den heer Keuchenius, toen geen minister maar Kamerlid, in acht genomen stilzwijgen niet de conclusie getrokken worden dat hij daartegen geen bezwaar had; zulks toch kan zoo licht aan de aandacht van een Kamerlid ontgaan. Waar het echter de Indische begrooting gold, ontging den heer K. niet licht iets, in dit geval is het zelfs ondenkbaar. De post werd na de indiening van de Memorie van Antwoord door mij als Minister op de begrooting gebracht bij Nota van Wijziging. Het is alsdan de speciale taak van de Commissie van Rapporteurs na te gaan of er tegen dergelijke, na afloop van het Sectie-onderzoek op de begrooting gebrachte posten, bezwaren bestaan, en of zij het noodzakelijk acht, dat de secties alsnog over zulke posten zullen worden gehoord. De heer Keuchinius nu was lid en zelfs Voorzitter dier Commissie. Indien er bij hem of bij de Commissie, wier meerderheid tot de antirevolutionnaire partij behoorde, principieele bezwaren tegen dien post hadden bestaan, zou daarvan iets vernomen zijn óf in het later door de Commissie uitgebrachte Verslag, óf bij de openbare discussie.

„Verder meent gij, dat het ongepast van mij was melding te maken van den Samaritaan, wijl deze geen heiden was, zooals de Balinees. Dat ik zulks niet wist, verklaart gij mij niet euvel te duiden, wijl ik geen theoloog ben. Dit is zeer welwillend, doch ik hoop, dat gij mij niet te verwaand zult vinden als ik zeg, dat ik zulks zeer goed wist.

„Na de door den minister gegeven inlichtingen had ik geen overwegend bezwaar tegen dien post; de voorsteller van het amendement was van een andere meening en wees daarbij op onzen plicht als Christennatie. Hierin vond ik aanleiding de opmerking te maken, wat die plichten betreft, de heidenen ons soms op, voor ons beschamende wijze, herinneren aan onze verzuimen. Wij zien hier een heidensch volk dat dankt voor genoten weldaden, terwijl de Christennatie, dien plicht, niet het minst in de Oost, verwaarloost. De heiden is in dezen een beschamend voorbeeld voor de Christennatie, evenals vroeger de Samaritaan. Jezus noemt hem den vreemdeling,

die kwam danken voor zijne genezing, een beschamend voorbeeld voor de Joden, het volk Gods, die zulks verzuimden en wegbleven.

„Deze opmerking moge geacht worden minder noodig te zijn geweest, en wellicht aanleiding gevende tot misverstand, ongepast was ze m. i. niet.

„Dat het verder onverschillig zou zijn aan wien de dank wordt gebracht, is door mij niet verkondigd; integendeel wees ik er er op dat de voorname en eerste plicht der Christenen is den heiden den Eenigen Waren God, den Gever van al het goede, te leeren kennen.

„Men heeft mij verweten gesproken te hebben als een boedhist, of als een moderne, of eindelijk als een ethische. Ik zou hieruit haast opmaken dat ik, in het nog al gejaagde debat, niet zeer gelukkig ben geweest in het kiezen der uitdrukkingen om te zeggen wat ik meende. Hoe dit zij, in ieder geval kan ik u verzekeren, dat hij die u mededeelde dat het juist de ethische godgeleerden zijn die mijne meeste sympathie hebben of zijn aan te merken als mijne geestelijke leidslieden, u verkeerd heeft ingelicht."

* * *

De *Standaard* geeft natuurlijk geen kamp. Er is niet langer te twisten — meent zij over het eerste punt, door den heer Mackay behandeld.

Het is en blijft, ook gelijk de heer Mackay de zaak nu toelicht, een argumentum è silentio, waaruit nooit met volledige zekerheid te redeneeren valt.

De Samaritaan wordt door den Evangelist een „vreemdeling" genoemd. Volkomen juist. Hier echter was geen sprake van de Lombokkers als „vreemdelingen", maar als afgodendienaars en waar Jezus zelf zegt, dat de Samaritanen den Vader aanbaden (Joh. 4: 21—24), hokt die vergelijking.

Dat ook de heer Mackay blijkbaar het gevaar inziet dat van ethische zijde dreigt, verneemt het blad met ingenomenheid. Er staat met het subjectief maken van de vastigheden des zedelijken levens voor land en volk zoo ongelooflijk veel op het spel.

Ten slotte wordt den heer Mackay tot grief gemaakt dat hij liggen laat wat de *Standaard* schreef over de Tien Geboden, en wat zij daaruit als eisch van politieke gedraging deduceerde.

* * *

Nu begon het eerst goed! De heer D. K. Wielinga te Kampen, die protesteert tegen de bewering van de *Standaard* dat door de naamsverandering van „offerfeest" tot „volksfeest", voldoening wordt gegeven aan de conscientie van elk Nederlander, die nog aan de Tien Geboden, als den grondslag van onze menschelijke samenleving, met onwrikbaar geloof blijft vasthouden, zegt het volgende: „Dit is kras, ja stout gesproken. Want daarmee wordt de zaak in quaestie beslist in naam van allen die alzoo staan tegenover die Tien Geboden. Stilzwijgen zou aldus onwillekeurig toestemmen worden.

„Daarom acht mijn roeping te verklaren, dat door Uwe oplossing, hoewel ik meen een Nederlander te zijn als daar door U bedoeld wordt, aan mijne conscientie geen voldoening wordt gegeven. Integendeel. De zaak wordt voor mij erger. Alles toch blijft ook naar Uwe regeling hetzelfde. Alleen de benaming wordt veranderd. Dezelfde lading. Alleen een andere vlag. De inhoud van flesch en kruik blijft volkomen dezelfde, er wordt een ander etiquet op deze gedrukt. Het offerfeest op Lombok blijft hetzelfde n.l. afgodendienst. Alleen de naam wordt veranderd in dien van volksfeest. Wat mij betreft,

noch mijn verstand, noch mijn geweten vinden in die schijnvertooning bevrediging. Wij komen er zelfs door in slechter conditie. Bij de zonde van deelneming aan dien afgodendienst, door er geld voor te geven, voegen wij m. i. dan ook nog de zonde van huichelarij

„Ware daarin aangetoond, (gelijk ik eerst dacht dat Uw doel was), dat wat daar op Lombok geschiedt eigenlijk geen afgodendienst is, dan zou de zaak terstond veranderen. Dat wordt echter niet door U gedaan. Het wordt zelfs niet door U beproefd. Daarom zal m. i. wat nu door U wordt voorgesteld zeer weinig conscienties bevredigen. De strijd toch gaat niet tegen het woord offerfeest. 't Is niet maar een woordenquaestie. Het gaat tegen het brutale feit, dat de Ned. regeering rechtstreeks geld aanvroeg om zulk een afgodenoffer te verschaffen of zulk een afgodsdienst te bekostigen. Het gaat dus tegen het zakelijk doel der gelduitkeering. Dat bezwaar nu blijft bestaan ook bij verandering van benaming. Uw beroep toch op de uitkeering van salaris ook aan ambtenaren, die daarvan een goddeloos gebruik maken, gaat hier in geenen deele op.

„Salaris toch is geld, dat uitgekeerd wordt voor bewezen diensten, dat uitgekeerd wordt aan personen, die naar den aard van dat geld daarover de vrije beschikking hebben. 't Is hun geld en zij zijn zelve verantwoordelijk hoe ze dat besteden. Hier is het een uitkeering van subsidie, en dat wel voor een zakelijk doel, door u zelven afgodendienst genoemd. Indien Lombok nog een radja had en deze ontving salaris van onze regeering, terwijl hij daarvan een deel besteedde voor die offerfeesten, en men kwam daartegen op, dan zou Uwe vergelijking opgaan. Nu is zij echter een wapen, dat den gebruiker zelven wondt.

„Uwe opmerking, dat het geld niet voor het eigenlijke offer besteed wordt, lost evenmin het bezwaar op. Immers het geld wordt uitgekeerd naar en besteed aan het feest in zijn geheel, dat niet maar in dit of dat onderdeel, maar in zijn geheel een afgodisch bedrijf is.

„De oplossing, door U verdedigd, is dan ook, naar ik vrees, meer conscientie-stillend dan conscientie-bevredigend. Ook is het mij niet duidelijk, hoe ze te rijmen met art. 18 van Het Program, dat o. m. voorschrijft, dat in Indië door onze regeering het Christelijk karakter der natie niet mag worden verloochend."

* * *

Hierop is weer de *Standaard* aan het woord.

Naar de voorstelling van den heer Wielenga heeft hij natuurlijk volkomen gelijk.

Doch is die voorstelling wel de juiste en de ware?

Is het een volksfeest, waarbij tevens een afgodische plechtigheid plaats grijpt, of wel is het een afgodendienst, waarbij het volk te hoop loopt?

Blijkens de door den minister verstrekte mededeelingen het eerste, volgens den heer Wielenga het laatste.

Heeft hij nu gelijk, dan volgt zijn conclusie hier van zelf uit. Heeft daarentegen de minister de Staten-Generaal niet misleid, en is het een volksfeest, waarbij gelijk steeds in Oostersche landen bij alle officieele handelingen, óók een religieuse plechtigheid bijkomt, dan ontslaat de vraag: geeft ge geld voor het eerste of voor het laatste?

En hierop nu moet geantwoord: voor het offer geen cent, maar alleen voor het volksfeest.

Meer voegt de *Standaard* hieraan thans niet toe. „Later komen we zoo belooft zij ons echter — waarschijnlijk op heel deze zaak (ook in verband met Bali) omdat zij veel dieper ingrijpt, dan ook de heer Wielenga schijnt te vermoeden, terug."

* * *

Wij geven thans het woord aan de *Nederlander*:

Volgens de *Standaard* komt hier alles aan op het woord „offerfeest" op de begrooting, niet op de zaak zelve; en om dit duidelijk te maken bezigt het blad ter vergelijking twee voorbeelden, waarvan welstaanshalve alleen het tweede worde besproken: de eerste vergelijking gaat trouwens zoo tastbaar mank, zij past zoo weinig op den toestand, dat men haar ook om die reden gerust kan voorbijgaan.

De tweede vergelijking luidt aldus:

Ook de regeering van een stad kan gelden toestaan voor een volksfeest, al weet ze, dat dit feest door velen in zwelgerij en dronkenschap zal gevierd worden. Maar geen regeering van een ordelijke stad zal op haar budget schrijven: *f* 1000 voor drank, opdat het volk zich bij gelegenheid van het feest bedrinke. Voor een volksfeest ja, voor een drinkfeest stellig: neen.

Het blad voelt daar wel iets voor; de vergelijking schijnt niet onjuist.

Maar is daarmee dan niet tevens de houding van Mackay gerechtvaardigd?

Immers na de verschijning reeds van het Antwoord op het voorloopig verslag van de Tweede Kamer wist iedereen, dat het hier een oogstfeest gold: herhaaldelijk is daarop gewezen, en juist dat feit heeft ook een deel der antirevolutionaire Kamerleden bewogen zich tegen het amendement-Brummelkamp te verklaren. Het is waar, de naam „offerfeest" stond nog op de begrooting, maar het geld wordt uitgegeven voor de zaak.

De *Nederlander* vraagt dit te eerder, omdat ook de heer Brummelkamp en anderen op het uiterlijke meer dan op de zaak zelve schijnen te letten. Het zou eigenlijk ongeoorloofd zijn jaarlijks iets te geven voor de Balische offerfeesten; doch nu men daartoe bij contract verplicht is, werd in overweging gegeven de verschuldigde bijdragen te kapitaliseeren en dan het kapitaal uit te keeren aan de Balineezen. Dan was de post van de begrooting af. — Zeer zeker; maar dan bleef toch de staatsbijdrage bestaan, en wel voortaan ten eeuwigen dage!

De door „ethischen en modernen verlokte" Mackay wees daarop terstond.

Het schijnt echter dat men van die zijde inderdaad meent, dat het in zulke zaken meer aankomt op den schijn dan op het wezen.

Als wij mogen geven voor een offerfeest zoodra het ons blijkt niets meer dan een oogstfeest te zijn, welnu! dan zijn wij het eens, maar dan blijkt ook dat al de beweging omtrent de Lomboksche kwestie niet veel te beduiden heeft. Had Ds. Brummelkamp ons maar dadelijk gezegd, dat „van meet af de strijd ging tegen het woord offerfeest." Hoeveel narigheid ware ons bespaard!

* * *

Eindelijk de *Nieuwe Rotterdamsche Courant* van 27 Januari in een uiterst deftig hoofdartikel, dat, academisch, aldus aanvangt:

Plus valet quod agitur quam quod simulatur. Van meer gewicht te achten

et wezen der zaak dan de vorm of den naam, waaronder zij zich voordoet, geldt nog altijd als een goede rechtsregel, en niet als een goede rechtsregel alleen. Ook op zedelijk gebied wordt er waarde aan gehecht. Uit de laatste artikelen van de *Standaard* over de bekende Lomboksche offerfeesten blijkt echter, dat niet allen het daarover eens zijn.

Het Rotterdamsch blad geeft dan een overzicht van het behandelde in de Tweede Kamer, eindigende met het slot der reden van den Minister van Koloniën, wijzende op de verklaring van Dr. Kuyper, „dat hij niet erg over deze zaak wilde denken, maar dat in den naam voor hem veel gelegen was."

De minister blijkt zich niet te hebben vergist. Ofschoon in het wezen der zaak niets is veranderd, heeft thans werkelijk de *Standaard* betoogd, dat zij het „als een stap in de goede richting (zal) beschouwen, zoo het onzalige woord *offerfeest* uit de regeeringsstukken verdwijnt, en plaats maakt voor dat van *volksfeest*." Of dat betoog de geestverwanten zal overtuigen? Zal inderdaad de *zaak* voor hen haar beteekenis verliezen door verandering van den *naam*? *De Nieuwe Rotterdamsche Courant* blijft bij haar oordeel dat de Nederlandsche regeering naar haar meening deze gelden uit de Indische begrooting niet kan terugnemen, zonder te kort te doen zoowel aan de eischen der goede trouw als aan die van wijs staatsbeleid; zij verheugt er zich over, dat de tegenstanders van dezen post de wapenen neerleggen; maar zoolang het onderzoek naar beginselen plicht blijft in den strijd tusschen de politieke partijen, inzonderheid tegenover een partij, die bij elke gelegenheid haar houding door een, soms zeer eigenaardig, beginsel tracht te rechtvaardigen en te versterken, zoolang zal zij zich over deze houding van de *Standaard* en over haar betoog blijven verbazen.

Wat nu de vergelijking betreft (met het *volksfeest* respectievelijk *drinkfeest* in „de ordelijke stad"), zoo gaat zij allereerst niet op

In het eene geval zou het bezwaar bestaan in een bijkomende omstandigheid, het bij *gelegenheid van het feest* zich bedrinken, welk bedrinken waarschijnlijk niet zou uitblijven, al werd de bijdrage uit de stadskas niet verleend, en vermoedelijk door het verleenen van de geldelijke bijdrage zelfs zou verminderen, omdat door de bijdrage het feest van een anderen, edeler, meer verheffenden aard zou worden; in het andere geval, de Lomboksche feesten, is daarentegen het bezwaar, dat aanvankelijk zoo onoverkomelijk scheen, niet iets bijkomends, maar het eigenlijke *doel* van het feest: het brengen van offers. Maar daarenboven — en dit is het punt, waar het hier op aankomt — als nu iemand in den gemeenteraad bezwaar had gemaakt tegen dien post voor een *drinkfeest*, is het dan denkbaar, dat dit raadslid, aangenomen dat hij een ernstig man is, zijn bezwaar zou opgeven, indien de voorzitter hem antwoordde: gij hebt gelijk, het doel van het feest is zich te bedrinken, maar wij willen aan uw bezwaar te gemoet komen en den naam *drinkfeest* vervangen door *volksfeest?*

De *Nieuwe Rotterdamsche Courant* herhaalt: het wezen der zaak geldt meer dan de naam.

Wij herhalen: Als een staal, hoe in Nederland Indische quaestiën behandeld worden, is ook deze polemiek zeer leerzaam.

KOLONIALE LITERATUUR.

CANTOR LECTURES OVER GETAH-PERTJA.

GETAH-PERTJA. Drie lezingen als Cantor Lectures gehouden in de „Society of Arts" te Londen door Dr. E. F. A. Obach, Chef van het Laboratorium der Firma Siemens Bros and Co., Limited, te Woolwich. Met toestemming van den Schrijver uit het Engelsch vertaald en uitgegeven door het Koloniaal Museum te Haarlem. Met platen, kaarten en tabellen. Amsterdam, J. H. De Bussy, 1898.

„Het jaar 1847 zal steeds een gedenkwaardig jaar blijven in de annalen der getah-pertja-industrie. In dat jaar werd de plant, die dit kostbaar handelsproduct levert, voor het eerst beschreven en afgebeeld door Sir William Jackson Hooker, den beroemden directeur van de Royal Botanic Gardens te Kew. In hetzelfde jaar maakte Dr. Ernst Wemer von Siemens, destijds luitenant der artillerie bij het Pruisische leger, van getah-pertja gebruik, om ondergrondsche electrische telegraafdraden te isoleeren; de door hem ontworpen machine, waarmede de draden volkomen met de isoleerende stof konden worden bekleed, is met enkele wijzigingen tot heden in gebruik.

„Door de welwillendheid van den heer Alexander Siemens, die mij vergunt u de resultaten voor te leggen van verschillende onderzoekingen, door mij gedurende de laatste 20 jaren verricht in het Laboratorium der heeren Siemens Bros and Co., en welke tot dusverre niet zijn gepubliceerd, werd ik opgewekt dit onderwerp te behandelen.

„Wel besef ik dat de overdreven verwachtingen, welke gekoesterd werden toen getah-pertja voor het eerst in de technische wereld bekend werd, niet geheel zijn verwezenlijkt, alhoewel er toch tegenwoordig eenige belangrijke toepassingen van dit materiaal zijn, waarvoor het nagenoeg onmisbaar is, daar geen andere tot hiertoe bekende zelfstandigheid, zelfs niet de naverwante caoutchouc, hare plaats kan innemen. Laat ik u slechts herinneren aan de belangrijkste, namelijk de vervaardiging van onderzeesche telegraafkabels, zonder welk de verbazende vooruitgang der laatste 45 jaren geheel onmogelijk zou zijn geweest.

„Bij de voorbereiding van deze lezingen heb ik er naar gestreefd gelijk recht te laten wedervaren aan de verschillende onderdeelen van dit onderwerp en getracht de resultaten van het wetenschappelijk onderzoek met die der practische ervaring te vereenigen; omdat het mijne vaste overtuiging is, dat er geen industrie kan blijven bloeien zonder de hulp der wetenschap."

Het is met deze bewoordingen dat Dr. Obach zijne studie over getah-pertja bij zijne toehoorders inleidde, die hij later tot eene afzonderlijke beschrijving van dat product bijeenvoegde en door aanteekeningen en afbeeldingen verrijkte, waarvan thans door de ijverige bemoeiingen der Directie van het Koloniaal Museum te Haarlem eene nauwkeurige Hollandsche vertaling het licht ziet.

Wel is waar werd dit onderwerp voor zoover het onzen Archipel betreft hoegenaamd niet verwaarloosd, getuige tal van kortere of langere mededeelingen in meerdere tijdschriften en niet het minst het belangrijk onderzoek van Dr. W. Burck, opgenomen in het 3e deel der Annales du Jardin Botanique de Buitenzorg, maar wij vinden hier alles samengebracht wat op getah-pertja betrekking heeft; zoodat achtereenvolgens behandeld worden:

de vroegste geschiedenis;
de algemeene eigenschappen en het verschil met caoutchouc
de botanische afkomst;
de geographische verspreiding;
de tochten tot opsporing van getah-boomen;
de cultuurproeven;
de analysen van monsters;
de uitvoer van Singapore;
de invoer in Engeland;
de veranderlijkheid der prijzen;
het reinigingsproces;
de chemische wassching;
de chemische harding;
de extractie uit ruw materiaal en uit bladeren door oplosmiddelen;
de voor- en nadeelen der verschillende procédés;
de natuurlijke surrogaten;
de chemische samenstelling en analyse;
de physische en mechanische eigenschappen;
de electrische eigenschappen;
de toepassing voor verschillende doeleinden;
het gebruik van geharde getah-pertja;
de opslorping van zuurstof;
de verhouding tot ozon;
het bederf en de bewaring;
de kunstmatige surrogaten;

om te eindigen met de wijze van bewerking van twee paneelen van getah met de portretten van Hooker en Von Siemens, beide op den omslag gereproduceerd; – tezamen een geheel vormende, dat zoowel voor handel en nijverheid als voor beoefenaren der botanische wetenschap van groot belang kan worden geacht, waardoor het Koloniaal Museum voor de bezorging dezer uitgave een woord van welverdienden lof niet mag worden onthouden.

Voor Nederlandsch-Indië blijkt daaruit met vrij groote zekerheid, dat het voorkomen van *echte getah-pertja* leverende boomen tusschen 6° N. B. en 6° Z. B. en 99° tot 119° O. L. of het gebied van Sumatra en Borneo is beperkt; want de Schr. teekent uitdrukkelijk aan, dat hij de hem van Java en Celebes toegezonden monsters analyseerde en niet als zoodanig herkende. Onder de gommen van Nieuw-Guinea, hem tot onderzoek aangeboden, vond hij er zelfs

maar één met een gering percentisch gehalte van eene caoutchouc-achtige zelfstandigheid. De voorzichtigheid gebiedt dus in het vervolg met grooter voorbehoud van de aanwezigheid van getah-pertja-boomen binnen den kring van onzen Archipel te gewagen.

Wanneer ik mij eene bemerking mag veroorloven over een arbeid, waaraan blijkbaar groote zorg is besteed, dan wil het mij voorkomen dat het jammer is, dat Dr. Obach's aandacht niet gevestigd werd op de zeer interessante aanteekeningen over getah-pertja in de Zuider en Ooster Afdeeling van Borneo door J. W. Schlimmer, destijds verschenen in het Tijdschrift van de Nederlandsche Maatschappij van Nijverheid, 4e reeks, Deel VII, blz. 97 vlg., waarin allerlei bijzonderheden over de soorten, inzameling, bereiding, enz. worden aangetroffen, die men elders te vergeefs zoekt; over het geheel zijn Dr. O.'s mededeelingen betreffende Borneo eenigszins schaarsch en denkelijk ook voor de Noordoostkust van dat eiland niet geheel volledig.

Waar de rijke inhoud en duidelijke uiteenzetttng overigens voldoende waarborgen opleveren voor de degelijkheid van dit geschrift, daar zou m. i. eenige grootere nauwkeurigheid in de van wege het Koloniaal Museum toegevoegde noten niet geheel misplaatst geweest zijn. Zoo vind ik in noot 2, blz. 9, de juiste Maleische benaming *taban* verbeterd tot *tabar*, dat foutief is, en schijnt de adviseur niet te weten, dat wij het Maleische ڽته door *njatoh* en niet als de Engelschen door *niato* transcribeeren. In noot 1, blz. 11, is de zonderlinge bewering ingelascht, alsof de getah-pertja zijn naam zou ontleend hebben aan *Poelau Pĕrtja*, de inlandsche naam van het eiland Sumatra. Ofschoon dit overigens een punt van ondergeschikten aard is, zij hier opgemerkt, dat wel het tegendeel wordt beweerd, nl. dat Poelau Pertja aldus wegens de aanwezigheid van den boom is genoemd; maar dat o. a. Van der Tuuk in zijn Bataksch woordenboek, i. v. *morsa*. op goeden grond uiteenzette, dat, zoo er al van eene afleiding van dien naam sprake kan zijn, hiervoor eerder aan het Sanskr. *martya* dient te worden gedacht. De niet ter zake bruikbare verklaring, van wat inboorlingen eigenlijk onder het woord *Poelau* verstaan, had derhalve gerust achterwege kunnen blijven.

F. S. A. DE CLERCQ.

Kroningsliteratuur over Indië.

1. Officieel Gedenkboek — September 1898: Nederlandsch-Indië onder de Souvereiniteit van Oranje; door E. B. KIELSTRA.
2. Een Halve eeuw: 1848—1898: De Koloniën; door Jhr. Mr. H. VAN DER WYCK. — De Marine; door N. MAC LEOD. — Financiën; door Prof. Mr. W. A. REIGER. — Handel en Nijverheid: door Dr. J. H. H. HÜLSMANN. — De Voortbeweging; door C. VAN NIEVELT. — De Volksvertegenwoordiging; door Mr. J. H. GEERTSEMA. — Letteren en Taal; door Prof. Dr. J. TE WINKEL. — Het Tooneel; door J. H. RÖSSING.
3. Les Pays-Bas: Les Indes Neerlandaises; door Prof. Mr. J. DE LOUTER.
4. Eigen Haard: Onze bekoorlijke collega; door J. F. DE BALBIAN VERSTER.
5, Nederlandsch-Indië onder het regentschap van Koningin Emma, 1890—1898.

Ettelijke boekdeelen liggen vóór ons, boekdeelen met encyclopaedischen inhoud, aan wie het aanzijn geschonken is ter gelegenheid of ten minste ter eere van dat eene feit: de troonaanvaarding van H. M. Koningin Wilhelmina der Nederlanden. Gelegenheidsproza dus, dat in 't algemeen met recht een slechte reputatie heeft, zooals de waternoods-poëzie, onzaliger gedachtenis van 1853 en 1861. Gelegenheidsproza echter, dat geen naklank is van feestredes en eerewachten, geen beschrijving van inhuldiging en optocht, maar dat van hooger allooi is. Gelegenheidsproza, dat een lexicographisch beeld wil geven van Nederland, zooals het was en geworden is.

Wat is het aandeel van Indië in die eigenaardige kroningsliteratuur?

Laten wij beginnen met een hoofdstuk, dat ons in een prettige stemming brengt, wanneer we ons kunnen vereenigen met den optimistischen toon, waarin het geschreven is. Wij bedoelen het opstel „Nederlandsch-Indië onder de Souvereiniteit van Oranje", van den heer E. B. Kielstra, voorkomende in het tweede deel van het *Officieel Gedenkboek*.

Een historische essay, kort en duidelijk, de strekking hebbende aan te toonen *que tout est pour le mieux dans le meilleur des mondes.* De Oost-Indische Compagnie was steeds in de eerste plaats koopman; bij haar bleven, zelfs toen zij noodgedrongen als souverein optrad, de handelsbelangen op den voorgrond. Met de val van Java in Engelsche handen, brak het tijdperk aan dat de souverein het won van den koopman. In een publicatie van Commissarissen-Generaal van 19 Augustus 1816, wordt herinnerd, dat de Indische bezittingen den Koning waren teruggegeven door „eenen grootmoedigen en rechtvaardigen bondgenoot". Verder wordt aan de inlanders medegedeeld, dat zij komen „onder de regeering en de bescherming van een Vorst, uit Nederlands dierbaarst geslacht gesproten, bij wien gansch Nederland, in edelen moed ontstoken, zijn heil zocht en, dank zij de Goddelijke Voorzienigheid, ook vond." Terwijl de volgende profecy dit stuk waardiglijk besluit:

„Nederlandsch-Indië, aan Nederland hergeven, zal ook in dat heil deelen, en, zoo God zijnen zegen schenkt, tot grooteren luister nog dan voorheen geraken. Zoodanig is des Konings vaste wil, en onze pogingen mogen en zullen geen ander doel hebben dan beider vereenigd welzijn."

De heer Kielstra verzekert ons, dat thans, twee en tachtig jaren later, alles te zamen genomen het antwoord „geenszins onbevredigend" luidt op de vraag in hoeverre deze voorspelling vervuld is, al geeft de schrijver toe dat langen tijd bij de behartiging van „beider vereenigd welzijn" te veel het belang van het moederland op den voorgrond stond.

Verder haalt de heer Kielstra nog een paar typische zinnetjes aan uit een publicatie der Commissarissen-Generaal van 7 November 1817. „Wij hebben in uitdrukkelijken last van den Koning, om de inlandsche bevolking tegen alle willekeur te beschermen; haar lot te verbeteren; haar het genot van eigendom en van de vruchten van haren handenarbeid te verzekeren, en alzoo haar, zoowel als andere zijner onderdanen, in de gelukkige gevolgen zijner vaderlijke zorgen te doen deelen."

„Ter inlichting van den gemeenen Javaan" werd verklaard, „dat hij van allen dwang bevrijd en tegen alle misleiding beveiligd is en zich altijd op de bescherming van het Nederlandsche Gouvernement verlaten kan."

Nu doet de schrijver wel is waar deze concessie aan den

pessimist, dat „deze woorden *niet altijd* naar behooren in het oog zijn gehouden", maar, met dat al, wie het begin en het einde van de XIXde eeuw met elkaar vergelijkt, vindt, volgens hem, ruimschoots stof tot prijzen". „Want wij gelooven niet meer in de destijds geldende leer, dat in Aziatische gewesten over een arm volk het beste en gemakkelijkste te regeeren is. Zeeroof en slavenhandel, destijds bloeiende, zijn uitgeroeid".

In geen opzicht is de vooruitgang duidelijker dan door na te gaan de belangrijke uitbreiding van het Nederlandsche gezag in Indië, „die grootendeels geweest is in het belang der Inlandsche bevolkingen, daar zij een einde maakte aan de onophoudelijke binnenlandsche onlusten". Die laatste stelling wordt nu door den schrijver uitgewerkt door de geschiedenis te vertellen van verschillende gewesten, waarbij hij uit de overstelpende hoeveelheid feiten, welke te zamen die geschiedenis uitmaken, er eenige weinige uitkiest, die zijn stelling moeten bewijzen. In die keuze is hij zeer gelukkig, al moet ons de opmerking van het hart, dat een mopperaar die zich tot taak had gesteld in eenzelfde aantal bladzijden te bewijzen dat alles tegenwoordig in Indië even „beroerd" was, in vergelijking met vroeger, volgens datzelfde procédé even sterk sprekende en voor de hand liggende feiten zou kunnen aanhalen.

Wij brengen alle hulde aan het talent van den heer Kielstra in het uitkiezen en het groepeeren van die voorbeelden, maar er schuilt in dat artikel, bestemd voor een beschaafd Nederlandsch publiek, dat helaas volslagen onkundig is in koloniale onderwerpen, ten minste in de geschiedenis daarvan, een groot gevaar. Die al te schoone voorstelling van zaken, die wierook, altijd maar weer toegezwaaid aan ons tegenwoordig beheer in Indië in vergelijking van het grijze verleden, dat als één aaneenschakeling van ongerechtigheden wordt voorgesteld, kittelt op bedenkelijke wijze de zelf-bewondering voor ons koloniaal bestuur, die den laatsten tijd door publicatiën van in Indië royaal gefuifde vreemdelingen toch al veel te veel gestijfd is. Zeker, wij houden er ook niet van, om altijd alleen maar naar de schaduwen te zien, maar een lofrede op het tegenwoordig beheer zooals van den heer Kielstra is ons al te kras. Dan houden wij het met den vriend, die ons zijn feilen toont.

*
* *

Dien vriend mogen wij echter in de kroningsliteratuur niet zoeken. Hij zou een wanklank zijn in de feestvreugde en hij is thuis gebleven. Nemen wij nu bijvoorbeeld de twee kloeke deelen ter hand waarin, onder redactie van Dr. P. H. Ritter, het *Nieuws van den Dag* ons geeft „*Eene halve eeuw*, 1848—1898, Nederland onder de Regeering van Koning Willem III en het Regentschap van Koningin Emma, door Nederlanders beschreven", onder het motto „Een groot verleden is een plicht der toekomst". Wij vinden hierin — de medewerkers konden ons niet anders doen verwachten — inderdaad een schat van gegevens, die dit boek tot een voortreffelijk verzamelwerk stempelen, maar ook hier zou men zich werkelijk een veel te fraai beeld van den actueelen toestand van Nederland maken, wanneer men zich niet steeds herinnerde dat elke schrijver zeer sterk en aanhoudend het gevoel heeft gehad dat een heugelijk feit, immers de troonsbestijging onzer geliefde Koningin, de aanleiding was dat hij zijn hoofdstuk samenstelde. Wij bedoelen daarmee — het zij uitdrukkelijk gezegd — geen de minste blaam uit te drukken, maar een stemming, optimistisch als die van den heer Kielstra, is nu eenmaal de *couleur locale* van al de hier besproken en te bespreken literatuur.

„De Koloniën" is een belangrijk overzicht, in deze feestgave samengesteld door den Jhr. Mr. H. van der Wyck, lid van den Raad van State.

Wij hebben al dadelijk een bedenking tegen een in den aanhef voorkomende zinsnede, inleidende een beschouwing over de gesteldheid van ons koloniaal bezit in politieken zin. Wij lezen daar het volgende, waarin wij eenige woorden cursiveerden.

„Van eenige *onbeduidende posten* in Afrika, aan de kust van Guinea, werd in 1871 afstand gedaan ten behoeve van Engeland, *om aan eene voor de inlandsche bevolkingen schadelijke gemengde heerschappij een einde te maken.*"

Dat is wel een wat al te onnoozele, zij het echt Nederlandsch-officieele voorstelling van de wijze, waarop wij onze laatste kolonie in Afrika zijn kwijt geraakt! Onze handelwijze tegenover onze trouwe, zwarte onderdanen aan de Kust is moeilijk goed te praten en de geheele overgave van die kolonie is o. i. zoowel een moreele als een politieke fout geweest.

Die arme negers aan de Kust dachten er destijds geheel anders over dan de schrijver van „de Koloniën."

Zij waren Hollandsche onderdanen en gevoelden zich zeer in die qualiteit, en zij begeerden in 't geheel niet opgeofferd te worden aan die beweerde schadelijkheid. 't Is waar, hunne meening werd niet gevraagd. Maar ze hebben haar toch meermalen geuit. als zij, onder Hollandsche vlaggen strijdende, zich tegen de Engelsche annexatie verzetten. Toen zij er de lucht van kregen, dat wij hen inderdaad aan de Engelschen wilden verkwanselen, werd er door hen zelfs een soort van gezantschap naar Nederland afgevaardigd om den Koning te spreken. Dat gezantschap werd hier te lande niet als officieel beschouwd en er ontbrak dan ook zeker wel wat aan den vorm.

Maar het was toch goed gemeend, en de bedoeling was zeer duidelijk: zij wilden aan de Kust Hollandsch blijven. Zij hadden gehoord dat de Kust ons een zekere som kostte en dat dit de reden van den afstand aan Engeland zou zijn. Het gezantschap had in opdracht om eens te vragen of de overgave aan Engeland niet kon worden afgeweerd, wanneer de verzekering werd gegeven dat de negers belasting wilden betalen aan Holland.

En wanneer men den wedstrijd nagaat van alle Europeesche natiën om in Afrika „invloedsfeeren" te krijgen, wanneer men er aan denkt dat de werving van Afrikanen ten behoeve van het Indische leger met den afstand van de Kust aan Engeland onmogelijk moest worden, dan is, op zichzelf beschouwd, die afstand niet een van de schoonste bladzijden uit ons geschiedenisboek. Als prijs, voor het genoegen dat wij van „de vrije hand in Atjeh" beleefd hebben, moge hij te verdedigen zijn, het gaat niet aan om nu, na bijna dertig jaar, het voor te stellen alsof wij de Kust hadden genegocieerd, omdat onze heerschappij — naast de Engelsche — schadelijk was voor de Inlandsche bevolking.

De heer van der Wijck had beter gedaan die teere zaak maar niet aan te roeren!

Maar Indië zelf roept thans onze aandacht. De schrijver geeft een verdienstelijk overzicht van onze gezagsuitbreiding, de voornaamste krijgsverrichtingen slechts even aanstippende. Hij wijst daarna op de ontwikkeling van het burgerlijk beheer, „onder den invloed" — zooals hij meent — „van de wetgevende macht".

Van even heilzamen invloed als het Regeerings-reglement noemt de schrijver het voorschrift van de comptabiliteitswet van 1864 dat de Indische begrootingen (van af 1867) bij de wet zouden worden vastgesteld, „omdat de medewerking der Staten-Generaal

tot de regeling van de Indische uitgaven en ontvangsten aan de Regeering niet alleen een prikkel maar ook den onmisbaren steun gaf tot het nemen van belangrijke maatregelen met verstrekkende financieele gevolgen".

Met de cijfers der particuliere koffie-, suiker-, thee-, tabak-, kinabast-, cacao- en indigo-productie voor zich, noemt men het met den schrijver nauwelijks geloofiijk dat er een tijd is geweest dat de mogelijkheid van vrijen arbeid op Java in twijfel is getrokken. En volkomen juist is de opmerking dat niet zooveel vrije arbeid zou kunnen zijn aangeboden wanneer de cultuur- maar ook vooral de heerendiensten niet waren beperkt.

Dat de hier en daar in de buitenbezittingen bestaande slavernij een „weinig waarneembare Inlandsche instelling", zou zijn, is een bewering die wij voor rekening van den schrijver wenschen te laten.

Zoo krijgen dan alle diensttakken hun beurt en worden op zakelijke wijze behandeld, terwijl het artikel sluit met een enkele bladzijde aan de West-Indische koloniën, „wier belangrijkheid trouwens door die van menig gewest in Oost-Indië wordt overtroffen.

De twee lijvige deelen van „Eene halve eeuw" verder doorlezende troffen wij, hier en daar verspreid, nog mededeelingen aan over Indië. Zoo in het opstel van den vice-admiraal Mac Leod „De Marine".

Onze aandacht viel hier op de scherpe kritiek, uitgeoefend op het beleid voorafgaande aan de eerste Atjeh-expeditie. De schrijver zegt — volkomen juist — dat een vredelievende oplossing onzerzijds onmogelijk werd gemaakt: 1° door de dreigende verschijning van den gouvernements-commissaris met 4 oorlogsschepen voor de monding der Atjeh-rivier; 2° door het stellen van den eisch van erkenning onzer Souvereiniteit; 3° door het doen voeren van de onderhandelingen door den Mohammedaan Sidi Tahil, in plaats van door een Europeesch ambtenaar; 4° door meer te denken aan oorlog dan aan een vredelievende oplossing en eindelijk 5° door overhaasting. Dat de oorlogsverklaring binnen 4 dagen volgde, *tien dagen vóór de aankomst der troepen* (de cursieveering is van den schrijver).

Maar hij had ook wel mogen zeggen dat de 1ste expeditie is teruggekeerd en opgeheven (hetgeen ten slotte wel het ergste van alles was: zelfs de schrijver spreekt op blz. 151 van „ontijdig opgeven") nadat de kommandant der marine pertinent verklaard

had, dat hij niet instond voor blijvende communicatie tusschen wal en reede. Terwijl in latere jaren wel voldoende gebleken is dat die communicatie zeer goed houdbaar is. Gebrek aan kennis van den metereologischen en hydrographischen toestand is ook hier, zooals zoo meermalen in Indië, een groot nadeel geweest.

Leerzaam is, aan de hand van vice-admiraal Mac Leod, de bepaald ergerlijke onvastheid van inzichten, stelselloosheid en daaruit voortspruitende verwaarloozing te constateeren die het kenschetsende is onzer marine-geschiedenis, voor zoover die beheerscht wordt door het materieel voor Indië. „Het eerste moderne oorlogsschip, hoe klein ook, de pantserdekcorvet Sumatra, werd in 1888, vreemd genoeg, voor rekening van de Indische begrooting gebouwd". En hoezeer wij ten achter waren, werd door ons op openhartige wijze getoond bij internationale plechtigheden. Zoo te Barcelona, in 1888, bij de opening van de tentoonstelling, toen 80 oorlogsschepen van 10 zeemogendheden vertegenwoordigd waren en ons *nieuwste* schip de „Johan Willem Friso", hoewel eerst in 1886 gebouwd, behoorde tot de verouderde typen; te Huelva en Genua in 1892 bij de Columbus-feesten, waar onze „Bonaire" en weer de „Friso" een arm figuur maakte, toen alle andere daar vertegenwoordigde 9 mogendheden, zelfs Griekenland en Argentinië, pantserschepen of pantserdekschepen hadden gezonden; te New-York, in 1893, toen 8 zeemogendheden door moderne kruisers met pantserdek of pantsergordel waren vertegenwoordigd, doch de 9de, Nederland, door het in 1874 ontworpen fregat Van Speijk; en ten slotte, als toppunt van het door ons steeds geslagen mal figuur, in 1895 bij de prachtige schepen-revue te Kiel, toen onze negentienjarige „Atjeh" en twintigjarige „Alkmaar" als historische curiositeiten veel bekijks hadden van de moderne collega's.

Gelukkig dat sedert 1892 het besef dat onze vloot vernieuwing eicht, schijnt te zijn doorgedrongen.

Het hoofdstuk „Financiën" door Prof. Mr. W. A. Reiger is een aardige illustratie van de hartelijke toast van commissarissen van 1817, „ter inlichting aan den gemeenen Javaan", die de heer Kielstra, zooals wij zagen, over 't algemeen vervuld noemt. Het is niet kwaad om nog eens te releveeren, dat het befaamde batig slot of, deftig en officieel gezegd, de: „Bijdrage van Nederlandsch-Indië aan de middelen tot dekking van 's Rijks uitgaven", die nog steeds, helaas door den Atjeh-oorlog, slechts als memorie-

post, op den Nederlandschen inkomsten-staat prijkt, tusschen 1849 en 1877 tezamen bedragen heeft ƒ 441.185.645,91½.

De Nederlanders mogen, met een gerust geweten en onder biddend opzien, zich klakkeloos der Javanen geld hebben toegeëigend, men moet hun tot hun eer nageven dat zij trouwe boekhouders waren. Tot op één halve cent is het gestolen bedrag opgeschreven.

Ongelukkigerwijze is ook hier geen plaats voor optimisme. Want Java betaalt beslist veel meer belasting dan in den tijd van 't batig slot en het deel in de uitgaven is niet evenredig vermeerderd. Alleen worden er geen spoorwegen met bruggen over de Moerdijk etc. meer voor gebouwd, noch waterwegen in Nederland. Neen, er wordt een inperialistische oorlog mee gevoerd en ons koloniaal bezit is belangrijk uitgebreid; de meerdere kosten van deze uitbreiding, en van het steeds kostbaar wordende beheer ook der Buitenbezittingen mag Java betalen. En och, het is van zoo weinig belang of ge van de kat of van den kater gebeten wordt.

In het hoofdstuk „Handel en Nijverheid" van Dr. J. H. H. Hülsmann wordt een kort overzicht gegeven van de voornaamste cultures. Eenigszins vreemd doet daarin op blz. 291 de mededeeling: „de Java-indigo heeft steeds tot de fijnere soorten behoord en stond in het algemeen op gelijke lijn met de Bengaal-indigo". Want het is, dunkt ons, van algemeene bekendheid dat de Bengaal-Indigo van een zeer inferieure qualiteit is, dank zij de eigenaardige, primitieve wijze van bewerking en de weinige zorg voor goed zaad. Men heeft, zelfs als leek, maar eens een monster van beide soorten te vergelijken om te zien dat er van „in 't algemeen op gelijke lijn" te staan geen sprake zijn kan.

Interessant is het overzicht dat Dr. Hülsmann geeft van de marktpositie van Nederland. Dit is een zeer goed hoofdstuk om de Nederlanders te bekeeren, die beweren dat Nederland niets heeft aan zijn koloniën, nu de batige sloten er niet meer zijn, een opinie, die werkelijk onder zoogenaamd beschaafde lieden zeer courant is.

De heer C. van Nievelt is een gezellige prater. En zijn artikel „De voortbeweging" bevat karakteristieke trekjes uit het 50-jarig tijdperk dat achter ons ligt en dat hij voorstelt te beplakken

o. a. met het etiket „Overgang van de stervende trekschuit en het zieltogende zeilschip op het vliegende zeesalon". Inderdaad de betrekkingen tusschen moederland en kolonie zijn in den grond gewijzigd doordat Indië en Nederland eenvoudig tot op één derde van den afstand naar elkander toe gehaald zijn. „Wat een besparing van tijd, van ongemak, van onzekerheid, en van tranen!"

Met een enkel woord bespreken wij nu het hoofdstuk „De volksvertegenwoordiging", door Mr. J. H. Geertsema, lid der Eerste Kamer. Wanneer men zich nog eens verdiept in den strijd in het parlement van 1854 over het ontwerp-reglement op het regeeringsbeleid in Nederlandsch-Indië van Pahud en J. C. Baud aan de eene zijde en Thorbecke, Elout van Soeterwoude, Groen, Mackay, Sloet tot Oldhuis en van Hoëvell aan de andere zijde; in het programma van het kabinet van Zuylen van Nyeveldt en den minister van koloniën Loudon „liberaal in Nederland behoudend in Indië" in 1861; in de discussiën van 1863 over de wetten ter vaststelling der Indische begrooting en de wetten over de regeling van het beheer en verantwoording der Indische geldmiddelen onder minister Fransen van de Putte, die ook de differentieele rechten op de vlag afschafte; in de afstemming van Fransen van de Putte's cultuurwet van 1865; in de benoeming van den minister van koloniën Mr. P. Myer tot gouverneur-generaal, en de daarop volgende, die regeeringsdaad afkeurende, motie-Keuchenius van 1866, die een Kamer ontbinding ten gevolge had; in de dagen van het verklaren van den Atjeh-oorlog, waarvoor de verantwoordelijkheid werd gelegd op en aanvaard door minister Fransen van de Putte, en de heftige aanvallen die deze bewindsman te verduren had van de conservatieve partij, dan kan het wel niet anders of men komt tot de slotsom dat de belangstelling voor Indië in ons parlement is afgenomen.

In die dagen een der hoofdpunten op elk partijprogram, speelt Indië thans een zeer ondergeschikte rol. Men zal zich hierover mogen verblijden, omdat de felle strijd in het parlement over koloniale onderwerpen menigen goeden maatregel belet heeft; maar die felle strijd was in alle geval een criterium van belangstelling. Thans is het anders: de parlementaire strijd der partijen gaat geheel buiten de koloniën om; maar dit verschijnsel, hoe voortreffelijk op zich zelf, heeft tot schaduwzijde, dat de belangstelling in Indië uit een parlementair oogpunt sterk gedaald is. Het is nu zuiver toeval geworden dat er ook maar één koloniale

specialiteit in de Kamer komt; en als hij er in komt, heeft hij zijn verkiezing te danken aan het feit, dat hij een hoofdman der socialisten of een bekend handelsman is, die vroeger toevallig in Indië was.

Wij sluiten deze uitwijding, die ons het goed geschreven artikel over „De Volksvertegenwoordiging" in de pen gaf, met een aanhaling, waarmede wij het wel eens zijn. „Bij de grondwetten van 1815 en 1840 was het Opperbestuur van onze Koloniën uitsluitend aan den Koning. De artikelen 59 en 60 van de grondwet van 1848 droegen den wetgever op de vaststelling van de regeeringsreglementen, de regeling van het muntstelsel, de wijze van beheer en verantwoording der koloniale geldmiddelen en andere onderwerpen, zoodra de behoefte daaraan zich doet gevoelen. Dat deze in 1848 en nog lang daarna door vele Indische specialiteiten veroordeelde inmenging der vertegenwoordiging tot heil heeft verstrekt van onze koloniën en bezittingen, inzonderheid van de inheemsche bevolking, wordt zeker door weinigen betwijfeld." Maar — zouden wij er aan willen toevoegen — die inmenging kan hoe langer hoe minder ten goede werken, nu de Tweede Kamer slechts *bij toeval* iemand bevat die ooit eenige koloniale studiën maakte.

In het tweede deel van „Een halve eeuw", gewijd aan „wetenschap, kunst en godsdienst", komt slechts bij toeval iets over Indië voor.

Buitengewoon stiefmoederlijk bedeeld is Indië in het niet minder dan honderd bladzijden beslaande hoofdstuk over „Letteren en Taal" van Prof. Dr. J. te Winkel. Toch vindt men altijd nog wel iets, als men goed zoekt. Zoo de eigenaardige journalistieke streek van Busken Huet om in 1865, gebruik makende van de slofheid of het goed vertrouwen zijner mederedacteurs, buiten hun weten in *De Gids* een niet onderteekend, aldus schijnbaar van de redactie afkomstig opstel te doen plaatsen, waarin hij de vrijzinnige koloniale staatkunde bestreed.

Van P. A. Daum wordt slechts één roman: „Hoe hij raad van Indië werd", genoemd.

Men kan in dit opzicht aan dit artikel zeker gebrek aan evenredigheid verwijten in vergelijking met het opstel „Het tooneel" van J. H. Rössing, waarin nota bene zelfs tooneelproducten als „De laatste radja van Lombok" en „Orang bahroe" genoemd worden.

Een zaak- en personenregister besluit dit interessante boek. We ontdekten b. v. daarin tweemaal den naam van Mr. P. Brooshooft en toen wij de plaatsen opsloegen bleek het dat hij twee-

maal eervol vermeld staat als schrijver van het tooneelstuk „Zijn meisje komt uit."

De bekende „Memorie" van Mr. P. Brooshooft wordt in het geheele boek nergens genoemd. En toch bevat die bouwstoffen over Indië die hier nuttig te gebruiken waren, en wier gebruikmaking een heilzame afkoeling van het overdreven enthousiasme zou kunnen hebben te weeg gebracht.

* * *

Door den Nederlandschen Journalistenkring is, te dezer gelegenheid, uitgegeven een deel van 530 bladzijden, getiteld „Les Pays-Bas." Dit handboek geeft in het hoofdstuk „La Neerlande d'au jour d'hui" van H. L. Berckenhoff eenige bijzonderheden over de koloniën, die wij wederom aantroffen in het artikel „Les Indes Neerlandaises", door Prof. Mr. J. de Louter. Dit laatste is een zaakrijk overzicht, dat, naar wij hopen doch niet verwachten, alle vreemde persridders gelezen zullen hebben.

Een opmerking van den geachten schrijver, die ons trof, is de volgende: „Le temps n'est plus où la politique coloniale exerçait une influence prépondérante et dominait les luttes entre partis. De droit, l'influence du corps légeslatif est illimiteé, mais elle est borneé de fait par le manque de temps, de connaissances nécessaires et d'intérêt de la plupart des députés, bien plus que par la nature de la question et la différence des intérêts de la métropole avec ceux des colonies.

Wij hebben hierboven reeds gelegenheid gehad er op te wijzen, hoezeer de koloniale politiek in ons parlement een bijzaak is geworden; en het is verder zeer juist door Prof. de Louter opgemerkt, dat gebrek aan tijd, kennis en belang de voornaamste factoren zijn wier samenwerking bij de groote meerderheid der afgevaardigden in ons parlement een groote rol speelt.

Een goed werk verricht de schrijver door den vreemdeling te onderrichten: „L'opinion que la Hollande continue à exploiter ses colonies à son propre avantage et en retire grand profit, est assez répandue à l'étranger. C'est là une erreur".

Inderdaad, wij hebben het tijdens de Kroningsfeesten weer herhaaldelijk kunnen constateeren in gesprekken met buitenlandsche journalisten, geen meening over ons is meer verspreid in den vreemde dan deze: dat wij nog steeds zóó buitengewoon handig zijn om onze koloniën uit te buiten ten directen bate van het moederland.

* * *

Geen journalist, Nederlandsch, Indisch of buitenlandsch, die de Kroningsfeesten bijwoonde, is geheel en al onaandoenlijk gebleven tegenover „Onze bekoorlijke collega", zooals de heer T. J. L. de Balbian Verster — ook wel bekend onder den sprekenden pseudoniem Bintang Djaoeh — de koningin der in Holland aanwezige vrouwelijke journalisten noemt in een keurig schetsje in *Eigen Haard* van 1 October 1898. De, zooals gezegd wordt, slechts 18 jarige, Miss Elsie Reasoner van de *Associated Press*, Amerika, kersversch komende van de Cuba-expeditie tegen Spanje, waar zij *the only American girl who reached the front* was; ter samenstelling van wier *specials* menig jong Hollandsch journalist tot laat in den nacht opzat uit pure ridderlijkheid; die op de vrouwen werende Haagsche „Witte" geintroduceerd is; aan wie, op den gala-avond bij Jhr. Roëll te 's-Gravenhage, zich gezanten, ministers en kamerleden zich om strijd lieten voorstellen; en die, tot groote jalousie van menige Engelsche en menige harer landgenooten, uitgeteekend werd door den aartsgrappenmaker, den vicomte de Bon-Voisin, alias Mars, van het *Journal Amusant*. Terwijl de Tentoonstelling van Vrouwenarbeid nog geopend was en de dames daar redekavelden over de wegen die een meisje in kan slaan om haar brood te verdienen, was er niet één vrouwelijke Nederlandsche journalist in ons midden, terwijl uit het buitenland dertig, veertig dames, ja ook zij die geen andere qualiteit hadden dan die van gehuwd te zijn met een journalist! aanwezig waren, waaronder zelfs vertegenwoordigers van mode-journalen. Toch waren er twee Nederlandsche persvrouwen die de eer van hun beroep poogden op te houden. Zij vertegenwoordigden een Indische courant. Daar echter de journalistenkring, of liever de perscomité's aan wie de kring zeer ten onrechte zijn mandaat gedelegeerd had, noch Thérese Hoven, noch Augusta de Wit als vertegenwoordigster van de Indische pers verkoos toe te laten, op grond dat reeds een Nederlandsch journalist, die gewoonlijk telegrammen zond aan het Indisch blad, als officieel vertegenwoordiger was gelegitimeerd, hebben deze twee Nederlandsch-Indische dames-journalisten niet veel van de plechtigheden gemerkt, en de meesten van hare vreemde collega's zijn weer naar hun vaderland teruggekeerd met de heilige overtuiging dat er tot de Nederlandsche pers geen enkele vrouwelijke journalist behoort.

* * *

Wij komen nu tot de aangename taak om een Indisch gelegenheidswerk te bespreken, dat eerst onlangs bij de firma G. Kolff & Co. te Batavia het licht zag, hoewel het ook zijn reden van verschijnen zoekt in de blijde inhuldiging. Het is getiteld „Nederlandsch-Indië onder het regentschap van Koningin Emma 1890—1898, en het is, volgens de opdracht aan Hare Majesteit Wilhelmina Koningin der Nederlanden, een werk, „waarin beschreven staat wat de Regeering Harer Doorluchte Moeder voor Nederland's Oost-Indische Koloniën is geweest".

Met groote ingenomenheid hebben wij dit werk begroet, en die ingenomenheid is geklommen door de kennismaking met den degelijken inhoud.

Om daarvan een denkbeeld te geven, geven wij allereerst de indeeling in hoofdstukken.

I. Inleiding, door Dr. J. F. van Bemmelen, leeraar aan het gymnasium te 's-Gravenhage, vroeger leeraar aan het gymnasium Willem III te Batavia; II. Wetgeving en Bestuur, door Mr. J. de Louter, hoogleeraar te Utrecht, vroeger leeraar aan het gymnasium Willem III te Batavia; III. Onderwijs, door W. P. Groeneveldt, oud-vice-president van den raad van Nederl. Indië, vroeger directeur van het departement van onderwijs, eeredienst en nijverheid te Batavia; IV. Land- en Volkenkunde, door denzelfde. V. Taal- en Oudheidkunde, door Dr. J. L. A. Brandes, ambtenaar voor de beoefening van Indische talen te Batavia; VI. De Studie der Levende Natuur, door Dr. M. Treub, directeur van 's lands plantentuin te Buitenzorg; VII. Mijnwezen en Aardkunde, door Dr. R. D. M. Verbeek, hoofdingenieur van het mijnwezen te Batavia; VIII. Meteorologie en Aardmagnetisme, door Dr. J. P. van der Stok, directeur van het magnetisch en meteorologisch observatorium te Batavia; IX. Protestantsche Zending en Maatschappelijk Werk, door Mr. W. B Bergsma, oud-chef van de afdeeling statistiek ter algemeene secretarie te Batavia; X. Katholieke Missie, door B. G. Schweitz, pastoor te Batavia; XI. Europeesch Cultures, door Dr. J. G. Kramers, chef der negende afdeeling van 's lands plantentuin te Buitenzorg; XII. Burgelijke Openbare Werken, door J. A de Meijier, directeur der burgelijke openbare werken te Batavia; XIII. Geldmiddelen, Munt- en Bankwezen, door Mr. N. P. van den Berg, president der Nederl. Bank, vroeger president der Javasche Bank te Batavia; XIV. Opium-Regie, door W. P. Groeneveldt, oud-vice-president van den raad van Nederl. Indië, vroeger directeur

van het departement van onderwijs, eeredienst en nijverheid te Batavia; XV. Leger, door W. C. Nieuwenhuijzen, oud-kolonel der infanterie van het Ned. Indisch leger; XVI. Marine, door H. Dyserinck, oud-schout-bij-nacht der K. Ned. marine, oud-minister van marine; XVII. Slotwoord, door Dr. J. F. van Bemmelen.

Volledig is dit werk natuurlijk geenszins. De opmerking is gemaakt, door den heer Kamerling Onnes in zijn *Exportblad*, dat Handel, Scheepvaart en Nijverheid geheel ontbreken. Zoo vinden wij niets over de Indische pers. Terwijl we in 't algemeen weder moeten opmerken dat de schrijvers al te sterk op de loftrompet blazen, in dat opzicht met hun Nederlandsche collega's van de andere gedenkboeken wedijverden. In dat opzicht steekt kolonel Nieuwenhuyzen gunstig af, die niet schroomt onomwonden verschillende vrij krasse aanmerkingen te maken, waarmee wij het niet in alle opzichten eens zijn. Zoo dweept hij blijkbaar niet met de stichting der koloniale reserve. Hij wijst op het conflict tusschen den minister van koloniën en de Indische leger-autoriteiten. De eerste eischte bepaaldelijk dat de uitgezonden detachementen in Indië in hun geheel zouden blijven. Maar al de Indische autoriteiten, Indisch legerbestuur, Raad van Indië en Indische regeering waren van oordeel dat de koloniale reserve moest worden opgelost en over het leger verspreid. De proef, met het systeem van den minister genomen, viel ongunstig uit; het resultaat, zoowel uit het oogpunt van validiteit als met betrekking tot de handhaving der krijgstucht was onbevredigend.

Maar één goed gevolg heeft de oprichting der koloniale reserve gehad: zij heeft aan het publiek een hoog denkbeeld gegeven van het Indische leger. Die vroeger zoo gesmade kolonialen maken op den leek den indruk van onvervalschte soldaten, beroepssoldaten. Ze mogen, in hun vrijen tijd, te Nijmegen en te Zutphen wel een „bakje uithalen", die den goeden burgers tot ergernis is, onder de wapenen maken zij bepaald een beter figuur dan onze miliciens, en, voor zoover zij meewerkten aan den intocht te Amsterdam en te Den Haag en aan de revue te Renkum, zagen ze er zoo echt militair uit, dat het volk hen spontaan toejuichte, hetgeen aan geen infanteriecorps in die mate te beurt viel. Sedert dien tijd trouwens voelt elke „koloniaal" zich, en dat is een uitstekende zaak. De voorstanders van fusie voor de officierskorpsen schuilen — en dat is een verwant verschijnsel — thans ook hoofdzakelijk onder de Nederlandsche

officieren, die voor eenige jaren nu niet bepaald konden gezegd worden tegen het Indische leger op te zien. Dit zouden wij kolonel Nieuwenhuyzen wel willen opmerken, waar hij over de koloniale reserve min of meer den staf breekt.

Met deze enkele opmerking willen wij volstaan. Het gedenkboek is natuurlijk hoofdzakelijk een verzameling van feiten en het doorwerken er van voor een echten Nederlander nadert zeer eigenaardig tot „de schooltaak" van den Gids-redacteur, dien wij in de Februari-aflevering citeerden. Maar eigenaardlg is het voor hem dat de schrijvers van deze zakelijke, doorwrochten artikelen allen oud-gasten zijn of zullen worden. Proef op de som, voorwaar, dat niet alle oud-gasten het toch al zoo alledaagsche Nederlandsch peil zullen doen dalen; bewijs tevens dat de tropische warmte niet bij allen de energie dooft en de hersenen verlamt. Van door Indië eenigermate versufte of gedegenereerde individuen zijn deze artikelen waarlijk niet afkomstig. Elke Nederlander, zelfs hij die er zich op hoovaardigt dat hij nooit naar Indië behoefde te gaan, mocht wenschen, ieder in zijn richting, dat hij in staat was een der hoofdstukken te schrijven. En in zoover is dit boek een welsprekend protest tegen sommiger beweringen, die van Indië een minder waardig land en van ieder die naar Indië gaat een minder geslaagd individu maken. En aldus is het een monument voor onze Indiërs.

R. A. v. S.

Financieel Overzicht.

AMSTERDAM, 16 Jan.—15 Febr. 1899.

De houding der Koloniale fondsen was zeer verdeeld. Terwijl de Spoor- en Tramwegmaatschappijen, enkele Tabak- en andere Maatschappijen belangrijk hooger werden verhandeld, moesten de Mijnbouw-, Petroleum- en enkele Tabak-Maatschappijen lager worden afgegeven.

Hooger werden genoteerd:			pCt.
Pref. Aand.		Cult. Mij. der Vorstenlanden	4
Aand.		Handelsvereeniging Amsterdam	8½
„		Int. Cred. en Handelsvereeniging Rotterdam	5
„		Javasche Bank	9
„		Java Bosch Exploitatie Mij.	15
„		Cult. Mij. Maron	3
„		Balangan Tabak Cult. Mij.	15¾
„		Besoeki Tabak Mij.	8
„		Deli Batavia Mij.	5
„		Deli Cultuur Mij.	2
„	B.	Langkat Tabak Maatschij	2½
„		Medan Tabak Mij.	3¾
„	A.	Serdang Tabak Mij.	12
„		Rotterd. Lloyd	7¾
„		Stoomvaart Mij. Nederland	8
Pref. Aand.		Dordtsche Petroleum Industrie Mij.	4
Aand.		Ned. Ind. Expl. Mij.	10
„		Singkep Tin Mij.	15
„		Deli Spoorweg Mij.	13
„		Ned. Ind. Spoorweg Mij.	10
„		Madoera Stoomtram Mij.	4
„		Ned. Ind. Tramweg Mij.	5
„		Serajoedal Stoomtram Mij.	8½
Lager werden genoteerd:			
Aand.		Cultuur Mij. der Vorstenlanden	3⅜
„		Koloniale Bank	2
Cert. v. Aand.		Liq. Barge & Moormann	2¼
Aand.		Ned. Ind. Handelsbank	3⅛
„		Amsterdam Deli Compagnie	27
„		Deli Maatschappij	15
„		Deli Tabak Maatschappij	2½

		pCt.
Aand.	Tabak Mij. Langkat Soekaranda	4
„	Tabak Mij. Sakoeda.	3
„	Senembah Maatschappij	3
„	Java Petroleum Mij.	6
„	Kon. Ned. Mij v. Petroleumbr. in Indië	$19^1/_2$
„	Sumatra Palembang Petr. Mij.	9
„	Ned. Ind. Mijnbouw Mij.	$15^1/_2$
„	Noord-Celebes Mijnbouw Mij.	20
„	Mijnbouw Mij. Soemalata	10
„	Babat-Djombang Stoomtram Mij.	$3^1/_4$
„	Malang Stoomtram Mij.	$1^1/_2$
„	Oost Java Stoomtram Mij.	2

DIVIDENDEN.

United Lankat Plantations Cy.	(*slot*)	5 %
Deli Langkat Tabak Mij	(„)	$13^1/_4$ „
Landbouw Mij. Manang		$8^3/_4$ „
Suikerfabriek Tjoekir	(*voorloopig*)	*f* 80,—
New Darvel Bay Tobacco Plantations		7 „

Volgens het Weekblad voor Incourante fondsen zijn verhandeld:

Aand.	Modjokerto Stoomtram Mij.	101 %
„	Billiton Mij., 1e rubriek	*f* 1300.— *f* 1350.—
„	Billiton Mij., 2e rubriek	„ 1005.—
„	Padangsche Handel Mij.	128 „
„	Landbouw Mij. Manang	150—155 „
„	Cultuur Mij. Kaliwoengoe Plantaran	50 „
„	Tabak Mij. Sakoeda, serie B.	110 „
Opr. Bew.	Ned. Ind. Landbouw Mij.	*f* 13.—
„	Singkep Tin Mij.	*f* 60.— „ 100.—

Volgens het Weekblad van de Commissiebank:

Aand.	Landbouw Mij. Temoeloes	122 %
„	Singkep Tin Mij.	120 „
„	Oost Ind. Zee- en Brand-Assurantie Mij.	97 „
„	Sumatra Cultuur Mij.	130 „

Volgens de Rotterdamsche Beurscourant:

Aand.	Suikerfabriek Kalibagor	$40-42^1/_2$ %
„	Petroleum Mij. Sumatra Palembang	83—90 „
„	Deli Cult. Mij.	156 „
Cert. v. Aand.	Deli Cult. Mij.	161—165 „
„	Medan Tabak Mij.	274—278 „
Aand.	Amsterdam Sumatra Cult. Mij.	137 „
„	Singkep Tin Maatschappij	124 „
Pref. Aand.	Dordt. Petr. Industrie Mij.	113 „
Aand.	Madura Petroleum Exploratie Mij.	100 „

PRIJZEN VAN INDISCHE FONDSEN.

NAMEN:		TE AMSTERDAM. Febr. 1	15	TE BATAVIA. 9 Jan.
Cultuur-Mij. d. Vorstenl......	Aand.	66¼	65⅛	
id. ...	Pref. Aand.	141	143	
Handelsv. Amsterdam......	Aand.	121	122½	110
Int. Cred. & H. V. Rotterd..	„	80	79	72½*
Javasche Bank............	„	170	171	170
Koloniale Bank............	„	52¼	52	50*
id.	Pref. Aand.	71⅞	71⅞	
Liquid. Barge & Moormann.	Cert. v. Aand.	64	64	
Ned. Handel-Mij............	„	153	154½	150
Ned. Ind. Escompto Mij.....	Aand.	—	—	100
Ned. Ind. Handelsbank	„	85¾	83⅜	85*
Ned. Ind. Landb. Mij........	5 % Obl.	106¾	106½	
Badas, Suikerfabriek........	Aand.	22	22	
Banda, Credt. & Handelsver.	„	—	—	
Java Bosch Expl.-Mij........	„	95	95	
Java'sche Cultuur-Mij........	„	70	70	
Kalibagor, Suikerfabriek.....	„	40¾	41	
Kaliwoengie Plantaran......	„	50	50	
Maron, Cult.-Mij......	„	—	43	
Melattie, Landbouw-Mij......	„	—	—	100*
Michiels-Arnold, Rijstl.......	Cert. v. A.	96	96	
Ned Ind. Houtaankap Mij...	Aand.	—	—	
Ngoepit, Landbouw-Mij......	„	—	—	
Penampean Cult.-Mij.........	„	—	—	
Pondok Gedeh............	„	—	—	
Suikerond. Sentan.-Lor.....	„	120	120	
Temoeloes, Landb.-Mij.......	„	—	—	
West-Java Kina Cult-Mij....	„	26	26	
Amsterdam-Deli Comp......	„	688	668	
Amsterdam Sum. Cult.-Mij...	„	139	135	
Tabak-Mij. Arendsburg......	Cert. v. A.	750	740	
Balangan Tab. Cult. Mij.....	Aand.	56	72½	
Besoeki Tabak-Mij..........	„	95½	98½	
Deli-Batavia-Mij............	„	438	440	
Deli-Cultuur-Mij............	„	159½	159	
Deli-Maatschappij..........	„	510	504	
Deli-Tabak-Mij.............	„	66	63½	
„	Pref. Aand.	124	120	
Deli-Langkat-Tabak-Mij......	C. v. „	—	—	
Tab.-Mij. Franco Deli.......	Aand.	80	81	
Langkat-Cult.-Mij..........	„ A.	137	137	
„ „	„ B.	69	69	
„ Tabaksbouw Mij...	„ „	91	95¼	
„ Tab.-Mij..........	„ A.	150	153½	
„ „ „	„ B.	123	125	
Medan-Tab.-Mij............	„	270	272	
Tab.-Mij. Namoe Djawi......	„	108½	108½	
N. As T. Mij. v./h. Herrings.	Pref. Aand.	94½	94½	
Tabak Mij. Langk. Soekaranda.	Aand.	80	78	
Padang Tabak-Mij..........	„	125	123⅞	
Rotterdam-Deli-Mij..........	„	183	177	
Tabak Mij. Sakoeda........	„	97	96	

PRIJZEN VAN INDISCHE FONDSEN. (*Vervolg*).

NAMEN:			TE AMSTERDAM. Febr. 1	TE AMSTERDAM. Febr. 15	TE BATAVIA. 9 Jan.
Senembah-Mij	Aand.		485	484	
Serdang Tab. Mij	„	A.	225	232	
„ „ „	„	B.	90	90	
Ned.-Ind. Electr.-Mij	„		67	67	80*
Kon. Paketvaart-Mij	„		180	179¾	175
Rott. Lloyd	„		128	129¾	
Stoomv. Mij. Nederland	„		165	173¼	
Dordt. Petr. Industrie Mij	Pref. Aand.		112½	114	
Java Petroleum Mij	Aand.		167	166	
Petroleumbronn. in Indië	„		209	208½	
Petroleum Mij. Moeara Enim	„		130¾	128½	
Sumatra Palembang Petr. Mij.	„		83¾	80¾	
Petrol. Expl. Mij. Tegal	„		—	—	
Ned. Ind. Expl. Mij.	„		130	130	
id. Mijnbouw-Mij	„		74	64½	75
N. Celebes Mijnb. Mij	„		—	72	
Oost Borneo Mij	„		22½	22½	
id.	Pref. Aand.		—	—	
Singkep Tin-Mij	Aand.		116	120	
Mijnbouw Mij. Soemalata	„		171	170	
Droogd.-Mij. Tandj. Priok	„		—	—	
Deli-Spoorweg-Mij	„		194	196	170*
Ned.-Ind Spoorweg-Mij.	„		211	220	202½*
Babat Djomb. St. tr. Mij.	„		85	84½	
Bat. Electr. Tram-Mij	„		90	—	
Kedirie Stoomtram-Mij	„		120	120	115*
Madoera „ „	„		103	106	
Malang „ „	„		108	108	105*
Modjokerto „ „	„		101¼	100⅞	
Ned.-Ind. Tramweg-Mij	„		130	135	130*
Oost-Java-Stoomtram	„		112	110	105*
Passoeroean „	„		100	100	
Probolingo Stoomtr.-Mij	„		98	97	100*
Semar.-Joana Tramw.-Mij	„		182	183	190*
Semar. Cheribon St.-Tr.-Mij.	„		124	125	127
Serajoedal St.-Tr.-Mij.	„		140	140	130
Ned.-Ind. Hypotheekbank	„		—	—	105*
id. Cred.- & Bank-Ver.	„		—	—	85*
id. Effectenbank	„		—	—	100
Padangsche Handel Mij	„		—	—	120*
Winkel-Mij. Eigen hulp	„		—	—	100
Maatsch. Onderlinge hulp	„		—	—	67½
Scheepsleverantie Mij	„	A.	—	—	180*
Ned.-Ind. L.verz.- en Lijfr.-Mij.	„		—	—	380*
Jav.'sch. Zee & Br.-Ass.-Mij.	„		—	—	100
Bat. Zee & Br.-Ass.-Mij	„		—	—	100
O.-I. Zee Br. Ass.-Mij	„		—	—	100*
Nederl. Lloyd	„		—	—	100*
N.-Ind. Zee & Br.-Ass.-Mij	„		—	—	185*
2de N.-I. id.	„		—	—	155*
Koloniale id.	„		—	—	160

PRIJZEN VAN INDISCHE FONDSEN. (*Vervolg*).

NAMEN:		TE BATAVIA, 9 Jan.
2de Kol. Zee & Br.-Ass.-Mij	Aand.	145*
Brand-Verz.-Mij.Mercurius	„	180*
Brand-Ass.-Mij. de Oosterling	„	155*
Brand-Ass.-Mij. Insulinde	„	235*
Brand-Waarb.-Mij. Ned.-Ind	„	170*
Brand-Wrb.-Soc. Securitas	„	100*
Brand-Ass.-Mij. Unitas	„	100*
Ned.-Ind.-Brandw.-Mij	„	105
Sam. Zee- & Br.-Ass.-Mij	„	140*
2de id.	„	100*
Brand-Ass.-Mij. Padang	„	60*
id. de Merapi	„	95*
id. de Oosthoek	„	80*
id. de Westhoek	„	35*
id. Noordhoek	„	30*
Brand-Verzek.-Mij. Kalimaas	„	25*
Brand-Ass.-Mij. Veritas	„	135*
id. Ardjoeno	„	140*
id. Sumatra	„	85*
Batavia'sch Prauwenveer	„	132½*
Batavia'sch Nieuw-Prauwenv	„	155
Tagalsch Prauwenveer	„	170*
Nieuw Semarangsch Prauwenveer	„	155*
Samar. Stoom- en Prauwenveer	„	110*
Prauwenv. te Soerabaya	„	80*
Oost-Java Prauw-Mij	„	80*
Soer. Prauw-Mij	„	125*
Nieuw Soerab. Pr.-veer	„	175*
Nieuw Pad. Prauwenveer	„	100*
Nieuw Probol. en Java Oosth. Pr.-veer	„	150*
Bagelen-Thee & Kina-Mij	„	50*
Suikerf.-Mij. Tjoekir	„	150*
Cultuur-Mij. Pagottan	„	100*
„ Tjiogreg	„	100*
Kina-Mij. Kertamana	„	95*
Cultuur-Mij. Perbawatie	„	225*
id. Goalpara	„	175
Kartasoera Cult. Mij	„	75*
Cultuur-Mij. Boenga Meloer	„	80
„ Artana	„	100*
Assam Thee Ondern. Gedeh	„	122½
Mij. t. E. v. Rijstlanden	„	200*
Assam Thee Ondern. Malabar	„	100
Cultuur Mij. Ramawatie	„	160*
Ned.-Ind. Telefoon-Mij	„	150*
Intercomm. Telefoon-Mij	„	100
Telefoon-Mij. der Vorstenlanden	„	105*
Preanger Telefoon-Mij	„	110*
Mij. t. Expl. v. Telef. verb in Ned. Ind.	„	100*
Mijnbouw Mij. „Martapoera"	„	85*
Mijnbouw Mij. „Belang"	„	85
Algemeene Exploratie-Mij.	„	80*
Mijnbouw Mij. „Matinan"	„	50*

PRIJZEN VAN INDISCHE FONDSEN. (*Vervolg*).

NAMEN:			TE BATAVIA, 9 Jan.
Mijnbouw Mij. „Totok"	Aand.		100*
Mijnbouw Mij. „Redjang Lebong"	„		$82^1/_2$
Exploratie Mij. „Riam Kanan"	„		75*
Diamant-, Goud- en Platina- Expl. Mij. Padang Loembah	„		40*
Goud Exploratie Mij. Benkaijang	„		175*
Exploratie-Mij. Balangan	„		80*
Batavia Japara Petrol.-Expl.-Mij	„		80*
Goud Exploiratie-Mij. Kehajang	„		120*
Exploratie-Mij. Kolchis	„		100*
Goud Exploiratie-Mij. Pinogo	„		80*
„ „ Batjan	„		80*
Mijnbouw Mij. Monano	„		100*
„ „ Soepajang	„		100*
Samarangsche Mijnbouw Mij	„	A.	80*
„ „ „	„	B.	90*
Mijnbouw Mij. Atjeh	„		100*
Goud Exploration Mij. Bone	„		80*
Exploratie Mij. Doda	„		100*
Wijnkoopsbaai Explor. Mij	„		100*
Mijnbouw Mij. Batavia Borneo	„		95*
„ „ Sonder	„		120
Sumatra Batavia Mijnbouw-Mij	„		90*
Mijnbouw Mij. Tilamoeta	„		80*
„ „ Pagoejaman	„		90*
Mijnbouw Explor. Mij. Batavia	„		100*
Centraal Celebes Mijnbouw Mij	„		100*
Mijnbouw Mij. Tomini	„		80*
„ „ Bwool Lonoe	„		100*
Goud Exploratie Mij. Redjang Lebong Zuid	„		100*
Mijnbouw Mij. Barma Sawah	„		100*
Ned.-Ind. Gas-Mij	„		$132^1/_2$*
Mij. Rijtuigf. en handel in paarden, Fuchs	„		85*
Koffie, Pel- en Sorteer Inr. Kalimaas	„		100*
New Singap. dist. Water Ice Cy	„		200*
Java Veem	„		125
Ned. Ind. Sport Mij	„		100*
Bandongsche Quinine Eabriek	„		100*

De prijzen der verhandelde Indische Fondsen, te Batavia, zijn ontleend aan het „Marktbericht en prijscourant, opgemaakt door de „Handelsvereeniging" te Batavia; de met een * geteekende geven de approximative waarde aan, door die Vereeniging daaraan toegekend.

STATUTEN VAN MAATSCHAPPIJEN, WERKENDE IN NEDERL.-INDIË.

Mijnbouw Maatschappij Pangkallan.

(*Javasche Crt. No. 102, van 23 December 1898*).

Zetel. Soerabaja.

Doel. De exploitatie van vergunningen, concessiën tot mijnontginning, en rechten in Nederl.-Indië.

Kapitaal. *f* 300,000, in 3000 aandeelen à *f* 100.—

Inbreng. Door de heeren H. D. Schlüter en Mr. J. J. van Troostenburg de Bruyn, voor 1700 aandeelen: 3 vergunningen als: A en B voor terreinen in de res. Padangsche Bovenlanden, afdeeling 50 Kota, onderafd. Kampar, VII Kota di Ilir en Pangkallan VI Kota's; C. voor een terrein in de res. Padangsche Bovenlanden, afd. Agam, 50 Kota,s en Tanah Datar.

Bestuur. 1 directeur: de firma Erdmann en Sielcken; 2 of 3 commissarissen: de heeren J. P. J. van Maanen, Mr. W. Birnie en A. H. F. Vedeler.

Winstverdeeling. Na aftrek van tantièmes aan het personeel, 10 % aan den directeur, 10 % aan commissarissen, 80 % aan aandeelhouders.

MIJNBOUW-MAATSCHAPPIJ OPHIR-PASAMAN.
(Javasche Crt. No. 102, van 23 December 1898.)

Zetel. Batavia.

Doel. De exploitatie van vergunningen, concessiën tot mijnontginning, en rechten.

Kapitaal. *f* 90,000 in 900 aandeelen à *f* 100.—

Inbreng. Door den heer J. H. de Wolf voor 600 aandeelen: de vergunning voor een terrein in de res. Padangsche Bovenlanden, afd. Loeboek Sikapang.

Bestuur. 1 directeur: de heer B. S. Trip; 3 commissarissen: de heeren H. van Taalingen, H. F. Weijchardt en T. H. Tan.

Winstverdeeling. 75 % aan aandeelhouders, 15 % aan commissarissen, 10 % aan den directeur.

CULTUUR MAATSCHAPPIJ SOEMOER-WATOE.
(Jav. Crt. No. 104, van 30 Dec. 1898.)

Zetel. Pekalongan.

Doel. De exploitatie van de hierna te noemen en verder te verkrijgen gronden, door beplanting met koffie en/of andere gewassen.

Kapitaal. *f* 50,000, in 500 aandeelen à *f* 100.—

Inbreng. Door de heeren J. Dienske en J. Abell tegen restitutie van de door hen, aan derden, betaalde gelden ter verkrijging hunner rechten op: 2 erfpachtsperceelen in het distr. Soebah, afd. Batang, res. Pekalongan.

Bestuur. 1 Raad van beheer, bestaande uit 4 commissarissen: de heeren J. M. Biekart, J. Abell, J. Dienske en H. G. J. Schäfer, de eerstgenoemde als president, de tweedegenoemde als secretaris-thesaurier.

Winstverdeeling. Eerst 5 % dividend, van het overige komt: 25 % aan het reservefonds, 10 % aan den president en den secretaris-thesaurier, gelijkelijk te verdeelen, 5 % aan de beide andere commissarissen te samen, 60 % aan aandeelhouders.

Reservefonds. Dit wordt niet hooger opgevoerd dan tot *f* 50,000.

CULTUUR-MAATSCHAPPIJ TERSANA.
(Javasche Crt. No. 2, van 6 Januari 1899).

Zetel. Batavia, doch kan naar Amsterdam worden overgebracht.

Doel. De overname en verdere exploitatie van de suikerfabrieken Tersana, Kalimaro, Tjigobang en Waled en van het half onverdeeld aandeel in de suikerfabriek Tjiledoek, alle gelegen res. Cheribon, en de exploitatie van later te verkrijgen ondernemingen, zoomede de opkoop en de bewerking van elders verkregen grondstoffen en de verkoop van de producten der ondernemingen.

Kapitaal. *f* 960.000, in 960 aandeelen à *f* 1000.—

Inbreng. Door: vrouwe H. M. A. Knoppers, wed. den heer J. M. Gonsalves, vrouwe R. A. P. Gonsalves, echtgenoote van den heer A. J. H. Beltjens, de heeren T. F. Gonsalves, A. D. Gonsalves, H. G. Gonsalves, R. O. Gonsalves en de Nederl. Handel Maatschij., voor de 960 aandeelen: 1^0^. eene huurovereenkomst omtrent het niet aan hen behoorende halve onverdeelde aandeel in de suikerfabriek Tjiledoek; 2^0^. de in het district Losari, afd. en res. Cheribon gelegen perceelen behoorende tot de bovengenoemde suikerondernemingen; 3^0^. de rechten van opstal op perceelen, behoorende tot de suikerondernemingen Tersana en Tjiledoek; 4^0^. de rechten op alle andere perceelen, thans reeds door genoemde suikerondernemingen geoccupeerd, met den geheelen vasten inventaris. Voorts hebben de oprichters aan de Vennootschap ten behoeve van de voortzetting der exploitatie verkocht: het aanwezige riet met de rechten van beschikking voor volgende oogstjaren over de velden; den lossen inventaris en materialen en verderen inventaris, de contanten bij administrateurs ten behoeve der ondernemingen in kas, en wel voor de som, welke het totaal uitmaakt van de 4 navolgende schulden en wel aan de Nederl. Handel-Maatschappij van *f* 339.688,89; aan Vrouwe Wed. J. M. Gonsalves van *f* 221.486,36; aan den heer T. F. Gonsalves van *f* 102.257,— en aan den heer H. G. Gonsalves van *f* 59.730,—, de laatste 3 met 6 % rente van af 1 Juni 1897.

Bestuur. 1 directeur: de Nederlandsche Handel Maatschappij, te Amsterdam en te Batavia; 2 of 3 commissarissen: de heeren A. D. Gonsalves en C. H. F. Bijvanck.

Winstverdeeling. De algemeene vergadering beslist of er een en welk gedeelte van de winst zal worden afgezonderd voor een eventueel te vormen vernieuwingsfonds, en hoe hoog dit zal worden opgevoerd. Van het overige komt 10 % aan het reservefonds. Van het dan overblijvende komt 6 % dividend aan aandeelhouders. Van het dan nog resteerende komt 2 % aan den directeur, 4 % aan commissarissen, 94 % aan aandeelhouders.

Reservefonds. Zoodra en zoolang dit *f* 300.000 bedraagt, wordt ten behoeve daarvan niets meer afgezonderd.

Zeehaven en Kolenstation Sabang.

(*Javasche Crt. No. 2, van 6 Januari 1899.*)

Zetel. Batavia.

Doel. De exploitatie van een Zeehaven en Kolenstation te Sabang, in de Sabang baai, eiland Weh, benoorden Sumatra met alles wat daartoe kan geacht worden te behooren.

Kapitaal. *f* 500 000, in 100 aandeelen à *f* 5000.—

Inbreng. Door de firma de Lange & Co. voor 99 aandeelen: de geheele haven-exploitatie, zooals deze thans in de Sabang-baai plaats heeft, met alle daar aanwezige eigendommen, zoo vaste als losse, zoo roerende als onroerende goederen en rechten, benevens alle leveringscontracten.

Bestuur. 1 directeur: de Nederl. Handel Maatschappij, zooals zij te Batavia door hare Factorij is vertegenwoordigd.

Winstverdeeling. De algemeene vergadering beslist of en tot welk bedrag een reservefonds en een vernieuwingsfonds zullen worden gevormd. Overigens wordt de winst, na eventueel toe te kennen tantièmes, onder aandeelhouders verdeeld.

APOTHEEK RATHKAMP EN COMPAGNIE.
(*Javasche Crt. No. 4, van 13 Januari 1899*).

Zetel. Batavia.

Doel. De verdere exploitatie der aan de firma Rathkamp & Cie. toebehoorende apotheken te Rijswijk en Parapattan (Weltevreden) en te Medan (Deli), zoomede de oprichting van filialen, het vervaardigen van- en de handel in chemicaliën, drogerijen, utensiliën, optische en chirurgische instrumenten, photographie-artikelen, geneeskrachtige en minerale wateren, limonades enz. en het aangaan en uitvoeren van contracten voor de levering van een en ander; zoomede het doen van scheikundige onderzoekingen.

Kapitaal. *f* 300.000, in 300 aandeelen à *f* 1000.—

Inbreng. Voor 299 aandeelen: alle zaken aan de firma Rathkamp & Co. op 1 Januari 1899 toebehoorende, met alle baten en lasten, ook de contanten in kas.

Bestuur. 1 directeur: de heer P. H. Bilgen; 3 à 5 commissarissen: de heeren H. E. van Leyden, R. R. Nauta en W. van Heusden.

Winstverdeeling. Eerst 6 % dividend. Van het overige komt 20 % aan den directeur; 10 % aan de commissarissen; 10 % aan het reservefonds; 60 % aan aandeelhouders.

Reservefonds. Zoodra en zoolang dit *f* 50.000 bedraagt, komt het hiervoor genoemde winstaandeel aan aandeelhouders.

EERSTE ALGEMEENE EXPLORATIE- EN EXPLOITATIE-MAATSCHAPPIJ
(*Javasche Crt. No. 6, van 20 Januari 1899*).

Zetel. Blitar, res. Kediri.

Doel. De exploitatie van vergunningen, concessiën, rechten en landbouwcontracten in Nederl. Indië.

Kapitaal. *f* 750.000, in 7500 aandeelen à *f* 100.—.

Bestuur. 1 directeur: de heer H. W. L. S. Toussaint; 2 commissarissen: de heeren J. de Boer en A. D Versteegh.

Winstverdeeling. Eerst 6 % dividend. Van het overige komt 10 % aan het reservefonds, 70 % aan aandeelhouders, 10 % aan den directeur, 10 % aan de commissarissen.

Reservefonds. Zoodra en zoolang dit *f* 250.000 bedraagt, komt de daarvoor genoemde winst aan aandeelhouders. Door de algem. vergadering van aandeelhouders kan worden bepaald dat van bovengenoemde 70 % der winst een gedeelte bij het reservefonds zal worden gevoegd.

EXPLORATIE-MAATSCHAPPIJ „BANTJAR."
(*Staatscrt. No. 19, van 23 Januari 1899*).

Zetel. Rotterdam.

Doel. Het opsporen van delfstoffen, meer in het bizonder petroleum, in Nederl.-Indië en de exploitatie van vergunningen, concessiën en mijnrechten. Zij begint hare werkzaamheden op gronden in de res. Rembang, Banjoemas en Japara.

Kapitaal. *f* 500,000, in 5000 aandeelen à *f* 100.—. De oprichters ontvangen bovendien 100 oprichtersaandeelen.

Bestuur. 1 of meer directeuren: de firma G. H. van der Schuyt & Co.; 3 à 7 commissarissen: de heeren A. Bouman, G H. Cool, S. van Dantzig, A. Knottenbelt, W. J. Mesritz, C. D. H. Schneider en Mr. A. M. de Lange.

Winstverdeeling. Eerst 6 % dividend. Van het overige komt 60 % aan aandeelhouders, 10 % aan de directie, 10 % aan commissarissen, 5 % aan

het personeel der vennootschap, 5 % aan de houders van oprichtersaandeelen, 10 % aan het reservefonds. De algemeene vergadering van aandeelhouders beslist over vaststelling van dividend en extra-reserve.

IJSFABRIEK KEDIRI.
(*Javasche Crt No. 7, van 24 Januari 1899*).

Zetel. Soerabaja.

Doel. De verdere exploitatie van de in de dessa Tosaren, nabij de hoofdplaats Kediri gelegen IJsfabriek, tot dusver aan den heer W. F. van Heemskerck toebehoorende. De vennootschap is gerechtigd ook elders ijsfabrieken op te richten, te koopen of te exploiteeren, en vaste goederen in eigendom of recht van opstal of erfpacht aan te vragen en te bezitten.

Kapitaal, ƒ 50.000, in 200 aandeelen à ƒ 250.—

Inbreng. Door den heer W. F. van Heemskerck voor 192 aandeelen: *a.* een perceel onroerend goed in de dessa Tosaren, distr. Kotta, afd. en res. Kediri, met al de zich daarop bevindende gebouwen, machinerieën, gereedschappen en verderen inventaris. Dit perceel is belast met hypothecaire 6 % schulden, tezamen groot pro resto ƒ 20.000, welke schulden blijven ten laste en voor rekening van genoemden heer van Heemskerck, welke 190 aandeelen bij de creditrice zal deponeeren; *b.* de hem verleende vergunning tot het gebruik van het water uit de leiding Banaran voor het drijven der ijsfabriek.

Bestuur. 1 directeur: de heer W. F. van Heemskerck; 2 commissarissen: de heeren J. van Lennep en J. M. E. van den Broeke.

Winstverdeeling. Eerst 6 % dividend. Van het overige komt: 20 % aan het reservefonds, 10 % aan den directeur, 10 % aan de commissarissen, 60 % aan aandeelhouders.

Reservefonds. Zoodra en zoolang dit ƒ 10,000 bedraagt, komen de daarvoor genoemde 20 % van de winst aan aandeelhouders, tenzij de Algem. Vergadering anders beslist.

ALGEMEENE HANDEL- EN CULTUUR-MAATSCHAPPIJ.
(*Javasche Crt. No. 7, van 24 Januari 1899*).

Zetel. Batavia, met bijkantoren in- en buiten Nederl. Indië.

Doel. Het drijven van handel in den meest uitgebreiden zin, het waarnemen van agenturen, directiën en commissariaten, het oprichten, deelnemen, overnemen van ondernemingen, vennootschappen en syndicaten van handel, nijverheid, land- en mijnbouw, daaronder begrepen die tot het aanleggen en/of exploiteeren van spoor- en tramwegen, zoomede telephonische, electrische en andere geleidingen, de exploitatie van rechten en zaken, zoowel roerende als onroerende, mijnconcessiën en vergunningen; het verkrijgen en ontginnen van gronden, het doen van aannemingen, alsmede alles wat betrekking heeft op handel, nijverheid, land- en mijnbouw en op administratiën.

Kapitaal. ƒ 500.000, in 20 serieën elk van 250 aandeelen à ƒ 100.—

Bestuur. 2 directeuren: de heeren W. H. J. Keuchenius en A. Weiss; 2 à 5 commissarissen: de heeren Mrs. T. A. Ruys en E. H. Winkelman.

Winstverdeeling. 10 % voor het reservefonds, 10 % voor de directeuren, 10 % voor de commissarissen, 70 % voor de aandeelhouders. Indien de 10 % voor de commissarissen minder dan ƒ 500.— bedraagt, wordt het ontbrekende tot dat bedrag aangevuld ten laste der onkosten-rekening.

Reservefonds. Zoodra en zoolang dit ƒ 100 000 bedraagt, vervalt de hiervoor genoemde 10 % der winst aan aandeelhouders.

ADMINISTRATIEKANTOOR „JAVA".
(Staats Crt. No. 23, van 27 Januari 1899.)

Zetel. 's Gravenhage.

Doel. Het drijven te 's Gravenhage en elders, van een in- en uitvoerhandel en van administratie-, commissie- en assurantiezaken, met al hetgeen daarmede samenhangt.

Kapitaal. *f* 100,000, in 5 seriën van 200 aandeelen à *f* 100.

Inbreng. Door de heeren E. F. J. t' Sas en A. M. Harthoorn voor 380 aandeelen: al de zaken door hen onder den naam Het Administratiekantoor „Java" en het advertentiebureau „Insulinde" gedreven, met de aanwezige kasgelden, vorderingen, inventaris, relatiën, boeken en bescheiden.

Bestuur. 2 directeuren: de heeren A. M. Harthoorn en E. F. J. t' Sas; 1 à 3 commissarissen: de heer Mr. J. C van Harencarspel.

Winstverdeeling. Eerst 6 % dividend. Van het overige komt 20 % aan directeuren, 10 % aan commissarissen. 10 % aan het reservefonds, 60 % aan aandeelhouders.

Reservefonds. Zoodra en zoolang dit 25 % van het geplaatst maatschappelijk kapitaal bedraagt, komt het genoemde winstaandeel aan aandeelhouders.

CULTUURMAATSCHAPPIJ „KALI KADJAR KIDOEL".
(Staats- Crt. No. 25, van 30 Januari 1899.)

Zetel. Arnhem.

Doel. De aankoop en de exploitatie van de erfpachtsperceelen Soember Baroe VII en VIII groot ± 1000 bouws, gelegen res. Bezoeki, op de zuidelijke helling van het Ravengebergte, ten behoeve van koffie- en andere cultuur, en voorts van zoodanige andere perceelen, mits niet in de residentiën Djokjokarta en Soerakarta, als later zullen worden aangewezen.

Kapitaal. *f* 200,000, in 200 aandeelen à *f* 1000.

Bestuur. 1 directeur: de heer A. A. H. Boon Hartsinck; 3 à 5 commissarissen: de heeren Mr. F. N. L Aberson, Mr. M Enschedé en C. A. P. van Stolk.

Winstverdeeling. Eerst 5 % dividend. Van het overige komt 10 % aan den directeur, 10 % aan de commissarissen, 30 % aan het reservefonds, 50 % aan de aandeelhouders.

Reservefonds. Zoodra en zoolang dit *f* 100,000 bedraagt, komt het genoemde winstaandeel aan aandeelhouders. Op voordracht van het bestuur kan de geheele of gedeeltelijke winst van eenig jaar, krachtens besluit der algemeene vergadering van aandeelhouders, als bedrijfskapitaal worden gebezigd en daartoe aangehouden, of wel daaruit eene extra stijving van het reservefonds plaats hebben.

SPOOR- EN TRAMWEG-ONTVANGSTEN.

NEDERLANDSCH-INDISCHE SPOORWEG-MAATSCHAPPIJ.

Semarang—Vorstenlanden—Willem I. (Lengte 205 kilom.).

Opbrengst over December 1898.

Reizigers, aantal (99.900)	*f*	46.500.—
Goederen, tonnen (29.100)	„	124.300.—
Diverse ontvangsten	„	9.900.—
Totaal	*f*	180.700.—
Per dag-kilometer	„	28.43
Vorig jaar	„	177.400.—
	„	27.91

	1898.	1897.
Opbrengst van af 1 Jan.	ƒ 2.691.819.87	„ 2.652.945.86
„ per dag-kilometer.	„ 35.97	„ 35.45

Batavia—Buitenzorg. (Lengte 56 kilom.).

Reizigers, aantal (84.700)	ƒ	29.100.—
Goederen, tonnen (9.700)	„	39.200.—
Diverse ontvangsten.	„	2.900.—
Totaal	ƒ	71.200.—
Per dag-kilometer.	„	41.01
Vorig jaar.	„	71.300.—
	„	41.07

	1898.	1897.
Opbrengst van af 1 Jan.	ƒ 854.680.88	ƒ 837.840.82
„ per dag-kilometer.	„ 41.81	„ 40.99

Stoomtram Djocja—Brossot. (Lengte 24 kilom.).

Reizigers, aantal (23.100)	ƒ	2.700.—
Goederen, tonnen (1.100)	„	2.000.—
Diverse ontvangsten	„	100.—
Totaal	ƒ	4.800.—
Per dag-kilometer.	„	6.45
Vorig jaar.	„	3.900.—
	„	5.24

	1898.	1897.
Opbrengst van af 1 Jan..	ƒ 106.480.66	ƒ 103.165.32
„ per dag-kilometer.	„ 12.13	„ 11.75

Stoomtram Djocja—Magelang. (47 kilom.).

Reizigers, aantal (41.300).	ƒ	8.000.—
Goederen, tonnen (2.000).	„	5.400.—
Diverse ontvangsten.	„	200.—
Totaal	ƒ	13.600.—
Per dag-kilometer.	„	9.33
Opbrengst van af 1 Juli.	ƒ	77.639.23
„ per dag-kilometer.	„	8.98

NEDERLANDSCH-INDISCHE TRAMWEGMAATSCHAPPIJ.

Ontvangsten Jan. 1899 ƒ 26.400 tegen ƒ 28.000; sedert 1 Juli 1898 ƒ 194.200 tegen ƒ 186.200.

SEMARANG-JOANA STOOMTRAM-MAATSCHAPPIJ.

Tijdvakken.	Bruto-Opbrengst. Bedrag.	Bruto-Opbrengst. per dag-kilom.	Gemiddeld aantal kilom. in exploitatie.
Jan. 1899.	ƒ 53.200	ƒ 6.80	251
„ 1898.	„ 49.800	„ 6.60	242
Verschil meer.	„ 3.400	„ 0.20	

OOST-JAVA STOOMTRAM-MAATSCHAPPIJ.

Lijn Soerabaja—Krian.

Tijdvakken.		Bruto-opbrengst. Bedrag.	Bruto-opbrengst. per dag-kilom.	Gemiddeld aantal kilom. in exploitatie.
Jan. 1899		*f* 16.600	*f* 13.70	39
„ 1898		„ 13.400	„ 19.70	22
Verschil	meer	„ 3.200	„ —	
	minder	„ —	„ 6.—	

Lijn Modjokerto-Ngoro.

Tijdvakken.		Bedrag.	per dag-kilom.	Gemiddeld aantal kilom. in exploitatie.
Jan. 1899		*f* 6.100	*f* 4.80	41
„ 1898		„ 3.600	„ 2.80	
Verschil	meer	„ 2.500	„ 2.—	
	minder	„ —	„ —	

SERAJOEDAL STOOMTRAM-MAATSCHAPPIJ.

Tijdvakken.		Bruto-Opbrengst. Bedrag.	Bruto-Opbrengst. per dag-kilom.	Gemiddeld aantal kilom. in exploitatie.
Jan. 1899		*f* 12.000	*f* 4.50	85
„ 1898		„ 5.700	„ 3.40	54
Verschil	meer	„ 6.300	„ 1.10	
	minder	„ —	„ —	

SEMARANG-CHERIBON STOOMTRAM-MAATSCHAPPIJ.

Tijdvakken.		Bruto-Opbrengst. Bedrag.	Bruto-Opbrengst. per dag-kilom.	Gemiddel aantal kilom. in exploitatie.
Jan. 1899		*f* 30.800	*f* 4.10	242
„ 1898		„ 9.900	„ 2.40	133
Verschil	meer	„ 20.900	„ 1.70	
	minder	„ —	„ —	

PROBOLINGGO STOOMTRAM-MAATSCHAPPIJ.

Opbrengst over Jan. 1899 *f* 4 700 (telegrafisch) tegen Jan. 1898 *f* 4.209.75 + *f* 490.25.

PASSOEROEAN STOOMTRAM-MAATSCHAPPIJ.

Opbrengst over Jan. 1899 *f* 2.100 (telegrafisch) tegen Jan. 1898 *f* 860.65 + *f* 1.239.35.

SOLOSCHE TRAMWEG-MAATSCHAPPIJ.

Opbrengst over Jan. 1899 *f* 4.700 (telegrafisch) tegen Jan. 1898 *f* 4.508.37 + *f* 191.63.

MALANG STOOMTRAM-MAATSCHAPPIJ.

(± 30 K.M.). Ontvangsten Jan. 1899 *f* 3825 tegen *f* 1011, (over 9½ K.M.) in Jan. 1898. Het getal passagiers was resp. 18.500 en 7400.

KEDIRI STOOMTRAM-MAATSCHAPPIJ.

(± 101 K.M.). Ontvangsten Jan. 1899 *f* 11.000 tegen *f* 6.522 (over 78 K.M.) in Jan. 1898. Getal passagiers resp. 45000 en 44000.

DELI SPOORWEGMAATSCHAPPIJ.

In exploitatie 102 K.M. tegen 102 K.M. in 1898.

Opbrengst Jan. 1899	*f* 122.000	tegen	*f* 118.745	in 1898
„ per dagkilometer	„ 38.58	„	„ 37.55	„ „

De bevolking der Minahassa en de domeinverklaring van braakliggende gronden.

't Was op het einde van de middagzitting van 9 Maart 1899 in de Tweede Kamer der Staten-Generaal.

's Morgens, bij de opening, waren niet minder dan 85 van de 100 leden aanwezig geweest. „'t Is *maar* Indië," dat eerst aan de orde was, maar het was bekend dat nog vóór de pauze ook het zeer belangrijke voorstel der commissie van rapporteurs, om de Nederlandsche ongevallenwet weer naar de afdeelingen te zenden, in behandeling zou komen: van daar die groote opkomst. Toen echter, na die Nederlandsche zaak, na de lunchpauze, werd voortgegaan met die eindelooze, vervelende Indische Mijnwet, die door de belangstelling inboezemende Hollandsche ongevallenwet 's morgens was afgebroken, waren er slechts 74 leden meer, die konden stemmen over het amendement-van Kol op art. 35, en later slechts 72, die hun oordeel wel wilden zeggen over het amendement-Pijnacker Hordijk. Maar toen het bleek dat er dien middag niet meer gestemd zou worden, begon eerst recht het volksvertegenwoordigingsverloop, onder een rede van den heer van Kol over artikel 44.

De heer van Kol had inderdaad niet „het oor der Kamer", voor zoover men de leege banken, hier en daar door niet luisterende geachte afgevaardigden afgebroken, „de Kamer" noemen mocht. Wij zeggen „niet luisterende geachte afgevaardigden". Want met de grootst mogelijke onbeleefdheid, stonden met ostentatie de leden quasi met elkaar te praten, al hadden zij elkaar niets te zeggen, als willende aantoonen, beter nog dan door te verdwijnen zooals zoo menig collega, dat zij er zich niets van aantrokken wat van Kol beweren zou.

Wie veel spreekt, heeft ook veel te verantwoorden. De heer van Kol schoot inderdaad geen kleinen bok, want hij verwarde

de landen met zelfbestuur op Celebes met de Minahassa, die rechtstreeksch gouvernements gebied is.

En nu was aan de orde uitsluitend artikel 44 van de Mijnwet, luidende:

1) Het tweede lid van art. 27 van het reglement op het beleid der Regeering van Nederlandsch-Indië geldt, wat betreft deze wet, ook voor die in het genot van zelfbestuur gelaten gedeelten van Nederlandsch-Indië, waarvan de bestuurders het recht tot het verleenen van vergunningen voor het doen van opsporingen en van concessiën tot ontginning bij overeenkomst aan het Gouvernement van Nederlandsch-Indië hebben overgedragen.

2) De in verband met het genot van zelfbestuur noodzakelijke afwijkingen van deze wet, en hetgeen daarvoor in de plaats moet treden, worden voor evenbedoelde gedeelten van Nederlandsch-Indië bij ordonnantie vastgesteld.

Bij gevolg had hij de niet onder zelfbestuur staande Minahassa, ook zelfs wanneer hij zich bepaald had tot „toestanden, die betrokken zijn bij de mijnwet", in het geheel niet bij dit artikel ter sprake mogen brengen. De voorzitter riep den heer van Kol echter niet tot de orde, toen deze over mijnbouw-toestanden sprak in de Minahassa; hij deed dit eerst waar deze afgevaardigde sprak over toestanden, niet direct in verband staande met den mijnbouw. De voorzitter had den heer van Kol eigenlijk in 't geheel niet over de Minahassa mogen laten praten.

Maar dat ontneemt niets aan de belangrijkheid van datgene wat de heer van Kol, buiten de orde, over de Minahassa zeide, wat inderdaad ons van veel meer gewicht voorkomt dan zijn philippica over ons optreden in de staatjes met zelfbestuur. Wat die staatjes toch betreft, meenen wij dat een landskas of negari in zelfbesturende staten, te beheeren volgens den hadat door de hoofden en de oudsten, die de heer van Kol wil vullen uit de helft van den cijns en het vast recht, te heffen van particuliere mijnbouwontginningen, en die hij wil stellen onder strenge contrôle van den resident, dus van de Regeering, een onmogelijke zaak is; immers omdat resident noch regeering eenigerlei contrôle kunnen uitoefenen op kassen in die zelfbesturende staten. In dien zin echter had de heer van Kol een amendement op art. 44 al. 2 willen voorstellen, maar hij liet — zooals hij mededeelde — de indiening achterwege, „overtuigd dat zulk een amendement in deze Kamer toch geen kans van slagen heeft".

Hoe goed ook bedoeld, zou een dergelijke wetsbepaling onmogelijk toe te passen zijn, omdat wij daarvoor in die landschappen met zelfbestuur veel te weinig te zeggen hebben.

Wat verder de heer van Kol echter, nu geheel buiten het behandelde onderwerp om, — hoewel niemand in de Kamer het oorspronkelijk bemerkte — te berde bracht, is van zeer groote draagwijdte. Wij laten dat hier volgen:

„De zaak is ernstiger dan velen meenen en de gevaren die ons dreigen door de ontevredenheid der inlandsche bevolking zijn niet denkbeeldig, al is de macht der wapenen aan onze zijde. Reeds waren er sporen van wrevel en verzet merkbaar, zooals o. a. bij de exploitatie van Bone en Pinego, waar de resident de orde moest herstellen.

Dergelijke feiten, en hoevele blijven er onbekend, zullen zich meermalen herhalen en reeds wijzen zij op een dreigend gevaar door de ontevredenheid die door onze mijnwetgeving in de Minahassa is ontstaan.

Reeds waren moord en doodslag daarvan het gevolg en wij zijn slechts aan het begin.

In het *Algemeen Handelsblad* van September 1898 lezen wij:

Minahassa. Uit de Minahassa gewerd aan het *Bataviaasch Nieuwsblad* een particulier schrijven, gedagteekend 1 Augustus, luidende als volgt:

„Ter illustratie van een gedeelte van het Vrijdagpraatje van 24 Juni jl. en van den toestand, waarin de Minahassa thans verkeert, moge de vermelding van het feit dienen, dat op dienzelfden datum, door 7 inlanders, in de nabijheid der negorij Eris (afdeeling Tondano) een *moordaanslag* is gepleegd op den een en zestigjarigen David Woeisang, die geweigerd had, zijn *particuliere gronden* (djoeramej) ter fine van *mijnbouwkundige exploratie, contractueel* aan zeker bekend gewezen districtshoofd *af te staan.*

„De zeven helden — waaronder zich nota bene een politie-oppasser van een districtshoofd bevond — attaqueerden den ouden man gezamenlijk en knuppelden hem zoolang, totdat hij geen teeken van leven meer gaf, waarna zij aan den haal gingen.

„David werd gevonden en kwam tot bewustzijn, waardoor hij in staat was, zijn aanvallers te noemen, die kort daarop werden gevangen genomen en thans in confessie zijn. Een besturend districtshoofd is door hen genoemd als de persoon, die hen tot het misdrijf heeft aangezet, doch er bestaat sterk vermoeden, dat hooger bedoeld gewezen districtshoofd mede in de zaak is betrokken.

„David, die zwaar gewond werd, is den 8sten Juli aan de gevolgen van den aanslag bezweken.

„De afdeeling Tondano verkeert door het voorval in beroering en de Minahasser begint zich af te vragen, of onder het tegenwoordig heerschende régime, zijn leven en bezittingen nog veilig zijn."

Zeer zeker krijgt de staat van zaken in de Minahassa een bedenkelijk aanzien, en daartoe van verschillende zijden door bevoegde personen en zelfs inlandsche hoofden aangezocht, maak ik van deze gelegenheid gebruik om daarop de aandacht te vestigen. Wellicht zullen de heeren van de overzijde willen luisteren, nu er sprake is van een tergend onrecht dat ook door deze mijnwet in de Minahassa geschiedt aan hen, die ons geacht medelid Kuyper de vorige week nog zijne „broeders en zusters in Christus" noemde.

Reeds sedert jaren broeit er iets in de residentie Menado, heerscht er een steeds stijgende ontevredenheid, door de daden van mijnopspoorders en onze wetgeving thans opnieuw opgewekt.

Reeds in 1877 handelde de Regeering met de gronden der bevolking op dezelfde wijze als wij nu met de delfstoffen doen, en heeft zij deze op onrechtmatige wijze toegeëigend, want niets gaf haar het recht tot domein te verklaren, de gronden der inwoners, die eigenlijk niet hare onderdanen, doch „hare achtbare bondgenooten" waren.

Nog in deze eeuw kozen zij hun eigen hoofden, hieven inkomende rechten van prauwen onder Nederlandsche vlag, oefenden souvereiniteitsrechten uit en hadden dus even goed de rechten van zelfbesturende staten te zijn, als nog thans met de radja's van de andere gedeelten van Noord-Celebes het geval is. Bij de toepassing dezer mijnwet zal men hen dus op gelijken voet moeten behandelen, tenzij men de usurpatie van 1877 wil hernieuwen.

Nog in 1827 en 1829 sloot men contracten voor de levering van goud, was het geene lastgeving die men uitvaardigde. Eerst de invoer der koffiedwangcultuur bracht de Minahassa ongemerkt in meer ondergeschikte verhouding tot de Nederlandsche Regeering; men nam reeds toen op willekeurige wijze de kalakerangronden in bezit om tuinen aan te leggen, en misleidde de bevolking.

De invoering van de hassil-belasting in 1850 geschiedde niet bij contract, doch werd door den toenmaligen resident geproclameerd in een vergadering van hoofden die men vooraf dronken had gemaakt, om hen hun gegronde bezwaren te doen vergeten.

De hoofden en oudsten wisten niet meer waaraan zich te houden, nu het contract zonder ontbonden te zijn niet meer werd nageleefd. Zij tastten in het duister rond, wachtten wantrouwend af de zaken die komen zouden, en hun achterdocht vermeerderde tegenover de inzichten der Regeering.

De Nederlandsch-Indische Regeering, gesteund door den gewilligen, volgzamen aard der bevolking, begon van lieverlede de bewoners der Minahassa te beschouwen als haar rechtstreeksche onderdanen.

Deze schending van het aloude contract van vriendschap en bondgenootschap, het geweld en den overlast der bevolking aangedaan, het gemis aan bescherming van personen en eigendommen, het ontnemen der rechtsmacht aan de hoofden, deed algemeene moedeloosheid en ontevredenheid ontstaan; wij stieten de bevolking van ons af, die zich gedwee onderwierp aan de verhooging der belastingen en de toeëigening harer gronden.

De afschaffing van het koffie-monopolie was een uitstekende daad van dezen Minister, doch de roof der gronden bleef bestendigd.

De **Voorzitter**: Mag ik den geachten spreker doen opmerken, dat de algemeene toestand van de Minahassa thans moeilijk aan de orde kan worden gesteld. Aan de orde zijn slechts toestanden, die betrokken zijn bij de mijnwet

De heer **van Kol**: Ik meende dit, Mijnheer de Voorzitter, omdat de mijnwet juist op nieuw de ontevredenheid daar heeft doen ontstaan.

Wij hebben geen enkel recht om die gronden tot Staatsdomein te verklaren; alleen het recht van den sterke. Alle gronden der Minahassa zijn „pahasinih"

of „kalakeran", dat is: behooren volgens het Indonesische recht aan indivuduen of wel gemeenschappelijk aan familiën of stammen. De bevolking beschouwt deze zoogenaamde „domein-verklaring" dan ook als een daad van roof; alle vertrouwen in onze Christelijke Regeering is verdwenen.

„Gij, Hollanders", zeide kort geleden een hoofd tegen een oud-resident, „gij straft onze dieven voor de rechtbanken als zij wat padi van de velden stelen, maar neemt zelve ongestraft onze gronden en velden in bezit."

Op trouwelooze wijze heeft het Nederlandsch-Indische Gouvernement de contracten van bondgenootschap verbroken, annexeerde vroeger den bovengrond en thans den ondergrond der Christen bevolking van de Minahassa.

Deze baden in de kerken, dat de Regeering dien maatregel, die hun belangen en rechten krenkte, zou herroepen; zij zond een roerend request aan den Gouverneur-Generaal (*Indische Gids* 1891), waarin wij o. a. lezen: „Sommigen beweren, dat wij gekneveld worden daar wij de Christelijke leer omhelsden, daar men de heidenen van Bolaäng Mongondo veel rustiger laat bestaan". En werkelijk ook door deze mijnwet zullen de heidenen beter worden behandeld dan de Christenen. Al is het nog niet overal doorgevoerd, zoo zullen toch naar wij mogen verwachten alle zelfbestuurde staten gelijke inkomsten trekken uit de mijnen als de schatkist; voor de inwoners der Minahassa zal zulks niet het geval zijn, en toch zijn de toestanden er allerellendigst en dreigen nog slechter te worden door den mijnbouw.

Een bundel klachten, alle van de laatste maanden, ligt naast mij.

Klachten van districtshoofden aan mij gericht, en aan oud-residenten, die de rechtmatigheid hunner ernstige grieven erkennen en op redres aandringen. Namen wil ik vooralsnog niet noemen, de details der feiten wil ik hier in het openbaar liever niet mededeelen, doch de klachten moeten onpartijdig worden onderzocht; recht moet geschieden ook in de Minahassa!

Een streng onderzoek is noodig om te weten of het waar is, wat hier wordt beweerd, dat de bevolking machteloos is om zich te verzetten tegen de vertegenwoordigers van invloedrijke mijnbouw-maatschappijen en kapitalisten, die op de particuliere-, de familie- of stam-gronden der bevolking beslag leggen om putten te graven en ertsen op te sporen zonder eenige schadevergoeding.

Om aan deze usurpatie een schijn van recht te geven, verklaren de vertegenwoordigers der Mijnbouw-maatschappij deze velden tot domeingronden door een rekbare uitlegging van het *Indisch Staatsblad*, 1879, no. 279, houdende domeinverklaring van alle gronden waarop niet door anderen recht van eigendom is bewezen. Bij alle gronden, die braak liggen „djoramé-gronden", acht een dezer opspoorders, een oud-controleur van het binnenlandsch bestuur, het eigendomsrecht onbewezen. Dat dit voor de Minahassa een diep gevoelde grief is, ligt voor de hand. Want door het geaccidenteerde terrein is alleen de cultuur van rijst en miloe (maïs) op droge velden mogelijk. Deze moeten echter na een- of tweejarig gebruik braak liggen (djoramé) en kunnen eerst na 6, 7 of 8 jaren opnieuw worden bewerkt. Door deze eigenaardige uitlegging verliezen de vroegere ontginners elk recht op gronden, welke door hun stamgenooten steeds als hun eigendom of voortdurend verbruiksrecht werden beschouwd.

Door deze vexatiën en het uitoefenen van pressie bij het teekenen van zoogenaamde contracten, waarvan ik gaarne ergerlijke staatjes zal aanhalen,

heeft deze oud-controleur, thans goudzoeker en land-annexator, de wrevel en de ontevredenheid der bevolking opgewekt. De resident zelf kan — naar zij schrijven — moeilijk tegen hem ageeren „daar hij te Batavia en te Buitenzorg machtige beschermers heeft". De hoofden vreezen hem, de bevolking klaagt met lijdzaamheid en hope dat die ramp van hun hoofden zal worden afgewend door de Regeering.

„Weest gerust, ik weet bij ervaring dat het Hollandsche Gouvernement rechtvaardig is" schrijft een der hoofden aan het slot van zijn brief, „en dat ook de Groote Heer te Menado, evenals gelijk ook de Zeer Groote Heer te Buitenzorg en in Holland rechtvaardig zijn en verlangen dat wij tot rijkdom komen. Zij zullen onze rechten en belangen niet opofferen aan die van particulieren......"

Moge die naïeve hoop niet worden beschaamd!

Het is dan dringend noodig en een eisch van wijs staatsmansbeleid om de gemoederen gerust te stellen in de Minahassa, waar wij weten dat diepgaande ontevredenheid heerscht, en in de zelfbesturende Staten, waarvan wij bitter weinig weten, doch waar zeer zeker de bevolking minder gedwee de onteigening harer delfstoffen zal dulden en beroeringen te wachten zijn.

Van de gesloten contracten in diverse oorden van den Indischen Archipel draagt de bevolking geen kennis; zelfs de vorsten kennen tenauwernood het contract, dat zij zelf, niet eens altijd gesteund door de oudsten en hoofden, hebben geteekend of van een kruisje voorzien. De bepalingen dezer mijnwet zullen wel bekend worden en dienden, wat de hoofdzaken betreft, alom zoo goed mogelijk te worden gepubliceerd.

Ware het nu niet wenschelijk, en met deze vraag aan den Minister kan ik eindigen, ware het nu niet dringend wenschelijk in art. 44 dezer mijnwet een alinea bij te voegen, waarin wordt vastgesteld dat een gewestelijke kas zal worden gevormd uit de helft van het vast recht en den cijns door het Gouvernement geheven, en dat deze bepaling ook zal gelden voor onze bondgenooten, de bevolking der Minahassa?

De Minister van Koloniën, de heer Cremer, beantwoordde dit gedeelte der rede van den heer van Kol op deze wijze:

Wat betreft hetgeen de geachte spreker mededeelde omtrent de Minahassa, hij neme het mij niet kwalijk dat ik daarop niet inga, omdat het niet behoort bij dit artikel. Dit artikel handelt alleen over de vergunningen voor het doen van opsporingen en concessiën in staatjes die in het genot zijn van zelfbestuur. Nu is de Minahassa niet in het genot van zelfbestuur; wij oefenen daar rechtstreeksch gezag uit.

Ik laat die mededeelingen verder geheel voor rekening van den spreker. Is er waarheid in, dan zullen zij de aandacht van de Indische Regeering zeker niet ontgaan.

De Regeering heeft er groot belang bij dat in die streken geen ontevredenheid heerscht, want ons gezag steunt daar niet op de bajonetten. In die ver verwijderde streken waken slechts enkele militairen en af en toe een klein scheepje voor de handhaving van ons gezag.

Dit antwoord is volkomen correct: de Minahassa behoorde niet bij dit artikel, en de Minister had er niet op te antwoorden.

Maar, al was zij niet aan de orde, de zaak blijft daarom hoogst bedenkelijk!

Wij willen eens even resumeeren wat hier, naar onze meening, wel het cardinale punt is.

* * *

Ook tot ons zijn klachten doorgedrongen over de eigenaardige uitlegging door betrokken partijen gegeven aan het *Indisch Staatsblad* 1879 N⁰. 279, houdende domeinverklaring van alle gronden in de Minahassa, waarop niet door anderen recht van eigendom is bewezen.

Men heeft met behulp van dat *Staatsblad* al dadelijk verklaard tot domeingrond *alle woeste gronden.*

Dit was, volgens het oordeel van kenners der Minahassa, *onrechtvaardig.* 't Moge voor Java al of niet in overeenstemming zijn met den adat: in de Minahassa was het dat niet.

Maar *Staatsblad* 1879 N⁰. 279 is nu twintig jaar oud: de woeste gronden der Minahassa worden sedert — oorspronkelijk rechtvaardig of niet — als domeingrond beschouwd, en het zou *nu* blijk geven van een buitengewoon groote mate van politiek onverstand om die bepaling nu weer te veranderen.

De bevolking heeft zich daarmee nu eenmaal vereenzelvigd en niemand denkt er dan ook zeker aan haar de woeste gronden terug te geven.

Niet daarover loopen dan ook ons ter oore gekomen klachten der bevolking.

Zij betreffen een geheel nieuwe uitlegging van het bedoelde *Staatsblad*, door invloedrijke concessiejagers [1]), gesteund, naar wij vernemen, door autoriteiten, een uitlegging, die wij geen oogenblik aarzelen uiterst gemeen te noemen.

Zij bestaat daarin dat ook *braakliggende* gronden tot domeingrond verklaard worden.

Die braakliggende gronden echter hebben allen een eigenaar, of, wanneer men het eigendomsrecht van de bevolking op welken grond ook zou willen ontkennen, een erfelijken vruchtgebruiker, wat in dezen op hetzelfde neerkomt, immers zoo goed als de oogenblikkelijk bebouwde gronden. Want bij den drogen rijstbouw

[1]) Wij willen ons *nu* niet verdiepen in de vraag, hoe het komt dat sommige dezer heeren zoo invloedrijk waren, zoozeer gesteund schijnen te geworden van hoogere zijde.

in de Minahassa zijn noodzakelijk altijd gronden die braak liggen, zoo goed als bij de aan velen onzer beter bekende tegallans of droge rijstvelden op Java. Maar ze behooren natuurlijk even goed bij den gewonen grond der bevolking als de toevallig op dit oogenblik bebouwde terreinen.

De grief der bevolking, die wij stellig hebben kunnen constateeren door de schriftelijke mededeeling van achtingswaardige en vertrouwenswaardige inboorlingen der Minahassa, dat haar braakliggende gronden, als waren het woeste gronden, tot het rijksdomein zijn gerekend, is dus volkomen gemotiveerd.

Waar de Volksvertegenwoordiging, bij de behandeling der Mijnwet, o. i. terecht bezwaar maakt in de *wet* bepalingen op te nemen, die, als van plaatselijk belang, binnen de bevoegdheid van den Gouverneur-Generaal vallen, daar is de persoon van den tegenwoordigen titularis ons een voldoende waarborg, dat bij de *ordonnantie* tot regeling der uitvoering dier wet door een doeltreffende omschrijving in dezen grief der bevolking behoorlijk zal worden voorzien.

R. A. v. S.

Valsche Rijksdaalders in Nederlandsch-Indië.

Van verschillende kanten werd in de laatste jaren aangedrongen op het nemen van Regeeringswege van maatregelen tot afdoende wering van valsche standpenningen.

Zoo werd o.a. door de Solosche Landhuurders Vereeniging, in haar request dd. 20 Maart 1896, op het urgente van spoedige uitkomst uit den neteligen toestand gewezen. Als hare meening gaf zij daarbij te kennen dat alleen van een geheele verandering in het muntwezen verbetering te verwachten was.

Van de zijde van de Bataviasche Kamer van Koophandel en Nijverheid zoomede van de Directie der Javasche Bank werden pogingen aangewend om aan deze instelling de bevoegdheid tot uitgifte van bankbiljetten van *f* 2.50 te doen toekennen met het doel die gedeeltelijk in de plaats van de in omloop zijnde Rijksdaalders te laten treden.

Voor dergelijke ingrijpende maatregelen, of zelfs het voordragen daarvan bij het Opperbestuur, was klaarblijkelijk het Indisch Gouvernement niet te vinden. Zij heeft, zich naar 't schijnt, bij de algemeen in Nederland heerschende opinie aangesloten, 1°. dat van eene hervorming van 't muntwezen wegens de hooge kosten geen sprake kan zijn; 2°. dat eene circulatie van papiergeld van geringe waarde niet aanbevelenswaardig is, òf wel dat 't creëeren van fiduciaire geldmiddelen geen remedie tegen het kwaad is. Althans, tot nog toe bepaalden de door de Regeering genomen maatregelen zich tot een scherp onderzoek naar de invoeren van standpenningen benevens andere uitheemsche munten, welke het materiaal voor de namaak zouden kunnen leveren.

In hoeverre de valsche munten daardoor worden geweerd, valt moeielijk te beslissen. Eene groote belemmering ondervinden de falsarissen zeker, en wellicht is het daaraan toe te schrijven dat de invoeren van gemunt zilver (zoowel Japansche yens, Mexicaansche dollars, als rijksdaalders) in Java en Madoera, afkomstig van de Straits, sedert 1893 voortdurend afnemende zijn, maar bewijzen daarvoor bestaan niet.

De onderstelling is evenwel niet gewaagd dat clandestiene invoer plaats heeft, evenals dit met zooveel andere zaken 't geval is.

Wat bovendien een nauwlettend toezicht op de importatiën uitwerkt, wanneer deze laatste grootendeels uit rijksdaalders bestaan, welke zoo zuiver en precies zijn nagemaakt dat zij door deskundigen voor echt worden aangezien, behoeft hier niet nader te worden betoogd. Ongestraft doen de valsche stukken dan hun intrede en worden dergelijke stukken niet langs sluiksche wegen binnengehaald, dan is het eenige nut dat die contrôle bij den invoer afwerpt, dat men kan nagaan of de invoeren gestadig toenemen en aldus een vermoeden kan ontstaan dat valsche munten worden aangevoerd.

Juist in den laatsten tijd heeft de meening meer en meer veld gewonnen dat de techniek der falsarissen dien hoogen trap van volmaaktheid heeft bereikt. Ik zou personen in de kolonie kunnen aanwijzen die aan die mogelijkheid niet twijfelen, en dat men dit ook in Nederland geen hersenschim acht, bewijst o. a. een artikel van den heer R. A. van Sandick in de *Locomotief* van 28 Aug. 1898 [1]).

Wel is waar is de industrie die zich toelegt op muntnamaak allesbehalve goedkoop en zal zij bij den tegenwoordigen zilverprijs dus nog wat minder dan 100 pCt. winst afwerpen, maar er zullen er zijn die dit nog wel de moeite waard achten. Wat de gevolgen van zulke importatiën kunnen zijn, behoeft niet te worden aangetoond, in een land waar nagenoeg geen goud in omloop is en dat een circulatie-bank bezit, die slechts voor een uiterst klein gedeelte hare biljetten door goud gedekt heeft.

Blijft dus de gelegenheid tot invoer van valsche munten bestaan, het loont de moeite na te gaan in hoeverre van die gelegenheid gebruik is gemaakt, m. a. w. in welke mate het kwaad om zich heen heeft gegrepen.

Licht daaromtrent kan ons de statistiek van invoeren van gemunt zilver niet verschaffen. Deze door de Regeering gepubliceerde cijfers (aan welke, dat kan ik aantoonen, geen absolute juistheid mag worden toegekend) hebben alleen betrekking op Java en Madoera, — en bovendien er kunnen, naast de verscherpte contrôle, nog andere invloeden op de zilverbeweging werken. Wat uit de Straits wordt ontvangen, is voor een groot deel afkomstig uit onze Indische buitenbezittingen, welke met Singapore

---

[1]) Men zie ook, in de rubriek „Varia", de artikelen van v. S. in de *Indische Gids*, jaargang 1898, II: „Indië en 's Rijksmunt"; blz. 828 en „worden de valsche rijksdaalders in Indië of in Nederland in omloop gebracht"; blz. 1349.

en Penang relaties hebben. Wordt die bron minder goed gevoed, o. a. door verminderde tinexploitatie op Billiton, door achteruitgang, export van katoenen en andere goederen *naar* Makassar, dan zal ons zooveel minder uit de Straits geworden. Nog vele andere factoren kunnen in 't spel zijn, doch ik wil er slechts op wijzen dat de afname van toevoer van specie uit de Straits, op Java en Madoera geconstateerd, niet *per se* tot de conclusie voert dat de invoer van valsche muntstukken gestadig afneemt.

Meer nut kan men verwachten van eene becijfering met hoeveel de omloop van standpenningen is toegenomen.

Directe gegevens ontbreken geheel en al, omdat niemand met juitheid weet hoeveel gemunt geld in de koloniën circuleert. Maar, indien men nagaat hoeveel standpenningen zich in de kassen der Javasche Bank bevonden gedurende het laatste achttal jaren, en het daarna, in aanmerking nemende de in- en uitvoeren naar en van het buitenland en Nederland, blijkt, dat die voorraad bijna niet afnam, dan kan men gevoegelijk hetgeen de circulatie in dat tijdsverloop wegens grootere behoefte meer moest opnemen, het cijfer noemen dat aan valsche muntstukken aan den omloop werd toegevoegd.

Nemen wij daartoe de jaarverslagen van den President der Javasche Bank ter hand.

De kasvoorraad aan Rijksdaalders, Guldens en halve Guldens bedroeg op ulto. Maart 1891		*f* 43.371.792.—
„ „ „ 1898		„ 27.690.761.—
Dus eene vermindering aantoonende van. . . .		*f* 15.681.031.—
Blijkens evengenoemde verslagen werden in dat tijdsverloop aangevoerd voor (naar Nederland).		„ 7.000.000.—
		f 22.681.031.—
En uitgevoerd (naar Nederland)	*f* 18.450.000.—	
Waarbij nog gevoegd moet worden de hoeveelheid welke in 1891 en 1892 van uit de Straits, in plaats van terug naar Indië te vloeien, van daar naar Nederland werden verscheept (dit is juist; want de voorraad in de Straits was afkomstig uit Indië)	„ 4.500.000.—	
		„ 22.950.000.—
Afname pro resto		*f* stellen nihil.

Allicht zal men mij (die geene andere gegevens te mijner beschikking heb) toevoeren dat door het bovenstaande geene juiste voorstelling van de zaak wordt gegeven en dat evenzeer andere data van de opeenvolgende jaren moeten vergeleken worden. Ik heb evenwel de overtuiging dat men dan tot geene andere resultaten zou komen en te meer omdat juist de 31ste Maart 1898 een voor mijn betoog zoo ongunstig mogelijk tijdstip is. Immers in 't 1^{e} kwartaal van dat jaar had eene enorme onttrekking van zilvergeld door de particuliere nijverheid plaats, zooals in vorige jaren er geene aan te wijzen valt en welke misschien alleen door die van het loopende jaar 1899 geevenaard zal worden.

Hebben wij dus van alle standpenningen, Rijksdaalders, Guldens en halve Guldens, zeggen wij tezamen, veiligheidshalve, eene kleine afname geconstateerd, die is wat de Rijksdaalders alleen betreft nihil, zooals hieronder blijkt. Dit is zooveel te merkwaardiger, omdat van de in omloop zijnde valsche muntstukken, minstens 90 % uit Rijksdaalders bestaat.

De kasvoorraad op ult. Maart. '91 aan Rijksdaalders bedroeg		*f* 30,1 mill.
„ „ „ „ „ '98 „ „ „		„ 24,6 „
		f 5,5 mill.
Aangevoerd werd uit Nederland	*f* 4,- mill.	
Uit de nalatenschap van den koning van Goa kwam in 1893 te voorschijn (zie pag. 25 verslag 66ste boekjaar)	„ 0,5 „	
Bij de inname van Tjakranegara vielen aan het Gouvernement en aan de overwinnende militairen in handen een quantum dat, blijkens het groote getal in omloop zijnde zoogenaamde „Lombok" rijksdaalders (door vuur geschonden, doch echte rijksdaalders), gerust gesteld mag worden op	„ 1,- „	
		„ 5,5 „
		f 11,- mill.
Daarentegen werd naar Nederland uitgevoerd	*f* 8,8 mill.	
En vonden hun weg naar Singapore, om vandaar naar Holland verscheept te worden, in plaats van als gewoonlijk naar Indië terug te vloeien . . . . ±	„ 3,- „	
		„ 11.8 „
Vermeerderd met ±		*f* 1,- mill.

Wat komt dus te voorschijn? Bij de Javasche Bank is de geheele zilvervoorraad bijna niet afgenomen, terwijl daarentegen de voorraad aan Rijksdaalders op hetzelfde peil bleef of feitelijk iets toenam, en, men lette wel op, dit zijn, dank zij de uiterst scherpe contrôle bij de kassen der voornoemde bank, nu nog allen echte rijksdaalders.

Dat in die afgeloopen 8 jaren de behoefte aan ruilmiddelen van de zijde van den handel, de nijverheid en landbouw zich geheel tot ± *f* 2,5 millioen aan aangevoerde guldens en halve guldens beperkt zou hebben, is iets wat moeielijk verdedigd kan worden. Men bedenke dat de zich meer ontwikkelende landbouw in de Preanger-Regentschappen, maar niet minder die van den geheelen Oosthoek, in dat tijdvak voortdurend meer werkkapitaal hebben gevorderd, en dat in *hoofdzaak* toch dat werkkapitaal niet werd verstrekt in Guldens en halve Guldens doch in Rijksdaalders. Voegt men nog hierbij wat door de ontluikende mijnbouw in de buitenbezittingen werd in omloop gebracht in streken waar vroeger een rijksdaalder of een gulden een onbekend iets was, daar ruilmiddelen in die onbetreden gewesten niet noodig waren, dan kan die *f* 2,5 millioen op verre na niet voldoende zijn geweest.

Mag men het woord van wijlen den heer S. B. Zeverijn (den toenmaligen kundigen president der Javasche Bank) gelooven, dan zou reeds in het begin van 1892 (vide zijn jaarverslag dd. 16 Juni 1892), zoo er ooit te veel *Rijksdaalders* in Ned.-Indië zijn geweest, tengevolge van de groote aanvoeren van die muntsoort in 1888 en 1889, aan dien overvloed toen al een einde zijn gekomen.

Gaat men na dat dit gezegd werd op een tijdstip, sluitende een tijdvak van ruim 3 jaar gedurende hetwelk niettemin meer dan 8 millioen gulden aan Rijksdaalders in de circulatie werden opgenomen en dat sedert geene andere versterking den Rijksdaaldervoorraad ten goede kwam dan de 1,5 millioen van Goa en Lombok, dan moet men wel tot de conclusie komen, dat de meerdere behoefte aan zilveren ruilmiddelen uitsluitend gedekt werd door *valsche* rijksdaalders en zooveel te meer omdat de eerste valsche rijksdaalders verschenen in 1892, ze in 1893 talrijker voorkwamen en in 1894 tot op den huidigen dag alom op Java en de Buitenbezittingen; men leze daarop slechts de verslagen van het 66^{en} en volgende boekjaren der Javasche Bank of het Koloniaal Verslag na en raadplege de ervaring van elken „Indischman".

Ik heb hiermede niet gezegd dat b. v. elke rijksdaalder die eene

onderneming na 1893 meer noodig had, een valsche was, maar dat het tekort dat bestond aan zilvergeld, door guldens, halve guldens en valsche rijksdaalders werd aangevuld.

Meteen hebben wij thans een antwoord op de vraag hoeveel valsche rijksdaalders zijn er thans in Indië ongeveer in omloop.

Die hoeveelheid m cetgelijk staan aan hetgeen landbouw en nijverheid en handel op medio 1898 meer aan gemunt zilver noodig hadden dan in 1891 en die kan gerust op 8 à 9 millioen gulden geschat worden.

Mocht onder het lezen van deze regelen bij den een of ander het idee opkomen dat in die behoefte aan zilveren ruilmiddelen wel grootendeels door bankbiljetten voorzien is, dan zal het feit dat de hoeveelheid bankbiljetten in omloop op ulto. Maart 1892 ad *f* 54 millioen, successievelijk den 31en Maart 1893 tot *f* 44.8 millioen daalde en sedert op dat cijfer bleef, hem het onjuiste daarvan doen inzien.

Alleen kan eene zekere waarde niet ontzegd worden aan de omstandigheid dat het aantal circuleerende bankbiljetten van *f* 10 en *f* 5 in dat tijdsverloop toenam resp. met *f* 1.460.000 – en *f* 1.905.000.—. Deze zullen voor een gedeelte wel rijksdaalders hebben verdrongen.

Gedeeltelijk echter, want al heeft een Europeaan geen bezwaar tegen het aannemen van een Javasch Bankbiljet van *f* 5 voor 2 rijksdaalders, een inlander is wat meer conservatief en heeft nog altijd een voorliefde voor klinkend metaal.

In 't ruilverkeer tusschen Europeanen heeft dus 't bankbiljet den Rijksdaalder grootendeels verdrongen, in dat met Inlanders is dit niet 't geval. Vraagt men mij waartoe heeft de *f* 3 millioen aan meerdere bankbiljetten gediend, dan is mijn antwoord dat voor een gedeelte daarmede de meerdere behoefte aan fiduciair ruilmiddel (bij een wassende Europeesche bevolking verklaarbaar) gestild is; en de biljetten van grootere waarde zijn tegen die van kleinere waarde ingewisseld. Doch hoe ook, niemand zal willen beweren dat wat meer aan werkkapitaal werd verschaft in den vorm van bankbiljetten aan den Javaan werd verstrekt.

Brengen wij nu zekerheidshalve van de hierboven geschatte hoeveelheid valsche rijksdaalders in mindering voor verstrekt aan guldens en halve guldens *f* 2 millioen, wat feitelijk niet noodig is, en voor de uitgifte van biljetten van kleine waarde *f* 1, dan blijft er nog steeds een respectabel cijfer over, dat eerder (want mijne

taxatie van ƒ 8 à 9 millioen voor toename van behoefte aan zilvergeld is uiterst laag) voor vermeerdering dan vermindering vatbaar is.

De beslissing of het raadzaam zou zijn dat bij dezen toestand, nog verergerd door de gewettigde vrees dat uitstekend nagemaakte doch voor echt aangeziene standpenningen de circulatie zullen vermeerderen, de Regeering van houding verandere, laat ik aan den lezer over. Alleen wensch ik aan het slot dezer regelen te doen uitkomen, dat de in Nederland verkondigde uitspraak als zou uit de kleine afname van den specievoorraad der Javasche Bank voortvloeien dat het aantal in omloop zijnde valsche muntstukken in Indië betrekkelijk gering moet zijn, niet op goede gronden steunt.

Batavia.

J. W. ROOSEBOOM,
ambtenaar Javasche Bank.

VARIA.

DE MOTIE KETELAAR TOT VERMINDERING VAN HET TRAKTEMENT VAN VOLGENDE GOUVERNEURS-GENERAAL.

In den goeden ouden tijd kreeg de Gouverneur-Generaal 2 ton tractement. Het werd toen als „de hoor" beschouwd dat hij daarvan *hoogstens* één ton uitgaf en *minstens* één ton opspaarde. Zoodat men elk Gouverneur-Generaal in ruste in patria taxeerde op, als minimum, vijf ton.

Maar ook daaraan knaagden reeds meermalen de wespen van den nijd in het vaderland.

Het laatste bedrijf daarvan is een motie, die in de zitting der Tweede Kamer van 14 Maart j.l. aan de orde kwam. Zij werd voorgesteld door den heer Ketelaar, afgevaardigde van Amsterdam, en luidde als volgt:

„De Kamer spreekt de wenschelijkheid uit, dat het traktement van volgende Gouverneurs-Generaal op *f* 100.000 worde vastgesteld".

De vader van deze motie, de heer **Ketelaar** lichtte haar aldus toe:

Het zij mij vergund met een kort woord de door mij ingediende motie toe te lichten. Ik wil dan beginnen met er aan te herinneren, hoe zij in de wereld is gekomen. Het was den 23sten November van het vorige jaar, dat de heer van der Zwaag voorstelde het traktement van den Gouverneur-Generaal met *f* 32.000 te verminderen. Toen werd de opmerking door mij gemaakt, dat, al mocht het ook waar zijn, dat het traktement hoog is, het in geen geval aanging om een persoon, die op een bepaald traktement was aangenomen, tijdens zijn diensttijd minder traktement uit te betalen; maar dat ik het toch wenschelijk achtte dat, waar dit traktement zoo buitengewoon hoog is, dit in het vervolg wat in te krimpen. Spreken wij over een traktement van *f* 132,000, dan is dat getal zeer spoedig gezegd, maar wij kunnen, wanneer wij dit op een andere manier noemen, bemerkten, dat het toch verbazend hoog is. Wanneer een ambtenaar een traktement heeft van meer dan *f* 2500 in de week of van meer dan *f* 360 per dag, dan mag daarvan wel gezegd worden, dat het een buitengewoon hoog traktement is, en mag ernstig worden nagegaan of zulk een hoog traktement aan één persoon, zij het dan ook een zeer hoog geplaatst ambtenaar, mag uitbetaald worden.

Maar er is meer. Wanneer wij de begrootingen nagaan, zien wij, dat voor den Gouverneur Generaal nog andere gelden zijn uitgetrokken. Terwijl ieder

gewoon burger voor het onderhoud van zijn meubels, zijn tuin, enz. zelf moet zorgen, vinden wij een post uitgetrokken voor onderhoud van meubelen en tuinen te Buitenzorg, Weltevreden en Tjipanas van ƒ 14,000, een som die wij dus gevoegelijk bij het salaris kunnen optellen. Terwijl ieder ander, die reiskosten maakt, ze zelf moet betalen, vinden wij voor den Gouverneur-Generaal op de begrooting een som van ƒ 37,000 uitgetrokken voor reiskosten. Het blijkt dus dat wij die ƒ 132,000 niet op zich zelf moeten beschouwen, maar in verband met de andere sommen, die ten behoeve van den Gouverneur-Generaal worden uitgetrokken.

Wanneer wij dit traktement van ƒ 132,000 nog eens op een andere manier aanzien, bemerken wij, dat het een kapitaal vertegenwoordigt van ƒ 3,300.000 tegen een rente van 4 pCt. uitgezet. Nu komt hierbij nog dit in aanmerking. Wanneer een Gouverneur-Generaal uitgezonden wordt, verlaat hij natuurlijk zijn werkkring hier te lande, en zal hij dikwijls, wanneer hij terugkeert, niet weer daarin kunnen plaats vinden, zoodat er reden zou kunnen zijn, hem voor de jaren, die hij in functie is, een hoog traktement te geven, opdat hij besparingen kan maken. Hier zou verder nog bij kunnen komen, dat de Gouverneur-Generaal buitengewoon groote kosten moet maken om in Indië zijn betrekking te gaan vervullen. Maar toen ik eenige maanden geleden de stukken inzag omtrent de begrooting voor 1893 en het wetsontwerp tot de goedkeuring van het slot der rekening over dat jaar, vond ik daarin tot mijn niet geringe verwondering, een post voor de uitzending van den nieuw benoemden en voor den terugtocht van den afgetreden Gouverneur-Generaal, gezamenlijk tot het aanzienlijk bedrag van ƒ 83,800. Waar wij nu zien, dat de Gouverneur-Generaal voor de uitrusting van zich zelf en zijn familie en zijn vertrek uit het land geen extra kosten heeft te maken, mag gevraagd worden, of er werkelijk reden is hem zulk een hoog traktement van ƒ 132,000 uit te betalen.

Nu zou het voor mij natuurlijk een verbazend moeilijke taak zijn, te betoogen waarom er juist ƒ 32,000 van af moet en niet ƒ 40,000 of wel ƒ 25.000. Ik zal dan ook in geen enkel opzicht dit trachten te doen, maar wat ik wensch is een behoorlijk afronding van de som, die thans uitbetaald wordt. En ik wijs er op dat o. a. in de *Nieuwe Rotterdamsche Courant*, even voor de behandeling van de begrooting in het vorige jaar, ook de wenschelijkheid betoogd werd van nu eindelijk eens dat hooge traktement af te ronden en wel naar beneden.

Het zal aan de Kamer bekend zijn dat de quaestie van de verlaging van het traktement van den Gouverneur-Generaal ook vroeger hier reeds aan de orde is geweest. Terwijl bij voorbeeld de Gouverneur-Generaal van der Capelle een som van ƒ 200,000 als traktement ontving, werd later die som gebracht op ƒ 160,000, en het was de Gouverneur-Generaal van Rees die het laatst dat traktement genoot. Toen in 1888 de heer Keuchenius als Minister van Koloniën optrad is dat traktement teruggebracht van ƒ 160,000 op ƒ 132,000, en het was de Gouverneur-Generaal Pijnacker Hordijk die voor het eerst dit traktement verkreeg. En nu is het wel merkwaardig om even na te gaan hetgeen toen in de Kamer gezegd is bij de behandeling van het voorstel tot verlaging van dit traktement. Bij de indiening zijner begrooting had de Minister Keuchenius een enkele schriftelijke toelichting aan den betrokken

post gegeven, en het bleek uit het Voorloopig Verslag dat in de afdeelingen een vrij aanzienlijk verzet bij de kamerleden was geweest tegen de voorgestelde verlaging. De Minister antwoordde daarop in zijn Memorie van Antwoord: „Het is van algemeene bekendheid, dat de verschillende Gouverneurs-Generaal door de besparingen, welke het aanzienlijk bedrag van hun bezoldiging mogelijk maakte, zonder dat de waardigheid van hun ambt daaronder behoefde te lijden, steeds gelegenheid gevonden hebben om uit Indië met meer of minder groote fortuinen terug te keeren.

„Zij is nu nog *ruim voldoende* om den Landvoogd in staat te stellen op onbekrompen voet te leven en op een wijze zooals 's Konings vertegenwoordiger in onze uitgestrekte Oost-Indische bezittingen betaamt".

En bij de openbare mondelinge behandeling was het de heer Levyssohn Norman die zijn stem tegen die verlaging verhief, waarop de Minister Keuchenius antwoordde, dat de Gouverneur-Generaal „met welgevallen" het aanbod van zulk een vermindering had aangegrepen. En nog een beetje sterker zich uitdrukkende dan toen hij van min of meer groote fortuinen sprak in het schriftelijk debat, zeide hij nu: „Wanneer wij dan ook zien, dat al de Gouverneurs-Generaal ruimschoots in de gelegenheid zijn geweest om zich zeer aanzienlijke fortuinen op te sparen en, na een tijdvak van vijf jaren in het vaderland teruggekeerd en daar op aanzienlijken voet levende, zich groote eigendommen konden verwerven, dan behoeft ook niet gevreesd te worden, dat een vermindering van *f* 28,000 op een jaarwedde van *f* 160,000 eenigermate schaden zal aan de waardigheid van den Gouverneur-Generaal".

Nu meen ik dat in vele opzichten de woorden toen door den Minister Keuchenius gesproken, ook nu nog wel van toepassing zijn op hetgeen thans voor de verlaging van het traktement van den Gouverneur-Generaal wordt aangevoerd. Laat ons toch eens nagaan. De Minister Keuchenius zeide, dat er toen in 5 à 6 jaren zeer aanzienlijke fortuinen waren overgespaard. Op dit oogenblik is het traktement *f* 28.000 minder, dus zouden 5 à 6 maal *f* 28.000 minder overgespaard kunnen worden. Konden derhalve tot nu toe *zeer* aanzienlijke fortuinen worden overgespaard in die 5 à 6 jaren, dan zullen nu dan toch nog wel *aanzienlijke* fortuinen kunnen overblijven na die vermindering.

De vraag, die wij moeten stellen, is mijns inziens deze: is het werkelijk noodig, dat een landsambtenaar, wanneer hij gedurende eenige jaren zijn betrekking vervuld heeft, een aanzienlijk vermogen, een fortuin overgespaard hebbe?

Ik geloof dat dit niet noodig is, vooral omdat bij de aanstelling van iederen Gouverneur-Generaal bepalingen omtrent zijn pensioen vastgesteld worden.

In dezelfde stukken, die ik reeds aanhaalde uit 1889, wordt over dit pensioen ook gesproken; daarin komt voor dat de heer Pynacker Hordijk een pensioen had „bedongen" — dit is misschien te sterk gezegd — maar dat met hem overeengekomen was, hem een pensioen van *f* 8000 toe te kennen.

Ben ik wel ingelicht, dan verkeert de tegenwoordige Gouverneur-Generaal — ik weet niets omtrent het pensioen dat hij zal bekomen als Gouverneur-Generaal — in dezelfde omstandigheden als de Gouverneur-Generaal van Rees, die bij zijn aftreden *f* 12.000 pensioen kreeg, als oud vice-president van den Raad van Nederlandsch-Indië. Wij kunnen dus rekenen dat de tegenwoordige

Gouverneur-Generaal een pensioen zal krijgen van ƒ 12.000. Op zich zelf beschouwd is dat al een hooge som, maar het pensioen behoeft bovendien niet in Indië genoten te worden, waar het leven uit den aard der zaak duurder is, maar het kan in Holland verteerd worden, waar de levensstandaard veel lager dan in Indië is, en waar de afgetreden Gouverneur-Generaal volstrekt niet meer zijn stand als Gouverneur-Generaal behoeft op te houden, zooals hij vroeger in Indië heeft moeten doen.

Ik wensch niet veel meer tot toelichting van de zaak te zeggen.

Bij de verkiezingen wordt steeds door alle candidaten verklaard, dat zij op bezuiniging zullen aandringen; maar wanneer zij hier zitting hebben, bemerkt men dikwijls, dat het bij zeggen blijft en van het werkelijk aanbrengen van bezuiniging weinig komt.

Waar wij nu een bezuiniging kunnen aanbrengen, die zonder eenige schade geschiedt voor den persoon, die op het oogenblik in functie is, een bezuiniging, die voor het vervolg evenmin schadelijk kan zijn, daar ik overtuigd ben, dat men voor ƒ 100.000 wel zeer bekwame menschen voor de betrekking van Gouverneur-Generaal zal kunnen krijgen, zullen nu niet alle partijen het voorstel tot deze, zij het geringe bezuiniging aangrijpen, om te doen zien, dat hetgeen bij de verkiezingen verklaard is, niet enkel woorden zijn, maar in daden kan omgezet worden?

Wanneer deze motie mocht worden aangenomen, hoop ik dat er tevens deze beteekenis aan gegeven worde, dat niet alleen het traktement van den Gouverneur-Generaal zal herzien worden, maar dat er in Indië nog andere traktementen zijn, en vooral ook pensioenen, waarop een behoorlijke korting kan plaats hebben, zonder gevaar voor de belangen des lands.

Hierop antwoordde de **Minister van Koloniën**, de heer **Cremer**, het volgende: Het geldt hier een wensch, dien de geachte afgevaardigde verlangt dat de Kamer zal uitspreken, en niet een debat tusschen Regeering en Kamer over een bepaald voorstel. Voordat de Kamer er toe overgaat om dien wensch te uiten, zal men wellicht het oordeel des Ministers over deze motie willen vernemen.

Zooals de geachte spreker heeft gememoreerd, is de belooning van den Gouverneur-Generaal, die vroeger ƒ 160,000 bedroeg, teruggebracht tot ƒ 132,000.

Hij deelde in zijn toelichting mede, dat de heer Keuchenius verklaard had, dat de traktementen die vroeger aan de Gouverneurs-Generaal werden toegekend, toelieten daarvan een zeer groot fortuin over te leggen, en hij meende daaruit te kunnen opmaken, dat, na het daarvan aftrekken van 5 maal ƒ 28,000, er nog wel een behoorlijk fortuin zou overblijven.

Uit den aard der zaak is het mij niet bekend welke de financieele resultaten geweest zijn voor de Gouverneurs-Generaal in Indië van de waarneming van hun ambt: naar 't schijnt was mijn voorganger in dit opzicht beter op de hoogte. Maar dit kan ik wel zeggen, dat ik uit de jongste zeer vertrouwbare mededeelingen die ik op dit stuk heb ontvangen, niet de conclusie kan trekken, dat bij een behoorlijke vervulling van de hoogste betrekking in Indië er voor den titularis sprake kan zijn van het overleggen van een fortuin van eenige beteekenis.

Ik wensch echter te doen opmerken, dat, waar de heer Keuchenius niet

sprak, maar schreef, en dus met vol overleg zijn woorden kon wikken en wegen, in de zinsnede voorkomende in de Memorie van Antwoord aan deze Kamer, die trouwens door den geachten voorsteller werd gememoreerd, die Minister verklaarde, dat de bezoldiging „nu nog ruim genoeg was om den Landvoogd, die bovendien de beschikking heeft over de van landswege gemeubelde paleizen van Batavia en Buitenzorg, en over de tuinen van Tjipanas en Buitenzorg, welke mede op 's lands kosten worden onderhouden, in staat te stellen om op een onbekrompen voet te leven en op een wijze zooals 's Konings vertegenwoordiger in onze uitgebreide Oost-Indische bezittingen betaamt."

De heer Keuchenius heeft dus bij zijn voorstel geoordeeld dat het nieuwe traktement *nu nog* ruim voldoende voor een landvoogd was.

Ik vrees echter dat, als wij nu weder verder gingen, alsdan de woorden: *nu nog* zouden moeten vervallen en daarvoor in de plaats zou komen dat een Landvoogd *niet meer* in staat zou wezen om te leven op een wijze, zooals het aan den opperbestuurder van onze groote Indische bezittingen betaamt. Er is toen in de Kamer nog al bezwaar gemaakt tegen de verlaging en ik meen dat wij thans niet verder moeten gaan.

De geachte voorsteller heeft ook gewezen op nog andere uitgaven, die de Regeering zich getroost, afgezien van het traktement, namelijk op een som van *f* 14.000, volgens de laatste begrooting toegestaan voor onderhoud van parken en tuinen, voor meubilair enz. voor de verschillende paleizen, die den Gouverneur-Generaal ter beschikking worden gesteld. Doch de heeren zullen begrijpen, dat het hebben van drie verschillende woonplaatsen juist geen voordeel is voor den bewoner, want al komt het meubilair daarvan niet voor diens rekening, toch volgt daaruit, dat hij allerlei andere zaken zich moet aanschaffen die in zulk een paleis onmisbaar zijn, gelijk dat gememoreerd is geworden door den Minister van Dedem in de zitting van 1 December 1893; ik noem bijv. zilver- en glaswerk, serviezen, linnengoed, stalbenoodigdheden enz.

Het is dus juist geen voordeel voor een Gouverneur-Generaal, dat ter beschikking hebben van verschillende paleizen. Hij heeft dat echter noodig, omdat hij nu te Batavia, dan te Buitenzorg behoort te zijn, of wel omdat hij zich te Tjipanas moet terugtrekken, ten einde in een koeler streek krachten te kunnen winnen voor zijn inspannenden arbeid. Ik voeg er nog bij dat, wanneer de Gouverneur-Generaal daarheen gaat, hij steeds vergezeld moet zijn van verschillende ambtenaren, bijv. den algemeenen secretaris, die dan bij hem logeert.

De geachte voorsteller, wijzende op het overleggen van fortuin, voegde er bij, dat het naar zijn inzien geheel onnoodig was, dat een Gouverneur-Generaal een fortuin uit zijn traktement kan overhouden, omdat hij uit deze, of wellicht uit een vorige betrekking het genot van pensioen heeft.

Ik wensch hem er op te wijzen dat gewoonlijk de Gouverneurs-Generaal gehuwd zijn, vrouw en kinderen hebben, terwijl er niets voor dezen wordt gedaan, wanneer de Gouverneur-Generaal na de vervulling van zijn moeilijke betrekking komt te overlijden.

Dit is in den regel wel het geval, zooals nog gebleken is uit de mededeelingen van den heer Keuchenius bij de benoeming van den heer Pynacker Hordijk, wanneer de Gouverneur-Generaal gedurende zijn bewind mocht komen te vallen.

Nu ligt het voor de hand, en het is te billijken, dat de Gouverneur-Generaal voor zijn gezin, dat hem heeft vergezeld en dat gezeten heeft naast den troon te Buitenzorg, eenigszins zal willen zorgen, ook in de toekomst.

Zonder twijfel heeft het in de richting gelegen om het traktement van den Gouverneur-Generaal allengs te verlagen, maar men moet oppassen om met die verlaging binnen grenzen te blijven. Ik wensch er op te wijzen, dat, terwijl het inkomen verminderd is, de werkzaamheden dagelijks vermeerderen. Men weet dat ons gezag zich meer en meer uitbreidt in de Buitenbezittingen en dat de zorgen van het bestuur steeds toenemen. Het werk van den Gouverneur-Generaal is oneindig veel vermeerderd ten gevolge ook van de snellere communicatie en meer veelvuldige aanrakingen. De betrekking is door de noodzakelijke uitbreiding van ons gezag in den Indischen Archipel veel moeilijker geworden. De keuze van een nieuwen Gouverneur-Generaal is een van de allermoeilijkste keuzen die gedaan kan worden, een keuze waarvan het welzijn van tal van millioenen afhangt. Van die keuze hangt misschien meer af dan van eenige andere keuze die hier gedaan kan worden en daarom geloof ik niet dat het wenschelijk is dat die keuze meer beperkt worde dan noodig is.

Ik wensch hier verder niet over uit te weiden. De motie drukt een wensch uit; aangenomen of niet aangenomen zal ik met den wensch naar zuinigheid bij de benoeming van een nieuwen Gouverneur-Generaal rekening houden, maar mij verbinden om, wanneer de omstandigheden er naar zijn, dat ik met mijne verantwoording niet zou kunnen overeenbrengen om een geschikten persoon voorbij te gaan uithoofde dat de belooning hem te weinig zou zijn, kan ik niet; eenige belofte om een uitgesproken wensch in deze na te komen kan ik niet doen.

Hierop antwoordde de voorsteller der motie, de heer **Ketelaar**:

Zooals ik verwacht had heeft de repliek van den heer Minister zich moeten bepalen, evenals ik moest doen bij de toelichting van mijn motie, tot eenige algemeene zaken. Om de zaak in bijzonderheden na te gaan zou het noodig wezen, dat wij een overzciht hadden van de uitgaven van den Gouverneur-Generaal, en dit kan de Minister natuurlijk niet geven.

Ik heb het evenmin op mij durven nemen om aan den Gouverneur-Generaal een dergelijke rekening te vragen; het zou bovendien aan ernstigen twijfel onderheven zijn, of hij mij een dergelijke rekening zou gegeven hebben.

De heer Minister heeft echter gezegd: toen de Minister Keuchenius over de vermindering sprak, zeide hij, de bezoldiging is nu nog ruim genoeg om den Gouverneur-Generaal in staat te stellen, enz. en toen heeft de tegenwoordige Minister de vrees geuit, dat uit die mededeeling voortaan de woorden: „nu nog" zouden moeten vervallen.

Ik deel die vrees niet en meen, dat alleen het woord „ruim" zou behoeven te worden geschrapt, zoodat zou kunnen worden gezegd, dat de bezoldiging nu nog voldoende is om den Landvoogd in staat te stellen om op onbekrompen voet te leven op de wijze als aan 's Konings vertegenwoordiger in onze uitgestrekte Oost-Indische bezittingen betaamt.

De Minister vreesde verder, dat bij verdere vermindering van dit traktement de grens zou worden overschreden en onderstelde de mogelijkheid, dat voor

een geringer inkomen dan thans wordt genoten, niet een geschikt persoon zou kunnen gevonden worden, die de zoo lastige en drukke betrekking van Gouverneur-Generaal zou kunnen vervullen. Ook die vrees deel ik niet; ik geloof, zooals ik reeds in mijn eerste rede gezegd heb, dat er nog wel zeer bekwame mannen zullen te vinden zijn, die voor ƒ 100.000 een dergelijke betrekking zullen willen op zich nemen. Verder wensch ik te vragen of het dan zoo noodig is, dat die Gouverneurs-Generaal altijd maar zoo kort, 4 of 5 jaar, in Indië blijven? Vreest men dat zij in dien korten tijd niet een voldoende besparing kunnen maken, om naderhand betrekkingen hier voldoende te onderhouden, laat men hen dan den dubbelen tijd in Indië blijven. Het is een soort van adat geworden, dat de Gouverneurs-Generaal zoo korten tijd in Indië blijven, maar ik geloof dat zij evengoed als menig ander ambtenaar langer in de tropen zouden kunnen blijven dienen. De toezegging van den Minister, dat hij met den wensch, in mijn motie uitgedrukt, rekening zal houden, verheugt mij natuurlijk, maar ik kan daarin toch geen aanleiding vinden om mijn motie in te trekken.

Nadat de beraadslaging was gesloten wordt de motie in stemming gebracht en met 40 tegen 21 stemmen verworpen.

* * *

De bezuiniging van boven af is dus mislukt.

Wij vestigen de aandacht op deze zinsnede van den Minister: „de keuze van een nieuwen Gouverneur-Generaal is een van de allermoeilijkste keuzen die gedaan kan worden, een keuze, waarvan het welzijn van tal van millioenen afhangt. Van die keuze hangt misschien meer af dan van eenige andere keuze en daarom geloof ik niet dat het wenschelijk is dat die keuze meer beperkt wordt dan noodig is."

Zeker is het dat menige Gouverneur-Generaals benoeming niet den indruk gemaakt heeft dat men die keuze zoo gewichtig vond. Herhaaldelijk zijn tot dat hooge ambt personen gekozen, die in hun verleden niet een behoorlijken waarborg gaven.

Hopen wij dat bij het zoeken van een opvolger van den heer Van der Wijck inderdaad op den voorgrond zal staan het groote gewicht van die keuze.

Dat het wenschelijk is dat men in die keuze „niet meer beperkt worde dan noodig is", geven wij gaarne toe. Dat er een noemenswaardigde beperking zou ontstaan als men het tractement eens voor altijd op een ton bracht, gelooven wij echter niet.

Men vergete niet, dat Indië heeft opgehouden het land der verschrikking en ballingschap te zijn voor den doorsnede-Nederlander. De gemakkelijker en sneller communicatie met Europa heeft in dezen zoo ontzaglijk veel veranderd.

Dat nu het ambt van gouverneur-generaal zooveel gewichtiger is geworden dan vroeger, is maar tot zekere hoogte waar. In den ouden tijd, zonder telegraaf, toen het antwoord op een brief zes maanden uitbleef, trad de Gouverneur-Generaal veel zelfstandiger op. Hij kon eenvoudig geen ruggespraak houden met den Haag, en was veel meer *de onderkoning* dan nu het geval is.

Voor menig titularis, die schroomt om een zelfstandig besluit te nemen, is het een ware uitkomst, dat hij desverkiezende de verantwoordelijkheid kan

verleggen naar Nederland. Voor een man, die van Indië toeten noch blazen weet, is er dan ook tegenwoordig nog mogelijkheid om dat ambt dragelijk te vervullen: dat was vroeger veel moeilijker.

Van daar de verleiding, voor elk Kabinet, om te benoemen niet den geschiktste, maar een vriendje.

Dat echter iemand zou afgeschrikt worden de benoeming van Gouverneur-Generaal der toekomst aan te nemen als hij slechts *f* 100.000 in plaats van *f* 132.000 traktement krijgt, vinden wij niet waarschijnlijk.

En, ware dat traktement op die wijze besnoeid, dan zou men gereedelijk er toe komen ook de traktementen der hoogste hoofdambtenaren te herzien. Want, wij herhalen het: bezuiniging op de traktementen dient van boven, niet van onderen te beginnen. v. S.

AANGENOMEN INDISCHE WETSONTWERPEN IN DE TWEEDE KAMER.

In de Tweede Kamer zijn aangenomen: de door den Minister gewijzigde Indische mijnwet, de wijziging der bestaande overeenkomst met de koninklijke Paketvaartmaatschappij en de wijziging van art. 109 van het Regeeringsreglement (gelijkstelling van Japanners met Europeanen).

Daarop is zij 15 Maart op hare lauweren gaan rusten.

Daar door de schaarschte aan ook maar eenigszins deskundige leden en de weinige belangstelling in koloniale onderwerpen, die, zooals ieder weet, niets te maken hebben met Nederlandsche politieke partij-quaesties, de discussiën in de Tweede Kamer uit een Indisch oogpunt niet zeer belangrijk zijn, zullen wij de behandeling in de Eerste Kamer afwachten vóór wij die zaken hier bespreken.

MAANDELIJKSCHE REVUE VAN BROCHURES EN VAN TIJDSCHRIFT- EN DAGBLADARTIKELEN.

20 Maart 1899.

INHOUD.

De Turksche correspondent der *Nieuwe Rotterdamsche Courant*, tegensprekende de ministerieele bewering over het weinige gewicht van de opleiding van Indiërs te Constantinopel. — Het *Deutsche Kolonialblatt*, een reis beschrijvende over Java. en het *Algemeen Handelsblad* in een „Indische omtrek" opkomende tegen schrijvers Duitsch chauvinisme. — Hetzelfde blad over „Een schandaal te Padang", naar aanleiding van een artikel van den heer B. Boele in de *Indische Gids*. — Dr. H. T. Colebrander in de *Nieuwe Rotterdamsche Courant* over Japanneezen of Japanners. — Het wetsontwerp tot verklaring van de verloskundige hulp, besproken door het *Algemeen Handelsblad* en de *Nieuwe Rotterdamsche Courant*. — Dit laatste blad over de Mijnwet. — Kennis van het Javaansch voor officieren. bepleit door het *Algemeen Handelsblad*. — De zendeling G. Maan op Zuid-Celebes, in de *Zendingsbode*, over zijn ervaringen.

De Constantinopelsche correspondent van de *Nieuwe Rotterdamsche Courant* gaat steeds voort te waarschuwen tegen het Panislamisme, Nederlandsch-Indië bedreigende. Zoo refuteert hij de mededeeling van den Minister van Koloniën (in het V. V. der Begrooting in de Eerste Kamer), dat er slechts 7 Nederlandsch-Indische jongelieden worden opgeleid te Constantinopel, en dat die zaak dan ook van weinig gewicht is: dat trouwens toezicht aan onze diplomatieke vertegenwoordiging op hun opleiding onmogelijk zijn zou, en ten slotte, dat na hun terugkeer hun invloed wel niet nadeeliger zijn zal dan die der talrijke Mekka-gangers. Later waren de 7 nog ingekrompen tot 4. (Eerste Kamerzitting van 2 Februari).

De correspondent spreekt (12 Febr.) den Minister op alle punten categorisch tegen, behalve op één punt: dat ons gezantschap geen toezicht kan houden op de panislamistische beweging, waarvan de opleiding der Indische jongelui een onderdeel is. Dat kan het gezantschap ook niet, hoewel dit absoluut noodzakelijk was. Want het beschikt nog altijd niet over de personen, of de middelen, die daartoe een vereischte zijn.

Die jongelui zullen eenmaal veel nadeeliger zijn dan Mekka-gangers, waartoe ze eenmaal ook zullen behooren, doch tevens en in hoofdzaak zullen zij zijn zendelingen van den Chalief te Stamboel Niet de ouders, maar de Sultan van Turkije uit zijn particuliere kas betaalt de reis heen en terug en de geheele opleiding. Intusschen kan de officieële Turksche regeering, als ons gezantschap informeert, met een stalen gezicht, zelfs met een gerust geweten, zeggen er niets van af te weten

Ja er zijn er nu zeven, maar er zijn zeven nieuwe onderweg. Ook de *Malumat* en *Servet*, nu weer toegelaten in Indië, zijn weer druk in de weer met belangstelling te toonen in Atjeh (met prentjes) en artikelen te wijden aan „het Mohammedaansche Sumatra", enz.

Zooals men ziet blijft er van de officieele mededeelingen, op het Binnenhof gedaan, niet veel over!

* * *

In het *Deutsche Kolonialblatt* van 15 Februari vindt men een reisbeschrijving over Java, waarin de gebruikelijke lof wordt toegezwaaid aan het Nederlandsch bestuur, die elke vreemdeling ons tegenwoordig zonder uitzondering toekent. De schrijver maakt natuurlijk ook weer de opmerking, die we bij elken buitenlander aantreffen, hoe verstandig het is, dat wij het bestuur voeren door tusschenkomst van de hoofden, zoodat het volk weinig bespeurt van de vreemde heerschappij, immers zich geleid acht door zijn eigen aristocratie

De Duitsche schrijver prijst de Nederlandsch-Indische ambtenaren, maar wijst er op „dat zij in algemeene ontwikkeling meermalen te kort schieten, wat bureaucratie en routine bevordert."

Een verwijt zeker vreemd voor een Duitscher! Algemeene ontwikkeling bezitten onze ambtenaren toch zeker meer dan een doorsnede-Duitsche ambtenaar. Maar misschien verstaat hij door dat woord iets anders dan wij.

„De beteekenis der Duitschers op Java is veel grooter dan men uit de officieele statistieken zoude afleiden. Bovenal is het de Duitsche koopman, die zich daar eene eerste plaats wist te verwerven; van de voornaamste firma's is het grootste deel in handen van Duitschers. In het leger zijn de Duitschers percentsgewijs sterk vertegenwoordigd; in de landbouw-industrie zijn vele Duitschers werkzaam. De veelvuldig voorkomende Duitsche namen van Hollandsche ambtenaren wijzen hunne Duitsche afkomst aan."

Een volkomen juiste opmerking, naar het ons voorkomt! En laten wij er bij zeggen dat die Duitschers èn in het leger èn in den handel èn in de landbouw-industrie zijn en blijven goede elementen, die, als het hun goed gaat, dat verdienen door hun arbeidzaamheid, hun ijver, hun energie.

* * *

Het *Algemeen Handelsblad* van 10 Maart geeft een „Indische omtrek" van X^3, die de aandacht vestigt op bovenstaand artikel, echter opkomt tegen het „Duitsche chauvinisme" in de door ons aangehaalde alinea. Zou mèn niet zeggen dat Java een Duitsche Kolonie was, als men die alinea las? Maar al dadelijk écarteert de schrijver de Hollanders van Duitsche afkomst: even goed Hollanders als hij zelf vermeent te wezen. De Duitscher overdrijft schromelijk, want — het *Handelsblad* heeft altijd een compleet koloniaal verslag tot haar onmiddelijke beschikking — van de 51000 Europeanen zijn er 40000 in Indië geboren en 11000 in Europa, waarvan 84 pCt. in Nederland en $9^1/_2$ pCt. in Duitschland. In het Europeesche leger zijn 10 pCt. Duitschers. Ook de groote handelshuizen en handelaren vormen evenzeer verreweg een kleine minderheid.

De opmerking van X^3 is juist; maar toch heeft de Duitscher groot gelijk als hij zegt dat „das Deutschthum" veel grooter invloed heeft dan men uit de officieele statistieken, die het *Handelsblad* opslaat, zou afleiden. Een invloed trouwens, die — wij zeiden het reeds boven — de kolonie niet tot nadeel strekt.

* * *

„Een schandaal te Padang" is de titel van een artikel in het *Algemeen Handelsblad* van 24 Febr. waarin de aandacht gevestigd wordt op het hoofdartikel van den heer R. Boele in de *Indische Gids* van Februari. Uit deze geschiedenis blijkt wel — meent de redactie — hoe weinig waarborg een

Chinees (en inlander) in onze Oost heeft, dat hem niet te eeniger tijd schreeuwend onrecht wordt aangedaan, maar ook, hoe noodig het is dat de justitieele macht aan onbevoegde handen wordt ontrukt en, waar dit niet mogelijk is, over de wijze waarop die macht wordt uitgeoefend eene geregelde contrôle wordt uitgeoefend.

Het *Handelsblad* zal intusschen met belangstelling vernemen wat de Regeering in Indië gedaan heeft om herhaling van het Padangsche schandaal te voorkomen. Heeft zij den als magistraat onbruikbaar gebleken ambtenaar althans overgeplaatst in eene betrekking waar gemis aan juridische ontwikkeling geen nadeel is?

* * *

Dr. H T. Colenbrander geeft in de *Nieuwe Rotterdamsche Courant* een aardig historisch overzicht over de op zich zelf onbeduidende quaestie of we Japannees dan wel Japanner moeten zeggen

Hoe dr. Kuyper met zooveel assurantie in de Kamer te beweren komt, dat Japanner een germanisme is, en in officieele stukken door Japannees moest worden vervangen? Het is een kluchtige bewering. Onze geprezen zeventien-eeuwsche voorvaderen, die door dr. Kuyper niet gaarne plegen te worden verloochend, hebben nooit anders gesproken dan van Japanders. Jan Huygen van Linschoten, de eerste Hollander die over Oostersche volken schreef (1596), had een naam voor het volk noodig en probeerde de vorming Japanen, zooals hij ook spreekt van Chinen en Javen. Maar bij de eerstvolgende aanraking is het woord Japander in gebruik geraakt en de geheele zeventiende eeuw door uitsluitend in gebruik gebleven, een waarheid waarvan ieder die lust heeft zich kan overtuigen door de reeds gedrukte archiefstukken der Oostindische Compagnie, of de vermaarde beschrijving van Japan door Caron (1648) in te zien. Nog Valentijn gebruikt geen ander woord (1726). „Japanees" komt, voor zoover schrijver weet, eerst voor in 1733, en wel in een vertaling uit het Engelsch: de Hollandsche uitgaven van Kaempfer namelijk. Maar ook in het Engelsch is „Japanese" een litterair woord; in den tijd dat Engelsche zeelui nog met Japanners in aanraking kwamen, vormden zij het woord „Japoner", zooals men in de oude reisbeschrijvingen bij Purchas (1626) kan zien Dit nu in het Engelsch of Hollandsch voor een germanisme uit te maken kan niet door den beugel. De zaak is dat een aantal Oostersche volksnamen. thans gewoonlijk op -eezen genomen, oudtijds meer voorkwamen op -ers. Ons klinkt Siameezen gewoner, maar de zeventiende-eeuwsche Hollanders spraken van Siammers; ook niet van Atchineezen, maar van Atchijnders. Van deze vormingen op -ers nu is „Japanners" nimmer geheel in onbruik geraakt om daarna weder in navolging van het Duitsch te worden ingevoerd (wat men zou moeten aannemen om het een germanisme te durven schelden). maar altijd naast Japaneezen in gebruik gebleven. De bewijzen voor deze stelling liggen in de Nederlandsche literatuur over Japan voor de hand.

Zoo werd bij onze veelvuldige aanraking met Japan omstreeks 1855 geregeld het woord „Japanners" in officieele stukken gebruikt: in overeenkomsten, berichten van diplomaten, zeeofficieren enz. (zie de bijlagen op het werk van Van der Chijs, Neêrlands streven tot openstelling van Japan voor den Wereldhandel, 1867). Aan overname uit het Duitsch is op dit tijdstip toch nog

bezwaarlijk te denken. Dat tegenwoordig het woord gedurig meer in den vorm Japanner wordt gehoord, lijkt te prijzen; van die woorden op -eezen hebben wij genoeg en een bewijs dat de vorm op -eezen in het onderhavige geval niet de natuurlijke is, schijnt wel hierin te liggen dat men nooit goed het adjectief Japaneesch heeft aangedurfd. Ook zij die Japaneezen gebruiken of gebruikten, spreken of spraken toch van Japansche regeering, Japansche waaiers, Japansche mail enz. Men voelt zich genoopt de regeering geluk te wenschen met haar kous en de afwezigheid van dr. Kuyper bij de behandeling der wetsvoordracht in de afdeelingen voor ons taalgebruik ditmaal geen nadeel te achten.

* * *

Het *Algemeen Handelsblad* (26 Febr.) verheugt er zich op dat zij ten slotte toch „wel eenig succes" krijgt met haar „drijven" om gaandeweg in Indië meer aandacht te wijden aan de noodzakelijkheid van betere verloskundige hulp.

De weg, die nu zal worden ingeslagen, moge belangrijk afwijken van dien, welke haar, geadviseerd door dr. Stratz, het beste scheen, „dat is natuurlijk (voor haar) de hoofdzaak niet; als een weg gevolgd wordt, die tot belangrijke verbetering leidt, is zij voor het oogenblik tevreden. Blijkt het later dat er in het belang der volksgezondheid weder meer moet worden gedaan, niets belet dan daartoe over te gaan."

In dien waarlijk concilianten gedachtengang past een lofrede op het door de Regeering ingediend wetsontwerp, waarbij de school voor inlandsche geneeskundigen (de „doctor-djawaschool" te Weltevreden) belangrijk zal worden uitgebreid en het onderwijs belangrijke verbetering zal ondergaan. Het gevolg daarvan zal wezen, dat er mettertijd, in plaats van 132, zooals op dit oogenblik, 3 à 400 doctors-djawa beschikbaar zullen zijn en dat deze — terwijl tot nu toe *geen* verloskunde onderwezen werd, al stond zij op het programma — in dit vak mede ervaren zullen zijn.

Toegegeven wordt dat 300 à 400 inlandsche geneeskundigen, die de verloskunde beoefend hebben, niet zal zij op een bevolking van 32 millioen, maar „alle ding heeft zijn tijd", de inlandsche bevolking moet nog leeren de Europeesche geneeskunst op prijs te stellen.

Een „belangrijke vermeerdering" noemt verder het *Handelsblad* de maatregelen betreffende inlandsche vroedvrouwen, die, in stede van de regeerende bepaling van 1891 dat hoogstens 9 geneesheeren te zamen hoogstens 18 leerlingen mogen opleiden tot vroedvrouw, voortaan aan elken geschikt geoordeelde geneesheer zullen vergunnen 6 leerlingen als maximum op te kweeken.

De Minister heeft te veel gegeneraliseerd, meent het blad, toen hij in zijn memorie van toelichting zeide dat *de* inlandsche vrouw „afkeerig is van onze speciaal opgeleide vroedvrouwen", en dat „de bevolking haar doekoens prefereert". Waar in den regel geen andere hulp dan die van doekoens beschikbaar was, kon van „preferentie" bezwaarlijk sprake zijn; in hoevele streken heeft de bevolking nooit eene „speciaal opgeleide vroedvrouw" gezien! Maar, de inlander is conservatief; nieuwigheden, hoe nuttig ook, vinden niet dadelijk algemeen bijval; trouwens, is het hier te lande zoo'n uitzondering, dat waarzegsters en wonderdocters geraadpleegd worden?

Als overal, moeten dus ook in Indië bestaande gebruiken en vooroordeelen langzamerhand bestreden, gewijzigd, uitgeroeid worden; en dit geschiedt beter

door overtuiging dan door dwang. Wanneer maar elk jaar het aantal behoorlijk onderwezen genees- en verloskundigen toeneemt, dan is er voor het *Handelsblad* alle reden tot tevredendenheid; en men zou de zaak zelve waarlijk geen dienst doen wanneer men, gesteld dat zulks mogelijk ware, het geheele land plotseling overstroomde met „speciaal opgeleide" personen, en aan alle doekoens in eens de praktijk verbood.

Het blad stemt dan ook gaarne in met de voorstellen der Regeering, die in de eerstvolgende jaren eene *belangrijke* verbetering zullen brengen in de verstrekking van geneeskundige (daaronder begrepen verloskundige) hulp aan de inlandsche bevolking.

Door 3 Amsterdammers, de heeren Janssen, Nienhuys en Van den Honert, is *f* 170,000 beschikbaar gesteld voor den bouw van eene geheel nieuwe doctordjawaschool.

Gelijk uit 's Ministers mededeeling in de Tweede Kamer op 24 November 1898 bekend is, hadden deze heeren aanvankelijk, „zoowel in het belang der zaak als uit overweging dat wij een jubeljaar hadden", een ton gouds aan de schatkist aangeboden voor de stichting van eene eerste vroedvrouwenschool in Indië; en toen de overwegingen, naar aanleiding van dat aanbod gevoerd, leidden tot de slotsom dat meer nut zou gesticht worden door de bovenbesproken regelingen, waarbij *f* 170,000 geraamd werd voor den bouw der doctordjawaschool, — toen waren zij „met niet genoeg te loven vrijgevigheid", zeide de minister te recht, onmiddellijk bereid hun aanvankelijk aanbod tot dat bedrag te verhoogen.

Dat is inderdaad een vorstelijke gift, zegt het *Handelsblad*, die in ons land wel te meer mag worden gewaardeerd naarmate zij zeldzamer is. Men laat in den regel de behartiging van dergelijke belangen maar kalm aan de Regeering over, die echter, uit financieele overwegingen, lang niet alles kan doen wat zij zou willen, en vaak moet uitstellen wat zij zeer noodig acht. Door een daad als de bovengenoemde verdwijnen de bezwaren en komt tot stand wat men wenscht.

* * *

Ook de *Nieuwe Rotterdamsche Courant* (23en en 24en Febr.) wijdt twee artikelen over de opleiding van inlandsche verloskundigen in Indië waarin het regeeringsontwerp geprezen wordt, tegenover het ingrijpen in de bestaande toestanden door den Directeur van Onderwijs, Eeredienst en Nijverheid voorgesteld op advies van Dr. van Buuren.

* * *

Nu de mijnwet volgens het gewijzigde regeeringsvoorstel is aangenomen, zullen wij maar niet uitwijden over „de Mijnwet-amendementen", die toch allen ingetrokken zijn. Anders zouden wij zeer zeker hier een uitvoeriger analyse geven van een artikel in de *Nieuwe Rotterdamsche Courant* van 18 Maart, dat in de eerste plaats refuteert de bewering, die in den laatsten tijd werd geopperd, dat het maar goed zou zijn als er van de heele regeling bij de wet niets kwam, omdat de vigeerende regeling voldoende is.

Wij halen weder, de bespreking der amendementen zelve ter zijde latend, het slot van dit artikel aan.

„Van den aanvang af heeft ons echter aanbevelingswaardig toegeschenen de door den minister voorgestane ruime en hooge zienswijze, dat de staat niet met naijver en achterdocht moet gadeslaan de winsten, welke moedige, door het geluk begunstigde ondernemers uit den schoot der aarde weten op te delven, maar hij zich tevreden behoort te stellen met een matig aandeel, vermeerderd met uit de mijn-ontginningen voortvloeiende indirecte, door directe belastingheffing zoo noodig nog te vermeerderen inkomsten.

Men houde toch niet uitsluitend het oog gevestigd op die (veronderstelde) ondernemingen, welke hare ontwerpers en ontginners millionairs zullen maken. De grootste verdienste der wet zal het zijn, dat zij tot ontwerpen en ontginningen gelegenheid geeft en aanmoedigt. De „gemeenschap" is er weinig mede gebaat, wanneer er groote winstdeelingen in eene wet worden voorgeschreven, maar de rijkdommen in den schoot der aarde verborgen blijven, tengevolge van de kwade kansen, die de wetgever aan het opdelven verbindt."

Wij mogen wel even in herinnering brengen dat wij ons op dat zelfde standpunt geplaatst hebben toen wij redactioneel dit ontwerp bespraken.

* * *

In het *Algemeen Handelsblad* van 22 Februari wordt, voor de zooveelste maal gedurende tien jaren, teruggekomen op het feit dat van de 21444 inlandsche soldaten 18612 Javanen zijn, dat is 87 pCt. en dat de officieren van dat corps geen Javaansch kennen. Den laatsten tijd is hierop eveneens gewezen door het *Indisch Militair Tijdsschrift*, de *Locomotief* en de *Soerabaya-Courant*.

De recente aanschrijving, dat de inspecteurs moeten letten op de ontwikkeling der officieren op het gebied der inlandsche talen, zal volgens het Amsterdamsche blad weinig beteekenen, omdat die inspecteurs zelf niet op de hoogte daarvan zijn; het voorstel dat aan de Regeering gedaan zou zijn om aan elk officier *f* 800 voor een voldoend examen in het Javaansch en *f* 500 voor Maleisch, Madureesch, Borgineesch of Bataksch toe te leggen, is niet aanlachend „omdat *die* prikkel niet de meest gewenschte is: geld doet bij de officieren niet *alles*".

Het blad stelt voor: 1°. onderwijs in het Javaansch op de Koninklijke Militaire Academie en den Hoofdcursus; 2°. geen bevordering tot kapitein der infanterie of cavalerie, zonder dat de luitenant blijken heeft gegeven voldoende op de hoogte te zijn van Maleisch en Javaansch.

Ten slotte zegt het *Handelsblad* het volgende:

„De desaman uit het hartje van Java — dat is het type van den inlandschen recruut — kent geen woord Maleisch als hij pas in dienst treedt. Het Maleisch is voor hem nog meer een vreemde taal dan voor zijn officier, — en in *die* taal wordt hij tot soldaat gevormd. Geen wonder, dat zoodanige vorming veel tijd eischt! Men stelle zich eens voor, dat in het *Hollandsche* leger de recruten door *Engelsche* officieren onderwezen werden in de *Fransche* taal, — zou men dan denken met een betrekkelijk korten oefeningstijd te kunnen volstaan?"

(De laatste zin is een herhaling van hetgeen het blad reeds schreef op 14 Juni 1890).

Hier omtrent een enkele kantteekening. De vergelijking, hoe fraai ook op het oog, gaat geheel en al mank. Het *Handelsblad* vergeet: dat het kazerne-Maleisch, zoo ongrammaticaal het moge zijn en hoezeer het een nagel is aan

de doodkist van onze taalgeleerden, verbazend gemakkelijk is te leeren èn voor den Europeaan èn voor den inlander, hij zij dan Javaan of Batakker. Hadden wij dat gesmade Maleisch niet, dan zou het er bij ons in Indië nog erger uitzien dan thans in de Oostenrijksche monarchie, waar in het leger de grootste moeilijkheden rijzen door de talenquaestie. Dat Maleisch is zoo gemakkelijk dat elke Fransche soldaat het verstond en sprak, als hij er niet aan kon denken één woord Hollandsch, behalve de commando's, te verstaan.

Dat Maleisch is, wij herhalen het nog eens, gelukkigerwijze in Indië aanwezig. Was het er niet, wij zouden Indië niet kunnen besturen; het voldoet aan het temperament van elk inlander, die uit zijn desa de wereld in moet, hetzij als matroos, als soldaat, als koelie. En dat Maleisch zal — n' en déplaise Prof. Kern — steeds de omgangsspraak van Indië blijven. en niet het Hollandsch.

Dat is dus niet in één adem te noemen met een nationale taal als het Javaansch, die het ongeluk heeft tot de moeilijkste talen der wereld te behooren, zóó moeilijk dat bijna geen ambtenaar van B. B., die er een zwaar examen in aflegde, en die op Java er zich jaren in oefende, het waagt die taal te spreken met een beschaafd hoofd. En dat, terwijl wij Nederlanders een ongemeenen aanleg hebben en lust tot het aanleeren van vreemde talen; in die mate dat er geen enkele kolonie ter wereld is, waar de vertegenwoordigers van het blanke ras, in die mate als in ons Indië, de taal der inboorlingen beoefenen.

Men beginne dus geen onbekookte dingen en men stelle geen onmogelijke eischen. Aan te moedigen de kennis van het Javaansch bij de officieren is uitstekend, haar absoluut te eischen is onzinnig en streeft het doel geheel voorbij. Want, ondanks de meest ernstige studie, zouden slechts zeer weinigen ooit in staat hun Javaansch behoorlijk te leeren.

* * *

Men mag over de zending denken zooals men wil, men moet den moed van menig zendeling bewonderen om voort te gaan op zijn doornig pad, en men moet wel tot de overtuiging komen dat er een groote kracht uitgaat van een levensovertuiging, die in staat is een mensch te doen volhouden bij zóóveel teleurstellingen!

Deze gedachte kwam onwillekeurig bij ons op toen wij in de *Nederlandsche Zendingsbode* van 10 en 17 Maart een artikel lazen van den zendeling G. Maan, der Utrechtsche Zendingsvereeniging onder de Makassaren te Tanetteya (Tamanroya) in Binamoe, 10 uur van Bonthain en 25 uur van Makassar.

De lezer oordeele zelf.

„Reeds terwijl ik nog aan het bouwen was (van een noodhuis), kwamen er vele zieken mijne hulp zoeken en kenmerkte zich mijn omgang met de bevolking door eene zekere vertrouwelijkheid, die mij iets goeds voor de toekomst deed hopen. Helaas! bij mijn terugkomst (met mijn vrouwtje) vond ik dat merkwaardig veranderd. Er was toen onbeschaamdheid, onverschilligheid, wantrouwen en afkeer, die zich b. v. uitte door onze bedienden, die wij van Bonthain meebrachten, belachelijk te maken en als gek te schelden, dat zij bij ons, *onbesnedenen* en menschen, wier *tanden* niet eens *afgeslepen* waren, wilden dienen. Ook werden ze voortdurend onze „*slaven*" genoemd en werd

hun verteld, dat het *hàrang* was bij ons, Christenen, te wezen, evenals het hârang is varkensvleesch te eten. Men had ook onzen drinkwaterput met het skelet van een geit verontreinigd en, toen ik eenigen lieden, die geld ter leen vroegen om te kunnen gaan dobbelen, dit weigerde, werd al spoedig mijn paard gestolen. Wat van dit alles de oorzaak is geweest, heb ik nooit goed te weten kunnen komen, doch ik vermoed, dat de sânro's (geneeskundigen) en de goêroe's (leeraars) er de hand in hadden, daar zij ook nu niet ophouden ons in 't geheim tegen te werken. Toch zou het vertrouwen wel weder spoedig teruggekeerd zijn. Iederen dag toch waren er 30 à 40 zieken, die onze hulp zochten. Doch wat gebeurt er? Nadat ik ééne maand hier gewoond had, werd ons districtshoofd, een zeer onbeschoft mensch en een aarts-dobbelaar, door het gouvernement ontslagen, en hiervan kreeg de pandita de schuld. Er brak een moeilijke tijd voor ons aan. Meermalen heeft men ons zwaar beleedigd en allerlei leugens en laster verspreid. Zoo zei me eens een kampong-hoofd: Ik wil niet met toêwang eten, want zijn handen stinken naar de zieken (menschen met zweren en vuile wonden). Ja, in November '97 brak men bij ons in, wat voor hier zeer brutaal en ongehoord was, *doch werden we door de trouwe liefde Gods over ons, nog juist bijtijds wakker*, om te voorkomen, dat de dieven binnenstapten. Intusschen begon het afgezette hoofd zich te verzetten en hebben we twee dagen en nachten te midden van een 200-tal gewapende lieden gezeten, die van plan waren den Regent en den Controleur te weerstaan. Nu in Juni ll. werd hij gevangen genomen, en keerde met de rust ook het vertrouwen weer wat terug. Geregeld kwamen er nog al zieken hulp zoeken (in '98 ± 700 menschen) doch al mijn pogingen een schooltje te openen leden schipbreuk.

„Tal van ervaringen van zeer ontmoedigenden aard, zou ik u kunnen mededeelen, b. v. dat ik meermalen uren te paard zat en dan in een kampong gewoon nergens kon binnenkomen, om eens een praatje te maken, en dan tevens te trachten den menschen over hunne eeuwige belangen te spreken; dat ik zieken maandenlang te eten gaf en verpleegde en dat hunne dankbaarheid daarin bestond, dat ze onze kippen en eieren stalen.

„Ik hoop nu spoedig twee helpers uit de Minahassa te kunnen krijgen, en een ziekenhuisje te kunnen bouwen, waarvoor reeds eenig materiaal gereed ligt.

„De hardheid des harten is ontzettend groot. Afwijkingen van velerlei vormen en adats, moord, diefstal, enz., beschouwt men als zonden, doch van een onreinen, verloren toestand onzes harten weet men niet. Ook blijft de vijandschap niet uit. Daarvan ten slotte nog een voorbeeld.

„In September l.l. kwam hier in de kampong een z.g.n. toe-panrîta, d. i. iemand, die van alles weet en kan. Hij was vergezeld van een 15-tal volgelingen met pôke-boelâeng (gouden lansen), het teeken van vorstelijke waardigheid. Hij vertelde op een zeer zonderlinge wijze te zijn geboren, nadat zijne moeder hem 6 jaren had gedragen onder 't hart.

„Reeds spoedig stroomden de menschen er heen, om hem zijne amuletten (djîmmâ's) af te koopen. Zijn raad werd gevraagd in alles. Ik trachtte den menschen duidelijk te maken, dat men beter deed, niet naar dien man te luisteren, daar ik bewijzen kon, dat hij hun geld en niet hun welzijn zocht. Doch alles tevergeefs. Eindelijk werd de toe-panrita wat brutaal tegen een ânâkarâëng (= vorstenzoon) en was al te vrij jegens de jonge dochters en vrouwen, zoodat men hem verdreef.

„Eenige dagen na zijn vertrek wierp men 's nachts een levenden hond in onzen drinkwaterput. Later weer doodde men onze eigen kat en wierp die, met een zwaren steen op het lijf gebonden, in den put; doch — Gode zij dank — reeds den volgenden morgen dreef het dier met den steen boven tot verbazing van allen die het zagen. *Dat was Gods goedheid over ons.*

„In October ll. begaf ik me op reis naar Br. Schut, die drie dagreizen van ons verwijderd, te Tanêtte in de onder-afdeeling Boêloéhoêmba woont. Na acht dagen werd ik teruggeroepen, omdat men onzen post in brand had gestoken. Men had alles goed overlegd, gebruik makende van den fellen Oostenwind en nu te middernacht den brand gestoken in het dak van den stal, waar veel droge maïs-bladeren opgeborgen lagen, en met het kennelijke doel onze geheele stichting te vernielen. Doch nauwelijks begon de vlam zich te verheffen, of een der vier mannen, die op het erf waren, werd wakker en hoorde mijne vrouw zijn gegil, daar zij ook juist wakker was. Zoo had zij gelegenheid met onze drie kleine kinderen het huis te verlaten. Intusschen kwamen de vlammen al dichter bij het woonhuis, dat geheel van bamboe en atap is gemaakt, maar kwamen er ook een 30-tal menschen uit de kampong om te helpen. *En ziet nu weer de trouwe zorg des Heeren*, op eens kwam er een windvlaag uit het Westen, die het geheele dak van den stal opnam en op den grond wierp. Dit vertelden me later eenige lieden, die het met groote verbazing hadden opgemerkt. Nu kon men verder met natgemaakte sarongs het huis beveiligen. Juist door dit bewijs van vijandschap werd de houding der welgezinden weer iets beter. Op mijne vraag, waarom men ons dit toch wel aandeed, kreeg ik steeds ten antwoord: „Het waren geen dieven, toewang wordt stellig met nijdige oogen aangezien hier in de plaats;" m. a. w. men wil u van hier verdrijven. Er waren Europeanen, die ik op mijne terugreis ontmoette en die me raadden op te breken, waar men belanglooze liefde en hulp zoo beantwoordt, doch ik geloof nu juist te moeten blijven en dank onzen God, die ons tot hiertoe bewaarde."

Men weet niet wat van deze mededeeling het opvallendst is: de volharding in het eenmaal aangevangen werk, in het onwrikbaar vertrouwen op de kracht der beginselen die worden beleden, of het vaste geloof aan Gods tastbare, persoonlijke tusschenkomst, wanneer een moeielijkheid zich voordoet, wier oplossing dan ook stellig en zeker aan God zelf wordt toegeschreven!

Zoo iets moet, dunkt ons, indruk maken op een inlandsche maatschappij, en bij het overdreven utilitair streven, waarvan Indië bij de Hollanders den naam heeft, is zulk een idealisme, dat practisch werkt als drijfkracht en als volhardingsvermogen beiden, een geestesrichting die waardig is gesignaleerd te worden.

Een eere-salut aan zoo'n zendeling!

Hydrographische opnamen op Nieuw Guinea en de Koninklijke Nederlandsche Marine.

In de November-aflevering van *De Indische Gids*, blz. 1289, geeft de redactie een naschrift op het artikel van Dr. D. W. Horst over onze bestuursvestiging op Nieuw-Guinea.

Naar aanleiding van het feit, dat de laatste kaart van de haven van Dorei is vervaardigd door het Fransche oorlogschip „La Coquille" in 1824, wordt het volgende opgemerkt:

„Wanneer men bedenkt, hoe dikwijls Nederlandsche oorlogsschepen of schepen „van de gouvernements-marine na 1824 de baai van Dorei hebben bezocht, „dan is het toch diep beschamend, dat er geen enkele Nederlandsche opname „van die baai bestaat.

„Het is treurig, dat er nagenoeg nooit door de marine of de gouvernements- „marine, die dikwijls maanden en maanden lang gestationneerd is met een „bodem op één station, opnemingen verricht worden."

Het zij vergund tegen deze beweringen een kort protest te doen hooren.

Vooreerst kan het toch niet rationeel zijn om, wanneer men zich de vraag stelt of eene zeekaart moet worden herzien, alleen op den datum der opname en de nationaliteit der opnemers te letten. Veeleer behoort natuurlijk te worden nagegaan, of de kaart nog voldoende is voor de scheepvaart.

Nu blijkt uit niets, dat de redactie eenigen twijfel koestert aangaande de deugdelijkheid der bedoelde kaart, en schrijver dezes, die nog enkele maanden geleden de haven van Dorei verscheidene malen bezocht, kan de verzekering geven, dat de kaart (vermoedelijk ten gevolge van het ontbreken van belangrijke rivieren of getijstroomen bij Dorei), nog uitstekend is.

Het zoude dan ook al heel weinig practisch geweest zijn, indien de bevelhebbers der oorlogs- en gouvernementsschepen, die na 1824 Nieuw-Guinea bezochten, de baai op nieuw hadden laten opnemen, in stede van andere, minder bekende kustgedeelten in kaart te brengen, indien de overige diensten van het schip zulks toelieten.

Ten einde eenig denkbeeld te geven van hetgeen op hydrographisch gebied in de laatste jaren ter kuste van Nieuw-Guinea werd geleverd door oorlogschepen, niet behoorende tot den vasten hydrographischen dienst, diene het volgende:

Op de door de redactie genoemde zeekaart no. 156 komen voor 10 schetskaarten van baaien, enz., na 1885 door Nederlandsche oorlogschepen opgenomen, en op de „schetskaarten" no. 15, 21, 24 en 29 nog 7. Verscheidene dezer opnamen zullen slechts zeer weinige dagen hebben geduurd, enkele daarentegen meer dan een maand.

In vroegere jaren werd Nieuw-Guinea slechts weinig, en zeer ongeregeld bezocht; van wat toen werd opgenomen, is vermoedelijk een groot gedeelte niet *afzonderlijk* gepubliceerd.

Uit de jaarboekjes der Kon. Ned. Marine blijkt, dat Nieuw-Guinea van 1885 tot 1897 20-maal werd bezocht door Nederlandsche oorlogschepen, welke er tezamen ± 19 maanden vertoefden.

De door gouvernements-stoomers gedane opnamen zijn hierbij niet vermeld, omdat geen gegevens voorhanden waren omtrent den totalen tijdsduur van het verblijf dier schepen op Nieuw-Guinea.

Nu moge men er over van meening verschillen of 17 opnamen in 19 maanden „veel" dan wel „weinig" is te noemen, een juist oordeel hierover kan alleen worden verwacht van een deskundige, die volkomen bekend is, zoowel met de algemeene dienstvoorschriften aan boord Hr. Ms. oorlogschepen, als met de bijzondere instructies, aan de commandanten der bovenbedoeld oorlogschepen verstrekt.

Schrijver dezes gelooft echter wel te hebben bewezen, dat de redactie zeker te ver ging door te beweren, dat door schepen buiten den vasten hydrographischen dienst „nagenoeg nooit" opnemingen worden verricht. Tevens zoude dan zijn aangetoond, dat zij de marine onrecht aandeed door te veronderstellen, dat de zee-officieren alleen tot opnemen genegen zouden zijn, wanneer daaraan eene (overigens zeer welverdiende) toelage is verbonden.

Makasser, 26 December 1898. Q. v. U.

Hydrographische opnamen op Nieuw-Guinea en de Gouvernements-marine.

Naar aanleiding van het naschrift der redactie van de *Indische Gids* op het artikel „Onze bestuursvestiging op Nieuw-Guinea" van Dr. Horst, voorkomende in de November-aflevering 1898, zij 't mij vergund de volgende opmerkingen te maken.

De beide aan bovenbedoeld artikel toegevoegde kaartjes hebben m. i. wel wat onverdiend de verontwaardiging der redactie opgewekt. Wat het kaartje van Doreh aangaat, zoo zou de afkeuring eerst gerechtvaardigd zijn indien er eenige aanwijzing was dat de gegevens daarop foutief zijn, dan wel leemten overlaten; eerst in zoodanig geval is er sprake toch van heropname of aanvulling. Zooals de redactie terecht opmerkt: „hoeveel schepen hebben, sedert de „La Coquille" deze opname verwaardigde, niet Doreh aangedaan " Door de controle, door ankerpeilingen enz. uitgeoefend, is nimmer wijziging noodzakelijk geoordeeld.

Vóór de vestiging zijn de verschillende hoeken ook in de binnenbaai met de sloepen bezocht en de baai verder door mijnen voorganger, den 1en stuurman Hondius van Herwerden, geheel opgelood. 't Reisrapport van den Gezaghebber der „Zeemeeuw", den heer Meyer, zegt aangaande deze controle: „deze loodingen en peilingen toonden aan dat de détailkaart van de „La Coquille" voorkomende op kaart No. 156, zeer goed is."

Wat het kaartje aangaat van Fak-Fak, zoo is dit eene compilatie van de kaart van den Luit. ter Zee 2e kl., Oudraat, van 1855, van „Schets van de ankerplaats bij kampong Fak-Fak, opname „Zeemeeuw" Juni 1898", en van de door de redactie van de *Indische Gids* aangehaalde kaart van de „Java." Dat deze samenstelling fouten heeft gebracht in den vorm van P' Pandjang is zeer mogelijk, zelfs waarschijnlijk.

't Verband echter dat er in het oog der redactie bestaat tusschen de bijvoeging van deze twee kaartjes en 't door niemand weersproken feit dat Nieuw-Guinea nog zeer weinig bekend is, wil mij niet recht duidelijk zijn.

Waar de redactie verder zegt: „Het is treurig, dat er nagenoeg nooit door de marine of de gouvernements-marine, die dikwijls maanden en maanden lang gestationeerd is met een bodem op één station, opnemingen verricht worden." zoo geloof ik, dat de redactie, in lijnrechte tegenstelling met hare gewoonte, in dezen een onrechtvaardig oordeel uitspreekt. Indien kennis wordt genomen van hetgeen werkelijk in dien geest wordt verricht (b.v. door een bezoek aan de H.H. Gebr. van Cleef, Hofspui, 's Gravenhage) als men in aanmerking neemt dat 't oponthoud op de verschillende reeden bijna nimmer in

verband staat en kan staan met opnemingswerk, wanneer men zich rekenschap geeft van de werkzaamheden aan een opname, ook al is die vluchtig, verbonden, daarbij, ook in letterlijken zin, niet vergeet de riemen die men heeft om te roeien, dan behoeft er heusch niet in de afwezigheid van een geldelijke belooning of toelage de reden gezocht te worden dat onze hydrographische kennis van Nieuw-Guinea niet zoo hoog staat als ieder wel zou wenschen, maar dan zal, meen ik, Uw oordeel, geachte Redactie van de *Indische Gids*, eenigszins milder kunnen zijn.

JAN NOUHUYS,
1e Stm. Gouvernements-Marine,

a/b Gouv.-Mar. S.S. „Zeemeeuw", *Reede Ternate*,
10 Januari 1899.

WETENSCHAP EN INDUSTRIE.

AUSTRALISCHE MIJNINGENIEURS IN NEDERLANDSCH-INDIË.

De Nederlandsche Consul te Melbourne schrijft het volgende (in het 16 Februari 1899 gepubliceerde consulaire verslag over 1897).

„Zooals bekend, is men reeds sedert eenige jaren begonnen om meer dan vroeger groote aandacht te gaan schenken, zoowel te onzent, als in Nederlandsch-Indië, aan den mineralen rijkdom, dien de bodem van laatstgenoemd Rijk in zijnen schoot bergt, en vooral houdt men zich daar tegenwoordig ernstig bezig met het zoeken van metalen, hoofdzakelijk goud, die naar het schijnt, in talrijke streken in Indië worden aangetroffen. Zoowel op Sumatra als Celebes en elders zijn velen er in geslaagd, mijnconcessiën van de Regeering te verkrijgen en dit heeft geleid tot het in het leven roepen van onderscheiden maatschappijen op aandeelen, op de wijze als ook hier te lande gebruikelijk, ten einde kapitaal bijeen te brengen em uitgestrekte terreinen te ontginnen. Hierbij evenwel schijnt zich nu en dan een bezwaar voor te doen en wel dit, dat het niet altijd even gemakkelijk is geschikte personen te vinden, die, behalve de technische bekwaamheid, ook voldoende ervaring bezitten om niet alleen de bewerking van eene mijn op zich te nemen, maar eveneens wat men hier in Australië noemt het prospecteeren, d.i. het instellen van een onderzoek in deze of gene streek, waaruit blijkt dat er gegrond vooruitzicht bestaat, dat aldaar goud en andere metalen in genoegzame hoeveelheid zullen worden gevonden, om de ontginning loonende te maken. Althans aan deze omstandigheid meent het Consulaat het te moeten toeschrijven, dat in den laatsten tijd eenige maatschappijen, waarvan de directiën te Batavia gevestigd zijn, gepoogd hebben, en dat met goed gevolg, om zich voor hare ondernemingen de diensten te verzekeren niet alleen van bekwame Australische mijningenieurs, maar somtijds mede van ervaren mijnwerkers. Op die wijze zijn op verschillende tijdstippen reeds een viertal ingenieurs naar Nederlandsch-Indië vertrokken en nog niet lang geleden zijn insgelijks zes mijnwerkers van hier daarheen gegaan.

De voorwaarden, waaronder bedoelde ingenieurs zich tegenover de maatschappijen verbonden hebben, zijn over het geheel zeer gunstig en in hoofdzaak de volgende: Een vast salaris van 700 à 800 £ st. per jaar (*f* 8.400 à *f* 9.600 ongeveer, vrije reiskosten tot aan de plaats van bestemming, en eveneens vrijen terugvoer naar hier na het eindigen van de overeenkomst. Deze laatste wordt gewoonlijk aangegaan voor den tijd van een jaar, doch de betrokken maatschappij heeft de optie om het contract met een ander jaar te verlengen. Gelijk het Consulaat vernomen heeft, hebben tot nog toe

de Australische ingenieurs in Indië alle reden tot tevredenheid gegeven, en een paar hunner dan ook reeds verbintenissen voor langeren termijn aangegaan. en er bestaat derhalve groote kans dat, bij de uitbreiding der mijnindustrie in onze Oost-Indische bezittingen, de aanvragen voor Australische ingenieurs zullen toenemen, waardoor langzamerhand het technisch beheer van vele mijnen in handen zal komen van vreemdelingen, tot groot nadeel van de Nederlandsche deskundigen. Het is vooral met het oog op deze laatste omstandigheid, dat de Consul gemeend heeft de aandacht zijner landgenooten op de zaak te moeten vestigen en de vraag te stellen, of het niet wellicht aanbeveling zou verdienen, dat eenige geschikte Nederlandsche jongelieden zich hier te lande op den mijnbouw toelegden, voornamelijk met het doel om dan later als mijningenieurs naar Nederlandsch-Indië te gaan. Er zijn slechts weinig landen, waar het mijnwezen van zooveel beteekenis is als in Australië en waar derhalve zulk eene gunstige gelegenheid bestaat dit in zijnen geheelen omvang te leeren kennen. De meest bekende en gezochte delfstoffen zooals goud, zilver, koper, tin, lood, kolen etc. worden hier in nagenoeg alle koloniën in meerdere of mindere hoeveelheid aangetroffen, en vooral de goudindustrie heeft gedurende de nagenoeg vijftig jaren, waarin men zich hier thans ijverig met haar bezig houdt, eene hoogte bereikt als bijna nergens elders en ontwikkelt zich nog voortdurend meer en meer. Juist deze toenemende uitbreiding van het mijnwezen hier te lande heeft reeds sedert lang de noodzakelijkheid doen inzien, om steeds voor eene goede opleiding van geschikte deskundigen te zorgen, en dit heeft er toe geleid dat men op verschillende plaatsen mijnbouwscholen in het leven heeft geroepen, waar personen in staat worden gesteld zich zoowel practisch als theoretisch tot bekwame en ervaren mijningenieurs te vormen; zoo vindt men o. a. eene dergelijke school te Ballarat, een van de rijkste gouddistricten in Victoria, terwijl ook aan de universiteiten in Australië, met name aan die te Sydney, deugdelijk onderwijs wordt gegeven in alles wat op mijnbouw en de daarmede verwante vakken betrekking heeft. Ook voor Nederlanders, die zich reeds ten onzent of elders tot mijningenieurs gevormd hebben, kan het, met het oog op de toenemende ontwikkeling van het mijnwezen in Nederlandsch-Indië, wellicht nuttig wezen, hier gedurende eenigen tijd de goudindustrie te bestudeeren, echter zal het voor hen minder gemakkelijk gaan aan eene mijn geplaatst te worden, dan voor hen die hunne geheele opleiding tot ingenieur in dit werelddeel genoten hebben. Dat dit evenwel niet onmogelijk is, bewijst de omstandigheid dat tegenwoordig een Nederlandsch mijningenieur op zeer gunstige voorwaarden aan eene der voornaamste goudmijnen in N.-Z. Wallis plaatsing heeft gevonden."

SNELHEID VAN VOORTPLANTING VAN EEN AARDBEVING OP LABOEAN.

Den 20sten en den 21sten September 1897 hadden twee hevige aardbevingen plaats op het eiland Laboean bij Borneo.

In het *Bolletino* (No. 4 deel IV) van de Italiaansche vereeniging voor seismologie geeft de heer Agemennone een overzicht van de waarnemingen, die geschied zijn aan de metereologische stations te Batavia, Bombay, Postdam,

Nicolajiew, Catlania, Ischia, Rome, Edinburgh en Wight, en die betrekking hebben op de voortplanting der aardschokken van Laboean. Dezelfde schrijver geeft in de Handelingen van de Academie der Lincei het resultaat der uit die waarnemingen afgeleide snelheden van voortplanting van de sismische golven, veroorzaakt door die schokken. Als begintijd aannemende die, welke aangegeven wordt door de magnetogrammen van Batavia, zouden de voortplantingssnelheden der twee schokken 28 of 29 K. M. per secunde zijn; maar het is waarschijnlijk dat de eerste trillingen niet geregistreerd zijn. Agemennone, onderstellende dat de magnetographen niet gewerkt hebben vóór de aankomst der trillingen of golven met een groote periode, hetgeen hem waarschijnlijk voorkomt, komt echter tot het besluit dat de eerste aardtrillingen zich hebben voortgeplant met een snelheid van 4.5 tot 6.5 K. M. per seconde en dus de trillingen, die het maximum van de aardbevingen voorstellen, een snelheid hebben gehad van 2.5 tot 3 K. M. per secunde.

Het Looze Dwerghert.

Maleische Dierenfabel.

De bakermat van de dierensage is, zooals tegenwoordig onwederlegbaar vaststaat, te vinden in het verre Oosten, n. l. bij de Hindoes. Wel heeft JACOB GRIMM [1]) getracht de hypothese van een overoud arisch dierenepos, op germaanschen bodem ontstaan, te staven, doch, hoe schitterend zijn betoog ook was, „de schoone hypothese is een schoone droom gebleken" [2]). Zoo waar zegt dan ook VOIGT, een der beste kenners van de dierenfabel: [3]).

„Wir können hier unter Hinweis auf KELLER's gediegene Untersuchungen „über die Geschichte der griechischen Fabel, und MÜLLENHOFF's meister„hafte Skizze nur kurz andeuten, dass eben so wenig einheimischer „Ursprung als indogermanische Einwanderung angenommen werden „kann, noch viel weniger unmittelbare Herübernahme aus einer griechischen „oder lateinischen Sammlung äsopischer Fabeln: es sind die morgen„ländischen Thiermärchen, aber von Bysanz durch mündliche Ueberlieferung „über Italien nach Deutschland und Frankreich gebrachte, „im Munde „der Geistlichen freier gestaltete, halbgelehrte Tradition", die in diesem „Kreise leicht genug mit dem Physiologus verschmolz."

Ook JONCKBLOET [4]), die, getuige zijne bekende studiën over den „Reinaert", hier kan genoemd worden, hangt volkomen VOIGT's gevoelen aan.

't Is hier de plaats niet om den strijd, als ik dien zoo noemen mag, die geleerden als GRIMM, GERVINUS, WACKERNAGEL, KELLER, VOIGT, JONCKBLOET e. a. zoo lang over het ontstaan der dierenfabel bezig gehouden heeft, nog eens op te rakelen; voor het doel, waarmede deze inleiding geschreven is, is het voldoende het feit te constateeren, dat alle denkbeelden over europeeschen, i. b. germaanschen oorsprong der dierenfabel, terug zijn gewezen en verwezen naar Indië.

Waar nu Indië op zoo'n geweldige wijze zijn invloed deed gelden, dat zelfs hier in Europa — een land, dat in geen rechtstreeksche verbinding met Indië stond — de gevolgen daarvan ondervonden werden, zoo kunnen wij ons begrijpen, hoe sterk die invloed moet geweest zijn in onze indische bezittingen, welke nu nog de duidelijkste sporen vertoonen, dat zij eenmaal gastvrijheid hebben verleend aan de kolonisten van het oude Indië. Wat dan ook hierover door mannen als FRIEDERICH, COHEN STUART, N. v. D. TUUK, KERN en BRANDES onderzocht en aan het licht gebracht is, mag bij het grootste gedeelte van de lezers van dit opstel als bekend verondersteld worden.

---

[1]) JACOB GRIMM. Reinhart Fuchs (1834).
[2]) Prof. SYMONS. Ter herinnering aan JACOB GRIMM. *Gids* 1885 bl. 97.
[3]) E. VOIGT. Ecbasis Captivi, das älteste Thierepos des Mittelalters 1875 bl. 56.
[4]) Dr. W. J. A JONCKBLOET. Nederlandsche Letterkunde Midden eeuwen deel I bl. 361 e. v.

De onderzoekingen echter zijn verre van volledig, eensdeels door gebrek aan arbeiders, anderdeels daar alle beschikbare materiaal nog niet voor een ieder toegankelijk is gemaakt, waardoor eene veel omvattende, tot in alle kleinigheden zich uitstrekkende, studie onmogelijk is. Een steentje nu in het belang van die onderzoekingen bij te dragen, is het doel waarmede dit opstel geschreven is.

Is het reeds een dankbare taak, de sporen, die de hindoe-beschaving op *elk* gebied in Ned.-Indië heeft achtergelaten, na te gaan en aan het licht te brengen, meer dan dat wordt zij, wanneer wij onze onderzoekingen slechts tot de *hindoesche dierenfabel* uitstrekken. Zij vond dan ook bij hare aankomst in Indië een voortreffelijken en weelderigen bodem. Wij hebben slechts te lezen wat Jacob Grimm zoo meesterlijk over de dierenfabel in het algemeen schrijft, en ons bekende feiten uit de Ethnografie der Indonesiërs voor den geest te halen, om hiervan overtuigd te zijn.

In het „Wesen der Thierfabel",[5]) vinden wij toch:

„Sagen und Mythologien glauben Verwandlungen der Menschen in Thiere, „der Thiere in Menschen, und hierauf gebaut ist die wunderbare Annahme „der Seelenwanderung. In schwieriger Gefahr hat der Mensch entscheidenden Rath und Hilfe einiger Thiere zu gewarten. Von andern befürchtet er Uebel und Nachtheil, noch weit grössern, als ihre natürliche „Fähigkeit ihm zu schaden mit sich führt, allein er traut ihnen Zauberkräfte zu, und meidet abergläubisch ihren Namen aus zu sprechen, „an dessen Stelle er ein anderes schmeichelndes oder versöhnendes „Wort setzt. Ohne Thiere, deren Art, Geschlecht und Farbe genaueste „Rücksicht fordert, können gewisse Opfer nicht vollbracht, gewisse „Weissagungen nicht gepflogen werden. Vogelflug und Angang der „Thiere sind bald heilbringende, bald schreckende Zeichen; Thiere sind „Anführer auswandernder Ansiedelungen. Thiere werden, zur Deutung „der Gestirne, am Himmel versetzt, Thiere versehen Botendienste und „künden dem Menschen herannahendes Glück oder Leid... Wo solche „und ähnliche Vorstellungen (*und sie scheinen bei Völkern auf halber „Bildungsstufe am stärksten und lebhaftesten*) in dem Gemüte des Menschen „wurzeln, da wird es gern dem Leben der Thiere einen breiteren Spielraum, einen tieferen Hintergrund gestatten, und die Brücke schlagen „über welche sie in das Gebiet menschlicher Handlungen und Ereignisse „eingelassen werden können."

Bijna woord voor woord is alles van deze voortreffelijke uitspraak op den Indonesiër van toepassing; het kost geen moeite voorbeelden te over aan te halen, om het bovenstaande te staven. Voldoende is het hier te wijzen op de groote vereering van den Javaan voor zijn b e r k o e t o e t; de vrees om den tijger bij zijn naam te noemen, van daar het s i-m å der Javanen [6]); de legende van de stichting van Malakka, door het verschijnen van een wit dwerghert [7]); het offer bij de Bataks met bepaalde soorten van kippen [8]), enz. enz.

Dit alles schenkt ons de overtuiging, dat de Indonesiër goed voorbereid was

---

[5]) J. Grimm Reinhart Fuchs bl. 10 e. v.
[6]) Vrg. Veth Java (Oude Editie) I 327.
[7]) Vrg. S ĕ d j a r a h M ĕ l a j o e (Ed. Klinkert bl. 110.
[8]) Vrg. Bataksch Leesbook I bl. 2. 35 e. v., enz.

voor de ontvangst en de opname van de overwalsche dierenfabels. Van daar dan ook, dat wij de meeste bekende hindoesche dierenfabelen (P a ñ t j a t a n t r a, H i t o p a d e ç a, K a t h â s a r i t s â g a r a) in de Javaansche en Maleische literatuur, het zij meer of minder in hun oorspronkelijken vorm, het zij veranderd door onwetendheid of naar plaatselijke omstandigheden, terugvinden [9]).

Doch er is meer, waardoor o. i. nog verklaarbaarder wordt de groote gretigheid, waarmede de Indonesiër de overwalsche fabelen ontving, in zich opnam en tot nationaal gemeengoed verwerkte.

Onder de dierfabelen nl. nemen de bekende *dwerghert-verhalen* eene zeer eigendommelijke plaats in; zóó karakteristiek zijn zij, en verschillen in aanleg zóó van de bovengenoemde verhalen, dat onwillekeurig de vraag bij ons oprijst, of zij niet *oorspronkelijk* op indonesischen bodem zijn ontstaan, en reeds bij den inboorling bekend waren, láng voordat de hindoe-kolonist zijn weg naar den Archipel vond.

Wel zegt Dr. BRANDES [10]): „Ook buiten den Archipel, „in de naaste om-„geving althans, ontbreken zij (nl. de dwerghert-verhalen) niet. Hun „voorkomen ten minste bij de Tjams, Kambodjaers en de Annamieten, „welke laatsten ze vermoedelijk van de Tjams overnamen, is door het-„geen er reeds van bekend gemaakt werd, buiten allen twijfel gesteld", woorden, waaruit niet onduidelijk schrijver's neiging blijkt om den oorsprong der dwerghert-verhalen in het oude Indië te zoeken, doch in aanmerking nemende, dat zij „in den Archipel in zeer groote verspreiding en niet onbeduidende verscheidenheid aangetroffen" worden (BRANDES), zoo is ongetwijfeld, — hoe men *a priori* alle indonesische dierenfabelen als meer of minder gelukkige navolgingen van die der Hindoe's zou willen beschouwen — een nader onderzoek naar de plaats van herkomst van de bovengenoemde verhalen niet overbodig.

In dit opstel echter zullen wij ons voorloopig er bij bepalen de *maleische* redacties der dwerghert-verhalen toegangelijk te maken. BRANDES is reeds daarmede aangevangen [11]), doch gaf slechts overzichten, wij daarentegen nemen ons voor vertalingen te leveren, òmdat daardoor alleen mogelijk wordt, èn een minutieuser vergelijk met andere dergelijke verhalen, èn een veel beter inzicht in de alles doordringende tendenz van: „Slimheid regeert de wereld" èn bovendien den folk-lore-beoefenaar een voor zijn doel bruikbare bijdrage te verschaffen.

De bestudeering van deze dierenfabelen is van groot belang, want ontegenzeggelijk maken zij, in welken vorm ook, een gewichtigen factor uit voor de beoordeeling van het indonesische cultuurleven. Zoo terecht zegt dan ook KERN: [12])

---

[9]) Als een aardige bijdrage ter illustreering van het boven gezegde diene het bekende sprookje van den „Aap en den Boomstam" (DE HOLLANDER Bloemlezing bl. 23), waar wij lezen, dat „de staart van den aap beklemd raakt tusschen den gespleten boomstam, waardoor hij sterft". Eigenlijk een zeer gezochte reden om den dood van den aap te verklaren; in den grondtext vinden wij een veel natuurlijker oorzaak, wij zien daar (vrg. BÖTHLINGK Sanskrit-Chrestomathie bl. 148 no. 7), dat den aap, terwijl hij op den gespleten boomstam zit, bij het wegspringen der wig, het scrotum door den zich sluitenden stam verbrijzeld wordt, waardoor hij sterft.

[10]) Tijdschrift Bat. Gen. XXXVII bl. 27 aant.

[11]) Tijdschrift Bat. Gen. XXXVII 50 e. v., 366 e. v.

[12]) Losse aanteekeningen op het Boek van den Kantjil. Bijdragen Konk. Inst. 4e vlgr 4e d. bl 341.

„Het zij men de Javaansche dierensage in onmiddellijk verband beschouwt „met de D o n g è n g's uit de dierenwereld bij andere volken in den Archipel, „of wel de vergelijking verder uitstrekt tot de gelijksoortige verhalen en „fabels in Indië, Griekenland en ons Westen, in meer dan één opzicht „verdienen ze opgenomen te worden in de beschouwingen over de „geschiedenis en ontwikkeling der half satirisch-zedekundige, half epische „vertellingen aan de dierenwereld ontleend. „Wie niet sterk is, moet „slim zijn." dat is de moraal van den Kantjil, evenzeer als van den „Reinaart, en nauw verwant zijn de beginselen, waarvan de Indische „fabelboeken, in zonderheid het P a ñ c a t a n t r a doortrokken zijn. Slimheid „zij het wapen van den weerlooze, samenwerking en kameraadschap „het verweermiddel der zwakken tegen de machtigen, die het vette der „aarde genieten, zonder het verstand in pacht te hebben; ziedaar de „hoofdbeginselen, welke men overal in de vertellingen over de dieren-„maatschappij terugvindt. Mocht men hiertegen inbrengen, dat de „Aesopische Fabelen der Grieken wel is waar lessen van levenswijsheid „geven, maar niet bij voorkeur voor de zwakken en de geringen in den „lande bestemd schijnen, dan zou ik antwoorden, dat de vertelsels omtrent „Aesopus zelven des te duidelijker de zegepraal van den lichamelijk „zwakken en maatschappelijk laag staanden slaaf over anderszins „machtigere personen verheerlijken."

Voordat wij verder gaan, zij in de allereerste plaats er aan herinnerd, dat het eigendommelijke van de dierenfabel hierin bestaat, dat de handelende personen dieren zijn; hun worden de gave van het woord, lotgevallen, en menschelijke eigenschappen toegeschreven. Hierbij komt dan nog, dat de mensch zelve ook wel eens een rol in de dierenfabel speelt, en in hun doen en laten ingrijpt; hij vindt geen minsten aanstoot in den omgang met hen en in hun vermogen van spreken. Een bijzondere trek van de dierenfabel is ook, dat aan de dieren bijna altijd de slechte karaktereigenschappen van den mensch worden toegekend, o. a. sluwheid, woede, trouweloosheid, leedvermaak, domheid, enz.; eene uitzondering maken moed en dapperheid, hoedanigheden, die aan de meeste dieren te eigen zijn, dan dat zij over het hoofd zouden kunnen gezien worden.

De maleische dwerghert-verhalen worden H i k a j a t P e l a n d o e k D j i n a k a geheeten, d.w.z. „Geschiedenis van het looze Dwerghert". [13]) Reeds BRANDES wees er op, dat zoowel VALENTIJN als WERNDLY het bestaan van deze verhalen gekend hebben, en toch zijn de manuscripten van de *Hikajat Pĕl. Djinaka* zeer schaarsch. [14])

De heer KLINKERT — aan wiens onverpoosden arbeid wij de uitgave van menigen maleischen tekst te danken hebben — heeft alle malaici ten hoogste aan zich verplicht door twee verschillende redacties van de *Dwerghert-*

---

[13]) De P ĕ l a n d o e k (Mal.) en de K a n t j i l (Jav.) zijn, zooals bekend, niet dezelfde dieren, hoe na ook aan elkaar verwant; de K a n t j i l is veel kleiner. v. D. TUUK spreekt uit P ĕ l a n d o k D j ĕ n a k a vrg. „Eene Aanvulling der Maleische woordenboeken", bl. 53 al. 3.

[14]) Vrg. KLINKERT. De P ĕ l a n d o e k D j i n a k a 1893. Voorrede bl. 4., verder BRANDES z.b. aant. 10, en v. D. TUUK Tijdschr. Ned.-Indië 1849 I 388.

verhalen uit te geven en wel de eerste in 1885,[15]) de tweede in 1893.[16]) Ofschoon beide redacties punten van overeenkomst vertoonen, verschillen zij verder zoo zeer in de behandeling der stof, dat zij met weinig voordeel voor het maken van conjectures kunnen vergeleken worden. Terloops zij hier opgemerkt, dat, wat taal en stijl betreft, wij onvoorwaardelijk de voorkeur geven aan de uitgave van 1893, ofschoon billijkheidshalve wij niet ontkennen kunnen, dat in den anderen tekst ook bizonder goed geslaagde gedeelten te vinden zijn. Wij stellen ons voor hierop later terug te komen.

Is in Indië de hoofdpersoon van de dierenfabel de *Jakhals*, in Europa de *Vos* en de *Wolf*, in onzen Archipel vervult bij de Javanen de *Kantjil*, bij de Maleiers de *Pelandoek* deze rol.

De reden, waarom juist deze beide dieren als hoofdpersonen bij Javanen en Maleiers voorkomen, zal wel minder in hunne zoo hooggeroemde slimheid, dan wel in hun kleinen lichaamsbouw, gepaard aan zekere sluwheid, gelegen zijn De kracht van „Slimheid regeert de wereld" zal ongetwijfeld des te sprekender uitkomen, indien een Pelandoek een olifant bedot en hem overwint, dan in het tegenovergestelde geval; van daar ook, dat in den strijd van de mieren tegen den olifant, *niet* de olifant, doch de mieren den zegen wegdragen[17]); zoo in de Javaansche redactie de K é y o n g (waterslak) den K a n t j i l fopt en de overwinning behaalt, en niet andersom [18]). Nu valt wel niet te ontkennen, dat in de maleische literatuur de P e l a n d o e k meer voorkomt als een wezen, begaafd met bizondere en geheimzinnige eigenschappen, doch dit doet niets af tot het bovenbeweerde. Wij lezen o.a. in de S e d j a r a h M e l a j o e [19]), dat de plaats waar *Malakka* gesticht is, als het ware door een witten P e l a n d o e k werd aangewezen; een nagenoeg dergelijk geval komt voor in de novelle H a n g T o e w a [20]).

Om den P e l a n d o e k groepeeren zich de andere dieren des wouds, die men in den archipel aantreft; de eenige vreemde gasten zijn de s i n g a (leeuw), de s r i g a l a (jakhals), terwijl ook slechts terloops een k o l d i (ezel) genoemd wordt[21]). Zonderling mag het zeker heeten, — zoo de dwerghert-verhalen van overwalschen oorsprong zijn — dat de l a n d a q (stekelvarken) geen hoofdrol vervult, daar anders van hem gezegd wordt, dat „onder alle dieren hij de wijste is"[22]); wij vinden hem alleen een paar keer genoemd als B i n t a r a [23]).

Zooals wij reeds opmerkten speelt in de hindoe-fabelen de s r i g a l a de eerste viool, terwijl dit de p e l a n d o e k bij de Maleiers doet. Toch zou dit verschil van weinig waarde zijn, zoo er niet een ander onderscheid bestond, waarop wij boven reeds doelden, een onderscheid zoo eigenaardig en in het oog springend, dat wij niet nalaten kunnen daarbij eenige oogenblikken te blijven stilstaan.

---

[15]) Hikajat Pĕlandoek Djinaka, of de Reinaert de Vos der Maleiers voor de pers bewerkt door H. C. KLINKERT (1885).

[16]) De Pĕlandoek Djinaka of het Guitige Dwerghert, naar een ander Maleisch handschrift voor de pers bewerkt door H. C. Klinkert (1893).

[17]) Zie hierachter blz. 36 en v.v.

[18]) Tijdschr. Bat. Gen. XXXVII. blz. 39.

[19]) Sĕjarah Mĕlajoe ED. KLINKERT blz. 110.

[20]) Bloemlezing Niemann deel I. blz. 62.

[21]) Zie hierachter blz.

[22]) Vrg. Bloemlezing Niemann deel I. blz. 246.

[23]) P ĕ l a n d o e k D j i n a k a 1885 blz. 26.

De fabelen, zooals wij die b.v uit de Pañtjatantra kennen, staan in zekeren zin op zich zelf, d. w. z. steeds worden zij als losse verhalen, onafhankelijk van elkaar gegeven, met het doel een didactischen regel aan de praktijk te toetsen; wel loopt er een verbindende draad door, die de geheele fabelreeks aan elkaar rijgt, doch de fabelen zelve zijn zoovele eilanden in de verhalen-archipel, of zooals ALBRECHT WEBER zich uitdrukt:

„Eigenthümlich und darum alsbald überall wiederzuerkennen ist die „Form der indischen Fabelsammlungen, insofern ein Hauptereigniss, „welches erzählt wird, stets DEN RAHMEN bildet, in welchem dann die „*verschiedensten* Erzählungen zusammengefasst werden."[24]).

Bij de inlandsche bewerkingen van de overwalsche fabelen, vinden wij dit typische ongeschonden terug. Bij de dwerghert-verhalen echter is de inkleeding een gansch andere. Hier draait alles om het dwerghert heen; het zijn *zijne* lotgevallen, welke hij *nolens volens* ondervindt; *hij* bestuurt en regelt de daden der andere dieren en zet ze naar zijn hand, niet door zijn lichamelijke kracht, — want hij is met hen vergeleken een pygmee, — doch door zijne slimheid, geholpen door de verregaande domheid en lichtgeloovigheid van zijn tegenpartij.

Na dit eigendommelijke der dwerghert-verhalen — waarin wij een nadere bevestiging van onze meening omtrent hunne indonesischen oorsprong zien, — op den voorgrond gesteld te hebben, komt het ons niet ondienstig voor nog te wijzen op het verschil, dat tusschen de Javaansche en Maleische lezingen bestaat.

Lezen wij de korte inhoudsopgaven na, die BRANDES ons van de Javaansche redacties geeft, dan moet het ons treffen, dat daarin de Kantjil bijna altijd voorgesteld wordt als in hachlijke omstandigheden te verkeeren, waaruit hij zich alleen door zijne slimheid kan redden.[25]) Het is er hem niet om te doen den baas over anderen te spelen.

Een geheel anderen geest ademt de maleische redactie.

Hier zien wij het dwerghert optreden, begeerig de heerschappij uit te oefenen over al de dieren des wouds, de monsters incluis. Om dat doel te bereiken is hem niets heilig; als een geslepen bedrieger beliegt en fopt hij willens en wetens zijne medecreaturen.

Sprekende over de dwerghertverhalen zegt VAN DER TUUK ergens:[26]) „Dit „geschrift vermeldt de listen, waardoor zich een Pelandok van de dieren in „het woud hulde laat brengen, en is een *fijne satire op de geestelijkheid.*"

Uit deze woorden spreekt duidelijk v. D. TUUK's gevoelen, dat de dwerghert-verhalen een indonesische creatie is.

Wat anders is het, of wij wel met eene *fijne satire op de geestelijkheid* te maken hebben. Wij betwijfelen het ten zeerste, of deze uitspraak wel juist is, onzes inziens kan de Pelandoek Djinaka nooit zoo'n verreikende strekking hebben, want om voor een satire te kunnen doorgaan zou zij onrustig en vol geheime en opzettelijke toespelingen moeten zijn, bovendien het daarop voorzien hebben de menschelijke gebreken en tekortkomingen belachelijk te

[24]) Akademische Vorlesungen über indische Literaturgeschichte (1876) bl. 229.

[25]) Tijdschr. Bat. Gen. XXXVII

[26]) Tijdschrift v. Ned. Indië 1849 I 388 e. v.

maken en te straffen. Omdat de Pelandoek de dieren wijsmaakt, dat hij als boeteling heeft geleefd en over 'elmoe's (zie aant. 36) weet te beschikken — de gewone manier om in het bezit van kracht en macht te geraken — en daardoor zijne medeschepselen weet te ringelooren, behoeft dit nog niet als eene satire op de priesters beschouwd te worden. Neen, het beantwoordt veel meer aan het wezen der fabel, zooals Grimm ons dit zoo fraai zegt in den Reinhart Fuchs:

„Die Fabel strömt in ruhiger, unbewuster Breite; sie ist gleichmütig, „(und) wird von ihrer innern Lust getragen..... Lehrhaft nun ist die „Fabel allerdings. Sie lehrt wie alles Epos, aber sie geht nicht darauf „aus zu lehren..... Die Fabel braucht nicht einmal eine sittliche Lehre „zu enthalten, oft bietet sie nur eine Regel der Klugheit dar."

Nadert de fabel soms de parodie, dan doet zij dit uit natuur. De inzage van de hierachter volgende vertalingen zal den lezer meer en meer de overtuiging schenken, dat de Pelandoek Djinaka van alle satirieke neigingen ontbloot is. [27])

Hieronder volgen eerst overzichten, waarna wij de vertalingen geven.

UITGAVE 1885.

I. De Pelandoek zich uitgevende voor *Sjèh 'Alim di Rimba* [28]) beweert boete gedaan te hebben; smeert zich de haren in met gom van den *ara*-boom, waardoor hij een ouwelijk voorkomen krijgt, en verzoent daarna geiten en tijgers met elkaar (bl. 5—10).

II. Hij vangt en doodt den Gergasi, een monster, door hem in een kuil te lokken (bl. 10—17).

III. De Radja Kera wil zich niet aan den Pelandoek Djinaka onderwerpen, en zoekt zijn troost bij den Radja Singa. Deze, hoewel geneigd den vluchteling te beschermen, moet toch ook de macht van den Pelandoek erkennen (bl. 17—29).

IV. De Radja Gadjah, die nu den R. Kera in bescherming neemt, legt het ook tegen den Pelandoek af (bl. 29—44).

V. Evenzoo vergaat het den Radja Boewaja, bij wien de R. Kera daarop zijn toevlucht zoekt (bl. 45—51).

---

27) Van der Tuuk merkt in de „Taalkundige aanteekeningen" bij de Bataksche leesboeken op, dat het verhaal Si-Djonaha nauw verwant is aan den Pĕlandoek Djinaka. Dit verhaal houdt in, dat een zekere Djonaha (de sluwe, looze), vervoerd door zijn hartstocht voor het dobbelspel, diep in de schulden raakt; om zich aan zijne verplichtingen te onttrekken, fopt en bedriegt hij op infame wijze zijne schuldeischers. Wanneer wij het foppen en bedriegen in aanmerking nemen, dan is zeker een trek van overeenkomst tusschen de twee bovengenoemde verhalen niet te loochenen, doch aan den anderen kant moet het ons treffen hoe gansch verschillend het beloop van het verhaal is; de manier bijv. waarop Djohana zijne slachtoffers om den tuin leidt wijkt sterk af van de wijze, waarop de Pĕlandoek zijne sujetten bedriegt.

Kenden de Bataks geen dierfabels, dan zouden wij zonder meer het gevoelen van v. d. Tuuk kunnen onderschrijven, doch wij hebben slechts te wijzen op de rol van den miereneter in de Malin Deman, de fabel van den otter en het reebokje, den rhinocerosvogel en het *itok*-vischje, om van het tegendeel overtuigd te zijn. Vrgl. voor den inhoud van het Bataksche verhaal Dr. G. K. Niemann. Mededeelingen omtrent de letterkunde der Bataks. Bijdr. Konk. Inst. 3e vlgr. deel I bl. 245 e.v.

28) Van der Tuuk schrijft in zijne „Aanvulling der Maleische Woordenboeken" Nyhoff 1894. „In de *hikajat* Pĕlandok Djĕnaka is de siernaam *sjaich alim* te verbeteren in sjâi 'âlam" blz. 53 al. 3.

VI. Om de dieren des wouds nog meer te imponeeren, stelt de P e l a n d o e k als weddenschap voor het water van een rivier op te drinken. De weddenschap wordt door den P e l. gewonnen; de dieren één en al verbazing (bl. 54—58).

VII. Hij bindt een G e r g a s i, die de visch, door de dieren des wouds gevangen, opeet (bl. 58—76).

VIII. Hij woont het gevecht tusschen de mieren en den olifant bij; wreekt daarna den dood van den olifant, waarop hij weder rustig als koning der dieren blijft leven (bl 76—87).

EDITIE 1893.

I. De P e l a n d o e k geeft voor een leven van boeteling geleid te hebben; rolt zich in de a l a n g[2] (een grassoort), zoodat de witte zaad-pluizen tusschen zijne haren blijven steken, en hij daardoor het uiterlijk van een grijsaard krijgt, waarna hij tusschen geiten en tijgers vrede sticht (bl. 1-14).

II. Hij vangt en doodt een G e r g a s i, G e r a q G e m p a geheeten, waardoor hij de woudbewoners aan zich verplicht (bl. 14-28).

III. De R a d j a K e r a wil de opperheerschappij van den P e l a n d o e k niet erkennen, waarom de laatste den R a d j a B e r o e w a n g en den R a d j a S r i g a l a gelast den R. K e r a te gaan bestoken. Na een verwoed gevecht, zoekt de R. K e r a zijn heil bij den R. G a d j a h (bl. 28-36).

IV. De R. G a d j a h onwillig den R. K e r a uit te leveren, moet na een eigenaardigen strijd met den P e l a n d o e k, zich gewonnen geven (bl. 36-49).

V. De R. K e r a vlucht naar den R. S i n g a, doch ook deze delft tegen den P e l a n d o e k het onderspit (bl. 49-62).

VI. De R. K e r a vlucht radeloos naar den R. B o e w a j a, die nu door des P e l a n d o e k 's list gevangen raakt en gedood wordt (bl. 62-70).

VII. De R. K e r a, die wederom ontsnapt is, wordt door den P e l a n d o e k afgrijselijk beetgenomen, waardoor hij en zijn volk her- en derwaarts heen verstrooid raken (bl. 70-75).

Bij de navolgende vertalingen hebben wij getracht zoo nauw mogelijk den tekst te volgen, op gevaar af, wat eentonig te worden, doch wij achten ons hiertoe verplicht om vooral aan de eigenaardige wijze van vertellen der Maleiers zoo min mogelijk afbreuk te doen. Waar anderen aan de juistheid van eene overzetting mochten twijfelen, houden wij ons voor opmerkingen aanbevolen, want: „interdum bonus dormitat Homerus". De woorden door KLINKERT in 1867 bij zijne vertaling van den „Pelgrimsreis van ABDOELLAH" geschreven, maken wij ook tot de onze [9]).

Ten slotte vermelden wij nog, dat wij de maleische dierennamen behouden hebben, met den titel R a d j a er voor, zelfs daar waar wel eens S a n g of T o e n gevonden wordt.

---

[9]) Verhaal eener Pelgrimsreis van Singapoera naar Mekah door Abdoellah Bin Abdil Kadir Moensji, enz. vertaald door H. C. Klinkert. Bijdragen Konk. Inst. 3e vlgr. 2e deel bl. 384 e. v.

„Dat ik in mijne vertaling geen fraai nederduitsch heb geleverd volgt uit den aard der zaak. Wilde ik zooveel mogelijk getrouw zijn — en ik heb getracht dit te wezen — dan moest ik daarvan afzien. Waar echter de vertaling over woordelijke getrouwheid al te onduitsch zou geworden zijn, heb ik mij kleine vrijheden veroorloofd".

GESCHIEDENIS VAN HET LOOZE DWERGHERT.

En hiermede smeeken wij de hulp Gods af over de *geschiedenis van het dwerghert*, welke zeer fraai en luisterrijk is opgesteld.

Het dwerghert nl. gaf zich uit voor *Sjèḥ 'Alim di Rimba* en zijn naam werd alom beroemd, doordat hij met beleid al de dieren des wouds aan zich onderwierp.

Eens gebeurde het, dat hij bij zich zelven dacht: „Ik moest voor de leus een kluizenaarsleven gaan leiden en zeggen, dat ik (bizondere) krachten heb gekregen van Gods heiligen Wali (vriend, inz. v. God), wiens gebeden steeds verhoord worden. (Hij zeide nl. tot mij): „Ga drie jaren, drie maanden en drie dagen boete doen; wanneer gij dit achter den rug hebt, zult gij vorst worden over alle dieren des wouds, en niemand zal u kunnen weerstaan". Daarop ging hij naar een plaats Q o e s P a d a n g D j i n a k a [30]) geheeten.

(5) [31]) De P e l a n d o e k D j i n a k a nu nam een kijkje achter den heuvel en zag er een kudde van duizenden grazende geiten (*kambing*,) verder zag hij aan den anderen kant van dien heuvel een troep van duizenden tijgers (*harimau*). Hij daalde den heuvel af en trad op de geiten toe; onderweg kwam hij langs een *ara*- (vijge)boom, [32]) waarop hij aan den bast krabde totdat er gom uitkwam, welke hij over zijn hoofd, sik, knevels, wenkbrauwen en haren smeerde. Daarna ging hij naar de geiten en sprak: „Wel, geiten, zijn er vaak tijgers bij u geweest"? de geiten zeiden: „Nooit is een tijger tot ons gekomen". (6) „Dit komt", hernam de P. Dj., „door mijn voorbede, welke verhoord is, zooals de heilige Wali Gods gezegd heeft, (die mij bevolen heeft): „Ga drie jaar, drie maanden, drie dagen boete doen, bid wat ik (U) geleerd heb; wanneer dan uw tijd verstreken is, zult gij voorzeker vorst worden over alle dieren des wouds". Toen nu de tijgers op weg naar uw woonplaats waren, heb ik een gebed uitgesproken en werkelijk hebben zij u niet gezien, noch gij hen; laat ik nu eens naar de tijgers gaan en hen doen weten, dat zij komen (moeten) en het U (daarna) melden". Een oude Geit antwoordde: „Als gij de waarheid spreekt, kunt gij door uw voorbede ook dat onheil van ons keeren". Toen de oude geit zag dat des P. Dj.'s haren, knevels en baard wit waren, dacht hij: „Hij heeft werkelijk langen tijd boete gedaan; maar morgen zal ik laten zien of er heusch tijgers zijn, en of zij in waarheid zich aan hem onderworpen hebben".

Na aldus gesproken te hebben, zeide de oude Geit: „Gij moest uw gebed in praktijk brengen." De P. Dj. beklom daarop spoedig den Q o e s D j i n a k a en zag aan den anderen kant de duizenden tijgers, al weenende ging hij langzaam naar hen toe: „Wel, tijgers", sprak hij: „de wereld staat op vergaan, zooals Gods heilige Wali gezegd heeft, want troepen geiten verlaten de stad om tijgers te verslinden; de dag der opstanding is nabij, daarom ween ik."

---

[30]) Wij lezen Q o e s omdat Q o e s met de beteekenis van "Kluizenarij" (zie Voc: Arabe-Français, Beyrouth 1883, pag. 678) beter bij den gewaanden boeteling hoort, dan QOESA met de beteekenis „Regenboog" (vrg. Brandes Tijdschr. Bat. Gen. deel 37 bl. 53 aant. 2). Ter wille van de onpartijdigheid vermelden wij hier, dat Prof. DE GOEIJE ons meedeelde, dat Q o e s geen gewoon arabisch is. 't Komt bij oude dichters voor in den zin van K l u i s. en een lexicograaf uit de 9e eeuw geeft op, dat 't voor j a g e r s h u i s j e gebruikt wordt. In prosa had Z.H.G. het nooit ontmoet.

[31]) De cijfers tusschen haakjes in de vertaling correspondeeren met de bladzijden van den Maleischen text.

[32]) De gom van een *ara*-boom opgedroogd heeft een grijsachtige kleur; van daar dat het er veel van weg had of de P ĕ l a n d o ek al op jaren was. Dat de *ara*-boomen veel gom bevatten blijkt wel uit het spreekwoord: „*Mĕnanti ara ta' bĕrgĕ'ah*" voor: tevergeefs op iets wachten.

De tijgers vroegen daarop: „Hé, P. Dj., wat zegt gij, (7) en wien beweent gij?" waarop de P. Dj. hernam: „Ik beween U, want ik heb den heiligen Wali Gods ontmoet, en deze sprak: „Dezer dagen nadert de laatste dag en de wereld vergaat, de tijgers zullen door geiten opgegeten worden; gij moet drie jaar, drie maanden en drie dagen boete doen, dan zullen uwe gebeden verhoord worden, en gij zult koning worden over alle dieren des wouds en der vlakte," zoo sprak de heilige Wali Gods. Thans is mijn tijd van boete voorbij en woon ik op den Q o e s D j i n a k a; nu zag ik aan den anderen kant van den heuvel een kudde geiten, reeds verscheidene groote dieren hebben zij verslonden, zij komen (nu) hierheen om U te verslinden; bidt, opdat gij allen veilig zijt. Indien gij mij niet gelooft, laat dan morgen iemand naar die kudde gaan kijken." De vorst der tijgers dacht toen bij zich zelven: „De P. Dj. heeft werkelijk boete gedaan, want zijn baard, knevels en haren zijn wit, ik zal derhalve morgen mijne kinderen poolshoogte laten nemen, of hij werkelijk gelijk heeft." De P. Dj. snelde fluks naar de geiten toe en sprak: „Wel, Mijne Heeren, door de *firasat* d. w. z. de wetenschap om het geluk en ongeluk der menschen te kennen, weet ik, dat er morgen een troep tijgers komt, om U allen op te eten: indien gij wilt doen (8) wat ik U zeg, sticht ik, door de kracht van mijn gebed, vrede tusschen U en de tijgers." Een oude geit sprak: „Indien dat plaats zal hebben, zullen wij doen wat gij zegt, opdat het gevaar, dat ons van den kant der tijgers wacht, afgewend worde, en gij ons allen met de tijgers verzoent; wat gij zegt zullen wij niet nalaten te doen."

Daarna hernam de P. Dj.: „Als dat uw voornemen is, gaat dan morgen allen rijpe *lakoem*-vruchten [33]) eten; put verder zegen en kracht zoowel uit de voorbede van Gods Wali, als uit die van de mijne; wanneer nu de tijgers aankomen, steekt dan uwe twee voorpooten in de hoogte en zegt: „Te klein om op te eten, als wij hun woonplaats kenden, gingen wij hunne makkers opeten", zoo moet gij lieden spreken, *ik* zal voor u allen bidden", waarop de geiten zeiden: „Voortreffelijk, wat gij zegt is waar, wij zullen het niet overtreden." De P. Dj. ging den heuvel Q o e s D j i n a k a op.

Den volgenden morgen kwamen de geiten de rijpe *lakoem*-vruchten etende, zoodat mond en sik roodgekleurd waren.

De R. Harimau sprak nu tot zijne zonen: „Gaat zien of het waar is, wat de P. Dj. gezegd heeft." De beide zonen gingen naar de plaats, waar de P. Dj. zich ophield; toen zij zagen hoe bekken en baarden der geiten dropen van het bloed, en zij aanstalten maakten om hen na te zetten, vluchtten de tijgertjes hals over den kop en renden er van door.

(9) Nadat de P. Dj. zag, dat de zonen van den R. Harimau aan den haal waren gegaan, ging hij fluks de troep tijgers opzoeken. De tijgertjes waren intusschen snel op hun vader toegeloopen en zeiden: „Wel, vader, het is maar al te waar wat de P. Dj. gezegd heeft, er is een groote kudde geiten en wij merkten op, dat hunne bekken, sikken en knevels met bloed bemorst waren; toen zij ons in de gaten kregen, riepen zij: „Ze zijn te klein om opgegeten te worden, wanneer wij wisten waar zij te huis hoorden, gingen wij zeker daarheen", bovendien schudden zij met hunne koppen en tilden hunne voorpooten op; daarop zijn wij gauw weggeloopen."

[33]) De *Lakoem*-vruchten zijn de zwart-roode bessen v. e. soort wijnstok (zie Woordenboek), die, volgens het verhaal sterk roodkleurende eigenschappen hebben.

De P. Dj. kwam nu bij de R. Harimau en sprak; „Toen uwe zonen wegliepen, omdat de geiten hen wilden opeten, heb ik mijn onfeilbaar gebed opgezegd zoodat zij ongedeerd bleven; doch, als gij nu doen wilt, wat ik u zeg, zal ik ulieden met de geiten verzoenen". De troep tijgers sprak: „'t Is goed, als het door uw onfeilbaar gebed mogelijk is."

De P. Dj. ging vervolgens naar de kudde geiten en sprak: „Wel geiten, de tijgers zullen op de vlakte S o e d j a n a bijeenkomen, ik zal u met hen door mijn gebed verzoenen, gaat op die vlakte staan." Hij trok daarop juist in het midden van het veld een streep, waarop hij zelf ging staan. De tijgers nu kwamen naar de vlakte en zagen aan den anderen kant der streep duizenden geiten, terwijl de P. Dj. middenin stond, (10); de P. Dj. sprak daarop: „Gij allen, voorwaar, zal ik heden met elkander verzoenen, gij moogt in geen vijandschap meer met elkaar leven, al wie den vrede schendt, zal sterven, verpletterd door de bergen." Tijgers en geiten stemden met dezen eed in. Nadat dit afgeloopen was, zeide de P. Dj.: „Gaat naar uwe woonsteden terug". En zoo deden tijgers en geiten.

II. Er valt te vermelden, dat al de dieren des wouds n.l neushoorns (b a d a q); stekelvarkens (l a n d a q), herten (r o e s a), en reeën (k i d j a n g) in het paleis van den S e l a d a n g (e. s. v. wild rund) bijeen waren en raad hielden, zij zeiden: „Wat zal het einde van ons leed zijn, nu dag aan dag al ons kroost door den G e r g a s i (een monster) belaagd wordt; het kan niet uit spelen gaan." De R. S r i g a l a sprak: „Ik heb gehoord dat de P. Dj. (bizondere) krachten van Gods Wali gekregen heeft, hij leidde een kluizenaarsleven en zijn gebed is onfeilbaar. Hij heeft tijgers en geiten met elkaar verzoend door den zegen van zijn gebed." De R. R o e s a sprak: „Luistert niet naar den P. Dj., hij zit vol bedrog." De S e l a d a n g zeide: „Ik heb ook vernomen dat hij tijgers en geiten met elkaar verzoend heeft." Het stekelvarken bracht in het midden: „Als dat het geval is, draagt dan den jakhals op *Sjèh 'alim di-rimba* op te zoeken, misschien weet hij die bezoeking van ons af te wenden." De jakhals zeide nu: „Ik ga eens *Sjèh 'alim di-rimba* bezoeken." (11) waarna hij zich naar den P. Dj. begaf, en hem aantrof gezeten op een B a t o e P o e t i h (witte steen) onder een in vollen bloei staanden b e r a q s a-boom; voor hem stonden alle geiten en tijgers, terwijl hij zelf in de lucht staarde. Toen hij den jakhals zag aankomen, boog hij het hoofd en sprak: „Wel heeren, volgens mijn *firasat* zullen heden alle dieren des wouds tot mij komen, ik weet waarvoor zij verschijnen."

De tijgers: „Wanneer komen zij, O Heer." *Sjèh A. di Rimba* zeide: „Binnen korten tijd zullen zij verschijnen." De geiten merkten toen op: „Wel Heer, wat wil die jakhals toch bij U doen," en een oogenblik later kwam de jakhals bij de troep tijgers aan. Toen hij tijgers en geiten voor Sj. A. R. zag staan, dacht hij er over eerbiediglijk zijn opwachting te maken, daarom wendde hij zich tot een tijger met de woorden: „Kan ik bij Sj. A. R. mijn opwachting komen maken?" De tijger-mantri D j o h a n P a h a l a w a n geheeten (antwoordde): „Voortreffelijk is het, dat gij voor Sj. A. R. wilt verschijnen, wacht even, laat ik daarvan aan Sj. A. R. kennis geven." De m a n t r i ging dit doen: „Heer" sprak hij „de jakhals wenscht U zijne opwachting te maken." Waarop Sj. A. R. glimlachend (12) antwoordde: „Breng hem

fluks hier." De mantri terug om den jakhals af te halen en hem voor Sj. A. R. te brengen; toen de jakhals zag dat Sj. A. R.'s haren en sik wit waren, en hij op den Batoe Poetih als onder een payong (zonnescherm) zat, sprak Sj. A. R. hem aan: „Wel jakhals, wat komt gij bij mij doen." De jakhals boog het hoofd, bewees hem eer en zeide: „Ik ben door de dieren des wouds naar U toe gezonden, om U ons lot mede te deelen, n.l. dat wij door den Gergasi opgegeten worden; die de kans daartoe schoon ziet gaat aan den haal, totdat hij er machteloos bij neer ligt; zoo gaat het met ons. De reden, dat ik door allen tot U gezonden word, is om uw raad in te winnen, of dit onheil niet door uw krachtig gebed zou kunnen afgeweerd worden, wij hopen alleen op den bijstand van Gods Wali," Sj. A. R. veinsde toornig te zijn en sprak: „Waarom hebt gij mij niet eerder op de hoogte gebracht, dat gij U niet tegen den Gergasi wist te verweren. Morgen kom ik en zal den Gergasi handen en voeten binden, en hem op het gelaat (13) trappen; als ik niet doe wat ik gezegd heb, dan heb ik geen kracht van Hamzah, den Pahalawan (voorvechter) der wereld[34]), gekregen, en ben ik geen Sj. A. R. Ga nu hiervan kennis geven aan alle dieren des wouds en laat hen zich verbergen."

De jakhals ging daarop vriend en maag opzoeken en sprak: „Hé, gij woudbewoners, ik heb uwe woorden aan Sj. A. R. overgebracht; 't is waar wat de menschen zeggen, alle tijgers en geiten stonden voor hem en hij zeide, dat hij morgen hierkomt om den Gergasi te grijpen, in den grond te begraven en op het gelaat te treden." Al de woudbewoners, de woorden van den jakhals vernemende, spraken: „Voortreffelijk; morgen wordt de Gergasi gegrepen, en wij worden bevolen ons te verschuilen, wanneer Sj. A. R. zijn stem luide verheft (in scheldwoorden uitbarst), moeten wij hem fluks tegemoet komen; bovendien volgen de tijgers en geiten hem."

Den volgenden morgen ging de P. Dj. naar de plaats, waar de Gergasi gewoonlijk voorbij kwam; hij zette zich neer en groef een gat, terwijl hij luide riep: Ach, vrouw en kinderen, komt hierheen mijne liefjes, ik zal jelui in dat gat stoppen, want ik heb van Gods Wali vernomen, dat de laatste dag op handen is, aarde en hemel staan op het punt in elkaar te storten, (14) gaat fluks het gat in." Daar kwam de Gergasi aan, met het plan het bosch in te gaan om prooi te zoeken, (plots) merkte hij een P. Dj. op, bezig met een gat te graven, terwijl hij luide om zijne vrouw en kinderen riep. Toen Sj. A. R. den Gergasi zag aankomen, riep hij hoe langer zoo harder: „Komt fluks hierheen, vrouw en kinderen, gaat vlug hier in, want de Wali Gods zegt, dat de laatste dag ophanden is en de hemel in elkaar zal storten." De Gergasi, den P. Dj. zoo hoorende spreken, kwam vlug toeloopen en zeide: „Zullen werkelijk hemel en aarde in elkaar storten," waarop de Sj. A. R. zich hevig verschrikt veinzende, sprak: „Wel, Gergasi, als gij mij niet gelooft, zie dan zelf, beweegt de hemel niet reeds heen en weer?" De Gergasi keek naar de lucht, en zag er de wolken door den wind voortbewogen, het had er veel van weg, alsof ze ineen wilden

---

[34]) In de maleische verhalen vinden wij vaak Hamzah aangehaald, evenzoo Mohamad Hanafiah, zoon van Ali. Een van de aardigste voorbeelden lezen wij in de Sĕdjarah Mélajoe (Ed. Klinkert) bl. 381, waar, toen de Portugeezen voor de 2e. maal een aanval op Malakka doen, de krijgers aan den Vorst de Hikajat M. Hanafiah ter lezing vragen, doch deze zendt hen de Hikajat Hamzah, omdat hij vreest dat het eerste verhaal voor hen te dappere daden inhoudt. op aandringen echter van zijn volk geeft hij hen toch de H. M. Hanafiah.

storten. De Gergasi sprak toen: „Zet mij in het gat, dat gij gegraven hebt". De Sj. A. R. antwoordde: „Dat kan niet, want ik heb vrouw en kinderen er nog niet in geplaatst". — „Doe niet aldus", sprak de Gergasi, „neem mij toch mede". De Sj. A. R. hernam: „Wanneer gij als gunst verzoekt mede er in te gaan, help dan het gat graven, opdat het snel gereed zij". De Gergasi ging daarop fluks aan het graven. (Na een tijdje), sprak de Sj. A. R.: „Het gat (15) is nu diep genoeg, het beste is, dat gij 't eerst er in gaat, want gij zijt grooter dan ik, ik wacht dan op mijn vrouw en kinderen, die nog niet gekomen zijn". De Gergasi dacht na en sprak: „Wat gij mij zoo voortreffelijk aanraadt, zal ik opvolgen". Toen de Sj. A. R. den Gergasi zoo hoorde spreken, dacht hij bij zich zelf: „Ik kan den Gergasi foppen". waarop hij zeide: „Wel, Gergasi ga dan maar eerst in het gat". De Gergasi trad er in, waarop Sj. A. R. sprak: „Doe deze hoepels over knie en elleboog, want deze zijn een voortreffelijk huismiddel[35]) afkomstig van mijne voorouders". De Gergasi antwoordde: „Gij hebt gelijk". Hij deed zooals hem gezegd was, met het gevolg, dat hij zich niet verroeren kon, fluks sprong de Sj. A. R. op zijn hoofd en riep, al scheldende, luide: „Hé, dieren des wouds, ik heb handen en voeten van dit ongeluk gebonden, hij is tot aan zijn hoofd in den grond begraven", waarop hij tot den Gergasi sprak: „Ondervind nu de wraak van (16) alle dieren des wouds, wien gij onheil hebt berokkend, houd nu (als gij kunt) de kracht van mijn hand uit". Dit vernemende kwamen de dieren des wouds te voorschijn en zich bij Sj. A. R. voegende, zagen zij allen hoe het met den Gergasi gesteld was; zij stonden verbaasd over de kracht en macht van Sj. A. R die den Gergasi gevangen genomen en tot aan den hals toe in den grond begraven had. Sj. A. R. stapte vervolgens naar voren en met de oogen rollende sprak hij: „Ziet allen mijn *'èlmoe*[36]) afkomstig van Baginda Ali, ik heb u ook de *'èlmoe*, welke *Hamzah* mij gegeven heeft, getoond; indien gij den Gergasi nu in zee werpt, zult gij hem niet meer ontmoeten". De Seladang zeide: „Ga op mijn rug zitten, Heer, men merkt u wegens uw kleinen lichaamsbouw niet op, terwijl gij op den grond staat." De Seladang bukte en Sj. A. R. sprong op zijn rug, waarop hij, gevolgd door alle woudbewoners, naar huis ging; onderweg loofden allen zijn kracht, macht en dapperheid. Aangekomen aan den Qoes Djinaka zette hij zich neer, opgewacht door de menigte, hij sprak toen: „Gij woudbewoners, gaat in allen vrede naar uw woonplaatsen terug, want ik heb u (17) van de bezoeking van den Gergasi verlost, gaat allen het bosch in". Zij allen maakten zich op om weg te gaan, bogen het hoofd en zeiden: „Geluk zij uw deel", waarna hij ten slotte sprak: „Eens in de drie dagen moet gij hier voor mij verschijnen, opdat gij van de vijanden, die u kwaad doen, verlost wordet."

III. Er valt te verhalen van den vorst der beeren (Radja Beroewang) die (vergezeld van zijn volk) asem-(tamarinde) vruchten den Sj. A. R. ten geschenke kwam aanbieden. Toen hij hem (R. Beroewang) met zijn volk zag aankomen,

[35]) Er staat *obat sagral*. Prof. de Goeje was zoo beleefd mij te wijzen op de beteekenis van *sjoegral* als *bezigheid, de zaak waarmede men zich bezig houdt* beduidende en misschien hiermede verband houdende, vandaar dat ik het met *huismiddel* vertaal vrg. Bl. 74.7.

[36]) Het zal wel onnoodig zijn te verklaren, waarom wij *'èlmoe* maar onvertaald hebben gelaten of teruggeven met „geheime wetenschappen."

ieder met een geschenk bij zich, sprak hij hem aan: „Wel, Radja Beroewang wat is er?" Deze zeide, „Ja, Sj. A. R. ik vraag u duizendmaal om vergiffenis; de reden dat wij pas zoo laat u onze opwachting komen maken, is, dat ik met vriend en maag heb moeten beraadslagen (nl. om al of niet te verschijnen)." „Goed", sprak de Sj. A. R., „ik schenk u vergiffenis."

Er valt ook te verhalen, dat tot den vorst der apen (Radja Kera) terwijl hij in tegenwoordigheid van al zijn volk ramboetan-vruchten at, een kleine aap vertelde: „Op zekeren dag liep ik voor mijn genoegen rond, en (18) zag den P. Dj. zitten, omgeven door al de woudbewoners, hij had zich zelven den naam van Sj. A. R. gegeven. Allen die voor hem verschenen waren, zagen er fraai uit."

De Radja Kera sprak: „Ik heb dit ook vernomen; al mochten alle dieren des wouds zich aan den P. Dj. onderworpen hebben, mij behaagt het niet dit ook te doen, ik mag vervloekt zijn als ik mij aan een bastaard onderwerp."

De R. Srigala, die juist op weg was om zijn opwachting bij Sj. A. R. te maken, hoorde dit alles aan en boos sprak hij: „Waarom zegt gij zoo iets van onzen vorst Sj. A. R, 't is jammer dat gij in een boom zit, wanneer gij hier beneden waart, zoudt gij de kracht van mijn vuist voelen", waarop de Radja Kera antwoordde: „Hoe zou ik voor dien Pelandoek, dien bastaard, bang zijn; wat hij ook wil doen, ik zal het afwachten." De R. Srigala ging daarop boos door om voor Sj. A. R. te verschijnen.

Op dat tijdstip stonden tijgers en geiten voor hem, Sj. A. R. sprak fluks R. Srigala toe: „Wat hebt gij, dat gij zoo haastiglijk hier heen komt." De R. Srigala sprak hierop: „Ik heb den R. Kera met zijn volk ontmoet, die, gezeten op een ramboetan-boom, druk bezig was u te belasteren; indien hij niet zoo hoog had gezeten, had hij de kracht van onzen vuist (19) gevoeld." Nadat Sj. A. R. dit vernomen had, sprak hij glimlachende: „Als dat het geval is, voortreffelijk, hij moet dan maar zijn moed toonen; morgen zal ik hem opzoeken." De R. Beroewang sprak: „Gij moet u niet opmaken om hem te ontmoeten, laten de R. Srigala en ik hem bestrijden, hij is geen portuur voor u; daar gij den grooten en langen Gergasi hebt gegrepen, hoe wilt gij nu met den kleinen aap gaan vechten!" Sj. A. R. sprak: „Als dat het geval is, dan is het voortreffelijk, dat de R. Srigala met u morgenochtend gaat."

Met het krieken van den dag vertrokken die twee, vergezeld door hunne legerscharen, om den R. Kera aan te vallen; onderweg hieven zij een luid geschreeuw aan, terwijl zij op en neer sprongen, het eene geluid kon men niet van het andere onderscheiden. De R. Kera werd bang, pakte zijne biezen, en liep naar den R. Singa (leeuw), nagezet door den R. Srigala en R. Beroewang.

Bij den R. Singa aangekomen, sprak deze tot den R. Kera:

„Wat is de reden dat gij hier komt," waarop de R. Kera antwoordde: „Mij wordt onrecht aangedaan door den R. Srigala en R. Beroewang; mijn vrouw, kinderen en volk zijn gedood, of worden nagezet op last van den P. Dj." De R. Kera verhaalde vervolgens omstandig wat de P. Dj. alzoo gedaan had. (20) Een oogenblik later kwamen de R. Beroewang en R. Srigala, de R. Singa sprak: „Waarom wilt gij het leger van den R. Kera ten verderve zijn, zoo ook zijn vrouw en kinderen, (en wel) op last van den P. Dj., die oebi en kĕladi (e. s. v. aardvruchten) opgraaft, en u allen tot zijne dienaren heeft gemaakt?" Hierop antwoordden de R. Beroewang en R. Srigala:

„Spreek niet op zoo'n ongepasten toon van Sj. A. R. want zijn Hoogheid heeft wonderbare krachten ontvangen van Baginda Ali en Amir Hamzah en ook door de zegenbede van Gods Wali en vorst S o l a i m a n, bovendien heeft hij een kluizenaarsleven geleid, terwijl hij vrede gesticht heeft tusschen tijgers en geiten, en dan nog heeft hij den G e r g a s i, die de dieren des wouds in het ongeluk stortte, overwonnen, n.l. overweldigd, gevangen genomen tot aan den hals begraven in den grond, op het hoofd getrapt, zoodat hij stierf; om die reden hebben alle dieren des wouds zich aan hem onderworpen. De R. K e r a durfde hatelijke opmerkingen over zijn Hoogheid te maken, en zonder dat hij wat misdreven had, van hem kwaad spreken. Dat is nu de reden (dat wij den R. K e r a vervolgen), o! R a d j a S i n g a, luister niet naar wat hij zegt, het is onbehoorlijk dat gij het oor er aan leent." De R. S i n g a werd boos op beide vorsten en sprak: „Hé, gij vorsten, gaat naar jelui meester terug en geeft hem, den P. Dj., te kennen dat ik hem met huid en haar zal opeten." De beide vorsten werden toornig, toen zij den R. S i n g a zoo hoorden spreken; zij keerden (21) vervolgens terug om Sj. A. R. op te zoeken; aangekomen verschenen zij voor hem en verhaalden hem wat er met den R. K e r a geschied was: „Ja Heer, wij hebben vrouw, kind en volk van den R. K e r a gedood,[37]) de R. K e r a heeft met twee van zijne m a n t r i's zijn toevlucht gezocht bij den R. S i n g a, waarheen ik en de R. S r i g a l a hem gevolgd zijn; bij den R. S i n g a aangekomen ging ook deze U zwart maken." Sj. A. R. antwoordde hier op: „'t Is goed, ik ga morgen naar hem toe." De R. B e r o e w a n g: „Ja Heer, hij zal morgen hierheen komen om U met huid en haar te verslinden." Glimlachend sprak Sj. A. R.: „Laat de R. S i n g a maar van zijn moed tegenover mij blijken geven." Nadat men over een en ander beraadslaagd had, gelastte hij alle woudbewoners bijeen te roepen en zeide tot hen: „Let op hoe ik morgen met den R. S i n g a mijn spel drijf."

Het werd nacht. Toen het weer dag was geworden, beklom Sj. A. R. den Q o e s D j i n a k a, en zag daar iemand woudduiven blaasroeren; onder een boom gekomen hield deze persoon stil en legde zijn blaasroer neer, ging daarna hout sprokkelen om dit mede naar huis te nemen. Sj. A. R. (nam toen het blaasroer weg en) haalde *djala²* vruchten, in een daarvan beet hij (een gat) en deed er mieren in.[37]) (22) De woudbewoners kwamen daarop in troepen aanzetten; het lawaai van al die beesten was ontzettend; een ieder rende naar de vlakte; het was propvol op de vlakte S o e d j a n a. Sj. A. R. zat op den B a t o e P o e t i h overschaduwd door den b e r a q s a-boom, wiens bloemen ontplooid waren, zoodat een en ander veel weg had van een *pajoeng iram² koening* (een vorstelijke zonnescherm met geel afhangend boordsel).

De R. S i n g a kwam met zijn volk aan. Toen Sj. A. R. hen zag aankomen, keek hij opwaarts en zeide; „Wel M. H., let goed op wat de vijand doet, want hij komt opdagen." De dieren des wouds antwoordden: „Uitstekend, Heer, wij zullen hem krachtig weerstaan."

Intusschen kwam de R. S i n g a aan en vroeg aan den R. K e r a, wat dat helsch geluid, dat wel van een teifoen weg had, beteekende. De R. K e r a sprak: „Dat is het geluid van de dieren des wouds, de legerscharen van

---

[37]) Vrg. bl. 19, waar dit geheel is weggelaten, beter in de Ed. 1893 vrg. bl. 28 e. v.

[38]) Vrg. Ed. '93, waar op bl. 49 e. v. een veel natuurlijker en begrijpelijker behandeling van den P. Dj. plaats grijpt.

den P. Dj." De R. Singa stond er over verbaasd; den P. Dj. naderende, zag hij de legerscharen van Sj. A. R., lijkende op een onstuimige zee, de R. Singa sprak: „Wel, R. Kera, wie is de P. Dj., wijs mij waar hij is." De R. Kera: „Ja, Heer, die daar, zijn zijne vrienden de R. Beroewang en R. Srigala." De R. Singa hen nabijkomende zag dat de vlakte stikvol was (23) en merkte op: „Is dat de plaats waar Sj. A. R. verblijf houdt." — „Neen," sprak de R. Kera, „daar bevindt zich de R. Srigala met zijn volk." Een oogenblik later zag de R. Singa iets dat van een heuvel weghad en in rijen naast elkaar was opgesteld, hij vroeg toen: „Hé R. Kera, is dat de P. Dj." — „Hij is 't niet" sprak de R Kera, „dat is zijn vriend de Seladang met al zijn volk." Na eenige oogenblikken doorgeloopen te hebben, zag de R. Singa allerlei kleine heuveltjes, en sprak hij: „Hé, R. Kera, is dat zijn verblijfplaats." — Neen, dat zijn zijn ondergeschikten." De R. Singa liep door, nader bijgekomen zag hij iets dat op een hoop dorre takken leek, de R Singa vroeg: „Hé, R. Kera, is dat de woonplaats van den P. Dj.", waarop de R. Kera antwoordde: „Neen dat zijn de troepen van den R. Roesa". Een tijdje later zag de R. Singa weer een troep lijkende op rood, groen en zwarte heuvels; op de gebruikelijke vraag werd geantwoord, dat het de legerscharen van R. Harimau waren; op dezelfde wijze ontmoeten zij de troepen van den R. Landaq, den R. Kidjang; eindelijk zagen zij een groote troep op den Qoes Djinaka, terwijl de Sj. A. R. op de Batoe Poetih zat onder een pajong iram² koening, voor hem stonden al de vorsten der woudbewoners. De R. Singa vroeg: „Hé, R. Kera, is dat de P. Dj. die daar onder de pajong iram² zit" Waarop deze antwoordde: „Hij is het, O Heer, die zich Sj. A. R. noemt." De R. Singa stond verbaasd en verlegen: „De P. Dj. moet wel een verwaande aansteller zijn, dat zooveel woudbewoners zich aan hem onderworpen hebben," sprak hij, terwijl hij de plaats, waar de P. Dj. zich bevond, naderde.

Sj. A. R. zond toen den Radja Landaq op den dapperen en heldhaftigen R. Singa af om te vragen wat hij er kwam doen. Nadat Sj. A. R. zijne bevelen had gegeven, ging de Bintara Landaq fluks den R. Singa met allen eerbied tegemoet; bij hem gekomen, bracht hij over wat Sj. A. R. bevolen had. De R. Singa (25), vernemende wat de Bintara zeide, werd zeer driftig, vlamde op als vuur en gedroeg zich zoo, alsof hij hem wilde aanvallen en met huid en haar opeten. De R. Singa naderde daarop den P. Dj. en zeide: „Wat zeg je tegen mij?" Sj A. R. antwoordde: „Wel dappere en sterke R. Singa wij moeten onze troepen niet tegen elkaar laten vechten, omdat dan beide partijen zware verliezen zullen lijden." De R. Singa sprak: „Hé P. Dj. wat wilt gij dan van mij," waarop Sj. A. R. antwoordde: „Laat ons samen schermutselen, opdat ons volk kan toezien wie verliest of wint; die het wint oogst lof op het slagveld en die het verliest ondervindt smaad." De R. Singa sprak: „Als je dat wilt, best, ik ben niet bang om het tegen je op te nemen, al vloog je omhoog, ik zou je toch krijgen." Sj. A. R. begon te lachen toen hij de woorden van den R. Singa vernam, en zeide: „Als gij zoo sterk en moedig zijt, laat ons dan aan den anderen kant van den Qoes Djinaka schermutselen." Sj. A. R. ging toen zijn blaasroer halen en nam het mede naar vier boomen, die vlak bij elkaar stonden, en plaatste de twee djala-vruchten er vlak voor. Nadat hij aldus aan het werk was

geweest, keerde hij terug (26) naar zijn verblijfplaats, en zond den Bintara R. Landaq en den mantri R. Srigala op den R. Singa af om hem te zeggen, dat de R. Singa naar de vlakte moest gaan. Zij gingen zich van hun taak kwijten en spraken: „Ja, Heer der wereld, gij moet U naar het midden v. d. vlakte begeven, want SJ. A. R. wacht U daar reeds op." Nadat de R. Singa dit vernomen had, ging hij met zijn volk er spoedig heen; ontelbaar veel volk stond op de vlakte. Als een golvende zee leek het leger, dat van weerskanten verzameld was. De R. Singa sprak: „Wel P. DJ. wat wilt gij van mij, zeg het, opdat ik het verneme." SJ. A. R. antwoordde: „Wel, dappere R. Singa, laat ons onze krachten meten in het springen; spring door het hout, dat daar staat en eet een enkele djala-vrucht op." De Radja Singa sprak: „Wel P. DJ., laat ik U eerst zien springen." SJ. A. R. sprong met groote snelheid, als de bliksem zoo vlug, men had geen gelegenheid te zien hoe hij het deed, want hij was zeer klein, hij vloog er doorheen alsof het hout stuk ging, aan den anderen kant kwam hij er uit en at, zooals de R. Singa zag, een djala vrucht op, nl. die zonder mieren. Daarop zeide (27) SJ. A. R.: „Hé, R. Singa, spring vlug, ik zal op uw kracht letten. Als gij gesprongen hebt eet dan een djala-vrucht, dan pas pakken wij elkaar beet en smijten elkaar tegen den grond." De R. Singa sprong vervolgens vlug in de hoogte, doch door de groote vaart, waarmede hij sprong, raakte hij tusschen de boomen bekneld, die dicht op elkaar stonden, nam daarna de djala-vrucht, waarin mieren waren, en at dien op.[39]) Razend rolde hij daarop over den grond; fluks sprong SJ. A. R. op zijn rug, en haalde met zijn hoektanden des R. Singa's ooren aan flarden; deze, heftige pijn voelende, begon luide te schreeuwen en te gillen.

Het volk van SJ. A. R. dit vernemende, begon daarop te juichen, als rollende donder was het geluid. De R. Singa sprak toen: „Ach, SJ. A. R. ik vraag U duizendmaal verschooning, ik en mijn volk onderwerpgn ons aan U, vergeef mijne zonden, ik zal U niet meer weerstaan, ik zal alles doen wat gij beveelt." SJ. A. R. zeide: „Spreek zoo niet, wanneer gij nog wat weet (om uw kracht te laten zien), toon het dan, opdat alle dieren des wouds het kunnen opmerken." (28) R. Singa antwoordde: „Wel, SJ. A. R., ik zal U niet meer weerstreven, want ik heb berouw, dat ik dit gedaan heb; wat gij beveelt zal ik ten uitvoer brengen." SJ. A. R. sprak: „Ik vergeef het U, omdat ik een deugdzame daad tegenover U wil betrachten". De R. Singa hernam: „Heer, wanneer ik aan mijne woorden ontrouw word, of booze bedoelingen tegen U koester, moge ik dan sterven getroffen door den bliksem, terwijl mijn gebeente tot gruis moge vergaan." Toen SJ. A. R. den R. Singa zoo hoorde zweren, sprong hij v. d. R. Singa af en sprak: „Wel, gij allen woudbewoners, hoort wat de R. Singa zegt, hij is nu aan mij onderworpen." Al de dieren des wouds zeiden: „Wij hebben den eed v. d. R. Singa vernomen." Waarna SJ. A. R. hernam: „Maak hem los uit den *weringin*-boom."

Nadat dit gebeurd was, dacht hij bij zich zelven: „Die SJ. A. R. heeft een groote macht; 't is werkelijk passend, dat alle *radja's* zich aan hem onderworpen hebben."

Nadat dit afgeloopen was, wilde SJ. A. R. naar zijn verblijfplaats terugkeeren

[39]) 't Is niet erg duidelijk, hoe alles wel in zijn werk gaat; met een beetje gooden wil en wat fantasie is een en ander wel te begrijpen.

en gelastte zijn volk naar huis te gaan, waarop zij troep aan troep terugkeerden. De R. Singa (29) sprak daarop: „Wel SJ. A. R. ik zal U vergezellen en meegaan naar uw huis, moge ik van U macht en kracht ontvangen". SJ. A. R. sprak: „Voortreffelijk, doe wat gij wilt." Verheugd keerde SJ. A. R. terug, vergezeld door alle dieren des wouds, terwijl deze onder vroolijk misbaar voortschreden. Den geheelen weg langs stonden vruchtboomen beladen met rijp ooft, ook gras en jonge uitspruitsels waren in overvloed te vinden, naar hartelust at een ieder ervan. Na een tijdje onderweg geweest te zijn, kwam men ter bestemder plaatse aan.

IV. Te verhalen valt, dat nadat de R. Kera zag, hoe het den R. Singa vergaan was, hij naar den R. Gadjah (olifant) vluchtte. Bij hem aangekomen, boog de R. Kera het hoofd ter aarde, waarop de R. Gadjah vroeg: „Wat komt gij zoo haastig hierheen doen; verhaal mij wat U alzoo wedervaren is". De R. Kera sprak: „Moget gij weten wat de P. DJ. verricht heeft: hij geeft zich uit voor SJ. A. R., tijgers en geiten heeft hij met elkaar verzoend, zij vechten niet meer; behalve dat, heeft hij heel wat boschbewoners en ook mijn volk in het ongeluk gestort; mijn vrouw en kinderen heeft hij gedood; den R. Beroewang en R. Srigala heeft hij op mij afgezonden, toen ben ik gevlucht naar den R. Singa en ook deze is ten onder gebracht; de P. DJ. heeft verder gezegd, dat alle woudbewoners zich aan hem moesten onderwerpen, terwijl hij bovendien over U zich allerlei hatelijke opmerkingen heeft veroorloofd. Dit zijn de redenen waarom ik mijn toevlucht bij U zoek, U kunt den P. DJ. misschien weerstaan." De R. Gadjah zeide toen: „Wel R. Kera spreek mij niet van een P. DJ., al was het een raqsasa, (een monster) ik zou hem dooden en trappen, dat zijn s. t. uit zijn lijf vloog."

Te verhalen valt nu, dat alle vorsten, die zich onderworpen hadden, voor SJ. A. R. geschaard stonden; SJ. A. R. sprak: „Wel vrienden, waar is die onbeschofte Kera heen." — De R. Beroewang en R. Srigala antwoordden: „Wij meenen dat hij nergens anders een toevluchtsoord kan gevonden hebben dan bij den R Gadjah." SJ. A. R. sprak: „Als dat het geval is, dan gaan wij hem zoeken (31), ik zend den Maharadja Sanggoen en Santik er op uit." [40]) De M. Sanggoen merkte op: „Wij vinden het voortreffelijk, dat gij dien bastaard laat opzoeken." SJ. A. R. vervolgde: „Wel mijne vrienden, gaat fluks hem zoeken, misschien heeft hij zich hier of daar verstoken." De beide maharadja's namen afscheid en togen er op uit om den R. Kera bij den R. Gadjah te gaan zoeken. Nadat zij eenigen tijd onder weg waren geweest, zagen zij den R. Gadjah zitten, terwijl hij zijn snuit heen en weer zwaaide; hij zat aan den voet van een berg, die als een steen uit het water zich verhief, vreeselijk om aan te zien. De twee radja's gingen den berg op, waar zij vervolgens een rooden steen gewaar werden, ter linker en ter rechterzijde daarvan stonden een zevental boomen, fraai zag alles er uit. Daar bevond zich de R. Gadjah en voor hem de R. Kera, die beschaamd het hoofd boog, en de beide radja's ziende aankomen, in duizend angsten zat. „Wel Beroewang en Srigala", sprak de R. Gadjah „wat komen jelui bij mij doen." Deze

[40]) Namen die, blijkens het volgende, aan den R. Bĕroewang en R. Srigala zijn gegeven.

antwoordden: „Wij komen hier op last van Sj. A. R. om den R. Kera te zoeken, is hij bij U?" De R. Gadjah antwoorde: „Hij is bij mij; gaat terug en meldt dit uwen vorst P. Dj., laat hem verder mij duizendmaal om vergiffenis smeken, dat hij zoo alle dieren des wouds in het ootje genomen heeft en hen heeft onderworpen."

(32). De beide Maharadja's antwoordden: „Waarom R. Gadjah, geeft gij zoo af op Sj. A. R.; hij doet niemand kwaad, noch belastert hij of bezwalkt hij iemands goeden naam; op niemand is hij wangunstig, vecht tegen niemand noch ontneemt hij hem iets; hij is tegen niemand hooghartig." Toen de R. Gadjah de woorden van beide sprekers vernomen had, barstte hij in woede los en zeide: „Wel Beroewang en Srigala, gaat maar naar uw meester terug, zegt hem, dat ik hem het hoofd zal intrappen; zoo dat zijne hersenen en s. t. overal rond spatteren, want hij legt het er op toe om vorst over alle dieren te worden; dat grieft mij, terwijl ik, de grootste van alle dieren, die bovendien sterk, krachtig en moedig ben, geen hoogere aspiraties koester; die schelmsche P. Dj. weet immers, dat ik de dapperste van alle dieren des wouds ben, en toch heb ik hen allen niet onderworpen; die vervloekte P. Dj. echter heeft het wel gedaan, daarom ben ik gegriefd; die schelm weet niet eens dat hij minder is, dan alle dieren des wouds." Zoodra die twee dat wangunstig geschetter van den R. Gadjah vernamen, werden zij boos, keerden zonder afscheid te nemen naar huis terug en verschenen vertoornd voor Sj. A. R. (33) Deze nu sprak beiden aan en zij antwoordden: „Ja Heer, die bastaard heeft een schuilplaats gevonden bij den R. Gadjah, en deze vervloekte R. Gadjah geeft duchtig op U af. Wij zijn daarop zonder afscheid te nemen naar buiten gegaan om voor U te verschijnen, omdat hij zoo op U raasde; hadden wij bevel daartoe gehad, dan hadden wij hem te lijf gegaan."

Nadat Sj. A. R. dit alles vernomen had, glimlachte hij en sprak: „Wel M. H., voorwaar, wat dien R. Gadjah betreft, al was hij nog grooter èn sterker èn machtiger èn moediger dan ik, ik vrees hem toch niet; zijn grootte en kracht hebben niets te beteekenen: hij denkt, dat ik kleiner dan hij zijnde, mijne hersenen overal rond zullen spetteren, indien hij op mij trapt, doch als ik op hem de kracht in toepassing breng, welke ik van mijn leermeester n.l Baginda Ali en Amir Hamzah, de wereld-voorvechter, Gods tevredenheid zij over hem, ontvangen heb, dan raakt hij van de wijs. Nu de zaak zich zoo toedraagt, (34) zal ik mij over drie dagen op weg maken om dien bastaard onder handen te nemen; gij moet nu al uwe legerscharen bijeen brengen, binnen drie dagen moet alles gereed zijn, na het morgengebed zal ik den tocht tegen den R. Gadjah aanvaarden." Allen zeiden: „Uitstekend Heer." Zij namen daarop afscheid om hun volk bijeen te roepen.

Toen de drie dagen om waren, hadden zich alle dieren des wouds in het midden der Soedjana-vlakte verzameld, onnoemelijk in aantal als het groffe zand der zee, allen in rijen geschaard, troep aan troep, wachtende op Sj. A. R. — Daarna kwam Sj. A. R. aan en zeide: „Wel vrienden, laat ons op weg gaan, voordat de zon op is, de dieren hunne holen verlaten hebben, de vogels uitgevlogen om hun voedsel te zoeken, en de hoenders aan 't kraaien en kakelen zijn." Sj. A. R. vertrok gezeten op den zwarten Seladang. Voorop ging Maha Rama Denda, daarna Maharadja Singa op den

rechter, en Maharadja Beroewang op den linkervleugel; Maharadja Sjahmar ging aan het hoofd, terwijl de Maharadja Perkasa den troep sloot; al de woudbewoners vergezelden SJ. A. R. onder donderend lawaai, als de bliksem die de lucht doorklieft.

(35) In de streken, welke zij doortrokken, werden al de dieren des wouds opgeschrikt en vluchtten radeloos her en derwaarts heen; er waren er die in hunne holen kropen, andere renden bergkloven in, terwijl velen de boomen in vlogen. „Wat is er ophanden," riepen zij, „wij kunnen dat geluid niet tehuis brengen, 't is alsof ons hoofd barst." Andere weder: „Het scheelde weinig, of men had mij den buik ingetrapt." Ieder had zoo zijn manier van doen en zeggen. „Bijna waren mij de handen en voeten stuk getreden," gilden weer sommigen. Weer anderen: „Wat voor ongeloovigen zijn dat, ik krijg er buikloop van." Een ieder had er wat van te zeggen, doch SJ. A. R. ging door, zonder dat iemand notie kreeg, dat hij met zijn leger in aantocht was.

Er valt te verhalen dat de R. Gadjah met zijn volk te rade ging en zeide: „De R. Kera heeft bij mij een toevluchtsoord gezocht tegen het verraad en de afgunst van den P. DJ."; nog langen tijd bleef hij aan het woord, toen plots het helsche lawaai van het leger van SJ. A. R. hun in de ooren drong; men dacht dat ergens de bliksem was ingeslagen. De R. Gadjah kromp ineen van schrik en sprak: „Wel Kera, wat is dat voor ontzettend geluid?" De R. Kèra antwoordde: „Wel, Heer, dat is het geluid van het volk van hem, die zich SJ. A. R. noemt; voorwaar, hij komt om U aan te vallen en te bestrijden." (36). Nadat de R. Gadjah vernomen had, wat de R. Kera zeide, werd hij vertoornd, daalde van zijn zetel af en zag den P. DJ. komen. Voorop de Maharadja Denda, en onder donderend lawaai volgde de rest, als golven in de zee zoo gingen zij. Daarna zag de R. Gadjah een troep onder veel misbaar verschijnen, als golven die zich op het strand te pletter loopen. De R. Gadjah sprak: „Hé Kera, wie zijn dat, die daar als in een bruidstoet aankomen." De R. Kera antwoordde: „Dat is de R. Singa met al zijn volk." Daarna zag de R. Gadjah een fraaien troep, doch verschillend van voorkomen, terwijl de een den ander trachtte voorbij te komen." De R. Gadjah sprak: „Wie komt daar aan:" De R. Kera antwoordde: „Ja Heer, dat is de Radja Kambing, wien SJ. A. R. den naam van Maharadja Laqsana heeft gegeven" De R. Gadjah stond verbaasd en merkte op: „Wat voor eigenaardigs moet die P. DJ. wel hebben, dat alle dieren des wouds aan hem onderworpen zijn, en doen wat hij zegt". Daarop zag hij wederom een troep aankomen, hij vroeg: „Hé. R. Kera, wie komt daar zoo vreesaanjagend opzetten?" De R. Kera antwoordde: „Ja Heer, dat is de Radja Kidjang, door SJ. A. R. Maharadja Déwa Lagsana genoemd" (37) Vervolgens zag men wederom een troep onder gejuich en donderend geroep naderen. „Hé R. Kera" sprak R. Gadjah, „wie komt daaraan." „Ja Heer," antwoordde de R. Kera, „dat is de R. Sgrigala, die Maharadja Santik genoemd is."

Nu was er een troep te zien, als een hoop takken op de vlakte, die door den R. Gadjah voor een bouquet bloemen werd gehouden; zij liepen verschillend en als vuur zoo vlug, zonder hun tegenstanders te tellen, onder vervaarlijk misbaar. „Hé R. Kera, wie komt daar aan," vroeg de R. Gadjah.

De R. Kera antwoordde: „Dat is de Radja Roesa, die door Sj. A. R. genoemd wordt Maharadja Lawé Rangga". Toen kwam wéer een troep in 't zicht, wild sprongen zij door elkaar, onder woedend misbaar trachtten zij elkander vooruit te komen. De R. Gadjah vroeg weer: „Wie komen daar op zoo'n eigenaardige manier aan?" De R. Kera antwoordde: „Dat is de Radja Badaq, wien de naam van Maharadja Pajok is toegekend." Daarop verscheen wederom een troep, de R. Gadjah sprak: „Hé, Kera, wie komt daar aan, zonder op zijn tegenstander te letten". Dat is R. Beroewang, door Sj. A. R. Maharadja Sanggoen genoemd". De R. Gadjah sprak glimlachend: „Wat voor namen zijn dat, die door den P. Dj. zijn vergeven, zoolang ik leef heb ik zulke namen nooit gehoord." Nadat de R. Gadjah dit had opgemerkt, werd wederom (38) een troep zichtbaar, met groot misbaar aanrennende, van verschillend uiterlijk en schrikaanjagend voor een ieder, die naar hen keek." De R. Gadjah sprak: „Hé, R. Kera wie zijn dat." Al bibberend en bevend sprak de R. Kera: „Dat zijn tijgers, door Sj. A. R. Maharadja Sjahi Merdan en Djohan Pehalawan Perkasa Agoeng genoemd." De R. Gadjah zeide: „Ik ben verbaasd dien bijnaam van een tijger te vernemen; ik heb voor waarheid gehoord, dat Baginda Ali, de vorst van alle strijders op het slagveld, zoo heet; hij (de tijger) heeft voor de leus een menschennaam." Weer viel een troep in het oog, aan een golvende zee gelijk, groot in aantal.

De R. G. vroeg, wie het waren. „De R. Kerbau is het aan, wien de P. Dj. den naam van Maharadja Rama Pesoet gegeven heeft." Daarna sprak de R. Gadjah lachend: „Dat is een naam van pas." Onder ontzettend geluid kwam weêr een troep aan, een vliegenden orkaan gelijk. De R. Gadjah schrikte en dacht dat er een berg instortte, verbaasd sprak hij in zich zelven: „Wel, de P. Dj. moet wel groot en uitnemend zijn, dat alle dieren des wouds aan hem onderworpen zijn (39); als dat zoo is, laat hij dan zijn bovenaardsche kracht en macht in toepassing brengen, zoo ook zijne geheime wetenschappen, indien ik het tegenover hem afleg, zal ik mij onderwerpen, doch win ik het van hem, dan zullen alle dieren des wouds mij loven." Nadat hij aldus gedacht had, sprak hij: „Wie komt daar aan, ik ken hem niet, zijn leger is zonder tal en verschijnt met woedend misbaar." „'t Is de P. Dj., voor aan gaat de R. Singa, aan den rechterkant Ramboe aan den linkerkant Djipan, achteraan komt Djanggi, verder nog een groot aantal vorsten van naam met hun volk." vertelde de R. Kera.

Allen kwamen nu aan den kant van den berg aan, waar de R. Gadjah zijn verblijf hield. Sj. A. R hield er met zijn volk stil; een oogenblik later ging de R Gadjah met zijn leger Sj. A. R tegemoet, onder een leven alsof de bliksem hemel en aarde kloofde. Nadat al de dieren des wouds vernomen hadden, dat de R. Gadjah tegenover den P. Dj. stond, (luisterden zij toe) terwijl deze stoutmoedig sprak: „Wel R. Gadjah, ik kom hier bij U om een onderzoek in te stellen naar mijn schuld of onschuld; indien ik schuld heb, dan zal het blijken, evenzoo als ik geen schuld heb. Wat heb ik toch misdreven, dat gij zoo op mij afgeeft." De R. Gadjah antwoordde: „Wel Sj. A. R., (40) in waarheid heb ik op U afgegeven, en nu, wat wenscht gij van mij, ik wacht wat gij wilt," Sj. A. R. sprak: „Als gij dat weten wilt, kom, laat ons dan vechten en elkaar eens op de proef stellen, laat ons eens

scheenschoppen[41]), daarna elkaar op den grond smijten; wanneer dit is afgeloopen, dan onze bovennatuurlijke kracht in praktijk brengen, doch eerst *scheenschoppen*." Nadat de R. Gadjah hoorde, dat SJ. A. R eerst wilde scheenschoppen, dacht hij bij zich zelven: „Hoe wil hij mij met scheenschoppen weêrstaan, ik zie toch dat zijne beenen zeer klein zijn; al waren zij duizendmaal dikker, dan zouden zij de mijnen niet evenaren; zijn lichaam is ook klein, ik ben niet bang hem te weerstaan, met een enkelen schop, sla ik hem de botten tot gruis." Nadat hij zoo gedacht had sprak hij: „Wel SJ. A. R. wat gij wilt, zal ik doen." SJ. A. R. zag toen een hoogen boomtronk, die recht in den grond stond, hij sprak daarop: „R Gadjah, laat ons hier gaan scheenschoppen." — „Neen" sprak de R. Gadjah, laat ons niet bij dien boomtronk gaan scheenschoppen, want ik heb daar geen plaats om het te doen." SJ. A. R. antwoordde: „Voor mij is die boomtronk nuttig, daar ik dan een plaats heb om te steunen, want ik ben kleiner dan gij." (41) De R. Gahjah sprak: „Goed, ik leg mij er bij neer." Daarna steeg SJ. A. R. van den rug van den zwarten Seladang af en sprak: „Wel, M. H, gaat buiten den streep staan, opdat gij allen kunt toezien, dat ik met den R. Gadjah scheensschop. Hoort verder niet naar wat men zegt, zoodat gij twijfel koestert en aanmerkingen maakt over ons beider scheenschoppen." Alle dieren des wouds gingen daarna in rijen er om heen staan om SJ A. R. te zien scheenschoppen met den R. Gadjah. SJ. A R. sprak tot den R. Gadjah: „Nu gaan wij scheenschoppen, doch wij moeten onder de dieren des wouds onwraakbare getuigen (kiezen), (opdat zij uitmaken) wie het wint en wie het verliest; dan moeten wij ook niet (meer) op elkaar wangunstig zijn." De R. Gadjah sprak: „Wel SJ. A. R., al ga ik met u scheenschoppen, daarom ben ik niet op u jaloersch; zoo oud als ik ben, ben ik het nooit, op wien ook, geweest." Al de dieren des wouds spraken: „Wanneer de R. Gadjah wangunstig wordt, zullen wij er allen ons tegen verzetten," waarop SJ. A. R. hernam: „Wel, M. H., let dan op onze fouten, wien een gil werkelijk den mond ontsnapt, hem dient dit als teeken, dat hij het werkelijk verloren heeft; en als wij doorgaan met scheenschoppen, let dan zoowel op mijne voeten, als op die van den R. Gadjah, dit verzoek ik u; en al wie deze woorden niet opvolgt, hem treffe de vloek van Allah, moge hij geraakt worde door den bliksem en sterven verpletterd door een hoogen berg." Al de dieren des wouds antwoordden: „Wij zijn het volkomen met u eens", waarop SJ. A. R. sprak; „Welaan R. Gadjah, scheenschop mij eerst." (42) Nadat de R. Gadjah dit vernomen had, zeide hij tot SJ. A. R.: „'t Is in het geheel niet passend, dat ik het eerst scheenschop, want gij zijt kleiner dan ik." SJ. A. R. sprak echter: „Schop maar", terwijl hij zijn been strekte en hem spande. Fluks scheenschopte de R. Gadjah naar den P DJ., doch deze trok gauw zijn been achter den boomtronk terug, wat noch de R. Gadjah noch de andere dieren zagen. Door de snelheid en heftigheid waarmede de R. Gadjah schopte, verrekte hij zijn poot en wreef hem nu met spuug in, terwijl SJ. A. R. sprak:

[41]) Hier *bĕrbĕntĕh*, in de andere redactie *bĕrbĕntoes*, een geliefkoosd spel, waarbij een persoon zijn kuit stevig uitgestrekt houdt, terwijl een ander met zijn scheen daartegen schoppende voet en been van zijn tegenpartij van de plaats tracht te krijgen.

„Nog twee keer moogt gij schoppen." De R. Gadjah werd boos, strekte zijn snuit recht voor zich uit, en schopte twee keer achter elkander, en ook tweemaal deed Sj. A. R. als den eersten keer. Het volk, ziende dat zijn pootje niet stuk was getrapt, merkte op dat Sj. A. R. toch uitstekend tegen het scheenschoppen bestand was; en bij een ieder kwam de gedachte op, dat in waarheid Sj. A. R. kracht van Baginda Ali, moed van Amir Hamzah en iets boven natuurlijks van Gods Wali ontvangen had; het volk putte zich dan ook in loftuitingen uit. Toen nu de R. Gadjah voelde dat zijn voet hem erg smertte, alsof deze gebroken was, zoodat hij hem niet meer kon bewegen, sprak Sj. A. R. „Weersta nu mijn schop, (wat beteekent dat), ik ben klein en voel mij niets tegenover u; met één trap ben ik vermorseld, ik voel mij niets waard tegenover u." De R. Gadjah strekte daarop zijn been uit, terwijl Sj. A. R. opmerkte: (43) „Wel M. H. let met alle rechtvaardigheid op mond en oogen van den R. Gadjah." Daarop schopte Sj. A. R. vlug naar den R. Gadjah en trof hem met zijn puntigen hoef in den rand van des R. Gadjah's voetzool; de R. Gadjah voelde een heftige pijn, hij wilde zijn poot optillen, doch kon het niet doen: de R. Gadjah ging aan het jammeren en smeekte om vergiffenis; waarop Sj. A. R. vroeg: „Waarom kan je je poot niet optillen", doch deze kon het niet doen. Nu stak andermaal Sj. A. R. met zijn hoef in den rand der voetzool van den R. Gadjah, die nu de pijn niet langer uithield, in elkaar stortte en zoo hard hij kon kermde, terwijl hem de tranen uit de oogen sprongen en hij zijn poot pijnlijk bewoog. Sj. A. R. sprong nu vlug op den boomtronk, van daar op den nek van den R. Gadjah en vervolgens op zijn hoofd; de R. Gadjah wilde hem treffen, doch fluks trok hij hem (R. G.) met zijn hoektandjes den oorwortel aan flarden. Het was hem net alsof hij met een scherp ijzer gestoken werd, van pijn perste en waterde hij; hij wilde zich vrij maken, doch het ging niet, en al de dieren des wouds juichten onder vreeselijk misbaar, waarop Sj. A. R. sprak: „Wel R. Gadjah, wat wilt gij nog meer, zeg het mij". De R. Gadjah antwoordde: „Ik heb niets meer te willen", waarna de Sj. A. R. antwoordde: „Wanneer gij nog wat kunt doen, laat het niet na, toon (uwe kracht)." De R. Gadjah was ten einde raad en sprak: (44) „Ik heb U in waarheid leeren kennen als vorst van het geheele woud." Sj. A. R. sprak vervolgens: „Voorwaar, de gewoonte der vorsten is, dat zij hun eenmaal gegeven woord niet verbreken, indien hij sterft, raakt zijn naam bij alle vorsten der dieren in vergetelheid, en wordt hij door den vloek van Gods Wali getroffen; zoolang hij leeft, ja tot zelfs in zijn nakomelingschap, heeft hij geen geluk" De R. Gadjah antwoodde daarop: „Wel Sj. A. R ik zal uwe bevelen niet overschrijden, doe ik dit toch, dan ondervind ik geen zegen, en moge Gods Wali's vloek mij treffen, ten gevolge van uw immer verhoord gebed." Sj. A. R. sprak: „Wel gij, dieren des wouds, hoort den eed van getrouwheid van den R. Gadjah." En zij allen antwoordden: „Ja Heer". Sj. A. R. sprong toen van het hoofd van den R. Gadjah en beval: „Blijf hier, ik echter wensch terug te gaan naar den Qoes Djinaka, daar de Wali Gods gezegd heeft: „Ga boete doen, want wat gij deedt is nog niet voldoende, daar uwe vijanden onder de boschbewoners vele zijn." De R. Gadjah sprak: „Goed Heer Sj. A. R., ik zal u later achterop komen." En Sj. A. R. ging terug als overwinnaar; zijn volk vergezelde hem onder vroolijk misbaar.

hem al lovende: „Voorwaar, SJ. A. R. heeft kracht zoowel van Baginda Ali, als van Amir Hamzah, als door den zegen van den Wali Gods."
(44) Na eenigen tijd kwam hij met zijn volk op den Qoes Djinaka aan.

V. Te verhalen valt dat de Radja Boewaja (krokodil) zijn verblijf hield in de rivier Damasana. Die rivier was zoo ver als het gezicht reikte breed; deze R. Boewaja was zeer vraatzuchtig, terwijl zijn volk ontelbaar was. Al de dieren des wouds, die daar aan de rivier gingen baden en drinken, strekten hem tot prooi; geen water was te krijgen door de vraatzucht van dien Boewaja. De dieren des wouds kwamen bij elkaar en zeiden: „Hoe moeten wij het nu aanleggen, wij kunnen niet meer drinken, omdat die R. Boewaja zoo vraatzuchtig is." De R. Kera[42]) sprak: „Laat ons onze zaak SJ. A. R. voordragen, zijne gebeden worden steeds verhoord." En alle dieren des wouds gingen op audientie bij SJ. A. R. Onder vroolijk misbaar ondernamen zij den tocht, groot in aantal liepen zij geregeld voort, hun voornemen was dan ook aan SJ. A. R. hun beklag te doen. Na een tijd onderweg geweest te zijn, kwam de Qoes Djinaka in het zicht. Op dat tijdstip troonde SJ. A. R. daar (46), terwijl hij zijn gelaat gewend had naar de opkomende zon. Daar vielen hem de aankomenden in het oog, hij keek voor de leus hemelwaarts, boog het hoofd en sprak: „Wel M. H. volgens mijn geheime wetenschap, komen de dieren des wouds hier hun beklag doen." „Wel," sprak de R. Gadjah, „wanneer komen zij?" — „Over een oogenblik" was het antwoord. Nadat allen, die voor hem gezeten waren, dit vernomen hadden, hielden zij zich stil en dachten bij zich zelven: „Die SJ. A. R. weet door zijn geheime wetenschap wat nog niet bekend is." Na eenige oogenblikken kwamen de dieren des wouds in het zicht, groot in aantal. Onderwijl stonden al de vorsten nog voor SJ. A. R.

Men verhaalt dat zooals (vorst Salomo) werd opgewacht door Déwa's en Péri's, evenzoo kwamen bij SJ. A. R. al de dieren des wouds hunne opwachting maken; alle aanwezigen stonden verbaasd en zeiden: „Voorwaar hij is helderziend, dat hij al wat verborgen is weet," en verder: „Geen mensch kan hem foppen." Zij allen bogen het hoofd en groetten hem vol eerbied. (47) Spoedig sprak SJ. A. R. hen aan: „Mijne vrienden wat voert U hierheen?" waarop zij antwoordden: „Ja Heer, wij komen hier bij U, om U het doen en laten van den R. Boewaja over te brengen; hij behandelt ons onrechtvaardig; vele van onze kinderen heeft hij al opgegeten, ook vele van uwe onderdanen (hebben hetzelfde lot ondergaan); zij kunnen aan de rivier niet drinken, doordat zij door hem opgegeten worden; dat is de reden dat wij voor U verschijnen." SJ. A. R. antwoordde: „Goed ik zal den R. Boewaja dooden; hebt geen zorg meer over dien Boewaja." Zij allen antwoordden: „Voortreffelijk Heer, wij vertrouwen op uw woord èn uw immer verhoord gebed èn den zegen van Gods Wali". SJ. A. R. sprak: „Wel, vrienden, verzamelt

---

[42]) De houding van den Kĕra is hier wel zonderling na al de vijandelijke gevoelens door hem ten opzichte van den P. DJ. getoond, zoodat de gevolgtrekking voor de hand ligt dat òf een ander dier genoemd moet worden, òf het verhaal door den schrijver fout geredigeerd òf wel geinterpoleerd is.

mij akar toeba, [43]), zoowat een bundel per persoon, over drie dagen wensch ik mij naar de verblijfplaats van den Boewaja te begeven. Weet hij dan niet dat ik het krachtigste gebed van den Wali Gods heb? Heeft hij dan nooit gehoord, dat ik krachten ontvangen heb van Baginda Ali en Amir Hamzah, (dat hij het waagt) de woudbewoners onrechtvaardig te behandelen?" verder zeide hij: „Wel vrienden, geen een moet mij in den steek laten in mijn voornemen om hem te lijf te gaan." En zij allen bogen en zeiden: (48) „Goed heer, wat gij zegt zullen wij doen".

Het werd nacht, nadat de dag was aangebroken, gingen alle dieren akar toeba halen, heel wat vonden zij De R. Gadjah bracht het meeste, want hij wenschte gaarne door Sj. A. R geprezen te worden. Na drie dagen trok Sj. A. R. tegen den R. Boewaja op; zonder tal waren zijne legerscharen, zoowel die zich op de boomen als op den grond bevonden; met veel luister en uiterlijk vertoon vertrok Sj. A. R., door velen vergezeld.

Nadat hij eenigen tijd onder weg was geweest, kwam hij bij den R. Boewaja aan; deze sprak toen tot zijn mantri den R. Biawaq (leguaan): „Wat is dat toch voor lawaai, dat zooveel weg heeft van den donder; het is alsof hemel en aarde in elkaar storten". De R. Boewaja zond daarop den R. Biawaq er op uit om de zaak te onderzoeken. De R. Biawaq ging fluks aan land en zag daar een onnoemlijk aantal woudbewoners bijeen, links, rechts, overal waren ontelbaar vele dieren des wouds; hen allen ziende, was hij hevig verschrikt. Nadat de R Biawaq zich van alles op de hoogte had gesteld, ging hij snel te water en gaf den R. Boewaja verslag van wat hij alzoo opgemerkt had: „Ja Heer, in waarheid heerscht daar een helsch kabaal (49); in een ontzettend groot aantal zijn de dieren des wouds verzameld en heffen een woest krijgsgeschreeuw en gegil aan". Toen de R. Boewaja vernam, wat de R. Biawaq hem mededeelde, schrikte hij niet weinig en zeide: „Wat beteekent dat, hè R. Biawaq, willen zij soms ons ten verderve zijn; als dat het geval is, ga dan aan wal en kijk terdege uit uwe oogen, want wij hebben veel op ons geweten tegenover de dieren des wouds". Fluks ging de R. Biawaq vergezeld van zijn volk aan wal en hield terdege de wacht. Eenige oogenblikken later stormde de vijand op den R. Biawaq los, in verwarring holde alles weg; die geen gelegenheid had zich te bergen, werd vertreden De Radja Biawaq ontmoette de R. Gadjah; terug rende hij; daarop stootte hij op den R. Singa, die riep: „De Biawaq's zijn vrienden van den Radja Boewaja, sterf door mijn hand, want mijn volk weet niet wat hen te doen staat". De R. Biawaq ging daarop weêr aan den haal, hij ontmoette den R. Harimau, deze sprak: „Wie zijt gij, waar wilt gij heen vluchten? Al kondt gij vliegen, gij zoudt niet uit mijne handen loskomen". Toen hij dit vernam, holde hij her- en derwaarts heen, kris en kras, zonder te weten waarheen, in de meening dat hij reeds door den R. Harimau besprongen was. Zijn volk was toen ook uit elkaar gejaagd, zij wisten niet waarheen zij vlogen, een ieder redde zich zelven, zinneloos waren zij; waar zij de stroom ook in wilden, overal ontmoetten zij de dieren des wouds; en renden zij kleinere holen in, dan waren deze niet wijd genoeg (50) Velen van het volk v. d. R Biawaq stierven, gedood door de dieren

[43]) De toeba, in verschillende varieteiten (vrg. Filet), wordt bij de vischvangst gebruikt om visschen, enz. te bedwelmen.

des wouds De R. B i a w a q klom (eindelijk) in een boom en zag een ontelbare menigte dieren des wouds in slagorde geschaard. Zoo bemerkte hij ook een P. Dj. op den rug van een witten b a d a q. Hij dacht daarop bij zich zelven: „Er is natuurlijk een reden, waarom die P. Dj. op den rug van een witten b a d a q zit, kom laat ik het den R. R o e s a vragen". Nadat hij tot een besluit was gekomen, vroeg hij aan den R. R o e s a: „Ik wilde U vragen, waar toch al de dieren des wouds heen willen, dat zij zoo opgewonden (zijn), en in zoo'n groot aantal zijn komen opdagen". De R. R o e s a antwoordde: „Wel B i a w a q, kent gij Sj. A. R. nog niet?" De R. B i a w a q sprak: „Ik ken hem nog niet". De R. R. hernam: „Hij is het, die op den rug van den witten b a d a q zit". De R. B i a w a q: „Hé mijn vriend, zou ik ook in het gevolg van Sj. A. R. kunnen opgenomen worden". De R. R o e s a sprak: „Wat voor verkeerds zou daarin steken". De R. B i a w a q klom den boom uit en, vergezeld van den R. R o e s a, voegde hij zich bij het gevolg van Sj. A. R. Na eenigen tijd onder weg geweest te zijn, kwam Sj. A. R. met al zijn volk aan de rivier D a m a s a n a geheeten, aan. Sj. A. R. sprak: „Wel M. H. brengt de t o e b a hier". En op hetzelfde oogenblik kwam een ieder (51) a k a r t o e b a bij Sj. A. R. brengen, en deze sprak: „Wel M. H. ziet de kracht van mijn gebed, door den Wali Gods verhoord", daarop deed hij net alsof hij bad, bewoog zijn mond en zeide: „Wel, M. H. ziet toe, dat mijn gebed door Gods Wali verhoord wordt". En zij allen bewogen het hoofd: „Ja Heer, mogen alle b o e w a j a's sterven". Sj. A. R. voegde er aan toe: „Wel, bloed- en aanverwanten, wij zullen gezamenlijk tot den Wali Gods bidden, moge door de kracht van zijn gebed, de onze verhoord worden," en verder: „Hé, gij allen, stampt de a k a r t o e b a goed fijn, en smijt haar overal in de rivier D a m a s a n a". Al de vorsten smeten de a k a r t o e b a in de rivier, en alles liep naar den oever en brachten a k a r t o e b a aan, die zij opeen hoopten Een oogenblik later, nadat de a k a r t o e b a in de rivier geworpen was, kwam de B o e w a j a telkens boven en sprong hier en daar in de hoogte; hij kon het niet langer uithouden, hij merkte dat hij bedwelmd werd, en kwam met al zijn familie bovendrijven, terwijl onder de dieren des wouds een woedend getier uitbrak De R a d j a B o e w a j a ontmoette den R a d j a H a r i m a u, en deze riep: „Nu zult gij door ons allen gedood werden," waarop de R B o e w a j a met zijn volk zeide: „Doodt ons niet; wat hebben wij tegen U misdreven." De R. H a r i m a u hernam: „Waarom zou ik U niet dooden, gij hebt onrecht gedaan aan alle dieren des wouds, die zonder zonde waren." De R B o e w a j a sprak: „Ik vraag U slechts om vergiffenis", waarop de H a r i m a u antwoordde: „Wij kunnen U (52) geen vergiffenis schenken, ga naar Sj. A. R., vraag hem om vergeving; hij zit op den rug van den witten b a d a q." Nadat de R. B o e w a j a de woorden van den R H a r i m a u vernomen had, ging hij fluks zijn opwachting bij Sj. A. R maken en sprak: „O, Sj. A. R. schenk ons vergiffenis voor onze zonden." Sj. A. R zeide: „Wanneer gij nog over andere (boven natuurlijke) krachten beschikt, vertoon ze dan," hierop antwoordde hij: „Ik heb niets meer in te brengen; ik zal doen wat gij beveelt.

Nadat Sj. A. R. vernomen had, wat de R. B o e w a j a zeide; sprak hij tot den R. G a d j a h: „Haal mij water uit een andere rivier, ik wil den R. B o e w a j a (met zijn volk) genezen, want hij heeft mij hulde bewezen." De R. G a d j a h

ging met zijn volk achter den heuvel water halen; allen gingen en zogen het water met hunne slurpen op, daarna brachten zij het naar SJ. A. R., waarop deze tot den R. Gadjah sprak: „Giet al het water in den bek van de Boewaja's". Nadat dit de R. Gadjah vernomen had, sprak hij: „Hé, boewaja's spalkt uwe bekken open, opdat ik u medicineere." En zij allen spalkten den bek wijd open. (53) SJ. A. R. sprak daarop tot den R. Gadjah: „Giet al het water hen in den mond." Dit werd gedaan, waarop vervolgens SJ. A. R. hernam: „Wel R. Boewaja hebt gij berouw, dat gij alle dieren des wouds kweldet." De R. Boewaja antwoordde: „Ik heb berouw daarover" — SJ. A. R. zeide toen: „Braakt dan al het water uit, opdat gij genezet." — Zij gaven aan dit bevel gehoor, en een ieder genas, daar het bedwelmend-makend water uitgespogen werd. SJ. A. R. sprak verder tot de Boewaja's: „Wel, M H. hoort wat ik U te zeggen heb; doet nooit kwaad meer aan de dieren des wouds, want indien gij het ooit herhaalt, zult gij door mijn gebed sterven." De Boewaja's spraken: „Ja Heer SJ. A. R. wat ons betreft, wij durven niet aan uwe bevelen ongehoorzaam zijn, mochten wij het toch zijn, dan sterven wij, verpletterd door de oevers der rivier of opgegeten door den ikan raja (walvisch); tot op ons nageslacht ontvangen wij nooit zegen." Daarop sprak SJ. A. R.: „Gij allen vrienden, hoort goed den eed van den R. Boewaja met zijn volk." En zij allen antwoordden: „Ja Heer, wij hebben het vernomen." SJ. A. R. sprak verder tot den R. Boewaja: „Ik heb u nu vergiffenis geschonken (54) voor al uwe zonden, doch nu moet gij niet in deze rivier blijven wonen, daar die rivier door mijn vloek is getroffen; ga een andere rivier opzoeken; wilt gij echter toch op deze plaats wonen, doe dit dan pas na drie maanden en tien dagen." De R. Boewaja sprak: „Best heer SJ. A. R., wat gij zegt zal ik zeker en gewis doen." SJ. A. R. ging toen terug met al zijn volk onder vroolijk misbaar; na eenigen tijd kwam hij aan den Qoes Djinaka aan.

VI. Er valt te verhalen, dat de *fakir* aan geen eind kan komen om de geschiedenis van den P. DJ. te verhalen.

Op een zekeren dag zat SJ. A. R. bij zich zelven na te denken: „Laat ik een list toepassen, opdat alle dieren des wouds zien over welke krachten ik te beschikken heb. Ik doe er wel aan, om met de woudbewoners een wedstrijd te houden in het opdrinken v. h. water der rivier." Daarop sprak hij tot de dieren: „Wel, gij allen, wij gaan morgen ons vermaken aan den oever van de rivier Daroe 'l-fâsiqîn [44]," En zij allen antwoordden: Goed Heer, (55) wij zullen doen wat gij beveelt."

Den volgenden morgen vroeg, vertrok SJ. A. R. vergezeld door alle dieren. Na niet lang onder weg geweest te zijn, kwam men aan de oevers der rivier Daroe 'l-fâsiqîn; daar bleef SJ. A. R. met al zijn volk vertoeven, terwijl zij dachten: „Wat heeft hij wel voor," en zij bleven wachten, totdat SJ. A. R. sprak: „Wel, willen wij eens met elkaar een weddenschap aangaan om onderling wat genoegen te scheppen." Zij allen antwoordden: „Ja Heer,

[44]) Ofschoon hier en een paar regels verder het handschrift den naam wat verschillend spelt zal hij wel moeten klinken, zooals wij dien hierboven schreven, d. w. z. „het verblijf der goddeloozen" verg. Jav. pasèq: òf zou voor het laatste woord fasaqi (verg. FREYTAG's LEXICON pag. 348 l. reg. 11) gelezen moeten worden n.l. aquae receptaculum(!).

waarover willen wij wedden, wij weten nog niets." Sj. A. R. sprak: Laat ons een weddenschap aangaan over het opdrinken van het water, n.l. wie op zich neemt al het water (van deze rivier) op te drinken." En de dieren spraken: „Ja Heer met ons allen kunnen wij het niet doen," waarop Sj. A. R. sprak: „Ik alleen zal alles droog drinken." Nadat men Sj. A. R. zoo hoorde spreken, kwamen zij tot hem en zeiden: „Als dat waar is, moget gij dan beproeven dit water op te drinken, wij zullen dan nooit meer ontrouw aan uwe bevelen zijn, 't zij goed of kwaad; zonder twijfel zullen de dieren staan te kijken van uw macht, en eerlijk de waarde van de kracht van uw gebed, verhoord door Gods Wali, erkennen" (56). Toen de eb begon, deed Sj. A. R. alsof hij dronk, waarna de rivier droog viel, daar het water naar zee liep. Al de dieren des wouds stonden verbaasd en zij spraken: „Voorwaar, verhoord worden zijne gebeden, wat hij verzoekt gebeurt, 't is dus geheel naar behooren dat de rivier droog wordt, en hij zoo'n massa water kan drinken." Daarop hernam Sj. A. R.: „Hoe staan jelui wel te kijken, dat ik dat water op gedronken heb; is het waar wat ik gezegd heb of niet?" En zij allen antwoordden: „Wat gij zegt is volkomen waar, doch wij allen willen ook doen wat gij gedaan hebt, 't is mogelijk dat het niet gaat, doch als wij ons allen vereenigen, zal het misschien wel gaan, zoodat wij het water opdrinken en de rivier droog wordt." Sj. A. R. zeide: „Wel, M H., als dat het geval is, doet desgelijks, opdat ik uw macht zie." Toen Sj. A. R. den vloed zag komen opzetten, sprak hij: „Wel vrienden, beproeft nu het water van de rivier op te drinken, opdat ik kan zien, waartoe gij in staat zijt." De dieren des wouds antwoordden: „Voortreffelijk heer Sj. A. R." En om strijd dronken de dieren het water der rivier, terwijl juist (57) de vloed intrad. Zij stonden op en over elkaar, zoodat er waren, die geen gelegenheid hadden te drinken. Op dat oogenblik waren de dieren des wouds in een ontelbaar aantal vereenigd, terwijl de vloed hoe langer hoe hooger kwam opzetten. Er waren er die zeiden, dat zij niet in staat waren om te drinken, en over den grond lagen te rollen: „Wat is dat toch voor een vervloekt drinken, het lijkt wel of mijn buik barst," en dergelijke opmerkingen meer vernam men. De vloed kwam hoe langer hoe hooger opzetten, en bij geen mogelijkheid waren de dieren bij machte het water op te drinken. Zij verschenen voor Sj. A. R. en zeide: „Ja Heer Sj. A. R., wij kunnen dit water niet opdrinken." De R. Gadjah kon zich niet verroeren zoo vol had hij zich gedronken, zijn s. t. viel zoo maar uit het lijf. Sj. A. R. dacht toen: „Waarachtig, al die dieren zijn vreeselijk dom en onverstandig; zij zijn niet snugger, en de menschen hebben gelijk, die beweren: „Je lijkt bijna op een dier zonder verstand." Nadat hij zich een poosje over de dieren had vroolijk gemaakt, zeide hij: „Wel, M. H., laat ons terug gaan naar den Qoes Djinaka", en hij ging vergezeld door al dieren des wouds.

Na eenigen tijd kwamen zij te huis (58) en verschenen daarna voor Sj. A. R.

Op zekeren dag zeide Sj. A. R. tot hen: „Gij allen, gaat goed met elkaar te rade, (zorgt) dat U noch onrecht wordt aangedaan, noch gij onrecht doet, verder geen listen of lagen in praktijk brengt; doet geen trouwlooze dingen, want naar mijn geheime wetenschap staat ons een groot onheil te wachten. Indien nu het een of ander met U gebeurt, moet gij mij ervan kennis geven; eens in de zeven dagen zult gij voor mij verschijnen, met U medebrengende goede vruchten, jonge uitspruitsels, enz., als teeken van innige vriendschap;

vergeet mij niet". Zij allen antwoordden: „Goed heer, wat gij zegt zullen wij doen". Ieder van hen boog zich ter aarde en bewees hem eer, daarna ging een ieder daarheen, waar hij te huis hoorde, alleen de tijgers en de geiten, zoo ook de R. Singa bleven als wacht bij den P Dj. achter.

Allen waren huiswaarts gekeerd.

VII. Te verhalen valt van den Badaq, Kerbau, Seladang, Roesa, Kidjang, Siamang (e. s. v. aap) en Wangka (dito), die in de rivier Tanim wilden visch vangen.

Het zand van die rivier was bizonder wit, en veel visch bevatte zij; de oevers waren ook goed. Nog geen mensch was ooit bij die rivier geweest. Een geweldig groote Raqsasa bewaakte haar en een ieder schrikte (59), die hem zag.

Op een zekeren dag kwam een Kidjang aanloopen, die, zijn voedsel zoekende, terecht kwam bij die rivier; ziende dat zij zeer diep was en daarin vele visschen waren, dacht hij bij zich zelven: „Laat ik gauw naar huis gaan en hiervan mijne vrienden op de hoogte brengen". Hij ging daarop naar huis om vriend en maag een en ander mede te deelen. Te huis gekomen sprak hij: „Wel vrienden, laat ons eens voor ons genoegen er op uitgaan; verbaasd heb ik nl. gestaan een riviertje te zien, dat er goed uitzag en waarin bizonder vele visschen waren, terwijl ik vermoed, dat daar geen menschen komen". De Badaq en de Kerbau en al de vrienden zeiden: „Ik heb dit nieuws nog nooit gehoord", waarop de Kidjang tot hen sprak: „Op een zekeren dag liep ik voor mijn genoegen naar den oostkant van den berg te wandelen, en kreeg daar een rivier te zien, waarvan het zand wit en de oevers goed waren; toen dacht ik dat de ouden zeiden, dat dit nl. de rivier Tanim was, waar R. Solaiman met al zijne vorsten uit visschen plagt te gaan". Hierop spraken de Badaq en Kerbau: „Komt, laat ons naar de rivier Tanim visch gaan vangen". Nadat de Seladang en al de dieren des wouds dit vernomen hadden, wilden zij allen meegaan om in de rivier Tanim visch te vangen. Zij allen gingen daarheen.

Aangekomen (60) stonden zij allen versteld op het zien van de rivier, en van het onnoemelijk aantal visschen, dat daarin was; de Kidjang sprak: „Komaan vrienden, laat ons gaan visschen". Zij allen antwoordden: „Best, wij zullen gaan visschen, doch laat ons het niet hier doen, want hier is des Sultan's plaats; dat wij de rivier wat opgaan en daar ons tijdelijk neerzetten". Allen gingen de rivier op en richtten zich een pleisterplaats in, waarna zij met elkaar te rade gingen om visch te vangen. Op voorstel van den Badaq ging men in den vroegen morgen op de vischvangst, tot aan den middag toe bleven zij doorvangen, waarop de Badaq sprak: „Komaan laat ons terug gaan en eerst voor de visch zorg dragen, want wij allen hebben honger" Verheugd keerden allen naar huis, tehuisgekomen legden zij de visch neer, terwijl de Kidjang sprak: „Wie is (nu) de geschikste persoon om op de visschen te passen, terwijl wij weer aan den slag gaan". De Beroewang antwoordde: „Laat mij op de visschen passen". De Kidjang hernam: „Wel Beroewang, ik heb vroeger vernomen, dat een groote en lange, zoowel als ontzagwekkende Raqsasa de rivier bewaakt; (61) als hij komt,

kunt gij hem dan weerstaan?" Hierop antwoordde de Beroewang; „Wel vrienden, gaat genoegelijk aan den slag, ik zal hem wel weêrstaan, (desnoods) neêrtrappen en zijne beide oogen vernielen [45].". Toen de dieren des wouds dit hooge woord van den Beroewang vernamen, waren zij zeer verheugd en gingen weer visch vangen, terwijl de Beroewang alleen achterbleef om op de visschen te passen.

Nadat zij allen vertrokken waren, kwam de Raqsasa langzaam aan, omdąt hij in de verte vuur bemerkte; de Beroewang zag den Raqsasa niet naderen. Naderbij gekomen, merkte hij de stapels visschen op en daarbij een Beroewang, die de wacht hield, hij zeide: „Hé Beroewang, ik verzoek U om visch, want ik heb honger". De Beroewang schrikte toen hij de stem van den Raqsasa vernam en keek om. Daar stond een verbazend groote Raqsasa, met roode oogen, bruinrood haar, afschuwelijk van uiterlijk. De Beroewang dacht: „Nu hij er zoo uitziet, zal hij mij zeker opeten, en doe ik verstandig aan den haal te gaan". En hals over kop vlood hij heen, met het hoofd heen en weer schuddende, en al flappende met de ooren, hij was in de meening elk oogenblik aangevallen te worden door den Raqsasa. Omkijkende, bemerkte hij geen Raqsasa, die hem nazette, waarop hij terugging naar de plaats, waar de visschen zich bevonden, en daar zag hij hem (den Raqsasa) de visschen opeten. Nadat hij alles op had, keek hij links en rechts en merkte toen den Beroewang op, die voor hem zat, (62) hij vroeg toen: „Wel Beroewang, waarom zijt gij bevreesd; ik zal U niet opeten, want ik ben al lang verzadigd. Voorwaar, vang veel visch, ik zal dan met U in vrede leven, mits ik geen honger behoef te lijden". De R. Beroewang antwoordde: „Goed Heer, moge gij morgenochtend weêr hier een kijkje komen nemen", waarna de Raqsasa huiswaarts keerde.

De Beroewang zag toen, dat al de visschen door den Raqsasa waren opgegeten en barstte los: „Jij, vervloekeling, hellekind, jij verdient gedood te worden; alle visschen heeft hij opgegeten, geen enkel vischje heeft hij overgelaten."

De avond begon te vallen, waarna alle dieren terugkwamen beladen met visch. Nadat zij aangekomen waren, bemerkten zij, dat al de visch, die zij hadden achtergelaten, op was, zij zeiden daarop: „Hé, Beroewang, waar is al de visch heen?" waarna deze antwoordde: „Spreekt zooveel niet, M. H., het scheelde weinig, of de Raqsasa had mij ook opgegeten". De Badaq merkte op: „Jij bent een lafaard; past het eigenlijk wel dat je den Raqsasa zooveel visch te eten hebt gegeven?" De Seladang sprak: „Wel jij met je gesnoet om de visch te bewaken; ik zal het doen; als de Raqsasa komt, zal ik hem den buik intrappen, zoodat zijn s. t. her- en derwaarts vliegt"; terwijl de Seladang heen en weer sprong en op den grond trapte, riep hij, „zoo zal ik den Raqsasa vertreden." Al de dieren zeiden: „Voortreffelijk als jij den Raqsasa kunt weêrstaan."

Den volgenden morgen gingen al de beesten weêr visch vangen, en de Seladang bleef achter om op de visschen te passen; al hurkende blies hij het vuur aan om de visch te bakken. Een oogenblik later verscheen de Raqsasa (63), zachtjes achter den Seladang aankomende, en sprak: „Hé,

[45]) Een Raqsasa wordt gewoonlijk voorgesteld met ontzettend groote oogen.

Seladang, ik verzoek U om uw visch." De Seladang, de stem van den Raqsasa vernemende, sprong naar beneden en holde zinneloos hals over kop weg, het bosch vèr weg in. Hij vloog met het hoofd tegen een boom aan, zoodat dit danig gezwollen was, terwijl zijne ooren aan flarden gingen; hij wist niet meer wat hem te doen stond, hij dacht dat de Raqsasa hem zou bespringen, doch omkijkende, zag hij geen Raqsasa. Hij hield een oogenblik stil en dacht aan de visch, waarop hij terugkeerde en zich achter een boom verschool, van welke plaats uit hij den Raqsasa druk bezig zag eten, hij riep hem toe: „Vervloekte, hellekind, die des doods waard zijt, hoe komt je daar de visch te eten?" — Toen de Raqsasa gedaan had met visch eten, keek hij rechts en links, en achter een boom den scheldenden Seladang bemerkende, riep hij: „Hé, kom hier, wees niet bang, mijn honger is gestild, morgen moet gij weer visch vangen, want ik kom weêr om visch vragen." Vol vrees antwoordde de Seladang: „Uitstekend Heer," doch hij dacht: „Moge de bliksem je treffen, vervloekeling."

Het werd avond en al de dieren des wouds kwamen terug, beladen met heel wat meer visch dan te voren; de Badaq, ziende dat al de visschen verdwenen waren, sprak: „Hé Seladang waar is de visch, dat zij geheel verdwenen is." De Seladang antwoordde: „Vraag (64) er niet naar, vraag liever waarom ik niet door den Raqsasa ben opgepeuzeld; had ik wat langzamer geloopen, wij hadden gewis elkaar niet meer ontmoet." De Badaq sprak: „Jij bent een lafaard; hoe sterk de Raqsasa ook is, hadt gij hem niet moeten weerstaan?" (De tijger neemt nu op zich om de visch te bewaken, het gevolg is dat wij weer het zelfde spelletje krijgen.)

(65) De dieren kwamen terug en zagen dat al de visch opgegeten was, en nu vertelt de tijger zijn wedervaren en merkt op: „Wat geeft het ons dat wij visch gaan vangen, want het monster eet ze toch op en wij kunnen niets naar ons gezin brengen; laat ons nu maar van hier weggaan en een andere plaats opzoeken." Nadat de Badaq dit vernomen had, riep hij snauwend: „Ik zal dien vervloekten Raqsasa, dien onreinen roover weêrstaan." Al zijne vrienden en kennissen spraken: Goed, als gij het werkelijk meent; als het niet gaat, zijn wij ten einde raad." — „Waarom spreken jelui zoo, gelooft gij mij niet?" sprak de Badaq. Hij sprong toen her- en derwaarts, vloog dezen en genen aan, gilde dat het een aard was, maakte een helsch kabaal, en spieste zijn hoorn in een boom. De vrienden zeiden: „Wel, heer, voortreffelijk als gij morgen den strijd wilt aanbinden (met dien Raqsasa)."

Den volgenden morgen gingen al de boschbewoners uit visschen, terwijl de Badaq achter bleef om op de visch te passen, hij zette zich neer en blies het vuur aan, toen de Raqsasa rook en vuur zag, kwam hij langzaam aanzetten en sprak: „He Badaq, ik verzoek om wat visch" (66) toen de Badaq het geluid van den Raqsasa vernam, keek hij om, en zag hij hem daar in alle grootte en lengte staan, hij dacht dat deze hem wilde aanvallen. Hij sprong op en stootte (terwijl hij wegrende) zoo tegen den schouder van den Raqsasa aan, dat zij samen tegen den grond vielen; meer nog steeg zijn angst, hij dacht dat hij al een schop beet had, hij rende daarom hals over kop weg, vloog tegen een steen aan, zoodat hij zijn lijf kwetste en het bloed er bij neerstroomde; doch hij merkte het niet op, hij rende maar door. Na een tijd geloopen te hebben, hield hij stil, en zag naar den

Raqsasa om, die hem niet gevolgd was (daar hij zich aan de visch te goed deed). „Het scheelde weinig" dacht de Badaq, „of hij had mij opgegeten, dat vervloekte hellekind, wat ziet hij er gemeen uit, 't is begrijpelijk dat de vrienden, die op de visch pasten, hem alles gegeven hebben", en verder: „Hé, Raqsasa, ondervind de kracht van mijn vuist, en zeg dan dat jij je dapper tegenover mij hebt gedragen", waarop hij met zijn hoorn de aarde in de hoogte wierp, zoodat de brokken hier en derwaarts vlogen. Daarop keerde hij terug en zag den Raqsasa de visch eten, versteld stond hij te kijken en uit de verte riep hij. „Jij eet daar onze visch op, sterf, want jij behandelt ons allen gemeen; durf eens hier komen, als je werkelijk krachtig en machtig bent". Hij hief daarop een woedend krijgsgeschreeuw aan, en trapte en schopte, zoodat alles met den grond gelijk werd gemaakt en gilde: „Kom hier, ik zal je fijn trappen, dat je s. t. rond vliegt". De Raqsasa keek eens om; de Badaq, denkende dat de Raqsasa hem te lijf wilde, schrok zóó, dat hij wegrende zonder (67) te weten waarheen; vele boomen vielen om, doordat hij er tegen aan bomde; zijn gezicht werd gewond, zijne ooren gescheurd door de doorns, doch uit angst voelde hij niets. Hij ontmoette daarop een aap en hij schreeuwde: „Hé, aap, kom help mij, een Raqsasa zit mij na", waarop deze antwoordde: „Zijt gij gek, er is niets te zien en gij loopt als een bezetene heen". Toen pas hield de Badaq stil. De aap nu naderde den Badaq, ziende hoe deze was toegetakeld, vroeg hij hem: „Hoe komt gij zoo toegetakeld"; de Badaq antwoordde hem hierop: „Wel, Kera, daareven ben ik aan het vechten geweest met een Raqsasa, die vreeselijk groot en lang was; daar ik sterk ben, heb ik hem neergekwakt, waarop zijne makkers kwamen aanloopen om hem te helpen; dank zij mijn kracht, heb ik er twee naar links en rechts over den grond laten buitelen; denkende dat er meerdere zouden komen, vond ik het veiliger het hazepad te kiezen". De Kera vroeg: „Waar zijn die Raqsasa's?" „Toen ik ze in den steek liet", zeide de Badaq, „bevonden zij zich aan de Tasik Tanim". De aap dacht: „Hoe kan de Badaq een Raqsasa weerstaan, daar deze groot en lang, en bovendien sterker is dan alle dieren des wouds; doch hoe zou het een leugen kunnen zijn, terwijl zijn lichaam zoowel als zijn hoorn zoo gewond zijn".

(68) Te verhalen valt nu, dat de Raqsasa de visschen opat, daarop keek hij om zich heen; toen hij merkte, dat de Badaq er niet was, ging hij naar zijn verblijfplaats terug. Het was middag; alle dieren des wouds keerden huiswaarts beladen met visch. Te bestemder plaatse aangekomen zagen zij visch noch Badaq, waarop de Harimau sprak: „Heb ik gelogen? zoo gaat het iemand, die niet naar goeden raad wil luisteren, en die prat is op zijn macht en kracht en moed; ik heb zoo'n idee, dat — laat staan een Raqsasa te weerstaan — als hij hem ziet, hij dan reeds aan den haal is gegaan." Al de dieren des wouds antwoordden: „Gij hebt volkomen gelijk." De Seladang voegde er toe: „Wel, vriend en maag, wat staat ons ten opzichte van den Badaq te doen, wij weten niet of hij leeft, dan wel dood is." De Harimau sprak: „Ik zal hem gaan opzoeken, opdat wij bepaald weten, of hij dood is, dan wel leeft; als de H. H. het goed vinden (ten minste)." Al de vrienden zeiden: „'t Is uitstekend, als gij het op U neemt naar onzen vriend te zoeken."

Nadat men het met elkaar eens was geworden, begaf zich de Harimau

op weg om den Badaq te zoeken, bosch in bosch uit, doch geen spoor van den gevluchten Badaq was te vinden, hij zag alleen de omgevallen boomen, waartegen de Badaq was aangebomd, en hij sprak bij zich zelven: „Voel dan maar, als je niet naar mij luisteren wilt; of je meer of minder (ellende) ondervindt is mij om het even.” De Harimau ontmoette vervolgens een vogel (69) die liedjes neuriede en zong, terwijl hij op een boom zat: „Wel vogel” vroeg de Harimau, „hebt gij ook den Badaq hier zien voorbij komen?” De vogel antwoordde: „Ik heb hem hier gezien, hij rende voort als een bezetene en vloog doelloos overal tegen aan; zijn rug was gewond, zijn neus bebloed, zijne ooren gescheurd en geschramd door dorens; doch, ga maar een eind verder.” — De Harimau ging door en zag een oogenblik later den Badaq zinneloos over den grond rollen; hij naderde hem en sprak: „Hé, Badaq, hoe komt gij hier over den grond rollen, waar zijn nu onze visschen, waar hebt gij ze bewaard?” Nadat de Badaq den Harimau zoo hoorde spreken, antwoordde hij: „Wel, Harimau, waar vraagt gij naar, zie mijn lichaam, gewond en bekrabd door den Raqsasa.” De Harimau hernam: „Gij hebt gelijk; ik ook heb uw wederwaren met den Raqsasa vernomen, hij vertelde mij, dat zijn hand pijn deed van het U krabben, terwijl hij met U vocht” Toen de Badaq den tijger hem zoo hoorde hoonen, boog hij uit schaamte het hoofd en antwoordde niet. De Harimau hernam: „Kom, vriendlief, laat ons naar huis gaan, want onze vrienden zijn zeer ongerust over U, de Raqsasa is weer huiswaarts gekeerd, hij heeft buikpijn omdat hij te veel visch heeft gegeten.” De Badaq en Harimau keerden terug. Bij den Seladang en al de vrienden aangekomen, sprak gene: „Hoe komt uw lichaaam zoo (70) gewond”, waarop de Badaq zeide: „'t Is niets bizonders, toen de Raqsasa kwam en luide riep: „Wel Badaq, geef mij je visch,” antwoordde ik: „Ik wil U geen visch geven,” waarop hij mij telijf ging; ik verdedigde mij echter. Een oogenblik daarop kwamen zijne makkers aan en hielpen hem, waarop ik ten einde raad, wegliep Was er maar één geweest, dan had ik mij niet voortgemaakt, geen stap zelfs; langzaam terugkeerende zijn dorens in mijn lijf blijven haken, van daar dat ik zoo gewond ben.” Al de dieren des wouds dachten. „Wat een leugenaar is die Badaq toch, dat hij, terwijl zijn lichaam door dorens verwond is, vertelt dat de Raqsasa hem zoo gekrabd heeft.” De Seladang sprak: „Wie neemt op zich om achter te blijven, dan gaan wij visch vangen?” Allen antwoordden: „Er is niemand, die het op zich neemt.” — „Als dat het geval is,” sprak de Seladang, „laat ons dan terugkeeren.” Allen gingen huiswaarts, veel visch met zich meevoerende terwijl zij het onderweg er over hadden, dat de Raqsasa hen zeer onrechtvaardig behandelde en wat hen nu te doen stond. De Seladang sprak: „Ik heb gehoord, dat er een P. Dj. is. die in een heiligen reuk staat en kracht van Baginda Ali gekregen heeft.” — „Als dat het geval is,” riepen zijne makkers, „laat ons dan bij hem onze opwachting maken”. Zij trokken vervolgens oostwaarts op, en na eenigen tijd onderweg geweest te zijn, kwamen zij bij de woonplaats van Sj. A. R. aan.

Sj. A. R., zag hen aankomen, keek strak naar den hemel, boog (71) zich voor de leus ter aarde en zeide: „Wel M. H, heden komen alle dieren des wouds mij hun beklag doen”. Zij antwoordden: „Voortreffelijk Heer, wanneer

komen zij". Sj. A. R. sprak: „Ik denk dat zij op komst zijn". Een oogenblik later kwam de Badaq met alle woudbewoners aan en verscheen voor Sj. A. R., waarop deze hen fluks aansprak: „Wel vrienden, wat komt gij bij mij doen". De woudbewoners zeiden: „Wel Heer Sj. A. R., wij komen hier met het voornemen U in kennis te stellen met onze omstandigheden; al uwe dienaren hier worden door den Raqsasa, die de Tasik Tanim bewaakt, gemeen behandeld. Op een zekeren dag n. l. zijn wij visch gaan vangen; de vangst echter is door den Raqsasa geroofd". Sj. A. R. sprak: „Wel vrienden, als dat het geval is, zal ik dit den Raqsasa beletten", doch terwijl hij zoo sprak, hield hij het oog onafgewend op den Badaq gericht en sprak: „Wel, vriend, wat is toch de reden, dat uw lichaam zoo gewond en bemorst met aarde is?" — „Dat is het werk van den Raqsasa, O Heer," antwoordde de Badaq, waarop Sj. A. R. hernam: „Het is zonde, dat zoo'n mooi lichaam door rotan-doorns gehavend is; over zeven dagen zal ik den Raqsasa vangen." Nadat de Badaq Sj. A. R. zoo had hooren spreken, kon hij geen woord meer uiten, zoo schaamde hij zich voor alle dieren; hij had de waarheid willen zeggen, dat, toen hij uit angst voor den Raqsasa wegliep doorns hem de huid hadden opengereten (doch hij was er niet toe gekomen). De vrienden van den Badaq zeiden: „Sj. A. R. ziet door en door; (72) het heeft er veel van weg, dat de Badaq, tegenover ons aan het liegen is". Uit schaamte boog de Badaq, het hoofd en keek noch naar rechts, noch naar links; hij was zeer bevreesd. De Kera kwam toen vlak bij den Badaq zitten en zeide: „Wel, Badaq, wat hebt gij mij toch verteld", waarop de Badaq sprak: „Ik heb niets in te brengen tegen wat onze Panghoeloe zegt, hij is goed bekend met het innerlijke van den mensch". Allen die dit hoorden, glimlachten en een ieder had het er over, dat het duidelijk merkbaar was, dat de Badaq loog. Nadat de Badaq vernomen had, wat de vrienden te zeggen hadden, sprak hij: „Wel M. H., indien gijlieden moed hebt, waarom zijt gij dan ook hals over kop gevlucht, waarom hebt gij niet, zooals het behoort, uw vijand weerstaan; mij alleen strekt het niet tot schande (n. l. weggeloopen te zijn); een ieder kan het op zich zelven toepassen". De Seladang antwoordde spottend: „Wel Badaq ik ben niet zoo dapper als gij, daarom zijn mij rug en neus gewond, doordat ik hier en daar tegenaan geloopen ben, en mijn lichaam aan doorns opgehaald heb". Sj. A. R. vernemende wat de Seladang zeide, glimlachte en sprak: „Wel M. H. redetwist niet zoo over het gebeurde met den Raqsasa, ik zal hem vangen". Al de woudbewoners bogen het hoofd en zeiden: „Gij hebt gelijk Heer, over hoeveel dagen denkt gij U reisvaardig te maken?", waarop Sj. A. R. antwoordde: „Over zeven dagen zal ik gaan". De dieren des wouds: „Uitstekend Heer, wij wachten slechts op Uwe bevelen."

Toen de zeven dagen om waren, en het goede oogenblik daar was[46], zeide Sj. A. R.: (73) „Wel, vrienden, vandaag ga ik op weg om den Raqsasa te vangen." De Radja Singa zoowel als de anderen antwoordden: „Wij allen staan gereed, en wachten slechts op uw vertrek", daarna zette de P. Dj. zich op den witten Seladang, en allen richtten hunne schreden naar de

[46]) Het is zeker overbodig om hier op het geloof aan goede en kwade dagen te wijzen.

rivier T a n i m, de verblijfplaats van den R a q s a s a. Na eenigen tijd onderweg geweest te zijn, kwamen zij daar aan. SJ. A. R. sprak daarop: „Wel M. H. haalt mij r o t a n, ik wil er hoepels van maken." Alle dieren gingen r o t a n halen; na r o t a n ingezameld te hebben, maakten zij er hoepels van en brachten deze bij SJ. A. R.; zijn Hoogheid sprak toen: „Vrienden laat ons in den T a s i k T a n i m visch gaan vangen." Men ging daarop visschen en ving heel wat, waarna zij naar hun logies, dat ingestort was, doordat de B a d a q er tegen aangeloopen had, terugkeerden [47]). Den volgenden morgen sprak SJ. A. R.: „Wel, H.H., gaat u allen ver hier vandaan verbergen; zoodra gij mij hoort snauwen, moet gij fluks aan komen rennen." Iedereen ging daarop heen; SJ. A R. zette zich neer, maakte een groot vuur aan om de visschen te bakken. Een oogenblik later zag de R a q s a s a rook en vuur, en kwam hij vlug en voorzichtig aanloopen; een P e l a n d o e k, ziende, die bezig was 't vuur aan te blazen, sprak hij: „Wel P e l a n d o e k, wat doet gij," waarop deze (74) antwoordde: „Ik wensch mij af te zonderen, ik ben ziek, hier hebt gij de medicijn; ik ben moe van het visch vangen," en verder tot den R a q s a s a: „Waar wilt gij heen?" waarop de R a q s a s a antwoordde: „Ik kom hier om u visch te vragen." SJ. A. R. hernam: „Goed, wat zou daar voor kwaads in zitten, doch waarom komt gij zoo langzaam aan." — „Ik ben ook onlekker, mag ik u ook wat medicijn vragen," sprak hij. — SJ. A. R. hernam: „Mijn geneesmiddel zijn deze *simpai's* (hoepel), een geneesmiddel, dat ik aan mijne voorouders verzocht heb en probaat is." De R a q s a s a sprak verder: „Ik verzoek u om wat visch, want ik heb ergen honger." SJ. A. R hernam: „Het is niet goed, dat gij visch eet, wanneer gij nog geen medicamenten hebt gebruikt." De R a q s a s a gaf hem gelijk, waarop SJ. A. R. sprak: „Gij moet ze maar eens probeeren, doch gij moet ze niet stuk maken, misschien gaat de kracht van mijn geneesmiddel dan te loor." — „Ik zal precies doen wat gij beveelt, gij moet ze mij zelven maar omdoen," sprak de R a q s a s a. En SJ. A. R. deed den R a q s a s a de hoepels om ellebogen en knieën; nadat hij hem stevig al de hoepels omgedaan had, kon de R a q s a s a zich niet meer verroeren, omdat alles zoo nauw zat. SJ. A. R. sprak nu: „Wel, R a q s a s a, beproef de hoepels te breken, opdat gij, zoo gezond als te voren, naar huis kunt gaan, en door den zegen van den heiligen Wali en B a g i n d a A l i, macht en kracht terug krijget, alsof gij nog jong waart." De R a q s a s a wilde zich bewegen, doch was daartoe niet bij machte, (75), ook had hij geen kracht meer om de hoepels te verbreken. SJ. A. R. sprak toen: „Wel R a q s a s a, het gaat goed met uw lichaam, want mijn geneesmiddel heeft er vat op." De R a q s a s a kwam daarop tegen den grond te vallen en kon zich niet meer verroeren, SJ. A. R. hernam: „Houd je nu doodstil, opdat ik op je hoofd medicijn kan doen." De R a q s a s a hield zich stil, waarop SJ. A. R. den R a q s a s a strak aankeek, en hem met zijn slagtanden begon te havenen, luide begon hij daarbij te schreeuwen en te snauwen, terwijl hij hem de oogen brak en zijn hoofd met zijne slagtanden van een spleet. Toen de dieren des wouds, SJ. A. R. hoorden schreeuwen, kwamen zij aanstormen en zagen den R a q s a s a wijdbeens liggen, met gebroken oog, zijn gegil had veel van den donder;

[47]) Zie 't begin van dit verhaal.

uit angst vlogen de dieren radeloos her- en derwaarts, een ieder, van waar hij stond, riep: „Hellespook, wat is dat voor een geweldig beest; ach wat doet mij het hoofd pijn; mijne voeten zijn stuk, ach." De Raqsasa schreeuwde maar van voren af aan; alleen de R. Singa en R. Harimau waren de eenigen, die zich niet hadden weggemaakt. Sj. A. R. sprak toen: „Wel vrienden, doodt meteen den Raqsasa." De Raqsasa riep gillend: „Hé, Pelandoek, wat voor kwaad heb ik tegen U misdaan, dat gij mij bedrogen hebt; ik heb part noch deel er aan, dat al de dieren des wouds aan den haal zijn gegaan." Toen de dieren des wouds hem weêr hoorden, kwamen zij onder woest gekrijsch aanrennen, de Badaq ziedend van toorn, trof hem met zijn hoorn, terwijl hij riep: „Nu pas kan ik mij wreken, ondervind dit, bastaard." Er waren weêr anderen, die op hem aanvlogen en hem krabden, ieder (76) op zijn eigen wijze. En de Raqsasa stierf gedood door alle dieren des wouds. Sj. A. R. sprak. „Wel vrienden, zijn er nog makkers van den Raqsasa of niet?" De Seladang antwoordde: „Wel, Heer, er zijn er geen meer." Waarop Sj. A. R. hernam: „Waar zijn toch zijne makkers, hé Badaq." De Badaq hield zijn mond, waarop Sj. A. R. sprak: „Komaan M. H. laat ons een zeven dagen hier vertoeven". Zeven dagen lang vischte men en zocht Sj. A. R. vruchten en jonge boomuitspruitsels; men sleet genoegelijk den tijd onder eten en drinken, en een ieder zeide van Sj. A. R., dat hij sterk en krachtig was, dat hij den grooten en sterken Raqsasa weerstand had kunnen bieden; dat geen der dieren in staat was zich tegen Sj. A. R. te verzetten; iedereen loofde hem. Daarop sprak Sj. A. R. tot de dieren des wouds: „Morgen moeten wij maar weêr naar huis gaan," en zij allen antwoordden: Voortreffelijk heer, wat gij zegt en beveelt zullen wij doen." Toen zij allen gereed waren braken zij op, en een ieder ging naar zijn woonplaats terug.

VIII. Te verhalen valt, dat de Radja Semoet (mier) al zijn volk bijeen riep om raad te houden, daar hij wilde trouwen. Het ging toen zeer levendig toe, doordat een ieder op zijn wijze geluid gaf; al het mierenvolk vergezelde zijn vorst, (77) terwijl verscheidene tientallen van muziekinstrumenten in optocht meegingen; zonder tal was de troep.

Juist ging de R. Gadjah zich op de vlakte vermaken, en zag daar een hoop mieren over den grond in lange rijen gaan. De R. Gadjah werd zeer boos, toen hij zoo'n grooten troep van des R. Semoet's volk zag voortkruipen, hij zeide: „Wel Semoet's, hoe komen jelui zoo, naar ik zie, met een hoop van je volk aan den kuier?" De mieren antwoordden: „Wij begeleiden onzen vorst in den bruiloftstoet". De R. Gadjah sprak: „Waar is jelui aller koning". — „Daar in het midden, omgeven, door allerlei vorsten", werd hem geantwoord, doch de R. Gadjah zag alleen, dat de grond bedekt was met mieren. De R. Gadjah sprak: „Hé, mieren, hoe ziet jelui koning er uit, ik zie aan geen enkel bepaald teeken, dat hij de koning is, jelui zijn allemaal mieren (die niet van elkaar verschillen), als ik weet waar jelui vorst is, dan trap ik hem zeker fijn". Het volk merkte op:

„Wel groote Gadjah, waarom geeft gij zoo op onzen vorst af; gij zijt evengoed door Allah geschapen (als hij); gij schijnt niet erg beleefd te zijn, waarom spreekt gij toch zoo? Al zijt gij groot en wij maar mieren, toch zijn wij niet bang; voor goede woorden heeft men ontzag, doch niet voor gebazel; er is geen mensch bang ter wille van wat iemand zegt, al is hij groot en moedig, doch goede woorden, beleefde taal, goede manieren van doen, daar heeft men ontzag voor en schaamt zich".

De R. Gadjah werd boos en sprak: „Wel, lage en gemeene mieren, wat willen jelui, als jelui werkelijk mannen zijt, verweert je dan, terwijl ik je vertreed" (78). Daarop begon hij te snauwen en een helsch kabaal te maken, en stortte zich op den troep mieren; wien hij vertreedde ging dood; die vlug was ontkwam het gevaar. De mieren wisten zich niet meer te bergen; er waren er, wier pooten door midden gebroken, niet meer konden loopen. Toen de R. Semoet zag, hoe druk bezig de R. Gadjah was om zijn volk te dooden, zonder dat het eenige schuld had, stond hij versteld en zeide: „Wel, R. Gadjah, waarom doodt gij al mijn schuldeloos volk". De R. Gadjah sprak: „Wel lage mier, wat wilt ge van mij, houd je mond". De R. Semoet antwoordde: „Omdat gij groot zijt, doodt gij mijn schuldeloos volk". De R. Gadjah sprak woedend: „Och, allergemeenste mier, jelui loopt te kriewelen over den grond; houd je mond, ik trap jelui tot morsel". De R. Semoet antwoordde: „Hé groote R. Gadjah, wanneer gij met mij vechten wilt, uitstekend, doch ik eisch een uitstel van zeven dagen". De R. Gadjah sprak: „Wel, mier, geen zeven dagen, al was het drie maanden, dan geef ik je het". Nadat zij over het te houden gevecht een afspraak hadden gemaakt, keerde de R. Semoet terug en verzamelde al zijn volk, dat er van door was gegaan, groot en klein, oud en jong, zij allen verzamelden zich.

(79). De R. Semoet gelastte nu in het midden van de vlakte een wolfskuil te graven. Dag en nacht werkte men aan een stuk door. Nadat de bevelen waren ten uitvoer gebracht, gingen zij aan hun vorst ervan kennis geven, waarop de R. Semoet sprak: „Wel hoeloebalang's, is hij diep, breed en groot?" waarop hij tot antwoord kreeg: „Ja, hij is aan alle kanten even breed." Daarna trok de R. Semoet naar het midden van de vlakte, vergezeld door al zijn volk. De R. Gadjah deed dit insgelijks, doch hij wist niet dat de R. Semoet hem een laag legde, hij dacht: „Hoe wil die R. Semoet zich toch met mij meten, hij, die (zoo klein is, dat hij) over den grond kruipt." Luide sprak hij: „Wel lage Radja Semoet, nu zijn onze zeven dagen om," waarop de R. Semoet antwoordde: „Ik heb gewacht, zooals het hoort, dat U mij uitnoodigdet; wanneer gij op mij wilt losstormen, dan wacht ik U af." Inmiddels zag een aap, dat de R. Gadjah en de R. Semoet op het punt stonden elkaar in de haren te vliegen, waarop hij fluks naar den R Semoet ging en sprak: „Wel, R. Semoet, wat is de reden, dat gij met den R. Gadjah te doen hebt." De R. Semoet antwoordde: 80) „Wel, vriend lief, op zekeren dag, liep ik in huwelijksstatie over de vlakte, plots komt de R. Gadjah en zegt: „Hé, Mieren, hoe komt gij hier in zoo'n groot aantal. Mijn volk antwoordde: „Wij vergezellen onzen vorst in de bruilofstoet, waarop de R. Gadjah sprak: „Wat is jelui vorst, een lage persoonlijkheid, die op mij wangunstig is; 't is een fout geweest, dat

Allah hem heeft geschapen: als ik wist waar jelui koning stond, zou ik hem zeker stuk trappen en dooden," dat heeft de R. Gadjah over mij gezegd; mijn volk antwoordde hem toen: „Waarom doet gij alzoo, want wij zijn even goed door Allah geschapen om op dit ondermaansche te leven (als gij); gij hebt in het geheel niet op onzen vorst af te geven." De R. Gadjah hernam toen: „Wel, lage mieren, wat min en laag is, zal ik je heer toedichten," woedend is hij daarop mijn volk gaan vertreden; velen zijn gedood, anderen hebben gebroken ledematen, weêr anderen zijn weggehold zonder te weten waarheen; die gelegenheid had te ontsnappen deed het, die het niet kon doen stierf; ziedaar de reden (van onzen strijd)." De aap sprak tot den R. Gadjah: Wel, vriendlief wat is de reden dat gij met den R. Semoet strijden wilt; zijt gij niet iemand van naam, en is U niets door SJ. A. R. opgedragen, als er wat goeds of slechts gebeurt, hem er kennis van te geven? en nu zult gij van dezen strijd hem niet op de hoogte brengen; als gij het hem niet gaat meêdeelen, zijt gij aan SJ. A. R. ongehoorzaam" De R. Gadjah sprak: „Gij hebt volkomen gelijk, uw raad is navolgens waard". (81) Een oogenblik dacht de R Gadjah na, waarna hij tot den R. Semoet sprak: Hé, „lage en geringe Semoet, wij zullen getuigen zoeken, opdat de dieren des wouds niet van mij zeggen. dat ik U onrechtvaardig behandel, en het duidelijk aan het licht kome, zoowel uw moed als de mijne." De R. Semoet zeide: „Wel moedige R. Gadjah dappere en aanzienlijke, daar staat niets anders op, als gij de afspraak nakomt (om met mij te vechten)." De R. Gadjah sprak toen tot zijn volk: „Wel, M. H., morgen moet gij U verzamelen, want ik wensch SJ. A. R. op te zoeken, ik wil hem de zaak vertellen." Al de mantri's antwoordden: „Ja Heer, wij zullen ons hier vereenigen, en wat de reden ook mag zijn, dat gij ons hier verzamelt, wij zullen U vergezellen." De R Gadjah begaf zich toen op weg, om zijn opwachting bij SJ. A. R. te maken, met al zijn volk naar de Qoes Djinaka.

Niet lang daarna kwamen zij er aan en verschenen voor SJ. A. R. De R. Gadjah, voor hem komende, boog zich ter aarde, SJ. A. R. sprak hem aan: „Wat is de reden vriend, dat gij hier bij mij komt." De R. Gadjah antwoordde: „Wel Heer, ik kom hier voor U, omdat ik mij schaam, dat de R. Semoet zich met mij wil meten; daarbij komt dat hij heel wat op mij heeft afgegeven." SJ. A. R. sprak daarop: „De R. Semoet durft heel wat aan (82) om met U den strijd aan te binden: doch als nu eenmaal het geval zich zoo toedraagt, zal ik al mijn volk bijeenroepen, want ik wil U wel met den R. Semoet zien vechten; morgen ochtend zullen wij gaan."

(Den volgenden morgen) begaf SJ. A. R zich op weg, gezeten op den witten badaq, en vergezeld door alle dieren des wouds. Na eenigen tijd onderweg geweest te zijn, kwam hij aan den boschrand, waar SJ. A. R. en zijne talrijke legerscharen stilhielden. SJ. A. R. sprak: „Wel vriendlief R. Gadjah, 't zou goed zijn als ik den R. Kambing tot den R. Semoet zond." De R. Gadjah: „Uitstekend, wat gij beveelt zal ik doen." SJ. A. R. sprak tot den Kambing: „Wel, vriend, ga naar den R. Semoet en zeg hem: „Wel, weet gij, (niet) onverstandige R. Semoet, dat SJ. A. R., die mij tot U zendt, vorst is van alle dieren?" [48]) De Kambing nam afscheid, en ging naar den R. Semoet.

---

[48]) In verband met het volgende, moet hier wat uit den text weggelaten zijn

Aangekomen sprak hem de R Semoet fluks aan: „Waar komt gij van daan; hebt gij wat te doen?" De Kambing antwoordde: „Ik kom hier, gezonden door SJ. A. R., om U op te zoeken." En al wat SJ. A. R. hem gezegd had, bracht hij over aan den R. Semoet. Toen de R. Semoet dat alles vernomen had, kwam hij naar buiten (83) en zag, vergezeld van zijn mantri's, dat alle dieren des wouds in ontelbare massa daar stonden.

Het mierenleger stond verbaasd en sprak: „Wel Heer, waarom hebben de dieren des wouds op de vlakte zich met den R. Gadjah vereenigd, zij willen ons misschien kwaad doen". De R. Semoet antwoordde: „Wel hoeloebalang's, gaat hen vragen wat de reden is, dat zij zich allen op de vlakte vereenigd hebben". Zij bogen en begaven zich naar den R. Singa, bij hem aangekomen spraken zij: „Wel rechtvaardige heer, wij zijn door onzen vorst gezonden om U te vragen, wat er aan de hand is, dat gij hierheen komt". De R. Singa sprak: „Ik weet het niet, gij moest naar SJ. A. R. gaan". De mantri der mieren hernam: „Wien noemt gij SJ. A. R.", waarop de R. Singa zeide: „Weet gij niet, dat degene, die op den rug van den witten badaq zit, SJ. A. R. is? Hij is ons aller hoofd". De mier keek om en zag een witten Pelandoek, op den rug zittend van een witten badaq, baard en sik waren wit; de mier dacht: „Kijk, wat is die Badaq gek, dat hij dien ouden Pelandoek op zijn rug wil nemen". Hij ging daarop naar den P. DJ. en zeide: „Wel Heer, ik heb U te vragen, wat er aan de hand is, dat gij hierheen komt; mijn vorst heeft mij hierheen gezonden om U dit te vragen". Daarop antwoordde (84) SJ. A. R.: „Wel Mantri Semoet, geef uwen vorst kennis, dat ik hierheen gekomen ben, om uw vorst met den R. Gadjah te zien vechten, opdat ik getuige kan zijn, wie het wint en wie het verliest". Nadat de Mantri Semoet de woorden van SJ. A. R. vernomen had, nam hij afscheid en keerde terug naar zijn vorst; voor hem aangekomen zeide hij: „Ja Heer. SJ. A. R. zegt, dat hij hierheen gekomen is, om U met den R. Gadjah te zien vechten, hij wil er getuige van zijn, wie 't wint en wie 't verliest, dat heeft hij gezegd". Nadat de R. Semoet zijn mantri zoo had hooren spreken, was hij verbaasd en vroeg: „Wel, mantri was er ook iemand bij den R. Gadjah". De mantri antwoordde: „Neen, Heer, geen mensch was er, ik heb alleen den witten Pelandoek gezien, zittende op den rug van een witten badaq, wit van baard en knevel, zoo zag hij er uit". Nadat de R. Semoet een oogenblik had nagedacht, sprak hij: „Wel mantri, ga en geef den R. Gadjah kennis, dat ik een uitstel van twee dagen verzoek, dan kom ik om te strijden". De mantri groette eerbiedig en ging naar den R. Gadjah, terwijl hij sprak: „Wel voortreffelijke vorst, mijn koning verzoekt U twee dagen uitstel, daarna wil hij vechten". De R. Gadjah sprak: „Goed, doch zeg aan uw vorst, dat hij zich haaste, want SJ. A. R. wil mij zien vechten (85) met uwen koning". De mantri nam afscheid, en ging naar zijn koning terug, en bracht hem de woorden v/d R. Gadjah over.

Daarna gelastte de Radja Semoet zijne mantri's bijeen te komen, en zich in den wolfskuil te begeven; al het mierenvolk deed desgelijks; zonder tal waren zij, zoowel gewone, als vergiftige en roode mieren; groot in aantal waren zij, den R. Gadjah afwachtende, als hij in den wolfskuil mocht terecht komen.

De afgesproken tijd was daar, nauwelijks was de zon boven den horizon, of Sj. A. R. sprak tot al de dieren des wouds: „Waar zijn de mieren, dat zij niet komen?" De R. Gadjah sprak: „Als zij niet komen opdagen, zal ik de plaats hunner inwoning verwoesten, hun koning met vrouw en kinderen dooden". Op dat oogenblik verscheen de R. Semoet met veel van zijn volk, en liet hij door zijn mantri aan den R. Gadjah weten: „Wel R. Gadjah, kom nu te voorschijn, want mijn koning staat gereed, en wacht U op het midden van de strijdvlakte". Nadat de R. Gadjah de woorden van den Mantri Semoet had vernomen, keerde deze terug en vereenigde zich met zijn vorst aan den overkant van den wolfskuil, afwachtende dat de R. Gadjah op hen zou losstormen. Een oogenblik daarop sprak Sj. A. R.: „Wel vriendlief R. Gadjah, val de mieren goed aan, gij moet niet voor hen het onderspit delven". Een oogenblik later schreeuwden de mieren, die aan den overkant van den wolfskuil, stonden: „Hé groote olifant, die sterk, moedig en dapper zijt, kom hierheen, wij zullen je (86) hersenen uitzuigen". Toen de R. Gadjah dit vernam, werd hij woedend, snauwde en schold er duchtig op los, en rende op den R. Semoet los, die tusschen zijn volk in stond; zij (de mieren) hielden zich gereed en wachtten de komende dingen in den wolfskuil af. De R. Gadjah wist van dien kuil niets af, toen hij er bij kwam, plofte hij er ook in. Daarna waren er mieren die in zijn neus kropen, zoo ook in zijn ooren, in zijn oogen, kortom overal kropen zij in zijn lichaam en beten hem geducht; alle soort van mieren namen deel aan den strijd. De olifanten[49]) rolden over elkaar terwijl zij woedend brulden, zij wisten geen raad meer. Het mierenvolk juichtte van ganscher harte, zoo ook de dieren des wouds; een helsch lawaai was het, toen zij merkten hoe den R. Gadjah een loer was gedraaid door den R. Semoet. De olifanten stierven, doordat de mieren, die hen beten in zoo'n groot aantal waren; in elke lichaamsopening kropen zij. Zoo ging het met den R. Gadjah in den wolfskuil door den R. Semoet gedood.

Sj. A. R. sprak toen: „Wel, vrienden, dit is het lot van den R. Gadjah geweest, 't is niet goed dat wij ontrouw plegen en onrechtvaardig zijn tegenover een schepsel Gods. Al zijn nu de mieren kleiner dan wij, daarom is het toch gemakkelijk hen te overweldigen, want moedig zijn ze niet; het is niet moeielijk ons op hen te wreken; gaat daarom allen voor mij drooge alang² halen en legt alles voor hunne holen, opvlammend zal de alang² onzen vriend, den R. Gadjah, wreken.

(87) Nadat alle dieren des wouds vernomen hadden wat Sj. A. R. zeide, gingen zij drooge alang² halen, legden die voor het hol der mieren en staken alles in brand Vele mieren stierven, anderen gingen aan den haal. Toen zij merkten dat het de dieren des wouds waren, die tegen hen vijandig optraden, holden zij weg om zich te bergen; zij kropen in holen en gaten van boomen; ieder zorgde voor zich zelven; zonder nadenken vlogen zij hier of daar in. Sj. A. R. sprak toen: „Wel M. H., ik ben zoo te werk gegaan tegen de mieren, omdat zij onzen vriend, den R. Gadjah, gemeen behandeld, en hem in een valstrik gelokt hebben, doch nu zijn zij, dood of levend, er (zelf) ingedraaid". De R. Singa sprak: „Wat die mieren nu betreft, er zijn er

---

[49]) Hier verschijnen in eens meerdere olifanten op het tooneel.

gestorven, anderen weer bleven leven, en zijn weggeloopen zonder te weten waarheen." SJ. A. R. sprak: „Als dat het geval is, laat ons dan terug gaan". Nadat hij dit gezegd had, keerden zij allen terug.

Aan den Qoes Djinaka gekomen, ging ieder op zijn plaats zitten, waarna SJ. A. R. het woord nam: „Wel vrienden, gaat ieder uwer naar uwe woonplaatsen terug, vecht niet, doet elkaar geen afbreuk, weest niet ontrouw tegen uwe vrienden; doet zulks vooral niet, mijne vrienden, want dat is onrechtvaardig en trouweloos; God, hem zij lof, zal zich op allen wreken, die ongehoorzaam zijn."

Men verhaalt, dat de Pelandoek Djinaka vorst werd te Padang Soedjana; alles gebeurde volgens zijn wil en begeeren; niemand veronachtzaamde zijne bevelen. Zijn kracht en wijsheid werden wereldvermaard.

HET LOOZE DWERGHERT (EDITIE 1893.)

I. (Er was eens) iemand, die een verhaal uit den ouden tijd verhaalde, n.l. de geschiedenis van het *Looze Dwerghert*, (en wel) de wijze, waarop hij knap en handig al de dieren des wouds voorloog; zoo luidt het:

Eens was er een Pelandoek, die in een woud woonde, bij den berg Indra Kila; de vlakte (die er tegenaangrensde) was zeer uitgestrekt. Toen ter tijd hadden zich vele dieren op die vlakte verzameld, daar bosch en veld zoowel vruchten als kruiden opleverden voor hun voedsel. Nadat de P. een tijdje daar gewoond had, gebeurde het, dat hij op zekeren dag er over nadacht om *alleen*, en wel door middel van zijne geheime wetenschappen alle beesten des wouds te bedotten (2), om op zoo'n wijze ze allen onder zijn macht te krijgen en zijn naam overal bekend te maken.

Nadat de P. aldus nagedacht had, ging hij naar (bloeiende) alang² toe en rolde zich er in, zoodat de bloemen van dat gras overal in zijne haren bleven steken, en hij daardoor een wit voorkomen kreeg, tengevolge waarvan hij er uit zag als een oude Pelandoek.

Verder bevond zich daar een heuveltje Djantaka (geheeten), waarbij een steen lag, die veel weg had van een mat en geheel begroeid was met loemoet (wier); die steen heette Batoe Zamroed [50]); daarboven verhief zich een beraqsa boom, als een zonnescherm, waaraan men den naam van iram² koening geeft; alles zag er fraai uit Die steen diende hem tot zitplaats.

Aan den oostkant lag een vlakte Sijodjana Kaïndraän met name; aan den westkant stond een berg, verder bosch en kreupelhout, waarin duizenden tijgers verblijf hielden

De Pelandoek nu besteeg den top van den berg, keek naar het westen [51], en merkte de duizenden tijgers op, die zich daar bevonden (3); daarop keek hij naar het oosten, en zag daar duizenden geiten. Het denkbeeld kwam bij den P. op: „Ik moest tusschen de tijgers en geiten vrede stichten, opdat mijn naam bij alle schepselen der aarde bekend worde." Nadat hij alzoo gedacht had, daalde hij den berg af, terwijl hij al improviseerend liedjes

---

50) Zamroed = smaragd.

51) De Schrijver noemt juist de windstreken andersom, dan eenige regels te voren; dit met het oog op de zitplaats v. d. P. gedaan.

zong[52]). Hij ging daarop langzaam naar de geiten toe. Hen genaderd, zagen zij dat hij op hen aankwam, en spraken hem fluks aan: „Wel, vriendlief, wat is er aan de hand, dat gij naar ons toe komt?" waarop de P. antwoordde: „Ik kom U opzoeken, omdat ik U (4) een nieuwtje heb mede te deelen, dat U allen nuttig kan zijn; ik wil het U vertellen, indien het mogelijk is, dat ik daardoor uw zegen deelachtig word. Het gebeurde eens, dat ik bezig was voedsel te zoeken, toen ik plots een Wali Gods ontmoette, deze gaf mij zijn zegen en gelastte mij drie jaar, drie maanden en drie dagen lang boete te doen; hij leerde mij ook een krachtig gebed en gaf mij verscheidene voorschriften, waarna de Wali Gods sprak: „Wanneer de tijd om is, zal alles wat gij wilt, door Allah verhoord worden; al uwe gebeden zullen vervuld worden." Het krachtige gebed dat mijn leermeester mij leerde luidt aldus: (Nu volgen een paar regels abracadabra), daarna heb ik gedaan, wat hij mij bevolen heeft; toen de tijd om was, heb ik, in dien tusschentijd oud geworden, mijn boete gestaakt en ben gaan wonen op den heuvel Djantaka. Zoowat een paar dagen geleden is een verspieder der tijgers, die aan den anderen kant van den berg Indrakila verblijf houden, mijn kant uit geweest, waarna ik mijn gebed uitsprak (5); de verspieder keerde terug; drie dagen lang deed hij dit telkens weer, en door den zegen van mijn gebed, bracht ik het zoo ver, dat hij mij niet kon naderen. Was ik niet op zoo'n wijze te werk gegaan, dan hadt gij er al den last van ondervonden; als gij mij niet gelooft, komt dan morgen in mijn paleis op den heuvel Djantaka, doch eet zooveel mogelijk lakoem vruchten en alang² uitspruitsels, gij moet dan goed toezien en niet bang zijn; in de eerste plaats Allah, vervolgens de zegen van den Gezant Gods en van mijn leermeester zullen U helpen, en verder ben ik er om een onheil van U af te weren, doch handelt volgens het voorschrift, dat ik U geven zal, opdat Allah U allen bescherme". Nadat al de geiten vernomen hadden, wat de P. gezegd had, zeiden zij: „Wij zullen, zonder daarvan af te wijken, uw voorschrift volgen". De P. sprak: „Wanneer morgen de verspieders der tijgers aankomen (16), tilt gij uw beide voorpooten op, (en doet net) alsof gij hen wilt wegjagen, schudt daarop heftig met uw hoofd en zegt: „Er komen veel te weinig, zij evenaren ons niet in aantal, al kwaamt gij met U allen, zoo zou er toch niet genoeg zijn, doch beter weinig dan niets, een ieder kan dan een proefje van IJ krijgen". De Radja Kambing en de overigen moeten er aan toevoegen: „'t Is waar wat gij zegt, wij kunnen dan een smaakje van tijgervleesch krijgen, in lang hebben wij niets geproefd, wij hebben honger en ons tandvleesch jeukt al". — Al de geiten antwoordden: „Wij zullen doen wat gij ons leert, indien het ons nut — zooals gij zegt — zullen wij ons allen aan U onderwerpen". Nadat de P. dit met den R. Kambing en zijn volk besproken had, ging hij naar huis.

Hij begaf zich nu naar de tijgers; hen genaderd zijnde, merkten de tijgers op, dat een oude P. op hen afkwam, fluks spraken zij hem aan: „Wel oude P., waar komt gij vandaan, komt gij voedsel voor ons brengen", waarop de P. al kuchende antwoordde: (7) „Was het waar! doch M. H. let op, er is

[52]) In het werk komen vele pantoen's en tooverspreuken voor, die wij onvertaald laten, daar die eigenaardige poësie en het abracadabra der spreuken, zich niet voor eene vertaling leenen. Vrg. o.a. H. C. Klinkert. Iets over de Pantons der Maleiers. Bijdragen, enz., 3e vgr. 3e deel 809 e. v.

een nieuwtje, misschien wordt gij den zegen van mijn leermeester deelachtig, want ik heb den Wali Gods die vol geduld is, tot leermeester gehad; hij heeft mij daarop gelast drie jaar, drie maanden en drie dagen boete te doen, en nu oud geworden, woon ik op een plaats Djantaka geheeten; de wereld is voor mij afgedaan, want mijn meester leeraarde: „Voorwaar, de wereld is niet bestendig, de hemel alleen is het," zooals de wijze dan ook zegt: „de wereld is vergankelijk, de hemel eeuwig." Mijn leermeester zegt, dat de laatste dag op handen is; ik heb vele (bewijzen daarvoor) gedurende mijn boetedoening gezien, o. a. dat zwakke beesten sterk zijn geworden, waarna zij zeer groote dieren ten onder wilden brengen, en opeten wat machtiger was dan zij. Nu zijn er verschillende soorten van geiten, die in beraad staan en overleg plegen om U te overvallen; zij zochten een middel om via mijn paleis Djantaka hierheen te komen, waarop ik een gebed, mij door den Wali Gods geleerd en van onfeilbare kracht, prevelde, (8) al de geiten nu stonden stil en konden geen poot verroeren om mijn kluizenarij voor bij te gaan; als gij mij niet gelooft, zendt dan morgen een paar kleintjes om eerst poolshoogte te nemen."

Nadat vorst en volk dit vernomen had, waren zij allen verbaasd en verschrikt en zeiden: „'t Is goed, wij zullen morgen een paar kleintjes zenden, om er naar te zien; indien het werkelijk waar is, wat gij zegt zullen wij U hulde bewijzen; intusschen verzoeken wij U beleefd, het onheil, dat ons van den vijand wacht, af te weren." De P. sprak daarop: „Goed, ik neem op mij dat onheil af te weren, want Allah heeft gezegd: „Al wie een onheil afweert van iemand, die in moeielijkheden en ellende zit, zal op een groote belooning van Allah aanspraak kunnen maken." Daarop ging hij al zingende en improviseerende naar zijn kluizenarij terug.

Den volgenden dag gelastte de R Harimau een paar van zijne kleintjes naar de kudde geiten om te zien (9) bij de kluizenarij v. d. P. Juist kwamen de geiten bij duizenden opdagen, terwijl hunne bekken er rood uitzagen als bloed, door het eten van *lakoem*-vruchten. De tijgerwelpen, drie in aantal, naderden de kluizenarij van den P.; toen deze ze zag aankomen, riep hij die tijgerwelpen aan, terwijl hij kuchte. Nauwelijks zagen de geiten de tijgertjes aankomen, of zij deden wat hen door den P. was geinstrueerd, terwijl zij telkens de voorpooten ophieven en zeiden: „Drie tijgertjes zijn te weinig, indien de geheele troep aankwam, dan zou het voortreffelijk zijn, wij allen hadden dan ieder eentje." Nadat zij zoo gesproken hadden, kuchte de P. wederom en sprak met heldere stem een gebed uit; toen dit was opgezegd, voegde hij er nog eenig abracadrabra aan toe. Alles wat de geiten gedaan hadden en de P. gesproken, zagen en vernamen de tijgerwelpen, zoo ook hoe hij een gebed uitsprak. (10) Zij waren verbaasd en verschrikt, en beefden aan alle ledematen, terneergeslagen door angst, dachten zij: „Indien de P. zijn afweermiddel niet had opgezegd, waren de geiten ons te lijf gegaan en hadden ons zeker opgegeten, want hunne bekken waren rood van het bloed." daarop renden zij al schreeuwende hals over kop weg. De R. Harimau schrok toen hij zijne welpen zag aankomen.

Nadat de P. zag, dat de tijgertjes aan den haal waren gegaan, naderde hij de kudde geiten, waarop zij allen zeiden: „Wat raadt gij ons aan in verband met het doen en laten v. d. Harimau?" De P. sprak: „Maakt u daarover

niet bezorgd en bedroefd, ik neem op mij om u met elkaar te verzoenen; wanneer hij niet naar mijn voorstel luistert, dan zweer ik u, dat al de tijgers vergaan zullen en wel door den onfeilbaren zegen van mijn leermeester." Nadat de geiten hem zoo hoorden spreken, waren zij allen verheugd, waarop de R. Kambing sprak: „Wanneer het u lukt (11) om ons met den R. Harimau te verzoenen, zullen wij u onderworpen zijn, en volgen wat gij beveelt en gelast." Daarop sprak de P.: „'t Is goed, stelt vertrouwen in wat ik u zeg." Nadat dit gesprek afgeloopen was, ging hij naar den R. Harimau. Bij de tijgers aangekomen, was de R. Harimau in druk gesprek met zijne kinderen, welke hem alles vertelden wat zij gezien hadden. De R. Harimau was verbaasd en dacht: „'t Is waar. wat die oude P. gezegd heeft".

Een oogenblik daarop kwam de P. opdagen, de R. Harimau sprak: „Ga s.v.p. zitten." De P zette zich neer en zeide: „Wel hoe denkt gij er nu over, is het anders geweest, dan wat ik u verteld heb? De wereld loopt op zijn eind en alles gaat averechts; doch gij moet niet lichtvaardig te werk gaan, schaf in allen ernst raad; hebt gij gehoord wat de datoek's (wichelaars) die het weten, zeggen n.l. dat het einde der wereld daar is, en de vaderlijke gebruiken (adat) gaan verkeeren?" (12) Nadat de tijgers vernomen hadden, wat de P. zeide, spraken zij: „Gij hebt gelijk, wij vragen u om raad, opdat wij aan dit onheil ontkomen." De P. sprak: „Indien gij dat meent, is het het beste, dat gij met de geiten vredesluit, ik neem op mij u met elkaar te verzoenen; als zij niet naar mijn raad willen luisteren, dan zal de geheele kudde geiten vervloekt zijn en u tot voedsel strekken." Nadat men de woorden van den P. vernomen had, sprongen zij allen verheugd op en spraken: „Indien gij het zegt, vinden wij het goed met de geiten vrede te sluiten; wat voor nut heeft het om zoo in vijandschap te leven, men ondervindt er last van en het zoeken van voedsel gaat daardoor bezwaarlijk." (13) Na alzoo van gedachten gewisseld te hebben, ging de P. terug naar zijn kluizenarij.

Den volgenden morgen werden de R. Kambing en de R. Harimau opontboden naar de kluizenarij, en de P. bracht het zoover, dat zij (nl. geiten en tijgers) elkaar de hand gaven, en wel de vorst den vorst, de mantri den mantri en het volk het volk. Nadat geit en tijger met elkaar verzoend waren, ging een ieder zijns weegs; in allen vrede en rust zochten zij hun voedsel, en hadden geen vrees voor elkaar. Daarna verscheen een ieder met geschenken bij zich voor den P., waarna deze den naam aannam van Sjâhi 'Alam di Rimba. Hij bracht de tijgers naar een groot meer. een dag reizens in oppervlakte, waarin zich ook veel visch bevond; zij waren zeer verheugd, toen zij alles opgenomen hadden; meer en meer stelden zij in Sj. A. R. vertrouwen. De geiten voerde hij naar een vlakte aan den voet van den berg Enta berenta geheeten, ook een vijver bevond zich er, terwijl op de vlakte zelf veel gras groeide. Al de geiten waren verheugd. (14) Nadat Sj. A. R. zoowel tijgers als geiten hun voedsel had aangewezen, keerde Sj. A. R. terug begeleid door de beide radja's en hun volk. Aangekomen zette hij zich op den heuvel Djantaka neer, opgewacht door tijgers en geiten. Nadat alles geregeld was, sprak Sj. A. R.: „Wat u lieden betreft, keert naar uwe woonplaatsen terug, eens in de drie dagen komt gij

hierheen, zooveel mogelijk voordeel genietende van de zegeningen van mijn gebed." Al de tijgers en geiten zeiden: 't Is goed, SJ. A. R., wat gij zegt zullen wij doen." Zij allen namen van SJ. A. R. afscheid en keerden naar hunne woonplaatsen terug; eens in de drie dagen nu kwamen zij hun opwachting bij hem maken. Nadat zij eenigen tijd zoo geleefd hadden, werd SJ. A. R. alom beroemd, (vooral) dat zijne gebeden onfeilbaar waren en hij tijgers en geiten verzoend had, zoodat zij eensgezind leefden.

II. Te verhalen valt, dat er een Gergasi, met name Geraq Gempa leefde, groot en lang, daarbij sterk en woest; in de wouden hield hij zich (15) op. Nauwelijks kwam hij van den berg Maha biroe,[53]) of hij trad het bosch binnen en bracht schrik en verwarring onder de woudbewoners; wat hij tegenkwam greep hij aan en at het op. Al de woudbewoners groot en klein, waren tegen hem niet opgewassen.

Eens verzamelden zij zich en zaten met elkander te beraadslagen, op een heuvel, allen waren tegenwoordig. De eerste die het woord nam was de R. Roesa, deze zeide: Wat staat ons te doen, nu de Gergasi schrik en verwarring onder ons sticht, wat moeten wij doen, opdat het ons wel ga". De Radja's Beroewang en Srigala antwoordden: „Ik heb gehoord, dat er een oude Pelandoek is, die werkelijk als boeteling streng geleefd heeft op den berg Indra Kila, en wel op een plaats, de heuvel Djantaka geheeten; nu heb ik vernomen, dat hij de R. Harimau en de R. Kambing verzoend heeft, want zijne gebeden worden steeds verhoord". — „Het is waar wat gij zegt". sprak de R. Kidjang, „ik (16) heb het nieuws van den R. Harimau vernomen. Daar dit zoo is, laat ons iemand naar hem toezenden, en ons beklag doen, misschien kan hij ons helpen; doch wien zenden wij het beste naar hem toe?" De R. Srigala sprak: „Laat ik naar dien ouden Pelandoek gaan en hem de klachten van al de dieren overbrengen". Al de radja's zeiden: „'t Is goed wat gij zegt". De Srigala ging daarop naar den berg Indra Kila.

Op dat tijdstip zat SJ. A. R. daar, opgewacht door de tijgers en geiten. Vanaf den heuvel Djantaka zag hij den Srigala aankomen; voor de leus keek hij in het luchtruim en sprak: „Wat is er toch aan de hand met de dieren des wouds, dat zij zoo in verwarring zijn, en ons weer lastig komen vallen". Kwansuis telde hij de pitten van den boelang-boom [54]), die hij neergeworpen had: „Volgens mijn geheime wetenschap, komt een beest, wit (licht) van kleur naar mij toe, afgezonden door de dieren des wouds". De R. Harimau en R. Kambing zeiden: „Wat zou er aan de hand zijn, dat die bode komt en wanneer verschijnt hij hier?" SJ. A. R sprak: „Volgens mijn geheime wetenschap, zal hij direct komen, want hij heeft wat van belang voor al de radja's uit te voeren". (17)

De R. Srigala kwam bij de buitenste rijen van tijgers en geiten aan, en zag toen duizenden van deze dieren voor SJ A. R. zitten; deze had zich neergezet op den

[53]) Bij het geven van dezen naam, zal den schrijver de beroemde berg Sĕgoentang Maha miroe uit de Sĕdjarah Mĕlajoe (zie Ed. Klinkert bl. 44) door het hoofd gespookt hebben.

[54]) De gewone wijze om good of kwaad door middel van eene op bepaalde wijze uitgevoerde telling te weten te komen.

Batoe Zamroed en onder de schaduw v.d. waringin- en beraqsa-boom, welke op een pajoeng iram koening geleken. Aangekomen bij de geiten sprak de R. Srigala: „Wel, M. H geeft s.v.p. kennis aan Sj. A. R., dat ik, de R Srigala, voor hem wensch te verschijnen, op last van alle dieren des wouds". Fluks werd dit Sj. A. R. door een geit overgebracht, en deze sprak: „Laat hem snel voor mij verschijnen; wat hebben die woudbewoners nu?" De mantri Harimau en Kambing werden afgezonden om den R Srigala plechtstatig af te halen, deze trad binnen, tevens Sj. A. R. hulde bewijzende, deze sprak: „Wat voert U hierheen". De R. Srigala antwoordde: „Ik ben afgezonden om uw voorspraak in te roepen voor de zaak van den 18) Gergasi Geraq Gempa, die ons tot op den laatsten man aanpakt en opeet; die daartoe instaat zijn gaan aan den haal, zoo ontkomen zij het onheil. Nu zijn de vorsten en grooten vereenigd; van den Seladang is er één, van den Roesa twee kleinkinderen gegrepen, van den Landaq drie kleinkinderen, van den Beroewang zijn vrouw, en ook mijne nakomelingen zijn opgegeten; het geringe volk lijdt er ook onder. Nu zijn de vorsten met elkaar te rade gegaan en mij hebben zij tot U gezonden, (om U te vragen,) of gij dat onheil van ons kunt afweren door dien Gergasi te dooden; dan zullen alle dieren des wouds zich aan U onderwerpen".

Nadat Sj. A. R. had vernomen, wat de R. Srigala te zeggen had, antwoordde hij niet, dacht een oogenblik na, telde de *boelang*-pitten en sprak daarop: „De vorsten hebben groot gelijk (dat zij om mij komen), ik weet ook dat de Gergasi van den Goenoeng Mahabiroe neerdaalt. Ga terug en zeg a. d. vorsten, dat ik op mij neem om dien Gergasi te grijpen, want hij kwelt te zeer de schepselen Gods; daarbij is zijn tijd daar, waarop hij zich met mij meten moet". Hij sprak alsof hij boos was en een liedje improviseerende op den zegen van Allah, Mohammed en zijn leermeester zeide hij: „Ik zal hem weerstaan; wanneer ik niet doe wat ik zeg, dan draag ik te vergeefs den naam van Sj. A. R. en ben ik met weinig succes bij den Wali van Allah in de leer geweest, indien ik niet in bescherming neem alle woudbewoners en schepselen van Allah, den eenigen God, wiens geest zich zelven slechts evenaart.[55]) Bij God, over drie dagen ga ik dien vervloekeling Gods vangen; de R. Harimau en R. Kambing zullen hem dooden. Het is nu de maand Moharam, op den 10en van deze maand, op Dinsdag is het de goede tijd en zal ik met gemak dien vervloekeling grijpen," al kuchende sprak hij dit. Nadat de beide vorsten en de Srigala vernomen hadden wat Sj. A. R. zeide, nam de laatste afscheid en keerde terug om de dieren des wouds op te zoeken.

Bij al de vorsten aangekomen sprak men fluks den R. Srigala aan, met de woorden: 20) „Wat nieuws hebt gij daar opgeloopen". De R. Srigala antwoordde: „Goed nieuws", en hij bracht over alles wat Sj. A. R. gezegd had, en (hij verhaalde) hoe fraai hij er woonde, en hoe ontzagwekkend de audientie van den R. Harimau en R. Kambing met al hun volk was. Nadat zij allen vernomen hadden, wat de Srigala zeide, schudden zij vol verbazing hunne hoofden heen en weer en spraken: „Indien dat werkelijk waar is, dan is het ten zeerste gepast, dat wij ons aan hem onderwerpen, want

---

[55]) In den tekst staat: .... *jang njawa itoe samanja njawa djoega akan balasnja* (19.11).

Allah stelt hem over ons, dat hij in staat is zulk wonderbaarlijk werk te verrichten". Nadat zij aldus gesproken hadden, keerden alle radja's terug terwijl zij (den komst van) SJ. A. R. afwachtten.

Op het aangeduide tijdstip begaf zich SJ. A. R. op weg om met den Gergasi Geraq Gempa den strijd aan te binden. Op den weg, dien gewoonlijk de Gergasi betrad om op roof te gaan, liet hij alle tijgers en geiten, zich links en rechts daarvan verdekt opstellen en beval den R. Harimau en R. Kambing: „Als ik straks in snauwen uitbarst, moet gij met al uw volk aankomen (21)". Nadat hij aldus zijne bevelen gegeven had, ging SJ. A. R. een gat graven, terwijl de beide vorsten zich met hun volk in de bosschen verscholen.

Een poosje daarop kwam de Gergasi en wilde zijn gewonen weg betreden om in het bosch voedsel te gaan zoeken. Nadat SJ. A. R. hem opgemerkt had, boog hij kwansuis het hoofd, terwijl hij het gat groef en om zijn vrouw riep: „Kom, hé vrouw, opdat wij snel naar binnen kunnen gaan, want de laatste dag is op handen, mijn leermeester zegt dat het vandaag gebeurt. Hij zegt dat hemel en aarde op elkaar zullen sluiten, het is wenschelijk, dat gij met onze kinderen komt, laat staan wat gij nog te zoeken hebt, hé vrouw en kinderen, komt spoedig hierheen". De Gergasi naderde den Pelandoek, deze boog het hoofd en graafde maar voort, zich den schijn gevende hem niet te zien, terwijl hij weende en steunde, waarop de Gergasi den Pelandoek den mond toekneep en sprak: „Wel oude Pelandoek, wat is de reden, dat gij dat gat graaft en uw vrouw en kinderen roept om in het hol te gaan"? Voor de leus schrok de P. en sprak: De reden dat ik dit hol graaf is, dat mijn leermeester, Gods Wali, mij gezegd heeft (22), dat de laatste dag daar is; de bewijzen daarvan komen goed uit, zie maar, Heer! naar de lucht, zij draait al rond". De Gergasi keek toen opwaarts en zag de wolken zich voortbewegen, hij dacht: „'t is waar wat de Pelandoek zegt", waarop hij tot den P. sprak: „Wel P. neem mij mede en laat mij tegelijk met U in het gat afdalen". de P. antwoordde: „Hoe kunt gij er in, want uw lichaam is zoo groot en lang; wanneer gij er in wilt, vooruit dan, help het gat graven, spoedig, want Gods Wali heeft tot mij gesproken: „Vandaag zal er een Gergasi Geraq Gempa geheeten, zich bij U vervoegen". De Gergasi dacht: „'t Is waar wat de P. zegt, als de Wali Gods hem niet mijn naam heeft genoemd, waar heeft hij dien dan vandaan". De Gergasi daalde in het gat en groef met allen ijver. In een wip was het gereed, waarna SJ. A. R. hoepels maakte en sprak: „Wanneer het mocht gebeuren, dat hemel en aarde op elkaar vallen, dan heb ik daartegen een middel, waardoor uw lichaam er tegen bestand zal zijn, terwijl ik U (23) dan als bedekking gebruik. Is uw lichaam stevig, en kan het een paar oogenblikken (den schok) uithouden, dan zijn wij het gevaar te boven. Mijn leermeester heeft dan ook gezegd, dat gij mijn schut zoudt zijn. Hij heeft mij allerlei voorschriften gegeven, die ik tot in bizonderheden heb uit te voeren". Al sprekende was het gat zoo diep geworden, dat de Gergasi er tot zijn borst in stond, hij zeide toen: „'t Gaat niet snel met het graven, kom laat ik eerst die hoepels beproeven, of ze om mijn lichaam kunnen, want ik zie de hemel hoe langer hoe lager komen, als ik niet in het gat ga, ben ik straks verloren". SJ. A. R. merkte op: „Wat gij daar zegt is volkomen waar, ik kan

mij dan bij u komen verschuilen". Sj. A. R. gaf hem de hoepels aan; hij deed ze om, terwijl Sj. A. R. hem hielp om ze om zijne knieën, ellebogen en hoofd te doen; van onder tot boven zat hij in de hoepels; zijn geheele lichaam was behoepeld totdat hij zich niet verroeren kon. Toen nu Sj. A. R. zag, dat de Gergasi zich niet verroeren kon, improviseerde hij lustig een liedje (24), waarop hij aan het snauwen ging, den Gergasi op het hoofd sprong, hem schopte en trapte, en uitriep: „Hé, tijgers en geiten, komt hier, en ranselt den Gergasi af."

Toen de tijgers en geiten het gesnauw van den Sj. A. R. vernamen, renden zij verheugd toe. De Gergasi ziende, dat de P. hem bedot had, was woedend en sprak: „Wel, ongeluk van een Pelandoek, waarom hebt gij je stiefvader[56]) gefopt?" waarop Sj. A. R. antwoordde: (25) „Ik heb U dit gebakken, omdat gij veel op uw kerfstok hebt zitten tegenover Allah; ik heb gezien en gehoord, hoevele schepselen Gods gij hebt omgebracht en als voedsel verbruikt; als ik U niet gefopt had, hoe zou ik U dan hebben kunnen vastbinden, want gij zijt zoo groot en lang; nu wreekt zich Allah op U door middel van mij; met gemak zijn de hoepels om uw lichaam gekomen". Daar zag Sj. A. R. de tijgers en geiten op zich afkomen, hij riep toen: „Hé vrienden komt gauw hierheen, beukt en ranselt hem, en watert me dien Gergasi op zijn hoofd". Nadat zij Sj. A. R. zoo hadden hooren spreken, beukten, ranselden en schopten zij op hem los, terwijl zij (bovendien) den Gergasi rijkelijk bewaterden en op hem hun gevoeg deden. Sj. A. R. sprong daarop van het hoofd van den Gergasi af, omdat de s.t. van de tijgers, zoowel als de urine van de geiten zoo vreeselijk stonk en sprak: „Bijna werd ik met s.t. besmeerd." De woedende geiten schopten en trapten net zoo lang (26) totdat het lichaam van den Gergasi vaneen scheurde, en hij, niet langer bestand tegen de pijn, stierf, stikkende in de urine van tijgers en geiten; het gat was er propvol mede gevuld, zoodat zijn lichaam van onder tot boven er mede bemorst was.

Sj. A. R. sprak daarop: „Wel, gij beide vorsten, komt hier, wij gaan samen naar huis, gij en ik zullen tevreden zijn, want die ellendeling heeft mij niet geteld, en zoo is het hem vergaan". De R. Kambing sprak: „Gij hebt volkomen gelijk", terwijl de R. Harimau in het midden bracht: „Kom, ga op mijn rug zitten, opdat wij vlug huiswaarts keeren, daar de avond reeds invalt, bovendien ligt overal veel s.t. van rhinocerossen en zwijnen, uwe voeten mochten daarvan gaan jeuken". Sj. A. R. antwoordde: „'t Is waar wat gij zegt, want zoolang als ik in mijn kluis heb vertoefd, heb ik niet geloopen en bovendien mag ik geen onreine dingen aanraken". Daarop ging Sj. A. R. gezeten op den rug van den R. Harimau en vergezeld door den R. Kambing met al zijn volk huiswaarts. Na korten tijd kwamen zij aan het paleis op den heuvel Djantaka aan, waarna Sj. A. R. op den top van den heuvel

---

[56]). *Bapa tiri.* 't Is een grove beleediging om zich zelf iemand's stiefvader te noemen, daar het een intimiteit tot iemand's moeder op den voorgrond stelt, waarop een ander onmogelijk gesteld kan zijn. 't Is immers een bekend feit, dat men een inlander niet dieper kan grieven dan zijne ouders te beleedigen, van daar het Javaansche schelden: „Embokmoe di-silit djaran". Vrg. Clifford and Swettenham A Dictionary of the Malay Language (Taiping Pérak) pag. 1557.

sprong en zittende op den Batoe Zamroed, ontving hij de hulde (27) van tijger en geit.

Sj. A R.'s naam werd door het dooden van den Gergasi alom beroemd; alle dieren des wouds verzamelden zich soortgewijs en kwamen hunne opwachting bij Sj. A. R. maken, vol vrees deden zij zich nedrig voor; terwijl zij beladen waren met verschillende geschenken, zooals lekkernijen, jonge boomuitspruitsels en vruchten, waarin Sj. A. R. veel trek had; dat alles brachten zij, zoo ook boelang vruchten en lakoem-vruchten en andere fruit bij hoopen zoo groot als een heuveltje; (het aanbieden) ging vergezeld van verschillende loftuitingen. De R. Kera alleen was niet gekomen, zoo ook de R. Singa en R. Gadjah.

Nadat Sj. A. R den Gergasi gedood had, sprak hij tot de vorsten: „Gij M H., vergeet mij niet, opdat gij den zegen van mijn leermeester, den Wali Gods, deelachtig wordt; daarbij komt, dat ik al oud ben, wie weet of ik niet van daag of morgen sterf, want mijn leven ligt in Gods hand, wat hij gebiedt kunnen wij niet afwenden, want de dood is onze tegenstander (28); geen mensch kent zijn stervensuur, daar alles volgens Gods raadbesluit gaat, (er wordt immers gezegd) al wie een ziel heeft, moet sterven, zoo zeggen ook alle wijzen: „wie in ongeloof sterft, met diens kennis neemt Allah geen genoegen", zoo sprak mijn leermeester." En de vele vorsten zeiden: „'t Is waar wat die voorname Sjèh zegt, geen mensch kan er aan ontgaan." Sj. A. R. sprak verder: „Wat u betreft, M. H., gij moest ieder naar uw woonplaats terug gaan; wanneer gij mij genegen zijt, moet gij om de drie dagen bij mij verschijnen, om elkaar eens te ontmoeten; want ik ben oud, en wie weet wat Allah nog doet; gij wordt dan den zegen deelachtig van mij, iemand, die een leermeester gehad en een kluizenaarsleven geleid heeft." Daarna werd hun in liedjesvorm nog wat opgedragen (29, 30), waarop zij, na het een en ander met elkander afgesproken te hebben, naar hunne woonsteden terugkeerden.

III. Er valt te verhalen van den Radja Kera, die met zijne krijgsoversten en volk op een ramboetan-boom zat.

De R. Kera sprak: „Wel, mantri's en krijgsoversten let op het doen en laten van den Pelandoek Djinaka, hij is vol bedrog. Al de dieren des wouds heeft hij gefopt; het is dom van de radja's om aan den Pelandoek hulde te bewijzen; waar heeft hij toch die leugenvolle wetenschap van daan, dat al de radja's hem eer bewijzen; ik echter wil mij in het geheel niet voor hem buigen." Al de apen-mantri's antwoordden: „'t Is waar wat gij van al die hooge heeren zegt, doch zij bewijzen hem hulde, omdat hij een groot onheil van hen gekeerd heeft, n.l. hij heeft den Gergasi, Geraq Gempa geheeten, gedood, dat is geen kinderwerk geweest; hij was alles behalve een portuur voor hem." De R. Kera sprak daarop: „'t Is waar wat dat werk betreft, dat neemt echter niet weg, dat ik de vuile streken van den P. D. doorzie; van zich zelf zegt hij, dat hij drie jaar, drie maanden en drie dagen als kluizenaar geleefd en onderwijs heeft genoten van den Wali Gods, dat is de reden waarom ik zeg, dat hij ons fopt en beliegt, hij wil ons

zand in de oogen strooien." Terwijl de R. Kera met al zijne mantri's en volk bezig was te spreken, wist hij niet, dat de R. Beroewang en de R. Srigala zich achter een boom zoo verscholen hadden, dat zij niet in het oog vielen en toch alles konden vernemen, wat de R. Kera met zijne mantri's besprak. De R. Srigala zeide: „Voorwaar, die R. Kera is zeer boosaardig en onbeschoft (32) om zich zoo over Sj. A. R. te uiten, hij is een alleronbeschaamdste kerel." De R. Beroewang merkte op: „Gij hebt volkomen gelijk." Beide riepen toen woedend: „Wel onverstandige R. Kera, wat zijt gij moedig, dat gij u zoo uitlaat over onzen Panghoeloe, den dapperen en weergaloozen Sj. A. R.; wat heeft hij tegenover u misdreven?" Zeer boos zeiden zij dit. Toen al de apen vernamen wat de R. Beroewang en de R Srigala zeiden, schrikten zij hevig, en konden niets antwoorden, de woorden waren hen op de lippen bestorven.

Nadat de beide radja's zich zoo hadden geuit, keerden zij terug om van het bovenstaande verslag te geven aan Sj. A. R. Voor dezen aangekomen, zetten zij zich vol eerbied neer en spraken: „Heer der Wereld, de Kera die bastaard, is vreeselijk onbeschoft, hij geet niets om ons, die aan uwe voeten zitten, wij zijn niet waard, dat wij het voedsel eten, waarmede gij ons elken dag beschenkt." En zij verhaalden (33) omstandig wat zij gezien en gehoord hadden. Sj. A. R. glimlachte en zeide: „Ik denk dat het niet moeielijker zal zijn den R. Kera beet te nemen dan den Gergasi; ik zal hem met behulp van God's almacht dooden, zoo ook door den zegen en het onderwijs van mijn leermeester, Gods Wali, 't heeft niets om het lijf, daar de R. Kera in evenredigheid kleiner is dan ik," daarbij zeide hij: „Ik dood ze niet, dan met verlof van Allah, den Allerhoogste." Daarop spraken de R. Beroewang en R. Srigala: „Wel Heer, wanneer gij het toestaat, zullen wij den R. Kera bestoken, opdat hij de kracht van onze vuisten ondervinde." Nadat Sj. A. R. hoorde, dat de beide radja's er over spraken om den R. Kera te lijf te gaan, beschonk hij hen met een en ander, en gaf als eeretitel aan den R. Beroewang den naam van Sri Indra Loegam en aan den R. Srigala dien van Sri Indra Kilat. Na zoo benoemd te zijn, vielen zij driemaal voor de voeten van Sj. A. R. neer, waarna hij hen bij de hand (34) nam en zeide: „Komt, mijne vrienden, gaat met Gods zegen en hulp den R. Kera overwinnen, doch, mijne vrienden, hoe klein de vijand ook mag zijn, moogt gij Allah toch niet vergeten, ik beveel U in Gods hoede aan, vraagt zélfs in den strijd hem om hulp." De beide radja's riepen daarop hun volk bijeen, namen afscheid van Sj. A. R. en gingen met hunne legerscharen op weg, een leven makende als tegen elkaar beukende golven.

Nadat zij eenigen tijd onder weg waren geweest, ontmoetten zij al het apenvolk; dit verschrikte hevig toen het geluid der Beroewang's en Srigala's vernomen werd. De krijgsoversten der apen riepen hun leger bijeen; propvol waren de boomen. De vijandelijke legerscharen traden daarop naar voren; de R. Beroewang en R. Srigala spraken tot hunne legerscharen: „Gij moet U een riem onder het hart steken, en niet (noodeloos) tijd verspillen" (35) De legerscharen van den R. Beroewang en den R. Srigala wierpen zich, zoodra zij de woorden van hun meester vernomen hadden, op het volk van den R. Kera. Zij vlogen elkaar woedend in de haren; een levendige strijd ontspon zich, gepaard met gebrul en geschreeuw, bijten,

schoppen en trappen. Van het apenvolk stierven er velen, waarna hunne gelederen werden verbroken en zij her- en derwaarts stoven. Toen de krijgsoversten der apen zagen, welk verloop de strijd nam, waren zij zeer vertoornd, stortten zich op het leger van den R. Beroewang en den R. Srigala en maakten zonder bedenken *amok*; opnieuw ontbrandde de strijd daar de krijgsoversten der apen zich in het gevecht mengden, waarna Sri Indra Loegam met zijn volk in de boomen, en Sri Indra Kilat met de zijnen op den grond tegen hen streed. Het ging er levendig toe: de radja's der drie legerscharen renden op elkaar in, beten en sloegen elkaar; zij smakten de apen, als menschen de rijpe vruchten doen, uit de boomen; zoo ging het er op toe; er waren er wier handen gebroken, wier voeten verstuikt waren; die niet na den val stierf, werd door het volk van Sri Indra Kilat afgemaakt.

Er was een (36) apen-krijgsoverste Kilat adara geheeten, dien Sri Indra Kilat in den weg trad; zij beiden beten en sloegen er duchtig op los, een oogenblik later stierf de krijgsoverste door de beten van Sri Indra Kilat; zijn hoofd was gebarsten, zijne hersenen vlogen rechts en links, en hij stierf. Het volk der Srigala's hieven een donderend gejuich aan; de apen-oversten konden het niet uithouden, zoodat zij stierven onder de slagen van de oversten van Sri Indra Loegam en Sri Indra Kilat. Al (wat er nog leefde van) het apenvolk ging aan den haal om hun leven te redden, en zochten hun toevlucht bij den R. Gadjah; vrouw en kinderen der apen raakten gevangen en werden Sj. A. R. als geschenk medegebracht.

IV. Te verhalen valt, dat de R. Kera en zijn volk bij den R. Gadjah waren aangekomen; deze sprak hen aan: „Wel R. Kera, wat is de reden, dat gij er zoo aan toe zijt?", de R. Kera sprak toen: „Ik ben door den R. Boroewang en den R. Srigala gemeen behandeld, en wel op last van een ouden Pelandoek; dat is de reden, waarom ik tot U kom, ik ben niet instaat geweest hun weerstand te bieden, daar zij beiden zoo fel en hevig streden (37); dat is ook de aanleiding dat zij den eerenaam ontvangen hebben van Sri Indra Loegam en Sri Indra Kila. Zóó heeft zich het geval toegedragen." De R. Gadjah sprak: „Blijf hier wonen, laat de Pelandoek of zijn bode hier bij mij komen, opdat ik hem een antwoord kan geven en mij op hem wreken; wat heeft die P. voor mij te beteekenen, klein beest, een hoop van mij op zijn kop geploft, maakt hem gelijk met den grond."

Daar kwamen de R. Beroewang en R. Srigala aan, de R. Gadjah vroeg hun: „Wat willen jelui, radja's hier doen?" zij beiden antwoordden toen: „Wel R. Gadjah, slaat zoo'n hoogen toon niet tegen ons aan, want wij staan met U in rang gelijk; (doch) wat voor goeds zou er in steken om met elkaar te redetwisten, daar wij afgezonden zijn door onzen heiligen en luisterrijken heer Sj. A. R. met de opdracht niet te strijden; hij heeft het echter op den R. Kera voorzien, die aan het kletsen is geweest en kwaad van hem gesproken heeft, hij is hierheen gevlucht, wij willen hem grijpen en meenemen naar Sj. A. R; nu hij bij U is, is het derhalve wenschelijk, dat gij bereid zijt hem aan ons over te leveren, opdat wij hem naar Sj. A. R.

brengen." 38) Nadat de R. Gadjah vernomen had, wat de beide radja's te zeggen hadden, was hij zeer vertoornd en sprak: „Wel R. Beroewang en R. Srigala, wat bazelt gij toch, gij gedraagt U zeer onbeschoft in mijn tegenwoordigheid, zonder de minste ingetogenheid. Ik vind het zonde, dat uw heer misschien geen bericht zou ontvangen, anders was ik best instaat U lieden met een klap van mijn staart in zee te jagen." Woedend waren de radja's, de woorden van den R. Gadjah vernemende, en snauwden: „En wij, wij vinden het ook zonde, dat wij een bepaalde opdracht van onzen meester hebben; indien hij dit wist, dan lag je nu in je bloed te wentelen; toe maar, zeg (maar) wat van ons, straks komt je stiefvader en kunt gij de zwaarte van zijn hand voelen." De R. Gadjah hernam: „Gaat weg en zegt aan je vader, den Pelandoek, dat ik geen oortje om hem geef; een hoop van mij op zijn kop geploft, laat hem zien hoe effen de grond is. Wat de aap nu betreft, ik geef geen toestemming, dat hij gaat." De R. Kera die zich achter den R. Gadjah verborgen had, zat in duizend angsten, toen hij de woorden van de beide radja's vernam. Deze twee gingen daarop (39) naar huis en gaven van het gebeurde kennis aan Sj. A. R. Nadat Sj A. R. dit had vernomen, was hij zeer vertoornd en sprak: „Dat de R. Gadjah groot en sterk en moedig is door Gods wil, weet hij niet, 't is gebrek aan zelfkennis, daarom denkt hij er niet aan; doch 't is met dezen Gadjah, als het liedje zegt n. l. dat alles van Allah afhangt." Sj. A. R. sprak verder: „Wel Radja Indra Kilat geef het aan den R. Gadjah kennis, dat ik met hem wil strijden en wel scheenschoppen. Verlies ik het, dan zal ik mij aan hem onderwerpen, (40) verliest hij het, dan heeft hij zich aan mij te onderwerpen; verder M. H. moet gij het schouwspel bijwonen, wanneer de R. Gadjah en ik elkaar te lijf gaan." Al de radja's stonden verbaasd over den kleinen Pelandoek, zij begrepen dat hij over groote wetenschappen te beschikken had, zij zeiden dan ook: „'t Is waar wat gij zegt, het ontbreekt den R. Gadjah aan doorzicht." Sri Indra Kilat ging daarop naar den R. Gadjah, deze sprak hem aan: „Wel Sri Indra Kilat wat is er aan de hand, dat de Pelandoek U hierheen zendt?" Sri Indra Kilat bracht daarop de woorden van Sj. A. R. over; deze vernemende, lachtte de R. Gadjah zoo luide, dat het veel weg had of de boomen van het woud ontworteld werden, en sprak: „Wel Radja, dat is geen goed denkbeeld; als ik met hem ga scheenschoppen, zullen dan niet de menschen en dieren des wouds zeggen, dat het laag en afkeurenswaardig van mij is (dit te doen), daar hij een klein beest is". Sri Indra Kilat sprak daarop: „Waarom spreekt gij zoo, gij hebt er part noch deel aan, 't is Sj. A. R.'s eigen schuld (als hij het onderspit delft); doch zijne gebeden (41) hebben groote kracht en overtreffen verre (wat men van) zijne kleine lichaamsgebouw (zou verwachten), zijn innerlijke aandrift is groot; doordat zijne gebeden verhoord worden, bewijzen alle dieren des wouds hem hulde". De R. Gadjah sprak daarop: „Als dat het geval is, goed dan: ga vlug terug en geef aan uw heer kennis, dat hij spoedig hier kome. Sri Indra Kilat ging heen om van zijne bevindingen verslag te geven, aangekomen vertelde hij wat de R. Gadjah gezegd had, waarna Sj. A. R. sprak: „Morgen ga ik naar den berg Indra Kilat om den R Gadjah op te zoeken, daar hij zijn s. t op mijn hoofd wil laten ploffen; gij allen M. H. moet tegenwoordig zijn, door Gods hulp zal hij of ik overwinnen; de dag

is heden te ver verstreken, bovendien is het tijdstip slecht, daar Allah doet neerdalen zabil (?) [57]); doch keert allen eerst naar huis, morgenochtend vroeg moet gij terugkomen".

Den volgenden morgen vroeg stond Sj. A. R. uit zijn slaap op en zette zich op den heuvel Djantaka neer, wachtende op de andere vorsten. Nadat hij gezien had, dat zij aankwamen, keek hij voor de leus in de richting van het Mekkaansche heiligdom terwijl hij de voeten gesloten hield (42) als iemand die druk bezig was een 'elmoe te celebreeren [58]). Toen alle radja's hem genaderd waren, zette hij zich neder en sprak: „Komaan, M. H., wij gaan op weg". Daarop daalde hij den heuvel Djantaka af, en zette zich op verzoek van den tijger op zijn rug, welk verzoek aldus luidde: „Kom Heer, zet U op mijn rug neer, misschien zijt gij niet sterk genoeg om te loopen", waarop Sj. A. R. antwoordde: „Uitstekend". De tijger legde zich daarop plat ter neder, waarop Sj. A. R. op zijn rug sprong; daarna begaf men zich naar den berg Indra Kila op weg. Tien dagen duurde de reis, toen (pas) was men aangekomen; Sj. A. R steeg af en zette zich op een klein puntig heuveltje neer, terwijl al de radja's zich voor hem schaarden. Hij dacht toen over een middel na om den R. Gadjah te foppen, (rondkijkende), zag hij een zwaren boomtronk, van waaruit de R. Gadjah recht sprak over zijn volk, als een huis zoo groot, Sj. A. R. dacht: „Dit is de plaats, waartegen ik mijn voet zal stutten". Nadat hij een en ander had opgenomen, ging hij alleen naar een heuvel en voor de leus zat hij daar in alle aandacht neer, den blik onafgewend naar Mekka richtende terwijl zijne twee handen over de borst gevouwen waren, waarop (43) hij een abracádabraasch gebed uitsprak.

Nadat Sj. A. R. al zoo te werk was gegaan, besteeg hij een bok en sprak de verzamelde radja's aan: „Komaan, M. H, wij gaan naar den R. Gadjah toe." Zij allen bogen zich ter neer en zeiden: „Uitstekend Heer, wij zullen u volgen." Zij allen stonden op en begaven zich op weg; Sri Indra Loegam en Sri Indra Kilat vormden de voorhoede, de R. Harimau de rechter-, de R Sapi de linker vleugel, de R. Kambing de achterhoede, een ieder met al zijne legerscharen; zoo werd de R. Kidjang linker adjudant, en de R. Landaq werd Panglima Perang; de menigte geleek op golven, die langzaam aan komen rollen èn woud èn velden overstroomen, terwijl door het geweldig. geschreeuw en gebrul van het volk alles scheen in een te storten (44). Zij rukten voorwaarts en kwamen aan de verblijfplaats van den R. Gadjah. De R. Kera doodelijk beangst, klom in een *waringin*-boom om het doen en laten van Sj. A. R. in het oog te houden. In het eerst stond de R. Gadjah verbaasd, toen hij bemerkte dat alle woudbewoners den Pelandoek vergezelden; bij troepen kwamen zij aan. Dicht bij de vlakte Indra Kila aangekomen, hield hij stand bij den boomtronk, en liet door Sri Indra Kilat den R. Gadjah weten, dat hij hem op de vlakte Indra Kila afwachtte. Sri Indra Kilat begaf zich vlug op weg, terwijl de R. Gadjah met zijne legerscharen te voorschijn kwam. Nadat Sj. A. R. den R. Gadjah in al zijne verschrikking zag aankomen, sprong hij van den rug van den bok af en zette zich op den boomtronk, terwijl hij sprak: „Wel, gij allen, let goed op, hoe ik met dien R. Gadjah speel; 't is wenschelijk,

[57]) Er staat *zabil*, dat ik niet weet te huis te brengen.
[58]) Vrg. Javaansche Bloemlezing van Poensen pag. 53.15.

dat gij van alles getuige zijt, want M. H. ik wil met den (45) olifant een afspraak maken, opdat hij mij niet bedriege, terwijl wij aan het scheenschoppen zijn, en wel: dat hij, die (van de pijn) tranen in de oogen krijgt, het verliezen zal, want dat is het bewijs, dat hij de pijn niet verdragen kan. Ik wil dat gij allen getuige zult zijn om naar waarheid getuigenis af te leggen, want de Profeet zegt: „Al wie naar waarheid getuigenis aflegt, zal mijn gunst deelachtig worden." Nadat al de radja's vernomen hadden, wat Sj. A. R. zeide, spraken zij allen: „Heer, gij hebt gelijk." Na aldus gesproken te hebben, plaatste hij zijn poot tegen den boomtronk en sprak een tooverformulier uit, waarna hij zijne beide pooten wreef en zeide: „Wel machtige vorst, kom scheenschop mij." De R. Gadjah naderde hem en sprak: „Waarom staat gij bij dien boomtronk," waarop Sj. A. R. antwoordde: (46) „Waarom zou ik het niet doen, daar gij zoo sterk zijt; hebt gij dan nooit vernomen, dat toen Hanoman uit Langkapoera terugkeerde, hij op den steen van Nabi Adam steunde om zijn sprong te doen?, daar ik nu klein ben, wil ik (ook) met mijn voet steunen." Na Sj. A. R. zoo te hebben hooren spreken, werd hij boos en scheenschopte naar Sj. A. R.

Toen Sj. A. R. den R. G. zag schoppen, trok hij voorzichtig zijn poot wat terug, waardoor de boomtronk getroffen werd, waarna hij zijn poot tegen dien van den R. Gadjah uitstrekte, zoodat het er veel van weg had, alsof deze van de plaats was geschoven, hij sprak daarop: „Wel, R. Gadjah, scheenschop driemaal achter elkaar, dan zal ik het op mijn beurt doen." De R. Gadjah schopte woedend tot driemaal achter elkaar toe; terwijl Sj. A. R. er niets van ondervond, was de poot van den R. Gadjah hevig geschaafd, en traanden zijne oogen (van de pijn). „Komaan," sprak de R. Gadjah, „nu is het uw beurt." Sj. A. R.: „Kom laat ons tegen dien knoest van den boomtronk schoppen." De R Gadjah: „Best." En Sj. A. R. schopte tegen den knoest; daar deze in het midden wat vermolmd was, doorboorde hij dien; driemaal deed hij zulks. De R. Gadjah, zoowel als de dieren des wouds waren verbaasd, en juichten Sj. A. R. toe; de R. Gadjah heftig vertoornd, schopte driemaal, doch viel, zonder resultaat, bij dien boom neer, waarop Sj. A. R. vlak achter hem ging staan en met zijn hoef in den rand van den voetzool van den olifant trapte. De R. Gadjah ondervond heftige pijn; de tranen stroomden hem langs de wangen, hij steunde, waterde, deed zijn gevoeg (van de pijn) en trachtte weg te komen, doch Sj A. R. sprong daarop op zijn kop en havende dien zoo met zijne slagtandjes, dat de R. Gadjah bleef liggen, zijn hoofd boog en geen stap meer kon doen, en sprak: „Van nu af aan ben ik aan U onderworpen, o luisterrijke Sj. A. R." Toen hij deze woorden gesproken had, steeg Sj. A. R. af en zeide: Wel, dappere vorst de menschen zongen immers vroeger reeds (48), dat men iemand's goeden raad moet volgen, om in leven te blijven, en men zonder 'elmoe, hoe groot men ook is, niets bereikt." Nadat de R Gadjah zoo Sj A R. had hooren spreken, hield hij zich stil en sprak uit schaamte geen enkel woord Sj. A R. zeide: „Wel dappere vorst, blijf achter, want ik wensch naar mijn kluizenarij terug te gaan." De R. Gadjah: „Ik wensch U te vergezellen en uw kluizenarij te aanschouwen, of zij verschilt met die der andere vorsten." Sj. A. R. sprak: „'t Is goed, wat verkeerds zou daarin gelegen zijn," waarna Sj. A. R. van den berg Indra Kila vertrok, gevolgd door alle vorsten

onder zulk gejuich en geschreeuw, alsof zij wouden en bosschen zouden kunnen verzetten, verheugd dat hun de zege was. (49) Na eenigen tijd gegaan te zijn, kwam Sj. a. r. aan den heuvel Djantaka, sprong op den Batoe Zamroed en zette zich er neder, voor hem al de legerhoofden met hunne soldaten, alles onder de schaduw van waringin en boeraqsa, die veel weg hadden van fraaie zonneschermen. Dit alles merkte de R. Gadjah op, terwijl Sj. A. R. sprak: „Wel gij radja's, vrienden en kennissen, komaan gaat naar uwe woonplaatsen terug, komt eens in drie dagen hier bij mij om ieder naar zijn behoefte de zegeningen van mijn gebed deelachtig te worden." De R. Gadjah antwoordde: „Voortreffelijk Heer, wij zullen doen wat gij zegt." Zij allen bewezen hem daarop eer en keerden naar hunne woonplaatsen terug.

V. Te verhalen valt van den R. Kera, dat, nadat de R. Gadjah zich had onderworpen en gedaan had wat Sj. A. R. zeide, hij tot zijne legerscharen sprak: „Ik wil mij niet aan den Pelandoek onderwerpen, wat denkt gij ervan. Komaan M. H. wij gaan naar den R. Singa, want hij is een machtig vorst, hij kan misschien onzen vijand weerstaan". Alle mantri's, krijgsoversten, enz. antwoordden: „Gij hebt gelijk, als de R. Singa ons werkelijk wil helpen, heeft het voor hèm niets te beduiden". (50). Nadat zij allen gesproken hadden, gingen zij naar het land van den R. Singa. Dat land bestond uit acht bergen en heette Mertjoe Doewangga, dicht bij de vlakte Enta Berenta gelegen. Alles wat er stond en groeide was zeer fraai, de vlakte ruim en breed, het volk groot in aantal. De majesteit van den R. Singa was buitengemeen, geen mensch hield het uit hem in de oogen te zien. De R. Kera sprak: „Hij zal ons helpen èn onze schande uitwisschen (59) èn onze oogen verhelderen, die door dien Pelandoek verduisterd zijn, dien bastaard, hij fopt de dieren des wouds en heeft lak aan alle vorsten van het woud, nu kan hij ondervinden, hoe krachtig zijn stiefvader, de dappere en sterke R. Singa is. Al was de Pel. nog zoo groot en kwam hij vergezeld door al de vorsten en hunne legerscharen, met één knauw heeft de R. Singa ze gedood, zoodat hun st. naar alle kanten uiteenspat". Nadat zij samen zoo beraadslaagd hadden, ging de R. Kera op weg met al zijne mantri's, legerhoofden en volk, (51) van het eene woud naar het andere, van de eene vlakte naar de andere, koers zettende naar het land v. d. R. Singa. Naar de bergen en vlakten, die er waren, richtten zij hunne schreden; daar stonden waringin's op rijen, aan den kant een groene steen, daar ook bevond zich het paleis van den vorst. De R. Kera en de mantri's, krijgsoversten, enz. enz. verschenen voor den R. Singa; aangekomen zette de R. Kera zich, bewees den R. Singa hulde, waarop deze sprak: „Wat is er aan de hand, dat gij met al uwe legerscharen komt opdagen, als iemand, wien de vijand op de hielen zit". De R. Kera sprak: „Wel dappere, ik kom bij U mijn toevlucht zoeken, omdat ik door den Pelandoek onrechtvaardig behandeld ben; eerst heeft hij mij door den Beroewang en R. Srigala laten aanvallen daar ik ze niet heb kunnen weêr-

---

50) Tot straf en als teeken van schande iemand houtskool en asch in het gelaat smeren komt veel voor, vrg. *de Holl.* 211. 10, verder: Bloemlezing *Niemann* I 65. 16. Waar wij nu zeggen: „iem.'s schande uitwisschen", geeft de Maleier: „houtskool of asch van iem.'s gelaat afvegen, afwasschen".

staan, zijn mijn vrouw en kinderen gevangen genomen en den Pelandook aangeboden. Ik heb toen mijn toevlucht gezocht bij den R. Gadjah, de Pel. kwam mij echter achterop, gevolgd door al de radja's, die hem onderworpen zijn, en door allerlei streken (heeft hij het zoover gebracht) (52), dat de R. Gadjah deed wat hij zeide. Wat mij nu aangaat, ik wil mij in het geheel niet aan dien P. onderwerpen, dien bastaard, moge hem de vloek van Allah treffen en hij gedood worden, het is onbehoorlijk hem tot vriend te hebben; ik heb daarom mijn toevlucht bij U gezocht, (omdat gij misschien het onheil van mij kunt afweren, want gij zijt dapper en alom beroemd, steeds heb ik verlangd onder U te ressorteeren [60]); gij die rechtvaardig en wijs zijt, gij kunt mijn schande wreken", en hij vertelde van a-z wat met den R. Gadjah geschied was, verder dat de P. een titel had gegeven aan alle radja's die onder hem stonden. De R. Singa lachte luide en sprak: „Blijf hier wonen, ik zal uwe schande uitwisschen, wat heeft dit voor mij te beteekenen, want de P. met allen, die onder hem staan, gaan, wanneer ik brul, aan den haal".

Terwijl zij zoo zaten te praten, naderden Sri Indra Loegam en Sri Indra Kilat den R. Singa; toen hij ze schrikbarend zag naderen, zeide hij (53): „Wel Radja Indra Loegam en R. Indra Kilat wat komt gij hier doen, en wat stelt gij U toch aan, het is hier de plaats niet om een toon aan te slaan, het is hier mijn gebied." De beiden antwoordden: „Wel R. Singa, wat hebt gij U met ons in te laten, wij die door onzen koning gezonden zijn om den weerspannigen R. Kera vast te binden en bij onzen vorst te brengen, wij deelen U derhalve mede dat wij om den R. Kera komen en hem mee willen hebben." Nadat de R Singa hun beider woorden had vernomen, was hij zeer verontwaardigd en sprak: „Wel radja's, ik zou het jammer vinden, als uw meester taal noch teeken ontving; indien het niet zoo ware, zou ik U uit deze wereld doen verdwijnen. Gaat spoedig terug en geeft aan uw heer kennis, dat hij zelf hierheen komt om den R. Kera te halen, opdat ik hem mijn antwoord geve en hem met huid en haar verslinde." Nadat zij beiden hadden vernomen wat de R. Singa gezegd had, waren zij uitermate vertoornd, sprongen op, krabden in den grond, en riepen; „Wij vinden het ook zonde, dat wij een bepaalde opdracht hebben, indien het niet zoo ware, zouden wij U het hoofd splijten, zoodat uwe hersenen wijd en zijd verstrooid werden." (54) Sri Indra Kilat voegde er nog aan toe: „Ik water op je oogen, sterf" en Sri Indra Loegam: „Wel vorst, die U onbehoorlijk uitdrukt en onverstandig zijt, wacht even, totdat uw stiefvader komt, die Sj. A. R. heet, hij zal uw vrouw van u afnemen, indien ik niet (bereids) uwe woorden weet te straffen." Nadat zij zoo geredetwist hadden, gingen beiden naar huis om voor Sj. A. R. te verschijnen. Na eenigen tijd onderweg geweest te zijn, kwamen zij op de plaats waar Sj. A. R. zich bevond, hij zat toen op den heuvel Djantaka; aangekomen bewezen zij hem de gebruikelijke eer. „Wel," sprak Sj. A. R. „wat is er aan de hand, dat gij er zoo vertoornd uit ziet, precies als in den tijd na het gebeurde met den R. Gadjah?" De beide radja's bogen het hoofd en deelden hem omstandig mede, al wat de R. Singa gesproken had, zoo ook dat de R. Kera bij hem was: „'t Is het allerbeste,

[60]) Er staat de *metaphoor*: „ik verlang onder de schaduw uwer krijgsvaandels te zitten (te zijn)".

o Heer, dat gij zelf gaat om U op den R. Singa te wreken, want (55) hij is verbazend giftig en wacht U af; hij zegt, dat hij U met huid en haar zal inslikken." Sj. A R. sprak: „Heel goed, laat hij mij maar inslikken, ik zal hem te slikken geven," en vervolgde: „Wel R. Loegam en R. Kilat gaat alle vorsten opzoeken, zegt hun, dat zij morgen zich hier met hun volk verzamelen, ik wil tegen den R. Singa optrekken, dien grootspreker." De beide radja's gingen alle woudvorsten met hun volk bijeenroepen.

Den volgenden dag vroeg kwamen allen met hunne legerscharen en verzamelden zich voor Sj. A R.; 't was er propvol, geen plaatsje bleef op de vlakte onbezet. Reed vroeg in den morgen had Sj. A. R. een heuvel bestegen, en zag daar iemand, die wilde duiven blaasroerde welke tjerai-vruchten aten Deze liep langzaam rond, in de boomen loerende, terwijl hij zijn blaásroer ergens tegen een boom geplaatst had; toen hij zich nu gereed maakte om in een boom te klauteren, naderde Sj. A. R het blaasroer en nam de ipoeh (plantenvergif) weg, die aan de pijltjes zat en (56 ook enkele tjerai-vruchten; hij kraste er met zijne slagtanden gaatjes in en smeerde ze vol ipoeh, waarna hij ze meenam naar de plaats, waar hij gewoonlijk vertoefde.

De vorsten naderden toen met al hunne soldaten, waarna Sj. A R. op den rug van den olifant plaats nam en zich op weg begaf, door allen vergezeld. Na aankomst bij de woning van den R. Singa, zond hij Sri Indra Loegam naar den R. Singa toe, om hem te melden, dat hij gekomen was. Bij den R. Singa gekomen, sprak hij: „Wel, machtige vorst, Sj. A. R is aangekomen en wil je ontmoeten". Toen de R. Singa vernam dat Sj A. R. er was om hem te ontmoeten en reeds op de vlakte stond, kwam de R. Singa met zijn volk te voorschijn en begaf zich naar de vlakte Enta Berenta. Nadat Sj. A. R den R. Singa met al zijne krijgsoversten en legerscharen zag aankomen, begaf hij zich op weg om dezen te naderen, terwijl hij met de tjerai-vruchten speelde en ze in de hoogte wierp, hij sprak: „Wel vreesaanjagende Vorst, bovendien moedig en sterk, die geen tegenstander in bosch en veld kent, ik heb het bericht vernomen, dat gij werkelijk zeer vlug zijt en daarbij handig in het een of ander opvangen, al is het een simpele krekel, gij weet hem in uw sprong op te vangen (57) en met een door te slikken, zoo heeft men mij verhaald en afgaande op dat bericht, zou ik dit gaarne met eigen oogen aanschouwen, zoodat ik geen twijfel meer daaromtrent koestere; wanneer het werkelijk waar is wat de menschen zeggen, ben ik met geheel mijn leger aan U onderworpen". De R. Singa sprak: „Voortreffelijk, heer der wereld, dat gij mijn vlugheid wilt zien, neem naar gelieven een proef". Daarop speelde Sj. A. R. met de tjerai-vruchten en smeet ze in de hoogte, terwijl hij zeide: „Hap een paar van deze vruchten op; wanneer gij daartoe instaat zijt, blijf ik aan mijn woord getrouw". Nadat de R. Singa de woorden van Sj. A. R. vernomen had, begon hij luide te lachen en sprak: „Die paar vruchten alleen te eten! wat heeft dat te beteekenen, vooruit, gooi ze in de hoogte, opdat ik ze in den sprong grijpe". Sj. A. R. glimlachte en al kuchende sprak hij over de tjerai-vruchten een tooverformulier uit. (58) Nadat dit geschied was, wierp hij de vruchten in de hoogte en wel twee tegelijk, fluks vloog de leeuw er op af en slikte ze in; en in hetzelfde oogenblik deed het ipoeh-vergif zijn werking, de R. Singa verschoot van kleur, sidderde aan al zijne ledematen, en ging van zijn stokje alsof hij op sterven lag Nadat zijn leger zag, hoe

hij er aan toe was, sprak de oudste krijgsoverste: „'t Zou het beste zijn, Heer, dat gij spoedig vergiffenis vroegt aan Sj. A R. want zijn gebed vindt een gunstig gehoor; ik heb gezien dat hij de tjerai-vruchten betooverd en daarna U toegeworpen heeft, dat is de reden, waarom gij er zoo aan toe zijt". De R. Singa sprak: „Gij hebt volkomen gelijk, laat ik zijn Hoogheid vergiffenis vragen". De R. Singa sprak toen tot Sj. A. R.: „Wel Sj. A. R. ik verzoek U mijne zonden en domheden voor dezen keer te vergeven".

Nadat Sj. A. R. dit vernomen had, sprak hij: „Als dat het geval is, laat ik dan mijn toovergebed onschadelijk maken," waarop hij gelastte klei te halen (59) en na deze met water vermengd te hebben, sprak hij er wederom een toovergebed over uit. Nadat hij alzoo het klei-water had betooverd, sprak Sj. A. R.: „Wel R. Singa, drink dit water, opdat het vergif uit uw lichaam verdwijne, voordat het in al uwe ledematen gedrongen is." De R. Singa dronk daarop het klei-water op, en nadat hij dit gedaan had, hield het beven zijner ledematen op, waarna hij Sj. A. R. een stel kleeren ten geschenke aanbood, schooner dan al de kleederen die Sj. A. R. reeds in bezit had. Sj. A. R. was zeer verheugd; ook de andere radja's kregen dergelijke geschenken; nadat een ieder ze had aangetrokken, zat men genoegelijk bijeen en werd men onder vroolijk misbaar en allerhande gekheid op eten en drinken onthaald. Nadat men gereed was, wilde Sj. A. R. naar zijn kluizenarij teruggaan, waarbij deze sprak: „Wel dappere vorst blijf (60) hier, want ik wensch huiswaarts te gaan; wat kan er niet geschied zijn, nadat ik mijn kluis verlaten heb, het kan best gebeurd zijn, dat mijn leermeester bij mij is gekomen, daarom ben ik wel wat ongerust." De R. Singa antwoordde daarop: „Doe zooveel mogelijk uw leermeester goed, zooals de Heer het ons doet. Sta mij toe, dat ik U vergezelle, want ik verlang ten zeerste uw kluis te zien en uwen leermeester diepen eerbied te bewijzen." Sj. A. R. sprak: „'t Is voortreffelijk, dat gij mijn kluis wilt zien, doch wat mijn leermeester betreft, wie weet of hij er wel is, vernemende dat ik niet te huis was." De R. Ringa sprak: „Is uw leermeester er niet, goed dan, ik wil slechts uw kluizenarij zien." De R. Singa liet daarop Sj. A. R. op een zijner mantri's plaats nemen, waarna Sj. A. R. op weg toog, vergezeld door den R. Singa, en ook de andere radja's, verheugd dat Sj. A. R. de overwinning had behaald, volgden onder gejuich en geschreeuw. Na eenigen tijd onder weg geweest te zijn, kwamen zij aan den berg Indra kila; waarna Sj. A. R. den heuvel Djantaka besteeg en zich neer zette op den Batoe Zamroed, beschaduwd door den beraqsa-boom, welke zoo breed uitgegroeid was, dat hij op een zonnescherm geleek (61); al de vorsten stonden om hem heen en bewezen hem eer. De R. Singa stond verbaasd al dien luister van Sj. A. R., te zien; verstomd bezag hij al de fraaiheden van de kluizenarij van Sj. A. R, haar luister was grooter nog dan die van alle vorsten, daar voor hem in rijen gezeten. En hoe langer zoo meer stond R. Singa versteld, dat alles aanschouwende. Toen de avond op handen was, sprak Sj. A. R. tot de vorsten: „Wel, gij vorsten, weest zoo goed en keert naar uwe woonplaatsen terug, ziet, hoe het met uw familie gaat; als gij liefde en genegenheid voor mij, ouden man, koestert, komt dan eens in de drie dagen U hier bij mij vermaken, voordeel trekkende door mij, ouden man, tot leermeester te

hebben en den zegen van mijn leermeester deelachtig te worden; indien het U genoegen doet (n l.)" Nadat hij alzoo gesproken had, bogen zij allen het hoofd ter aarde, namen afscheid van Sj. A. R. en keerden naar hunne verblijfplaatsen terug om zich met vrouw en kind te vermaken, zeggende: „Sj. A. R. is zeer bedreven in de 'èlmoe."

(62) De R. Singa ging niet naar huis, Sj. A. R. hield hem voor dien nacht bij zich, liet hem in zijn kluis overnachten en onthaalde hem den geheelen nacht op eten en drinken.

Nadat de dag was aangebroken sprak R. Singa: „Wel Sj. A. R. ik wil van U afscheid nemen, ik wensch naar mijne woning terug te keeren; bij God ik voeg mij geheel naar uwe bevelen, ik weet mij nergens heen te begeven". Sj. A. R. antwoordde: „Doe zooals gij wilt, ik ben al oud, wie kent zijn stervensuur, dan de machtige God alleen". Nadat hij zoo gesproken had, schudden zij elkaar de hand, en Sj. A. R. sprak: „Wel dappere, kom eens in de drie dagen U hier vermaken". De R. Singa sprak: „Uitstekend, wat gij zegt, zal ik doen, geen kwestie van, dat ik U zou foppen". Daarop nam hij afscheid en keerde naar zijn huis terug. Zoo deelde de Pelandoek zijne bevelen uit, de dieren des wouds te slim afzijnde.

VI. (63) Te verhalen valt van den R. Kera. Nadat de R. Singa het hoofd had gebogen, overwoog en beraadslaagde hij met zijne mantri's en krijgsoversten, waarop hij zijn toevlucht ging zoeken bij den R. Boewaja en hem zijn beklag deed, dat de R. Beroewang en R. Srigala door den P. bevolen waren hem te dooden door hem in een valstrik te lokken. Nadat de R. Boewaja vernomen had, hoe de P. al de woudbewoners onder den duim had gekregen en zij allen, geen een uitgezonderd, zich aan den P. hadden onderworpen en alles deden, wat hij zeide en hoe hij den naam van Sj. A. R. had aangenomen, sprak de R. Boewaja: „God zij lof; 't is verbazingwekkend hoe handig hij in het liegen is; als hij bij mij komt, zullen zijne hersenen uit elkaar spatten, of ik slik hem met huid en haar in, dan pas zal hij tot inkeer komen". Terwijl de R. Boewaja in druk gesprek was met den R. Kera, kwamen Indra Loegam en Indra Kilat, die den R. Kera gevolgd waren, aan en vernamen al wat tusschen die twee gesproken werd. Hierna (64) keerden zij snel terug om Sj. A. R. van een en ander op de hoogte te stellen n.l. dat de R. Kera naar den R. Boewaja was gevlucht en zijn beklag had gedaan; alles brachten zij over.

Nadat Sj. A. R. dit vernomen had, glimlachte hij en sprak: „Goed, de R. Boewaja toone zijn moed èn kracht èn aanzien; goed zoo, hij weet niet wat zijn stiefvader al kent; doch M.H. weest tegenwoordig bij het appeltje, dat ik, na dien onverlaat ontmoet te hebben, met hem schillen zal, want ik heb mij op de hoogte gesteld van wat staat in mijn astrologische boeken en in de Djaja sampoerna (een soort toovergebed), welke mijn leermeester mij geleerd heeft, (n l.) Gods Wali, wiens gebeden steeds door God verhoord worden." Daarna stond Sj.A.R. van zijn plaats op en sprak: „Blijft allen hier, ik wil eventjes achter het bosch gaan urineeren," waarop hij wegging. Na het bosch gepasseerd te zijn (65), ging hij voorzichtig de bebouwde akkers in; daar aangekomen, zag hij een plank tegen een tuinschutting aan-

staan, nam haar mede en verborg haar; daarop ging hij alle soort van boomgom zoeken; bij het her- en derwaarts loopen vond hij het gom-potje van iemand, die boschduiven wilde lijmen; de eigenaar was er niet, waarop SJ. A. R. het potje zich toeeigende en zoo snel aan den haal ging alsof de eigenaar hem op de hielen zat. Aangekomen (waar hij wezen wilde), nam hij de plank mede naar de plaats, waar de Boewaja zich gewoonlijk zonde; legde haar daar neer, waarna hij het geheele potje op de plank leeg smeerde, terwijl hij bij zich zelven sprak: „Wel R. Boewaja, ondervind eens wat je stiefvader je bakt." Hij ging daarop naar zijn verblijfplaats terug. Nadat hij aangekomen was, besteeg hij den heuvel Djantaka, waar al de vorsten SJ. A. R. stonden af te wachten en hem eer bewezen. Daarop nam SJ. A. R. een lang stuk boombast en maakte er een krijgswimpel van, waarna hij naar een boelang-boom ging en (66) hem aan den top van dien boom bond; hij klom toen op een heuvel, stond daar stil naar de opkomende zon te kijken, terwijl hij in de hand een stok van den nipis koelit (e. s. v. citroen-boom) hield, geheel vervuld van zijn 'elmoe. In grooten getale verzamelden zich de vorsten voor hem, terwijl hij met over elkaar geslagen armen overeind stond. Daarna improviseerde hij een liedje over de kleefkracht der boomgom.

Nadat hij een tooverformulier had uitgesproken, zeide hij tot den R. Gadjah en R. Harimau: „Volgens mijn wetenschap, kunt gij beiden den R. Boewaja dooden en wel zonder moeite, gij loopt geen minste gevaar." Het werd middag en al de vorsten verzamelden zich aan den voet van den heuvel, waar zich SJ. A. R. op bevond, allen bewezen hem hulde (67) SJ. A. R. riep daarop al de vorsten bij zich, zij allen gingen binnen, hem hulde bewijzende bleven zij met gebogen hoofden zitten, waarna hij hun vorstelijke kleedij en verschillende eeretitels gaf. De R. Kambing en R. Domba (schaap) ontvingen het allereerst namen en wel Bintara Kanan, de R. Koldi en de Radja Biri[2] Bintara Kiri. Deze vier Bintara's hadden de bevelen van SJ. A. R. aan de andere vorsten over te brengen. Daarop kreeg de R. Gadjah den naam van Bandahara Goentoer 'Alam, de R. Singa van Maharadja 'Alam Pehalawan, de R. Harimau van Sri Gambir 'Alam en de R. Roesa van Padoeka Indra Tjanang, de R. Badaq van Radja Indra Boemi, de R. Kidjang van Sri Indra Soera en de R. Sapi van Padoeka Indra Sapi en de R. Landaq van Megat Doenija, de R. Napoeh van Sri Indra en de R. Babi van Sri Radja Indra Dewa Sangkar. Nadat al de vorsten voor die naamgevingen hun dank hadden betuigd, waren zij allen verheugd en bewezen hem eer, waarna hij hen allen gelastte zich gereed te maken. (68) SJ. A. R. gaf hierna aan een van zijne mantri's het volgende bevel: „Ga een kijkje nemen naar den R. Boewaja." De mantri ging het doen. Aangekomen zag hij, dat de R. Boewaja aan land was gegaan en zich zonde, de R. Kera zat voor hem met al zijn volk, terwijl zij zaten te beraadslagen hoe den P. om te brengen. Die mantri vernam alles wat die beiden bespraken. Daarop begaf hij zich vlug naar SJ. A. R. waar hij hem alles berichtte wat die twee besproken hadden, SJ. A. R. glimlachte die woorden vernemende, (toch) ging hij daarna met al zijne mantri's, krijgsoversten en leger boos op weg; woud, bosch en vlakte werden door hen gevuld. Men deed SJ. A. R. op den rug van den R. Gadjah zitten en ging welgemoed op

reis. Na een poos onderweg geweest te zijn, kwamen zij aan den rand van het bosch, Sj A. R. sprak toen: „Gij allen, M. H., blijft hier, zoodra ik een keel ga opzetten (snauwen), moet gij aan komen rennen". Zij zetten zich daarop neer, terwijl Sj. A. R. zich op weg (69) begaf naar den R. Boewaja; deze zag Sj. A. R. aankomen, gezeten op den rug van den R. Gadjah; hij barstte toen in lachen uit en zeide: „Kom maar meteen bij mij" hij kroop toen op de plank, ingesmeerd met boom-gom; daar de plank zeer glad en kleverig was, bleef hij met zijn buik op de plank vastzitten en kon zich niet verroeren; dit zag Sj. A. R., waarop hij sprak: „Wel R. Boewaja, die niet weet, dat je zelf een bastaard bent, wat hebt gij nu te beweren, mijn vloek heeft je getroffen, nu zult gij sterven". Toen de R. Boewaja deze woorden vernam, werd hij ziedend boos en sprak: „Wel Pelandoek, je hebt heel wat streken tegenover de woudbewoners uitgehaald, gij hebt ze allen ten onder gebracht, voel nu de zwaarte van mijn hand, ik zal je met huid en haar inslikken". Sj. A. R. sprak: „Wie is nu een bastaard en dom, wat hebt je nu voor redmiddel?. Storf, ik zal je dooden". Daarna gaf Sj. A. R. aan den R. Gadjah bevel om den R. Boewaja met den nipis koelit-stok af te ranselen, waarop de R. Gadjah en R. Harimau er duchtig op los sloogen, zoowel met den stok als met de vlakke hand, terwijl de R. Harimau hem bovendien de nagels in het vleesch zette. Een oogenblik later stierf de R. Boewaja.

De R. Kera nu wilde (70) wegloopen, waarop Sj. A. R. een keel opzette van belang; de vorsten, vergezeld van hun volk kwamen aanrennen, Sj. A. R. riep: „Houdt dien R. Kera tegen, dien bastaard; laat hem niet ontsnappen". En al de vorsten joegen onder schrikbarend krijgsgeschreeuw den R. Kera na; dit ziende ging de R. Kera met al zijne legerscharen aan den haal, zonder te weten waarheen; die neervielen werden door het volk van Sj. A. R. gedood, die in de boomen klommen, redden hun leven en liepen weg.

Nadat alles achter den rug was, keerde Sj. A. R naar zijn verblijfplaats terug, vergezeld door al de vorsten en wel onder vroolijk misbaar, zij allen waren verheugd, dat zij de overwinning hadden behaald. Na een tijdje onder weg geweest te zijn, kwam Sj. A. R. aan zijn woonplaats aan, sprong op den heuvel Djantaka en bleef er zitten, al de dieren des wouds zetten zich voor hem neer. Toen de avond begon te vallen, sprak Sj. A. R.: „Wel M. H., gaat elk van U naar uwe woonplaatsen terug".

Al de vorsten groetten hem en gingen vervolgens naar hunne woonplaatsen terug.

VII. 't Werd nacht; den volgenden morgen stond Sj. A. R. (71) uit zijn slaap op, ging boelang-vruchten en alang-bladeren voor zijn voedsel zoeken; terwijl hij ze opat, dacht hij er over den R. Kera te gaan bestoken. Geheel alleen daalde hij den heuvel Djantaka af, en begaf zich in een veld, dat pas door den eigenaar in brand was gestoken (om het te ontginnen) hoopen met houtskool lagen daar; aangekomen, ging Sj. A. R. er zich in rollen, de houtskool bleef aan zijn huid kleven, zoodat hij daarmede vol zat. Nadat zijn huid zwart was, ging hij een wespennest zoeken, hij vond er een op den top van een heuvel; daarna bond hij een touw om een van zijne

pooten, ging in alle wouden en vlakten den R. Kera opzoeken; doch hij kwam hem niet tegen, daarop kwam hij in een groot bosch en zag daar den R. Kera, die met zijn volk in een Ramboetan-boom de vruchten er van zat op te eten. Sj. A. R. ging voor de leus voorbij, keek naar den R. Kera, terwijl hij voor zich heen bromde: „Waar is toch die Pelandoek di Rimba, Allah's vloek treffe hem; spoedig zal hij, volgens zijn leermeester, sterven (72). Ik lijk wel zijn slaaf te zijn; ver weg van mijn vrouw en kinderen, heeft hij mij gelast de kist met zijn ziel er in te bewaken; de leermeester van dien bastaard heeft gezegd, (dat) mocht de kist met zijn ziel er in stuk gaan, de Pelandoek, dat ongelukskind, zeker sterft. Het is nu al zoo lang geleden dat ik mijn liefste, mijn koninginnetje, die lijkt op de hemelnimf op den top van den boelang-boom niet gezien heb; ik snak naar mijn liefste, mijn oogappel, mijn hartelap, die mij zoo vriendelijk weet te aaien (eig. mijn haren gladstrijkt); ter wille van dien Pelandoek — moge hij gedood worden — is mij opgedragen zijn zielkist (n.l. de kist waarin zijn ziel ligt) te bewaren. Moge zijne vijanden van die kist afweten, opdat ze haar stuk maken en hij spoedig sterve; hij brengt alle dieren des wouds in opschudding, ik heb er bovendien maar last van, moge hij maar vlug sterven; vandaag echter is er een teeken, dat hij zeker dood zal gaan, daar het touw, dat om mijn poot gebonden is, is gebroken; welke vijand ook hierheen zou komen, ik zou hem de kist wijzen, opdat hij haar breke". Nadat de R. Kera den Pelandoek zoo hoorde spreken, waren hij (73) en zijne hovelingen zeer verheugd, hij sprak toen: „Ik heb vernomen, wat die zwarte Pelandoek, die daar net voorbij ging, zeide, al brommende vertelde hij, dat de kist, waarin de ziel van den P. zich bevindt, aan hem ter bewaring is gegeven; komaan, laat ons kijken, hoe die kist er uit ziet; als het gemakkelijk is, laten wij haar dan stuk maken, opdat de P., die bastaard, dat ongeluk van de wereld, spoedig sterve, want hij legt ons wat in den weg". Al de mantri's zeiden: „'t Is waar wat gij zegt, de P. is ook listig". De R. Kera kwam uit den ramboetan-boom te voorschijn, ging met zijne legerscharen het zwarte dwerghert opzoeken en zeide: „Wel dwerghert, wat zeidet gij toch al brommende terwijl gij daareven den ramboetan-boom voorbijgingt; en waar is de zielkist van dien P., dien ongeluksvogel? wijs haar ons, opdat wij die kist stuk maken, want ik ben zijn vijand, hier en hiernamaals". Sj. A. R. nam hem mede en vergezeld door al het volk, bracht hij hem naar het zeer fraaie wespennest. (74). Na aangekomen te zijn, zag de R. Kera dat nest en stond verbaasd, hij dacht: „'t Is waar wat het zwarte dwerghert zegt, want van vroeger af aan heb ik nooit een kist gezien, die er zoo uit ziet, buitengewoon fraai van maaksel; 't is wel passend, dat zij de bewaarplaats is van de ziel van dien bastaard; daarom kent hij zooveel kunsten, dat alle dieren des wouds aan hem onderworpen zijn".

Daarop naderde hij, vergezeld van al zijne legerscharen, zoo dicht mogelijk het wespennest; toen Sj. A. R. zag wat zij deden, trok hij zich voorzichtig terug en verborg zich, hij keek toe, wat de R. Kera, die bastaard, uitvoerde en wel dat deze met zijn volk het wespennest sloeg en trapte en heen en weer schudde ieder deed zijn best. Het wespennest brak in tweeën, waarop de wespen, die door dat schoppen en slaan woedend waren geworden, in

een zwerm er uit vlogen en den R. Kera en zijn volk aanvielen. [61]) Zij allen renden (75) hals over kop weg, vallende en opstaande, niet wetende waar zij zich zouden bergen, waar zij maar naar toe konden, (renden zij heen). De wespen hen na terwijl zij er maar op los staken. De radja R. Kera en zijn volk schreeuwden zoo luide, alsof bosch en woud ineenstortten. Nadat Sj. A. R. zag hoe zij gestoken werden, ging hij terug naar zijn paleis op den heuvel Djantaka. Aangekomen ging hij naar een in de nabijheid gelegen vijver, en waschte zich de arang van het lijf, waarna hij er uitzag als te voren; hij keerde naar zijne gewone plaats terug; daar zat hij alleen en at vruchten. Toen het avond was geworden, dacht hij: „Hoe is het toch met dien R. Kera, dat hij zich niet wil onderwerpen, hij is verstokt van harte; nu hebben hem de wespen gestoken." Nadat hij zoo gedacht had, sliep hij alleen, geheel in elkaar gerold. Toen het dag was geworden, stond hij zeer vroeg op, terwijl al de vorsten, die onder hem stonden zich op de vlakte voor hem verzamelden; 't was er propvol; Sj. A. R. gezeten op den heuvel Djantaka (76), zooals het van oudsher de gewoonte was. Sj. A. R. sprak daarop aldus: „Wel, mijne vrienden en gij mijne beste kennissen, ik heb in mijn astrologische boeken gezien, dat de R. Kera met zijne mantri's, krijgsoversten en volk, — die mij ontrouw waren — allemaal zonder onderscheid bulten en builen hebben opgeloopen, omdat hen de vloek getroffen heeft van mij ouden man, die bovendien boete heeft gedaan, en ook door het gebed van mijn leermeester, God's Wali, wiens gebeden steeds verhoord worden. Waar kan iemand, die ontrouw pleegt, zegen vandaan halen; „die goed doet echter, goed ontmoet, en die kwaad doet, kwaad ontmoet; en wie deugd betracht jegens iemand, zal daarover van Allah eene belooning ontvangen", zoo sprak mijn leermeester, God's Wali. Hé, gij M. H., hoort allen toe wat ik zeg." Zij allen nu bogen het hoofd ter aarde (77) en zeiden: „'t Is waar wat Sj. A. R. zegt, er is geen fout in uwe redeneering." Sj. A. R. sprak verder: „Wat nu den R. Kera en al zijn volk betreft, ik weet niet of het nog lang duren zal, (voor) dat zij sterven, wie weet het, want die bastaard heeft tegen alle vorsten van bosch èn woud èn rivier ontrouw gepleegd; geen mensch ter wereld is aan dezen door God vervloekten gelijk: van hier gaat hij daar heen om mij te belasteren; hij vindt, zoolang hij leeft, geen zegen, noch hier noch hiernamaals; al wie ontrouw pleegt, zal het desgelijks vergaan." Nadat hij gesproken had, stond het op donker worden, en Sj. A. R. hernam: „M. H., gaat ieder van U in allen vrede naar uwe woonplaats terug, indien gij mij, ouden man, vriendelijk gezind zijt, komt dan eens in de drie dagen bij mij om mijn zegen deelachtig te worden." Daarna bogen al de vorsten zich eerbiedig, namen afscheid en keerden naar hunne woonplaatsen terug." Werkelijk nam Sj. A. R. in aanzien toe; zoo beval hij dat steeds al de vorsten (78) om de drie dagen bij hem ter audientie moesten verschijnen, en naar hun staat boelang-vruchten en alang² bladeren voor zijn voedsel mede brengen.

---

[61]) Dit verhaal doet denken aan wat den tijger overkwam, toen hij op den gong van Nabi Solaiman wilde slaan. Zie F. L. Winter Maleische omwerking van den „Kantjil" blz. 25.

Op het einde van beide redacties vinden wij eene tijdaanwijzing, waarbij wij niet behoeven stil staan, daar BRANDES daaromtrent reeds volledige inlichtingen gaf. (Zie Tijdschr. Bat. Gen. XXXVII bl. 368 en 386).

Het komt ons bijna overbodig voor om hier nader ons gevoelen omtrent de voorkeur, die wij aan Ed. '93 boven Ed. '85 schenken, nader uiteen te zetten. Eene slechts vluchtige lezing der vertalingen zou reeds voldoende zijn, om die voorkeur te rechtvaardigen; toch willen wij bij enkele verschillen eenige oogenblikken verwijlen.

Het grootste onderscheid in beide redacties ligt wel in de wijze, waarop de verschillende auteurs hunne verhalen vertellen. Hoe los en knap is niet Ed. '93 behandeld, de schrijver is een geboren verteller, de type van den raconteur, den welbekenden „story-teller" der Maleiers, den penglipoerlara [62]; de schrijver van Ed.' 85 echter is maar een zeer middelmatig talent. Men vergelijke slechts den aanvang der verhalen; vloeiend gaat de een door, terwijl de ander hokkend en stootend zich zijn weg baant. Bij den eenen auteur pakkende en pittige gezegden, vaak zelfs verhevene gedachten, bij den ander al te veel een onmondig praten. Wie smaak heeft in pantoen's — en wie heeft die niet, die wat dieper in het Maleisch en het maleische volksleven is doorgedrongen, — kan zeker niet nalaten de zoo juist ter snede aangebrachte in Ed. '93 met genoegen te lezen; en al is het abracadabra der tooverspreuken, dat den Pelandoek in den mond gelegd wordt, onverstaanbaar, toch is het gebruik maken daarvan, om zijn doel te bereiken, zeer geestig aangebracht. Den westerling lijkt dit satiriek, doch men moet den inlander kennen, om te weten hoe voor ernst hij al zulke hokus pokus opneemt.

Om niet te wijdloopig te worden, wijzen wij hier op enkele bizonderheden in de behandeling der stof, zoo den strijd met den leeuw in Ed. 85 eene onbegrijpelijke voorstelling van zaken, hansworsterij zonder zin, in Ed. '93 eene logische opeenvolging van doen; vooral de manier, waarop de Pelandoek, door op de ijdelheid van den leeuw te werken, hem overhaalt naar de tjerai-vruchten te happen is bizonder verdienstelijk geschreven; niets daarvan in Ed. 85, wel een zoeken om de zaak natuurlijk voor te stellen, doch overigens eene jammerlijke mislukking. Verder de scène met den krokodil; in Ed. '93 getuigt zij van veel gezonder humor dan in Ed. '85, vooral de woede van den krokodil, als hij merkt dat hij op de plank vast zit gelijmd, is allerkostelijkst weer gegeven.

Bij het lezen van Ed. '93 ontsnapt geen oogenblik den lezer een zucht van verveling, bij de Ed. '85 geschiedt dit helaas veel te vaak. Om niet onbillijk te zijn, moeten wij toch erkennen, dat in Ed. '85 goedgeslaagde episoden voorkomen; zoo is de geschiedenis met den vischetenden Gergasi niet onaardig verteld, vooral het gedeelte waar de rhinoceros vreeselijk toegetakeld van de reis komt, en hij door den tijger in 't ootje genomen wordt.

Wij kunnen het hierbij laten, daar wij voldoende verschilpunten te berde hebben gebracht.

---

[62]) Vergel. Journal of Straits Branch, e. v. no. 87 bl. 87 e. v

In de voorrede van Ed. 93 zegt KLINKERT, sprekende over Ed. 85: „Van tekstverbetering kon bij zulk eene uitgave geen sprake zijn. Trouwens, al had ik die ook willen geven, zoo zou dit, door gebrek aan een tweede. gelijkluidend handschrift ter vergelijking, onmogelijk zijn geweest." Na deze uitspraak van een malaicus als KLINKERT schijnt het gewaagd, toch enkele verbeteringen voor te stellen, doch wij zijn de meening toegedaan dat daar, waar wij door vlijtige bestudeering van goede teksten eenige geoefendheid hebben gekregen om bijna met absolute zekerheid grammatische fouten op te speuren, wij geen poging onbeproefd moeten laten om een bedorven tekst te verbeteren. Hieronder volgen derhalve enkele conjectures over Ed. 85, zoo ook enkele opmerkingen in verband met de vertaling.

Bl. 6 reg. 11 lamanja, moet lamalah zijn.
„ 6 „ 17 kaloewar dalam, moet zijn Kaloewar dari dalam.
„ 16 „ 16 hamba poen ada menengar-nja, Verg. onze aankondiging van KLINKERT's Spraakkunst in Febr. nummer v. dit Tijdschrift.

Ter completeering van het daar geschrevene diene dat CLIFFORD en SWETTENHAM in hun „Dictionary of the Malay Language" bl. 239, rechts, als voorbeeld geven: „Bilamana jang toewan melihatnja" en het vertalen door: „When did you see it?"

Bl. 11 reg. 5 berkata is hier te veel, moet weg geschrapt worden.
„ 17 „ 8 achter R. Beroewang zal wel uitgevallen zijn dengan rayatnja
„ 17 „ 13 staat moekanja moet zijn moelanja.
„ 18 „ 13 achter boenjinja is wat uitgevallen, beter nog dan dit trachten te herstellen, is weg te schrappen van reg. 13 sampailah tot en met boenjinja.
„ 24 „ 8 staat itoelah dija-nja vrg. ook blz. 50 reg. 11; riekt erg naar het Jav. ikoe ḍèwèkké.
„ 26 „ 17 de voorstelling die hier van het doen en laten van den Pelandoek gegeven wordt, laat aan duidelijkheid te wenschen over.
„ 31 „ 3 nergens te voren wordt verhaald dat de R. Beroewang en de R. Srigala de eeretitels van Maharadja Sanggoen en Santik ontvangen hebben.
„ 37 „ 8 hier is de tekst weer incompleet; het eenvoudigste is te schrappen van ḥata tot reg. 9, 1e woord.
„ 37 „ 10 na Lawé Rangga behoorde te staan: „Satelah itoe makakalihatan poela soewatoe pesoekan."
„ 38 „ 4 djibar komt niet voor in de woordenboeken; hier in verband met de beteekenis van den wortel *bar*, vertaald met „bevend, bibberend, en sidderend."
„ 40 „ 5 apalah moet vervallen.
„ 40 „ 13 akoe poen moet vervallen.
„ 41 de geheele bladzijde is slecht gesteld.

Bl. 42 „ 16 de uitdrukking bilakan berasa kepada toewan is zeer zonderling, wij hebben daarom in verband met het volgende gelezen tidakan berasa kepada toewan, wat een goeden zin geeft.

„ 43 „ 12 maka hendaq di-gigit-nja olèh R. G. is wel wat vreemd, men zou eerder verwachten: „maka hendaq dipegang (of paloe) dengan boelalei-nja. enz.

„ 46 reg. 13 na saperti zal wel moeten staan: Radja Solaiman di-tabalkan olèh Dèwa en wel in verband met de conjecture in Bat. Gen. XXXVII 383 aant. 2 en dergelijke uitdrukkingen te vinden in 't Maleische Leesboek van Meursinge, 3e stuk, bl. 37.18 en Sedjarah Melajoe bl. 132, 3 v. o.

„ 47 „ 9 hier zal men verstandig doen te schrappen van af dan tot tot reg. 11 gadoeh; dit gedeelte past niet in het zinsverband.

„ 50 „ 18 achter sakoetika is lagi weggevallen.

„ 54 „ 12 dit begin is poespas.

„ 58 „ 2 zal wel gelezen moeten worden: „Djangan toewan² sekalian di-aniajakan dan menganiaja.

„ 59 „ 11 tiadalah hamba sekalian ini menengar chabar poen beloem, dit tiadalah en beloem zoo ver van elkaar is wel zonderling, beter zou het klinken: „beloemlah hamba sekalian ini menengar chabar itoe"

„ 62 „ 18 voor perdjangkoeng zal wel pertjangkoeng moeten gelezen worden.

„ 63 „ 4 woord *5* en *6* onleesbaar; wij durven geen conjecture maken.

„ 70 „ 3 tiada ikan-koe jang akoe hendaq berikan kepadamoe is niet goed, de zin luidt beter: ikankoe ini tiada hendaq akoe-berikan kepadamoe".

„ 75 „ 13 achter Radja hoort nog de naam van dezen of genen vorst.

„ 77 „ 3 voor merati! hebben wij gelezen merata-i

„ 85 „ 4 .... didalam lobang daripada korèknja klinkt zeer leelijk, wij hadden liever gelezen jang dikorèknja- zooals op blz. 79. 1.

In Ed. '93 heeft de uitgever zelf verbeteringen aangebracht, zoodat wij hiervan ontslagen zijn.

Indachtig aan de maleische spreuk: „*Oepama bilah atau lidi, jang tĕrsĕlat kĕpada dinding, dapat djoega di-ambil akan tjoengkil gigi atau tjoenkil tĕlinga* sluiten wij dit opstel."

J. VAN DISSEL.

N.B. Door het ontbreken van enkele druktypen, is de gewone transcriptie niet overal kunnen toegepast worden, zoo is o.a. voor de toonlooze *e* in de vertalingen, steeds *e* behouden. Men zie verder de vertalingen.

Losse schetsen uit Madagaskar.

I. *Leon Suberbie en zijn concessie.*

Het is een onloochenbaar feit dat den laatsten tijd, na veel jaren van onverschilligheid, de aandacht van het Nederlandsche publiek op nieuw gevallen is op koloniale ondernemingen, hetzij van economischen, hetzij industrieelen aard. Noem de namen Suriname, Celebes, Noord-Guinea, en ieder ontwikkeld mensch, die ze hoort uitspreken, zal weten wat daar omgaat. Meestal worden deze ondernemingen opgezet in Hollandsche koloniën, maar niet altijd. Een er van is me althans van nabij bekend, die beproefd is geworden op Madagaskar, een der Fransche buitenlandsche bezittingen. Zelf daarheen gezonden als gedelegeerd Bestuurslid dier Maatschappij, om deze te introduceeren bij de Fransche koloniale regeering, vertegenwoordigd door den Generaal-Kommandant van Madagaskar et Dépendances, Galliéni, is me veel van Madagaskar bekend geworden, en van dat vele wenschte ik een en ander mee te deelen, dat, naar ik hoop, de aandacht van een belangstellend lezer niet onwaardig zal zijn. Voorop diene gesteld te worden, dat ik, wat ik ga vertellen, gedeeltelijk uit andere bronnen, mondelinge en schriftelijke, heb geput. Mannen als Foucart, Caustier deden ongetwijfeld niet anders, en voegden daarbij wat zij zelf gezien en doorleefd hadden. Zoo ook wil ik doen, en daarbij trachten de beide klippen te ontgaan, dat men òf te droog feitelijk en wetenschappelijk wordt, òf dat men den lezer onaangenaam aandoet door hem met geweld en voor al het andere eigen avonturen en lotgevallen op te dringen, dikwijls even belangrijk voor wien ze doorleefde, als onbeduidend voor wien ze worden meegedeeld. Of ik daarin slagen zal?

Wat het eerst mijn aandacht trok, toen ik te Majunga aan wal stapte, was het uitspreken van den naam Suberbie, bijna bij alles, waar naar ik vroeg of wat me werd verteld. Werd er gesproken van een doorzettend en stoutmoedig explorateur, dan werd gezegd: „Oui, mais alors Suberbie"; werd er gevloekt op een geslepen schurk of oplichter, die naar Madagaskar kwam om eigen zakken te spekken in plaats van de belangen voor te staan van de aandeelhouders der Maatschappij, die hem had uitgezonden, dan was het: „C'était un malin, c'est vrai; mais en comparaison de Suberbie c'était un saint". Hij was een God en een duivel, een stoutmoedig man en een lafaard, een geraffineerde oplichter en een eerlijke kerel; in de gesprekken tusschen kolonisten doorliep hij alle phasen van deugd en ondeugd, die een mensch maar doorloopen kan. Ook in het werkdadig leven te Majunga en elders bespeurde men zijn alomtegenwoordigheid. Er voer een sleepbootje langs den „Oxus", juist op het oogenblik dat ik met dezen aankwam. „A qui ce bateau?" en het antwoord was „C'est le „Boina", de Suberbie". Eenige chalans liggen op een rij aan het strand,

en worden door luid onder elkaar kakelende, in het water rondplassende Malgachen van hun koopwaren ontlast. „A qui ces chalans?" en het antwoord was alweer „A Suberbie". Eenige blauwe rookwolkjes teekenden zich heel in de verte aan de overzijde van den breeden baai af tegen de diepblauwe luchten „Qu'est ce que c'est que ça; un camp de sauvages?" en het antwoord volgde „C'est Ambôino, la vraie ville de Suberbie". Aan land gebracht, nog er over nadenkend wat dan de onechte stad van Suberbie zou moeten zijn, ging ik, na mijn bagage te hebben geborgen, in een café, een primitief houten kraampje, om daar wat limonade te drinken. Tegenover mij zat een type, zooals men alleen vindt in koloniën, waar de cultuur nog niet is doorgedrongen. Met een vervaarlijk grooten Malgachschen hoed op, met een baard van eenige weken, door zorgen en ontbering oud voor mijn tijd, daarbij woest om zich heen ziende en van tijd tot tijd met zijn behaarde vuist op de tafel slaande, zoodat het heele kraampje er van schudde, trok hij zoo mijn aandacht, dat ik niet kon nalaten aan de koopers te vragen „Qu'est ce qu'il a, celui-là?" en het antwoord was: „Il vient de perdre son procès contre Suberbie." Een oogenblik later komt een snuiter binnen, vrij gelijksoortig aan den anderen bandiet, maar versch onder de handen van een Indischen barbier weg, en in vroolijke stemming, die zich uit in het naar binnen zwelgen van eenige glazen sterke absinth. „Celui-là vient de gagner son procès contre Suberbie. C'est toujours comme ça ici; quand un de ses employés sort qui a perdu son proces contre Suberbie, un autre entre qui l'a gagné". Dat deed me er voorloopig genoeg van krijgen, en naar mijn houten hok terugkeerend, dat mij voor verblijf moest dienen, besloot ik terstond alle pogingen in het werk te stellen om meer van dien op Madagaskar alomtegenwoordige te weten te komen. Eerst later slaagde ik daarin zooals ik dat wilde, dank zij de aanwijzingen en inlichtingen van een Russischen ingenieur en goudzoeker, die langen tijd bij Suberbie in dienst was geweest, en door wien ik in staat werd gesteld mij in handen gekomen bronnen aan een nauwgezette contrôle te onderwerpen.

Leon Suberbie, opgeklommen van garçon in een Café de Boulevard te Parijs tot Directeur de la Compagnie Coloniale des Mines d'or de Suberbieville et de l'Ouest de Madagascar, heeft een veel bewogen leven achter zich. Hij begon met inspecteur te zijn van de handelsetablissementen, die de Fransche firma Roux de Fraissinet had opgericht te Famatave, Mananjary, Taranfangana en te Vohemar, waarna hij de vertegenwoordiger van hetzelfde huis werd te Tananarive. Hierdoor was hij in staat de zeden, gewoonten en taal der Malgachen grondig te bestudeeren. Tevens had deze betrekking hem in de gelegenheid gesteld in aanraking te komen met hooggeplaatste Malgachsche ambtenaars, en in het bizonder met den eersten Minister aan het Hovahof, Ranilaiarivony, van wien hij later een vriend werd. Zoodoende kreeg hij veel invloed, en het was dan ook aan hem te danken dat, toen in 1885 de eerste oorlog uitbrak tusschen Frankrijk en het Hovarijk, de Katholieke zusters en de leden van het Fransch zendelinggenootschap, ook alle te lang achtergebleven Franschen Tananarive konden ontruimen, en nog dragers vinden om hen naar Tamatava te transporteeren, van waar zij verder met een courrier veilig huiswaarts keerden. In Frankrijk teruggekomen, stelde Suberbie zich terstond in verbinding met de Fransche regeering, inzonderheid met Challamel-Lacour,

Ferry en Freycinet, en stelde hij een rapport op over Madagaskar, over de economische toestanden, en over de plaats die de Hova's aldaar innemen, dat schijnt te hebben getuigd van veel intelligentie en van een waarlijk voorspellenden geest. Nadat Jules Ferry van het tooneel verdwenen was, werd hij door de Freycinet, die nauwe handelsrelaties wilde openen tusschen Madagaskar en Frankrijk, benoemd tot Consul-Generaal, in werkelijkheid tot Handelsagent van het Hova-Gouvernement bij de Fransche regeering.

Veel resultaten schijnt deze betrekking niet te hebben opgeleverd, althans Suberbie keerde spoedig naar Madagaskar terug, en, dank zijn vroegere positie, en zijn pogingen om den vrede te bespoedigen, verkreeg hij in 1886 zijn beroemde Concessie „Des mines d'or de la Côte Ouest de Madagascar."

Het was hem gebleken dat Madagaskar rijk is aan goud, vooral in de omstreken van Mevatanana, in welks onmiddellijke nabijheid later Suberbieville werd gesticht. Vandaar strekt zich werkelijk een strook goudstof-bevattende grond uit naar het Zuiden, ter breedte van 50 en ter lengte ongeveer van 100 K.M., die op de zuidelijke grens der concessie, op de hoogte van Maetsamena bevonden is aan goudstof even rijk te zijn als het Centrum. Niet alleen in die strook wordt goud gevonden, maar op heel Madagaskar komt *stof*goud voor. Want al mocht Suberbie bij het aanvragen van zijn concessie ook spreken van goud*aderen*, de uitkomsten hebben bewezen, dat goud op Madagaskar in dezen vorm wel voorkomt, maar niet in die hoeveelheid, dat het maken van groote exploitatiekosten daardoor gewettigd wordt. Dat stofgoud komt slechts voor in fijn verdeelden en verspreiden toestand, hoofdzakelijk in rivieren, waarom het ook te verklaren is dat geen kolonist zich nog warm heeft gemaakt op het denkbeeld van door gouddelven of door goudzoeken een fortuin te verwerven. Toch wordt er goud gevonden, en overal, zonder dat er exploitatie kapitalen of maatschappijen voor noodig zijn, door Malgachen; en geld wordt er ook mee verdiend, niet door blanken maar door Indiërs, ten spijt van de doodstraf waarbij de schuldige in stukken werd gezaagd, die voor 1895 door het Hovabestuur op het zoeken naar goud was gesteld, en de strenge contrôle, tegenwoordig toegepast door de Fransche douanen. Met een paar francs bij zich voor hun dagelijksch onderhoud trekken deze goudzoekende Malgachsche huurlingen van de Indiërs er op uit, zoeken en vinden ook goud, en ruilen dat tegen het gewicht aan zilver aan de Indiërs, die het op hun beurt verder expedieeren naar Zanzibar en Bombay, zonder dat het tot dusverre den Franschen is gelukt dit tegen te gaan. Maar met de Indiërs hebben we op dit oogenblik niet te maken; ik zou wat vertellen van Suberbie en zijn onderneming, en keer daarom tot hem terug. De Concessie zelf, gelegen in de provincie Boina, is van zeer groote uitgestrektheid. Ten noorden begrensd door een veel goudstof-bevattende rivier, de Mahajamba, ten zuiden door de Manjaray, ten westen door de zee, en ten oosten door een lijn, die van het noordoosten naar het zuidwesten vrij regelmatig kan worden getrokken langs Tenoarivo en Tsarahafatra, is zij ongeveer een 80 □ K.M. groot. Behalve de twee rivieren die haar begrenzen, doorsnijdt een derde rivier, de Betsiboha met haar oorsprongstak, de Ikopa, de concessie over haar geheele uitgestrektheid. Deze rivieren hebben talrijke en groote zijtakken, als de Marovody, de Kamoro, de Ambotolampy, de Manavara, de Mandrozia en tal van anderen, zoodat de concessioneele gronden ruim voorzien zijn van waterwegen om

materialen en goederen op een betrekkelijk goedkoope wijze te transporteeren. Dat is een groote post op de creditzijde der onderneming, want het behoeft zeker geen betoog, dat het transport van zwaar materiaal, in een land dat zoo goed als nog niet voorzien is van wegen, door middel van trekossen en dragers enorme kosten met zich zou slepen, zoo niet ondoenbaar wezen zou.

Wat betreft de topographische gesteldheid van den bodem, zoo bestaat de concessie uit twee gedeelten, die scherp van elkander onderscheiden zijn. Van Suberbieville tot op 200 K.M. van de kust is de grond vrij vlak, en heeft slechts twee gedeelten, die een zeker relief vormen: de basaltische hoogte van Ambaniko, die van weinig beteekenis is, en gelegen in de nabijheid van Banbetoka, en de bergrug die loopt van Ankarahantsika naar Androto, hooger en scherper afgeteekend dan de vorige en eveneens van basaltischen oorsprong. Het tweede deel vormt met dit gedeelte een scherp contrast, daar het bestaat uit tal van grondverdiepingen of étages met steile hellingen, en grillig puntige rotspartijen. Deze plateau's zijn ontstaan uit heftige geologische storingen, waarvan men nog niet in staat is met beslistheid den oorsprong op te sporen. Scherpe pieken en vormelooze rotsklompen steken van afstand tot afstand hoog boven den wilden steenchaos uit. Waarschijnlijk is de woeste gesteldheid van dezen bodem ook toe te schrijven aan de werking van bergstroomen in het quaternaire tijdperk, en van die welke nu nog bestaan, en zijn de geologen eerder geneigd den toestand van den bodem daaraan toe te schrijven aan de inwendige beroeringen.

De concessie is verder zeer rijk aan mineralen, in hoofdzaak aan goud, koper, en een enorme massa ijzer. Ook bevatten de terreinen op den linkeroever van den Ikopa- en den Betsibokagronden, die uitstekenden kalksteen opleveren, niet ongelijk aan de productie uit de kalkgroeven van Virieu in Frankrijk, verder groote hoeveelheden gips en kostbare steenen, waaronder rubijnen, saphir en topazen. Deze steenen, voor zoover die tot nu toe gevonden werden, zijn echter niet groot genoeg om ze te doen slijpen.

Tot dusverre heeft men zich niet anders bezig gehouden dan met het zoeken naar goud, dat voorkomt in kwartsaders en in rivierslijk. De kwartsaderen van verschillende dikten, loopen door de geheele uitgestrektheid der concessie heen. Twee er van werden in exploitatie gebracht, en de rijkste was het nog op het oogenblik dat in 1895 de tweede en voor de toekomst van het Hovarijk beslissende oorlog met Frankrijk uitbrak. Deze ader heeft ongeveer een dikte van 4 Meter, en is met zijn uiteinde aan de grens verbonden door een spoorlijn van 5 K.M. Van een deel van dezen ader, ter hoogte van 100 M. gaande door een berg aan het dal van Mandrozia, koesterde men groote verwachtingen, en er werden dan ook stukken goud gevonden van 200, 250, 350, tot zelfs 450 gr. toe. Kosten noch moeiten zijn gespaard geworden om dezen ader naar behooren te exploiteeren. Men heeft wegen, spoorlijnen moeten aanleggen, rivieren uit hare beddingen moeten afleiden en overbrengen in nieuwe, een sleepdienst op de Betsiboka moeten organiseeren, gebruik moeten maken van de verschillende watervallen in de rivieren, men heeft ovens, werkplaatsen, huizen voor het blanke personeel en geheele dorpen voor de inlanders moeten bouwen. Dat alles had reeds millioenen gekost, voordat men gekomen was aan de eigenlijke ontginning der goudaderen, en menigeen vraagt zich nu nog op Madagaskar af, of dat niet anders had gekund. Suberbie-

zelf is binnen, zoo wordt daar gesproken, daar heeft hij wel voor gezorgd. De concessioneele gronden werden door hem voor frs. 2.000.000 overgedaan aan een Fransche Maatschappij, die na den oorlog werd opgericht, en waarvan Suberbie directeur werd, en daarna heeft hij gedacht „Après nous le déluge".

Naar mij voorkomt is deze redeneering minstens verbazend overdreven, en is volstrekt niet bewezen dat Suberbie de man is, voor wien men hem algemeen houdt. Het was ook aan andere oorzaken toe te schrijven dat de aandeelhouders dier Maatschappij met hun aandeelen alles hebben doorleefd, behalve het ontvangen van een behoorlijk dividend. Ten einde den naam van Suberbie in zijn juisten balans te plaatsen, en indien dit althans mogelijk de lasteraars hun mond te snoeren, komt het mij niet ongewenscht voor deze oorzaken tot meer publiek eigendom te maken, en daartoe is het noodig dat ik begin met een en ander te vertellen van het contract dat door Suberbie gesloten werd met het Hova-gouvernement, en dat door dit laatstgenoemde dikwijls op zoo trouweloos mogelijke manier geschonden werd. Of liever het Hova-gouvernement deed dat niet zelf, maar liet het ter sluiks door anderen doen, terwijl het zelf de onschuldige en onwetende speelde. Maar dat is nu eenmaal Hova-manier.

Dit contract, dat gesloten werd op den 2en December 1886 luidt in hoofdzaak als volgt:

Tusschen Z. Exc. Rainilaiarivony, Eerste Minister en Kommandant van Madagaskar, handelend in naam van H. M. Koningin van Madagaskar, van de eene zijde, en van de andere Leon Suberbie, ridder van het Legioen van eer, is het volgende overeengekomen.

Art. 1. Z. Exc. Rainilaiarivony, voor rekening van het Malgachsche Gouvernement in exploitatie willend brengen gronden, die geacht worden goud te bevatten, zoo neemt L. Suberbie de verplichting op zich te leveren alles wat noodig is voor bovengenoemde exploitatie.

Art. 2. Alle kosten daarvan zijn ten laste van L. Suberbie; eveneens de salarissen van ingenieurs, beambten, enz., enz. Ook verplicht L. Suberbie zich om al de inlandsche werklieden te betalen, die hij zal noodig achten voor de exploitatie, en die hem zullen worden verschaft door den eersten Minister.

Art. 3. L. Suberbie is bevoegd om op zijn kosten uit de bosschen, die de concessioneele gronden omgeven te nemen al het hout, dat hij noodig heeft voor het bouwen van magazijnen, huizen, enz., enz. Dit hout moet echter met beleid gekapt worden, zonder dat de bosschen daardoor worden uitgeroeid, terwijl het alleen gebruikt mag worden ten gunste der concessie.

Art. 4. Daar de goudbevattende gronden en mijnen het eigendom zijn en blijven van het Malgachsche Gouvernement, en de exploitatie voor mijnrekening geschiedt, zoo is L. Surberbie ontheven van het betalen van huur gedurende het verloop der Concessie.

Art. 5. Z. Exc. Rainilaiarivony houdt het oppertoezicht over de exploitatiegronden aan zich.

Art. 6. L. Suberbie neemt op zich de exploitatie te beginnen binnen den tijd van zes maanden, te rekenen van 1 Januari 1887 af.

Art. 7. Het Malgachsche Gouvernement zal leveren de wacht, benoodigd tot

het in bescherming nemen van verschillende werken, terwijl L. Suberbie zich verplicht hun een behoorlijk salaris en een onderdak te bezorgen.

Art. 8. L. Suberbie zal aan het Gouvernement 10 % van de bruto ontvangst afstaan, en het restant zal verdeeld worden in twee gelijke deelen, waarvan L. Suberbie het eene deel, Rainilaiarivony het andere.

Art. 9. Op de machines, noodig voor mijn- en spoorwegbouw zullen geen douanenrechten worden geheven.

Art. 10. De duur dezer overeenkomst is voor den tijd van vijf jaar te rekenen van den dag, waarop de algemeene exploitatie zal worden begonnen zijnde den 1 Januari 1887.

Art. 11. Na dezen tijd, zal al het materiaal, machines, reservoirs, huizen en magazijnen, spoorwegen, mijnwerken het eigendom van het Malgachsche Gouvernement worden.

Art. 12. De Commissie, belast met het opnemen der gronden, zal zijn rapport uitbrengen over de waarde er van. In het geval deze te arm is om in exploitatie te mogen nemen, zal Z. Exc. de eerste Minister een ander terrein aanwijzen, dat dan in plaats van het andere in exploitatie zal worden genomen.

In duplo en te goeder trouw opgemaakt te Antananarivo, den achtsten Asanbolo (2en December) duizend achthonderd zes en tachtig.

(get.) Rainilaiarivony,
Eerste Minister en Kommandant en Chef.

Dit contract gaf Suberbie groote rechten, maar plaatste hem ook voor tal van moeielijkheden.

De rechten waren, dat hij met de concessioneele gronden kon doen wat hij wou, en dat hij de beschikking kreeg over een respectabel aantal van 10 000 Malgachsche werklieden, benevens over een voldoend aantal soldaten, om de etablissementen tegen overvallingen en rooverijen der omringende Sakalavenstammen te vrijwaren.

De moeielijkheden waren dat hij, zoowel werklieden als soldaten een geschikt onderkomen moest verschaffen, en behalve dat een vast en voldoënd salaris moest uitkeeren; tevens dat hij aan het Hova-gouvernement, liever gezegd Rainilaiarivony 55 pCt. van de bruto opbrengst aan goud moest uitkeeren. Niet alleen dat, maar nadat het contract was gesloten, werd nog bedongen dat hij geen vreemd werkman mocht gebruiken, zelfs geen ellendige Suahelineger, terwijl de ingenieurs, opzichters, machinisten, enz. allen in het buitenland moesten worden aangeworven en te zijnen laste kwamen. De harde, bijna ondragelijke bepaling dat na het eindigen van den belachelijk korten duur der concessie alles, wat tot het exploiteeren daarvan had gediend, het eigendom werd van het Hova-gouvernement zette de kroon op het werk.

Niettemin trok hij met moed aan het werk. De gronden werden nog eens nauwkeurig onderzocht, en nadat hij zich overtuigd had dat door de goedkoopte van levensmiddelen en handenarbeid het welslagen niet tot de onmogelijkheden behoorde, werd met de exploitatie een aanvang gemaakt.

Maar hij wist niet in welk een wespennest hij zich gestoken had. Om te

beginnen, zond Rainilaiarivony met het doel het inlandsch personeel aan te werven en het toezicht te houden over de militaire bezetting, zijn zoon Rajoelina den hoofdman van de partij die met de Engelschen heulde, en later samenspande met zijn Koningin Ranavalo om Rainilaiarivony van zijn ministrieelen troon te stooten. Men kan zich voorstellen welke een negatieve hulp Suberbie van dit individu had. Hij deed niets, dan op gewone, gluiperige Hova-manier, met behulp van anderen, zoodat op hem geen vat te krijgen was, Suberbie moeielijkheden in den weg te stellen en hem te *laten* bestelen. Zelfs stichtte hij, met medeweten van Rainilaiarivony, en daarbij ondersteund door de Engelschen in de provincie Boina, op den rechteroever van den Betsiboka en te Menavava, op den linkeroever van den Ikopa een centrum van boschroovers en dieven, die tegen Suberbie ageerden onder zijn toezicht en voor zijn rekening. Hij werd eindelijk teruggeroepen, en de wat minder schurkachtige gouverneur van Boina wierf een 1400 tal arbeiders voor Suberbie aan, terwijl tegelijkertijd een talrijk personeel van hoogere beambten, ingenieurs, opzichters en machinisten uit Europa overkwam. Nu kwamen er overal posten, van waaruit met de exploitatie werd aangevangen: op den rechteroever van den Betsiboka, in de districten Boinakely, Kalamilotva, Maraala; tusschen de armen van de Betsiboka en de Ikopa te Mandrozia, Ampasiririj, te Mandendamba, Tainangidina, Andriba, Bemalokelij; eindelijk op den linkeroever van de Ikopa en Betsiboka, in de districten Mandaty, Menevava, Benepa, Madrovalo, Marovoay en Mahobo. Verscheidene dorpen werden aangelegd en omringd door sterke palisaden om ze te beveiligen tegen een coup de main der overal en in grooten getale in de bosschen rondzwervende boschroovers, Fahavalos.

De fraaiste van deze inrichtingen was zeker het hydraulisch établissement van Ampasiry, op een afstand van 50 K.M. ten zuid-oosten van Suberbieville, op den weg naar Tananarivo. Zij bestond uit een steenen dam, die, tot keering van het rivierslijk, waaruit het goud moest worden gewasschen, gebouwd was, in een dal. Door kanaliseering van het water van de rivier werd dit gevoerd in buizen, die naast elkaar op een berghelling waren gemetseld, welke naar het dal voerde waar de modder was uitgespreid. Van uit die buizen stroomde het water in een machtig toestel, dat op een afstand van 40 M. een dikke straal water spoot op het spoelsel. Daardoor in zeer verdunden toestand gebracht, werd het geroerd in zoogenaamde *sluices*, zijnde groote poreuze kisten, waar het goud, aanwezig in het spoelsel, achterbleef en verzameld werd. Een toestel, dat op deze wijze werkte, kon 2000 Kub. Meter slijk per dag verwerken. Ook hoorde bij zulk een goudzift-établissement een elevator, om spoelsel dat veel lager ligt, op een gemakkelijke wijze onder het bereik van den waterstraal te brengen.

Op deze wijze werden soms vrij aardige hoeveelheden goud uit het rivierslijk gezift, en het liet zich aanzien dat Suberbie zou eindigen met succes te hebben van zijn energiek optreden, al beloonde de opbrengst nog in de verte niet de enorme kosten die voor de exploitatie noodig waren. Maar daarbij bleef het ook; de moeielijkheden met het aanwerven van arbeiders, hem zoo gluiperig en onvatbaar mogelijk in den weg gelegd, zoomede het ontdekken van nieuwe goudbevattende kwartsaderen, waarvan het recht van exploitatie toekwam aan Suberbie, maar dat hem toch niet werd gegund, en meer trouweloosheden van het Hova-gouvernement, deden hem tot de overtuiging

komen dat het eerste contract niet scherp genoeg was omlijnd, en ruimte gaf tot zooveel ontduiking, dat verder doorwerken onder welke omstandigheden op zijn minst onzinnig zou zijn geweest. Hij besloot dan ook te trachten een nieuwe overeenkomst te sluiten, en dat gelukte hem. Zij werd gesloten in 1888, en gaf hem het recht kwartsaderen over de geheele uitgestrektheid van het terrein te exploiteeren, terwijl de concessie zelf met 10 jaar verlengd werd. Eigenlijk was deze nieuwe overeenkomst een verbintenis tusschen Rainilaiarivony en Suberbie, te meer omdat er ook in werd bepaald dat in het vervolg ieder de helft moest aanbrengen van de benoodigde exploitatie- en exploratie-kosten, terwijl, na aftrek van 10 pCt. voor het Malgachsche gouvernement, beiden 45 pCt. van de winst ontvingen. Ook werd er in bepaald dat de werklieden, die de kwartsaderen moesten exploireeren, niet mochten genomen worden uit die, welke bestemd waren voor wasschen en ziften van het rivierspoelsel, maar dat deze bovendien moesten worden gefourneerd. Bijna al deze bepalingen waren tusschen de regels dooral in het vorig contract opgenomen, maar de trouweloosheid van het Hova-gouvernement noodzaakten Suberbie ze scherper te preciseeren, zoodat er zonder bepaalde contractbreuk niet meer van kon worden afgeweken.

Suberbie was zoo vertrouwend om zijn bijbrengst in den vorm van duizenden piasters aan Rainilaiarivony te geven, maar deze deed er mee zooals dat in het Hovaland nu eenmaal gebruikelijk is; hij stak ze op, en Suberbie zag zijn piasters nooit meer terug. Daardoor niet ontmoedigd, werden op de meest energieke wijze de kwartsaderen, die in 1888 waren ontdekt, in exploitatie gesteld; er werd een smelterij gebouwd, die eerst bewogen werd door stoom, dien men verkreeg door de machines der smelterij met hout te stoken, terwijl later de beweegkracht in het leven werd geroepen door water, dat men door kanaliseering uit de Ikopa verkreeg en dat twee machines van 120 paardenkrachten in beweging bracht.

Een Decauvilleweg van 60 cM. breedte en 70 K.M. lengte werd aangelegd, die den oven met de verschillende kwartsaders verbond, en met verscheidene takken dienst deed naar de verschillende werkplaatsen, de in- en ontschepingswerven aan de Ikopa, en aan een klein meer bij Suberbieville, dat er de haven van vormde, Tevens werd een laboratorium opgericht, en een perspomp gebouwd in de kanaliseering van de Ikopa, waarvan 's-zomers het waterpeil heel laag staat, op een zeker peil te houden.

Maar dit was nog niet alles. Het uitvoeren van deze werken stond niet op zich zelf; het bouwen van Suberbieville en het organiseeren van een sleepboot op de Betsiboka waren er de gevolgen van.

Suberbieville, stad en haven, werden gesticht in 1889, op 3 K.M. van Mevatanana. Bestemd om het hart der onderneming te worden, werden daarheen de verschillend bureau's overgebracht, de hoofdadministratie gevestigd, werkplaatsen gebouwd, enz., zoodat al spoedig Suberbieville een stad werd, die 6200 inwoners telde, waarvan het blanke element woonde in 80 huizen van steen, terwijl de Malgachen gehuisvest werden in gewone negerhutten van bamboe en raffia.

Voldeed het stichten van Suberbieville aan een dringende behoefte, niet minder was dat het geval met het organiseeren van een sleepdienst op de Betsiboka, tusschen Majunga en Suberbieville. Tot dusverre had het vervoer

van koopwaren tusschen Majunga en Marovoay — gelegen aan de Betsiboka tusschen Mevatanana en Majunga — plaats door middel van Arabische thau's en van daar naar Mevatanana door pirogues. Dat was een hoogst gebrekkige manier, daar deze thau's afhankelijk waren van den fellen stroom en van den wind, terwijl zoo'n pirogue, een gewoon uitgeholde boomstam, hoewel minder afhankelijk van den stroom daar zij er wel tegen kunnen worden opgepagaaid, te weinig goederen kan vervoeren om den naam te mogen dragen van vervoermiddel. In 1889, na het stichten van Suberbieville, bracht Suberbie daarin verandering, door een flinke stoomsloep te laten maken "La Lorraine" die dienst deed tot 1893. Door een aanvaring of iets dergelijks buiten dienst gesteld, werd zij vervangen door een andere "La Boina" gemonteerd in de ateliers van Suberbieville. Deze „Boina", die de eer heeft het denkbeeld te hebben aangegeven volgens welk de kanonneerbooten zijn gebouwd, die in 1895 gedeeltelijk het expeditionnaire leger hebben vervoerd, is een boot, die in alle opzichten voldoet aan de hoogst moeielijke eischen, die er aan gesteld moesten worden. Zij moest weerstand kunnen bieden aan de heftige stormen, die nu en dan woeiden op de baai van Majunga, en toch zoo weinig diepgang hebben, dat zij in staat was over de zich telkens verplaatsende zandbanken in de Betsiboka en Ikopa te varen, zonder er op vast te raken; tevens moest zij geschikt zijn voor personen vervoer, en een machine hebben van zooveel paardenkrachten, dat zij in staat was een paar zware, volgeladen chalans tegen den stroom op te trekken, die ongeveer een 8 mijls vaart heeft. Haar bouw is dan ook zeer eigenaardig. Op een lengte van 24 M. en een breedte van 3.50 M. heeft zij een diepgang van slechts 0.45 M., terwijl haar machine 80 paardenkrachten sterk is.

Niettegenstaande had Suberbie toch dikwijls te kampen met de buitengewone droogte op de Ikopa, en dit was de reden dat een nieuw kanaal werd gegraven in een oude bedding van deze rivier, waarin nu deze werd afgeleid. Ook werd een andere werf gebouwd te Majunga, en een soortgelijke te Marovoaij.

Het tijdstip waarop dit geschiedde was de bloeitijd van de onderneming van Suberbie, die daarin dan ook haar hoogtepunt bereikte. Het bedrag aan ingezameld goud was toen ongeveer 27 Kg. per maand, en ook de Service fluviale op de Betsiboka en de Ikopa wierp ruime winsten af. Maar Suberbie had er nu eenmaal niet op gerekend dat een Hova niet leven kan zonder te liegen en te bedriegen, zonder de gluiperigste trouweloosheden te plegen, en zoo gebeurde het dan ook dat ten spijt van het tweede verdrag niet meer geleverd werd dan het zesde deel van het overeengekomen aantal arbeiders, zoodat op nieuw al spoedig weer stremming kwam in de werkzaamheden, wat ook Suberbie voor wanhopige pogingen aanwendde om Rainilaiarivony zijn eens gegeven woord te doen houden, en, trouwens ook ten voordeele van zichzelf, niet toe te geven aan zijn Hova-natuur.

Niets hielp; maar toch wist Suberbie gedaan te krijgen dat er tusschen Rainilaiarivony en hem een nieuw contract werd opgemaakt. Dit werd den 6en Mei 1890 gesloten, en daarin werd bepaald:

1°. Dat de duur der Concessie verlengd werd met dertig jaar.

2° Dat Suberbie het recht had voortaan de winsten, die zijn onderneming afwierp, te gebruiken voor verdere uitbreiding en vestiging daarvan.

3°. Dat hij verplicht was met vaste termijnen, en in den verlooptijd van

4 Juni 1891 tot 4 December 1895 de 13 millioen te betalen, die hij verschuldigd was aan het Comptoir d'Escompte, gevestigd te Majunga.

4º. Dat hij na 1895 5 pCt. der brutowinst moest uitkeeren aan Rainilaierivony tot aan het eind der eerste dertig jaar; en daarna 7 pCt. als de Concessie werd verlengd.

5º. Dat hij had te betal 2.000.000 piasters, in het geval dat na de dertig jaar de Concessie niet werd verlengd.

Komisch klinkt dat in het contract dezelfde bepaling voorkomen, als in de beide voorgaande contracten, en waaraan Rainilaiarivony zich nooit gehouden had, dat deze verplicht was 10.000 arbeiders te leveren.

Dit contract was gunstiger dan de andere, en daar zoowel de goudexploitatie als de Service fluviale bleven opbrengen wat er billijkheidshalve van kon worden geëischt, liet de toekomst zich weer wat minder donker aanzien dan te voren. Maar daar verduistert plotseling de politieke horizon ten gevolge van het contract tusschen Frankrijk en Engeland, waarbij Frankrijk tegen afstand van zijn rechten op Zanzibar en het eiland Pemba, in de nabijheid daarvan gelegen, het protectoraat over Madagaskar verkreeg, en dat luidt als volgt:

De ondergeteekende, geautoriseerd door het Britsche gouvernement, verklaart het volgende:

het gouvernement, bovenvermeld, erkent het protectoraat van Frankrijk over het eiland Madagaskar met al zijn gevolgen, inzonderheid wat betreft de erkenning van dit besluit door de Britsche consuls en agenten, die daarvan in kennis moeten worden gesteld door tusschenkomst van den Franschen Résident Général:

de zendelingen van beide landen zullen op Madagaskar gelijke rechten hebben. De godsdienstige verdraagzaamheid, de vrijheid voor alle godsdiensten zoowel als het godsdienstig onderwijs zijn gewaarborgd;

de vestiging van dit protectoraat mag niet ten gevolge hebben dat inbreuk wordt gemaakt op de rechten en vrijheden, welke Engelschen op Madagaskar genieten.

Londen, 5 Augustus 1890. Geteekend:

SALISBURY.

De Hova's zijn voor verreweg het meerendeel Engelsch gezind, en niet lang nadat de inhoud van het contract bekend is geworden, wordt de uitzetting van alle Franschen uit Tananarivo gelast. Die alom stijgende haat tegen de Franschen doet de laatste goede verwachtingen van Suberbie in rook vervliegen, en brengt haar den nekslag toe. De in stilte en verraderlijk ondermijnende tegenwerking wordt een openlijke, die zich zoo heftig mogelijk uit, en Suberbie rust noch duur laat. Gouverneurs van districten, officieren belast met het toezicht houden over de soldaten of het aanwerven van werklieden, deden alles om de onderneming in staat van compleete desorganisatie te brengen. Zij begonnen natuurlijk met stelen, en zoo verdwenen salarissen van beambten en arbeiders in hun bodemlooze zakken, terwijl allerlei intrigues gesmeed werden, om deze laatsten in opstand te brengen tegen de Bestuurders der Maatschappij. Ook Rajoelina stelde zich opnieuw in verbinding met de Engelschen, en tal van Indiërs, Engelsche onderdanen, die hun handelshuizen te Majunga en

Marovoay hadden, en gesteund werden door den Engelschen consul te Majunga, verspreidden zich met andere boeven en dieven over de geheele uitgestrektheid der concessioneele gronden, vernielden de werktuigen, ateliers, goudzift-etablissementen en ambtenaars, joegen de blanken op de vlucht, stalen het goud waar zij het maar vinden konden, en verkochten openlijk en schaamteloos de opbrengst hunner rooverijen, waar zij maar wilden, en zonder dat er een straffende hand was, die hun dat belette En niet minder schaamteloos zag Rainilaiarivony, het derde contract verbrekend, toe, zonder iets ten gunste van zijn medecontractant te doen; van zijn Hovastandpunt af, had hij gelijk, daar hij conditioneerde dat een groot deel van het gestolene aan hem moest worden afgestaan.

Nog erger werd het toen de soldaten zich terugtrokken, en de Fahavalos, de beruchte boschroovers, uit de brousse te voorschijn kwamen. Overtuigd dat al wat zij deden ongestraft zou blijven, werden de inlandsche dorpen der concessie in brand gestoken, de werklieden vermoord, vrouwen en kinderen weggevoerd, de kudden buffels gestolen. En bij het vermoorden van werklieden bleef het niet. Zoo werd in 1891 de dokter der Maatschappij, Dr. Beziat, door Fahavalos omgebracht, terwijl hij de Betsiboka afvoer. In 1893 ondergingen een honderdtal Malgachsche werklieden hetzelfde ot, en eveneens te Mandroty de hoofdopzichter Silangue. Op Suberbie zelf werd meer dan een moordaanslag gepleegd

Het eerste gevolg van deze moordtooneelen was dat de werklieden, die geleverd waren door het Malgachsche gouvernement, langzamerhand verdwenen. Hiermee scheen de ondergang van Suberbie beslist, het doel van Ranilaiarivony, om, nu eenmaal alles zoover was, de geheele onderneming zelf in handen te krijgen. Maar nog eenmaal raapt Suberbie voor het laatst zijn energie tezamen, en slaagt er in zijn arbeid zoodanig te concentreeren en van uit dat centrum te regelen, dat het hem mogelijk is zich staande te houden en zoodoende betere dagen af te wachten. Bijna de geheele concessie wordt verlaten, waaronder een belangrijke mijnschacht en veel goudzifterijen; alleen houdt hij aan de exploitatie van den kwartsader van Mandrozia, die in de open lucht kan geschieden, en zich in de nabijheid daarvan vestigend, gelukt het hem met behulp van zijn eersten aanwezenden ingenieur Guilgot en zijn Europeesch personeel zich staande te houden tegen de ondermijnende intriges van den trouweloozen Rainilaiarivony. Maar eindelijk wordt ook deze situatie voor Suberbie onhoudbaar, en als Rainilaiarivony zoo huichelachtig mogelijk verklaart, dat hij niet meer in kan staan voor de veiligheid van concessionaris en personeel, terwijl hij het juist was die deze op allerlei wijzen in gevaar trachtte te brengen, verliest Suberbie zijn geduld, en roept tegen Rainilaiarivony de hulp in van de Fransche regeering. Dit geeft den nekslag aan alles, wat hij met grenzenlooze volharding heeft weten tot stand te brengen, en als de Fransche expeditionnaire troepen op hun doormarsch naar Tananarive de uitgestrekte gronden der voormalige concessie doortrekken, vinden zij niets dan woestenijen en van al het grootsche is niets overgebleven; alles is van nieuw af te beginnen.

Laat hen, die tegenwoordig Suberbie belasteren waar zij dat kunnen, omdat zij onbekend zijn met wat ik boven beschreef, daarvan nota nemen, en niet vergeten dat, mag door ongunstige omstandigheden zijn arbeid zijn mislukt, Suberbie een explorateur is, die in veel opzichten zijn evenknie nog zoekt. In den tijd van acht jaar heeft hij zonder subsidie, zonder groote kapitalen, alleen door eigen middelen en die van familie en vrienden een geregelde

sleepdienst op de Betsiboka georganiseerd, een stad en haven gebouwd, een kanaal gegraven, een spoorweg van ongeveer 12 K. M. aangelegd, een smeltoven met tal van werkplaatsen doen verrijzen, terwijl hij bovendien talrijke posten en een veertigtal dorpen heeft gesticht die hij door een 4000 Malgachen heeft doen bewonen. Bovendien gelukte het hem in dien tijd ongeveer 2000 K. G. goud uit te smelten of te ziften, terwijl hij de vestiging der Franschen heeft kunnen voorbereiden door zijn invloed, die zoo groot was dat hij er tot kort voor het uitbreken der vijandelijkheden regeerde als een waar vorst. Ook voor de belangen van beambten en minder personeel droeg Suberbie veel zorg. Hij liet een dokter komen, bouwde een hospitaal met een apotheek, waar allen, die niet bij hem in dienst waren, gratis geneesmiddelen konden halen. Hij hield zich bezig met de voeding, kleeding, den algemeenen gezondheidstoestand, en liet onder meer op dat gebied een ijsfabriek bouwen, die in staat is 12 K. G. ijs per uur te leveren.

Suberbie *was* de groote man van Madasgakar, en het is ontwijfelbaar dat wanneer Frankrijk 4 à 5 van zulke mannen tot haar dispositie had gehad, de economische toestand van het eiland heel anders zijn zou dan nu. Wat is hij *nu*? In de oogen van velen de groote man *niet* meer. Ik behoef zeker niet te herhalen om welke reden ik dat oordeel hoogst oppervlakkig vind, maar wil uit een billijkheidsoogpunt toch ook niet verzwijgen wat er behalve dat er nog toe bijgebracht heeft zijn naam te doen tanen, in het midden latend of dit met of zonder recht is.

Zooeven zagen we dat, wilde Suberbie zijn groot werk niet geheel opgeven, het geheel opnieuw moest worden opgebouwd. Dat deed ook Suberbie, maar nu niet meer voor eigen rekening. Hij deed wat gewoonlijk de man van zaken doet, die is „au bout de son argent": hij transformeerde zijn eigen onderneming in een Maatschappij, waarvan hij directeur werd, en waaraan hij zijn concessie, nadat deze gesanctionneerd was geworden door de Fransche regeering, overdeed voor frs. 2.000.000. Oogenschijnlijk, en vooral in de oogen van zijn lasteraars, lijkt dat veel. maar naar mij voorkomt zal van die twee millioen heel wat moeten worden afgetrokken om geleden verliezen van eigen exploitatie te dekken.

Met de millioenen, door deze Maatschappij in de zaak gestoken, trok Suberbie aan den arbeid, hopend dat deze nu dan toch eindelijk met succes zou worden bekroond. Is hem dat gelukt? — Kan de Maatschappij zich verheugen in een bloeiende welvaart, evenredig aan de voorgespiegelde verwachtingen? — Volmondig kan hierop worden geantwoord: neen! Is dat nu ook weer de schuld van Suberbie? Daar moet ik het antwoord op schuldig blijven. Slechts weinigen zullen op de hoogte zijn van wat voorviel in den boezem dier Maatschappij, en allerminst de buitenwacht. Maar een bekend feit is het, dat, als hij al bedroog, wat nog volstrekt niet uitgemaakt is, hij ook dikwijls bedrogen werd door personeel, zich met valsche papieren bij hem introduceerend en eenmaal aangesteld, blijken gaf niet op de hoogte te zijn van zijn taak en dan op kosten der Maatschappij weer naar huis moest worden gezonden. Niet alleen dat zich telkens herhalend verschijnsel kwam de Maatschappij duur te staan, maar ook de processen, die dat noodzakelijk breken van overeenkomsten ten gevolge had. Toen ik op Madagaskar was, had zich de Maatschappij in 60 van zulke processen gewikkeld.

Wat aangaat de wijze van exploiteeren der concessie, zoo vernam ik dat het ontginnen der kwartsaderen in hoofdzaak was gestaakt, daar de matige opbrengsten niet evenredig waren aan de enorme kosten; trouwens ook toen Suberbie voor eigen rekening werkte bracht de exploitatie van rivierspoelsel het meeste goud op, terwijl het bovendien met veel minder kosten te verkrijgen is. Uitgaande van dat beginsel is Suberbie zich het laatste jaar in hoofdzaak gaan bezig houden met het ziften van goud uit de rivieren, inzonderheid van de Betsiboka, daarin echter een geheel ander systeem volgend dan vroeger. Hij heeft namelijk bij de firma Goedkoop & Co. te Haarlem laten maken een goudziftmolen in den vorm van een Hollandschen baggermolen, die het goud bevattend slijk met emmers opschept, en omhoog voert, waarna het in bakken valt. In deze bakken wordt het doorgespoeld ongeveer op dezelfde wijze als in de bovenvermelde *Sluices*, zoodat het stofgoud overblijft.

Ook met het Hollandsch personeel, aangenomen om den uiteengenomen goudziftmolen van Haarlem te transporteeren naar Madagaskar en daar weer in elkaar te zetten, had Suberbie déveine. De door den heer Goedkoop als chef-monteur aangestelde heer Màrtaré begon al terstond overhoop te gaan liggen met drie onder hem geplaatste beambten, die naar Holland terug werden gezonden. Al spoedig bleek naar de bij den heer Goedkoop ingekomen rapporten ook de heer Màrtaré niet op de hoogte van het vak te zijn, en werd deze als onbekwaam ontslagen. Hij werd als chef-monteur vervangen door den heer Wente uit Amsterdam, wien ter assistentie werd meegegeven een door den heer Màrtaré ontslagen beambte, de heer J. Huniken Jr., chef-dragueur uit Haarlem. Deze slaagde er in het zware gevaarte in elkaar te zetten met geen andere hulp dan Malgachsche werklieden, en het in dien stand eenige kilometers hooger op een zijrivier op te sleepen, waar het onlangs aan de Fransche ingenieurs van Suberbie is overgedragen. Of deze in staat zullen zijn den molen naar behooren te bedienen, en er dezelfde resultaten mee te verkrijgen als de heer Huniker, ben ik niet in staat bevestigend te beantwoorden; met het oog op de bekende onhandigheid der Franschen om met Malgach'sch personeel om te gaan, betwijfel ik het echter sterk. Suberbie had verstandig gedaan met den bekwamen Hollandschen chef-dragueur Huniker in zijn dienst te houden; de handdruk, die deze ontving van den Generaal-Kommandant van Madagascar Gallieni bij gelegenheid dat hij een bezoek bracht aan de établissementen van Suberbie en als appreciatie voor de kranige wijze waarop hij zich door zijn zware taak had heengeslagen, zou voor Suberbie een waarborg zijn geweest dat hij ditmaal eens een buitengewoon goede keus had gedaan.

Is de hoop van de „Compagnie Coloniale des Mines d'or de Suberbieville et de l'Ouest de Madagascar" dus in hoofdzaak gevestigd op dezen Hollandschen goudziftmolen, en zijn de verwachtingen daarvan, zelfs onder gunstige omstandigheden, niet bepaald rooskleurig te noemen, met de Service fluviale is het niet beter gesteld. Toch had men daarvan zulke droevig groote verwachtingen; zoo groot, dat Suberbie aan de baai van Majunga, en vlak er tegenover een stad liet bouwen, Ambôaniô, die zoo als ik reeds zei „la vraie ville de Suberbie" wordt genoemd. In hoofdzaak ingericht voor het repareeren der booten en van het materiaal, bestemd voor de Service fluviale, en uit een ruime beurs gebouwd, voorzagen veel optimistische vrienden van Suberbie, dat Ambôanô spoedig Majunga naar den

kroon zou gaan steken. Dat is gebleken een vrome illusie te zijn. Al vroeger had de brave „Boina', „qui a toujours sauvé l'honneur de Suberbie," zooals me werd gezegd, als remorqueur dienst gedaan tusschen Suberbieville en Majunga. Er kwamen nu andere booten in de vaart, in meer dan voldoend aantal, maar daarmee was nog geen geregelde, winstgevende Service fluviale georganiseerd. De booten waren halfsleet, en met deze aan te koopen voor een land, waar alles van het allerbeste materiaal moet zijn, beging Suberbie een groote fout, Het was de zuinigheid, die hier de wijsheid bedroog. Nog in een ander opzicht was dit het geval: dat hij zwart personeel op de booten aanstelde. Nu is zoo'n zwarte would be kapitein heel goed om een thau te besturen, en een zwarte machinist niet kwaad om als stoker onder een ander dienst te doen, maar aan zelfstandig oordeelkundig optreden in genoemde functies op een stoomboot valt bij hen niet te denken. Nog erger dan de booten zelf waren de machines er aan toe, en het duurde ook niet lang of de eene boot na de andere verdween uit de vaart, en de Service fluviale lag op zijn rug. Wel varen nog altijd de „Boina" en de „Campan", maar beide doen uitsluitend dienst voor het vervoeren van materieel en personeel van de Compagnie Suberbie; van de andere booten is niets meer te zien.

Zoo komt het dan, dat, naar mij voorkomt, de Compagnie Suberbie, zooals tot dusverre bijna alle ondernemingen op Madagaskar, waarschijnlijk wel uit zal gaan als een nachtpit. Ik heb haar lijdensgeschiedenis naar mijn beste weten zoo getrouw mogelijk trachten weer te geven. Bij dat getrouw weergeven hoort ook nog de vermelding van het laatste dat ik van haar vernam.

In mijn kwaliteit van gedelegeerde der Hollandsche Maatschappij kwam ik op een keer bij den Administrateur en Chef, den heer Martin, resideerend te Majunga, om informaties te nemen omtrent de mogelijkheid van het organiseeren eener Service fluviale, ter vervanging van die van den heer Suberbie, en in elkaar gezet met Hollandsch kapitaal.

„Mais vous ne savez donc pas que la Compagnie Suberbie va de nouveau arranger un Service fluviale?"

„Et la drague hollandaise?"

„Est excellent, mais ne donne pas des résultats suffisants". „C'est pourquoi...."

Ik had er genoeg van. Den ander een oogenblik aanstarend met oogen, stellig uitpuilend van wezenlooze verbazing, stond ik op, maakte een beleefde buiging, en ging heen. Ik heb nooit te weten kunnen komen, of hij mij voor den gek hield, dan wel de Compagnie Suberbie.

Ik had met deze laatste mededeeling willen eindigen, maar toen kwam mij nog iets in de gedachten over den Russischen ingenieur, van wien ik in het begin van dit artikel, op blz. 491 sprak, dat te kenschetsend is voor de toestanden op Madagaskar en voor de oppervlakkige wijze, waarop Suberbie door het meerendeel der kolonisten wordt afgemaakt, om niet met een enkel woord over te vertellen.

Zooals uit bovenstaand blijkt verkeerde de Compagnie-Suberbie al spoedig na haar oprichting, in dezelfde moeielijke omstandigheden, als toen voor de oorlog van 1895 Suberbie voor eigen rekening die onderneming exploiteerde. Er is goud op Madagaskar, veel zelfs, maar overal een beetje en in den vorm van stofgoud, zoodat het in werking zetten van honderd Hollandsche baggermolens, het in exploitatie brengen van al de kwartsaders op Madagas-

kar, nooit de kosten van dergelijke pogingen, om geld te verdienen, zou kunnen goed maken. Zooals ik zei, is er maar één manier: het door Malgachen bij kleine hoeveelheden te laten zoeken, zooals de Indiërs doen, en waarmee zij langzamerhand de schatten in handen krijgen, die de grond van het rijke eiland nog altijd verbergt. De Malgachen, die weten dat deze wijze van goudzoeken verboden is, en door het Fransche gouvernement met de strengste straffen wordt bedreigd, weigeren beslist op deze wijze voor een Varza — blanke — te werken, omdat zij bang zijn dat deze hen bij het Gouvernement verraden zal. Suberbie kon dus met den besten wil zijn onderneming op dien leest niet schoeien, en moest dus trachten met den Hollandschen baggermolen gedaan te krijgen, wat Malgachen met hun vlugge vingers doen. Dat kostte meer geld dan het opbracht, en dus was er geld noodig, om de zaak drijvend te houden. Maar hoe daaraan te komen bij aandeelhouders, die er op danige wijze al dikwijls van langs hadden gehad?

Dat vernam ik van eenige kolonisten, die op heel Madagaskar hadden rondgezworven, en die vrij berooid en ontdaan van hun illusies naar het moederland terugkeerden, omdat zij volgens hun zeggen niet *malin* genoeg waren geweest, in duidelijk Hollandsch gezegd, omdat zij niet snugger genoeg geweest waren om anderen te bestelen. Want *malin* zijn of niet, is de spil waarom alles draait wat op Madagaskar met geld verdienen in verband staat.

Zulk een snuiter was nu volgens hen die Russische ingenieur. „C'est un *malin*" werd me in het oor gefluisterd, toen hij eens langs het groepje avonturiers kwam loopen, waarmee ik zat te praten, en toen wist ik al dadelijk, dat mij verteld zou worden, dat hij met zakken vol goud huiswaarts keerde. Zoo was het ook. In korten tijd had hij een 40 000 frs. opgestoken, en wel in dienst van de Compagnie Suberbie. Wat toch was geschied, altijd volgens het zeggen dier kolonisten; behalve dat het een *feit* was dat die Rus als goudzoeker en scheikundige in dienst van de Maatschappij was geweest, en nu naar Parijs ging, stellig om Suberbie, die toen te Parijs was, rapport uit te brengen van zijn bevinden. Om zich te redden uit den benarden toestand en de aandeelhouders der Maatschappij er toe te bewegen nog meer geld te storten, moest bewezen kunnen worden dat er nieuwe goudvoorraad, hetzij in kwartsaderen, hetzij in rivierspoelsel, was ontdekt, en dat dus het te storten geld naar alle menschelijke berekening een ruime winst zou moeten afwerpen. Omdat *bewijs* te leveren, was er noodig een eerste klasse *malin*, en dezen vond de Maatschappij of liever Suberbie, in onzen Russische ingenieur. En aldus geschiedde, dat tot dezen werd gezegd: „Ga heen naar het land, waar het goud te vinden is als bij ons het ijzererts, ga naar de Transvaal, zie daar eenige klompen van dat edele metaal machtig te worden, en keer daarmee terug naar Madagaskar; dat moet goud zijn, dat in de omstreken van Suberbieville gevonden is." En de *malin* volbracht den last die hem was opgedragen, zocht en vond de goudklompen in de Transvaal, waarna hij ze gevankelijk meevoerde naar Suberbieville. Daar zullen ze nu heeten gevonden te zijn, en de prikkel moeten worden, om de aandeelhouders tot uitbreiding van kapitaal te bewegen, de zinkende Maatschappij tegen ondergang te behoeden. Volgens enkelen der kolonisten, de grootste bewonderaars van den Rus, die, nu het te laat was, nog maar altijd hopelooze pogingen aanwendden, om bij hun medepassagiers ook door te gaan voor

malin, maar die zeer tragisch in die pogingen schipbreuk leden, door een hun te kinderlijk gemoed van een rijtend „willen en niet kunnen," had Suberbie zelf aan deze geschiedenis volstrekt geen deel, maar was de Rus niets meer of minder geweest dan „*plus malin que Suberbie*", door op zijn eigen houtje naar de Transvaal te gaan, en daar het goud weg te halen. Naar mij voorkwam, waren hier *hyper* vereerders aan het werk, die uit vaderlandsliefde en liefde voor een machtigen bondsstaat, met alle geweld den Rus de hoogte in wilden steken in zijn kwaliteit van „*malin première classe*".

Wat er van de geschiedenis waar was, heb ik niet te weten kunnen komen, ten spijt van de pogingen die ik daartoe aanwendde, en de moeite die ik deed, om den Rus te intervieuwen over de kwestie, of het mogelijk was dat op de exploitatievelden of de goudmijnen van Suberbieville zulke formidabele goudklompen, als waarvan sprake was, gevonden konden zijn. De Rus bleek werkelijk *malin* te zijn, want ik kon doen wat ik wou, loslaten deed hij niets; alleen trok het mijn aandacht dat hij niet, ik zou bijna zeggen, met kunstmatiger felheid in het strijdperk trad voor Suberbie en zijne onderneming, telkens als deze werd aangevallen, en dat hij, in een oogenblik van rechtmatigen trots bezwijkend onder het gewicht der hem toegezwaaide loftuitingen, verklaarde werkelijk in Transvaal te zijn geweest. Waarschijnlijk met het doel om vliegen te vangen.

Er was nog iets dat mij trof: een zonderling, duister gezegde, dat in verband stond met een kritiek oogenblik gedurende den terugreis. Zulke oogenblikken tusschen Pemba en Guardafui behooren volstrekt niet tot de zeldzaamheden, daar op de geheele Oostkust van Afrika, tusschen die streken gelegen, geen vuurtoren is te bekennen, en de stroom, ten tijde van den Zuid-Monzum, het vaartuig somwijlen met woest geweld naar de kust draagt. Het gevaarlijkste punt is, waar het schiereiland Ras Hufun ligt, vooral in den tijd dat wij terugkwamen, en er een nevel over de kust hangt, die maakt dat men ze pas te zien kan krijgen als men er vlak bij is. Menig schip loopt gevaar, of verongelukt op die onbekende stranden, zonder dat men er iets van te lezen krijgt, en zoo ontkwamen ook wij daaraan niet, dan op het laatste oogenblik. 's Nachts in stormweer in die richting stoomend, was de kapitein van de boot niet in staat de vaart van zijn boot te temperen, noch wist of hij een verkeerde koers had, doordat de hemel bedekt was, en op zee alles in nevelen was gehuld. Alles stond op den uitkijk, waaronder ook het troepje avonturiers met den Rus en den ondergeteekende, maar niemand zag iets, tot de kapitein, daarna ook wij, op een afstand van geen twee mijlen, een donkere streep vlak over de zee ontdekten. Dat was Ras Hafun. „*Babord tout!*" klonk het bulderend, het roer werd plotseling omgelegd, alles aan den Oxus kraakte en steunde, maar roer en schip hielden zich goed, we zwaaiden met den vliegenden storm om Ras Hafun heen, en waren gered.

Toen was het dat onze Rus op tragisch-snijdenden toon, bijna boven het gebulder van den storm uitriep: „Mijn moeder heeft me altijd wel gezegd, dat ik als een domkop sterven zou". Wat bedoelde het mannetje daarmee; want hij was klein, vlug, met slimme muizenoogjes en glad in zijn praten. Ik begreep er later uit, dat hij wel 400.000 frs. had kunnen verdienen in plaats van 40.000 frs. Hoe? Ja, zooals dat op Madagaskar in de lucht zit.

's-Gravenhage, 15 Februari 1899. J. HORA ADEMA.

Financieel Overzicht.

AMSTERDAM, 15 Febr.—15 Mrt. 1899.

In bovenstaand tijdsverloop had de koloniale fondsenlijst een vast aanzien. Tabaksaandeelen verkeerden in eene willige stemming in afwachting van de aanstaande Sumatra-inschrijvingen. De aandeelen Koninklijke Mij. van Petroleumbronnen gingen echter opnieuw achteruit, zelfs tot ± 140 %, om echter op 172 % te sluiten. De aandeelen Maron en Kaliwoengoe Plantaran maakten een flinken sprong voorwaarts.

Hooger werden genoteerd:

			pCt.
Aand.		Ned. Ind. Handelsbank	$2^5/_8$
„		Java Bosch Exploitatie Mij	2
„		Javasche Cultuur Mij	9
„		Kaliwoengoe Plantaran	16
„		Cult. Mij. Maron	27
„		West-Java Kina Cult. Mij	3
„		Amsterdam Deli Compagnie	$7^1/_2$
„		Amsterdam Sumatra Cult. Mij	14
Cert. v. Aand.		Tabak Mij. Arendsburg	50
Aand.		Besoeki Tabak Mij	$2^1/_2$
„		Deli Tabak Mij	7
Pref. Aand.		Idem	$3^1/_2$
Aand.		Tabak Mij. Franco Deli	$5^3/_{16}$
„	A.	Langkat Cult. Mij	2
„	B.	Langkat Tabaksbouw Mij	6
„	A.	Langkat Tabak Mij	$2^1/_2$
„		Tabak Mij. Namoe Djawi	9
„		Tabak Mij. Langkat Soekaranda	$1^3/_4$
„		Rotterdam Deli Mij	$7^1/_2$
„		Tabak Mij. Sakoeda	$1^7/_8$
„		Senembah Maatschappij	$15^1/_4$
„	A.	Serdang Tabak Mij	18
„	B.	Idem	$10^1/_4$
„		Ned. Ind. Electriciteits Mij	3
„		Kon. Paketvaart Mij	$4^3/_4$
„		Rotterd. Lloyd	$2^1/_4$
„		Stoomvaart Mij. Nederland	$6^3/_4$

		pCt.
Aand.	Sumatra Palembang Petr. Mij.	$4^1/_4$
„	Mijnbouw Mij. Soemalata.	5
„	Babat-Djombang Stoomtram Mij.	$2^1/_2$
„	Madoera Stoomtram Mij..	4
„	Ned. Ind. Tramweg Mij..	7
„	Probolinggo Stoomtram Mij.	2
„	Semarang-Joana Tramweg Mij..	2
„	Semarang Cheribon Stoomtram Mij.	$4^1/_2$
Lager werden	genoteerd:	
Aand.	Handelsvereeniging Amsterdam.	$4^1/_2$
„	Koloniale Bank	3
Pref. Aand.	Idem	$4^7/_8$
Aand.	Suikerfabriek Kalibagor	2
„	Balangan Tabak Cult. Mij..	6
„	Padang Tab. Mij	$3^3/_8$
„	Petroleumbronnen in Indië.	$36^1/_2$
„	Ned. Ind. Expl. Mij.	15
„	Ned. Ind. Mijnbouw Mij..	$8^1/_2$
„	Noord-Celebes Mijnbouw Mij..	$4^1/_4$
„	Singkep Tin Mij.	$2^1/_2$
„	Ned. Ind. Spoorweg Mij..	$2^1/_2$
„	Malang Stoomtram Mij.	2
„	Serajoedal Stoomtram Mij..	2

DIVIDENDEN.

Brandverzekering Mij. Unitas	$7^1/_5$ %
Oost-Java Prauwmaatschappij	$3^1/_2$ „
Sumatra Tobaccs Plantations Cr..	5 „
Ned. Ind. Hypotheekbank	6 „
Brandwaarborg Mij. Ned. Indië.	11 „
Brandverzekering Mij. Mercurius.	$8^{15}/_{100}$ „
Soerabaja Courant en Drukkerijen	5 „
Cultuurmij. „Kedaton Plerit".	ƒ 200.—
Administratiekantoor v. Ind. fondsen, te 's Hage	6 „
Brandassurantie Mij. Insulinde	16 „
„ „ de Oosterling	10 „
Kol. Zee- en Brandassur. Mij.	$9^3/_4$ „
2e Kol. Zee- en Brandassur. Mij..	$9^1/_4$ „

Volgens het Weekblad voor Incourante fondsen zijn verhandeld:

5 % Obl.	Crediet- en Handelsver. Banda	$95^7/_8$%
Aand.	Landbouw Mij. „Manang". (ex. div.).	150—163 „
„	Modjokerto Stoomtram Mij.	$101^1/_4$—$101^3/_4$ „
„	West-Java Kina Cultuur Mij..	28—30 „
„	Billiton Mij., 1e rubriek	ƒ 1400.— ƒ 1410.—
„	Java Petroleum Mij	164 „

Aand.	Ned. Ind. Mijnbouw Mij	60—74	„
„	Tabak Mij. Sakoeda, serie B.	110	„
„	Mijnbouw Mij. Totok	75	„
„	Administratiek. v. Ind. fondsen te 's Hage ex. div.)	92½	„
„	Handelsvereeniging Gorontalo	16	„
„	Nieuw Samarangsch Prauwenveer	160	„
„	O. I. Zee- en Brandass. Mij	97	„
Opr. Aand.	Kon. Paketvaart Mij.	f 400.—	

Volgens het Weekblad van de Commissiebank:

Aand.	Sumatra Cultuur Mij.	130	„
„	Oost Ind. Zee- en Brand-Assurantie Mij.	97—98	„
„	Samarangsche Zee- en Brand Ass. Mij.	125—130	„
„	2e „ „ „ „ „ „	95—98	„
„	Ned Ind. Gas Mij.	140¼	„

Volgens de Rotterdamsche Beurscourant:

Cert. v. Aand.	Deli Cult. Mij.	165	„
„	Medan Tabak Mij.	278	„
Pref. Aand.	Dordt. Petr. Industrie Mij.	114	„
Aand.	Ned. Ind. Exploratie Mij.	130	„

PRIJZEN VAN INDISCHE FONDSEN.

NAMEN:	TE AMSTERDAM. Mrt.		TE BATAVIA.
	1	15	6 Febr.
Borneo Sumatra Mij.........Aand.	$104\frac{1}{8}$	$104\frac{5}{8}$	
Cultuur-Mij. d. Vorstenl...... „	66	66	
id. ...Pref. Aand.	143	144	
Handelsv. Amsterdam......Aand.	$120\frac{3}{4}$	118	110*
Int. Cred. & H. V. Rotterd.. „	79	79	
Javasche Bank............. „	170	172	175
Koloniale Bank............. „	48	49	
id. ....Pref. Aand.	—	67	
Liquid. Barge & Moormann.Cert. v. Aand.	$65\frac{1}{2}$	63	
Ned. Handel-Mij............ „	155	$154\frac{1}{2}$	151
Ned. Ind. Escompto Mij.....Aand.	100	100	100
Ned. Ind. Handelsbank ..... „	84	86	85
Ned. Ind. Landb. Mij........5 % Obl.	$106\frac{1}{2}$	$106\frac{3}{4}$	
Badas, Suikerfabriek........Aand.	22	—	
Banda, Credt. & Handelsver. „	—	—	
Java Bosch Expl.-Mij........ „	$96\frac{1}{2}$	97	
Java'sche Cultuur-Mij....... „	70	79	
Kalibagor, Suikerfabriek..... „	40	39	
Kaliwoengie Plantaran...... „	72	66	
Maron, Cult.-Mij...... .... „	70	70	
Melattie, Landbouw-Mij...... „	—	—	
Michiels-Arnold, Rijstl.......Cert. v. A.	—	—	
Ned Ind. Houtaankap Mij...Aand.	—	—	
Ngoepit, Landbouw-Mij...... „	—	325	
Penampean Cult.-Mij......... „	—	—	
Pondok Gedeh............. „	—	—	
Suikerond. Sentan.-Lor ..... „	—	—	
Sindang, Suikerfabr.......... „	140	140	
Temoeloes, Landb.-Mij....... „	—	—	
West-Java Kina Cult-Mij.... „	$26\frac{3}{4}$	29	
Amsterdam-Deli Comp...... „	$679\frac{3}{4}$	$675\frac{1}{2}$	
Amsterdam Sum. Cult.-Mij... „	$136\frac{1}{2}$	149	
Tabak-Mij. Arendsburg......Cert. v. A.	745	790	
Balangan Tab. Cult. Mij.....Aand.	$67\frac{1}{2}$	$66\frac{1}{2}$	
Besoeki Tabak-Mij. .... „	103	101	
Deli-Batavia-Mij............. „	440	439	
Deli-Cultuur-Mij............ „	$157\frac{1}{4}$	$160\frac{7}{8}$	
Deli-Maatschappij........... „	500	505	
Deli-Tabak-Mij.............. „	66	$70\frac{9}{16}$	
„ ....Pref. Aand.	120	$123\frac{1}{2}$	
Deli-Langkat-Tabak-Mij......C. v. „	—	—	
Tab.-Mij. Franco Deli.......Aand.	$84\frac{1}{2}$	$86\frac{3}{16}$	
Langkat-Cult.-Mij........... „ A.	139	139	
„ „ .... „ B.	68	68	
„ Tabaksbouw Mij... „ „	$95\frac{1}{2}$	$101\frac{1}{4}$	
„ Tab.-Mij........... „ A.	$159\frac{11}{16}$	156	
„ „ „ .... „ B.	130	125	
Medan-Tab.-Mij .... „	$266\frac{1}{8}$	$273\frac{3}{4}$	
Tab.-Mij. Namoe Djawi...... „	109	$117\frac{1}{2}$	
N. As T. Mij. v./h. Herrings.Pref. Aand.	$94\frac{1}{2}$	$94\frac{1}{2}$	
Tabak Mij. Langk. Soekaranda.Aand.	77	$79\frac{3}{4}$	
Padang Tabak-Mij .... „	123	$120\frac{1}{2}$	

PRIJZEN VAN INDISCHE FONDSEN. (*Vervolg*).

NAMEN:			TE AMSTERDAM. Mtr. 1	15	TE BATAVIA. 6 Febr.
Rotterdam-Deli-Mij	Aand.		180	184½	
Tabak Mij. Sakoeda	„		98	97⅞	
Senembah-Mij	„		487	499¼	
Serdang Tab. Mij	„	A.	230	250	
„ „ „	„	B.	89¾	100¼	
Ned.-Ind. Electr.-Mij	„		—	70	
Kon. Paketvaart-Mij	„		182	184½	180
Rott. Lloyd	„		130	132	
Stoomv. Mij. Nederland	„		178	180	
Dordt. Petr. Industrie Mij	Pref. Aand.		125½	113½	
Java Petroleum Mij	Aand.		166	167	
Petroleumbronn. in Indië	„		170½	172	
Petroleum Mij. Moeara Enim	„		127¾	128¾	
Sumatra Palembang Petr. Mij.	„		75	85	
Petrol. Expl. Mij. Tegal	„		—	—	
Ned. Ind. Expl. Mij	„		115	115	
id. Mijnbouw-Mij	„		59¾	56	75
N. Celebes Mijnb. Mij	„		71½	67¾	
Oost Borneo Mij	„		—	—	
id.	Pref. Aand.		—	—	
Singkep Tin-Mij	Aand.		120	117½	
Mijnbouw Mij. Soemalata	„		170	175	
Droogd.-Mij. Tandj. Priok	„		—	—	
Deli-Spoorweg-Mij	„		196	196	
Ned.-Ind Spoorweg-Mij	„		217	217½	
Babat Djomb. St. tr. Mij	„		86¾	87	
Bat. Electr. Tram-Mij	„		88	87	
Kedirie Stoomtram-Mij	„		121	121	
Madoera „ „	„		110	110	
Malang „ „	„		106½	106	
Modjokerto „ „	„		102	102	
Ned.-Ind. Tramweg-Mij	„		135	142	
Oost-Java-Stoomtram	„		110	109	
Passoeroean „	„		100	100	
Probolingo Stoomtr.-Mij	„		99	99	
Semar.-Joana Tramw.-Mij	„		185	185	200*
id. (nieuwe aand.)	„		174	172	
Semar. Cheribon St.-Tr.-Mij	„		129½	129½	127
Serajoedal St.-Tr.-Mij	„		138	138	
Ned.-Ind Hypotheekbank	„		—	—	
id. Cred.- & Bank-Ver.	„		—	—	
id. Effectenbank	„		—	—	102½
Padangsche Handel Mij	„		—	—	115
Winkel-Mij. Eigen hulp	„		—	—	100
Maatsch. Onderlinge hulp	„		—	—	75
Scheepsleverantie Mij	„	A.	—	—	
Ned.-Ind. L.verz.- en Lijfr.-Mij.	„		—	—	
Jav.'sch. Zee & Br.-Ass.-Mij	„		—	—	105*
Bat. Zee & Br.-Ass-Mij	„		—	—	105*
O.-I. Zee Br. Ass.-Mij	„		—	—	100*
Nederl. Lloyd	„		—	—	
N.-Ind. Zee & Br.-Ass.-Mij	„		—	—	185*

PRIJZEN VAN INDISCHE FONDSEN. (*Vervolg*).

NAMEN:		TE BATAVIA, 6 Febr.
2de N.-I. Zee & Br.-Ass.-Mij	Aand.	155*
Koloniale id.	"	160*
2de Kol. Zee & Br.-Ass.-Mij	"	145*
Brand-Verz.-Mij.Mercurius	"	180*
Brand-Ass.-Mij. de Oosterling	"	155*
Brand-Ass.-Mij. Insulinde	"	
Brand-Waarb.-Mij. Ned.-Ind	"	170*
Brand-Wrb.-Soc. Securitas	"	100*
Brand-Ass.-Mij. Unitas	"	100
Ned.-Ind.-Brandw.-Mij	"	105*
Sam. Zee- & Br.-Ass.-Mij	"	
2de id.	"	
Brand-Ass.-Mij. Padang	"	
id. de Merapi	"	95*
id. de Oosthoek	"	
id. de Westhoek	"	
id. Noordhoek	"	
Brand-Verzek.-Mij. Kalimaas	"	
Brand-Ass.-Mij. Veritas	"	
id. Ardjoeno	"	
id. Sumatra	"	
Batavia'sch Prauwenveer	"	132½*
Batavia'sch Nieuw-Prauwenv	"	155
Tagalsch Prauwenveer	"	170*
Nieuw Semarangsch Prauwenveer	"	
Samar. Stoom- en Prauwenveer	"	
Prauwenv. te Soerabaya	"	87½
Oost-Java Prauw-Mij	"	
Soer. Prauw-Mij	"	
Nieuw Soerab. Pr.-veer	"	
Nieuw Pad. Prauwenveer	"	
Nieuw Probol. en Java Oosth. Pr.-veer	"	
Bagelen-Thee & Kina-Mij	"	
Suikerf.-Mij. Tjoekir	"	
Cultuur-Mij. Pagottan	"	
" Tjiogreg	"	
Kina-Mij. Kertamana	"	100
Cultuur-Mij. Perbawatie	"	225
id. Goalpara	"	175*
Kartasoera Cult. Mij	"	
Cultuur-Mij. Boenga Meloer	"	80
" Artana	"	100*
Assam Thee Ondern. Gedeh	"	125
Mij. t. E. v. Rijstlanden	"	200*
Assam Thee Ondern. Malabar	"	100*
Cultuur Mij. Ramawatie	"	
Ned.-Ind. Telefoon-Mij	"	150*
Intercomm. Telefoon-Mij	"	100*
Telefoon-Mij. der Vorstenlanden	"	105
Preanger Telefoon-Mij	"	110*
Algem. Telephoon Mij	"	100
Mijnbouw Mij. „Martapoera"	"	
Mijnbouw Mij. „Belang"	"	85*
Algemeene Exploratie-Mij	"	

PRIJZEN VAN INDISCHE FONDSEN. (*Vervolg*).

NAMEN:			TE BATAVIA, 6 Febr.
Mijnbouw Mij. „Matinan"	Aand.		
Mijnbouw Mij. „Totok"	„		
Mijnbouw Mij. „Redjang Lebong"	„		80
Exploratie Mij. „Riam Kanan"	„		
Diamant-, Goud- en Platina- Expl. Mij. Padang Loembah	„		
Goud Exploratie Mij. Benkaijang	„		120
Exploratie-Mij. Balangan	„		
Batavia Japara Petrol.-Expl.-Mij	„		
Goud Exploiratie-Mij. Kehajang	„		
Exploratie-Mij. Kolchis	„		
Goud Exploiratie-Mij. Pinogo	„		
„ „ Batjan	„		15
Mijnbouw Mij. Monano	„		85
„ „ Soepajang	„		
Samarangsche Mijnbouw Mij	„	A.	
„ „ „	„	B.	
Mijnbouw Mij. Atjeh	„		
Goud Exploration Mij. Bone	„		
Exploratie Mij. Doda	„		
Wijnkoopsbaai Explor. Mij	„		
Mijnbouw Mij. Batavia Borneo	„		95*
„ „ Sonder	„		75
Sumatra Batavia Mijnbouw-Mij	„		
Mijnbouw Mij. Tilamoeta	„		
„ „ Pagoejaman	„		100
Mijnbouw Explor. Mij. Batavia	„		
Centraal Celebes Mijnbouw Mij	„		
Mijnbouw Mij. Tomini	„		
„ „ Bwool Lonoe	„		
Goud Exploratie Mij. Redjang Lebong Zuid	„		
Mijnbouw Mij. Barma Sawah	„		225*
„ „ Pariet	„		200
Ned.-Ind. Gas-Mij	„		132½*
Mij. Rijtuigf. en handel in paarden, Fuchs	„		85*
Koffie. Pel- en Sorteer Inr. Kalimaas	„		
New Singap. dist. Water Ice Cy	„		
Java Veem	„		125*
Ned. Ind. Sport Mij	„		105*
Bandongsche Quinine Eabriek	„		

De prijzen der verhandelde Indische Fondsen, te Batavia, zijn ontleend aan het „Marktbericht en prijscourant, opgemaakt door de „Handelsvereeniging" te Batavia; de met een * geteekende geven de approximative waarde aan, door die Vereeniging daaraan toegekend.

STATUTEN VAN MAATSCHAPPIJEN, WERKENDE IN NEDERL.-INDIË.

ANGLO-JAVA TRADING COMPANY LIMITED.

(ENGELSCH-JAVASCHE HANDEL-MAATSCHAPPIJ.)

(Staats-Crt. No. 8, van 27 Januari 1899).

Zetel. Batavia, met nader te bepalen bijkantoren.

Doel. De voortzetting en exploitatie der zaken van de firma Mijer & Cie., handel te drijven in den meest uitgebreiden zin des woords, overeenkomsten te sluiten met anderen, om ook voor gemeenschappelijke rekening handel te drijven in import- of export-artikelen; zich te belasten met de waarneming van agenturen.

Kapitaal. ƒ 100.000, in 1000 aandeelen à ƒ 100.

Inbreng. Door den heer J. D. Mijer voor 750 aandeelen: de zaken te Batavia gedreven wordende onder de firma Mijer & Co., met filialen te Rijswijk, Weltevreden en Bandoeng.

Bestuur. 2 directeuren: de heer J. D. Mijer, de 2e nader te benoemen.

Winstverdeeling, 10 % aan het reservefonds, 20 % aan de directeuren, 70 % aan aandeelhouders.

Reservefonds Zoodra het reservefonds meer dan 25 % van het geplaatst maatschappelijk kapitaal bedraagt, beslist eene algemeene vergadering van aandeelhouders over het aanwenden van het meerdere.

MAATSCHAPPIJ TOT EXPLOITATIE VAN DE SUIKERONDERNEMING SOEMBERDADIE.
(*Javasche Crt. No. 11, van 7 Februari 1899.*)

Zetel. Soerabaia.

Doel. De exploitatie van de suikeronderneming Soemberdadie, nabij de spoorweghalte Kras, in de residentie Kediri.

Kapitaal. ƒ 50.000, in 20 aandeelen à ƒ 2500.

Inbreng. Door den heer Dr. H. Winter voor 1 aandeel: zijne huurovereenkomst met den eigenaar der genoemde suikeronderneming.

Bestuur. 1 directeur: de heer Dr. H. Winter; 2 commissarissen: de heeren H. Jantzen en M. Wijt; 1 plaatsvervangend commissaris: de heer R. S. Thal Larsen.

Winstverdeeling. 2½ % aan den directeur, 5 % aan den superintendent, 5 % aan den adviseur, 17½ % onder het personeel te verdeelen, 70 % aan aandeelhouders.

Reservefonds. Van de laatstgenoemde 70 % kan een gedeelte worden ingehouden voor een reservefonds.

INDISCHE IMPORT- EN EXPORT-MAATSCHAPPIJ.
(*Staats Crt. No. 43, van 20 Februari 1899.*)

Zetel. 's Gravenhage.

Doel. Het bereiden en verduurzamen van alle Indische rijsttafelbenoodigdheden, het importeeren en exporteeren van alle grondstoffen voor die bereiding benoodigd, mitsgaders oliën en gereedschappen voor de Indische keuken, het vervaardigen van prima qualiteiten Hollandsche zuren en het handel drijven daarin, zoomede in alle voedingsmiddelen, welke blijken zullen in den handel gunstige resultaten op te leveren,

Kapitaal. ƒ 60.000, in aandeelen à ƒ 250.—, van welke worden uitgegeven 40 certificaten elk van 4 aandeelen en 80 enkele aandeelen. Er worden nog uitgegeven 20 oprichtersaandeelen.

Inbreng. Voor ƒ 6000 in aandeelen, door de heeren C. G. C. F. Greiner en J. K. Wolff: hunne relatien en recepten.

Bestuur. Een eerste en een tweede directeur: resp. de heeren Greiner en Wolff; hoogstens 3 commissarissen.

Winstverdeeling. Eerst 5 % dividend. Van het overige komt 10 % aan het reservefonds. Van het daarna resteerende komt 45 % aan aandeelhouders, 25 % aan de directie, 15 % aan commissarissen, 15 % aan oprichtersaandeelen.

Reservefonds. Zoodra en zoolang dit 20 % van het maatschappelijk kapitaal bedraagt, vervalt het bovengenoemde winstaandeel.

CULTUUR-MAATSCHAPPIJ REWOELOE.

(*Staats Crt. No. 55, van 6 Maart 1899.*)

Zetel. Amsterdam.

Doel. De exploitatie van de suikeronderneming Rewoeloe, res. Djokjokarta, regentschap Sleman.

Kapitaal. *f* 770.000, in 770 aandeelen à *f* 1000.—. De directeur wordt gemachtigd eene geldleening groot *f* 308.000, rentende 5 % uit te geven.

Inbreng. Door de heeren J. M. Pijnacker Hordijk en J. J. Raaff, voor de 770 aandeelen: de suikeronderneming Rewoeloe met alles wat daartoe behoort. De reeds gedane uitgaven voor den oogst worden gerestitueerd aan de Cultuurmaatschappij der Vorstenlanden.

Bestuur. 1 directeur: de Cultuur-Mij. der Vorstenlanden; 3 commissarissen: de heeren C. van Lennep, J. M. Pijnacker Hordijk en P. A. L. van Ogtrop; 1 gedelegeerde: het agentschap te Semarang van de Cultuur Mij, der Vorstenlanden. De overschrijving der huurrechten van de onderneming Rewoeloe ten name van de Cultuur Mij. der Vorstenlanden, mitsgaders de verlenging der piagems, wordt opgedragen aan den heer A. Th Raaff, die daarvoor eene toelage ontvangt van *f* 500.— 's maands gedurende 3 jaren.

Winstverdeeling. De rekening van het eerste oogstjaar wordt belast met *f* 50.000, te reserveeren op rekening der te betalen kosten van overschrijving. Het winst-saldo wordt aldus verdeeld: 15 % voor een reservefonds. Van het overige komt 85 % aan aandeelhouders, 10 % aan den directeur, 5 % aan commissarissen.

Reservefonds. Zoodra en zoolang dit *f* 250.000 bedraagt, komen de genoemde 15 % aan aandeelhouders. Ten einde te geraken tot de vorming van een kapitaal, dat gedeeltelijk voorziet in de jaarlijks voor de exploitatie benoodigde gelden, zal geen winst worden uitgedeeld, dan nadat uit de winst *f* 100.000 tot dat doel zal zijn bijeengebracht.

MAATSCHAPPIJ TOT EXPLOITATIE VAN PAKHUIZEN TE BATAVIA.

(*Staats Crt. No. 55, van 6 Maart 1899*)

Zetel Haarlem.

Doel. Het exploiteeren van onroerende goederen te Batavia.

Kapitaal. *f* 36000, in 36 aandeelen à *f* 1000.

Inbreng. Voor de 36 aandeelen,: 2 pakhuizen en erven en 2 loodsen (recht van opstal) in Blok L en een pakhuis en erf en een loods (recht van opstal) in Blok C, alle te Batavia.

Bestuur. 1 directeur: de heer A. J. H. Reynders; minstens 2 commissarissen: de heeren H. G. Jurriaans en B. H. C. Stricker.

Winstverdeeling. Deze wordt aan aandeelhouders uitgekeerd.

SPOOR- EN TRAMWEG-ONTVANGSTEN.

NEDERLANDSCH-INDISCHE SPOORWEG-MAATSCHAPPIJ.

Semarang—Vorstenlanden—Willem I. (Lengte 205 kilom.).
Opbrengst over Januari 1899.

Reizigers, aantal (112.600)	f	48.600.—
Goederen, tonnen (24.900)	„	124.400.—
Diverse ontvangsten	„	9.300.—
Totaal	f	182.300.—
Per dag-kilometer	„	28.68
Vorig jaar	„	164.500.—
	„	25.88

		1899.		1898.
Opbrengst van af 1 Jan.	f	182.300.—	„	164.500
„ per dag-kilometer	„	28.68	„	25.88

Batavia—Buitenzorg. (Lengte 56 kilom.).

Reizigers, aantal (83.100)	f	27.100.—
Goederen, tonnen (8.800)	„	35.700.—
Diverse ontvangsten	„	3.200.—
Totaal	f	66.000.—
Per dag-kilometer	„	38.02
Vorig jaar	„	67.200.—
	„	38.70

		1899.		1898.
Opbrengst van af 1 Jan.	f	66.000.—	f	67.200.—
„ per dag-kilometer	„	38.02	„	38.70

Stoomtram Djocja—Brossot. (Lengte 24 kilom.).

Reizigers, aantal (26.300)	f	3.000.—
Goederen, tonnen (700)	„	1.300.—
Diverse ontvangsten	„	200.—
Totaal	f	4.500.—
Per dag-kilometer	„	6.05
Vorig jaar	„	4.500.—
	„	6.05

		1899.		1898.
Opbrengst van af 1 Jan.	f	4.5000.—	f	4.500.—
„ per dag-kilometer	„	6.05	„	6.05

Stoomtram Djocja—Magelang. (47 kilom.).

Reizigers, aantal (43.500)	f	8.400.—
Goederen, tonnen (2.100)	„	4.600.—
Diverse ontvangsten	„	200.—
Totaal	f	13.200.—
Per dag-kilometer	„	9.06
Opbrengst van af 1 Juli	f	13.200.—
„ per dag-kilometer	„	9.06

NEDERLANDSCH-INDISCHE TRAMWEGMAATSCHAPPIJ.

Opbrengst Februari 1899 *f* 29.200 tegen *f* 26.400 in 1898; sedert 1 Juli 1898 *f* 223.400 tegen *f* 212.980 in 't vorige jaar.

MODJOKERTO STOOMTRAM-MAATSCHAPPIJ.

De directie der Modjokerto Stoomtram-Maatschappij te 's Gravenhage deelt mede, dat de opbrengst van de 50 K.M., welke sedert 1 November 1898 in exploitatie zijn gebracht, heeft bedragen:

Over Nov. 1898	*f* 2887	of	*f* 1.92½	per dagkm.
„ Dec. 1898	„ 4017	„	„ 2.59	„ „
„ Jan. 1899	„ 4685	„	„ 3.02	„ „
„ Feb. 1899	„ 7148	„	„ 5.10	„ „

Daar het goederenvervoer in deze maanden — zooals trouwens bij de meeste tramwegen op Java — nog zeer gering was en de opbrengst dus hoofdzakelijk uit het inlandsch reizigersvervoer werd verkregen, knnnen ook in vergelijking met andere 5toomtramwegen op Java, bedoelde resultaten; welke op eene voortdurende toename wijzen, alleszins bevredigend worden geacht.

KEDIRI STOOMTRAM-MAATSCHAPPIJ.

Ontvangsten Februari 1899 *f* 12000 tegen *f* 7727. Sedert Januari 1899 *f* 23000 tegen *f* 14243

MALANG STOOMTRAM-MAATSCHAPPIJ.

Ontvangsten Februari 1899 (verbeterde opgaaf) *f* 4800 tegen *f* 1602. Sedert 1 Jan. 1899 *f* 8625 tegen *f* 2285.

SEMARANG-JOANA STOOMTRAM-MAATSCHAPPIJ.

Ontvangsten Februari 1899 *f* 51,200; *f* 1100 meer. Sedert 1 Jan. 1899 *f* 104.500; *f* 4600 meer. Per dagkilometer *f* 7.10 tegen *f* 7.

OOST-JAVA STOOMTRAM-MAATSCHAPPIJ.

Lijn Soerabaja—Krian.

Ontvangsten Februari 19.200; *f* 4000 meer. Sedert 1 Jan. *f* 35.000: *f* 7100 meer. Per dagkm. *f* 15.50 tegen *f* 18.40. Lijn Modjokerto-Ngredjo. Ontvangsten Februari 1899 *f* 7200; *f* 2600 meer. Sedert 1 Januari *f* 13.200; *f* 5000 meer. Per dagkm. *f* 5.50 tegen *f* 3.40.

SERAJOEDAL STOOMTRAM-MAATSCHAPPIJ.

Ontvangtten Febr. 1899 *f* 11.400; *f* 5300 meer. Sedert 1 Jan. *f* 23.400; *f* 11.600 meer. Per dagkm. *f* 4.70 tegen *f* 3.70.

SEMARANG-CHERIBON STOOMTRAM-MAATSCHAPPIJ.

Ontvangsten Februari 1899 *f* 43.000; *f* 30.800 meer. Sedert 1 Jan. *f* 73.800; *f* 51.700 meer. Per dagkm. *f* 4.80 tegen *f* 2.80.

PASSOEROEAN STOOMTRAM-MAATSCHAPPIJ.

Ontvangsten Februari 1899 *f* 3900 + *f* 2324. Sedert 1 Jan. *f* 6000 + *f* 3563.

SOLOSCHE TRAMWEG-MAATSCHAPPIJ.

Ontvangsten Febr. 1899 *f* 3600 + *f* 423. Sedert Januari *f* 8300 + *f* 614.

PROBOLINGGO STOOMTRAM-MAATSCHAPPIJ.

Ontvangsten Febr. 1899 *f* 7100 + *f* 1301. Sedert Januari *f* 11.800 + *f* 1791.

De toekomst van den getah-pertja-handel in verband met de bereiding uit versche bladeren volgens de uitvinding van Dr. P. H. Ledeboer.

Door den onder-secretaris van staat voor post en telegraphie in Frankrijk werd aan den president van het „syndicat professionnel des industries électriques" medegedeeld een verslag van den Franschen Consul te Singapore, den heer de Jouffroy d'Abbans, betreffende de commercieele gevolgen, die hij verwacht van een nieuw procédé ter extractie van getah-pertja *uit de bladeren*.

Het geldt een uitvinding van den heer Ledeboer, vroeger secretaris van het blad *La lumière électrique* en oprichter van *l'Éclairage électrique*, doctor in de natuurwetenschappen van de Faculteit te Parijs, oud-préparateur aan de Sorbonne, volgens den Consul een Franschman.

Wij laten dit rapport, dat door de redactie van *L'Industrie électrique* (10 April) als zeer belangrijk wordt beschouwd, hier volgen.

Fransch Consulaat te Singapore.
Directie der Consulaten en der Handelszaken.
No. 15.

SINGAPORE, 20 November 1898.

De handel in getah-pertja. — Zijn toekomst. — Belangrijke industrieele ontdekking door een Franschman.

Mijnheer de Minister!

Onder de talrijke uitvoerartikelen van Singapore is de getah-pertja verreweg het belangrijkste wegens haar waarde, haar beperkte productie, en haar gebruik in de nijverheid. Toen ik in 1881 te Singapore was, hoorde ik van alle kanten dat de getah-pertja binnen 15 jaren als courant artikel van de markt verdwenen zou zijn, dat de bosschen die haar voortbrengen ook ver-

dwenen zouden zijn door de aftapping ten doode toe van al de boomen, terwijl de inlanders er niet aan denken om bij te planten [1]). Die vrees was de zeeën overgestoken en werd zelfs vernomen op het Electriciteits-Congres, op datzelfde tijdstip in Europa gehouden. Ik herinner mij dat ik in October 1881 den ingenieur der telegraphie den heer Seligmann-Lui heb zien ontschepen en dat ik zijn reis ter exploratie van de Oostkust van Sumatra heb voorbereid. Ik heb hem een Maleischen tolk verschaft met wien hij de Siakrivier is opgegaan tot midden in het land der Battaks.

De heer Seligmann-Lui heeft getah-boomen gevonden in de onmetelijke wouden van Sumatra. Hij heeft heesters er van medegebracht met het oog op hun acclimatatie in Cochin-China.

Na in December 1881 de dienst van het consulaat te hebben overgegeven aan den heer Theodore Meijer, ben ik zelf gegaan naar het tweede groote voortbrengings-centrum der getah-pertja, naar Borneo, vervuld van die naderende, dreigende uitroeiing van den getah-pertja boom, die zoo kostbaar is, boven alle anderen, omdat de onderzeesche telegraaf hem niet ontberen kan. Mijn vrees was verdwenen toen ik de verhalen en beschrijvingen van de Chineezen gehoord had, die in dien tijd de gom van den „Majan Doerian" monopoliseerden in de stad Broenei. Maar bij mijn terugkeer naar hier, in 1898, heb ik dezelfde vrees als vroeger hooren uiten over de verdwijning van den getah-pertja boom binnen een zekeren tijd. Ik heb mij echter kunnen troosten met het feit dat de getah-pertja op de markt nog bestaat, ondanks dat de 15 jaren, die vastgesteld waren voor haar levenduur, reeds voorbij waren.

De uitvoeren waren zelfs op hetzelfde cijfer gebleven. Ik heb dadelijk veel belang gesteld in de proefnemingen, die gedurende de laatste jaren gedaan zijn met het doel om de gom uit de getah-pertja te trekken niet door middel van insnijdingen, zooals dat gebeurt in de bosschen der Landes voor de hars, maar door de behandeling der bladeren.

Inderdaad, ik vond een geheele nieuwe industrie, een geheele tak van uitvoer-nijverheid, eertijds onbekend, met vertakkingen op Sumatra; in de Riouw en Lingga-Archipels (Straat Soenda); op Borneo, Serawak en Pontianak; in het schiereiland Malakka, provincies Wellesley, Perak en Pahang: en wel de uitvoer der bladeren van de gomboomen, en hoofdzakelijk van dien, welke in Engeland bekend is onder den naam van *Isonandra Hookerii.* Deze bladeren worden in drogen toestand geperst in balen van ongeveer 150 tot 200 K.G. en verzonden door speciale agenten naar een fabriek in den omtrek van Brussel in België, naar Orleans en Asnières in Frankrijk, misschien nog naar elders; ik heb het niet kunnen nagaan.

Een expeditie is juist verricht, ten behoeve van proeven te nemen in de buurt van Marseille. De droge bladeren worden betaald te Singapore met 3 $ tot 5 $ per pikol van 60 K.G., waarbij is op te merken dat 3 pikol versche bladeren noodig zijn om er 1 pikol droge bladeren van te maken.

---

[1]) Men verwarre hier niet de getah-pertja exploitatie met die van caoutchouc. Bij de laatste heeft de aftapping plaats niet slechts zonder den boom te vellen, maar door inkeepingen die, als er zorg wordt gedragen tegen het inwateren, het leven van den boom niet aantasten. Men zie hierover een belangrijk artikel in *Teysmannia,* 1ste afl. 1898 van Dr. van Romburgh, getiteld „over caoutchouc leverende boomen". Bij de getah-pertja exploitatie daarentegen wordt de boom omgekapt. v. S.

Het zijn Franschen en Belgen die tot nu toe hoofdzakelijk den uitvoer an dit artikel bewerkstelligen uit Singapore en Penang.

Wil dit zeggen dat de getah-pertja in de toekomst zal gefabriceerd worden in Europeesche fabrieken en dat het product dat door de inlanders geoogst wordt op den achtergrond zal geraken? De quaestie is belangrijk en ik heb er de oplossing van gezocht.

De getah-pertja is een plantaardige gom van een buitengewone gevoeligheid, onderhevig aan wijzigingen, veranderingen ten gevolge van den invloed der lucht. Oxydatie geschiedt snel bij aanraking met lucht, onder welken vorm de getah zich ook vertoont, in afgezonderden toestand zoowel als in latenten toestand in bladeren. Hieruit volgt dat haar hoedanigheden van duurzaamheid, van vastheid steeds verminderen, en dat zij, behalve wanneer zij bewaard wordt onder water, ongeschikt wordt voor het hoofddoel, waarvoor de industrie ze noodig heeft: de bekleeding van telegraaf- en telefoon-lijnen.

De droge bladeren ontsnappen niet aan den atmosferischen invloed en ondergaan ook het verschijnsel van oxydatie. De gom, die er uit getrokken wordt, is van een qualiteit niet bruikbaar voor de fabrikatie van onderzeesche kabels. Bovendien behandelden de Europeesche fabrieken die droge bladeren, waarin de getah reeds geoxydeerd is, door chemische procédé's met zwavelkoolstof en andere stoffen, die allen in verschillende graden een moleculaire ontleding bewerken. Zoodat het verkregen product niet meer de eigenlijk gezegde getah-pertja der kabels is, maar een zelfstandigheid die nadert tot de India Rubber gom of Borneo Rubber gom. Deze gom is nog bruikbaar in de nijverheid, daar de toepassingen van de getah velerlei zijn. Zij heeft een handelswaarde, naar ik geloof, die nog voldoende is om de handel in droge bladeren te doen standhouden.

Twintig pikol droge bladeren namelijk (iets meer dan een ton) moeten leveren een pikol chemisch bereide getah-pertja. Kostprijs der bladeren 100 $, vracht 15 $, bereiding 50 $. Ik kom tot een uitgaaf van 165 $ om een artikel te produceeren dat van 250 $ tot 280 $ op kan brengen. Er zou dus, als mijn schattingen juist zijn, een zekere winst zijn.

Maar is het niet mogelijk om, door bewerking der bladeren, getah-pertja van eerste qualiteit, die van de kabelindustrie te verkrijgen?

Deze groote vraag is een voorwerp van studie geweest te Singapore sedert 1863; zij heeft proeven uitgelokt, proefnemingen, missies van het Fransche gouvernement, oprichting van vennootschappen, maar ten slotte deceptiën en mislukkingen.

Het is namelijk noodzakelijk dat de bladeren bewerkt worden in verschen staat, niet in gedroogden toestand, en men moet ze anders behandelen dan met scheikundige reagentia, ten einde de twee groote bovenbehandelde zwarigheden te overwinnen: de oxydatie en de moleculaire ontleding.

Eindelijk, zeer onlangs, is het vraagstuk opgelost en het is aan een Franschman. aan een doctor *ès-sciences* van de faculteit te Parijs, oud „préparateur" voor natuurkunde aan de Sorbonne, dat de eer der oplossing toekomt, een oplossing niet alleen theoretisch, maar practisch en uit een handelsoogpunt voor verwezenlijking vatbaar: een commercieele oplossing dus.

Ik heb gevraagd, en het is mij toegestaan, om zijn werkplaats te bezoeken, die voor ieder gesloten is. Ik heb de fabricatie van getah-pertja uit droge

bladeren bijgewoond. Ik ben dus in staat om getuigenis af te leggen over de oprechtheid van den heer Ledeboer.

De uitvinding van onzen landgenoot heeft een soort van wijding ondergaan door het contract dat de groote Engelsche Maatschappij Eastern Extension met hem heeft afgesloten. De handteekening van den directeur wordt niet lichtzinnig gegeven.

Een Nederlandsche Maatschappij heeft zich gevormd voor de exploitatie van het procédé in de Soenda-eilanden. Maar er is plaats voor andere ondernemingen, want de geheele productiestreek van de Isonandra Hookerii is nog niet ingepalmd en gemonopoliseerd. Er zou zeker plaats zijn voor een groote Fransche onderneming, hetzij op het schiereiland Malakka, hetzij op het eiland Borneo.

Het spreekt van zelf dat het versch geplukte blad, dat onderweg zou drogen of oxydeeren, op de plaats zelf bewerkt moet worden. De fabriek moet zijn in de onmiddelijke nabuurschap van, zoo dicht mogelijk bij het bosch of de aanplanting van getah.

Ik heb gezegd „de aanplanting", want voortaan kan de getahboom het voorwerp zijn eener rationeele cultuur en een rendement geven in bladeren van af het vijfde jaar; terwijl de gom door insnijdingen verkregen slechts verschaft wordt door boomen van vijftig tot vijf en zeventig jaar, die altijd tot stervens toe door de inlanders worden uitgegomd door insnijdingen.

Indien eenig Fransch syndicaat de proef wilde wagen, zou zij eerst een „mission d'études" moeten uitzenden, om de wegen te effenen voor de inrichting van een maatschappij, met het oog op de keus en de verkrijging van de gronden, de oprichting van fabrieken enz., maar ik ben reeds thans in staat eenige voorloopige gegevens te verschaffen.

De oprichting van een fabriek zou ongeveer *f* 37000 kosten. Een goed oud-leerling van de school „des Arts et Métiers" zou de zaak kunnen leiden met inlandsche handenarbeid, die gemakkelijk te vormen en te krijgen is. Een ingenieur is niet noodig, een machinst is voldoende.

De fabriek zou opgericht kunnen worden in het schiereiland Malakka, waar men gemakkelijk een concessie zou kunnen krijgen van boschgrond en van ontgonnen grond met aanplanting. Zij zou gelegen zijn dicht bij een spoorweg of een bevaarbare rivier. De Maatschappij zou een kleine stoomboot moeten bezitten voor het vervoer der bladeren en voor andere operatiën. De stoomboot zou haar kosten zeer gemakkelijk dekken.

Gedurende de vijf eerste jaren, in afwachting van het resultaat der aanplanting, zou men de bladeren krijgen door contracten met de Maleische inlanders, die de pluk zouden verrichten in het maagdelijk woud.

De pikol groene bladeren wordt betaald met 1 $ (ongeveer *f* 1,20). Men heeft 60 pikol versche bladeren noodig om één pikol te fabriceeren van getah pertja, qualiteit Ledeboer, beter dan de Straits No. 1, en die een waarde heeft van 350 $ (of *f* 420).

De fabriek zou jaarlijks 30.000 pikol bladeren kunnen bewerken, geplukt van 30.000 volwassen boomen, om te komen tot een productie van 500 ton getah-pertja, die een totale waarde hebben van *f* 210.000; de onkosten zouden nog geen *f* 95.000 bedragen.

De aanplant, die zou kosten *f* 50 000 voor een uitgestrektheid van 500 H.A., zou moeten bevatten 200.000 tot 500.000 boomen. Na vijf jaren zou een

belangrijke bladopbrengst een bijdrage leveren tot de voeding van de fabriek en na tien jaren zou deze laatste buiten het bereik zijn van elke werkstaking en elken eisch der inlanders. Immers de boomen van dien leeftijd zouden de noodige voeding leveren voor 30000 pikol bladeren.

Men kan 1000 boomen per H. A. planten. Maar er is een zeker onvermijdelijk verlies. Daarom zou ik een uitgestrektheid van 500 H. A. aanraden. Andere cultures zouden gelijktijdig kunnen worden gedreven en zouden de winsten der onderneming slechts kunnen doen stijgen.

Het is bijna niet mogelijk om zich zaden van Isonandra te verschaffen. Maar men zou gemakkelijk, door contracten met de inlanders, 500.000 jonge loten in het maagdelijk woud kunnen vinden, tegen een aannemelijken prijs.

Het spreekt van zelf, dat de onderneming slechts zou kunnen worden opgericht na verkregen overeenstemming met de plaatselijke autoriteiten, die zonder twijfel een nijverheid zouden begunstigen, welke voor het land een bron van belangrijken rijkdom zijn zou. De weg zal in dezen trouwens waarschijnlijk reeds geëffend zijn.

De zaak zou even goed gewaagd kunnen worden in het eiland Borneo, Engelsch gedeelte, te Broenei en te Serawak. Ik geloof dat er geen zaken te doen zijn in Nederlandsch-Indië, omdat een machtige maatschappij in wording is te Rotterdam, die niet zal nalaten een monopolie te bedingen, zoowel voor Nederlandsch-Borneo als voor Sumatra [1]).

Maar er is plaats voor iedereen. Want er zal heel wat tijd noodig zijn om te installeeren 50 fabrieken, die elk 30000 pikols blad verwerken, of 1.500.000 pikol blad voor een totaal-productie van 25.000 pikol getah-pertja. En de uitvoer per jaar bedraagt bijna 50.000 pikol. Het is te voorzien dat, zoodra een zeker aantal fabrieken in werking is, het afzagen, zoowel als het ten doode toe inkeepen der boomen zal verboden worden door de wet en de plaatselijke bepalingen. Bijgevolg zullen de prijzen zich handhaven of zelfs stijgen.

Uwe Excellentie beslisse, of al deze inlichtingen, die de slotsom zijn van mijne persoonlijke onderzoekingen en van mijn gesprekken met competente personen, verdienen medegedeeld te worden aan de Fransche overzeesche telegraafmaatschappijen en aan den Franschen getah-pertja handel.

Ik heb reeds verscheidene vragen om inlichtingen gehad van de zijde van fabrikanten, Fransche industrieelen. Ik kan hen elk afzonderlijk niet volledig inlichten. Ik zal mij bepalen hen te antwoorden dat alle inlichtingen die in mijn macht stonden, gericht zijn aan uw departement om te worden medegedeeld aan het ondersecretariaat voor post- en telegraphie en aan het ministerie van Handel en Nijverheid.

Men heeft mij ook geraadpleegd over de quaestie der acclimatatie van de Isonandra in de Fransche koloniën. Dit zou heel eenvoudig en heel gemakkelijk zijn als men zich zaden kon verschaffen en die vervoeren. Maar dat is niet het geval. Ik heb naar Serawak geschreven om zaad, maar ik reken niet sterk op een gunstig antwoord, hoewel ik een hoogen prijs beloofd heb.

Daarenboven behouden de zaden hun kiemkracht slechts door zeer tijdroovende

[1]) De Fransche consul is blijkbaar hoegenaamd niet op de hoogte van Nederlandsch-Indië. Het denkbeeld van een maatschappij te Rotterdam die een getah-pertja monopolie krijgt „zoowel voor Nederlandsch-Borneo als voor Sumatra" is zelfs voor een Franschman toch een kras staaltje van volslagen onkunde. v. S.

en lastige zorgen. Slechts met groote moeite slaagt men er in ze te doen ontkiemen op Ceylon, na een zeereis van slechts 5 dagen. De proeven gedaan in Engelsch-Indië hebben geen voldoende resultaten gegeven.

Het eenige middel zou zijn om een schip te bevrachten dat speciaal ingericht is als drijvende kweekerij. Maar dit zal alleen uitvoerbaar zijn voor een georganiseerde maatschappij, wier ingenieurs de levensvoorwaarde van Isonandra bestudeerd hebben, en die tot hun beschikking hebben een voldoend aantal jonge boomen, welke vervoerbaar en vatbaar zijn om geacclimateerd te worden op gronden, die met zorg en wetenschap zijn voorbereid om ze te ontvangen.

DE JOUFFROY D'ABBANS.

Eenige kantteekeningen vinden hier plaats.

In de fraaie studie van Dr. E. F. A. Obach „Cantor lectures over getah-pertja", waarvan onze geachte medewerker F. S. A. de Clercq eene aankondiging gaf in dit tijdschrift in de Maartaflevering, blz. 354 en v. v., leest men (blz. 34 en 35):

„De getah-pertja die op eenigszins zorgvuldige wijze uit den „stam van de juiste soort boomen verkregen is, bezit al de goede „hoedanigheden van dit materiaal, in 't bijzonder duurzaamheid, „welke de kostbaarste is; doch er is gevaar van vervalsching „met melksappen van andere planten, die waardeloos of schadelijk „zijn, en daarenboven is de met inzameling gepaard gaande ver„nieling der boomen eene verkwistende en roekelooze handelwijze.

„In dat opzicht is het uittrekken van die deelen welke van „den boom verwijderd kunnen worden (de bladeren dus) zeker „veel verkieslijker, doch daar tot hiertoe geen *mechanisch* proces ‚voor dat doel is aangegeven, moet men wel zijne toevlucht „nemen tot *chemische* methodes. Dit beschouw ik als een nadeel, „in zooverre de duurzaamheid der getah-pertja, in het bijzonder „als zij blootgesteld is aan lucht en licht, daaronder lijdt."

Aan Ledeboer nu schijnt het gelukt te zijn dit *mechanisch proces* uit te vinden.

Niet te Rotterdam, maar te Amsterdam is de Maatschappij in wording, die het procédé Ledeboer zal beproeven. De directeur der Eastern Extension Asia and Australia Telegraph Company, een van de grootste consumenten der goede getahsoorten ten behoeve van kabels, heeft — zooals de Fransche consul zegt — een zeer gunstig oordeel over het door Ledeboer mechanisch uit bladeren geproduceerde product uitgesproken.

De Eastern Extension koopt bovendien al de getah, die Ledeboer fabriceert. Zij heeft met de „getah-Ledeboer" telegraafkabels

bekleed en haar zelfs gebruikt voor het lasschen van telegraafkabels, waarvoor alleen en uitsluitend de allerbeste getah gebruikt kon worden. De resultaten met de getah-Ledeboer waren uitstekend.

De getah-Ledeboer, die schrijver dezes het voorrecht gehad heeft te zien, is donker van kleur, wij veronderstellen door het bladgroen: dit vermindert echter de qualiteit geenszins.

De heer Pieter Hugo Ledeboer is geboren te Rotterdam in 1847, en is een broeder van den gepensionneerden assistent-resident van Pandeglang H. P. Ledeboer. Hij was eerst zeeofficier in de Nederlandsche Kon. Marine, doch vertrok daarna naar Parijs, waar hij de graden behaalde en de betrekkingen bekleedde, die de Fransche consul opnoemt. Hij heeft de Fransche nationaliteit aangenomen en hij kon dat doen *zonder naturalisatie*. Er bestaat namelijk in Frankrijk de bepaling dat men Franschman kan worden zonder naturalisatie, wanneer het blijkt, dat men in rechte lijn van vaders- of van moederszijde afstamt van een Franschman. Hiervoor is alléén noodig: overlegging van afschift van geboorteacten of doopacten.

Verbazend veel Nederlanders nu verkeeren in dat geval, gefilieerd als zij zijn in vroeger of latere tijden aan afstammelingen van refugiés. Zoo stamt de heer Ledeboer af door zijn moeder, Jacoba Martha van Oordt, die de dochter was van Willem Hendrik van Oordt en Henriette Françoise Chabot, van de refugiés-familie Chabot, en kon hij dus zonder verdere formaliteit Franschman worden.

De beteekenis der uitvinding van onzen vroegeren landgenoot kan moeielijk te hoog worden aangeslagen, als het werkelijk blijkt dat hij het moeilijke vraagstuk: bereiding van goede getah uit bladeren, heeft opgelost. Dit toch is een wereldvraagstuk geworden. Want men kan tot nu toe voor kabelbekleeding de 1e qualiteit getah-pertja niet ontberen. De goede getah echter wordt op onrustbarende wijze duurder en schaarscher, en reeds waren er pessimisten die beweerden dat we de onderzeesche telegraphie weldra zouden moeten staken, om de eenvoudige reden dat men geen kabels meer zou kunnen isoleeren, uit gebrek aan getah.

Waarin het procédé Ledeboer precies bestaat, is uit de ons bekende gegevens niet te zeggen. Het schreeuwend onrecht dat er onder Nederlandsche vlag geen de minste bescherming voor uitvindingen is, terwijl het ligt te midden van beschaafde staten met octrooiwetten, is zeker een voldoende grond voor den heer Ledeboer om er niet te openhartig mede te zijn.

Dat er geen zaad van getah-boomen te krijgen is, zooals de Fransche consul beweert, meenen wij te mogen ontkennen. Wij vernamen dat Prof. Treub te Buitenzorg wel degelijk zaad beschikbaar heeft, in den Cultuurtuin.

Bovendien staan er in Krawang eenige oude getah-pertja boomen, die, door het gouvernement in der tijd aangeplant, zaad leveren. In 1885 heeft het gouvernement bij Tjipetir in de Preanger een aanplant van 7 bouws getah-boomen aangelegd. Die boomen zijn thans 14 jaar. Daaronder zijn 590 boomen van de *Palaquium gutta* (de vroegere naam is *Isonandra gutta*, doch dezelfde boom wordt bedoeld) die de beste getah soort is, welke bekend is.

Zij zijn in 1891 aan het boschwezen overgegaan met het doel ze te gebruiken voor reboisatie. Men dácht toen natuurlijk nog niet aan de bladeren, maar slechts aan de stammen die 30 jaar noodig hebben vóór dat ze met vrucht afgetapt kunnen worden. De boom geeft in 5 jaar reeds veel blad. En de proeven in den Cultuurtuin hebben geleerd dat het blad afnemen het leven van de plant niet aantast.

Uit het bovenstaande kan men nu nog het gewichtige besluit trekken, dat al behoort Java niet tot de zone, waarin de getahboom, om zoo te zeggen in het wild, dus natuurlijk, voorkomt, Java daarentegen hoogst waarschijnlijk geschikt is voor den getah-aanplant.

Zaad zal door tusschenkomst van Prof. Treub verkregen kunnen worden.

De omkapping van getah-boomen op Borneo en Sumatra, beter gezegd overal waar zij natuurlijk voorkomen, heeft reeds zulke afmetingen aangenomen dat er bijna geen toegankelijke plaatsen bestaan, waar men getah-boomen in grooten getale aantreft. Maar de spreekwoordelijke groeikracht der tropen maakt dat, waar de stammen zijn omgekapt, bijna overal jonge uitloopers van getah aanwezig zijn, die eerstens veel blad geven, tweedens geschikt zijn voor overbrenging.

Voorstanders van staatsexploitatie in Indië vinden in de getahfabrikage uit bladeren, dunkt ons, een punt om over te denken!

Wij troffen in de Nederlandsche literatuur nog niets aan over de uitvinding van Ledeboer, en wij meenden daarom de aandacht er zeer bijzonder op te mogen vestigen.

R. A. v. S.

Het negerelement bij het Indische leger.

DOOR

W. C. NIEUWENHUYZEN.

De Hertog van Saxen-Weimar, luitenant-generaal in Nederlandschen dienst, had in 1825 en 1826 eene reis gemaakt door de Vereenigde Staten van Noord-Amerika en na zijne terugkomst een rapport ingediend aan den Commissaris-Generaal van Oorlog, Z. K. H. Prins Frederik, waarin o. m. het denkbeeld ontwikkeld werd om in het gebied der Unie eene werving van negers voor het Indische leger te beproeven. Dat rapport werd in 1829 in handen gesteld van den luitenant-generaal J. van den Bosch, afgetreden Commissaris-Generaal voor West-Indië en benoemd Gouverneur-Generaal van Nederlandsch-Indië, die zich met het denkbeeld kon vereenigen, tengevolge waarvan deze staatsdienaar, bij zijn vertrek naar Batavia in laatstgenoemd jaar, de opdracht ontving, omtrent de werving van negers voor het Indische leger de noodige voorstellen in te dienen.

Die voorstellen hadden dit resultaat, dat in 1831 de werving van negersoldaten voor het leger in Oost-Indië voor het eerst werd opengesteld in onze toenmalige bezittingen op de kust van Guinea en dat leger in 1832 het eerste detachement *Afrikanen* in zijne gelederen ontving. Die werving was, uit een zedelijk oogpunt beschouwd, niet eene geheel vrijwillige. De manschappen werden volgens met de aldaar onder ons gezag staande vorsten gesloten contracten verkregen. Hoe deze contracten hebben geluid, is mij niet bekend. Wel is mij medegedeeld, dat aan de uitvoering er van het een en ander heeft gehaperd en de generaal-majoor Verveer, die in 1838 met 200 man voor het Indische leger bestemde suppletietroepen en 2 oorlogsschepen van hier op expeditie naar den kust van Guinea werd gezonden, o. m. de opdracht had ont-

vangen, een dergelijk contract te sluiten. Hoe het zij, was de negerwerving voor het Indische leger aanvankelijk naar wensch gegaan, zoodat van 1832 tot en met 1844 niet minder dan 2283 Afrikanen in Indië zijn aangekomen en het leger aldaar op ultimo 1845 telde 1185 negers, tengevolge van bezwaren, bij de werving ondervonden, zooals het heette, doch in waarheid door de vertoogen van „onzen machtigen nabuur en natuurlijken bondgenoot" Engeland, werd de aanvoer van Afrikanen voor het koloniale leger gestaakt. Bekend is het op 20 December 1841 te Londen o. m. met de toenmalige vijf groote mogendheden gesloten tractaat tot meer krachtdadige uitroeiing van den slavenhandel, die, blijkens het Weener Congres van 1815, Afrika ontvolkte, Europa schandvlekte en de menschheid beleedigde. De verboden menschenhandel werd vooral op Engeland's initiatief krachtig bestreden en had reeds aanleiding gegeven tot het tusschen deze mogendheid en ons land gesloten tractaat van 4 Mei 1818, gewijzigd bij tractaat van 31 Augustus 1848. Onze „niet geheel vrijwillige" werving van negers ter kuste van Guinea werd door de publieke opinie in Engeland bij den verboden menschenhandel geclassificeerd. Op het tractaat van 20 December 1841 volgde het Koninklijk besluit van 16 Februari 1842 No. 11, waarbij de negerwerving buiten werking werd gesteld.

Het Indische leger had echter zijne Afrikaansche soldaten sedert 1832 ook te velde leeren waardeeren en stelde op het behoud van dit element prijs. De werving op de kust van Guinea werd weder in 1850 geopend. Thans zou zij eene „geheel vrijwillige" worden; doch door het geringe bedrag van het handgeld verkreeg men slechts weinig negers voor het Indische leger. Eerst in 1856 werd meer moeite voor die werving gedaan, en toen sedert 1859 het handgeld op *f* 100 gebracht werd, kon men daarvoor gemiddeld 300 negers per jaar aanwerven. Later werd dit cijfer door verschillende oorzaken langzamerhand kleiner, zoodat het lid van de Tweede Kamer der Staten-Generaal Mr. B. W. A. E. Baron Sloet tot Oldhuis in 1862 in het door hem geredigeerde *Tijdschrift voor staathuishoudkunde en statistiek* de vraag stelde: „Zoude het kabinet van Washington niet gedoogen, dat door onze regeering in de Vereenigde Staten eene vaste werving onder de negers opgericht werd voor ons Indisch leger?" Telde dit in 1842 nog ± 1600 Afrikanen, in 1867 was dat cijfer tot ± 450 gereduceerd. Sedert laatstgenoemd jaar kwamen nog

slechts *drie* detachementen negersoldaten van de kust van Guinea in Indië aan, namelijk in:

1869	50
1870	89
1872	80

Bij tractaat van 25 Februari 1871 waren onze bezittingen ter kuste van Guinea aan Engeland afgestaan, „omdat ginds voor ons geen staatsdoel meer was." De aanvoer van negersoldaten in Indië hield op, de legerformatie van 1876 beschikte nog slechts over 2 compagnieën Afrikanen bij de Infanterie, ± 250 man tellende, en het aantal negers bedroeg:

ult°. 1878	202
„ 1879	172
„ 1880	156
„ 1881	119
„ 1882	111

Gelukkig bleef de Regeering werkzaam om het allengs uitstervende negerelement in het Indische leger te doen herleven. Toen het haar op het einde van 1889 steeds duidelijker was geworden, dat de resultaten der Europeesche werving in den eersten tijd weder niet zouden opwegen tegen de verliezen van het leger, achtte zij het oogenblik gekomen om nader in te gaan op het reeds herhaaldelijk tot haar gekomen aanbod van eene Rotterdamsche firma — De Afrikaansche Handelsvereeniging, chef de heer H. Muller Sz., lid der Eerste Kamer van de Staten-Generaal — die bijzondere handelsrelatiën in Liberia had, om daar te lande negerrecruten voor het Indische leger aan te werven. Die firma wenschte de leiding, de betaling der kosten en de verantwoordelijkheid der werving geheel voor hare rekening te nemen. Van de zijde der Regeering werd een officier van gezondheid, die naar Indië moest vertrekken, in de gelegenheid gesteld om, door de zorgen der firma, de reis te doen langs de Kaap de Goede Hoop, waarbij hij Liberia zou aandoen ten einde de aan te werven recruten geneeskundig te onderzoeken, die zich schriftelijk zouden moeten verbinden om het Rijk, na hunne ontscheping op Java, gedurende *drie* jaren als soldaat te dienen. Aan de firma zou per hoofd voor iederen physiek geschikt bevonden en op Java ontscheepten recruut eene recognitie worden betaald van *f* 800, voor de helft na de ontvangst van het proces-verbaal van inscheping bij het ministerie van Koloniën en voor de wederhelft na de ontscheping op Java.

Ofschoon zij eerst als soldaat zouden worden aangemerkt na de ontscheping, had de firma het niettemin wenschelijk gevonden om hen reeds gedurende de reis in uniform te kleeden, waartoe, op haar verzoek, de noodige kleeding- en uitrustingstukken beschikbaar waren gesteld. Dat verzoek en die wensch waren rationeel. Britsche oorlogsschepen mochten eens, met het oog op het tractaat van 4 Mei 1818, het koopvaardijschip, waarmede de negers naar Java zouden worden overgevoerd, lastig vallen.

In het begin van 1891 werden 186 negerrecruten, waaronder 17 tolken, te Samarang aangebracht, waarbij van de zijde der bovenbedoelde firma de door getuigen gewaarmerkte schriftelijke verbandacte werd overgelegd, opgemaakt overeenkomstig de hierboven omschreven bepalingen; doch de *Liberia*-negers, hoewel erkennende, die acte te hebben onderteekend, verklaarden nochtans, niet begrepen te hebben, dat zij gedurende drie jaren als *soldaat* moesten dienen. Ondanks deze verklaring, als soldaat ingelijfd, namen zij met die inlijving spoedig genoegen, doch van een verplichten diensttijd van drie jaren wilden zij toen niets weten. Daar nu hunne verklaringen en die der tolken, gevoegd bij de omstandigheid, dat hun — om welke reden is mij onbekend — gedurende de reis naar Java geene uniformen waren verstrekt geworden, die toch waren medegegeven om er hen méde te equipeeren, twijfel deden rijzen omtrent de vraag of zij allen werkelijk ten volle bewust waren geweest van den aard en den duur der verbintenis, stond de Regeering, die zelfs den schijn wilde ontgaan van misbruik te maken van hunne geringe ontwikkeling, hun aanvankelijk toe, zich nader voor slechts één jaar als soldaat te verbinden. De negerrecruten, die te Willem I in een afzonderlijk korps, onder commando van daartoe te voren aangewezen officieren en bijgestaan door Europeesche onderofficieren en korporaals, samengetrokken werden, bleken hiertoe allen genegen te zijn, zoodat de Regeering het wenschelijk oordeelde, te hunnen opzichte vooreerst eene afwachtende houding aan te nemen, maar tevens aanleiding vond, in verband met het gebeurde, de wederhelft der bedongen recognitie vooralsnog niet uit te betalen.

Het bovenbedoelde korps, *Afrikaansch Recrutencorps* genoemd, was uit een staf en 2 compagnieën samengesteld. Van de *Liberia*-negers werd gerapporteerd, dat zij voor het gros goedaardig, volgzaam en matig waren. Daar al de van militaire zijde aan-

gewende pogingen om hen langer dan een jaar in het leger te behouden, vruchteloos waren gebleken, werden zij, uitgenomen 4 hunner, die zich tijdens hun verblijf op Java vrijwillig hadden verbonden om, na afloop van het eerste jaar, nog zes jaren te blijven doordienen, in Januari 1892 van Java rechtstreeks naar Liberia teruggezonden.

Over de mislukte dienstverbintenis der *Liberia*-negers voor het Indische leger is, zoowel hier als in Indië, veel geschreven. Behalve een verdienstelijk opstel in het „Indisch Militair Tijdschrift" van 1892, getiteld „Het Afrikaansch Recrutenkorps", hebben de opstellen van de Heeren E. B. Kielstra, en Mr. J. P. Sprenger van Eijk, getiteld „De Afrikaansche werving" (Algemeen Handelsblad, 2, 3 en 4 Februari 1892) en „De mislukte werving van negers voor het Indische leger" (No. 9, 1892 van het weekblad „Nederland") de meeste aandacht tot zich getrokken. Uit de twee laatstgenoemde artikelen blijkt, dat de president der republiek Liberia in zake de aanwerving der negers voor ons leger in Indië eene dubbelhartige houding heeft aangenomen, die de heer Kielstra toeschreef aan verkiezingspolitiek, maar die ik, volgens eene betrouwbare bron, aan tegenwerking van Engelsche zijde moet toeschrijven. Ook in deze wervingsquaestie schuilde invloed van „onzen machtigen nabuur en natuurlijken bondgenoot", waartegen de neger-president geen weerstand wist te bieden. Vanwaar de afwijking van den beproefden regel om het teekenen der engagementsacten ten overstaan van onze officieren te doen geschieden? Voor die afwijking, waardoor de quaestie slecht voorbereid werd, blijft alléén de Regeering verantwoordelijk.

De Afrikaansche of *Guinea*-negers zullen binnen enkele jaren uit de gelederen van het Indische leger verdwenen zijn. Immers hun aantal bedroeg slechts op ultimo

1889	1890	1891	1892	1893	1894	1895	1896	1897
67	57	57	55	55	55	56	55	52

Blijft de Regeering, na het fiasco met de werving van *Liberia*-negers, er op bedacht, het Afrikaansch element in het Indische leger niet te doen uitsterven? Men vergete niet, dat dit element getoond heeft, goede millitaire eigenschappen te bezitten. In den jaargang 1888 van „The Fortnightly Review" is een lezenswaardig opstel van de hand van Generaal Wolseley, getiteld „The negro as a soldier", waarin hij omtrent den Britschen negersoldaat hetzelfde oordeel uitspreekt als onze officieren over den Afrikaanschen

soldaat van het Indische leger uitgesproken hebben: „They had a good physique, were obedient and much attached to their officers." Geen Europeaan is er trotscher op soldaat te zijn dan de neger. „There seems — zegt de Generaal — to be something in the disposition and genius of the common stock from which they come, some hereditary bias in their very blood which fits them for the easy acquisition of a soldier's duties."

Toch zijn niet *alle* Afrikaansche negers goede soldaten. Men heeft stammen, die naast elkander leven en dezelfde taal spreken, maar in militaire eigenschappen véél verschillen. Een *Ashantijn* is volgens Wolseley een goed en dapper soldaat, maar een *Fantijn* een bloodaard. Van nature is de *West*-Afrikaansche neger, beweert de Britsche Generaal, geen dapper soldaat, doch hij kan dat worden wanneer hij onder eene strenge discipline leeft, zooals de Nederlandsch-Indische negersoldaten hebben gedaan. *Basuto-* en *Zoeloe*-negers worden daarentegen goede soldaten genoemd. Zouden dan de *Kaffers* en *Hottentotten*, met de strenge tucht, zooals die in het Nederlandsch-Indische leger wordt gehandhaafd, ook goede soldaten kunnen worden? In 1877 werd voorgesteld, bij de regeering der Zuid-Afrikaansche republiek stappen te doen in het belang eener werving van negers van laatstgenoemde stammen voor het Nederlandsch-Indische leger. De president dier republiek, Dr. T. Burgers bevond zich in dat jaar in Nederland en ontving toen het grootkruis der Orde van den Nederlandschen Leeuw. Samuel Baker, die een tiental jaren geleden voor den persoon doorging, die beter dan iemand anders de militaire waarde der bewoners van de Afrikaansche keerkringslanden leerde kennen, nam waar, dat de meest lafhartige en dierlijke negerstammen in de vlakke, moerasachtige streken wonen. Wolseley beweerde, dat de Mohamedaansche negers hoogere militaire waarde hebben dan de Heidensche. De *Soedan*-negers zijn zelfs uitmuntende soldaten geworden, hoofdzakelijk door het in hen door de discipelen van den Mahdi opgewekt godsdienstig fanatisme.

Moet de hoop op aanvulling van de in het Indische leger nog overgebleven 50 Afrikanen met hunne landgenooten worden opgegeven dan moet de vraag nog beantwoord worden, wat van de aanwerving van *Amerikaansche* negers kan verwacht worden.

De Hertog van Saxen-Weimar en Baron Sloet tot Oldhuis schreven over de aanwerving van negers in de Vereenigde Staten van Noord-Amerika. Het is mij niet bekend of ooit door onze

diplomatie ernstige pogingen zijn aangewend bij de regeering dezer republiek om hare vergunning tot zoodanige aanwerving machtig te worden. Toch hebben tusschen 1876 en 1882 ongeveer 30 van deze Amerikaansche negers, die als *Amerikanen* te boek stonden, bij het Nederlandsch-Indische leger gediend. De meesten hunner waren vóór hunne indiensttreding bij dit leger matroos, zeilmaker en scheepssmid geweest. Hoe zij als militair voldaan hebben, is wellicht niet meer na te gaan. Een speciaal onderzoek naar hunne militaire waarde is, meen ik, nooit gedaan. Deze Amerikaansche negers werden allen bij de Vestingartillerie ingedeeld. Zij spraken allen Engelsch en droegen Engelsche namen: Hunt, Matthews, Connell, Wilson, Wright, enz. — Het oordeel van James Pike, gewezen minister-resident der Vereenigde Staten van Noord-Amerika te 's-Gravenhage, en Heptworth Dixon, in zijn lezenswaardig boek „The White Conquest," over den Amerikaanschen neger als mensch is ongunstig; terwijl Generaal Wolseley in zijn bovenaangehaald opstel er aan herinnert, dat de Amerikaansche negers van Barbados, Antigua, Jamäica en andere tot Engeland behoorende eilanden in West-Indië als soldaat in de aldaar garnizoen houdende Britsche negerregimenten minder goed voldeden dan de van West-Afrika afkomstige negers. Deze zijn als soldaat o.m. volgzamer dan de Amerikaansche negers, van welke velen eigenlijk niet meer tot het oorspronkelijke negerras, doch tot een met Kaukasisch bloed vermengd type behooren, meer de gebreken dan de deugden van beide hoofdrassen bezittende. In dit oordeel schuilt wellicht te veel Angel-saksisch vooroordeel, dat o.a. altijd scherp uitkomt in de Britsche beoordeeling van gemengde rassen; men denke aan de waardeering der *Eurasians* in de Britsch-Indische bezittingen. Ons grooter assimilatievermogen ten aanzien van de bevolking onzer koloniën doet ons een humaner oordeel over de gemengde rassen vellen. Tegenover de mindere volgzaamheid van den Amerikaanschen neger staat zijne grootere intelligentie, bij den Afrikaanschen neger vergeleken. De Afrikaansche negers konden in het Nederlandsch-Indische leger slechts bij de Infanterie en Cavalerie worden gebruikt. De pogingen om hen eene halve eeuw geleden ook bij de Vestingartillerie in te deelen, hebben schipbreuk geleden. Van de hierboven bedoelde Amerikaansche negers kan dit niet worden gezegd. De Generaal Wolseley moest trouwens in 1888 van den half-wilden Afrikaanschen neger getuigen, dat

hij was „very slow to learn, and generally wanting in intelligence". Zelfs zou, te oordeelen naar hetgeen hij verder van dezen neger zeide, gevraagd kunnen worden of deze wel zou voldoen aan de eischen, die tegenwoordig aan den infanterist gesteld worden. „Before the introduction of rifled arms and especially of the breechloader, the private who could bear fatigue, who was brave, absolutely obedient, and who was to be depended upon to stand by his officer under all circumstances, possessed the best qualities which go to make up a really good soldier. As long as success in war depended on fighting at close quarters, and when accuracy in shooting was of little or no account, the natural instinct of the savage from the interior of Africa went far to make up for his want of intelligence as a soldier". De tegenwoordige exercitie- en dienstreglementen der Infanterie van het Nederlandsch-Indische leger eischen meer van den Afrikaanschen neger dan dertig en meer jaren geleden. Zal hij aan die eischen kunnen voldoen? Het is zeer mooi wat Wolseley van de gehoorzaamheid van den Afrikaan zegt: „His obedience to orders, especially when a sentry, was remarkable". Van zijn begrip der plichten van den soldaat in de gevechtslinie en in den voorpostendienst volgens de reglementen der laatste twaalf jaren wordt niets gezegd. Wel beweert de Generaal: „I do not think Europeans learn drill as quickly as the Basuto or the Zulu. It is astonishing to see the zeal, the undisguised interest and application these savages bring to bear upon all military lessons given to them. They take the utmost pride in being soldiers, and in acquiring any art of drill or exercise connected with the management and handling of arms, or the movements of armed bodies", om later van hen te getuigen: „And yet many of these races who thus quickly acquire a excellence in drill, etc., cannot be taught any mechanical handicraft; indeed many can never even learn to draw a straight line". Zeker mag van den minder volgzamen, doch veel meer ontwikkelden Amerikaanschen neger worden verwacht, dat hij veel spoediger dan de vlug afgeëxerceerde Afrikaansche neger het repeteergeweer zal weten te gebruiken, niet alleen om het te poetsen en er mede te exerceeren, maar ook om er uit te schieten.

Gaarne zullen onze Indische officieren, die den Afrikaanschen soldaat gekend hebben, den Generaal Wolseley nazeggen, dat „when once the negro has been raised by discipline into a soldier, he is able to retain his fighting quality for many years". Laat

ons hopen, dat wanneer te eeniger tijd Amerikaansche negers de Afrikaansche in ons Indische leger mochten vervangen, ook bij den Amerikaanschen neger — zooals Wolseley zeide — alleen de discipline „can convert men into valuable soldiers". Onze Indische officieren zijn daarvoor volkomen berekend. Nu de Engelschen hunne West-Indische negerregimenten niet geheel met Afrikaansche negers kunnen aanvullen doen zij het met Amerikaansch negers grootendeels.

Omtrent die West-Indische negerregimenten, die ook voor de militaire bezetting der Britsche bezittingen ter Westkust van Afrika worden gebruikt, omdat Europeesche troepen niet tegen het klimaat aldaar bestand zijn, deelde Generaal Wolseley het volgende mede: „Since the abolition of slavery, and untill recent years, the ranks of our West-India regiments have been filled with fairly good fighting material. Recruits were obtained from every slaver taken on the coast of Africa, and upon joining were baptized and given high sounding names, those of Nelson, Napoleon, and Wellington being in very common use". De voormalige Britsche negersoldaten waren dus „liberated slaves who could not, of course, speak English". Tout comme chez nous, met uitzondering dat onze oorlogsschepen geen jacht maakten op slavenhalers. Wij kochten de negerslaven van hunne vorsten of hoofden en maakten hen vrij, nadat zij in Indië aan hunne militaire dienstverbintenis hadden voldaan. De Engelschen maakten de negers buit op de slavenhalers en daarna vrij door hen soldaat te maken....... en te doopen, hetgeen wij ook niet deden. Of al die vrijgemaakte slaven „vrijwillig" bij de West-Indische negerregimenten in dienst zijn getreden, betwijfel ik. Ik releveer dit, omdat het Koninklijk besluit van 16 Februari 1842 No. 11, dat aan onze in 1831 ter kuste van Guinea — in onze toenmalige bezittingen aldaar — begonnen werving van negers voor het Indische leger een einde maakte, hoofdzakelijk aan de vertoogen van Engeland, „onzen machtigen nabuur en natuurlijken bondgenoot," te danken is. Het was dus wederom de oude Britsche humbug van zedelijkheid, die breed uitgemeten wordt wanneer het den historischen tegenstander en kolonialen mededinger betreft, doch ingekrompen wordt wanneer het eigen voordeel geldt.

„The slave trade on the West-Coast having now pratically come to an end" — zeide Generaal Wolseley — „we can no longer obtain the wild negro from the interior of Africa, as we

formerly did, to fill the ranks of our West-India regiments". Daarom is Engeland er toe overgegaan, zijne negerregimenten uit Amerikaansche of niet — wilde negers samen te stellen. Van deze korpsen zeide Generaal Wolseley: „Our West-Indian battalions retain many of their old good qualities, but they are no longer of the same use to us as formerly, when they were composed of liberated Africans".

Laat ons het voorbeeld der Engelschen volgen en Amerikaansche negers in onze West-Indische bezittingen voor het leger in Oost-Indië aanwerven. Van 1875 tot 1878 zijn in die bezittingen negers aangeworven voor matroos bij onze oorlogsmarine.

Omtrent laatstbedoelde werving zij het volgende medegedeeld uit officieele gegevens. Bij besluit van den Minister van Marine van 2 October 1875 Litt. B N°. 44 werd de werving voor „negers" en „kleurlingen" opengesteld zoowel in het station Suriname als in het station Curaçao. Deze in West-Indië aangenomen schepelingen stonden in alles gelijk met de Europeesche bemanning onzer oorlogsschepen en werden, wanneer zij zulks verkozen, bij het einde van hun diensttijd per rijks of particuliere gelegenheid naar Suriname of de eilanden, vanwaar zij afkomstig waren, teruggebracht. Zoowel in laatstgenoemde kolonie als op de verschillende eilanden, die achtereenvolgens met dit doel door onze oorlogsschepen werden bezocht, werd door de Marine alles in het werk gesteld om de werving zooveel mogelijk te bevorderen. Evenals in het station Curaçao, had die werving ook in het station Suriname aanvankelijk een goed resultaat. In het begin was in Suriname zelfs een vrij aanzienlijke toevloed van negers en kleurlingen te constateeren, zoodat uit het betrekkelijk groot getal, dat zich aanmeldde, de besten konden worden uitgezocht. Later echter meldden zich weinigen aan en van deze was nog het meerendeel in gehalte — natuurlijk vooral lichamelijk — beneden het middelmatige. Hoeveel negers en kleurlingen gedurende 1875—1878 voor oorlogsmatroos zijn aangeworven kan ik niet opgeven. Toch staan mij omtrent deze werving eenige cijfers ten dienste, die ik hieronder zal mededeelen.

In de eerste plaats zij medegedeeld, dat deze Amerikaansche negers in de koude in Europa niet te gebruiken waren, zoodat zij hoofdzakelijk op onze in Oost-Indië gestationeerde oorlogsschepen gediend hebben.

In 1875 deed Z. M. stoomschip *Het Loo* een tocht naar Aruba

om negermatrozen te werven. Gedurende het verblijf van Z. M. stoomschip *Kijkduin* voor Paramaribo in 1876 werden „tal van negers en kleurlingen", die voor de Marine waren aangeworven, in den zeedienst onderricht. Van 1 December 1875 — het begin der werving — tot ultimo September 1877 hadden zich niet minder dan 395 negers en kleurlingen voor oorlogsmatroos, alléén te Paramaribo, aangemeld. Van deze werden 123 geneeskundig afgekeurd en 198 „om verschillende andere redenen" afgewezen, zoodat gedurende bovenbedoeld tijdsverloop slechts 74 *Surinaamsche* negers als oorlogsmatroos zijn aangenomen. De animo was dus niet gering. In Juni 1876 werden wederom op het eiland Aruba — ditmaal door Z. M. stoomschip *Cornelis Dirks* — negers voor matroos aangeworven, waarvan er 16 werden aangenomen. Ook op St. Martin, St. Eustatius en Curaçao waren dit jaar negers voor de Marine aangeworven, doch de negers van laatstgenoemde drie eilanden stonden in ontwikkeling boven de *Aruba*-negers, die, hoewel „zacht van aard", weinig aanleg hadden, maar niettemin „in tropische klimaten goede diensten aan de Marine" konden bewijzen. Eene in Juni 1876 aangewende poging om ook op Bonaire negers aan te werven, mislukte. Dit eiland — zoo werd in dat jaar gerapporteerd — „komt in den regel werkkrachten te kort en is vrij dun bevolkt"; terwijl op Aruba juist het omgekeerde plaats had. In Mei 1877 werden op St. Eustatius 5 negers als matroos aangeworven; doch op het eiland Saba gaf de werving niets, daar men — gelijk in dat jaar werd gerapporteerd — „op dit merkwaardig eiland geene armoede kent." Evenmin had dit jaar de werving op St. Martin eenig resultaat, „daar vele negers werk hadden gevonden" en bovendien onder de bevolking het gerucht was verspreid, „dat de werving voor den oorlog moest dienen". Ook op Bonaire gaf de werving in laatstgenoemd jaar niets, doch op Aruba werden er 12 voor matroos aangeworven.

Toen de gelegenheid om de aangeworven negermatrozen naar Nederland te zenden, zoodanig dat zij aldaar in een voor hen gunstig seizoen konden aankomen, zich niet voordeed, werd de werving op last van den Minister van Marine tijdelijk gesloten. Daarna weder geopend, waren de resultaten der werving gering. Op Saba en St. Eustatius gaf zij niets gedurende 1878; terwijl van October 1877 tot October 1878 in Suriname slechts 19 negers, door de Marine „Surinaamsche jongelingen" genoemd, zich voor

's Rijks zeedienst hebben aangemeld en van hen niet meer dan 1 „aan de vereischten" voldeed.

Daar de Commandant der Zeemacht in Oost-Indië had verklaard, dat de in West-Indië aangeworven negermatrozen op de onder zijn commando gestelde oorlogsschepen niet voldeden, werd de werving in West-Indië van die matrozen bij besluit van den Minister van Marine van 25 September 1878, Litt B No. 55 buiten werking gesteld en voor de stations Curaçao en Suriname respectievelijk op 23 en 26 October d. a. v. gesloten. De meeste zeeofficieren, wien ik om inlichtingen omtrent de negermatrozen vroeg, gaven geen gunstig getuigenis omtrent hunne waarde als oorlogsmatroos. Blijkbaar hield men bij de Vloot even weinig van den *neger* als bij de Cavalerie in Indië van den *inlander*. Slechts één zeeofficier verklaarde mij, dat hij als commandant van een oorlogsschip tevreden was over de diensten der negermatrozen, doch dat zij alleen in de tropen konden worden gebruikt. De sedert gepensioneerde luitenant-kolonel S. de la Parra, die tien jaren in West-Indië in militairen en civielen dienst heeft doorgebracht en dat land en zijne bevolking kent, schreef in zijn in den jaargang 1881 van het „Indisch Militair Tijdschrift" geplaatst opstel „De werving van Amerikaansche negers voor het Indische leger" daarentegen: „Marineofficieren hebben mij meermalen verzekerd, dat de in Suriname aangeworven negers voor de Zeemacht zeer goed voldoen; dat zij veel intelligentie hebben."

Het is velen misschien niet bekend, dat men ook in de gelederen onzer landmacht in West-Indië de negers en kleurlingen, d. z. zwarten en mulatten, *kàrboegers*, *mestiezen*, *kastiezen*, *poestiezen*, en andere kleurlingen van meer of minder hooge orde, als soldaat heeft aangenomen. De lust om dienst te nemen was aanvankelijk zeer groot, doch weldra verminderde deze tengevolge van onoordeelkundige behandeling der negerrecruten, die men bij de exercitiën, indien zij niet vlug genoeg van bevatting waren, wel eens sloeg. Dat slaan, dat de gehate *rotan* van den blankofficier uit den slaventijd in herinnering bracht, genas weldra de epidemie der dienstneming als soldaat van de negers. Voor deze epidemie was men van zekere zijde bevreesd. Men vreesde namelijk, dat het Opperbestuur, ziende de gunstige resultaten, die de werving van negers en kleurlingen had, de aanvulling der troepenmacht in West-Indië met dit element als de normale wijze van suppletie zou bestendigen, omdat zij zoo weinig kostte in vergelijking met

de aanvulling met Europeanen. Die vrees leidde tot veroordeeling van den neger en tot geringschatting zijner geschiktheid voor soldaat. De *Surinaamsche* negers bemerkten weldra, dat zij in de kazerne — waar zij niet tusschen de Europeanen mochten liggen, waar hun het woord *neger* aanhoudend naar het hoofd werd geslingerd en zij aan allerlei plagerijen blootstonden — niet gewild waren en hadden spoedig genoeg van den militairen dienst. Zij lieten natuurlijk niet na, buiten de kazerne aan hunne vrienden te verhalen, hoe zij behandeld werden, en dit had uitwerking. De tegenzin in den militairen dienst werd niet het minst bevorderd door van den neger te eischen, dat hij, Hollandsch brood etende, ook Hollandsch moest verstaan en spreken. Een gevolg van dien eisch was, dat de neger vaak te kort werd gedaan, omdat hij zijne verdediging niet naar behooren kon voordragen en men hem niet goed verstond. „De meeste negers" — zegt de heer de la Parra — „verstaan echter de Hollandsche taal, doch het spreken gaat minder goed." Ten einde zich aande plagerijen te onttrekken, gingen de negers in den beginne vaak naar het hospitaal en dan werd — volgens den heer de la Parra — onmiddellijk uitgemaakt, dat zij niet tegen de vermoeienissen van den dienst bestand waren. De negers echter, die bij de Marine gediend hebben, werden om hunne kracht geroemd. Men was — zooals uit de hiervoren medegedeelde cijfers is gebleken — van de zijde der Marine (en terecht) streng bij de keuring. 's Lands belang eischt dit bovendien. Van daar wellicht, dat men bij de troepenmacht in West-Indië minder sterke manschappen kreeg dan bij de Marine. Men vergete ook niet, dat de voeding bij de Marine toen, volgens den heer de la Parra, veel beter was dan bij de landmacht in West-Indië.

Men zij dus voorzichtig, wanneer er sprake mocht zijn van onze West-Indische negers aan te werven voor soldaat bij het Oost-Indische leger, hen, op grond van de ervaring in de West-Indische kazernes met hen opgedaan, weinig geschikt voor den militairen dienst te verklaren. De proef toch, die te dien aanzien met hen bij de troepenmacht in West-Indië werd genomen, is volgens de betrouwbare mededeelingen van den heer de la Parra, eene treurige geweest. Later overgeplaatst bij het officierskorps van het Oost-Indische leger, noemde hij de aanwerving van West-Indische negers voor dat leger eene belangrijke quaestie. Sedert 1884 is zij door het Opperbestuur, door aandrang uit Oost-Indië, wederom in beschouwing genomen. In heb in een mijner

opstellen over dit onderwerp de vraag gedaan of de aanwerving van negers in onze West-Indische koloniën geene tegenkanting zoude ondervinden van de zijde der gouvernementen dier koloniën. Suriname heeft gebrek aan werkkrachten en de planters konden zich alleen door aanvoer van Chineesche, Bengaleesche en Javaansche werklieden staande houden. Aanwerving van negers voor het Oost-Indische leger — werd nog onlangs van officieuse zijde beweerd — zou geen zin hebben, zoolang men in Suriname nog vreemde werkkrachten moest importeeren. Met zulk een antwoord mogen wij ons echter niet laten afschepen. Het geldt niet eens voor Suriname en volstrekt niet voor Curaçao en de andere eilanden.

Het gebrek aan werkkrachten dateert niet van de laatste vijftien jaren, maar van veel langeren tijd. Het bestond reeds in de jaren 1875, 1876, 1877 en 1878, toen de Marine vrijelijk onder de negers en kleurlingen onzer West-Indische koloniën matrozen mocht werven. Dat gebrek bestond ook reeds na 1863, toen de mislukte proef genomen werd om negers en kleurlingen als soldaat te doen in dienst treden bij de landmacht in West-Indië. Immers reeds vóór 1869 waren met de Britsche regeering onderhandelingen aangeknoopt over de voorwaarden, waarop zij ons vergunnen wilde, arbeiders voor Suriname te doen aanwerven in Britsch-Indië. In beide gevallen: de aanwerving van negers en kleurlingen voor de landmacht in West-Indië en voor de Marine is niet gezegd geworden, dat zij geen zin zou hebben, omdat er in de West-Indische koloniën gebrek aan werkkrachten bestond. Die werving was immers eene geheel vrijwillige en de leegloopers, die zich voor soldaat en matroos aanmeldden, kon men immers niet meer dwingen, op de plantages te gaan werken. Na de emancipatie der slaven in 1863 werden de vrijgemaakten tien jaren onder staatstoezicht geplaatst en de landdrosten of districtscommissarissen met de voogdij over de geëmancipeerden belast. Voor zoover deze tot de plantagebevolking hadden behoord, moesten zij gedurende dat staatstoezicht, door het sluiten van contracten met de landbouwondernemers, zich uitsluitend aan den grooten landbouw, d. i. de suiker-, cacao- of koffiecultuur, doch niet aan de uitoefening van bijzondere beroepen wijden. De soldaten en matrozen, die aangeworven werden, waren geene geëmancipeerden, doch vrije lieden. De landbouw werd door die werving niet getroffen. Op Curaçao heerschte in de hierbedoelde periode geen gebrek aan werkkrachten en heeft men evenmin

als in Suriname — waar dat gebrek wel bestond en nog bestaat — de aanwerving van negers en kleurlingen voor oorlogsmatroos tegengewerkt. Wat de gouverneurs onzer West-Indische bezittingen aan de Marine veroorloofden, zullen zij toch moeilijk aan het Indische leger kunnen weigeren? „Wij mogen immers niet aannemen" — zeide de heer de la Parra — „dat hier complaisance voor de Marine" in het spel was, ten nadeele van die bezittingen? Zij echter, die de toestanden in die kleine en arme bezittingen kennen, beweren, dat de werving van negers en kleurlingen voor het Oost-Indische leger, zoowel op Curaçao als in Suriname, zich op tegenwerking moet voorbereiden en zij, die daarmede belast worden, er op moeten rekenen, op velerlei wijzen gedwarsboomd te zullen worden. Tegenwerking van wie of wien, gedwarsboomd door wie of wien? Men vergete niet, dat Suriname uit onze bezittingen in Oost-Indië werkkrachten, Javaansche koelie's betrekt. De heer de la Parra spreekt o. m. van de tegenwerking van het gouvernement van Curaçao, toen men in het belang van den landbouw in Suriname, aldaar arbeiders van genoemd eiland trachtte te verkrijgen. Hij maakt gewag van den invloed eener veel vermogende „planterspartij" in Suriname, ter wille waarvan niet altijd eene juiste voorstelling van zaken zal worden gegeven. „In die kleine, arme, kolonie is de Gouverneur de man, die allen naar zijne hand zet. Van hem heeft men alles te verwachten; zooals hij verlangt, worden dus rapporten gemaakt en ingediend." Zou soms één dier gouverneurs den West-Indischen neger ongeschikt voor soldaat hebben verklaard met de mededeeling, dat de proef in West-Indië is genomen en de lust voor den militairen dienst een poosje bij negers en kleurlingen merkbaar was, maar die lust weldra bekoelde en de stroom naar de kazerne ophield? Zal hij ook het *waarom* hebben medegedeeld?

Neen, de West-Indische negers waren niet ongeschikt voor soldaat. De officieren, die hen èn te Paramaribo èn op de buitenposten leerden kennen, zullen van hunne geschiktheid voor den militairen dienst getuigen, dat zij hen goed konden gebruiken. Zoo sprak de heer de la Parra in 1881, die in Suriname geboren is. Luisteren wij naar hem:

„Ik ken West-Indië en ik ken zijne bevolking. Ik bracht er tien jaren in den officiersrang door en vijf jaren lang was ik ambtenaar van het Openbaar Ministerie, door welke betrekking men in nauwere kennismaking met het volk geraakt."

„Ik durf voorspellen, dat, wanneer de werving met tact wordt geleid, wanneer de keuze op iemand valt, die berekend en bestand zal zijn tegen de planterspartij; wanneer die officier bijgestaan zal worden door personen, die hij zichzelven zal weten toe te voegen en hem niet opgedrongen worden door het koloniaal bestuur, die werving meer dan bevredigende resultaten zal opleveren. Zelfs de officier van gezondheid of geneeskundige, die den officier, met de werving belast, moet toegevoegd worden, behoort door dien officier gekozen te worden. Het is eene treurige ervaring, die mij zoo doet spreken."

„Er zijn in West-Indië negers genoeg te krijgen; men kan zelfs streng zijn bij de keuring."

„Ik voorspel het welgelukken der West-Indische negerwerving; ik heb er redenen voor. De afschaffing van den slavenhandel en later de emancipatie met hare bevoorrechting van den landbouw in stapelproducten hebben den landbouw te gronde gericht. Het landbouwer zijn wordt in het oog van den neger als eene soort van slavernij beschouwd. Een neger zendt zijn kind trouw naar school, opdat het leere, opdat het klerk en geen veldarbeider worde. Wat zal mettertijd daaruit geboren worden? De kleine landbouw zal niet te gronde gaan, want zoodra de honger nijpt, zal men wijs worden en den vruchtbaren bodem beplanten met het hoog noodige tot verzekering van zijn bestaan, maar de groote landbouw is veroordeeld om te sterven, tenzij immigratie dien redde".

„Hieruit volgt, dat er leegloopers zullen zijn in legio; bij massa's trekken zij nu reeds naar de goudvelden en keeren ook bij massa's verarmd terug, want de kapitalen voor ontginning van het edele metaal in Suriname's boezem ontbreken. Die leegloopers zullen wij kunnen benutten; wij zullen hen nuttig te werk kunnen stellen."

„Ik durf den westerling voor onze gelederen aanbevelen; of hij in moed den *Afrikaan* zal evenaren, durf ik niet voorspellen; hij is spierkrachtig en veel intelligenter dan de Afrikaan."

„Ik rangschik" de aanwerving van West-Indische negers voor het leger in Oost-Indië — schreef de heer de la Parra — „onder de belangrijke quaestiën".

De Regeering schijnt — volgens de „Encyclopædie van Nederlandsch-Indië", deel I, in voce *Afrikanen* — in 1878 eene poging te hebben aangewend tot aanwerving van 1000 negers voor het Indische leger in Amerika, doch deze poging mislukte. Op grond waarvan zij mislukte en wààr in Amerika die werving zou worden

geopend — in onze West-Indische bezittingen of in de Vereenigde Staten van Noord-Amerika of elders — wordt door den onbekenden schrijver niet medegedeeld, die blijkbaar zijne bijdrage op hem door het ministerie van Koloniën verstrekte gegevens heeft gebaseerd en waarvan ik kan getuigen, dat het daarin vermelde plan tot aanwerving van negers in Amerika, althans van 1878—1882, nooit aan het Indisch legerbestuur is medegedeeld.

Wanneer tegenwoordig op de mogelijkheid der aanwerving van negers in onze West-Indische bezittingen wordt gewezen, hoort men van regeeringszijde antwoorden, dat, zoolang die bezittingen gebrek aan werkkrachten hebben voor landbouw en mijnbouw en daarvoor arbeiders van elders moeten worden geimporteerd, het geen zin zou hebben, die werkkrachten te verminderen door uitvoer van negers ten behoeve van de werving voor het Indische leger. De adviseurs der Regeering — wij herhalen dit nog eens — zien hierbij twee omstandigheden over het hoofd. In de eerste plaats, dat het gebrek aan werkkrachten voor land- en mijnbouw niet van heden of gisteren dateert, doch reeds in de jaren 1875—1878 in hooge mate bestond, toen aan den Minister van Marine vergund werd, negers voor oorlogsmatroos aan te werven. Ik vraag slechts: wanneer de Marine negers voor de vloot mag werven, waarom weigert dan de Minister van Koloniën de werving van negers in onze WestIndische koloniën voor het Oost-Indische leger? Dienen de Koninklijke Nederlandsche Marine en het leger in Oost-Indië niet ten slotte één gouvernement en één belang? Van waar die tegen werking wanneer het de belangen geldt van het leger in Oost-Indië, dat werkkrachten geeft aan onze bezitting Suriname, die, met dat leger, onder het opperbeheer van den Minister van Koloniën staat? In de tweede plaats worden de belangen van land- en mijnbouw in West-Indië door de werving van negers voor het leger in Oost-Indië niet geschaad, omdat zij, die zich voor soldaat laten aanwerven, niet tot de elementen der bevolking behooren, die werkkrachten aan land- en mijnbouw leveren, doch de categorie der leegloopers vormen, die na de emancipatie der slaven te lui of te voornaam zijn geworden, veldarbeid te verrichten. Zooals de heer de la Parra zeide, zoeke men onder die leegloopers de soldaten voor het Indische leger.

Wil de Regeering echter om eene andere reden tot geene werving van negers voor het Indische leger in onze West-Indische koloniën overgaan en ziet onze diplomatie geenerlei kans, eene werving

in de Vereenigde Staten van Noord-Amerika mogelijk te maken, dan zou nog altijd de vraag te beantwoorden zijn: Is die werving in den tegenwoordigen tijd nog mogelijk in Afrika?

Alvorens deze vraag te beantwoorden heb ik mij tot hoogst bevoegde zijde om inlichtingen gewend, die mij op zeer welwillende wijze zijn verstrekt.

„Zeker" — werd mij gezegd — „is de werving in Afrika nog mogelijk." *Waar* dan?

1°. Aan de *Goudkust*, in onze in 1871 aan Engeland afgestane bezittingen in *Guinea*, waartoe te Londen verlof behoort te worden gevraagd. Zou de Britsche regeering de werving aldaar toestaan? Ja, werd mij geantwoord, mits onze diplomatie tegelijkertijd een wederdienst wete te bewijzen. In de staatkunde bewijst ook Engeland geene beleefdheid of welwillendheid zonder eene contra-beleefdheid of eene wederkeerige welwillendheid te verwachten. Vooral tegenover ons wordt die eisch in acht genomen, omdat ieder Engelsch staatsman het distichon van Canning kent:

„In matters of commerce the fault of the Dutch
Is offering too little and asking too much."

Zou de werving op de Goudkust — aangenomen dat Engeland daartegen geene bezwaren maakte — echter tot gewenschte resultaten leiden, nu de Generaal Wolseley in zijn bovenaangehaald opstel — natuurlijk met gezag — beweert, dat de Britsche negerregimenten in West-Indië niet meer, gelijk voorheen, uitsluitend met *Afrikaansche*, maar sedert voor een groot gedeelte met *West-Indische* negers moeten worden aangevuld? Wanneer Engeland tegenwoordig aan de Goudkust geene negers in voldoend getal voor zijne troepen kan aanwerven zal het ons zeker nog moeilijker vallen, eenig resultaat van zoodanige werving te verwachten. Ik geloof, dat wij voor goed de hoop moeten opgeven, *Guinea*-negers voor ons leger in Indië aan te werven. Wij hebben dit element van dat leger verloren door het met Engeland gesloten tractaat van 25 Februari 1871. Was het sluiten van dit tractaat — voor zoover dat het *Sumatra*-tractaat kon worden genoemd — eene verstandige daad, den afstand onzer bezittingen ter kuste van Guinea aan Engeland, die op verzoek der Britsche diplomatie daaraan vastgeknoopt werd, heb ik steeds betreurd, omdat ik het afstaan van grondgebied, zelfs in onze overzeesche bezittingen, maar vooral wanneer die afstand — zooals in dit geval — ongevraagd geschiedt, als in strijd

beschouw met de hoogere plichten, die ons nationaal verleden ons oplegt. Eene meer idealistische en historische dan zuiver practische en materieele politiek zou — welke finantieele en personeele opofferingen onze bezittingen aan de kust van Guinea ons later misschien ook zouden hebben gekost — bij het sluiten van het Sumatra-tractaat ten slotte toevallig betere vruchten hebben gedragen. Men denke aan de vlucht, die de Afrikaansche belangen een tiental jaren na het sluiten van dat tractaat zouden nemen. De voor ons inproductieve bezittingen ter kuste van Guinea gaven toch nog altijd goede soldaten aan het Indische leger, die wij nu voor altijd moeten missen. De toenmalige Minister van Koloniën (E. de Waal) betoogde in April 1869 het voor de negers schadelijke van ons aanwezen in Guinea. De negers onder Nederlandsch gezag en die onder Britsch bestuur voerden tegen elkander krijg en in September van dat jaar betuigde die Minister aan den Britschen ambassadeur te 's Gravenhage, „zonder eenige aanleiding zijnerzijds," dat hem geen beter middel bekend was om, indien mogelijk, den barbaarschen krijg onder de volksstammen in Guinea langzamerhand te doen staken dan overneming van onze rechten aldaar door Engeland. „Zoolang Engeland en Nederland er beiden waren" — sprak die Minister — „zouden de twee vlaggen de vijandschap tusschen de stammen, die haar voerden, aankweeken." Zou deze staatsleer ook van toepassing zijn in onze Oost-Indische bezittingen, met name in de Westerafdeeling van Borneo, ten aanzien van den even barbaarschen krijg tusschen de Dajak's in de Batang Loepar-districten en die, onder het gezag van den Europeeschen vorst van Serawak staande? Wat zou Nederland — het motief der vijandschap tusschen twee verschillende vlaggen voerende stammen voor den afstand onzer bezittingen aan de kust van Guinea aan Engeland als antecedent beschouwende — volgens die staatsleer moeten doen om aan de troebelen op het eiland Timor tusschen de onder ons gezag en die onder Portugeesch bestuur staande inboorlingen een einde te maken, waar de gedeelde heerschappij — langer dan ter kuste van Guinea — de oorzaak is van aanhoudende twisten, gevoelige botsingen en bloedvergieten?.....

2°. In *Liberia*. Mij is van zeer betrouwbare zijde medegedeeld, dat velen van de in 1890 aldaar voor ons leger aangeworven, doch in 1892 naar hun land teruggezonden negers gaarne wederom als soldaat voor dat leger dienst zouden willen nemen. Is

dit bericht juist — aan de geloofwaardigheid waarvan ik niet mag twijfelen — dan bewijst dit feit, dat die negers zich over hunne behandeling in het Indische leger niet te beklagen hebben gehad en hunne onwilligheid om in dat leger te dienen — zooals trouwens van bevoegde zijde in Indië is beweerd — om welke reden dan ook, aan den fatalen invloed der bovengenoemde *tolken* moet worden toegeschreven. De terugzending dier negers naar hun vaderland, vóór het verstrijken van hun dienstverband, moge van de zijde der Nederlandsch-Indische regeering, uit een finantiëel oogpunt beschouwd, niet boven bedenking zijn, zij blijft niettemin eene daad van hooge moraliteit, die ook op eene regeering als die der negerrepubliek Liberia indruk moet hebben gemaakt. Of deze twee omstandigheden eene hernieuwde poging tot aanwerving van negers in dit land voor het Indische leger met een beter resultaat dan het vorige zullen bekronen, moet de tijd leeren.

3°. In *Belgisch-Congo.* Mag men de Belgische geschriften over den Congostaat gelooven, dan zouden de aldaar als soldaat dienst doende negers als zoodanig goed voldoen. Let men evenwel op de door de dagbladen, sedert de oprichting der gewapende macht in dezen staat, medegedeelde berichten van verzet jegens hunne officieren, dan moet aan het gehalte der negersoldaten van Belgisch-Congo vooralsnog niet veel waarde worden gehecht. Het is ook mogelijk, dat het verzet uitgelokt werd door onoordeelkundige handelingen der Belgische officieren, die in den omgang met niet-Europeesche troepen nog eene school hadden te doorloopen. Eindelijk vergete men niet, wanneer de negersoldaten in Belgisch-Congo om hunne goede hoedanigheden geroemd worden, te vragen of deze *Congo-* dan wel *Liberia*-negers zijn, omdat jaarlijks ook in Belgisch-Congo vele Liberia-negers worden geïmporteerd. Het is echter de vraag of de regeering van den Congostaat zou toestaan, dat in dit gebied negers voor soldaat bij ons leger in Oost-Indië werden aangeworven. Zooals de zaken nu staan, geloof ik, dat zij een verzoek onzer regeering om tot zoodanige werving over te gaan, zou weigeren. Ook de ons van nature niet zeer sympathieke Belgische diplomatie bewijst geen dienst zonder wederdienst. Toen de regeering van den Congostaat aan de onze verlof vroeg om in haar gebied Javaansche arbeiders te importeeren, werd haar dit ook geweigerd.

4°. In de *Portugeesche koloniën in Afrika.* De negers van de

kust van Mozambique worden van deze koloniën de beste genoemd. Bij aanwerving zou de Delagoabaai de plaats van inscheping kunnen zijn.

Het is bekend, dat ook het Portugeesch gouvernement in de koloniën negersoldaten in dienst heeft. Men vindt deze o. a. op Portugeesch Timor, waar zij in 1897 nog tegen de onder ons gezag staande inboorlingen zijn opgetreden in een der telkens terugkeerende verwikkelingen tengevolge van onvoldoende grensregeling.

5°. Misschien zou de Fransche regeering de negerwerving toestaan in de *Fransche koloniën in Afrika.*

Hoe moet de werving mogelijk worden gemaakt?

1°. Door bestudeering der bepalingen, die in de hierboven genoemde landen de emigratie der negers beheerschen. Is de werving gereglementeerd en zoo ja, hoe?

2°. Het vragen van vergunning, door tusschenkomst van de diplomatie of de consulaire macht, de werving open te stellen.

3°. Na bekomen vergunning, de werving, onder de leiding van een officier, aan wien o.m. een officier van gezondheid wordt toegevoegd, die de aangeworvenen moet keuren, op te dragen aan een tusschenpersoon, met de toestanden van land en volk bekend.

Tot dusver is in het Indische leger — in zake aanvulling — het *Afrikaansch* element als aequivalent van het *Europeesch* element beschouwd. Uit dat oogpunt beschouwd, antwoorden de optimisten, wanneer hun oordeel over de wederaanwerving van negers voor het Indische leger wordt gevraagd, dat de hier besproken maatregel voorshands niet behoeft te worden toegepast; want, zeggen zij, in de eerste plaats heeft dat leger op het oogenblik een groot overcompleet van Europeanen en in de tweede plaats is onlangs de persoonlijke dienstplicht ingevoerd, tengevolge waarvan de klasse der voormalige remplaçanten en nummerverwisselaars ten goede zal komen van de aanvulling van het Indische leger met Nederlanders; ergo vooreerst geene Afrikanen noodig.

Wat vooreerst niet noodig is, kan later noodig zijn. Bestudeering van het vraagstuk der negerwerving in zijn ganschen omvang blijft in elk geval plicht, opdat men later, wanneer zij moet worden toegepast, goed voorbereid zij. Aan zoodanige voorbereiding — de geschiedenis heeft het geleerd — heeft het meer dan eens ontbroken. Het overcompleet bestaat, ja, maar voornamelijk als gevolg van den oorlog in Atjeh. Zoolang die oorlog

niet geëindigd is, speelt dat overcompleet geene andere rol dan dat zij het in Atjeh ontstane incompleet heeft aan te vullen. Wat buiten Atjeh compleet heet is dikwijls slechts compleet op papier. Dat ten slotte de invoering van den persoonlijken dienstplicht de categorie der remplaçanten en nummerverwisselaars in den schoot van het Indische leger zal werpen, moet de tijd nog leeren. Dienen in Nederland is nog niet dienen in Indië. Men kan echter de Afrikaansche militairen, voor de bezetting van garnizoenen op Java, ook gedeeltelijk in mindering doen strekken van de Javaansche militairen. Deze maatregel zal natuurlijk meer geld kosten, omdat de Javaansche militairen goedkooper zijn dan de Afrikaansche, maar uit een staatkundig oogpunt beschouwd mag het Javaansche element van het leger op Java, in vergelijking met dat buiten dit eiland, slechts zwak vertegenwoordigd zijn, vooral nu er op Java minder Madoereesche en Boegineesche militairen zijn dan in vroegere jaren.

De boekhouding bij de landskassen in Nederlandsch-Indië.

In de December-aflevering (1898) van dit Tijdschrift werd in de „Maandelijksche Revue" melding gemaakt van het door den heer P. H. van der Kemp in de *Economist* geschreven artikel over „Kasboekhouding" en de daarvan in het *Algemeen Handelsblad* voorkomende beoordeeling.

Gelijk men weet, werd door den heer van der Kemp in genoemd artikel sterk afgekeurd, dat voor de administratie der algemeene ontvangers van 's lands kas in Nederlandsch-Indië sedert 1874 niet het aanhouden van een kasboek is voorgeschreven en de ontvangsten en uitgaven daar in (4) verschillende registers worden geboekt; de recensent van het *Handelsblad* had zich bij die afkeuring aangesloten.

Naar aanleiding daarvan voegde de Redactie van dit Tijdschrift bij hare aankondiging eene kantteekening waarin zij er o. a. op wees, dat ook voor de ontvangers van registratie hier te lande geen kasboek is voorgeschreven en ook zij hunne ontvangsten en uitgaven in registers boeken.

Hiervan was mij wel iets bekend, toen ik mijne brochure over de Millioenenstudie van den heer G. Roessingh van Iterson schreef, maar ik was niet op de hoogte van de details en zweeg er dus over.

Intusschen kwam het mij niet overbodig voor dienaangaande inlichtingen te vragen aan een deskundige. Door een samenloop van omstandigheden zijn mij die inlichtingen eerst dezer dagen verstrekt; zij stellen mij in staat den in dit onderwerp belangstellenden lezer nog het volgende mede te deelen.

De ontvangers, ressorteerende onder het bestuur der Registratie en Domeinen, hebben verschillende ontvangsten te innen, als daar zijn: registratierechten, rechten van successie en overgang, vermogensbelasting, zegelrechten, domeininkomsten, verschillende Rijksontvangsten, de ontvangsten wegens gedeponeerde fondsen

en die hebbende eene bijzondere bestemming enz. Niet al die ontvangsten komen bij alle kantoren voor. Op een negental groote plaatsen zijn, in verband met de eischen van den dienst, de werkzaamheden over twee of meer kantoren verdeeld; de omvang der administratie is dus niet bij alle kantoren dezelfde. Gemakshalve zal ik hieronder in het algemeen spreken van de kantoren van registratie, daarmede bedoelende de gecombineerde kantoren.

Bij die kantoren vindt men evenals bij de kasadministratie in Nederlandsch-Indië niet een officieel voorgeschreven kasboek. De ontvangsten en uitgaven worden ook hier evenals daar geboekt in verscheidene registers.

Het aantal registers van ontvang is bij de kantoren van registratie verschillend in verband met den omvang der administratie, de „attributen", zooals men het hier noemt.

Bij de kantoren met de meeste attributen vindt men *twaalf* registers van ontvang. Bovendien kan, waar de dienst het vereischt, op machtiging van den Directeur van sommige registers gelijktijdig meer dan één deel worden aangehouden.

De uitgaven worden door de ontvangers van registratie geboekt in een register van uitgaaf, dat gesplitst wordt in drie afdeelingen. Daarvan is de eerste afdeeling de belangrijkste; de uitgaven, die in de tweede en derde afdeeling geboekt worden, zijn veel minder talrijk. Maar feitelijk zijn er dan toch *drie* registers, waarin gedane uitgaven worden geboekt.

De inrichting der registers van ontvang (de zuivere registers van ontvang, daaronder dus niet begrepen de registers van formaliteit, waarin tevens ontvangsten worden verantwoord) en van uitgaaf stemt in hoofdzaak overeen met die, welke in Indië gebruikt worden: eerst kolommen voor de omschrijving van de betalingen, daarneven voor de specificatie kolommen, die elk eene rubriek van ontvang of uitgaaf tot opschrift dragen en waarin de betaalde bedragen in cijfers worden vermeld; aan het slot een kolom met het opschrift „totaal".

Daar het aantal registers grooter en het totaal getal der rubrieken kleiner is, zijn natuurlijk de kolommen in de registers der ontvangers van registratie in den regel breeder dan die in de registers der kashouders in Nederlandsch-Indië, maar in sommige registers b. v. dat der Domeininkomsten vindt men toch kolommen, die niet meer ruimte aanbieden dan die van de Indische registers.

In sommige registers van ontvang, bestemd voor slechts één soort of enkele soorten van ontvangsten, geschiedt de boeking op één half blad; in de andere registers van ontvang en in het register van uitgaaf wordt op dubbele bladen geboekt: links de omschrijving, rechts de kolommen voor de specificatie (waarvan soms enkele kolommen ook op het linker blad eene plaats vinden).

Van alle ontvangsten wordt het bedrag ook in schrijfletters geboekt; in sommige registers is daarvoor eene afzonderlijke kolom aangebracht, in andere niet.

De ontvangsten en uitgaven worden maandelijks afgesloten.

Het transporteeren van de totalen eener bladzijde geschiedt op de volgende bladzijde onderaan; elke bladzijde wordt afzonderlijk opgeteld, daaronder het transport der vorige bladzijde en dan weer opgeteld, evenals in Indië.

Nauwlijks behoef ik te zeggen, dat eene opneming van de kas van een ontvanger van registratie met de daarmede gepaard gaande afsluiting van de registers en de berekening van het boeksaldo een heel wat meer omvangrijk werk is dan eene kas-opneming in Indië.

Het is moeilijk daarvan in weinig woorden en zonder uitgewerkte modellen eene duidelijke beschrijving te geven; belangstellenden verwijs ik naar het model no. 35, dat voor dergelijke opnemingen is voorgeschreven en de daarop betrekking hebbende bepalingen in de Algemeene Instructie voor de ambtenaren van de registratie enz. Voldoende is het hier aan te teekenen, dat de berekening van het boeksaldo hier veel meer tijd en moeite kost dan bij eene kasopneming in Indië.

Uit het bovenstaande blijkt dat het systeem der boekhouding bij de kantoren van registratie geheel overeenstemt, met het systeem, dat sedert 1874 voor de kasadministratie in Nederlandsch-Indië is aangenomen, wat zich gereedelijk laat verklaren door de onderstelling, dat de heer Sprenger van Eijk, toen hem in 1873 werd opgedragen om voorstellen te doen tot verbetering der comptable administratie in Nederlandsch-Indië, voor de boekhouding der algemeene ontvangers nagevolgd heeft, wat hem, als oud Inspecteur der Registratie hier te lande, bekend en goed gebleken was.

Overeenstemming in het systeem — dus ook overeenstemming in de gebreken, welke naar de meening van den heer Van der Kemp, dat systeem zouden aankleven.

Gaan wij die overeenstemming in de voornaamste details na, dan komen wij tot het volgend resultaat.

Hier evenmin als daar voorgeschreven een officieël „kasboek", waarvan het ontbreken — naar de heer Van der Kemp beweert — „zoo ergerlijk is, dat er geen worden sterk genoeg kunnen geacht worden, om zulk een staat van zaken te veroordeelen".

In de plaats daarvan hier de boeking van ontvangsten en uitgaven in *vijftien* registers, die dus — als de voorstelling van den heer Van der Kemp juist is — nog veel meer dan in Indië, waar men maar *vier* registers heeft, het noodig zou maken telkens een register weg te leggen, om een tweede op te tillen, een oogenblik later een derde voor de dag te halen enz.

Door de boeking in verschillende registers met kolommen zou, als de heer van der Kemp gelijk heeft, hier evenals daar de orde des tijds verbroken en het wettelijk verbod tegen witte vakken overtreden worden.

In sommige registers hier evenals daar kolommen van zoodanige afmeting, dat — als men den heer van der Kemp gelooven mag — de „smalte, in verband met de verticale lengte, bij boekingen en optellingen, perspectivische verrassingen geeft, in zoover men b. v. begint te tellen in de eene kolom en verdwaalt naar de andere".

Hier evenals daar de boeking der ontvangen bedragen in letters — volgens de verklaring van den heer van der Kemp — „eene manier anders niet in de boekhouding gebruikelijk, als geheel overbodig."

Hier evenals daar is toepasselijk de afkeurende terechtwijzing van den heer van der Kemp. „Een transporteeren van dit z. g. Totaal der bladzijde boven aan een volgend blad, gelijk in alle boekhoudingen gebruikelijk is, heeft ook hier niet plaats. Alweder even knoeierig komt dit transport onder het totaal der volgende bladzijde, en onder dit transport met dit Totaal, komt alweder een Totaal!!"

Hier dus dezelfde soort van registers als in Indië, waarvan de heer van der Kemp met zijn eigenaardige woordenrijkheid zegt „dat deze boeken wel degelijk lastig, onaangenaam, ellendig zijn, dat zij een prullige manier van werken vorderen, zoodat men ze naar St. Juttemis zou wenschen".

Eindelijk hier evenals daar het boeksaldo niet door eene eenvoudige optelling en afsluiting van een enkel kasboek gevonden, maar — wat de heer van der Kemp zoo streng afkeurt — door

eene berekening, die bij de kantoren van registratie hier te lande heel wat meer tijd en moeite kost dan bij de kantoren van de algemeene ontvangers in Nederlandsch-Indië.

Is nu het hier bedoelde systeem werkelijk zoo slecht als de heer van der Kemp het laat voorkomen of moet de beoordeeling van dezen criticus gewraakt worden?

Op deze vragen zal ik hier geen antwoord geven.

Maar het staat vast, dat dit systeem gedurende tal van jaren — naar ik meen wel meer dan een halve eeuw — goed gewerkt heeft bij eene administratie, die hier te lande hoog aangeschreven staat en dat het, voor zoover mij althans bekend, nooit ernstig bestreden, allerminst als onbruikbaar afgekeurd is.

Dit moge nu nog niet bewijzen, dat het systeem volmaakt is, het wettigt toch naar mijn bescheiden meening het vermoeden, dat er niet zooveel aan hapert als de heer van der Kemp beweert en dat in het bijzonder het ontbreken van een officieel kasboek niet onvermijdelijk behoeft te lijden tot de schrikbarende gevolgen, die de heer van der Kemp beschrijft.

En waar nu datzelfde systeem gedurende een kwart eeuw ook in Indië goede resultaten heeft opgeleverd en in dat tijdvak — gelijk de heer van der Kemp zelf erkent — „een juiste gang van de comptabele administratie in haar geheel genomen" is tot stand gebracht, [1]) geloof ik dat het waarlijk verstandig is de bestaande boekhouding bij de kasadministratie in Nederlandsch-Indië onveranderd te laten.

30 Maart 1899. J. A. VAN DORSSER.

[1]) Zie het *Vaderland* van 24 December 1898.

VARIA.

DE BEDEVAART NAAR MEKKA VAN 1898.

Door den heer E. T. van Delden, Nederlandsch Consul te Djeddah, wordt in de *Consulaire Verslagen* No. 14 van 6 April een verslag uitgebracht over de Bedevaart van 1898 of de Hadj 1315, gedagteekend van ultimo December 1898.

Het groote belang van die bedevaart voor Indië noopt ons dit verslag hieronder weer te geven.

Algemeene Beschouwing. De vreemde, storende invloeden, waarmede de bedevaart in het afgeloopen jaar te kampen had, waren bij den aanvang van dit nieuwe seizoen nog niet geheel geweken.

De pest bleef in Bombay stand houden en breidde zich over andere plaatsen in Britsch-Indië uit.

De daarmee samenhangende prohibitieve maatregelen bleven van Fransche en Russische zijde gehandhaafd en zelfs was er sprake om de bedevaart van Egypte uit belemmering aan te doen.

Met de gevolgen van oorlog en hongersnood moest verder rekening worden gehouden.

De vooruitzichten op een goed bedevaartjaar waren daarom niet van de beste.

Maar er was één lichtpunt.

Na de jongste overwinning der Turken in Thessalië mocht op een ruim en rijk contingent van die zijde worden staat gemaakt.

In die verwachting is men niet teleurgesteld.

Bedevaartstroom — Turksch contingent. Onder de 38,247 te Djeddah en Yambo el Bahr ontscheepte pelgrims van dit jaar bevonden zich blijkens de aanteekeningen van Administration sanitaire 12.967 Turksche onderdanen.

Welkom als die uitkomst was, omdat Turksche bedevaartgangers in den regel goed van geld voorzien zijn en dit vruchtbaar slib in dit dorre land ook achterlaten, niet minder was men over de opkomst uit Nederlandsch-Indië en de Straits tevreden.

Hadjie Djawa. Het contingent van Hadjie Djawa, want onder die benaming staat de groep bekend, beliep 13,325 mannen, vrouwen en kinderen of circa 35 pct. van den aanzienlijken stroom van over zee gekomen Meccagangers.

Gezamenlijk met den allengs breeder wordenden toeloop van pelgrims uit de Kaap de Goede Hoop, brengen de eerstgenoemde groepen uit Zuid-Europa en Oost-Indië de meeste welvaart in den Hedjaz aan.

Evenals de bewoners van het naburige Egypte zich verheugen mogen in den Nijl, waarvan het jaarlijks wassen met spanning en belangstelling wordt verbeid en gadegeslagen omdat het wel en wee van allen daarmede zoo innig

is verbonden, zoo wordt in Arabië de komst van pelgrims uit het Noordelijk en Zuidelijk halfrond met reikhalzend verlangen te gemoet gezien en waargenomen, omdat de bedevaartstroom voor dit land het heilaanbrengend, vruchtbaarmakend element is

Kaapsche bedevaartgangers. De categorie der Kaapsche pelgrims wordt elk jaar belangrijker en zal dit door de betere stoomvaartgemeenschap gaandeweg meer worden.

Maleisch, Engelsch en Afrikaansch-Hollandsch sprekend, dragen die pelgrims in hun wezen, taal en voorkomen, ook in zeden en gewoonten nog den stempel hunner Oost-Indische afkomst en herinneren ze ons daarom aan de daden onzer voorvaderen in hun onvervaard en krachtig streven naar de opperheerschappij in Indië, waarvoor de eerzucht van andersdenkenden moest wijken.

De Zuid-Afrikaansche kolonie van Javaansch-Maleische origine dankt haar ontstaan grootendeels aan het politiek beleid van Jan Companie.

Tot nu toe levende te midden van de meest heterogene omgeving, heeft zij ondanks den invloed van Boeren en zendelingen het medegebrachte geloof der vaderen zuiver en ongeschonden bewaard.

Egyptische voorzorgen. De vrees voor het wegblijven van het Egyptisch contingent, hoewel niet geheel en al ongegrond, werd niet bewaarheid.

De Engelsch-Egyptische Regeering haalde de mazen wel toe door het vorderen van een borgtocht voor het onderhoud van achterblijvende gezinnen, maar liet de bedevaartgangers overigens onbelemmerd gaan.

Evenwel stelde zij het vooruitzicht op een ongehinderden terugkeer geheel afhankelijk van den gezondheidstoestand in den Hedjaz.

Verder bepaalde zij, dat geen vreemd onderdaan, onder welk voorwendsel ook, van de op Suez varende stoomers voor de terugreis kon gebruik maken.

Met die regeling beoogde zij zoowel den bedevaartsijver in dit jaar te temperen, als de kans van invasie eener vreemde contagieuse ziekte tot een minimum te beperken.

In de gegeven omstandigheden goed gezien, gaven die voorzorgen geen aanstoot of ergernis.

Niet onverwachts of nà het vertrek der bedevaartgangers genomen, lag er niets onbillijks in.

Dat die omzichtigheid nu niet misplaatst was, bleek nader, ook uit twee gevallen van pest aan boord van een der voor den „Aanvoer" gebezigde Egyptische stoomers op de terugreis naar Suez.

Machinist en dokter, beiden behoorende tot het personeel van de Mahallah, werden door de ziekte voornoemd aangegrepen; de laatste bezweek in het quarantaine-station te Thor, waar schip en lading werden heengestuurd. [1])

De aanvoer hield evenwel ongehinderd stand.

Egyptisch contingent. Het Egyptisch contingent beliep 4,018 pelgrims.

Ofschoon de meeste met retourbiljetten waren afgereisd van de Cie. des Paquebots Poste Khedivié, haalde die Maatschappij, inmiddels in Juni in Engelsche handen overgegaan en dus nog meer onder Engelschen invloed

1) Na desinfectie moest het vaartuig maanden buiten de vaart blijven.

staande, na afloop van de bedevaart in Mei, betrokken reizigers niet af, zelfs niet van Yambo el Bahr, waar zich in dit jaar velen hadden doen ontschepen en dus de terugkomst der booten ook afgewacht.

De gezondheidstoestand in Djeddah rechtvaardigde die voor velen noodlottige vertraging.

Pelgrims uit andere landen. Zooals te voorzien was bleef de pelgrimsbeweging uit de andere landen binnen zeer bescheiden grenzen.

Bewoners van Britsch-Indië, Marocco, Algiers en Tunis waren schaars vertegenwoordigd en alleen Perzen vormden nog een belangrijk contingent.

Hun aantal beliep dit jaar 2,599.

De pelgrimsstroom bracht dus aan:

12,967	Turken en Syriërs.
13,325	Hadjie Djawa.
4,018	Egyptenaren.
794	Algerijnen en Mochrabijnen.
1,662	Britsch-Indiërs.
428	Bocharioten.
2,599	Perzen.
657	Afghanen c. s.
481	Soedaneezen en Abyssiniërs.
1,316	Irakeezen.
38,247	gasten, waarvan ruim 70 pCt. tot de welgestelde en meest welkome behoorden.

Liet die opkomst numeriek nog zeker wat te wenschen over, — sinds 1884 was zoo'n laag cijfer niet meer voorgekomen, — rijkelijk werd dit door de kwaliteit vergoed.

Opkomst in vorige jaren. Hoe het met die opkomst in vorige jaren was gesteld, blijkt uit volgende opgave:

Bedevaartjaar.		Totaal ontscheepte pelgrims.
1885 of 1302	(Hadj akbar)	53,010
1886 „ 1303		42,374
1887 „ 1304		42,185
1888 „ 1305		50,221
1889 „ 1306		44,686
1890 „ 1307		26,186
1891 „ 1308		45,475
1892 „ 1309		39,491
1893 „ 1310	(Hadj akbar)	90,173
1894 „ 1311		49,628
1895 „ 1312		57,503
1896 „ 1313	(Hadj akbar)	62,726
1897 „ 1314		41,133

Maar voor de bevolking van Djeddah was een grootere tegenspoed weggelegd dan een mindere opkomst van 2886 pelgrims.

Vóór de „aanvoer" nog geheel was afgeloopen, deed zich aan den bede-

vaartshorizon een donkere stip voor, door eene gebeurtenis gevolgd, als nog niet in de annalen van Mecca staat beschreven, maar daarin nu met zwarte kool zal worden aangeteekend.

Pest te Djeddah. Op 23 Maart, ruim tien weken vroeger dan in 1897, constateerde Dr. Nikitnikof, vice-consul bij het Russische consulaat, de apparitie van de pest te Djeddah.

De mare wordt terstond per kabel overgebracht, ook aan Zijne Excellentie den Gouverneur-Generaal van Nederlandsch-Indië.

Tot genoemd tijdstip had de aanvoer, als sinds onheugelijke tijden het geval geweest was, uitsluitend over Djeddah en Yambo el Bahr plaats gehad.

Door het opnieuw en zoo vroegtijdig optreden van de zoo gevreesde ziekte op een oogenblik, dat Djeddah door pelgrimsschepen van allerlei vlag moest worden aangedaan, kwam de Internationale Gezondheidsraad te Constantinopel nu op het denkbeeld van een maatregel, welke veel ontstemming heeft gewekt, en die zonder voorbereiding, zonder krachtig bewakingspersoneel practisch even onuitvoerbaar was als het verleggen van eene riviermonding zonder materiaal en werkvolk.

Rigoureuse isolatie van Djeddah. De Raad voornoemd beval op 25 Maart de rigoureuse isolatie van de havenstad Djeddah.

Blijkbaar was niet in bedenking genomen dat:

1e. Mecca door die haven wordt geproviandeerd en er uit geen andere plaats voor die jaarlijks dáár bijeen gestroomde menigte levensmiddelen waren te krijgen of te brengen;

2e. op die met riffen en reven bezaaide kust een ander punt van communicatie met die stad niet voorkomt, tenzij „op dagen afstand";

3e. de maatregel noodwendig schipbreuk lijden moest, omdat alle middelen van dwang en toepassing ontbraken, terwijl het de eeuwenoude gewoonte van het volk was om zich in de laatste weken vóór den Hadj naar Arafat op te maken ter bijwoning van de predikatie en de feesten;

4e. De Djeddahsche bevolking uitsluitend op de bedevaart is aangewezen voor de handhaving van haar bestaan en alle belemmering noodwendig goed- of kwaadschiks door haar zou worden ter zijde gesteld;

5e. minder staat kon worden gemaakt op het politiek gezag, indien Meccaansche belangen daarmede onvereenigbaar waren;

6e. de kwade kansen van verspreiding door de op de reede komende schepen voldoende zouden zijn op te heffen door doeltreffende quarantaine-maatregelen op die reede, op de tehuisreis en in de haven van aankomst of bestemming der schepen.

Door het decreet werd voorts, zonder dat eenig vreemd belang daarbij gediend werd, een belangrijk deel der bevolking tegen Europeanen, geneesheeren en consuls in het harnas gejaagd.

De ongewenschte ongeroepen inmenging zette kwaad bloed en de in het nauw gebrachte bevolking verheelde haar misnoegen niet.

De Gezondheidsraad had zich voorgesteld, dat de pelgrims, in plaats van te Djeddah, 3 dagen daar bezuiden te „Lith" zouden kunnen landen.

Maar zelfs de Turksche autoriteiten vonden Lith een al te ver verwijderd punt in een al te ongenaakbare en onveilige streek, om de dáár te ontschepen

pelgrims tegen de roofzieke en zwervende Bedouinen te kunnen beschermen, afgescheiden nog van de moeilijkheid om de noodige transportmiddelen en voldoende voer en water aan te voeren voor de kameelen.

Kostbare voorbereiding en een eventueel groot oponthoud voor schepen en pelgrims bleken onvermijdelijk.

Daarom werd in overleg met alle autoriteiten, ook de Consuls, Ras el Aswad, een onbewoonde kaap eenige mijlen bezuiden Djeddah, uitgekozen.

Op dat punt was landing mogelijk, al ging dit niet zonder groote bezwaren.

Onder de oogen van een verbitterd volk togen de betrokken geneesheeren aan het werk om Ras el Aswad min of meer voor het beoogde doel geschikt te maken en het contract met de stad te verbreken.

Het Consulaat maakte van de verkregen ministerieele machtiging tot hulp gebruik om de buiten Djeddah te ontschepen pelgrims niet uit het oog te verliezen.

Omdat de isolatie meebracht, dat niemand uit Djeddah in het vrije verkeer kon worden opgenomen zonder een quarantaine van 12 dagen in het lazaret te Aboe Saad te hebben ondergaan, werd de consulaatsbeambte Mohamed Zainie in libre pratique gehouden voor het bovengemelde doel.

Hij volgde onze Nederlandsch-Indische pelgrims van het schip naar de landingsplaats en was daar van veelzijdig nut en in die brandend heete vlakte, waar geen grasspriet groeit, was reeds het aanreiken van een lafenis eene weldaad.

Er waren maatregelen getroffen om het noodzakelijk oponthoud te Ras el Aswad zoo dragelijk en zoo kort mogelijk te maken en er stonden troepen om op de buit loerende Bedouinen op een afstand te houden.

Ook waren tenten aangebracht, omdat schaduw ver te zoeken was.

Ten behoeve van het vervoer van deze plaats naar Mecca was in overleg met alle autoriteiten een tarief vastgesteld.

Ofschoon bij die vaststelling rekening moest worden gehouden met den onwil van tal van daarbij betrokken personen, gelukte het de prijzen matig te houden.

Tarief. Het vervoer te water van het schip naar de landingsplaats, hoewel het betrokken scheepsvolk, om te Ras el Aswad werkzaam te kunnen zijn, zich 12 dagen quarantaine in het lazaret moest laten welgevallen, bleef op den ouden voet gehandhaafd. Per pelgrim met bagage *f* 0,80 voor een afstand van 5 K.M., tot *f* 0,40 zoo deze 3 K.M. of minder was.

Voor den inhuur van een rij-kameel	*f* 6,96
Voor den overvoer van 125 A. P. bagage	„ 6,36
Voor den inhuur van een Sjoeqdoef	„ 4,24
Voor den aankoop van een zonnetent	„ 2,12

De reis tot Mecca kon dus met inbegrip van de bagage voor *f* 9,89 van Ras el Aswad worden vervolgd, omdat in een sjoeqdoef voor 2 personen plaats is.

Vergeleken met de gewone kosten van uit Djeddah beliep het verschil nu *f* 2,55 per persoon méér.

Van onze Nederlandsch-Indische pelgrims hadden slechts 266 personen, met de laatst aangekomen stoomers Tantalus en Nestor aangebracht, van deze buitengewone route gebruik te maken.

Om de Wakil-Sjechs niet te zeer te ontstemmen en hen billijkheidshalve schadeloos te stellen voor de door hen gemaakte kosten van inhuur voor

verblijven, waarvan door de te Ras el Aswad ontscheepten geen gebruik kon worden gemaakt, werd overeengekomen dat alle pelgrims de gebruikelijk 10 Piaster Goeroesch of ƒ 0,40 aan dezen zouden uitkeeren.

Verdere onkosten bleven achterwege buiten de door de overheid gevorderde betaling van de Teskersh of Turkschen verblijfpas ad 20 P. of ƒ 0,80 en de quarantainekaart ad 10 P. T. of 30 P. G. = ƒ 1,20.

Uit het bovenstaande blijkt, dat een groot deel van de Djeddasche bevolking dus buiten staat bleef van de te Ras el Aswad ontscheepte pelgrims eenig voordeel te trekken.

Het nadeel ontstond echter hoofdzakelijk uit de gewijzigde route, welke enkele stoomschepen namen, nadat de haven voor verkeer gesloten was.

Tal van schepen, die de reede hadden aangedaan om de pelgrims op de gewone wijze te Djeddah te ontschepen, stoomden na het sluiten van die haven met hun lading weer terug en liepen Yambo el Bahr, de haven van Medina binnen.

Uit de aanteekeningen van het office blijkt, dat Yambo van het gezamenlijk aantal ontscheepten niet minder dan 7484 pelgrims opnam, te weten 4417 Turksche onderdanen, 1582 Egyptenaren, 75 Mochrabijnen en Algerijnen, 656 Indiërs, 170 Bochariërs, 397 Persen en 187 Afghanen of bijna 20 pCt.

In gewone jaren bedraagt dit percentage hoogstens 13 à 14 pCt.

In de 7 voorgaande jaren was de verdeeling over de beide havens volgenderwijs geweest:

	Djeddah.	Yambo el Bahr,	Percentage.
Jaar 1897:	35,395	5,738	13,9
„ 1896:	60,416	2,310	3,6
„ 1895:	50,240	7,263	12,6
„ 1894:	46,470	3,153	6,3
„ 1893:	80,155	10,018	11,1
„ 1892:	51,131	3,360	6,1
„ 1891:	42,551	2,924	6,4

Met die tastbare nadeelen voor oogen, pleit het voor de lankmoedigheid van de talrijke daarbij betrokken bevolking, dat zij den over haar uitgebrachten ban niet spoediger verbrak.

Ofschoon niet zonder moeite, gelukte het haar eene afwachtende houding te doen aannemen in verband met het bericht dat de Sultan eene Commissie afgevaardigd had om den gang van zaken plaatselijk te doen onderzoeken.

De Gezondheidcommissie Op 12 April — dus veertien dagen na de inwerkingtreding van den isolatiemaatregel — kwam deze Commissie met Zijne Excellentie Dr. Cozzonis Effendi als leider aan, vergezeld door Dr. Bitter uit Caïro, die ten vorigen jare te Bombay met de pest had kennis gemaakt.

Voorgelicht door Dr. Bitter kwam de Commissie enkele dagen na haar aankomst tot de conclusie, dat de pest binnen verschillende kwartieren van de stad was opgetreden, maar niet in die mate dat het onderdrukken van die ziekte hopeloos moest geacht worden.

Ofschoon op eene betrouwbare opgave van voorkomende gevallen niet kon worden gerekend en het volk, wars van alle inmenging, vooral nu de grootste geheimhouding in acht nam, zelfs ter aarde bestellingen clandestien plaats

hadden, kwamen dagelijks nog genoeg gevallen onder de oogen, dat de Commissie om die reden evenmin besluiten kon van den ingeslagen weg af te gaan.

Het status quo werd dus gehandhaafd en het afwachtend volk zag geen verandering komen.

„Inmiddels was de „Machmal", met het heilige kleed uit Egypte, door een klein militair escorte te voet en te paard langs Ras el Aswad naar Mecca vervoerd en naderden nu de dagen van de Hadj, dit jaar op Zondag 1 Mei aanvangende.

Het ongeduldige volk begreep thans zelf te moeten handelen en na verschillende oploopen nam het in den morgen van 24 April daartoe het initiatief.

Een met stokken en knuppels gewapende volkshoop liep twee der geneesheeren te lijf en verwondde één hunner zwaar, terwijl de anderen alleen door een overhaaste vlucht wist te ontkomen. De neergevelde officier was een Turk, de zeer bekwame Dr. Ibrahim pasha.

Verbreking van het isolement. Te midden van de hierdoor te weeg gebrachte consternatie verzamelde zich het volk en trok in groote drommen met vaandel en slaande trom de poort van Djeddah uit om zich in de richting van Mecca te verliezen en geen der betrokken autoriteiten verzette zich, om een bloedbad te voorkomen, wellicht niet af te keuren, al lag ér ook een Engelsch oorlogschip op de reede.

Nog een oogenblik dacht men, dat de autoriteiten te Mecca — waar een groot garnizoen ligt — per telegraaf van het voorgevallene verwittigd, de in verzet gekomen benden zouden afweren, maar Mecca nam de demonstranten op.

En op die wijze eindigde de isolatie en ging de van uit Constantinopel bevolen maatregel in den stroom van godsdienstige, economische en politieke belangen in den Hedjaz onder.

Opheffing door betrokken autoriteiten. Nog voor de pelgrims uit Mecca te Djeddah terugkwamen, had de Sanitaire dienst en de Commissie bepaald dat het embarkement op de gewone wijze te Djeddah zou kunnen plaats hebben.

Eenige weken na dit voorval ging ook de Commissie terug, waarvan de bekwame, tactvolle leider zonder twijfel met leedwezen de overtuiging met zich zal hebben genomen dat de Hedjaz voor maatregelen als den bovenbedoelde nog niet rijp is.

Gezondheidstoestand. Bij afzonderlijk rapport werd over deze ziekte en den algemeenen gezonheidstoestand, ook met het oog op onze Nederlandsch-Indische pelgrims gedurende deze Hadj, gehandeld.

De gemiddelde sterfte werd daarin op ca. 13,6 pCt. berekend.

Ook aan Zijne Excellentie den Gouverneur-Generaal van Nederlandsch-Indië werd over het verloop der ziekte nader verslag uitgebracht met aanstipping, dat op de officieele cijfers geen staat te maken is; en de hoogste omzichtigheid aanbevolen.

Moeilijk is het uit te maken, op welke wijze de ziekte nu ten 2den male zich ondanks de quarantaine te Djeddah heeft kunnen voordoen, maar algemeen was men van oordeel dat de kiem der ziekte sinds het afgeloopen jaar niet opgehouden had te bestaan en dat alleen gedurende de maanden dat het verzengend klimaat zich op het krachtigst gelden doet, de ziekteprocessen wegblijven.

De ziekte kenmerkte zich te Djeddah door een minder kwaadaardig verloop dan in Bombay (Dr. Bitter).

Drinkwater. Ongeacht de zeer ongunstige conditie waarin de plaats verkeerde met dit voortdurend dreigend gevaar in het midden, werd aan de zorg voor zuiver en goed drinkwater niets ten koste gelegd en waren de leidingen bij herhaling stuk.

Zonder twijfel zou het nemen van een voorzorgsmaatregel in die richting doeltreffender en meer welkom zijn geweest dan wat nu werd in het werk gesteld.

Lazarets. Van de lazarets te Camaran en op de reede van Djeddah werd partij getrokken bij den aanvoer van de pelgrims.

In het eerste lazaret, dat in den loop van November opende, kwamen alle schepen van bezuiden den straat van Bab-el-Mandeb in observatie of quarantaine voor zoover het aantal overgevoerde pelgrims meer bedroeg dan 5 op elke 100 R. T.

In dit jaar bleek de gezondheidstoestand aan boord der schepen geen reden op te leveren voor de toepassing van quarantaine en na eene observatie van 10 dagen voor de uit Hindostan en Kurrachee komende vaartuigen en van 5 dagen voor de overige kwamen alle pelgrims in libre pratique.

De inrichtingen op het eiland naderen hare voltooiing en de orde werd er streng en onberispelijk gehandhaatd.

Gevallen van roof en diefstal kwamen niet voor.

Ten behoeve van het lazaret te Aboe Saad, het geheele jaar door geopend, waar schepen in observatie of quarantaine komen die 5 of een geringer aantal pelgrims op elke 100 registerton netto vervoeren, is in den loop van dit jaar de aanschafñg voorgesteld van een stoombarkas en een distilleertoestel.

Ook in dit lazaret kwamen geen suspecte gevallen voor en de pelgrims kwamen er slechts in observatie gedurende 5 dagen indien zij met schepen waren aangebracht die uit suspecte havens kwamen, waaronder de Nederlandsch-Indische steeds worden geacht te behooren, en van 24 uur voor die uit indemne havens waren afgereisd.

Buiten de reeds opgegeven 10 P. T. voor de quarantainekaart voldoet elk pelgrim in het lazaret nog een quarantainetaks van 7½ P. T. per etmaal.

Sanitaire Dienst. De gezondheidsdienst in den Hedjaz wordt door een vrij aanzienlijken staf van geneeskundigen en pharmaceuten uitgeoefend.

Met het oog op de pest en de genomen isolatiemaatregelen te Djeddah was eene uiterst gevaarlijke en moeielijke taak op die plaats te vervullen, waarvan allen zonder uitzondering zich op zeer verdienstelijke wijze hebben weten te kwijten, daarin door Dr. Xanthopolutus beleidvol voorgegaan.

Pelgrimsaanvoer. Ofschoon de feesten, aanvangende met de predicatie te Arafat — waarvan de bijwoning een conditio sine qua non is voor den bedevaartganger die den titel van Hadjie wil verwerven, — eerst Zondag den 1e Mei van dit jaar of den 9den van de maand Doelhidjah invielen, kwamen de eerste pelgrims reeds in den loop van de maand September 1897 te Djeddah per stoomschip aan.

Hun aantal groeide, zooals gezegd, tot 38,247 aan, waarvan 17,779 uit het Noordelijk en 20,468 uit het Zuidelijk halfrond.

Over het algeloopen 10 jarig tijdvak kwamen uit:

Jaar.	Noordelijk halfrond.	Zuidelijk halfrond.	Totaal.
1888	23,086	27,135	50,221
1889	23,025	21,661	44,686
1890	16,762	22,424	39,186
1891	16,375	29,100	45,475
1892	25,015	29,476	54,491
1893	43,061	47.112	90,173
1894	15,626	34,002	49,628
1895	22,815	34,688	57,503
1896	16,601	46,125	62,726
1897	18,055	23,078	41,133

Natiesgewijze ingedeeld waren in het verslagjaar over zee per s.s. aangekomen:

méér dan in 1897:

7218 Turken en Syriërs.
1486 Hadjie Djawa.
2193 Perzen.
456 Algerijnen en Mochrabijnen.
134 Irakeezen.

minder dan in 1897:

2668 Britsch-Indiërs.
1271 Egyptenaren.
2569 Bocharioten.
138 Soedaneezen
719 Afghanen.
3492 Hedjazi en Yemini.
113 Soemali.
402 Hadramauti.
2979 Roemeliërs.
22 Zanzibari .

(3492 Hedjazi en Yemini t/m 22 Zanzibari:) Deze vijf groepen waren in het loopend seizoen *niet* onder de ontscheepten vertegenwoordigd.

Gelijksoortige indeeling over het tienjarig tijdvak 1889—1898 geeft in:

Groepen	1889.	1890.	1891.	1892.	1893.	1894.	1895.	1896.	1897.	1898.
Hadjie Djawa	6,785	10,040	10,817	11,508	13,856	12,126	12,508	17,444	11,839	[illegible]
Britsch-Indiërs	11,423	10,290	11,407	10,997	14,801	10,485	12,082	11,621	4,330	[illegible]
Bocharioten en and. Russ. onderd.	—	878	2,053	3,845	6,136	3,349	6,124	5.477	2,907	[illegible]
Perzen	2,105	1,230	1,954	1.185	2,644	2,464	2,232	3,955	406	[illegible]
Hedjazi en Yemini	—	—	1,882	2,693	7,236	2,564	4,376	3,837	3,492	–
Irakeezen	—	—	—	—	—	—	—	1,339	1,182	[illegible]
Soedaneezen en Abyssiniërs	—	222	288	288	277	1,729	727	1,032	619	[illegible]
Soemalis	—	—	—	—	—	—	—	271	113	–
Hadramauti en Mascati	4,432	4,639	2,154	1,246	2,162	1,552	1,606	1,002	402	[illegible]
Turken, Syriërs en and. Turksche onderdanen	6,168	4,089	5,091	9.756	13,380	6,994	9,054	5,470	5,749	[illegible]
Egyptenaren	8,795	5,009	6,339	8,119	13,873	6,992	6,537	4,592	5,289	[illegible]
Mochrabijnen en Algerijnen	4,978	2,789	3,850	4,854	15,741	1,253	2,103	3,443	338	[illegible]
Roemeliërs	—	—	—	—	—	—	—	2,105	2,979	–
Afghanen en andere natiën	—	—	—	—	67	120	131	1.107	1,376	[illegible]
Zanzibaren	—	—	—	—	—	—	23	31	22	–
Totaal	44,680	39,186	45,475	54,491	90,173	49,628	57,503	62.726	41,133	[illegible]

Onder de opgegeven jaren waren die van 1893 en 1896 groote bedevaarts jaren, omdat de predicatie te Arafat, die steeds op den 9en dag voor de XIIe maand gehouden wordt, in die jaren op Vrijdag viel.

Mede in dit jaar kwam als in de vijf voorgaande tijdperken het grootste contingent pelgrims uit Nederlandsch-Indië en de Straits-Settlements en is de opkomst in een gewoon jaar al bijna zoo belangrijk geworden als in het groote bedevaartsjaar 1893.

De Hadjie Djawa schijnen zich door geen pest te laten afschrikken zooals met Soemalis, Hadramauti, Mascati en Zanzibari wel het geval is.

Het wegblijven van Hedjazi en Yemini is meer waarschijnlijk toe te schrijven aan den opstand, die in Yemen heeft gewoed.

Aan den aanvoer te Djeddah werd deelgenomen door 113 stoomschepen met een gezamenlijke tonnenmaat van 130,558 ton, waarvan:

58 onder Britsche vlag met 73,067 ton inhoud;
9 onder Nederlandsche vlag met 17,394 ton inhoud;
31 onder Egyptische vlag met 27,540 ton inhoud;
14 onder Turksche vlag met 11,900 ton inhoud;
1 onder Helleensche vlag met 657 ton inhoud,

die van de daar en te Ras el Aswad ontscheepte pelgrims respectievelijk hadden overgevoerd:

17,418 — 3,736 — 4,721 — 4,858 en 30.

Op de tonnenmaatsruimte is dit per pelgrim en per vaartuig onder:

Engelsche	vlag	1	op	4,19	ton	tegen	6,5	in 1897.
Nederlandsche	„	1	„	4,6	„	„	6,7	„ „
Egyptische	„	1	„	5,8	„	„	7,2	„ „
Turksche	„	1	„	2,4	„	„	5,4	„ „
Helleensche	„	1	„	21,9	„	„		

Op het jaar te voren is hier zekere vooruitgang, omdat voor een grooter aantal pelgrims een minder getal schepen is gebezigd.

Naar Yambo el Bahr werden 7,484 pelgrims uitsluitend met Engelsche, Egyptische en Turksche schepen vervoerd, veelal dezelfde stoomers die in één reis op Djeddah doorgaan of eerst Djeddah aandoende, dan op Yambo varen.

De desbetreffende statistiek volge hieronder:

V L A G.	Aantal Schepen.	Tonnenmaat.	Nationaliteit der Pelgrims ontscheept te Djeddah.										Totaal.
			Hadji Djawa.	Britsch-Indië.	Bocharioten en andere Russische onderdanen.	Perzen.	Irakeezen.	Soedaneezen en Abyssiniërs.	Turken en Syriërs.	Egyptenaren.	Moorabijnen en Algerijnen.	Afghanen en andere natiën.	
ıge!sche.........	58	73,067	9,995	958	243	1,559	408	198	2,396	911	316	434	17,418
derlandsche..	9[1])	17,394	3,360	19	—	—	30	—	8	7	342	—	3,736
yptische........	31	27,540	—	26	13	309	—	167	3,317	841	18	30	4,721
rksche..........	14	11,900	—	3	2	334	898	116	2,808	673	43	6	4,858
lleensche......	1	657	—	—	—	—	—	—	26	4	—	—	30
Totaal......	113	130,558	13,325	7,006	258	2,202	1,316	481	8,550	2,436	719	470	30,763
Te Yambo ontscheept......			—	656	170	397	—	—	4,417	1,582	75	187	7,484
												Totaal ontscheept.........	38,247

[1]) 8 uit Ned.-Indië komende, 1 via Algiers-Suez.

Nederlandsch-Indische Pelgrims. Van de 13,325 Hadjie Djawa, die met Nederlandsche en Engelsche stoomschepen werden aangevoerd, behoorden 8,966 tot onze Nederlandsch-Indische onderdanen.

Er waren weinig personen van aanzien onder t. w.:

1 zoon van wijlen Mohamed Sadik Sjah, Sultan van Batjan; 1 rijksgroote van Serdang Datoe Padoeka Mahd mantri Serdang; 1 kapitein van de mohamedaansche Compagnie uit Amboina Abdul Wahab Kiat, en 1 gepensioneerd wedono van Medoera; voorts zekere Hadji Djafar, een penghoeloe uit Bima, een min of meer suspecte persoonlijkheid.

Van de 8,966 hadden 8,729 een paspoort bij zich; de overigen beweerden het verloren te hebben of niet te hebben kunnen aanvragen.

Zij voorzagen zich vóór hunne terugreis van den consulairen pas.

Onder de ontscheepten bevonden zich 753 vrouwen, 425 knapen en 64 meisjes.

Klachten omtrent de behandeling aan boord of op de quarantaine-stations werden niet te berde gebracht.

Alle reizen waren zonder hindernis en zonder tegenspoed afgelegd.

Contagieuse ziekten waren onderweg niet voorgekomen; slechts enkele sterfgevallen hadden aan boord plaats gehad.

De betrokken scheepsgezagvoerders deden van die gevallen bij aankomst behoorlijk aangifte, onder opzending van de daarbij behoorende nalatenschappen, door het Consulaat op gebruikelijke wijze rechtstreeks aan de aanwezige erfgenamen uitgeleverd of bij ontstentenis van deze door tusschenkomst van den Directeur van Binnenlandsch Bestuur naar Ned.-Indië verzonden.

Door de gezagvoerders onzer Ned.-Indische booten werd mede voldaan aan het voorschrift van de Ordonantie van 22 December 1894 (Indisch Staatsblad no. 278).

Voor behoorlijke contrôle op het te registreeren aantal pelgrims en de noodige hulp in het lazaret of van daar naar de landingsplaats werd elke aankomende groep Nederlandsch-Indische pelgrims afgehaald en bewaakt door den door het Consulaat aangewezen beambte.

Registratie. Ontduiking van de registratie kon daardoor niet plaats vinden, hoewel ook geen poging daartoe werd aangewend.

Blijkbaar stellen onze Nederlandsch-Indische onderdanen op de behoorlijke afteekening te veel prijs om ontduiking te beproeven, en zelfs zij die niet in het bezit waren van een paspoort kwamen uit eigen beweging om zulk een document verzoeken.

Van betrokken registers werden in voorgeschreven vorm opgemaakte afschriften aangeboden aan Zijne Excellentie den Gouverneur Generaal van Nederl.-Indië bij missive dd. 16 Juli 1898, No. 264.

Over het laatste tienjarig tijdvak zijn in de registers ingeschreven:

1889	(Hadj 1306).	3146	pelgrims uit N.-Indië.
1890	(„ 1307).	5419	„
1891	(„ 1308).	6044	„
1892	(„ 1309).	6861	„
1893	(Hadj akbar 1310).	8092	„
1894	(Hadj 1311).	6874	„
1895	(„ 1312).	7128	„
1896	(Hadj akbar 1313).	11788	„
1897	(Hadj 1314).	7100	„
1898	(„ 1315).	8966	„

Herkomst onzer Ned.-Ind. pelgrims. Onder de 8,729 pelgrims, die met paspoort kwamen, ressorteerden: 5,317 onder Java en Madoera; 3412 onder de Buitenbezittingen, thuis behoorende in de navolgende gewesten:

Bantam	1,239
Batavia	405
Krawang	45
Preanger regentschappen	837
Cheribon	301
Tegal	186
Pekalongan	81
Samarang	269
Japara	53
Rembang	135
Soerabaja	535
Madoera	165
Pasoeroean	131
Probolinggo	60
Bezoeki	172
Banjoemaas	100
Bagelen	198
Kedoe	107
Djokdjokarta	42
Soerakarta	40
Madioen	88
Kediri	128
Totaal Java en Madoera	5,317

Sumatra's Westkust:

Padangsche Benedenlanden	141
„ Bovenlanden	347
Tapanoeli	94
Benkoelen	90
Lampongsche districten	254
Palembang	715
Oostkust van Sumatra	289
Atjeh en onderhoorigheden	52
Riouw en „	4
Banka / Billiton	144
Borneo's Westerafdeeling	223
Borneo's Zuid- en Oostafdeeling	468
Menado	3
Celebes en onderhoorigheden	338
Amboina	40
Ternate	48
Bali en Lombok	163
Totaal B. B.	3,412

De 236 niet van paspoort voorziene pelgrims hadden zich in de Straits-Settlements en in Siak opgehouden, waren grootendeels Javanen uit Banjoemaas en Mandhelingero van de Westkust van Sumatra of afkomstig uit Kwantan Indragiri en het binnenland van Celebes.

Vergeleken met 1897 is op Java en Madoera eene vermeerdering in de opkomst te constateeren uit Bantam, Batavia, Preanger Regentschappen, Cheribon, Tegal, Semarang, Japara, Rembang, Pasoeroean, Probolinggo, Bezoeki, Banjoemaas, Bagelen, Kedoe, Djokdjokarta, Soerakarta, Madioen en Kediri van respectievelijk 92, 58, 86, 118, 95, 44, 8, 9, 5, 12, 1/2, 66, 70, 205, 68, 345, 144 en 13 % en eene vermindering in de residentiën Krawang, Pekalongan, Soerabaja en Madoera van respectievelijk 15, 11, 4 en 40 %.

Numeriek en in verhouding tot het bevolkingscijfer ook het grootste contingent gevende, staan Bantam en de Preanger Regentschappen bovenaan, Djokdjokarta en Soerakarta of de Vorstenlanden geheel onderaan.

Waar het oud Javaansch geloof eertijds het diepst wortel heeft geschoten, en het minst aan de inwendige toestanden is getornd, tiert de Islam het minst welig.

Op de Buitenbezittingen is een vermeerdering waar te nemen van 14 % in Tapanoeli, van 43 % in Benkoelen, 170 % in de Lampongsche districten, 0,1 % in Palembamg, 2 % op de Oostkust van Sumatra, 101 % in Banka en Billiton, 24 % in de Westerafdeeling van Borneo, van 48 % in de Zuid-Oosterafdeeling van Borneo, 2 % in Amboina, 380 % in Ternate en 99 % in Bali en Lombok, en eene vermindering van 46 % in de Padangsche Benedenlanden, 12 % in de Padangsche Bovenlanden, 39 % in het Gouvt. Atjeh en Onderhoorigheden, 66 % in de residentie Riouw en Onderhoorigheden, 95 % in Menado en 34 % in Celebes en Onderhoorigheden.

In verhouding tot het bevolkingscijfer staan de Lampongsche districten en Palembang boven aan, de Minahassa, Amboina en Ternate onder aan de bedevaartsladder.

Het sterkst is in Bantam de bedevaartstroom.

Naarmate de verkeersmiddelen toenemen en verbeteren neemt ook het pelgrimsverkeer toe en breidt de Islam zich in het Oosten uit.

Lage scheepvaarttarieven en de zeer geringe uitgaven, die een bedevaartganger in het heilige land heeft, wekken zelfs in de onderste lagen van de maatschappij de eerzucht op om Mecca te bezoeken en Hadjie te worden.

Daarbij voegt zich het streven van alle Sjechs en bij de bedevaart belanghebbenden, om door het uitzenden van helpers en zaakgelastigden en het bezigen van agenten en premiën eigen zaken zooveel mogelijk te bevorderen.

Badals en Wakils. De zendelingen (badals en wakils), die van Mecca jaarlijks overkomen voor het aanwerven en aanbrengen der clientèle, gaan meestal niet verder dan tot Singapore. Voor hen, die eventueel N.-Indië aandoen gaf Z. E. de Gouverneur-Generaal van Ned.-Indië bij circulaire dd. 28 December 1897, No. 2944 aan de Hoofden van Gewestelijk Bestuur in Nederlandsch-Indië te kennen, dat voortaan geen uit den Hedjaz afkomstige vreemdelingen mochten worden toegelaten, tenzij voorzien van een door den Consul te Djeddah geviseerden pas.

Hierdoor wordt een middel aan de hand gedaan, om niet alleen schadelijke

elementen te weren, maar ook het getal zendelingen te beperken, maar bij het bezigen van Ned. Ind. onderdanen voor het bovengenoemde doel verliest de maatregel zijn effect.

De zendelingen vergezellen de pelgrims op hunne reis naar Djeddah en hebben hen aan boord onder gestadig toezicht, want al zijn de pelgrims persoonlijk door hen aangeworven, elke zendeling beproeft de clientèle onderweg nog uit te breiden en schiet voortdurend onder de duiven van zijn collega's.

Met allerlei overredingsmiddelen staat hij daartoe klaar. Uitbundige lof over de eigenschappen en bekwaamheden van zijn eigen patroon, belastering aan de concurrenten, tal van kleine diensten, die aan boord te bewijzen zijn, en desnoods grijpt hij in eigen geldbuidel om den pelgrim een staaltje te geven van zijne mildheid en die van zijn patroon.

De leuke Javaan, die intelligente Maleier laat zich dit alles welgevallen, maar hoort ten slotte zooveel goed en zooveel kwaad dat hij, in Djeddah aankomende, in den regel bij zijn eerste keuze blijft volharden.

Zooals in het vorig verslag werd medegedeeld, is de pelgrim in die keuze geheel vrij en kiest hij veelal een door zijn landgenooten hem aanbevolen leider.

Op de landingsplaats aangekomen, noemt hij diens naam overluid en de wakil van den betrokken Sjech staat klaar om de zorg en hoede nu verder op zich te nemen.

De badal heeft dan zijn taak vorvuld en geniet naar rato van den uitslag eene evenredige belooning.

Tot op dat oogenblik in zijn handelingen vrij, doet de pelgrim van zijn onafhankelijkheid nu afstand om voortaan de wenken en bevelen van zijn Sjech en Wakil-Sjech te volgen.

Ook dan blijkt eerst, of de badal in de keuze van de medegebrachte clientèle een gelukkige hand heeft gehad dan wel zich door de makelaars in Indië heeft laten misleiden, want de in Indië gevestigde handlangers, die hun pelgrims aan de badals consigneeren en daarvoor per persoon een premie genieten, weten van de geldelijke omstandigheden van die clientèle alles af, maar bekommeren zich niet over de vraag of er voor de reis heen en terug genoeg geld aanwezig is.

Een pelgrim, die geen geld genoeg heeft, komt à charge van den Sjech, die welstaanshalve zich van zijn armen client niet dadelijk kan ontdoen — karana Allah! —

Maar ten slotte dwaalt hij, zoo andere landgenooten hem niet kunnen helpen en er van krediet geen sprake kan zijn, in de armen van het Consulaat, dat bij afloop van de bedevaart met al die behoeftige pelgrims te doen krijgt, niet allen de slachtoffers van Makkaansche inhaligheid.

Maatregelen van den Groot-Sjerif. In het belang van de bedevaartgangers en rekening houdende met de nadeelige invloeden en gebeurtenissen van het jaar te voren, toen geldschaarschte en Bedouinen binnen den Hedjaz eene stremming hadden teweeggebracht die, parallel met de uitwendige oorzaken, bij zou kunnen dragen tot een ongewenschte afkoeling van den bedevaartsijver, had de Groot-Sjerif regelingen getroffen, die van veel practisch nut gebleken zijn.

Om de veiligheid der karavanen en den ongestoorden doortocht te verzekeren tusschen Mecca en Medina, werden uit elk dorp, waaruit de aannemers voor

het vervoer kameelen en het daarbij behoorende personeel betrekken, enkele der aanzienlijkste ingezetenen als gijzelaars te Mecca aangehouden en de aannemers (mocharridj) mochten zonder die gijzelaars en zonder vertrouwden gids (muqawwim) — uit den stam of het dorp (qabila) waartoe de dieren en geleiders behoorden — geen karavanen doen aftrekken.

De 1e en 2e Qaflah ondervonden dan ook niet den geringsten hinder dit jaar.

Een tweede maatregel van den Groot-Sjerif betrof den termijn voor de afwikkeling en regeling van schuldzaken tusschen geldschieters en Sjechs.

Wanneer de Sjechs in de uitoefening van hun plicht te kort schieten en tot kwade praktijken hun toevlucht nomen, geschiedt dit meestal ten gevolge van geldgebrek en door de geldschieters op hen uitgeoefenden dwang.

In het nauw gebracht, met vervolging bedreigd, houden zij hun krediet staande door het hun toevertrouwde geld van pelgrims of het geld, op de eene of andere wijze hun afhandig gemaakt, aan te wenden ten behoeve van deze geldschieters.

Om dit nu te keer te gaan werd het geldschieters verboden om de Sjechs vroeger ter zake hunner geldverbintenissen te bemoeilijken dan eerst ná afloop van de Hadjfeesten en werd het alien Sjechs onder bedreiging van straf of ontslag verboden van pelgrims geld te leenen.

Een schuldeischer werd hierdoor gedwongen zich zelven en zijn schuldenaar te ontzien.

En dat het verbod van practische waarde was en de bedreiging lang geen ijdele, bleek uit 4 verschillende gevallen, toen op aangifte van het Consulaat de achtergehouden gelden van 44 pelgrims werden opgevorderd van de betrokken Sjechs.

De overtreders werden gestraft, het geld was binnen 24 uur aan het Consulaat uitbetaald.

De 186 N. I. Sjechs te Mecca. Ten einde de positie van de Sjechs te verbeteren, die nu door hun groot aantal elkander concurrentie moeten aandoen, wat tevens tot verlaging leidt van het maatschappelijk peil van onze pelgrims — want de kwantiteit doet in den regel de kwaliteit afbreuk, — werd door het Consulaat in overweging gegeven om het getal Sjechs gaandeweg te verminderen.

De inkomsten dezer lieden zijn zeer verminderd, gedeeltelijk door den algemeenen achteruitgang van de zilverwaarde, waarmede in den Hedjaz bij de handhaving van de oude tarieven geen rekening is gehouden, gedeeltelijk door loslating van het vroeger gebezigde pachtstelsel, toen de pelgrims, in de keuze van den Sjech niet vrij, genoodzaakt werden een Sjech te volgen, die het perceel had gepacht waaruit de betrokken pelgrims kwamen.

Waar vroeger slechts weinige uitverkorenen waren, traden tientallen anderen op als gevolg van vrije keuze en de behoefte van het Sjerifaat om de inkomsten van het pachtstelsel door andere te vervangen, — maar waar het aantal Sjechs zoo aangroeide, werd de spoeling dun.

Op het oogenblik zijn er 186 Nederlandsch-Indische Sjechs in functie, waarvan aan Zijne Excellentie den Gouverneur-Generaal van Nederlandsch-Indië een nominatieve lijst werd aangeboden.

Waar nu in een buitengewoon mooi jaar een Sjech op niet meer gemiddeld rekenen kan dan hoogstens 50 gasten, groot en klein, die gedurende den tijd

van hun verblijf in den Hedjaz, welke van 3 tot 6 maanden varieert, voor reis, huisvesting en onderhoud niet meer dan ca. *f* 160 ieder medebrengen, dáár kan van een goed bestaan geen sprake meer zijn, omdat inmiddels ook het zilvergeld aan koopkracht ruim de helft van de waarde van het goud verloren heeft.

De serie van onkosten, voor de reis van Mecca naar Medina noodig, te kwijten uit die som van *f* 160 licht meer dan voldoende toe, hoe overleg en spaarzaamheid moeten voorzitten om rond te komen.

Tarief reis Mecca-Medina. Tarief van onkosten van Mecca naar Medina.

I.	Huur kameel met sjoeqdoef $ 49.	
II.	Huur kameel voor bagage $ 47.	
	per persoon uitmakende $ 48 of	*f* 57,60
III.	Aankoop beschuit, Girba en water....................	„ 1,20
IV.	Huur apartement te Medina	„ 0,40
V.	Bewaakloon kampement tijdens het 3 daagsch verblijf in de stad..	„ 0,10
VI.	Voeding gedurende 30 dagen..........................	„ 15,—
VII.	Bijdrage Bedouinenfeest te Bir Ali op terugreis........	„ 0,60
VIII.	Ziara's-liefdegiften op heilige plaatsen	„ 0,60
	Totaal............	*f* 75,50

De reis duurt heen en terug één maand en met inbegrip van alle uitgaven, afgelegd per kameel over 2 × 420 kilometer woestijn, is zeker *f* 2½ per dag per persoon met begage een bedrag dat weinig speling voor een buitenkansje overlaat.

1e Qaflah. De 1e Qaflah of grooter karavaan, door vrouwen en kinderen medegemaakt, liep 27 Maart (4 doel qaädah) de poort van Mecca uit, was over de 10,000 kameelen sterk en kwam den 24en April te Mecca weer terug.

De reis werd ongehinderd volbracht, ofschoon de Bedouinen nog een middel gevonden hadden om de karavaan te brandschatten.

Zij hadden daartoe op zekere uitgestrektheid, die de karavaan doorloopen moest, een veld met duzah aangelegd en vorderden eene vergoeding aleer den doortocht toe te laten.

Na uren twist werd een afkoopsom betaald van één dollar per Sjech

Hadjfeesten 1—4 Mei. Op Zondag 1 Mei namen de Hadjfeesten een aanvang, aangekondigd op de reede, in de stad Djeddah en te Mecca door kanongebulder.

De menigte had zich daartoe den dag te voren naar Arafat begeven, alwaar tusschen de 80 en 90,000 menschen bij elkander stonden om de bergrede aan te hooren (al woqoef bi-Arafat), na afloop waarvan de feesten te Mina aanvingen.

Deze werden door goed weder begunstigd en van een slechten gezondheidstoestand werd weinig bespeurd.

Woensdag 4 Mei waren alle bedevaartgangers weer in Mecca terug en op 8 Mei liepen de eerste Hadjies Djeddah binnen.

Terugkomst uit Mecca. Omdat de pest reeds van 23 Maart gesignaleerd was, kon zij de ontsteltenis niet te weeg brengen, die hare 1 apparitie ten

vorigen jare midden in den afvoer van pelgrims op 7 Juni had vergezeld en ging de afvoer ditmaal zonder eenige stoornis en vrij regelmatig.

De noodzakelijkheid om van de op de reede voorkomende eilanden gebruik te maken voor op scheepsgelegenheid wachtende pelgrims bestond dit jaar niet.

Wel bleven de Egyptische pelgrims achter maar hun aantal was niet groot genoeg om de stad te hinderen.

Bovendien waren er 1,582 te Yambo el Bahr.

Aan- en afvoer Ned.-Ind. pelgrims. De Nederlandsch-Indische pelgrims, waarvan 8,729 successievelijk met 8 schepen onder Nederlandsche vlag en 17 schepen onder Britsche vlag waren aangebracht, verlieten Djeddah vroeger dan alle anderen.

Blijkens ondervolgenden staat waren aangekomen:

DATUM.	NAAM STOOMSCHIP.	VLAG.	AANTAL PELGRIMS.			
			Mannen.	Vrouwen.	Kinderen.	Totaal.
20 September.	Diomed.	Britsche.	7	3	—	10
7 November.	Patrocles.	„	16	3	4	23
11 „	Ixion.	„	43	7	9	59
21 „	Voorwaarts.	Nederlandsche.	218	19	23	260
27 „	Telemachus.	„	48	13	6	67
5 December	Teucer.	Britsche.	51	5	7	63
15 „	Borneo.	Nederlandsche.	200	23	12	235
15 „	Titan	„	100	8	—	108
29 „	Menelaus.	Britsche.	90	3	25	118
4 Januari '98	Prins van Oranje.	Nederlandsche.	796	31	37	864
7 „	Sarpedon.	Britsche.	514	48	38	600
15 „	Manillus.	„	664	64	61	789
16 „	Achilles.	„	532	62	43	637
16 „	Java.	Nederlandsche.	730	100	34	864
17 „	Palinurus	Britsche.	629	42	27	698
19 „	Drenthe.	Nederlandsche.	659	88	40	787
21 „	Pyrrhus.	Britsche.	791	63	27	881
26 „	Telamon.	Nederlandsche.	117	22	6	145
12 Februari.	Myrmidon.	Britsche.	20	1	1	22
23 „	Orestes.	„	602	42	28	672
28 „	Bellerophon.	„	405	25	24	454
4 Maart.	Priam.	„	24	3	4	31
12 „	Hector.	„	61	20	5	86
12 April.	Tantalus.	„	2	—	—	2
12 „	Nestor.	„	178	58	28	264
		Totaal.....	7,497	753	489	8,729

ongerekend 236 van Singapore zonder pas vertrokken pelgrims, die, op het Consulaat komende, de namen niet wisten op te geven van de vaartuigen die hen hadden aangebracht.

Reeds op 7 Mei scheepte zich de eerste groep voor de terugreis in, tot de laatste contractboot, de „Titan", door andere geregeld gevolgd, tot er in het geheel 7,525 N.-Indische Hadjies uit dit pelgrimsjaar waren afgereisd.

De afvoer had plaats met 5 stoomschepen onder Nederlandsche en 9 schepen onder Britsche vlag, respectievelijk overbrengende 3,522 en 4,003.

Het totaal heen- en terugvervoerde Ned.-Indische Meccagangers van dit jaar bedroeg dus:

3,330	met	8	s. s.	naar	Djeddah	onder Nederlandsche vlag.
3,522	„	5	„	van	„	
5,409	„	17	„	naar	„	onder Britsche vlag.
4,003	„	9	„	van	„	

buiten 236 die wellicht met Nederlandsche en Britsche schepen waren aangebracht.

Van het totaal 16,264 aan- en afgevoerde Ned.-Ind. pelgrims, bekwamen de maatschappijen onder Ned. vlag 6,852, die onder Britsche vlag 9,412, — de 236 aangebrachten zonder pas veiligheidshalve buiten beschouwing latende.

Bovendien vertrokken 257 bedevaartgangers uit vorige jaren met schepen onder Britsche vlag.

Retourbiljetten. Het aantal van retourbiljetten voorziene Meccagangers was dit jaar zeer gering, omdat de Maatschappijen het nemen niet hadden aangemoedigd of toegelaten op grond van de vrees, dat de nieuwe bepalingen op het vervoer van pelgrims, die ruimte per passagier van 9 tot 12 voet in het vierkant brengende, op de terugreis toegepast, dan in het nadeel zouden uitloopen van de betrokken stoomvaartmaatschappijen.

Die vrees blijkt echter voorbarig te zijn geweest, omdat het vervoer op den ouden voet mocht plaats hebben en de nieuwe bepalingen eerst bij het begin van den nieuwen aanvoer in toepassing zullen komen.

Het aantal retourbiljetten was circa 264.

De kostprijs bedroeg *f* 100 per volwassene, inbegrepen voeding en verpleging en *f* 10 premie voor den aanbrenger.

De booten, die de retourreizigers opnamen, waren stipt op tijd.

Passageprijzen. Van Djeddah uit zijn de overtochtkosten hooger dan bij vertrek uit Indië.

Betaalt een pelgrim bij zijn vertrek uit Ned.-Indische haven *f* 60 voor de enkele reis, inbegrepen voeding en verpleging, bij zijn teruggaan onder dezelfde voorwaarden moet hij 28 rijksdaalders betalen, van welk bedrag de maatschappij evenwel 15 rijksdaalders aan premiën afstaat.

Op dezelfde wijze ondervindt de overtochtsprijs per niet rechtstreeksche boot onder Britsche vlag naar Singapore eene verhooging.

Heengaande eene som betalende, varieerende tusschen $ 16 en $ 20 zonder voeding, al naar gelang wordt gebruik gemaakt van de China Mutual Co. of van de Holtbooten, is bij vertrek van Djeddah de kostprijs voor een passagebiljet naar Singapore $ 28.

Ondanks pest en het gevaar, waaraan bemanning en schip kunnen blootstaan, werd in dit tarief dit jaar geen verandering gemaakt.

Noodzakelijk zal dit in verband met de toe te passen nieuwe regelen op het vervoer nu later wel het geval worden; in het algemeen is dit ook wenschelijk.

Gratisbiljetten. Van de bijzondere gunst, door de directiën der maatschappijen Nederland en Rotterdamsche Lloyd verleend tot het bezigen van 2 pCt. gratisbiljetten voor behoeftige Nederl.-Indische pelgrims werd opnieuw gebruik gemaakt, ofschoon — in verband met de door het Consulaat voorgestane meening, neergelegd in het over 1897 opgemaakt Handels- en Scheepvaartverslag, bladzijde 651, — op bescheidene schaal.

Veiligheid. Hadden de Bedouinen in het jaar 1897 zich op vrij turbulente wijze gedragen, de door den Groot-Sjerif genomen maatregel en hadden zonder twijfel teweeggebracht dat de veiligheid tusschen Mecca en Medina dit jaar bevredigend was.

Maar bij gelegenheid van de terugkomst der Hadjies uit Mecca, werd de orde en rust opnieuw gestoord.

Op 12 Mei werd een alleen rijzend Ned.-Ind. pelgrim te Bahra aangerand op het oogenblik van het avondgebed en van het weinige, dat hij had, beroofd; op 12 Mei werd ook een Nederl.-Indische Sjech te Simusie gewond en beroofd; op 16 Mei werden op dezelfde plaats 11 onzer pelgrims aangehouden en geplunderd.

Een en ander gaf aanleiding, dat het Consulaat een beroep deed op de krachtige tusschenkomst van Z. E. den Gouverneur-Generaal van den Hedjaz, om een onverwijld snel optreden tegen de Beni aufi, welke stam de wreveldaden begaan had, aan te bevelen, omdat het voor de vooruitzichten van een volgend seizoen steeds goed was te zorgen dat de indrukken, die terugkeerende bedevaartgangers van hun laatste samenzijn in den Hedjaz medenamen, naar Indië, geen schade leden door de roof- en hebzucht van een handvol Bedouinen en dat het algemeen belang nu vorderde, dat het Consulaat zoo spoedig mogelijk in de gelegenheid werd gesteld om de beroofde bedevaartgangers schadeloos te stellen.

Tevens werd nader gewezen op de nog altijd onvoldaan gebleven pretentiën van Tongkoe Pangeran Bandahara van Deli c.s., die gedurende de bedevaart van 1896 beroofd was.

Het Turksche Bestuur gaf aan het verzoek terstond gehoor en er werden troepen op de Beni aufi afgezonden.

Binnen enkele dagen had het Consulaat de waarde van het gestolene terug en mochten de betrokken pelgrims voldaan aftrekken. Ook Tongkoe Bandahara en de overige daarbij beschadigde partijen mochten de voldoening smaken om aan eene verouderde, door hen reeds opgegeven zaak een goed einde te zien komen.

Aldus eindigde de bedevaart van 1898 op eene meer dan bevredigende wijze en gaven het Turksche Opperbestuur en het Sjerifaat de blijken van medewerking en belangstelling in den arbeid van het Nederlandsche Consulaat te Djeddah.

Politie en Justitie. Overtredingen van art. 1 van het Politiereglement — het niet binnen 24 uren na aankomst viseeren van het paspoort — en van art. II — het niet weder inleveren van den verblijfplas — zijn niet geconstateerd.

Zelfs de 266 over Ras el Aswad ontscheepte pelgrims zorgden door tusschenkomst van den in libre pratique gehouden beambte Mohamed Zainie, dat hunne passen en visagelden op tijd binnenkwamen.

Burgerlijke geschillen werden in der minne door partijen bijgelegd in tegenwoordigheid van het Consulaatpersoneel.

Slavernij. In den loop van het verslagjaar kwamen zich twee Soedanesche weggeloopen slaven bij het Consulaat aanmelden en verzochten om de noodige hulp en steun ter herkrijging hunner vrijheid.

Aangezien beiden van een vreemden landaard en hunne eigenaren i. c. Bedouinen waren en directe inmenging ter zake geheel onnoodig wrevel zou kunnen doen geboren worden en represailles uitlokken van de zijde van den betrokken Bedouinenstam, waarvan onze Nederl.-Indische pelgrims dan de dupen zouden worden, gaf het Consulaat aan dit verzoek geen gehoor en verwees hen naar de Turksche autoriteiten, na met deze over hunne belangen gesproken te hebben.

Z. E. de Gouverneur-Generaal van den Hedjaz zond onder militair escorte een jongen Boeginees, die zich reeds zoolang in Arabië had opgehouden dat hij geen andere taal dan het Arabisch verstond.

Z. E. verzocht hem naar zijn geboorteland te doen opzenden, omdat zich niemand te Mecca zijn lot aantrok. Hij verklaarde jaren lang ten huize van een ouden Boeginees in Mecca te zijn geweest, die zich eenige jaren geleden van hem had ontdaan en niets meer met hem te doen wilde hebben. Hij ontkende diens slaaf te zijn geweest en ook geen kennis aan andere slaven te hebben.

Aan het verzoek van Zijne Excellentie werd voldaan.

Van onvrije Nederlandsch-Indische onderdanen of van handel daarin werd niets vernomen.

Naturalisatie. Aanvragen om naturalisatie van Nederlandsch-Indische onderdanen tot Turksch onderdaan bleven achterwege.

Andere bijzonderheden. In den loop van het verslagjaar kon aan de zoo noodzakelijk geworden uitbreiding van het personeel op het Consulaat gevolg worden gegeven door de benoeming van Raden Danoe Negara alias Kortawinata tot Leerling Drogman op de daartoe uitgetrokken bezoldiging van ƒ 50 's mds.

In verband met de voor Djeddah niet voldoende bezoldiging was het vinden van een candidaat in Nederlandsch-Indië voor die betrekking niet mogelijk gebleken, maar van de aanwezigheid van den thans benoemde te Djeddah wist het Consulaat partij te trekken om dezen persoon aan den dienst aldaar te verbinden.

* * *

Wij vonden het interessant dit verslag eens te vergelijken met een verslag over de bedevaart van 1895, dat afkomstig is van den heer Jhr. Mr. J. E. de Sturler, den ambtsvoorganger van den heer Van Delden, waarover door ons werd gehandeld in den jaargang 1897, I bl. 354 in deze rubriek, dat één akte van beschuldiging is tegen de wereldlijke en geestelijke autoriteiten in het Heilige land van den Islam.

Een paar voorbeelden slechts. De ambtsvoorganger van den heer Van Delden wees: op het groot aantal houders van te Djeddah onafgehaalde passen van inlanders, over wier lot niets bekend is, doch dat men wel raden kan; op de valsche inlichtingen die èn autoriteiten èn sjechs om strijd aan het consulaat verstrekken; op den dwang op Nederlandsch-Indische sjechs uitgeoefend om zich te laten naturaliseeren als Turksch onderdaan; op de Nederlandsch-Indische onderdanen, die te Mekka als pandelingen, alias slaven, worden gehouden.

Van dat alles vinden wij bij dezen Nederlandschen Consul nagenoeg niets! Of de toestanden in de Hedjas hebben zich dus op ongelooflijk snelle wijze ten goede gekeerd òf de heer van Delden rapporteert niet wat hij weet, òf hij verzwijgt wat hij weet.

„Van onvrije Nederlandsch-Indische onderdanen of van handel daarin werd niets vernomen", zegt de heer van Delden. Zeer vreemd inderdaad, waar Jhr. de Sturler het door een Indische courant genoemde cijfer van 100 Nederlandsche onderdanen, die in slavernij gehouden worden te Mekka, „overdreven" oordeelt. Tusschen „een kleine honderd" en „niet één" is hier, naar het schijnt, geen middenweg!

v. S.

UIT EEN SPEECH VAN BRITSCH-INDIË'S ONDERKONING, OVER IRRIGATIE.

Britsch-Indië's onderkoning is minder hokvast dan zijn Nederlandsch-Indische collega. Hij bezoekt verschillende plaatsen, waar hem de onvermijdelijke adressen worden overhandigd, terwijl hij wordt toegesproken, waarop hij met een rede antwoordt, die door de pers verspreid wordt.

Zoo kwam Lord Curzon den 7den Maart te Lyallpur, waar hij o.a. het volgende zeide:

„Een nieuwe onderkoning, in Indië komende, leert vele belangrijke lessen en ziet vele verrassende zaken. Onder de meest verrassende en dankbaar stemmende dingen is de uitvoering van het groote bevloeiïngsstelsel, dat, zooals wij in Engeland wel eens gehoord hebben, talrijke witte plekken op de kaart van Indië heeft aangevuld, de wildernis heeft doen bloeien als een roos, en voeding en levensonderhoud verschaft heeft aan millioenen menschelijke arbeiders. Wat wij niet weten en niet kunnen weten, is de ervaring die ik heden heb opgedaan door een bezoek aan het tooneel van een dezer weldadige werken en door den studie van de verslagen en inlichtingen die mij werden verstrekt in verband met dat werk. Ik hoop dat deze woorden zullen vernomen worden door mijn medeburgers in Engeland. Door de bevloeiïng worden streken, duizende mijlen lang en millioenen acres oppervlak, die onvruchtbaar waren, vruchtbaar gemaakt. Daardoor is in Engelsch-Indië verkregen een verbazingwekkende vooruitgang, en men kan de bevloeiïng niet anders beschouwen dan als een merkwaardige overwinning."

* * *

De Indische pers is meermalen minder lyrisch gestemd dan de officieele Britsch-Indische redenaars, die zoo gaarne den lof zingen van hetgeen Engelschen in Indië doen. Men zou echter vermoeden dat de bevloeiïng toch wel op algeheele instemming van hen, voor wie zij geschiedt, zou mogen rekenen. Maar ook hierop heeft de elken bestuursdaad heftig kritiseerende inlandsche pers groote aanmerkingen. Zoo zegt de *Hindu*, in een beschouwing over het departement der openbare werken, het volgende:

„Het departement van openbare werken heeft de contrôle over de bevloeiïngswerken zoowel als over de bouwwerken. De eerste gaan den landbouwer aan, de tweede niet. En de uitwerking op den landbouwer is niet rechtstreeks tastbaar als onmiddelijk verlies, maar onzichtbaar als zijdelingsch verlies. Zijn lijden, niet acuut maar chronisch, is een aanhoudende, ellendige ziekte, wier doodstrijd nog niet altijd geheel is afgeloopen, hoewel zij er niet minder hevig om is. Zijn velden lijden aan water gebrek, wanneer de regens overvloedig zijn en hij op geenerlei wijze en om geenerlei reden gebrek moest hebben. En zijn velden worden overstroomd en de oogst wordt vernield zelfs in die gevallen, waarin zij zouden kunnen gered worden met gewone zorg en zonder groote uitgaven. En wanneer de bevloeiïng geschiedt uit rivieren, worden zijn aanplantingen, aan de oevers van die rivieren, geschapen met groote kosten en arbeid, weggezweept door den stroom en de landbouw wordt in één oogenblik beroofd van de vruchten van zijn arbeid. Hiervoor leggen wij geen blaam op de Voorzienigheid; neen de schuldige is het departement van openbare werken, dat een andermans geld uitgeeft. Onze klacht is dat de uitvoerende Ingenieurs zelden op de hoogte trachten te komen van de eischen in de streken die zij bezoeken. Zij zijn meest ontoegankelijk voor het groote publiek, voor den kleinen man. Zij hebben een te groote inrichting onder hun beheer en zij komen tot een uit de hoogte handelen wegens de dagelijksche slaafschheid van hun officieele en niet-officieele ondergeschikten. Zij geven jaarlijks kolossale geldsommen uit en *een hond likt graag de hand die nat is.* En dit doet in hen een geest van hoogmoed ontstaan en zij zijn goden die genadiglijk honderden en duizenden roepijen toeknikken aan begunstigde stervelingen".

Het moge een troost zijn voor onze wakkere Nederlandsch-Indische irrigatie-ingenieurs, dat, zooals uit de eigenaardige motiveering van bovenstaande klachten blijkt, ook hun Engelsch-Indische collega's, uitvoerders en beheerders van zulke bewonderenswaardige bevloeiïngen, niet op rozen wandelen; mogen ook zij de noodige dosis wantrouwen bezitten tegenover allerminzaamste ondergeschikten en belanghebbenden en het schoone Hindostani-spreekwoord steeds ter harte nemen: *een hond likt graag de natte hand.*

v. S.

EEN KONINKLIJK VAARWEL AAN ONZE KOLONIALEN.

Zaterdagmorgen, 15 April zouden de Koninginnen het stoomschip „Koningin Regentes" bezichtigen. Daartoe kwamen Hare Majesteiten tegen 10 uur te Amsterdam aan de Handelskade en gingen aan boord.

Achter de „Koningin Regentes" lag de „Prins Hendrik", die ook juist om 10 uur afvoer naar Indië. Het detachement Indische Militairen onder bevel van den kapitein der artillerie J. J. van Leeuwen, (medegeleider de luitenant der infanterie Scheffer) stond aan boord van de „Prins Hendrik opgesteld en salueerde de Koninginnen, terwijl Hare Majesteiten wuifden.

Wij vinden dit een hoogst ergerlijke regeling, en wij weten dat menig ooggetuige er verontwaardigd over was. Wat was het een aardig denkbeeld,

dat onze Koninginnen vaarwel zouden zeggen aan onze militairen, op het oogenblik dat zij het vaderland verlieten, een leven vol opoffering en strijd in Haar naam te gemoet gaande. Hoezeer toonden Zij daardoor belangstelling in de mannen, die onder Haar vlag Nederlandsch eer ophouden in Nederlands koloniën, en daarvoor hun bloed veil hebben.

Maar wie heeft het in zijn hersens gekregen daarvan te maken een kijkspel: een schip met kolonialen dat aan de Koninginnen voorbijvaart. Onwillekeurig in herinnering brengend den optocht der zwaardvechters in Rome's Collosseum vóór de spelen, den Keizer toeroepende: Ave Caesar, morituri te salutant!

Toch ware het zoo eenvoudig geweest een regeling te treffen, die niet slechts het stuitende had weggenomen, maar die integendeel dit oogenblik voor elk soldaat zou gemaakt hebben tot een onvergetelijk oogenblik. Het detachement Indische troepen had op de Handelskade voor de Koninginnen aangetreden kunnen staan, was, dáár door Hare Majesteiten geïnspecteerd, naar de „Prins Hendrik" teruggemarcheerd; onmiddellijk daarna was de „Prins Hendrik" vertrokken.

Eere aan de Koninginnen voor de bedoeling om onze kolonialen het laatste goeden dag te zeggen, dat huu in 't vaderland zou worden toegewenscht.

Schande voor hen, die daarvan een parodie gemaakt hebben.

v. S.

MAANDELIJKSCHE REVUE VAN BROCHURES EN VAN TIJDSCHRIFT- EN DAGBLADARTIKELEN.

19 April 1899.

INHOUD.

L'or aux Indes orientales neerlandaises, brochure door Ameh. — De Indische mijnwet en het eigendomsrecht, brochure door Mr. M. C. Piepers. — De heer C. J. Beelenkamp in de *Amsterdammer* over stuiversport tusschen Nederland en Indië. — De heer J. F. Quant in *Eigen Haard* over bevloeiing op Java. — De heer J. H. B. Lamberts in de *Indische Mercuur* over de gelijkstelling der Japanners met Europeanen. — De brochure van den heer J. H. Anschütz over de Militaire Strafgevangenis te Tjimalis.

Onder den pretentieuzen titel „L'or aux Indes orientales neerlandaises, étude sur l'état actuel de l'industrie aurifère", verscheen bij de firma G. Kolff en Co. te Batavia een vlugschrift, waaruit blijkt dat het de volstrekte overtuiging is van den schrijver dat de goud-industrie in Indië een prachtige toekomst zal hebben. Die overtuiging ook aan den vreemdeling te geven is het doel van dit geschrift; daarmede hoopt Ameh naar zijn krachten bij te dragen tot den voorspoed van een kolonie, „hospitalière et libérale comme l'est l'Inde archipélagique".

Na een beknopt overzicht van de geschiedenis van het goud op Java, Sumatra, Celebes en Borneo, wijdt schrijver eenige woorden aan de Nederlansch Indische Mijnbouw Mij., wier prospectus in 1892 verscheen, wier aandeelen van 1884 tot 1897 schommelden tusschen 6 percent en 2175 percent, en die door de schrijver genoemd wordt de „société type" van hare vele navolgers. Is de opkomst van de mijn-compagnieën op Celebes een gevolg van de impulsie, gegeven door de „Nederlandsch-Indische", voor Sumatra is de weg gebaand door de „Goud-Exploratie Mij. Redjang Lebong", eene zaak volgens den schrijver hebbende zekere toekomst. Over de exploratie-ondernemingen op Borneo is Ameh het slechts te spreken; voor haar voorspelt hij de meeste teleurstellingen.

Het vijfde hoofdstuk geeft een overzicht van de Indische mijnwetgeving, vertaald uit een artikel van den heer H. H. van Kol in de *Indische Gids* van Juli 1898. Hierop volgen, als slothoofdstuk, eenige gegevens over de reëele en fictieve kapitalen vastgelegd in mijnzaken, waarbij bij voorbaat de kritiek ontwapend wordt door de mededeeling dat de meeste maatschappijen wanhopig gierig en geheimzinnig zijn wanneer haar inlichtingen gevraagd worden, en een beschouwing over de goudmarkt in Nederland en in Indië, die niet onbelangrijk is

* * *

Mr. M. C. Piepers gaf tijdens de behandeling in de Tweede Kamer een brochure in het licht, getiteld „De Indische mijnwet en het eigendomsrecht", onder het motto „gij zult niet stelen".

Zonder de mijnwet in details te behandelen, bepaalt de schrijver zich tot een felle bestrijding van artikel 1, bepalende dat de rechthebbende op den grond in Nederlandsch-Indië niet mag beschikken over verschillende soorten van delfstoffen, indien die daarin of daarop worden aangetroffen. Dit beginsel, het onttrekken van het recht van beschikking over met name aangeduide delfstoffen aan den rechthebbende op den (boven)grond, beschouwt Mr. Piepers als een onteigening, daar de voorgestelde mijnwet, immers reeds door artikel 1, ingrijpt in het eigendomsrecht, zooals dit beheerscht wordt door het Burgerlijk Wetboek voor Ned. Indië. De uitdrukkelijke verklaring van den Minister, in de zitting van 20 October 1898, dat de Staat door deze wet niet ingrijpt in het eigendomsrecht, want dat hij het recht niet erkent van den eigenaar van den bovengrond op de zich in den bodem bevindende delfstoffen, doet een op de wet berustend eigendomsrecht niet verloren gaan.

De mijnwet en hare behandeling in de Tweede Kamer is daarom voor Mr. Piepers een openlijke aantasting van het eigendomsrecht, de basis der Nederlandsche gemeenschap; de heer van Kol verklaarde trouwens, in de *Indische Gids* (Juli 1898), met vreugde waar te nemen dat de regeering bij de wetgeving op het eigendomsrecht der mijnen van een socialistisch standpunt uitgaat. Maar dat standpunt vloekt tegen het stellig staatsrecht van de Nederlandsche grondwet

Eenmaal aangenomen dat de geheele mijnwet een doorloopende onteigening is van het recht van den grondbezitter op zijn grond, ligt de conclusie voor de hand dat die onteigening zou kunnen geschieden ten algemeenen nutte, op de wijze bij algemeene vordering bepaald en tegen voorafgaande schadevergoeding (art. 151 der Grondwet of art. 77 Regeeringsreglement). Niets van dat alles echter gebeurt in de mijnwet.

Indien het der Nederlandsche natie beter voorkomt den eigendom van den boven- van dien van den ondergrond af te scheiden, indien zij het noodig oordeelt den eigendom der delfstoffen van dien van den grond waarin zij zich bevinden los te maken, indien naar hare meening het algemeen belang eischt dat nog niet ontgonnen delfstoffen rechtens als heerlooze zaken worden beschouwd: het zij zoo en worde in Nederland wet. Doch immer geschiede de toepassing dezer nieuwe beginselen daar langs den wettigen weg, overeenkomstig het wezen onzer staatsinstellingen en met eerbiediging van ons stellig staatsrecht, niet op de autoritaire, revolutionaire, onze staatsinstellingen verstorende en op zijde dringende wijze, welke het wetsvoorstel betreffende de Indische mijnwet kenmerkt. Zoo de 2e Kamer der volksvertegenwoordiging dit mocht uit het oog verliezen, dan moge de 1e ten minste zich dit herinneren.

Natuurlijk zal het dan heeten dat de particuliere nijverheid wordt bemoeilijkt en wat dies meer zij. Maar daaraan valt nu niet veel te hechten. De zekerheid van den eigendom is ook een groot belang en nog wel van veel meer algemeenen aard dan de belangen van eenige industrieelen en aandeelhouders. Dat overigens zulk een aantasting van het eigendomsrecht zelfs volkomen onnoodig is om een zeer bloeiende mijnindustrie te doen bestaan leert ten volle het voorbeeld van Engeland; reeds de toelichting op Titel III van het in 1893 ingediend wetsontwerp (van Dedem) wees er op dat aldaar niettegenstaande de eerbiediging daarvan zulk een industrie zich zelfs zeer krachtig kon ontwikkelen. Ook met erkenning en zooveel mogelijke eerbiedi-

ging van dat recht, namelijk zonder dit — behoudens wellicht eenen korteren vorm van procedure, wat het beginsel niet raakt — anders dan met inachtname der bovenvermelde in het Nederlandsch staatsrecht als geoorloofd erkende regels aan te tasten, kan dus wel een bruikbare mijnwet worden verkregen. Wat is er dan toch maar noodig? Niet anders immers dan in elk speciaal geval een verklaring van den Gouverneur-Generaal in overeenstemming met den raad van Nederlandsch-Indië — voor welk laatste vereischte volgens art. 30 van het reglement op het beleid der regeering eventueel de uitspraak der Koningin in de plaats kan treden — dat het algemeen nut de onteigening vordert, en verder voorafgaande schadeloosstelling. Het eerste nu moge enkele malen eens wat druk werk en daardoor vertraging in de afdoening medebrengen, in den regel zal dit zeker wel niet het geval wezen; zulke massa's aanvragen om concessie als in de laatste tijden zijn voorgekomen zijn toch slechts tijdelijke verschijnselen eener goudkoorts, die na hare slachtoffers gemaakt te hebben verdwijnt.

Wat betreft het gewoonterecht geldende, voor inlanders kan men moeilijk in het algemeen oordeelen. Maar Mr. Piepers noemt het al dadelijk een drogreden om, gelijk dit de memorie van toelichting doet, te stellen, dat aangezien door inlanders tot nog toe geene ontginning van delfstoffen op groote schaal heeft plaats gehad, zich ook te dien opzichte nog bij hen geen gewoonterecht kan hebben gevormd, en dus het bij hen bestaande gewoonterecht ook aan den rechthebbende op den grond geen recht op de delfstoffen daarin kan toekennen. Want zonder nu nog te spreken van de enkele gevallen van eigenlijken mijnbouw door den heer Van Kol op gezag van wijlen den hoofdingenieur bij het mijnwezen Fennema medegedeeld, noch van de mogelijkheid dat hier en daar het goud of de diamanten in den bodem naar de landswetten als *regalia* worden beschouwd, is het toch hoogstwaarschijnlijk dat vrij algemeen de eenvoudige natuurlijke regel als gewoonterecht zal bestaan, dat de beschikking over de steenen op en in den grond den rechthebbende op den grond toekomt, en evenzoo die over het water, hetwelk daar natuurlijker wijze of in door hem gegraven putten opwelt, en dat dit recht niet verandert indien zulke steenen nu blijken ertsen te bevatten of indien dat water sterk gemengd is met petroleum, gelijk die inderdaad hier en daar door de bevolking daaruit wordt afgezonderd.

En wanneer dan het rechtsbewustzijn van het verband tusschen het recht op den grond en dat op de zich daarin bevindende delfstoffen zich zoo bij den inlander ontwikkeld blijkt te hebben en ook voor zoover de praktijk dit vereischte al in een bepaald gewoonterecht uitdrukking heeft gevonden, laat het zich dan aannemen dat ditzelfde niet als zijn nationaal recht door hem zal worden beschouwd wanneer de praktijk daarvan later eene ruimere toepassing komt te eischen? Waar art. 625 van het Burgerlijk Wetboek voor Nederland, overeenkomende met art. 570 voor Indië, den eigenaar van den grond tevens den eigendom toekent van al wat daar in is, steunen daarop thans de Nederlandsche landbouwers, die tot verlichting hunner woningen het zoogenaamde veengas aanwenden, zonder twijfel hun recht daartoe, hoewel tijdens het ontstaan van die wetsbepaling zeker niemand er aan gedacht heeft onder dat „al wat" ook dat veengas te begrijpen. Zoo zal zeker, waar de inlander eenmaal naar zijn landsrecht eene onbeperkte bevoegdheid bezit om

over de delfstoffen in zijnen grond te beschikken, naar dat recht die bevoegdheid ook niet vervallen wanneer het op de eene of andere wijze mogelijk wordt uit dien grond meer of andere delfstoffen te halen dan vroeger het geval was. Zeer zeker kan dus ook de voorgestelde mijnwet het inlandsche recht aantasten; en de bepaling van art. 6. 2*a* ten behoeve van ontginningen op kleine schaal kan dit niet verhelpen. Wanneer het overigens louter eene exploitatie van den bovengrond, zooals die van stroomgoud, betreft, is de inlander zeker daartoe zelf wel in staat en zal er, indien hij er voordeel in ziet, ook wel toe willen overgaan. Dan is het voor het algemeen belang ook niet noodig hem het recht daartoe te ontnemen.

„Wanneer men echter — zoo gaat Mr. Piepers voort — eenmaal in het algemeen het algemeen nut der mijnexploitatie in den geest der regeering opvat, kunnen er tegen de voorgestelde maatregelen om het opsporen van dien rijkdom gemakkelijk te maken, ook geene bezwaren bestaan, en is het rechtens volkomen geoorloofd den grondeigenaars de verplichting tot medewerking daaraan op te leggen."

Wij voor ons stellen ons inderdaad op dat standpunt; en juichen daarom deze mijnwet over 't algemeen toe.

Van belang komt ons echter, de volgende waarschuwing voor, die Mr. Piepers ons geeft, betreffende Celebes.

Het heet volgens de regeering, dat alle verleende concessiën op Celebes op vrijwilligen toestemming berusten van den vorst en de hadat. Het is echter met dat al nog de vraag of daarmede alles gezegd is. Natuurlijk bestaat er geen algemeen geldend Indonesisch recht, maar al kan derhalve de mogelijkheid niet worden ontkend dat te dezen opzichte hier of daar afwijkingen zullen voorkomen, toch doet datgene, wat van de rechtsbegrippen van verscheidene Indonesische volksstammen, bepaaldelijk ook van Celebes, bekend is — heel wat meer dan de heer van Kol in de kamerzitting van 20 October 1898 wel scheen te bevroeden — duidelijk zien dat omtrent vele belangrijke punten bij alle die stammen dezelfde of maar weinig verschillende opvattingen bestaan. En daartoe behoort nu o.a. dat de vorst wel is waar na zekere rijksgrooten, soms gezamelijk onder den collegialen naam *hadat* bekend, daarover te hebben gehoord, als vertegenwoordiger van de gemeenschap bevoegd is aan vreemdelingen vergunningen tot exploitatie van sommige gronden te verleenen maar uitsluitend ten aanzien van zulke, die door de bevolking niet worden gebruikt; wanneer dit wel het geval is evenwel alleen met toestemming der belanghebbenden. Alsmede dat wanneer de vorst deze zijne bevoegdheid te buiten gaat, zijne handeling, zooals wij het uitdrukken zouden, als door een' daartoe onbevoegde verricht alle rechtskracht mist en dus nietig is, dat die dan ook door de bevolking niet behoeft te worden geëerbiedigd, ja, dat zelfs de afzetting van den vorst hiervan soms het gevolg kan worden. Zoodat — er loopen dan ook geruchten dat het op Celebes te dezen opzichte niet alles in den haak is toegegaan — het niet voor geheel onmogelijk behoeft gehouden te worden dat er wel zulke vergunningen kunnen zijn verleend, die naar het inlandsch rechtsbewustzijn geheel onwettig zijn en de rechten der bevolking sterk aantasten. Zoo iets zou nu zeker als de omstandigheden daartoe verder eens kwamen te leiden, tot rustverstoring aanleiding kunnen geven. En in alle zulke gevallen waar rustverstoring of vreemde inmenging

dreigt is er maar één afdoend middel, dit namelijk dat de Staat onmiddelijk door naasting der concessie, d.i. door het opheffen der vreemde belangen of door de geschonden rechten der bevolking te herstellen, tusschen beide treedt; dit nu is een zoo groot politiek belang dat, volgens schrijver, alles daarvoor moet wijken. Maar, zeide de minister op 20 October 1898, het is zoo moeielijk voor zulk eene naasting de juiste formule te vinden, „geen wetgever in den vreemde heeft hierin den weg gewezen, ook niet in landen waar men op dit gebied zooveel meer ervaring heeft." Dit laatste klinkt werkelijk naïef; inderdaad ligt toch hierin wel een zeer groot gebrek van dit wetsontwerp dat men daarin meest alleen den weg door den vreemden wetgever gebaand heeft weten te betreden, waarom het dan ook zoo dikwijls onvereenigbaar is met het Nederlandsche recht. Moeielijk evenwel of niet, men moet dan maar den, naar het schijnt, thans voor eene Nederlandsche regeering van den decadentietijd ongeloofelijk sterken toer verrichten om zelfstandig zulk eene formule te vinden — des noods eene slechte, in dit geval nog beter dan geene. Want het politiek belang eischt dit gebiedend en ware het onvermijdelijk dan behoorde een eerlijk staatsman zelfs te zeggen; *Vive la colonie, périssent les concessions!* Maar met wat meer beleid behoeft men nog niet tot zulk een uiterste te komen."

Ten slotte zegt Mr. Piepers zeer terecht dat moge staatsexploitatie zeker in theorie met het oog op het algemeen belang het meest verkieslijke zijn, in de praktijk daaraan wegens de vele slechte kansen — *mining* is *gambling* — groote bezwaren zijn verbonden. De Regeering zij echter nimmer wettelijk verplicht om een gevraagde concessie te verleenen, maar zij houde het recht aan zich om, onder schadevergoeding aan den ontdekker der mijn en onder eerbiediging van het eigendomsrecht de zaak zelf te exploiteeren.

Wij meenen niet dat de mijnwet aan den staat die verpichting tot concessie oplegt, dat recht tot zelf-exploitatie ontneemt, en wij nemen zeer stellig ook in de toekomst de mogelijkheid aan van staatsexploitatie van het een of andere bijzonder mooi zaakje.

Overigens gaan wij geheel mede met den schrijver, waar hij kalmte aanbeveelt omtrent die zoo opgeschroefde phrase van het scheppen eener bloeiende mijnindustrie. Daar, waar het dienst kan doen om den concessionarissen allerlei faciliteiten en voordeelen te verschaffen wordt die bloeiende industrie der toekomst in dit regeeringsvoorstel steeds voorgespiegeld, maar waar het daarentegen de vraag der staatsexploitatie geldt vindt men daarbij, en dat met veel waarheid, op het feit gewezen dat verreweg de meeste ondernemingen tot nog toe mislukt zijn. Er bestaan nu een paar geslaagde petroleumondernemingen; wellicht kunnen er nog eenige bijkomen, maar van de meeste is nog het slagen hoogst twijfelachtig, en in elk geval is elke petroleumindustrie noodzakelijk van korten duur. Men heeft ook Billiton. Maar voor het overige wel reeds vele concessien maar van geene nog is, volgens Mr. Piepers, de levensvatbaarheid al met voldoende zekerheid gebleken, en meer dan waarschijnlijk is het dat met verreweg de meeste nooit het geval zal wezen. Vooralsnog doet derhalve de toekomst nog niet veel meer zien dan enkele hier en daar verspreide, met gunstigen uitslag werkende mijnondernemingen; heel wat anders dan die industrie, welke, naar de heer Van Kol meent binnenkort door hare groote vlucht aan Californië en de Transvaal zal doen denken. Wanneer men daarop, naar de woorden van den minister, den „kouden straal der

werkelijkheid" richt, dan bemerkt men van die schitterende toekomst nog maar heel weinig. Bijna alle die concessiën hebben dan ook nooit ten doel gehad in ernst eene mijnexploitatie aan te vangen, d.i. dus tot de industrieëele ontwikkeling en welvaart van Ned.-Indië mede te werken, maar louter speculatie, om ze namelijk te verkoopen of in op te richten maatschappijen hoog in te brengen.

De bestaande bepalingen hebben eene soort handelingen mogelijk gemaakt, die wel is waar niet onder de strafwet vallen, maar toch in moreelen en maatschappelijken zin aan oplichting zeer nabij komen en inderdaad alleen strekten om door uiterst opgeschroefde en voor een groot deel onware voorstellingen en daaraan geknoopte praktijken millioenen uit de zakken der aandeelhouders in die der concessionarissen te doen overgaan.

Dat „een behoorlijke mijnwet *dus ook* bepalingen moet inhouden, die dat euvel en alle die praktijken van immoreelen aard, die zich hieraan vastknoopen, zooveel mogelijk tegengaan" geven wij echter aan mr. Piepers in geenen deele toe. Het zou een verbazende belemmering zijn van de mijnindustrie als men speciaal bepalingen ging vaststellen over het tot stand komen der naamlooze vennootschap die op mijnexploratie en exploitatie betrekking heeft. Wij geven Mr. Piepers dadelijk toe dat het publiek meermalen op ergerlijke wijze beetgenomen is geworden en nog wordt, door valsche, onware of schoonschijnende voorstellingen in het zoo geduldige prospectus; dat inbrengen zijn geëischt en ook verkregen, die niet in de verste verte evenredig waren aan de zelfs hoogst gespannen verwachtingen, maar die deze op schandelijke wijze exploiteerden: maar zijn het alleen Indische mijnwaarden die in dezen het voorwerp zijn van de speculatie van sommige gewetenlooze concessiejagers, onder één hoedje met sommige geldmannen? Geldt dit niet evenzoo voor alle mogelijke waarden, die ons leeken worden aangepreekt door schoone prospectussen? Waarom dan te eischen dat juist de mijnwet zou moeten bevatten bepalingen over grootte en wijze van inbreng, over verplichte opneming in de statuten van de waarde der concessie, enz. enz terwijl de oprichters van spoorweg-, tramweg-, cultuur-, fabrieks- of levensverzekeringsmaatschappijen in dezen geheel vrij zouden blijven? Men moge verdeeld zijn over de vraag of niet van staatswege wettelijke regeling noodig zij tot wering van flesschentrekkerij op dat gebied, men zij al of niet een voorstander van den zoogenaamden „prospectusdwang", in een Indische mijnwet een hoofdstuk hieraan speciaal te wijden, zou ons niet toelachen.

* * *

Het spreekt van zelf dat de kranige maatregel van Engeland, om binnenlandsch tarief, dus stuiversport in te voeren tusschen moederland en de meeste koloniën, tot navolging prikkelde bij de overige koloniale mogendheden. Frankrijk, dat reeds lang in dit opzicht Algerië tot Frankrijk had gerekend, volgde ook voor andere koloniën; de Vereenigde Staten stelden binnenlandsch porttarief vast in hun verkeer met Cuba en de Philippijnen; Duitschland zal weldra volgen. Wat zal nu in dezen Nederland doen?

„Stuiversport" is de titel van een hoofdartikel in het *Weekblad de Amsterdammer* (2 en 9 April) van de hand des heeren C. J. Beelenkamp.

Het was de Utrechtsche Kamer van Koophandel, die het initiatief nam,

om tot de regeering het verzoek te richten, ook in ons Rijk een koloniaal stuiversport in te voeren. Zij verzocht, zooals gebruikelijk is, de ondersteuning van haar adres door de andere Kamers van Koophandel.

Het advies, door de Rotterdamsche Kamer van Koophandel uitgebracht, is te belangrijk, om niet eenige zinsneden uit dat rapport te vermelden.

Bovengenoemde Kamer is tegen invoering van een koloniaal stuiversport, omdat de „bezwaren, die daaraan verbonden zijn, grooter zijn dan het nut, dat daaruit zou kunnen voortvloeien."

„De kosten van een stuiversport zijn te groot, dan dat daarop zou mogen aangedrongen worden. Immers wordt op het brievenvervoer van en naar Nederlandsch-Indië verloren. De Staat heeft bij verzending per landmail aan ieder zoogenaamd transitland te betalen 2 francs per K.G. brieven. Nu doorloopen de brieven via Marseille twee landen (België en Frankrijk), die via Genua drie landen (Duitschland, Zwitserland en Italië), die via Brindisi vier landen (de drie laatste en België), dus gemiddeld drie landen, dat is $3 \times 2 = 6$ francs uitkeering aan buitenlandsche postadministratiën alléén voor het vervoer te land. Daar komen nog bij 15 francs voor het vervoer ter zee, zoodat voor overbrenging van 1 K.G. brieven alleen aan andere landen moet betaald worden 21 frcs.

„Nu bevat één K.G. brieven gemiddeld 80 stuks, zoodat de uitkeering per brief in doorsnede $26^1/_4$ centimes bedraagt. Rekent men daarbij de kosten van vervoer in Nederland en in Nederlandsch-Indië (ongeveer 15 centimes per brief bedragende), dan kost een enkele brief in doorsnede $41^1/_4$ centimes, terwijl daarvoor slechts $12^1/_2$ cents terug ontvangen wordt."

Intusschen, aldus gaat de Rotterdamsche Kamer voort, zit onze postadministratie niet stil. Naar wij van haar vernomen hebben, is op het jongste postcongres te Washington besloten, om de kosten van het vervoer ter zee geleidelijk te verlagen, eerst gedurende twee jaren met 1 franc per K.G., dus van 15 op 14 francs te brengen; daarna gedurende 2 jaar op 12 francs en eindelijk op 10 francs. Voorts wordt beproefd om het aantal landen bij den weg over Brindisi van 4 op 3 te brengen. Deze maatregelen zouden den den Staat ten goede komen, doch nimmer zoodanig, dat aan een port van 5 cent zou te denken zijn.

Er is nog een ander bezwaar. Het briefport in de koloniën bedraagt 10 cent. Die 10 cent laten verlies in Indië. Zou het nu aangaan, dat een brief van Rotterdam naar Tegal b.v. slechts 5 cents kostte, terwijl eenzelfde brief van Batavia naar Tegal met 10 cent zou moeten gefrankeerd worden?

Ten einde aan den geuiten wensch eenigszins tegemoet te komen, raadt de Rotterdamsche Kamer invoering van een stuiversport aan in het verkeer met Indië langs den rechtstreekschen zeeweg.

Zooals bekend is, voorkwam de regeering reeds dezen wensch, door het port naar Indië langs den weg van Amsterdam of Rotterdam, voor particuliere brieven te verlagen van 10 tot 5 cents per 15 gr. brief. (Voor brieven, gericht aan militairen beneden den rang van officier, bestond het stuiversport reeds.)

Nu kan de heer Beelenkamp zich niet vereenigen met de meening dier Kamer, dat verlaging van het z. g. zeeport naar Indië een veel grooter gebruik van den rechtstreekschen zeeweg ten gevolge zal hebben. Evengoed als de handel den veel snelleren landweg steeds zal blijven verkiezen, zullen dit, op

weinige uitzonderingen na, de particulieren blijven doen, omdat: 1o. de rechtstreeksche zeeweg 10 à 12 dagen langer duurt; 2o. omdat het thans bestaande $12^1/_2$ cents port niet te hooge uitgave is, om binnen het bereik van een ieders beurs te vallen; vooral waar voor particulieren het zenden van correspondentie naar Indië over het geheel zich slechts bij grootere tusschenruimten herhaalt.

Welke zouden nu de financiëele gevolgen zijn bij invoering van een stuiversport langs den landweg? Op gezag van de Rotterdamsche Kamer van Koophandel neemt de schrijver aan, dat op iederen brief naar Indië wordt verloren ($41^1/_4$ — 25 centimes) $16^1/_4$ centimes, dus op de 476,651 brieven in 1897 van Nederland naar Indië verzonden, 38,750 gulden ongeveer.

Bij invoering van een stuiversport zou dus op iederen brief verloren worden ($41^1/_4$ — 10 centimes) $31^1/_4$ centimes, of op 476,651 brieven ruim 75,000 gulden, een meerder verlies dus van 36,250 gulden. Dit verlies-cijfer nu zal geleidelijk verminderen, omdat, zooals de Rotterdamsche Kamer opmerkt, de kosten van het zeetransit geleidelijk zullen verlaagd worden en het aantal transitlanden, bij verzending langs Brindisi, van 4 op 3 zal gebracht worden.

Een belangrijke factor wordt nochthans door die Kamer over het hoofd gezien, namelijk dat ook de *land*-transitrechten van jaar tot jaar zullen verminderen.

In art. 4 van het hoofdpostverdrag van Washington wordt gezegd, dat de kosten van landtransit worden verlaagd met 5 pCt. gedurende de twee eerste jaren na de toepassing van het tegenwoordig verdrag, met 10 pCt. gedurende de twee volgende jaren, met 15 pCt. na vier jaar. Dus zullen de landtransitrechten geleidelijk verminderd worden tot 90, 80 en 70 cent per K.G. brieven, in plaats van 1 gulden per K.G., die thans betaald wordt.

Ook wijst de heer Beelenkamp er zeer terecht op dat wij wel is waar voor het vervoer der Indische mails veel aan land- en zeetransitrechten moeten betalen; anderzijds mag niet vergeten worden, dat wij van andere landen aanzienlijke inkomsten genieten uit dien hoofde. In 1897 betaalde Nederland aan vreemde postadministratiën aan transitrechten 266,017 gulden, daarentegen werd ontvangen 433,764 gulden, zoodat het surplus 167,747 gulden bedroeg.

Het verlies, dat onze postadministratie zou lijden bij invoering van een stuiversport naar Indië is, zoo gaat de schrijver voort, niet zoo aanzienlijk, om daartoe niet over te gaan, indien groote belangen daarbij waren betrokken. „Van die groote belangen is echter weinig te bespeuren."

Toch zal de regeering, door den drang der omstandigheden gedwongen, binnen een niet verwijderd tijdstip tot invoering moeten overgaan, en wel op de volgende gronden:

De financiëele bezwaren zullen geleidelijk verminderen. Waar thans reeds de land- en zee-transitrechten worden verlaagd, zal het ongetwijfeld tot de taak van het eerstvolgende internationaal postcongres, in 1903 te Rome te houden, behooren deze rechten op te heffen en een kosteloos transiet binnen het geheele gebied der Wereldpostvereeniging te waarborgen.

Duitschland is onvermoeid bezig dit beginsel in de Wereldpostvereeniging in te voeren, doch het mocht tot nu toe niet gelukken, voor zijn voorstel een meerderheid op de postcongressen te verkrijgen.

De landen, die tot nu toe aanzienlijke inkomsten genieten uit de land- en zeetransitrechten, zooals o. a. België, Zwitserland, Nederland, enz., zouden

dan behoorlijk worden schadeloos gesteld, op de wijze zooals indertijd geschiedde bij den afkoop van de tollen in den Sond.

De geleidelijke verminderingen van die rechlen, wijst er op, dat eene definitieve verdwijning niet lang meer kan uitblijven.

Thans krijgt men weer eenigszins de scheeve positie terug, die wij indertijd innamen in het postverkeer met Indië, toen een brief van Nederland naar Indië 25 cents kostte, van Duitschland en andere landen naar Indië slechts $12^1/_2$ cent. Een brief van Londen naar de Straits-Settlements kost thans slechts 5 cent, een brief van Amsterdam naar Atjeh, dat op geringen afstand daarvan ligt $12^1/_2$ cent!

Het grootste bezwaar, dat de invoering van een stuiversport belet is de omstandigheid, dat het binnenlandsch Indisch posttarief 10 cent bedraagt.

Nu mogen wij, volgens de bepalingen van het internationaal postverdrag, niet eigenmachtig een stuiversport naar Indië invoeren, zonder hare toestemming in casu dus van den ministar van koloniën. Het zou inderdaad een onbillijke regeling zijn te bepalen dat een brief van Rotterdam naar Batavia 5 cents zal kosten, terwijl voor een brief van Batavia naar Buitenzorg 10 cents betaald moet worden.

Het Indische posttarief is inderdaad schrikbarend hoog in vergelijking met dat geheven in de koloniën van andere Europeesche mogendheden. *Geen enkele* kolonie (uitgenomen Australië) gaat gebukt onder een zóó hoog binnenlandsch tarief. Dit bedraagt o. a. in Britsch-Indië $2^1/_2$ cent tot $5^1/_2$ gram, 5 cent voor $5^1/_2$—12 gram enz., in Canada 3 cent (dollar) per 28 gram enz. Geen wonder, — zegt de schrijver — dat het Indische postwezen niet floreert! Eerst zou dus het binnenlandsch tarief voor Indië, zelf van 10 cent op 5 cent gebracht moeten worden. Het verlies, dat de Indische schatkist zou lijden, zou volgens de overal elders opgedane ervaring, in weinige jaren, door de vermeerdering van het verkeer. zijn hersteld.

Een stuiversport tusschen moederland en koloniën, zal in de naaste toekomst moeten ingevoerd worden, de bezwaren zullen één voor één verdwijnen, doch de gevolgen van dien, reeds door Groot-Brittannie, Frankrijk en de Vereenigde Staten genomen maatregelen zijn nog wel niet te overzien, doch wel te berekenen.

Men bepaalt zich niet meer tot invoering van een stuiversport tusschen moederland en koloniën, doch ernstige plannen zijn in overweging om ook tusschen Groot-Brittannie en de Vereenigde Staten van Noord-Amerika een stuiversport in te voeren. Reeds op het laatste postcongres te Washington bleek, door Engelands voorstel om het internationale briefposttarief te verminderen, de moeielijkheid alle landen der Wereldpostvereeniging onder één uniformtarief bijéén te houden.

Een universeel stuiversport is het parool voor de toekomst!

* * *

De ingenieur van den Indischen waterstaat J. F. Quant heeft een goed werk gedaan met een geïllustreerd artikel in *Eigen Haard*, 25 Maart—15 April, No. 12—15, getiteld „Bevloeiïng op Java". Een goed werk, omdat de tegenvaller in de Solo-vallei in de volkomen ondeskundige gezaghebbende kringen in Nederland maar al te zeer het denkbeeld heeft opgewekt dat de

geheele irrigatie-zaak op Java veroordeeld is en de ingenieurs van den Indischen Waterstaat zwarte schapen zijn. Hun verantwoordelijkheidsgevoel toch zou — wij wezen herhaaldelijk op die o. i. onwaardige uiting der *Nieuwe Rotterdamsche Courant* — beneden peil staan. Daarenboven geldt bij een deel van het publiek ook nog steeds de zonderlinge leer van de aangeboren waterbouwkunde: de Javanen met hun beverinstinct, die — al gelooft men niet meer algemeen met wijlen den gouverneur-Generaal van Rees, dat zij direct het water tegen een helling kunnen laten oploopen — toch geen Hollandsche ingenieurs noodig hebben om hun eigen velden voortreffelijk te irrigeeren.

Deze zonderlinge legende, gevoed door een thans fossiel geslacht van ambtenaren van het Binnenlandsch Bestuur, is — behoeven wij het nog te zeggen — gegrond op oppervlakkige beoordeeling van leeken. Geen ingenieur echter of hij zal inderdaad bewondering hebben voor de kleine, inlandsche bevloeiïngswerken; een der redenen waarom hij het zich zoo gaarne tot taak stelt zijn technische kennis dienstbaar te maken om die inlandsche bevloeiing te helpen, er iets degelijks van te maken.

Hooren wij den heer Quant.

„Aan den voet van het gebergte ligt ergens een uitgestrekt terrein, dat door rivieren en riviertjes begrensd en doorsneden wordt. De grond is er vruchtbaar en wordt geregeld bebouwd, doch de welvaart der bevolking blijft gering. Slechts op enkele plekjes is het haar gelukt het rivierwater dienstbaar te maken aan den landbouw. Het grootste gedeelte der velden wordt alleen door regenwater besproeid en wordt bebouwd met maïs, aardvruchten of veevoeder. Rijst, op zulken grond gekweekt, geeft slechts een schralen oogst. Doch veel weer loonend is de natte rijstbouw en, waar het de krachten der bevolking niet te boven ging, werden de velden door kleine bevloeiïngswerken hiertoe ingericht.

„In dergelijke werkjes is de Javaan een meester.

„Theoretische kennis heeft de Javaan echter niet, zijn hulpmiddelen zijn uiterst gebrekkig en het werk, dat hij tot stand brengt, is gewoonlijk van beperkten omvang, is sterk onderhevig aan beschadiging en zelfs vernietiging en vereischt ontzaggelijk veel arbeid aan onderhoud en reparatie.

„Voor bevloeiïng van verreweg het grootste gedeelte van bovenbedoeld terrein schieten de krachten van den inlander te kort. Als het gouvernement de zaak niet ter hand neemt, blijft het van ander water als dat de regen brengt, verstoken en dus ongeschikt voor die cultuur, waarop de bevolking zich het liefst zou toeleggen."

Ziedaar nu, naar onze meening, de hoofdzaak van de irrigatie-zaak, en te gelijk duidelijk gemaakt waarom zij een levensquaestie is, en steeds meer en meer wordt voor het zoo oversterk bevolkte Java!

De schrijver geeft nu een overzicht hoe een bevloeiïngsontwerp tot stand komt, eventueel wordt uitgevoerd, en van de groote moeilijkheden in elk der phases van opname, voor — ontwerp, ontwerp uitvoering, en ingebruikstelling ondervonden. Wij kunnen in gemoede den lezer aanraden, voor wien de bevloeiïng iets geheimzinnigs en irrigeeren slechts aan vrouwelijke toiletgeheimen en Nieuw-Malthusianistische methoden doet denken, om dit populair geschreven, hoogst duidelijk opstel te lezen; hij zal daardoor een denkbeeld krijgen van hetgeen bij dezen zoo hoog noodigen diensttak op Java te pas

komt en wellicht zal hij daardoor eenige waardeering krijgen voor het corps ingenieurs, dat zich daarmee een eerezuil sticht in dienst van de wetenschap en in dienst van Java's volk.

Eigenaardige opmerkingen, galgenhumor voor dengene die wel eens achter de schermen keek, maken dit opstel ook voor een niet-leek zeer leesbaar. Hiervan ten slotte een kleine bloemlezing. Ziehier b.v. een goede karakteristiek van den Indischen ingenier, in vergelijking van zijn waterstaatscollega in patria.

„De uitvoering van een irrigatiewerk geschiedt in den regel in eigen beheer, omdat tot heden nog slechts weinig solide aannemersfirma's zich in Indië hebben gepresenteerd. De eischen, welke hierdoor aan de ingenieurs en opzichters bij den waterstaat worden gesteld, zijn zeer groot. Zij hebben niet alleen toe te zien dat de uitvoering richtig geschiede, doch zijn zelf executant en dragen financiëele verantwoordelijkheid. De koopmansgeest en het koopmansgenie van den aannemer hier te lande behooren in Indië tot de eigenschappen, die voor een goed ingenieur en een goed opzichter noodig zijn. Dezelfde man, die maanden achtereen met wetenschappelijken arbeid op zijn bureau bezig is geweest, toen hij plannen maakte voor het werk, die soms jaren lang slechts met de leiding van allerlei opnemingen en onderzoekingen is belast geweest, moet, als het op uitvoering aankomt, overwegen, hoe de kalk en de steenen zoo goedkoop mogelijk kunnen worden verkregen, ja moet zelf de kalk branden en de steenen bakken."

Ziehier een aardig trekje over de heerendiensten bij aanleg van irrigatiewerken.

„De ingenieur heeft zich dan met de ambtenaren van het binnenlandsch bestuur te verstaan over hetgeen op de gedwongen diensten betrekking heeft, wat natuurlijk een prachtige gelegenheid aanbiedt tot botsingen tusschen de vertegenwoordigers van beide diensttakken."

Wij eindigen ons overzicht met het slot van dit voortreffelijk artikel.

„Niet zelden gebeurt het, dat de begrooting van kosten moet worden overschreden. Nalatigheid bij de voorafgaande onderzoekingen, onnauwkeurigheid bij het opmaken der begrooting, ruwheid bij de uitvoering kunnen natuurlijk hiertoe aanleiding geven, evenals optimisme van den ontwerper en het denkbeeld, dat hij de advocaat is voor zijn werk, doch in zeer veel gevallen ligt de oorzaak geheel of gedeeltelijk in omstandigheden, die door niemand konden worden voorzien of verholpen. Wel is de raming met 10 pCt. verhoogd voor onvoorziene uitgaven, doch deze kunnen veel meer bedragen. Te vroeg invallende regentijd met hoog water in de rivieren, waardoor groote beschadiging wordt veroorzaakt aan gedeeltelijk afgemaakt werk, plotseling opdoemende moeilijkheden in terrein of ondergrond, waarvan het nu eenmaal praktisch onmogelijk is alle details te voren na te gaan, kunnen de kosten in hooge mate doen tegenvallen. En overigens bedenke men, op welke wijze een begrooting wordt opgemaakt. Voor allerlei onderdeelen van het werk worden eenheidsprijzen aangenomen op grond van hetgeen bij andere werken is ondervonden en in verband met plaatselijke toestanden: men rekent, dat voor een kubieken meter uit te graven grond een bepaalde som noodig is en evenzoo voor een kubieken meter kalk of zand of ander materiaal; men neemt bepaalde dagloonen aan voor gewone koelies, voor timmerlieden en metselaars en het behoeft niet gezegd te worden, dat deze vooraf geraamde prijzen ontzettend kunnen tegenvallen. Wanneer bijvoorbeeld plaatselijk geen werkkrachten in voldoende

mate te vinden zijn, omdat de streek arm is en schaars bevolkt en men dus moet rekenen op toeloop van volk uit andere gewesten, terwijl bij de uitvoering deze toeloop uitblijft, tenzij bevorderd door groote loonsverhooging, dan kan niemand er iets aan doen, dat het werk duurder wordt. Wanneer voor een ontwerp van grooten omvang kostbare werktuigen uit Holland worden aangevoerd en blijken minder voordeel af te werpen dan men hoopte en verwachtte, omdat men geen overvloed van goed en geoefend personeel bij de hand heeft zooals hier te lande, omdat de kosten van transport, monteering en reparatie, met hoeveel zorg ook geraamd, nog tegenvallen, dan zijn het de omstandigheden, die sterker zijn dan de menschen en persoonlijke schuld bestaat misschien alleen in betoonden moed en energie.

Is eenmaal het werk geheel voltooid, dan heeft de bevolking het voorrecht verkregen, dat zij zich op haar geliefkoosde cultuur kan toeleggen en dat de productiviteit van haar velden belangrijk is verhoogd. Zij moet nu op een of andere wijze voor dit voorrecht betalen ten einde aan het gouvernement intrest te vergoeden voor het kapitaal, dat werd besteed. Dit geschiedt door verhooging van de landrente. De opbrengst van den grond wordt in geld getaxeerd en van het verkregen bedrag een gedeelte als belasting geïnd. Wordt de waarde van de opbrengst grooter, dan vermeerdert dus ook de som, die in 's lands kas vloeit, terwijl nog progressie in den aanslag kan worden toegepast. De verhooging van de landrente, als droge velden door bevloeiing in sawahs worden herschapen, vormt dus den directen intrest, welke aan den staat ten goede komt, nadat er de kosten van onderhoud en beheer zijn afgetrokken. Deze verhooging wordt per bouw soms op een gulden of vier 's jaars berekend, zoodat, als dan per bouw honderd gulden voor den aanleg van het irrigatiewerk wordt uitgegeven en voor beheer en onderhoud 1 pCt. van de hoofdsom per jaar wordt aangenomen, de intrest, dien het gouvernement trekt, 3 pCt. bedraagt. Hierbij is geen rekening gehouden met inkomsten, die op andere wijze in de schatkist vloeien, als gevolg van de vermeerderde welvaart der bevolking.

Nu komt de zaak in de praktijk echter wel eens anders uit. Het geschiedt soms, dat de aanslag van de velden in de landrente vóór het tot stand komen der geregelde bevloeiing reeds zóó hoog is opgedreven, dat nauwelijks een kleine verhooging kan worden toegepast. In zulke gevallen schijnt het gemaakte werk op directe wijze zeer weinig rentegevend voor de schatkist, doch het is gemakkelijk in te zien, dat de werkelijkheid dan niet overeenkomt met den schijn.

Irrigatiewerken bevorderen ongetwijfeld de welvaart der bevolking. Dat het gouvernement een matig bedrag verlangt als directen intrest van het kapitaal, dat voor den aanleg wordt besteed, is billijk. Men rekene echter dit bedrag niet te hoog, daar ook indirecte baten worden verkregen. Vooral streve men naar bezuiniging op de kosten van aanleg en wellicht zou op dit gebied iets kunnen worden gewonnen, als in elk bijzonder geval de taak van den waterstaat werd beperkt tot het maken van een algemeen plan en tot uitvoering der voornaamste deelen en als het maken der kleinere leidingen meer aan de bevolking werd overgelaten, zooals dit nu reeds met de tertiaire, dat zijn de allerkleinste leidingen geschiedt. En dan niet onder toezicht van den waterstaat, doch van het binnenlandsch bestuur, dat beter met de bevolking

kan omspringen en in technische zaken door den waterstaat kan worden voorgelicht."

Hierbij een enkele kantteekening.

Over dit laatste zijn, zooals bekend is, de meeningen niet eenstemmig.

Volkomen juist is het dat het de algemeene kosten van het gouvernement vermindert, wanneer men, zooals de heer Quant wil, de kleinere leidingen niet slechts wat onderhoud, doch ook wat aanleg betreft geheel aan de bevolking overlaat, vooral als men dat doet onder toezicht van het Binnenlandsch Bestuur. Doch zullen daardoor de groote misbuiken, die het gevolg zijn van misbruik maken van macht door de inlandsche ambtenaren en dorpshoofden, in zake waterverdeeling, niet bestendigd blijven, ja zelfs uitbreiding krijgen? En men hoopt immers weldra bij de nieuwe reorganisatieplannen van het B. B. een geweldige slachting aan te richten onder de mantri's oeloe oeloe, de speciale inlandsche bevloeiings ambtenaren van B. B.!

* * *

De gelijkstelling der Japanners met Europeanen, waarvan wij in onze vorige aflevering beloofden het desbetreffende wetsontwerp te behandelen, wanneer het ook de Eerste Kamer zal gepasseerd zijn, wordt hier en daar afgebroken met de bekende argumenten dat de Japanners feitelijk barbaren zijn en, als zij het niet meer zijn, de Formosanen dubbel en dwars barbaren zijn; dat zij Heidenen zijn en als zoodanig in 't geheel geen gelijkstelling verdienen, nu inlandsche Christenen — *horribile dictu* — niet eens gelijkgesteld zijn. Ook werd gewezen op het gehalte der vertegenwoordigers van dat interessante ras, die tot nu toe tot ons kwamen: de lieve bewoonstertjes der *roemah Djapan*, welke tegenwoordig in onze Indische hoofdsteden een gelijksoortige plaats innemen als de inrichtingen die officieel te Amsterdam zijn afgeschaft.

In de *Indische Mercuur* van 15 April schrijft de heer J. H. B. Lamberts uit Brussel een artikel tegen de weinig vleiende voorstelling, die ter bestrijding van dat wetsontwerp van de Japanners gegeven wordt, een voorstelling, die waarschijnlijk geen volle instemming vinden zal bij personen, die in de gelegenheid waren in Japan zelf de Japanners te bestudeeren.

Zeer zeker hebben de Japanners zich in de laatste 1/4 eeuw nog niet de beschaving kunnen eigen maken van ons Westerlingen.

Maar waar honderdtallen Japanners jaarlijks hun land verlaten om de universiteiten, vooral in Amerika en in Engeland, te bezoeken en daar hunne studiën te maken voor ingenieur, dokter, dentist, etc., etc., kenschetst dit een dorst naar wetenschap en beschaving, welke eene scherpe tegenstelling vormt met den aard der overige Oosterlingen. Het lijkt dan ook gevaarlijk hen met deze laatste gelijk te stellen of hen op denzelfden voet te willen behandelen.

„Onze Inlander zou dan vooral ook het slachtoffer van den gevreesden Japanner zijn, die onzen Javaan alleen als „exploiteerende kracht" zou gebruiken Alsof wij, Europeanen, den inlander voorloopig voor iets anders in staat achten dan werkman, en alsof een inlander aan het hoofd eener onderneming thans een alledaagsch verschijnsel ware. Of bedoelt men dat de Japanner — omdat hij gelijkgesteld werd met den Europeaan — den inlander zal uitmergelen en afpersen? Ik herinner dan aan onze Chineezen, de vreemde Oosterlingen, en vraag: Is er een ras in Indië, dat meer onzen inlander weet

uit te mergelen en af te persen dan de Chinees, die geld leent tegen woekerwinsten, padioogsten opkoopt tegen spotprijzen steeds profiteert van het geldgebrek van den kleinen man, om hem tegen schandelijke voorwaarden geld te leenen, opdat dit geld weder gebruikt worde om bij hem, den Chinees, zich met opium langzaam te dooden?

Bovendien, is het werkelijk zoo'n groot geluk voor onzen Archipel, dat de Chinees niet anders door ons werd behandeld, om de proef nog met Japanners door te voeren? Thans ja, is er niets meer aan te veranderen — maar wat is het noodzakelijk gevolg geweest van de achterstelling der Chineezen. De Chinees, die zich respecteert, het fatsoenlijke gedeelte der natie — zal zich nooit in onze bezittingen willen vestigen, waar hij getrapt en openlijk veracht wordt. Deze vestigt zich liever bij onzen Engelschen nabuur, waar hij ook „Sir" is en met „you" aangesproken wordt. Alleen het schuim, de koelie komt bij ons, daar het hem onverschillig is om in China of in Java verschopt te worden. Van daar, dat wij ons op Java verheugen in zulk een uitgelezen gehalte Chineezen — vandaar ook het verschil dat aan niemand kan ontgaan tusschen den Chinees op Java en dien te Singapore of te Hongkong. Heeft men zich trouwens wel ingedacht wat de gevolgen zouden moeten zijn, indien onze vertegenwoordiging het wetsontwerp had verworpen?

Men hoeft zich niet voor te stellen, dat de trotsche Japanner die zich zelfs door den Engelschman en Rus als hunsgelijke behandeld ziet, er zich bij zoude neerleggen, indien het kleine Nederland hem met Arabier of Klingalees op een lijn stelde. Deze meening werd den heer Lamberts nog onlangs bevestigd door een onzer oud-diplomaten bij de Japansche legatie, die vele jaren in de gelegenheid was de Japanners te bestudeeren ná hun ontwaking en in hun land zelve.

— „Japan zou ons eenvoudig gedwongen hebben", zeide hij — „goedschiks „of kwaadschiks, maar in het laatste geval had het onze kolonie gekost".

En niemand kon hieraan twijfelen, die — zooals de heer Lamberts — in Japan was na afloop van den Chin.-Japanschen oorlog, en tijdens de politieke verwikkelingen, welke het laatste land had met Rusland over de Koreaansche kwestie. Niets trof hem toen zoozeer, als de gelatenheid waarmede de Japanners een oorlog met het machtige Rusland tegemoet zagen.

Voor ons Nederlanders bestaat er meer dan een reden om in de vriendschappelijkste verstandhouding te leven met onzen Japanschen nabuur, en kan niemand zich illusies maken hoe eene andere beslissing dan die genomen door onze Tweede Kamer door dit Rijk zou zijn opgevat.

* * *

Wij willen nu nog melding maken van de volgende brochure:

„De Militaire Strafgevangenis, tevens huis van detentie te Tjimahi, alsmede „beschouwingen over het Militair Strafstelsel, op grond van crimineel anthro- „pologische en psychiatrische onderzoekingen bij de gestraften aldaar", door den officier van gezondheid, J. A. Anschütz. (Eerste gedeelte.)

Wij bespreken gewoonlijk geen vervolgwerken voor zij compleet zijn. Maar daar dit vlugschrift wel een afgerond geheel maakt, kunnen wij ons hier een uitzondering veroorleven.

Het bevat namelijk een overzicht van de behandeling der gevangenen te-

Tjimahi, waaraan de schrijver eenige algemeene beschouwingen vastknoopt. Voor een Nederlandsch lezer, al is hij ook geen lid van de bond tot verhooging van het zedelijk bewustzijn, is het zeker al heel erg wanneer hij over de leefregel in deze humane gevangenis het volgende bij dezen schrijver leest.

„In een enkel opzicht zou men het regime te Tjimahi zelfs te humaan kunnen vinden; er zijn hier n.l. in de strafgevangenis aparte vertrekken voor het toelaten van vrouwen bij de Europeesche, Amboneesche en Inlandsche gevangenen, die dit mogen verzoeken, als zij goed opgepast hebben, welke vrouwen meest alle prostituées zijn, die dan vooraf door een medicus onderzocht worden. Daar er nu door geen enkel onderzoek het bestaan van geslachtsziekten zeker is te constateeren, en de hier gestraften dan ook meermalen door deze vrouwen zijn besmet geworden, ook met syphilis, is, zelfs alle moreele argumenten niet in aanmerking genomen, het opheffen van deze vergunning geïndiceerd. Dit is te meer het geval omdat cohabiteeren voor hun gezondheid niet absoluut vereischt wordt en de Staat met producten van copulaties, als waarvan wij nu spreken, niet gebaat wordt."

Dit is den auteur-medicus te kras, naar het schijnt, die anders een groot voorstander blijkt van de moderne Italiaansche criminalistische school.

* * *

De Nederlandsche dagbladpers gaf ons in dezen verslagtijd slechts weinig belangrijks. Wij beschouwen daarom met het bovenstaande onze maandtaak als afgedaan.

De Stand der Beri-beri Quaestie, volgens W. J. van Gorkom.

Door den heer W. J. van Gorkom [1]) is een zakelijke en rake kritiek geleverd van het Rapport van den Inspecteur van den geneeskundigen dienst A. G. Vorderman, dat tot titel heeft „Onderzoek naar het verband tusschen den aard der rijstvoeding in de gevangenissen op Java en Madoera en het voorkomen van beri-beri onder geïnterneerden". Wij deelen hier Van Gorkom's conclusies mede, die zeker hen tot wanhoop zullen voeren, die meenden dat Vorderman's rapport de genezing der beri-beri een heel eind vooruit gebracht had.

I. De hypothese, volgens welke beri-beri een vergiftiging zou zijn, is op critisch-historische en empirisch-klinische gronden onhoudbaar gebleken.

II. Tal van klinische, pathologisch-anatomische en epidemiologische feiten dwingen tot de overtuiging, dat zij tot de infectie-ziekten moet worden gerekend, m. a. w. door een levend virus wordt veroorzaakt.

Omtrent het wezen en den aard dezer levende ziekte-oorzaak ontbreekt tot heden alle nadere kennis.

III. Vóór Vorderman's enquête in de gevangenissen op Java en Madoera ontbrak elk gegeven, dat met eenig recht tot het aannemen van een innigen samenhang tusschen den aard der voeding en het al of niet tot stand komen dezer infectie in een voor de ziekte niet immune omgeving mocht doen besluiten.

IV. Het voorkomen van beri-beri is geographisch, en dus aetiologisch, niet gebonden aan het gebrnik van rijst als voedingsmiddel. [2])

V. Eijkman's experimenten over polyneuritis bij hoenderen wekten het vermoeden, dat daar, waar in een met beri-beri geïnfecteerde omgeving rijst het hoofdbestanddeel der voeding uitmaakt, de *aard* der genuttigde rijst een overwegenden invloed op het al of niet voorkomen der ziekte zou kunnen uitoefenen.

VI. Vorderman's enquête in de gevangenissen op Java en Madoera heeft dit vermoeden slechts in schijn kunnen steunen.

Het vermeende resultaat dezer enquête berust op drie misvattingen:

1º. Is voor de gevangenissen ten onrechte aangenomen het bestaan eener normaalvoeding voor elke dezer inrichtingen over een tijdperk van ± $1^1/_2$ jaar. Reeds omtrent den aard der gouvernementeel *verstrekte* voeding heeft de enquête slechts gegevens kunnen openbaren, waarin tal van fouten moeten zijn binnen geslopen. Deze op zich zelf reeds niet bruikbare gegevens zijn ten onrechte geïdentificeerd

---

[1]) Beri-beri in de gevangenissen op Java. Critiek op Vorderman's Enquête-Verslag, door W. J. Van Gorkom. (Overdruk uit het Geneesk. Tijdschr. v. N. J., dl. XXXVIII, afl. 6.)

[2]) In onzen Archipel: op de Oeliassers (Saparoea. Haroekoe, Noesa Laoet), op Ceram, op Ambon, op Titawaay, in den Linggo-Archipel (Lingga, Singkep. c. a.). Verder: in Japan (Ainu's), Brazilië, Paraguay, enz

met die, welke een onderzoek naar de feitelijk in de gevangenissen *genuttigde* voeding, die van de gouvernementeel verstrekte op vele, zoo niet alle, plaatsen aanmerkelijk verschilt, zou hebben opgeleverd.

2°. Zijn de gezamenlijke beri-beri lijders over de verschillende gevangenissen verdeeld op een wijze, die voorname waarborgen van realiteit mist, waarvan daarentegen op vele punten de kennelijke onjuistheid kon worden aangetoond. Beide factoren van het produkt: de rubriceering der gevangenissen volgens fictief gestelde voedingsverhoudingen en der beri-beri-lijders volgens onjuist samengestelde gevangenisstatistieken, onvertrouwbaar zijnde, verdient de conclusie van het enquête-Verslag niet het vertrouwen, dat daarin zoo gaarne zou worden gesteld.

3°. Kunnen een aantal casuïstische bijdragen, aan het Verslag toegevoegd, als bewijsmateriaal den toets der critiek niet doorstaan.

VII. Eijkman's proeven over polyneuritis bij kippen staan dus geïsoleerd.

Twijfel aan de identiteit dezer ziekte met de beri-beri nog gewettigd zijnde, zal daaraan in de beri-beri-literatuur slechts met reserve een plaats mogen worden aangewezen.

VIII. Wijziging van het voedingstarief voor de gevangenissen op Java en Madoera, als middel tot bestrijding of voorkoming der beri-beri onder de geïnterneerden, wordt, door hetgeen omtrent de oorzaak der ziekte bekend is, niet gewettigd.

Noch verandering van den aard der rijstvoeding, noch vermeerdering der bijvoeding is uit dit oogpunt verdedigbaar.

IX. De beoordeeling der waarde van maatregelen, ter beteugeling der beri-beri te nemen, mag niet worden gebaseerd op statistieke gegevens van beperkten omvang. Een observatietijdperk van 1 à 2 jaren is voor dit doel onder alle omstandigheden volstrekt onvoldoende.

X. De thans in de gevangenissen op Java en Madoera genomen maatregel der verstrekking van onafgewerkte rijst is gecoincïdeerd met een spontane afname der beri-beri in den Archipel, die ook daar, waar de onafgewerkte rijst niet is of nog niet was ingevoerd, zoomede in het Nederlandsch-Indische leger, zeer opvallend is geweest.

De gevaarlijke klip der foutieve logica „post hoc ergo propter hoc" zal daarom thans met bijzondere omzichtigheid moeten worden omzeild.

Elke conclusie, getrokken uit waarnemingen, die door geen contrôle-waarnemingen zijn geverifiëerd, zal met wantrouwen moeten worden geaccepteerd.

XI. Beri-beri komt op Java in de dessa's endemisch, somtijds epidemisch, voor.

XII. Elke poging tot uitbreiding onzer kennis van de oorzaken harer groote frequentie en viruliteit in gevangenissen en andere landsinrichtingen, voor zoover deze door voortgezette klinische observatie en niet door het experiment zal kunnen worden verkregen, moet aanvangen met het verzamelen van nauwkeurige gegevens omtrent haar aanwezigheid en verspreiding in de dessa's en het zoeken naar de voorwaarden, waaraan buiten de gevangenissen haar ontstaan en voorkomen zijn gebonden.

De Koffiecultuur als volkscultuur.

Nu het gebleken is dat het stelsel van bijslagtoekenning volgens de in 1893 aangenomen beginselen niet aan de verwachtingen heeft beantwoord; en het doel niet is bereikt dat daarmede beoogd werd, namelijk om de bevolking zij het dan ook gedeeltelijk met de dwangcultuur te verzoenen door haar daarbij ten minste gelijke voordeelen te verzekeren als bij den teelt harer eigen gewassen, „ligt het", volgens het jongste Koloniaal Verslag, „in de bedoeling de bijslagproef niet verder voort te zetten dan voor zoover de aan de bevolking in uitzicht gestelde betalingen dit vorderen, maar daarentegen op behoedzame wijze met eene andere toepassing van het bijslagstelsel voort te gaan, op den voet als waartoe in 1896/97 reeds in zeer enkele gevallen machtiging werd verleend, namelijk om, tot aanmoediging van de vrijwillige koffiecultuur, aan inlandsche contractanten, onder zekere voorwaarden eene tegemoetkoming per bouw gedurende de eerste drie levensjaren van het tot stand te brengen plantsoen toe te kennen."

Kan van dezen maatregel worden verwacht dat daardoor geleidelijk eene vrije volkscultuur tot stand zal komen, zooals het Regeeringsreglement voorschrijft?

Ter beantwoording van deze vraag heeft men na te gaan welke eischen de koffiecultuur stelt en in hoever de bevolking in staat en geneigd is aan die eischen te voldoen.

Het is algemeen bekend dat er weinig cultures bestaan die aan bodem klimaat en onderhoud zulke hooge eischen stelt als de cultuur van Javakoffie, te meer daar zij, door het langdurig en veelvuldig voorkomen der bladziekte gedegenereerd, van zwakkere constitutie schijnt te zijn geworden.

De Liberia heeft grooter weerstandsvermogen, gedijt gemakkelijker, maar levert daarentegen een minder waardig product. Overigens is de cultuurwijze van beide koffiesoorten nagenoeg dezelfde.

Voor den lezer die met de cultuur geheel onbekend is, diene de volgende beknopte beschrijving.

Om zich bij geschikte gronden en een gunstig klimaat van een gezonden aanplant te verzekeren, behoort aan de keuze van zaadkoffie en het onderhoud der kweekplantjes de meeste zorg besteed te worden. Het ontginnen en plantklaar maken van den bodem vereischt zwaren arbeid, vooral wanneer het boschgronden geldt, of het hellend terrein terrassen aanleg vordert, ten einde afspoeling van den bouwkruin te voorkomen. Schaduwboomen moeten worden aangeplant en onderhouden. Het overplanten der kweekplantjes moet zorgvuldig geschieden om den penwortel de gewenschte richting te geven. De tuinen moeten omgewerkt en voortdurend van onkruid gezuiverd worden.

Bemesting is dikwijls noodzakelijk. Waterlooten moeten worden verwijderd. Bij den pluk moet worden zorg gedragen dat de boomen niet beschadigd en geen rijpe en onrijpe bessen gelijktijdig worden geoogst; terwijl alleen eene zorgvuldige bereiding en sorteering aan het product een behoorlijken prijs kunnen verzekeren.

Kan nu de inlander in staat worden geacht aan deze eischen te voldoen?

Zonder deskundige leiding en toezicht, voorzeker niet.

Behoorlijk toezicht is een onmisbare factor voor het welslagen van zijn aanplant. Ontbreekt die dan kan met zekerheid worden gezegd dat zijn plantsoen mislukken zal, tenzij hij te beschikken heeft over gronden die door hunne uitmuntende hoedanigheid zelfs de meest primitieve cultuurwijze toelaten. Maar ook dan nog is hij, als roofbouwer bij uitnemendheid, slechts in staat koffiewildernissen te scheppen waarvan de productie in geen verhouding staat tot de waarde van den grond.

Deskundig toezicht is dus voor de instandhouding der koffiecultuur een hoofdvereischte.

Daar een beperkt Europeesch en inlandsch bestuurspersoneel met zoovele andere werkzaamheden is belast, mag van hunne bemoeiingen met de koffiecultuur niet te veel worden gevorderd. Hun werkkracht heeft zijn grens. Bovendien zijn bestuursambtenaren over het geheel genomen geen deskundigen op het gebied van koffiecultuur, daartoe ontbreekt hun de noodige kennis van den landbouw. In het algemeen gesproken kan dus niet worden gezegd dat de gouvernementstuinen onder deskundig toezicht staan en gebrek aan deskundig toezicht leidt onvermijdelijk tot verspilling van arbeid. Gouvernementsaanplantingen die door minder goede keuze van gronden of verkeerde cultuurwijze geen noemenswaardige productie opleveren, behooren dan ook volstrekt niet tot de zeldzaamheden.

Voor de oplossing van het vraagstuk op welke wijze de gedwongen cultuur geleidelijk kan overgaan in eene vrije volkscultuur, spreekt het van zelf dat in de eerste plaats behoort te worden zorggedragen dat de met het toezicht belaste personen, uit gebrek aan zaakkennis, de bevolking geen noodeloozen arbeid late verrichten. Haar weerzin tegen de koffiecultuur moet toch voor een niet gering deel worden toegeschreven aan de vaak onoordeelkundige wijze waarop de cultuur in den loop der tijden op hoog gezag gedreven is. De bevolking heeft dan ook tot dusver weinig neiging getoond voor het aanleggen onder zekere voorwaarden van vrijwillige koffietuinen.

Hoezeer de vroegere regelingen ook hebben bijgedragen om de bevolking tegen de cultuur in te nemen, zoo kan toch het verleden der gouvernements koffiecultuur moeilijk als de hoofdoorzaak van den tegenzin der bevolking worden aangemerkt. Evenmin de vaak onvoldoende betaling die zij in vele streken voor haren arbeid ontvangt. Want hoe rechtmatig deze hare grief tegen de gedwongen cultuur ook moge zijn, in de gewesten waar de cultuur wel loonend is, komen vrijwillige aanplantingen gewoonlijk slechts door tusschenkomst van het bestuur tot stand. [1])

De praktijk heeft trouwens bewezen dat een billijker belooning in den vorm van bijslagtoekenning, waardoor de risico niet uitsluitend door de be-

1) De manasoeka aanplantingen worden door de bevolking dan ook wel „manasoeka tendang" genoemd. Een vrijwillige cultuur dus „à coups de pied".

volking wordt gedragen, maar voor een deel overgaat op het gouvernement, haar weerzin tegen de cultuur in geen enkel opzicht heeft vermogen te overwinnen. Ook is het reeds voorgekomen dat de bevolking weigerde vrijwillige koffiehuizen aan te leggen zelfs tegen eene tegemoetkoming die haar het loon verzekerde dat zij voor het tot stand brengen van koffie aanplantingen in vrijen arbeid zou kunnen bedingen.

De hoofdoorzaak van den tegenzin der bevolking in de koffiecultuur is blijkbaar elders gelegen en schuilt naar onze overtuiging voornamelijk in den inlandschen volksaard.

De meest kenmerkende eigenschap van den inlander is dat hij niet leeft voor den toekomst maar voor het oogenblik. Hij is de incarnatie van het spreekwoord: „Wie dan leeft wie dan zorgt." Deze fatale levensopvatting beheerscht zijn economischen toestand volkomen en is de reden waarom de Javaan doodarm blijft en anderen de vruchten van zijn arbeid genieten.

Voor geringe oogenblikkelijke voordeelen geeft hij vaak belangrijke toekomstige prijs.

Als een direct gevolg hiervan heeft men het in de inlandsche maatschappij zoozeer doorgevoerde voorschottenstelsel te beschouwen, waarvan het nemen van voorschot op te veld staande gewassen voor den inlander het meest verderfelijk is.

Het is duidelijk dat de Javaan bij eene dergelijke levensopvatting een gemakkelijke prooi is voor lieden die er op uit zijn munt uit hem te slaan. Dit is dan ook de reden dat tal van wettelijke bepalingen in het leven zijn geroepen om hem tegen exploitatie in bescherming te nemen.

Wanneer de behoeften van het oogenblik hem daartoe dwingen is hij bereid tegen een gering loon vaak zwaren arbeid te verrichten, maar hij is moeilijk tot eenige inspanning te bewegen, wanneer het te verrichten voordeel in een eenigszins verwijderden toekomst ligt. Vandaar de tegenstrijdige oordeelvellingen omtrent den Javaan waardoor hij dikwijls als vlijtig en arbeidzaam wordt geprezen maar gewoonlijk als lui en indolent wordt voorgesteld. Het verklaart tevens zijne voorliefde voor de cultuur van eenjarige gewassen en is de reden waarom hij „aanmoediging" behoeft voor den teelt van gewassen die eerst na jaren product opleveren, zooals bij de cultuur van koffie het geval is.

Zijn weerzin tegen deze cultuur moet dan ook, naar onze meening, niet zoozeer worden gezocht in de gebreken van het een of ander stelsel maar hoofdzakelijk in de cultuur zelve, die te bewerkelijk en te veeleischend is, eerst na te langen tijd product oplevert, dan dat zij met de levensopvatting van den Javaan ooit een volkscultuur zou kunnen worden.

Door het verleenen van ruime tegemoetkomingen zal het tot stand komen van werkelijk vrijwillige aanplantingen kunstmatig kunnen worden opgevoerd, maar als overgangsmaatregel tot eene vrije volkscultuur kan, naar onze overtuiging, van welk middel ook geen heil worden verwacht.

Wanneer men Java's uitgestrekte oro-oro-velden [1]) in aanmerking neemt, die in vele streken het zinnebeeld zijn van het verval der gouvernements-

1) Gronden met gras en kreupelhout bedekt.

koffiecultuur, dan rijst de vraag waarom de Staat die onmetelijke uitgestrektheden niet dienstbaar maakt aan de cultuur van een gewas dat in zoo hooge mate zou kunnen bijdragen tot versterking van 's lands middelen, namelijk de cultuur van Caoutchouc of Karèt.

In het stelsel om door herbossching de door de koffiecultuur uitgeputte gronden voor eene volgende koffiegeneratie geschikt te maken, ontbreekt dan ook naar onze meening een kostbare schakel, namelijk om alvorens daartoe over te gaan de gronden aan te wenden voor den aanleg van caoutchouc-aanplantingen.

Zoo veeleischend als de teelt van koffie is, zoo eenvoudig is die van kaèt. Een stek in den grond is dikwijls voldoende om den boom te midden van het kreupelhout door alle verdrukking heen te doen slagen. De door de bevolking hier en daar aangelegde proefaanplantingen zijn op deze wijze tot stand gekomen.

In het Verslag van 's Lands Plantentuin te Buitenzorg over 1897 komt omtrent de karèt of caoutchouc, bekend onder den wetenschappelijken naam van Urostigma elasticum Miq., het volgende voor:

„De toestand van de aanplantingen zoowel van de 9- als de 16-jarige is bevredigend. Als gewoonlijk konden weer zeer vele tjangkokan's [1]) verstrekt worden. Naar aanvragen te oordeelen uit streken waar men sinds vele jaren dezen boom aanplant, schijnt het niet algemeen bekend, dat zoowel door stekken, als door tjangkokan's die men zelfs van jonge boomen kan nemen, de vermenigvuldiging van U. elasticum zeer gemakkelijk is.

Van 4 negenjarige boomen werd in den westmoeson de opbrengst aan caoutchouc bij eene enkele aftapping bepaald; deze bedroeg resp. 400, 252, 360 en 273 gram. Uit 6 zestienjarige boomen werd resp. 907, 532, 442, 440, 540, 340 en 307 gram op één dag verkregen. De boom die nu 907 gram gaf, was reeds meermalen getapt en onderscheidde zich steeds door groote opbrengsten.

Andere caoutchoucsoorten zijn de Castilloa elastica Cerv, en de Hevea brasiliensis Müll, Arg. of Para Caoutchouc. Omtrent de levensvoorwaarden van beide soorten schijnt nog weinig bekend te zijn. Zij stellen zoo het schijnt hoogere eischen aan den bodem. Althans in genoemd Verslag van 's Lands Plantentuin wordt omtrent de Castilloa elastica Cerv. medegedeeld dat „om de boom welig te doen groeien het noodig schijnt hem in goeden grond te planten dan wel er de zorg voor te besteden die koffie en andere aanplantingen eischen," en over de Para Caoutchouc dat de boompjes verkregen uit zaad van de botanische tuinen op Ceylon „een kwijnend bestaan leidden." Omtrent de cultuur van de beide laatste Caoutchoucsoorten verkeert men dus nog in het onzekere. [2]) In ieder geval is zij niet zoo eenvoudig als die van de gewone karét.

Ook door het boschwezen worden op Java op kleine schaal proeven genomen met het aankweeken van caoutchouc en getah pertja leverende boomen. De pertja of palaquiumsoorten zijn zoals bekend is, voornamelijk inheemsch op Sumatra, dat daarom ook wel Poelau Pertja genoemd wordt. Ook deze boom-

1) Tjangkokan = afzetter van een boom, door een tak of loot die men afzetten wil met aarde te omwinden, totdat hij daarin wortel geschoten heeft.

2) Zie over caoutchouc leverende boomen het opstel van Dr. P. van Romburgh opgenomen in Teysmania, 9de jaargang, 1ste aflevering, waarin o. a. wordt aanbevolen de Castilloa elastica als schaduwboom aan te planten in koffietuinen.

-soorten zouden indien zij op Java evengoed gedijen, benut kunnen worden als aanvullingscultuur van de gouvernementskoffie.

In afwachting dat de proefnemingen met verschillende caoutchouc en getah pertja leverende boomen tot resultaten leiden, zou nu reeds op groote schaal een aanvang kunnen worden gemaakt met eene gouvernementscultuur van karèt in vrijen arbeid op de voor koffie ongeschikte gronden. Als boschcultuur eigent zij zich noch voor de particuliere industrie noch voor eene volkscultuur.

Door de eenvoudige cultuurwijze zou de bevolking onder aanmoediging van het bestuur er gemakkelijk toe te krijgen zijn uitgebreide karètaanplantingen tot stand te brengen, vooral wanneer haar daarbij landrente vrije tusschenbeplanting van tweede gewassen werd toegestaan. Dergelijke aanplantingen van de bevolking zouden echter tegen den tijd dat zij product opleveren tegen geringe voorschotten in handen vallen van Europeanen en Chineezen, waardoor het doel zou worden gemist waarmede zij tot stand werden gebracht.

In het algemeen belang verdient eene gouvernementscultuur den voorkeur. Zij zou moeten worden gedreven in vrijen arbeid op denzelfde wijze als de cultuur van djati. Om binnen weinige jaren een aanplant op groote schaal tot stand te kunnen brengen zou de uitvoering hoofdzakelijk moeten worden opgedragen aan het bestuur, op aanwijzingen van het boschwezen.

Het is bekend dat djati-aanplantingen door het gouvernement worden aangelegd tegen zeker loon per bouw met vergunning van tusschenbouw van tweede gewassen, waarvan geen landrente verschuldigd is. Deze methode is sedert jaren met succes door het boschwezen op Java toegepast. In het advies van den toenmaligen Directeur van Binnenlandsch Bestuur op de voorstellen der in 1888 ingestelde koffie-commissie lezen wij daaromtrent het volgende:

„De bedragen, waarvoor de bevolking zich bereid verklaart om op de bedoelde wijze bosschen aan te leggen, worden van jaar tot jaar geringer, naarmate zij de voordeelen der cultuur methode meer en meer inziet. Er zijn streken waar, van pas ontgonnen gronden 3 à 4 oogsten van tweede gewassen verkregen worden, die dikwijls elk een waarde van *f* 50 à *f* 100 vertegenwoordigen.

„De aannemingsommen bedragen in zulke streken veelal slechts *f* 10 of zelfs *f* 5 per bouw.

„De betaling in geld treedt hier, in vergelijking met de natura verkregen opbrengst, geheel op den achtergrond.

„Het is dan ook geen zeldzaam geval meer dat de bevolking aanbiedt boschcultures aan te leggen zonder daarvoor betaling in geld te verlangen, alleenlijk om daarvoor gedurende twee jaren vergunning te verkrijgen tot het landrente vrij teelen van veldvruchten op de voor de cultuur bestemde gronden".

De kosten voor het aanleggen van caoutchouc aanplantingen zouden dus betrekkelijk gering zijn. En neemt men daarbij in aanmerking dat in 1887 ruim drie-honderd-duizend bouw van de in de nabijheid der desa's gelegen gronden bij de cultuurplannen gereserveerd werden ter beplanting met koffie, en dat thans daarvan reeds een groot gedeelte is afgeschreven, dan is het niet twijfelachtig of de cultuur van caoutchouc en getah pertja leverende boomsoorten zal bij eene geleidelijke uitbreiding voor het gouvernement een zeer belangrijke bron van inkomst kunnen worden en een equivalent vormen voor de steeds verminderende koffiebaten.

„Ook de exploitatie der caoutchouc bosschen zou voor het Gouvernement geene bezwaren opleveren daar zij door aanbesteding aan de particuliere nijverheid zou kunnen worden overgelaten".

Het streven der Regeering om de dwangcultuur in de onbelangrijke koffiestreken op te heffen en haar te beperken tot die gewesten waar zij loonend is, verdient ongetwijfeld toejuiching, te meer wanneer het in hare bedoeling ligt het toezicht op de aanplantingen te verbeteren. Door het verleenen van geldelijke tegemoetkomingen zouden dan tevens de Manasoeka tuinen belangrijk worden uitgebreid, maar zich, naar onze meening, uitsluitend blijven bepalen tot de in de nabijheid der desa's gelegen gronden.

Op welke wijze zouden nu ook de verafgelegen bergstreken, waar in den regel de beste koffiegronden worden aangetroffen, door het gouvernement in cultuur kunnen worden gebracht, daarbij tevens rekening houdende met de neigingen der bevolking ten opzichte der koffiecultuur?

Het antwoord op deze vraag geeft in hoofdzaak het voorstel van den heer L. Wessels, als lid der in 1888 benoemde staatscommissie, namelijk om de koffiecultuur te drijven in geheel vrijen arbeid, door middel van staatsondernemingen van nijverheid, met speciaal daarvoor aan te stellen niet ambtelijk personeel.

Dit voorstel is, naar onze overtuiging, als het middel te beschouwen om naast het bestaande dwangstelsel de uitgestrekte oerwouden in exploitatie te brengen ten bate van het algemeen.

Zoowel als de particuliere koffieondernemingen gedijen kunnen naast de gedwongen gouvernementscultuur, zoo bestaat er, naar onze meening, geen reden waarom ook staatsondernemingen — gesteld dat zij als zoodanig levensvatbaar zijn — niet met de gedwongen cultuur zouden kunnen samengaan. Door eene gezamentlijke toepassing van beide stelsels zou tevens het bezwaar vervallen dat het drijven der koffiecultuur uitsluitend door middel van staatsondernemingen, in strijd zou zijn met het voorschrift van het Regeeringsreglement, om de op hoog gezag gedreven cultuur zooveel doenlijk in stand te houden en een overgangsregeling voor te bereiden, waarbij de tusschenkomst van het bestuur zal kunnen worden gemist.

Een ander bezwaar tegen de staatskoffieondernemingen aangevoerd, namelijk dat daarvoor vele zelfstandige inlandsche koffieboeren tot daglooners zullen worden verlaagd, vervalt bij de toepassing van beide stelsels eveneens. De bevolking zal ook dan evenals thans, in de nabijheid der desa's, naar „hartelust" voort kunnen gaan met het aanleggen van „vrijwillige" koffietuinen.

Het spreekt van zelf dat eene dergelijke ingrijpende regeling zorgvuldig behoort te worden voorbereid. Het gouvernement neme daarmede een ernstige proef door één complex van uitmuntende gronden, niet te ver verwijderd van de bewoonde streken, door deskundige en ervaren planters in cultuur te brengen. De praktijk alleen toch kan uitwijzen of het stelsel levensvatbaar is. en op welke wijze het in onderdeelen behoort te worden uitgevoerd. Welke principiëele bezwaren tegen dergelijke ondernemingen ook mogen worden aangevoerd, behoort toch voor alles wel in het oog te worden gehouden dat zelfs bij middelmatige koffieprijzen de staat daarvan zeer belangrijke inkomsten kan genieten, daar ze uit den aard der zaak niet door belastingen gedrukt, uitsluitend worden gedreven op de voor de koffiecultuur meest geschikte

gronden, zoodat de kans op verlies uiterst gering is. Bij eene behoorlijke contrôle op de administratie en eene bekwame leiding der cultuurwerkzaamheden is het welslagen van dergelijke ondernemingen niet twijfelachtig.

Welke cultuurmaatschappij zou geen winsten afwerpen als zij onder vrijdom van belastingen te beschikken had over de beste koffiegronden en bovendien verzekerd was van de meest mogelijke medewerking van het bestuur.

Uit een staathuishoudkundig oogpunt beschouwd, wordt er gewoonlijk op gewezen dat voor staatsondernemingen één belangrijke factor om te slagen ontbreekt namelijk het eigenbelang.

Hoewel het in het algemeen waar is dat iemand zijne eigen zaken gewoonlijk beter behartigt dan die van anderen, zoo is dit nog geen reden om aan het welslagen te twijfelen van ondernemingen wier beheerders niet tevens aandeelhouders of eigenaren zijn. Tal van bloeiende nijverheidsondernemingen op allerlei gebied bewijzen dat het plichtgevoel en het eigenbelang der beheerders in voldoende mate kan worden opgewekt door bezoldigingen en premiën alleen.

De gouvernements-kinaonderneming is daarvan een sprekend voorbeeld.

Hoewel niet in het leven geroepen om daaruit geldelijke voordeelen te genieten, maar om de kinacultuur op Java inheemsch te maken, heeft deze staatsonderneming, die thans over nog geen 1300 bouw aanplant beschikt, sedert 1877 voortdurend belangrijke winsten afgeworpen. Zelfs in de jaren van buitengewoon lage kinaprijzen waren de opbrengsten ruimschoots voldoende om de uitgaven te dekken [1]. Waar nu van eene staatsonderneming die met zoo langdurige en buitengewoon lage prijzen te kampen heeft gehad, op zulke hoogst gunstige resultaten kan worden gewezen, daar is, naar onze overtuiging, ook het welslagen verzekerd van staatskoffieondernemingen, gedreven met het uitsluitend doel om winst te behalen.

Het wordt wel eens betwijfeld of voor dergelijke ondernemingen wel het noodige geschikte personeel te vinden zou zijn. Dit hangt natuurlijk in de eerste plaats af van de aan administrateurs en opzieners toe te kennen bezoldigingen. Om onedele concurrentie met de particuliere industrie te vermijden, zouden zij niet hooger mogen worden gesteld — maar ook niet lager En dan laat het zich aanzien dat de betrekkingen bij de staatsondernemingen zeer gewild zullen zijn. De positie van het personeel is daar meer stabiel en biedt meer kans op promotie dan op particuliere ondernemingen gewoonlijk het geval is. Het spreekt van zelf dat het benoodigde aantal personen slechts geleidelijk zal toenemen naarmate omtrent de levensvatbaarheid der staatscultuur zekerheid zal zijn verkregen.

Wat de inlandsche bevolking betreft, deze zal bij eene staatscultuur evenzeer gebaat zijn als bij de particuliere nijverheid. Koffieondernemingen hebben daarbij het voordeel dat zij in tegenstelling met ondernemingen die op gronden van inlanders worden gedreven, geen daglooners of proletariërs vormen, maar die alleen tot zich trekken, waardoor zij economisch zeer gunstig werken.

De keerzijde van het stelsel is dat aan de bestaande particuliere koffieperceelen groote concurrentie zal worden aangedaan. Dit zou echter evenzeer

1) Volgens de koloniale verslagen bedroeg de winst in: 1890 *f* 35,686, 1891 *f* 86.848, 1892 *f* 6.858, 1893 *f* 20.113, 1894 *f* 7.635 voor 1884 was de winst geschat op meer dan *f* 230.000.

het geval zijn, wanneer de verafgelegen bergstreken in erfpacht werden uitgegeven ter beplanting met koffie. En nu gaat het niet aan, het de natuurlijkste zaak te vinden, wanneer die streken door andere particulieren of cultuurmaatschappijen worden geëxploiteerd, en zich benadeeld te achten wanneer de gronden ten bate van het algemeen in cultuur worden gebracht.

Waar het staatsbelang dringend versterking van inkomsten eischt, behooren bijzondere belangen te wijken.

Voor de particuliere nijverheid zullen trouwens voldoende gronden beschikbaar blijven. Het is zelfs te verwachten dat haar arbeidsveld bij eene staatscultuur in vrijen arbeid belangrijk in omvang zal toenemen, daar de risico het gouvernement zal dwingen zich uitsluitend te bepalen tot de exploitatie der meest geschikte koffiegronden. En daar die op Java al spoedig zullen gaan ontbreken, zal indien het welslagen der staatsondernemingen door de praktijk verzekerd is, het stelsel ongetwijfeld ook buiten Java op uitgebreide schaal toepassing vinden. Het zal evenals weleer het cultuurstelsel, maar dan op gezondere grondslagen, de baanbreker worden voor de particuliere nijverheid in het algemeen, door het reusachtige gebied van Sumatra door den aanleg van verkeerswegen voor haar toegankelijk te maken en een volkomen uitweg vormen voor Java's overtalrijke bevolking, die in den loop van deze eeuw reeds meer dan verviervoudigd is.

G. F. K. VAN HULS,
Controleur op Java.

PENDJALOE Jan. '93.

Losse schetsen uit Madagaskar.

II. *Geloof en godsdienstige gebruiken der Hova's en andere Malgachen.*

Piolet begint met te zeggen, dat de Hova's zoowel als de andere Malgachsche volkstammen noch kerken of tempels, noch geheiligde wouden zooals onze voorvaderen, noch altaren, noch priesters, en niettemin een godsdienst hebben. Dat is volkomen juist. Werden andere reizigers, oppervlakkiger dan Piolet, in den waan gebracht, dat bovengenoemde volksstammen *niet* in het bestaan van een Opperwezen gelooven, niet aldus Piolet; en eigen ondervinding toetsend aan zijn beweren, bevestig ik persoonlijk zijn zeggen van hierboven, dat Hova's, zoowel als Sakalaven, Betsileos, Betsimisaharas, tot zelfs de wilde en barbaarsche stammen, die het hoofdcontigent leveren aan de beruchte boschroovers, de Fahavalos, gelooven aan één Opperwezen, dus monotheïst zijn.

Dat Opperwezen heet bij de Hova's *Andriamanitra*, bij de Sakalaven en andere Malgachsche stammen *Zanahary*. De eerste is de God, die een aangename geur verspreidt, een overlevering uit oude tijden, toen aan dien God waarschijnlijk wierook of andere een aangename geur verspreidende stoffen werden geofferd; de tweede is de scheppende God. In al hun gebeden roepen zij direct den scheppenden God aan; wel richten zij ook gebeden tot hun voorouders, tot de deugden der twaalf bergen, en andere heilige zaken die zij aanbidden, maar deze dienen slechts om als tusschenpersoon dienst te doen, en hun voorspraak te zijn bij den *Zanahary*. En zoo wordt deze dan ook aangebeden als de *Zanahary hunner voorouders*, de *Zanahary der heilige steenen*, of *van de deugden der twaalf bergen*, zooals de Israeliten hun God aanbaden als de God van Isaac en van Jacob, de God der twaalf profeten. Dit monotheïsme is niet alleen het geloof der tegenwoordige Hova's en andere Malgachen, maar is het geweest ook van hun voorouders, voor zoover men de geschiedenis daarvan heeft kunnen opsporen.

Toch is er een tijd van verbastering geweest in hun godsdienstige gevoelens, en werden zij afvallig van het hen overgeleverd monotheïsme, zooals de Israeliten tijdelijk hun Jehova verzaakten. Deze tijd viel in, toen zij bij gelegenheid van hun veroveringsoorlogen, vooral onder Radama I, in aanraking kwamen met omliggende stammen, en van deze de fetichdienst en afgoderij overnamen. Ook als bij de Israeliten de Profeten trachtten het volk van Jehova weer op het ware godsdienstige spoor terug te voeren, zoo ook stonden onder de Hova's mannen op, die het geloof aan *Zanahary* weer in zijn ouden vorm trachtten te herstellen. Gemakkelijk schijnt dat niet geweest te zijn, en wel vast moet zich in betrekkelijk korten tijd die fetichdienst hebben vast geworteld, om het mogelijk te maken dat de Fransche zendeling

Abinal, eerst in 1868 of 1870 gestorven, Hovaprofeten ontmoette, die hun geheele leven hadden doorgebracht strijdend tegen den afgoden- en fetichdienst. En nog heden is deze naast het geloof aan *Zanahary* nog lang niet ten volle onderdrukt, maar uit zich in het aanbidden van heilige steenen en andere zaken, benevens in een verbazend sterk ontwikkeld bijgeloof.

Ook hebben de Hova's, *niet* de overige Malgachen, het geloof aan een Verlosser, een vaag vertrouwen dat eenmaal een met Goddelijke macht voorziene, heilige Persoonlijkheid zal komen om hen in hun materiëele nooden bij te staan. Toch staat hen niet duidelijk het doel van de komst van zulk een Verlosser voor oogen, en met het oog daarop is het vrij nauwkeurig aan te nemen dat dat geloof aan een Verlosser niets anders is dan een herinnering aan Engelsche zendelingen, die reeds voor veel jaren trachtten het Christendom onder de Hova's in te voeren, en daarmee het geloof aan zulk een Verlosser die nog zou moeten komen, om zoodoende het Christendom wat aantrekkelijker te maken.

Omtrent het bestaan eener ziel hebben de Hova's zeer oorspronkelijke begrippen, die op zichzelf al bijna een bewijs zijn, dat Madagaskar en Indië, in het bizonder Britsch-Indië, één zijn geweest. Dat begrip komt namelijk zeer nauw overeen met de leerstellingen van het Occultisme, waarvan de wetten alleen bekend zijn bij een der wilde volksstammen, de Mahatma's, die in Britsch-Indië tegen de zuiderhellingen van het Himalaya gebergte aan wonen. Ook in Europa zijn deze Occulistische leerstellingen geimporteerd, en worden zij er kunstmatig aangekweekt om er een bestaan te leiden zoo ongeveer als een palmboom aan den Noordpool. Geheel anders is dat bij de Hova's, omdat bij hen het geloof een weten is, dat behoort bij hun innerlijk wezen. Ook bij hen is de ziel een soort van etherisch lichaam, dat een astraal leven voert, en dat van het stoflichaam kan worden gescheiden om er zich daarna weer mee te vereenigen. In dit grondbeginsel komt hun geloof omtrent een ziel volkomen overeen met dat der Mahatma's, en ook nog in het voorname punt, dat zulk een astraal leven in staat is zich te materialiseeren en zichtbaar te maken aan andere ingewijden, terwijl de definitieve scheiding van stoflichaam en astraal leven de dood van het eerste ten gevolge heeft en de vrijwording van het laatste. In verdere opzichten wijkt het geloof der Hova's geheel af met dat der Mahatma's, en vertoont zich veel primitiver en en grover. Volgens de Mahatma's is de ingewijde zelf in staat zijn astraal leven te zenden waarheen hij wil, zonder dat dit — mits niet op ruwe wijze wordt ingewerkt — op het van zijn hooger levensbeginsel tijdelijk beroofd stoflichaam, den dood ten gevolge heeft. Bij de Hova's is dat niet het geval. Nooit kan een astraal leven het stoflichaam verlaten onder den invloed van den vrijen wil van het individu, *en dien tengevolge sterft een Malgach nooit op natuurlijke wijze.* Het is de toovenaar, die beschikt over leven of dood. Wanneer deze zijn slachtoffer heeft uitgekozen, gaat hij langs hem, schijnbaar zonder eenigen wil om kwaad te doen. Maar gekomen achter den niets kwaad vermoedende, zet hij plotseling zijn voet op zijn schaduw, is daardoor in staat zich meester te maken van zijn astraal leven en het gevankelijk mee te voeren, zonder dat het slachtoffer er iets van bespeurt. Weldra vermagert hij en verliest zijn krachten; hij moet sterven als hij niet in de gelegenheid wordt gesteld zijn ziel terug te krijgen.

Daartoe gebruikt hij allerlei middelen, hetzij om te ontdekken waar de hem ontstolen ziel door den toovenaar is verborgen, om zich van haar meester te maken en terug te voeren naar haar woning, hetzij om door minder gewelddadige middelen tot zijn doel te geraken door haar te lokken met honing, rijst of de grootste lekkernij die men zoo'n ziel kan voorzetten, het gebraden vleesch van een Malgachsche aap, haar zoo bij verrassing te nemen en te noodzaken in het lichaam terug te keeren dat zij verliet. Slaagt de van zijn ziel ontroofde in zijn pogingen, dan treedt genezing in; zoo niet, dan volgt de dood.

Wat aangaat de onsterfelijkheid van dit astrale leven, geloofden de Hova's tot ongeveer het begin van deze eeuw, dat dit zich steeds bewoog van de hut waar de overledene had geleefd naar het graf waar hij begraven lag, en omgekeerd. Had de ziel dit gedurende een jaar gedaan, dan stierf zij. Later, ten gevolge van een overgenomen geloof der Betsileos, gingen zij gelooven dat de zielen der afgestorvenen verhuisden naar het land eener Sakalavenstam, de Tanalas, en wel naar de hellingen van den somberen berg Ambondrombe, waar zij stierf nadat zij drie jaren lang in elkaar evenwijdige cirkels om en op dezen berg had rondgezworven. Dit geloof is echter verre van stabiel, en over het algemeen wordt geloofd dat de zielen der afgestorven veel langer blijven leven en op deze aarde rondzwerven. Speciaal is dat het geval met de zielen der voorouders. Sedert de invoering van het Christendom heeft dat geloof zich nog meer baangebroken, zoodat men mag aannemen dat het meerendeel der Hova's, onder wie de zendelingen steeds het meest verkeerden, gelooft aan een absolute onsterfelijkheid van het astrale leven, zij het dan ook dat het volgens hen zich blijft bewegen in de nabijheid van de plaatsen, waar de afgestorvene heeft geleefd.

Niet alleen de menschen hebben volgens het Hovageloof een astraal leven; ook de dieren hebben dit, zelfs de planten en levenslooze voorwerpen. Het moet evengoed gevoed worden als het stoflichaam, alleen voedt het zich niet met rijst, vleesch, manioc, vruchten zelfs, maar met de geestelijke essence daarvan.

Zooals men ziet bevat dit geloof de kiem van het hoogere, dat de goddelijke eigenschappen van de leer en stellingen der Mahatma's zoo ondoorgrondelijk doet zijn voor ons, Westerlingen, minder bedeeld dan de Oostersche volken in het omvatten van alles, wat betrekking heeft op het astrale, de hoogere, onsterfelijke levensfluide, die in ons is. Maar bij die kiem blijft het ook; tot ontwikkeling komt zij niet, maar integendeel wordt deze kiem vrijwel verstikt door allerlei primitieve, zij het dan ook door hun mysticiteit aantrekkelijke, geloofsbegrippen, die ze overnamen van hun naburen, de Betsileos en anderen, zooals de Israeliten de afgodendienst afkeken van de Filistijnen, en deze daarna in toepassing brachten. De wijze waarop zij dat geloof in toepassing brengen en het voorwerp van hun vereering aanbidden, is al even primitief als het geloof zelf. Bijna altijd is de naam *Andriamanitra* op hun lippen, en zonder ophouden, als hen maar de minste moeielijkheid overkomt, het kleinste gevaar dreigt.

Zij bidden tot Hem, maar alleen om gezegend te worden met aardsche goederen, met gezondheid, kinderen, met eerbewijzingen; het astrale leven, al moet dat ook jaren duren, laat hem voorloop ud. Zij bieden hem ook

allerlei soort van eerstelingen aan als offeranden, het eerste gerecht of stuk vleesch op een feestmaal, een kleed dat voor het eerst wordt gedragen, het eerste water bij gelegenheid van de *Fandroana*, het feest van het bad der Koningin, dat gevierd werd voordat deze werd ontzet, terwijl met het overige water, waarin Ranavalo haar bad genomen had, de genoodigden op het feest, Europeanen zoowel als Malgachen, werden besprenkeld. Al deze voorwerpen, eerstelingen van welke soort ook, worden hem niet geofferd; zoo goedergeefs is de Hova niet. Hij houdt ze liever zelf, en denkt genoeg te doen door ze het Opperwezen aan te bieden met de formule — „Aan u de eerstelingen, *Andriamanitra*". — Het uiterste wat men hem geeft is de belofte om gedurende een zekeren tijd geen maniac of iets dergelijks te eten, een haas te slachten en hem niet op te eten, als *Andriamanitra* hem een zeker verzoek toestaat, een gelukkige reis bezorgt, zijn vrouw zwanger doet worden en zoo meer. Zeer zelden wordt een schaap of os, of wel meerdere geofferd, en dat geschiedt alleen in gevallen, waarin het voor volk en land op leven en dood gaat, zooals dit was toen in 1895 de Franschen, na het Hovaleger bij Marovoay te hebben verjaagd, naar Tananarive doordrongen. Maar dan nog eten zij, geincarneerde egoïsten die ze zijn, zelf het vleesch op, en offeren alleen een zoo klein mogelijk stukje aan den duivel, wanneer ze zoo in den angst zitten dat ze zelf niet alles durven opeten. *Andriamanitra* moet zich maar met mooie woorden tevreden stellen, en dat zal hij ook eerder dan de duivel. Hierin teekent zich een van de vele ignobele karaktertrekken van de Hova's af: iemand slechter te behandelen naarmate zij denken dat hij goediger is.

Al hun godsdienstige vereering en uiterlijke vormendienst bestaat daarin, behalve dat zij een plechtigheid hebben, die hen in dat opzicht ook al weer op een voet doet staan met de Israëliten: de besnijdenis. Deze plechtigheid, die vergezeld gaat van offeranden, gebeden en allerlei geheimzinnige praktijken is niet alleen inheemsch bij de Hova's, maar bij vele der Malgachsche volkstammen, uitgezonderd de Mahafalij in het zuidwesten, en eenige Sakalavenstammen in het westen. Bij sommige wordt zij elk jaar toegepast, bij de stammen in het zuiden om de zeven jaar, zooals dit trouwens bij de Hova's zelf ook plaats heeft. Bij dezen laatsten is het jaar, dat op zulk een besnijdenis volgt, een jubeleumjaar, waarin alle gevangenen in vrijheid worden gesteld en geen straffen mogen worden uitgedeeld.

Voor 1869 was de besnijdenis het feest bij uitnemendheid onder de Hova's, dat twee maanden duurde. Men begon met alle toovenaars te verbannen, ten einde het rijk te zuiveren van deze gevloekte menschensoort, waarna alles zich wijdde aan gezang en dans, feestmalen en wijdsprakige redevoeringen. Men offerde in die dagen alles op om te kunnen verschijnen in een fraai parade costuum, vooral op den dag, de plechtigste van allen, waarop door élite-officieren het heilige water werd aangebracht, dat gehaald was geworden uit een bron, die het bijgeloof had gestempeld als uiterst moeielijk naakbaar te zijn. Zoo wordt in het werk van een Fransch zendeling La Vanière verteld, dat bij gelegenheid van de besnijdenis van een koninklijke afstammeling, twee gespierde, zwaargebouwde mannen, die waren uitgekozen om te zijn „les héros de la toilette" niet in staat waren om de kettingen en sieraden van goud en zilver, die men hen had omgehangen, te dragen. Twee andere mannen moesten hen daarbij behulpzaam zijn. Welke kosten daaraan ver-

bonden waren, kan men het beste afleiden uit de mededeeling, dat het huren van een galacostuum per dag 250 frs. kostte.

Den middernacht, voordat de dag der besnijdenis was aangebroken worden een paar der moedigste mannen uitgezocht om het water te gaan halen uit de betooverde bron, waarmee de wonden van het besneden kind moeten worden gewasschen. Zoodra zij dat, na het doorstaan van allerlei denkbeeldige gevaren, gehaald hebben en weder te Tananarive, waar meestal de besnijdenis plaats heeft, verschijnen, worden zij door de te hoop geloopen menigte met steenen geworpen en op andere wijzen aangevallen. Gelukt het de halers van het water, die het recht hebben zich met schild en speer tegen de opstuwende menigte te verdedigen, het water, zonder dat er gestort wordt, ter plaatse te brengen waar de besnijdenis zal plaats hebben dan kan deze doorgaan; wordt echter ook maar een enkele droppel gestort, dan is dat een slecht voorteeken en de ceremonie moet worden uitgesteld. Is het water evenwel goed overgebracht, dan worden de kinders, die besneden moeten worden, door een luid brullende en gillende menigte gevoerd naar de plaats waar de besnijdenis moet plaats hebben, en de operateur doet zijn werk.

Zooals ik zeide was voor 1869 de besnijdenis het officieële feest; later is dat geworden de Fandroana, het feest van het bad der Koningin, dat in 1894 voor het laatst gehouden werd. Niettemin is de besnijdenis niet afgeschaft, maar zij heeft meer plaats in intiemen kring, opgeluisterd door zang en dans.

Evenals de meeste volken uit het Oosten, inzonderheid de Chineezen, hebben de Hova's een groote vereering voor hun graven, en zij gaan daarin verder dan een der andere volksstammen op Madagaskar. Is in hun wonen veel verbetering gekomen en geschiedt dat tegenwoordig in ordentlijke houten huizen of hutten opgetrokken van bamboe, raffia en palmbladen, vroeger was hun het ellendigste, vieste krot nog goed genoeg; maar ook toen offerden zij liever alles op aan hun graf dan het minste aan hun aardsche woning. Rijke Hova's ontzagen zich niet daar hun geheele fortuin aan te geven.

Voor de graven hunner voorouders, inzonderheid voor die van de eerste bewoners van Madagaskar, de Vazimba, hebben zij meer dan vereering, een soort van bijgeloovigen angst. Met ontzetting en bevend zal een Hova, als hij durft, u wijzen op de enorme rotsblokken, die om Tananarive tegen de berghellingen aan verspreid liggen, en zeggen dat het de graven zijn van de Vazimba, die, na zelf door de Hova's van vroegere dagen te zijn uitgeroeid, geroepen zijn om dood en verderf onder hen te brengen. De geesten der Vazimba liggen volgens hem onder die steenen verborgen, of wel onder andere rotsen, in den vorm van een slang of ander verscheurend gedierte, waar zij een gunstige gelegenheid afwachten om zich te werpen op hun vroegere onderdrukkers. Wie den fatalen moed heeft Vazimba-graven te te naderen, is onherroepelijk een kind des doods.

De ligging der graven ten opzichte van de woningen is zeer eigenaardig: altijd vlak in de nabijheid er van, soms op een ompaalde binnenplaats. Zoo zijn de zeven koninklijke voorgangers van *Andrianampoinimerina*, begraven in de onmiddelijke nabijheid van het paleis. De Hova's doen dit omdat ze hun dooden graag in hun onmiddellijke nabijheid hebben, en geen angst gevoelen voor de graven van eigen verwanten zooals andere volken, die hun

dooden verbranden of wegstoppen in ver afgelegen bosschen of ravijnen. De voornaamste reden van deze wijze van begraven zal wel gelegen zijn in het geloof, dat het astrale leven der dooden, zoolang ook niet dit sterft, zich voortdurend heen en weer beweegt tusschen het graf en de woning; hoe dichter deze bij elkaar liggen, hoe kleiner dus de weg wordt gemaakt daartusschen, des te gemakkelijker valt het de astrale leven en hun zwerftochten naar behooren te volbrengen.

De graven worden geplaatst ten Noord-Oosten van een huis of een dorp. Dat is een regel, waarop geen uitzondering bestaat, en die het mogelijk maakt om de ligging van verdwenen of verwoeste dorpen te bepalen. De ingang van het graf bevindt zich altijd in het westen. Men onderscheidt in het land der Hova's, Imerina, twee soorten van graven: de ouden, die gemaakt werden voordat de Hova's van de Arabieren geleerd hadden grafzerken van steen te maken, en de nieuweren. De zeven graven, waarvan ik zooeven sprak, zijn een volkomen type van het oudere genre. Deze graven, waarvan het eerst gebouwde is toegewezen aan *Andrianjaha*, de stichter zoo men meent van Tananarive, en die moet hebben geregeerd in het begin van de XVII^de eeuw, liggen op een rechte lijn, gaande van het Noord-Westen naar het Zuid-Oosten. Een rechthoek vormend en gemaakt uit kleine stukjes graniet zijn zij allen aan elkaar gelijk en van de volgende afmetingen: 20 M. lengte op 3 M. breedte en 1 M. hoogte. Zeven houten huisjes, genaamd *tranomasina* — heilige huisjes — zijn op deze steenen rechthoeken gebouwd in den vorm van Malgachsche huizen, dus uiterst eenvoudig, van het bekende materiaal. Alleen is het dek van palm- en raffiablaren vervangen door planken, welke wijze van huisbedekking, altans in steden, ongeveer in 1840 onder *Ranavalo* I werd ingevoerd. Het inwendige dier huisjes bevatte rijst, een rijstblok, manioc en andere levensmiddelen, met welker geestelijke essences de astrale levens der afgestorven Koningen zich konden voeden. Aannemend dat na zooveel jaren die astrale levens ook wel gestorven zullen zijn, heeft men de levensmiddelen, langzamerhand ook al niet beter geworden, er uit verwijderd.

Het graf zelf is niets anders dan een vierkant gat, aan de zijden met kleine granietsteentjes opgemetseld. Het gewelf is gemaakt van Ambora, geel, sterk ruikend, voor vocht ondoordringbaar hout, dat denken doet aan het hout van den kamferboom. Het lichaam van den overleden vorst werd geplaatst op een soort van bed, dat van het zelfde hout was gemaakt, en dan gewikkeld in een lamba van fraaie inlandsche zijde, na versierd te zijn met kostbare edelgesteenten, aan armen, polsen, enkels en hals, tot zelfs aan de vingers en teenen toe. Naast het lijk werden de teekens der koninklijke waardigheid gelegd: de lamba van purpurkleurige zijde, de stof van ivoor versierd met zilver, waarbij gevoegd werden allerlei kostbare voorwerpen en zilveren muntstukken.

In de nieuwere graven, zijn de opgemetselde muren van granietblokjes vervangen door vier groote zerken van graniet; drie daarvan vormen de zijwanden, een de zoldering. De deur, geflankeerd door twee pijlers van graniet, is eveneens van dezelfde steensoort, maar dunner, en aan de eene zijde door twee hengsels verbonden met een der pijlers, zoodat hij daarom draaien kan. Hij bevindt zich altijd naar het westen. Tegenover de deur is de eereplaats,

bestemd voor het hoofd van het huisgezin. De overige leden der familie worden in rijen gerangschikt, en wel rij aan rij trapsgewijze.

Boven de eereplaats, dus tegenover de deur, is buiten op het graf geplaatst een steenen zerk in den vorm van een zuil, waarop het aanbieden der offeranden plaats heeft, en die den dag van den *Fandroana* met vet wordt bestreken. De deur van het graf bevindt zich meestal verborgen achter een hoop aarde, en de weg er heen is overdekt.

Boven het steenen graf bevindt zich bij de aanzienlijken evenals bij de vroegere graven een houten huis, maar hier om redenen die me niet bekend zijn, genaamd *trano-manara,* koud huis; op de graven der lieden uit het volk bevindt zich een tweede zuil, tegenover de andere, meestal versierd met krulwerk dat een of andere bloem moet voorstellen.

De lijken zijn in deze graven altijd op dezelfde onveranderlijke wijze geplaatst, met het hoofd er van naar het Oosten, juist waar de zon opgaat. Bij de voorvaderen der Hova's was dat anders; die waren geplaatst in de richting van het Noorden, met de voeten naar het Zuiden.

Het verwijderen der zerken, die een tusschenruimte hebben van ongeveer 80 cM. geschiedt op de volgende eigenaardige wijze:

Men spreidt een laag koemest uit op de plaats, waar men, om hem gemakkelijker te kunnen verwijderen, de zerk wil doen splijten, steekt deze in brand, en giet er dan koud water op. Daardoor ontstaat een groote barst, die het gemakkelijk maakt den steen stukgewijze op te lichten en zoo noodig te vervoeren Toch zijn die zerken zoo groot, dat voor het oplichten en vervoeren meestal 100 à 200, en dikwijls 1000 menschen noodig zijn,

Het is een zeer eigenaardig gezicht al dat volkje, ellendige zwakkelingen vergeleken bij hun voorgeslacht, bezig te zien met het transporteeren van het stuk zerk, de vrouwen gillend en aan groote touwen trekkend, de mannen met breekijzers werkend, en op den steen de eigenaar van het graf, de anderen aanzettend met de onmogelijkste middelen die kunnen dienen om van zwakke menschen sterke te maken. Daarna viert men feest; er worden buffels geslacht, en vaten rum geschonken, tot alles vol gegeten en gedronken er bij neerzinkt.

De Hova's hebben ten opzichte van hun graven nog een eigenaardigheid: zij bouwen ze gedurende hun leven en wonen er soms de laatste jaren van hun leven in. Sommige graven bleven dikwijls onafgemaakt, wanneer de eigenaar geen geld had om den hoofdsteen, die het geheel bedekken moet, te betalen; waar dan de te begraven familie werd gestopt, vermeldt de geschiedenis niet.

Langzamerhand werd, onder den toenemenden invloed van het Christendom, de vorm der graven gewijzigd in zooverre dat zij meer gingen gelijken op grafmonumenten, zooals men ze op onze Christenkerkhoven vindt. De lijken worden echter nog altijd boven den grond op een steenen vloer geplaatst; niet in den grond begraven. Deze monumenten, in hun soort dikwijls ware prachtstukken, worden dan bewaakt door een formeele kolonie van slaven, die er de wacht bij hielden. Zoo had dat plaats met het grafmonument, dat de Fransche architect Laborde bouwde voor de familie van den eersten Minister van Ranavalo III, te Isotry, ten westen van Tananarive. Na de verovering van Madagaskar door de Franschen, en de daarop gevolgde afschaffing van de slavernij is ook aan dat ceremoniëel een eind gemaakt.

Tot voor eenige jaren werden de graven, vooral van koningen en grooten, geacht te zijn uit den aard der zaak onschendbaar, en was zulk een graf de schatkist der familie, wie het toebehoorde, en die er alles in deponeerde wat zij aan piasters en schatten bezat. Sommigen bevatten enorme rijkdommen, zonder dat een Hova, anders het volk van schurken en stelers bij uitnemendheid, er aan dacht er een schennende hand naar uit te steken. Zoo is het naar het schijnt geconstateerd geworden dat in de graven der genoemde zeven Hovavorsten een schat bewaard werd van 20.000.000 frs. die dienst had moeten doen voor oorlogreserve. Zij heeft echter haar oorspronkelijk doel gemist, en naar ik vernam, heeft zij in plaats van ten nadeele der Franschen, ten hunnen bate gewerkt, daar de Generaal Kommandant van Madagaskar en Dependances, Gallieni, er de schuld van 12.000.000 frs. mee heeft afbetaald, die het Malgachsche Gouvernement nog had aan de Comptoir d'Escompte te Majunga, en die afbetaald hadden moeten worden uit de opbrengst van douanerechten en andere belastingen.

Dat denkbeeld van onschendbaarheid hield zich echter niet staande, toen de Hova's meer met blanken, inzonderheid Fransche avonturiers, in aanraking kwamen, en van dezen speciaal de ondeugden overnamen. Niet alleen dat; ook de praktijk van het leven voegde zich naar de omstandigheden, en zoo gebeurde het dat soms ware strooptochten werden gehouden om geld en schatten van meer nut te doen zijn dan daar in die duistere holen. Of er daarom nu nog fortuintjes zijn verborgen van 20,000,000 frs.? — ik wensch ze den eerlijken zoeker toe, maar betwijfel dat zij te vinden zijn.

Bij het beschrijven der begrafenisplechtigheden, bij de Hova's nog in zwang toen de Franschen een eind maakten aan hun onafhankelijkheid, laat ik het woord aan een ooggetuige, die het geluk had de begrafenis van een prinses bij te wonen.

Ik was te Ambohibelona, een der oudste en merkwaardigste steden in het westen van Imerina, gelegen op een afstand van 40 à 50 K.M. van Tanamarino. Daar wordt de mare bekend dat plotseling is overleden de prinses Ratany, zuster van prins Raomanina, en wel bij de Vonizongo, op eenige uren afstand van Ambohibelona. Haar broeder had het katholieke geloof aangenomen en was bovendien het hoofd van de kerk te Ambohibelona; maar zij was gebleven bij de godsdienst harer vaderen, en moest dus als heidin worden begraven.

Nauwelijks was de tijding van haar dood bekend geworden, of terstond verschenen alle vrouwen van Ambohibelona, vrije of slavinnen, in rouwgewaad met de kleederen gescheurd, de haren verward door elkaar gewreven en daarbij blootshoofd. Spoedig ging men het lijk halen, en in den avond kwam het aan te Ambohibelona, waar het in een kamer van de Rova, het plaatselijk kasteel, werd neergelegd. Vergezeld van den heer Laboncarie, den zendeling van Ambohibelona, bracht ik een bezoek aan de sterfkamer. Het lijk was bedekt met een soort van tentscherm [1]), gemaakt van een roode stof, en versierd met alle mogelijke sieraden, kostbare steenen zoowel als kantwerk, dat men had kunnen machtig worden, terwijl een zestal slaven, op den grond neergehurkt, zonder ophouden bezig waren door middel van bladeren van een

[1]) In het binnenland van Madagaskar, te Ankaboka in het Sakalaafsche, waar ik vertoefde, hebben begrafenissen nu nog op ongeveer dezelfde wijze plaats, en wordt het lijk onder zulk een scherm tentoongesteld, maar in de open lucht.

banaanboom, de vliegen en booze geesten te verdrijven. Daarna maakten wij zooals iedereen een rouwbezoek aan den prins, die bezig was den grafkelder van de familie te doen openen, en in orde te maken. Hij komt naar ons toe, gevolgd door zijn ouders, gaat langs ons heen, terwijl hij ons groet met een stillen oogenblik en knielt neder in de groote zaal van de Rova, waar allen aanwezigen zich om hem scharen en nederknielen evenals hij. De heer Laboncarie houdt een kleine gelegenheidspreek, die door den broeder van den prins beantwoordt wordt, terwijl zijn zoon ons doodsgeschenk, een zekere som geld, in ontvangst neemt. Nauwkeurig wordt opgeschreven hoeveel de som bedroeg en wie hem gaf, waarna het geld wordt nedergelegd op een groote schaal, bestemd om alle doodsgeschenken, hetzij geld of voorwerpen, te bevatten.

Aan dit gebruik, de bevestiging van de menschlievende gewoonte dat in de Imerina de armen fooien geven aan de rijken, kan niemand zich onttrekken; het massale doodsgeschenk moet dienen om de familie te helpen de kosten der begrafenis te bepalen. Maar dat is nog niet genoeg. Getrouw aan het Hova beginsel „steel waar je kunt" hebben ook de hoofden van het dorp, waar de overledene woonde, de *menakely*, het recht bij gelegenheid van de begrafenis een buitengewone belasting te heffen, die men verplicht is te voldoen vóór de begrafenis. Oorspronkelijk moest deze belasting dienen om eveneens te voorzien in de kosten der begrafenis, en werd zij aan de familie afgedragen, maar om dat te doen zou zoo'n *menakely* geen Hova moeten zijn.

Onderwijl hadden de naverwanten van de overledene den tijd gehad zich naar Ambohibelona te begeven. Nadat deze allen waren aangekomen, liet de prins muziekanten van Tananarive komen, die tot aan het eind der begrafenisplechtigheden verplicht waren muziek te maken, hòe dat deed er niet toe en evenmin wàt zij speelden, mits zij maar zooveel mogelijk lawaai maakten; verzwakte dat ook maar een beetje, dan werd dadelijk de kwantiteit rum verminderd, die den speellui onder het muziekmaken werd voorgezet. Een polka was goed, een wals opperbest, maar maakte een krijgshaftige marsch meer lawaai, dan was dat het allerbeste; de indruk van zooiets, na een stukje zachte doodenmuziek invallend met een spektakel als kwam de hemel naar omlaag, was formeel overweldigend.

Natuurlijk werd onderwijl gedaan wat men onder de Hova's niet laten kan als er een of ander bizonders plaats heeft, men slachtte tal van ossen, waarvan het vleesch onder de aanwezigen verdeeld werd, waarna men hen vergastte op rum, hen uitnoodigde daarvan zooveel mogelijk te drinken en daarbij luid te weeklagen ter eere van de overledene. Ook verschenen de vrouwen die terstond na het vernemen van het doodsbericht in het dorp waren gaan rondloopen, opnieuw, bijna naakt, nog vuiler dan te voren, terwijl zij niets deden dan jammerend en klagend de afgestorvene beweenen. Meestal waren deze tooneelen niets dan een formaliteit, waarbij in het gemoed der klagenden niets omging, en waarbij het hen om niets te doen was dan om een maximum hoeveelheid rum. Deze prinses was echter zeer bemind, en daarom hadden deze klagerijen iets echts en gevoelds, dat niet naliet indruk op mij te maken; ook haar broeder, prins Raomanina, gedroeg zich beter dan zulks bij dergelijke gelegenheden de gewoonte is. Hij bedronk zich niet, en deed ook alle mogelijke moeite om te verhinderen dat het doodenfeest van zijn zuster een werkelijke zwelgpartij werd; er ten volle in slagen, deed hij niet.

Eindelijk was het avond geworden, en verdween de zon aan den horizon. Daarmee was het oogenblik voor het in doeken wikkelen van het lijk aangebroken. De natuur was zelf in duisternis gehuld, en daarom was er geen bezwaar meer dat de doode naar buiten werd gedragen, en neergelegd in het koninklijk graf, waar zij gewikkeld werd in de kostbaarste lamba's, die men had kunnen bemachtigen, terwijl het leven dat door de muzikanten, en de huilende en van smart het luidkeels uitgillende meingte gemaakt wordt, werkelijk oorverdoovend was. Daarna trad plotseling diepe stilte in.

Den volgenden morgen werd de laatste os geslacht, en ontvingen alle nabestaanden en vrienden der overledene een stuk. Daarna werd het graf verzegeld, en met deze laatste plechtigheid was de begrafenis afgeloopen, die in hoofdzaak bestond uit het slachten van een menigte ossen en het eten van hun vleesch, het maken van een helsch dissoneerende muziek, en het met wonderbaarlijk uithoudingsvermogen uitstooten van gillende klaag- en jammerkreten. Het is eene groote uitzondering dat daarbij een protestantsch en nog minder een katholiek zendeling wordt uitgenoodigd. Zelfs tot katholieken bekeerde Hova's laat het volkomen onverschillig, of de begrafenis plaats heeft volgens de gebruiken, die de Katholieke Kerk voorschrijft. Het is hen om niets te doen, dan om geslachte ossen, rum, gejammer en geklaag van belangstellenden; hoe meer van dat alles, hoe grooter de vereering voor de afgestorvene, hoe indrukwekkender de plechtigheid. Gedurende zijn geheele leven spaart de Hova voor zijn begrafeniskosten, en hij wil dat dit bij zijn dood zoo vlot mogelijk ter zijner eere wordt gebruikt. Zelfs als een doode niets heeft achtergelaten, weet men er weg op, en ontzien de overlevenden zich niet om schulden te maken. Een doode zou nooit meer onteerd kunnen worden dan door hem te begraven zonder uiterlijk ceremoniéél. Deze plechtigheden, verbonden aan een begrafenis, zijn zoo onvoorwaardelijk noodzakelijk, dat in gevallen van overmacht, zooals ten tijde van de *Fandroana*, wanneer geen doode mocht begraven worden, deze plechtigheden nooit worden afgekommandeerd, maar alleen uitgesteld. Dan heeft na de *Fandroana* de begrafenis plaats onder den naam van *Mamadika* of overbrenging der dooden, en zoo mogelijk onder het slachten van nog meer ossen, het drinken van nog meer rum en het maken van nog meer misbaar dan zij anders zou hebben plaats gehad.

Geschiedt het begraven der dooden ook met nog zooveel zorg, zij verdwijnen daarom niet uit het familieleven, waarvan zij bij hun leven deel uitmaakten. Wel bestaat hun voornaamste opdracht, zooals ik reeds met een enkel woord vermeldde, met zich te bewegen tusschen het graf en hun vroegere woning, maar er valt nog meer voor hen te doen. Zij vergeten hun huisgezin niet, noch dit vergeet hen. Zij blijven belangstellen in hun bloedverwanten, hun kinderen, hun vrienden, zij waken over hen, waarschuwen hen in het geval er gevaar dreigt, beloonen en straffen hen, en trachten bovenal te bewerken dat zij steeds meer in het bezit komen van aardsche goederen. Ieder is er op uit zulke verschijningen van astrale levens uit te lokken, en daartoe wordt den doode dikwijls een mondstuk in den mond gelegd om hem zijn lippen te doen openen en tot spreken te brengen. Ook legt men dikwijls naast hem een tabaksdoos gevuld met tabak, omdat men denkt dat zulk een

groote gunst toch zeker een andere moet uitlokken. Met hetzelfde doel plaatst men een schotel met rijst of honing in de noordoostelijke hoek van de hut, en zoo zal een moeder den ganschen nacht blijven waken en zich ergens achter verbergen om haar dood kind te zien wederkeeren en ongestoord te goed doen aan het feestmaal dat zij hem heeft toebereid. Want ook aan de vleeschelijke terugkeer van den doode wordt door velen geloofd. Ja, zoo menigvuldig kwam dat voor, dat de Hova-regeering gemeend heeft een wet te moeten maken, die daarop betrekking had. Zij gaf aan een overleden echtgenoot verlof weer te gaan samenwonen met zijn vrouw, als deze hem was trouw gebleven; en een kind, dat 10 of 12 jaar na zijn dood zou zijn geboren, werd erkend als te zijn het kind van den doode, dat recht had op zijn erfenis, en zelfs bij zijn geboorte als hoofd der familie kon worden uit geroepen.

Dikwijls ook komen de dooden terug om hun nabestaanden te kwellen en te vervolgen. Men herkent ze aan hun somber uiterlijk, hun halstarrig stilzwijgen, aan de wanorde die zij verspreiden overal waar zij zich vertoonen, aan den voortdurenden overlast, die zij iemand bezorgen; en men slaagt er niet in zich van hem te ontdoen dan door hem een haan, nog beter een os, te offeren.

Zeker kan men over deze godsdienstige begrippen als westerling de schouders ophalen, hoewel ook onder ons tal van feiten wijzen op een transcendantaal leven. Onder de Hova's, zoo goed als onder andere Oostersche volken, die onder zoo geheel andere omstandigheden leven dan wij, die minder worden neergedrukt in de koude proza van het leven, schijnen deze feiten echter veel sterker op te treden dan bij ons. Zoo vermeld de overlevering dat na den dood van *Amdrianampoinimerina*, deze gedurende het volle jaar daarop volgend de werkzaamheden, die zoowel op het staatsleven als op het meer particule betrekking hadden, bleef regelen, en dat iedereen hem hoorde, zag, en gehoorzaamde. Dergelijke feiten schijnen te zijn voorgevallen gedurende het sterven van *Radama* II, terwijl zijn dood zelf is toegeschreven aan de directe inwerking van hem persoonlijk vijandelijke astrale levens.

Zonder om al deze verschijnselen een lans te willen breken, dient men ze toch te vermelden wil men van een volk een eenigszins correcte studie maken. Zoo wordt door dat geloof, of zooals de Hova zegt door dat *weten*, de vereering voor de dooden, die bij de Hova's zoo sterk ontwikkeld is, in een duidelijk licht geplaatst, en is het onmogelijk dat, wanneer men al het goede dat een huisgezin te beurt valt na den dood van het hoofd er van aan dezen toeschrijft, deze vereering niet bijna een goddelijke wordt.

Alles wordt dan ook gedaan om het zulke dooden, zoolang zij over een astrale leven kunnen beschikken, zoo aangenaam mogelijk te maken. Zij hebben twee altaren: een in de noordoost hoek van de hut, waar zij bij hun leven toefden, en waar zij zich ook nu bevinden van het oogenblik af dat zij hun graf verlaten, en het andere in het graf, onder den zuil tegenover den ingang. Op het eerste altaar vereenigt men zich om den afgestorvene te aanbidden, hem op zachten toon liederen toe te zingen, om te spreken over zijn goede hoedanigheden en alles wat zij aan hem te danken hebben; daar wordt hij in stilte vereerd. Op het tweede altaar daarentegen op vaste tijden met het grootst mogelijk uiterlijk vertoon. Men trekt er heen in plechtige

optocht met muziek vooraan, en werpt stukken zilvergeld door de openingen, die zich tusschen de steenen bevinden; of wel men besmeert de grooteieksteen met stukken zacht, versch gebraden vleesch en eet dit daarna op.

De vereering der dooden in uiterlijke vormendienst strekt zich ook uit tot de vroegere bewoners van het eiland, de Vazimba. Met het oog op hun geloof, dat aan astrale levens bij uitzondering ook een heel lang leven toelaat, is dat zeer natuurlijk. En dat nog meer omdat de Vazimba eenmaal meer de meesters over het eiland zullen worden, zooals dat altans in een oude overlevering staat vermeld. Het is dus voor de Hova's zaak om voorzichtig te zijn, en de afgestorven Vazimba zich niet tot vijanden te maken, daar dan de schade die zij zouden aanrichten, onnoembaar groot zou kunnen zijn. Zoo komt het dan ook dat de overwonnelingen uit vroeger dagen, de Vazimba met hun overwinnaars op den best mogelijken voet staan, en dat de eersten de vereering, waarvan zij het voorwerp zijn, beloonen door hen behulpzaam te zijn in het overwinnen van de andere volksstammen op Madagascar en het brengen van het eiland onder hun gezag. Nu zij op hun beurt zijn overwonnen door de Franschen, ligt de hypotheze voor de hand, dat de Vazimba hen afvallig zijn geworden, en in de gelederen van deze laatsten hebben gestreden om hen te overwinnen. Of de Franschen zelf iets gemerkt hebben van de aanwezigheid van die astrale hulptroepen is me niet bekend; en door oudgodienden van 1895 er over hooren spreken gedurende mijn verblijf op Madagascar heb ik niet.

Met een enkel woord sprak ik te voren van een tijdperk dat de Hova's doorleefden, waarin ze het geloof aan een *Adriamanitra* afvallig werden. Van uit dien tijd, ongeveer het begin van de XVII de eeuw dateeren de *Sampy* of afgodsbeelden. Deze werden niet door de Hova's uitgevonden, maar aanvankelijk altans van buitenaf ingevoerd. De eerste droeg den naam van *Kelimalaza* — de kleine wonderdadige — en deze werd volgens de overlevering medegenomen door een vrouw genaamd *Kalobe*, die kwam van heel ver, uit het land van *Ivondro*, dat behoort tot het gebied der Betsileos, welke vrouw zeer geheimzinnig, en alleen in den nacht, van land tot land trok. *Ralambo*, de toenmalige koning der Hova's, nam het geschenk aan, gaf het een geheel dorp tot woonplaats, liet zich inwijden door het afgodsbeeld en proclameerde het als zijn beschermeling en tevens leerplichtige.

Weldra, stellig aangemoedigd door het succes van het eerste afgodsbeeld, kwamen andere *Sampy* opdagen, komend uit dezelfde streken als het eerste, uit het land der Betsileos, die ze weer hadden van de Antaimoro; ook kwamen er direct uit het land der Antaimoro, tuk er op om ook een deel van de eer, die *Kelimalaza* was te beurt gevallen, te mogen genieten. Een er van was *Rafantaka*, hij die beschermt tegen wonden, en zoo waren er duizend anderen; de voornaamste was *Manjaka sy roa*, de koning zoo als er geen tweede bestaat, zonder wedergade, of woordelijk: koning niet twee. Deze werd de favorite *Sampy* van *Ralambo* en zijn opvolgers, tevens tot aan het jaar 1869 hun onafscheidelijke metgezel.

Dat was nog niet genoeg, maar weldra begon het volk zelf zich *Sampy* te maken van allerlei soort en vormen. Ieder huisgezin, iedere persoon was er van voorzien. Men zag er niet tegen op om ze te verwisselen, maar deed

dat nooit zonder ze op den proef te hebben gesteld door wat men noemde — „de dans der *Sampy*" — Viel deze uit ten nadeele van den bezitter, dan trachtte deze hem zoo spoedig mogelijk van de hand te doen. Die dans der *Sampy* was een voor westerlingen stellig onbegrijpelijke en mystieke plechtigheid. Op bevel van hun meesters begonnen de *Sampy* op een duizelingwekkende wijze om te draaien en zich te verplaatsen, daarbij dikwijls de toeschouwers meesleepend, en hen uitlokkend evenals zij zelf de zonderlingste, naar men oppervlakkig zou oordeelen onmogelijkste houdingen aan te nemen. Zoo was het volstrekt geen uitzondering dat *Sampy* en door hen in een staat van hypnose gebrachte toeschouwers in wilden ren aan den horizon verdwenen om eerst weer na uren te voorschijn te komen.

Het verhaal moge vreemd klinken, toch is het niet vreemder dan de arbeid die door tal van Fakirs wordt verricht; want het is duidelijk dat, zooals een Fakir levenlooze voorwerpen verplaatst alleen door de inwerking van zijn wil, ook deze Hova's een algemeen en zeer sterk mediummiek volk, de *Sampy* op dezelfde wijze in beweging brachten, zonder zich waarschijnlijk van hun mediummieke eigenschappen bewust te zijn.

Zulk een *Sampy* is van een uiterst eenvoudig samenstel. Het bestaat uit elk voorwerp dat men maar wil, een ei, een blok hout of ijzer, wat ook, omwikkeld met een stuk katoen, en aan beide zijden versierd met afhangende linten. Dit geheel zoo schrijdelings op een stok bevestigd, zoodat het er uit zag als een versierde vogelkruk. Het woord *Sampy* wil ongeveer zeggen schrijdelings.

Juister, en beter de beteekenis weergevend, zou de naam zijn als deze was *Ody*, geneesmiddel, voorbehoedmiddel, talisman, maar het volk koos nu eenmaal den anderen naam. Zooals men reeds heeft kunnen bespeuren, geloven de Hova's dat zulk een *Sampy* een wonderdadige kracht bezit, zelfs meer dan dat, dat het een goddelijk wezen is dat goed kan doen, maar als het ontstemd is, ook heel veel kwaad. Ook hen offert men ossen, hanen, tot zelfs edelgesteenten, om hen uit te noodigen tot het geven van antwoord op de vele vragen die hen gedaan werden, en van goede raadgevingen die hen werden afgesmeekt. Dikwijls geven zij die ook, als men de overlevering wil gelooven, en op dezelfde wijze als onder de Grieken het orakel van Delphi; vonden deze dikwijls baat daarbij, met de Hova's is dat niet minder het geval ten opzichte van hun *Sampy*, en menigeen heeft aan een trouwe *Sampy* zijn geluk en leven te danken. Natuurlijk suggereert hij zich in zulk een geval zelf met de goddelijke eigenschappen van zijn afgodsbeeld.

Zooveel *Sampy* als vroeger vindt men in Imeria zeker niet meer. De invloed van het Christendom heeft het zijne gedaan om hun aantal tot een minimum te reduceeren, maar verdwenen zijn ze niet. Gaat het hem goed, nu ja, dan wil een Hova wel een beetje Christen zijn; licht is er ook een voordeeltje aan verbonden. Maar blijft dat weg, en gebeuren er nog erger dingen, dan is er geen Hova die zijn *Sampy* nog niet eens dansen laat.

Behalve de *Sampy* aanbidden de Hova's ook heilige steenen, maar in eenigszins kalmer stemming. Kennen zij de *Sampy* den rang toe van een God, ten opzichte van die heilige steenen gelooven zij meer dat hen door *Andriamanitra* een zekere deugd is toebedeeld geworden, waarover zij vrije-

lijk kunnen beschrikken. Met die heilige steenen keeren wij dus terug tot het monotheïsme, al is het ook in zeer onzuiveren vorm.

Men vindt overal in Imerina enorme rotsblokken langs den kant van den weg, boven op bergen, soms midden in dorpen, die iets bizonders hebben door dat ze met vet zijn ingesmeerd, of behangen met stukken katoen, met hoeden of andere kleedingstukken. Ziet men zulk een rotsblok, dan is dat een heilige steen; er mag nooit aan gehouwen worden, zelfs mag er geen splintertje worden afgeslagen, omdat dan de steen zijn deugd verliezen zou.

Men doet beloften aan zulk een heiligen steen, en men volbrengt ze trouw. Men zou het niet durven nalaten, want een heilige steen is veel eerder altijd geneigd kwaad te doen dan goed. Daarom is men ook bij het minste gereed hem ter eere een haan te slachten, en — dezen zelf op te eten; men groet hem eerbiedig als men er voorbijgaat, of smeert hem in met vet. Daarna wordt hij geraadpleegd door naar zijn bovenvlak of kop eenige steenen te werpen. Als alle weer op den grond vallen, is het antwoord ongunstig; het is gunstig als er enkelen blijven liggen, zeer gunstig als dit met alle het geval is.

De gewone manier om zijn advies in te winnen is dat men zich laat blinddoeken, en met een stok gewapend op hem lostrekt om hem te slaan. Raakt men hem, dan wordt dit als een gunstig voorteeken beschouwd, en het omgekeerde als men misslaat. In beide gevallen handelt men stipt naar het advies, wat ook de gevolgen zijn. De zendeling Abinal ondervond dat op een zeer onaangename manier. Op een reis van Tamatava naar Tananarive met een twaalftal dragers kwamen zij zulk een heiligen steen voorbij, die met vet besmeerd, en niet kregen de dragers hem in het oog, of zij zett'en hun last neer, hielden een plechtige beraadslaging en besloten als resultaat daarvan den heiligen steen teraad plegen en wel door middel van een stok. Vier van hen sloegen mis, en geen vijf minuten daarna waren ze in de bosschen verdwenen. Hij kon toen verder trekken met een onvoldoend aantal dragers, het ergste wat een reiziger in die streken overkomen kan.

Bij Tananarive heeft men *den steen der zwangerschap*, zoo genoemd omdat hij in het midden een uitpuilenden vorm heeft. De vrouw die hem raadpleegt en een gunstig antwoord ontvangt, kan op zwangerschap rekenen.

Ook heeft men *loopende steenen,* die zich vanzelf bewegen in de vlakten, somwijlen soms bergen beklimmen; verder *pratende* steenen. Antwoorden deze laatsten op een korten, ongeduldigen toon, dan rekent het verzoek als te zijn geweigerd; is dit niet het geval, en daarbij hun antwoord rustig en bedaard, dan is het verzoek toegestaan. Doet men een verzoek aan zulk een heilige steen die op den grens van twee districten of dorpen ligt, en is het antwoord gunstig, dan kan de verzoeker rekenen op een rijken oogst.

Dit geloof, dat ons, westerlingen even belachelijk voorkomt als het vertrouwen in de *Sampij,* heeft niettemin een oorzaak en vasten grond, Men heeft op het gebied der heilige steenen wonderen zien gebeuren, die door den Hova aldus worden uitgelegd, dat de astrale levensfluïde van den steen in staat is zich in verbinding te stellen met die van den mensch, daardoor zijn gedachten kan raden, en kan uitmaken, of dien mensch geluk of ongeluk beschoren moet worden.

Het aanbidden van zulke heilige steenen is niet een godsdienstig gebruik dat van over de grenzen van Imerina kwam. Het ontstond aldus. De Mal-

gachen, daarin ook weer een Joodsch gebruik volgend, hadden de gewoonte bij het houden van gewichtige nationale vergaderingen waarin over het wel en wee van het land werd geraadpleegd groote steenzuilen op te richten, ten einde deze als getuigen te doen dienen en door hen aan de genomen besluiten herinnerd te worden. Elk jaar, op den verjaardag der vergadering deed de Koning, omringd door de bijeengekomen menigte, het verhaal van wat toen besloten was, wij zouden zeggen, las de notulen der vergadering voor, terwijl hij zijn rede eindigde door met luider stemme te roepen. „Is het waarheid wat ik gesproken heb" waarop de menigde antwoordde" „Ja, het is waarheid." „Gij zijt ons aller getuige" riep daarop de Koning tot den steen. Daarop smeerde hij hem in met vet, en het geheel eindigde natuurlijk met het slachten van ossen en een groot feestmaal.

Van het verheffen van een steen tot getuige van een landsvergadering tot het hem bewijzen van een bijna goddelijke vereering was slechts een schrede noodig.

Een andere oorzaak van die vereering wordt aangevoerd. De eerste Hova koningen werden gekroond, staande op een grooten steen, zooals de Merovingische vorsten op een schild geheven werden. De volgende koningen volgden dat voorbeeld, en eveneens deden dat de stamhoofden als zij wilden verklaren dat zij zich onafhankelijk tegenover den koning gevoelden. Zoo ontstond de *kroningssteen* of *steen van de koningin*, die op het groote plein Mahamasina te Tananarive ligt, en eveneens andere soortgelijke steenen te Beforona, aan den weg van Tamatave naar Tananarive, waarop de koningin zich plaatste, als zij er voorbij kwam, om de huldebewijzen van hare in de omstreken wonende onderdanen in ontvangst te nemen.

Nog is een derde oorzaak niet zonder invloed. Vroeger, toen de Malgachsche stammen onderling een fellen strijd om het bestaan streden waren de dorpen omgeven door een diepe gracht behalve op een plaats, waar de uitgang van het dorp was. Deze was afgesloten door een enormen steen. Dit was de steen waarvan het leven en de dood van de bewoners van het dorp afhing, en het was dus geen wonder dat men eindigde met hem bovenzinnelijke krachten toe te kennen en te vereeren, om hem zoo te beloonen voor de gewichtige veiligheidsdiensten die hij bewees.

De vereering voor *heilige steenen* is in de Imerina blijven bestaan evenals de *Sampy* vereering. Ik geloof echter niet dat de dragers van Pater Abinal hem even jammerlijk in den steek zouden laten, wanneer hij nu eens de reis van Tamatave naar Tananarive zou willen maken. Trouwens zij zouden op hun weg geen heiligen steen meer tegenkomen; die branche van afgodendienst behoort in zulke bewoonde streken tot het verleden.

Een onvermijdelijk gevolg van afgodendienst is bijgeloof, en zoo luidt dan ook het oordeel van Flacourt, dat er geen bijgelooviger volk is dan de Malgachen. Van de tegenwoordige bewoners van Madagascar kan hetzelfde worden gezegd; al is ook de afgodendienst verdwenen, het bijgeloof is gebleven even sterk als het vroeger was.

Eigenlijk is hun godsdienst niets anders dan een opeenstapeling van bijgeloovigheden. Want wat is anders de vereering van heilige steenen, het insmeeren met vet om ze welgevallig te zijn, het vragen er aan van raadgevingen en aardsche goederen; en eveneens de aanbidding der met goddelijke macht bedeelde *Sampy*, met vuile linten en stukken lamba omwonden vogelkrukken.

Het bijgeloof is doorgedrongen tot in het ter aarde bestellen van de dooden. Daarom mag een Andriana, een edele onder de Hova's, niet anders begraven worden dan na zonsondergang, en denkt men hem welgevallig te zijn door hem een stuk zilvergeld in zijn mond te doen, aan zijn zijde te plaatsen een snuifdoos, schotels gevuld met rijst, honingkoeken en andere spijzen, terwijl het hoofd van den doode altijd gericht moet zijn naar het oosten.

Er zijn nog veel meer andere bijgeloovigheden, maar de Malgachen zijn er om zoo te zeggen tot boven aan toe met volgeladen.

Er zijn spijzen die onrein zijn, en door de *Sampy* verboden, *fady* zooals zij zeggen, hetzij voor altijd, hetzij voor een zekeren tijd, en zelfs gaan zij in zekere omstandigheden zoover met dat *fady*, dat zij zich de grootste ontberingen opleggen om getrouw te blijven aan de voorschriften te dien opzichte.

Er zijn daden, die, hoewel niet zedelijk slecht, toch beschouwd worden als te zijn onrein, terwijl zij een onuitwischbaren smet werpen op den naam van hem die ze bedreven heeft. Tot die daden behooren het omwerken van een geheiligd stuk grond, het beklimmen van den top van een berg, waar graven van oude Hovakoningen zich bevinden en tal van dergelijke zaken.

Er zijn ook dieren en vogels die ongeluk aankondigen. Als een er van den weg van een Hova kruist, zal geen macht der wereld in staat zijn hem voorwaarts te doen gaan. Zoo gebeurde het dat de Koningin *Rasoharina*, met haar geheele hof van Ambohimanga naar Tananarive terugkeerend, een *takatra*, klein soort van reiger, zag, die vlak voor haar den weg overvloog. Terstond liet zij den geheelen stoet stilhouden en niet eerder verder gaan, dan nadat door het brengen van offeranden het noodlot was verzoend.

Maar het meest ingrijpend bijgeloof bestaat ten opzichte van het uur, den dag, de maand als een mensch geboren wordt, of als hij een zaak van groot gewicht onderneemt. Heeft de zon al een grooten invloed op het geluk van de menschen, te meer hebben dat de maan en de planeten, die zooveel dichter bij ons zijn. Uit dit bijgeloof is een zeer eigenaardige en mysterieuse wetenschap ontsproten, die in staat stelt te berekenen welke uren, dagen, maanden zich het beste eigenen om een huis te bouwen, op reis te gaan, een koop af te sluiten, zich in het huwelijk te begeven, een groote reis te ondernemen, zijn dooden te begraven; eveneens om te weten gedurende welke tijden niets van dien aard mag ondernomen worden, omdat toch alles mislukt of slecht afloopt.

Zoo is een kind dat in Mei wordt geboren, vooral te middernacht, onherroepelijk verloren; het hoort den toovenaar toe. Wordt het in September geboren, dan zal het zijn familie ten onder doen gaan. Men mag ze dus niet laten leven, en vermoordt ze door ze met het hoofd naar omlaag in het water te dompelen; op die wijze verdronken, kunnen ze geen kwaad meer doen. Wordt het geboren in November, dan zal het ongelukkig worden, en zijn geheele leven in tranen doorbrengen; in Juli, dan zal het rijk worden; in Augustus, dan zal het gezegend worden met allerlei soort van aardsche goederen. Dit was het geval met Koningin *Ranavalo I.*

De Zondag is de dag, waarop men tot 's middags twee uur alles kan wagen. De Dinsdag is zeer geschikt om het bevel over een leger te aanvaarden en een veldtocht te beginnen, en terwijl de Donderdag altijd een goede dag is, zijn de Woensdag en Vrijdag dagen waarin de zwarte magie met goed gevolg kan worden beoefend.

De uren worden beter naarmate zij dichter bij het middaguur zijn; dat uur is het voordeeligste voor een kind om geboren te worden, ook wel het avonduur als het huisgezin bijeen is, de buffels van het land komen, of als de rijst wordt gestampt.

Om te maken dat iedereen deze wetenschap begrijpt, als het ware een boek te schrijven dat de domste Hova lezen kan, zijn de Malgachsche hutten gebouwd in rechthoekigen vorm, met de deur altijd naar het Westen gekeerd. Iedere hoek van de hut draagt den naam van een maand, en iedere zijwand die van twee, daarbij de loop van de zon volgend. Op de muur tegenover den ingang bevindt zich de opgave van de verschillende uren van den dag, die gelukkig zijn of ongelukkig.

Deze wetenschap schijnt niet erg opwekkend te zijn; de groote helft van het jaar bestaat uit ongelukkige dagen. Gelukkig is iemand in staat zijn noodlot te verbeteren of het geheel af te wenden. Zoo is een huis, dat in Februari wordt afgebouwd, veroordeeld in vlammen op te gaan. Om dit ongeluk te vermijden, hebt ge niets te doen dan een brandende flambouw te nemen, daarmee om het huis te loopen, en den schijn aan te nemen het in brand te willen steken, daarbij luid roepend „brand! brand!" Daarna werpt men den flambouw weg, en het noodlot is afgewend. Het kind dat in die maand geboren wordt, is bestemd een brandstichter te worden. Om dat te verhinderen, sluit men moeder en kind op een kleine hut, speciaal voor dat doel van aarde en stroo gemaakt, en steekt de hut in brand. Dan haalt men het kind er uit, de moeder redt zich zelf, en het noodlot is verzoend.

Kinderen die in September worden geboren, vermoordt men op de door mij beschreven wijze. Is echter de tijd der geboorte minder noodlottig, dan legt men ze op den weg als er een troep buffels langs komt; worden zij niet verpletterd, dan laat men ze wel in het leven, maar verminkt ze niettemin om het noodlot niet al te zeer te vertoornen. Zoo werd ook de verbannen eerste Minister *Rainilaiarivony* verminkt door hem de toppen van de middelsten wijsvinger van de linkerhand af te snijden, wat hem niet in den weg heeft gestaan zijn ouderen broeder later den voet te lichten.

In een stille berusting van het noodlot heeft de Hova bijna zijn gelijke niet, zonder daarom fatalist te zijn. Alles neemt hij aan voor welgedaan, behalve iets: het werk van den *Mpamasavy*, den toovenaar.

Deze is geboren alleen om kwaad te stichten en doet ook niets dan kwaad, omdat hij niet *anders* kan. Hij is de oorzaak van alle ziekten, van alle ongelukken, van den dood. Voor hem heeft men een doodelijken angst. Na 11 uur in den avond behoort de nacht aan den *mpamasavy*; dan verricht hij zijn duister werk, en geen Hova zal het wagen buiten zijn hut te komen. In vroegere tijden werd iemand, die verdacht van toovenarij, aan den *tanghen* onderworpen; bezweek hij daaraan, dan werd hij niet begraven, maar op den weg geworpen met het hoofd gericht naar het zuiden om hem altijd te kunnen herkennen en te verhinderen dat hem de minste eer werd bewezen. Niemand beweende hem, zijn goederen werden verbeurd verklaard, zijn vrouw en kinderen in slavernij weggevoerd.

De *mpamosavy* moet niet worden verward met den *mpsikidy* de goddelijke, die overal waar hij kan weldoende rondgaat, het kwaad tracht af te wenden, en daarvoor ruim betaald wordt. Hij is ongeveer wat onder de oude Israeliten

een profeet was. Hij is de tegenstander van den *mpamosavij*, en op geregelden voet van oorlog met hem. Ook geeft hij les in de wetenschap wat men doen moet om zijn noodloft te wijzigen of af te wenden als men onder zekere omstandigheden geboren is, en voorspelt de toekomst, geneest ziekten, en doet de astrale levens van afgestorvenen verschijnen.

Dat lezen in de toekomst is zijn voornaamste werk, en hij doet dat door middel van een zonderling spel, *Sikidy*, waaraan hij ook zijn naam te danken heeft. Dat *Sidiky* bestaat daarin dat men een bepaald aantal graankorrels op den grond werpt, en met een stokje door elkaar roert. Van den stand, dien zij tegenover elkaar aannemen en de figuren die zij vormen, hangt af of de persoon, die de toekomst voorspeld wil hebben, goed of kwaad te wachten heeft. Zulk een *mpisikidy* is zeer machtig en van grooten invloed; zijn ambt is ongeveer hetzelfde als dat van priester onder de stammen van Oost-Afrika, die fetichaanbidders zijn.

Dit zijn in het algemeen de verschillende godsdienstige denkbeelden en gebruiken, die bij de Hova's en ook andere Malgachsche stammen overheerschend waren voor de invoering van het Christendom, dat ze niet heeft kunnen uitroeien, maar er toch wijziging in heeft aangebracht. En zoo brak met die invoering een nieuwe periode in het godsdienstig leven der Hova's aan, dat ik in een volgend artikel zal behandelen.

Dat kan ik alvast zeggen: het Christendom heeft op de Hova's in het minst geen veredelenden invloed gehad. Het is het volk van laffe ellendelingen gebleven, dat het altijd was.

Den Haag, 7 Maart 1899. J. HORA ADEMA

Amor Vincit Omnia.

Naar het Engelsch-Indisch

VAN

FLORA ANNIE STEEL.

Dit verhaal begon en eindigde in eene openbare leesbibliotheek. Eene kleine, eenzame loot der beschaving, opschietend buiten de muren eener afgelegen Indische stad, die lag te dommelen in het zonnig heden, zooals zij gedommeld had door vele eeuwen van het zonnig verleden.

De bibliotheek zelve stond midden in een nieuw aangelegden openbaren tuin, die, nog maar twee zomers geleden, een hoogst onwelriekende poel was geweest — ten minste negen maanden van het jaar; gedurende de drie andere, was het een meer, glinsterend van den verschgevallen regen en overdekt met rooskleurige lotusbloesems. Maar eene veelzijdige beschaving was gekomen met afvoerbuizen en metselsteenen, kalk, bloemen en boeken, en het resultaat was een doolhof van kronkelende wandelpaden, kort gras en onaanzienlijk struikgewas, rondom een vierkant, gewit gebouw, dat één vertrek bevatte, omgeven door een koepelvormige veranda.

In dat vertrek, waarvan de zoldering behangen was met twee *punkahs* stonden twee tafels, de eene overdekt met Engelsche tijdschriften en illustraties, de andere leeg, behalve dat er een paar blaadjes op lagen van de inlandsche pers, met verheven namen en vol van nog verhevener gevoelens. De twee boekenkasten, aan ieder eind der kamer, toonden dezelfde welgemeende maar slecht geslaagde onpartijdigheid, want de Oostersche was bijna leeg, terwijl de Westersche overvloeide, voornamelijk van romans: twaalf planken er van, tegenover een van gemengde literatuur.

Vóór die boekenkast stond de eenige persoon die in de kamer was, een lange, opgeschoten knaap van ongeveer vijftien jaar — een jongen met bijzonder dunne beenen, eenigszins gebogen smalle schouders en een lenige, bruine vinger die langzaam heen en weer ging over de slecht gespelde titels der boeken.

De weifelende bewegingen van dien bruinen vinger hadden kunnen dienen als aanwijzing van den smaak van den eigenaar en drukten eene bepaalde neiging tot het sentimenteele uit. Hij bewoog zich over verscheidene veelbelovende titels, tot hij eindelijk bleef rusten op iets, met grooten letter geschreven, in drie deelen waarna de knaap overstak naar een grooten lessenaar tusschen de twee tafels en in de Engelsche lijst schreef, met een fraaie flinke hand, die iedereen hem had kunnen benijden.

Amor Vincit Omnia. . . . . Govind Sahai Kyasth.

Zoo, met twee der deelen onder zijn arm en het andere dicht bij zijn, zachte bijziende oogen houdend, begaf Govind Sahai, van de kaste der Kyasth's of schrijvers, zich naar de stad, langs een der kronkelpaden. Hij vertoonde het zuiverste type van de groote menigte Indische knapen van zijn leeftijd. Knapen die lezen — groote Hemel! wat lezen zij niet, het bleek, verstandig gelaat dicht over het boek gebogen? En wat ze denken? — dat is een geheim. Govind Sahai's gelaat was geen uitzondering op den regel; het was jong en toch oud, scherp besneden en toch zacht, de ascetische holten bij de slapen in contrast met de lange, golvende lijnen om den mond en die twee trekken weer geneutraliseerd door het vrouwelijk ovaal der wangen. Hij was de eenige zoon eener weduwe, die, omdat hij er was, een bezig en tevreden leven leidde in het huis van haar schoonvader, dat anders kinderloos geweest zou zijn, want de eere van het moederschap is groot in Indië. Toch was zij zoo arm, dat Westersche ooren het nauwelijks zouden kunnen gelooven. Aan de overzij der zwarte wateren, in een Christenland zou zoo groote armoede maar een andere naam voor ellende geweest zijn, maar in den alouden eenvoud van Poorânâbad, vond het kleine gezin toch nog middel om gelukkig te zijn, vooral wat aangaat zijne hoop voor de toekomst, als Govind's opvoeding voltooid zou zijn en hij zijn erfelijk beroep als schrijver zou kunnen volgen. Zijn vader had, op een Engelsch kantoor, gezondheidsstatistieken opgemaakt, tot de cholera een cijfer bij de sterftelijst voegde door hem als slachtoffer te kiezen, waarna alle levensbelangen voor de bewoners

van het kleine pleintje en stukje dak, die Govind zijn tehuis noemde, zich vereenigden in den verstandigen knaap, die alleen zijn vader's beroep volgen kon, als het hem gelukte de vereischte akte te behalen. Dus werkte Govind hard om zijn examen te kunnen doen voor de hoogere school. Dag uit, dag in, deed hij een bepaald verbazenden voorraad kennis op. Maand op maand vond hem steeds verder gevorderd op de zee van wetenschap. Zelfs in zijn speeltijd, voedde hij zich met nieuwe denkbeelden, zooals bleek uit het register der bibliotheek. Het was niet alleen *Amor Vincit Omnia* maar nog anderen als:

Lost for love.................. Govind Sahai Kyasth,
My Sweetheart.................. Govind Sahai Kyasth.

Op dezen heeten, stoffigen Meimorgen, was hij zoo verdiept in zijn laatste boek, dat hij zich buiten neerzette om te genieten van een sentimenteel verhaal, vol schoone en verheven beschrijvingen van liefdesgeschiedenissen, die onrust zaaiden in het hart van een nakomeling van een veel eenvoudiger geslacht. Het verleden zijner voorvaderen scheen al heel saai, vergeleken met deze schoone ridderromans.

„Aha! Goeden avond, Govind" klonk eensklaps de afgemeten stem van Narayan Chand, hoofd der gemeenteschool. „Het verheugt mij te zien dat ge gebruik maakt van de openbare leesbibliotheek. Van welk geestesvoedsel hebt ge u voorzien op dezen zomeravond?"

Onder het spreken zette hij zich naast den knaap en las over zijn schouder „Amor Vincit Omnia". Toen zwierven zijne gebrilde oogen over de bladzij heen en zochten weer troost bij den titel; die klonk althans eenigszins geleerd, „O, nu zie ik het. Lichte literatuur. Goed om de spreektaal te leeren en uitstekend voor het reciteeren. Maar voor schoonheid van taal en taalkundige studies, zijn de klassieken beter".

Govind sloeg het boek toe, met ongewone heftigheid. „Zelfs in Engelsche literatuur, meester, kan het nieuwe beter zijn dan het oude".

Govind Sahai sprong op en nam het boek onder zijn arm.

„Als men den ganschen dag werkt aan den kubiek wortel, meester, dan is het wel wat veel gevergd om s'avonds nog klassieken te lezen. Het leven is niet alleen geleerdheid, liefde is ook leven".

Dit was een aanhaling uit het boek, dat hij gelezen had.

„Waait de wind uit dien hoek?" begon Narayan bedaard; toen keek hij den jongen peinzend aan en op gansch anderen toon, sprak hij in het Hindoestansch: „Dat doet er mij aan denken

mijn zoon, wanneer komt uw bruiloftsstoet?" Ik moet er over spreken met uw brave moeder, dat het in de vacantie gebeurt, zoodat de studie er niet onder lijdt".

Eene norsche onverschilligheid vertoonde zich op Govind's gelaat.

„Ge behoeft niet bang te zijn, meester; ik ben van plan mijn graad te halen. Het trouwen zal er niets toe doen."

Narayan Chand glimlachte ongeloovig.

„Neen mijn zoon, dat moet het en dat behoort het te doen — *voor eene poos.* Dus is de vacantie de geschikste tijd. Ge kunt weer op school komen als de feesttijd voorbij is. Kom ik zal nu maar eens met uwe familie spreken."

De weduwe was aan het ziften van koren — een mollig vrouwtje met een vriendelijk gezicht en kuiltjes in haar bloote, bruine armen.

„Moeder," zei Govind kalm, is grootvader binnen? De meester komt over mijn trouwen spreken."

„Wat hebben mannen daarover te zeggen? „antwoordde zij met een schrillen lach, „ga den meester zeggen, lieveling, dat het bepaald is op de eerste week der vacantie. Haar familie is juist hier geweest. *Hurri Hai*! ik zal tegelijk moeten lachen en schreien, als ik je aanzie! Er zal niets ontbreken: Bloemen en lekkers en vroolijkheid. Je grootmoeder en ik hebben er voor gewerkt en gesponnen. En de bruid is zoeter dan honing. Foei! Govind, wees niet beschaamd voor je moeder! Denk eens welk een bruid ze je geeft en zeg haar, dat je gelukkig bent."

Zij sloeg haar armen om haar grooten zoon, kuste hem en overstelpte hem met vragen, tot hij begon te lachen.

„Gelukkig genoeg, moeder," gaf hij toe, toen voelde hij Amor Vincit Omnia onder zijn arm en zuchtte. Ik zou veel liever niet trouwen, ten minste ik geloof het niet. O moeder ik wou dat ze blond haar en blauwe oogen had!"

„*Lakskmi*! Hoor hem eens! Zou je dan met een monster willen trouwen, Govind? Wacht het gunstig oogenblik af, wacht tot ik den sluier oplicht. O hoe mooi is zij! kersversch van Indra's hof, geel als maïs en glinsterend van juweelen en liefde."

Govind schudde het hoofd.

„Ontwijd den grooten naam der liefde niet". Dit was eene aanhaling voor hemzelf, want de eenige taal die zijne moeder verstond, heeft geen woord voor liefde, zooals hij het bedoelde. Dus voegde hij er neerslachtig bij: „Ik ben gereed voor mijn plicht, wanneer gij het wenscht, moeder; dat is genoeg."

Echter droomde hij droomen dien nacht, toen hij op zijn kort bed lag, met het tweede deel van *Amor Vincit Omnia* onder de sprei, om klaar te zijn bij den vroegen zomermorgen. Buiten onder de sterren op het kale pleintje, omgeven door een leemen muur, dat, vóor Westersche oogen, geenerlei gemakken aanbood, droomde hij de droomen van zijn ras — van een prachtig uitgedoste bruid, schuw en toch behaagziek, die hem voor het eerst aankeek.

„Je hebt de nachtmerrie," zei zijne moeder knorrig, toen hij, juist vóór het aanbreken van den dag, hen allen wakker maakte door, rechtop in zijn bed zittende luid te declameeren uit *Amor Vincit Omnia.* „Het komt van dat boek, onder je kussen. Leg het weg en ga liggen zooals je voorvaders deden; zij dachten niet aan kussens. Dan zal je zelf goed slapen en anderen ook laten slapen."

Geeuwend ging hij weer naar bed en bleef wakker liggen, tot de morgenschemering haar weer aan 't werk deed gaan, aan 't tellen van het geld, dat ze had opgespaard, aan 't berekenen hoeveel ze uit kon geven voor bloemen en lekkernijen en gekruide schotels, voor al de tot nu toe onbekende weelden, die, volgens het gebruik, eene poos lang het leven van den knaap een droom van genot maken zouden. Alleen een poos lang, daar hij zijn graad moest halen.

Een maand later werd er een draagstoel met roode gordijnen en eene geheimzinnige bruid er in, over den drempel van het kleine, leemen pleintje gedragen en Govind Sahai met een zilveren sieraad op zijn voorhoofd, de ooren, behangen met onwelriekende goudsbloemen, zijn geparfumeerde jas, versierd met guirlandes van jasmijnen, steeg, te midden van eene bewonderende menigte van zijn pony af. Dat was het slot van het tafreel, wat de buitenwereld betrof. Binnenshuis begon het nog pas voor die twee teedere vrouwen, die gesponnen en gespaard en bijeengegaard hadden voor deze groote gelegenheid, sedert de bruigom vijf jaar oud was. Er was nog veel te doen, eer zij vol trots rustig konden gaan neerzitten, wetend dat er niets was nagelaten, dat op eenige wijs het genot had kunnen verhoogen. De knaap zelf nam deel aan al de tallooze ceremoniën, met zekere bedeesde waardigheid; misschien beurde het gezicht van zijn leermeester, die als bruiloftsgast verscheen, in een koperkleurigen alpaca-jas, hem op, hem toonend dat zelfs geleerden zich nu en dan verwaardigen om dwaas te zijn. Hij zag bleek, gedeeltelijk door de vele baden, die naar men zegt, eene gelaatstint geven, welbeha-

gelijk voor vrouwenoogen, gedeeltelijk omdat hij zich werkelijk onwel voelde, na het ongewone niets doen en de lekkernijen der laatste dagen. Dit is de beschrijving van zijn physieken toestand. Zijn geestelijke toestand kwam het meest overeen met een chaos.

Vooral toen, diep in den nacht, Nihali, de geheimzinnige bruid, schoon bleek te zijn als — als —?

Wel het feit was zeker, maar de vergelijking bleef twijfelachtig. In de taal van zijn voorvaderen zou hij haar een „peri", in die welke hij had aangeleerd een engel hebben genoemd. Beide, let wel, bewoners van een andere wereld.

Meester Naryan Chand heeft ons laten weten dat de school de volgende week weer geopend wordt, zeide Govind's moeder toen er bijkans twee maanden verstreken waren, twee maanden gedurende welke het levenspad, geëffend, versierd en veraangenaamd was, ten behoeve van een knaap en een meisje. Govind Sahai zag op van zijn arbeid, die alleen daarin bestond Nihali's slanke, met ringen bedekte vingers vast te houden. Het feit dat hij dit deed, onder voorwendsel van haar te leeren schrijven, is van ondergeschikt belang. Zij was ongetwijfeld een heel mooi meisje en haar teer, verfijnd gezichtje was op dat oogenblik vol afgodische teederheid voor den knaap naast haar. Op zijn best nog geen dertien jaar, was zij langer dan Engelsche meisjes van dien leeftijd, met een figuurtje, dat nog de rechte lijnen der kindsheid volgde. Maar niettemin zeer bevallig, daar het kleine hoofd zich wiegelde op den ronden hals en de scherpe omtrekken behendig verborgen waren onder massa's juweelen, glinsterend door den met zilver doorwerkten sluier. Zelfs van den pols tot den elleboog was de magerheid van den arm verborgen door den bruidsarmband van wit ivoor, met rood gevoerd, terwijl de smalle enkels onder den scharlaken rok met goud geboord, behangen waren met verguld zilveren ringen. In 't kort, zij was de type eener bruid, uitgedoscht in al hare sieraden, behalve den grooten neusring, met den afhangenden gouden lepel, die de lip verborg. Govind wilde dien niet en zijne moeder hem wel hebben, — beiden vreemd genoeg om dezelfde reden — omdat de bruid dan niet te veel gekust kon worden. De vrome weduwe placht te blozen over de wijze, waarop haar zoon afscheid nam van zijne vrouw als hij haar een paar uur moest verlaten. Dat mocht de Engelsche manier zijn, veroorloofd door alle liefdesverhalen in de wereld;

het was onvoegzaam. En zij vond het ook niet goed dat zij daar samen zaten heengebogen over die bespottelijke hanepooten. Trouwen was nog iets anders dan minnekoozen.

„Wel," antwoordde de knaap, geenszins uit het veld geslagen, „denkt ge dat ik dat niet weet, *amma jan* (moederlief)? Nihali heeft mij mijn vacantiewerk overhoord, den halven morgen. Nietwaar Nihali?"

Hij legde zijn arm, door den sluier verborgen, om het middel van het meisje en liet hem daar rusten — een vergrijp tegen het decorum dat, gelukkig voor zijne vrouwelijke medeplichtige, onopgemerkt bleef door de schoonmoeder, die bezig was een knoop te ontwarren in garen dat zij opwond. Maar niettegenstaande dit vreeselijk vergrijp, zag Nihali er mooi en lief genoeg uit om de heldin te kunnen zijn in elken roman, en zij was even goed als zij er uit zag. De laatste twee maanden waren voor Govind een roes van genot geweest. Met die vreemdsoortige apathische berusting in hetgeen het gebruik hun oplegt, die men ziet bij knappe Indische knapen, wier brein vol theorieën is, had hij het huwelijk aangenomen in den geest zijner voorvaderen, en tot zijn verbazing bemerkt dat de liefde, waarvan hij in boeken gelezen had, nu met der daad binnen zijn bereik was. Zeker, in de boeken werd het voorwep gekozen door den minnaar, maar wat deed er dat eigenlijk toe? Dus gebruikte hij zijn geheelen voorraad sentimentaliteit ten voordeele der kleine Nihali en zij luisterde naar zijne lofzangen over het volmaakte huwelijk en zusterzielen, met oogen wijd opengesperd van verbazing, bewondering en geloof. Geen groote dame in 't wit satijn had hare rol beter kunnen spelen dan dit Indische kind van dertien jaar, dat van hare wieg af aan, geleerd had om haar echtgenoot te vereeren als een god, en dat nu, in eene soort van verrukking, zich het voorwerp zag van een sentimenteelen hartstocht, even nieuw als verbijsterend. Zij liet het zachte hoofdje rusten op zijn schouder, zeggend dat zij elk woord, dat hij sprak, geloofde.

En dat deed zij ook; had hij haar verteld dat de wereld plat was, in plaats van haar met veel omhaal en beslistheid, uit te leggen, dat zij woonde op een sina'sappel, aan de polen ingedrukt, dan zou het haar 'tzelfde zijn geweest. De wereld, waarin zij leefde was door hem geschapen. Even als de meest Hindoe-meisjes van de hoogere standen, had zij een verwonderlijk geheugen, en Govind wist nauwelijks of hij het prettig of onaangenaam vond,

dat zij zijne lessen beter kende dan hij zelf als zij ze hem een paar keeren had hooren overlezen, maar half beschaamd over dat heldenfeit, antwoordde zij alleen door een beschroomd drukje van de hand, die de hare nog vasthield, als hij lachend sprak over zijn vacantie taak.

De schoonmoeder brak den knoop met een knap door — dat was een gewoonte van het resolute vrouwtje, dat daarna de beide einden weer aaneenknoopte, alsof er niets gebeurd was.

„Ik weet niet wat vacantiewerk beduidt", zei zij verachtelijk. „In mijn tijd was werken werken en spelen spelen. Zoo moet het nu ook zijn. Nihali's familie heeft laten vragen, wanneer ze bij hen terugkomt, zooals het gebruik is. Ik heb geantwoord: „Als de school begint".

Ze waren zoo onschuldig, zoo hoogst gelukkig geweest met hun hanepooten. En nu was het erbarmelijk om de ontsteltenis op hun jonge gezichten te zien. Maar de schoonmoeder vond het een schandaal. Schreiden niet alle fatsoenlijke meisjes, omdat ze naar huis verlangden, lang vóór de wittebroodsweken over waren? Had zij zelve in haar tijd, niet bitter geweend en nu begon Nihali bepaald te grienen, op het idee dat ze weg moest en nog wel waar haar echtgenoot bij was! En Govind was al niets beter.

„'t Is zoo gauw", pleitte de knaap, te zeer bij verrassing ingenomen om zich bepaald te verzetten; buitendien had hij, in geen enkelen zijner romans, ooit van dit soort van omstandigheden gelezen, dus kon hij er wezenlijk niet tegen op. Zijn moeder's stem werd door die opmerking, alleen luider en schriller. Was dat gauw? Had hij niet twee maanden lang, zitten trekkebekken en hadden zij en grootje hun vingers daarvoor niet kapot moeten werken? Gauw! Wiens schuld was het dat al de tijd verspild was met alfabet en hanepooten? Haar schrille stem deed grootje van beneden en van haar werk komen en tegenover deze hoogst respectabele matrones konden de schuldigen niets anders doen dan elkaar's hand vasthouden, als een paar kinderen die verdwaald waren in het bosch en zich ellendig voelden.

Dien middag ging hij, voor het eerst sinds zijn huwelijk naar de bibliotheek en bracht uren door met het zoeken naar omstandigheden, gelijk aan de zijne, maar hij keerde verslagen en wanhopend terug. Nihali zou natuurlijk in opstand komen, als hij haar beval zijn voorbeeld te volgen, maar hij zou het immers niet kunnen verdragen, dat zij met den vinger werd nagewezen

door hen die niets afwisten van de theorieën omtrent het volmaakte huwelijk en zusterzielen? Toen dien nacht de andere leden der kleine huishouding het dak hadden verlaten en de weelde van frissche lucht gegund hadden aan de jongelui, zetten hij en Nihali zich op het nog altijd met bloemen bestrooide bed en schreiden als kinderen, zooals zij nog waren. Zoo kwam veel te spoedig de dageraad en moest Govind den bleekrozen tulband opzetten, die het bewijs was, dat hij tot de eerste klasse behoorde en naar school gaan, met zijn boeken onder den arm — boeken die, over het algemeen, minder opwindend waren dan *Amor Vincit Omnia* en soortgelijke. Er was niet meer gesproken over Nihali's aanstaand vertrek. Het was natuurlijk onvermijdelijk; ondertusschen moesten zij den tijd, die hun nog overbleef zoo goed mogelijk gebruiken. Dus zag Govind er mager en koortsachtig uit, toen hij zijne gewone plaats innam, maar, daar hij van de studie hield, interesseerde het werk hem. Tegen den avond was hij opgewekt genoeg om naar huis te rennen en de vermolmde trappen op te vliegen die naar het dak leidden, vol anecdotes en nieuwtjes voor Nihali. Er was niemand om hem te ontvangen. Het dak zelf had weer zijn gewoon, allerdaagsch aanzien en op dezelfde plaats, waar het bruidje op haar verlakt bruidstoeltje gezeten had, zat zijne moeder neergehurkt, die gebroken draden van haar streng aaneenknoopte, alsof er niets gebeurd was. Wiens schuld was het dat Govind zich neerwierp, met het gelaat ten aarde en als een kind schreide om hetgeen onbereikbaar was.

Zijne moeder had dat wel verwacht toen zij haar *coup d'état* ontwierp. Maar hij schreide voort -- hetgeen zij niet verwacht had — want in den knaap was iets meer opgewekt dan hartstocht alleen. Daarvoor zou hij zich misschien geschaamd hebben, maar hierop verhief hij zich. Was het eigenlijk ook niet iets om zich op te beroemen? Dus schreide hij op onderworpen, zachtzinnige manier, tot hij ziek werd. Eindelijk kwam de schoolmeester op een goeden dag, vol ontsteltenis vertellen, dat de arme Govind, hoewel hij zich nog evenveel inspande, de eenvoudigste som niet onthouden kon en met al het andere ging het evenzoo. Hij zou dus de beurs niet krijgen, vreesde hij. Zij probeerde het den knaap geducht te beknorren, maar hij scheen onkwetsbaar tegenover haar verwijten en dit deed haar verstommen. Wat te doen? Misschien was het verkeerd geweest om de bruid zoo eensklaps te doen verdwijnen om een scène te

voorkomen, maar moest men haar daarom vragen om terug te keeren. In de eerste plaats zou het een vreeselijk vergrijp tegen de etiquette zijn en dan liep men gevaar dat het gevolgen zou hebben, die te betreuren zouden zijn? Het geheele gezin, de schoolmeester incluis, was aan 't soezen over de moeilijkheid, die nog te moeilijker was omdat ze niet had behoeven voor te komen, daar sinds onheugelijke tijden jongens op hun vijftiende jaar getrouwd waren en daarna weer naar school waren gegaan, zonder dat er iets over te doen was. Maar die jongens hadden dan ook *Amor vincit omnia* niet gelezen.

Terwijl de zaken zoo stonden, verscheen onverwachts Nihali's moeder op het tooneel, en toen zij, en petit comité, met de andere vrouwen geweest was, nam alles eene nieuwe wending.

De mogelijkheid, die geopperd werd, was zeker eenigszins onaangenaam, maar aan den anderen kant gaf zij Govind's moeder gelegenheid tot een eervollen terugtocht, daar het meisje nu niet zoo treuren mocht, als zij gedaan had.

Het resultaat was dat, eene week later, Govind Sahai een moeilijk probleem oploste op een wijs, die Narayan Chand deed droomen van eene toekomst, waarin de menschen zouden zeggen „Deze geleerde heeft onderwijs gehad van een onzer knapste onderwijzers, Pundet Narayan Chand". Hij droomde dikwijls dien droom over zijne leerlingen.

Het kleine stukje dak werd weer bezocht door duiven en het breken en aanknoopen van draden vond grootendeels plaats op het pleintje beneden. Maar de eetlust van den knaap kwam niet terug en toen de winter naderde, ontwikkelde zich een lastige hoest in zijne smalle borst. Om de waarheid te zeggen, brandde bij hem de toorts des levens aan beide kanten, in meer dan één opzicht. Misschien, als zijn hart met rust was gelaten, zou hij de vuurproef veilig hebben doorstaan, hetgeen lukt met vele knapen in Indië. Maar dat was niet het geval. De arme Govind had geen rust. Hij spande zich in tot het uiterste om aan de eischen van zijne geboorte en opvoeding beide te kunnen voldoen. Hij moest zelf leeren, Nihali onderwijzen, denken aan het kleintje dat in aantocht was en den geheelen toonladder van geestelijke en lichamelijke aandoeningen doorloopen, waarvan hij gelezen had.

De eerste snaar sprong, toen zijn moeder, in één adem, lachend, schreiend en zegenend, een pas geboren knaapje in zijn armen legde, toen hij van school terugkwam. Versuft zette hij zich neer

op de laagste trede der leemen trappen, wat hij in zijne armen hield aanstarend, verbijsterd en verbaasd over wat hij ondervond, tot zijne moeder hem vol toorn het kind afgreep, zeggend dat hij zich schamen moest om tranen te storten op het gezichtje van een pasgeboren kind. Het leek heel veel op Nihali; vond hij, alleen maar vele jaren ouder met al die rimpels. Toen herinnerde hij zich hoe hij, natuurlijk met Nihali's toestemming, besloten had om, bij deze gelegenheid, duizenderlei veranderingen te maken in oude gebruiken. En nu lag zij daarboven, in handen van de vroede vrouwen en het kind zou behandeld worden door zijn grootmoeder. Wat kon een jongen van zestien jaar doen tegen zulk een meerderheid? Dus werd de kleine ongeloovige brochure, die hij gelezen had, met een zucht weggeborgen en Nihali voer wel onder het oude *regime*. Toen de vroede vrouwen hem bij haar toelieten, vond hij haar in den zevenden hemel over het kind. Had men ooit zoo'n popje gezien met het scherpe neusje en de stijf opeen geklemde lipjes? En was 't niet ongeloofelijk, het kleine schepseltje was zoo lui, dat grootje het moest kittelen, zoo — op den mond — voor het eenige belangstelling toonen wou in de suiker en specerijen. Als ze het over een poosje zelf verzorgen kon, zou het wel anders worden, zij lag te glimlachen bij dat denkbeeld, terwijl de familie beneden, bij 't heengaan, het hoofdschudden en kalmpjes zeiden: „'t Is een kindje, dat niet had moeten komen, een voorloopertje. Er zullen er nog wel andere komen. Er is nog tijd genoeg."

Zelfs toen Nihali het kindje niet voeden kon en zij hunne toevlucht namen tot een flesch die Govind, schaamrood, kocht in denzelfden winkel, die hem van griffels voorzag, vreesden deze twee jeugdige ouders nog niets. Hij placht zijn boeken mee te nemen naar het dak waar zij lag, met het stille kleine muisje, in haar sluier gewikkeld. Als de zon dan rood onderging over de stoffige stad, werkte hij aan al zijn wetenschappen, werkte eenigzins koortsachtig, daar er nu meer afhing van zijn slagen. Soms ging Nihali's glimlach over in een lach en als Govind opkeek, zag hij hoe de kindervingertjes zijne pen vasthielden. „Kijk eens" fluisterde zij dan, als in de tegenwoordigheid van een groot potentaat, „ik heb het heerschap gevraagd of hij ook een schrijver worden wou en zie eens hoe hij vasthoudt."

Maar er was één ding, dat het kind niet vasthield en dat was het leven. 't Was echter niet vóór den dag van het gevreesde examen,

dat voor Govind zooveel beteekende, dat deze twee kinderen in elkaar 's gelaat vrees lazen over dat andere kind.

„O Govind! wat zullen we toch doen? Wat zullen we toch doen?" kermde Nihali; toen de grootmoeder, ziende dat ze verbijsterd waren door angst, hun de waarheid zeide, terwijl de overgrootmoeder er hoofdschuddend bij stond en mompelde dat er later nog wel meer komen zouden. Wat kon dat hun nu schelen? Hoe hij den volgenden dag doorkwam, heeft hij nooit geweten. Hij nam de papieren mee naar zijn lessenaar, en deed zelfs vrij wel zijn best er mee, grootendeels kracht vindend tot de inspanning in de gedachte aan de teleurstelling van zijn leermeester, als hij niet slaagde. Maar persoonlijk scheen hij geen belang meer bij de zaak te hebben; al zijne gedachten bepaalden zich bij een dak in de stoffige stad. waar het eene kind zat te schreien over het andere. Wat waren *plus* of *minus* voor hem dan eene wereld met of zonder een ongewenscht kindje?

Hij bracht dien ganschen nacht door naast Nihali, wachtend tot zijn moeder's stem zeggen zou dat het einde gekomen was, maar de morgen vond den kleinen slaper nog in de armen der jonge moeder. Misschien was er nog hoop. Haastig slikte hij een licht ontbijt naar binnen en, opgehouden door dien zweem van beterschap, kwam hij vijf minuten te laat in het examenlokaal. De eerste papieren waren al uitgedeeld en om alle mogelijkheid van bedrog te vermijden, mochten alleen zij die van het begin af tegenwoordig waren geweest, meedoen. Dus moest Govind stil zitten, wetend dat hij eenige kansen verloren had. En dit was nog niet het ergste; die pauze gaf hem tijd om te denken. Tot nu toe was, zoodra hij binnen de bekende muren was, de oude gewoonte om aandachtig te luisteren en al het andere te vergeten, over hem gekomen. Nu hij niets te doen had, dacht hij aan alles en vergat toch alles. Toen dus het bevel kwam om het tweede papier in ontvangst te nemen, stond hij op, met verbijsterd brein en een wild verlangen om uit te roepen: „Laat mij gaan, mijn kind is stervende!" hetgeen al het andere in de wereld scheen te vernietigen. Had hij het gedaan, dan zou misschien het medelijden van den examinator hem eene kans hebben gegeven, nu spande hij zich in en toch mislukte het hem totaal.

In de pauze vóór het mondeling examen, zat hij recht voor zich uit te staren, zich vaag bewust dat het slecht was geweest.

„Govind is dezelfde niet meer, sinds hij getrouwd is," fluisterde een der jongens en de ander gichelde.

„Stilte," riep Narayan Chand, gebiedend. „Govind Sahai," uw naam is de eerste voor het mondeling. Kom hier, Govind Sahai Kyasth

Toen het verslagen, angstig gelaat hem voorbij ging, fluisterde hij: „Nu komt de lichte litteratuur aan de beurt. In het mondelinge zijt ge het best, vat moed dus mijn zoon, en denk aan „Amor Vincit Omnia en soortgelijke."

Amor vincit Omnia! Bij die woorden, vervloog de laatste kans van den knaap. Toen de vuurproef voorbij was, keerde hij werktuigelijk naar zijne plaats terug. Toen hij zijn leermeester weer voorbijging, las hij zijn lot eerst in het teleurgesteld gelaat, dat zich ophief naar het zijne, daarna in den glimlach vol zelfvertrouwen van den knaap die op hem volgde, eindelijk in het feit dat de geheele klasse hem verbaasd aankeek. Er scheen iets te springen in zijn hersens, hij stond stil en de examinatoren aanziend, hief hij de hand op. De vloed van gedachten was hem in 't eerst te sterk, toen verbrak hij het zwijgen met zachte, smeekende stem:

„Indien gij zoo vriendelijk zijn wilt mij te verontschuldigen, mijne heeren, vraag ik verlof om heen te gaan. De omstandigheden laten niet toe, om verderen uitleg te geven, maar zooveel is zeker — dat „Amor Vincit Omnia."

„De knaap spreekt beter Engelsch dan ik dacht," zei de eene examinator tot den ander, toen zijn verzoek was toegestaan. „Geef hem vijf punten meer; hij is natuurlijk niet geslaagd, maar het is beter om rechtvaardig te zijn."

Toen Govind thuis kwam, waren Nihali's armen ledig. Verdere toelichting is overbodig. Het kind was te veel, behalve voor hen beiden.

„Ge zijt niet geslaagd 't is geheel mislukt, mijn arme leerling, zeker door huiselijk verdriet" zei de meester, toen hij hem een paar weken later bezocht, vol spijt en medegevoel.

„Zulke omstandigheden leiden er toe om u het speciale voorrecht te doen genieten om het volgende jaar terug te komen, hetgeen we zullen verzoeken. En dan Govind, moet ge niet twee vliegen in één klap willen slaan. Uw zielstoestand moet niet zoo verward zijn."

Maar Govind Sahai Kyasth, maakte geen gebruik van het verlof dat hem gegeven was, wegens den dood van zijn kind op ontijdigen leeftijd, zooals de meester het uitdrukte.

De oude grootvader, wiens kleine lijfrente het voornaamste middel van bestaan van het gezin geweest was, stierf in het najaar aan koortsen en gedurende den winter die volgde, ondervond Govind, steeds krachtiger en drukkender, de gevolgen van zijn niet slagen in het verkrijgen eener beurs, daar er zelfs van die armzalige tien ropijen in de maand, iets bespaard had kunnen worden, dat die drie liefhebbende vrouwen gered zou hebben van het korenmalen, dat laatste redmiddel der armen.

Toen Nihali's moeder onverwachts bij hen kwam, en haar dochter daarmee bezig vond, nam zij haar, zeer verstoord, mee. Ditmaal zei Govind niets, hij was moedeloos en terneergeslagen en om den wille van het meisje schikte hij zich naar de aloude gebruiken. Hij werkte heel hard, maar hoe meer de winter vorderde, des te smaller schenen zijn schouders te worden en steeds luider werd de kwellende hoest. Goede voeding, veel zorg en rust zouden hem wellicht goed hebben gedaan, alleen maar wellicht, want als 's levenstoorts aan beide kanten brandt, valt er niet veel te doen, behalve haar uit te dooven. En dat gebeurde op zekeren Aprilmorgen, toen de wilde wingerd rondom de bogen van de veranda der bibliotheek als vuurroode festoenen naar omlaag hing. Hij ging daar elken morgen vóór schooltijd heen, want het hinderde hem geweldig, dat hij bij het mondeling examen niet geslaagd was en hij was bepaald besloten meester Narayan Chand te bewijzen dat hij ongelijk had toen hij dit toeschreef aan Govind's onverstandige keus van boeken. Dus placht hij, op die uren, veilig voor stoornis, daar lichte litteratuur te bestudeeren.

„Je bent niet in staat om te gaan" zei zijn moeder, op zekeren morgen half schreiend, toen de knaap den heelen nacht wakker had gelegen van de koorts en het hoesten.

„Lezen zal me geen kwaad doen, *Amma Jan*" antwoordde hij „en de volgende maand is het examen".

Zij vonden hem twee uur later, aan de lessenaar zitten, het hoofd rustend op een roman, dien hij juist had ingeschreven op de lijst. Een afschuwelijke bloedvlek van de ader die gebarsten was, bedekte de bladzij, maar daar doorheen zag men in zijn flinke hand:

Amor Vincit Omnia . . . . Govind Sahai Kyasth.

Financieel Overzicht.

AMSTERDAM, 15 Mrt.—15 April 1899.

De Tabaksaandeelen gingen na het bekend worden der Makelaars-taxatiën van de eerste Sumatra Inschrijving, bijna algemeen achteruit, doch konden na den hoogen afloop daarvan hun verlies grootendeels terugwinnen, ja zelfs bij sommige overschrijden. Ook Petroleum-aandeelen hadden een vast verloop.

Hooger werden genoteerd:

		pCt.
Cert. v. Aand.	Barge en Moormann	$2^{13}/_{16}$
„	Nederl. Handel Mij.	$2^{3}/_{8}$
Aand.	Ned. Ind. Escompto Mij	4
„	Java Bosch Exploitatie Mij	11
„	West-Java Kina Cult. Mij.	4
„	Balangan Tabak Cult. Mij.	$2^{1}/_{2}$
„	Besoeki Tabak Mij.	$4^{1}/_{2}$
„ B.	Langkat Cultuur Mij.	9
Pref. Aand.	Ned. As Tab. Mij. v.h. Herrings	$35^{1}/_{2}$
Aand.	Padang Tab. Mij	$4^{1}/_{2}$
„	Rotterdam Deli Mij	$10^{1}/_{2}$
„	Tabak Mij. Sakoeda.	6
„ B.	Serdang Tabak Mij.	$3^{3}/_{4}$
„	Ned. Ind. Electriciteits Mij.	$2^{3}/_{4}$
„	Rotterd. Lloyd	6
„	Java Petroleum Mij.	2
„	Petroleumbronnen in Indië	27
„	Sumatra Palembang Petr. Mij.	$9^{1}/_{2}$
„	Ned. Ind. Mijnbouw Mij.	3
„	Noord-Celebes Mijnbouw Mij.	$15^{1}/_{4}$
„	Singkep Tin Mij.	$2^{1}/_{2}$
„	Mijnbouw Mij. Soemalata	29
„	Ned. Ind. Spoorweg Mij.	$9^{1}/_{2}$
„	Passoeroean Stoomtram Mij	$7^{1}/_{2}$
„	Probolingo Stoomtram Mij.	5
„	Semarang-Joana Tramweg Mij.	2
„	Idem (nieuwe aand.)	$2^{1}/_{2}$

Lager werden genoteerd:		pCt.
Pref. Aand.	Koloniale Bank	$1^1/_2$
Aand.	Ned. Ind. Handelsbank	$1^1/_2$
"	Cult. Mij. Maron	25
"	Amsterdam Deli Compagnie	$5^1/_2$
"	Amsterdam Sumatra Cult. Mij.	4
Cert. v. Aand.	Tabak Mij. Arendsburg	25
Aand.	Deli Cultuur Mij.	$11^7/_8$
"	Deli Maatschappij	24
"	Deli Tabak Mij.	$4^9/_{16}$
Pref. Aand.	Idem	3
"	Tabak Mij. Franco Deli	$12^{11}/_{16}$
" A.	Langkat Cult. Mij	2
"	Tabak Mij. Langkat Soekaranda	$2^3/_4$
"	Langkat Tabaksbouw Mij.	$9^1/_4$
" A.	Langkat Tabak Mij.	11
" B.	Idem	3
"	Medan Tabak Mij.	$3^7/_8$
"	Tabak Mij. Namoe Djawi	$2^1/_2$
"	Senembah Maatschappij	$9^1/_4$
" A.	Serdang Tabak Mij.	15
"	Kon. Paketvaart Mij.	$3^1/_2$
"	Stoomvaart Mij. Nederland	$3^1/_2$
"	Bat. Electr. Tram Mij.	$1^1/_2$

DIVIDENDEN.

Part. Prauwenveer Soerabaia	6 %
Brand-Ass. Mij. Veritas	$11^1/_4$ "
Nieuw Prauwenveer te Batavia	ƒ 13.60
Mij. tot Expl. v/d. landen Pantjoor & Angkrek	" 225.—
Landbouw-Mij. Ngoepit (slot)	11 %
Thieme's Nieuws- en Advertentieblad	9 "
Koffie-Cult. Mij. Soember Kerto	$3^1/_2$ "
Rotterdamsche Lloyd	$9^3/_4$ "
Soerab. Prauwmaatschappij	12 "
Suikerfabr. Kaliwoengoe-Tjeweng	$9^1/_4$ "
Simpangsche Apotheek	6 "
Ned. Ind. Sport Maatschappij	10 "
Stoomvaart Mij. Nederland	14 "
Ned. Ind. Administratiekantoor en Hulpbank	4 "
Bataviaasch Prauwenveer	$7^4/_{10}$ "
Mij. Koffieland Soember-Aroem	ƒ 15.—
Tabak mij. Arendsburg	95 %

Volgens het Weekblad voor Incourante fondsen zijn verhandeld:

Aand.	Cult. Mij. Watoetoelis Poppoh	95—100	%
„	Landbouw Mij. Manang	175	„
„	Ned. Ind. Cred. en Bankvereeniging	100	„
„	Sumatra Cultuur Mij.	140	„
„	West-Java Kina Cultuur Mij.	30—32	„
„	Ned. Ind. Mijnbouw Mij.	$56^{1}/_{2}$—$59^{3}/_{4}$	„
„	Billiton Mij., 1e rubriek	*f* 1400.—	
„	Mijnbouw Mij. Totok,	80	%
„	Tabak Mij. Sakoeda, serie B.	130	„
„	Singkep Tin Mij.	119	„
Opr. Aand.	Java Petroleum Mij.	*f* 120—*f* 130.—	
„	Kon. Paketvaart Mij.	„ 425.—	
„	Singkep Tin Mij.	*f* 70.——*f* 75.—	
Pref. Aand.	Brit. Deli Langkat Tob. Cy. lim.	50	%
„	Suikerfabr. Poerwokerto.	65	„
6 % Obl.	Singkep Tin Mij.	102	„

Volgens het Weekblad van de Commissiebank:

Aand.	Landbouw Mij. Manang	180	%
„	Sumatra Cult. Mij.	135—140	„
„	Billiton Mij. 1e rubriek	*f* 1400 —	
„	Singkep Tin Mij.	115	%
„	West-Java Kina Cult. Mij.	33	„
„	O. I. Zee- en Brand-Ass. Mij.	98	„
„	Samarangsche Zee- en Brand-Ass. Mij.	130	„
„	2e „ „ „ „ „ „	98	„
5 % Obl.	Koloniale Bank	$104^{1}/_{2}$	

Volgens de Rotterdamsche Beurscourant:

Aand.	Cultuur Mij. Penampean	38	%
„	„ „ Pondok Gedeh	100	„
„	„ „ Wonokitri.	7	„
„	„ „ Kaliwoengoe Plantaran.	66	„
„	„ „ Maron	70	„
„	„ „ Sentanen Lor	120	„
„	Amsterdam Sumatra Cultuur Mij.	150	„
„	West Java Kina Cult. Mij.	30—38	„
„	Kon. Ned. Mij. t. Expl. v. Petr. br. in Indië	187	„
„	Petroleum Mij. Sumatra Palembang.	89—93	„
„	Deli Cultuur Mij.	160	„
„	Ned. Ind. Exploratie Mij.	113	„
„	Java Petroleum Mij.	165	„
Cert. v. Aand.	Deli Cult. Mij.	160—165	„
„	Medan Tabak Mij.	279—283	„
$4^{1}/_{2}$ % Obl.	Dordt. Petr. Industrie Mij.	100	„
6 „ „	Singkep Tin Mij.	102	„

PRIJZEN VAN INDISCHE FONDSEN.

NAMEN:	TE AMSTERDAM. April 4	TE AMSTERDAM. April 15	TE BATAVIA. 6 Mrt.
Borneo Sumatra Mij.........Aand.	$104^3/_4$	$105^5/_{16}$	
Cultuur-Mij. d. Vorstenl...... „	$65^1/_4$	$66^1/_2$	
id. ...Pref. Aand.	144	$143^3/_4$	
Handelsv. Amsterdam......Aand.	118	$117^1/_2$	110*
Int. Cred. & H. V. Rotterd.. „	79	79	
Javasche Bank............. „	172	172	175
Koloniale Bank............. „	49	$48^1/_8$	
id. ....Pref. Aand.	65	$65^1/_2$	
Liquid. Barge & Moormann.Cert.v.Aand.	65	$65^{13}/_{16}$	
Ned. Handel-Mij............ „	156	$156^7/_8$	152
Ned. Ind. Escompto Mij.....Aand.	105	104	100
Ned. Ind. Handelsbank..... „	$85^1/_2$	$84^1/_2$	85
Ned. Ind. Landb. Mij........5 % Obl.	107	$106^1/_2$	
Badas, Suikerfabriek........Aand.	—	—	
Banda, Credt. & Handelsver. „	—	—	
Java Bosch Expl.-Mij........ „	105	108	
Java'sche Cultuur-Mij....... „	$79^3/_4$	$79^1/_2$	
Kalibagor, Suikerfabriek..... „	39	$38^1/_2$	
Kaliwoengie Plantaran...... „	66	65	
Maron, Cult.-Mij.......... „	—	45	
Melattie, Landbouw-Mij..... „	—	—	
Michiels-Arnold, Rijstl.......Cert. v. A.	—	—	
Ned. Ind. Houtaankap Mij...Aand.	—	—	
Ngoepit, Landbouw-Mij...... „	325	325	
Penampean Cult.-Mij........ „	—	—	
Pondok Gedeh............. „	—	—	
Suikerond. Sentan.-Lor..... „	—	—	
Sindang, Suikerfabr......... „	140	140	
Temoeloes, Landb.-Mij....... „	—	—	
West-Java Kina Cult.-Mij.... „	$33^3/_4$	33	
Amsterdam-Deli Comp...... „	640	670	
Amsterdam Sum. Cult.-Mij... „	$149^1/_2$	145	
Tabak-Mij. Arendsburg......Cert. v. A.	760	765	
Balangan Tab. Cult. Mij.....Aand.	$66^1/_2$	69	
Besoeki Tabak-Mij.......... „	$106^1/_4$	$105^1/_2$	
Deli-Batavia-Mij............ „	$428^1/_2$	437	
Deli-Cultuur-Mij............ „	157	149	
Deli-Maatschappij........... „	496	481	
Deli-Tabak-Mij.............. „	62	66	
„ ....Pref. Aand.	128	$120^1/_2$	
Deli-Langkat-Tabak-Mij......C. v. „	—	—	
Tab.-Mij. Franco Deli.......Aand.	$83^1/_2$	$73^1/_2$	
Langkat-Cult.-Mij........... „ A.	$144^1/_4$	137	
„ „ .... „ B.	82	77	
Tabak Mij. Langk. Soekaranda. Aand.	79	77	
Langkat-Tabaksbouw Mij... „ „	95	92	
„ Tab.-Mij........... „ A.	151	145	
„ „ „ .... „ B.	125	122	
Medan-Tab.-Mij............. „	280	$269^7/_8$	
Tab.-Mij. Namoe Djawi...... „	116	115	
N. As T. Mij. v./h. Herrings.Pref. Aand.	122	130	
Padang Tabak-Mij.......... „	125	125	

PRIJZEN VAN INDISCHE FONDSEN. (*Vervolg*).

NAMEN:		TE AMSTERDAM. April 4	TE AMSTERDAM. April 15	TE BATAVIA. 6 Mrt.
Rotterdam-Deli-Mij...........	Aand.	$182\frac{1}{2}$	195	
Tabak Mij. Sakoeda.........	„	102	$103\frac{7}{8}$	
Senembah-Mij...............	„	494	490	
Serdang Tab. Mij...........	„ A.	236	235	
„ „ „	„ B.	$105\frac{1}{2}$	104	
Ned.-Ind. Electr.-Mij.........	„	$72\frac{3}{4}$	$72\frac{3}{4}$	
Kon. Paketvaart-Mij..........	„	185	181	$182\frac{1}{2}$
Rott. Lloyd................	„	$138\frac{1}{4}$	138	
Stoomv. Mij. Nederland......	„	$184\frac{1}{8}$	$176\frac{1}{2}$	
Dordt. Petr. Industrie Mij...	Pref. Aand.	$112\frac{1}{4}$	113	
Java Petroleum Mij..........	Aand.	165	169	
Petroleumbronn. in Indië...	„	186	199	
Petroleum Mij. Moeara Enim	„	$127\frac{1}{2}$	127	
Sumatra Palembang Petr. Mij.	„	96	$94\frac{1}{2}$	
Petrol. Expl. Mij. Tegal......	„	—	—	
Ned. Ind. Expl. Mij..........	„	113	115	
id. Mijnbouw-Mij......	„	59	59	70
N. Celebes Mijnb. Mij.......	„	82	83	
Oost Borneo Mij............	„	—	—	
id.	Pref. Aand.	—	—	
Singkep Tin-Mij.............	Aand.	118	120	
Mijnbouw Mij. Soemalata....	„	199	204	
Droogd.-Mij. Tandj. Priok....	„	—	—	
Deli-Spoorweg-Mij...........	„	$197\frac{1}{2}$	$197\frac{1}{2}$	
Ned.-Ind. Spoorweg-Mij......	„	$224\frac{1}{2}$	227	
Babat Djomb. St. tr. Mij....	„	87	87	
Bat. Electr. Tram-Mij.......	„	$85\frac{1}{2}$	$85\frac{1}{2}$	
Kedirie Stoomtram-Mij......	„	$120\frac{1}{2}$	$120\frac{15}{16}$	
Madoera „ „	„	110	110	
Malang „ „	„	106	105	
Modjokerto „ „	„	102	102	
Ned.-Ind. Tramweg-Mij......	„	142	142	136
Oost-Java-Stoomtram........	„	109	108	
Passoeroean „	„	$107\frac{1}{2}$	$107\frac{1}{2}$	
Probolingo Stoomtr.-Mij.....	„	104	104	
Semar.-Joana Tramw.-Mij....	„	187	187	200*
id. (nieuwe aand.)....	„	$174\frac{1}{2}$	$174\frac{1}{2}$	174*
Semar. Cheribon St.-Tr.-Mij..	„	129	$129\frac{1}{4}$	129
Serajoedal St.-Tr.-Mij........	„	138	138	
Ned.-Ind. Hypotheekbank...	„	—	—	105
id. Cred.- & Bank-Ver.	„	—	—	
id. Effectenbank......	„	—	—	105*
Padangsche Handel Mij.....	„	—	—	120
Winkel-Mij. Eigen hulp.....	„	—	—	100
Maatsch. Onderlinge hulp...	„	—	—	80
Scheepsleverantie Mij........	„ A.	—	—	
Ned.-Ind. L.verz.- en Lijfr.-Mij.	„	—	—	
Jav.'sch. Zee & Br.-Ass.-Mij.	„	—	—	100
Bat. Zee & Br.-Ass.-Mij.....	„	—	—	105*
O.-I. Zee Br. Ass.-Mij.......	„	—	—	100
Nederl. Lloyd..............	„	—	—	100
N.-Ind. Zee & Br.-Ass.-Mij...	„	—	—	185*

PRIJZEN VAN INDISCHE FONDSEN. (*Vervolg*).

NAMEN:		TE BATAVIA, 6 Mrt.
2de N.-I. Zee & Br.-Ass.-Mij	Aand.	155
Koloniale id.	"	150
2de Kol. Zee & Br.-Ass.-Mij	"	140
Brand-Verz.-Mij.Mercurius	"	180*
Brand-Ass.-Mij. de Oosterling	"	150
Brand-Ass.-Mij. Insulinde	"	
Brand-Waarb.-Mij. Ned.-Ind	"	170*
Brand-Wrb.-Soc. Securitas	"	100*
Brand-Ass.-Mij. Unitas	"	100
Ned.-Ind.-Brandw.-Mij	"	105
Sam. Zee- & Br.-Ass.-Mij	"	140
2de id.	"	
Brand-Ass.-Mij. Padang	"	50*
id. de Merapi	"	95*
id. de Oosthoek	"	
id. de Westhoek	"	
id. Noordhoek	"	
Brand-Verzek.-Mij. Kalimaas	"	
Brand-Ass.-Mij. Veritas	"	
id. Ardjoeno	"	140
id. Sumatra	"	
Batavia'sch Prauwenveer	"	132½*
Batavia'sch Nieuw-Prauwenv	"	155*
Tagalsch Prauwenveer	"	170*
Nieuw Semarangsch Prauwenveer	"	165
Samar. Stoom- en Prauwenveer	"	
Prauwenv. te Soerabaya	"	87½
Oost-Java Prauw-Mij	"	
Soer. Prauw-Mij.	"	
Nieuw Soerab. Pr.-veer	"	
Nieuw Pad. Prauwenveer	"	
Nieuw Probol. en Java Oosth. Pr.-veer	"	
Bagelen-Thee & Kina-Mij	"	
Suikerf.-Mij. Tjoekir	"	
Cultuur-Mij. Pagottan	"	
" Tjiogreg	"	
Kina-Mij. Kertamana	"	100*
Cultuur-Mij. Perbawatie	"	225*
id. Goalpara	"	175*
Kartasoera Cult. Mij	"	
Cultuur-Mij. Boenga Meloer	"	80*
" Artana	"	100*
Assam Thee Ondern. Gedeh	"	125
Mij. t. E. v. Rijstlanden	"	200*
Assam Thee Ondern. Malabar	"	107½
Cultuur Mij. Ramawatie	"	
Assam Thee Ond. Wansoeka	"	100
" " " Singaparna	"	100
" " " Pasir Salam	"	
Ned.-Ind. Telefoon-Mij	"	150*
Intercomm. Telefoon-Mij	"	100
Telefoon-Mij. der Vorstenlanden	"	105*
Preanger Telefoon-Mij	"	110*
Algem. Telephoon Mij	"	100*

PRIJZEN VAN INDISCHE FONDSEN. (*Vervolg*).

NAMEN:			TE BATAVIA, 6 Mrt.
Mijnbouw Mij. „Martapoera"	Aand.		
Mijnbouw Mij. „Belang"	„		85
Algemeene Exploratie-Mij.	„		
Mijnbouw Mij. „Matinan"	„		
Mijnbouw Mij. „Totok"	„		100
Mijnbouw Mij. „Redjang Lebong"	„		80
Exploratie Mij. „Riam Kanan"	„		
Diamant-, Goud- en Platina- Expl. Mij. Padang Loembah	„		
Goud Exploratie Mij. Benkaijang	„		125
Exploratie-Mij. Balangan	„		
Batavia Japara Petrol.-Expl.-Mij	„		
Goud Exploiratie-Mij. Kehajang	„		
Exploratie-Mij. Kolchis	„		
Goud Exploiratie-Mij. Pinogo	„		
„ „ Batjan	„		15*
Mijnbouw Mij. Monano	„		85
„ „ Soepajang	„		50
Samarangsche Mijnbouw Mij	„	A.	
„ „ „	„	B.	
Mijnbouw Mij. Atjeh..	„		
Goud Exploration Mij. Bone	„		
Exploratie Mij. Doda	„		
Wijnkoopsbaai Explor. Mij	„		
Mijnbouw Mij. Batavia Borneo	„		100
„ „ Sonder	„		75*
Sumatra Batavia Mijnbouw-Mij	„		
Mijnbouw Mij. Tilamoeta	„		
„ „ Pagoejaman	„		105
Mijnbouw Explor. Mij. Batavia	„		
Centraal Celebes Mijnbouw Mij	„		
Mijnbouw Mij. Tomini	„		
„ „ Bwool Lonoe	„		
Goud Exploratie Mij. Redjang Lebong Zuid.	„		
Mijnbouw Mij. Barma Sawah	„		225*
„ „ Pariet	„		200*
Ned.-Ind. Gas-Mij	„		132½*
Mij. Rijtuigf. en handel in paarden, Fuchs	„		90
Koffie, Pel- en Sorteer Inr. Kalimaas	„		
New Singap. dist. Water Ice Cy	„		
Java Veem	„		125*
Ned. Ind. Sport Mij	„		100
Bandongsche Quinine Fabriek	„		100

De met een * geteekende koersen zijn die der laatste noteering.

STATUTEN VAN MAATSCHAPPIJEN, WERKENDE IN NEDERL.-INDIË.

Mijnbouw Maatschappij Loemar.

(*Javasche Crt. No. 15, van* 21 *Februari 1899.*)

Zetel. Soerabaja.

Doel. De exploitatie van vergunningen, concessiën, mijn- en andere rechten in Nederl. Indië.

Kapitaal. *f* 216,000, in 2 seriën, als serie A 288, en serie B 576 aandeelen à *f* 250.—

Inbreng. Door den heer H. J. Gijsberts, voor de aandeelen serie B: zijne vergunning voor een terrein, bedoeld in zijne overeenkomst gesloten met den Sultan en de Rijksgrooten van Sambas.

Bestuur. 1 directeur: de heer G. W. J. Kooij; 3 commissarissen: de heeren Dr. P. A. C. K. Kofoed, C. van Vollenhoven en S. A. Arendsen Hein.

Winstverdeeling. Eerst hoogstens 10 % voor een reservefonds. Van het overige komt 90 % aan aandeelhouders, 5 % aan den directeur, 5 % aan de commissarissen.

MARMERKALKBRANDERIJ EN ZEEPZIEDERIJ V/H. E. WICHERS.

(*Javasche Crt. No. 17, van 28 Februari 1899.*)

Zetel. Sidhokoempoel, distr. Tambangan, afd. Sidajoe, res. Soerabaia.

Doel. De verdere exploitatie van 2 kalkbranderijen, waarvan er eene, tevens zeepziederij, gelegen is in de kampong Blandong, hoofdplaats Pekalongan en de andere in de desa Sidhokoempoel (vroeger genaamd Sewedak); de voortzetting van den daaraan verbonden handel in kalk, zeep, marmersteen, boengkil, steenkool en cokes; en de oprichting dan wel overname van andere kalkbranderijen en/of zeepziederijen en de exploitatie daarvan, zoomede het drijven van handel in andere dan de hiervoor genoemde zaken.

Kapitaal. *f* 69,000, in 138 aandeelen à *f* 500.—. Nog worden uitgegeven 3 oprichtersbewijzen.

Bestuur. 1 directeur: de heer E. Wichers; 2 commissarissen: de heeren G. A. IJssel de Schepper en H. Hooy.

Winstverdeeling. Eerst 5 % dividend; van het overige komt $^1/_4$ aan houders van oprichtersbewijzen, terwijl het overige $^3/_4$ gedeelte verdeeld wordt als volgt: 20 % aan het reservefonds, 80 % aan aandeelhouders.

Reservefonds. Zoodra en zoolang dit *f* 10,000 bedraagt, vervalt de daarvoor genoemde winst aan aandeelhouders.

KOFFIJEPELLERIJ SISIR.

(*Javasche Crt No. 18, van 3 Maart 1899.*)

Zetel. Soerabaia.

Doel. De overname en exploitatie van de door den Resident van Pasoeroean aan den heer H. C. U. J. Huber uitgereikte licentie tot opkoop van natte beskoffie ter bereiding, voor al de desa's gelegen in de districten Kotta Malang, Penanggoengan en Ngantang, afd. Malang, res. Pasoeroean, alsmede de exploitatie van eventueel nader te verkrijgen gelijke licenties.

Kapitaal. *f* 500,000, in 2000 aandeelen à *f* 250.—

Inbreng. Door den heer Huber voor 1400 aandeelen: de bovengenoemde licentie, het recht van opstal op verschillende perceelen, alsmede de daartoe behoorende gebouwen en inventaris.

Bestuur. 1 directeur: de heer A. J. Huber; 2 à 5 commissarissen: de heeren J. J. Benjamin, Mr. D. C. J. H. Kropveld, G. W. J. Kooy, B. N. Powell en P. Cheriex.

Winstverdeeling. Na afzondering van hoogstens 10 % voor buitengewone afschrijvingen, uitbreiding en reparatiën aan gebouwen of machineriën, eerst 5 % dividend. Van het overige komt 10 % aan een reservefonds, 5 % aan

den directeur, 7½ % aan de commissarissen en hoogstens 10 % aan het personeel, het overige aan aandeelhouders.

Reservefonds. Zoodra en zoolang dit *f* 100,000 bedraagt, zal over eventueel verdere reserves jaarlijks worden beslist. Indien deze verdere reserve minder bedraagt dan 10 % komt het niet gereserveerde dier 10 % ten bate van het bestuur en der aandeelhouders, en wel 5 % aan den directeur, 7½ % aan de commissarissen, 87½ % aan de aandeelhouders.

MIJNBOUW MAATSCHAPPIJ PAMEKASSAN.
(*Javasche Crt. No. 19, van 7 Maart 1899.*)

Zetel. Soerabaia.

Doel. De overname van de heeren J. J. Benjamin en B. ter Kuile van de rechten en verplichtingen voortspruitende uit eene overeenkomst door de firma B. van Leeuwen & Co. gesloten, daarbij handelende als gemachtigde van anderen met de Dordtsche Petroleum Maatschappij, en de aanvrage, overname en exploitatie van vergunningen voor onderzoekingen, concessiën en rechten op terreinen in den Ned. Indischen Archipel.

Kapitaal. *f* 500,000, in 1000 aandeelen à *f* 500.—, waarvoor bovengenoemde rechten en verplichtingen worden ingebracht

Bestuur. 1 directeur: de firma B. van Leeuwen & Co.; 2 of 3 commissarissen: de heeren J. J. Benjamin, B. ter Kuile en Th J van Stockum.

Winstverdeeling. De algem. vergadering zal vaststellen of en tot welk bedrag een reservefonds zal worden gevormd. Het overige wordt verdeeld als volgt: 5 % aan den directeur, 5 % aan de commissarissen, 90 % aan de aandeelhouders.

HANDEL MAATSCHAPPIJ KO LIE.
(*Javasche Crt. No 21, van 14 Maart 1899*)

Zetel. Soekaradja. De directeur is bevoegd elders bijkantoren, succursalen, branches of agentschappen op te richten.

Doel. De overname en voortzetting der handelszaken, tot nog toe door den Chinees Ko Yoe Sing onder het merk „Ko Lie" gedreven te Soekaradja, Poerbolinggo, Poerworedjo en Tegal; voorts het drijven van import- en exporthandel, zoo voor eigen rekening als voor rekening van anderen en in commissie, een en ander in den uitgebreidsten zin des woords; het beleggen van gelden en andere fondsen door aankoop van onroerende goederen en effecten, het in leen verstrekken van gelden tegen persoonlijke en/of zakelijke zekerheid, het disconteeren van handelspapier en venduaccepten, het exploiteeren van onroerende goederen, het koopen of op andere wijze verkrijgen en verkoopen van roerende en onroerende goederen, het aangaan van- en deelnemen in pachten van 's landsmiddelen, het verstrekken van werkkapitaal voor de exploitatie van pachten, ondernemingen of handelszaken, het aangaan van aannemings-, leverings- en transportcontracten ten behoeve van het Gouvernement van Nederlandsch-Indië en van derden, het aangaan van contracten met het Gouvernement van Nederlandsch-Indië voor de exploitatie of zuivering van boschperceelen als anderszins, het stellen der naamlooze vennootschap als borge ten behoeve van het Gouvernement van Nederlandsch-Indië voor de behoorlijke nakoming van pacht-, hout-, aannemings-, leverings- en andere contracten, het aanvragen in eigendom, recht van opstal, erfpacht of gebruik

van Gouvernements gronden, het bebouwen en in cultuur brengen van gronden, het verkoopen van verkregen producten, het deelnemen in maatschappen of vennootschappen met geheel of gedeeltelijk gelijk doel als deze vennootschap en voorts het verrichten van alle handelingen, welke met het doel dezer vennootschap in eenig verband staan en daartoe in den ruimsten zin behooren.

Kapitaal. *f* 1.560.000 in 156 aandeelen à *f* 10.000.

Inbreng. Voor 40 aandeelen: 62 perceelen, en voor 116 aandeelen de bovengenoemde handelszaken.

Bestuur. 1 directeur: de Chinees Ko Yoe Sing; 2 commissarissen: de chineezen Ko Yoe Tjie en Ko Yoe Keng.

Winstverdeeling. 10 % aan het reservefonds, 5 % aan den directeur, 5 % aan commissarissen, 80 % aan aandeelhouders.

Reservefonds. Zoodra dit *f* 20.000 bedraagt, zijn geen reserves voor dat fonds verplichtend en komt het daarvoor genoemde winstaandeel aan aandeelhouders.

Exploratie- en Exploitatie maatschappij Songkong.

(*Staats. Crt. No. 67, van 20 Maart 1899*).

Zetel. 's Gravenhage.

Doel. Het uitoefenen van den land- en den mijnbouw in de Songkong- en Tawanglanden, gelegen in het Rijk Sambas op Borneo.

Kapitaal. *f* 160,000, in 800 aandeelen A en 800 aandeelen B, à *f* 100.—

Inbreng. Door den heer Mr. W. Birnie voor de 800 aandeelen B: de vergunning tot het doen van mijnbouwkundige opsporingen voor de Songkong- en Tawanglanden.

Bestuur. 1 directeur: de heer Mr. D. Mounier; 3 à 5 commissarissen: de heeren J H. W. graaf van den Bosch, E. L. A. Penn en H. C. Veltman Jr. 1 of meer vertegenwoordigers in Indië: de heeren Mr. W. Birnie en Mr. J. J. van Troostenburg de Bruyn.

Winstverdeeling. 90 % aan aandeelhouders, $2^1/_2$ % aan den directeur, $4^1/_2$ % aan commissarissen, 3 % aan de gedelegeerden.

Langsar Petroleummaatschappij.

(*Staats Crt No 87, van 14 April 1899.*)

Zetel. Amsterdam.

Doel. Het opsporen en exploiteeren van petroleumbronnen en delfstoffen in Nederlandsch-Indië.

Kapitaal. *f* 800.000, in aandeelen à *f* 100.

Bestuur. 1 directeur: de heer E. Deen; 3 à 7 commissarissen.

Winstverdeeling. Eerst 6 % dividend. Van het overige komt 10 % aan het resevefonds, 75 % aan aandeelhouders, 5 % aan den directeur, 10 % aan commissarissen.

Exploratie-maatschappij „Palembang".

(*Staats Crt. No. 88, van 15 April 1899.*)

Zetel. Amsterdam.

Doel. Het verkrijgen en exploiteeren van vergunningen, concessiën en andere rechten, op het gebied van land- en mijnbouw; in en buiten Nederland.

Kapitaal. *f* 250.000, in aandeelen à *f* 1000.—

Bestuur. 1 directeur: de heer Mr. H. Deen; 3 à 7 commissarissen.

Winstverdeeling. Eerst 6 % dividend. Van het overige komt 10 % aan het reservefonds, 65 % aan aandeelhouders, $8^1/_3$ % aan den directeur, $16^2/_3$ % aan de commissarissen.

Reservefonds. Zoodra en zoolang dit 10 % van het kapitaal bedraagt, worden de bovengenoemde 10 % van de overwinst verdeeld in bovengenoemde verhouding van 65, $8^1/_3$ en $16^2/_3$ %.

SPOOR- EN TRAMWEG-ONTVANGSTEN.

DELI SPOORWEGMAATSCHAPPIJ.

In exploitatie 102 K.M., tegen 102 K.M. in 1898.

Opbrengst Februari 1899	*f*	128.000	tegen	*f*	109.894	in 1898
„ per dagkilometer	„	44.82	„	„	38.47	„ „
„ sedert 1 Jan. 1899	„	250,000	„	„	228.639	„ „

NEDERLANDSCH-INDISCHE SPOORWEG-MAATSCHAPPIJ.

Samarang—Vorstenlanden—Willem I. (Lengte 205 kilom.).

Opbrengst over Februari 1899.

Reizigers, aantal (102.200)	*f*	42.700.—
Goederen, tonnen (26.900)	„	104.000.—
Diverse ontvangsten	„	7.800.—
Totaal	*f*	154.500.—
Per dag-kilometer	„	26.92
Vorig jaar	„	148.900.—
	„	25.94

		1899.		1898.
Opbrengst van af 1 Jan.	*f*	336.800.—	„	313.400
„ per dag-kilometer	„	27.84	„	25.91

Batavia—Buitenzorg. (Lengte 56 kilom.).

Reizigers, aantal (87.700)	*f*	27.900.—
Goederen, tonnen (8.400)	„	31.300.—
Diverse ontvangsten	„	2.500.—
Totaal	*f*	61.700.—
Per dag-kilometer	„	39.34
Vorig jaar	„	60.600.—
	„	38.64

		1899.		1898.
Opbrengst van af 1 Jan.	*f*	127.700.—	*f*	127.800.—
„ per dag-kilometer	„	38.65	„	38.68

Stoomtram Djocja—Brossot. (Lengte 24 kilom.).

Reizigers, aantal (22.900)	*f*	2.600.—
Goederen, tonnen (700)	„	1.200.—
Diverse ontvangsten	„	200.—
Totaal	*f*	4.000.—
Per dag-kilometer	„	5.95
Vorig jaar	„	3.400.—
	„	5.06

		1899.		1898.
Opbrengst van af 1 Jan.	*f*	8.500.—	*f*	7.900.—
„ per dag-kilometer	„	6.—	„	5.57

Stoomtram Djocja—Magelang. (47 kilom.).

Reizigers, aantal (48.200)	*f*	8.500.—
Goederen, tonnen (700)	„	2.900.—
Diverse ontvangsten	„	200.—
Totaal	*f*	11.600.—
Per dag-kilometer	„	8.81
Opbrengst van af 1 Jan.	*f*	24.800.—
„ per dag-kilometer	„	8.94

NEDERLANDSCH-INDISCHE TRAMWEGMAATSCHAPPIJ.

Opbrengst Maart 1899 *f* 28.000 tegen *f* 26.100 in 1898; sedert 1 Juli 1898 *f* 251.400 tegen *f* 239.000 in 't vorige jaar.

SEMARANG-JOANA STOOMTRAM-MAATSCHAPPIJ.

Tijdvakken.	Bruto-opbrengst. Bedrag:	per dag-kilom.	Gemiddeld aantal kilom. in exploitatie.
Maart 1899	*f* 58.600	*f* 7.50	251
„ 1898	„ 53.600	„ 7.20	242
Verschil meer	„ 5.000	„ 0.30	
Verschil minder	„ —	„ —	
Van 1°. Jan. tot 31 Maart 1899	„ 163.100	„ 7.20	251
„ 1°. „ „ 31 „ 1898	„ 153.500	„ 7.—	242
Verschil meer	„ 9.600	„ 0.20	
Verschil minder	„ —	„ —	

OOST-JAVA STOOMTRAM-MAATSCHAPPIJ.

Lijn Soerabaja—Krian.

Tijdvakken.	Bruto-opbrengst. Bedrag.	per dag-kilom.	Gemiddeld aantal kilom. in exploitatie.
Maart 1899	*f* 16.500	*f* 13.70	39
„ 1898	„ 15.200	„ 12.60	
Verschil meer	„ 1.300	„ 1.10	
Verschil minder	„ —	„ —	
Van 1°. Jan. tot 31 Maart 1899	„ 52.300	„ 14.90	39
„ 1°. „ „ 31 „ 1898	„ 43.900	„ 15.90	31
Verschil meer	„ 8.400	„ —	
Verschil minder	„ —	„ 1.—	

Lijn Modjokerto—Ngoro.

Maart 1899	*f* 5.900	*f* 4.60	41
„ 1898	„ 5.200	„ 4.10	
Verschil meer	„ 700	„ 0.50	
Verschil minder	„ —	„ —	
Van 1°. Jan. tot 31 Maart 1899	„ 19.100	„ 5.20	41
„ 1°. „ „ 31 „ 1898	„ 13.400	„ 3.60	
Verschil meer	„ 5.700	„ 1.60	
Verschil minder	„ —	„ —	

SERAJOEDAL STOOMTRAM-MAATSCHAPPIJ.

Tijdvakken.	Bruto-opbrengst. Bedrag.	per dag-kilom.	Gemiddeld aantal kilom. in exploitatie.
Maart 1899	f 16.000	f 5.80	84
„ 1898	„ 10.700	„ 6.40	54
Verschil meer	„ 4.300	„ —	
Verschil minder	„ —	„ 0.60	
Van 1⁰. Jan. tot 31 Maart 1899	„ 38.400	„ 5.—	84
„ 1⁰. „ „ 31 „ 1898	„ 22.500	„ 4.60	54
Verschil meer	„ 15.900	„ 0 40	
Verschil minder	„ —	„ —	

SEMARANG-CHERIBON STOOMTRAM-MAATSCHAPPIJ.

Tijdvakken.	Bruto-opbrengst. Bedrag.	per dag-kilom.	Gemiddeld aantal kilom. in exploitatie.
Maart 1899	f 49.100	f 5.70	276
„ 1898	„ 12.500	„ 3.00	133
Verschil meer	„ 36.600	„ 2.70	
Verschil minder	„ —	„ —	
Van 1⁰. Jan. tot 31 Maart 1899	„ 122.900	„ 5.20	264
„ 1⁰. „ „ 31 „ 1898	„ 34.600	„ 2.90	133
Verschil meer	„ 88 300	„ 2.30	
Verschil minder	„ —	„ —	

KEDIRI STOOMTRAM-MAATSCHAPPIJ.

In Exploitatie ± 100 K. M. in Maart 1899, tegen ± 78. Ontvangsten f 10:500 tegen f 7595. Sedert 1 Jan. 1899 f 33,500 tegen f 21,837.

MALANG STOOMTRAM-MAATSCHAPPIJ.

In Exploitatie ± 37 K. M. in Maart 1899, tegen ± 20. Ontvangsten f 6150 tegen f 1750 Sedert 1 Jan. 1899 f 14,775 tegen f 4516.

PROBOLINGGO STOOMTRAM-MAATSCHAPPIJ.

Opbrengst over Maart 1899	f 4,700.—	(telegrafisch)
„ „ „ 1898	„ 4,424.74	
Vermeerdering	„ 275.26	
Opbrengst 1 Jan. t/m. ulto. Maart 1899	„ 16.500.—	
„ 1 „ „ „ „ 1898	„ 14,433.44	
Vermeerdering	„ 2,066.56	

PASSOEROEAN STOOMTRAM-MAATSCHAPPIJ.

Opbrengst over Maart 1899	f 2,000.—	(telegrafisch)
„ „ „ 1898	„ 1,319.82	
Vermeerdering	„ 680.18	
Opbrengst 1 Jan. t/m. ulto. Maart 1899	„ 8,000.—	
„ 1 „ „ „ „ 1898	„ 3,755.92	
Vermeerdering	„ 4,244.08	

SOLOSCHE TRAMWEG-MAATSCHAPPIJ.

Opbrengst over Maart 1899	f 3,100.—	(telegrafisch)
„ „ „ 1898	„ 3,721,18	
Vermindering	„ 621,18	
Opbrengst 1 Jan. t/m. ulto. Maart 1899	„ 11,400.—	
„ 1 „ „ „ „ 1898	„ 11,406.53	
Vermindering	„ 6.53	

Frankrijks inboorlingen-politiek in zijn koloniën.

Léopold de Saussure; Psychologie de la colonisation française, dans ses rapports avec les sociétés indigènes. — Paris 1898. 1 vol. in — 12 3 fr. 50. (Félix Alcan. éditeur).

Toen de heer Chailley-Bert in het *Indisch Genootschap* den 10den April 1899 zijn van geest schitterende voordracht had gehouden over de Fransche koloniaal-politiek, wezen wij er hem op dat hij het belangrijke hoofdstuk der inboorlingen-politiek in het geheel niet had aangeroerd. En wij noemden het onlangs verschenen boek van den heer de Saussure, waarvan de titel hierboven is afgedrukt. De heer Chailley-Bert deelde ons na afloop der vergadering mede dat hij dit werk niet kende; waarschijnlijk — zoo geloofde hij — was het verschenen nadat hij Parijs reeds verlaten had.

De inhoud van dit werk komt ons zeer belangrijk voor. Met steeds klimmende belangstelling lazen en herlazen wij het, en het is, in onze oogen, kort en goed een meesterstukje; in zijn soort een waardig tegenhanger van Gustave Le Bon's voortreffelijke psychologische werken: „Psychologie des foules" en „Lois psychologiques de l'évolution des peuples".

Daarom kunnen wij hier niet volstaan met een aankondiging. Wij wenschen de Saussure's boek uitvoerig te bespreken. Toch willen wij reeds van te voren zeggen, dat die bespreking slechts onvolledig kan zijn en wij ieder belangstellende in gemoede kunnen aanraden het boek zelf te lezen.

I

Wij gelooven niet dat er twijfel bestaat omtrent dit punt: dat de wijze van behandeling der inboorlingen het groote verschilpunt is tusschen Engelsche, Nederlandsche, Duitsche, Fransche, Spaansche en Portugeesche kolonisatie. Elk Westersch volk toch behandelt de inboorlingen op zijn wijze Maar minder algemeen aangenomen, en toch niet minder waar, is het, dat die wijze van behandeling het essentieele van de kolonisatie uitmaakt. Die behandeling nu van de inboorlingen geschiedt volgens de begrippen van het

overheerschende volk, die onvermijdelijk worden ingegeven door het temperament, de ziel, het genie van het overheerschende volk.

Of, meer wetenschappelijk uitgedrukt: de koloniale politiek, beheerscht als ze wordt door de verhouding van overheerschend volk tot overheerscht volk, is slechts te begrijpen, te verklaren door de studie van de psychologie van het eerstgenoemde ras. Beschouwen wij, om een sterk sprekend voorbeeld te noemen, het geheel der koloniale politiek van Spanje: dit is een massief blok, geheel verschillend van de koloniale politiek van Engeland of van eenig ander land. Waarom? Omdat dit blok is opgebouwd uit de psychologie van het Spaansche ras, die in den grond verschilt met de psychologie der Engelschen. Elk jaar werden er in de Cortes en elders debatten gehouden over de koloniën, tusschen mannen van alle mogelijke partijen en alle mogelijke meeningen. Deze debatten gaven aan de Spanjaarden de illusie, die zij ook aan de Franschen geven, dat redeneering, gezond verstand, oordeel, vooruitzien in de toekomst een groote rol spelen in het vaststellen van de nationale gedragslijn. In die discussiën werden zonder twijfel tegenstrijdige meeningen te berde gebracht, verschillende maatregelen voorgesteld, maar *uitsluitend betreffende ondergeschikte punten*, de eenige die bij lieden van hetzelfde ras opkomen. Maar de groote lijnen, de constructielijnen van het Spaansche koloniale gebouw ontsnapten te eener mate aan alle Spaansche oogen; men roerde haar niet aan, men bracht haar nimmer aan de orde. omdat zij, onbewust door allen aangenomen, geboren uit de ziel van het ras, aan allen toeschenen te zijn verheven boven elke discussie, boven elke definitie; de vreemdelingen, en zij alleen. namen haar waar. De Spanjaarden zagen haar niet, zelfs niet na het verlies hunner koloniën, na den Amerikaanschen oorlog. En toch zijn het juist die bijzonderheden van hun koloniale politiek die oorzaak zijn van hun ongelukken; het geheele Spaansche ras is er solidair voor aansprakelijk. „Het gaat evenzoo in Frankrijk! roept de heer de Saussure. Lees onze geheele koloniale bibliographie door, en nergens zult gij rechtstreeks de kenmerkende trekken vinden aangegeven van onze koloniale dwalingen, kenmerkende trekken die met den eersten oogopslag een Engelschman of een Nederlander zouden treffen. Die kenmerkende trekken gaan onopgemerkt voorbij, juist daarom omdat zij, kenmerkend zijnde voor het ras, niet aan het verstand van het ras opvallen. Dit geheel, aan de gevoelens van alle individuen van eene natie beantwoordende, is

dood natuurlijk gelegen buiten hun waarnemingsveld, buiten hun bewustzijn.

„En wanneer die koloniale politiek, die het bijzonder karakter van het ras aan dat ras heeft opgedrongen, rampen of eenvoudig tegenvallers zal hebben teweeggebracht, dan zullen de staatkundige partijen er niet aan denken, om aan die politiek zelve de ware oorzaak toe te schrijven. Zie maar wat er thans te Madrid gebeurt. Volg in Frankrijk de discussiën tusschen de meest competente mannen op koloniaal gebied: men stelt dezen of genen gouverneur, dezen minister, dezen ondergeschikten maatregel van orde verantwoordelijk. Maar bij niemand komt het denkbeeld op om de ware oorzaak aan te geven, de oorzaak die in het oog springt van onpartijdige, koelbloedige beschouwers: de bijzondere methode, te voorschijn geroepen door het nationale karakter, door de nationale gevoelens en dogma's."

Aldus zoekt de schrijver in de psychologie van het Fransche volk, en nergens anders, de oorzaak van de reusachtige dwalingen door Frankrijk steeds weer op nieuw begaan op koloniaal gebied en de oorzaak van de over 't algemeen treurige resultaten.

De schrijver bepaalt zich uitsluitend tot een der zijden van het koloniaal vraagstuk: de politiek tegenover de inboorlingen in de Fransche bezittingen, gewoonlijk, doch minder juist, koloniën genoemd.

Daar Frankrijk geen overmaat van bevolking bezit, heeft dit land geen grondgebied kunnen behouden of kunnen verkrijgen, dat gunstig was voor kolonisatie in den waren zin des woords. De landstreken, die aan Frankrijk behooren, zijn zeer rijk, maar, behoudens eenige uitzonderingen, zijn zij ongeschikt voor de expansie van het eigen ras.

„Moeten wij – zoo vraagt de heer de Saussure – deze bijzondere samenstelling van het Fransche overzeesche domein betreuren? Dit is zeer twijfelachtig. Wat zouden wij doen met voor kolonisatie geschikt grondgebied, dat weldra begeerd zou worden door onze mededingers, indien wij niet in staat zijn het te bevolken?

„Aan de andere zijde bezit Frankrijk alle noodzakelijke elementen om partij te trekken van zijn tropische bezittingen: wij beklagen ons over ons gebrek aan kolonisten; maar er zijn in die streken slechts zeer weinig kolonisten noodig. Noodig zijn kapitalen, goede ambtenaren en goede soldaten. Aan Frankrijk ontbreken noch het een noch het ander. *Waarom slagen wij dan nergens*?

„Het antwoord is zeer eenvoudig. In de landen, waar de veroveraar slechts een uiterst kleine minderheid is, is de alles beheerschende quaestie, de quaestie *sine qua non* van het slagen: de politiek tegenover de inboorlingen.

„Ongelukkig is het middel dat wij gebruiken, om dit doel te bereiken juist dat, wat ons stellig van dat doel doet afwijken. Wij hebben overal die oplossing gekozen, die het meest strijdig is met de wezenlijkheid der dingen, de oplossing, die het meest tegenovergesteld is aan de oplossing, die gevolgd is door de groote koloniseerende volken: Romeinen, Engelschen en Nederlanders.

„Dit verderfelijke stelsel, dat onze pogingen zal verlammen in de toekomst zooals in het verleden, vloeit niet voort uit den wil of het initiatief van onze toongevers. Het wordt ons, als het noodlot, opgelegd door erfelijke gevoelens, geloof, opvattingen, die deel uitmaken van ons nationaal karakter.

„Het oude geloof in de oorspronkelijke eenheid van het menschelijk geslacht en in de blijvende waarde van één algemeene formule heeft zich in Frankrijk geïncarneerd onder een nieuwen vorm in de wijsbegeerte van de 18de eeuw; dat oude geloof, zich aldus verjongende, heeft een verspreidingskracht verkregen, die nog niet verminderd is.

„Lodewijk IX, zich den steun van den grooten Khan willende verzekeren om Syrië te veroveren, dacht dat het beste middel was hem „te lokken in ons geloof"; hij zond hem monniken om hem te toonen, hoe hij moest gelooven. Hij bezorgde zich zoodoende slechts een trotsch, weigerend antwoord en zijn plan mislukte.

„Toen Paul Bert in Tonkin kwam, was zijn eerste werk, ten einde op zijn beurt de Annamieten te „lokken" tot ons staatkundig geloof, om de „Déclaration des Droits de l'Homme" te doen aanplakken te Hanoï. De anti-clericale proconcul slaagde niet beter dan de heilige Koning Lodewijk. Die twee handelingen, zoo ver verwijderd van elkaar, zijn kenmerkend in hun gelijkheid: zij ontstaan inderdaad uit dezelfde dogma's, uit dezelfde opvatting van de menschheid, uit hetzelfde naïeve geloof in de waarde, doeltreffendheid, deugd van een formule om naar ons toe te „lokken" de rassen die het meest zelfstandig, het meest onoplosbaar zijn. De dwalingen van onzen Kolonialen Kruistocht verschillen in wezenlijkheid niet van die der Middeleeuwsche Kruistochten.

„Gelijk de oude Spaansche veroveraars in de merkwaardige beschavingen van Centraal-Amerika niets anders zagen dan

praktijken uit den duivel, onwaardig om geëerbiedigd te worden, en het noodig vonden die aan een onmiddellijke vernieling en vernietiging prijs te geven, evenzoo zien wij Franschen in de eeuwenoude beschavingen van Indo-China, in die monumenten van de overlevering en van de wijsheid van zeer ontwikkelde volken, slechts instellingen, die vijandig zijn aan onze overheersching en die wij ons beijveren te vernietigen om die rassen te herscheppen naar ons beeld.

„De Spaansche kolonisatie was gebaseerd op het godsdienstig geloof in naam van een dogmatisch en absoluut ideaal.

De Fransche kolonisatie is gebaseerd op de staatkundige en sociale assimilatie in naam van een niet minder dogmatisch en niet minder absoluut ideaal.

„Wij hebben onlangs op de Philippijnen de heerlijke resultaten gezien van het Spaansche koloniale stelsel. Na drie eeuwen van godsdienstige assimilatie hangen en verbranden de Tagals monniken en priesters; zij doen een beroep op de „ketters" om zich te bevrijden van de dwingelandij hunner meesters.

„Wanneer de gelegenheid zich zal voordoen, zullen wij overeenkomstige resultaten zien van het Fransche stelsel van kolonisatie. De inboorlingen zullen met denzelfden ijver de banden hunner staatkundige assimilatie afwerpen. Zij zullen onze wetboeken en onze staatsbladen verbranden en zullen overgelukkig zijn terug te kunnen keeren tot hun oude gewoonten.

„Misleid door zijn dogma's, afkeerig van het denkbeeld van een rassenonderscheid, is de Franschman overtuigd dat de menschen overal ter wereld alléén verschillen door de opvoeding. De diepe geestelijke verschillen, die de menschenrassen onderscheiden, schijnen hem slechts oppervlakkig toe; hij gelooft ze gemakkelijk te kunnen overwinnen, en hij vermoeit zich in een vruchtelooze worsteling tegen de wetten der erfelijkheid.

„Door een juist tegenovergestelde staatkunde te volgen hebben de Engelschen zich het „loyalisme" verworven niet slechts der inlandsche rassen, maar zelfs der Fransche Canadeezen."

Daar nu de Fransche inboorlingen-politiek het natuurlijk gevolg is van de Fransche nationale dogma's, zoekt de schrijver in die dogma's den sleutel van die politiek. Hij spoort hun oorsprong op, hun ontwikkeling en hun invloed op het nationaal karakter. Daarna heeft hij slechts de toepassing ervan na te speuren in de verschillende Fransche koloniën en de verwoestingen te constateeren, die zij daar hebben aangericht.

Na dat ontzettende requisitoir te hebben aangekondigd, na een kritiek, zoo vernietigend als wij nimmer van te voren hebben gelezen, een kritiek daarom zoo belangwekkend, omdat ze is van een Franschman over Fransche koloniale toestanden, maakt de heer de Saussure zich wijselijk geen illusies over de ontvangst, die dit werk in zijn dogmatisch vaderland zal vinden, noch over den invloed, dien het zal hebben op toongevende koloniale specialiteiten.

„Om onnoodige polemiek te vermijden — zoo zegt hij — stel ik er prijs op goed op den voorgrond te stellen, dat deze studie op geenerlei wijze bestemd is om iemands overtuiging te doen wankelen of om een staat van zaken te wijzigen, waarop trouwens geenerlei redeneering eenige vat heeft. Zij heeft slechts ten doel: het verband te bespreken tusschen de psychologie van de Fransche natie en hun inboorlingen-politiek in de koloniën."

Wij maken een scherpe onderscheiding, aan de hand van J. Harmand[1]) tusschen eigenlijk gezegde *koloniën*, zooals Frankrijk slechts bij uitzondering bezit in den Tell in Algerië, een gedeelte van Tunis, Réunion en Nieuw-Caledonië, dat echter niet meetelt door het karakter van strafkolonie dat men er aangegeven heeft, en de *bezittingen*, die het reusachtige koloniaal gebied van Frankrijk uitmaken.

Koloniën in den eigenlijk gezegden zin toch zijn streken, die de Europeaan koloniseert of zou kunnen koloniseeren, dat wil zeggen streken, waar hij een klimaat vindt meer of min overeenkomend met het zijne, waar hij den grond kan bewerken met zijn handen, waar hij kan leven, zich onbepaald kan voortplanten en zich vermenigvuldigen. De inlander, als hij bestaat in die kolonie, wordt er op den achtergrond gedrongen, hetzij door zijn numerieke minderheid, hetzij door het feit van zijn maatschappelijken staat. Het kan gebeuren dat de inlander er lastig, gevaarlijk wordt, maar hij is in elk geval zeker onbekwaam om den hoofdfactor of het hoofdwerktuig te worden van de ontwikkeling en den vooruitgang van het in bezit genomen land.

Bezittingen zijn tropische of subtropische landen, in het algemeen uitgestrekt, bewoond door een belangrijke hoeveelheid min of meer beschaafde inlanders, die den grond bezitten en hem zelf ontginnen door bepaalde, geregelde en winst afwerpende

[1]) J Harmand. Voorbericht der Fransche vertaling van India door Sir J. Strachey

methoden. De Europeaan kan er slechts blijven leven op voorwaarde dat hij een zekeren welstand geniet, en behalve zeer zeldzame en slecht bewezen uitzonderingen, kan hij er zijn ras niet in stand houden zonder aanvoer van nieuw bloed. In soortgelijke omstandigheden kan hij niet anders zijn dan de bestuurder, de opvoerder en de beschermer der inlandsche rassen. Hij verschaft hun de grootste van alle weldaden: vrede, orde, zekerheid, en rechtvaardigheid, waarnaar hun maatschappij met gretigheid verlangt, doch die zij uit zich zelf niet in staat zijn te bereiken.

De bezittingen bevatten slechts een kleine Europeesche geëmigreerde bevolking, die geheel verschilt van die, welke vereischt wordt in de koloniën. Zij moet in het algemeen gerecruteerd worden uit de hoogere elementen der verschillende maatschappelijke lagen van het moederland, bestaan uit ontwikkelde, werkzame, gezeten mannen, of ten minste uit mannen, gewapend met buitengewone karakterhoedanigheden en bijzondere vakkennis. Bovendien is die emigratie slechts tijdelijk, en allen die er aan deelnemen zetten voet aan wal in het vreemde land met het vaste voornemen het zoo spoedig mogelijk te verlaten".

Zoo is Australië een kolonie; Indië, Nederlandsch-Indië even goed als Engelsch-Indië, een bezitting. De Engelschman hier, de Nederlander ginds, heeft er geen Europeesch ras doen ontstaan. Ambtenaar, industriëel of handelaar, nimmer vestigt hij er zich blijvend, en hij vertegenwoordigt slechts een onbeteekende minderheid tegenover de inlandsche bevolking.

Dit onderscheid is zeker ecomonisch van groote beteekenis; maar van grooter draagwijdte is de inboorlingen-politiek in het een of in het ander geval, hetgeen ons duidelijk wordt als wij de aardige paradox van den heer de Saussure aanhalen: Indien men zich zeer goed een *kolonie* zonder inlanders kan voorstellen, kan men zich even goed een *bezitting* zonder *kolonisten* voorstellen. Ware er in Engelsch-Indië geen enkele kolonist, dit feit zou de Britsche heerschappij hoegenaamd niet verhinderen om, zonder onkosten van de zijde van het moederland, zich te handhaven in dit uitgestrekte land. Het zou de honderden millioenen inlanders niet verhinderen te gehoorzamen aan een klein troepje Engelsche soldaten en ambtenaren. De rijkdommen van het land met wijsheid beheerende, zou een handje vol veroveraars zeer goed het land kunnen organiseeren, wegen en spoorwegen bouwen, zonder aan-

wezigheid van één enkelen kolonist. Zoo was dan ook ongeveer de Romeinsche heerschappij in Gallië.

Hieruit volgt dat een land zonder overmaat van bevolking, wellicht het rijkste land der wereld, waar noch de groote familie, noch de armoede noodzakelijk tot emigratie dringt, zooals Frankrijk, niet geschikt is tot eigenlijke kolonisatie, doch uitmuntend geschikt kan zijn tot het bezitten van een groot tropisch rijk. Daarvoor zijn geen duizenden kolonisten noodig, die daar den grond zullen bewerken: dat konden de inlanders daar reeds vóór de komst der Europeanen. Daarvoor zijn slechts noodig goede ambtenaren en goede soldaten, voor het bestuur en het scheppen van rechtszekerheid. Daarvoor zijn verder noodig kapitalen tot economische ontwikkeling van het bezette gebied. Maar die kapitalen kunnen dan ook geheel aan die economische ontwikkeling besteed worden. Want het tropische land zal in vele gevallen zijn eigen bestuur kunnen betalen. Voor de komst der Europeanen voedde het een talrijke bevolking: *a fortiori* zal ze die na de bezetting kunnen voeden, omdat de door de bezetting vermeerderde bestuurskosten meer dan opgewogen worden door de orde, organisatie en rechtsveiligheid, die het Europeesche bestuur noodzakelijk *moet* meebrengen.

Welnu: Frankrijk bezit goede ambtenaren, goede soldaten, groote kapitalen. Frankrijk heeft nooit getracht geld te slaan uit zijn koloniën. Het geeft integendeel schatten en schatten voor de koloniën uit, zooals geen ander Europeesch land. Frankrijk is het model geweest voor de bestuursinrichting van andere natiën. Het heeft een administratie, *„que l'Europe nous envie"*, zooals men met recht in Frankrijk vroeger placht te zeggen. De Franschen zijn intelligent, zooals geen ander volk.

Van waar dan Frankrijks fiasco, dat niet door ons, maar door een Franschman, door den heer de Saussure, wordt geconstateerd?

Eenvoudig is het antwoord en eenvoudig zou het geneesmiddel zijn voor den doodzieke.

't Is de assimilatie-politiek, Frankrijks grondwet tegenover de inlanders, die het verderf is van Frankrijks koloniën.

Zal Frankrijk ooit het geneesmiddel willen aanvaarden: breken met de assimilatie-politiek, die zoo consequent voortspruit uit de psychologie van het Fransche ras?

Of zal het boek van den heer de Saussure blijven één stem des roependen in de woestijn?

Het is niet slechts voor Frankrijk, maar voor de beschaving in 't algemeen, den vooruitgang der menschheid, te hopen dat Frankrijk zal breken met zijn assimilatie-politiek, die zooveel onheil gesticht heeft, bij rassen, die niet rijp waren voor de zegeningen van de Fransche taal en wetboeken en den Katholieken godsdienst, en er niet van gediend waren. En daarop is werkelijk kans. De politiek van Frankrijk in Tunis, het jonge, vooruitstrevende, veelbelovende protectoraat, wordt door geheel andere, meer rationeele, wij zouden haast zeggen on-Fransche, beginselen geleid. De resultaten zijn eenvoudig verrassend gunstig, en zullen, naar wij mogen hopen, den doctrinairen Franschen de oogen openen.

Van harte zouden wij ons verheugen, als de groote offers van bloed en geld, door Frankrijk in de laatste jaren gebracht, voor zijn koloniaal wereldrijk vruchtdragend zouden worden.

Tot dusverre is dat echter nog geenszins het geval.

De Engelschen beheerschen met slechts 70,000 man Europeesche en 120,000 inlandsche troepen 300 millioen Indiërs en wij Nederlanders, met 16,000 Europeesche en 24,000 inlandsche soldaten 30 à 40 millioen inlanders; maar wij, Engelschen en Nederlanders, zijn geen aanhangers van de assimilatietheorie, geen Latijnen. De Franschen daarentegen hebben in Algerië nooit minder dan 50,000 man troepen durven onderhouden en Algerië heeft slechts $3^1/_2$ millioen Arabieren en Kabylen.

Ook op economisch gebied hebben de Franschen een ander systeem dan Engelschen of Nederlanders. Want de eerste zijn protectionist en de laatsten niet. Maar — wij zijn het eens met den heer de Saussure — de inboorlingen-politiek is toch de hoofdreden van Frankrijks teleurstellingen.

II.

De redeneering der Fransche assimilatie-aanhangers is verleidelijk door haar eenvoud, door haar logica, als men slechts deze praemisse aanhoudt: dat alle menschen gelijk zijn en de opvoeding van hen maakt wat zij worden. Geeft men dit laatste beginsel toe, dan volgt daar uit met onafwijsbare consequentie het Fransche kolonisatie-beginsel: de geestelijke en zedelijke assimilatie van de meest verschillende heterogene rassen, waarover Frankrijk souverein is, moet niet slechts *doel* zijn, maar ze is ook het beste *middel* om het Fransche bestuur ingang te doen vinden. Heeft Frankrijk dan ook al aan de Algerijnsche Arabieren hun hoofden en hun Mohammedaansch recht gelaten en aan de Annamieten hun gemeen-

telijke privelegiën, dit is in de oogen der klassieke Fransche staatslieden slechts een tijdelijke maatregel, die met tegenzin wordt toegelaten, omdat zij voorloopig niet anders kunnen. Steeds voor oogen als einddoel en ideaal blijft de assimilatie met Frankrijk. Wanneer de inboorlingen — zoo redeneeren zij met Latijnsche ras-logica — zich afkeerig toonen van de weldaden der beschaving, die wij hun brengen, zijn het hun veroordeelen, die hen nog niet vergunnen de voordeelen te begrijpen, die zij er uit kunnen trekken. Die veroordeelen worden bij hen onderhouden door de overblijfselen, de sporen van hun ouden toestand, hun geloof, hun instellingen, hun taal. Heffen wij die overblijfselen van een afgeschaft verleden op. Zijn zij al te zeer ingevreten in het tegenwoordige geslacht, laten wij ons dan richten tot het toekomstig geslacht door middel van de opvoeding. Onderwijzen wij aan de kinderen onze taal, doordringen wij hen met onze denkbeelden, dan zal Frankrijk weldra bij millioenen, zij het geen nieuwe burgers, toch ten minste getrouwe en dankbare onderdanen tellen.

Die redeneering, schijnbaar handig, logisch en edelmoedig, is in werkelijkheid ontoepasselijk, onpractisch, onuitvoerbaar, onduldbaar, en even schadelijk voor Frankrijks belangen als voor die van zijn gekleurde onderdanen.

Maar de Franschen konden, met de logica, die een van hun schoonste nationale eigenschappen is, geen andere redeneering houden, overtuigd als ze waren van dit eene denkbeeld: dat de instellingen van het beschaafde Frankrijk *per se* bezitten een absolute, intrinsieke waarde onafhankelijk van den tijd en van het milieu, dat die instellingen zijn het product van de abstracte rede. En dit dogma, aan Frankrijk zoo dierbaar, volgt weer even logisch uit het geloof aan de zedelijke eenheid van het menschengeslacht en in de overheerschende macht van de zuivere rede als beweegkracht der menschheid.

Hiertegenover stelle men echter de stelling van Gustave Le Bon: „de elementen eener beschaving zijn slechts de uitingen van het karakter van een ras; de verkrijging van een vreemde beschaving is dus ondergeschikt aan de verkrijging van zekere geestelijke karakter-eigenschappen." Een stelling die logisch volgt uit de theorie van de erfelijkheid der geestelijke eigenschappen.

Zeker, de ontdekkingen van het verstand worden gemakkelijk overgebracht van het eene volk op het andere; zij worden spoedig het erfdeel der geheele menschheid. Maar de hoedanig-

heden van het karakter zijn het, die over het lot van een volk beslissen, niet zijn verstand. De invloed van het karakter van een volk is souverein in de geschiedenis van het volk, terwijl de invloed van het verstand zeer ondergeschikt is. De Romeinen van de decadentie hadden een oneindig meer ontwikkeld verstand dan hunne ruwe voorouders, maar zij legden het af tegenover onbeschaafde barbaren, omdat zij verloren hadden wat hun voorouders bezaten en waarin die barbaren hen overtroffen: karaktereigenschappen als: volharding, energie, onoverwinnelijke stijfhoofdigheid, de neiging om zich op te offeren voor een ideaal, de onschendbare eerbied voor de wetten. Door hun karakter beheerschen weinige duizenden Engelschen vele millioenen Indiërs, hoewel vele hunner onderdanen daar minstens hun gelijken zijn in verstand en sommige hen overtreffen in kunstenaarsgaven en diepte van philosophischen blik.

Uit het bovenstaande volgt, dat — aangenomen met Gustave Le Bon dat de elementen eener beschaving slechts zijn de uiterlijkheden van de geestelijke constitutie — een ras slechts de elementen eener vreemde beschaving kan aannemen op twee wijzen: 1°. nadat het zijn geestelijke constitutie heeft gewijzigd of wel 2°. nadat het de elementen dier vreemde beschaving heeft gewijzigd, zoodat zij overeenkomen met zijn eigen geestelijke constitutie.

De geschiedenis schijnt dit op elke bladzijde tegen te spreken. Volken nemen schijnbaar de elementen van vreemde beschavingen aan; nemen vrij plotseling een vreemden godsdienst, vreemde instellingen, een vreemde taal aan. Schijnbaar is een veroveraar, een apostel, ja soms een gril voldoende om een eind te maken aan eeuwenoude toestanden.

Maar het zijn slechts de namen der dingen, de uiterlijkheden, die plotseling veranderd zijn, de werkelijkheid blijft dezelfde als vroeger, volgt een zeer langzame evolutie. Een Mohammedaan in Indië blijft Hindoe in zijn hart. De inwoner van Beneden-Bretagne bidt tot afgodsbeelden, zooals de Spanjaard amuletten houdt als fetischen en de Italiaan polytheist is, die de madonna's in elk dorp vereert als verschillende goden; toch heeten zij allen Christenen, Katholieken zelfs.

En hoezeer het karakter invloed heeft op het essentieele der instellingen, ziet men ten duidelijkste in de Spaansch-Amerikaansche republieken, wier instellingen gecopieerd zijn van de

staatsinstelling der Vereenigde Staten, echte uiting van het Angelsaksische karakter, waarin overheerscht de behoefte aan individueele vrijheid, de energie en de wil, die in Zuid-Amerika ontaardt tot anarchie of despotisme.

Wanneer de elementen van een zekere beschaving niet bepaald gebonden waren aan de raseigenschappen, dan zouden Frankrijks menigmaal zoo ridderlijke, edelmoedige pogingen niet zoo volkomen mislukt zijn. Dan zou het Fransch der West-Indische Antillen niet een op Afrikaansche wijze opgebouwde taal zijn geworden, wel is waar met Fransche woorden, doch zonder flexie, zooals het Neger-Engelsch. Dan zouden de vrije Fransche republieken van Haïti niet de treffendste parodie zijn, die ooit op Frankrijk vervaardigd zou kunnen worden. Men heeft daar een copie van het Fransche administratieve raderwerk: prefecturen, onder-prefecturen enz., maar er zijn bijvoorbeeld 1500 divisie-generaals op 16000 (zoogenaamde) soldaten; het fetischisme van de Afrikaansche voorvaders dezer republikeinen dwarrelt door hun hoofd en leidt op Haïti tot het weer opbloeien van menscheneten en menschenoffers bij de godsdienstige plechtigheden van het zoogenaamde *vaudoux* (in Afrika *vaudon* genaamd): treffend verschijnsel van atavisme in een land met een constitutie gelijk de Fransche, een senaat, een tweede Kamer, rechters, politie, prefecten en zelfs een aartsbisschop.

III.

Wij zouden een eindelooze taak op ons nemen, wanneer wij alle maatregelen die de assimilatie-politiek aan Frankrijk heeft ingegeven, zouden willen vermelden.

Slechts eenige voorbeelden als type.

Als assimilatie-maatregel met behulp van de opvoeding wijzen wij op een proef op groote schaal door den aartsbisschop Lavigerie genomen in Algiers. [1]) Gedurende den hongersnood van 1868 nam deze menschenvriend 4000 inlandsche verlaten kinderen tot zich, jongens en meisjes, aan wie hij een Christelijke, Fransche opvoeding gaf. Slechts 100 van die 4000 zijn Christen gebleven; de rest is weer tot den Islam overgegaan. Die weezen hebben trouwens in Algerië de meest bedenkelijke reputatie; verschillende kolonisten, die hen in dienst namen, hebben zich met den meesten spoed weer van hen moeten ontdoen; dieven, luiaards en dronkaards

---

[1]) Paul Dumas, Les Français d'Afrique.

als ze waren, vereenigden zij de ondeugden, die zij in het bloed hadden, met de Fransche op den koop toe. Men heeft het denkbeeld gehad hen met elkaar te laten trouwen; men heeft die paren gevestigd in aparte dorpen, men heeft hun land gegeven en gereedschappen; men heeft hen in staat gesteld tot welstand te komen. De resulaten waren allerbedroevendst. In 1880 vermoordden zij in een van die dorpen hun pastoor!

De Europeesche opvoeding — zegt Gustave Le Bon — deugt niet voor den half-beschaafde. Eenvoudige begrippen, de beginselen van het rekenen en eenige toepassingen van de natuurwetenschappen op landbouw, nijverheid en handwerksberoepen, gewijzigd volgens de streek, zouden heel veel nuttiger zijn dan de studie der genealogie van de Fransche koningen of de oorzaken van den honderdjarigen oorlog. De Arabiertjes krijgen slechts een schijnvernis van beschaving. „Het is waar, op school zal het kind, behoorende tot een half-beschaafd of half-wild volk over 't algemeen even goed slagen als het Europeesche kind, maar alleen omdat de klassieke studiën vooral geheugen-oefeningen zijn, gemaakt voor kinderhersenen en dat de verstandelijke differentiatie der rassen eerst voor den dag komt bij volwassenen."

Uit deze laatste aanhaling, uit een rede van Gustave Le Bon op het Koloniale Congres van 1889, blijkt, dat de Franschen hun Arabische discipelen zelfs met de zegeningen der klassieke opvoeding bedeelen!

Dit geval staat volstrekt niet op zich zelf. In het interessate reisverhaal van prins Henri van Orleans „Van Tonkin naar Indië etc. Jan. 1895 — Jan. 1896", lazen wij, hoe prins Henri door de vallei van de Mekong reisde naar Tali-Tou, waar hij logeerde bij den pater-missionaris Leguilcher.

„Deze bezorgde ons — zoo zegt prins Henri — een nieuwen tolk, Joseph, een Christen. Hij sprak geen Fransch, maar hij was van zijn jeugd af opgebracht door de paters; hij had latijn geleerd en philosophie." Latijn was dus het medium, waarin de Fransche prins en de door opvoeding geassimilleerde inlander met elkaar spraken. „Maar welk Latijn!" voegt de hooge reiziger er bij. Terloops merken wij even op dat prins Henri op den goeden weg schijnt te zijn om de nationale fouten in te zien. Hij constateert de superioriteit van de Engelschen boven de Franschen als koloniale bestuurders en zoekt die te verklaren uit de betrekkelijke afwezigheid van bureaucratische methoden bij de eersten.

Laten wij echter nog even terugkeeren tot onze Fransch-sprekende, op Europeesche scholen opgeleide Arabieren. Zij zweven tusschen tegenstrijdige zedelijkheidsbegrippen. Meegesleurd door den toevalligen wind van de toevallige levensomstandigheden, en onbekwaam die te beheerschen, laten zij zich slechts leiden door de impulsie van het oogenblik. De beschaving is hun als een tooneelkleedingstuk, dat eerstens niet van nabij moet bekeken worden, tweedens den man niet verandert. Ten slotte haten zij de Europeanen en hun ideaal is: „Algerië voor de Arabieren" en „de Franschen er uit".

De assimilatie door de instellingen richt grootere verwoestingen aan in de Fransche Koloniën, doordat zij als 't ware de essence is van den klassieken geest: uitgaande van het dogma van de eenheid en geestelijke gelijkheid van het menschelijk geslacht, en bovendien van die algemeene neiging van Franschen tot symetrie, gelijkheid, eenheid, die de administratieve centralisatie veroorzaakt. Één enkel teekenend voorbeeld is de rechterlijke assimilatie van Cochin-China. Wij verwijzen hiervoor — om niet al te uitvoerig te worden — naar J. de Lanessan's „L'Indo-Chine Française" en L. Luro's „Le pays d'Annam". Napoleon I heeft zeker nooit kunnen voorzien, dat men zijn wetboek toepasselijk zou verklaren in een land met Chineesche, eeuwenoude beschaving en instellingen. Behalve dat er Fransche rechters werden geïmporteerd, die de diepste minachting hadden voor het nationale recht en geen de minste kennis van de taal en het volk, schreeuwde dat wetboek tegen de eeuwenoude toestanden. Zoo is bijvoorbeeld de ware godsdienst der Annamieten de dienst der voorouders. Het hoofd der familie is daarvan de priester, en in elke familie bestaat een onverdeeld gedeelte van den onroerenden boedel, om de onkosten van dien dienst te bestrijden. Dat onverdeelde goed, *huong hoa* is het onderwerp van een zeer minutieuze regeling in het Anamitiesche wetboek. Toen de Fransche rechters kwamen met hun B. W., pasten zij, als er quaestiën rezen bij boedelscheiding, de bepaling toe, die men ook kan vinden in ons Nederlandsch B. W., artikel 1112 „Niemand is genoodzaakt in een onverdeelden boedel te blijven", en gelastten de onmiddellijke verdeeling van het „goed der voorouders", alles ter eere der Onsterfelijke Beginselen van vrijheid, gelijkheid en broederschap.

Thans is te Parijs een „Ecole coloniale" opgericht met voor-

treffelijke onderwijsmiddelen. Maar de rechterlijke ambtenaren, die er gestudeerd hebben, zijn dezelfde voor al de Fransche Koloniën. Zij volgen er een cursus in Anamietisch recht. Maar wat zal een rechter zich daarvan nog herinneren, die wellicht 10 jaar na zijn verblijf aan die school den eersten voet aan wal zet in Cochin-China; en hoe zou men van hem kunnen eischen kennis van de Anamietische taal? Toch is Cochin-China een land met 15 millioen inwoners.

De naturalisatie der Algerijnsche Israelieten, de bekende wet Crémieux, is een andere maatregel ingegeven door de assimilatie-manie. Terwijl de vele Berbers en Arabieren, die als soldaten in het Fransche leger hebben gediend, geen Franschman werden, naturaliseerde men plotseling de Joden, die noch landbouwer, noch soldaat, doch uitsluitend kooplui waren. 't Gevolg was de Arabische opstand van 1872. Het antisemitisme in Algerië heeft tegenwoordig een te revolutionair karakter dan dat de Fransche regeering er aan denken zal die assimilatie in te trekken. Trouwens dat is juist de vloek van alle assimilatiemaatregelen, dat zij gewoonlijk onherroepelijk zijn! Als men eenmaal algemeen stemrecht heeft ingevoerd op een eiland in de Antillen en daardoor de afstammelingen van de oude Fransche kolonisten, zoo goed als de echte negers, heeft overgeleverd aan de meerderheid: de mulatten, dan is dat niet meer te veranderen.

De assimilatie door den godsdienst wordt door de Saussure niet afzonderlijk behandeld en dat schaadt aan de volledigheid van zijn boek. In de „Losse schetsen uit Madagaskar" in dit tijdschrift verschijnende, geeft de schrijver, de heer J. Hora Adema, hieromtrent, zooals ook op ander gebied, treffende voorbeelden.

Ten slotte geeft de heer de Saussure een „coup d'oeil d'ensemble", waaruit we niet kunnen nalaten het volgende te vertalen.

„De dogma's, die tot de assimilatie theoriën leiden, zijn slechts een der gedeeltelijke producten van een veel algemeener strekking, namelijk van het *klassieke latinisme*, waarvan niet gemakkelijk een juiste definitie is te geven. Het is een strekking, een neiging tot eenheid, eenvoud, symetrie. Een antipathie voor alles wat ongelijk, samengesteld, asymetrisch is. Geboren uit zekere opvattingen van Romeinsche en Judaeische traditiën, gekweekt door de monarchie, is zij in Frankrijk een geestelijke gewoonte geworden, een erfelijk ideaal en een der voornaamste kenmerken

van het ras. Zij heeft het genie van de Fransche taal gebaard, zooals later het metrieke stelsel. Daartegenover, de overdreven behoefte scheppende aan eenvoudige en algemeene formules, heeft ze de beginselen in plaats gesteld van de ondervinding, de theorie in plaats van de praktijk, de fictie in plaats van den zin voor realiteit. Zij heeft geteeld de overdreven centralisatie van het bestuur, en ook de Polytechnische School, waar de ingenieurs bestemd om tabak te fabriceeren dezelfde formules leeren als zij die mijnen zullen ontginnen. Zij heeft haar voordeelen en haar nadeelen. Men neemt haar waar in verschillende schakeeringen bij alle Latijnsche volken, maar nergens zoo duidelijk als in Frankrijk.

„Het politieke doctrinisme is noodlottig geweest voor Frankrijk en heeft het gebracht in een toestand van minderheid tegenover haar onbarmhartigen concurrent Engeland. Reeds beginnen de teleurstellingen; de Angelsaksers van Amerika, die door Frankrijk beschouwd worden als de adepten van Frankrijks leerstellingen, verbergen niet meer de rassen-afkeer, die zij hebben van het theoretiseerende en centraliseerende latinisme. En Frankrijks proeven op de inlanders zijn evenveel decepties voor zijn zendelings-ijver.

„Ongelukkig is het maar al te waar, dat een neiging, die zoo algemeen en zoo ingevreten is, slechts kan gewijzigd worden door een langzame evolutie."

Wij wenschen Frankrijk die evolutie van harte toe. En wij brengen hulde aan den zedelijken moed van Léopold de Saussure om zoo ongezouten de waarheid te durven zeggen aan zijn landgenooten en toch een zoo opbouwend werk te leveren.

Het Fransche koloniale wereldrijk kan voorzeker nog een zeer groote toekomst hebben, als Frankrijk breekt, zooals het in Tunis deed, met zijn historisch, traditioneel latinisme, dat Spanje al zijn koloniën gekost heeft.

R. A. v. S.

Voor veertig jaren te Bandjermasin.

Iets over Panembahan Moeda, Sultan Koening en Goesti Kassan, figuren uit den Bandjermasinschen Opstand, 1859.

Wanneer er onder de lezers van dit opstel iemand is, die gelijk schrijver dezes, 40 jaren geleden in April en Mei 1859 te Bandjermasin was, dan herinnert hij zich ongetwijfeld hoe de twee eerste namen destijds een angstig schrikbeeld opwekten, verbonden aan allerlei geruchten, omtrent plannen, beoogende de gewelddadige verdrijving van Sultan Tamdjid van den troon van het Bandjermasinsche Rijk en het vermoorden van alle Europeanen tot vergelding van het aan den rechthebbende op den troon, Pangeran Hidajat gepleegd onrecht. Wel bestond er nog verschil van gevoelen over den omvang en juistheid dier geruchten, afkomstig uit een streek (Moening) ter nauwernood bij name bekend. Slechts sommige ingezetenen dachten trouwens aan direct gevaar, daar men algemeen vertrouwde, dat de groote invloed van ons gezag en de waakzaamheid van den Resident de dreigende onheilen nog tijdig zouden weten te bezweren.

Ook ik moet bekennen dat, hoezeer ik overtuigd was van de heerschende spanning in het Rijk door de opgedrongen troonsverheffing van Pangeran Tamdjid tot Sultan, ik mij toch ook vleide dat de Resident in staat zou wezen om zoo al niet den aankomenden storm geheel te keeren, dan toch tijdig middelen zou vinden, om het leven en den eigendom der hier en daar verspreide Europeanen te beschermen.

Als Civiel Gezaghebber der Tanah Laut, eene afdeeling direct aan Martapoera, de zetel van het sultansgezag grenzende, had ik tijdens de troonsbestijging van Sultan Tamdjid (3 November 1857) van goed ingelichte hoofden reeds vernomen, dat men algemeen van oordeel was, dat die kroning groote rampen zou veroorzaken, daar zij immers totaal in strijd was met vroegere inzettingen; opgedrongen daarenboven tegen den wil van Sultan Adam, de

geestelijkheid en de élite van het volk, met terzijdestelling van Pangeran Hidajat, den rechthebbende op den troon.

Eene tijdelijke waarneming van het bestuur over de Zuider Afdeeling van Borneo te Sampit in Maart 1858, ver van het Sultansland, maakte dat ik minder op de hoogte bleef van den politieken toestand in het Rijk, zoodat, toen ik in December van dat jaar ter hoofdplaats Bandjermasin terug kwam, om mijn post te Tabanio weer te betrekken en tegen mijn zin daar werd aangehouden, voor allerlei administratieve werkzaamheden, ik mij niet geroepen gevoelde, om ongevraagd advies te geven aan een chef als Graaf van Bentheim Teklenburg Rheda, die nogal uit de hoogte was en veel meer waarde hechtte aan adviezen van zijn kommies J. Velden, die, nauwe connecties aan het Hof onderhoudende, heette goed op de hoogte der Hofintriges te wezen en van alles wat in de binnenlanden van het Rijk voorviel.

Het doel van dit opstel is dan ook niet om eene herinnering aan die treurige dagen te hernieuwen, daar bekwame schrijvers zich van die taak hebben gekweten, waaronder ik in de eerste plaats mag noemen de heer E. B. Kielstra, wiens werk „De ondergang van het Bandjermasinsche Rijk" een nauwkeurig en onpartijdig overzicht geeft, met gebruikmaking van officieele stukken.

Liever wil ik mij bezighouden met iets te leveren over de nog te weinig bekende hoofdfiguren van den opstand, Panembahan Moeda en Sultan Koening, wier fanatiek optreden, handig benut en geleid door partijgangers als Pangeran Antassari en Amin-Oelah, zooveel heeft bijgedragen om de toen reeds lang smeulende ontevredenheid tot eene uitbarsting te brengen, zooals gelukkig maar zelden in onze Bezittingen gebeurt.

Wie zij waren, wordt ook wel in evengenoemd werk van E. B. Kielstra voldoende uiteengezet, maar daar ik in 1863, als controleur te Rantau, de arrestatie van Sultan Koening heb bewerkstelligd en toen in de gelegenheid kwam, door inlichtingen van hem en van zijne nog overgebleven familieleden, alles op schrift te brengen wat het zoogenaamde Moeningsche Hof interessants opleverde, zoo geloof ik dat een thans opnieuw ten tooneel voeren van die figuren van belang is te achten, al zijn ook ongeveer 40 jaar sedert hun optreden heengegaan.

Om te beginnen moet ik in herinnering brengen dat Panembahan Moeda eenvoudig Aling heette en een welgesteld landbouwer was, woonachtig te Koembajau (Moening). Hij was blind

van ouderdom, doch bezat eenige vermaardheid wegens zijne vroomheid.

Ook hij gaf gehoor aan de roepstem van den mede troonpretendent Pangeran Antassari, apanagehouder van een stuk land, grenzende aan de Benoea Ampat, waaronder Koembajau behoorde, om, in dezen tijd van ontevredenheid onder een opgedrongen vorst, heil te zoeken in het *betapa* (eenzaam biddend leven) bij den minderen man bekend als *beamal*, ten einde door trouw vasten en bidden bij God genade te vinden om Zijn wil te mogen weten, wat er gedaan moest worden nu een onwaardige als Sultan Tamdjid op den troon zat.

Zoo'n heilige afzondering mag op zijn langst negen maanden en negen dagen duren, en daar Aling omstreeks einde April 1858 hiermee was begonnen, moest ze in Februari 1859 eindigen, als dan nog geen resultaat was verkregen.

Aling's bezigheid was voortdurend bidden, daarbij steeds vijf geldstukken van ongelijke grootte en waarde van de eene in de andere hand leggende.

Geen der lieden, die met Aling zich aan het *beamal* gewijd hebben, hadden het zoo lang als hij volgehouden, en tegen het einde van den boetetijd, op den 10 der maand Redjab 1275, gelijkstaande met 2 Februari 1859, viel hem dan ook alleen het groote voorrecht ten deel in dusdanige geestvervoering te geraken, dat hij (en volgens beweren van zijn zoon Sambang, ook deze) een stem van boven hoorde, die in het Bandjersch dialect het volgende zeide:

> „Ikam jang beamal, dengan kasoekäan akoe, akan per-
> „mintäan ikam mendapat negri dan pegoestian ikam jang
> „bertetap, kredjäakan berboennjian, serta anak jang bisa
> „bergandoet, gandoetakan, limba soedah djadi berboennjian
> „maoe Radja Radja ghaib bertoelong ikam, sekira kira
> „djadi slamat negri dan Radja poen tetap, tetapi Pangeran
> „Antassari ikam atoeri di Moening."

Waarvan de vrije vertaling is:

> „Uwe heilige afzondering heeft mijne goedkeuring, wat
> „betreft uwe bede om een bestendig Rijk en een getrouwe
> „Vorst, laat muziek maken en uw zoon die kan tandakken,
> „laat hem tandakken; wanneer de muziek speelt zullen
> „de geesten der Vorsten u komen ondersteunen, opdat het
> „Rijk welga en de Vorst getrouw blijve. Pangeran Antassari
> „moet gij naar Moening oproepen."

Dadelijk hierop werden alle familieleden ten huize van den uitverkorene geroepen, om het heuchelijk nieuws te hooren en te verbreiden, en toen werden ook aan de ijverigsten hunner de meest weidsche namen en titels geschonken, te veel om hier op te noemen.

Aling liet zich o. a. Panembahan Moeda noemen, zijn zoon Sambang, Sultan Koening (de vorst wiens nakomelingen sedert 1752 van den troon waren gedrongen) en zijne dochters Seranti en Noeramin, Poetri Djoendjoeng Boehi en Ratoe Kramat.

Spoedig werden nu luisterrijke tandakpartijen gegeven, waarbij Sultan Koening en Poetri Djoendjoeng Boehi vóórgingen, terwijl het liefelijk geluid van de gamelang ook in de naburige kampongs gehoord werd, alom bekend makende de hooge eer die aan Koembajau was ten deel gevallen, welke kampong weldra in Tambai Mekka werd herdoopt, daar zij nu de heiligheid van Mekka aanvulde.

Natuurlijk kwamen duizenden belangstellenden, zelfs uit verwijderde streken, naar Tambai Mekka om hulde te brengen aan en getuigen te worden van de grootheid van Sultan Koening en zijn vorstelijk gevolg, daar hij Panembahan Moeda vertegenwoordigde, die zelden zich aan de menigte vertoonde.

Ook Pangeran Antassari, op de hoogte gehouden van de aan Aling te beurt gevallen onderscheiding, kwam op uitnoodiging te Tambai Mekka en toen werd in eene vergadering bepaald, dat zijn oudste zoon Goesti Matsaid met Seranti alias Poetri Djoendjoeng Boehi zou huwen, om dan Pangeran Soeria Nata genoemd te worden; waardoor de eerste hoofdfiguren uit de legende van Lemboe Mangkoerat, (zie mijne bijdragen in de *Indische Gids* van Maart j.l.) weer ten tooneel verschenen; terwijl als dat huwelijk was gesloten, Pangeran Antassari tot vorst zou worden uitgeroepen en zijn zoon Pangeran Soeria Nata tot troonsopvolger.

Daar Goesti Matsaid echter niet aanwezig was, vroeg Pangeran Antassari 30 dagen uitstel en liet eene voorloopige huwelijksgift van 4 rijksdaalders achter, als blijk dat hij met die schikking was ingenomen.

Ruime giften vielen ook Tambai Mekka ten deel, waaruit weldra een tempel kon gebouwd worden, die weer goede renten afwierp, daar aan den grond waarop die gebouwd werd, zoo'n wonderdadige kracht werd toegeschreven, dat die bij kleine hoeveelheden als heilig aan de pelgrims verkocht werd, om als amulets tegen allerlei kwalen tot geneesmiddel te dienen.

Ook de tandakpartijen werden nu gaandeweg tot den hoogst mogelijken luister opgevoerd, soms afgewisseld door vertooningen van Poetri Djoendjoeng Boehi, berekend om het ontzag onder de menigte ten top te voeren, dewijl zij, uit kracht harer goddelijke afkomst, soms dooden opwekte, zooals haar tante Moena en hare verre familieleden Andin Lanting en Belakop, die allen voor dood gehouden, alleen door aanraking van de strotwervel weer levend werden.

Intusschen waren het niet alleen vrome lieden die te Tambai Mekka kwamen, maar ook de meest slechte sujetten, voortgekomen uit den ordeloozen toestand waarin het land verkeerde en die zich rond Sultan Koening en verdere hooge titularissen als volgelingen schaarden, in de verwachting, na eerst deel te hebben genomen aan het prettig leventje te Tambai Mekka, later ook hun portie te krijgen van den grooten buit dien de opstand in het verschiet stelde.

Van de hooge bezoekers die daar ook kwamen zal ik slechts noemen Pangeran Soeria Winata, Hoofddjaksa en de Pangeran Penghoeloe van Bandjermasin, die met een gevolg van 120 Bandjereezen, waaronder verscheidene Hadjies, den 28 Maart 1859 door den Resident waren gezonden om in het Moeningsche den stand van zaken op te nemen en Tambai Mekka te bezoeken, op 2 April daar arriveerden, na door Sultan Koening met 500 gewapende volgelingen te zijn opgewacht.

Uit de aanteekeningen, die ik uit hun rapport bezit, blijkt dat Sultan Koening geenszins verbloemde welke hooge roeping hij had. Hij liep toen ook reeds onder een gele zijden pajong (zonnescherm) zooals de sultans gebruiken.

Vóór de woning van Panembahan Moeda was de gele of sultansvlag geheschen en de Hoofddjaksa mocht diens woning niet betreden, hoezeer hij hier op aandrong.

Al het gevolg van Sultan Koening was flink gewapend; zelfs vrouwen, die met ontbloote borsten liepen, droegen klewangs (zwaarden) en onder allen heerschte een zeer oorlogszuchtige geest.

Een ieder bewees aan Sultan Koening hulde, zelfs verlangde hij dat de Hoofddjaksa de knie voor hem zou buigen, maar in het rapport komt niet voor of die ambtenaar onder de bestaande opgewondenheid zulks heeft durven nalaten; zooveel is echter zeker, dat hij met zijn gevolg ongemoeid naar Bandjermasin kon terugkeeren en zijne bevinding aan den Resident heeft meegedeeld.

Destijds was het ook reeds zeker dat van het huwelijk tusschen Poetri Djoendjoeng Boehi en Goesti Matsaid niets zou komen, daar Pangeran Antassari ter bestemde tijd niet was komen opdagen en ter verantwoording geroepen, wel te Tambarangan op $1^1/_2$ uur afstand van Alings woonplaats zich vertoonde, maar toen 3 voorwaarden stelde, alvorens tot het sluiten van het onderwerpelijk huwelijk te willen overgaan en wel:

Ten 1e Dat hem eerst de Rijkssieraden moesten ter hand worden gesteld;

Ten 2e Dat Sultan Tamdjid vermoord moest zijn.

Ten 3e Dat alle Europeanen uit het Rijk moesten zijn verdreven.

En hoewel Aling liet verzekeren, dat na de voltrekking van het huwelijk al die eischen van zelf tot vervulling zouden komen, bleef Pangeran Antassari, vermoedelijk reeds overtuigd dat de opstand ook zonder dit huwelijk haar beslag zou krijgen, voortgaan met bezwaren in te brengen; waarop Aling geërgerd ronduit verklaarde, dat hij, Pangeran Antassari, dan ook geen recht op den troon mocht laten gelden, hetgeen eene verwensching van deze uitlokte, dat zoo waarachtig hij, Pangeran Antassari een vorstenzoon was, zoo zeker al het werk van Aling te niet gedaan zou worden.

Maar toen dit aan Aling ter oore kwam, zwoer hij dat zoo waarachtig als hij de stem Gods had gehoord, zoo zeker Pangeran Antassari als een gejaagd hert in de bosschen zou moeten rondzwerven en diens graf geen plaats zou vinden in de hofstad Martapoera.

Beide verwenschingen zijn in het oog van het volk tot vervulling gekomen, daar inmers Pangeran Antassari rusteloos door onze troepen vervolgd wordende, steeds een zwervend leven heeft moeten leiden en reeds in 1863 in de wildernis der Boven Doeson eenzaam aan zijn einde is gekomen.

Poetri Djoendjoeng Boehi (Seranti) schijnt zich spoedig getroost te hebben, door dadelijk hierop in het huwelijk te treden met zekeren Oendang, die toen den titel van Pangeran Soeria Nata kreeg, maar niet veel genoegen daarvan gesmaakt heeft, daar hij reeds een half jaar later in een gevecht met onze troepen te Moening, waarover later, sneuvelde.

Sultan Koening beschouwde zich sedert als de uitverkorene uit het volk om Sultan Tamdjid te verdringen, stelde zich meer op den voorgrond, en wist in zijn omgeving de dweepzucht zoo

op te voeren, dat tal van Moeningers, in gemeenschap met benden uit andere deelen van het land, weldra op roof en moord uitgingen en onder de leus van Sultan Koening, allerlei wandaden op onbeschermde Europeanen pleegden.

Dat hij zelf aan het hoofd dier benden gestaan heeft is nooit bewezen kunnen worden, maar, waar het de verdediging van Tambai Mekka of aangrenzende kampongs betrof, behoorde Sultan Koening tot de dappersten van zijn volk en hij was ook tegenwoordig bij het gevecht beschreven op pag. 109—111 van het werk van van Rees „De Bandjermasinsche krijg 1859—1863, toen hij door een stouten aanval, van zich ten dood gewijdde in witte kleederen gestoken voorvechters, zoo'n paniek onder onze soldaten veroorzaakte, dat een kleinen tijd zelfs onze kanonnen in zijn bezit kwamen.

In Februari 1860, toen Moening andermaal werd aangegrepen en onze soldaten doordrongen tot Tambai Mekka, in de militaire rapporten Tjambooy genoemd, eene verbastering van Koembajau, deed Sultan Koening zelfs den dapperen luitenant Blondeau sneuvelen, bij welke actie Panembahan Moeda met diens dochter Noeramin en 5 kinderen levend verbrandden, daar diens woning toen aan de vlammen werd prijs gegeven.

Ook werd bij die gelegenheid door sergeant van Dongen de schoonvader van Sultan Koening, Toekol geheeten, neergeveld. Diens kop werd, op het vermoeden dat hij aan Sultan Koening behoord had, als zegeteeken meegevoerd, en, hoewel het werk van van Rees daar geen melding van maakt, is die zoogenaamd aan Sultan Koening behoord hebbende kop aan den Chef der expeditie gezonden en later in het Pathologisch kabinet van het Museum te Batavia geplaatst geworden.

Sultan Koening, die intusschen ongedeerd uit den strijd was gekomen, vernam reeds spoedig, dat men hem dood waande. Hij was daarover niet rouwig, dewijl, zooals hij mij verklaarde, hij zich toen vrij kon bewegen en dan ook $3^1/_2$ jaar lang ongemoeid is gelaten. Sedert mijne komst echter te Rantau, toen hij hoorde dat ik omtrent zijn verblijf in het Moeningsche was ingelicht, had hij geen rust meer, ofschoon hij zich in het bijna ongenaakbare moeras van Moening had verscholen.

Ik was namelijk nog niet lang als controleur te Rantau opgetreden, toen ik door spionnen te weten kwam, dat de dood gewaande, eertijds zoo beruchte Sultan Koening nog in levende lijve bestond en, onderhouden door zijne talrijke familiebetrekkingen,

in het Moeningsche zat, waarvan ik weldra ook overtuigende bewijzen kreeg, toen ik tot eene vervolging besloot en niet rustte vóór dat hij in mijne handen was gevallen.

Ruim een maand lang werd hij vervolgd, eerst met behulp van militairen, maar daarmee was in dat moerassig terrein niet veel uitterichten, daar toch alleen op de meest bedekte wijze moest geageerd worden, in djoekongs (uitgeholde boomstammen), meestal 's nachts, waartoe de soldaten op den duur ongeschikt waren, hetgeen ook beter kon geschieden met bevolkingspatrouilles, onder leiding van politiedienaren en van bij mij bekend staande trouwe hoofden.

Toen eindelijk zijn naaste bloedverwanten, door tijdelijke verplaatsing naar Margasarie, niet meer in staat waren hem van levensmiddelen te voorzien, of hem te waarschuwen als tegen hem geageerd werd, zijn oom Asmoe die hem overal volgde, bij eene ontmoeting zich verzettende, sneuvelde en hij ten laatste door zijn volgelingen verlaten was, gevoelde hij zich zoo verhongerd, afgemat en verlaten, dat, toen hij, van schuilplaats willende veranderen, en zich achter de kampong Tamberoentong wagende, daar ontdekt werd, hij zich op genade en ongenade aan mijn personeel moest overgeven.

Volgens het werk van van Rees, bladz. 164, zou deze arrestatie gemakkelijk en een gevolg van troepen beweging (militaire patrouilles) zijn geweest, maar de onjuistheid hiervan springt duidelijk in het oog, wanneer men ook het werk van den gep. luit.-kolonel Meyners „Bijdragen tot de kennis der geschiedenis van het Bandjermasinsche Rijk 1863—1866", blz. 233, raadpleegt, die over dat tijdvak juistere bronnen gehad heeft. Het behoeft eigenlijk ook geen uitvoerig betoog, dat wanneer iemand met een verleden als Sultan Koening door rustelooze vervolging zoo in het nauw is gebracht geworden, dat hij zich uit afmatting moet overgeven, dit geen vrijwillige genoemd mag worden, en het zou zeker aan de waarheid geen schade hebben gedaan, als hier nu eens met lof over de bevolkingspatrouilles ware gesproken, want het vereischte toch een volhardenden moed, om jacht te blijven maken op een persoon, die van Rees, pag. 165, zelf een halfgod noemt en die toen nog in het oog van den inlander over velerlei bovennatuurlijke krachten kon beschikken, hetgeen ik dikwerf moest hooren als de patrouilles onverrichter zake terugkwamen, bewerende dat Sultan Koening niet te pakken was.

Waar bovendien de chef der troepen, Kolonel Happé en de Luit.-Kolonel Koch, mijn onmiddellijke Chef, in hunne functie van waarnemend Resident en Assistent-Resident, schriftelijk hunne bijzondere tevredenheid betuigen over mijne leiding dier arrestatie, is voor het gewicht hiervan dunkt mij verder bewijs overbodig en wil ik dus alleen nog melden, dat Sultan Koening door een krijgsraad te velde tot 15 jaar dwangarbeid in den ketting is veroordeeld te ondergaan buiten het eiland Borneo. Later zal hij nog wel eens aan den glorierijken tijd gedacht hebben, toen onder zijn bestuur te Moening zooveel goede sier is gemaakt geworden en het geld hem maar toestroomde, waarover hij op mijn bureau te Rantau, met een manilla sigaar in den mond, zoo recht genoegelijk kon vertellen, altijd toch nog volhoudende, dat zijn vader eene Hemelsche openbaring gehad heeft.

Dat hij zich 3½ jaar lang ongestoord op het terrein van den opstand heeft kunnen bewegen, was iets dat hem in het oog der inlanders verhoogde, al had hij zulks aan de mystificatie met den kop van zijn schoonvader Foekol te danken. In de Zuid- en Oosterafdeeling van Borneo zijn talrijke gevallen bekend van gevaarlijke opstandelingen, die, zoodra zij in nood waren, zich voor dood lieten aangeven, zoodat het „di makan boewaja" (door den kaaiman opgegeten) een geijkte term werd, om tijdelijk van het wereldtooneel te worden afgevoerd.

Zeer goed herinner ik mij, hoe in 1864, in het onder mij staande district Margasarie, een onzer vurigste tegenstanders, Goesti Kassan dit middel ook heeft willen te baat nemen om rust te krijgen, bij diens vervolging in de kreken van Margasarie, door het ijverige districtshoofd Kiay Doehoesin, mijn gewezen Inlandschen schrijver. Deze Goesti, ook bekend onder den naam van Pangeran Foeha, bij herhaling genoemd in het werk van Van Rees, was een vurig aanhanger van de opstands partij en daarom buiten de amnestie gesloten. In 1859 deelnemende aan den aanval op Bandjermasin, was hij later ook de man, op wiens aanstoken de op 16 December 1861 te Margasarie gepleegden moord op den waarnemend controleur Fuyck geschiedde, en daarna werd hij een hoogst gevreesd rivierroover in het waterrijk land tusschen Negara en Marabahan.

Sedert het optreden van Kiay Doehoesin als districtshoofd van Margasarie (1863) had hij een moedig tegenstander gevonden, die, zelf zeer goed met het waterrijk terrein rond Margasarie

bekend, van ijver brandde om Goesti Kassan te overvallen en gevangen te nemen, en het hem dan ook zoo benauwd maakte, dat hij zelfs zijn vrouw en dochter van zich moest sturen, die bovendien gebruikt werden om zijn dood te verkonden, hiervoor langs een grooten omweg zich bij het Bestuur lieten brengen en voor mij ook plechtig verklaarden, onder betuiging van groote droefenis, dat Goesti Kassan ergens in het Amanditsche was overleden, en zij naar Margasarie terug wilden keeren.

Ook Kiay Doehoesin liet hen in den waan dat hij zulks geloofde en staakte voorloopig de vervolging, maar hij liet Goesti Kassan door spionnen in het oog houden en handelde zoo beleidvol, dat het mogelijk werd om Goesti Kassan, die nu zorgeloos werd, plotseling te overvallen en te arresteeren, zoodat ook deze dood gewaande, door een krijgsraad tot 10 jaar dwangarbeid werd veroordeeld.

Gaarne aannemende, dat er voldoende aanwijzingen voorhanden zijn, dat Toekoe Oemar op 10 Februari jl. bij een overval van onze troepen op Atjeh's Westkust werkelijk is gesneuveld, blijft het opmerkenswaardig, hoe vroeger in den Bandjermasinschen opstand, binnen den tijd van één jaar en in één zelfde contrôleafdeeling, twee beruchte hoofden der opstandelingen willens of onwillens, in doodverklaring het middel zochten om voor vervolging te worden gevrijwaard, maar gelukkig hun gerechte straf niet konden ontloopen.

HAARLEM, April 1899.

J. J. MEIJER.
Oud Resident der Zuid- en Ooster-afdeeling van Borneo.

Indische militaire belangen.

I. *Onze militaire positie in Azië.*

Op den 25en Januari 1895 werd door den tegenwoordigen Luitenant-Kolonel bij den Generalen Staf van het Indische Leger, J. L. Koster, in eene vergadering van leden der „Vereeniging ter beoefening van de Krijgswetenschap" eene voordracht gehouden over „Nederlands militaire positie in Zuid-Azië, ook beschouwd in het licht der moderne kolonisatie."

Die voordracht met de daarop gevolgde, in de vergadering op 26 April 1895 voortgezette discussie schenkt ons eene rijke stof tot inleiding van het onderwerp, dat ons in deze bladzijden zal bezig houden.

Trachten wij in niet te uitgebreiden zin het doel van de inleidingsrede, de argumenten, die de inleider tot staving zijner grondstelling aanvoerde, alsmede de voornaamste meeningen, het onderwerp rechtstreeks of zijdelings betreffende, door vele mannen met goedklinkende namen in de bovenbedoelde vergaderingen uitgesproken, hieronder uiteentezetten, namelijk in zooverre, dat alles voor ons betoog van belang is te achten.

De grondstelling uit de rede van den heer Koster luidde, „dat de sleutels van Indië, bij die van Nederland, ergens achter de Nederlandsche defensieliniën zijn opgeborgen."

Breed en veelzijdig was de argumenteering, waarvan de inleider zich bediende, om die meening ingang te doen vinden bij het zeker uitgelezen auditorium, dat voor deze gelegenheid ter vergadering was opgekomen, niet onwaarschijnlijk onder den verrassenden indruk, welke eerst zeer onlangs door de bliksemsnelle overwinning van het dwergachtige Japan op den ontzachlijken reus, China, was teweeggebracht.

Al aanstonds bracht hij de woorden in herinnering, meer dan 25 jaren vroeger gesproken door een Nederlandsch krijgskundige van naam, den toenmaligen volksvertegenwoordiger Kapitein De Roo van Alderwerelt, in de zitting der Tweede Kamer van den 12[en] November 1869, behelzende „dat de mogendheid, die in het bezit wil komen van onze Oost-Indische bezittingen, de voorkeur zal geven aan den korteren weg over den IJsel en de Waal boven den langeren en meer kostbaren door Straat Soenda."

En ook aan den vroegeren Minister de Waal gaf hij het woord, waar die bekende staatsman het betoog leverde, dat eene vrijzinnige politiek jegens de Koopvaart van alle volken op onze bezittingen zeer wezenlijk tot het verdedigen van die bezittingen tegen een buitenlandschen vijand kan bijdragen — daaraan vastknoopende de uit eigen pen gevloeide vraag, of het wel te ontkennen valt, dat, vergeleken bij het handels- en koloniale stelsel der O.-I. Compagnie, onze vrijzinnige koloniale politiek der laatste jaren de meest krachtige drijfveer, om cultuur-koloniën in eigen bezit te hebben, heeft weggenomen. Was het de bedoeling van den inleider met deze vraag te kennen te geven, dat door die vrijzinnige politiek voor den vreemdeling zoo goed als voor den landgenoot de weg naar de Koloniën wordt geëffend, hij meende de tegenwerping te voorzien, dat de groote voordeelen (door hem erkend en uitvoerig in het licht gesteld), die aan het bezit van *eigen* Koloniën verbonden zijn en waaraan de vreemdeling niet of slechts in geringe mate deel kan hebben, aanlokkelijk genoeg zijn om veroveringszin bij vreemde natiën op te wekken. Doch hij wijst haar af, betoogende, dat de lusten, eene vergoeding voor vele lasten, de vrucht zijn van tal van jaren, somtijds zelfs van eeuwen, en dat zij den nieuwen heerscher nog in tijden niet in gelijke mate ten bate kunnen komen [1]) en trekt daaruit het besluit, dat ons voortbestaan in Nederlandsch-Indië niet wordt bedreigd door andere natiën. Hij gaat speciaal na of er gevaar dreigt van den kant van Amerika en Australië, hetgeen hij vierkant in strijd acht met de logica, wijl die landen voor de uitzetting van de bevolking nog terreinen in overvloed aanbieden [2])

[1]) Vergelijk hiermede het tegenwoordig streven naar Koloniaal bezit, dikwijls van zeer twijfelachtige waarde.

[2]) Toets hieraan het spel, dat door de V. St. van Amerika ten opzichte van Spanje is gespeeld.

en omdat bovendien, wanneer eenmaal expansie buiten de landpalen zal noodig blijken, de binnen de tropen gelegen cultuur-kolonie Nederlandsch-Indië hun geen daartoe geschikt veld zal opleveren [1]). Hij bespreekt het standpunt van Japan, sedert den oorlog met China ingenomen, en betoogt, dat bedoeld rijk, juist als het nog verder zal voortschrijden op den weg der beschaving [2]), evenals de Staten van het beschaafde Westen, meerdere waarborgen geeft tegen eene invasie in onze Koloniën.

De inleider kon voor den tijd, waarin hij sprak, zelfs geen stipje ontwaren aan onzen politieken horizon, dat wijzen kon op een naderend gevaar voor schending van onze rechten op den Indischen Archipel, doch knoopte daaraan de vraag vast of dat immer zoo blijven zoude, en gaf als antwoord daarop zijne meening te kennen, in het debat met nadruk herhaald, dat tegen conflicten met andere natiën of uitheemsche aanranding eene zoo krachtig mogelijke marine als het meest werkzame middel is te beschouwen, eene marine, die nog om andere reden noodig is, en wel als het geldt de handhaving van onze nautraliteit in Indië, want tegen schending daarvan zou immers ter zee moeten worden gewaakt.

De overwegingen, dat eene poging tot verovering van Nederlandsch-Indië als een geheel op zich zelf staand feit zeer onwaarschijnlijk en het succes der verdediging van een *wingewest* tegen eene poging tot verovering twijfelachtig is, vooral wanneer dat wingewest een uitgebreid eilandenrijk vormt en de verdedigende strijdkrachten naar rato zeer gering zijn, noemde de inleider ten slotte als de grondslagen zijner hoofdstelling, hierboven onder woorden gebracht.

Hoe overredend voorgedragen, bij geen der sprekers, die aan de debatten deelnamen, kon des redenaars hoofdstelling genade vinden. Wijzende op den geest des tijds, waarin het bezit van koloniën op het politiek programma der groote mogendheden zoo krachtig op den voorgrond treedt, en betoogende, dat het Aziatisch gedeelte van ons Koninkrijk onmisbaar is voor het onafhankelijk voortbestaan van de Nederlandsche natie, had een van des inleiders

---

1) **Niet duidelijk.**

2) **Hoort! Gij vredestichters: voortschrijden op den weg der beschaving, door den oorlog gebaand.**

tegenstanders zelfs zeer veel neiging, om te gelooven, dat omgekeerd de sleutels van Amsterdam op Java liggen.

Algemeen werd het rechtstreeksch gevaar voor ons koloniaal bezit in Azië niet zoo licht geteld. Er werd op gewezen, dat men in Azië zelf naar alle zijden scherp de wacht had te houden, naar Australië, naar Japan, naar een eenmaal gereconstrueerd China, en niet alleen dit, ook Europa levert niet veel reden tot gerustheid op, zeide de heer Roëll, zich beroepende op hetgeen Duitschland te aanschouwen gaf in deszelfs pogingen om grondbezit te verkrijgen in het onherbergzame Noord-Guinea en aan den Zuid-Westhoek van Afrika. En weder van eene andere zijde klonk als met eene profetische stem, dat het gevaar voor eenen aanval eener Europeesche mogendheid in de toekomst grooter en grooter zou worden. De heer Kielstra, die de inleider was in de vergadering op den 26sten April 1895, zag voor het oogenblik wel geene wolken aan onzen politieken hemel, noch van de zijde van eenige Europeesche mogendheid, noch van China, Japan, Australië of Amerika dreigende, doch ook die spreker kon niet deelen in het vertrouwen van den heer Koster, dat „onze Oost" alleen onheil zou kunnen treffen langs den omweg, welke voert over de Hollandsche waterliniën. Wij kunnen wel weten, zoo deed hij zich hooren, hoe de internationale verhoudingen thans zijn, maar wij kunnen niet voorspellen, hoe zij over betrekkelijk weinige jaren zullen worden. Men kan bezwaarlijk in de toekomst zien en eenige politieke combinatie onmogelijk achten. Inderdaad, het klinkt ons in de ooren — let men op de gebeurtenissen in Oost-Azië — alsof de bekwame spreker in de toekomst heeft *kunnen* zien.

In één zeer voornaam opzicht, waren allen, die daarover het woord voerden, het met den heer Koster eens: Indië moet in eene sterke marine de voornaamste kracht zoeken om buitenlandsch geweld te keer te gaan. Onder die medestanders van den hoofdspreker behoorden, vergissen wij ons niet, twee marine-specialiteiten, de tegenwoordige Minister van Marine en de heer Mac Leod. Doch wij kunnen er op wijzen, sedert den tijd, waarin de vergaderingen gehouden werden, waarvan wij, voor zoover voor ons doel nuttig kan worden geacht, hierboven een kort overzicht gaven, zijn vele stemmen opgegaan, die voor uitbreiding van onze Indische zeemacht een krachtig pleidooi hebben gevoerd. In de volgende bladzijden zullen ook wij gelegenheid vinden, onze denkbeelden te dier zake te ontvouwen.

Met een enkel woord stipten wij hierboven aan, dat het tijdstip, waarop de heer Koster zijne lezing over onze militaire positie in Azië hield, zoo kort na den in onze nabijheid gevoerden krijg tusschen Japan en China, al bijzonder goed gekozen mocht worden geacht. Thans, nu door de sedert voorgevallen gebeurtenissen in Oost-Azië, en niet alleen daar, maar ook in Europa en Amerika, met veel meer kennis van zaken kan worden geoordeeld, is — wij vreezen geen tegenspraak — het oogenblik, om die lezing in herinnering te brengen, haar te toetsen aan de werkelijkheid en hierop een stelsel te bouwen, ongetwijfeld nog veel gunstigei te noemen. Onze poging daartoe bevelen wij in de welwillende overweging onzer lezers aan.

Niet minder dan de heer Koster behoorden ook wij vele jaren geleden tot hen, die van oordeel waren, dat Nederland voor een' rechtstreekschen aanval op zijne Aziatische koloniën niet beducht behoefde te zijn. Die meening vond haren steun in de overwegingen, dat ons bezit in Azië evenals onze onafhankelijkheid in Europa wel den besten waarborg had in den onderlingen naijver der groote Europeesche mogendheden en dat bezit dus geen gevaar zoude loopen, zoolang ook onze zelfstandigheid in het moederland onaangetast bleef voortbestaan. Wel bracht de uitslag van den Chineesch-Japanschen oorlog ons aanvankelijk aan het wankelen, maar de warmte, waarmede de heer Koster zijne schoone rede in de „Vereeniging ter beoefening van de Krijgswetenschap" uitsprak, herstelde weder eenigszins het oude vertrouwen. Evenwel, wij mogen het niet ontkennen, dikwijls waren er oogenblikken, waarin wij vreesden voor zelfbedrog, waarin wij de speelbal meenden te zijn van onze overtuiging, dat ons klein, voor het grootste deel uit Inlanders van slecht gehalte samengesteld, overal verspreid Indisch leger niet opgewassen zoude blijken — mocht het eenmaal zoover komen — tegen eene ernstige invasie eener groote Mogendheid. Er was dan ook niet veel noodig, om ons voor goed van onze geruststellende meening te genezen. De medicijn is ons sedert in overvloed toegediend.

Het valt niet te ontkennen, dat in de weinige jaren, die van af den aanvang van den oorlog tusschen China en Japan verloopen zijn, in de nabijheid van onze Aziatische bezittingen zeer veel veranderd is. Was het vóór dien tijd volkomen rustig in onze omgeving daar ginds, die toestand heeft plaats moeten maken

voor hevige beroering, waarvan het einde noch de gevolgen te overzien zijn. Het aantal groote buren van ons rijk in Azië is in weinig tijds zeer beduidend vermeerderd en onder hen heerscht nog steeds een niet te miskennen onrust. Thans liggen in Oost-Azië naast elkander Rusland, Duitschland, Engeland, Frankrijk, Japan, Australië, de Vereenigde Staten van Noord-Amerika en Nederlandsch-Indië, om van de minder beduidende Staten geene melding te maken. China mag nog niet worden medegerekend, omdat de toekomst ten opzichte van dat rijk nog geheel in het duister ligt. Nederlandsch-Indië met zijne 30 à 40 millioen bewoners meenen wij vrij onder de groote Aziatische Mogendheden te mogen medetellen.

Zal nu de nabuurschap van zooveel machtige natiën, steeds zoekende elkander te overvleugelen, niet te eeniger tijd voor ons gevaarlijk kunnen worden? Niet alleen moet onze schoone en vruchtbare Oost voor anderen een begeerlijk lokaas zijn, maar hoe licht niet kunnen conflicten ontstaan, die ons rechtstreeks betreffen of waarin wij betrokken kunnen worden; conflicten, tegenwoordig zoo veel meer voor de hand liggende dan vroeger, bijv. voortkomende uit onze onmacht, om gedurende eenen oorlog in het Oosten behoorlijk onze neutraliteit te bewaren. Wij ondervonden dat reeds in West-Indie tijdens den Spaansch-Amerikaanschen oorlog.

Doch ook nog om andere redenen moeten wij beducht zijn voor het behoud van onze Koloniën *in haar geheel.* Zijn wij er zeker van, dat de begeerige hand na den afloop van eenen oorlog, die in het Oosten gevoerd wordt en die bij de tegenwoordige verhoudingen zeer licht een algemeen karakter kan aannemen, niet naar een deel van den Nederlandschen Archipel zal worden uitgestrekt, bijv. tot onderlinge tevredenstelling bij verdeeling van den buit? Zal dan niet met gretigheid gebruik worden gemaakt van het argument, dat het onaanzienlijke Nederland toch niet in staat is zelf zijne groote en rijke bezittingen naar behooren te exploiteeren?

En ook in de gelijkstelling van de Japanners met Europeanen in onze Koloniën ligt een niet te miskennen gevaar opgesloten voor de toekomst. Die gelijkstelling zal zeker niet nalaten een' grooten menschenstroom uit die zich steeds ontwikkellende natie naar onze eilanden te doen afvloeien, waaruit ongetwijfeld eene nieuwe aanleiding tot voor ons onaangename botsingen kan geboren worden. Wij achten het zelfs niet onmogelijk, dat het Japansche

element door die gelijkstelling langzamerhand het overwicht in getalsterkte op het zuiver Nederlandsche zal verkrijgen, hetgeen voor ons gezag tegenover het veel sterker Japan zeker noodlottig kan worden.

Wij brengen hier in herinnering een deel van de rede, die door Lord Salisbury aan een feestmaal van den Lord Mayor in Guildhall werd uitgesproken, kort nadat de Fashoda-kwestie eene meer vredelievende phase was ingetreden: De Minister zeide, dat de algemeene staat van de wereld en de gevaren rondom, redenen waren om de toebereidselen voor den oorlog niet te staken. Hij noemde het optreden van Amerika onder de factoren van de Europeesche diplomatie een ernstig, gewichtig feit, dat mischien niet bevorderlijk zou zijn aan de belangen van den vrede. Hij sprak over de oorzaken van een conflict, dat zou kunnen ontstaan over de kwestie van de erfenis der bezittingen van zekere natiën, en wees op de vreeselijke snelheid, waarmede tegenwoordig oorlogen uitbreken. *Als ons groot koloniaal en maritiem rijk niet behoorlijk verdedigd werd door eene zeemacht*, zoo zeide hij, *zou het wel eens plotseling ineen kunnen vallen.*

En korten tijd later verscheen in de dagbladen een bericht, waaruit kon worden afgeleid, dat een bondgenootschap tusschen Engeland en de Vereenigde Staten ontstaan of waarschijnlijk was en eerstgenoemd rijk zich wapende om de Vereenigde Staten desvereischt te steunen, indien andere Mogendheden de annexatie der Filippijnen niet zonder protest zouden willen toelaten. Thans schijnt dat vooruitzicht verdwenen en Amerika zelfs in eigen boezem krachtigen tegenstand te ondervinden, wat betreft het verlangen naar uitzetting buiten eigen territoir. Toch achten wij den toestand in dat opzicht nog geenszins geheel veilig. Mocht het te eeniger tijd tot zoodanig bondgenootschap kunnen geraken, wat gansch niet onwaarschijnlijk is, en het streven naar koloniaal bezit in Amerika de overwinning behalen in den inwendigen strijd, die te dier zake gevoerd wordt, mocht daarvan het ontstaan van een' Amerikaansch-Filippijnschen Archipel het eerste gevolg zijn, dan komt het ons voor, is onze positie in Azië, geplaatst als wij zullen zijn tusschen twee zulke machtige bondgenooten, volstrekt niet benijdenswaard te achten. Geen naijver zou ons langer tegen aanranding beschermen en eene aanleiding hiertoe zou voor het ondernemende Amerika, dat, eenmaal aan het koloniseeren, wellicht niet ongaarne zijn bezit in den rijken

Indischen Archipel zou zien uitgebreid, bij onze stelling in West-Indië, niet moeielijk te vinden zijn.

Van waar mag het zwakke Nederland op ondersteuning hopen, indien het om een der vele redenen, die, zooals wij boven zagen, daartoe leiden kunnen, in zijne Aziatische bezittingen wordt aangetast? En wij doen nog deze vraag: Heeft ons land tegenover de andere Staten wel het recht, om dat uitgebreide eilandenrijk, als het ware eene groote Mogendheid vormende, te besturen zonder eene krijgsmacht, volkomen in staat om alle aanvallen van buiten met kans op succes af te weren? Men vergete niet, dat zulk een rijk met onvoldoend verdedigingsvermogen een doorloopend gevaar voor den vrede, een' voortdurende zorg voor den nabuur, vooral bij den tegenwoordigen internationalen naijver, daarstelt. Dit immers ligt reeds opgesloten in de hoop, dat wij in de ure van het gevaar niet zonder bondgenoot zullen zijn.

Wee den zwakke! Deze immer actueel blijvende ontboezeming heeft in de laatste jaren weder herhaaldelijk hare fatale juistheid bewezen, even goed als de onomstootelijke waarheid, dat er geen internationaal geweten bestaat. Denkt aan de gruwelen, gepleegd tegen de Armeniërs; aan den daarop gevolgden strijd tusschen het Mahomedaansch Turkije en den Griekschen Christenstaat; aan den nog versch in het geheugen liggenden Noord-Amerikaanschen aanval op Spanje, dat op meedoogenlooze wijze eene doodelijke aderlating heef ondergaan, terwijl het, ach zoo humaan, heette bestreden te worden om de bedrukte Cubanen te bevrijden. Let op China, dat op dit oogenblik brutaalweg wordt afgebrokkeld door de groote Europeesche hebzuchtigen, die, evenals gewone straatroovers, over de verdeeling van den buit aan het krakeelen zijn. Houdt ook het oog gevestigd op Zuid-Afrika, bijv. op de houding van sommige mogendheden (Duitschland?) ten opzichte van Transvaal in de kwestie aangaande de Delagoabaai, [1]) op de Portugeesche en nog overgebleven Spaansche bezittingen. Doch genoeg. Nederland mag in zijne Aziatische bezittingen niet langer droomerig nieuwsgierig toezien, toezien tot het te laat is, tot het door het verlies daarvan wordt teruggebracht tot den staat, waarin het spoedig „une nation morte" zal worden, om met zijne begeerlijke kuststrook niet lang daarna zelf aan den nabuur

---

[1]) Deze kwestie *schijnt*, althans voorloopig, eenigszins op den achtergrond geraakt(?); daarentegen pakken de onweêrswolken boven Transvaal zelf zich meer en meer zamen.

ten prooi te vallen. Op de Regeering rust de heilige plicht, het Rijk in Azië met bekwamen spoed zoo krachtig te maken, als mogelijk is. Zij moet er naar streven zooveel doenlijk aldaar de weerkracht eener groote Mogendheid te verkrijgen. Het is niet onwaarschijnlijk, dat de zoogenaamde vredesconferentie zich ook zal bezighouden met de vraag in hoever aan een Staat als eisch kan worden gesteld om eene zekere krijgsmacht te onderhouden, niet boven een bepaald maximum, bijv. uit te drukken in deelen van staatsuitgaven, maar (ook op economische gronden) evenzeer niet beneden een zeker minimum, opdat het staatkundig evenwicht en daardoor de vrede zoolang mogelijk bewaard blijve. Immers wil die conferentie praktisch nut opleveren, dan zal daaruit een Statenbond moeten ontstaan, die onderlinge ondersteuning, ook tegenover niet toegetreden natiën, als voornaamste artikel in zijne statuten zal moeten opnemen en dit vordert van zelf eene evenredige weerkracht bij alle verbondenen. In dat geval nu, zou op ons land toch onafwijsbaar de plicht komen te rusten, om in zijne koloniën meer macht (zeemacht) te ontwikkelen, dan het tot nu toe gedaan heeft.

Immer bekruipt ons een gevoel van teleurstelling, als wij de hoop hooren uiten, dat Nederland niet alleen zal staan, wanneer het aan een' vijandelijke aanranding het hoofd zal hebben te bieden. Die verwachting, o. a. uitgesproken door een' militaire specialiteit van den eersten rang (het was in eene der boven in herinnering gebrachte vergaderingen), heeft slechts de treurige verdienste, ons te leeren, hoe zwak wij zijn, hoe zwak wij ons gevoelen. Men late die hoop toch varen. Zou ons land het wellicht in Europa tegenover eene Groote Mogendheid niet zonder vreemde hulp kunnen uithouden, dat denkbeeld moet niet zoo vast zijn ingeworteld, dat het ook vaardig wordt, zoodra het gevaar voor het ongestoord bezit van onze Koloniën ter sprake komt. De toestand is niet gelijk. Is de kans op aanranding van het Moederland betrekkelijk gering en met een goed politiek beleid ook klein te houden, waardoor het eeuwig borduren op de stramien dier zoete hoop als een niet zeer gevaarlijk spel is te beschouwen — doet men hier ook alles wat in billijkheid te verwachten is van een' Staat, die zijne onafhankelijkheid lief heeft, zoodat men den steun waardig is, die een bondgenoot ons zou willen verleenen, en men hem in het afslaan van den aanval met al zijne kracht ter zijde kan staan, niet alzoo in onze Aziatische bezittingen. Daar staat,

wij zagen dit ten deele hierboven, de zaak geheel anders en wordt de politieke atmosfeer steeds benauwender. Het gevaar voor aanranding of botsing onbetwistbaar groot, steeds toenemende, en geen voldoende machtsontwikkeling om het vreemde geweld te keer te gaan. Eene natie, die zoo goed als alle weerkracht tegen een aanval van buiten mist, mag op vreemde hulp niet rekenen; dat zou de zelfzucht wat ver zijn gedreven. Is men zelf in staat met eene flinke macht in het veld of — in ons Indië — op zee te verschijnen, dan is de hoop op ondersteuning redelijk, want de bondgenoot heeft recht op wederkeerige hulp. Kan hij daarop niet rekenen, dan zal hij den oorlog alleen moeten voeren, alsof *hij* de eerste belanghebbende ware, en de eigenlijke lijdende partij zou slechts hebben toe te zien. Wat kan den bondgenoot tot zoodanig optreden nopen? Slechts naijver, vrees voor de nabuurschap van een machtigen mededinger of voor overmatige vermeerdering van diens macht, zou de beweegreden kunnen zijn tot zijne inmenging, doch kan dat alleen hem verleiden tot een immer onzekeren grooten oorlog zonder op hulp te kunnen rekenen van de natie voor welke hij het opneemt? „Een staat, die volstrekt geene macht naar buiten kan ontwikkelen, is als bondgenoot niet begeerd, als vijand niet gevreesd" schreef in 1883 de toenmalige Kapitein ter zee J. W. Binkes in zijne brochure „de Koninklijke Nederlandsche Marine." — Is Griekenland tegen Turkije geholpen, Spanje in zijnen oorlog met de Vereenigde Staten? Verzet zich ééne Mogendheid tegen het streven van dat rijk om in het bezit te geraken van de Filippijnen? En welke natie heeft zich het harnas aangetrokken om krachtdadig op te komen tegen de aanvankelijke berooving van China? Integendeel, het gegeven voorbeeld is weldra nagevolgd. Dat schijnt de nieuwe mode te zijn geworden in het bekoelen van den naijver, die zeker verkieslijker en op den koop toe meer winstgevend is dan de oorlog onderling. Ons Vaderland spiegele zich aan *dit* voorbeeld vooral. Heden de Chineezen van Azië, morgen die van Europa *in* Azië. Noch Japan, Australië of Amerika, noch Rusland of Engeland, zelfs niet Duitschland of Frankrijk meer, zullen den weg naar Nederlandsch Indië over de verdedigingsliniën in het Moederland zoeken. In Europa schijnt een oorlog bijna onmogelijk geworden; des te meer openbaart zich de Europeesche strijdlust daar buiten. Duidelijker dan ooit treedt aan het licht, dat, indien ons Vaderland eenmaal aan vijandelijkheden het hoofd zal hebben te bieden, de Koloniën

daaraan onderhevig zullen zijn geheel onafhankelijk van het Moederland. — En nu nog dit: hebben de Armeniërs tegen hunne moordenaars bescherming gevonden? Groote woorden in overvloed, maar het Allerchristelijkste Duitsche Keizerpaar tijgt naar Konstantinopel om ten spot van de aan de gruwelen ontkomen Armeniërs den grooten Mahomedaanschen Neef in eene innige omhelzing hulde te brengen.

Helpt U zelven! Wantrouwt de hulp, die men U genadiglijk aanbiedt als Gij zwak zijt; zij zal vroeg of laat op het debet van uwe rekening verschijnen en Gij zult er niet veel beter aan toe zijn dan indien Gij ze hooghartig van de hand haddet gewezen. Men zal U aan het verstand weten te brengen, dat Ge te nietig zijt om Uwe groote bezittingen alleen te beheeren. Geen beter voorbeeld voor ons dan door Engeland gegeven aan het einde van het Napoleontische tijdperk in 1814, toen het het loon eischte voor zijne tusschenkomst in onze zaken.

Bedenkt ook, dat Uw voortdurend beroep op een vast te verwachten bondgenoot het zekerste middel is tegen eigen krachtsontwikkeling; het zal U in een gevaarlijk „laisser aller" steeds in zwakheid blijven doen voortsukkelen.

Wij zijn het geheel eens met het denkbeeld, dat onze Aziatische Koloniën als een volkomen eilandenrijk in het bezit moeten zijn van eene krachtige zeemacht. Naar onze innige overtuiging heeft Indië eene zelfstandige Marine noodig, welke, zoowel in kwaliteit als kwantiteit, wedijveren kan met de oorlogsvloten, die ieder der Groote Mogendheden voor Oost-Azië kan afzonderen. *Daarmede zou het eeuwigdurende gehaspel over de wijze, waarop Indië tegen een' buitenlandschen vijand verdedigd moet worden voor goed tot het verleden behooren. Ook zou men zich niet meer het hoofd hebben te breken over de vraag of Java alléén dan wel onze geheele Archipel in staat van tegenweer moet worden gebracht*, eene vraag, die slechts aan het gevoel van onmacht haar oorsprong dankt, waaruit weder voortvloeit, dat, *bij den tegenwoordigen onvoldoenden toestand onzer weermiddelen*, de voorstanders eener verdediging uitsluitend van Java het bij het rechte eind schijnen te hebben.

De „Groote Mogendheid" Nederlandsch-Indië behoort tegen uitheemsche aanranding verdedigd te worden door eene oorlogsvloot „up to date". Zij moet plaats weten te nemen onder de Staten, die zich den vrede bewaren door machtsontwikkeling, m.a.w., zij

moet leeren zich te doen ontzien, zich gevreesd te maken. Ware Duitschland of Engeland in stede van Spanje de bezitter van Cuba geweest, er zou, bij overigens dezelfde verhoudingen, ten vorigen jare in Amerika geen oorlog zijn gevoerd. Juist deze oorlog tusschen Spanje en de Vereenigde Staten heeft ons doen zien, dat de verdediging van een eilandenrijk moet plaats hebben op zee. Men denke alleen maar aan de ongerustheid, die in Amerika veroorzaakt werd door het schuil blijven van het *nietige* eskader van Cervera. Jammer, dat deze zijne aanvankelijke Cunctator-rol (eene zeetactiek ook voor Indië aanbevelenswaard, omdat geen landing kan worden ondernomen, zoolang de vloot niet vernietigd is: alzoo vlugge schepen) niet langer heeft volgehouden. Wie is er, die ontkennen zal, dat Engeland (het Moederland namelijk) door zijne ligging rondom in zee de meest onaantastbare Staat van Europa is en dat wel met verreweg *de minste persoonlijke eischen?* De groote Napoleon, de innige hater van dat rijk, heeft deze waarheid ten volle ondervonden en praktisch bewezen, ja, zij is als het ware Zijn' ondergang geweest. Ware ons Vaderland geheel door de zee ingesloten, het zou met zijne Aziatische bezittingen ongetwijfeld tot de Groote Mogendheden behooren, althans kunnen behooren.

De vraag, of Indië in het bezit van zulk eene vloot kan zijn, meenen wij zonder schroom bevestigend te mogen beantwoorden. De groote moeielijkheid of liever de onmogelijkheid van een *afdoend* verdedigingsstelsel *te land* voor onze Koloniën zetelt in de daaraan verbonden eischen van personeelen aard; er zijn geen Nederlanders genoeg te verkrijgen. Eene marine, die evenveel weerkracht vertegenwoordigt als een leger, kan met veel minder personeel volstaan. Daarbij komt, dat bij den huidigen stand van den zeeoorlog, waarin het handgemeen, ja zelfs de strijd met het handvuurwapen, zoo goed als tot de geschiedenis behoort, het Inlandsch element bij de Marine in veel grooter verhouding aanwezig mag zijn dan bij het Leger. De moreele factor heeft in den kamp op zee lang niet die beteekenis (wij hebben hier uitsluitend het oog op den minderen schepeling) als bij den strijd in het veld. Het tot den aanval oprukkend oorlogschip heeft geen zenuwen, is niet onderhevig aan de felle gemoedsaandoeningen, die de in het veld aanstormende levende massa der mindere strijders zoo goed als hunne geleiders beroeren; het glijdt gelijkmatig voort, zonder zich in het minst te bekreunen om het

geweldige drama, waarin het een hoofdrol speelt, met zich voerende tal van ondergeschikte figuranten, die, aan zijnen gestadigen zegenvierenden of noodlottigen voortgang niets vermogende te veranderen, zwijgend, zij het ook in angstige spanning hun werk verrichten, voor een groot deel zelfs onttrokken aan het verschrikkelijke schouwspel hunner omgeving. — Men behoeft zich ook — besluit men zich voortaan den buitenlandschen vijand *op zee* van het lijf te houden — niet voortdurend de vraag te stellen, of men zich wel voldoende op de gezindheid van de Inlandsche hoofden en bevolking kan verlaten.

Bij de Marine behoeft alleen, wat men den een hoog ontwikkeld moreel eischenden intellectueelen arbeid zou kunnen noemen, aan Europeesch personeel te worden toevertrouwd. Al het andere werk, dat dus waarvoor slechts dommekracht noodig is, kan uitsluitend of hoofdzakelijk door Inlanders worden uitgevoerd; zij zijn daarvoor beter geschikt dan Europeanen, vooral in de verzengende luchtstreek.

Of Indië zich de weelde eener krachtige zeemacht kan veroorloven is alzoo slechts eene geldkwestie. De groote kosten schuilen hoofdzakelijk in de eerste aanschaffing, want het te onderhouden personeel is betrekkelijk zeer gering. Wij zijn van oordeel, dat onze uitgestrekte rijke Koloniën die kosten wel kunnen dragen en meenen, dat er teekenen zijn, die op eene betere exploitatie harer groote rijkdommen in de toekomst wijzen, zoodat er, naar ons voorkomt, geen vrees behoeft te bestaan, dat de Inlandsche bevolking ten slotte de dupe der vermeerderde uitgaven zoude worden. Maar het is een eerste eisch, dat de Indische Regeering zich niet meer steke in een zoo *langdurigen* en kostbaren [1]) — men mag zeggen

[1]) Het uitspreken van dit oordeel verplicht ons tot eene nadere verklaring, die wij zullen trachten te geven in de volgende weinige woorden: Had men zich bij het begin van den oorlog bepaald tot eene scherpe kastijding (zoo eene als vroeger door van der Heyden en beter nog thans door van Heutsz is toegediend) met eene flinke krijgsmacht, waardoor de Atjeher van ons overwicht beslist overtuigd ware geworden, en zich vervolgens — althans *voorloopig* — alleen in doelmatige versterkingen aan de kust gevestigd met volkomen afsluiting van alle wegen van verkeer naar zee buiten onze contrôle, in welk stelsel de Marine met behulp van geschikte vooral snelle vaartuigen een zeer werkzaam aandeel zou hebben moeten verkrijgen, men zou meer in den geest van de aloude steekhoudend bevonden traditie hebben gehandeld; de eigenlijke strijd ware ten einde geweest, de vijandigheid zou vooral bij het volk veel gemakkelijker en spoediger in bevrediging zijn overgegaan, de uitgaven — nu onmatig groot geweest — zouden, door te heffen rechten, wellicht met overmaat gedekt zijn geworden en eindelijk zou men, terwijl men nu nog niets

binnenlandschen — oorlog als die, welke met Atjeh gevoerd is. Voor de honderde millioenen, welke men daarvoor *buitengewoon* beschikbaar heeft gehad en die voor het overgroote meerendeel zoo goed als nutteloos zijn uitgegeven, had men zich heel wat deugdelijk marine-materieel kunnen aanschaffen. Ware Indië in 1873 in het bezit geweest van eene krachtige oorlogsvloot, zooals door ons bedoeld wordt, dan zou de Atjeh-oorlog zeker niet ontstaan zijn; het sultanaat zou voortdurend den diepsten eerbied voor ons Gouvernement hebben gevoeld, de zeerooverijen, die de aanleiding tot de verwikkelingen waren, hadden niet kunnen plaats grijpen of waren in de geboorte gestikt, dan wel, de Atjehers zouden, overtuigd van onze kracht ter zee niet op vreemde interventie durvende rekenen, er ook niet aan hebben gedacht, het door ons gestelde ultimatum in den wind te slaan.

---

heeft — een goed wegennet in den laatsten tijd uitgezonderd — aan dien heilloozen oorlog ten minste dit effectueele voordeel te danken hebben gehad, dat men in het bezit ware gekomen van een aantal voor de kustvaart zeer geschikte marinevaartuigen. Had dan de Atjeher, waar hij te lastig mocht zijn (dikwijls zou zich dat niet herhalen, zijn kraton onder het bereik van zwaar artillerievuur uit Oleh-leh en van de monding der Atjeh-rivier liggende), ons nog wel eene enkele maal genoopt, hem met eene mobiele colonne op te zoeken — zoo weinig mogelijk om den hoofden geen gelegenheid te geven de vijandschap bij de bevolking aangewakkerd te houden — hij zou althans niet de leiding van den oorlog hebben behouden, die hij nu tot voor kort onmiskenbaar gehad heeft.

Thans zijn wij ongetwijfeld op den goeden weg: eene voorbeeldelooze tuchtiging; geen binnenlandsch postenstelsel, slechts geschikt om den toestand slepende te houden; en zelfs geheele opheffing van de uiterste linie der immer nutteloos geweest zijnde geconcentreerde stelling. Deze opheffing, het voor het volgende tijdperk van rust blootleggen van Kota Radja, waarmede reeds een begin is gemaakt, toen de toekomst nog zeer in het duister lag, is een radikale, kloeke daad, waarmede de bekwame bevelhebber zich moedig zijne schepen in den rug heeft verbrand, te gelijk voor altijd een einde makende aan het eeuwigdurend hinken op twee gedachten: bevrediging of agressie. Door die opheffing is slechts één weg opengebleven: krachtige voortzetting van den strijd tot algeheele onderwerping toe. Zooals de toestand zich thans laat aanzien, zal Kota Radja na het beëindigen van dien strijd, ofschoon ontdaan van zijn fortengordel, wel de hoofdzetel van ons bestuur over Atjeh kunnen blijven, een *voordeel,* dat niet *dadelijk* verkregen zoude zijn, indien op de wijze, in de vorige alinea beschreven, veel spoediger aan den eigenlijken oorlogstoestand een einde ware gemaakt, want korten tijd na den aanvang van den oorlog in 1873 zoude de bevolking, hoe zwaar ook getuchtigd, geen binnenlandsche vestiging, zonder sterke weermiddelen op voldoenden afstand, van onze zijde hebben toegelaten zonder haar voortdurend te verontrusten thans waarschijnlijk wel.

Uit het voorgaande blijkt, dat wij tot de voorstanders behooren van eene bemanning onzer Indische oorlogsvloot met Inlanders, die als alle eilandbewoners goede zeevaarders zijn. Niet alleen uit dezen hoofde, maar om verschillende andere redenen van aanmerkelijk meer gewicht, behoort Indië een *eigen* oorlogsvloot *geheel* met *eigen* personeel te bezitten.

De zeedienst is voor Nederland, waar hoofdzakelijk de rivierverdediging moet worden toegepast, geheel anders dan in Indië, waar daaraan een meer agressief karakter toekomt. Dit brengt van zelf mede, dat het tijpe van schepen, in het algemeen het marinematerieël, voor Moederland en Koloniën zeer verschillend moet zijn.

De tijdelijke detacheeringen zijn uit den aard der zaak voor den dienst hoogst nadeelig. Het is een somber verschiet voor den reeds eenmaal door dat lot getroffen en dus daarmede bekenden marineofficier, dat zich opent, als eindelijk het lang gevreesde bevel, om voor den onder zulke omstandigheden onafzienbaren tijd van drie jaren naar Indië te vertrekken, weder ontvangen wordt, het somberst voor hen, die in het Vaderland een gezin moeten achterlaten. Moet niet alle opgewektheid op die wijze worden uitgedoofd, zelfs van den meest plichtgetrouwen officier? De zeedienst is in Indië bij het tegenwoordige régime toch al zoo geestdoodend. Hoe geheel anders zal de toestand zijn, als de Marine in de Koloniën zelfstandig en voor hare taak volkomen geschikt is gemaakt en tevens van een eigen personeel wordt voorzien. Men zal dan schepen kunnen hebben, waarvan het logies voor Europeanen meer berekend is op het Indische klimaat; de dienst zal veel aangenamer zijn; ook het bezoeken van Aziatische, Australische en Amerikaansche havens komt daarbij meer op het programma; de gezinnen der zeelieden bevinden zich in Indië. Dit alles, als ook het langduriger onafgebroken verblijf in de Koloniën met de daaraan verbonden beneming van het uitzicht op een spoedig weêrzien van het Vaderland, zal de liefde tot Indië grooter doen worden, zooals dit het geval is met het meerendeel onzer landgenooten, die eenigszins lang daar vertoefd hebben.

In het aanbevolen stelsel behoort ook eene ruime uitbreiding van de marine-inrichtingen en eene oprichting van opleidingsscholen thuis. Dit zal zeker ten goede komen aan de Indische jongelingschap, meer speciaal aan de Indo-Europeanen, voor wie een' veel ruimere gelegenheid tot het zoeken naar een' nuttigen werkkring wordt geopend. En ook de Marine zal daarmede zeer zeker gebaat

worden. In het algemeen zal Indië en daarmede het Moederland van zulk een stelsel ongetwijfeld de goede vruchten plukken.

Het behoeft geen betoog, dat het tegenwoordig gemis eener behoorlijke reserve voor de Marine in onze Koloniën tot groote teleurstelling aanleiding kan geven, ja, dat het niet zonder gevaar is te achten. Indien de bemanning der schepen grootendeels uit Inlanders wordt samengesteld, dan zal ook daarin veel gemakkelijker voorzien kunnen worden.

Eene reconstructie van onze Indische oorlogsvloot zou zonder twijfel gepaard moeten gaan met eene geleidelijke algeheele opheffing van de Gouvernements-Marine, waardoor — daargelaten de vervanging harer schepen door materiëel, dat voor den grooten zeeoorlog bruikbaar is — de vermeerdering van uitgaven *op de jaarlijksche begrooting* niet dien omvang zal verkrijgen als bij eene oppervlakkige beschouwing van de zaak gemeend zou kunnen worden; in zekeren zin dus eene bezuiniging. De Gouvernements-Marine toch heeft voor den strijd tegen een buitenlandschen vijand weinig of geen waarde, terwijl daarentegen de oorlogsmarine, die immers ook voor zooveel noodig bij binnenlandsche verwikkelingen moet kunnen worden aangewend, wèl geschikt is, om de taak der andere over te nemen.

Ook het zelfstandig maken van de Indische zeemacht met aanwending van een eigen personeel zal om verschillende redenen, doch wel het meest, wijl de bemanning grootendeels uit Inlanders kan bestaan, tot belangrijke bezuiniging leiden. [1])

Alles te zamen genomen, zullen de uitgaven voor de Marine in Indië bij verwezenlijking onzer denkbeelden — buiten beschouwing gelaten de eerste aanschaffing — op verre na niet stijgen in verhouding tot het nuttig effect, en, naar ons wil toeschijnen, wel te dragen zijn. Daarmede toch zou onze positie zoowel in Europa als in Azië een geheel ander aanzien verkrijgen; zij zoude voortaan rusten op een stevigen grondslag, waardoor de bezorgdheid van hen, die de toekomst, wat betreft onze Overzeesche bezittingen, niet zonder vrees te gemoet gaan, plaats zoude maken voor die berusting, welke het deel is van hem, die gedaan heeft tegen het noodlot, wat te doen in zijn vermogen lag.

Tot hier toe gevorderd, wenschen wij de aandacht te vestigen op het feit, dat wij met onze denkbeelden in veel opzichten dicht

---

[1]) Als officier, niet tot de Zeemacht behoorende, kunnen wij ons niet verdiepen in verdere détail-kwestiën, welke trouwens niet in ons betoog passen.

staan aan de zijde van het meerendeel van hen, die in het begin van 1895 hunne stem hebben doen hooren in de vergaderingen der „Vereeniging ter beoefening van de Krijgswetenschap", zoo ook aan die van den heer Koster, indien deze, wat wel waarschijnlijk is, zijne meening, dat de sleutels van Indië gelegen zijn achter de defensieliën in Nederland, heeft losgelaten, wijs geworden, als wij, door de gebeurtenissen, die zich sedert hebben voorgedaan en waarop hierboven in korte woorden gewezen is.

Aan het Leger komt alzoo in de verdediging tegen een' buitenlandschen vijand eerst de tweede plaats toe. Niet vóór dat volkomen met onze vloot is afgerekend, afgerekend tot algeheele vernietiging toe, kan de vijand besluiten, eene landing te doen, en hij zal daarvoor, overmoedig geworden door zijne overwinningen en er naar strevend, zoo spoedig mogelijk tot eene beslissing te geraken, zeer waarschijnlijk zijne keuze vestigen op den bestuurszetel, Batavia, die onder meerdere oorlogshavens, welke wij bij eene reconstructie der Indische Marine, noodig zullen hebben, tegen zoodanige poging in de eerste plaats en wel krachtig verdedigd zal moeten worden.

Is Indië eenmaal in het bezit gekomen van eene sterke oorlogsvloot en aldus geworden tot eene mogendheid van den eersten rang, dan zal aan het hinken op twee gedachten, dat tot heden alle afdoende maatregelen in het belang der defensie heeft tegengehouden, voor goed een einde zijn gemaakt: Aan eene verdediging van de Buitenbezittingen *te land* behoeft niet meer gedacht te worden, het denkbeeld om den alsdan onvoorwaardelijk aan de kust behoorenden bestuurszetel naar het binnenland te verplaatsen, is onherroepelijk van de agenda geschrapt en ook de manier, waarop Java tegen eene gelande krijgsmacht verdedigd moet worden, kan niet meer tot strijdvragen aanleiding geven.

Die verdediging, wij schreven dit hierboven reeds, moet een' aanvang nemen bij Batavia, doch wel verre van daarvoor gebruik te maken van kostbare duurzame doode weermiddelen (natuurlijk uitgezonderd die, welke noodig zijn voor de bescherming van oorlogshavens) zal op het leger te velde de taak rusten, den vijand zoo actief en lang mogelijk te belemmeren in zijn voornemen om Batavia te bezetten, hem vervolgens door onophoudelijke aanvallen, vooral op zijne landingsplaats, verbindingen daarmede en verdere hulpmiddelen, voortdurend aan zich geketend te

houden en zoodoende te dwingen tot *dadelijke* vervolging in de richting door de Preanger Regentschappen tot aan de als hindernis zeer geduchte Tji Taroem tegenover de vlakte van Radjamendala, die met behulp van de tijdelijke versterkingskunst vooraf, doch niet vóór dat de landing volbracht is, tot eene krachtige positie is in te richten, waarvoor het te voren gemaakte schema in het archief van den Generalen Staf berusten moet. Het *vooraf beraamde* plan dezer verdediging behoort in ons oog niet verder te gaan en het overige aan de omstandigheden overgelaten te worden.

Worden deze defensiedenkbeelden ten uitvoer gelegd, dan zal het kiezen van een ander landingspunt door den vijand dan ondersteld is, ook niet die groote moeielijkheid opleveren, welker overweging in de plannen van de voorstanders eener *hoofd*verdediging te land en van eene meer duurzame bevestiging van Java steeds werkt als een orkaan op eene drukke reede en met welke moeielijkheid zij maar niet goed uit den weg kunnen. Immers, in het stelsel, dat wij voorstaan, wordt daardoor geen andere wijziging gebracht dan eene verplaatsing van het veldleger, dat, voor zoover het dadelijk noodig is, spoedig genoeg is overgebracht en dan wellicht alleen het eerste gedeelte van zijn programma, het bemoeielijken van de landing, behoeft te laten vallen. Het gevaar is trouwens tamelijk denkbeeldig, want de vijand, die in ieder geval gedwongen is, den bestuurszetel te nemen, zal niet meer dan bepaald noodzakelijk is zichzelf „l'immense difficulté des distances" wenschen te scheppen.

De Regeering berade zich derhalve wel, alvorens millioenen te vragen voor een stelsel van *doode* weermiddelen, alléén voor Java, waarschijnlijk wel grootendeels voor het binnenland, een stelsel, voor welks krachtdadige en lang genoeg volgehouden verdediging de levende strijdkrachten van Europeesch bloed ontbreken zullen. Zij bedenke, dat zij voor die millioenen de Marine krachtig kan uitbreiden en het land dan in het bezit komt van eene oorlogsvloot, die reëele waarde heeft, gezag en ontzag naar „Buiten" aanbrengt en zoo noodig (waarvoor wij behoed mogen blijven) een krachtig agressief optreden toelaat, al hetwelk niet valt te zeggen van een kostbaar *dood* verdedigingsstelsel, dat wellicht nog ongeschonden daar ligt, als de strijd reeds in ons nadeel beslist is. Wij hopen van ganscher harte dat de nieuwe strooming, welke wij in het moederland zien geboren worden, levende strijdkrachten te stellen boven doode

weermiddelen, zich ook baanbreekt voor Indië, voor dit deel van het Rijk natuurlijk in den vorm van marine-materieël.

Dat het leger bij het volvoeren van de boven omschreven taak hoofdzakelijk moet gebruik maken van den kleinen oorlog, behoeft zeker wel geen nadere opheldering. Het zal derhalve in die richting geoefend en ten deele samengesteld moeten worden. Wij zijn door de oprichting van het voor den kleinen oorlog zoo uitnemend geschikte korps maréchaussées reeds op den goeden weg; uitbreiding van dat korps, zooveel mogelijk, is zeer gewenscht, doch niet ten koste van het gehalte. Bij den tegenwoordigen toestand is aan uitbreiding van het leger niet te denken; Europeanen [1]) zijn niet in grooter getal te verkrijgen en de verhouding tusschen Europeanen en Inlanders kan vooralsnog niet ten gunste van laatstgenoemd element gewijzigd worden. Doch wij achten uitbreiding van het Leger ook minder urgent. Verbetering is evenwel dringend noodig en wel in de eerste plaats door opbeuring van het gewoon-Inlandsch element, waardoor ook de stof wordt vermeerderd, waarmede het korps maréchaussées met vrucht kan worden uitgebreid, welk korps buiten het verband en boven de sterkte van het Leger behoort te blijven. In het algemeen moet alles in het werk worden gesteld, wat dienen kan, om het Leger, behalve voor deszelfs veelomvattende taak bij binnenlandsche verwikkelingen, ook de geschiktheid te geven, om, nadat onze oorlogsvloot tegenover een buitenlandschen vijand roemrijk is ondergegaan, dezen met kans op goed gevôlg te wêerstaan, wanneer hij de tweede phase van zijn streven is ingetreden, namelijk ons door middel eener landing geheel aan zijnen wil onderworpen te maken. De kwaliteit moet de kwantiteit verre overtreffen.

Te rechter plaatse hopen wij deze aangelegenheid meer uitvoerig te behandelen.

[1]) Het aantal Europeanen, beschikbaar voor het leger, is in de eerste plaats afhankelijk van het bevolkingscijfer in Nederland; het stijgt daarmede wellicht in eenigszins progressieve verhouding.

* * *

VARIA.

DE TEGENVALLER VAN DEN SPOORWEG BATAVIA-BANTAM.

Er bestaat alle kans dat de tegenvaller van de Bantam-lijn spoedig zal gebruikt worden als geschikt te hanteeren stormram tegen de ingenieurs der Nederlandsch-Indische staatsspoorwegen, zooals de tegenvaller der Solo-vallei met veel succes dienst heeft gedaan tegen de ingenieurs bij den waterstaat en 's lands burgerlijke openbare werken.

In de Indische pers hebben verschillende voorstellingen over deze zaak elkaar afgewisseld.

Wij willen in het volgende een poging doen om uiteen te zetten wat een onderzoek ons over de Bantam-lijn geleerd heeft.

De eerste sporen van het denkbeeld eener Bantam-lijn als Staatsspoorweg vindt men natuurlijk reeds dadelijk na het afloopen van Tjilegon in de afdeeling Anjer in 1888. Hoewel dan ook het „opheffen van de residentie Bantam uit haar geisoleerden toestand" zeker een nevendoel geweest is, kan men aannemen dat het strategische doel het meest op den voorgrond gestaan heeft. Laten wij nu eerst de richting van de Bantam-lijn beschouwen. Ieder, die in Bantam bekend is, zal zich met ons verbaasd hebben, dat men niet in hoofdzaak, den bestaanden grooten postweg volgende, het kortste tracé gekozen heeft, dat door een goed bevolkte streek loopt en dat achtereenvolgens zou verbinden: Batavia—Tangerang—Tjikandi—Serang—Tjilegon—Anjer, desnoods met een zijtak Tjikandi—Rangkas Betoeng.

De ingenieurs der staatsspoorwegen die met de voorloopige studie van eene Bantam-lijn belast waren, waren inderdaad tot de trouwens voor de hand liggende conclusie gekomen dat die richting commercieel de beste, technisch het gemakkelijkst uitvoerbaar zou zijn. De Bantam-lijn zou dan ook wellicht nog een productieve lijn worden. Intusschen hebben dezelfde strategische gronden, die zich zoo menigmaal reeds verzet hebben tegen een spoorweg langs Java's Noordkust — tegen stoomtramwegen langs die kust hebben, naar het schijnt, de Nederlandsch-Indische strategen geen het minste bezwaar — die voor de hand liggende richting doen afwijzen, hoewel zeer tot spijt van verscheidene ingenieurs van aanleg, die herhaaldelijk een lans braken voor het tracé in de richting van den postweg, in stede van het volgens hen verwerpelijke, thans gekozen tracé: Batavia—Rangkas Betoeng—Serang—Tjilegon—Anjer.

Oorspronkelijk was er alleen quaestie van een stamlijn Batavia—Bantam, zonder meer. Later is, ook al weer uit strategische doeleinden, geeischt dat er daarenboven een tak zou zijn om troepen te kunnen vervoeren van Batavia naar Tanah Abang en van Batavia naar Pesing. Daarop hebben de spoorweg-ingenieurs gezegd: laten wij dan die laatste tak ten minste doortrekken van

Batavia naar Tangerang, dan rendeert zij ten minste. Maar toen nu toch die tak Batavia—Tangerang gemaakt zou worden, kwamen die ingenieurs weer terug op de richting van de hoofdlijn, en zij verdedigden nogmaals met klem de rechte lijn, waarvan nu immers toch een stuk (Batavia—Tangerang), thans echter als zijlijn, zou worden gebouwd. Doch dit weer te vergeefs De hoofdlijn moest en zou loopen van Batavia eerst naar Rangkas Betoeng en daarna naar Serang. Men kan nu slechts hopen op een zich ontwikkelend verkeer; een belangrijk bestaand verkeer is er in die streek Batavia—Rangkas Betoeng niet; de bevolking is daar trouwens zeer schaarsch, voor zoover de lijn in Bantam loopt.

In 1893 was de opname voor die lijn in Indië gereed gekomen, als secundairen spoorweg geraamd op *ƒ* 50000 per K.M.

Wij herhalen: een gewone secundaire spoorweg, met eigen baan. Die raming ging met het voor-ontwerp naar Nederland. De toenmalige minister van koloniën stelde dat voor-ontwerp in handen van een deskundige, den heer Martens, den bekenden bekwamen directeur der Semarang—Joana Stoomtramwegmaatschappij, met de opdracht eens na te gaan of de gewenschte verbinding niet voor minder geld zou zijn te bouwen. Deze beschouwde de zaak uit een stoomtram-oogpunt. Nu is er uit den aard van de zaak een quantitatief verschil, slechts in geringe mate een qualitatief verschil, tusschen een secundairen spoorweg en een stoomtram. De spoorwijdte zou dezelfde blijven. Maar een stoomtram vordert lichter materieel en kortere bogen en de baan kan gewoonlijk gelegd worden op den bestaanden weg. Ook is er minder grondverzet, omdat een stoomtram meer het terreinverloop volgt, niet zoo afkeerig is van contra-hellingen, die een spoorweg liefst vermijdt, zij het ten koste van grondverzet.

Wat geschiedde er nu?

Het oorspronkelijk in Indië opgemaakt ontwerp voor een secundairen spoorweg, dat aan den heer Martens ter beoordeeling is gegeven, was begroot op *ƒ* 6,243,000.

De heer Martens raadde aan, in plaats van een secundairen spoorweg, een stoomtram te bouwen, en wel over Tjikandi. Of een stoomtram over Rangkas Betoeng, een half millioen duurder.

Wij meenen dat hier alleen sprake was van de hoofdlijnen.

Op goede gronden kon de heer Martens, in December 1893, adviseeren in een nota aan den minister van koloniën dat een spoorweg volgens die lichtere stoomtram-opvatting slechts *ƒ* 36,000 per K.M. zou kosten, in plaats van *ƒ* 50,000 voor een secundairen spoorweg

Het voor-ontwerp ging weer naar Indië, niet slechts met de nota van den heer Martens, maar ook met een schrijven van den minister, met verzoek, de begrooting in dien geest te willen herzien. Verzoek is hier te zwak gezegd: het was een bepaalde opdracht om het ontwerp te wijzigen in den geest der nota Martens. En die opdracht is in Indië opgevat als een bepaalde lastgeving.

Wij aarzelen niet dit een fout te noemen, die zich nu wreekt. Men heeft inderdaad de begrooting in die richting behandeld en kreeg toen natuurlijk een raming, die thans is gebleken een te lage raming te zijn.

Oogenschijnlijk schijnt het alsof het advies van den heer Martens niet is opgevolgd. Bij de wet van 15 Juli 1896 toch is goedgekeurd een ontwerp

voor een *spoorweg*, niet voor een stoomtram, met een begrooting van *f* 6,400,000, dus nog hooger dan de totale oorspronkelijke, Indische raming en zelfs 2 millioen meer dan de duurste raming van Martens.

Maar gaat men na dat de lengte van den spoorweg *met de zijlijnen* in die wet was begroot op 166 K.M. en het totaal cijfer op *f* 6.400.000, dan geeft ons dit *f* 38.000 per K.M., een eenheidscijfer, dat meer op een stoomtram dan op een secundairen spoorweg slaat, die op *f* 50.000 per K.M. gerekend wordt.

Hieruit volgt dat het advies Martens wel degelijk gevolgd is. Men heeft een secundairen spoorweg willen bouwen, *in den geest* van een stoomtramweg, immers met bezuinigingen, die een stoomtram onderscheiden van een secundairen spoorweg. Dit nu is gebleken in dit geval niet mogelijk te zijn.

Gebouwd moesten worden: 1⁰. de hoofdlijn van het station Batavia der Oosterspoorweg maatschappij over Doeri en Tanah Abang naar Rangkas Betoeng en van daar naar Serang—Tjilegon—Anjer; 2⁰. de zijlijn (Batavia)—Doeri—Tangerang; 3⁰. de zijlijn (Batavia)— Tanah Abang—Kebon Siri, en van daar op de baan der Ned. Indische Spoorwegmaatschappij naar haar station Weltevreden.

De laatste zijlijn is uitsluitend een militaire lijn, niet voor publiek verkeer bes emd.

Wat gebeurde nu tijdens de uitvoering? Zooveel mogelijk werd gevolg gegeven aan de beginselen volgens welke de begrooting nu was opgemaakt. Bij den aanleg is zooveel mogelijk gebruik gemaakt van bestaande wegen. Maar de ondervinding heeft den uitvoerders al spoedig geleerd, dat men, gegeven het feit dat het materieel der staatsspoorwegen op de Bantamlijn moest kunnen rijden, daarin niet zóóver kon gaan als de van *f* 50000 op tot *f* 38000 verminderde raming per K.M. verondersteld had. Reeds in het „Verslag over de Staatsspoorwegen 1897" lezen wij b.v. op blz 7: „De belangrijkste afwijking van de richting volgens het voorontwerp vond plaats tusschen Serang en Tjilegon. Het oorspronkelijk tracé langs den postweg werd verlaten en noordwaarts verlegd over Karang Anten."

Daardoor meer kunstwerken, meer grondverzet, meer onteigening.

In de tweede plaats kwam de groote tegenvaller met de onteigening der zeer kostbare terreinen in Batavia's benedenstad en der particuliere landen in de residentie Batavia, door welke de lijn aanhoudend loopt.

Die particuliere landen treft men ook nog in het Bantamsche gedeelte der lijn aan.

Verder lezen wij nog in het Verslag S.S. 1897:

„In de richting van den spoorweg werden eenige belangrijke wijzigingen gebracht Zoo werd het tracé door de benedenstad Batavia zoodanig gewijzigd dat de verlegging der Bacharachtsgracht vermeden werd, en de in het voorontwerp opgenomen bogen van 100 M. straal vervangen konden worden door bogen, beschreven met een minimum-straal van 200 M., ook werd het aantal bogen in het definitief tracé belangrijk verminderd.

„Tusschen Serang en de grens der 3de sectie (vóór Rangkas Betoeng) werd een gunstiger tracé gezocht dan dat volgens het voorontwerp, ten einde het maken van belangrijke ophoogingen in moerasachtige terreinen te vermijden.

„De verwachting, uitgesproken in het jaarverslag over 1896, dat de prijzen van kalisteen en ballast hoog zouden worden, werd geheel bewaarheid. Op weinige plaatsen langs het tracé werd steen of grind aangetroffen. Daar

nagenoeg alle binnenwegen in de nabijheid van het spoorwegtracé, zoowel in de residentie Batavia als in Bantam, niet verhard zijn, werd het transport daarover in den regentijd zeer bezwaarlijk."

De lijn is ten slotte 174 Km. (met de zijlijnen) lang geworden, terwijl ze oorspronkelijk slechts 166 Km. was in het wets-ontwerp; een noodzakelijk gevolg van het boven aangehaalde.

De lijn is slechts weinig duurder geworden door den ombouw van het station van den Oosterspoorweg, na de naasting der lijn Batavia-Krawang, doch zeker is het dat op dien ombouw bij de begrooting niet was gerekend, om de eenvoudige reden dat de onderhandelingen tusschen Staatsspoor, Nederlandsch-Indische Spoorweg-maatschappij en Bataviasche Oosterspoorweg-maatschappij over een gemeenschappelijk station tijdens het ramen der Bantamlijn nog in vollen gang waren en er toen geen reden was om te mogen hopen dat zij spoedig tot een resultaat konden leiden; zoodat de begrooting van de Bantamlijn met de eventualiteit van den bouw van een gemeenschappelijk station geen rekening heeft kunnen houden.

Resumeerend komen wij dus tot dit besluit: ten onrechte is in Indië de wil van den minister om de begrooting per K. M. te verminderen opgevolgd.

Maar wanneer men weet hoe alles toegaat, is het zeer begrijpelijk, dat men aan dien wil gehoor gegeven heeft, en wij zullen de laatsten zijn om dat aan de *Indische* Burgerlijke Openbare Werken kwalijk te nemen.

De begrooting is overschreden: niet is uitgevoerd — niet is uitgevoerd kunnen worden — de lijn die begroot was.

Een organische fout, voorzeker! Maar *op zich zelf* geen reden om de ingenieurs van de staatsspoorwegen, die nog nooit te laag geraamd hebben bij de uitvoering van het Indische spoorwegnet, thans dadelijk van gebrek aan verantwoordelijkheidsgevoel te beschuldigen wegens den tegenvaller van de Bantamlijn, wanneer die soms zeer natuurlijk verklaard kan worden.

* * *

Iets anders is het, dat er zonder twijfel aan de boekhouding van vele openbare, zoowel als particuliere groote werken iets hapert, waardoor het overschrijden eener begrooting eerst ontdekt wordt, als men begint te bemerken dat het totaal van de bouwsom binnen korten tijd bereikt zal zijn en men eerst tegelijkertijd tot de onaangename ontdekking komt dat het werk nog bij lange na niet af is. Men beschuldigt dan, en dat is een zeer dankbare, gemakkelijke taak, gewoonlijk onmiddellijk den executant van het werk, die eerder had moeten waarschuwen. En toch is dit dikwijls onrechtvaardig, als de boekhouding, en die alleen, de schuldige is. Niet de schuldige van het ten slotte overschrijden der totalen, maar wel van het niet tijdig ontdekken, beter nog van het niet zuiver omschrijven waar de overschrijding ligt.

Men maakt namelijk een begrooting, ingedeeld in eenige hoofdstukken. Gaat men nu bouwen, dan worden de werkzaamheden niet verricht afzonderlijk op de hoofden der begrooting, maar men doet uitgaven, bv. voor installatie, die op verschillende hoofden der begrooting vallen. Men blijft zoo uitgaven doen in den blinde, zonder dat iemand weet dat de hoofden der begrooting overschreden zijn, totdat het totaal blijkbaar te groot wordt.

Men moet dus, als bij de uitvoering blijkt dat de bouw aanleiding geeft tot uitgaven op verschillende hoofden, de begrooting anders splitsten, zoodanig, dat men naar die begrooting werken kan bij de uitvoering, en bouwrekeningen aan kan leggen, die overeenstemmen, vergeleken kunnen worden met de begrooting.

Men zal zoodoende onmiddellijk op de hoogte zijn als een zekere begrootingspost, bijvoorbeeld grondverzet op een bepaald gedeelte der lijn, overschreden wordt en kan dat tijdig onder de oogen brengen van hen, die dat aangaat. En men bespaart zich van die verrassingen, die geweten worden aan ingenieurs, die zelf het slachtoffer zijn van een niet systematische, niet doordachte boekhouding.

Dat de Bantamlijn tegenvalt is jammer. Bij de behandeling van het juist ingediende wetsontwerp voor een spoorweg voor goederen te Soerabaja zal de Minister van Koloniën ongetwijfeld ook omtrent de Bantamlijn ruiterlijk de waarheid zeggen. Tot nu toe is van regeeringswege geen enkele inlichting gegeven.

Uit gebrek aan gegevens is het ons dus niet mogelijk de gegrondheid te onderzoeken van het gerucht, dat het tekort meer dan drie millioen zou bedragen. Evenmin weten wij welken invloed op dat tekort de hier besproken oorzaken gehad hebben.

v. S.

MAANDELIJKSCHE REVUE VAN BROCHURES EN VAN TIJDSCHRIFT- EN DAGBLADARTIKELEN.

15 Mei 1899.

INHOUD.

Mr. A. J. Immink in de *Gids* over de opleiding der Oost-Indische administratieve ambtenaren. — Wat het weekblad de *Amsterdammer* van dat artikel begrijpt. — Ettelijke hoofdartikelen over de post voor de offerfeesten op Lombok in de *Standaard*. — Bestrijding daarvan door de *Nieuwe Rotterdamsche Courant*. — Hetzelfde blad over de Nederlandsch-Indische patent- en Nederlandsche bedrijfsbelasting. — Het *Algemeen Handelsblad* over het historisch broddelwerk in de „Korte Kroniek" van den Regeerings-Almanak. — Hetzelfde blad over het rendement van den Sumatra-spoorweg in verband met het winstcijfer van de Ombilien-exploitatie. — Idem over de Staats-mijnexploitatie op Banda. — Kritiek van het *Handelsblad* over het artikel van den heer Rooseboom over valsche rijksdaalders in de *Indische Gids*. — Hetzelfde blad over een technische school in Indië. — Het *Handelsblad* optimisme verwijtende aan Prof. Mr. J. de Louter in zijn beschouwing over heerendiensten in het Indische Gedenkboek. — „Laat de dooden rusten" in het *Handelsblad*. — De *Penang-Gazette* over Atjeh.

De opleiding der Oost-Indische administratieve ambtenaren is de titel van een opstel van Mr. A. J. Immink in de *Gids* van Mei, onder het motto „Ampten werden toe-gheleyt, maar gheen wijsheyt of beleyt". De schrijver geeft eerst een kort historisch overzicht van de opleiding der Indische ambtenaren, waarna hij de opleiding aan de Delftsche Instelling met het vergelijkend examen als toetsteen voor de ter beschikbaarstelling onder handen neemt.

In de eerste plaats wijst Mr. Immink op de bekende klachten over het gehalte der tegenwoordige ambtenaren B. B., die hem niet ongegrond, maar overdreven voorkomen. Gaat het gehalte inderdaad achteruit, hoewel het onderwijs aan de tegenwoordige Indische Instelling toch ongetwijfeld heel veel beter is dan dat aan de oude Koninklijke Academie, dan wijt de schrijver dit in hoofdzaak aan het verderfelijke vergelijkend-examen-systeem. Maar er zijn ook andere neven-oorzaken. Men moet niet vergeten, bij de beoordeeling der klacht over gehalte, dat aan de ambtenaren vooral in hoogere rangen, veel hooger eischen worden gesteld. Verder is de doorgraving der landengte van Suez voor Mr. Immink een oorzaak van gehaltevermindering. Sedert dien toch is er in veel mindere mate dan vroeger een zekere moed en ondernemingsgeest noodig om een Indische loopbaan te kiezen; en het gemis der persoonlijke hoedanigheden van geestkracht, flinkheid, ondernemingsgeest is geen beletsel meer om te trachten naar Indië te gaan in een ambtenaarsloopbaan.

Mr. Immink geeft dan een overzicht van de opleiding voor Britsch-Indië, waarvoor wij onze lezers natuurlijk zullen verwijzen naar het opstel van den heer C. J. Hasselman in de *Indische Gids* van Maart 1899, blz. 300, maar hij deelt allerminst diens ingenomenheid met de methode onzer Engelsche buren. Hij wijst op de vele klachten over het gehalte der door de Nederlandsche schrijvers

zoo in de wolken verheven Britsch-Indische *civil service*, niet slechts blijkende uit het vlugschrift (1881) van rechter Cunningham *British India and its rulers*, maar vooral uit de toestanden in dat land, waar periodieke hongersnooden, cholera en pest welig tieren; waar de vreeslijke belastingdruk, die aan een zeer armoedige bevolking van 250 millioen zielen wordt opgelegd, ten einde jaarlijks 30 millioen pond sterling te kunnen uitbetalen aan rente van leeningen, pensioenen, uitgaven voor den burgerlijken dienst, leger en vloot, het gevolg is van overdreven europeaniseering der geheele staatsinrichting, terwijl immers de vasalstaten, klimatorisch en geographisch geheel overeenkomende met die onder rechtstreeksch bestuur, geen hongersnood kennen.

Op deze uitpraak van Hyndham is — dunkt ons — nog al wat af te dingen. Doch aangenomen dat zij waar is, ja zelfs aangenomen dat ook de pest en de cholera, zooals een aanhaling van Prof. Dr. Eykman's inangureele rede ons zou moeten bewijzen, een beschamend getuigenis afleggen van de gebrekkige sanitaire toestanden, en dat Engeland in de nakoming zijner verplichtingen op dat gebied een voorbeeld mag nemen aan ons koloniaal beleid, is het toch wel wat kras dit alles te wijten aan de opleiding der ambtenaren, die volgens Mr. Immink de overdreven europeaniseering en daarmee de pleïade van Britsch-Indië's rampen ten gevolge heeft.

Die gebrekkige opleiding zou den ambtenaar er toe leiden Engelsche zeden, gebruiken, beschaving te verkiezen en te propageeren, zou Westersche instellingen, Westersche beschaving met de daarmee gepaard gaande geldelijke lasten doen opdringen aan een arm Oostersch volk, dat de draagkracht daartoe mist.

Dit is zeker nog al een merkwaardige opmerking, die vierkant tegenover datgene staat wat de lofredenaars op Britsche kolonisatie in de tropen beweren: dat Engeland juist daarom zooveel succes heeft gehad en nog heeft, omdat het — in tegenstelling met Latijnsche rassen — steeds practisch genoeg geweest is, om de inlanders in hun eigen sop gaar te laten koken en hen niet te assimileeren. Trouwens die europeaniseering van Britsch-Indië is in geenen deele een feit. En de kleine macht Europeesche troepen, die Engeland in dat werelddeel onderhoudt, is het grootste bewijs, dat de beschuldiging tegen de Engelschen niet steekhoudend is. Hongersnood, pest, cholera aan de europeaniseering te wijten is, dacht ons, niet zeer wetenschappelijk. Die rampen van hooger hand kwamen vroeger met veel kleiner periode voor. Hoe Mr. Immink in ernst kan aanhalen de bewering van Hyndham in de *Petite République* dat hij den hongersnood van 1897 reeds 20 jaren geleden voorspeld heeft, is mij een raadsel. Ieder Engelschman, ieder Britsch-Indiër weet dat er vroeg of laat weer een hongersnood komen zal. Men zou eerder uit het twintig jaar — een ongekend lange periode — wegblijven van die ramp het besluit kunnen trekken dat het Engelsche Bestuur Britsch-Indië tot zegen is!

Doch hoe dit zij, reeds een oppervlakkige studie der officiëele 8 *Blue books*, die sedert den hongersnood van 1896 verschenen zijn, leert ons dat er een goed georganiseerde strijd wordt gevoerd tegen elke voedselschaarschte, en dat het werkelijk niet aangaat een sociaal diep liggend verschijnsel als de Britsch-Indische hongernood, die in vroegere eeuwen de bevolking van dat land nog heel anders teisterde dan nu, toe te schrijven aan europeaniseering.

Mr. Immink deelt ons verder iets nieuws mede, namelijk dat het de bedoeling der Nederlandsche Regeering schijnt te zijn om een geheel nieuw stelsel in het leven te roepen, waaraan het beginsel ten grondslag zou liggen om geen andere dan wetenschappelijk, degelijk ontwikkelde jonge mannen. *en wel bij voorkeur diegenen die aan eene Nederlandsche universiteit het candidaats- of doctoraal examen* hebben gedaan, aan den administratieven dienst te verbinden na een korte studie b.v. van een jaar. En de schrijver noemt dit eenigszins in den geest van het Engelsche stelsel: eene algemeen wetenschappelijke ontwikkeling hoofdzaak en de indologische stndie bijzaak, hetgeen hij trouwens afkeurt, omdat hij aan die indologische studie (zeer terecht) groote waarde hecht.

Intusschen — de opmerking moet ons van het hart — wanneer werkelijk de Regeering van ons land zwanger gaat van dit plan, dan volgt zij in geenen deele een Engelsch systeem. Do Engelschen toch eischen absoluut geen *academisch* examen, zoeken niet dit examen „bij voorkeur". Een ware ramp zou het zijn, juist in het oog van hen, die dweepen met de Engelsche methode, als men die zoo averechts, zoo volkomen scheef, toepaste. Een ramp, omdat daardoor een exclusivisme zou geschapen worden voor de aanvulling van het ambtenarencorps, dat oneindig verderfelijker zou zijn dan de thans bestaande methode, waarbij, in zake algemeene ontwikkeling, het eindexamen H. B. S. is afgelegd door de candidaten, hetgeen werkelijk, wat algemeene ontwikkeling betreft, ruim voldoende is gebleken.

Het classieke latinisme heeft waarachtig nu kwaad genoeg gebrouwen; zijn invloed vermindert dagelijks; hoe is het nu toch mogelijk dat men het nu, liefst voor Indië, weer wil eischen! Is het, omdat de drang om dat knagen aan het leeuwengeraamte der klassieke oudheid, dat door hen die er van eten wordt voorgesteld als een voeding met het leeuwenmerg, af te schaffen steeds meer onafwijsbaar wordt in Nederland, dat men Indië wil opknappen met mannen die het grootste deel van hun schooltijd hebben zoek gebracht in onvruchtbaar van buiten leeren van Latijnsche en Grieksche taalregels met uitzonderingen op de uitzonderingen, zonder door te dringen tot den geest dier doode talen?

En dat zou ons ambtenaarscorps regenereeren!

Doch verheugen wij er ons over, dat zelfs Mr. Immink een systeem, zooals hij dat aan de Regeering toedicht, afkeurt.

Wederom volgt een chronologisch overzicht over de pogingen der Regeering om aan de ambtenaren B. B. indologische kennis — vooral van Maleisch en Javaansch — bij te brengen.

Opbouwen van het bestaande opleidingssysteem acht verder Mr. Immink oneindig beter dan een geheel nieuw stelsel te beproeven. Het is echter maar de vraag waar die verbeteringen zijn aan te brengen.

Ziehier de denkbeelden van Mr. Immink.

1º. Staatsopleiding van ambtenaren;

2º. Afschaffing van de afdeeling B. van het gymnasium Willem III, en, als compensatie voor de Indische ingezetenen, oprichting van een heusch gymnasium in Indië.

3º. Dit staat natuurlijk in verband met Mr. Immink's hartewensch: geen H B. S.-jongens, maar uitsluitend gymnasiaal opgeleiden kunnen O. I.

ambtenaar worden. Hier staan wij, wij aarzelen geen oogenblik het nog eens te zeggen, principieel tegenover Mr. Immink.

De klachten over gehalte vloeien in 't geheel niet voort uit gebrekkige algemeene voorbereiding. Geen Indisch ambtenaar zal een haar beter worden als hij in plaats van betrekkelijk goed moderne talen en wiskunde en natuurwetenschappen, betrekkelijk slecht die vakken en betrekkelijk goed Latijn en Grieksch geleerd heeft. Neen; de klachten over gehalte betreffen het gebrek aan karakter, in de eerste plaats, gebrek aan menschenkennis, ten slotte gebrek aan gezond verstand. En nu zouden we de kwaal verergeren door de geestdoodende studie der oude talen, zooals ze op onze gymnasia wordt opgevat ten gevolge der wet op het Hooger Onderwijs, in de plaats te stellen van de, zij het oppervlakkige ten minste oneindig meer ontwikkelender studie der H. B. S. Nimmer kunnen wij dan ook meegaan met een regeling zooals Mr. Immink voorstaat; ze zou een der grootste domheden blijken die ooit in de Chineezen van Europa is opgekomen.

4⁰. Overigens bevat de studie van Mr. Immink veel goeds. Hij wil de studie der Indische wetboeken overbrengen naar het tweede gedeelte van het ambtenaars-examen, waar zij ook naar onze meening thuis behoort.

5⁰. Zij ruile dan met de geschiedenis van Nederlandsch-Indië, die naar het eerste gedeelte wordt overgebracht.

6⁰. Afschaffing van het vergelijkende van het tweede gedeelte van het ambtenaars-examen. Èn de argumentatie èn de conclusie van den geachten schrijver zijn ons hier uit het hart gegrepen. Inderdaad dat vergelijkend examen, wedloop in hooge cijfers, dus in africhting en inpomperij, is de pest voor Indië.

7⁰. In tegenoverstelling met den heer Van der Kemp, wien een vergelijkend admissie-examen vóór den aanvang der studie — genre examen kadettenschool — als ideaal voorzweeft, wenscht Mr. Immink het eerste gedeelte van het groot ambtenaars-examen vergelijkend te maken: niet het tweede. De toegelatenen heeten candidaat-ambtenaar, doch zijn eerst beschikbaar voor den Gouverneur-Generaal als zij het tweede gedeelte gedaan hebben.

8⁰. Een leeftijdsgrens wordt vastgesteld voor de toelating tot het eerste gedeelte. (Dit komt ons overbodig voor.)

9⁰. Hier zouden wij bij willen schrijven: *Let wel.* Mr. Immink stelt voor verplichting van gymnastiek en paardrijden. Een uitmuntend denkbeeld. Maar wij zouden verder willen gaan. Wij zouden reeds op het eerste gedeelte van het vergelijkend examen een zeer hoog betrekkelijk waardecijfer willen doen toekennen aan de rubriek *physiek*: óók, maar niet slechts dus, paardrijden desnoods ook gymnastiek, maar aan den uitslag van een deugdelijk onderzoek naar den indruk dien de aanstaande ambtenaar maakt als mensch: zijn lichaamsbouw, enz.

Want de klachten over gehalte zijn ook grootendeels de schuld van dat vervloekte vergelijkend examen, dat de grootste blokkers en werkezels, al hebben zij de beroerdste physiek ter wereld, uitkiest, welke dus ambtenaar worden als ze maar door de keuringscommissie physiek worden goedgekeurd.

En laten wij het nu nog eens herhalen: wij hebben knappe lui noodig in Indië, maar wij hebben niet in de eerste plaats die blokkers en werkezels

noodig. We hebben noodig heldere koppen, lui met gezond verstand, niet versufd en overtraind door het vergelijkend examen, levenslustige kerels van stavast met een kerngezond body. Maar bovenal, hemelhoog verheven boven alle eischen; wij hebben noodig *mannen van karakter*, geen afgerichte, bleekneuzige jongetjes.

Daarom geve men — en dit is al jaren geleden door den officier van gezondheid Piekema betoogd, helaas te vergeefs, voor de vergelijkende examens aan de kadettenschool, — bij elk vergelijkend examen aan de physiek van den candidaat-ambtenaar een groote plaats het vergelijkend examen.

Wij hebben het opstel van Mr. Immink met veel genoegen gelezen. Zijn gymnasium verwerpen wij geheel; overigens gaan wij in hoofdzaak met hem mede. En het doet ons genoegen dat de *Gids* weer eens een Indisch artikel had

* * *

Hoe slecht soms gelezen wordt en hoe weinig kennis Nederlandsche toongevende journalisten soms bezitten van details, die Indisch-gasten veronderstellen dat iedereen weet, moge blijken uit een bespreking van het artikel van Mr. Immink in het weekblad de *Amsterdammer* van 14 Mei, waar wij den volgenden onzin vinden:

„Mr. A. J. Immink vergelijkt de opleiding der Oost-Indische administratieve ambtenaren met die der Engelschen voor Britsch-Indië en stelt verschillende maatregelen voor tot verbetering daarvan o. m. dat de voorbereidende school te Delft zal opengesteld worden niet alleen voor gewezen H. B. S. scholieren, maar ook voor jongelui, die het gymnasiaal examen hebben afgelegd."

Niet voor onze lezers, maar ten bate van dat algemeen verspreid weekblad, merken wij op 1°. dat ook thans voor de „voorbereidende school te Delft" het diploma eindexamen gymnasium voldoende is en dat Mr. Immink te verstandig is om open deuren te willen intrappen; 2°. dat hij in de toekomst de H. B. S. wil weren en het gymnasium het monopolie geven.

Het is maar goed voor haar naam dat de *Amsterdammer* doorloopend de *Indische Gids* negeert: naar dit staatje zou men fraaie dingen kunnen verwachten, als ze eens beproefde een onzer artikelen te bespreken. Daarvoor is toch eenige voorbereiding noodig.

* * *

Zondert men het *Algemeen Handelsblad* uit, dan is de grootte van den oogst van hoofdartikelen over koloniale zaken in de Nederlandsche dagbladpers gewoonlijk al heel schraal. Zonderling is dan nog de keuze der onderwerpen, kolommen achter kolommen vullende met een artikel over een in werkelijkheid hoogst ondergeschikt, zelfs onbelangrijk punt, zwijgende en altijd weer opnieuw zwijgende over hoofdzaken.

Nimmer waren wij in die mate onder den indruk dat men op koloniaal gebied een groot deel der Nederlandsche pers zou kunnen aanspreken met de woorden van Mattheus XXIII, vers 24: „gij blinde leidslieden die de mug uitzijgt, en den kemel doorzwelgt", dan na de lezing van niet minder dan 3 hoofdartikelen in de *Standaard* (19, 21 en 24 April) onder den titel „Een netelig vraagstuk", waarop de *Nieuwe Rotterdamsche Courant* antwoordde met twee hoofdartikelen (4 Mei) onder het hoofd „Een verantwoording". En wat heeft nu al die stroomen inkt doen vloeien in bladen, die zoo weinig

ruimte hebben voor Indië, wanneer het iets anders betreft dan nieuws uit de mail? 't Is niets anders dan herkauwen van het onnoozele postje over offerfeesten op Lombok!

Wij hebben te dezer plaatse in de Maartaflevering (blz. 347—353) onze ergernis niet verheeld over de gewichtigheid, waarmee deze onnoozele zaak in dit land werd opgevat. Maar ze is helaas, nog niet uit, opnieuw is ze de hoofdschotel van de dagbladpers in dezen verslagtijd!

Zonder veel opgewektheid zetten wij ons thans aan het analyseeren van de *Standaard*-artikelen, die ons trouwens reeds eenige maanden geleden beloofd waren en waar wij reeds in gedachte tegen hebben opgezien. Zooals ons nu blijkt, terecht.

Welk een draagwijdte de *Standaard* aan deze zaak geeft, blijkt al dadelijk uit de eerste alinea, waar het onderwerp van al deze artikelen genaamd wordt *de Lombok-quaestie.*

„Dat Lombok ten deze van Bali, en Bali van andere deelen van onzen Archipel, gescheiden werd, vloeide uit niets anders voort dan uit behoefte aan zuivere distinctie. Op Bali had men met contractueele bedingen te doen, op Lombok niet; en wie een quaestie van beginsel tot beslissing wenscht te brengen, doet altoos wel, zoo hij ze aanvat in haar minst verwikkelden vorm.

„Ten principale daarentegen — hierover kan geen geschil bestaan — stond men op Bali voor dezelfde quaestie, en wel voor de vraag, of de Ned. Regeering geld mag uitkeeren met de aangewezen bestemming van te dienen voor een Heidensch offerfeest.

„Zij toch, die deze vraag beslist ontkennend beantwoorden, kunnen noch mogen toegeven, dat een contractueel beding ooit vrijbrief kon zijn, om te doen wat in zich zelf zonde is. Een onzedelijke belofte *mag* men niet houden. Hierover bestaat bij de leeraars der Christelijke zedekunde zelfs geen verschil van meening".

Een kleine opmerking kunnen wij hier niet onthouden. Wanneer een Europeesche mogendheid, zoogenaamd Christelijke, een contract *opdringt* aan inlanders, opdringt na een oorlog waarin zij het onderspit gedolven hebben, dan is het wèl zaak, dat die Christelijke mogendheid eerst goed nadenkt welke beloften zij in dat contract aan de inlanders geeft. Ons komt het in de hoogste mate onzedelijk voor het contract te breken op grond eener na het sluiten van het contract ontdekte beweerde onzedelijkheid.

„Het denkbeeld" — zoo gaat de *Standaard* voort — „om het met de Balineezen aangegane beding af te koopen, is dan ook zoowel in als buiten de Kamer misverstaan.

„Want wel had de critiek volkomen gelijk, dat het kapitaliseeren van de bedongen jaarlijksche bijdrage lood om oud ijzer zou geweest zijn; maar zóó behoefde dat denkbeeld (van den heer Brummelkamp) niet te worden opgevat. Wie een beding aannam, of een belofte gaf, waarvan hij van achteren inziet, dat ze onzedelijk is, kan ook een poging aanwenden, om van zulk een beding of zulk een belofte ontheven te worden. En al *schijnt* dit nu, waar het beding over geld liep, en de ontheffing van belofte insgelijks voor geld verkregen wordt, geheel hetzelfde te zijn, toch is het heel iets anders".

Wij moeten eerlijk bekennen dat wij het onderscheid niet inzien.

Doch ter zake. Het anti-revolutionnaire hoofdorgaan betoogt nu dat wij

van oudsher niet de methode der Spanjaarden op Cuba en de Philippijnen volgden. Door ons zijn de „afgodische diensten", die wij in den Archipel vonden, niet gestuit en de bevolking is niet ijlings, goedschiks, kwaadschiks gedoopt. Wij namen het *mercantiele* standpunt in, totdat de overheid, die bij de gratie Gods regeert, na Engelands teruggave van de koloniën, in plaats trad van onze gecharterde O. I. Compagnie.

Van de hooge, zedelijke roeping om, als Europeesche mogendheid, de eilanden van den Archipel tot hoogere ontwikkeling te brengen, werd echter door de raadslieden van onzen eersten Koning weinig gevoeld. Hun zinnen en peinzen concentreerde zich in de Batigslot-politiek: het mercantiele doel bleef op den voorgrond staan.

Natuurlijk; het verleden der Compagnie moest nawerken. Trouwens niet één enkele regeering bestaat noch bestond, zóó ideaal dat ze *uitsluitend* met een zedelijk doel de verantwoordelijkheid voor een uitgebreid koloniaal bezit op zich neemt. Ook het Liberalisme had wel terdege voordeel voor Nederland op het oog, maar een voordeel dat zonder staatsdwang door ontwikkeling der nijverheid ons in den schoot zou worden geworpen, en in plaats van in de staatskas, zou vloeien in de kas van aandeelhouders en particulieren. En wat nog sterker spreekt, de sterke koloniale actie, thans gaande in Oost-Azië en Afrika, maakt er in Amerika, Duitschland, Frankrijk noch Engeland een geheim van dat het koloniaal bezit gezocht wordt als markt voor zijn nijverheid.

Is dus feitelijk het mercantiel belang niet op zij te dringen, het verschil ligt alleen in de vraag of men zijn proflijt zoeken zal door als Regeering van de koloniale bevolking zich door dwang inkomsten te verzekeren, oftewel dat men als Regeering het leven onder deze volkeren op hooger peil zal pogen te brengen, om voorts aan het maatschappelijk verkeer het beoogde voordeel te bereiden.

Te dezen opzichte nu stonden Antirevolutionairen en Liberalen steeds tegenover de Conservatieven in bond. Niet hoofd voor hoofd, maar als partijen.

Niet, dat daarom beider motief eender was. De humanitaire gedachte dreef het Liberalisme, de Christelijke idée de Antirevolutionairen. En dit verschil van drijfveer bracht te weeg, dat de Liberalen wel óók voor de Zending een vriendelijk woord hadden, maar toch in hoofdzaak op vrije maatschappelijke ontwikkeling, inzonderheid ten bate der Nijverheid, aanstuurden; terwijl, omgekeerd, de antirevolutionaire partij wel óók voor vrije ontwikkeling was, maar toch in hoofdzaak op de kerstening aan Indië was bedacht.

Zoo hadden beiden gemeen de ernstige poging, om uit het Regeeringsbeleid de oude mercantiele gedachte weg te dringen, en ernstig het oog te openen voor de sociale regeeringstaak. Maar beiderzijds ging men hierbij eenzijdig te werk. Er heerschte dualisme. Van Liberale zijde beschouwt men deze sociale regeeringstaak te eenzijdig met het oog op de *materieele*, van antirevolutionaire zijde te eenzijdig met het oog op de *geestelijke* ontwikkeling. Een eenzijdigheid, die eerst van lieverlede in scherpte afnam. Althans bij vroeger vergeleken mag gezegd, dat de Liberalen thans een beter oog kregen op het belang der Zending, en dat de Antirevolutionairen thans meer hun roeping gingen verstaan, om ook met de stoffelijke belangen der Indische maatschappij rekening te houden.

Toch bleef een principieel verschil beide partijen scheiden. Wat hoofdfactor was voor de ééne, bleef bijkomstige factor voor de andere. Iets wat nog onlangs bij de opneming van de Japaneezen onder de personen van Europeeschen stand, duidelijk aan het licht trad.

Van de zijde der anti-revolutionairen kan de overtuiging niet verzaakt worden, dat de wortel van allen waarachtigen vooruitgang in den Christus ligt. Dat een vernis van beschaving, of ook een nabootsing van beschaving, als thans in Japan valt waar te nemen, de grondslagen van het zedelijk en maatschappelijk leven onveranderd laat, en dat uit dien hoofde de hoogste schat, dien een Europeesch volk aan de bevolking van zijn koloniën brengen kan, steeds zal blijven bestaan in haar Doop.

Van liberale zijde daarentegen oordeelt men, dat zeer zeker in de kerstening van een deel van onzen Archipel winste ligt aan gouvernementeele kracht, maar dat desniettemin rijper ontwikkeling en hooger beschaving zeer wel, ook zonder den bevruchtenden invloed van de Christelijke religie, bereikbaar is.

De tegenwoordige Minister van Koloniën, voor de Zending anders niet onvriendelijk, heeft dan ook niet verzuimd, in de gewisselde stukken over de wijziging van Art. 109 van het N. I. Regl. ten behoeve van Japan aan te brengen, met zoo vele woorden er op te wijzen, dat z. i. Japan ten bewijze strekt, hoe wezenlijke beschaving zeer wel *zonder* de bekeering van het volk tot het Christendom, in een nog Heidensch land, bestaan kon.

Dit verschil van overtuiging, dat door niets is weg te cijferen, komt dan ook bij elk parlementair debat weer aan den dag.

Het positief Christelijke en het humanitaire standpunt scheidt de Antirevolutionaire van de Liberale partijen, die anders op dit terrein formeel in het hoog houden van de zedelijke roeping der Landsregeering homogeen zijn.

De *Standaard* bekent vervolgens kleur in zake de verhouding der Landsregeering tegenover het „Paganisme en Islamisme"; in beiden ziet de anti-revolutionair *valsche* religiën, de liberaal *goede* religiën alleen maar van een *lageren trap*. En in den laatsten tijd zijn ook belijdende Christenen, met name de Ethischen, met die zienswijze medegegaan. Een gedachtengang, waarin alle absolute tegenstelling tusschen Christendom en de overige godsdiensten wegvalt, herleid wordt tot een relatief, wijl gradueel verschil. Op een beslist ander standpunt staan de anti-revolutionairen, die op grond van Gods Woord een onuitwischbare tegenstelling aannemen tusschen ware en valsche religie. Volgens hen is er geen evolutie geweest, maar val, degredatie, steeds voortgaande ontzinking aan de ware religie. En ten slotte het Christendom, de dienst van den eenig waren God, niet als gerijpt product van het Paganisme, maar ter bestrijding van en in tegenstelling met alle afgoderij: en als vrucht van tusschenkomende genade, het licht dat God zelf uitstraalt. De anti-revolutionair vindt in Paganisme en Islamisme niet iets prijslijks, maar iets zondigs: het zijn pseudo-religiën, aan den afgod een eer gevende, die den levenden God alleen toekomt. Uit dat oogpunt mag het geval van Lombok niet op zich zelf beschouwd worden maar in verband met de algemeene positie. Liberalen en Anti-revolutionairen gaan samen in 3 punten: 1°. ons gouvernement moet de bestaande pseudo-religiën niet met geweld uitroeien, 2°. het moet niet zelf het evangelie prediken aan de volken van den Archipel, maar dit aan de

kerk overlaten, 3º. het moet de zending zijdelings steunen door bevordering van hospitaaldienst en schooldienst.

Maar hierbij houdt de overeenstemming dan ook op, en scherp daarentegen teekent zich het contrast, als de vraag gesteld wordt, wat der Overheid te doen staat, zoo dikwijls ze met het Paganisme en het Islamisme in aanraking komt.

Dan toch acht de Liberaal, dat men de houding aan moet nemen, alsof ook de Regeering zelve deze pseudo-religiën *eerbiedwaardig* vindt, terwijl de Anti-revolutionair alsdan den eisch stelt, dat de Regeering, zij het ook op beleefde en voorzichtige wijze, toonen zal, dat ze opzettelijk alle gemeenschap met deze pseudo-religiën *mijdt*.

Als gevolg hiervan is het gezien, hoe residenten en andere hooge regeeringsambtenaren, in kostuum en officieel, bij de culte van deze valsche religiën zich vinden lieten; zelve soms het signaal tot deze uitvoeringen gaven; in hunne manifesten van *Allah* in plaats van den eenig waren God spraken; moskeëen hielpen bouwen; exorcistische handelingen gelastten; en zoo ook geld toezegden voor Heidensche offerfeesten, ja, bij het geven van dit geld zelfs uitspraken, dat dit strekte om „den volksgeest te *verheffen*." (*Koloniaal Verslag* van het vorig jaar).

Alles uitvloeisel van één leidende gedachte: Deze kinderlijke godsdienstvormen zijn niet slechts te ontzien, maar als iets *eerbiedwaardigs* te bejegenen.

En hiertegen nu komt de Anti-revolutionair in verzet. Hij acht, dat de gezaghebbende vertegenwoordigers van een Christennatie niet aldus handelen *mogen*. Hij oordeelt, dat op deze wijze, al is het ook slechts voor den vorm, zekere hulde aan de afgoden wordt gebracht. En hij beweert, dat hierin verloochening van den eenig waren God tegenover den inlander spreekt.

Diensvolgens wil hij, dat onze Regeering en haar ambtenaren noch actief noch passief aan de culte dezer pseudo-religiën zullen deelnemen, zoomin door eerbetoon, als door geld

Hij wil, dat de Regeering aan den inlander den indruk zal geven: Wij laten u vrij in al wat ge op eigen verantwoordelijkheid doet, maar eischen wederkeerig, dat ge óns Christelijk standpunt zult eerbiedigen; en dit standpunt verbiedt ons, actief of passief, aan uw culte deel te nemen.

Niet dus een eeren van die cultes door presentie, deelneming of geldverstrekking, maar *vrijlating* op conditie van *onthouding*.

Dit alles ziet er zeker erg crimineel uit, naar het ons voorkomt. Maar de *Standaard* neemt nu haar draai. Zij meent het blijkbaar zoo kwaad niet. Zij is wel zoo goed te letten op en te erkennen „het verband van deze pseudo-religiën met het sociale en politieke leven van de volken in onzen Archipel"; ze ontdekt dat zoowel onder het Paganisme als onder het Islamisme de religieuse draad door heel het politieke en sociale leven van deze volken is heengeweven.

Priesters zitten ex officio in politieke besturen en rechtbanken. Burgerlijke en strafrechterlijke wetgeving is op het innigst met deze pseudo-religiën verbonden. Alle sociale en politieke levensuitingen worden door het dogma dezer pseudo-religiën beheerscht en staan met haar culte in rechtstreeksch verband.

Er is uit dien hoofde voor de Landsregeering geen aanraking met het politieke

of sociale leven van deze natiën mogelijk, of *middellijk* brengt ze de Regeering altoos in aanraking met de dogma's, de culte of de priesters dezer pseudo religiën.

Strikte doorvoering van den regel tot onthouding, tot onthouding niet alleen daar, waar het tot *rechtstreeksche* deelneming aan een eerbiedbetooning aan deze culte zou leiden, maar ook waar de daad der inlanders *middellijk* verband met het Paganisme of Islamisme in het leven roept, wil dus zeggen, dat we ons morgen den dag uit onzen Archipel hebben terug te trekken. Geen sociale of politieke aanraking zou dan toch mogelijk zijn.

„Zoo zouden", zegt nu de *Standaard*, waarschuwend, „we misschien niet spreken, indien we in Indië als tegen één stonden. Hadden we numeriek verreweg het overwicht, zoo zou de eisch te stellen zijn, dat de inlander zich in zijn politiek en sociaal leven, onder vrijlating van zijn pseudo-religie, naar ons voegen zou. Amerika zette dit ten deele met de Indianen door."

Het schijnt wel dat de reis van Dr. Kuyper naar Amerika, die hem het befaamde gesprek met Mac Kinley heeft opgeleverd, hem ook een goeden blik heeft doen slaan in Amerika's Indianen-politiek: anders nu juist niet iets waarop Amerika trotsch behoeft te zijn. God helpe onze inlanders, zoo zouden wij geneigd zijn te zeggen, wanneer de heer Kuyper en de zijnen ooit tien tegen één tegenover hen staan! Het lot dat hun hier wordt voorgespiegeld is niet aanlokkend.

Vooral treft ons in dit heele artikel de over-een-kam-scheerderij van „Paganisme en Islamisme", beiden als louter afgoden-diensten gedoodverfd.

Men behoeft niet diep door te dringen in de vergelijkende godsdienstwetenschap, die in ditzelfde artikel de schuld wordt genoemd van der liberalen eerbied voor, verdraagzaamheid tegenover de godsdiensten van andersdenkenden, om te gevoelen dat hier een groote logische fout wordt begaan door de *Standaard*: de Islam is het tegendeel van een afgodendienst; hij is monothëistisch. Belachelijk eigenlijk is het dit hier te moeten zeggen; want *wie* is er die dat niet weet? De *Standaard* weet het natuurlijk opperbest, maar haar betoog over de pseudo-religiën zou hiermee geheel uiteenspatten, terwijl zij met die praemisse (die echter van huis uit valsch is) dat elke niet Christelijke godsdienst — boeddhisme of islamisme dat doet er niet toe — afgodendienst is, een evengoed gestyleerd als zuiver gedacht artikel leverde.

Want nu krijgen we nog een meesterlijk staaltje van de kunst om ons beheer in Indië goed te praten. Men zou zeggen na het voorgaande dat dit bepaald moeilijk moet zijn. Maar het opportunisme schijnt ook aan de *Standaard* te behagen. Immers zij zegt:

„Maar in dien toestand (dat wij tien tegen een inlander staan) verkeeren we niet. De inlandsche bevolking is numeriek zoo verreweg in de meerderheid, dat het Europeesche element nauwelijks meêtelt. Ons bestuur vindt zijn kracht in het gebruik van de inlandsche hoofden als instrument. Zelven besturen kunnen we van verre niet. En zelfs onze legermacht is zoo uiterst gering, dat van het doorzetten van zulk een geheel andere bestuurswijze en wetgeving eenvoudig geen sprake kan zijn.

„Al hadden we dan ook een belijdend Christen als minister van Koloniën, een dito als gouverneur-generaal, en een dito in elk residentschap, en op elk kantoor, het zou nochtans volstrekt onmogelijk zijn om de inmenging van de dogma's, de culte en de clerus uit politieke en sociale handeling te weren.

„Het *middellijk* verband met deze pseudo-religiën is uit dien hoofde niet te ontgaan; en eerst als de meerderheid van de bevolking van onzen Archipel gedoopt zal zijn, zal hier verandering in kunnen komen. En juist uit dien hoofde is het, dat op onthouding van *rechtstreeksch* verband met zooveel meer klem moet worden aangedrongen, wijl anders alles dooreenvloeit, en alle tegenstelling tusschen de Regeering van een Christelijke natie en de inlandsche pseudo-religiën ophoudt.

„En dit nu kan niet anders dan tot den regel leiden, om bij *eigen daad* alle eeren van deze pseudo-religiën te mijden, en geen ander verband te dulden, dan waarbij *de daad van den inlander* voor *zijn* verantwoording blijft.

„Dien regel nu schond de voordracht der Regeering, toen ze voorstelde rechtstreeks voor *Heidensche offerfeesten* gelden te geven.

„Of nu de heeren Keuchenius en Mackay, als ministers van koloniën, dienzelfden weg insloegen, doet hier niets ter zake. Niet hun gedrag, alleen het beginsel, stelt den regel. Bovendien gaat het niet aan, hen aansprakelijk te stellen voor een begrootingspost, waarover dusver nog nimmer contradictoir debat gevoerd was. Een bewindsman doet honderde dingen puur machinaal. Dit kan niet anders. En dan eerst rijst de verantwoordelijkheid, zoo men, na contradictoir debat, als de aandacht er op gevestigd is, en het beginsel op den voorgrond is gesteld, nochtans volhardt.

„Dit contradictoire debat nu werd aanstonds saamgetrokken in de tegenstelling: *Offerfeest* of *Volksfeest*; en zulks eenvoudig, omdat bij een *Offerfeest* het verband met het Paganisme *rechtstreeksch*, bij een *Volksfeest* daarentegen *middellijk* is.

„*Offerfeest* is een religieus, *Volksfeest* is een sociaal begrip; en het feit dat de inlander zijn Volksfeest met culte mengt, staat op één lijn met de vermenging tusschen religieus en sociaal leven, die heel de Indische maatschappij beheerscht.

De critiek, die op *schijn* of *wezen* wees, aanvaardt de redacteur van de *Standaard* dan ook niet. Er is hier *wezenlijk* verschil, en wel dit zelfde *wezenlijke* verschil tusschen *eigen* en *anderer* daad, dat stipt en streng moet worden vastgehouden, wil men niet óf met geheel ons regeeringsstelsel in conflict komen, òf van de bewindvoering over zulke volkeren afzien.

„Slechts dit geven we toe, dat op het in casu volgen van dezen regel, door het eerst *rechtstreeks* bestemmen van deze gelden voor een *offerfeest*, een zeer bedenkelijke schaduw wordt geworpen, en dat juist deze schaduw het onderscheid niet dan uiterst flauw doet uitkomen. Doch juist de schaduw is schijn; in hetgeen door de schaduw verdonkerd wordt, ligt het wezen."

We krijgen nu een heerlijk staaltje van casüistiek, dat we onzen lezers niet mogen onthouden.

„Als ik in Indië een Siwa-aanbidder tot knecht heb, die zijn vader door den dood verliest, en die me geld vraagt, om een doodenoffer voor zijn vader te kunnen offeren, dan weiger ik het; maar als diezelfde knecht, zonder van een doodenoffer te spreken, mij geld vraagt voor de begrafenis van zijn vader, dan geef ik het, al weet ik dat hij zijn vader begraven zal op heidensche wijze.

„Vooral voor juristen, die zoo keurig in het onderscheiden van tweeërlei qualiteit zijn, moet dit duidelijk wezen.

„Toch begrijpen we dat er zijn, die de Regeeringsonthouding gaarne verder

zagen gaan, en zouden wenschen die over te bregen ook op het terrein van het *middellijk* verband. Mits dezulken dan maar bedenken, dat dit een beginsel en een regel van gedraging in zich sluit, en aantoonen, hoe de Regeering in onzen Archipel, gelijk die nu eenmaal is, dien regel met haar regeeringstaak zou kunnen rijmen."

Ten slotte beroept de *Standaard* zich op den apostel Paulus, die een soortgelijke onderscheiding maakte in een tijd dat vele Christenen familierelatiën hadden met Heidenen, en soms aanzaten op Heidensche feestmalen, waar offervleesch werd opgedischt. Vraag: mag een Christen dat vleesch eten, of zelfs aan het feestmaal deelnemen. Ten deze nu oordeelt Paulus dat wie ging aanzitten „met het geweten eens afgods", en het vleesch at „als iets dat aan afgoden geofferd is", zijn geweten bevlekte.

Maar men kan ook aan het feestmaal zitten en offervleesch eten zonder in zonden te vallen.

Wie het at als offervleesch, bevlekte zijn ziel, want zulkeen eerde de Heidensche culte.

Wie daarentegen alleen als familielid deel nam aan het feestmaal, ging vrij uit, want hij kwam alleen in aanraking met het familiefeest.

„Ligt nu ook hier niet dezelfde onderscheiding ten grondslag, als bij offerfeest en volksfeest?"

* * *

De door ons reeds genoemde bestrijding van de *Nieuwe Rotterdamsche Courant* heeft ons veel genoegen gedaan, omdat wij, die den diepsten eerbied koesteren voor de zending in Indië, gelijk wij herhaaldelijk uitspraken, de richting, waarin men Indië's kerstening wil drijven, namelijk de geringschatting van andersdenkende godsdiensten, ten hoogste afkeuren, al was het maar alleen omdat — afgescheiden van elke numerieke becijfering — die geringschatting ons even immoreel als onpolitiek voorkomt.

Met verbazing dan las de *Nieuwe Rotterdamsche Courant* de artikelen van de *Standaard*. *Netelig* noemt de laatste het vraagstuk; *netelig* moet inderdaad het vraagstuk voor haar zijn: netelig, dat is vol netels waaraan men zich kan branden.

Het standpunt van de *Nieuwe Rotterdamsche Courant*, dat zij — zooals wij in de Maart-aflevering bladz. 352 releveerden — reeds vroeger innam, is doodeenvoudig, dat er nog steeds, wat in 't bijzonder *deze* zaak betreft, voor de Nederlandsche regeering geen grond bestaat om haar belofte of verbintenis niet na te komen, maar wel om er zich trouw aan te houden.

Dit zijn wij volkomen eens met het Rotterdamsche blad, dat hier zeer terecht bij het concreete geval blijft, dat aan de orde is: de post voor de Lomboksche offerfeesten. Dat nu de regeering, volgens de conclusie van de *Standaard*, toen ze voorstelde rechtstreeks voor Heidensche offerfeesten gelden te geven, den regel schond: „bij eigen daad alle eeren van de pseudo-religiën te mijden, en geen ander verband te dulden, dan waarbij de daad van den inlander voor zijn verantwoording blijft, is een onjuiste conclusie: als de regeering van den onzijdigen, niet christelijken Nederlandschen Staat in Indië, als een deel van haar bestuurstaak, krachtens verdrag, belofte of naar oude herkomst landsgebruik, gelden beschikbaar stelt voor offerfeesten, dan *eert*

zij die feesten niet door *eigen daad*, maar laat *de daad van den inlander* voor zijn verantwoording.

Ten slotte de quaestie dat nu de naam „offerfeest” in den befaamden begrootingspost veranderd is in „volksfeest” volgens de *Standaard* het bezwaar is vervallen.

Hieromtrent merkt het Rotterdamsche orgaan nog eens op dat door verandering van *naam* in den *aard* der feiten geenerlei verandering is gebracht, daar iedereen toch weet dat het „volksfeest” niets anders is dan een „offerfeest”. En door die naamsverandering zou een zaak uit de verboden handelingen overgebracht zijn naar de geoorloofde. Toch schijnt de *Standaard* dit werkelijk te meenen; zie haar knecht den Siwa-aanbidder. De Juristen zoo goed als de apostel Paulus, die de *Standaard* aanhaalt, zouden zeggen dat niet de beslissing afhangt van den naam, maar van het wezen van de zaak en dat wezen heeft door naamsverandering geen wijziging ondergaan.

Hiermede nemen wij van deze naar het schijnt in Nederland gewichtigste van alle koloniale zaken — wij durven helaas niet te beweren voor goed — afscheid.

* * *

De Nederlandsch-Indische patent- en Nederlandsche bedrijfsbelasting is de titel van een hoofdartikel in de *Nieuwe Rotterdamsche Courant*, waarop wij hier de aandacht vestigen.

In de eerste plaats wordt gewezen op het feit dat gemis aan harmonie tusschen de belastingwetten van verschillende landen vaak dubbele belasting ten gevolge kan hebben of tot het ontduiken van belasting aanleiding geven.

Vooral bij het recht van successie en andere belastingen op hetgeen uit de nalatenschap van overledenen verkregen wordt, kan zich dit voordoen, wanneer de erfgenamen of legatarissen niet gevestigd zijn in het land, waar de nalatenschap is opengevallen, of wanneer de tot de nalatenschap behoorende goederen in verschillende landen verspreid zijn. Ook bij de belasting op het uitoefenen van bedrijven, onder den naam van patent of andere benamingen geheven, wanneer het ondernemingen geldt, waarvan de exploitatie zich over meer dan één land uitstrekt.

Daarom verdient het toejuiching dat het Instituut van Internationaal Recht in de zitting van het jaar 1895 (te Cambridge) het onderwerp der „dubbele belasting in het internationaal verkeer” aan de orde heeft gesteld en eene commissie heeft benoemd, die in de zitting van het jaar 1897 (te Kopenhagen) een belangrijk rapport heeft uitgebracht, dat later door het Instituut zal worden in behandeling genomen.

Veel gemakkelijker intusschen is het, conflicten als de hier bedoelde uit den weg te ruimen, waar zij voorkomen tusschen de belastingwetten van het moederland en van de koloniën, beide onder denzelfden souverein geplaatst.

Het afschaffen der patentbelasting in Nederland en hare vervanging door de bedrijfsbelasting (ingevoerd bij de wet van 2 Oct. 1893, *Staatsblad*. n°. 149) heeft, in verband met de bepalingen voor de in Nederlandsch-Indië gehandhaafde patentbelasting, tot moeielijkheden geleid, die ten deele door eene bijzondere regeling uit den weg zijn geruimd, ten deele echter nog voortduren en, vooral na eene belangrijke principieele beslissing van den Hoogen Raad, van 3 Juni 1898, voorziening schijnen te vorderen.

Het blad heeft hier het oog op de belastingplichtigheid van de in Nederland gevestigde maatschappijen, die haar bedrijf tot Nederlandsch-Indië — en van de in Nederlandsch-Indië gevestigde, die haar bedrijf tot Nederland uitstrekken.

Wat de eerstgenoemde categorie van maatschappijen betreft, was de moeielijkheid hierdoor ontstaan, dat de Nederlandsch-Indische ordonnantie op het patentrecht van 1878 (*Ind. Staatsbl.* n°. 350), in art. 2, van het Indisch patent vrijstelde de maatschappijen die, in Nederland gevestigd, aldaar de patentbelasting (2 ten honderd over het gezamenlijk bedrag der uitdeelingen) betaalden Toen nu in Nederland het patent vervangen werd door de bedrijfsbelasting, verviel die vrijstelling en zouden dus de Nederlandsche maatschappijen, waarop zij betrekking had, aan dubbele belasting onderworpen zijn geweest, indien niet eene bijzondere voorziening getroffen ware.

Eerst zijn de bedoelde maatschappijen, van 1894—1897, telkens van jaar tot jaar, door koloniale ordonnantiën van de patentbetaling in Indië vrijgesteld, en ten slotte is haar bij de ordonnantie van 6 Mei 1897 (*Ind. Staatsbl.* n°. 127) eene definitieve vrijstelling verleend, welke echter niet toepasselijk is verklaard op de in Nederland gevestigde maatschappijen, die in Nederlandsch-Indië geen ander bedrijf uitoefenen dan het aangaan van overeenkomsten, door tusschenkomst van gemachtigden, tot brand-, zee-, levens- of andere verzekeringen. Voor de laatstbedoelde is het Indisch patent gehandhaafd, met bepaling dat het inkomen, waarover de belasting wordt geheven, zal geacht worden te bedragen 10 ten honderd van het in vorige boekjaar aan premiën of kapitaal van in Indië verzekerden ontvangen bedrag, na aftrek der courtages, provisiën en rabatten, die in mindering van dat bedrag komen. Deze maatstaf is ontleend aan hetgeen in art. 6 § 4 der Nederlandsche wet op de bedrijfsbelasting voor de in Nederland werkende buitenlandsche verzekering-maatschappijen is bepaald.

Aan deze koloniale ordonnantie was voorafgegaan de Nederlandsche wet van 9 April 1897 (*Staatsbl.* n°. 84), waarbij was bepaald dat van hetgeen hier aan bedrijfsbelasting zou worden ontvangen van hier te lande gevestigde maatschappijen, die haar bedrijf geheel of ten deele in Nederlandsch-Indië uitoefenen, een gedeelte aan de geldmiddelen van Nederlandsch-Indië zou worden uitgekeerd, als vergoeding voor het vervallen der heffing van patentrecht in Indië. Volgens art. 2 der wet bedraagt dit uit te keeren gedeelte twee-derden van het hier ontvangen bedrag van maatschappijen, wier hoofdbedrijf bestaat in de uitoefening van landbouw, mijnbouw of fabrieksnijverheid in Ned.-Indië, het exploiteeren en verhuren aldaar van spoorwegen of andere middelen van vervoer te lande, het vervoeren van goederen en personen tusschen gedeelten van den Indischen Archipel of tusschen dien Archipel en landen buiten Europa, en van alle andere maatschappijen die geacht kunnen worden haar bedrijf of haar hoofdbedrijf uitsluitend in Nederlandsch-Indië uit te oefenen. Voor alle maatschappijen, met uitzondering van verzekering-maatschappijen, die kantoren of vaste inrichtingen in Nederlandsch-Indië hebben, is de uitkeering bepaald op de helft van voormeld bedrag.

In verband met het in Nederlandsch-Indië aan de Nederlandsche verzekering-maatschappijen opgelegde patentrecht, wordt voor deze aan de Indische schatkist niets uitgekeerd.

Het stelsel der uitkeering op zich zelf verdient zeker goedkeuring; het is

eenvoudig en practisch en al moge in de bepaling van het bedrag der uitkeering uit den aard der zaak iets willekeurigs gelegen zijn, dit bezwaar moet minder gelden dan dat der dubbele heffing.

Men mag echter vragen, waarom het stelsel niet ook op de verzekering-maatschappijen is toegepast. In de Memorie van Toelichting tot het ontwerp van wet van 9 April 1894 vindt men als eenigen grond voor die uitzondering vermeld: „Wat deze vennootschappen geacht worden in Indië te verdienen, „is van te gering belang om ze te begrijpen onder de regeling van art. 2" (de uitkeering).

Er zijn intusschen in Nederland verzekering-maatschappijen, voor welke het door Indische agentschappen verdiende niet zoo gering is; maar, al ware dit anders, dan zou het argument toch niet kunnen opgaan, want onder de andere maatschappijen, voor welke wel uitkeering bepaald is, zijn er ook, die in Indië niet veel verdienen.

Het is niet geheel billijk de Nederlandsche verzekering-maatschappijen aan eene dubbele belastingheffing te onderwerpen, die men voor andere maatschappijen heeft afgeschaft. Dubbele belastingheffing, niet alleen in dien zin, dat de formaliteiten op twee plaatsen te vervullen zijn, maar ook met het oog op het te betalen bedrag.

Ofschoon toch in Indië slechts het *aldaar* ontvangen premiebedrag tot maatstaf strekt, wordt, volgens de letter der wet op de bedrijfsbelasting, over het geheele bedrijf betaald.

En al ware dit zoo niet, al ware eene splitsing tusschen het bedrijf in Nederland en dat in Indië aangenomen, zoodat voor het berekenen der belasting in Nederland het bedrag der Indische premiën zou worden afgetrokken van het totaal der inkomsten, dan nog ware de regeling niet volkomen billijk, omdat het mogelijk is, dat in Indie met winst, in Nederland met verlies gewerkt is, of omgekeerd, zoodat alleen als juist kan worden aangemerkt eene regeling waarbij de uitkomsten van het *geheele bedrijf* tot maatstaf worden genomen.

Waarom dan het voor alle andere Nederlandsche — tevens in Indie werkende — maatschappijen aangenomen stelsel niet ook op de verzekering-maatschappijen toegepast, al zou dan ook de uitkeering door de Nederlandsche schatkist aan de Indische te doen, slechts zeer gering behoeven te zijn?

Van nog meer gewicht noemt de *Nieuwe Rotterdamsche Courant* intusschen de behoefte aan regeling die, vooral na het vermelde arrest van ons hoogste rechtscollege, ten aanzien der ook in Nederland werkende Indische maatschappijen bestaat.

Volgens art. 1g der Nederlandsche wet op de bedrijfsbelasting is deze belasting verschuldigd door „in het buitenland gevestigde, die hier te lande door tusschenkomst van gemachtigden, hier gevestigd, overeenkomsten aangaan tot brand-, zee-, levens- of andere verzekering". Een te Batavia gevestigde, in Nederland door agenten vertegenwoordigde assurantie-maatschappij was, op grond van deze bepaling, in de bedrijfsbelasting aangeslagen, maar was hiertegen in verzet gekomen, bewerende dat onder de uitdrukking: „het buitenland", de koloniën niet begrepen zijn.

Door de rechtbank te Amsterdam was deze bewering juist geoordeeld, maar, overeenkomstig de conclusie van den procureur-generaal, werd dit Amsterdamsche

vonnis, bij bovengemeld arrest, door den Hoogen Raad vernietigd. De Hooge Raad heeft beslist, dat in de wet op de bedrijfsbelasting het woord buitenland wel degelijk de Nederlandsche koloniën omvat.

De in Nederlandsch-Indië gevestigde assurantie-maatschappijen hebben dus in Nederland de bedrijfsbelasting te betalen.

Blijkens de door den procureur-generaal bij den Hoogen Raad in het vermelde rechtsgeding genomen conclusie was namens de assurantie-maatschappij o. a. aangevoerd, dat zij, ware de aanslag wettig, dubbele belasting zou hebben te betalen, hetgeen intusschen door de wederpartij werd betwist.

Art. 1 der Indische patent-ordonnantie van 1878 verklaart, dat de belasting verschuldigd is, „van alle inkomen verkregen door uitoefening binnen Nederlandsch-Indië van landbouw-, fabriek-, ambacht- of handelsnijverheid" enz. Art. 4 bepaalt, dat door inkomen wordt verstaan „al hetgeen in geld of in goederen genoten wordt, na aftrek van de uitgaven voor de voortzetting van de onderneming, het beroep of bedrijf in den bestaanden vorm".

Deze beide bepalingen luiden zeer algemeen. Art. 1 gewaagt niet van „alle inkomen binnen Nederlandsch-Indië verkregen", maar van „uitoefening binnen Nederlandsch-Indië van landbouw-, fabriek-, ambacht- of handelsnijverheid". Waar de zetel der maatschappij in Indië is, kan zeker gezegd worden, dat het bedrijf in Indië wordt uitgeoefend, ook al heeft de maatschappij in Nederland of elders agenten. Dat dit de bedoeling is, blijkt nog duidelijker uit de omschrijving van Art. 4, volgens welke al hetgeen genoten wordt, onder aftrek van de uitgaven van de onderneming (dus zeer algemeen), als belastbaar inkomen geldt.

Gaat de leer van den Hoogen Raad op, dan is hier (en ook in het geval van art. 1 h der wet op de bedrijfsbelasting, betreffende alle andere buitenlandsche ondernemingen, die hier te lande persoonlijk of door gemachtigden een bedrijf geregeld uitoefenen) zeer zeker dubbele belasting.

Waar de ondernemingen in een vreemden staat gevestigd zijn, kan dit als retorsie-maatregel tegenover buitenlandsche wetten wellicht nuttig zijn en kan althans door den Nederlandschen wetgever alleen de harmonie niet worden tot stand gebracht. Maar waar het ondernemingen geldt, in de Nederlandsche koloniën gevestigd, mag zulk een toestand niet blijven voortbestaan.

Is dus de vorenstaande interpretatie van artt. 1 en 4 der Indische patent-ordonnantie juist (en zij schijnt vaak aldus te worden toegepast), dan moet door wijziging der wet op de bedrijfsbelasting de dubbele belastingheffing een einde nemen.

Acht men die interpretatie niet juist, dan zou in allen gevalle eene verduidelijking der Indische ordonnantie toepassing in anderen zin onmogelijk moeten maken, zoodat slechts over het inkomen binnen Nederlandsch-Indië verkregen, of, wil men het in andere landen dan Nederland buiten Neerlandsch-Indië verkregen inkomen niet onbelast laten, dan althans over het geheele inkomen met uitzondering van het in Nederland verkregene, patent verschuldigd moeten zijn.

Ook deze regeling intusschen zou, om de reden hierboven vermeld, bij de behandeling van de belasting door in Nederland gevestigde maatschappijen te betalen, niet billijk zijn. Het kan toch gebeuren, dat eene in Indië gevestigde maatschappij aldaar winst gemaakt, maar in Nederland verliezen geleden heeft,

die tegen de gemaakte winst opwegen. Zoodanige maatschappij zou dan toch naar den maatstaf der in Indië gemaakte winsten patent te betalen hebben.

Tot dergelijke resultaten kan men komen, als men de eenheid van het bedrijf uit het oog verliest, daargelaten nog de practische moeielijkheden, die zich kunnen voordoen, als men moet bepalen wat tot het Indische, wat tot het Nederlandsche inkomen behoort.

Slechts één stelsel is billijk, practisch en economisch juist te achten, dat namelijk, waarbij de eenheid van het bedrijf erkend en dus van de maatschappijen, die zoowel in Indië als in Nederland werken, slechts daar bedrijfsbelasting of patent geheven wordt, waar haar hoofdzetel gevestigd is, — met uitkeering van een door de wet bepaald gedeelte der belasting door het moederland aan de kolonie of omgekeerd: toepassing dus, ook op de in Nederlandsch-Indië gevestigde maatschappijen, van hetgeen bij de wet van 9 April 1897 voor de in Nederland gevestigde bepaald is, wijziging van de Nederlandsche wet op de bedrijfsbelasting in den geest der bovengemelde Indische ordonnantie van 6 Mei 1897 en opheffing der ongemotiveerde uitzondering ten aanzien der maatschappijen van verzekering.

Tot zooverre het uitnemend betoog van het Rotterdamsche blad.

De beslissing van den Hoogen Raad, dat Nederlandsch-Indië buitenland is als er in een Nederlandsche wet op de bedrijfsbelasting van Nederlandsch-Indië iets te halen is, is volkomen juist en zeker in overeenstemming met den letter der wet.

Alleen dan is Nederlandsch-Indië binnenland, als het achteraf gezet kan worden bij het buitenland, zooals in de Kroningsdagen aan de Indische pers ten deel viel. Maar buitenland is het natuurlijk, als het, door als binnenland gerekend te worden, eenig voordeel zou hebben!

* * *

„Historisch broddelwerk" is het lang niet malsch oordeel dat het *Algemeen Handelsblad* (29 April) velt over het geschiedkundig overzicht in den onlangs verschenen Regeeringsalmanak voor 1899 in de rubriek „Korte Kroniek". De aangehaalde staaltjes zijn inderdaad vermakelijk. De officieele sleur belet blijkbaar den samenstellers kennis te nemen van nieuwe bronnen: ze drukken maar weer af, wat hun voorgangers er in plaatsen. Zoo schrijft de heer W. P. Groeneveldt in „de Nederlanders in China", dat ruim één jaar geleden verscheen, dat het is alsof er eene apocryphe bron bestaat, vol van de grootste onjuistheden. Daaruit zou dan de Regeeringsalmanak hebben geput, waarin men vindt: „1622 Vruchteloos beleg van Macao door Bontekoe. De Chineezen staan het eiland Formosa af, alwaar het fort Zeelandia gesticht wordt." Dit alles nu is onjuist: Macao werd niet belegerd, maar men deed een aanslag op die plaats, die één dag duurde; de aanvoerder der onzen heette Reijersen; in dat jaar werd geen fort op Formosa, maar in de Pescadores gesticht; Formosa werd niet door de Chineezen aan ons afgestaan, want destijds behoorde het hun niet toe; de vestiging op Formosa volgde eerst in 1624.

In den nieuwen jaargang vindt men dezelfde onjuiste mededeeling terug! Het *Handelsblad* herinnert ons dat er sedert 1892 bij de Algemeene Secretarie een landsarchivaris is. Tot zijne opbouwing kan de lange reeks onjuistheden, onvolledigheden en inconsequenties dienen die het blad verder opsomt. Slechts een paar grepen worden hier gedaan; den archivaris zelf verwijzen wij naar het artikel.

Van al wat er in 1840, 1847 en tusschen 1854 en '61 op Nias voorviel, wordt met geen woord gesproken; maar wel vinden wij aangeteekend dat, in September 1863, te Soerakarta een veemarkt is geweest.

In het laatst van 1832 scheen de Padri-oorlog, ter Westkust van Sumatra, geëindigd, en onze kroniek maakt daarvan melding met de woorden: „Onderwerping der Padri's". Maar in Januari 1833 kwam een goed deel der Padangsche bovenlanden in opstand: verschillende posten werden afgeloopen en uitgemoord, en het duurde nog bijna zes jaren voordat, met den val van Daloe Daloe, de Padri-oorlog werkelijk geëindigd was.

Van dit alles spreekt onze „kroniek" niet, evenmin van onze vestigingen in 1833, '38, '39 ter Sumatra's Oostkust en het weder verlaten van die posten in 1843.

In 1846 wordt een gouverneur van Borneo benoemd: de heer A. L. Weddik, die de eenige is geweest. De kroniek meldt dit in plechtigen stijl: „Verheffing van de Nederlandsche bezittingen op het eiland Borneo tot een Gouvernement" en aangezien daarvan verder niet gewaagd wordt, zou men allicht kunnen denken dat het Gouvernement van Borneo nog altijd bestaat.

Inderdaad, het is wel noodig, — zoo eindigt het *Handelsblad* — dat aan dit onderdeel van den Indischen Regeerings-almanak wat meer aandacht wordt gewijd. De officieele „korte kroniek" is, in haar geheel, te beschouwen als het werk van een tot de samenstelling volstrekt onbevoegd persoon, zonder eenige methode, zonder eenigen waarborg voor hare juistheid.

* * *

Het *Algemeen Handelsblad* (20 April) houdt een beschouwing over het rendement van den Sumatra-spoorweg.

Onlangs — in zijn antwoord aan de Eerste Kamer over het wetsontwerp voor den spoorweg naar Banjoewangi — merkte de minister van koloniën op dat volgens de officieele statistiek, de Sumatra-spoorweg in 1897 over het geheele aanlegkapitaal 2.53 pCt. rente opbracht.

Dit cijfer kan den toets der critiek niet doorstaan, en het blad licht dat toe, vooral omdat uit het officieel rendement ten onrechte zoude kunnen worden afgeleid dat de spoorweg ter Westkust van Sumatra duur wordt geëxploiteerd, terwijl de exploitatie, wegens de goedkoopte der brandstof, juist goedkooper behoorde te zijn dan die der spoorwegen op Java.

De zaak is, dat de spoorweg de Ombiliënkolen *te goedkoop* vervoert; dat daardoor de mijnontginning een winst aanwijst ten koste van de spoorweg-exploitatie. Het komt, natuurlijk, voor den fiscus op hetzelfde neer: de winst van beide ondernemingen komt in 's lands kas; maar wanneer men zegt dat de winst van den spoorweg *f* 478,000, die der mijnontginning *f* 335,000 bedroeg, dan is het eerste cijfer juist zooveel te laag als het laatste te hoog is.

De tarieven voor vrachtgoederen op den spoorweg ter Sumatra's Westkust zijn bij Gouv. besluit van 17 December 1891 vastgesteld als volgt: 1e kl. 14, 2e kl. 11,2, 3e kl. 8,4, 4e klasse 5,6 cent per ton-kilometer. Globaal zou men dus zeggen dat voor een massaal vervoer als dat van steenkolen een tarief van 4 cent al een minimum zou zijn; en het blad gelooft dan ook niet, dat bv. de suiker op Java nog goedkooper wordt getransporteerd.

Maar bij Gouv. besluit van 3 Februari 1894 werd het tarief voor het

vervoer der Ombilinkolen gesteld op 2, zegge twee centen per ton-kilometer Geen particuliere maatschappij zou voor zulk tarief het vervoer willen bezorgen.

Intusschen, het kolenvervoer is voor de Sumatralijn van overwegend belang; van de 207,000 ton vrachtgoederen in 1867 waren er 122,000 ton steenkolen. Wanneer de mijnontginning en de spoorweg aan twee ondernemers toebehoorden, zou zeker de spoorwegondernemer zijne tarieven zóó laag stellen, dat de mijnontginning bestaanbaar bleef.

Het tarief zou dan tijdelijk bv. gesteld zijn op 3½ cent per ton-kilometer, in afwachting dat uitbreiding der productie of verbetering der kolenprijzen de gelegenheid bieden zou, het voorgoed op 4 cent te bepalen.

Eene juiste boekhouding wijst aan, dat de spoorweg niet 2.53, zooals de officieele opgaven melden, maar 3.83 pCt. rendeert, en dat de exploitatiekosten niet 57.92, maar 46.28 pCt. van de bruto ontvangsten bedragen. Verder, dat de mijnontginning als industriëele onderneming op dit oogenblik bestaanbaar is zonder meer, maar indirect het groote voordeel oplevert dat zij den spoorweg financieel bestaanbaar maakt. Ander direct voordeel — o.a. dat wij in Indië thans veel minder afhankelijk zijn, wat de steenkolen betreft, van aanvoeren van buitenslands — laten wij hier buiten sprake De mijnontginning *kan* belangrijke voordeelen opleveren, wanneer de steenkolenprijzen niet meer zoo exceptioneel laag zijn als in de laatste jaren het geval was (de Ned.-Ind. Spoorwegmaatschappij betaalde, voor de lijn Samarang-Vorstenlanden in 1877 *f* 28 85, in 1887 *f* 23.60, in 1897 *f* 17.84 per ton), doch voor het oogenblik dient men zich met de indirecte voordeelen tevreden te stellen.

Hieruit blijkt alweer, dat het zijn bedenkelijke zijde heeft de Ombiliën-mijnen en de spoorweg in eene boekhoudende hand te stellen. De Ombiliën-mijnen *moeten* rendeeren, uit een politiek oogpunt is dit noodzakelijk. Van daar het flatteeren van de balans der mijnontginning ten koste van de spoorwegexploitatie.

* * *

Wordt er dus nog altijd wel eens aan getwijfeld of de winstcijfers der Ombiliën-exploitatie wel zuiver zijn, aan de soliditeit der Banka-tinexploitatie van rijkswege twijfelt zelfs niet de grootste tegenstander van staatsmijnbouw. Werkt men bij de eerste met dwangarbeiders, die, als ze ziek worden door het departement van justitie worden betaald, bij de laatste heeft men vrije, Chineesche koelies. Toen deze op 10 Maart een opstootje maakten te Koba (Banka), het etablissement met 200 man aanvielen, gewapend met bijlen, kapmessen en stokken, werd geconstateerd dat er geheim genootschappen — die schrikbeeld van ons bestuur — onder de Chineezen waren en we konden in de laatste mail lezen dat een ambtenaar voor de Chineesche taal gezonden is met een regeeringsopdracht naar Banka, ten einde een onderzoek in te stellen naar die geheime genootschappen.

Maar er bleek nog iets: het officiëel bericht meldde, dat de oorzaak van die opstootjes gelegen scheen in de slechte behandeling der mijnwerkers door de mijnhoofden en de ondernemers; dat de resident de klachten van de mijnwerkers onderzocht en deze grootendeels gegrond bevond. Toen de grieven werden opgeheven, werd het mijnwerk weer hervat.

Eenige dagen later werd in het district Pangkal Pinang eene samenspanning van ca. driehonderd mijnwerkers ontdekt, — tijdig werden de noodige maatregelen genomen.

Het blijkt namelijk dat de tin, die ons zoovele millioenen opbrengt, gewonnen wordt, door een zeer eigenaardige soort staatsexploitatie, die het *Algemeen Handelsblad* (2 Mei) qualificeert als particuliere exploitatie onder technisch toezicht en ten bate van den Staat.

Die exploitatie geschiedt door voor eigen rekening werkende mijnvereenigingen (kongsi's) of personen, met arbeiders in dienst van die vereenigingen of personen

Hoe komen de ondernemers der mijnen aan die arbeiders? Zij worden voor Gouvernementsrekening aangeworven, maar de regel is, dat de ondernemers de werfkosten terugbetalen. In het „werfjaar" 1897—98 werden ruim 3000 nieuwelingen aangeworven; de werving kostte *f* 128,000, doch aan de mijnen werd slechts *f* 105,000 in rekening gebracht. In het vorige jaar had de werving zich tot 1687 man bepaald; zij had *f* 65,000 gekost, en hiervan bleef *f* 6000 voor rekening van den lande.

Terloops zij opgemerkt, dat de buitengewone werving in den laatsten tijd, niet gunstig kan zijn voor een rustige exploitatie. De menschen komen in een vreemd land, onder onbekende omgeving, moeten ongewoon werk verrichten, staan onder eene leiding waaraan zij niet gewend zijn. Zijn er bij elke mijn slechts enkele, dan assimileeren zij zich weldra met de anderen, zijn er veel nieuwelingen bij een mijn, — is het dan zoo wonder dat de ontevredenheid niet zoo gemakkelijk verdwijnt maar veeleer aangewakkerd wordt?

De aangevoerde werkkrachten worden dan door ons bestuur „verstrekt" aan de ondernemers, wier rechten en verplichtingen in het genoemd Staatsblad voldoende omschreven zijn. Er is in het *Bat. Nieuwsblad* van 28 Maart, door iemand die eene donkere schildering geeft van den toestand der mijnwerkers, gevraagd, of — nu men, ter voorkoming van koeli-mishandeling op Deli en elders koeli-ordonnanties maakte — het niet goed zou zijn indien het Gouvernement voor zijn eigen werklieden iets dergelijks deed.

Het *Handelsblad* antwoordt: dat *Staatsbl.* No. 134 grootendeels niets anders is dan eene koeli-ordonnantie voor Bangka.

Maar wordt er de hand aan gehouden? En, zoo ja, betaalt onze regeering genoeg voor het haar geleverde tin, zoodat de ondernemer der mijn zijne arbeiders goed behandelen *kan*? De ondernemer moet hun een zeker loon uitbetalen en in hunne voeding en huisvesting voorzien; kan men vorderen dat het loon, de voeding, de huisvesting in werkelijkheid voldoende zijn?

Eenige twijfel is wel geoorloofd, als wij zien dat van de ontginningen der 1e kl. (ruim 85 pCt. van het geheel) in 1896/97 gemiddeld *f* 214, in 1897/98 *f* 240 per werkman, alles tezamen genomen werd betaald. En bij deze cijfers komt in de gedachte de zinsnede: „Men zie slechts naar Billiton, waar de menschen tevreden zijn." Welnu, op Billiton was de betaling in beide jaren *f* 290 en *f* 306, dus resp. 35 en 27½ pCt. meer. Nu zoude men, oppervlakkig oordeelende, meenen, dat zelfs eene verdienste van ca. *f* 300 per jaar, alles en alles inbegrepen, zelfs de kosten van overvoer, niet veel is voor een werkman in den vreemde; maar in ieder geval is een goede *f* 200 nog veel minder. En, men bedenke wel dat van die verdienste veel afgaat: de ondernemer of

de mijnkongsi wil *geld* verdienen, en werkt niet *pour les beaux yeux* zijner arbeiders; integendeel, deze laatste zijn loonslaven.

Het *Handelsblad* gelooft wel dat er eenige overdrijving kan zijn in de schets, die de inzender in het *Bataviaasch Nieuwsblad* gaf van het zware werk en de onvoldoende voeding der mijnwerkers, ten gevolge waarvan „een zeer treurige gezondheidstoestand" heerscht. Was dat algemeen waar, dan zou de sterfte per jaar meer bedragen dan 1,98 pCt. in een vol jaar. Maar dat neemt niet weg dat de menschen niet krijgen wat hun in billijkheid toekomt, dat zij redenen tot ontevredenheid hebben, en dat, als de betaling van tin op zichzelf voldoende is, het meer de „ondernemers" dan de „arbeiders" zijn, die daarvan profiteeren. Onze Regeering geeft den eersten de gelegenheid, de laatsten te exploiteeren, en daartegen helpt geen toezicht.

Men kan alleen dan voorgoed een einde maken aan de verkeerde toestanden op Bangka, door het daarheen te leiden, dat de staatsexploitatie niet meer op „eigenaardig primitieven voet" wordt gedreven, maar in werkelijkheid eene staatsexploitatie wordt, in dier voege, dat alle bij de mijnen werkzame Chineezen rechtstreeks in dienst zijn van den staat en van staatswege worden betaald. Om daartoe te geraken, zullen misschien geleidelijke overgangen moeten worden gemaakt, o.a. door meer inmenging onzer autoriteiten in de verhouding der arbeiders tot hunne meesters. „Desnoods" kan, volgens art. 24 van het reglement, de uitbetaling aan de arbeiders van het loon rechtstreeks (zonder tusschenkomst der ondernemers) geschieden; waarom is hetzelfde ook niet bepaald ten opzichte van de verstrekkingen, in 't bijzonder van rijst, voor de mijnwerkers, hunne vrouwen en kinderen?

Hervorming is werkelijk noodig, opdat de mijnondernemers niet langer (ook door gedwongen winkelnering!) in de gelegenheid zijn zich vet te mesten ten koste hunner werklieden en opdat wij ons niet te schamen hebben over eene onder Nederlandsch gezag en met medewerking onzer ambtenaren gevoerde mijn-exploitatie, die in een gunstig jaar, zooals 1899 belooft te zijn, niet minder dan *acht millioen gulden netto* in de Indische schatkist brengt. Laat de hervorming dan geld kosten, het kan er wel af en de arbeider is zijn loon waard; alle kosten der mijnontginning op Banka beloopen thans nog geen *drie millioen.*

Tot zoover het *Handelsblad.*

Banka is de eenige staatsmijn met vrije arbeiders.

Men ziet het, en de voorstanders van staats mijn-exploitatie in de koloniën mogen het wel overwegen: de staat zelf kan ook wel als uitzuiger van den werkman optreden en *dan* is deze eerst recht aan de heidenen overgeleverd. Want welke macht zal hem beschermen tegen den staat? Hij is dan bij een particulieren uitzuiger nog beter af; daar *helpt* de staat hem misschien nog tegen dezen; maar te verwachten dat de staat den armen koelie tegen den staat zal helpen, is blijkbaar wel wat al te naïef.

* * *

Het artikel in de *Indische Gids* van April, blz 393, van den heer J. W. Rooseboom over valsche rijksdaalders in Indië wordt besproken in het *Algemeen Handelsblad* van 5 Mei, dat van oordeel is dat de gegevens, door den heer Rooseboom gebruikt, om tot zijne conclusiën te komen, volstrekt onvoldoende zijn. Het is mogelijk dat hij gelijk heeft, maar bewezen heeft hij het niet.

Bij eenige studie van het onderwerp stuit men op tal van omstandigheden, die invloed oefenen op den geldsomloop, — en waarmede de heer R. geen rekening hield.

Zoo gewaagt hij niet van het feit dat in het door hem besproken zevenjarig tijdvak $2^1/_2$ millioen aan zilveren pasmunt in den omloop werd opgenomen; evenmin van de vermeerdering welke de wettige (en misschien ook de onwettige) koperen munt onderging.

Ook houdt hij geen rekening daarmee dat het cijfer der onder het publiek in omloop zijnde bankbiljetten niet onbelangrijk vermeerderde. Volgens de opgaven van de Javasche Bank is, van 1893 tot 1897 het aantal in circulatie zijnde bankbiljetten vrij stationnair gebleven. Doch volgens de maandelijksche opgaven der in 's lands kas aanwezige betaalmiddelen bedroegen de daar voorhanden bankbiljetten op ultimo Maart 1893—'96 (over 1897 is de opgaaf nog niet gepubliceerd) achtervolgend *f* 8152, 9326, 7553, 6457 duizendtallen guldens De totale circulatie was op dezelfde data *f* 44,589, 44,434, 43,534, 44,521 × duizend gulden, — die *onder het publiek* nam dus in deze jaren met een paar millioen gulden toe.

De meerdere behoefte aan geld is dus, tot zekere hoogte, deze jaren wel niet gedekt *door rijksdaalders* — geen wonder bij het deswege in Indië bestaande wantrouwen! — maar dan toch op andere wijze: *door bankpapier en pasmunt.* Hieraan heeft, meent het blad, de heer R. zijne aandacht niet gewijd.

Doch al was het juist, dat er thans niet meer geld in omloop was dan enkele jaren geleden, dan wordt de gevolgtrekking onjuist genoemd dat er *dus* veel nagemaakte specie in de wandeling moet zijn. Want op eene bevolking van minstens 30 millioen zielen zijn er zooveel factoren, die invloed hebben op den geldsomloop, dat men waarlijk niet bij elke wijziging mag denken aan valsch geld.

Het *Handelsblad* geeft daarvan 2 voorbeelden:

1⁰. Als de bevolking van de Palembangsche Bovenlanden een oogst maakt van 40,000 pikols koffie en deze verkoopt voor *f* 50 per pikol, dan ontvangt zij twee millioen gulden, die voor een goed deel in rijksdaalders en guldens onder haar verspreid en door haar bewaard worden. In een jaar van slechten oogst en slechte prijzen kan die *f* 2 millioen allicht tot $^1/_2$ millioen worden teruggebracht, — er blijft dan *f* $1^1/_2$ millioen meer voor den algemeenen omloop beschikbaar. En die $1^1/_2$ millioen hebben dan alleen betrekking op de bevolking van een deel van Palembang, dat in haar geheel nog geen vijftigste deel van Indië's totale bevolking omvat.

2⁰. Door den nood gedrongen, hebben de suikerfabrikanten op Java zich er de laatste jaren voortdurend op toegelegd, den kostprijs van hun product te verminderen. Op negen millioen pikols beteekent eene bezuiniging van een halven gulden per pikol reeds $4^1/_2$ millioen, die minder aan de bevolking worden uitgekeerd aan grondhuur, werkloonen enz.

Men kan dus — zegt het *Handelsblad* — niet op een paar millioen gulden na uitrekenen hoe de behoefte aan betaalmiddel zich jaarlijks wijzigt. Zijn voor sommige doeleinden meer gelden noodig, — andere zaken vorderen daarentegen minder. En dus, aan de redeneering van den heer Rooseboom ontbreekt de solide, onwrikbare grondslag.

Daarbij komt nog dat op de Oostkust van Sumatra, op de Westerafdeeling van Borneo, in Atjeh enz., in den regel gerekend wordt bij dollars, en dus, dat eene uitbreiding van de behoefte aan geld dáár geen invloed heeft op onzen voorraad rijksdaalders.

Het blijft dus, ook na het betoog van den heer Rooseboom, zegt het blad, nog een open vraag, of de voorraad nagemaakte rijksdaalders werkelijk vermeerdert. Bij het algemeen wantrouwen, dat alom tot gestrenge contrôle leidde, schijnt het nogal geruststellend dat het aantal in Indië aangehouden valsche rijksdaalders in 1897 niet meer dan 1174 bedroeg. Het is waar; ook in Nederland kwamen, tot belangrijk grooter aantal, valsche stukken voor, en daaronder waren er vele, uit Indië herwaarts overgebracht. Maar laat het zijn, dat er jaarlijks voor, laat ons zeggen *f* 10 à *f* 20,000 gulden valsch geld wordt ontdekt, dan is dat wel lastig voor het publiek en schadelijk voor het vertrouwen dat de ingezetenen in 's Rijks munt moeten kunnen stellen, maar kan men toch niet zeggen dat er millioenen aan valsche rijksdaalders in omloop zijn of dat ons muntwezen door de valsche geldstukken bedorven is.

„Wat ons betreft", zegt het *Handelsblad*, met haar beminnelijk optimisme waar het officieele mededeelingen betreft, „wij stellen nogal vertrouwen in de officiëele mededeelingen over 1897, die „den toestand over 't algemeen zeer bevredigend" noemen. Niet zoozeer omdat die mededeelingen officiëel zijn, dan wel omdat onze ambtenaren zich — wegens het hoog belang der zaak ook voor onze schatkist — al aan zeer grof plichtverzuim zouden schuldig maken als zij iets van de waarheid zouden verzwijgen, terwijl niets hun belet de volle waarheid te openbaren, en zij bij het bemantelen niet het minste belang hebben.

„Wij gelooven dus, dat voor overdreven ongerustheid geen reden is, — mits, gelijk in de laatste jaren geschiedde, voortdurend eene gestrenge contrôle op het circuleerend medium worde uitgeoefend. En, laat ons dit er bijvoegen: om die contrôle te blijven toepassen, is een klein beetje wantrouwen van de zijde van het publiek geen nadeel."

Men veroorlove ons de opmerking dat wij de bestrijding van den heer Rooseboom erg zwak vinden. Bewezen, wiskundige bewijzen heeft hij niet; het wiskundig bewijs is in dezen thans niet te leveren. Maar er is groote waarschijnlijkheid dat zijn conclusiën juist zijn. Wij hechten voor ons bovendien absoluut geen waarde aan een officiëel verslag in deze algemeene termen vervat „de toestand is over 't algemeen bevredigend". Welnu, dat is de toestand zeker niet. Een toestand waarbij de standaardmunt in die mate gedepreciëerd is, als de rijksdaalders in Indië, is *per se* hoogst onbevredigend. Daarover kan al vast geen verschil van opinie bestaan. En het *achterhaalde* valsche geld kan geen maatstaf zijn voor de circulatie voorraad van het valsche geld, van af het oogenblik dat het voordeel nog meer dan 100 pCt. is als men waardige, wichtige, uitmuntend afgewerkte valsche specie in omloop brengt. Uit een mededeeling van Mr. N. P. van der Berg [1]) is reeds gebleken dat het in Nederland door de Bank aan de Munt aangeboden valsche geld ook uit Indië kwam. Eerst langs middellijken weg kan men er thans achterkomen, hoeveel valsch geld er wel zoowat in omloop kan zijn.

---

[1]) Medegedeeld door de *Indische Gids* 1898, II, blz. 1349.

De poging, door de heer Rooseboom beproefd, komt ons in dezen een stap voor op den goeden weg, die niet bewandeld wordt door het debiteeren van gemeenplaatsen, die een toestand over 't algemeen bevredigend noemen.

* * *

Hetzelfde blad (4 Mei) betuigt haar instemming met een opmerking van het *Bataviaasch Nieuwsblad*, bepleitende de oprichting van een technische school voor Indië.

Het Amsterdamsche blad wenscht namelijk een inrichting die aansluit aan 3de klasse der hoogere burgerschool en opleidende voor de praktijk der nijverheid: de polytechnische school te Delft en de rijkslandbouwschool te Wageningen tezamen, met eenvoudig programma. Die school zou dan de opleiding zijn voor landbouwnijverheid, boschwezen, spoorwegen, stoomvaart, mijnwezen. En er is groote behoefte aan zulk een opleiding. Immers de suikerindustrie stelt thans vrij wat wetenschappelijke eischen aan hare dienaren, en steeds klimmen die eischen. In mindere mate is dat ook het geval met alle andere landbouwindustrieën; waarlijk niet de eerste de beste persoon van goeden wil en goed gedrag is nog geschikt om aan het hoofd te staan van een tabaks- of koffie- of indigo- of kina-plantage. En men denke dan verder aan de steeds, tot voordeel van 's lands kas, zich uitbreidende houtvesterij; aan de gezagvoerders, stuurlieden en machinisten der steeds toenemende stoomvaart; aan het technisch en administratief personeel der spoorwegen; aan de boormeesters der petroleum-industrie; aan de administrateurs der tinmijnen, enz. op Bangka en Billiton, en aan het verder deskundig personeel bij de mijnontginningen benoodigd.

Wij moeten het enthusiasme van het *Handelsblad* even afbreken met de meening dat één school, die al die lieden in Indië voor Indië zal opkweeken, een schaap met vijf pooten zal zijn. Denkt men er aan dat in Nederland nog nooit de formule is gevonden kunnen worden voor opleiding van opzichters, werkbazen, meesterknechts, geen ingenieurs, met andere woorden voor de zoo noodige technische werkkrachten der praktijk, dan zal men de moeilijkheden kunnen begrijpen om zulk een inrichting, waarvan in Europa de weerga niet zou bestaan, in Indië op te richten.

Het slot van het artikel luidt als volgt:

„Waarlijk, wanneer de regeering een technische school in het leven roept, waar de Indische jongelieden, ieder naar zijn aanleg, in de eene of andere richting kunnen worden bekwaamd, dan bewijst zij der Indische maatschappij vrij wat grooter dienst dan wanneer zij dien jongelingen de gelegenheid geeft, enkele officiers- of ambtenaarsplaatsen machtig te worden zonder Indië te verlaten!"

In afwachting van die technische toekomstschool is men op zijn Hollandsch, maar vast begonnen met de Indische militaire school en daarmee de gelegenheid om in Indië tot officier te worden opgeleid af te schaffen en te vervangen door de compensatie van 6 zegge *zes* plaatsen beschikbaar te stellen op den Kampenschen hoofdcursus. En nu zou men de gelegenheid om in Indië O. I. ambtenaar te worden ook maar vast willen afsnijden, starende op die heerlijke technische school, waar monstrum van veelzijdigheid, die er eenmaal zal komen.

Dit doet ons denken aan de afschaffing der pantjens en de vervanging door

een hoofdgeld dat, men wist het van te voren, millioenen meer moest opbrengen dan de schadevergoeding aan de hoofden voor het missen van de pantjens. Ook heeft het veel overeenkomst met de wijze waarop gemeentelijke instellingen thans in Indië uiterst populair zullen worden: namelijk door eerst belastingheffing voor gemeentelijke doeleinden in te voeren te Batavia, Semarang en Soerabaja en eerst daarna te praten over de wijze waarop die gelden (voorloopig in 's Rijks schatkist verdwenen) zullen worden besteed, als de gemeentebesturen er wellicht eenmaal zullen zijn.

* * *

Het *Handelsblad*, waarin onlangs heer de E. B. Kielstra opkwam tegen het verwijt van ongemotiveerd optimisme in zijn bijdrage aan het „Gedenkboek", dat hem in dit tijdschrift gedaan is, vindt in een artikel onder het hoofd „Heerendiensten op Java" gelegenheid volkomen hetzelfde verwijt te richten tot de auteurs van het Indische gedenkboek. „Uit den aard der zaak gaat men dan de schaduwzijden voorbij en men schetst bij voorkeur de lichtzijden, ja wat verblijdend mog genoemd worden, wordt op overdreven wijze den volke verkondigd". Deze aanhaling is niet van ons, sprekende over de Kroningsliteratuur, waaronder de bijdrage van den heer Kielstra, maar van het *Handelsblad*, sprekende over het Indische gedenkboek, waarin Prof. Mr. de Louter vergeten heeft de voor ons zoo weinig vleiende Flores-expeditie van 1890 te vermelden, maar wel van een niets beteekenende tuchtiging (die voor ons natuurlijk erg goed afliep) van Papoesche stammen aan de Geelvinkbaai, ook in 1890, spreekt.

Zoo heeft het blad ook geen vrede met Prof. de Louter's beschouwingen over persoonlijke heerendiensten, die volstrekt niet een juist denkbeeld geven van de werkelijkheid. Het is waar: het maximum van de geoorloofde heerendiensten daalde van 100 millioen tusschen 1890 en 1896 tot iets meer dan de helft in 1897 (eenigszins euphemistisch, want het bedreeg in 1897, 64 millioen). Daar echter dat maximum nimmer gevorderd werd, heeft deze mededeeling geen waarde.

Van meer belang is, hoeveel heerendiensten jaarlijks werkelijk *verricht* werden. En hoe het daarmee staat? Zeker niet zóó schoon om te wettigen dat Prof. de Louter schrijft:

„Zoo kwam tijdens het regentschap eene inderdaad bij uitstek belangrijke en speciaal Indische hervorming tot stand, (bedoeld was de gewestelijke regeling, waarvan de eerste in Kedoe 1890) welke de hoop wettigt dat in de naaste toekomst ook de laatste sporen dezer verouderde en uit economisch en politiek oogpunt hoogst nadeelige instelling zullen verdwijnen."

„Om de 5 jaren moeten de gewestelijke regelingen worden herzien, natuurlijk ging dit (in Kedoe) wederom met inkrimping gepaard, en op 1 Jan. 1896 trad een nieuwe niet onbelangrijke beperking in het leven."

Slechts een enkel voorbeeld hoe optimistisch dit is weergegeven. Met ingang van 1 Januari 1894 werd in Pasoeroean het hoofdgeld der heerendienstplichtigen gebracht op *f* 1,50, tegen vermindering der verplichte diensten, maar in 1895 was het cijfer toch weder precies gelijk aan dat van 1893, en in 1897 had het weder de 21 millioen bereikt. Van 1890 tot 1897 is dus — al waren er een paar jaren die beneden de 20 millioen bleven — ten slotte niet de minste vermindering te constateeren.

Wat, blijft er dan over van 's hoogleeraars beweren — zegt het *Handelsblad* — dat bij de herziening der gewestelijke regelingen „natuurlijk" telkens inkrimping plaats heeft en dat ook op 1 Jan. 1896 een nieuwe, niet onbelangrijke beperking in het leven geroepen werd? En wanneer in de laatste zeven jaren — ondanks de door de bevolking betaalde vermindering in Pasoeroean — het aantal verrichte heerendiensten gelijk is gebleven, welke grond blijft er dan over voor de profetie, dat weldra alle heerendiensten tot het verledene zullen behooren?

Met leedwezen constateert het *Handelsblad* dat die grond niet aanwezig is, want zij is het geheel eens met prof. De Louter, als hij de geheele instelling der heerendiensten „uit een economisch oogpunt hoogst nadeelig" noemt.

Maar in de laatste jaren schijnen de autoriteiten in Indië daardoor geenszins doordrongen. Op het eiland Madura zouden *alle* heerendiensten kunnen worden afgeschaft wanneer het hoofdgeld van *f* 1 op *f* 1,25 werd gebracht maar als de resident verklaart dat de „economische toestand der bevolking" die kleine verhooging niet gedoogt — terwijl de invoering van het hoofdgeld zonder eenig bezwaar geschiedde! — dan liggen allen zich daarbij neder, vergetende dat de „economische toestand der bevolking" vrij wat verbeteren zou als zij niet, door de heerendiensten, van haren arbeid werd afgetrokken! Ook in andere gewesten had, volgens het *Handelsblad*, tot vermindering van de verplichte diensten (tegen aequivalent in geld) wel wat meer gedaan kunnen worden dan werkelijk geschiedde.

* * *

Onder ons Nederlanders zijn er zooveel bepaald blinde bewonderaars van Engeland en van Engelsche koloniaal-politiek dat het voor die categorie bepaald noodig kan zijn te waarschuwen tegen heldendaden, zooals door Lord Kitchener's-troepen begaan *na* den slag van Omdarman, toen het lijk van den Mahdi werd opgegraven, het gedenkteeken vernield en het lichaam in zee geworpen.

„Laat de dooden rusten", zegt dan ook terecht het *Algemeen Handelsblad* (10 Mei), een waardig, bedaard woordje sprekende tot hen die Toekoe Oemar's lijk zouden willen schenden. Het *Handelsblad* gaat ten deze zóóver, dat zij zelfs een opgraven om de identiteit vast te stellen zou afkeuren.

Een man van hoog karakter, zooals generaal Van Heutsz, zal — meent het blad — zich *volkomen* onverschillig toonen voor Oemar. Wanneer hij in de onmiddellijke nabijheid was van de plaats waar Oemar begraven ligt, en een inlandsch hoofd hem voorsloeg de opgraving te doen, opdat de identiteit werd vastgesteld, zou een man als Van Heutsz antwoorden: „neen, het kan mij niets schelen. Wie de Compagnie tegenstaat, wordt vernietigd en wanneer Oemar nog niet gesneuveld ware, zou hij toch weldra ten ondergaan. Of hij dood is of nog leeft; of hij hier of elders begraven ligt, is mij geheel onverschillig". Onzerzijds wordt er op die wijze het beste toe meegewerkt, dat Oemar weldra geheel vergeten worde.

Er is trouwens weinig gevaar, dat men in Atjeh Oemar „als een heilige zal vereeren". De laatste Sultan, die eene maand na de verovering van den Kraton in 1874 stierf, ligt te Tjot Bada begraven; toen onze troepen daar, in den tijd van generaal Van der Heijden, kwamen en ons de plaats werd aangewezen, hebben wij geen grafschennis gepleegd, maar, integendeel, een

eenvoudig gedenkteeken op zijn graf geplaatst. Is ooit gebleken, mogen wij vragen, of daarmede eene onstaatkundige daad is gepleegd? Is onze medewerking om de plaats in gedachtenis te houden, in eenig opzicht aanleiding geweest dat men den Sultan als „een heilige vereert?" Immers neen!

Neen, het *Handelsblad* gelooft niet, dat iemand er aan denken zal, de rustige rust van Toekoe Oemar te verstoren. En hij vindt in die meening steun in de houding, door Van Heutsz aangenomen jegens den pretendent-sultan. Als deze laat informeeren, wat ons zijne onderwerping waard is, luidt het antwoord: wij hebben u niet noodig, onderwerp u, wanneer gij dat in uw belang acht. Dat is de taal der zelfbewuste kracht; zou dezelfde persoon, die zich op zoodanig standpunt stelt, ooit den indruk willen maken dat hem aan den dood van Oemar veel gelegen is?

* * *

Onze lieve vrienden de Engelschen te Penang, die, volgens sommigen, zooveel sympathie voor ons hebben en den Atjeh-oorlog met ons betreuren, komen van tijd tot tijd eens uit den hoek.

Zoo heeft de *Penang-Gazette* (20 Maart) het volgende vriendelijke bericht:

„De Nederlandsche bladen zijn wel wat voorbarig geweest in de aankondiging, dat de Atjeh-oorlog nu geëindigd is.

„Het nieuws door ons omtrent Sumatra ontvangen luidt, dat in het nu komende goede seizoen groote activiteit aan den dag gelegd zal worden door de Atjehers.

„Zendelingen en gemachtigden hebben gewerkt in de binnenlandsche bergachtige streken, zoodat vrees en ongerustheid heerscht onder de Batakkers, die aangezocht zijn zich bij de onoverwinnelijke tegenstanders van de Hollanders aan te sluiten.

„Wij moeten daarom Britsche onderdanen, die in handels- of cultuurondernemingen in Noord-Sumatra geïnteresseerd zijn, aanraden, met de uiterste voorzichtigheid te werk te gaan. De beperkte middelen van de Ned.-Indische regeering zullen tot het uiterste gespannen en nog meer oorlogsbelastingen zullen zeker geheven worden.

„Wij maken van deze gelegenheid gebruik om een alarmkreet te doen hooren. 1o. Omdat Groot-Brittanië in een allerdomste dwaasheid er niet aan heeft willen denken een Engelsch consul te Atjeh te plaatsen, die aldaar naar alles informeeren en een rapport zou kunnen uitbrengen over den staat van zaken en 2o. omdat de regeering van de Strait-Settlements, zooals bewezen is door haar schandelijke veronachtzaming van de Pegu-tragedie, minachting verdient voor haar houding ten opzichte van Sumatra".

Een aardige conclusie — van het *Bataviaasch Nieuwsblad* — hieruit is dat men ook te Penang thans eindelijk geloof slaat aan het einde van den Atjeh-oorlog en van onze veranderde rol in dat landschap!

KOLONIALE LITERATUUR.

WAT EEN NEDERLANDSCH JAARBOEK OVER INDIË ZEGT.

Nederlandsch jaarboek 1898. Kort overzicht van de belangrijkste gebeurtenissen in Nederland en zijne koloniën. Zutphen W. J. Thieme en Co. 1899.

Wij kunnen geen gunstig oordeel uitspreken over dezen eersteling, wanneer wij hem beschouwen uit een Indisch oogpunt. Ondanks de uitdrukkelijke vermelding op den titel, dat ook de koloniën behandeld zullen worden, zijn van de 351 bladzijden slechts 22 aan Oost-Indië en 12 aan West-Indië gewijd! Ons bepalende tot onze Aziatische Koloniën, moeten wij al dadelijk de aandacht vestigen op onjuistheden. De „Indische vorsten", waaronder op zijn Hollandsch Ario Mataram ook gerekend wordt, die de inhuldiging bijwoonden, zijn niet „de gasten van den Nederlandschen Staat" geweest: de reis heeft hun veel geld gekost; de gastvrijheid van den Nederlandschen Staat strekte zich niet verder uit dan het betalen van hun logies en onderhoud gedurende de feestdagen. Zij waren ook niet „vergezeld door oud-ambtenaren van den kolonialen dienst, die vroeger tot de door hen vertegenwoordigde inlandsche besturen in betrekking hadden gestaan." Dit geldt alleen voor den Sultan van Siak. Maar het Jaarboek maakt alweer een fout door te beweren, dat de gepensioneerde assistent-resident G. A. Schouten aan Z. H. was toegevoegd „door de Regeering". De sultan van Siak had zich dien oud-ambtenaar zelf toegevoegd en zich door hem laten halen uit Indië. Verder wordt de controleur A. v. Senden genoemd, die door de regeering was toegevoegd aan Ario Mataram c. s., doch verzwegen wordt dat ook de controleur A. Doeff een dergelijke opdracht vervuld heeft.

Terwijl uitvoerig gehandeld wordt over de inhuldiging in Nederland, (17 bladzijden) zijn nog geen 2 bladzijden gewijd aan die plechtigheid in Indië, waarvan nog één afgaat over het opnemen van alle namen en titels van de in Europa aanwezige hooge inlanders, terwijl de vorsten die te Batavia hun opwachting maakten of lieten maken, alleen aangeduid werden met „de Sultan van Deli." De Pedir-expeditie komt in dit boekwerk tot zijn recht.

Over den tegenvaller in de Solo-vallei vindt men hier zonderlinge beweringen. Zoo o. a. dit: „men meende dat er misrekening was in het voorgenomen gebruik van excavateurs en andere uit Europa te betrekken machineriëen; in Europa brengen dergelijke kostbare werktuigen voordeel aan omdat zij den arbeid van hoog betaalde werklieden uithalen, doch zelfs in de bovengemelde omstandigheden blijven de koelieloonen op Java nog zeer aanmerkelijk beneden het dagloon van polderjongens in Nederland, terwijl de machinerieën met den West-moesson niet gebruikt kunnen worden en dus waardeloos zijn." De schrijver heeft hier zinnen gebruikt, uit zijn verband gerukt, die hij zelf niet goed begrijpt. In 't algemeen genomen is de bewering geheel onjuist.

Als een staaltje van de eigenaardige keus van belangrijk Indisch nieuws in deze 22 bladzijden moge nog dienen dat wij er behalve de 3 besproken onderwerpen slechts aantreffen: de mijnexploratie, de mijnwet, de quaestie Moeara Enim—Standard-Oil, met een knipsel uit de *Deli Courant*, waarin zeker een drukfout geweest is, want het bevat de overweldigende mededeeling dat er te Pangkalan Brandan en Besitan e. a. *meer dan duizend Europeesche* geemployeerden zijn. Dan volgen de afschaffing van het uitvoerrecht op suiker, de aardbeving op Amboina, de nieuwe krater in den Lamongan, het vergaan van de „Loudon", de bandjir te Padang, en als slot-apotheose, de mededeeling dat er in Koeningan 101 en te Sidajoe 3009 bouws padi door de muizen waren vernield en dat er in de laatste afdeeling 300.000 muizen waren gedood.

Het is een onbegonnen werk om dezen prularbeid te willen verbeteren. Men ga maar eens na dat volkomen vergeten zijn de volgende feiten, die toch nog een andere beteekenis hebben dan de vermelding van het aantal gevangen muizen in Sidajoe:

Bestuursvestiging op Nieuw-Guinea;

Definitieve invoering der opium-regie in Madoera, Pasoeroean, Probolingo, Besoeki en Lombok;

Borneo-expeditie van Dr. Nieuwenhuijs in opdracht der regeering tot onderzoek van geschillen tusschen de Dajaks;

Het instellen van een eereteeken in plaats van de medaille voor moed en trouw;

Inlijving van een deel van Menado bij het tolgebied;

Invoering der Postspaarbank;

Aankoop Bataviasche Oosterspoor (Batavia—Krawang).

Wij streefden hierbij niet naar volledigheid: niet wij stelden een jaarboek samen.

Het denkbeeld van den uitgever om in een kort Jaarboek een overzicht te geven van Nederland en koloniën is uitmuntend; een volgend jaar bestede hij niet alleen veel zorg aan Nederland, maar ook eenige zorg aan 't stiefkind Indië. Wij gelooven hem een dienst te bewijzen met hem er op te wijzen, dat er een Regeeringsalmanak van Nederlandsch-Indië bestaat. Als hij nu het volgend jaar tot April wacht, vóór hij zijn tweeden jaargang van het jaarboek laat verschijnen, kan hij daaruit alles afschrijven wat hij noodig heeft.

v. S.

WETENSCHAP EN INDUSTRIE.

HET INBRANDEN VAN VERSIERINGEN IN DEN BISMARCK-ARCHIPEL.

Het is van algemeene bekendheid, dat bamboezen fluiten en punten van pijlen en lansen vaak versierd zijn met allerlei figuren, die wegens de zwarte kleur blijkbaar door inbranding zijn verkregen; maar ofschoon men wist, dat in Afrika zoodanige versieringen worden aangebracht door gebruik te maken van gloeiende pijlpunten of stukjes ijzer, zoo was daarmede nog niet verklaard, hoe dit geschiedde in Melanesië, waar metalen tot de geheel onbekende zaken behooren.

Volgens eene mededeeling van Dr. A. Hahl aan het *Berliner Gesellschaft für Anthtropologie, Ethnologie und Urgeschichte* heeft het versieren van fluiten en andere voorwerpen in den Bismarck-Archipel plaats met behulp van gloeiende stukjes klapperdop. Na de doppen goed gedroogd te hebben, snijdt men daarvan kleine, spitstoeloopende, driehoekige stukjes af; deze houdt men in het vuur tot ze beginnen te vlammen, blaast dan de vlam uit en houdt ze door er sterk op te blazen roodgloeiend, om er daarna op riet de verlangde figuren mede aan te brengen. Deze laatste worden niet vooraf geteekend en evenmin heeft men voorbeelden ter navolging. De gelijkmatige inbranding wordt door die bewerking tevens voldoende verklaard.

HET TREPANEEREN VAN SCHEDELS.

In dezelfde vergadering, waarin bovenstaande mededeeling ter sprake kwam, gaf Prof. Von Luschan verslag van een ander bericht van Dr. A. Hahl over het trepaneeren van schedels in den Bismarck-Archipel. Volgens zeggen der inboorlingen gaat men hiertoe alleen over bij schedelbreuk, b. v. door een slingersteen veroorzaakt. Ten zuiden van Herbertshöhe bezigt men hiervoor een stuk klapperdop en zuigt eerst het bloed uit om dan tot het afschaven over te gaan; aan de Noordkust dient tot dat doel een stukje obsidiaan. Een paar photographische afbeeldingen van schedels in het 5e deel van den 30en jaargang van het *Zeitschrift für Ethnologie* geven van het resultaat dezer bewerking eene duidelijke voorstelling.

UITBREIDING DER SCHEEPVAART.

In een rapport, uitgebracht aan de *American Association for the Advancement of Science*, deelt Dr. E. L. Corthell mede, dat de scheepvaart van 26,500.000 tonnen in 1848 tot 201,000,000 ton in 1898 is gestegen en dat het aantal stoomschepen van 242 met een tonneninhoud van 74,700 en 2,000,000 paardekracht toenam tot 11,271 stoomschepen met een tonneninhoud van 17,889,006 en 60,000,000 paardekrachten. De uiterste diepte, tot waar een schip kan geladen worden is 27 voet en daarom is o. a. het kanaal van Suez reeds uitgediept tot $28^1/_2$ voet en is men bezig de diepte op 30 voet te brengen.

DUITSCH NIEUW-GUINEA.

In de *Nachrichten über Kaiser Wilhelms-land* over 1898 vindt men eenige korte aanteekeningen omtrent de stammen, die ten westen van Dallmannhafen en de nabijliggende eilanden wonen. Vijftien mijlen ten zuidoosten van Seleo begint het Cham-district, dat zich acht mijlen langs de kust uitstrekt en dicht begroeid is met kokospalmen. De bewoners zijn traag en lui. Hun hoofdvoedsel is sagoe; deze palm tiert welig in de moerassige streken achter de kust. De aanplantingen van yams, taro en aardvruchten worden alleen door de vrouwen onderhouden. Als de velden op grooteren afstand van de dorpen gelegen zijn, dan gaan de mannen wel met de vrouwen mede, maar gaan hier of daar liggen rooken, terwijl de laatste het werk doen. De jongelieden leven in een huis, dat eenigzins afgezonderd staat van de andere woningen en moeten voor de ouderen van jaren bepaalde werkzaamheden verrichten. Deze stam bezit geen prauwen en heeft ook geen lust tot het drijven van handel, daar de dagelijksche levensbehoeften gemakkelijk te bekomen zijn. Men vindt er geen bestuur, maar in tijden van nood verleenen de dorpen elkander hulp. Ofschoon Suwain slechts 10 mijlen oostelijker ligt, bestaat er met dit district geen gemeenschap. Nabij Suwain nadert het Torricelli-gebergte de kust en het meest oostelijke dorp grenst aan de zee.

De inboorlingen van Suwain zijn meer ontwikkeld dan die van Cham. Er zijn bij hen twee hoofden, die in hunne dorpen grooten invloed hebben, al strekt zich hun macht ook niet over het geheele district uit. Elk dorp heeft een eigen prauw, waarmede ieder de naburige districten en eilanden kan bezoeken. Eenmaal 's jaars, gedurende den zuidoostpassaat, bezoeken zij het eiland Tamara in Berlin-hafen om handel te drijven in potten. Bij dezen stam nemen de mannen deel aan de werkzaamheden in de tuinen. Tot ver in het binnenland ziet men op de bergruggen kokospalmen.

Twaalf zeemijlen van de kust verwijderd liggen in eene noordelijke richting de twee eilanden Bertrand en Gilbert (Tarawai en Valise). De bewoners staan op een hoogeren trap van beschaving dan de lieden van Suwain. Zij zijn een geheel ander ras, ofschoon hunne zeden en gebruiken met die van het vasteland overeenkomen. Elk eiland bezit een invloedrijk hoofd. Een vreemdeling valt dadelijk de betere toestand der vrouwen op. Het zware veldwerk geschiedt door de mannen en de vrouwen wieden slechts het onkruid en halen den oogst in. De uitgestrekte aanplantingen worden goed onderhouden en de uitmuntende zwarte aarde levert een rijken oogst. Des morgens gaan alle

jongelieden per prauw of langs de voetpaden naar de tuinen, terwijl de ouderen in het dorp blijven, zich onledig houdende met het doen van herstellingen of de vervaardiging van sieraden van schelpen. Vóór het inhalen van den oogst wordt een groot feest gevierd en de zegen van den beschermgeest van het dorp ingeroepen. Eerst als deze geest zijne tegenwoordigheid door bepaalde teekens heeft doen kennen, mag tot het oogsten worden overgegaan. Beide eilanden hebben in het zuidwesten een diepen inham, die als haven zou kunnen dienen. In het binnenland van beiden is een waterplas, die de inboorlingen gebruiken om zich te baden.

D' Urville of Chagur, het eerste eiland ten westen van Dallmannhafen, kan van Tarawai in een paar uren bereikt worden. De bewoners zijn terughoudend en drijven geen handel.

Het kleine eiland Meta, onmiddelijk voor Dallmannhafen gelegen, wordt bewoond door lieden, die eens hunne aanplantingen op den vasten wal hadden, maar welke door de bergbewoners van den Mingar-stam verwoest zijn; nu erneeren zij zich enkel met de vischvangst. Elk dorp heeft zijn zielen- of voorvadershuisje en een daarvoor aangewezen man heeft tot taak de geesten door middel van een bamboezen roer op te roepen. Vóór de oproeping moeten de vrouwen het dorp verlaten, na vooraf in het zielenhuis een menigte spijzen te hebben nedergelegd, welke de mannen vóór hare terugkomst opeten. In de laatste jaren is de vereering der zielen hunner voorvaderen eenigszins veronachtzaamd. Men twijfelt hier niet aan een leven na dit leven en daarom wordt de dood met groote kalmte te gemoet gezien. De dooden worden onder de woning begraven en de vrouwen van het dorp rouwen gedurende 14 dagen over de afgestorvenen, zonder in dien tijd het graf een oogenblik te verlaten.

Deslacs, een der „Fransche" eilanden heeft twee goede havens, Balangori of Johann-Albrechthafen in het zuiden en Meto of Peterhafen in het oosten. Vroeger was het dicht bevolkt, maar de pokken, twee jaren geleden van Neu-Pommern overgevoerd, hebben een groote verwoesting onder de inboorlingen aangericht, zoodat enkele dorpen zelfs geheel uitstierven. In het oosten bezit het Lama-district hooge bergtoppen, die zich uitstrekken tot Johann-Albrechthafen en in klippen van verscheidene honderden voeten hoogte eindigen. De leemachtige bodem is bedekt met weelderige bosschen van kokospalmen en schoone aanplantingen van yams en taro omgeven de dorpen. In de haven zijn twee eilandjes, waarvan het grootste, Bomakarre-karre, dicht begroeid is. De bewoners der verschillende districten zijn dikwerf met elkaar in oorlog en vernielen bij den dood van den eigenaar zijn kokospalmen.

DE VOORTBRENGSELEN DER FILIPPIJNEN.

De ligging der eilanden tusschen 16 lengtegraden en overvloed van water zijn gunstig voor de teelt van landbouwproducten, maar gebrek aan werkkrachten en moeielijkheden van den kant van het Spaansch bestuur zijn oorzaak, dat nog slechts een klein deel van het land in cultuur is gebracht.

Zoowel tropische gewassen als die uit de gematigde luchtstreek, b. v. tarwe, gerst en aardappelen, telen er wierig. Vermoedelijk zou de wijnstok er groeien en thee is met goeden uitslag beproefd, ofschoon slechts op kleine

schaal, want bij gebreke van wegen en arbeiders kunnen grootere ondernemingen er moeilijk tot stand komen. De voornaamste uitvoerproducten zijn suiker, manila-hennep, tabak en voor een klein deel koffie, waarvan de cultuur in den laatsten tijd is uitgebreid. Men mag verwachten, dat indigo, sapan-hout en copra in den handel voortaan een grootere plaats zullen innemen. Rijst en maïs worden alleen geteeld voor eigen gebruik en voor zooveel noodig wordt de eerste ingevoerd uit Bangkok en Saigon, ofschoon de vruchtbare bodem rijs genoeg zou kunnen voortbrengen, evenals cacao, die nu van Java wordt aangebracht. Vroeger werd er rijst uitgevoerd, maar de achteruitgang dezer cultuur is aan het slechte bestuur te danken. De beste tabak wordt verbouwd in de vlakte der groote rivier van Cayagan, in het noorden van Luzon. Het noorden van het eiland wordt van het overige deel afgescheiden door een hoogen bergketen, de Caraballo, van de golf van Lingayei naar de Stille Zuidzee, waarover een voetpad en een telegraaflijn loopt. De tabak wordt daarom met prauwen langs de Rio Grande afgevoerd naar Aparri en van hier naar Manila verscheept. Ook groeit er tabak op de westkust van het noordwestelijk deel van Luzon en op de Visayas, maar deze is van mindere kwaliteit en gaat meest naar Spanje.

Een wereldberoemd artikel is de Manila-hennep, de vezel van *Musa-textilis*. Ofschoon in warme klimaten meerdere *Musa*-soorten worden aangetroffen, schijnt *Musa-textilis* het best te gedijen op de Filippijnen, want proeven daarmede elders genomen zijn niet geslaagd. De fijnste soort leveren de vulkanische en regenrijke districten, vooral Camarines Sur, Albay, Samar, Leite, Marinduque, Cebu, Negros en Mindanao. Het zijn de vezels der bladstengels, die verwijderd moeten worden vóórdat de plant bloeit, daar zij anders hun veerkracht en glans verliezen. Op twee- of driejarigen leeftijd kapt men de plant om, scheurt de bladreepen in de lengte of wel de stengels afzonderlijk af en verwijdert het binnenste vlies met het merg. De bastreepen worden dan geheel gezuiverd door afschrapping met een mes en in de zon gedroogd. Het verlies aan vezels door deze primitieve bewerking zou kunnen worden voorkomen door het gebruik van doelmatige werktuigen. Er worden scheepskabels en mijnwerkerstouwen van vervaardigd en in Amerika dient het tot samenbinden van korenschoven. In het begin dezer eeuw bedroeg de prijs 4 tot 5 dollars per Spaansche pikoel (140 lib.) om daarna te stijgen tot 11 dollars en in 1890 kunstmatig te worden opgedreven tot 17 dollars; in den laatsten tijd was die 6—9 dollars. De voornaamste afnemers zijn Groot-Brittannië en Amerika, de eerste ruim 50,000 ton, waarvan een groot deel op het vasteland wordt van de hand gezet.

De eilandengroep is zeer rijk aan hout en de uitvoer was voorheen aanzienlijk. Aan nieuwen aanplant is nooit gedacht. Er bestaat een geregelde maar kleine uitvoer van sapan- en verfhout. Volgens de Spaansche ambtenaren is slechts $^1/_{10}$ van den woesten grond in ontginning en dit is nog een hooge schatting. Kleurlingen hebben zich gedurende vele jaren op de veefokkerij toegelegd, maar in de laatste jaren werd het voordeeliger geacht goedkoop Australisch vee in te voeren. In sommige provinciën zouden schapen wel tieren. Er zijn weinig geiten, maar veel kippen en varkens; deze een door de inboorlingen zeer gewild voedsel. De kleine paarden en zwarte buffels zijn door de Spanjaarden ingevoerd.

Steenkolen, ijzer, goud, zilver, koper, enz. worden op de eilanden gevonden en onlangs ook petroleum. Steenkolen werd in 1827 in Cebu ontdekt en sedert aangetroffen op Negros, Mindanao, Luzon en vele andere eilanden en het is vermoedelijk over den geheelen archipel verbreid. De steenkolen van Cebu zijn de beste en komen overeen met die van New-Castle. In Albay wordt op een diepte van vijf of zes yards een uitgestrekte laag over een verren afstand aangetroffen. Kleine ontginningen kwamen hier en daar tot stand, maar tijdens het Spaansch bestuur durfden de kapitalisten zoodanige ondernemingen niet steunen en zoo is tot heden steeds steenkolen aangevoerd uit Australië en Japan.

IJzer wordt op meerdere eilanden gevonden; het beste is dat van Luzon, in de provincies Morong, Laguna, Bulacan, Nueva Ecija, Pampanga en Camarines. Het erts bevat 75–80 pCt. zuiver ijzer en komt voor te midden van bosschen, zoodat brandstof in overvloed voorhanden is. Het wordt slechts op kleine schaal door inboorlingen uitgegraven. De beste soort koper vindt men in Luzon, in het district Lepanto, alwaar tot 1875 mijnen zijn ontgonnen en toen wegens gebrek aan arbeiders verlaten. Goud is waarschijnlijk overal aanwezig, maar de meest bekende vindplaats is Camarines Norte; men heeft het ook aangetroffen in Mindanao, Mindoro en Panay. Sedert 1893 is er veel in gespeculeerd, waaraan de oorlog gelukkig een einde maakte. Looderts werd in Cebu ontdekt en de lagen in Mambulao en Paracale zijn waarschijnlijk zeer uitgebreid, maar alle pogingen tot ontginning zijn spoedig gestaakt, misschien door gebrek aan fondsen. Zwavel is natuurlijk veel voorhanden in een vulkanische streek en ook albast, marmer en graniet zijn aanwezig: het laatste wordt uitgegraven in de baai van Mariveles, tegenover Manila.

Het maken van sigaren is de eenigste belangrijke nijverheidstak. De bereiding van ilang-ilang verdient alleen vermelding, omdat zij tot de Filippijnen beperkt is. Deze welriekende olie wordt verkregen van de groene bloemen van den ilang-ilang-boom (*Cananga odorata*) en voornamelijk uitgevoerd naar Parijs, waar zij het hoofdbestanddeel van alle fijnere reukwerken vormt (Max. L. Tornew in het Februari-nummer van het *National Geographic Magazine*).

DE REIZEN VAN MARCO POLO.

Baron A. E. Nordenskjöld geeft in het Tijdschrift van de *Royal Geographical Society* te Londen een zeer lezenswaardig artikel over den invloed der reizen van Marco Polo op de kaarten van Azië van Jacobo Gastaldi, waarheen wij den belangstellenden lezer moeten verwijzen. Als eene bijzonderheid nemen wij daaruit echter over, dat er over die reizen in het Latijn, Italiaansch en Fransch ongeveer 80 min of meer betrouwbare handschriften bestaan en dat sedert 1477 talrijke uitgaven van zijn werk in de meeste beschaafde talen van Europa het licht hebben gezien.

729

Een twistpunt in de Maleische grammatica.

Er zijn verschillende teekenen, welke er op wijzen, dat de naam *Subjectief-Passief,* die te ongelukkiger ure gekozen is voor sommige verbale vormen der Maleische taal, zijn besten tijd heeft gehad. Die vormen zijn niet *passief* en dus zijn ze evenmin *subjectief passief* als *grammaticaal passief* of passief op welke wijze ook.

Moge echter de naam al verdwijnen, de vormen welke er mede worden aangeduid blijven bestaan en de meeningen van hen, die eenstemmig den naam veroordeelen en bestrijden, loopen omtrent de grammaticale beteekenis en de wijze van ontstaan dier vormen nog uiteen.

Wij hebben hier voornamelijk het oog op samenstellingen — in schrift wel te verstaan — van verba met de verkorte vormen der pronomina pers. *ku* en *kaw*.

In zijn artikel „Feiten en cijfers uit de Sadjarah Mĕlayu in verband met enkele betwiste hoofdpunten der Maleische Grammatica" voorkomende in het „Tijdschrift voor Indische Taal- Land- en Volkenkunde, uitgegeven door het Bataviaasch Genootschap van Kunsten en Wetenschappen," Deel XL, Afleveringen 1 en 2, schrijft Dr. Mr: H. J. E. Tendeloo op pagina 66 o. a.:

> „En wanneer, zooals alle schrijvers gaarne toegeven, de Maleische taal absoluut geene flexie kent, noch verbaal [1]), noch nominaal......".

In de noot — en om die noot is het ons juist te doen — zegt de schrijver:

> „Ik ga zoover niet, en meen dat het Maleisch wel eene periode doorleefd heeft, waarin het neiging had tot iets als verbaalflexie (zie Diss., p. 44)".

Op genoemde pagina van het bedoelde proefschrift staat:

> „Bovendien, het verschijnsel dat men in de Arische talen heeft geconstateerd, de vereeniging n. l. van pronominaalwortels met verbaalstammen of wortels tot zoogenaamde verbaalvormen van het werkwoord is, naar ik meen, ook in het Maleisch niet zoo geheel en al onbekend. De hier slechts rudimentair voorkomende, en in de tegenwoordige taal als archaïsmen aangemerkte vormen *kutūlung*, *kubandingkan*, *kautangkap*, *kausĕrahkan*, e. d. moeten, naar het mij voorkomt, verklaard worden als ontstaan te zijn volmaakt volgens hetzelfde beginsel als hetwelk in het Sanskrit leidde tot verbale vormen als *admi*, *atsi* e. d. De elementen *ku* en *kau* in deze woorden stemmen volkomen overeen met pronominale elementen *mi* en *si* in het Sanskrit." [1])

Uit het aangehaalde mag blijken, dat Dr. Tendeloo vormen als *kutūlung*, *kautangkap* e. d. beschouwt als rudimenten uit de periode, waarin het Maleisch neiging had tot iets als verbaalflexie.

Over deze quaestie schreef Dr. A. A. Fokker in dit tijdschrift: [2])

> „Dat echter *ku* en *kaw* daarbij archaïsmen zouden zijn, verklaren wij niet te begrijpen. 't Zijn toch gewone pronomina in den korten vorm,

1) De woorden in Arabisch schrift en die in devanâgari konden in deze aanhaling niet worden overgenomen.

2) (Meer licht in de Maleische Spraakleer). *Indische Gids*, 1895, Tweede deel, pag. 1581.

die immers in de Maleische landen zeer gebruikelijk zijn. Zou b. v. een zin als: *'âpa yang kaw juwal-itu?* een archaïsme bevatten? Kom! Wij vragen dit aan ieder die Maleisch heeft hooren spreken. Zou ook *ku-w'-ambil sâja* — ik neem 't maar — archaïstisch zijn? Hier ligt de zinsklemtoon op *'am-*, waardoor men gemakkelijker *ku* dan *'aku* zegt. Beide worden dooreen gebruikt, al naar de gemakkelijkheid van spreken 't vordert; *kaw* en *'ăngkaw* evenzoo. Maar 't zijn geen praefixen "

Ten gunste van deze laatste opvatting spreekt, naar onze meening, het feit, dat de Maleiers deze pronomina in den verkorten vorm ook verbinden met woorden, die niet het verbum van den zin zijn; bijv.

dan dapat lah kutûrut[2] *rupa hurûf sĕdikit*[2]*;*
mĕngâpa 'aku 'ĕndak kawbunuh;
'ini lah mulânja mâka 'ĕngkaw 'ĕndak kubunuh. [1])

Waren nu de woordjes *ku* en *kaw* in deze en dergelijke verbindingen werkelijk min of meer gelijkwaardig met de pronominale elementen *mi, si, ti; vas, thas, tas; mas, tha, nti*, etc. uit het Sanskrit, dan zouden zij — in aanmerking genomen dat dit element in het Sanskrit volgt, doch in het Maleisch voorafgaat — toch wel staan *voor het verbum.* Doch in bovenstaande zinnen staan zij *achter het verbum* — in den eersten zin is *ku* zelfs nog door *lah* van het verbum gescheiden — en zijn zij verbonden met het *object.* De woorden *tûrut* en *bunuh* toch, zijn object in den zin; het zijn nomina verbalia; het verbum is in den eersten zin *dapat*, in de beide andere *'ĕndak.*

Nu zou het zonderling zijn, indien de verbaalflexie bleek uit een bijzonderen vorm van het *object* en niet uit den vorm van het *verbum.*

Aan een fout van den Maleischen schrijver valt moeilijk te denken. Er zullen vermoedelijk uit goede Maleische geschriften nog wel meer dergelijke zinnen te halen zijn.

Gaarne geven we toe, dat de laatste twee der door ons geciteerde voorbeelden zonder bezwaar zoodanig omgezet kunnen worden, dat de agens aan het verbum voorafgaat; doch de voorrang, dien *aku* en *ĕngkaw* in het zinsverband verdienen, rechtvaardigt geheel de door den Maleischen schrijver gekozen constructie. Wijzigt men die constructie — bijv. *mĕngâpa 'ĕngkaw 'ĕndak mĕmbunuh 'akan daku* — dan krijgen de pronomina hun volledigen vorm; maar dan brengt het gemak van 't spreken ook niet meer mede om ze af te korten; tenzij men *nak* zegt in plaats van *'ĕndak*, dus *mĕngâpa kaw nak*, etc.

Het eerste voorbeeld laat een dergelijke omzetting niet toe. Er gaat een tijdsbepaling aan den zin vooraf en de levendigheid, de frischheid van den stijl eischt hier, dat de agens geplaatst wordt achter het verbum, dat als aorist gevolgd wordt door het woordje *lah.*

In geen der drie voorbeelden kan het pronomen pers. verband houden met verbaalflexie; wel echter laat het gebruik der verkorte vormen zich verklaren door de omstandigheid, dat het volledige woord zich in verband met den zinsklemtoon, niet zoo gemakkelijk laat uitspreken als de wortellettergreep alleen.

Breda, April 1899. C. SPAT.

---

1) In overeenstemming met de schrijfwijze der Maleiërs, hebben we in de transcriptie de pronomina opzettelijk met het volgende woord verbonden.

Bestrijding van malaria in het leger in Oost-Indië.

Een onderzoek naar de bestrijdingsmiddelen der malaria, deze gestaag voorkomende tropenziekte, mag zeker op de belangstelling van de lezers van dit tijdschrift aanspraak maken.

Al kunnen we met trots constateeren, dat de daarvoor in *onze* tropen getroffen maatregelen het buitenland tot voorbeeld strekken, toch is de strijd nog lang niet beslecht; moge daarom het aanvankelijk succes ons een spoorslag zijn om met vasten wil te trachten, het kwaad te overwinnen met alle ons ten dienste staande middelen,

Ter toelichting zij allereerst het een en ander medegedeeld omtrent de *oorzaken* der malariaziekten, der zoog. „moeraskoortsen", waarvan de verschijnselen (de voornaamste althans) bekend genoeg zijn, dan dat het noodig zou wezen ze hier ter sprake te brengen.

Men heeft vroeger het ontstaan toegeschreven aan miasmen, d. z., voornamelijk in den bodem gevormde ziektestoffen, die zich in de dampkringslucht verspreiden. Deze vergiftige, vluchtige stoffen zouden ingeademd of met het drinkwater ingevoerd worden, in het bloed geraken en dus koortsen verwekken.

Hoewel nu deze meening, door de omstandigheden waaronder malariaziekten gewoonlijk optreden, aannemelijk en bevredigend scheen, werd zij gewijzigd, toen het *Laveran* in 1880 gelukte in het bloed van malarialijders het constante voorkomen van eencellige dierlijke organismen — *malaria-plasmodiën* — aan te toonen.

Sedert werd deze ontdekking van verschillende kanten bevestigd, maar eerst nadat *Gerhardt* er in slaagde, door transfusie van malariaparasieten-bevattend bloed, bij gezonde personen malaria op te wekken, kreeg de veronderstelling, dat deze organismen de ware ziekte-oorzaken zijn, vasten steun.

Er valt wel nauwelijks aan te twijfelen, dat zij ook buiten het menschelijk lichaam leven; voldoende bewezen is dit echter niet, want men heeft ze uit den bodem, het water en de lucht van koortslanden nog niet met zekerheid kunnen isoleeren.

Niettemin meent men het feit, dat malaria bij voorkeur in moerassige streken heerscht, zóó te mogen verklaren, dat de parasieten in zulke terreinen de gunstigste voorwaarden voor hunne ontwikkeling vinden, dat dáár tevens de omstandigheden aanwezig zijn, om ze aan de bodemoppervakte en vervolgens in het menschelijk lichaam te doen komen.

Op welke wijze de malariaplasmodiën uit den bodem tot ons geraken, daaromtrent is ook volstrekt niets zeker bekend. In de eerste plaats zou men kunnen veronderstellen, dat zij uit den bodem worden gedreven door naar de oppervlakte gerichte luchtstroomingen, welke o. a. bevorderd worden door een verlaging van den barometerstand, door luchtbeweging (die een zekeren „trek" uitoefent) en door invallende regens, die de lucht uit de bovenste bodemlagen verdringen. Toch schijnen deze luchtstroomingen niet krachtig genoeg te zijn om de organismen van een vochtigen bodem los te maken en in de lucht te voeren.

Meer waarschijnlijk is de hypothese, dat zij, wanneer de bodem uitdroogt, *aan stof klevend* in de lucht geraken, maar hiertegen zou het bezwaar zijn aan te voeren, dat dan tevens, o. a. onder den invloed der voor het uitdrogen noodige insolatie, de levensvatbaarheid der gevoelige kiemen en dus hun ziekmakend vermogen, zeer verzwakt zouden worden.

In den laatsten tijd hecht men dan ook meer beteekenis aan andere wijzen van overdraging, met name aan de *directe opname* van levende malariakiemen-bevattende aarde of water, op welke zienswijze men, zooals wij nog nader zien zullen, belangrijke bestrijdingsmiddelen gebaseerd heeft.

Eindelijk wint ook de meening meer en meer veld, dat een directe overenting van malaria door in koortsstreken levende insecten (*muskieten*) niet alleen theoretisch denkbaar is, maar inderdaad veelvuldig plaats vindt.

Na deze inleidende beschouwingen kunnen wij tot ons overzicht van de verschillende voorbehoedende maatregelen overgaan.

I. Legering der troepen in streken, waar, naar verhouding, weinig ziekte- en sterfgevallen aan malaria voorkomen.

Hoe vanzelf sprekend deze eisch ook klinken moge, zoo is het toch niet altijd mogelijk geweest daaraan te voldoen. Bij de stichting onzer sterkten in de tropen moest, om begrijpelijke

redenen, in den aanvang meer op een strategisch dan op een hygiënisch gunstige ligging gelet worden.

Eerst uit de latere jaren dateert de legering der groote garnizoenen ver van de kust in het gezondere binnenland (Magelang, Tjimahi,) waarvan op den duur een beperking der kostbare evacuatiën het gevolg moet zijn.

Dat ook dit beginsel bij de oprichting van gezondheids-établissementen voor malarialijders moet voorzitten, is duidelijk; het zou mij echter te ver voeren hier de eischen te omschrijven, aan zulke sanatoria te stellen en kan ik volstaan met te verwijzen naar mijn artikel over dit onderwerp in de *Indische Gids* van 1895, deel II.

Alleen zij hier nog opgemerkt, dat uit een militair-geneeskundig oogpunt de ligging dezer sanatoria *in de nabijheid* van groote garnizoenen een niet hoog genoeg te schatten eisch is (*Sanatoria te Atjeh!*)

II. Het vermijden van schadelijke invloeden van den bodem.

Lijdt het ook al geen twijfel, dat malaria voornamelijk in moerassige streken heerscht, zoo weten wij ook, dat er dergelijke plaatsen zijn, waar malaria onbekend is en misschien berust dit wel dáarop, dat òf de ziekteoorzaak daar in den bodem ontbreekt, òf dat ze niet aan de oppervlakte komt. Dit echter heeft de ervaring voldoende geleerd, dat een met rottende organische stoffen verzadigde, in voortgaande ontbinding verkeerende, niet gecultiveerde en niet of slecht gedraineerde bodem (lagunes, rawahs) een bij uitstek gunstige kweekplaats voor malaria is; zoo ook, dat gronden, die af en toe overstroomd zijn om daarna weder uit te drogen en daardoor een afwisselend natte en droge bovenlaag bezitten, malaria-epidemiën veroorzaken.

Het is, om een enkel voorbeeld te noemen, van algemeene bekendheid, dat geregeld bevloeide en in cultuur gehouden rijstvelden, die een groot deel van het jaar tijdens den West-mousson met levend stroomend water bedeeld zijn, niet zoo schadelijk voor de bewoners in de omgeving zijn, als drooggeloopen en na den oogsttijd met rottend paddistroo bedekte sawahs. Bovendien weten wij welk een schadelijken invloed het verblijf in pas opengekapte, nieuw ontgonnen terreinen heeft: hoevele slachtoffers van malaria

bij ieder belangrijk grondverzet te betreuren vallen. De maatregelen, die het bovenstaande als vanzelf aangeven, zijn dus, kort samengevat: *reinhouding*, *drainage* en *cultivatie* van den bodem.

A). *Maatregelen voor kazerne en naaste omgeving.*

Natuurlijk dient in de eerste plaats *het terrein, waarop de kazernes zullen staan*, zaakkundig gekozen te worden; het moet een *droge zandbodem* zijn, waarin het grondwater snel kan wegzakken en van zoodanige dikte, dat het grondwaterpeil belangrijk lager dan het maaiveld ligt.

Is men genoodzaakt op drassigen grond te bouwen, dan verdient het aanbeveling, het voor de fundeeringen bestemde terrein ongeveer een halven meter diep uit te graven en daarna met grint of droog zuiver zand aan te vullen.

Wil men steenen vloeren aanleggen, dan plaatse men deze niet direct op den bodem, maar voorzie men de onderlaag bovendien van een flinke hoeveelheid houtskool. Beter is het echter verhoogde gebouwen te zetten met houten vloeren op steenen neuten en een onderlaag. als boven beschreven, die met portland-cement bepleisterd is.

Het overige terrein moet ruim van grint voorzien, beplant en droog en zuiver gehouden worden.

Ook de *toestand van den naasten omtrek der kazernes* moet in het oog gehouden worden; lagunes, rawahs, onzindelijke kampongs, ondiepe begraafplaatsen, slecht onderhouden vischvijvers mogen daar niet voorkomen.

Mochten deze daar wel aanwezig zijn, dan moet het terrein, waarop de kazernes staan, behoorlijk opgehoogd zijn, zoodat het ten minste 0.3 M. boven den hoogsten waterstand in den omtrek ligt.

Verder kunnen de volgende kunstmiddelen worden aangewend om den bodem ongeschikt voor het leven der malariaparasieten te maken en hunne verspreiding te voorkomen.

Door indijking en het graven van aftappingskanalen kunnen overstroomingen geweerd worden; alleen zij men er op bedacht, dat zulke afwateringskanalen tot stoornissen van den geregelden wateraanvoer in de riolen van een bewoonde stad aanleiding kunnen geven (Bandjer-kanaal te Semarang).

Naar moerassen, die om hunne uitgebreidheid moeielijk te dempen zijn, voere men stroomend water toe (*inundatie-methode*).

Bevat dit water vele aarddeeltjes, die daaruit bezinken, dan zullen de lage, moerassige terreinen op den duur worden opgehoogd: „*Colmatage*",

Vervuilde beken, met tragen waterloop diepe men uit en reinige men tot op of in den vasten bodem van slik en waterplanten; deze werkzaamheden dienen natuurlijk *in het gezonde seizoen* te geschieden. Waar dit maar eenigszins mogelijk is, legge men den bodem droog en wel, behalve door kanalisatie, door het aanplanten van snel groeiende, sterk wateropzuigende planten die een natuurlijke drainage uitoefenen, terwijl de hoogere soorten tevens dienen kunnen om koortsaanbrengende winden te keeren.

Hiervoor komen in aanmerking: de djoearboom, [1]) de kemiri, de sengon, (Albizzia moluccana), de pisang, het suikerriet, de rijstplant, de casuarina equisetifolia, terwijl de eucalyptus (die o. a. in Italië met succes is aangeplant) in de lage streken van Indië *niet* groeit (?)

In de tweede plaats dient voor de *reinhouding van het emplacement* der kazernes zorg gedragen te worden, waartoe o. a. in de „algemeene orders" tal van nuttige voorschriften gegeven zijn.

Opdat de bodem hier droog en zuiver blijve, moet de waterafvoer geregeld worden, daartoe: „de wegen tonrond gemaakt, alle holten, bulten, gaten of sporen, die daarin ontstaan, ten spoedigste hersteld en door het aanleggen van ruime gemetselde goten met stroomend water, voor den afvoer van het regenwater en van onreinheden gezorgd worden; zoo mogelijk, brenge men de afwateringsgreppels met een algemeen afvoerende gracht in verband.

Verder verdient het aanbeveling de kampementsgoten niet alleen dikwijls en krachtig te spuien, maar ze vaak te désinfecteeren met een sterke oplossing van carbolzuur; dat zij met losse planken overdekt (ter voorkoming van luchtbederf) behooren te zijn, spreekt vanzelf.

Het kampementsvuil moet geregeld opgeruimd, verbrand en begraven worden; in geen geval mag het gebruikt worden om lagere terreingedeelten op te hoogen.

De *binnenplaats der kazerne* zou, als zij niet te groot is, op plaatsen, waar de bodem waarschijnlijk malariakiemen bevat, geheel met portland-Cement bepleisterd kunnen

---

[1]) Zie: het verdienstelijk werk van G. W. F. de Vos, Indische Bouwhygiëne, waaraan vele gegevens voor dit opstel ontleend zijn.

worden (militair huis van arrest te Pontjol), — nuttig is, ook het aanleggen van een tuin: een op tijd geraseerd grasveld, met heesters beplant, zonder echter nadeel aan den waterafloop te doen, terwijl de boomen noch de insolatie, noch de vrije ventilatie der gebouwen mogen belemmeren.

Alvorens over te gaan tot de bespreking van de maatregelen, die tegen schadelijke bodeminvloeden buiten de kazerne genomen moeten worden, zullen de volgende opmerkingen niet overbodig zijn.

Tegen het insleepen van aarde in de gebouwen worde, om redenen, die na het voorafgaande wel duidelijk zullen zijn, streng gewaakt; vóór den ingang der Chambrées moeten dus voetschrobbers of voetborstels geplaatst worden en den inlandsche soldaten gelaste men om, vóór het betreden der kamers, de voeten te wasschen. Ook het reinigen der gebouwen met rivier- of moeras-water moet ten strengste tegengegaan worden. Dat het gebruik van voedingsmiddelen, die met aarde verontreinigd zijn (salade bijv.) o. a. buiktyphus kunnen veroorzaken, is wel beschreven; de mogelijkheid is niet uitgesloten, dat daardoor ook een malaria-infectie kan ontstaan. In ieder geval komt het mij niet overdreven voor den manschappen den raad te geven zich daarvoor in acht te nemen. [1]).

Ten slotte behoort de besproeiïng der kazerne-terreinen in den drogen tijd uitsluitend met zuiver, zoo mogelijk met artesisch water, te geschieden.

B). Maatregelen tegen schadelijke invloeden van den bodem buiten de kazerne.

Hier zijn het vooral de exercitie- en schijfschietterreinen, die onze aandacht verdienen. Ook daar zal men, zoowel door natuurlijke als door kunstmatige drainage, respectievelijk door aanplant en kanalisatie, den bodem moeten drooggeggen. Hier en daar is reeds, o. a. door den aanplant van djoearboomen met het oog op schaduw en ook uitstekend ter voorkoming van zonnesteek, een schrede in die richting gedaan, — een maatregel, die daarom nog als heilzaam voor

[1]) Onderwijs in militaire gezondheidsleer aan kader (en manschappen) verdient m. i. bij het Ind. leger te worden ingevoerd.

onder den invloed van malaria verkeerende militairen beschouwd moet worden, omdat, zooals de ervaring leert, zonnesteek voor zulke personen een gevaarlijke complicatie is.

Over de maatregelen ter voorkoming van malariaziekten te velde kunnen wij kort zijn; herinneren wil ik slechts aan de groote hygienische waarde van een hooggelegen bivouak, aan het nut van het telkens veranderen van kampeerplaats, aan het schadelijke van kampeeren op plaatsen waar een slag geleverd is, van het slapen direct op den grond en van te *lage britsen*, van het oppervlakkige en late begraven der lijken en van het verwaarloozen van verder bekende reinheidsvoorschriften. Alvorens wij onze beschouwingen over de schadelijke bodeminvloeden buiten de kazerne eindigen, wensch ik nog de bizondere aandacht van den lezer te vestigen op de beteekenis van het *grondverzet.*

Zooals wij reeds terloops opmerkten, is grondverzet een zeer werkzame gelegenheidgevende oorzaak van malaria; daarom worde in tijden van malariaepidemie liefst alle graafwerk gestaakt en en in ieder geval zoo min mogelijk door militairen (maar door koelies [1]) of machines) verricht.

Zeer nadeelig is vooral het *gelijktijdig* openwoelen van groote uitgestrektheden grond, zoodat telkens niet meer grond mag worden bewerkt, dan men achter elkaar afwerken kan. De pioniers behooren het werkterrein vóór zonsondergang te verlaten, moeten vóór de maaltijden de met aarde bezoedelde handen terdege wasschen en mogen niet te kort na zonsopgang het werk weder hervatten.

Eindelijk zou men, bij het werken in sterk verontreinigden bodem, de aarde vóór het transport onschadelijk kunnen maken door haar met kiemdoodende scheikundige stoffen (zwavelijzer, bijtende kalk) te vermengen.

In ieder geval zorge men voor een spoedige beplanting van den omgewoelden bodem.

III. Het vermijden van schadelijke invloeden der lucht.

Wat wij van de verspreiding van malaria door de lucht weten, berust slechts op empirische gegevens; maar al is het ook niet bewezen, dat malariaparasieten in moeraslucht voorkomen,

---

[1]) Negers schijnen nagenoeg onvatbaar voor malaria te zijn.

toch heeft de ondervinding geleerd, dat het zich blootstellen aan zulke lucht op sommige perioden van den dag — vóór zonsopkomst en na zonsondergang — tot malaria aanleiding geeft, dat daarentegen bijv. het keeren van over moerassen strijkende winden een duidelijke vermindering van het ziektecijfer tengevolge heeft.

Evenmin is het bekend tot welke hoogte boven den grond de lucht de levende kiemen bevat, maar hier is het alweer een oude ervaring, dat bijv. de plaatsing van gebouwen van 0.5—1 M. boven den grond een merkbaar gunstigen invloed op het voorkomen der ziekte heeft.

Hieruit zijn de volgende voorschriften af te leiden.

Ten tijde van het heerschen van malaria moet de reveille verlaat worden en het den manschappen uitdrukkelijk verboden zijn zich vóór dien tijd in de open lucht te begeven. Het marcheeren door moerassen, het houden van manoeuvres op moerassige terreinen, alsook van nachtelijke velddienstoefeningen dient te worden nagelaten. De oefeningen op drassige schijfschietterreinen moeten bekort worden, waartoe de nieuwmodel-schijfinrichting „Veldman" voldoende in staat stelt.

Bij het gaan door hevigen wind verdient het aanbeveling slechts door den neus te ademen, dus niet te spreken; deze aan de ervaring ontleende maatregel berust misschien op de terughouding van aan stof klevende malariakiemen door het neusslijmvlies.

Daarom verdient het ook in overweging genomen te worden, om aan militairen, die in het malariaseizoen grondwerk moeten verrichten, contrarespiratoren, d. z. met watten gevoerde metaalgaasmaskers te verstrekken.

Op *expedities* naar het binnenland houde men zich zoo kort mogelijk op in de tusschen het strand en het hoofddoel gelegen moerassige terreinen; beter is het een *omtrekkende beweging* langs gezonder terreinen te maken, om zoo spoedig mogelijk het doel te bereiken, dan, in afwachting van het klaarkomen van de werkzaamheden, benoodigd voor den aanleg van korte communicatiewegen, langer in de ongezonde lucht te blijven (*Madagascar*).

Het vraagstuk der ventilatie van de gebouwen in malariastreken is in theorie gemakkelijker op te lossen,

dan dat, in de praktijk, de reeds toegepaste methoden bevredigende uitkomsten (doelmatige regeling der temperatuur) hebben opgeleverd.

Het volgende beginsel ligt daaraan ten grondslag: „slechts de hoogere luchtlagen binnen te laten en bij voorkeur lucht, die reeds een filtratie ondergaan heeft".

Vandaar den goeden zin van het voorschrift om in malariastreken 's nachts de vensters te sluiten, vooral aan de zijde der, in verband met den aard der begrenzende terreinen, schadelijkste windrichting, terwijl het ontleenen van lucht aan een zoog. „cour", het bestemmen van de meer centrale woningen voor Chambrées, van de aan de periferie gelegen gebouwen voor administratieve en andere doeleinden, ook aan het beginsel beantwoordt. Ook willen wij hier terloops aanstippen, dat zeilen, matten en beweegbare kleppen een goede beschutting tegen den directen invloed van nadeelige winden kunnen bieden.

Verder zijn practisch geconstrueerde verhoogde schilderhuizen in malaria-oorden op de lijst der desiderata te zetten.

IV. **Zorg voor voeding, dranken en diensten.**

Het is een feit, dat hygiènische maatregelen in den ruimsten zin van het woord krachtige wapenen zijn tegen malariaziekten en dit vindt zijn verklaring in de verhooging van het weerstandsvermogen van het individu, van het zoog. „terrein", waarop de ziekte-oorzaak inwerkt. Derhalve rust op officieren, de plicht, aan de toepassing van dit principe hunne beste krachten te wijden.

De voeding moet in malariastreken, zooals elders in de tropen, ruim voldoende zijn, maar hier vooral ook smakelijk om aan den minderen eetlust der koorts-reconvalescenten te gemoet te komen. In enkele intensief geteisterde garnizoenen zou zelfs een verhoogde soldij in aanmerking kunnen komen, ten einde de manschappen in staat te stellen, naar eigen zin het rantsoen wat smakelijker te maken.

Bovendien leert een oude ervaring, dat een stevig maal vóór het uitrukken (zoo bijv., vóór hinderlagen) alle aanbeveling verdient.

Overbodig is het haast te wijzen op een goede contrôle van

het *drinkwater* en de dranken in het algemeen. Zegenrijk is hier de invloed der Norton-pompen, die uit groote diepte malariakiemvrij water naar de oppervlakte voeren, welk water, hoe zuiver dan ook, nog tegen besmetting in de vergaarbakken beschermd moet worden: het plaatsen van reservoirs voor drinkwater op hooge voetstukken, om het inspatten van aarde te voorkomen, is een gemakkelijk te nemen en aanbevelenswaardige maatregel.

Niet minder nuttig is de verstrekking van *gekookte dranken*, koffie, thee en chocolade, — terwijl *Spiritualia* dikwijls tot misbruik aanleiding geven en dan verderfelijk werken, omdat belangrijke organen (maag en lever o.a.) daardoor ziek worden, de organen, die het bij malaria toch al moeten ontgelden.

Eindelijk zij het aan het beleid van de officieren overgelaten om, door zaakkundige regeling der diensten, het reduceeren van de bepakking, het intrekken van noodelooze „eerewachten", *uitbreiding van corpsen, belast met inspannende diensten* (*maréchaussées te Atjeh*?) enz. het resistentie-vermogen der militairen te sparen.

V. **Strijd tegen de muskieten** [1]).

Tot in den laatsten tijd steunde onze kennis omtrent de rol, die muskieten spelen in de overdraging van malaria, op te losse gegevens, dan dat daaraan groote beteekenis kon worden gehecht.

Ook scheen de eenvoudige waarneming, dat hevige malariaziekten kunnen heerschen op plaatsen, waar maar weinig muskieten gevonden worden (*Duggan* beweert dit van Sierra Leone; *Ziemann* van Kamerun), — dat omgekeerd weinig malaria kan voorkomen in streken, waar veel muskieten zijn (*Mannaberg*), een oorzakelijk verband afbreuk te doen. Zelfs *Laveran*, een autoriteit op het gebied van malaria, moest zich tot een veronderstelling bepalen: hij meende namelijk te mogen aannemen, dat muskieten (met het bloed, dat zij opzuigen) de malariaparasieten uit het zieke lichaam direct op het gezonde overenten. Ofschoon deze hypothese krachtig ondersteund werd, toen *Gerhardt* er, zooals wij reeds zagen, in geslaagd was om door transfusie van malariaparasietenbevattend bloed bij gezonde personen malaria te verwekken, moest

---

[1]) Onderstaande gegevens ontleenen wij grootendeels aan het onlangs verschenen standaardwerk: Die Malariakrankheiten v. Dr. J. Mannaberg. Wien 1899.

nog steeds het experimenteel bewijs, dat muskieten als vaccinateurs der ziekte kunnen optreden, gegeven worden.

Ook voor de meening van *R. Koch*, dat muskieten de plasmodiën van het bloed, dat zij uit malarialijders hebben opgezogen, zouden overdragen op hunne larven en dat eerst de tweede generatie in staat is om door hun steek malaria te veroorzaken, is het bewijs niet geleverd.

Onbewezen is eveneens de theorie door *Manson* opgesteld, volgens welke de parasieten, die door muskieten met het bloed van malarialijders zijn opgenomen, op de larven zouden overgaan en van deze laatste in het drinkwater zouden geraken, zoodat de verspreiding der malaria ten slotte door het water zou geschieden.

Zeer onlangs (November 1898) maakte *Grassi* zijne interessante onderzoekingen openbaar: hij vond in verschillende malariastreken bepaalde soorten van muskieten, die in malariavrije oorden ontbraken; drie species vooral, meent hij als de overdragers te moeten beschouwen, t. w. anopheles claviger fabr., culex penicillaris en culex malariae, terwijl de meer verbreide culex pipiens ongevaarlijk schijnt te zijn.

Eindelijk heeft *Bignami* (op instigatie van *Grassi*) een man, die te voren nooit aan malaria geleden had, blootgesteld aan den steek van *culex penicillaris* en heeft de proefpersoon eenige dagen later malariakoorts gekregen. Opmerkelijk is het nu, dat de man, die vroeger herhaaldelijk de steken van culex pipiens te verduren had, toch tot dusver vrij van malaria gebleven was.

Wordt deze proef meer en meer bevestigd en mogen dus werkelijk bepaalde soorten van muskieten als de overdragers van malaria worden beschouwd, dan zou bijv. het feit — „dat tot dusver nog nooit is waargenomen, dat malaria is overgebracht in een muskietenrijke maar overigens koortsvrije streek, door personen die er in een andere streek aan zijn gaan lijden" — o.a. zóó verklaard moeten kunnen worden, dat hier de voor de overdraging van malaria noodige bepaalde soorten van muskieten ontbreken.

Het dikwijls ontstaan van malaria na het slapen direct op of kort boven den grond zou misschien ook daaraan zijn toe te schrijven, dat muskieten zich vooral in de onderste luchtlagen ophouden en zelden hoog opvliegen; terwijl het blootstellen aan nachtlucht zoo dikwijls door malaria gevolgd wordt, omdat de muskieten vooral 's nachts uitvliegen.

In ieder geval aarzelen wij, op grond van het bovenstaande, niet, te verklaren, dat de verstrekking van bedgordijnen aan militairen in malariastreken geen luxe is en kunnen wij het ontsteken van vuren op bivouaks ter verdrijving dezer insecten, alsook het bestrijken van de onbedekte lichaamsdeelen met sterk riekende aetherische olieën, bijv. cajeputolie, zeer aanbevelen.

In Italië plaatst men, ter wering van vliegende insecten, voor de ramen netten van fijn touw met wijde mazen en voor de deuren gordijnen van lange kralen. Hoe de wijdmazige netten de insecten verhinderen te passeeren, is niet duidelijk.

Behalve door het muskietennet, zou men hier en daar de plaag kunnen bestrijden door over stilstaand of nagenoeg stilstaand water een zeer dunne laag teerolie te brengen[1], die de lucht afsluit en waardoor de larven gedood worden.

VI. **Gebruik van Kinine.**

Laveran zag onder den microscoop, dat, wanneer een oplossing van zwavelzure kinine gevoegd wordt bij plasmodiën-bevattend malariabloed, de parasieten, die te voren eigen beweging hadden, onbewegelijk gemaakt werden en bovendien uit elkander vielen.

Door deze proef wordt de genezende werking der kinine bij malarialijders duidelijk toegelicht.

Ook oefent dit geneesmiddel, te rechter tijd genomen, een voorbehoedende werking uit en het is reeds proefondervindelijk gebleken, dat het preventief gebruik van kinine volgende aanvallen van malaria kan coupeeren of minder hevig maken.

Daar echter het langdurig gebruik van werkzame hoeveelheden onaangename gevolgen, met name maagstoornissen, veroorzaakt en bij onvoldoende doses de resultaten twijfelachtig zijn, eindelijk ook met de hevigheid der heerschende koortsen (misschien nog met de soort der parasieten, die verschillen in de reactie tegenover kinine schijnen te bieden) rekening dient gehouden te worden, zal het den officier van gezondheid belast met den garnizoensdienst moeten worden overgelaten, hierin, naar omstandigheden, advies uit te brengen.

---

[1]) Album der Natuur. 1898. Afl. 7. pag. 222.

De *„Kinineparade"*, waarbij aan alle manschappen zonder onderscheid het medicament wordt toegediend, moet dus onder contrôle van den geneesheer staan.

Vooral dient de nabehandeling in het garnizoen met kinine van pas uit het hospitaal ontslagen malaria-reconvalescenten niet verwaarloosd te worden; de compagnies-commandanten verwijzen de manschappen daartoe naar het ziekenrapport.

Spoedige evacuatiën der malarialijders en veelvuldige aflossingen der oogenschijnlijk gezonde bezetting van malariahaarden zijn, zooals vanzelf spreekt, de door de humaniteit aangewezen krachtige bestrijdingsmiddelen van dezen geesel der tropen

Aan het einde van onze beschouwingen over de bestrijding van malariaziekten bij het leger gekomen, kan ik niet nalaten de schoone woorden van Prof Poincaré te citeeren: „La prophylaxie, c'est la paix armée, c'est à dire la véritable sécurité. La thérapeutique, c'est la guerre avec toutes ses déceptions ou, tout au moins avec ses résultats douteux."

DR. F. W. VAN HAEFTEN,
UTRECHT. *Officier van Gezondheid 1ste klasse O. I. L.*

Losse schetsen uit Madagaskar.

III. *Invoering van het Christendom, arbeid van zendelingen, tegenwoordige toestand op godsdienstig gebied.*

Ingevoerd is het Christendom op Madagaskar, dat is een feit; alleen moet men niet vragen: waarom? — Omdat een onweerstaanbaar godsdienstige drang de Engelsche en Fransche regeeringen er toe drong zendelingen naar het schoone eiland te zenden, om den volkeren aldaar de voor inboorlingen dikwijls toch al twijfelachtige zegeningen van het Christendom — altijd van wat men *heden* onder Christendom verstaat — te doen deelachtig worden? — Naar mijn meening, neen. Veronderstel dat die drang er al was, dan waren er toch wel andere landen, als Midden- en West-Afrika, waar de uiting van dien drang vrij wat gemotiveerder zou zijn geweest. Daar dient onder meer het menscheneten te worden tegengegaan, onverzadelijke bloeddorst te worden getemperd, iets waartoe de veel zachtere Christelijke beginselen, als zij in reinen vorm worden overgebracht, zeker wel in staat zijn. Op Madagaskar niets van dat al. Het menscheneten behoort daar tot de legenden, ten minste voor de anti-Darwinisten; voor de Darwinisten is het nog zoo zeker niet, en zou eerst moeten worden uitgemaakt of de Malgachsche aap, die door Malgachen en blanken op Madagaskar als een lekkerij wordt beschouwd, een schakel vormde in den keten onzer anthropomorphische voorvaderen. Aan het brengen van menschenoffers wordt op Madagaskar ook niet gedaan, en evenmin aan het plegen van wreedheden, die andere wilde stammen berucht maken. Wel wordt gestolen, bedrogen, gelogen in het Hovaland als nergens ter wereld, en worden de karaktereigenschappen die daartoe leiden als deugden zooveel mogelijk aangekweekt; maar laat ons billijk zijn, en erkennen dat aan onze Christelijke Maatschappij dat verschijnsel waarlijk ook niet vreemd is. Er bestond dus, naar me voorkomt, volstrekt geen urgente reden om het Christendom met het vele goede, dat is waar, maar ook met den nasleep van ondeugden, in te voeren, te meer omdat het monotheisme, ten spijt van *Mpamosavy* en *Sampy* vereering, moet worden beschouwd als sterk domineerend. Toch werd het gedaan.

Moet men bij het doen uitkomen van zendelingen, hetzij van staatswege of door particulieren, naar andere landen voorop stellen dat dit gebeurt uit godsdienstigen drang, die drang bestond zeker niet toen eerst Engeland in 1820 zijn *Dissenters* afvaardigde, en later Frankrijk zijn katholieke geestelijken; het was de politiek, die daarin den doorslag gaf, de toeleg om door de zendelingen als tusschenpersonen vasten voet te krijgen op Madagaskar. En dat gelukte ook vrij wel, niet zonder voortdurend gehaspel tusschen de

missies van beide nationaliteiten, zoo sterk dat dit als het ware een afspiegeling geeft van het gemineer en contragemineer tusschen de beide naijverige landen zelf.

Te trachten een juisten blik te krijgen op de Nieuwe Geschiedenis zonder iets te weten van de Oude, is ondoenbaar. Evenmin is het mogelijk een juist inzicht te krijgen op de tegenwoordige godsdienstige toestanden van Madagaskar, zonder hun wordingsproces te kennen, de wijze waarop door die zendelingen werd gewerkt en hun invloed gevestigd. Ik stel mij daarom voor in dit artikel dat wordingsproces zoo kort mogelijk weer te geven.

De eerste zendeling op Madagaskar was de Engelschman, Jones, een Dissenter, behoorende tot de Méthodisten. Deze vestigde zich in 1820 te Tananarive als onderwijzer der Hovajeugd. Geholpen door zijn vrouw en andere zendelingen, had hij in 1826, 2000, en in 1830, 4000 kinderen in zijn scholen vereenigd. In 1835, toen Ranavalo I den troon besteeg, verbannen, terwijl een groot aantal van zijn volgelingen en van de kinderen vermoord werd, kwamen na een verbanningstijd van zes en twintig jaar de Dissenters terug onder den zendeling Ellis, toen Radama II zijn rijk weer openstelde voor het vreemdelingenverkeer.

De naam Ellis is op Madagaskar een zeer bekende geworden. Aan hem had Rainilaiarivonij, de door Generaal Gallieni verbannen eerste Minister, zijn rang en invloed te danken, doordat hij dezen, die Engelsch gezind was, geld verschafte.

Dit was de eerste zet van den zendeling op het politieke schaakbord, die weldra door meerdere gevolgd werd. Zoo wist hij langzamerhand in de Malgachsche wetgeving allerlei artikels te doen opnemen, die ten gunste waren van den Protestantschen godsdienst en den invloed der Engelschen. En dat was niet alles, want eenigen tijd later, toen ook de Katholieken begonnen met het zendelingswerk, deed Ellis wat hij kon om dit tegen te gaan, daarin bijgestaan door een man van groote bekwaamheden en liefde voor zijn vaderland, den Engelschen consul Packenham.

Ongetwijfeld gingen deze eerste Engelsche zendelingen met groot organiseerend talent te werk, daarin geholpen door hun regeering, die voor alles het begonnen werk trachtte voort te zetten door het middel, dat op Madagaskar voor dergelijke dingen stellig het meest afdoende is: geld. Maar niet alleen dat. De Engelschen hebben evenals wij Hollanders een onbestreden koloniseerend talent, wat de Franschman juist mist. Zij weten, als zij dat willen, spoedig het vertrouwen der inboorlingen te winnen door middelen die den driftigen, ongelijkmatigen Franschman niet ten dienste staan, en zoo kwam het ook dat zij den Hova's spoedig het gewicht eener geestelijke ontwikkeling deden beseffen en deze er tuk op werden zich te laten onderwijzen. Daardoor kwam het dat de door Ellis opgerichte scholen spoedig sterk bevolkt werden, en het aantal leerlingen even voor het uitbreken van den oorlog 100 000 bedroeg. Veel droeg daartoe bij de schoolwet van 1881, die drie voorname bepalingen ten gunste van het Protestantisme in het leven riep. De eerste was dat elk bevolkingscentrum het traktement moest betalen van den Protestantschen onderwijzer, die daar gevestigd was; de tweede was het artikel op *den verplichten schoolgang*, die inhield dat ieder ouder verplicht was zijn kinderen naar een Protestantsche school te zenden, zoodra deze den leeftijd van 8 jaar hadden bereikt; de derde verbood aan eenmaal ingeschreven kinderen van school te veranderen.

Nog een andere oorzaak bracht het zijne er toe bij om den invloed van het Protestantisme zoo groot te doen worden. Bij onbeschaafde volken is er geen meer afdoend middel om invloed te krijgen dan door de hoofden van het bestuur en de overheerschende klasse voor zich te winnen. Daarom nam Ellis deel aan de samenzwering tegen Radama II met het doel invloed te kunnen uitoefenen op zijn opvolgsters, waarvan de laatste was de door Gallieni verbannen Ranavalo III. De toeleg gelukte Ellis volkomen, want onder Ranavalo I, de opvolgster van Radama II werd het Protestantisme verklaard te zijn de *Staatsgodsdienst* of *godsdienst van de Koningin*. Dit geschiedde in 1869, welk besluit bevestigd werd door de wet van 1878.

Sedert dien tijd was om zoo te zeggen alles wat een zekeren rang bekleedde, Protestant. De Koningin en de eerste Minister zijn Protestant; eveneens de 20 leden van het Kabinet der Koningin en de 16 Districthoofden van de Imerina. Van de 14 leden der verschillende ministeriëele departementen, was een katholiek, en eveneens was maar een katholiek onder de 95 Gouverneurs van de verschillende steden en forten van het Koninkrijk.

De Engelschen gebruikten nog een andere truc om den invloed van de Protestantsche kerk te versterken. Zij ontnamen er elk uiterlijk vertoon aan, en maakten er een Malgachsche instelling van.

Iedere Engelsche zendeling, vertoevend in een der groote steden, had onder zijn toezicht een uitgebreid gebied, waarvoor hij verantwoordelijk was, ook wat aangaat het administratief beheer der kerken. Hij bemoeide er zich uit een diplomatiek oogpunt echter weinig mee, maar liet alles over aan den *mpitandrina*, inlandschen predikant, bijgestaan door de *mptory-teny*, inlandsche schoolmeesters. Zij zijn het die de dorpsbewoners er toe brengen naar de kerk te gaan, die door hun volgelingen de kerken, scholen, zendelingshuizen doen bouwen, die de *kerkelijk-hoofdelijke omslag* — men zou denken in sommige Hervormde gemeenten van *ons* land te zijn — in ontvangst nemen, en de instructies van de zendelingen doen uitvoeren. Van deze *mpitandrina* waren er in 1880 in het Hovaland 604, benevens 4134 *mptory-teny*. Gelukte het den Engelschen door deze op Malgachsche leest geschoeide Protestantsche kerkdienstinrichting hun invloed al meer en meer te versterken, het nadeel daartegenover was dat het zendelingwerk, te veel in handen kwam van het Malgachsche Gouvernement, inzonderheid van den eersten Minister. Het was hen echter meer te doen om uitbreiding van hun *politieken* invloed, en daarin slaagden zij naar wensch, totdat om onverklaarbare redenen Salisbury met de Conventie van 5 Augustus 1890 op eens een streep door de rekening haalde. [1])

Niet alleen waren het Dissenters, die de Engelsche regeering naar Madagaskar zond, maar in 1864 werden zij gevolgd door zendelingen, behoorend tot de Anglikaansche kerk, terwijl in 1867 Lutherschen uit Noorwegen kwamen en later Kwakers.

---

[1]) Ik noem de reden onverklaarbaar, omdat Madagaskar een rijk land is, terwijl op Zanzibar de Duitsche firma's Oswald & Co., Muller & Devers en anderen de Engelschen vrijwel verdrongen hebben. Pemba is niets dan een zandbank begroeid met palevutiers en andere waardelooze boomen.

Van dezen hielden alleen de Anglikaners zich in hoofdzaak op met het godsdienstig element van hun opdracht, zonder veel acht te slaan op het werk hunner katholieke medezendelingen. De Noorwegers, die zich gevestigd hadden in de rijke provincie Ankaratra deden daar wel degelijk aan mee, en in hun omgeving was de vervolging der katholieken en de pogingen om de resultaten van hun zendelingswerk uit te roeien, minstens even sterk als waar de Dissenters zich gevestigd hadden.

Dat ter zijde gesteld, hebben de Protestantsche zendelinggenootschappen zeer veel gedaan om ontwikkeling en beschaving te brengen over heel Madagaskar en zelfs op Afrika's Oostkust, waar zij te Mozambique wisten te bewerken, dat de slavernij in 1878 werd afgeschaft. Op Madagaskar zelf leidden zij de hervorming der Malgachsche wetgeving en deden er verscheidene goede bepalingen in te doen opnemen; vooral bij de hoogere standen wisten zij door hun wijze van opvoeden betere beginselen te doen wortelschieten in zoover dat mogelijk is bij een volk, dat van ouder op kind slechte beginselen heeft ingezogen. Zij deden veel om de Malgachsche taal een vasten bazis te geven door het uitgeven van spraakkunsten en woordenboeken; ook om op de hoogte te komen van de hulpbronnen en rijkdommen van Madagaskar door het maken van aardrijkskundige en geologische werken. Zij stichtten een school waar de geneeskunde werd onderwezen, een gesticht waar melaatschen in werden opgenomen, en drie groote hospitalen, die uitstekend zijn ingericht, hoewel deze „Ihre Schuldigkeit gethan" hebben, daar de Franschen in elke garnizoensplaats van belang militaire hospitalen hebben, waarin ook burgers kunnen worden opgenomen en tegen zeer geringen prijs medicijnen kunnen krijgen.

In het algemeen echter kan men zeggen dat de Protestantsche zendelingen meer gewerkt hebben op ethisch en opvoedkundig dan op godsdienstig gebied, en dat dan ook, vooral in het binnenland, would-be zwarte Prostestanten nog dezelfde eer bewijzen aan de *Sampy* en de heilige steenen als vroeger. Uit het feit dat het nu althans voorloopig gedaan is met de heerschappij der Engelschen op Madagaskar zou men kunnen afleiden dat de Engelsche zendelinggenootschappen het eiland hadden verlaten, daar nu toch alle hoop op een afdoend resultaat van hun politiek streven vervlogen is. Niets is minder waar dan dat; nooit is door Engelsche zendelingen harder gewerkt geworden dan nu. Zoo was ook ik, in Juni '98 met den „Oxus" naar Madagaskar vertrekkend, in gezelschap van een gezelschap Engelsche en Noorsche zendelingen, die op weg waren naar Tananarive en omliggende steden, en vernam ik van hen dat telkens vele van hun landgenooten als zendelingen naar Madagaskar vertrekken om daar het werk te vervolgen van Ellis en zijn Dissenters. Zij doen den Franschen op Madagaskar door hun stille kuiperijen zeer veel afbreuk, en zijn er steeds op uit om in vereeniging met de Hova's die allen Engelschgezind zijn, het Fransch gezag te ondermijnen. Zij doen dat niet alleen, maar in verband met de Indieërs, hun stille agenten, waarvan er duizenden tot in het kleinste dorpje over heel Madagaskar zijn verspreid. Zoo schijnt de oorlog in het Zuidwesten, die met de grootste verbittering wordt gevoerd, ook mee hun werk te zijn, en evenzoo de nu plaats hebbende guerilla's bij Nossi-Bé en zelfs tot in de omstreken van Marovoay en Majunga. Naar mijn meening staat het dan ook onwrikbaar vast dat de Franschen

nooit zullen geraken in het rustig bezit van Madagaskar zoolang den Engelschen zendelinggenootschappen die vrijheid wordt gelaten waarover ze kunnen beschikken, en dat de Fransche autoriteit, wil ze het schoone eiland tot rust doen komen, niet beter kan doen dan ze zoo spoedig mogelijk het verblijf op Madagaskar te ontzeggen. Naar alle waarschijnlijkheid zou dat echter voor Frankrijk een maatregel zijn ongeveer overeenkomend met de onthoofding van een migraine-lijder om hem van die kwaal te genezen; zeker is het daarom dat Frankrijk daartoe niet zal overgaan. Zij heeft er echter in navolging der Engelschen een minder openlijk middel op gevonden, waarvan ik straks met een enkel woord spreken zal.

Vooraf wil ik iets mededeelen van de *tweede* periode van het algemeen zendelingswerk, de Katholieke, om te besluiten met wat ik kan noemen de *derde*, waarin een specus van Katholieke zendelingen op godsdienst en godsdienstig gebied den overhand verkregen en de vrijheid van gewetensvrijheid bedreigen onder den invloed van het antisemitisme — antiprotestantisme.

Neemt de *eerste* periode, de vestiging der Protestantsche zendelingen, reeds een aanvang in 1820, de eerste Katholieke zendelingen vertoonen zich op Madagaskar niet voor het jaar 1861, toen Radama II regeerde. Terstond begon ook het vervolgen der Katholieken eerst door Rainivoninahitryniony daarna door den eersten Minister, die hem in 1864 opvolgde. Wel matigde Rainilaiarivony in het begin zijn uitingen van tegenzin, omdat hij door het te veel toegeven aan het stoken der Engelschen dezen licht te veel invloed zou kunnen verschaffen maar hij hield daar spoedig mee op, en daardoor had de Katholieke kerk van 1878 tot aan den oorlog zware dagen te doorstaan.

Niettegenstaande dat heeft zij in het tijdverloop van een twintigtal jaren ook belangrijke vorderingen gemaakt. Zoo heeft zij, altans naar Katholieke gegevens 80 000 Hova's, wonend in de districten van Tananarive en Fianarantsoa tot Christenen gemaakt, terwijl 20.000 kinderen hun scholen bezoeken.

Gedurende den oorlog werden de paters uit het Hovaland verbannen, maar die zich eens tot Katholiek hadden laten doopen, schijnen hun godsdienst getrouw te zijn gebleven.

Ook op ander gebied dan het godsdienstige werkten de Katholieken met veel ijver en toewijding. Zoo werden ook door hen gestichten voor melaatschen en hospitalen gesticht, een voorbereidings school voor godsdienstonderwijzers en tolken te Ambohipo, een observatorium te Ambohidempono, dat reeds uitstekende diensten heeft bewezen door het opmaken en publiceeren van metoorologische verschijnselen. Een andere missionaire, Roblet, vervaardigde een kaart van Madagaskar, die bekroond werd met drie gouden medailles. waarvan eenmaal op de wereldtentoonstelling van 1889 te Parijs, terwijl hij nu bezig is aan een kaart van Imerina op grootere schaal, daarbij samenwerkend met den heer Grandinier. Nog een ander, Callet, maakte zich verdienstelijk door de geschiedenis van Madagaskar uit vroeger tijden te schrijven en tevens de gebruiken en zeden van het land. Hij stelde dat alles samen in het Malgach'sch, maar ongelukkig voor de wetenschap liet de eerste Minister er een groot deel van vernietigen, omdat Callet door zijn arbeid Madagaskar *te* goed aan vreemdelingen bekend maakte.

In het algemeen kan men zeggen dat alles wat bestaat van literatuur en kunstwerken over alle onderwerpen die betrekking hebben op Madagaskar gemaakt zijn door Protestantsche en Katholieke zendelingen. Wel zijn ook werken over dat land geschreven door reizigers, geleerden of industrieelen, zooals het werk *„Ce qu'il faut connaître de Madagascar,"* dat werd samengesteld door Leon Suberbie, de Taymoreau, Olivier, Toncart en anderen, maar in waarheid en nauwkeurigheid moeten deze werken onderdoen voor die der zendelingen, welke dan ook trouwens veel beter dan de anderen in de gelegenheid waren land en volk te leeren kennen.

Op dit oogenblik bestaat de Katholieke Missie uit 4 centra. Het eerste centrum is Tananarive en de Imerina, werkend met een dertigtal zendelingen. Dit is het grootste en het voornaamste. Het tweede is te Fianarantsoa met een vijftiental, één Broederschool en 4 gehouden door zusters, terwijl er zich verder bevindt een fraaie kerk van *baksteen*, [1]) die doet denken aan die van Tananarive, een gesticht voor melaatschen en een hospitaal. Eerst gesticht in 1871, mag zich ten spijt van moeilijkheden van allerlei aard het centrum van Fianarantsoa in een toenemenden bloei verheugen. Het derde is te Tamatave met drie Broeders, waarvan een het zendelingwerk verricht langs de kust, de tweede hoofd van een jongensschool is, en de derde onderwijs geeft aan jonge meisjes, die onder toezicht staan van de zusters van St. Joseph de Cluny. En eindelijk is het vierde centrum te Fort-Dauphin, voor een zestal jaar gesticht door de zendelingen Chenaij en Campenon met hulp van een rijken Creool Marshall. Naar ik verham is dit centrum door den oorlog van 1895 vrijwel gedesorganiseerd.

Bij de Katholieke Malgachen is het met hun ernst ten opzichte van het hun ingepompte Christendom al niet beter gesteld dan bij de Protestantsche, en nog altijd speelt de vereering voor de *Sampy* bij hen een groote rol. Is zoo het onderscheid tusschen bekeerlingen van beide gezindten niet merkbaar, en kan men zonder overdrijving aannemen, dat het Christendom er eigenlijk maar als een vernisje boven op ligt, des te grooter is het onderscheid tusschen de beheerders zelf van beide gezindten. Geen betere definitie van dat onderscheid ben ik in staat te geven dan door de Katholieke liefdezuster te plaatsen de Protestantsche hetzij vrije- of diaconiezusters. Is bij deze laatste, altijd het gemiddeld peil nemend, de levensvonk nog volstrekt niet uitgebluscht, en maken zij over het algemeen gretig gebruik als zij kunnen van de vrijheid zich in de wereld te mogen bewegen en schouwburgen, enz. te bezoeken, wat onwillekeurig een slechten invloed heeft op hun toewijding, de eerste heeft zulke te veel distractie gevende vrijheden niet. Zij heeft voor altijd met de wereld en haar genietingen gebroken, en ziet in haar roeping het allerhoogste, waaraan zij zich, zonder aan iets anders te denken, wijdt met alle kracht die in haar is.

Evenzoo de Katholieke zendeling op Madagaskar. Is hij eenmaal daar, dan blijft hij er, en denkt er niet aan naar zijn vaderland terug te keeren. Zijn bekeeringskring is zijn nieuw vaderland, zijn bekeerlingen en de kinderen, die aan zijn zorgen zijn toevertrouwd, vormen zijn nieuw huisgezin. Uit liefde voor hen zal hij zich van wat overtollig is voor zijn levensonderhoud spenen, en niet meer nemen dan noodig is om in het leven te blijven, het overige

1) Iets heel bizonders voor Madagaskar, waar baksteen met goud wordt betaald.

wat hij heeft, afstaande aan zijn zwarten, die nog minder met aardsche goederen zijn gezegend dan hij. De Fransche Regeering beloont deze zelfopofferings gezindheid niet door het geven van een ruim salaris en een pensioen na volbrachten diensttijd. Het tegendeel is waar. Een karig loon is zijn deel en van pensioen geen sprake, zoodat de Katholieke zendeling materieel een jammerlijk bestaan voert.

Geheel anders is het met den Engelschen. Ruim betaald, is hij in staat zich veel vrijer te bewegen dan zijn Katholieken collega, en nu en dan eens een reisje naar zijn moederland te ondernemen tot herstel van zijn geschokte gezondheid, terwijl hij in het bezit is van een ruime en fraai woning, meestal omgeven door een goed bebouwden tuin, waar hij meer dan het noodige vindt tot onderhoud van zichzelf, zijn vrouw en het talrijk kroost, waarmee hij meestal gezegend is.

Deze omstandigheden in aanmerking genomen ben ik onwillekeurig geneigd meer eerbied te gevoelen voor de werkkiacht der Katholieken dan die der Protestanten, en kan ik niet anders doen dat het betreuren dat hun zelfopofferende arbeid door de Hova's niet meer op waarde is geschat. Dit was iets dat in verband stond met omstandigheden buiten hun wil, en waarover ik nog een enkel woord wil meedeelen.

Kan men ook van de Hova's zeggen, dat het een volk is van laffe, gewetenlooze ellendelingen, te ontkennen valt het niet dat zij een aangeboren zucht tot imiteeren van Europeesche zeden en gewoonten hebben, en een drang om deze aan te nemen. Het is onder hen als bij ons: die het eerste komt, het eerste maalt, en zoo viel het dan den eersten Engelschen missionaris niet moeielijk zijn leerstellingen door veel Hova's te doen aannemen, en de zaden van het Protestantisme alom te doen ontkiemen. En zoo komt het dan ook, dat de Hova beslist overhelt naar de beginselen van het Protestantisme, die hem het eerst verkondigd werden, en dat de Katholieke zendelingen niet in staat waren hem tot andere gedachten te brengen. Stellig speelt daarbij de politiek ook een groote rol, en geeft de Hova zich veel liever over aan den Engelschen missionaris dan aan den Franschen, aan welke landaard hij al voor den oorlog een ingekankerden haat had; maar het andere argument is ook niet zonder invloed. De laatste statistiek, opgemaakt in het jaar 1897 geeft daarvan de sprekende bewijzen; zij wijst aan dat de Engelschen op Madagaskar hebben 1122 inlandsche godsdienstleeraars, 98.160 ledenmaten, behoorende tot de Anglicaansche kerk, 394.099 volgelingen die nog niet als lidmaat zijn aangenomen en 126.095 scholieren. Daaronder zijn nog niet opgenomen de Noorsche missies, bestaande uit 58 inlandsche godsdienstonderwijzers, 29.942 leden hunner kerk en 37.796 scholieren. De Franschen kunnen tegenover die respectabele strijdmacht te velde brengen 136.175 volgelingen en 26.739 scholieren.

Van een eigenlijk georganiseerde Katholieke kerk is nog geen sprake, tenminste niet in den zin van de Protestantsche. In den eersten tijd nam men van dit verschil geen notitie, temeer omdat men dacht dat de Engelsche missionarissen na den oorlog van 95, toen alle hoop vervlogen was, hun illusies, de inlijving van Madagaskar bij hun moederland, verwezenlijkt te zien het eiland zouden verlaten waar ze eigenlijk weinig meer te maken hadden.

Daar werd van die zijde echter niet aan gedacht, integendeel, zoowel op godsdienstig als op politiek gebied werd het zendingswerk met verdubbelden ijver voortgezet. Dat bracht onrust bij de Fransche regeering, en zoo begon langzamerhand het omgekeerde van wat vroeger plaats had: het tegenwerken van de Protestantsche zendelingen. Niet echter met algemeen goedvinden. Van verschillende zijden kwamen invloedrijke mannen daartegen in verzet, die er op wezen, dat Frankrijk zeer veel te danken had aan de Protestantsche zendelingen doordat deze, nog voor dat Tananarive was ingenomen overal de Malgachsche bevolking hadden aangemaand zich rustig te houden en lijdzaam het juk te dragen dat de Franschen hen op de schouders legden. Persoonlijk komt mij naar wat ik zoo nu en dan over het doen der Engelschen op Madagaskar vernam, die bewering wel wat idealistisch voor en uit onvertrouwbare bron geput; waarschijnlijker is het dat met het Fahavalisme, dat begon al terstond na het schijnbaar eindigen van den oorlog en dat nu nog Generaal Gallieni de handen vol werk geeft, de generale staf van het Fransche leger zeer veel nut had van de aanwijzingen der Protestantsche zendelingen, die bekend waren met de schuilplaatsen in de bosschen, waar de Fahavalos zich ophielden. Al is ook aan te nemen dat eigenbelang de hoofdreden is geweest van dezen spionnendienst, daar zij zelf van deze buiten de wet gestelde rooversbenden evenveel last hadden dan de Franschen, zoo heeft Generaal Duchesne, de voorganger van Gallieni, alleen het resultaat in aanmerking nemend, en niet de beweegreden, hen officiëel bedankt voor de hem bewezen diensten en deze daardoor erkend. Na hem is de ridderlijke Gallieni de eerste geweest om in dat opzicht de voetstappen van Duchesne te drukken en zelfs nog verder te gaan door ten opzichte van de inrichting der scholen en het onderwijs daar gegeven te erkennen, dat de Protestanten grootere verdiensten hebben dan de Katholieken, en de Fransche taal er beter onderwezen wordt. Zoo schrijft hij in een brief van 9 October 1897:

Wij zijn in onze vaderlandslievende pogingen krachtig ondersteund geworden door de Protestantsche zendelingen, die nadat zij zich vereenigd hadden met onze wijze van optreden, alles hebben gedaan om ons redenen van tevredenheid te geven. Twee van onze landslieden, volkomen vertrouwbaar, deelden mij mee, dat zij zich bepaald vernederd voelden als er sprake was van het maken van een vergelijking tusschen Protestantsche en Katholieke scholen. Zoo was het gebleken dat te Ambositra op de Katholieke school geen enkel kind een woord Fransch kon spreken of schrijven, terwijl op de school der Protestantsche zendelingen aldaar in dezelfde taal vloeiend was gezongen en voorgedragen. En zoo zijn de toestanden overal, behalve misschien in de hoofdstad, waar het onderwijs op de Katholieke scholen althans niet zoo beneden peil is.

Nog anderen dan Generaal Gallieni wijzen er op hoe gevaarlijk het is te trachten het groote werk der Protestantsche zendelingen op Madagaskar te willen vernietigen, ook al hadden deze alleen het belang van Engeland op het oog, daar dat vernietigingswerk zou eindigen met zich met zijn volle scherpte tegen de Franschen zelf te keeren. Als bewijs van hun ernst en toewijding, ook van Fransche Protestanten, halen zij aan het feit, dat, nadat bij Arrêté van 10 October 1897 het fransch spreken op alle dorpsscholen verplichtend is gesteld, de Protestanten van Frankrijk twee afgevaardigden naar Madagaskar

hebben gezonden om daar de verschillende godsdienst- en schoolkwesties te onderzoeken. Hun rapport was gunstig terwijl zij met geheel andere gedachten hun reis aanvaarden, zoo dat zelfs een van hen het noodzakelijk vond voor zijn vertrek een elementaire methode samen te stellen om Malgachsche kinderen de fransche taal te onderwijzen. Het was onnoodige moeite, want in Tananarive vonden zij inlandsche onderwijzers, die zelf een dergelijken cursus hadden samengesteld, getiteld *„Ny lalàn ny syntaksa franksij,"* en daaruit les gaven.

Nog meer bewijzen worden gegeven door Protestantsche Malgachen, die de functiën vervullen van godsdienstleeraars en onderwijzers, dat het hun wil is die met den meesten ernst te vervullen. In October 1897 scheepte zich een viertal hunner in, met bestemming naar Frankrijk om daar te trachten volkomen op de hoogte te komen van de Fransche taal niet alleen, maar ook van de zeden en gewoonten eener Europeesche cultuurstaat, teneinde een en ander ingang te doen vinden bij eigen rasgenooten en zoo het beschavingswerk meer en meer te doen doordringen. Zij moesten daartoe hun huisgezinnen verlaten, daar zij de reis op eigen kosten deden veel goed en have verkoopen om de reis- en verblijfkosten te betalen. en zich daartoe nog veel meer en ernstiger opofferingen getroosten.

Nu zou men oppervlakkig zeggen, dat wanneer het de Fransche regeering te doen was om niets anders dan om de Malgachen op godsdienstig gebied en ethisch te beschaven, zij zulke manhaftige pogingen en voorbeelden van waarachtige zelfopoffering moesten op prijs stellen en steunen. Maar het omgekeerde is waar, en daaruit is voldoende duidelijk af te leiden dat er minder zuivere beweegredenen in het spel zijn. Zooals de Katholieke zendelingen waren bij het begin van hun optreden, gematigd in hun godsdienstige overtuiging, verdraagzaam en zachtmoedig jegens andersdenkenden, is hun afgemeten houding jegens Protestantsche zendelingen alleen toe te schrijven aan een gepast gevoel van vaderlandsliefde, dat niet duldde dat Madagaskar onder Engelschen invloed kwam. Maar sedert Januari 1897 is dat motief vervallen, ter zijde gesteld de kwestie of de Engelsche zendelingen toch nog niet in het geheim voortgaan met vroeger intrigewerk. In het openbaar echter is daaraan een eind gemaakt door de overeenkomst tusschen het Zendelinggenootschap van Londen en dat van Parijs, waarbij door eerstgenoemd genootschap het onderwijs van de scholen in Imerina, ten getale van 860 met 42.954 leerlingen wordt afgestaan aan het laatstgenoemd, en eveneens de vorming der onderwijzers zelf.

Onwederlegbaar is dat van zijde der Engelsche regeering een groote inschikkelijkheid, en stellig zou zij op den duur geleid hebben tot een algemeene pacificatie op godsdienstig gebied, wanneer door de Fransche regeering niet een fanatieker element op Madagaskar was losgelaten. dat het meer leidbare spoedig overvleugelde: de orde der Jezuiten.

Met hen is op Madagaskar een tijdperk van godsdienstvervolging ingetreden. waarvan mettertijd de gevolgen voor Frankrijk schromelijk zullen zijn.

Alles moet buigen voor de Jezuiten, de ambtenaars zijn daar om hun arbeid. de soldaten om hun bloed veil te hebben voor hun zegepraal. Daarbij hebben zij nog de sluwheid van te doen alsof zij handelen volgens het beginsel, dat wie katholiek is een Franschman zijn moet, evenals een Protestant een

Engelschman, en het is hun gelukt den eersten tijd de aandacht hunner land genooten, die niet behooren tot hun orde, vrijwel te verschalken. Maar langzamerhand zijn dezen de oogen geopend, en zijn van verschillende zijden mannen opgekomen, die waarschuwen tegen het gevaar dat Madagaskar bedreigt door den inval van het Jezuitisme, en zoo is een heete strijd ontbrandt tusschen hen en de fanatieke aanhangers van Loyola, die zich den laatsten tijd ook helaas maar al te veel op industrieel gebied hebben bewogen, het leven en welslagen onmogelijk gemaakt hebben van kolonisten, planters en landbouwers, die tot een andere gezindheid behooren, ook al hadden zij de beste eigenschappen, en anderen beschermd, die de Jezuitistische beginselen zijn toegedaan, ook al zijn ze niet in staat een kool te planten.

In stilte gaan zij daarbij niet te werk, maar onverholen komen ze in het strijdperk met hun devies. „Dood aan hen, die niet tot onze orde behooren, van welke natie ook." Een Franschman van die soort ondergaat, als hij in hun handen valt, hetzelfde lot als een Engelschman of Duitscher, zelfs al is het een goed geloovig Katholiek. Niet de belangen van het vaderland heeft de Jezuitenorde op Madagaskar in het oog, maar alleen die van Rome. Al gaat ook heel het schoone eiland ten gronde door haar machinaties, al wordt het ook een asyl van boosdoeners en schavuiten, die elke ontwikkeling van handel en landbouw onmogelijk maken, dat deert haar niet, mits haar orde er slechts zegeviert.

De wereld is voor de brutalen, en zoo komt het dan ook dat op Madagaskar, nadat het zendelinggenootschap van Parijs het werk van dat van Londen heeft overgenomen, de Jezuiten meer en meer de overhand krijgen op hun zachtmoediger medezendelingen, niet tot hun orde behoorend. Aangemoedigd door hun aanvankelijk succes is dan ook een ware kruistocht geopend tegen andersdenkenden, waarbij zij de bevolking trachten te misleiden en te intimideeren door haar voor te houden dat elke niet-Jezuit een Engelschman zijn moet en dat het aanhankelijk blijven aan een andere orde of ander geloof een daad van rebellie tegen het Fransche Gouvernement is, die bedreigd wordt met de zwaarste straffen. Ja, zoo grenzeloos ver gaat hun onbeschaamdheid, dat zij ten spijt van Generaal Gallieni, die geheel andere gevoelens is toegedaan, en in strijd met zijn uitdrukkelijke voorschriften, tot de algeheele en gewelddadige uitroeiïng van het Protestantisme op Madagaskar hebben besloten. Van dit feit zijn verschillende bewijsstukken aan het Fransche Parlement overgelegd, zonder dat die veel indruk maakten; enkele van die feiten laat ik hier volgen, om te doen zien hoe ver de Jezuitistische machts-*overschrijding* gaat niet alleen, maar ook hun *macht*, met daartegenover de volkomen *on*macht van Generaal Gallieni, hoe ook met de beste bedoelingen bezield:

Op den 25sten November 1895 vermoordden de inwoners van Arivonimamo den Protestantschen zendeling Johnson met zijn geheele familie, en verwoestten daarbij de kerken, posterijen, scholen en huizen tot de Protestantsche en Katholieke missies behoorend, zoodat de materieële schade voor de eerste bedroeg 40.000 frs., voor de tweede 5000 frs.

Nu zou men denken dat de Chef principal de milice in het oproerig district er terstond een 25 Senegalezen of Houassa's heen zou zenden om de schuldigen te straffen; dat lag toch op zijn weg. Niets daarvan. De Jezuitenpater Gardo

van het district nam de leiding van zaken in handen, zonder dat van Gouvernementswege daartegen verzet intrad. Hij riep de verschillende dorpshoofden samen, en legde in naam van de Fransche autoriteiten een massale boete van 20.000 frs. op aan de omliggende dorpen, onder bedreiging van de strengste straffen, wanneer voor het einde van de maand, de boete niet betaald was.

Eenige van die hoofden vroegen den gouverneur van het district, een Malgach, wat zij doen moesten tegenover dien eisch. Het antwoord luidde: doen wat de Franschman zegt. Een paar der stoutmoedigsten gingen den Chef de milice raadplegen, en deze had niet den moed om den Jezuit en in den weg te treden, maar antwoordde eenvoudig dat de zaak hem niet aanging.

Eerst betaalde Rainidanielina, chef van Arivoniamamo, de hem opgelegde boete van 2000 frs., daarna successievelijk de andere dorpen, tot de 20.000 frs. bijeen waren. Of deze zijn blijven hangen in de zakken van den Jezuit, aan het Fransche Gouvernement zijn afgedragen, of terecht zijn gekomen in den schoot van de heilige moederkerk, vermeldt de geschiedenis niet. Het meest waarschijnlijk komt me de laatste veronderstelling voor.

Ook maken de Jezuiten gebruik van de gemeenste leugens en laagste verdachtmakingen om de Protestantsche Malgachen er toe te bewegen hun geloof ontrouw te worden. Zoo had zich Rainyemisona, gouverneur te Antanamalaza tot het Protestantsche geloof laten bekeeren. Hij was een man zeer gezien in zijn district onder rasgenooten, en verknocht aan het Fransche gouvernement. dat hij meer dan eens groote diensten had bewezen met het opsporen van Fahavalos. De Pater-Jezuit van het district trachtte hem tevergeefs zijn geloof af te doen zweren, en Jezuit te doen worden; Rainyemisona was daartoe niet te bewegen noch door beloften of bedreigingen. Dat deed den Jezuit besluiten tot daden over te gaan, en toen er een nieuwe Chef de milice was benoemd, waarvan hij zeker was, liet hij Rainyemisona door dezen gevangen nemen, naar Tananarive opzenden en daar wegens rebellie tegen het Fransche gouvernement in staat van beschuldiging stellen. De autoriteit waagde het niet hem vrij te spreken, en zoo werd Rainyemisona, hoewel volkomen onschuldig, zonder vorm van proces tot de galeien veroordeeld. Commentaar overbodig dat Antanamalaza een centraal punt voor Faval's is geworden, inplaats van de woonplaats van vreedzame, aan de Franschen verknochte Malgachen. De Jezuiten-pater heeft dat op zijn rekening.

Dan weer hebben zij het op de Protestantsche kerken gemunt. Men maakt er zich meester van, hervormt ze in Jezuitenkerken en doet niets dan de, van hun op hun kosten gebouwde kerk beroofde, protestantsche gemeenteleden ergerlijk beleedigen. Een feit:

Tsiafahy is een dorp gelegen op vier uren afstands van Tananarive. Daar was een protestantsche missie, die door den Engelschen predikant in de maand April 1896 werd verlaten, stellig omdat hij zijn arbeid toch verloren achtte. Katholieken zijn er niet, en evenmin een Katholieke kerk. Dat verdroot den Chef de milice, een Kapitein, tevens ijverig Jezuit, en om nu tegemoet te komen in zijn godsdienstige behoeften nam hij een afdoend middel: hij joeg de Protestantsche gemeenteleden gewoon de kerk uit, en liet in tegenwoordigheid van zijn soldaten de mis bedienen.

Dit kwam echter generaal Gallieni ter oore, en onze vriend kwam er niet

gemakkelijk af, terwijl de kerk terug gegeven werd aan de Protestanten. In dit enkel geval was een directe ondergeschikte van Gallieni de schuldige, en was deze in staat bestraffend op te treden; de andere gevallen zijn hem zoo goed als zeker wel bekend geworden, want er is niets op Madagaskar waar hij niet zijn wakend oog over gaan laat, maar hij zag stellig in dat het hem bij gemis aan steun van de Fransche regeering aan macht ontbrak om bestraffend op te treden als te Tsiafahy, en hield zich daarom op den achtergrond

Er zijn nog tal van feiten, die doen zien dat dezelfde geest van Jezuitisme, die Frankrijk op dit oogenblik vermoordt, als een schrikaanwekkend spooksel rond zweeft over de schoone dreven van Madagaskar. Voor de rust van het land zou dit nog zoo heel erg niet zijn, daar de Hova en de Malgach in het algemeen vrij onverschillig is omtrent den vorm van godsdienst dien zij bezitten, daar ze toch nog altijd, ten spijt van het zendelingenwerk, hun hoofdkracht zoeken bij hun *Sampy* en fetishachtige relikwiën. Maar het onmenschkundig handelen en wederrechtelijk doen der Jezuiten heeft een donkeren achtergrond, zooals het gebeurde te Antanamalaza voldoende aanwijst; en zooals daar een wreedzame bevolking werd omgezet in naar weerwraak dorstende Fahavalos, zoo behoeft het geen betoog dat ook elders op tal van plaatsen de hoofdkanker van het pacificatiewerk op Madagaskar dusdanig verergert, dat zelfs een Gallieni daartegen op den duur niets zal vermogen.

Dom is het drijven der Jezuiten temeer, omdat hier geen vaderlandsliefde in het spel is, maar alleen het belang van Rome. Alsof Rome Madagaskar in bedwang kan houden! Dat de Jezuiten alleen met het oog daarop werken en niet uit een volkomen verklaarbare anglophobie, bewijzen zij door Noorsche missies, die zich toch nooit hebben schuldig gemaakt aan politieke intriges, aan te vallen zoo goed als Engelsche. Ik wil hiervan nog een paar feiten aanhalen, die niet anders kunnen doen dan de verontwaardiging opwekken van elken weldenkende, hetzij hij Engelschman, Franschman of Hollander is, Protestant of Katholiek.

In Betafo, waar een Noorsche zendingspost is, voerde de Jezuitenpater Felix een waar schrikbewind (ik spreek van December 1897), en dreigde elken adept der Noordsche missie neer te schieten, die zich niet terstond bij zijn orde liet inlijven Kwam het niet zoover, dan sloot hij in boeien die hem wederstond of verbeurd verklaarde zijn goederen, zoodat spoedig de Noorsche missie kerk en scholen kon sluiten. Tegelijkertijd werd een vijftal Malgach-Noorsche onderwijzers, die reeds hun scholen ontvlucht waren, omdat zij zich daar niet veilig voelden, op den openbaren weg door aanhangers van Felix zwaar mishandeld, zonder dat iemand tusschen beiden kwam. Wel werden door den Gouverneur van het district eenige Malgachsche officieren naar Betafo gezonden ten einde het gebeurde te onderzoeken, maar uit vrees voor den Jezuitenpater durfden zij daarmee niet beginnen en keerden onverrichter zake terug.

Terzelfdertijd ongeveer gebeurde het dat een 50 tal Jezuitistische aanhangers het district Antsirabé afliepen, en de inboorlingen, als zij niet tot de orde overgingen, bedreigden met hetzelfde lot, dat volgens hen was overkomen aan den Vice-resident Alby, die tegen hen in verzet was gekomen: van in ketenen naar Frankrijk te worden vervoerd om daar te worden terecht ge-

steld. Tevens dwongen zij de inboorlingen hun kinderen van de Protestantsche scholen te nemen en op hun inrichtingen te doen, zich niet storend aan het hevig verzet, dat deze tiannieke maatregel uitlokte. En zoo handelen de Jezuiten in een land waar de pacificatie nog een fictie is!

Ik herhaal: dat is dom en wederrechtelijk ook. Het verdrag van 17 December 1885 waarborgt voor blanken en zwarten volkomen gewetensvrijheid en godsdienstige verdraagzaamheid. Zoo luidt een der artikels ten opzichte van Madagaskar zoowel als van Zanzibar en Pemba, dat de zendelingen van beide nationaliteiten gelijke rechten hebben en aanspraak kunnen maken op bescherming, terwijl het geven van godsdienstig onderwijs door beiden gewaarborgd is.

De gevolgen zijn niet achtergebleven, en vertoonen zich in den vorm van een hardnekkigen opstand, die nu al sedert een kleine twee jaar het Zuiden en Zuid-Westen van Madagaskar teistert. Ongetwijfeld hebben ook de Engelschen en hun handlangers, de Indiërs, de hand hierin, maar voor een groot deel is zij ook te wijten aan de Jezuiten, in wie de Franschen zich gruwelijk gehaat hebben weten te maken.

Menigeen zal zeggen, dat het de taak was geweest van Generaal Gallieni om deze geweldenarijen tegen te gaan, en zoo een oorlog te voorkomen, waarvan de gevolgen vooreerst niet te overzien zijn. Maar wat kan Gallieni, als hij niet gesteund wordt door de Fransche regeering, die op de hand der Jezuiten is. Hij is machteloos, en dat de Jezuiten zich daar volkomen van bewust zijn, blijkt uit de steeds sterker wordende onbeschaamdheid, waarmee zij optreden. Zoo verklaren zij rondweg dat alle arrêtés van den Generaal van geenerlei waarde zijn als zij verschillen met hun wenschen, en met de brutaalste openhartigheid waarschuwen zij Gallieni, dat het voor hem niet geraden is hen tegen te werken, want dat zij hem in dat geval den zelfden weg zullen doen opgaan als een andere Fransche autoriteit, die door hun toedoen werd ontslagen.

Zelfs mompelt men dat zij hem uit wraakzucht meer dan eens naar het leven hebben gestaan, en dat de schipbreuk met een der oudste, onzeervaardigste kasten die de Fransche marine had, *la Pérouse*, waarbij Gallieni bijna den dood had gevonden, geen bloote toevalligheid was. Ook twijfel ik er niet aan, of velen zullen de waarschuwing waarvan ik boven sprak, in verband brengen met het gerucht dat Gallieni naar Parijs is ontboden om zich in zijn kwaliteit van Dreyfussard te verantwoorden over een uitlating ten voordeele van den banneling, waaraan hij zich volgens een der bladen zou hebben schuldig gemaakt. Ik voor mij zal persoonlijk een der eersten zijn om te denken aan een Jezuitenstreek, en aan het ten uitvoer brengen van een bedreiging, waaraan zich stellig allerminst een dapper soldaat als Gallieni zich getoond heeft.

Wat van dit alles waar is, zal later moeten worden uitgemaakt. Wel is vast te stellen dat de Jezuiten met een apotheose van drek en vuil het zendingswerk bekroond hebben van hun Katholieke *niet* Jezuitistische voorgangers, die hen ten voorbeeld strekten in het goede, en dat, *als* Madagaskar voor Frankrijk verloren gaat, dit voor een groot deel aan hen is te wijten. Want Gallieni op dit oogenblik uit Madagascar terugroepen, is Madagaskar voor Frankrijk verloren doen gaan.

's-Gravenhage, 15 Mei 1899. J. HORA ADEMA.

NASCHRIFT.

Zooeven ontvang ik een schrijven van den heer Martin, Administrateur en Chef de la Côte Quest de Madagaskar, waarmee ik te Majunga herhaalde malen in aanraking was, dat Generaal Gallieni slechts tijdelijk naar Frankrijk is ontboden en gedurende zijn afwezigheid vervangen is door den Generaal Pennequin onder den titel Gouverneur-General intérimaire de Madagaskar Over den een en anderen beweegreden schrijft hij niets. Dat doet mij besluiten bij mijn bovenvermelde meening te blijven, wat aangaat de reden van Gallieni's vertrek, en niet te gelooven aan de berichten van enkele dagbladen dat dit in verband zou staan met een poging om een leening te sluiten tot het aanleggen van *spoorwegen,* terwijl ik zeker weet dat er maar in de verte wordt gedacht aan *één* spoorweg van Tananarivo naar Majunga. Was dit laatste werkelijk zoo dan had de heer Martin me dat wel meegedeeld.

Het bestuur ad interim is bij Generaal Pennequin in goede handen, hoewel hij altijd nog moet bewijzen in administratieve en militaire kennis op een lijn te staan met Gallieni en daarbij die enorme werkkracht te hebben.

Pennequin was de man die in 1885 het initiatief nam tot de tijdelijke,. later definitieve in bezitneming van Diego-Suarez.

J. H. A.

Financieel Overzicht.

AMSTERDAM, 15 April—15 Mei 1899.

De geheele markt had een vast verloop. Vooral de aandeelen Rotterdam Deli Mij., Amst. Deli Cie, Amsterdam Sumatra Cultuur Mij., Langkat Cult Mij., Singkep Tin Mij. maakten een flinken sprong voorwaarts.

Hooger noteerden:

			pCt.
Cert. v. Aand.		Barge en Moormann	$4^3/_{16}$
„		Nederl. Handel Mij.	$2^1/_2$
Aand.		Javasche Cult. Mij.	2
„		Cult. Mij. Maron.	10
„		Sindang Suikerfabriek	10
„		Amsterdam Deli Compagnie	30
„		Amsterdam Sumatra Cult. Mij.	25
„		Deli Batavia Mij.	5
„		Tabak Mij. Franco Deli.	$2^1/_2$
„	A.	Langkat Cult. Mij..	29
„	B.	Idem	$10^1/_2$
„		Langkat Tabaksbouw Mij.	$10^1/_2$
„		Tabak Mij. Namoe Djawi	11
„		Padang Tab. Mij	10
„		Rotterdam Deli Mij.	48
„		Tabak Mij. Sakoeda..	$16^1/_8$
„		Senembah Maatschappij	2
„		Kon. Paketvaart Mij.	$5^1/_2$
„		Rotterd. Lloyd	6
„		Stoomvaart Mij. Nederland.	13
Pref. Aand.		Dordt. Petr. Industrie Mij.	7
Aand.		Kon. Ned. Mij. v. Petroleumbronnen	4
„		Petr. Mij. Moeara Enim	$7^1/_8$
„		Ned. Ind. Mijnbouw Mij.	24
„		N.-Celebes Mijnbouw Mij.	22
„		Singkep Tin Mij.	25
„		Mijnbouw Mij. Soemalata.	$4^1/_2$
„		Deli Spoorweg Mij.	$5^1/_2$
„		Ned. Ind. Spoorweg Mij..	5
„		Bat. Electr. Tram Mij..	$4^1/_2$
„		Semar. Cheribon Stoomtr. Mij.	$15^3/_4$
„		Serajoedal Stoomtr. Mij.	2

Lager werden genoteerd:

		pCt.
Aand.	Int. Cred. & Handelsv. Rotterdam	2
"	Javasche Bank	3
"	Koloniale Bank	$3^1/_8$
"	Java Bosch Exploitatie Mij.	4
"	Kalibagor Suikerfabriek	$3^1/_2$
"	Balangan Tabak Cult. Mij.	$4^1/_2$
"	Besoeki Tabak Mij.	$2^1/_2$
"	Langkat Tabak Mij.	4
"	Medan Tabak Mij.	$4^7/_8$
"	A. Serdang Tabak Mij.	5
"	Sumatra Palembang Petr. Mij.	$2^3/_4$
"	Babat Djomb Stoomtram Mij.	$3^1/_4$
"	Oost Java " "	3
"	Passoeroean " "	$2^1/_2$
"	Probolingo " "	3

DIVIDENDEN.

Telefoon Mij. der Vorstenlanden	$5^1/_4$ %
Nieuw Samarangsch Prauwenveer	ƒ 72.—
Cultuur Maatschappij Tjiogreg	5 %
" " Perbawatie	$18^3/_4$ "
Deli Mij. (slot)	$28^8/_{10}$ "
Rotterdamsche Lloyd	$9^3/_4$ "
Javasche Bosch Expl. Mij. v/h. P. Buwalda & Co	$7^2/_{10}$ "
Amsterdam Sumatra Cultuur Mij.	$11^1/_2$ "
Idem opr. aandeelen	ƒ 63.50
Langkat Cultuur Mij. (Pref. Aand.)	$10^1/_4$ o/o
Idem (gewone ")	$3^1/_4$ "
Deli Tabak Maatschij. (Pref. ")	$9^1/_2$ "
Idem (gewone ")	$3^1/_2$ "
Senembah Maatschappij (slot)	28 "
Medan Tabak Maatschappij.	$12^1/_2$ "
Deli Batavia Maatschappij (slot)	23 "
Cultuur Mij. Besito	5 "
Landbouw-Mij. Temoeloes	6 "
Padang Tabak Mij.	6 "
Bataviasche Volksapotheek	$8^3/_{10}$ "
Preanger Telefoon Mij.	4 "
Tabakmaatschij. Sakoeda	ƒ 67.—
Shanghai Sumatra Tobacco Cy (slot)	15 %
Cult. Mij. Soember Kareng (slot)	ƒ 525.—
Suikerfabriek Tjoekir (slot)	" 63.75
Droogdok Mij. Tandjong Priok	" 110.—
Amsterdam Deli Compagnie (slot)	$47^1/_2$ %

Volgens het Weekblad voor Incourante fondsen zijn verhandeld:

Aand. Cultuur Mij. „Watoetoelis Poppoh" . . . . 101 %
„ Moluksche Handels Vennootschap . . . . 115–118 „
„ Tabak Mij. „Sakoeda", serie B. . . . . 130–134¾ „
„ West-Java Kina Cultuur Mij. . . . . 33–33½ „
„ Billiton Mij., 1e rubriek . . . . ƒ 1400.–
„ Mijnbouw Mij. Totok, ... 90 %
„ O. I. Zee- en Brand-Ass. Mij. . . . . 99 „
„ Admin. kantoor van Ind. fondsen te 's Hage . . 99½ „
„ Modjokerto Stoomtram Mij. . . . . 102 „
Opr. Bew. Javasche Bosch Expl. Mij. . . . . ƒ 50½
„ Ned. Ind. Mijnbouw Mij. . . . . „ 13.–
„ Singkep Tin Mij. . . . . ƒ 75.– –ƒ 90.–

Volgens het Weekblad van de Commissiebank:

Aand. Sumatra Cult. Mij. . . . . 135–140 %
„ West-Java Kina Cult. Mij. . . . . 33 „
„ Singkep Tin Mij. . . . . 120 „
Opr. Bew. Idem . . . . ƒ 90.–
Aand. Billiton Mij. 1e rubriek . . . . ƒ 1400 – ƒ 1440.–
„ Idem 2e „ . . . . „ 1050.– „ 1135.–
6 % Obl. 2e hyp. Kalibagor . . . . 85½ %
5 „ „ Cred. en Handelsver. Banda . . . . 94–95 „

Volgens de Rotterdamsche Beurscourant:

Aand. Suikerfabriek Kalibagor . . . . 39 %
Cert. v. Aand. Deli Cultuur Mij. . . . . 156–160 „
„ Medan Tabak Mij. . . . . 272–275 „
Aand. Singkep Tin Mij. . . . . 120–144 „
„ West Java Kina Cult. Mij. . . . . 33 „
„ Java Petroleum Mij. . . . . 171 „
„ Petroleum Mij. Sumatra Palembang. . . . . . . 93½ „
„ Cult. Mij. Wonokoijo. . . . . 78 „
„ Ned. Ind. Gas Mij. . . . . 145 „
„ Petroleum Mij. Rembang. . . . . 90–95 „
„ Cult. Mij. Maron. . . . . 60 „
6 % Obl. Singkep Tin Mij. . . . . 101 „

PRIJZEN VAN INDISCHE FONDSEN.

NAMEN:	TE AMSTERDAM. Mei 1	TE AMSTERDAM. Mei 15	TE BATAVIA. 17 April
Borneo Sumatra Mij.........Aand.	105$^5/_8$	105$^3/_4$	
Cultuur-Mij. d. Vorstenl...... „	67$^3/_4$	68	
id. ...Pref. Aand.	144$^1/_4$	144	
Handelsv. Amsterdam......Aand.	117$^1/_2$	118	110*
Int. Cred. & H. V. Rotterd.. „	79	77	
Javasche Bank............. „	169	169	175
Koloniale Bank............. „	50	45	
id. ....Pref. Aand.	65$^3/_4$	65$^1/_2$	
Liquid. Barge & Moormann.Cert.v.Aand.	73$^1/_4$	70	
Ned. Handel-Mij............ „	159$^7/_8$	159$^3/_8$	152*
Ned. Ind. Escompto Mij.....Aand.	104	104	102$^1/_2$*
Ned. Ind. Handelsbank ..... „	85$^1/_2$	86	85
Ned. Ind. Landb. Mij........5 % Obl.	106$^1/_2$	106	
Badas, Suikerfabriek........Aand.	—	—	
Banda, Credt. & Handelsver. „	—	—	
Java Bosch Expl.-Mij........ „	100	104	
Java'sche Cultuur-Mij....... „	85	81$^1/_2$	
Kalibagor, Suikerfabriek..... „	39	35	
Kaliwoengie Plantaran...... „	64$^1/_2$	65	
Maron, Cult.-Mij............ „	60	55	
Melattie, Landbouw-Mij...... „	—	—	
Michiels-Arnold, Rijstl.......Cert. v. A.	—	—	
Ned. Ind. Houtaankap Mij...Aand.	—	—	
Ngoepit, Landbouw-Mij...... „	—	—	
Penampean Cult.-Mij........ „	—	—	
Pondok Gedeh............. „	—	—	
Suikerond. Sentan.-Lor..... „	122	125	
Sindang, Suikerfabr......... „	140	150	
Temoeloes, Landb.-Mij....... „	—	—	
West-Java Kina Cult-Mij.... „	33	33	
Amsterdam-Deli Comp...... „	682	655*	* ex. div.
Amsterdam Sum. Cult.-Mij... „	153$^1/_2$	170	
Tabak-Mij. Arendsburg......Cert. v. A.	755	660*	* ex. div.
Balangan Tab. Cult. Mij.....Aand.	69	64$^1/_2$	
Besoeki Tabak-Mij. .... „	103$^1/_4$	103	
Deli-Batavia-Mij............. „	437	420	
Deli-Cultuur-Mij............. „	150$^3/_4$	149$^1/_2$	
Deli-Maatschappij........... „	480	475	
Deli-Tabak-Mij.............. „	64$^7/_8$	66$^1/_4$	
„ ....Pref. Aand.	120	121	
Deli-Langkat-Tabak-Mij......C. v. „	—	—	
Tab.-Mij. Franco Deli.......Aand.	75	76	
Langkat-Cult.-Mij........... „ A.	153$^1/_2$	166	
„ „ .... „ B.	86	87$^1/_2$	
Tabak Mij. Langk. Soekaranda. Aand.	74$^1/_2$	76	
Langkat-Tabaksbouw Mij... „	100	102$^1/_2$	
„ Tab.-Mij........... „ A.	144	141	
„ „ „ .... „ B.	123	120	
Medan-Tab.-Mij............. „	268	265	
Tab.-Mij. Namoe Djawi...... „	126	126$^1/_{16}$	
N. As T. Mij. v./h. Herrings.Pref. Aand.	130	130	
Padang Tabak-Mij.......... „	133$^3/_4$	135	

PRIJZEN VAN INDISCHE FONDSEN. (*Vervolg*).

NAMEN:		TE AMSTERDAM. Mei 1	TE AMSTERDAM. Mei 15	TE BATAVIA. 17 April
Rotterdam-Deli-Mij..........Aand.		$218^7/_8$	243	
Tabak Mij. Sakoeda .... „		$103^1/_8$	120	
Senembah-Mij.............. „		$488^1/_2$	492	
Serdang Tab. Mij.......... „	A.	235	230	
„ „ „ .... „	B.	$102^1/_2$	102	
Ned.-Ind. Electr.-Mij........ „		—	—	
Kon. Paketvaart-Mij........ „		$179^3/_8$	$186^1/_2$	185
Rott. Lloyd .... „		$126^1/_2$	144	
Stoomv. Mij. Nederland ..... „		175	$189^1/_2$	
Dordt. Petr. Industrie Mij...Pref. Aand.		$117^1/_2$	120	
Java Petroleum Mij.........Aand.		169	$170^1/_2$	
Petroleumbronn. in Indië... „		$194^1/_2$	203	
Petroleum Mij. Moeara Enim „		135	$134^1/_2$	
Sumatra Palembang Petr. Mij. „		$88^3/_4$	$91^3/_4$	
Petrol. Expl. Mij. Tegal..... „		—	—	
Ned. Ind. Expl. Mij.......... „		115	115	
id. Mijnbouw-Mij..... „		60	83	60
N. Celebes Mijnb. Mij....... „		81	105	
Oost Borneo Mij............ „		—	—	
id. ....Pref. Aand.		—	—	
Singkep Tin-Mij.............Aand.		145	145	
Mijnbouw Mij. Soemalata.... „		206	$208^1/_2$	
Droogd.-Mij. Tandj. Priok.... „		—	—	
Deli-Spoorweg-Mij........... „		200	203	
Ned.-Ind Spoorweg-Mij...... „		228	232	
Babat Djomb. St. tr. Mij.... „		$83^3/_4$	$83^3/_4$	
Bat. Electr. Tram-Mij....... „		90	90	
Kedirie Stoomtram-Mij...... „		$120^{15}/_{16}$	$120^{15}/_{16}$	
Madoera „ „ ...... „		109	109	
Malang „ „ ...... „		104	$104^1/_2$	
Modjokerto „ „ ...... „		102	100	
Ned.-Ind. Tramweg-Mij...... „		140	140	136*
Oost-Java-Stoomtram........ „		105	105	
Passoeroean „ .... „		105	105	
Probolingo Stoomtr.-Mij..... „		104	101	
Semar.-Joana Tramw.-Mij.... „		187	187	200*
id. (nieuwe aand.).... „		174	174	174*
Semar. Cheribon St.-Tr.-Mij.. „		134	145	135
Serajoedal St.-Tr.-Mij........ „		140	140	$142^1/_2$
Ned.-Ind Hypotheekbank ... „		—	—	105
id. Cred.- & Bank-Ver. „		—	—	95
id. Effectenbank...... „		—	—	105*
Padangsche Handel Mij..... „		—	—	120*
Winkel-Mij. Eigen hulp ..... „		—	—	96
Maatsch. Onderlinge hulp ... „		—	—	80
Scheepsleverantie Mij........ „	A.	—	—	
Ned.-Ind. L.verz.- en Lijfr.-Mij. „		—	—	
Jav.'sch. Zee & Br.-Ass.-Mij . „		—	—	105*
Bat. Zee & Br.-Ass -Mij... . „		—	—	100*
O.-I. Zee Br. Ass.-Mij .... „		—	—	105*
Nederl. Lloyd .... „		—	—	100*
N.-Ind. Zee & Br.-Ass.-Mij... „		—	—	185*

PRIJZEN VAN INDISCHE FONDSEN. (*Vervolg*).

N A M E N:		TE BATAVIA, 17 April
2de N.-I. Zee & Br.-Ass.-Mij	Aand.	155*
Koloniale id.	„	150*
2de Kol. Zee & Br.-Ass.-Mij	„	140*
Brand-Verz.-Mij.Mercurius	„	176*
Brand-Ass.-Mij. de Oosterling	„	150*
Brand-Ass.-Mij. Insulinde	„	
Brand-Waarb.-Mij. Ned.-Ind	„	
Brand-Wrb.-Soc. Securitas	„	100*
Brand-Ass.-Mij. Unitas	„	100*
Ned.-Ind.-Brandw.-Mij	„	107½
Sam. Zee- & Br.-Ass.-Mij	„	140
2de id.	„	
Brand-Ass.-Mij. Padang	„	
id. de Merapi	„	95*
id. de Oosthoek	„	
id. de Westhoek	„	
id. Noordhoek	„	
Brand-Verzek.-Mij. Kalimaas	„	
Brand-Ass.-Mij. Veritas	„	
id. Ardjoeno	„	140*
id. Sumatra	„	
Batavia'sch Prauwenveer	„	125*
Batavia'sch Nieuw-Prauwenv	„	150
Tagalsch Prauwenveer	„	180*
Nieuw Semarangsch Prauwenveer	„	165*
Samar. Stoom- en Prauwenveer	„	
Prauwenv. te Soerabaya	„	90*
Oost-Java Prauw-Mij	„	95
Soer. Prauw-Mij.	„	
Nieuw Soerab. Pr.-veer	„	175*
Nieuw Pad. Prauwenveer	„	
Nieuw Probol. en Java Oosth. Pr.-veer	„	
Bagelen-Thee & Kina-Mij	„	
Suikerf.-Mij. Tjoekir	„	
Cultuur-Mij. Pagottan	„	
„ Tjiogreg	„	
Kina-Mij. Kertamana	„	100*
Cultuur-Mij. Perbawatie	„	202½
id. Goalpara	„	175*
Kartasoera Cult. Mij	„	
Cultuur-Mij. Boenga Meloer	„	80*
„ Artana	„	
Assam Thee Ondern. Gedeh	„	120
Mij. t. E. v. Rijstlanden	„	225*
Assam Thee Ondern. Malabar	„	107½
Cultuur Mij. Ramawatie	„	
Assam Thee Ond. Wansoeka	„	100*
„ „ „ Singaparna	„	100
„ „ „ Pasir Salam	„	
Ned.-Ind. Telefoon-Mij	„	155
Intercomm. Telefoon-Mij	„	100
Telefoon-Mij. der Vorstenlanden	„	100*
Preanger Telefoon-Mij	„	110*
Algem. Telephoon Mij	„	100*

PRIJZEN VAN INDISCHE FONDSEN. (*Vervolg*).

NAMEN:		TE BATAVIA, 17 April
Mijnbouw Mij. „Martapoera".............	Aand.	
Mijnbouw Mij. „Belang"	„	90*
Algemeene Exploratie-Mij.	„	
Mijnbouw Mij. „Matinan"...............	„	
Mijnbouw Mij. „Totok"	„	100
Mijnbouw Mij. „Redjang Lebong"........	„	100
Exploratie Mij. „Riam Kanan"	„	
Diamant-, Goud- en Platina- Expl. Mij. Padang Loembah....................	„	
Goud Exploratie Mij. Benkaijang	„	150
Exploratie-Mij. Balangan	„	
Batavia Japara Petrol.-Expl.-Mij..........	„	
Goud Exploiratie-Mij. Kehajang..........	„	
Exploratie-Mij. Kolchis..................	„	
Goud Exploiratie-Mij. Pinogo	„	60
„ „ Batjan.............	„	15*
Mijnbouw Mij. Monano..................	„	80*
„ „ Soepajang................	„	50*
Samarangsche Mijnbouw Mij.............	„ A.	
„ „ „	„ B.	
Mijnbouw Mij. Atjeh..	„	
Goud Exploration Mij. Bone	„	
Exploratie Mij. Doda..................	„	
Wijnkoopsbaai Explor. Mij..............	„	
Mijnbouw Mij. Batavia Borneo...........	„	100*
„ „ Sonder..................	„	75*
Sumatra Batavia Mijnbouw-Mij...........	„	
Mijnbouw Mij. Tilamoeta	„	
„ „ Pagoejaman	„	100
Mijnbouw Explor. Mij. Batavia...........	„	
Centraal Celebes Mijnbouw Mij..........	„	
Mijnbouw Mij. Tomini..................	„	30*
„ „ Bwool Lonoe............	„	
Goud Exploratie Mij. Redjang Lebong Zuid.	„	
Mijnbouw Mij. Barma Sawah	„	225*
„ „ Pariet	„	200*
Ned.-Ind. Gas-Mij......................	„	
Mij. Rijtuigf. en handel in paarden, Fuchs	„	90*
Koffie, Pel- en Sorteer Inr. Kalimaas....	„	
New Singap. dist. Water Ice Cy.........	„	
Java Veem	„	125*
Ned. Ind. Sport Mij.................. ...	„	100*
Bandongsche Quinine Fabriek...........	„	$87^1/_2$

De met een * geteekende koersen zijn die der laatste noteering.

STATUTEN VAN MAATSCHAPPIJEN, WERKENDE IN NEDERL.-INDIË.

NEDERL. IND. FABRIEKEN VAN BOUWMATERIALEN GEMBONG EN BENTAR.
(Javasche Crt. No 24, van 24 Maart 1899.)

Zetel. Soerabaia. Bijkantoor: Apeldoorn.

Doel. De handel in- en het fabriceeren van bouwmaterialen, zoowel door

verdere uitbreiding en exploitatie van de kalkbranderij „Gembong", ter hoofdplaats Soerabaia en „Bentar", in de nabijheid van de hoofdplaats Probolinggo, als door aankoop van andere zaken de fabricatie van bouwmaterialen betreffende.

Kapitaal. ƒ 200.000 I. C., in 2 seriën, als serie A 30 en serie B 10 aandeelen à ƒ 5000.

Inbreng. Door vrouwe E. van Tonderen, wed. den heer Mr. C. F. Vreede, voor 30 aandeelen serie A: het recht van opstal op 10 stukken grond, de daarop staande hoogovens en verdere installatiën, met alle baten en lasten, met uitzondering van: de 5 % rente gevende kapitalen van de vennooten oprichters, tot een gezamenlijk bedrag van ƒ 56.178,20 I. C., die successievelijk uit de te behalen winsten zullen worden terugbetaald, en van de Portland-cementfabriek Gembong en wat daartoe behoort; voorts de te bouwen hoogoven te Bentar, res. Probolinggo, waarvoor grondeigendom is aangevraagd; de kosten van aankoop van dit perceel, en die van den aanbouw en loodsen, komen ten laste van de vennootschap. De 10 aandeelen serie B zullen worden uitgereikt aan den heer W. A. Harte, zoodra de bovengenoemde som van ƒ 56.178,20 en rente zal zijn gerestitueerd

Bestuur. 1 directeur: de heer J. W. Moorrees; 1 commissaris: de heer Mr. J. B. A. Vreede.

Winstverdeeling. 15 % aan den directeur, 5 % aan het reservefonds, 80 % ter afbetaling van voormelde kapitalen plus rente. Na geheele afbetaling daarvan: 15 % aan den directeur, 5 % aan het reservefonds, 80 % aan aandeelhouders.

Reservefonds. Zoodra en zoolang dit ƒ 15.000.— bedraagt, vervalt de genoemde 5 % aan aandeelhouders.

Landbouw- en Veeteeltonderneming Tjibodas.

(*Javasche Crt. No 25, van 28 Maart 1899.*)

Zetel. Ten kantore van haren directeur.

Doel. De uitoefening van landbouw, veefokkerij en de handel in landbouwproducten, melk, vee en aanverwante zaken.

Kapitaal. ƒ 40.000, in 400 aandeelen à ƒ 100.—, in 2 seriën, à 150 en 250 aandeelen. De eerste serie is geplaatst.

Inbreng. Door de heeren C. E. G Ottenhoff en W. Feugen voor 88 aandeelen: de aanspraken of vooruitzichten op een wettigen titel betreffende een complex gronden; een veestapel ad 40 stuks hoornvee, een koekraal, een dos-à-dos met paard, gebezigd tot het rondbrengen der melk.

Bestuur. 1 directeur: de heer W. Feugen, te Tjimindi, nabij Bandoeng, Preanger Regentschappen; 2 commissarissen: de heeren C. E. G. Ottenhoff en E J. W. Simons.

Winstverdeeling. In de eerste plaats zal tot een bedrag van ƒ 10.000 worden besteed tot het volledig inrichten der onderneming voor zoover dat bedrag niet kan worden verkregen door de plaatsing der 2e serie. Zoolang dat doel niet zal zijn bereikt, wordt de winst verdeeld als volgt: 5 % dividend; van het overige 10 % aan het reservefonds, 50 % voor de voltooing der inrichting, 10 % aan den directeur, 10 % aan commissarissen, 20 % aan aandeelhouders. Na bereiking van bovengenoemd doel wordt de winst aldus verdeeld: 5 %

dividend; van het overige 20 % aan het reservefonds, 25 % aan den directeur, 10 % aan commissarissen, 45 % aan aandeelhouders.

Reservefonds. Zoodra en zoolang dit *f* 10.000 bedraagt, en de vergadering besluit voor het afgeloopen jaar geene verdere reserve te bepalen, komen de 20 % aan aandeelhouders.

BOUW MAATSCHAPPIJ SAID MOHAMAT ALJUFFRIE.
(Javasche Crt. No. 27, van 4 April 1899).

Zetel. Semarang.

Doel. De exploitatie van 23 perceelen in de res. Semarang behoorende aan den oud-kapitein der Arabieren Said Mohamat bin Achmat Aljuffrie, en van onroerende goederen welke door aandeelhouders worden ingebracht, dan wel van derden aangekocht, overgenomen of geruild; voorts het oprichten en verhuren van huizen en andere gebouwen of opstallen.

Kapitaal. *f* 200,000, in 200 aandeelen à *f* 1000.

Inbreng. Door den heer Said Mohamat bin Achmat Aljuffrie voor 148 aandeelen: de bovenbedoelde 23 perceelen.

Bestuur. 1 directeur te Semarang: de heer Said Mohamat bin Achmat Aljuffrie

Winstverdeeling. 10 % aan den directeur, 10 % aan het reservefonds, 80 % aan aandeelhouders.

Reservefonds. Zoodra en zoolang dit *f* 50,000 bedraagt komt het daarvoor genoemde winstaandeel aan aandeelhouders.

HANDEL-MAATSCHAPPIJ HOEN YANG.
(Javasche Crt. No. 28, van 7 April 1899).

Zetel. Soerabaja.

Doel. De overname en voortzetting der handelszaken, tot dusverre door den chinees Kwee Liang Tjwan te Soerabaja gedreven, en de exploitatie van het erfpachtsperceel „Begendoel", in de res. Kediri, zoomede van een rijstpelmolen te Papar, res. Kediri.

Kapitaal. *f* 60,000, in 120 aandeelen à *f* 500.—

Inbreng. Door de chineezen Kwee Liang Tjwan en Kwee Kiem Tjioe. voor de 120 aandeelen: de bovengenoemde erfpachtsperceelen, rijstpelmolen en handelszaken.

Bestuur. 1 directeur: de chinees Kwee Liang Tjwan; 4 commissarissen.

Winstverdeeling. 20 % aan het reservefonds, 5 % aan den directeur, 5 % aan commissarissen, 70 % aan aandeelhouders. Zoolang Kwee Liang Tjwan zonder commissarissen werkt, bekomt hij ook hun tantième.

Reservefonds. Zoodra dit *f* 25,000 bedraagt, komt het daarvoor genoemde winstaandeel aan aandeelhouders.

ONTSPANNINGS- EN HERSTELLINGSOORD MERBABOE.
(Javasche Crt. No. 29, van 11 April 1899).

Zetel. Semarang.

Doel. *a.* Het exploiteeren van een sanatorium; *b.* het kweeken van enten van Java- en Liberia-koffie en verkoop van dien; *c.* bloemen- en groententeelt

en verkoop van dien; *d.* het fokken van vee en handel daarin; *e.* het drijven van landbouw in andere producten

Kapitaal. *f* 125,000, in 1250 aandeelen à *f* 100.

Inbreng. Door Mej. E. T. Heyerdahl, voor 500 aandeelen: Het erfpachtsrecht op 3 perceelen behoorende tot de desa's Pandean, Ngaglik en Gogik, distr. Ngasinan, afd. Magelang, res. Kedoe; het pension Merbaboe met inventaris enz., en de aangeplante bloemen, groenten, vrucht- en andere boomen.

Bestuur. 1 directeur: de heer G. N. Verloop; 2 commissarissen.

Winstverdeeling. Eerst 6 % dividend. Van het overige komt 10 % aan het reservefonds, 15 % aan den directeur, 10 % aan commissarissen, 65 % aan aandeelhouders.

Reservefonds. Zoodra dit meer dan *f* 10,000 bedraagt, beslist de algemeene Vergadering over het aanwenden van het meerdere.

CULTUUR-MAATSCHAPPIJ DER EDJINLANDEN.

(*Javasche Crt. No. 31, van 18 April 1899*).

Zetel. Djember.

Doel. De cultuur en de bereiding van koffie en/of andere gewassen op de erfpachtsperceelen Kalisat I, II en III, distr. en afd. Banjoewangi, res. Besoeki en op later event. te verkrijgen perceelen.

Kapitaal. *f* 240,000, in 240 aandeelen à *f* 1000.

Inbreng. Door den heer D. Birnie en anderen voor 180 aandeelen: de bovengenoemde erfpachtsperceelen.

Bestuur. 1 directeur: de heer D. Birnie; 2 commissarissen: de heeren J. H. van Noppen en Mr. W. Birnie.

Winstverdeeling. 50 % of meer aan het reservefonds, het overige aan aandeelhouders.

Reservefonds. Zoodra en zoolang dit *f* 50,00 bedraagt, wordt omtrent event. nadere reserves door de algemeene Vergadering beslist.

DELI-PADANG-MAATSCHAPPIJ.

(*Staats Crt. No 95, van 24 April 1899.*)

Zetel. Rotterdam.

Doel. Het in cultuur brengen van gronden op Sumatra en in het bizonder de hierna vermelde gronden, het planten, voor de markt bereiden en verkoopen van tabak en event. andere producten, en al hetgeen met die exploitatie in verband staat.

De vennootschap is ook bevoegd commissiehandel in landbouwproducten te drijven en daarop voorschotten te geven.

Kapitaal. *f* 1.000.000, in 4 seriën van 250 aandeelen à *f* 1000. Aan den heer W. H. van Marle worden uitgereikt 10 bewijzen van oprichtersrechten.

Inbreng. Door den heer M. G. van den Arend voor 150 aandeelen: een landbouwconcessie, betreffende een perceel woesten grond, genaamd Bandar Bedjamboe, in het landschap Padang.

Bestuur. Hoogstens 2 directeuren: de heeren M. G. van der Arend en D. Haagmans Jr.; 3 commissarissen: de heeren Mr. M. Mees, G. Kolff en J. M A. Bicker Caarten.

Winstverdeeling. 10 % aan de houders der oprichtersbewijzen, totdat aan hen een bedrag van *f* 50.000 zal zijn uitgekeerd, waarna deze waardeloos zullen zijn. Verder komt jaarlijks eene som aan het reservefonds. Van het dan resteerende komt 15 % aan de directie, 5 % aan de commissarissen, 80 % aan aandeelhouders.

SUMATRA PETROLEUM COMPANY.

(*Javasche Crt. No. 33, van 25 April 1899*).

Zetel. Hoofdkantoor te Tandjong Poera, Ned.-Indië. Bijkantoor te Bombay, Britsch-Indië. Ook kunnen op andere plaatsen bijkantoren gevestigd worden.

Doel. De handel in petroleum in zijnen vollen omvang met- en in Nederl.-Indië, Britsch-Indië, Burmah, Siam, Cochin China, Japan, den Maleischen of Oosterschen Archipel, Hongkong en de Chineesche Tractaat-havens, de nederzettingen in de Straits inbegrepen, te drijven; opnemingen en boringen te doen; petroleum en alle producten daarvan te winnen, te bekomen, te extraheeren, te koopen, voort te brengen, te bewerken, te fabriceeren, te raffineeren, voor den handel geschikt te maken en voor de markt te bereiden, te verkoopen, daarin handel te drijven en die naar alle oorden der wereld te verzenden; alle handelingen te verrichten, die tot genoemde doeleinden kunnen leiden, en alle concessiën, met inbegrip van houtconcessiën, alsmede de daarop betrekking hebbende en voor dit doel benoodigde rechten en voorrechten te verkrijgen; gronden, werkplaatsen, raffinaderijen, gebouwen, opstallen, wegen, spoorwegen, tramwegen, schepen en booten, installatiën, machineriën en alles wat benoodigd is en benuttigd kan worden, in verband met de operatiën der vennootschap, te koopen, in pacht te nemen of te huren of op eenige andere wijze te verkrijgen, daar te stellen, op te richten, te exploiteeren en uit te breiden; bestaande concessiën, rechten en eigendommen der vennootschap te verkoopen, in waarde te doen toenemen, te beheeren, uit te breiden, te ruilen, te verhuren, te verhypothekeeren, te belasten daarover te beschikken, daarvan gebruik te maken of op eenige andere wijze met de eigendommen, concessiën en rechten der vennootschap, zoolang zij die bezit, te handelen en alle of elk der bovenstaande handelingen en bedrijven, hetzij voor rekening der vennootschap zelve, dan wel in commissie of op andere wijze; ten behoeve van eenigen persoon of eenige vereeniging van personen of vennootschap en om met elken persoon, met iedere maat- of vennootschap, wier werkkring dezelfde is als die dezer vennootschap, alle schikkingen te treffen tot winstverdeeling, gezamenlijke risico, samenwerking of deelgenootschap; ten dien einde maatschappijen op aandeelen of deelgenootschappen op te richten, met het oogmerk om het bedrijf der vennootschap in zijn geheel of gedeeltelijk uit te oefenen en om zulke aandeelen, effecten of obligatiën in dusdanige maatschappijen of deelgenootschappen te nemen of op andere wijze te verkrijgen en in handen te houden en in het algemeen al datgene te verrichten, wat behoort of bevorderlijk zijn kan tot het bereiken der bovenomschreven doeleinden of enkele daarvan.

Kapitaal. *f* 2,400,000.—, in 1200 preferente en 1200 gewone aandeelen à *f* 1000.—. Er worden 100 oprichters aandeelen uitgegeven, welke worden uitgereikt aan de „Bombay Burmah Trading Corporation", Limited

Bestuur. 1 directeur: de te Bombay en te Tandjong Poera gevestigde handelsvennootschap Wallace & Cie.; 3 à 5 commissarissen: de heeren R. H. Macaulay, L. P. Russell, N. I. Gamadia en L. A. Scott-Elliot.

Winstverdeeling. Eerst 7½ % dividend voor de preferente aandeelen; van het resteerende komt hoogstens 50 % aan het reservefonds, daarna 12 % dividend voor de gewone aandeelen. Van het dan overblijvende komt de helft aan de oprichters aandeelen, en de andere helft aan de gewone aandeelen.

Reservefonds. Dit zal niet grooter mogen zijn dan het geheele kapitaal der vennootschap.

SPOOR- EN TRAMWEG-ONTVANGSTEN.

DELI SPOORWEGMAATSCHAPPIJ.

In exploitatie 102 K.M., tegen 102 K.M. in 1898.

Opbrengst Maart 1899	*f*	142.000	tegen *f*	122.200	in 1898
„ per dagkilometer	„	44.90	„ „	38.64	„ „
„ sedert 1 Jan. 1899	„	392,000	„ „	350.800	„ „

BATAVIA ELECTRISCHE TRAM.

Ontvangsten eerste sectie Harmonie-Dierentuin gedurende de eerste week van exploitatie 10—17 April 1899 ruim *f* 2500. De tweede sectie zal binnen 3 maanden voor het publiek worden geopend.

NEDERLANDSCH-INDISCHE SPOORWEG-MAATSCHAPPIJ.

Samarang—Vorstenlanden—Willem I. (Lengte 205 kilom.).

Opbrengst over Maart 1899.

Reizigers, aantal (107.500)	*f*	47.400.—
Goederen, tonnen (28.300)	„	158.400.—
Diverse ontvangsten	„	10.600.—
Totaal	*f*	216.400.—
Per dag-kilometer	„	34.05
Vorig jaar	„	191.600.—
	„	30.15

		1899.		1898.
Opbrengst van af 1 Jan.	*f*	553.200.—	„	505.000
„ per dag-kilometer	„	29.98	„	27.37

Batavia—Buitenzorg. (Lengte 56 kilom.).

Reizigers, aantal (86.000)	*f*	28.000.—
Goederen, tonnen (10.800)	„	38.600.—
Diverse ontvangsten	„	3.000.—
Totaal	*f*	69.600.—
Per dag-kilometer	„	40.09
Vorig jaar	„	65.500.—
	„	37.73

		1899.		1898.
Opbrengst van af 1 Jan.	*f*	197.300.—	*f*	193.300.—
„ per dag-kilometer	„	39.15	„	38.35

Stoomtram Djocja—Brossot. (Lengte 24 kilom.).

Reizigers, aantal (21.100)	*f*	2.500.—
Goederen, tonnen (2.100)	„	3.500.—
Diverse ontvangsten	„	200.—
Totaal	*f*	6.200.—
Per dag-kilometer	„	8.33
Vorig jaar	„	3.900.—
	„	5.24

		1899.		1898.
Opbrengst van af 1 Jan.	*f*	14.700.—	*f*	11.800.—
„ per dag-kilometer	„	6.81	„	5.46

Stoomtram Djocja—Magelang. (47 kilom.).

Reizigers, aantal (41.200)	*f*	7.600.—
Goederen, tonnen (1.200)	„	4.400.—
Diverse ontvangsten	„	300.—
Totaal	*f*	12.300.—
Per dag-kilometer	„	8.44
Opbrengst van af 1 Jan.	*f*	37.100.—
„ per dag-kilometer	„	8.77

NEDERLANDSCH-INDISCHE TRAMWEGMAATSCHAPPIJ.

Opbrengst April 1899 *f* 27.500 tegen *f* 25.816 in 1898; sedert 1 Juli 1898 *f* 278.900 tegen *f* 264.900 in 't vorig jaar.

SERAJOEDAL STOOMTRAM-MAATSCHAPPIJ.

Tijdvakken.	Bruto-opbrengst. Bedrag.		Bruto-opbrengst. per dag-kilom.		Gemiddeld aantal kilom. in exploitatie.
April 1899	*f*	13.600	*f*	5.40	84
„ 1898	„	9.700	„	6.—	54
Verschil meer	„	3.900	„	—	
Verschil minder	„	—	„	0.60	
Van 1⁰. Jan. tot 30 April 1899	„	52.000	„	5.20	84
„ 1⁰. „ „ 30 „ 1898	„	32.100	„	5.—	54
Verschil meer	„	19.900	„	0 20	
Verschil minder	„	—	„	—	

SEMARANG-CHERIBON STOOMTRAM-MAATSCHAPPIJ.

Tijdvakken.	Bruto-opbrengst. Bedrag.		Bruto-opbrengst. per dag-kilom.		Gemiddeld aantal kilom. in exploitatie.
April 1899	*f*	43.800	*f*	5.40	270
„ 1898	„	11.300	„	2.80	133
Verschil meer	„	32.500	„	2.60	
Verschil minder	„	—	„	—	
Van 1⁰. Jan. tot 30 April 1899	„	166.700	„	5.30	261
„ 1⁰. „ „ 30 „ 1898	„	45.900	„	2.90	133
Verschil meer	„	120.800	„	2.40	
Verschil minder	„	—	„	—	

SEMARANG-JOANA STOOMTRAM-MAATSCHAPPIJ.

Tijdvakken.		Bruto-opbrengst. Bedrag:		per dag-kilom.	Gemiddeld aantal kilom. in exploitatie.
April 1899	f	61.900	f	8.20	251
„ 1898	„	56.600	„	7.80	242
Verschil meer	„	5.300	„	0.40	
Verschil minder	„	—	„	—	
Van 1⁰. Jan. tot 30 April 1899	„	225.000	„	7.50	251
„ 1⁰. „ „ 30 „ 1898	„	210.100	„	7.20	242
Verschil meer	„	14.900	„	0.30	
Verschil minder	„	—	„	—	

OOST-JAVA STOOMTRAM-MAATSCHAPPIJ.

Lijn Soerabaja—Krian.

Tijdvakken.		Bruto-opbrengst. Bedrag.		per dag-kilom.	Gemiddeld aantal kilom. in exploitatie.
April 1899	f	16.900	f	14.40	39
„ 1898	„	14.700	„	12.60	
Verschil meer	„	2.200	„	1.80	
Verschil minder	„	—	„	—	
Van 1⁰. Jan. tot 30 April 1899	„	69.200	„	14.80	39
„ 1⁰. „ „ 30 „ 1898	„	58.500	„	14.90	33
Verschil meer	„	10.700	„	—	
Verschil minder	„	—	„	0.10	

Lijn Modjokerto—Ngoro.

April 1899	f	5.900	f	4.80	41
„ 1898	„	4.400	„	3.60	
Verschil meer	„	1.500	„	1.20	
Verschil minder	„	—	„	—	
Van 1⁰. Jan. tot 30 April 1899	„	25.100	„	5.10	41
„ 1⁰. „ „ 30 „ 1898	„	17.800	„	3.60	
Verschil meer	„	7.300	„	1.50	
Verschil minder	„	—	„	—	

KEDIRI STOOMTRAM-MAATSCHAPPIJ.

(100 K. M. tegen 78 K. M.). Ontvangsten April 1899 *f* 9700 tegen *f* 5924. Sedert 1 Jan. *f* 43,200 tegen *f* 27,763.

MALANG STOOMTRAM-MAATSCHAPPIJ.

(37 K. M. tegen 25 K: M.). Ontvangsten April 1899 *f* 8800 tegen *f* 1900. Sedert 1 Jan. *f* 23,575 tegen *f* 6416.

MODJOKERTO STOOMTRAM-MAATSCHAPPIJ.

In Exploitatie 50 K. M. in Maart 1899 *f* 5007 of *f* 3.23 per dagkm.; April 1899 *f* 5393 of *f* 3.60 per dagkm.; sedert 1 Jan. *f* 22.535 of *f* 3.76 per dagkm.

PROBOLINGGO STOOMTRAM-MAATSCHAPPIJ.

Opbrengst over April 1899	f	4,600.—	(telegrafisch)
„ „ „ 1898	„	3,942.01	
Vermindering.	„	657.99	
Opbrengst 1 Jan. t/m. ulto. April 1899	„	21.113.65	
„ 1 „ „ „ „ 1898	„	18,375.45	
Vermindering.	„	2,738.20	

SOLOSCHE TRAMWEG-MAATSCHAPPIJ.

Opbrengst over April 1899	f	3,300.—	(telegrafisch)
„ „ „ 1898	„	3,627,85	
Vermeerdering.	„	327,85	
Opbrengst 1 Jan. t/m. ulto. April 1899	„	14,807.17	
„ 1 „ „ „ „ 1898	„	15,034.38	
Vermeerdering.	„	237.21	

PASSOEROEAN STOOMTRAM-MAATSCHAPPIJ.

Opbrengst over April 1899	f	1,700.—	(telegrafisch)
„ „ „ 1898	„	2,743.50	
Vermeerdering.	„	1,043.50	
Opbrengst 1 Jan. t/m. ulto. April 1899	„	9,685.11	
„ 1 „ „ „ „ 1898	„	6,499.42	
Vermeerdering.	„	3,185.69	

Aangezien het lijnvak Warong Dawa—Bakalan eerder gereed kwam dan berekend was en de locomotieven daarvoor bestemd eerst half April konden verzonden worden naar Passoeroean, zoo is, om met de voorhanden locomotieven toch alle gereed zijnde lijnvakken te kunnen exploiteeren wat noodig is met het oog op het komend suikervervoer, het aantal treinen tot een minimum gereduceerd, hetwelk de oorzaak is der lagere opbrengst. Tegen 1 Juli kunnen de ontbrekende locomotieven te Passoeroean in dienst zijn gesteld en zijn dan groote opbrengsten te verwachten.

Korte maandelijksche inhoudsopgave van

DE INDISCHE MERCUUR.

No. 9, 4 Maart 1899. Suikerproductie van de in den Oosthoek van Java gelegen Suikerfabrieken. — Algemeen Koffie Syndicaat in Nederlandsch-Indië. — Nederlandsche Kamer van Koophandel te Londen. — Koffieberichten uit Brazilië. — Naamlooze Vennootschap Bandoengsche Kininefabriek. — Malang Stoomtram Maatschappij. — Benkajang Goud Exploratie Maatschappij.

No. 10, 11 Maart 1899. Prijsvraag voor doelmatiger verpakking van Java-Suiker. — Koopcontract van Suiker. — Afdoeningen van Hoofdsuiker oogst 1899. — Voorloopige mededeelingen over het Peh-Sem of de Mozaïek-ziekte in de Tabak te Deli. — De Scheepvaart van Java in 1898. — Een tabakssyndicaat. — Koffieberichten uit Brazilië. — Een martellin-bemesting op groote schaal. — Internationale Tentoonstelling van mijnwerk in Londen. — Taxatie van den oogst voor 1898 der particuliere koffielanden over geheel Java. — Ingezonden Stukken. Japanners en Chineezen.

No. 11, 18 Maart 1899. De Nieuwe Verkoopvoorwaarden van Suiker. — Bericht omtrent de Gouvernements kina-onderneming over het 4e kwartaal 1898. — Afdoeningen van Hoofdsuiker oogst 1899. — Suikerrechten in Britsch-Indië. — Suikerberichten uit Havana. — Werkgevers en Werklieden op ondernemingen van Land- en Mijnbouw. — Taxatie van den oogst voor 1899 der particuliere koffielanden over geheel Java. — Kinabast en Kinine. — Java-thee.

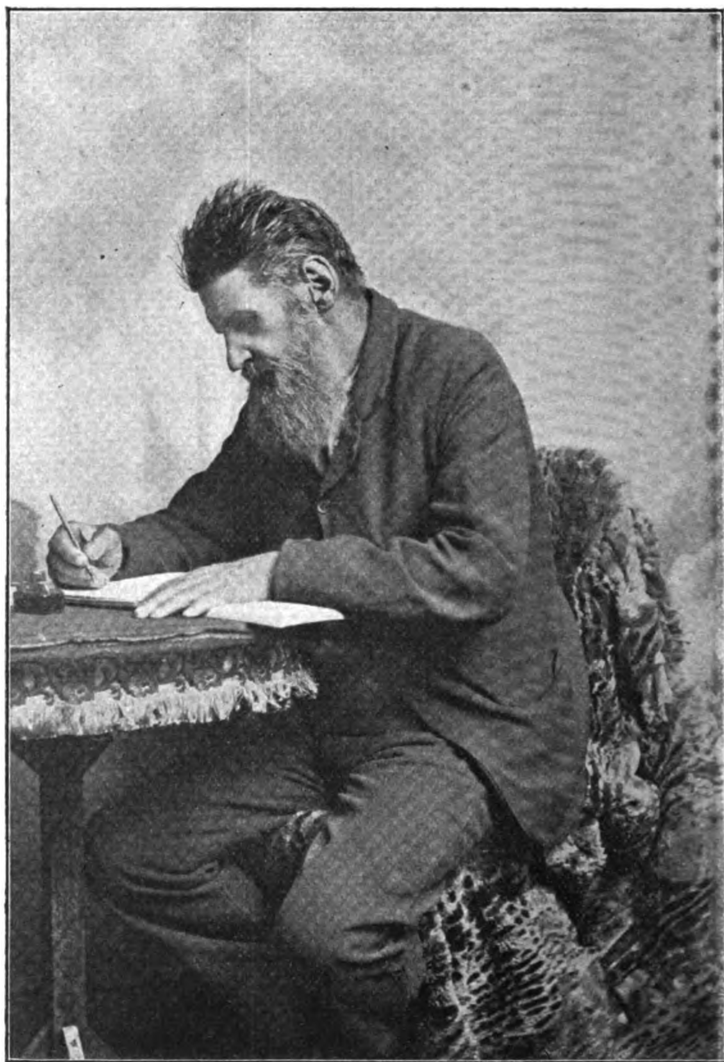
No. 12, 25 Maart 1899. Suikerberichten uit Havana. — Suikerrechten in Britsch-Indië. — Afdoeningen van Hoofdsuiker oogst 1899. — Onproductieve uitgaven op een Koffieonderneming. — De Java-Thee Cultuur in 1898. — Koffiecultuur in Palembang. — Accijns op Lucifers. — Uitvoer van Java. — Javasche Bank. — Vereeniging het Buitenland. — Deli Plantage Maatschappij. — Deli Padang Maatschappij. — Koffie-Cultuur-Maatschappij Soember Djeroe. — Koffie-Cultuur-Maatschappij Soember Kerto. — Koffie Cultuur-Maatschappij Soember Bokor. — Landbouw-Maatschappij Ngoepit. — Cultuurmaatschappij Gondang Tapen. — Cultuur-Maatschappij „Sekar Gadoeng". — Ingezonden Stukken. Java-Thee. — Caoutchouc-Cultuur.

Bovendien zijn in elk nummer opgenomen de rubrieken

Kleine mededeelingen. — Wekelijksch overzicht der suikerindustrie. — Wekelijksch overzicht van den koffiehandel. — Mailoverzicht. — Handelsoverzicht. — Scheepvaartberichten. — Leestafel. — Advertentiën.

PROEVE VAN ILLUSTRATIE.

godsdienstoefening te houden. Het is prettig voor den trekker om aan zijn mede-trekker mee te deelen, dat de leeuw den nacht te voren een beest van hem heeft geroofd; hij moet dan overkomen om met hem op den leeuw jacht te gaan maken en het dier dood te schieten. Dan zegt de man: „Vrouw, ons moet hier een paar dagen overstaan, ik wil eerst voor de kinderen veldschoenen maken, hulle is almal blootsvoet, ik zal voor jou in de sloot een bakoven in de wal van de sloot uitkap en dan kan jij eerst een paar zakken beschuit bakken. Ik ziet daar op de vlakte een troep vogelstruisen, ik wil eens zoo een poar mannetjes gaan schiet, dan kan jij weer nieuwe waaijers maak en daar staan ook een mooie boom voor een brypaal. Hansi moet eerst een paar span riemen bryen van de wilde bees vel."

Wij kinderen gingen ook op Zondag-namiddag rondloopen, vooral om slangen te gaan doodgooien, want die waren er bij ons legio. Dit was het eenige dier, dat wij op Zondag mochten dooden. Wij groeiden in onzen tijd op met het vaste geloof, dat als wij zonden begingen, wij in het groote vuur zouden komen; algemeen werd dit aan het kind ingeprent. De ouders gebruikten twee tuchtroeden, de kweepeerlat en het groote vuur.

Op zekeren dag kwam een van de kinderen aanloopen, met het bericht, dat er iemand te paard aankwam. Het zou zeker maar weer een slagersknecht zijn die kwam om hamels of slachtossen te koopen. Intusschen ging oom Hendrik naar buiten om den man te verwelkomen. Het volgende gesprek werd gevoerd:

„Dag neef."

„Dag oom."

„Afzaal."

„Als het u belief, oom."

„Gaat maar binne."

„Wie is neef dan?"

„Jan Gertse, oom."

„En waar gaat neef dan heen?"

„Ne, ik het gehoor, oom wil een schoolmeester hebben."

„Aha is neef een schoolmeester?"

Nu zegt oom Hendrik tot tante Hessi:

„De kinders wort nou groot, hulle moet nou school krijgen. Ja mijn Ou jij moet de meester maar voor een maand huur, maar zal ons met twee maande probeer."

„Wat vraag meester in de maand?"

„Twee slagschapen, twee emmer meel en tien rijksdaalders is mijn prijs, oom."

„Ach nee," zegt tante Hessi, „dat is toch al te veel."

„Ja, maar tante moet reken, hier is vijftien kinders op de plaats."

„Zes maar, die zet ik algaar in die school," zei oom Hendrik.

„Ja, ons kan dan maar zoo maak," zei de meester.

„Mij ou, ik denk ons moet de meester maar voor drie maanden huur, dan is de kinders met eens volleerd."

„Ja ou, jij moet maar zoo maak, maar ik is net bang de meester zal de kinders niet genoeg slaat in de school."

„O ne oom, daarvoor hoef oom niet bang te wees, ik zien hier is een kweepeer heinnig, ik zal hulle goed uit looi."

In dien tijd staan de kinderen om een hoekje alles aan te hooren en te luisteren naar de aanstaande ellende waarin zij moeten komen. De kinderen waren in die dagen voor een meester net zoo bang als voor het groote vuur.

Na een paar dagen kwam de meester en moest de school beginnen. Van het oogenblik, dat de meester op de plaats kwam, was het een treurig tooneel onder de kinderen. Aan huilen geen gebrek, sommigen gingen in den tuin wegkruipen, anderen hielden de moeder bij haar kleeren vast en zij moesten met geweld het schoolhok binnen gedreven worden. De groote kinderen huilden niet, maar waren doodsbleek van angst, terwijl de kleintjes te keer gingen, alsof zij vermoord werden. De schoolmeesters waren gewoonlijk in die dagen te lui om te werken; daarom werden zij meester en op die wijze moesten onze kinderen in die dagen leeren. Na drie maanden, een tijdje zooals oom Hendrik zeide, waren dan de kinderen volleerd en dat met een meester, die zelf de school nog zeer noodig had.

MERCUUR-CODE

2e Editie

Hollandsch en Engelsch.

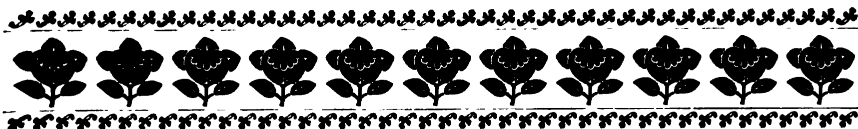

De Uitgever heeft de eer te berichten, dat met welwillende vergunning en door bemiddeling van Z.Ex. den Minister van Buitenlandsche Zaken, ten gerieve van de vele houders van dezen Code, een exemplaar ter raadpleging is gedeponeerd bij de navolgende Nederlandsche Consulaten:

Hamburg. — Parijs. — Glasgow. — Liverpool. — Londen. — Manchester. — Genua. — Calcutta. — Hongkong. — Penang. — Singapore. — Peking. — Shanghai. — Yokohama. — Teheran. — Djeddah. — Kaapstad. — Buenos-Ayres. — Rio de Janeiro. — Melbourne. — New-York. — San-Francisco.

Beleefdelijk wordt ieder houder van den Mercuur-Code uitgenoodigd, zijn handelsvrienden in die plaatsen te willen berichten, dat hij bij voorkomende gelegenheid van dezen Code zal gebruik maken en dit boek zoowel voor Handelshuizen ter plaatse als voor reizigers bij het Nederlandsch Consulaat *te raadplegen is.*

Mocht men wenschelijk achten, dat ook op andere Consulaten een exemplaar van den MERCUURCODE kan geraadpleegd worden, dan verzoeken wij hiervan bericht en zullen wij gaarne zulke wenken in overweging nemen.

De Indische Gids.

Staat- en Letterkundig Maandschrift.

Hoofdredacteur: R. A. VAN SANDICK,

MET VELER MEDEWERKING.

EEN EN TWINTIGSTE JAARGANG.

I.

AMSTERDAM. J. H. DE BUSSY. — 1899.

